

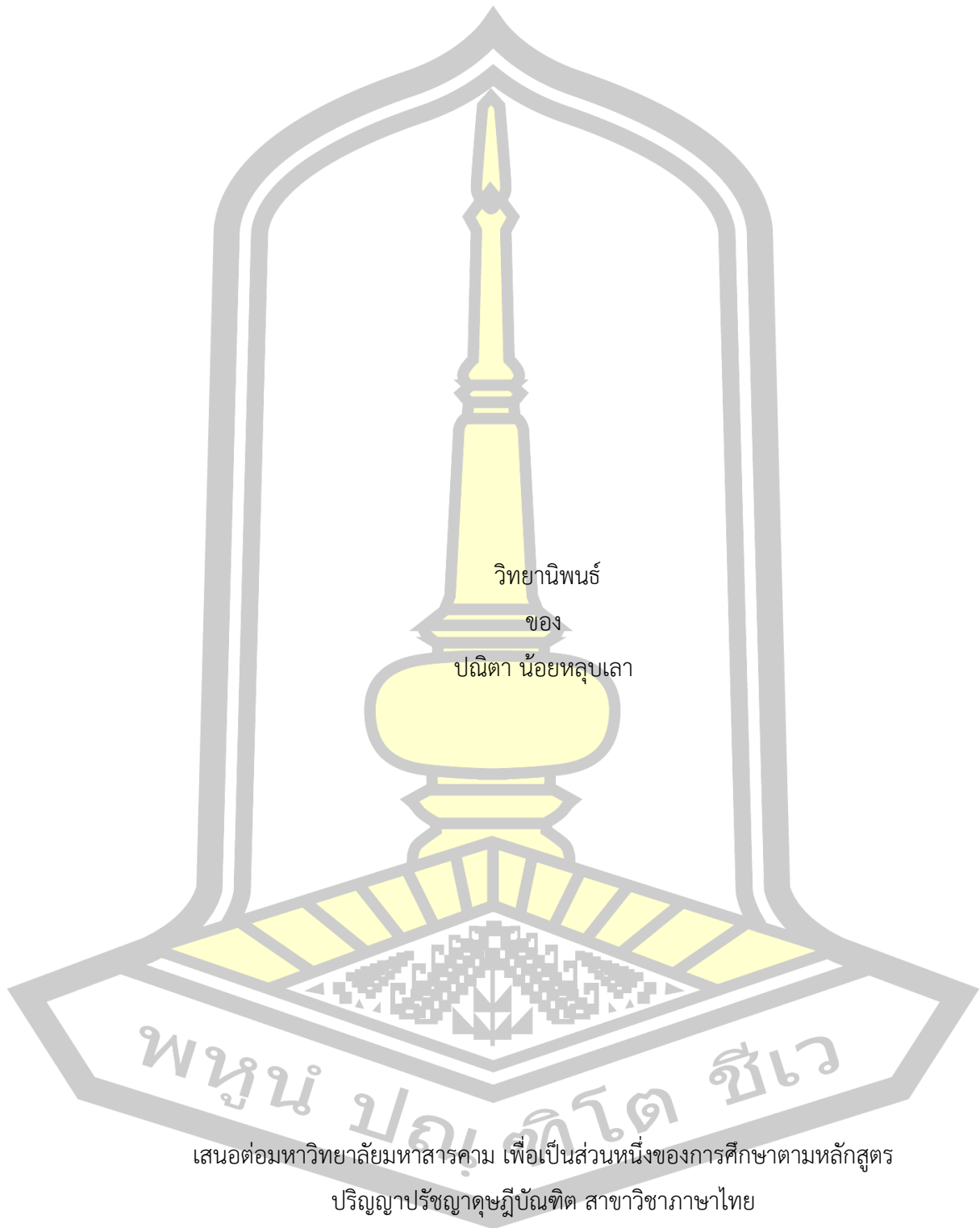
ผาแดงนางไอ่ : พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานกับบทบาทการสร้างพลังชุมชน

วิทยานิพนธ์
ของ
ปณิดา น้อยหลุบเลา

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ผาแดงนางไอ่ : พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานกับบทบาทการสร้างพลังชุมชน

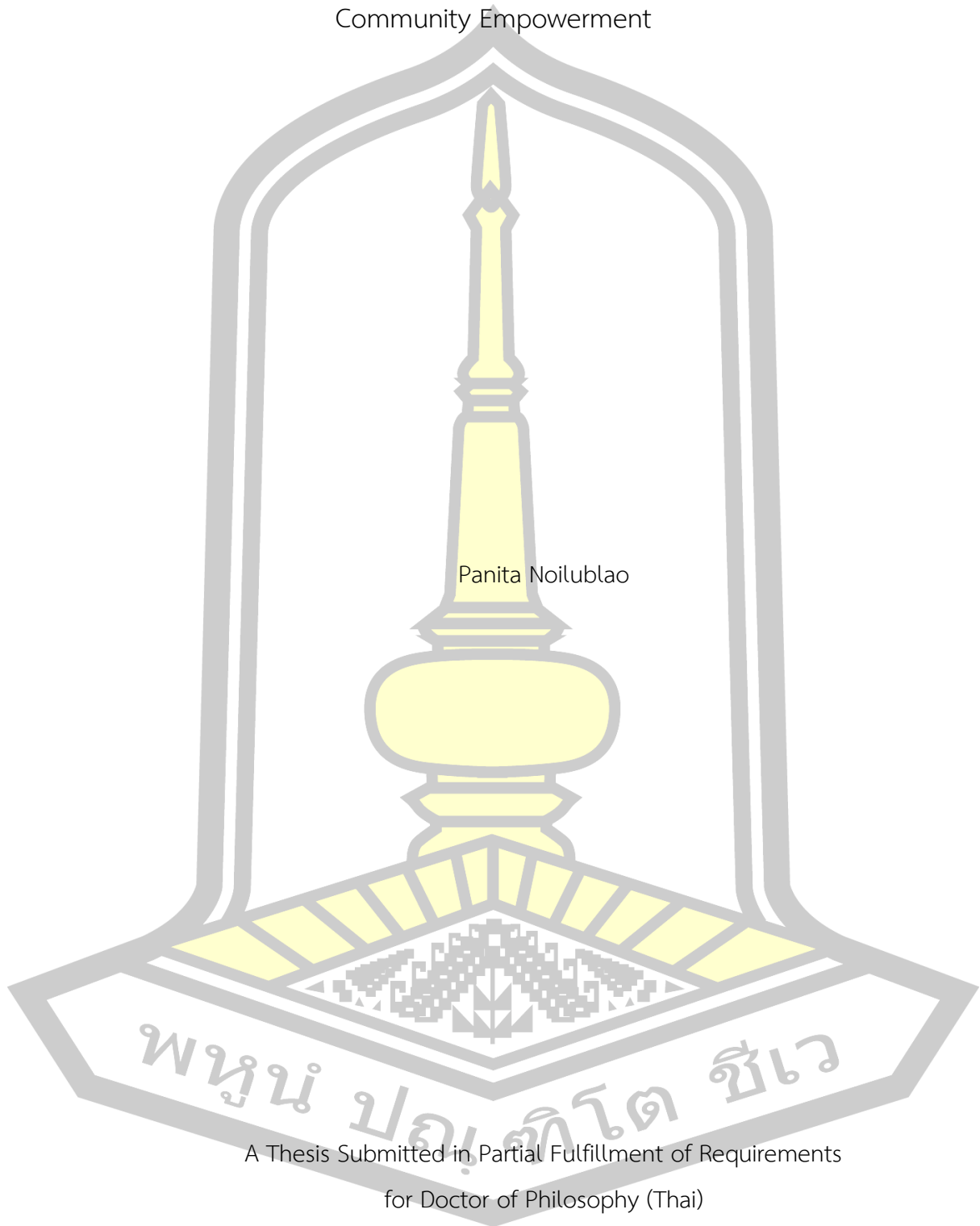
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Phadaeng Nang-Ai : Dynamic of Isan Folk Literature and the Role in
Community Empowerment

Panita Noilublao

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Thai)

Academic Year 2017

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวปณิตา น้อยหลุบ
เลา แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. จารุวรรณ ธรรมวัตร)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รศ. ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(ผศ. ดร. นิตยา วรรณกิติร์)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. ราชนัย นิลวรรณภา)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ผศ. ดร. พยุงพร ศรีจันทวงศ์)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(ผศ. ดร. กนกพร รัตนสุธีระกุล)

..... (ผศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน.....เดือน.....ปี.....

ชื่อเรื่อง	ผาแดงนางไอ่ : พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานกับบทบาทการสร้างพลังชุมชน		
ผู้วิจัย	ปณิดา น้อยหลุบเลา		
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. ปฐุม หงษ์สุวรรณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นิตยา วรรณกิติร์		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	ภาษาไทย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีการศึกษา	2560

บทคัดย่อ

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ได้รับการบอกเล่าสืบมาหลายยุคหลายสมัย ความน่าสนใจของเรื่องคือสิ่งที่ปรากฏออกมาจากความดั้งเดิมผ่านการพูด การสนทนา การประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ของคนในท้องถิ่น ผ่านคำอธิบายหรือกลอนลำของหมอลำในหมู่บ้านที่เชื่อมโยงกับกับโลกทัศน์แบบพื้นบ้านท้องถิ่นที่ถ่ายทอดผ่านการเล่านิทานปรัมปราจากปากต่อปาก จากรุ่นสู่รุ่น จากรุ่นปู่ตายาย รุ่นพ่อรุ่นแม่ และจากรุ่นพ่อรุ่นแม่ รุ่นลูกหลาน สืบต่อกันมา

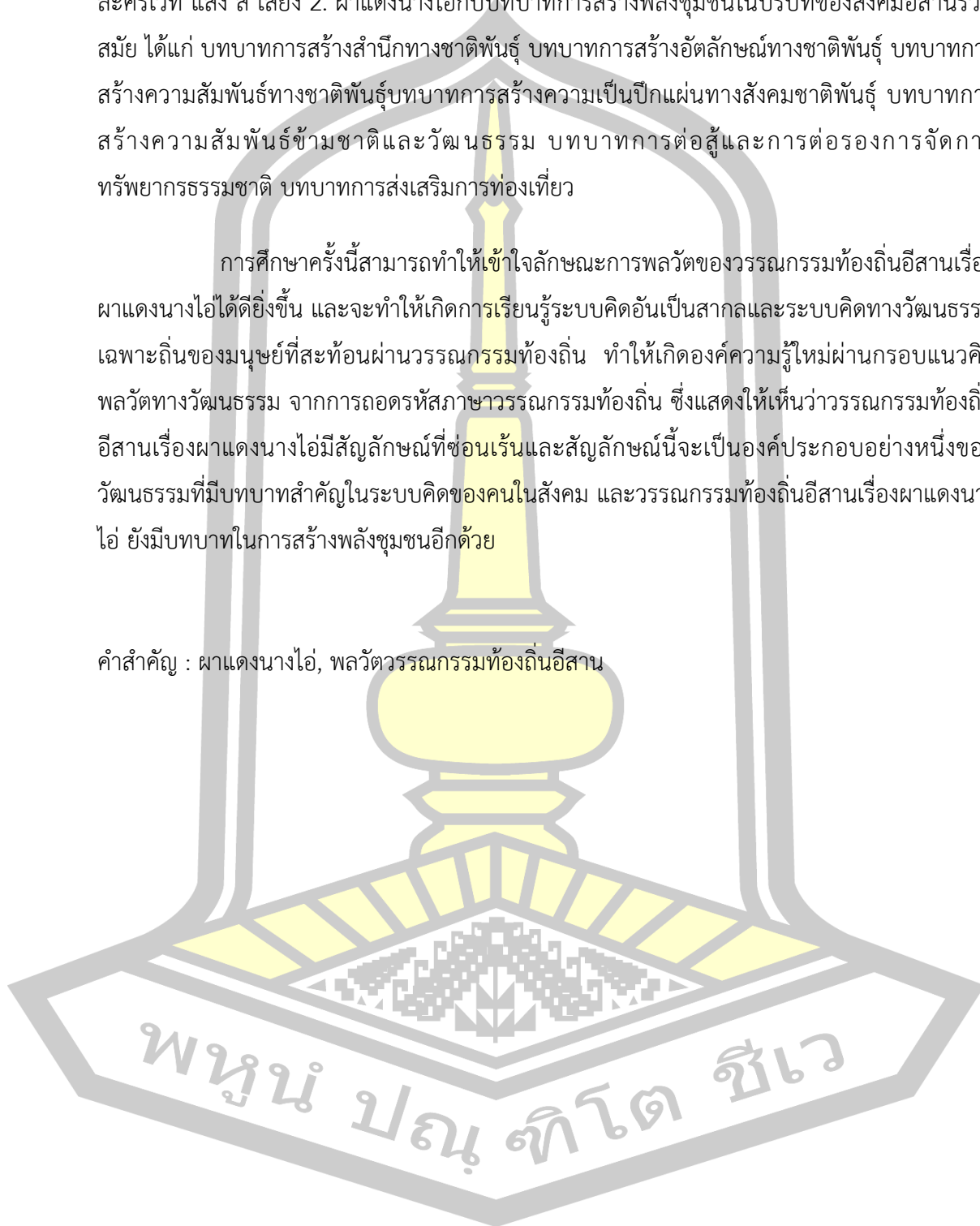
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ คือ 1. เพื่อศึกษารูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ระหว่างสำนวนลายลักษณ์ฉบับต่างๆ และสำนวนมุขปาฐะที่ปรากฏอยู่ในสังคมอีสาน 2. เพื่อศึกษาลักษณะพลวัตและบทบาทของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่มีต่อการสร้างพลังชุมชนในบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัย การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคติชนวิทยาผสมผสานกับการวิจัยทางมานุษยวิทยา โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามและข้อมูลเอกสาร แล้วนำมาวิเคราะห์ โดยใช้แนวคิดหลักคือ แนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม (Dynamism) แนวคิดวรรณกรรมท้องถิ่น (Folk Literature) แนวคิดบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรม (Functionalism) และแนวคิดการสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment)

ผลการวิจัยพบว่า 1. ปัจจุบันได้มีการนำวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มาผลิตซ้ำ และสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในหลายลักษณะและหลายรูปแบบ เช่น 1.1. ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ ได้แก่ ผาแดงนางไอ่ในใบลาน ผาแดงนางไอ่ฉบับปริวรรตในหนังสือ ผาแดงนางไอ่ในกาพย์เช็งบุญบังไฟ ผาแดงนางไอ่ในหมอลำ 1.2 ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมความเชื่อและศาสนา ได้แก่ ผาแดงนางไอ่ในประเพณีการเทศน์ ผาแดงนางไอ่ในประเพณีสวดสรภัญญะ ผาแดงนางไอ่ในประเพณีบุญบังไฟ ผาแดงนางไอ่ในพิธีเลี้ยงผีบ้านผีเมือง ผาแดงนางไอ่ในจิตรกรรมฝาผนัง 1.3 ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมสื่อสมัยใหม่ ได้แก่ ผาแดงนางไอ่ในโทรทัศน์ ผาแดง

นางไอ่ในบทเพลง ผาแดงนางไอ่ในการ์ตูนสามมิติ/การ์ตูนแอนิเมชัน ผาแดงนางไอ่ใน การแสดงละครเวที แสง สี เสียง 2. ผาแดงนางไอ่กับบทบาทการสร้างพลังชุมชนในบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัย ได้แก่ บทบาทการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ บทบาทการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมชาติพันธุ์ บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ข้ามชาติและวัฒนธรรม บทบาทการต่อสู้และการต่อรองการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บทบาทการส่งเสริมการท่องเที่ยว

การศึกษาครั้งนี้สามารถทำให้เข้าใจลักษณะการพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง ผาแดงนางไอ่ได้ดียิ่งขึ้น และจะทำให้เกิดการเรียนรู้ระบบคิดอันเป็นสากลและระบบคิดทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นของมนุษย์ที่สะท้อนผ่านวรรณกรรมท้องถิ่น ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ผ่านกรอบแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม จากการถอดรหัสภาษาวรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่มีสัญลักษณ์ที่ซ่อนเร้นและสัญลักษณ์นี้จะเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในระบบคิดของคนในสังคม และวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ยังมีบทบาทในการสร้างพลังชุมชนอีกด้วย

คำสำคัญ : ผาแดงนางไอ่, พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน

TITLE	Phadaeng Nang-Ai : Dynamic of Isan Folk Literature and the Role in Community Empowerment		
AUTHOR	Panita Noilublao		
ADVISORS	Associate Professor Pathom Hongsuwan , Ph.D. Assistant Professor Nittaya Wannakit , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Thai
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2017

ABSTRACT

Isan folk literature Phadaeng Nang-ai has been told for centuries. The interesting characteristic of the literature is in how the story is told, its conversation, and remade version by local people in the form of explanation or Mo Lam artists in the village. The story has been mingled to relate with the world vision from the perspective of local people and told by means of oral tradition from ancestors to the new generations.

The objectives of this research are 1) to examine the forms and content of Isan folk literature Phadaeng Nang-ai, including its several written and oral versions existing in Isan society and 2) to investigate the dynamic and role of Isan folk literature Phadaeng Nang-ai on empowering Isan contemporary communities. The research methodology was mixed methods research between folklore research and anthropological research. Data were collected from the field survey and documents. The data analysis employed the concept of dynamism, folk literature, functionalism, and community empowerment.

The research discovered two key findings. First, Isan folk literature Phadaeng Nang-ai has been remade and modified into many forms (1). For example, Phadaeng Nang-ai is found in written and oral traditions (1.1) such as Phadaeng Nang-ai in the ancient palm leaf manuscripts, Phadaeng Nang-ai in transliteration in the

book, Phadaeng Nang-ai in the Isan dancing performance in Bun Bangfai, and Phadaeng Nang-ai in Mo Lam play. Moreover, the story of Phadaeng Nang-ai is also found in beliefs and religious rites (1.2) such as Phadaeng Nang-ai in sermons, Phadaeng Nang-ai in Sarpanya (a type of Thai verse mostly found in Isan), Phadaeng Nang-ai in Bun Bangfai tradition, Phadaeng Nang-ai in the festival of town guardian spirits, and Phadaeng Nang-ai in cave paintings. Furthermore, Phadaeng Nang-ai is also found in new media (1.3) like in television, music, 3D cartoon or animation, and Phadaeng Nang-ai in theatrical play. Secondly, Phadaeng Nang-ai literature plays a role in empowerment of Isan contemporary communities. The existence of this literature raises ethnical awareness, ethnical identity, ethnical relationship, ethnical strengthening, cross-national and cross-cultural relationship, the struggle and negotiation about natural resources, and tourism promotion.

The study expressly illustrated the dynamic of Isan folk literature Phadaeng Nang-ai and allowed for international thinking system and culturally specific thinking system reflected through folk literature. A new body of knowledge was created through cultural dynamism and decryption of folk literature in order to indicate that the story of Phadaeng Nang-ai has hidden symbols. These symbols are in turn elements of the culture that play an important role in the thinking system of people in the society. Eventually, Isan folk literature Phadaeng Nang-ai has a significant role in community empowerment.

Keyword : Phadaeng Nang-ai, Dynamism of Isan Folk Literature

พหุ มั ฒ น์ ปณ ทั ต โด ชี เ ว

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความสำเร็จและความเมตตากรุณา และความช่วยเหลืออย่างสูงยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้ประสิทธิ์ประสาท ความรู้ให้คำปรึกษา ชี้แนะแก้ไข ข้อบกพร่องแก่ผู้วิจัยด้วยความเอาใจใส่มาโดยตลอด ทั้งด้วยความ เมตตากรุณาจากอาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิตยา วรรณกิติร์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัย รู้สึกซาบซึ้งและขอกราบขอบพระคุณไว้เป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.จารุวรรณ ธรรมวัตร ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พยุภพร ศรีจันทวงศ์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่กรุณาให้คำแนะนำชี้แนะแนวทางและแก้ไขข้อบกพร่อง อันเป็น ประโยชน์อย่างยิ่งต่องานวิจัยฉบับนี้ขอขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามทุกท่าน ที่ให้กำลังใจ ติดตาม ความก้าวหน้า และให้คำชี้แนะในการทำวิทยานิพนธ์ทุกครั้ง

วิทยานิพนธ์เล่มนี้คงไม่สำเร็จได้ หากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลที่เกี่ยวข้องในการร่วม แลกเปลี่ยนการเรียนรู้จากการร่วมรับฟังการบรรยาย การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดทั้ง การสัมภาษณ์ชาวบ้าน นักปราชญ์ ผู้นำชุมชน ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและ ขอขอบคุณในน้ำใจและมิตรภาพของผู้ทุกท่านคุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดา มารดา นายบุญเลิศ น้อยหลุบเลา และนางดวงจันทร์ น้อย หลุบเลา ตลอดจนบูรพาจารย์ทุกท่านที่ได้ให้วิชาความรู้ ครอบครัวยุติพี่น้อง และเพื่อนที่ให้กำลังใจ พร้อมด้วยเด็กหญิงณมน การสอาด เด็กหญิงณฐมน การสอาด บุตรสาวที่เป็นที่รักยิ่ง ผู้เป็น แรงผลักดันให้ผู้วิจัยมีกำลังใจและพยายามทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์

ปณิตา น้อยหลุบเลา

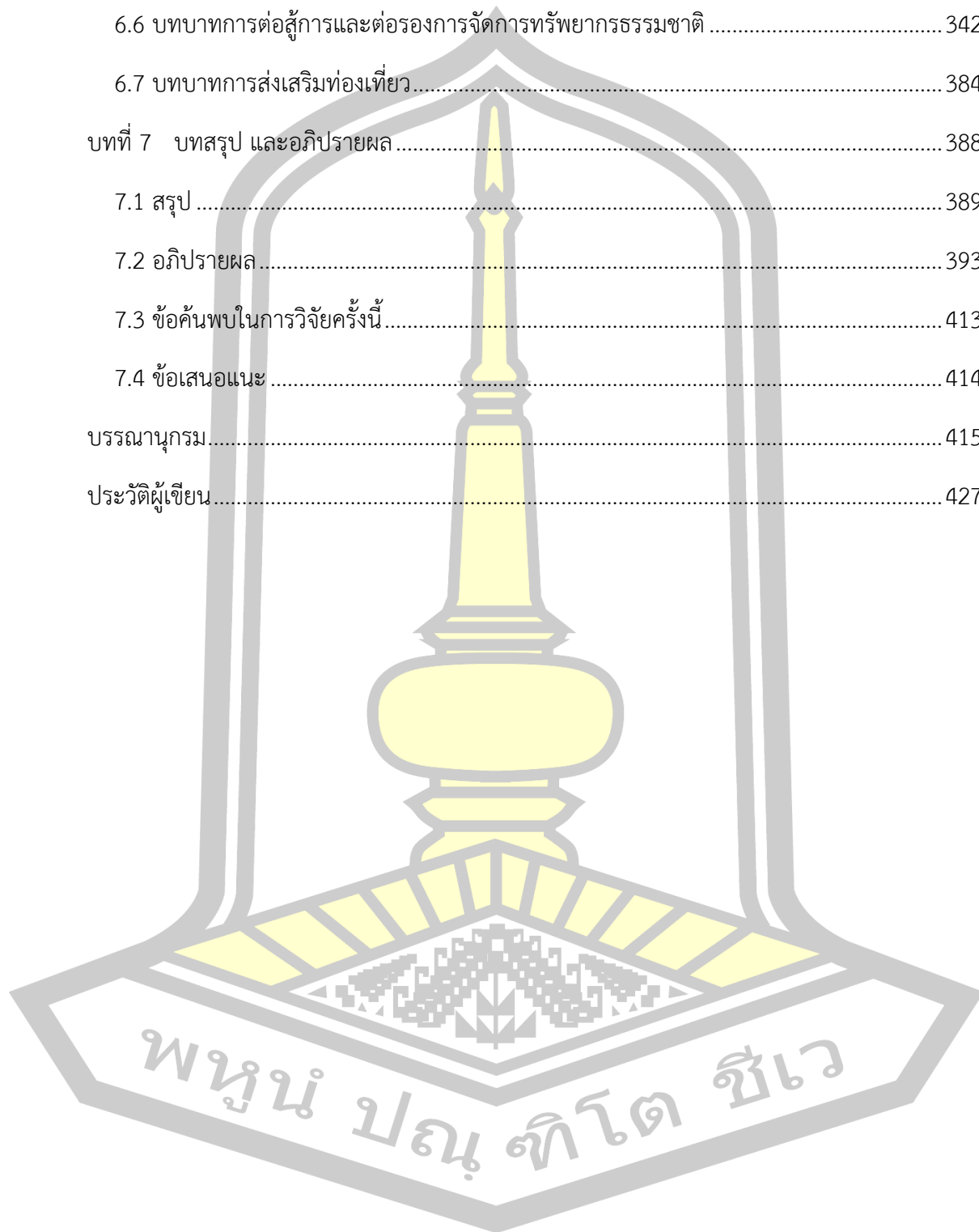
พูน ปณ ทิโต ชีเว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ณ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฐ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	11
1.3 คำถามหลักของการวิจัย.....	12
1.4 ความสำคัญของการวิจัย.....	12
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	13
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	13
1.8 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย.....	14
1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	26
บทที่ 2 ข้อมูลและประวัติศาสตร์ชุมชนศึกษา.....	61
2.1 ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่.....	61
2.2 การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.....	74
2.2.1 บ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี.....	75
2.2.2 บ้านหนองหาน ตำบลหนองหาน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี.....	84
บทที่ 3 ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ.....	115

3.1 ผาแดงนางไอ่ในใบลาน.....	115
3.2 ผาแดงนางไอ่ฉบับปริวรรตที่ปรากฏเป็นหนังสือ	129
3.2.1 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมจารี	129
3.3 ผาแดงนางไอ่ที่ปรากฏในกาพย์เซ็งบุญบังไฟ.....	144
3.4 ผาแดงนางไอ่ในกลอนลำ.....	158
3.5 พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ.....	179
บทที่ 4 ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมความเชื่อและศาสนา	180
4.1 ผาแดงนางไอ่ในประเพณีการเทศน์.....	180
4.2 ผาแดงนางไอ่ในประเพณีสวดสรภัญญะ.....	191
4.3 ผาแดงนางไอ่ในประเพณีบุญบังไฟ.....	201
4.4 ผาแดงนางไอ่ในพิธีเลี้ยงผีบ้านผีเมือง.....	210
4.5 ผาแดงนางไอ่ในจิตรกรรมฝาผนัง	231
4.6 พลวัตจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่สู่วัฒนธรรมความเชื่อและศาสนา.....	239
บทที่ 5 ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมสื่อสมัยใหม่	241
5.2 ผาแดงนางไอ่ในบทเพลง	259
5.3 ผาแดงนางไอ่ในการ์ตูนสามมิติ/การ์ตูนแอนิเมชัน.....	283
5.4 ผาแดงนางไอ่ในการแสดงละครเวที.....	297
5.5 พลวัตจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมสื่อสมัยใหม่	308
บทที่ 6 ผาแดงนางไอ่กับบทบาทการสร้างพลังชุมชนในบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัย	310
6.1 บทบาทการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์	311
6.2 บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์.....	315
6.3 บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์.....	317
6.4 บทบาทการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมชาติพันธุ์	330

6.5 บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ข้ามชาติและวัฒนธรรม.....	337
6.6 บทบาทการต่อสู้การและต่อรองการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	342
6.7 บทบาทการส่งเสริมท่องเที่ยว.....	384
บทที่ 7 บทสรุป และอภิปรายผล.....	388
7.1 สรุป	389
7.2 อภิปรายผล.....	393
7.3 ข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้.....	413
7.4 ข้อเสนอแนะ	414
บรรณานุกรม.....	415
ประวัติผู้เขียน.....	427

สารบัญตาราง

ตาราง 1 เปรียบเทียบลำดับเหตุการณ์ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ทั้งสามฉบับ	141
ตาราง 2 เปรียบเทียบรูปแบบและเนื้อหาวรรณท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ฉบับลายลักษณ์และ มุขปาฐะ	173

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบ 1 ศาลเจ้าหญิงไฉ่ค้ำ จ.อุดรธานี	8
ภาพประกอบ 2 ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ จ.อุบลราชธานี	8
ภาพประกอบ 3 สภาพทั่วไปของบ้านเชียงแหว	75
ภาพประกอบ 4 สภาพทั่วไปของบ้านหนองทาน	84
ภาพประกอบ 5 สภาพทั่วไปของบ้านท่าวัด	89
ภาพประกอบ 6 แผนที่บ้านท่าวัดเหนือและบ้านท่าวัดใต้	90
ภาพประกอบ 7 ภาพขณะดินเผาและเครื่องประดับสัมฤทธิ์ที่พบในบริเวณบ้านท่าวัด	91
ภาพประกอบ 8 แท่งเสมาสกัดจากหินทรายในรูปแบบศิลปะยุคทวารวดีที่บ้านท่าวัด	92
ภาพประกอบ 9 พระพุทธรูป "ศิลปะขอม" ที่บ้านท่าวัด ริมหนองหาร สกลนคร	94
ภาพประกอบ 10 สภาพทั่วไปของตำบลแสนสุข	96
ภาพประกอบ 11 รุสสายสนอง	118
ภาพประกอบ 12 อักษรธรรมอีสาน	123
ภาพประกอบ 13 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมจารี	130
ภาพประกอบ 14 ลำเรื่องต่อกลอนผาแดง นางไอ่ -ป, ฉลาดน้อยส่งเสริม	165
ภาพประกอบ 15 พระอาจารย์สมภพโชติปัญญา	185
ภาพประกอบ 16 คณะมุฑิตา วัดป่าบ้านค้อ ต.เขื่อน้ำ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี	199
ภาพประกอบ 17 ท้าวผาแดงและนางไอ่คำขี้ม้าบักสาม ในขบวนแห่บุญบั้งไฟ	207
ภาพประกอบ 18 การประกวดท้าวผาแดงและนางไอ่คำในงานประเพณีบุญบั้งไฟ	208
ภาพประกอบ 19 การแสดงแบบผ้าไทยชุด "ผาแดงนางไอ่" ในประเพณีบุญ	210
ภาพประกอบ 20 ศาลเจ้าปู่พญาขอม บริเวณหน้าองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว	213
ภาพประกอบ 21 นายจันดี เหลลาเหล็ก อายุ 78 ปี เฒ่าเจ้าศาลเจ้าปู่พญาขอม	214
ภาพประกอบ 22 ศาลเจ้าปู่ผาแดง บริเวณกลางบ้านเชียงแหวอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	215

ภาพประกอบ 23	นางคำนาง สมจิตรมูล อายุ 77 ปี เฒ่าเจ้าศาลเจ้าปู่ผาแดง.....	216
ภาพประกอบ 24	ศาลเจ้าหญิงไฉ่ค้ำ อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี	216
ภาพประกอบ 25	นางสังเวียน พิทักษ์วาปี อายุ 76 ปี ชาวบ้านนองหาน	217
ภาพประกอบ 26	รูปปั้นพญานาค หน้าพิพิธภัณฑสถาน นองหาร อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร	218
ภาพประกอบ 27	พิธีบวงสรวงพญานาค นองหาน จังหวัดสกลนคร.....	221
ภาพประกอบ 28	นางจิราลักษณ์ บุญแก้ววุฒิ ผู้จัดการพิพิธภัณฑสถาน	222
ภาพประกอบ 29	ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี.....	223
ภาพประกอบ 30	นางอรวรรณ บุญมาเสน อายุ 56 ปี ชาวบ้านชุมชนหาดแสนสุข.....	224

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าอย่างหนึ่งที่ตกทอดมาแต่อดีต ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานได้ชื่อว่าเป็นดินแดนที่อุดมด้วยวัฒนธรรมอันเก่าแก่ โดยเฉพาะด้านวรรณกรรมที่ปรากฏแพร่หลายทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ อันสะท้อนลักษณะท้องถิ่นที่มีคุณสมบัติเด่นของตนเองที่สัมพันธ์กับวรรณกรรมของกลุ่มชนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงหรือประเทศลาวในปัจจุบัน ดังที่ ธวัช ปุณโณทก (2525) กล่าวว่า วรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่ได้รับการสืบทอดมาจากวรรณกรรมที่รุ่งเรืองในกลุ่มแม่น้ำโขง และบางส่วนนักปราชญ์ในท้องถิ่นได้คิดสร้างสรรค์ขึ้นมา แต่ก็ยังรักษารูปแบบเดิมทั้งสิ้น ส่วน เจตนา นาควัชระ (2524) กล่าวว่า วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นสิ่งที่แสดงความสามารถและสื่อความคิดจินตนาการตลอดจนพฤติกรรมของมนุษย์ได้ ซึ่งวรรณกรรมท้องถิ่นเป็นเสมือนกระจกเงาสท้อนสภาพสังคมที่ส่องลึกและกว้างไกลไปกว่าที่เคยปรากฏในวรรณกรรมฉบับหลวงหรือวรรณคดีแห่งชาติเพราะเป็นภาพสะท้อนผ่านประสบการณ์และทรรศนะของคนในท้องถิ่นโดยตรง

นอกจากนี้ ธวัช ปุณโณทก (2525) ยังกล่าวว่า วรรณกรรมท้องถิ่นมีความใกล้ชิดกับสังคมท้องถิ่นมาก ชาวบ้านนิยมอ่าน ฟังวรรณกรรมเหล่านี้ประหนึ่งมหรสพ อีกทั้งยังเป็นปัจจัยสำคัญในการแพร่ขยายแนวคิด ปรัชญา คตินิยม อันปรากฏอยู่ในวรรณกรรมสู่ความรู้สึกของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านที่ฟังการอ่านหนังสือวรรณกรรมในที่ชุมชนเหล่านั้นจะมีเจตนารับเอาแนวคิด ปรัชญา คตินิยม หรือไม่ก็ตาม แต่การที่วิไลสอดแทรกปรัชญาและทัศนะต่างๆ ในวรรณกรรมก็เป็นกลวิธีหนึ่งในการสื่อแนวคิด ปรัชญา คตินิยม อันปรากฏอยู่ในวรรณกรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม ยิ่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องใดที่เป็นที่ชื่นชอบของชาวบ้านในท้องถิ่นมากเพียงใด ยิ่งแสดงให้เห็นว่า แนวคิด ปรัชญา คตินิยมชีวิตเหล่านี้เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านมากเพียงนั้น

ฉะนั้นในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นพบว่า ในภาคอีสานมีการอ่านวรรณกรรมในที่ชุมชนในรูปแบบต่างๆ กัน เช่น การอ่านวรรณกรรมในงานศพของชาวอีสาน ที่เรียกว่า “งานงันเฮือนดี” เจ้าภาพจะหาหม้ออ่านมาขับลำนำหนังสือให้ผู้อ่านที่มาร่วมงานฟัง ประหนึ่งว่าเป็นมหรสพ การอ่านหนังสือในงานงันเฮือนดีนี้ทำกันอย่างกว้างขวางในสมัยอดีต ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบแก่ชุมชนที่ฟัง และในทำนองเดียวกันพระภิกษุก็นิยามเอานิทานนิยายมาเทศน์ให้ชาวบ้านฟัง ซึ่งเป็นนิทานที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นอีสานนั่นเอง แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานมีความใกล้ชิดกับประชาชนอย่างมากในอดีต

จากการศึกษาบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานต่อสังคมนั้น จะพบว่าแนวคิดปรัชญาชีวิต และคตินิยมอันปรากฏในท้องถิ่นอีสานนั้นได้มีส่วนในการควบคุมสังคมอยู่ไม่น้อยเนื่องจากศูนย์กลางของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานนั้นอยู่ที่สถาบันศาสนา ซึ่งมีหน้าที่ในการสอนจริยธรรมแก่สังคมโดยยึดหลักธรรมของพุทธศาสนา ฉะนั้นจึงมีการนำเอาวรรณกรรมมาใช้เป็นสื่อในการสอนความประพฤติ จริยธรรมแก่สังคม จะเจตนาหรือไม่ก็ตาม แต่แก่นของเรื่องในวรรณกรรมที่พบโดยทั่วไปมักมุ่งที่จะเสนอแนวคิดในการควบคุมสังคม สอนจริยธรรมแก่สังคม โดยยึดความเชื่อในพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญในการเชื่อมโยงแนวคิดเหล่านั้น แนวคิดในการใช้วรรณกรรมเป็นสื่อเชื่อมโยงในการควบคุมสังคมนั้น กวีน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากไตรภูมิพระร่วง และนำแนวคิดนั้นมาประยุกต์เข้ากับวรรณกรรมเพื่อใช้สอนคน ฉะนั้นความเชื่อเรื่อง สวรรค์ นรก บาปบุญ และโลกพระศรีอริยะ เหล่านี้ จึงมีอยู่ในอุดมการณ์ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน ซึ่งกวีได้พยายามที่จะปลูกฝังไว้ในทัศนคติของชาวบ้าน แนวคิดในการควบคุมสังคมของสถาบันศาสนาที่พยายามใช้วรรณกรรมเหล่านี้เป็นสื่อในการควบคุม ไม่ว่าจะตรงหรือทางอ้อมก็ตาม แต่ผลแห่งการควบคุมสังคมและควบคุมพฤติกรรมของประชาชนนับว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานได้กระทำตลอดมาเพื่อสังคมจะได้อยู่กันอย่างสันติ

ทัศนคติดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ ศีราพร ณ กลาง (2552) ที่กล่าวว่า คติชนทำหน้าที่เหมือน “สถาบันการศึกษา” โดยเฉพาะในสังคมที่ไม่มีตัวหนังสือใช้ นั่นคือ คติชนเป็นกลไกในการให้ความรู้ ถ่ายทอดวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ปลูกฝังทัศนคติ อบรมสั่งสอน ระเบียบสังคมและรักษามาตรฐานทางจริยธรรมและพฤติกรรมที่สังคมยอมรับ โดยผ่านคติชนหลายประเภท ทั้งเพลงกล่อมเด็ก นิทาน ภาษิต ปริศนาคำทาย การละเล่น การแสดง หน้าที่ดังกล่าวได้แก่ การถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่น ให้ความรู้ ว่าพวกเขาเป็นใคร บรรพบุรุษของเขาเป็นใคร ท้องถิ่นของพวกเขามีประวัติความเป็นมาอย่างไร ซึ่งอาจเห็นได้ในนิทานประจำถิ่น (Legend) ดังเช่น ชาวพวนในประเทศไทยที่อพยพมาจากเมืองลาวไม่ว่าจะมีถิ่นฐานที่พนัสนิคม ชลบุรี พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา ศรีมหาโพธิ์ ปราจีนบุรี ใช้นิทานเรื่องพระรถเมรีหรือนิทานเรื่องนางสีบสองในการอธิบายชื่อสถานที่ในท้องถิ่น โดยนัยนี้นิทานประจำถิ่นจึงช่วยสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชน รวมทั้งการอธิบายประวัติที่มาของสถานที่หรือภูมิศาสตร์ในท้องถิ่นอีกด้วย เช่น ที่จังหวัดยศธรมีนิทานกองข้าวน้อยฆ่าแม่ บริเวณหนองหาน จังหวัดสกลนครมีนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ ใช้อธิบายประวัติของหนองหานซึ่งเป็นภูมิศาสตร์สำคัญในท้องถิ่น เป็นต้น

การศึกษาโดยนำเอาทฤษฎีทางคติชนมาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่น เช่น ประคอง นิมมานเหมินท์(2530) ได้ศึกษาเรื่อง “มหากาพย์เรื่อง ท้าวบาเจือง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” ประคองได้ศึกษาเปรียบเทียบนิทานเรื่องท้าวฮุ่ง ท้าวเจืองของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในสำนวนต่างๆ และได้ชี้ให้เห็นว่านิทานเรื่องท้าวฮุ่ง ท้าวเจืองนั้นได้แพร่กระจายอย่างกว้างขวางในกลุ่มคนไทยทั้งในล้านช้าง ล้านนา สีบสองพวนและเชียงตุง รวมทั้งยังพบบ้างในบางชนเผ่า เช่น กลุ่มขมุ สะเตียง เป็นต้น ข้อ

ค้นพบที่น่าสนใจอีกประการคือ ประคองตั้งข้อสันนิษฐานการแพร่กระจายของท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง ออกเป็น 2 ข้อ คือ เรื่องท้าวฮุ่ง ท้าวเจืองเป็นเรื่องของชนเผ่าไทที่แพร่ไปยังชนเผ่าอื่นๆ หรือ นิทานเรื่องนี้เป็นของชนเผ่าอื่น แต่ชนเผ่าไทรับมาพัฒนาเป็นวีรบุรุษ และการศึกษาของปราณี วงษ์เทศ (2531) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาบทบาทของนิทานชาดกในการสร้างเอกลักษณ์ของชาวลาวพวนในอำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี” ปราณีได้นำเอานิทานชาดกของชาวลาวพวนมาศึกษา เพื่ออธิบายให้เห็นว่านิทานเหล่านี้มีบทบาทต่อการสร้างเอกลักษณ์ของชาวลาวพวนในอำเภอโคกปีบอย่างไรบ้าง บักรินพบว่า นิทานชาดกดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวลาวพวนทั้งในด้านประเพณี พิธีกรรมการตั้งถิ่นฐานและความเชื่อต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีผลงานของ ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ (2539) เรื่อง “วรรณกรรมไทพวน : ความสัมพันธ์กับสังคม” งานวิจัยนี้ปรับปรุงประยุกต์ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ 4 ประการ ทางคติชนวิทยาของวิเลียม บาสคอม มาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และการดำรงอยู่ของนิทานไทพวนในบริบททางสังคม โดยสรุปว่ามีบทบาทหน้าที่ 5 ประการคือ บทบาทในการให้ความบันเทิงแก่กลุ่มชนไทพวน บทบาทในการช่วยให้วัฒนธรรมไทพวนเข้มแข็งขึ้น บทบาทในการเป็นเครื่องมือในการให้การศึกษา บทบาทในฐานะที่เป็นเครื่องมือควบคุมและรักษาแบบแผนสังคม และบทบาทในการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของกลุ่มไทพวน นอกจากนี้ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ (2548) ยังได้ศึกษาเรื่อง “กาละเกต : พระโพธิสัตว์ในอุดมคติและเจ้าพ่อในโลกทัศน์ของไทยพวน” เป็นการศึกษาการดำรงอยู่และบทบาทของนิทานชาดกเรื่อง “กาละเกต” ในวิถีชีวิตของลาวพวน จังหวัดนครนายก กับการตีความนัยความหมาย บทบาทดังกล่าว ภาณุพงศ์ ชี้ให้เห็นว่า นิทานชาดกเรื่องนี้ยังมีบทบาทในงานประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น การอ่านในงานบุญเข้าพรรษา การอ่านในงานงานขึ้นเทียนดี การอ่านในงานอยู่กรรม เป็นต้น

งานวิจัยที่ได้นำกรอบแนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่และการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ โดยใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือศึกษานั้น พบได้ในผลงานของ บักริน วงศ์ศิริ (2551) เรื่อง “วรรณกรรมพื้นบ้านในชุมชนลาวหลวงพระบางกับบทบาทการสืบสานความเป็นลาวหลวงพระบางในบริบทสังคมไทย” บักรินพบว่า ข้อมูลวรรณกรรมพื้นบ้านไม่เพียงแต่หล่อหลอมโลกทัศน์วิถีคิดและวิถีชีวิต หากยังมีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ลาวหลวงพระบางในประเทศ ซึ่งอัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นนั้นมีลักษณะเป็นพลวัต คือช่วงแรกในการตั้ง ถิ่นฐาน วรรณกรรมมีบทบาทในการสร้างจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ ช่วงที่สอง วรรณกรรมมีบทบาทสร้าง อัตลักษณ์จิตสำนึกตอบโต้อำนาจรัฐไทย และช่วงที่สาม เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากวาทกรรมสร้างชาติไทย และวาทกรรมการพัฒนา ส่งผลให้ชาวหลวงพระบางในบริบทสังคมไทยปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ให้สอดคล้อง กับความเป็นไทยและความเป็นลาวเข้าด้วยกัน และนิยามตนเองว่า “ชาวไทยเชื้อสายลาวหลวงพระบาง” อัตลักษณ์จึงมีความเลื่อนไหล และเลือกแสดงอัตลักษณ์ของตนได้หลากหลายในสังคมไทย ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และผลประโยชน์ของตน ในงานวิจัยนี้ บักรินได้นำเสนอแนวคิดว่าการบูชาผีเมือง ด้านซ้ายแสดงให้เห็น

เห็นถึงนัยแห่งอำนาจต่อต้านไทยและเป็นยุทธวิธีหนึ่งในการสืบสานความเป็นลาวหลวง พระบาง นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่างานประเพณีบุญหลวง การละเล่นผีตาโขน เป็นสัญลักษณ์ของลาวหลวง พระบางด้วย

นอกจากวรรณกรรมท้องถิ่นที่สะท้อนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแล้ว ยังมีการศึกษาวรรณกรรมบางประเภทในเชิงบทบาทและการสร้างสรรค์ เช่น การศึกษาเฉพาะตำนานปรัมปรา ตัวอย่างผลงานของ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล (2552) เรื่อง “ตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทย : การสร้างสรรค์และบทบาท” อภิลักษณ์พบว่า ตำนานพระศรีอารีย์มีบทบาทสำคัญในฐานะตำนานศาสนา ในการสร้างระบบความเชื่อเรื่องพระอนาคต พุทธเจ้าและโลกอุดมคติ เป็นกลไกตอบสนองความปรารถนาทางใจแก่พุทธศาสนิกชน สร้างมาตรฐานทางศีลธรรม และสร้างคำอธิบายเรื่องที่มาของพิธีกรรมทางศาสนา มีบทบาทในทางการเมืองในการสร้างคำอธิบายสภาพและความชอบธรรมทางการเมือง และสร้างกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้แก่สมาชิกในสังคม รวมถึงบทบาทในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ทั้งทางด้านประติมากรรม จิตรกรรม และคัตกรรม ทั้งหมดนี้ได้สะท้อนให้เห็นความแพร่หลายและบทบาทของตำนานพระศรีอารีย์ในหลากหลายมิติในสังคมไทยต่อไป

ผลงานตัวอย่างข้างต้นทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่อยากศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นของอีสานว่ายังคงมีบทบาทความหมายต่อชุมชนท้องถิ่นอีสานหรือไม่อย่างไร ดังกรณี วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่งเป็นวรรณกรรมนิทานที่แพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ ในภาคอีสานของประเทศไทย ทั้งในรูปของวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ ดังที่ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2520) กล่าวว่า “ผาแดงนางไอ่เป็นวรรณคดีเก่าแก่ของชาวอีสานที่เป็นหนังสือผูก ได้เค้าเรื่องมาจากตำนานขอม แล้วนักปราชญ์ของชาวอีสานนำมาร้อยกรองและคัดลอกสืบต่อกันมา เป็นเรื่องที่มุ่งสอนคติธรรมสำคัญ โดยเน้นเรื่องผลร้ายของความอาฆาตพยาบาทและการพนัน” นอกจากนี้ยังมีผู้กล่าวถึงที่มาและความสำคัญของวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผาแดงนางไอ่ไว้อีกหลายท่าน ตัวอย่างเช่น

พระอรียานูวัตร เขมจารี (2524) กล่าวว่า “วรรณคดีผาแดงนางไอ่ได้มีมาแต่โบราณ อันใครๆ ไม่สามารถรู้ได้ว่าตั้งขึ้นในสมัยใด มีเนื้อหาสาระในทางประวัติศาสตร์ และในทางประเพณีความเป็นมาในสมัยก่อน มีขึ้นในยุคสมัยขอมมีอิทธิพลทางได้”

ปรีชา พิณทอง (2537) กล่าวว่า “วรรณคดีอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ชาวอีสานชอบอ่าน เพราะได้ความเพลิดเพลินและความรู้เกี่ยวกับประวัติของอีสาน โดยเฉพาะเรื่องหนองหานน้อย จังหวัดอุดรธานี ทุกวันนี้ถ้าจะนั่งเรือข้ามหนองหาน ห้ามมิให้เล่าเรื่องผาแดงนางไอ่ ถ้าเล่าจะประสบอุปัทวเหตุ”

สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2524) กล่าวว่า “เรื่องผาแดงนางไอ่ มีคุณค่าควรแก่การศึกษา ทั้งมีอิทธิพลในการที่จะอำนวยประโยชน์ในด้านความเข้าใจชีวิตสังคม ด้านประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนภาษาที่ใช้ในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี”

ส่วนพจนีย์ เพ็งเปลี่ยน (2542) ได้กล่าวถึงวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผาแดงนางไอ่ไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 8 ว่า “วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏแพร่หลายอย่างกว้างขวางอีกเรื่องหนึ่งที่ชาวอีสานนิยมนำมาอ่านในงานบุญต่างๆ เช่น บุญงันเฮือนดี หรือใช้เทศน์ในวันสำคัญทางศาสนา เนื้อเรื่องเน้นเรื่องของบุญประเพณี ที่เรียกว่าบุญเดือน 6 ที่ชาวอีสานจะทำพิธี ขอฝนด้วยการจุดบั้งไฟบูชาพระยาแถน เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ชาวไร่ชาวนาจะได้เริ่มไถหว่านทำนา อันเป็นวิถีชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ นอกจากนี้ชาวอีสานยังเชื่อในเรื่องของแนน (คู่ครอง) และเรื่องความรักระหว่างเพื่อนที่เรียกว่า เสี่ยว” ทศนะดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ บุญยืน งามเปี่ยม (2553) ที่กล่าวว่า “วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน ถือเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกของคนอีสาน การประพันธ์วรรณกรรมพื้นบ้าน ถือเป็นภูมิปัญญาของคนอีสาน แสดงให้เห็นถึงความมีอารยธรรมของคนอีสานมีมาแต่โบราณ ซึ่งเทียบเท่าตะวันตก วรรณกรรมนิทานพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นมรดกที่ล้ำค่าของท้องถิ่น และประเทศชาติ มีคุณค่ามีประโยชน์มหาศาล ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์ ชี้แนะประชาชนให้รู้จักหวงแหน รักษาความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และอนุรักษ์เอาไว้”

แนวคิดข้างต้นทำให้ทราบว่าการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นทำให้ทราบถึงภาษา วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อของคนในท้องถิ่น รากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเอง และสามารถเรียนรู้ลักษณะนิสัยของคนได้จากวรรณกรรมท้องถิ่น นอกจากนี้วรรณกรรมท้องถิ่นยังมีคุณค่าต่อชีวิตความเป็นอยู่ ให้ความรู้ ให้ข้อคิดในการดำรงชีวิต ตลอดจนสามารถนำความรู้จากการได้ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตของเราได้

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานจำนวนมากเริ่มจากวรรณกรรมที่สืบทอดด้วยมุขปาฐะก่อน ภายหลังมีตัวอักษรจึงได้ใช้อักษรต่างๆ บันทึกไว้ ดังเอกสารของกรมศิลปากร กล่าวว่า วรรณกรรมอีสานหลายเรื่อง เช่น ผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่มีกำเนิดมาจากวรรณกรรมมุขปาฐะต่อมาจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (กรมศิลปากร, 2532) หนังสือที่เป็นต้นฉบับของเรื่องผาแดงนางไอ่เรียกว่า “หนังสือผูก” คือหนังสือที่ใช้เหล็กแหลมจาร (ขีด) ลงในใบลานขนาดยาว เสริ้วแล้วใช้เชือกร้อยไว้ ส่วนมากหนังสือประเภทนี้จะเป็นหนังสือประเภทวรรณคดี สำหรับ “หนังสือผูก” ของวรรณคดีอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ชนรุ่นหลังของคนอีสานถือว่าเป็นหนังสือที่ดีมีค่ามาก เกิดการหวงแหน อนุรักษ์ เพื่อการสืบทอด ดังที่ พระอริยานุวัตร เขมจารี (2524) กล่าวว่า

“ชาวไทยอีสานมีหนังสืออักษรไทยน้อยมาแต่โบราณ นิยมจารลงในใบลาน ซึ่งเป็นอักษรที่ใช้กันในสมัยนั้น นักปราชญ์ได้จารคำร้อยกรองไว้ กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ซึ่งนักกวีแต่งขึ้นไว้ โดยมากไม่บอกชื่อผู้แต่งไว้ ใครแต่งและแต่งขึ้นในสมัยใดไม่บอกไว้ ในหนังสือใบลานผาแดงนางไอ่นี้มี 2 ส่วน คือ 1, ส่วนวนพื้นเมือง เรียกว่า ร้อยแก้ว รวม 1 มัด มีอยู่ 5 ผูก จารด้วยอักษรธรรม “ไทยใหญ่” เรียกว่า “หนังสือมัด” 2, ส่วนวนคำกลอน เรียกว่า ร้อยกรอง เป็นใบลานผูกเดี่ยว เรียกว่า “หนังสือผูก” มีไม้ประกบ 2 ข้างสายร้อยอันเดียว จารด้วย “อักษรไทยน้อย” เมื่อมีคนตายในบ้านใดเรือนใดจะนำไปอ่านบ้านนั้นเรือนนั้น เรียกว่า “งันเฮือนดี” จะมีผู้ฟังตลอดคืน”

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ได้รับการบอกเล่าสืบมาหลายยุคหลายสมัย ความน่าสนใจของเรื่องคือสิ่งที่ปรากฏออกมาจากความดั้งเดิมผ่านการพูด บทสนทนา การประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ของคนในท้องถิ่น ผ่านคำอธิบายหรือกลอนลำของหมอลำในหมู่บ้านที่เชื่อมโยงกับกับโลกทัศน์แบบพื้นบ้านท้องถิ่นที่ถ่ายทอดผ่านการเล่านิทานปรัมปราจากปากต่อปาก จากรุ่นสู่รุ่น จากรุ่นปู่ย่าตายาย รุ่นพ่อแม่และจากรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูกสืบต่อกันมา ดังที่ชาวบ้านบอกเล่าความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับผาแดงนางไอ่มีมานานแล้ว และในปัจจุบันชาวบ้านที่หนองหานก็ยังคงเล่าเรื่องนี้โดยเชื่อมกับความศักดิ์สิทธิ์ของตำนาน การสร้างบ้านแปลงเมือง เมืองโบราณที่อยู่ใต้น้ำ ดอนกลางน้ำ ลำห้วย และชื่อหมู่บ้านต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่ในตำนานที่ถูกบอกเล่า ได้ทำให้ชาวบ้านให้ความเคารพต่อหนองหาน ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญในการหล่อเลี้ยงชีวิต และการทำอาชีพประมง หาปลาทำปลาร้าเพื่อการบริโภคและเพื่อขาย รวมถึงการจัดประเพณีพิธีกรรมที่ให้ความสำคัญต่อการทำการเกษตรของชุมชนในช่วงเดือนห้าเดือนหก (พฤษภาคม-มิถุนายน) ของทุกปี หรือบางหมู่บ้านก็จัดสามปีติดต่อกันก่อนที่จะเว้นวรรคในปีถัดไป เนื่องจากการทำบุญบั้งไฟ จำเป็นต้องใช้งบประมาณมาก และใช้แรงงานคนในการเตรียมงานจำนวนมาก ตั้งแต่ทำบั้งไฟจุด ตกแต่งบั้งไฟเอ้ ซ่อมรำเซ็ง เป็นต้น อีกทั้งยังต้องใช้ความร่วมมือสามัคคีกันในการจัดงานเพราะเป็นพิธีกรรมที่จัดร่วมกันระหว่างชุมชนต่างๆ เช่นงานบั้งไฟของตำบลอุ่มจาน ตำบลห้วยสามพาด ซึ่งอยู่ในเขตลุ่มน้ำหนองหาน หรือตำบลโนนสูง แต่ระบบสัญลักษณ์บางอย่างที่ใช้ในพิธีบั้งไฟ ไม่ว่าจะเป็นปักแค้น ปลัดขิก บั้งไฟเอ้ บั้งไฟจุด หรือบั้งไฟเสียงก็ยังคงมีอยู่ และสัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏเห็นเด่นชัด ก็คือ ในประเพณีดังกล่าวจะต้องมีตัวแทนของหนุ่มสาวชายหญิง คู่หนึ่ง ซึ่งเป็นตัวแทนของผาแดงและนางไอ่ ที่นั่งอยู่บนม้าไม้ซึ่งใช้แทนม้าบกสาม และมีการทำกระรอกเผือก สีขาวแทนพญานาคพังคี่ ที่หลงรักนางไอ่และแปลงกลายเป็นกระรอกเพื่อจะได้เข้าไปหานางไอ่ จนเป็นที่มาของโศกนาฏกรรม บ้านเมืองถล่มล่มจมกลายเป็นหนองหานในปัจจุบัน ดังที่ สุริยา สมุทรคุปต์ (2533) กล่าวไว้ว่า

“ในบรรดาเรื่องเล่าหรือนิทานปรัมปราของคนอีสานซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมากที่สุด คือตำนานความรักของผาแดงนางไอ่ ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของชุมชนการตั้งถิ่นฐานบ้านเมือง การกำเนิด แม่น้ำ หนองน้ำ และลำห้วย รวมถึงประเพณีวัฒนธรรม ที่คนในชุมชนปฏิบัติ เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและดินในการเพาะปลูกผ่านพิธีกรรม บูชาพญาแถนในช่วงเดือนหกหรือเดือนเมษายนของทุกปีที่เรียกว่า “บุญบังไฟ” ตามพิธีกรรมฮีตสิบสองคองสิบสี่ของชาวอีสาน ดังที่ปรากฏในวรรณกรรม พื้นบ้านอีสานหลายเรื่อง เช่น ตำนานผาแดงนางไอ่ ตำนานหนองหาน และตำนานพญาคันคาก เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นพื้นฐานความเชื่อ ค่านิยม และโลกทัศน์ของชาวอีสานที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตเกษตรกรรมผ่านร่องรอยทาง ประวัติศาสตร์ของพื้นที่”

ทัศนะดังกล่าวสอดคล้องกับ สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2524) ที่กล่าวว่า “ในสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีการจัดประเพณีบุญบังไฟ อันเกิดจากอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่อง ผาแดงนางไอ่ โดยไม่ละเว้นแต่ละปี ไม่เว้นแต่ละจังหวัด จนเป็นประเพณีสำคัญและขึ้นหน้าขึ้นตา ของชาวอีสาน นอกจากนี้ก็มีแนวโน้มจะทำมากขึ้นและพัฒนาให้ดีที่สุด เพื่อเป็นการเชิดหน้าชูตาของชาวอีสานไปอีกนานเท่านาน ซึ่งการจัดประเพณีได้แล้วเป็นการจัดนิทรรศการวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ค่อนข้างเต็มรูปแบบ”

ความเชื่อต่อวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ได้สืบทอดสู่วิถีชีวิตประจำวันที่สะท้อนผ่านการปฏิบัติต่อแม่น้ำ การเคารพธรรมชาติโดยการไม่ทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลลงในแม่น้ำ การไม่ร้องเพลงหนองหานที่เล่าถึงเรื่องผาแดงนางไอ่ หรือไม่พูดเกี่ยวกับเรื่องผาแดงนางไอ่เมื่ออยู่ในหนองน้ำ เพราะเชื่อว่าจะเกิดภัยพิบัติ เกิดลมพายุพัดให้เรือจม ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงเชื่อและปฏิบัติกันอยู่ และทำให้ลุ่มน้ำหนองหานยังคงรักษาสภาพเดิมไว้ได้ รวมถึงเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้านจนถึงปัจจุบัน ท่ามกลางสถานการณ์ที่ความเชื่อเกี่ยวกับตำนานท้องถิ่นซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์บางอย่างที่ทำให้คนในชุมชนอยู่กับธรรมชาติอย่างสมดุล กำลังถูกท้าทายด้วยความรู้สมัยใหม่ที่เป็นเหตุผลในเชิงของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมถึงตัวบทกฎหมายต่างๆ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการจัดการทรัพยากร การควบคุมความคิด โลกทัศน์และการปฏิบัติของคนต่อวัตถุและพื้นที่ในปัจจุบันอย่างมากมาย

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ คือ ความหมายของเรื่องไม่ได้ดำรงอยู่อย่างถาวรแต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ในฐานะยุทธศาสตร์และเครื่องมือในการสร้างความหมายทางวัฒนธรรม ความน่าสนใจของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ จึงไม่ใช่ในแง่ความพิลึกพิลลิตของเหตุการณ์ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปในผู้เล่าแต่ละคนในรูปแบบของ

นิทานที่เป็นคำบอกเล่า คำกลอนหรือหมอลำ เป็นเสมือนความจริงที่ออกมาจากจุดเริ่มต้นที่ถูกผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลาในแต่ละยุคสมัย ความหมายของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ จึงมีความเลื่อนไหล ทั้งในนัยของประวัติศาสตร์ชุมชน การกำเนิดหนองน้ำ หมู่บ้าน ความสัมพันธ์กับประเพณีบั้งไฟ ความเชื่อในเรื่องพญานาค พญาแถน ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติต่างๆ ที่เจ้าบ้านเคารพนับถือ ซึ่งถือว่าที่ศูนย์ร่วมจิตใจของชาวบ้าน เช่น ศาลเจ้าพ่อพญาขอม ศาลเจ้าปู่ผาแดงที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ศาลเจ้าหญิงไอ้คำ ที่อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

ภาพประกอบ 1 ศาลเจ้าหญิงไอ้คำ จ.อุดรธานี

ภาพประกอบ 2 ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ จ.อุบลราชธานี

นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับท้องถิ่นเรื่องผาแดงนางไอ่ เช่น เรื่องของเกลือและเหมืองโปแตส ที่หนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ดังที่ ศรีศักรวัลลิโภดม (2556) กล่าวว่า “หนองหานกุมภวาปี เป็นพื้นที่ซึ่งจะกระทบกระเทือนจากโครงการขุดเหมืองแร่โปแตสของบริษัทต่างชาติที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลไทย การทำแร่โปแตสจะทำให้ชั้นหินเกลือขึ้นมาตามแร่ที่ขุดเป็นจำนวนมาก อาจทำให้เกิดสภาพดินเค็มอย่างควบคุมไม่ได้ และเมื่อมีการจัดเวทีแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านในลักษณะประชาพิจารณ์ขึ้นก็มีชาวบ้านในท้องถิ่นได้ขึ้นมา

อภิปรายว่า การชุดแร่โปแตสที่ทำให้ได้เกลือขึ้นมา นั้น เป็นเสมือนการกินกระรอกตอน (เผือก) ในตำนานผาแดงนางไอ่ เพราะกระรอกตอนหรือกระรอกขาวนั้นหมายถึงเกลือที่อยู่ใต้ดิน จะทำให้บ้านเมืองเกิดความวิบัติเหมือนในตำนานที่ผู้คนพากันกินกระรอกเผือกแล้วบ้านเมืองล่มจม ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงการบอกล่าและความเชื่อที่ถูกปรับแต่ยังคงความหมายเดิมที่ยังไม่ได้สูญหายไปแต่อย่างใด” ดังนั้นการที่รัฐบาลสมรู้ร่วมคิดกับนักการเมือง ข้าราชการ และนักลงทุนทั้งไทยและต่างชาติ แต่ไม่มีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ได้พยายามสร้างกฎหมายระเบียบใหม่ขึ้นมาเพื่อต้องการส่งเสริมการลงทุนให้มีการชุดแร่โปแตสและเกลือหินใต้ดินในภาคอีสานขึ้นมาใช้ เพื่อหวังให้มีการจ้างงานและมีเม็ดเงินนำมาสร้างความเจริญและทันสมัยให้กับประเทศไทย ได้ "ปลุก" วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ให้ฟื้นคืนชีพขึ้นมาอย่างมีพลังอีกครั้ง

อีกหนึ่งกรณีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับท้องถิ่นคือ กรณีการแย่งชิงเกาะดอนสวรรค์ ที่หนองหาร จังหวัดสกลนคร ระหว่างชาวบ้านกับวัดพระธรรมกายซึ่งเป็นชาวอยู่ในปัจจุบัน ก็ได้มีการนำวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่มาผลิตซ้ำ เป็นตัวอย่างในการก่อให้เกิดการสร้างพลังชุมชนให้แก่ชาวบ้าน ดังที่ศิลปินพื้นบ้านจังหวัดสกลนคร นามปากกา ปรีชาโพธิ์ค (20 พฤศจิกายน 2555) ได้แต่งเพลงชื่อ "ดอนสวรรค์หนองหารหล่ม" จัดทำขึ้นเพื่อปลุกจิตสำนึกของชาวบ้านให้ร่วมกันหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติของชาวสกลนคร โดยมีเนื้อหาของเพลง ดังนี้

,, ดอนสวรรค์หนองหารหล่ม , ,,
 ที่หนองน้ำแห่งนี้ เป็นที่ สงวนทรัพยากร
 สาวเขมรจันทมอญ สยามญวน ล้วนเคยพักอาศัย
 มาแต่ประวัติศาสตร์ ยาดแดน จนเป็นแผ่นดินไทย
 รุ่งปยุตตายาย หลายทอด ซอดมาหลายชั่วคน
 เป็นหนองน้ำโบราณ ผ่านกาล ผ่านมาหลายกัปกลับ
 แก่งเกาะดอนสวรรค์ ตำนาน เล่าขานนานคน
 ดอนแผ่นดินแม่หม้าย ปลอดภัย ผ่านเรื่องร้ายป้ายปน
 ผืนแผ่นดินยุบลั่น รอบดอนตอนหนองหารหล่มไหล
 ดอนสวรรค์โบราณ,,เป็นสถานเตือนจิต
 ละความคิดเบียดเบียน,,,,,กรรมกวงเวียนเวียนวาย
 มีพระยาพังคี่,,มีผาแดงนางไอ่
 ยุบแผ่นดินผินกลายเป็น,,,,,,หล่มน้ำไหลนองเนาว์
 หมู่เกาะดอนสวรรค์ สถาน ดงเรือนพักแม่หม้าย
 บ่มีไผแบ่งให้ บ่ได้ ร่วมกินเนื้อกระรอกขาว

จึงปลอดภัยพัวน้ำ หนองหารหล่ม บักมैयाเว
 คงเกาะดอนว่างเปล่าทรัพย์สินเราเหล่าลูกหลานไทสกล”

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า “วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ไม่มีคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับสังคมอีสานอย่างลึกซึ้งสองด้าน คือ ข้อที่หนึ่งในด้านที่เป็นหลักฐานที่เปิดเผยถึงสภาพของสังคมอีสานในครั้ง บุรพกาล วรรณกรรมเรื่องนี้ได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการอพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานของบรรพบุรุษยุคแรกของชาวอีสานอย่างละเอียด และข้อที่สอง ในด้านที่เป็นเครื่องชี้นำความประพฤติของคนในสังคม วรรณกรรมเรื่องนี้ได้เสนอตัวอย่างการดำเนินชีวิตที่ออกนอกกลุ่มนอกรทางของศีลธรรมอันดีงาม โดยเสนอภาพการทะเลาะวิวาทของเพื่อนจนแตกแยกกัน โทษของการพนัน และความพินาศย่อยยับอันเกิดจากความเคียดแค้นพยาบาทของคนในสังคม ลักษณะดังกล่าวได้ช่วยกล่อมเกล่าให้คนอีสานเป็นคนที่น่าใจของความเป็นเพื่อน ระมัดระวังไม่ลุ่มหลงในการพนันและรู้จักการให้อภัยเพื่อรักษาน้ำใจของคนในสังคม นับว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนอีสานเป็นอย่างยิ่ง” (สรายุทธ ทองคำใส, 2529)

ปัจจุบันได้มีการนำวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มาผลิตซ้ำ และสร้างสรรค์ ขึ้นใหม่ในหลายลักษณะและหลายรูปแบบ เช่น การนำเนื้อหาของเรื่องผาแดงนางไอ่มาแต่งเป็นกลอน ลำพูน ลำเรื่องต่อกลอน ลำซิ่ง ลำเต้ย ภาพยนตร์เรื่องผาแดงนางไอ่ในงานบุญบั้งไฟ สรภัญญะเรื่องผาแดงนางไอ่ หนังสือลูกอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ การแสดงละครเวที และการแสดงแสงสีเสียงเรื่องผาแดงนางไอ่ มีการประพันธ์บทเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับผาแดงนางไอ่ ทั้งเพลงลูกกรุง เพลงลูกทุ่ง เพลงไทยสากล แล้วนำมาผลิตในรูปแบบคาราโอเกะ และสื่อโทรทัศน์ยังมีการนำเรื่องผาแดงนางไอ่มาผลิตซ้ำในรูปแบบของละครโทรทัศน์เรื่องผาแดงนางไอ่ การแสดงละครเรื่องผาแดงนางไอ่ในรายการเกมโชว์ชื่อดังอย่างรายการ “ชิงร้อยชิงล้าน” การนำนางไอ่เข้ามาเป็นแบบในโฆษณา อีกทั้งยังมีการนำเรื่องผาแดงนางไอ่มาผลิตซ้ำในสื่อสมัยใหม่ เช่น การ์ตูนสามมิติ การ์ตูนแอนิเมชัน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ศักยภาพในการปรับตัวถือเป็นปัจจัยชี้ขาดตัวหนึ่งในการอธิบายการมีชีวิตรอดของวรรณกรรมท้องถิ่น เพราะว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นทุกชนิดเมื่อสร้างสรรค์ตัวเองขึ้นมาแล้ว จำเป็นต้องมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป มีแต่วัฒนธรรมที่สามารถปรับตัวให้สำเร็จได้เท่านั้นที่จะดำรงอยู่ต่อไปได้ ดังที่ กฤษดาวรรณ หงส์ดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์ (2549) กล่าวว่า ความเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวในเชิงพลวัตนั้นเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีเหตุปัจจัย มีเงื่อนไข อันเป็นพลังการกระทำจากหลายทิศทางที่ส่งผลกระทบต่อถึง จนก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวสะท้อนที่สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในสภาพที่เกิดขึ้นหลายรูปแบบที่ไม่จำกัดขึ้นอยู่กับแรงที่มากระทำ และวิธีการที่กระทบเป็นสำคัญ นอกจากนี้ปฐม หงษ์สุวรรณ (2550) ยังเสนอว่า การปรับเปลี่ยนลักษณะพฤติกรรมของความเชื่อเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ภายใต้วิถี

ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนได้ ไม่ว่าจะเป็นการปรับพฤติกรรม การปรับบทบาทหน้าที่ และการสร้างใหม่ เป็นต้น ทั้งหมดล้วนสามารถสะท้อนให้เห็นภาพของตำนานกับการปรับตัวในสังคมได้ทั้งสิ้น

จากการสำรวจสถานภาพการวิจัย ผู้วิจัยพบว่าการศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน เรื่องผาแดงนางไอ่ที่ผ่านมามีผู้ศึกษาในด้านการวิเคราะห์เนื้อหาของวรรณกรรมเป็นส่วนใหญ่ เช่น รายงานการวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ด้านความเชื่อ จารีต และประเพณี ที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” ของ สุภณ สมจิตศรี (2524) วิทยานิพนธ์เรื่อง “วิเคราะห์วรรณคดีเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับของพระอริยานุวัตร เขมจารี” ของ สรา ยุทธ ทองคำใส (2529) วิทยานิพนธ์เรื่อง “ชื่อบ้านนามเมืองที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่” ของ สมศักดิ์ เส็งสาย (2534) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิถีชีวิตชาวอีสานจากวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่” ของ ฉัตรวัชระ เสนะบุตร (2545) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การตีความพุทธจริยธรรมในวรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่” ของ พระบุญยืน งามเปรี่ยม (2553) ส่วนการนำแนวคิดทางคติชนวิทยา มาศึกษาในประเด็นการวิเคราะห์วรรณกรรมที่มีบทบาทด้านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ที่สัมพันธ์กับท้องถิ่น รวมถึงการศึกษาแนวคิดการสร้างพลังชุมชน ยังไม่มีผู้รวบรวมและศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ด้วยเห็นว่าการวิเคราะห์ในประเด็นดังกล่าวจะช่วยขยายองค์ความรู้ด้านคติชนวิทยาในประเทศไทยให้กว้างขวางออกไป อีกทั้งในการวิเคราะห์ดังกล่าวต้องอาศัยการตีความว่าด้วยสัญลักษณ์ต่างๆ และวิเคราะห์สาระสำคัญต่างๆ ที่สะท้อนจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ อีกด้วย

คุณูปการของการศึกษาครั้งนี้จะสามารถทำให้เข้าใจลักษณะการพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ได้ดียิ่งขึ้น และจะทำให้เกิดการเรียนรู้ระบบคิดอันเป็นสากลและระบบคิดทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นของมนุษย์ที่สะท้อนผ่านวรรณกรรมท้องถิ่น ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ผ่านกรอบแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม จากการถอดรหัสภาษาวรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่มีสัญลักษณ์ที่ซ่อนเร้นและสัญลักษณ์นี้เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในระบบคิดของคนในสังคม และวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ยังมีบทบาทในการสร้างพลังชุมชนอีกด้วย

1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ระหว่างสำนวนลายลักษณ์ฉบับต่างๆ และสำนวนมุขปาฐะที่ปรากฏอยู่ในสังคมอีสาน
2. เพื่อศึกษาลักษณะพลวัตและบทบาทของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่มีต่อการสร้างพลังชุมชนในบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัย

1.3 คำถามหลักของการวิจัย

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลายหรือไม่อย่างไร นอกจากนี้วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องนี้มีบทบาทหน้าที่ต่อการสร้างพลังชุมชนท้องถิ่นอีสานในสังคมไทยร่วมสมัยอย่างไร

1.4 ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ทั้งในด้านรูปแบบเนื้อหาและบทบาทความสัมพันธ์กับสังคม
2. ทำให้ทราบถึงปัจจัยและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนด้านรูปแบบ เนื้อหา และบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่
3. เป็นแนวทางการศึกษาคติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในแง่มุมต่างๆ ผ่านข้อมูลคติชน และเป็นฐานให้เกิดความสนใจเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ให้ขยายไปในวงกว้างแก่พื้นที่อื่นๆ อันจะทำให้เข้าใจถึงวัฒนธรรมของคนอีสานได้อีกประการหนึ่ง

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตข้อมูลข้อมูลที่นำมาศึกษาวิเคราะห์เป็นหลักในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จำแนกข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่ม 2 ประเภท ได้แก่
  - 1.1 วรรณกรรมลายลักษณ์ หมายถึง ข้อมูลวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่ปรากฏเป็นประเพณีลายลักษณ์ (literary tradition) โดยศึกษาจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดง นางไอ่ฉบับที่ปริวรรตแล้วทั้งสิ้น 3 ฉบับ ได้แก่
    - 1.1.1 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับ พระอริยานุวัตร เขมจารี
    - 1.1.2 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับ ปรีชา พิณทอง
    - 1.1.3 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับ สุภณ สมจิตศรีปัญญา
  - 1.2 วรรณกรรมมุขปาฐะ (oral tradition) หมายถึง ข้อมูลที่บอกเล่าให้เห็นถึงเนื้อเรื่อง ผาแดงนางไอ่ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่งผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยผู้ให้ข้อมูลได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน ผู้ที่อาศัยอยู่ชุมชนที่ศึกษาอย่างน้อย 10 ปี ซึ่งมีอายุแตกต่างกัน เช่น เด็ก ผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส เป็นต้น

2. ขอบเขตพื้นที่ หมายถึง พื้นที่ที่ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลที่บอกเล่าให้เห็นถึงความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน ได้แก่ พื้นที่ในประเทศไทยจำนวน 4 จังหวัด คือ 1, บ้านท่าวัดเหนือ ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร 2, บ้านหนองหาน ตำบลหนองหาน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และบ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี 3. ชุมชนหาดแสนสุข ตำบลหาดแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี 4. บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางคติชนวิทยา ทั้งนี้ลำดับขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยมีดังนี้

1. สำรวจและศึกษางานวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมในพื้นที่วิจัย เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดสกลนคร อุดรธานี อุบลราชธานี และมหาสารคาม ประวัติศาสตร์ภาคอีสาน ประวัติความเป็นมาของเมือง เป็นต้น

2. เก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่วิจัย โดยการสังเกตและการสัมภาษณ์ผู้รู้ ได้แก่ ชาวบ้าน ร่างทรง ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม และเข้าร่วมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีบวงสรวงพระยาขอม พิธีบวงสรวงผาแดงนางไอ่ พิธีบวงสรวงพญานาค ประเพณีบุญบังไฟ เป็นต้น หลังจากนั้นนำข้อมูลจากการบันทึกสัมภาษณ์มาถอดเทป เพื่อนำมาวิเคราะห์ด้านรูปแบบ เนื้อหา สัญลักษณ์ และการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม แล้วนำไปวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ในประเด็นสุดท้าย

3. วิเคราะห์ข้อมูลของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่จากข้อมูลลายลักษณ์และข้อมูลมุขปาฐะที่ผู้วิจัยรวบรวมมาได้ โดยใช้แนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม (Dynamism) แนวคิดวรรณกรรมท้องถิ่น (Folk Literature) แนวคิดบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรม (Functionalism) และแนวคิดการสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ เพื่อนำเสนอว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน เรื่องผาแดงนางไอ่ มีการใช้สัญลักษณ์สื่อความหมายทางวัฒนธรรมได้อย่างไร และวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน เรื่องผาแดงนางไอ่ มีความสัมพันธ์กับชุมชนท้องถิ่นอย่างไร มีบทบาทในการสร้างพลังชุมชนอย่างไร

4. เรียบเรียงผลการวิจัย สรุปและข้อเสนอแนะ

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

พลวัต หมายถึง ภาวะความเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและเป็นผลมาจากปัจจัยหรือเงื่อนไขบางประการ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหาของ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน ไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงพฤติกรรม การปรับบทบาทหน้าที่ และการสร้างใหม่ ทั้งนี้พลวัต

ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานมีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัยในด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน หมายถึง วรรณกรรมที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของ เป็นผู้ใช้ศึกษา เป็นผู้ผู้อ่าน และเป็นผู้สร้างวรรณกรรมขึ้นมา โดยที่วัดเป็นสถาบันกลางเป็นสถานที่เก็บรักษาเพื่อเผยแพร่ และเป็นแหล่งอนุรักษ์วรรณกรรม ฉะนั้นวรรณกรรมอีสานจึงมีรูปแบบ เนื้อหา ภาษา สำนวนโวหาร คุณค่า (สุนทรีย์ สาระดี และจริยธรรม) ความเชื่อ และอุดมคติของสังคมเป็นเฉพาะของท้องถิ่นอีสาน

บทบาท หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมา ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา และในที่สุดสิ่งเหล่านี้ก็เป็นที่ยอมรับกันในสังคม

การสร้างพลังชุมชน หมายถึง การนำพลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่มา สอดแทรกในกระบวนการที่เอื้อให้บุคคลและชุมชน มีอำนาจที่จะนำเอาอำนาจไปดำเนินการต่อ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชีวิตและสิ่งแวดล้อม โดยการมองความเชื่อของบุคคลที่มีต่อความสามารถ ศักยภาพของตนเองและต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในเชิงการเข้าไปร่วมควบคุม จัดการ สถานการณ์หรือสิ่งแวดล้อมในชุมชน

1.8 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ผาแดงนางไอ่ : พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานกับบทบาทการสร้างพลังชุมชน ผู้วิจัย ได้ศึกษากรอบแนวคิดเพื่อใช้ในการวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และความสัมพันธ์กับท้องถิ่นของชาวอีสาน โดยกรอบแนวคิดที่ศึกษาผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ แนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม แนวคิดการสร้างพลังชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น และแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรม

1.8.1 แนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม (Dynamism)

แนวความคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง เช่น ธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต ซึ่งถือได้ว่าการดำรงอยู่ในโลกมานานเกือบเป็นพันปีมาแล้ว โดยเริ่มจากสิ่งมีชีวิตที่เป็นเซลล์เดี่ยว ธรรมดา เปลี่ยนแปลงเป็นพืช สัตว์ เป็นล้านๆ ชนิด และในที่สุดก็ถึงมนุษย์ที่เราเป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่สุดยอดที่สุดของการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ทุกอย่างในโลกของเรานั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น สังคม วัฒนธรรม และประเพณี ดังที่ปรัชญาของเฮราคลิตุส (เฮราคลิตุส อ้างถึงในชัยวัฒน์ อัดพัฒน์, 2522) ได้กล่าวไว้ว่า “ทุกสิ่งเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา” “พลวัต” หรือ “Dynamics” หมายถึง “การเคลื่อนไหวการเปลี่ยนแปลงการไม่อยู่นิ่ง” นอกจากนี้ยังมีผู้ให้นิยามความหมายของคำว่าพลวัตไว้หลายความหมายด้วยกันเช่น

ราชบัณฑิตยสถาน (2546) ได้นิยามความหมายของคำว่า พลวัต ว่าหมายถึง มีกำลัง ใช้หมายถึง เกี่ยวข้องกับแรง, เกี่ยวข้องกับผลของแรง คำนี้เป็นศัพท์บัญญัติตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า dynamic ซึ่งหมายถึง มีพลังเคลื่อนไหว, ไม่หยุดนิ่ง, เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตรงข้ามกับ static ซึ่งหมายความว่า หยุดนิ่งกับที่ พลวัต ประกอบด้วยคำว่า พล (อ่านว่า พะ -ละ) ในภาษาบาลีสันสกฤต แปลว่า กำลัง, แรง กับคำ วัต ที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตว่า วัตต (อ่านว่า วัต) แปลว่า มี, พลวัต ในภาษาไทยมักใช้ขยายคำที่หมายถึงสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ และมีความสามารถเคลื่อนที่ไปข้างหน้าด้วยพลังในตัวเอง เช่น ภาษาามีความเป็นพลวัต คือมีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา สังคมพลวัต หมายถึง สังคมที่มีความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมและระบบต่าง ๆ อยู่เสมอ

กฤษดาวรรณ หงส์ลดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์ (2549 : บทบรรณาธิการ) กล่าวว่า ความเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวในเชิงพลวัตนั้น เกิดขึ้นได้ก็เพราะมีเหตุปัจจัย มีเงื่อนไขอันเป็นพลังการกระทำจากหลายทิศทางที่ส่งผลกระทบต่อถึง จนก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวสะท้อนที่สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในสภาพที่เกิดขึ้นหลายรูปแบบที่ไม่จำกัดขึ้นอยู่กับแรงที่มากระทำ และวิธีการที่กระทบเป็นสำคัญ

หากลองทบทวนเรื่องชุดคำที่เกี่ยวกับเรื่อง “การปรับตัว” จะพบคำที่เกี่ยวข้องอยู่มากมาย อย่างเช่น คำว่า ปรับประยุกต์ ปรับเปลี่ยน เปลี่ยนแปลง หรือดั่งที่เอกรวิทย์ ณ ถลาง ใช้คำว่า “ปรับปรน” ในนิยามของคำว่าสิ่งมีชีวิตนั้น จะกำหนดคุณสมบัติเอาไว้ประการหนึ่งคือ ต้องมีการปรับเปลี่ยน ปรับแปลง ประยุกต์ เพราะถือได้ว่าเป็นปัจจัยชี้ขาดตัวหนึ่งในการอธิบายการเอาชีวิตรอดของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ เพราะสิ่งมีชีวิตทุกชนิด รวมถึงวัฒนธรรม เมื่อสร้างสรรค์ตัวเองขึ้นมาแล้ว จำเป็นต้องมีการปรับตัว เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้หากมองไปที่ลักษณะของการปรับตัวแล้วจะไม่จำกัดอยู่เพียงแค่การปรับตัวให้ได้เท่านั้น แต่ต้องกินอาณาเขตไปถึงการปรับตัวที่ต้องทำให้สำเร็จ และอยู่ในแนวทางที่เหมาะสม ดังนั้น จะมีแต่สิ่งมีชีวิตและวัฒนธรรมที่สามารถปรับตัวได้สำเร็จและเหมาะสมเท่านั้น จึงจะดำรงอยู่ต่อไปได้ (ทิพย์พฐุ กฤษสุนทร, 2554)

นอกจากนี้ ทิพย์พฐุ กฤษสุนทร (2554) ยังเห็นว่า ประเด็นเรื่อง การปรับตัวทางวัฒนธรรม มักมีความเข้าใจกันว่า วัฒนธรรมนั้นมีลักษณะอนุรักษ์ มีลักษณะคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เฉกเช่นความคิดของผู้ที่ต้องการอนุรักษ์เอาไว้อย่างเดียว หรือแม้แต่ในความคิดของเจ้าของวัฒนธรรมเองก็มักจะคิดเช่นนั้นเช่นกัน ทั้งนี้โดยธรรมชาติของวัฒนธรรมมักจะมีเอกลักษณ์แบบทวิลักษณ์ (dualism) หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งคือวัฒนธรรมมีคุณลักษณะเสมือนเหรียญสองด้าน โดยที่ด้านหนึ่งนั้นทำหน้าที่ “อนุรักษ์” เพื่อรักษาความทรงจำต่อด้านการเปลี่ยนแปลง และเป็นต้นแบบดั้งเดิมให้คนรุ่นหลังได้รู้ว่ารูปแบบที่ถูกต่อนั้นเป็นอย่างไร ดังนั้น การปรับตัวของวัฒนธรรมจึงควรมีทั้ง ด้านที่อนุรักษ์และด้านที่ปรับประยุกต์ ไว้ทดทานอำนาจซึ่งกันและกันเพื่อก่อให้เกิดความสมดุลระหว่างวัฒนธรรม นอกจากนี้วัฒนธรรมแต่ละชนิด ไม่น่าจะมีลักษณะเหมือนกันทั้งหมด แต่ควรมีความ

หลากหลายไว้ช่วยเกื้อกูลกันเพื่อยังคงทำหน้าที่ที่ตอบสนองภารกิจของชุมชนและนำมาซึ่งความยั่งยืนของวัฒนธรรมในอนาคต

ส่วน ประยูท วรรณอุดม (2549) ได้จำแนกมิติการวัดกลยุทธ์ของกระบวนการปรับตัว ออกเป็น 3 มิติใหญ่ๆ ด้วยกัน ได้แก่ มิติที่หนึ่ง การคงไว้เหมือนเดิมคือคุณลักษณะเดิมที่ถูกเก็บไว้ เช่น การแสดงหมอลำที่ยังคงมี การไหว้ครู หรือใช้แคนเป็นเครื่องดนตรีหลักในการแสดง มิติที่สองการปรับเปลี่ยนคือ คุณลักษณะเดิมที่ถูกเปลี่ยนแปลงไป เช่น การแสดงหมอลำที่ลดเนื้อเพลง และมีการประยุกต์องค์ประกอบต่างๆ เพื่อเอาใจผู้ชมมากขึ้น เป็นต้น มิติที่สาม การสร้างใหม่คือ คุณลักษณะใหม่ที่ถูกใส่เพิ่มเติมเข้ามา เช่น การเพิ่มรูปแบบ การแสดง/เครื่องดนตรีสมัยใหม่ หรือใช้เวที/แสง/สี/เสียง แบบการแสดงคอนเสิร์ต เป็นต้น นอกจากการวัดการปรับตัวใน 3 มิติใหญ่ๆ ในข้างต้นแล้ว นิธิมา ชูเมือง (2544) ยังได้เสนออีกหนึ่งมิติที่น่าสนใจ คือ มิติที่สี่ การตัดทิ้งคือ คุณลักษณะเดิมที่ถูกตัดตอนทอนออกไป หากเปรียบกับต้นไม้ในบางครั้งมีกิ่งก้านใบที่เยอะเกินไปก็จำเป็นต้องตัดทิ้งบ้าง เพื่อให้ผลิดอกออกผล/ลูกใหม่ขึ้นมา เช่น ในผลงานเรื่อง การปรับตัวของสี่พี่น้องบ้านโนราในสังคมไทย ของ นิธิมา ชูเมือง (2544) นิธิมาพบว่า ได้มีการตัดทิ้งองค์ประกอบการแสดงเรื่องของสี่โนราออกไป เนื่องจากคนดูนิยมดูละครโทรทัศน์มากกว่าการดูละครที่โนราแสดง ซึ่งผลตอบกลับประเด็นนี้ทำให้โนราในช่วงหนึ่งตัดการแสดงเรื่องออกไป เพราะไม่ได้รับความนิยมจากคนดู

ทัศนะดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2550) ที่กล่าวว่า การปรับตัวทางสังคม หมายถึง การปรับเปลี่ยนลักษณะพฤติกรรมของความเชื่อเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ภายใต้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนได้ ไม่ว่าจะเป็นการปรับพฤติกรรม การปรับบทบาทหน้าที่ และการสร้างใหม่ เป็นต้น ทั้งหมดล้วนสามารถสะท้อนให้เห็นภาพของตำนานกับการปรับตัวในสังคมได้ทั้งสิ้น ถ้ามองย้อนกลับไปพิจารณาความเป็นอยู่ของคนไทยโดยทั่วไปจะพบว่าคนไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับการทำนาในที่ลุ่มน้ำ เหตุนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นไทย ในตำนานของคนไทยหลายกลุ่มมีเรื่องเล่าว่าด้วยน้ำปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นตำนานกำเนิดแม่น้ำ ตำนานกำเนิดฝน ตำนานกำเนิดบึงหนองน้ำ เป็นต้น ดังเช่น ตำนานกำเนิดแม่น้ำโขงและแม่น้ำน่าน เล่าว่า พญานาคเป็นผู้คุ้ยควักแผ่นดินจนกลายเป็นแม่น้ำโขงและแม่น้ำน่านขึ้นมา พญานาคจึงเป็นตัวแทนของน้ำตามความคิดดั้งเดิมของคนไทย ถ้ามองในมิติทางพุทธศาสนาก็จะพบว่า นาคไม่ได้เป็นบุคคลในอุดมคติตามแบบอย่างทางพุทธศาสนา เพราะมิได้มีเพศเป็นบรรพชิตที่สามารถเข้าถึงสิ่งสูงสุดในทางพุทธศาสนาได้ บางภพนาคยังเป็นสิ่งที่ข้องเกี่ยวกับเรื่องทางโลกหรือสิ่งที่เป็นโลกีย์ ดังจะเห็นได้จากตำนานของคนไทยหลายกลุ่มที่กล่าวถึงนาคสมสู่กับมนุษย์ เป็นต้น

ดังนั้นศักยภาพในการปรับตัวจึงถือเป็นปัจจัยชี้ขาดตัวหนึ่งในการอธิบายการมีชีวิตรอดของวัฒนธรรมท้องถิ่น เพราะว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นทุกชนิดเมื่อสร้างสรรค์ตัวเองขึ้นมาแล้ว ก็จำเป็นต้องมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของ

บริบทที่เปลี่ยนแปลงไป มีแต่วัฒนธรรมที่สามารถปรับตัวให้สำเร็จได้เท่านั้นที่จะดำรงอยู่ต่อไปในชุมชนได้

จากการศึกษาแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดพลวัตของกฤษดาวรรณ หงส์ดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์ และแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม ด้านการปรับตัว ของประยูทธ วรรณอุดม และปฐุม หงษ์สุวรรณ มาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งลายลักษณ์ และมุขปาฐะ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง ผาแดงนางไอ่ : พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานกับบทบาทการสร้างพลังชุมชน

1.8.2 แนวคิดการสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment)

แนวคิดหลักของการสร้างเสริมพลังชุมชนซึ่งนำมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้มาจากงานของ Israel (1994) Rissel (1994) และ Rappaport (1988) นักคิดทั้งสามคนได้ร้อยเรียงประเด็นสำคัญที่กลายมาเป็นทฤษฎีของการสร้างเสริมพลังชุมชน นั่นคือ กระบวนการหลักของการสร้างเสริมพลังอำนาจต้องมีการพัฒนาระดับปัจเจกบุคคล การมีส่วนร่วม การกระตุ้นให้เกิดสำนึกและการทำงานด้าน การปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงสังคม

การสร้างเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) มาจากภาษาลาตินว่า “potere” แปลว่า มีความสามารถ em เป็นคำนำหน้าที่แปลว่า เป็นสาเหตุให้ หรือ ทำให้เกิดด้วย ซึ่งตามความหมายของ em เป็นการสะท้อนความหมายของ “กระบวนการ” คำต่อท้าย “ment” หมายถึง “ผลลัพธ์ที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม สิ่งของ หรือ การกระทำที่เกิดขึ้น” ดังนั้น Empowerment หมายถึง กระบวนการที่สะท้อนให้เห็นความสามารถของบุคคลในการที่จะดึงสิ่งที่มีอยู่ภายในตัวเองในการควบคุม จัดการสร้างอิทธิพลกับตนเอง และสังคมรอบข้างอันจะส่งผลเป็นรูปธรรมต่อชีวิตตนเอง

Israel (1994) (อ้างถึงใน อธิพงษ์ แก้วหาวงษ์, 2543) ได้ให้นิยามการสร้างเสริมพลังอำนาจชุมชนไว้ว่า การสร้างเสริมพลังอำนาจชุมชนเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงระดับต่างๆ ทั้งปัจเจกบุคคล องค์กรและชุมชน นอกจากนี้ Israel ยังให้นิยามความหมายของการสร้างเสริมพลังอำนาจทางจิตวิทยาว่า การที่บุคคลตัดสินใจที่จะจัดการชีวิตของตนเอง โดยใช้มุมมองเชิงวิเคราะห์ วิจาร์ณ กระแสสังคมการเมืองและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับศักยภาพของตนเอง และกลุ่มในสังคมของตนในการที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยคนนั้นต้องมี 1. ความคาดหวังในความสามารถและศักยภาพของตนเอง 2. ความรู้สึกในการควบคุมจัดการเรื่องนั้น 3. กระบวนการมีส่วนร่วมที่จะตัดสินใจในองค์กรหรือกลุ่มคน พลังอำนาจระดับบุคคลเชื่อมต่อกับระดับชุมชนที่การพัฒนาความสามารถที่จะจัดการให้เกิดการกระทำ การสนับสนุนทางสังคม การอยู่ร่วมกับคนอื่นและทักษะการแสดงออกทางการเมือง ชุมชนที่มีพลังอำนาจ คือ ชุมชนที่ทั้งบุคคลและองค์กรได้มีการใช้ทักษะและทรัพยากรของตนเองและกลุ่มเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม มีความสามารถที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระดับกว้าง ทำให้เกิดความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากร มีการระบุประเด็นปัญหาและหนทางแก้ไขเอง การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน มี

ความรู้สึกของการเป็นชุมชน บุคคลและการเมืองที่ชัดเจนจนเกิดเป็นระบบการช่วยเหลือกันอย่างเป็น
 ธรรมชาติจนมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อเนื่องและยั่งยืน

Rissel (1994) (อ้างถึงใน อีรพงษ์ แก้วหาวงษ์, 2543) ได้ให้นิยามชุมชนที่มีพลัง
 อำนาจว่าเป็นชุมชนที่มีการยกระดับพลังอำนาจทางจิตวิทยาของบุคคลในกลุ่มสมาชิก มีการร่วม
 กิจกรรมทางการเมืองของบุคคลในกลุ่มและบรรลุการกระจายทรัพยากร หรือการตัดสินใจที่เหมาะสม
 เกิดประโยชน์ต่อชุมชน ทิศนะดังกล่าวสอดคล้องกับ Rappaport (1988) (อ้างถึงใน อีรพงษ์ แก้วหา
 วงษ์, 2543) กล่าวว่า **Empowerment** เป็นตัวแปรที่ประกอบด้วยคุณลักษณะสำคัญ คือ ความ
 เข้มแข็งของปัจเจกบุคคล ศักยภาพ ระบบช่วยเหลือที่มีอยู่ในธรรมชาติ และบุคลิกภาพ แบบรุกหน้า
 (Proactive) ในส่วนที่เกี่ยวกับการเมือง นโยบายและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นกระบวนการที่ทำให้
 ให้ปัจเจกบุคคลสามารถเรียนรู้ที่จะควบคุมสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิต และการเข้าไปมีส่วนในชุมชนอย่าง
 จริงจัง โดยมี 1, Psychological empowerment คือการแสดงออกระดับบุคคลโดยมีองค์ประกอบ
 สำคัญ คือ ความเชื่อในศักยภาพตนเอง การยกย่องตนเอง การรับรู้สาเหตุและปัจจัยที่สำคัญเนื่องจาก
 จุดเน้นของ Rappaport เป็นเรื่องของการสร้างพลังอำนาจต้องสร้างด้วยตัวเอง เครื่องมือในการ
 วัดการสร้างเสริมพลังอำนาจในปัจจุบัน จึงควรครอบคลุมทั้ง 2 ระดับ ในเรื่อง 1, บุคลิกภาพ เช่น การ
 ยอมรับตนเอง ความเชื่อมั่นในตนเอง การยกย่องตนเอง ความเชื่อความสามารถที่จะควบคุม
 เหตุการณ์ด้วยตนเอง การควบคุมความบังเอิญ ความเชื่อในพลังอำนาจของผู้อื่น ความเชื่อว่าตนเอง
 สามารถมีอิทธิพลต่อระบบสังคมการเมือง ความรู้สึกต่อตนเองที่เป็นไปในลักษณะวุฒิภาวะ การรู้จัก
 ตนเอง การเข้าใจตนเองและผู้อื่น การเข้าใจความหมายของชีวิตและความอึดเต็มของชีวิต 2. พุทธิ
 ปัญญา เช่น การรับรู้ความสามารถตนเอง ความคาดหวังในความสามารถตนเองและการเมือง ได้แก่
 ความรู้สึกในการจัดการ การรับรู้ศักยภาพ ความคาดหวังในความสามารถของระบบสังคม การเมือง
 ความรู้สึกต่อความสามารถของระบบการเมือง 3. แรงจูงใจ เช่น ความต้องการที่จะควบคุม
 สิ่งแวดล้อม หน้าที่พลเมือง ความรู้สึกต่อสาเหตุที่มีความสำคัญและเป้าหมาย การเรียนรู้ ความหวัง
 4. บริบท เช่น การเข้าไปเกี่ยวข้องในการรวมกลุ่ม การตระหนักถึงวัฒนธรรมและการกระตุ้นสิทธิ การ
 เข้าใจความหมายของวัตถุประสงค์ของโครงการ

นอกจากนี้ Israel (1994) (อ้างถึงใน อีรพงษ์ แก้วหาวงษ์, 2543) ยังได้กล่าวถึง
 วิธีการวัดกระบวนการสร้างเสริมพลังอำนาจที่ใช้กันอยู่และเสนอแนะไว้ว่า การประเมินควรใช้
 กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research) ที่ต้องสอดคล้องไปกับ
 กระบวนการสร้างพลังอำนาจที่แต่ละโครงการได้ออกแบบและตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ไม่ว่าจะเป็นการ
 เปลี่ยนแปลงระดับบุคคล องค์กร หรือชุมชนก็ตาม นอกจากนี้ ยังมีข้อเสนอแนะในการวิจัยประเมินผล
 การสร้างพลังอำนาจ โดยนักวิจัยที่หลากหลายทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ได้นำเสนอการวิจัย
 ที่เป็นการวิจัยแบบสามเส้า (Triangulative research) และเก็บข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

โดยมีการวัดตัวแปรของการสร้างพลังอำนาจที่เน้นการรับรู้ในอำนาจการควบคุมของตนเอง การรักและยอมรับตนเอง การรับรู้ความรับผิดชอบของตนเอง ความเชื่อในความสามารถของตนเองและการเห็นคุณค่าการกระทำที่มีประโยชน์ในสังคม เป็นต้น

การประยุกต์การสร้างพลังอำนาจในชุมชน มักทำคู่ไปกับการกระตุ้นการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยมีส่วนร่วมโดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้ การมีความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน โดยใช้กิจกรรมหลักคือ 1. การมีส่วนร่วม 2. การเรียนรู้ร่วมกัน 3. การสะท้อนความรู้สึก บทเรียนในเชิงวิเคราะห์หรือวิจารณ์ด้วยเหตุด้วยผล 4. การทำกิจกรรมกระบวนการสร้างพลังอำนาจให้เกิดให้เกิดในระดับจิตวิทยาบุคคล องค์กรและกลุ่มหรือชุมชน (Israel : 1994 อ้างถึงใน อีรพงษ์ แก้วหาญชัย, 2543) ดังนั้นการสร้างพลังอำนาจชุมชนเป็นไปได้ทั้งแบบไม่เป็นทางการและเป็นทางการ แบบเป็นทางการคือการที่ชุมชนมีบทบาทและมีอำนาจตัดสินใจที่เป็นที่ยอมรับจากภาครัฐ แบบไม่เป็นทางการคือการที่ชุมชนมีศักยภาพในการตัดสินใจอย่างเป็นอิสระจากระบบหรือกระบวนการของภาครัฐ ในทำงานทั้งสองรูปแบบ พอสรุปได้ว่า ระดับการมีพลังอำนาจของชุมชนสามารถเรียงจากน้อยไปมาก โดยดูลักษณะกิจกรรมของชุมชนได้ดังนี้ 1. การมีข้อมูลข่าวสาร ชุมชนได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องที่มีการตัดสินใจไปแล้ว 2. การปรึกษาหารือ ชุมชนได้รับเชิญให้แสดงความคิดเห็นต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ความเห็นของชุมชนอาจจะไม่มีหรือไม่มีผลต่อการตัดสินใจก็ได้ 3. การมีส่วนร่วมแบบเป็นทางการ ชุมชนได้มีการระบุหรือส่งตัวแทนให้เข้าไปมีบทบาทในการตัดสินใจ 4. การมีอำนาจตัดสินใจ ชุมชนมีสิทธิที่จะตัดสินใจเพื่อตนเอง และมีวิธีการที่จะดำเนินการตามที่ตัดสินใจ การมีพลังอำนาจในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจะเกิดขึ้นได้ขึ้นกับความสามารถในการรวมกลุ่มของชุมชนเองจึงมักเรียกกันว่า ต้นทุนทางสังคม (Social capital) ชุมชนจะไม่สามารถมีอำนาจแบบเป็นทางการ ถ้าชุมชนไม่สามารถชี้ประเด็นที่สนใจ หรือเกี่ยวข้องกับผู้อื่นได้ ในขณะเดียวกัน ชุมชนก็จะไม่สามารถดำเนินการใดๆได้ถ้าสมาชิกในชุมชนไม่มีทักษะในการรวมกลุ่มและการสื่อสาร ดังนั้นการสร้างพลังอำนาจในชุมชน จึงจำเป็นต้องมีกิจกรรมการรวมกลุ่ม การฝึกทักษะการเรียนรู้และการสื่อสาร นั่นเอง

สรุปได้ว่า การเสริมสร้างพลังของชุมชนกับการพัฒนามนุษย์ ไม่ได้มีความสัมพันธ์ที่สามารถโยงถึงกันได้โดยตรง แต่เป็นส่งผลผ่านมิติของการพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลาง 2 มิติ คือ จากกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คนในชุมชนได้ร่วมกันเรียนรู้ ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินงาน ร่วมรับประโยชน์ และร่วมติดตามประเมินผล ผลทำให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะเกิดความผูกพันที่จะทำหน้าที่ของพลเมือง เข้ามาทำการพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งส่งผลให้องค์กร หน่วยงาน อื่นนอกชุมชนมีความรับผิดชอบมากขึ้นที่จะสนองตอบความต้องการของชุมชน ทำการพัฒนาเพื่อประชาชน และทั้งสองส่วนส่งผลให้เกิดการพัฒนาคนในเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น

1.8.3 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น (Folk Literature)

วิทยานิพนธ์นี้วิเคราะห์ข้อมูลจากวรรณกรรมและพิธีกรรมตลอดจนเรื่องราวอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องผาแดงนางไอ่ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งปรากฏว่ามีผู้ศึกษาและให้ความหมายเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น ดังนี้

วรรณกรรมนอกจากจะให้ความจรรโลงใจแล้วยังช่วยให้เกิดความเข้าใจลักษณะแง่มุมต่างๆ ของสังคมได้ ทำให้เข้าใจในชีวิตและเกิดความเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังที่ประจักษ์ ประกาพิทยากร ได้กล่าวว่า วรรณกรรมเป็นแสงสะท้อนของชีวิต กวีนำเราเข้าไปใกล้กับชีวิตด้านต่างๆ ด้วยसानตาและความรู้สึกนึกคิดของกวี ซึ่งต้องอาศัยปัญญาประสบการณ์และความเจนจัดในการเลือกสรรหยิบยกชีวิตจริงบางตอนมาเสนอด้วยศิลปะอันประณีตให้เห็นเป็นแนวทางความคิดเด่นอันเป็นแนวคิดของกวี (ประจักษ์ ประกาพิทยากร, 2525)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2546 (2546) ได้ให้ความหมายของคำว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน พอแยกได้ดังนี้ วรรณกรรม หมายถึง งานหนังสือ. ท้องถิ่น หมายถึง ท้องที่ใดท้องที่หนึ่งโดยเฉพาะ, อีสาน หมายถึง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้นวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน จึงน่าจะหมายถึง หนังสือของท้องถิ่นอีสานหรืองานหนังสือของท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

กุหลา มัลลิกะมาส (2523) ได้ให้ความหมายของวรรณกรรมท้องถิ่นว่า เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นภาคต่างๆ ของไทย มีความแตกต่างไปจากวรรณกรรมแบบฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้ชาวบ้านสร้างสรรค์ขึ้นมาและชาวท้องถิ่นเป็นผู้ใช้เป็นผู้อนุรักษ์โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง รูปแบบของฉันทลักษณ์จึงเป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่นนั้นๆ

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานหรือลักษณะวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน พบว่ามีรูปแบบเฉพาะแตกต่างจากวรรณกรรมภาคกลาง ซึ่งกรมศิลปากร (2532) ได้แบ่งรูปแบบของวรรณกรรมอีสานออกเป็น 5 ข้อดังนี้ 1. ด้านเนื้อหา วรรณกรรมอีสานโดยปกติส่วนใหญ่จะแต่งขึ้นโดยผู้แต่งมุ่งความงามทางวรรณกรรมวรรณศิลป์ของเนื้อหาและลักษณะคำประพันธ์เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงปรากฏว่าวรรณกรรมอีสานซึ่งถือว่าเป็นวรรณกรรมชาวบ้านซึ่งมีอยู่จำนวนมากไม่สามารถที่จะนำมาวิเคราะห์เพื่อหาคุณค่าทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ได้มากนัก โดยปกติจะเป็นนิยายนิทานทั่วไป 2. ด้านเวลา วรรณกรรมอีสานถูกถ่ายทอดมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง การถ่ายทอดวรรณกรรมที่ผ่านระยะเวลาอันยาวนานนั้นโดยส่วนมากจะเป็นการเล่าปากต่อปากหรือที่เรียกว่า วรรณกรรมมุขปาฐะ การถ่ายทอดในลักษณะดังกล่าวจะมีความน่าเชื่อถือได้ก็ต้องไม่เกินชั่วสามอายุคนเท่านั้น ดังนั้นหากการถ่ายทอดได้รับการสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน โอกาสที่จะมีความผิดพลาดหรือคลาดเคลื่อนจึงมีมาก ซึ่งบางครั้งก็อาจเกิดการตัดตอนให้สั้นลง ตัดแปลงหรือบางครั้งก็อาจต่อเติมเรื่องราวให้พิสดารมากขึ้นกว่าเดิม 3. ด้านผู้จัดบันทึก ผู้จัดบันทึกนับว่ามี

ความสำคัญมากต่อความคลาดเคลื่อนของเนื้อหาได้ง่าย ถึงแม้ว่าเรื่องที่บันทึกจะเป็นเรื่องเดียวกันก็ตามหากเป็นการจดบันทึกของบุคคลที่มีพื้นฐานการรับรู้ที่แตกต่างกันผลก็ย่อมแตกต่างกันด้วย 4. ด้านการรับเค้าโครงเรื่องมาจากที่อื่น วรรณกรรมอีสานจำนวนมากที่พยายามดัดแปลงเค้าโครงเรื่องที่รับมาจากที่อื่นแล้วแทรกเนื้อหา ตัวละคร และสถานที่ในชุมชนนั้นแทนในเรื่องของท้องถิ่นเป็นสำคัญ 5. ด้านอักษรที่ใช้ในการบันทึก การจดบันทึกวรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่จะใช้อักษรธรรม ซึ่งเป็นตัวอักษรที่มีรูปแบบกลมมนคล้ายอักษรอมฤหรืออักษรพื้นเมืองของล้านนาที่เรียกว่าตัวเมือง ส่วนใหญ่เข้าใจว่าอักษรธรรมจะใช้บันทึกเรื่องราวทางพุทธศาสนาเท่านั้นและอักษรไทยซึ่งมีรูปร่างคล้ายอักษรลาวและอักษรไทยสมัยปัจจุบันผสมกัน แต่จะต่างกันตรงอักษรวีธีบ้างเท่านั้นเรียกว่าอักษรไทยน้อยและเชื่อว่าอักษรไทยน้อยนี้ใช้บันทึกเฉพาะเรื่องราวที่เป็นวรรณกรรม ตำรายา ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา แต่อย่างไรก็ตาม ความเชื่อที่ว่านี้คงไม่ถูกต้องมากนักเพราะจากการศึกษาวรรณกรรมอีสานอย่างแท้จริงและโดยละเอียดแล้วพบว่าในเรื่องเดียวกันมีการจดบันทึกทั้งอักษรไทยน้อยและตัวอักษรธรรมทุกเรื่อง ไม่ปรากฏว่าวรรณกรรมอีสานเรื่องใดใช้ตัวอักษรบันทึกเพียงอย่างหนึ่งอย่างใด

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521) กล่าวว่า วรรณกรรมร้อยกรองมีแพร่หลายในภาคอีสาน เช่น กาพย์ กลอน โคลง ร่าย ซึ่งตามภาษาอีสานเรียกว่า กาบ กลอน ฮ่าย ในวรรณกรรมร้อยกรองของอีสานยังไม่พบว่ามีคำฉันท์ และยังพบว่าชาวอีสานมีนิสัยเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอนมาแต่โบราณ ขนาบวิธีการทางคณิตศาสตร์ยังนำมาผูกเป็นคำคล้องจองเข้ากันเพื่อจะทำให้จดจำได้ง่าย ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของ ธวัช ปุณโณทก (2525) ที่กล่าวว่า คำประพันธ์ในวรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่จะมีอยู่ 2 แบบคือ โคลงสารและกาพย์ โดยปกติแล้วส่วนใหญ่จะนิยมฉันทลักษณ์แบบโคลงสารเพราะเหมาะแก่การอ่านทำนองต่างๆ เกี่ยวกับฉันทลักษณ์ของโคลงสารและกาพย์นี้

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ภูมิหลังของวรรณกรรมอีสานมาจากการที่มีชาวไทยพวกหนึ่งอพยพตามลุ่ม น้ำโขง และได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ต่อจากนั้นได้อพยพข้ามพากมาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งไทย และได้นำคติความเชื่อและจารีตประเพณีต่าง ๆ เข้ามาด้วย และถือว่านี้คือการเริ่มต้นของวรรณกรรมอีสานอย่างแท้จริง เมื่อกล่าวโดยทั่วไปแล้วลักษณะของวรรณกรรมอีสานมีหลายลักษณะ แต่ที่เด่นได้แก่ เป็นวรรณกรรมนิรนามและเป็นวรรณกรรมพุทธศานานิยม อันหมายถึงเป็นวรรณกรรมที่นำคำสอนในพระพุทศาสนา ไปสอดแทรกลงในเนื้อเรื่องโดยผ่านตัวละครเอกหรือตัวละครร้ายไปพร้อม ๆ กัน

1.8.4 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรม (Functionalism)

การกระทำทุกอย่างของมนุษย์ที่เกิดจากความคิดและจินตนาการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรม ล้วนต้องมีเหตุผลที่สร้างสรรค์ทำให้สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นมาทั้งสิ้น ทั้งในกลุ่มสังคมดั้งเดิมหรือสังคมสมัยใหม่ บางครั้งคนนอกสังคมที่เป็นบุคคลภายนอกอาจไม่เข้าใจหรือคิด

ว่าเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล อย่างไรก็ตาม คนในสังคมนั้นยอมเข้าใจและรับรู้สิ่งที่ตนเองและสมาชิกในสังคมกระทำหรือปฏิบัตินั้นมีความหมายและมีบทบาทหน้าที่ในสังคม (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2550)

บทบาทหน้าที่นิยม เป็นทฤษฎีสำคัญทฤษฎีหนึ่งในการศึกษาคติชนวิทยา สำหรับทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมที่ใช้ในงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ประมวลและสังเคราะห์ทฤษฎีของนักคติชนชาวตะวันตก จากหนังสือ Folklore and folklife ที่ Richard M, Dorson เป็นบรรณาธิการ (1972) หนังสือ The Folktale ของ Stith Tompson (1977) และหนังสือ “ทฤษฎีทางคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน” ของศิริพร ณ กลาง เป็นหลักร่วมกับเอกสารอื่นๆ โดยมีสาระสำคัญที่เน้น ความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับสังคม

ศิริพร ณ กลาง (2548) กล่าวถึงทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคติชนในสังคมว่า เป็นแนวคิดของสำนักคิดที่เรียกว่า ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ (Functionalism) ซึ่งจะตั้งคำถามว่า ข้อมูลทางคติชนมีบทบาทและหน้าที่อย่างไรในสังคมในฐานะที่เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรม เนื่องจากทฤษฎีนี้มองว่าวัฒนธรรมส่วนต่างๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐานด้านความมั่นคงของสังคมและความมั่นคงทางจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชนไม่ว่าจะเป็นคติชนเรื่องเล่าประเภทต่างๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจ ดังนั้นการศึกษาวรรณกรรมที่เป็นคติชนจึงควรศึกษาในบริบททางสังคมนั้นๆ เช่นเดียวกับที่ดอร์สัน (Dorson, 1972) ในบทนำของหนังสือ “Folklore and folklife : An Introduction” กล่าวถึงการศึกษารูปแบบหน้าที่ของคติชนว่า เริ่มด้วยคำถามง่ายๆ ว่า คติชนทำหน้าที่อย่างไรในวัฒนธรรม

ในงานเขียน “ทฤษฎีทางคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน” ของศิริพร ณ กลาง กล่าวว่า นักวิชาการคนสำคัญในสำนักคิดโครงสร้างหน้าที่ คือ มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) ซึ่งเสนอแนวคิดสำคัญว่า เรื่องเล่าทั้งหลายมีชีวิตอยู่ในสังคมชาวบ้านไม่ได้มีชีวิตอยู่บนหน้ากระดาษ (ศิริพร ณ กลาง, 2548)

เกรเซอร์ (Mark Glazer, 1996) กล่าวถึงทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ว่า ในการศึกษาทางคติชนมีความเห็นว่า ทุกรายการของคติชนต่างมีบทบาทหน้าที่ ไม่ว่าจะเป็นสุภาษิต นิทาน ความเชื่อ สิ่งเหล่านี้ต่างตอบสนองวัฒนธรรมที่สำคัญบางอย่าง สังคม หรือหน้าที่ทางจิตวิทยา ความเห็นเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่นี้ เห็นได้จากแนวคิดของ มาลินอฟสกี (Malinowski) (Bronislaw Malinowski, 1884-1942 อ้างถึงใน ศิริพร ณ กลาง, 2548) ที่แสดงจุดยืนว่าทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตมนุษย์ต่างมีบทบาทหน้าที่ เขาเห็นว่าทุกๆ รายละเอียดของวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติชนล้วนแต่มีบทบาทหน้าที่ทั้งสิ้น

งานของมาลินอฟสกีที่มีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์สังคมถูกนำไปใช้มากในการศึกษา ด้านมานุษยวิทยา แนวคิดของมาลินอฟสกีเน้นเรื่องบทบาทหน้าที่ที่อยู่บนพื้นฐานของ

ชีววิทยาและจิตวิทยา ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น ทฤษฎีชีวจิตวิทยา (Biopsychological) ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาต่อปัจเจกบุคคลและ ไม่นับความสำคัญต่อระบบสังคมว่ามีเหตุผลของการดำรงอยู่ในเบื้องหลังของความเป็นปัจเจกบุคคล สำหรับมาลินอฟสกีแล้ว บทบาทหน้าที่คือการอุปมาถึงความต้องการพื้นฐาน 7 ประการ ของมนุษย์ในฐานะปัจเจก นั่นคือความต้องการด้าน อาหาร การดำรงพันธุ์ ความสะอาดสบายทางร่างกาย ความปลอดภัย ความสัมพันธ์ ความเคลื่อนไหว และทั้งหมดนี้พัฒนาไปสู่ความต้องการขั้นที่สองของสังคม ความต้องการของปัจเจกเป็นไปตามโครงสร้างทางสังคม ในวัฒนธรรมของพวกเขา นอกจากนี้แล้ว มาลินอฟสกีก็ยังเห็นว่าวัฒนธรรมทุกแห่งจะตอบสนองความต้องการพื้นฐาน 3 ประการ ด้วยกันคือ Glazer (1996) ความต้องการด้านชีววิทยา ซึ่งเป็นความต้องการทางร่างกายและจิตใจเช่น ความต้องการอาหาร ต้องการดำรงพันธุ์ ความต้องการที่เป็นองค์ประกอบหรือโครงสร้าง ความต้องการที่จะรวมกันเป็นหนึ่งเดียวทางสังคม ผ่านการแบ่งปันทางจิตใจที่เรียกว่า “จิตสำนึกร่วม” อาจกล่าวได้ว่าในอีกทางหนึ่งทุกๆ สถาบันทางสังคมมีความต้องการความพอใจ และสามารถเห็นได้ในทุกรายการของวัฒนธรรม ดังนั้นสำหรับนักจิตวิทยา หมายความว่า แม้แต่รายการที่เล็กที่สุดที่เลือกมา เช่นความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ก็ยังมีบทบาทหน้าที่ในการแสดงความต้องการทั้งของปัจเจกและในระดับสังคมและวัฒนธรรม เกรเซอร์เห็นว่า มาลินอฟสกีได้มอบวิธีการอันท้าทายให้กับการศึกษาด้าน จิตวิทยา โดยการนำเสนอทฤษฎีบทบาทหน้าที่ให้กับวงการด้านจิตวิทยา

นอกจากมาลินอฟสกีแล้วนักคิดที่สำคัญอีกคนหนึ่งของสำนักโครงสร้างหน้าที่คือ บาสคอม (William Bascom) บาสคอมเสนอว่าจิตชนสร้างสรรคองค์ประกอบของการทำหน้าที่ทางสังคมไม่ว่าจะเป็นหน้าที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงและหน้าที่ที่คงที่ เขาเสนอว่าเราควรให้ความสนใจบริบททางสังคมของจิตชน เขาเรียกร้องให้หันมาสนใจบทบาทหน้าที่ของจิตชน เช่นสุภาพจะช่วยให้การตัดสินใจที่ถูกต้อง ปริศนาคำทายช่วยลับสมองให้เฉียบแหลม เพลงเหน็บแนมเสียดสีช่วยลดความเกียจคร้านและคับข้องใจจากความไม่พอใจ นิทานปรัมปราช่วยให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติชอบและมีเหตุผล ดังนั้นนิทานไม่ใช่การเขียนตามตัวบทแต่เพียงอย่างเดียวแต่การเล่านิทานปากเปล่าต่อผู้ฟังที่มีปฏิริยาโต้ตอบจะช่วยให้ประเพณีและข้อห้ามมีความเข้มแข็งขึ้น นอกจากนี้แล้ว การปลดปล่อยความก้าวร้าวผ่านนิทานอัศจรรย์ (Fantasy) ก็เป็นวิธีในการอธิบายโลกธรรมชาติและการทำงานความกดดันของแบบแผนที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ (Dorson, 1972) บาสคอมยังเห็นด้วยกับมาลินอฟสกีที่ว่า เราควรสนใจว่าเรื่องเล่าแต่ละประเภทในแต่ละสังคมใช้เล่าเมื่อไร ที่ใดและโอกาสใด รวมถึงการให้ความสนใจผู้เล่า กลวิธีในการเล่า ผู้ฟัง และการมีส่วนร่วมของผู้ฟัง ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญต่อบริบททางสังคมของเรื่องเล่า หรือการเล่านิทานในสังคมต่างๆ (ศิริพร ณ ถกลาง, 2548)

ศิริพร ณ ถลาง (2548) ได้นำบทบาทหน้าที่ 4 ประการ ตามแนวคิดของบาสคอม มาปรับปรุงและประยุกต์เป็นกรอบในการอธิบายบทบาทหน้าที่ของคติชนในการวิจัยหลายเรื่อง และได้เสนอว่าควรจะพิจารณาบทบาทหน้าที่ของคติชนเป็น 3 ประการ คือ

บทบาทหน้าที่ประการแรกนั้น ศิริพร อธิบายว่า ในสังคมประเพณี (Traditional Society) ไม่ว่าจะเป็ระดับชนเผ่าที่เป็นสังคมขนาดเล็กหรือสังคมที่มีขนาดใหญ่กว่า ในสังคมเกษตรกรรม ล้วนแล้วแต่ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมเป็นอย่างมาก และมีการประกอบพิธีกรรม ในแทบทุกช่วงของเวลา หากพิจารณาบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมก็จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมมีหน้าที่ ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านจิตใจและสังคม การประกอบพิธีกรรมในสังคมประเพณี เป็นการรวมพลังของคนในสังคม ทำให้สมาชิกในสังคมรู้สึกมั่นคงอบอุ่น พิธีกรรมช่วยสร้างความรู้สึก “ความเป็นพวกเดียวกัน” ให้เกิดขึ้นดังนั้น พิธีกรรมจึงเป็นกลไกในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชน นอกจากพิธีกรรมแล้วตำนานก็เป็นส่วนสำคัญในการประกอบพิธีกรรม ดังที่มาลินอฟสกีเห็นว่า ตำนานปรัมปราเป็นส่วนที่ขาดไม่ได้ในสังคมดั้งเดิม เพราะตำนานปรัมปราบรรจุหัวข้อของความเชื่อ เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งนำมาใช้ในการอธิบายพิธีกรรม การกำหนดกฎเกณฑ์และข้อปฏิบัติ ดังนั้น ตำนานปรัมปราจึงไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าธรรมดา แต่เป็นเรื่องเล่าที่มีพลัง ไม่ได้ทำหน้าที่อธิบายเพียงอย่างเดียว แต่เป็นเหมือนบทบัญญัติของความเชื่อ ศีลธรรมและภูมิปัญญาให้สมาชิกในสังคมดั้งเดิม นอกจากนี้แล้วศิริพรยังอธิบายเพิ่มเติมว่า ตำนานมีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติของผู้คนในสังคมกลุ่มชนนั้น ตำนานช่วยสร้างโลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาล สังคม และบอกสถานภาพของตัวตนบุคคลในสังคม ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่สังคมใช้สร้างมาตรฐานทางศีลธรรม และคำอธิบายเหตุในการประกอบพิธีกรรม (ศิริพร ณ ถลาง, 2548)

จากแนวคิดของมาลินอฟสกีข้างต้นศิริพร จำแนกบทบาทของข้อมูลประเภท ตำนานปรัมปราในสังคมประเพณีในสังคมประเพณีว่ามีสองประการคือ บทบาทในการอธิบายกำเนิด อัตลักษณ์ และสถานภาพของบุคคลในสังคม กับบทบาทในการอธิบายที่มาของการประกอบพิธีกรรม ซึ่งบทบาทของตำนานในการอธิบายกำเนิด อัตลักษณ์ และสถานภาพของคนในสังคม หมายถึงการที่ สมาชิกของสังคมประเพณีใช้เรื่องเล่าในรูปของตำนานปรัมปรา มาอธิบายว่าตนเป็นใคร มีกำเนิด อย่งไร ซึ่งมักจะอธิบายผ่านความเชื่อเรื่องสัตว์ที่บรรพบุรุษ (Totemism) เช่นคนไท-ลาวมีความเชื่อ เรื่องนาค คนจ้วงมีความเชื่อเรื่องกบ หรือตำนานน้ำเต้าปั้งของกลุ่มชนในอุษาคเนย์ ที่อธิบายการ กำเนิดของกลุ่มชน โดยนัยนี้มีตำนานจึงเป็นสิ่งที่ใช้บอกอัตลักษณ์ของกลุ่มชนชาติพันธุ์ ส่วนบทบาท หน้าที่ของตำนานในการอธิบายพิธีกรรมนั้น คือการใช้ตำนานปรัมปราเป็นกลไกการอธิบายที่มาของ พิธีกรรมซึ่งมักเกี่ยวข้องกับผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่นในพิธีกรรมขอฝนของชาวอีสาน ก็มีความสัมพันธ์กับตำนานพญาคันคาก หรือในตำนานข้าวของคนไทกลุ่มต่างๆ ก็เป็นการอธิบายถึง

เหตุผลที่จะต้องประกอบพิธีทำขวัญข้าว นอกจากตำนานจะใช้อธิบายเหตุผลในการประกอบพิธีกรรมแล้ว ยังมีส่วนสำคัญในการใช้สร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์อีกด้วย

บทบาทหน้าที่ประการที่สองของคติชน ซึ่งเป็นบทบาทในการศึกษาอบรมระเบียบสังคมและรักษามาตรฐานพฤติกรรมของสังคมนั้น ศิราพรอธิบายว่า เป็นบทบาทที่คติชนทำหน้าที่เหมือน “สถาบันการศึกษา” โดยเฉพาะในสังคมที่ไม่มีตัวหนังสือใช้ นั่นคือ คติชนเป็นกลไกในการให้ความรู้ ถ่ายทอดวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ปลูกฝังทัศนคติ อบรมสั่งสอน ระเบียบสังคมและรักษามาตรฐานทางจริยธรรมและพฤติกรรมที่สังคมยอมรับ โดยผ่านคติชนหลายประเภท ทั้งเพลงกล่อมเด็ก นิทาน ภาษิต ปริศนาคำทาย การละเล่น การแสดง หน้าที่ดังกล่าวได้แก่ การถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่น ให้ความรู้ว่า พวกเขาเป็นใคร บรรพบุรุษของเขาเป็นใคร ท้องถิ่นของพวกเขามีประวัติความเป็นมาอย่างไร ซึ่งอาจเห็นได้ในนิทานประจำถิ่น (Legend) ดังเช่น ชาวพวนในประเทศไทยที่อพยพมาจากเมืองลาวไม่ว่าจะมีถิ่นฐานที่ พนัสนิคม ชลบุรี พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา ศรีมหาโพธิ์ ปราจีนบุรี ใช้นิทานเรื่องพระรณเมธีหรือนิทานเรื่องนางสิบสองในการอธิบายชื่อสถานที่ในท้องถิ่น โดยในนิทานประจำถิ่นจึงช่วยสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชน รวมทั้งการอธิบายที่มาของสถานที่อีกด้วย นอกจากทำหน้าที่ถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นแล้ว คติชนยังเป็นสากลในการให้ความรู้แก่คนในท้องถิ่น มีลักษณะของการให้การศึกษา “นอกระบบ” โดยอาจถ่ายทอดผ่านเพลงกล่อมเด็ก ปริศนาคำทาย ส่วนบทบาทในการอบรมระเบียบสังคม ปลูกฝังค่านิยมและรักษาบรรทัดฐานให้กับสังคม คติชนจะทำหน้าที่เป็นกลไกในการอบรมระเบียบสังคม ให้สมาชิกในสังคมนั้นๆ ได้เรียนรู้ระเบียบสังคม ค่านิยมที่สังคมยอมรับ ตลอดจนทัศนคติที่สังคมเห็นว่าไม่ดี คติชนที่ทำหน้าที่ในส่วนนี้ เช่น นิทานชาดก สำหรับปลูกฝัง ถ่ายทอดอุดมการณ์ ปรัชญาทางพุทธศาสนา นิทานคำสอน นิทานสุภาษิต หรือนิทานอีสป ตลอดจนสุภาษิต คำพังเพยและการละเล่นของเด็ก

บทบาทหน้าที่ประการที่สามของคติชน คือ บทบาทในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคม ซึ่งถือว่าเป็นบทบาททางด้านจิตใจ เป็นการเสนอ “ทางเลือก” ที่ชัดเจนให้กับมนุษย์ปรารถนาแต่ทำไม่ได้ในชีวิตจริง รวมทั้งการเสนอ “ทางออก” ให้กับปัญหาอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคมที่เคร่งครัด ทำให้สมาชิกมีความคับข้องใจ ซึ่งอาจจะเห็นได้ในนิทานมหัศจรรย์ นิทานมุขตลก เพลงร้องเล่นและการละเล่นพื้นบ้าน ศิราพรชี้ให้เห็นว่านิทานตลกก็ดี การละเล่นพื้นบ้านก็ดี ซึ่งให้ความเพลิดเพลินนั้นทำให้เกิดการหลบหนีเข้าไปอยู่ในโลกจินตนาการ เป็นการชัดเจนกับความไม่พอใจโลกแห่งความเป็นจริง หรือนิทานที่มีตัวละครเป็นยักษ์ เป็นการแสดงออกถึงความไม่พอใจ และการถ่ายโอนความเกลียดชังบุคคลในชีวิตความเป็นจริงไปไว้ที่ตัวละครในนิทาน นอกจากนิทานนี้แล้วนิทานมหัศจรรย์ของฝรั่งที่มักจะมีเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับครอบครัวเป็นการสะท้อนถึงความขัดแย้งระหว่างบุคคลที่มีชีวิตอยู่จริงในสังคมนั้นๆ เช่นเดียวกับ

นิทานจักรๆ วงศ์ๆ ของไทยที่สะท้อนความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับลูกเขยก็สะท้อน ความเป็นจริงทางวัฒนธรรมในสังคม

กล่าวโดยสรุปคือ บทบาทหน้าที่นิยม เป็นแนวคิดที่เห็นว่าองค์ประกอบต่างๆ ในวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นระบบความเชื่อ ศาสนา และครอบครัว ต่างก็ทำหน้าที่ช่วยสร้างความมั่นคงทางจิตใจและสังคมให้กับมนุษย์ โดยเฉพาะข้อมูลคติชนประเภทนิทาน จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่นิยมดังที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดนี้มาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งลายลักษณ์และมุขปาฐะในวิทยานิพนธ์เรื่อง ผาแดงนางไอ่ : พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานกับบทบาทการสร้างพลังชุมชน

1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.91 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม

เอกสารและงานวิจัยที่ใช้แนวคิดการพลวัตทางวัฒนธรรมมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา จากการศึกษาเอกสารทั้งหมดผู้วิจัยสามารถจัดกลุ่มแนวคิดพลวัตออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่หนึ่งเอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดพลวัตทางวรรณกรรม และกลุ่มที่สองเอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มที่หนึ่ง เอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดพลวัตทางวรรณกรรม ได้แก่ ศานติ ภักดีคำ (2550) ได้นำเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศาสตราแลบง : วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ พัฒนาการ และความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมร” ศานติได้ศึกษาประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของศาสตราแลบงในฐานะประเภทวรรณกรรม วิเคราะห์ศาสตราแลบงในด้านฉันทลักษณ์ รูปแบบ เนื้อหา และขนบวรรณศิลป์ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของศาสตราแลบงกับวัฒนธรรมเขมร ผลการวิจัยพบว่า ศาสตราแลบงเป็นวรรณกรรมเขมรประเภทหนึ่งที่มีมุ่งให้ความบันเทิงควบคู่กับการสั่งสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เริ่มแต่งในพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงพุทธศตวรรษที่ 25 ยุคแรกมีการเผยแพร่โดยการสวดเป็นทำนองและนำมาใช้เป็นตำราเรียนในวัด ต่อมาจึงมีการชำระจัดพิมพ์เผยแพร่ ศาสตราแลบงจัดแบ่งตามที่มาของเรื่องได้ 2 ประเภท คือ ศาสตราแลบงที่มีที่มาจากรวมชนชาดกและศาสตราแลบงที่มีที่มาจากนิทานพื้นบ้านและที่มาอื่น

ศานติกล่าวว่า กติการวมชนของศาสตราแลบง ได้แก่ ศาสตราแลบงเป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนา ซึ่งมีองค์ประกอบที่รับอิทธิพลจากรวมชนชาดก มีการเน้นแนวคิดสำคัญเรื่องกรรม หลักธรรมเรื่องกฎไตรลักษณ์ และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ โครงเรื่องถูกกำหนดในกรอบแนวคิดสำคัญเรื่องกรรม นำเสนอความขัดแย้ง 3 ระดับ ได้แก่ ความขัดแย้งในระดับครอบครัว ระดับสังคม และระดับศีลธรรม มีการกล่าวถึงสุบัน-นิมิต หรือวิถีชีวิตที่ถูกกำหนดล่วงหน้าตัวละครมีสามประเภท ได้แก่ ตัวละครที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์ และสัตว์ รวมทั้งมีบทคร่ำครวญที่เกิด

จากการพลัดพรากของตัวละคร วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในศาสนาแลบงประกอบด้วยรูปแบบคำ ประพันธ์ ได้แก่ บทกาภคคติ บทพรหมคติ บทพินอล บทภุขงศ์ลีลา บทบนโหลกาภ และบทพากย์ 7-8 ขนบวรรณศิลป์จำแนกเป็นบทชมเมือง บทชมธรรมชาติ ประกอบด้วย บทชมป่า บทชมสัตว์ บทชม โฉม และบทอัศจรรย์ พัฒนาการของศาสนาแลบง แบ่งออกเป็น 4 ยุค คือ ยุคแรกจากศาตราเทศน์สู่ ศาตราแลบง ยุคที่สองความบันเทิงควบคู่คติธรรม ยุคที่สามจากชาดกสู่เรื่องประโลมโลก ยุคที่สี่จาก วรรณกรรมสำหรับสวดสู่วรรณกรรมสำหรับอ่าน ซึ่งเป็นยุคสุดท้ายของศาตราแลบง ศาตราแลบง สัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมรหลายประเภท ได้แก่ นาฏศิลป์ จิตรกรรม ตำนานท้องถิ่น รวมทั้งสื่อร่วม สมัยประเภทต่างๆ ได้แก่ หนังสือนิทาน การ์ตูน ภาพยนตร์ เพลงสมัยใหม่ และวีซีดีคาราโอเกะ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “มิติ “ความเป็นไทย” ในหนังสือการ์ตูน” ของจารุณี สุขชัย (2550) จารุณีพบว่า การ์ตูนไทยมีการปรับตัว แบ่งออกเป็น 3 ยุค ได้แก่ ยุคแรกปรับตัวในรูปแบบ ประการัง ยุคที่สองมีการปรับตัวในรูปแบบอะมีบา ยุคที่สามมีการปรับตัวในรูปแบบผีเสื้อ ซึ่งยุคที่สามนี้ การ์ตูนไทยได้มีการนำเค้าโครงเรื่องเดิม ซึ่งปัจจุบันนักเขียนไทยนำเรื่องที่คนรู้จักกันดี คือ การนำเอา วรรณคดี นิทานพื้นบ้าน เรื่องประวัติศาสตร์ บุคคลสำคัญ มาเป็นโครงเรื่อง และนำลักษณะของ รูปแบบความเป็นตะวันตก คือการหยิบยืมสไตล์รูปแบบการเขียนการวาด การนำเสนอสตอรี่บอร์ด ของการ์ตูนญี่ปุ่นมาใช้ในการ์ตูนไทย และการนำเสนอเทคนิคของการ์ตูนฝรั่งในเรื่องการให้ รายละเอียดภาพที่สมจริงมาผสมผสานดัดแปลงนำเสนอใหม่ในรูปแบบของการ์ตูนไทยจนมีรูปแบบ ความเป็นท้องถิ่น และเนื้อหาความเป็นท้องถิ่น คือการผสมผสานระหว่างเนื้อเรื่องของไทยที่ผู้อ่านรู้จัก ดีโดยปรับเปลี่ยนเนื้อหา เพิ่มเติมความทันสมัยให้กับเนื้อเรื่องที่มีอยู่เดิม แต่ไม่ถึงกับทำลายแนวคิด หรือเค้าโครงเรื่องต้นฉบับเดิม เพียงแต่ปรับให้เข้ากับยุคสมัยจนกลายเป็นการ์ตูนแนวแฟนตาซี แต่ ยังคงรักษารูปแบบการนำเสนอในเรื่องวัฒนธรรมการอ่านของคนไทยอยู่

งานวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมพื้นบ้านในชุมชนลาวหลวงพระบางกับบทบาทการสืบ สานความเป็นลาวหลวงพระบางในบริบทสังคมไทย” ของบันริน วัจศิริ (2551) ผลการวิจัยพบว่า ข้อมูลวรรณกรรมพื้นบ้านไม่เพียงแต่หล่อหลอมโลกทัศน์วิถีคิดและวิถีชีวิต หากยังมีบทบาทในการ สร้างอัตลักษณ์ลาวหลวงพระบางในประเทศ ซึ่งอัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นนั้นมีลักษณะเป็นพลวัต คือ ช่วงแรกในการตั้งถิ่นฐาน วรรณกรรมมีบทบาทในการสร้างจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ ช่วงที่สอง วรรณกรรมมีบทบาทสร้างอัตลักษณ์จิตสำนึกต่อบ้านเมืองไทย และช่วงที่สาม เนื่องจากได้รับ อิทธิพลจากวาทกรรมสร้างชาติไทย และวาทกรรมการพัฒนา ส่งผลให้ชาวหลวงพระบางในบริบท สังคมไทยปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ให้สอดคล้องกับความเป็นไทยและความเป็นลาวเข้าด้วยกัน และนิยาม ตนเองว่า “ชาวไทยเชื้อสายลาวหลวงพระบาง” อัตลักษณ์จึงมีความเลื่อนไหล และเลือกแสดงอัต ลักษณ์ของตนได้หลากหลายในสังคมไทย ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และผลประโยชน์ของตน ในงานวิจัยนี้ บัรินได้นำเสนอแนวคิดว่าการบูชาผีเมืองด่านซ้ายแสดงให้เห็นถึงนัยแห่งอำนาจต่อต้าน

ไทยและเป็นยุทธวิธีหนึ่งในการสืบสานความเป็นลาวหลวงพระบางนอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่างานประเพณีบุญหลวง การละเล่นผีตาโขน เป็นสัญลักษณ์ของลาวหลวงพระบางด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “วรรณกรรมเวียดนามหลังปี ค.ศ.1975 : พลวัตและการเปลี่ยนแปลง” ของ มนธิรา ราโท (2553) มนธิราชี้ให้เห็นว่า ปีค.ศ. 1975 เป็นปีที่มีนัยสำคัญในประวัติศาสตร์เวียดนาม ชัยชนะของเวียดนามเหนือต่อกองทัพอเมริกาและเวียดนามใต้ทำให้สงครามเวียดนามอันยาวนานและโหดร้ายได้สิ้นสุดลงและประเทศเวียดนามได้รวมเป็นหนึ่งเดียวอีกครั้ง การปรับเปลี่ยนจากยุคสงครามสู่สันติภาพทำให้เวียดนามเริ่มพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ในขณะเดียวกันก็เป็นจุดเปลี่ยนผันที่สำคัญสำหรับการของวรรณคดีเวียดนามในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 20 กระบวนการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมเวียดนามหลังปี ค.ศ.1975 สามารถแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ ยุคก่อนการประกาศนโยบายปฏิรูปทางเศรษฐกิจ (โดยเมย์) ระหว่างปี ค.ศ.1975-1986 ยุควรรณกรรมโดยเมย์ ระหว่างปี ค.ศ.1986-1992 และยุคหลังโดยเมย์หรือหลังปี ค.ศ.1992 พร้อมกับปรากฏการณ์การเกิดนักเขียนหน้าใหม่ในวงการวรรณกรรมเวียดนาม ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า การศึกษาวรรณกรรมเวียดนามยุคหลังสงคราม หรือหลังปี ค.ศ.1975 ให้ความสำคัญกับวรรณกรรมในช่วงโดยเมย์มากเป็นพิเศษ ในขณะที่วรรณกรรมในช่วงปี ค.ศ.1975-1986 มักถูกมองว่าเป็นเพียงรอยต่อระหว่างวรรณกรรมยุคสงครามกับวรรณกรรมโดยเมย์ ความสำเร็จของวรรณกรรมในยุคโดยเมย์และการประเมินวรรณกรรมในยุคก่อนนโยบายโดยเมย์อย่างผิวเผิน นำมาซึ่งความเข้าใจอันคลาดเคลื่อนว่า กระบวนการ "เปลี่ยนใหม่" หรือ "โดยเมย์" ในวรรณกรรมเวียดนาม เป็นเพียงผลพลอยได้ของการปฏิรูปทางเศรษฐกิจและสังคม หากแต่ในงานวิจัยชิ้นนี้ วิจัยเสนอว่า กระบวนการเปลี่ยนใหม่ในวรรณกรรมนั้นเริ่มก่อนที่จะมีการประกาศนโยบายปฏิรูปทางเศรษฐกิจในปี ค.ศ.1986 เสียอีก พัฒนาการของวรรณกรรมเวียดนามในยุคโดย เมย์จึงไม่ได้เกิดขึ้นโดยฉับพลันหรือทันทีที่สงครามยุติลง หากแต่มีพื้นฐานมาจากความพยายามของผู้ที่อยู่ในวงการวรรณกรรมของเวียดนามอันประกอบด้วยนักเขียน นักวิจารณ์ และนักวิชาการ ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงมีการนำเสนอพลวัตแห่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมเวียดนามในยุคหลังปี ค.ศ.1975 ได้อย่างชัดเจน

งานวิจัยเรื่อง “บั้งไฟในเพลง : วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอีสานผ่าน บทเพลงบุญบั้งไฟ” ของปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2554) ปิ่นวดีชี้ให้เห็นว่า “บุญบั้งไฟ” เป็นหนึ่งในฮีตสิบสองของชาวอีสาน ที่มีการนำเนื้อหามาแต่งเป็นบทเพลงขับร้องมากประเพณีหนึ่ง โดยเฉพาะในเพลงลูกทุ่ง เนื้อหาของเพลงมักจะเล่าถึงวัตถุประสงค์ของประเพณี คือการขอฝน ความสนุกสนานในงานบุญ และตำนานที่เกี่ยวข้อง บทเพลงบุญบั้งไฟยังถูกถ่ายทอดผ่านบริบทเชิงพื้นที่คือการเป็นสัญลักษณ์ของเมืองยโสธรอีกด้วย เพลงบุญบั้งไฟที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในเพลงลูกทุ่งได้สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของบั้งไฟและงานบุญบั้งไฟที่ได้แพร่กระจายอยู่ทั่วพื้นที่อีสาน วิถีชีวิตของคนอีสาน และสะท้อนให้เห็นความสำคัญของบุญบั้งไฟในฐานะเอกลักษณ์ของชาวอีสานอีกด้วย สรุป

ได้ว่า บทเพลงบุญบังไฟที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในเพลงลูกทุ่งได้สะท้อนให้เห็นความนิยมต่องานบุญบังไฟที่ได้แพร่กระจายอยู่ทั่วพื้นที่อีสานที่จะยังคงดำรงอยู่ในสังคมอีสานและส่งผลในด้านจิตใจของคนอีสานอย่างเหนียวแน่น โดยเราสามารถเห็นพัฒนาการการเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นสัญลักษณ์ประจำถิ่น โดยเฉพาะเมืองยโสธร และบุญบังไฟในบทเพลงยังได้ถ่ายทอดให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ในอีสานในยุคก่อน วิถีชีวิตของคนอีสานที่ใช้พื้นที่ในงานบุญในฐานะของการพบปะพูดคุยระหว่างหนุ่มสาวและการเป็นบุญเทศกาลอีกหนึ่งงานที่ชาวอีสานใช้เป็นบุญกลับบ้านใช้รวมญาติพี่น้องที่อยู่ถิ่นฐานไกล นอกจากนี้ สะท้อนให้เห็นความสำคัญของบุญบังไฟในฐานะเอกลักษณ์ของชาวอีสานอีกด้วย

ปิ่นวดีกล่าวว่า “บุญบังไฟ” จากอดีตถึงปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัยที่รองรับแนวคิดแบบเดิมและรับกับแนวคิดแบบสากลในฐานะเป็นวัฒนธรรมสากล อย่างไรก็ตามดังกล่าวนี้อาจจะสะท้อนวัตถุประสงค์ของงานเพื่อขอฝนหรือเพื่อการพนัน หรือเพื่อความสนุกสนาน ต่างก็เป็นสิ่งที่ถูกใช้แสดงถึงการหาทางออกจากความทุกข์ยากและความคับแค้นอันเนื่องมาจากแรงบีบหรือความกดดันจากการดำรงวิถีชีวิตประจำวัน และการสร้างความสามัคคีของคนอีสาน แม้ว่าคุณค่าของบังไฟในปัจจุบันเป็นคุณค่าในเชิงสัญลักษณ์มากกว่าคุณค่าหรือประโยชน์เพื่อขอฝนตามวัตถุประสงค์ดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม บังไฟเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเป็น “ท้องถิ่นนิยม” บนพื้นที่ทางวัฒนธรรม ซึ่งความพิเศษในแง่ที่เป็นเป็น “สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมร่วม” ของกลุ่มคนขนาดใหญ่ นั่นคือ คนอีสาน ซึ่งกลายเป็นสิ่งที่เขานิยามได้ว่าไม่แพ้ชาติใดในโลก

งานวิจัยเรื่อง “เพลงชาติ : พลวัตสังคมไทย” ของสุชาติ แสงทอง (2554) สุชาติชี้ให้เห็นว่าเพลงชาติ เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชาติ ซึ่งหมายถึงเพลงที่แสดงความเป็นชาติ ทั้งนี้ เพลงชาติถือได้ว่าเป็นภาพสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในมิติต่าง ๆ เช่น การเมือง สังคม วัฒนธรรม วิถีความเป็นอยู่ และเศรษฐกิจ เป็นต้น ทั้งนี้การมองผ่านในมิติดังกล่าวสามารถทราบถึงกระบวนการคิดทางสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาได้อย่างชัดเจน เพลงชาติสยามและไทย มีการเปลี่ยนแปลงอยู่หลายครั้งซึ่งสามารถแบ่งได้ดังนี้ 1. เพลงชาติยุคก่อนปี พ.ศ. 2475 2. เพลงชาติยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และ 3. เพลงชาติยุคปัจจุบัน สำหรับพลวัตของสังคมไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงโดยการมองผ่านมิติของเพลงชาตินั้น ซึ่งในแต่ละยุคมีปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ ประการ เช่น การเกิดรัฐชาติ และตามมาด้วยการเกิดลัทธิชาตินิยมตลอดจนผลพวงของการสร้างเพลงชาติเพื่อบ่งบอกถึงความเป็นเอกราช ตลอดจนเป็นสื่อในการสร้างสุนทรียภาพให้เกิดแก่จิตวิญญาณของคนในชาติให้มีความสำนึกร่วม ทั้งนี้ภาพที่เกิดขึ้นสามารถสะท้อนวิถีทางสังคมได้หลาย ๆ ประการ รวมทั้งแนวคิดจากพลวัตดังกล่าวจะเป็นองค์ความรู้ที่ควรกลับนำมาทบทวน และอาจนำไปใช้ในการพัฒนาชาติอย่างเหมาะสมและสร้างสรรค์ต่อไป

งานวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในสังคมยุคใหม่” ของพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิโกโร (2555) ผลการวิจัยสรุปได้ว่า วรรณกรรมกับสังคมเป็นภาพสะท้อนซึ่งกันและกัน

ชนิดที่แยกกันไม่ออก เพราะผู้แต่งวรรณกรรมไม่ได้เกิดขึ้นมาท่ามกลางความว่างเปล่าของสังคม หากแต่ถูกหล่อมด้วยความคิดความเชื่อจากสังคมอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น นักประพันธ์จะผลิตวรรณกรรมชิ้นสักชิ้นหนึ่ง ย่อมมีคำถามอยู่ในใจเสมอว่า เนื้อหาที่จะเขานำมาเสนอนั้นคืออะไร เขากำลังจะผลิตวรรณกรรมเพื่อสื่อถึงคนในสังคม (ผู้เสพ) ที่มีค่านิยมความเชื่อแบบใด คำถามเหล่านี้ล้วนมีบทบาทในการกำหนดรูปแบบและการตีความเนื้อหาที่เสนอผ่านงานวรรณกรรม วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา วิสุทธิมรรค และไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น ล้วนมีร่องรอยที่สะท้อนให้เห็นความพยายามในการนำเอาหลักพุทธธรรมมาออกแบบ ตีความ และหาทางสร้างคำอธิบายใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองกระแสแนวโน้มของสังคมในยุคนั้น ๆ วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในช่วงรอยต่อระหว่างยุคเก่ากับยุคใหม่ในสังคมไทย หรือตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา ล้วนเป็นภาพสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์แบบเก่า (ไตรภูมิ) ที่กำลังสูญเสียฐานยืนในสังคม และในขณะเดียวกันก็ได้สะท้อนให้เห็นการเข้ามาแทนที่ของโลกทัศน์แบบใหม่ที่ตั้งอยู่บนฐานของเหตุผลนิยมแบบวิทยาศาสตร์ตะวันตก โลกทัศน์แบบใหม่ในบริบทสังคมยุคใหม่ดังกล่าวมานี้ ถือว่าเป็นกระแสสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างแนวโน้มวรรณกรรมพระพุทธศาสนาให้มีเอกลักษณ์พิเศษที่แตกต่างจากวรรณกรรมในสังคมยุคเก่า

พระมหาสมบุรณ์ พบว่า บริบทสังคมยุคใหม่มีความสัมพันธ์กับแนวโน้มวรรณกรรมพระพุทธศาสนาอย่างไร และในขณะเดียวกันวรรณกรรมพระพุทธศาสนาในสังคมยุคใหม่ได้เป็นกระจกที่สะท้อนให้เห็นกระแสแนวโน้มของสังคมอย่างไรบ้าง จากการศึกษาวรรณกรรมพระพุทธศาสนาตั้งแต่สังคมไทยเข้าสู่ยุคใหม่จนถึงปัจจุบัน ตลอดถึงงานวรรณกรรมของชาวต่างประเทศบางชิ้นที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทำให้ผู้วิจัยได้คำตอบเกี่ยวกับแนวโน้มวรรณกรรมที่หลากหลายพอสมควร โดยสามารถสรุปแนวโน้มหลัก ๆ ได้ดังนี้ 1) กลุ่มวรรณกรรมแนวเหตุผลนิยมและมนุษย์ 2) กลุ่มวรรณกรรมที่เสนอจริยธรรมเชิงสังคม 3) กลุ่มวรรณกรรมที่เสนอกระบวนทัศน์เชิงพุทธ 4) กลุ่มวรรณกรรมที่เสนอจักรวาลวิทยาเชิงพุทธแนว 5) กลุ่มวรรณกรรมแนวหลังสมัยใหม่ แนวโน้มต่างๆ ของวรรณกรรมพระพุทธศาสนา คือ ภาพความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องของวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา แนวโน้มวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาไม่เคยหยุดนิ่งตายตัว หากแต่มีพลวัตและมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงให้มีชีวิตชีวาอยู่เสมอตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม และยังคงต้องเปลี่ยนแปลงอย่างนี้ต่อไปในอนาคต ถ้ามองว่าความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีปัญหอะไรหรือไม่ ผู้วิจัยมองว่าปัญหาไม่ได้อยู่ที่ว่ามีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในวรรณกรรม หากแต่อยู่ที่ว่าในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและความพยายามปรับพระพุทธศาสนาให้เข้ากับสังคมยุคใหม่นั้น เราสามารถรักษาคูขี้หอมหรือหลักการดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาไว้ได้หรือไม่

กลุ่มที่สอง เอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม ได้แก่ งานวิจัยของจิตตนา หนูณะ (2533) นำเสนองานวิจัยเรื่อง “บทบาทและการเสื่อมสลายของร่องเงืงต้นหยง” จิตต

นาพบว่า การเสื่อมสลายของสื่อพื้นบ้านอย่างร่องเง้งตันหยงนั้น มีสาเหตุมาจากการเข้ามาแทนที่ของสื่อสมัยใหม่สู่สังคมชนบท ทั้งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ ภาพยนตร์ สื่อสิ่งพิมพ์ และการละเล่นจากเขตเมือง เป็นสื่อที่มีลักษณะสำเร็จรูป สามารถบริโภคง่าย เข้ามาอย่างสม่ำเสมอ ปริมาณความถี่บ่อยครั้ง ทันทต่อเหตุการณ์และมีความทันสมัยกว่าสื่อพื้นบ้าน โดยแรงกระตุ้นและการสร้างค่านิยมให้ยอมรับก็ได้ค่อยๆ เข้ายึดครองพื้นที่ของสื่อพื้นบ้านนี้เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ชี้ชัดให้เห็นถึงการเสื่อมสลาย และหมดบทบาทหน้าที่ทางสังคมของร่องเง้งตันหยง

ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางประการของชาวไทลื้อ” ของจากรุวรรณ พรหมวัง (2535) จากรุวรรณพบว่า ชาวไทลื้อมีขั้นตอนกระบวนการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมที่น่าสนใจ ได้แก่ ก่อนชาวไทลื้อจะได้มีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมก็ได้มีการรับข่าวสารเพื่อทราบถึงสิ่งใหม่ที่เข้ามาทดแทน หรือรูปแบบเดิมกำลังหายไป เช่น การเริ่มแพร่เข้ามาของภาษาไต (คำเมือง) และเสื้อผ้าตามแบบสมัยนิยมที่ไม่ใช่แบบเดิม และภายหลังจากที่ได้รับข่าวสารเพียงพอแล้ว จะมีการนำข่าวสารที่ได้รับมาประเมินว่าจะนำมาปฏิบัติอย่างไร คือการประเมินคุณค่ามันเอง เช่น การเรียนรู้ที่จะใช้ภาษาไต (คำเมือง) จะใช้เฉพาะไว้ค้าขายและติดต่อกับคนภายนอก แต่ในชีวิตประจำวันก็ใช้ภาษาไทลื้อในการสื่อสารเหมือนเดิม อันแสดงให้เห็นว่าการที่เราจะสามารถปรับคนอื่นและสิ่งแวดล้อมได้นั้นต้องมีความรู้ เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างอำนาจในการต่อรองกับคนอื่นหรือสิ่งแวดล้อมมันเอง

Paul S,N, Lee (Paul S,N, Lee, อ้างถึงใน มิตรราภรณ์ อยู่สถาพร, 2541) Paul S,N, Lee ได้ศึกษาลักษณะการซับซ้อนและดัดแปลงวัฒนธรรมจีนในฮ่องกง เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษมาเป็นเวลา 150 ปี Paul S,N, Lee ได้ชี้ให้เห็นว่า การผสมผสานระหว่างความเป็นโลกตะวันตก ความเป็นท้องถิ่น (จีน) ทั้งในมิติด้านเนื้อหาและรูปแบบได้ก่อร่างวัฒนธรรมขึ้นมา 4 แบบด้วยกัน คือ 1. รูปแบบนกแก้ว 2. รูปแบบอะมีบา 3. รูปแบบปะการัง 4. รูปแบบผีเสื้อ Paul S,N, Lee ได้ยกตัวอย่างที่ภาพยนตร์ฮ่องกงได้รับเอาโครงเรื่องแบบ James Bond เข้ามา โดยคงรูปแบบการนำเสนอให้กระชับแบบตะวันตก แต่ดัดแต่งรูปแบบที่ไม่เข้ากับวัฒนธรรมเอเชียออกไป เช่น ฉากเรื่องเพศ หรือการทำลายข้าวของในชั้นถัดมาก็ได้เจาะลึกเข้าไปสู่การปรับเปลี่ยนเนื้อหาที่ไม่เน้นการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองหรืออาวุธลับ หากเน้นเรื่อง คุณธรรม น้ำใจ มิตรแท้ และค่านิยมแบบเอเชียเรื่อง “มีคุณต้องทดแทน มีแค้นต้องชำระ” จนกระทั่งแทบจะดูไม่ออกว่าภาพยนตร์ฮ่องกงปัจจุบันได้ผ่านการหยิบยืมทั้งรูปแบบและเนื้อหามาจากวัฒนธรรมตะวันตก

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของคนในเมืองประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์พิมาย” ของฝนวันจันทร์ ศรีจันทร์ (2543) ฝนวันจันทร์พบว่า การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชาวพิมายได้ถูกสร้างขึ้น หรือเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายของส่วนกลาง

เป็นหลัก ไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและการปกครอง แต่ผลที่เกิดขึ้นเมื่อชาวพินายได้ปรับตัวให้เข้ากับการท่องเที่ยว การปกครอง หรือปัจจัยภายนอกแล้วนั้น ในอีกด้านหนึ่ง คนในชุมชนได้รวมตัวกันเพื่อช่วยกันคัดสรร ดัดแปลงเพื่อนำเอาองค์ความรู้เหล่านั้นมาต่อรอง โดยใช้วิธีการสร้างความทรงจำให้สัมพันธ์กับอำนาจและการปกครองแบบรวมศูนย์ของส่วนกลาง เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ชาวบ้านเลือกใช้สร้างอดีตผ่านประวัติศาสตร์จากส่วนกลางและผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่แต่ก่อน เช่น การสร้างอัตลักษณ์ของตนเองผ่านการอ้างอิงอดีตหรือสัญลักษณ์ที่ตนเป็นผู้เลือก เช่น สัญลักษณ์ประวัติศาสตร์ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นประวัติศาสตร์ที่ส่วนกลางกำหนด แต่สำหรับชาวพินายได้มีการสร้างความเชื่อ พิธีกรรมบวงสรวง การรตนำรูปสลักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือตำนานท้าวปาจิต-นางอรพิม เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่เกี่ยวกับการปรับตัวเองให้เข้ากับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเรื่อง “การสื่อสารและการปรับตัวของอาจารย์ชาวต่างชาติในมหาวิทยาลัยไทย” ของธานิชญ์ กรองแก้ว (2544) ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ส่วนใหญ่อาจารย์ชาวต่างชาติจะต้องเป็นฝ่ายปรับตัวเองให้อยู่ในประเทศไทยให้ได้ และ การปรับสภาพแวดล้อมบางส่วนให้เหมาะสมกับความต้องการ แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมมากกว่า เพราะสังคมและวัฒนธรรมเจ้าบ้านนั้นมีอำนาจ สามารถควบคุม หรือมีอิทธิพลมากกว่า และจะเป็นแรงกดดันให้มีการปรับตัว

งานวิจัยเรื่อง “กระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชาวเขาในหมู่บ้านหนองเต่า จ.เชียงใหม่” ของเยาวลักษณ์ ชีพสุมล (2544) ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคมชาวเขา เกิดจากการได้ปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมของสังคมเมือง ทำให้รูปแบบวัฒนธรรมเดิมของชาวเขามีความเปลี่ยนแปลงไปมีการผสมผสานวัฒนธรรมเดิม ซึ่งชาวเขาไม่ได้ปฏิเสธวัฒนธรรมเมืองและก็ไม่ได้รับเอาวัฒนธรรมเมืองมาทั้งหมด แต่จะรับ/ปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และค่านิยมเดิมที่เขานับถืออยู่ จึงเห็นรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของเขา และจะมีเพียงวัฒนธรรมบางด้านเท่านั้นที่เกิดการครอบงำจากวัฒนธรรมเมือง เช่น ระบบการปกครองโดยผู้ใหญ่บ้านแทนการปกครองโดยผู้นำหมู่บ้านหรือฮีโร่ในแบบเดิม เป็นต้น

ในหนังสือ “ภูมิปัญญาทักษิณ” ของเอกวิทย์ ฌ กลาง (2544) ได้กล่าวถึงเรื่องการปรับตัวว่า การปรับตัวของชาวบ้านภาคใต้เพื่อตอบโต้การครอบงำของทุนนิยมและอำนาจรัฐบนฐานความเข้าใจธรรมชาติแวดล้อมและพลังชุมชน พบว่า ชาวบ้านในภาคใต้ได้ร่วมมือกันดำเนินการหลายอย่าง เช่น ทำการเกษตรแบบผสมผสานเพื่อการพึ่งพาตนเอง ทั้งสวนยาง สวนผลไม้ ทำนา มีการฟื้นฟูประเพณีการพึ่งพาแบบ “ออกปาก” “กินวาน” และ “ซอมมือ” กันมากขึ้น มีการจัดตั้งกลุ่มแรงงานในชื่อต่างๆ เช่น ลงขอ ลงแชร์ ลงพรรค เป็นต้น มีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมากมายหลายกลุ่ม ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการทำ “อุหย่า” หรือปะการังเทียมโดยกลุ่มชาวประมงขนาดเล็กที่ จ. สงขลา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เอกวิทย์ พบว่า ไม่ว่าชาวบ้านภาคใต้จะรวมตัวจัดตั้งกลุ่มผลประโยชน์

ของเขาเองในรูปใดๆ อุดมการณ์และวิธีการต่อสู้ในการจัดตั้งกลุ่มก็ไม่ได้เป็นเพียงการเข้ามาร่วมกัน เพื่อหมุนเวียนช่วยเหลือกันเท่านั้น แต่ทว่าเป็นการต่อสู้ทางความคิด อุดมการณ์เพื่อต่อรองและพยายามคัดค้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกด้วยเช่นกัน

งานวิจัยเรื่อง “กระบวนการต่อรองของหมอลำและผู้ชมหมอลำที่มีบทบาทอิทธิพลของระบบอุตสาหกรรมวัฒนธรรม” ของประยุทธ์ วรรณอุดม (2549) ประยุทธ์พบว่า หมอลำได้มีการปรับตัวเพื่อต่อรองกับระบบอุตสาหกรรมวัฒนธรรม อย่างเช่น ใช้กลยุทธ์การสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ที่ทั้งรูปแบบและเนื้อหา ของการแสดง เช่น เสื้อผ้า การใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ ของแสง สี เสียง เครื่องมือ อุปกรณ์การแสดงที่จะทำให้การแสดงน่าตื่นตาตื่นใจ หรือใช้กลยุทธ์การผสมผสานระหว่างกลอนลำและการแสดงเพลงโซวี่ที่มีการใช้ทางเครื่องประกอบการแสดง หรือการนำเอากลยุทธ์เลียนแบบ อย่างเช่น การแสดงคาบาเรต์โซวี่มาประยุกต์การแสดง เป็นต้น

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์การสื่อสารเชิงวัฒนธรรมเพื่อการดำรงอยู่และสืบทอดประเพณีบูชาอินทิล” ของลัดดา จิตตศุตตานนท์ (2552) ลัดดาพบว่า เมื่อประเพณีบูชาอินทิลมาพบกับวัฒนธรรมภายนอกก่อให้เกิดปฏิกริยาหลายรูปแบบตามคุณลักษณะของประเพณีบูชาอินทิล เช่น คุณลักษณะด้านพิธีกรรม พบว่า เนื่องจากพิธีกรรมในงานประเพณีอินทิลมีหลายพิธีกรรมทำให้ปฏิกริยาการพบปะกันมีหลายลักษณะอันที่เปลี่ยนไป ได้แก่ ด้านการครอบงำ ด้านการผสมผสาน ด้านการแทนที่ ด้านการต่อรอง ด้านการปรับสภาพ และด้านการต่อต้าน เป็นต้น

งานวิจัยเรื่อง “พลวัตการปรับตัวของประเพณีทำบุญทอดกฐิน” ของทรงสิริ วิชิรานนท์ (2554) ผลการศึกษาพบว่ากฐินเป็นประเพณีทำบุญทางพุทธศาสนาที่มีหลักฐานปรากฏในพระวินัยของพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตอกย้ำถึงการเกิดขึ้นของกฐินซึ่งเกิดในห้วงที่พระบรมศาสดายังมีพระชนม์อยู่ ก่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์น่าเชื่อถือ และมีความสำคัญยิ่งต่อการพึงปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ความหมายของกฐิน คือ การนำผ้ากฐินมาถวายแก่ภิกษุสงฆ์ ในเวลา 1 เดือน ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 11 ถึง 15 ค่ำเดือน 12 ในปัจจุบัน มี 3 ประเภท คือ พระกฐินราชหรือพระกฐินต้น พระกฐินหลวง และกฐินราชฎี หรือที่รู้จักกันในนามกฐินสามัคคี สำหรับความสำคัญของกฐินพุทธศาสนิกชนถือว่าการทำบุญทอดกฐินเป็นการทำบุญที่ได้อันานิสงส์มากกว่าการทำบุญอย่างอื่นๆ ประเพณีกฐินช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับบ้าน พระสงฆ์กับชาวบ้าน กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างประเพณีล้วนก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นปึกแผ่นร่วมกับกลุ่มนอกเหนือไปจากเกิดความรักใคร่สามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันแล้วสิ่งต่างๆเหล่านี้ นับเป็นการเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่ครอบครัว ครัวญาติ เพื่อนบ้าน ชุมชน และสังคม ปัจจุบันมีการจัดทวารักฐินโดยนำความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนและการทำบุญมารวมกัน หากวัตถุประสงค์หลักคือการทำบุญ การได้เที่ยวถือเป็นวัตถุประสงค์รอง สิ่งที่เห็นได้ชัดถึงพลวัตการทำบุญทอดกฐินคือพิธีกรรมจะรวบรัดขึ้น มี

การเพิ่มอัฐบริวารที่หลากหลายมากขึ้น รูปแบบหรือช่องทางการถวายเงินที่มีหลายช่องทาง มีการมอบวัตถุมงคลแก่ผู้ร่วมงานรวมถึงการวางแผนท่องเที่ยวในเส้นทางการทำงานบุญทอดกฐิน

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พลวัตของลัทธิพิธีการนับถือเจ้าหลวงคำแดงของกลุ่มไทยวน และไทลื้อในภาคเหนือ” ของนิตยา วรรณกิติร์ (2554) ผลการศึกษาพบว่า ปรากฏการณ์ความเชื่อเรื่องเจ้าหลวงคำแดงที่แพร่หลายอยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของความเชื่อที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมตั้งแต่สมัยก่อนตั้งอาณาจักรล้านนาจนถึงปัจจุบัน เริ่มต้นจากความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีหลวงแห่งดอยหลวงเชียงดาว ก่อนจะกลายสถานะมาเป็นเทพหรืออารักษ์เทวดาตามคติพุทธศาสนา ในกลุ่มชาวไทยวน ความเชื่อและตำนานเจ้าหลวงคำแดงน่าจะแพร่หลายและได้รับความนิยมในจังหวัดเชียงใหม่ ก่อนจะแพร่หลายไปสู่ชาวไทยวนในจังหวัดอื่น ส่วนชาวไทลื้อในสิบสองปันนาเดิมมีความเชื่อเรื่องพญาคำแดง วีรบุรุษผู้กลายเป็นผีเมืองเทวดาเมืองตามคติดั้งเดิม เมื่อไทลื้อบางกลุ่มอพยพเข้ามาในล้านนาได้นำผีอารักษ์ดั้งเดิมของตนมาด้วย ต่อมาชาวไทลื้อในล้านนาจึงรับตำนานเจ้าหลวงคำแดงของชาวไทยวนมาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องพญาคำแดงของตน ทำให้โครงเรื่องหลักของตำนานเจ้าหลวงคำแดงทั้งของไทยวนและไทลื้อมีความคล้ายคลึงกัน ด้านการศึกษาพิธีกรรมการบูชาเจ้าหลวงคำแดง พบว่าการประกอบพิธีกรรมของชาวไทยวนและไทลื้อมีข้อแตกต่างกันในด้านจารีตเกี่ยวกับการเข้าร่วมพิธีกรรม ช่วงเวลาการประกอบพิธีกรรมรูปแบบการประกอบพิธีกรรม และความหมายของพิธีกรรม สะท้อนให้เห็นว่าแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ยังคงธำรงอัตลักษณ์ด้านการประกอบพิธีกรรมของตนเอง พิธีกรรมการบูชาเจ้าหลวงคำแดงในปัจจุบันมีบทบาทในการเป็นสื่อให้ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมบรรลุถึงการรวมตัวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือ บทบาทในการสร้างสำนึกร่วม สร้างความสามัคคี และเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นกลุ่มสังคม รวมไปถึงบทบาทในฐานะพื้นที่ต่อรองกับอำนาจรัฐและอำนาจทุน นอกจากนี้ยังพบว่าการประกอบพิธีกรรมในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่มุ่งไปสู่ความทันสมัย รวมทั้งอำนาจและบทบาทของกลุ่มผู้นำทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น อาจสรุปได้ว่าปฏิกริยาการพบปะกันระหว่างสองวัฒนธรรมนั้น พบว่าการเลือกสืบทอดวัฒนธรรมให้มีชีวิตยืนยาวต่อไปผ่านกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมมาหลายยุคหลายสมัยนั้น แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมต้องมีการเลือกสรรคุณลักษณะ อาทิ คุณลักษณะบางส่วนอาจสูญหายไป และบางส่วนได้รับการบันทึก/สืบทอดให้คงอยู่ แม้ว่าจะถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบไปบ้างตามอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาส่งผลกระทบ เพื่อให้วัฒนธรรมสามารถดำรงอยู่และสืบทอดต่อมายังคนรุ่นถัดไปได้อย่างต่อเนื่อง

1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดการสร้างพลังชุมชน

เอกสารงานวิจัยที่ใช้ข้อมูลทางคติชนประเภทเรื่องเล่า ตำนาน ในการอธิบายให้เห็นปรากฏการณ์ทางสังคมว่าด้วยการสร้างพลังชุมชน เช่น

การศึกษาการสร้างพลังชุมชนผ่านข้อมูลความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม พบในผลงานของ อานันท์ กาญจนพันธ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์ (2533 : 123-139) นำเสนอบทความเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม” ในบทความนี้อานันท์ และฉลาดชาย พยายามชี้ให้เห็นว่าจากปรากฏการณ์การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมในการนับถือผีของชาวล้านนา เช่น พิธีกรรมไหว้ผีอารักษ์ (ปู่แสะย่าแสะ) พบว่าปัจจุบันได้เลิกเกือบหมดแล้วเพราะรัฐบาลได้หันมาใช้ในการสถาปนาอำนาจรัฐผ่านเสาหลักเมือง พิธีไหว้ผีบรรพบุรุษ (ฝังผีเม็ง) กลับมีความศรัทธากว่า พิธีทรงเจ้ากรรมิณีเจ้านายค่อนข้างแพร่หลาย อานันท์และฉลาดชาย เรียกปรากฏการณ์นี้ว่าการผลิตใหม่ หรือการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ซึ่งมีสาเหตุมาจากบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงมีความตกต่ำ เกิดการครอบงำของวัฒนธรรมแบบทุนนิยมที่ให้ความสำคัญกับเงินตรา ทำให้กิจกรรมทางศีลธรรมกลายเป็นอาชีพการพัฒนาที่ไม่สมดุลจึงเกิดความเหลื่อมล้ำและมีอคติต่อชาวชนบท ท้องถิ่นขาดอำนาจ ดังนั้นจึงเกิดการผลิตใหม่ของพลังอำนาจทางศีลธรรมในสังคมของตนเพื่อทดแทนการล่มสลายของชุมชน ซึ่งอานันท์และฉลาดชาย ได้อธิบายโครงสร้างของระบบความเชื่อของชาวล้านนาซึ่งเป็นภาษาของอำนาจทางศีลธรรมว่าประกอบด้วย ความเชื่อการนับถือผี ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อทางโหราศาสตร์ ความเชื่อในพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิมของสังคมล้านนาทำนองเดียวกับการนับถือผี ประกอบด้วยความเชื่อหลัก 3 ประการคือ การผลิตซ้ำ อาวุโส และภูมิปัญญา

งานวิจัยวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงปรัชญาเรื่องคติความเชื่อเรื่องการฟ้อนผีในภาคเหนือ” ของมานพ มานะแชน (2541) ผลการวิจัยพบว่าการฟ้อนผีเป็นการแสดงออกถึงความมีอำนาจ ความมีหน้ามีตาในสังคม ความเชื่อนี้สะท้อนโลกทัศน์ที่ผสมผสานของชาวล้านนาซึ่งประกอบด้วยจิตวิญญาณนิยม เทวนิยมและกรรมนิยมเข้าด้วยกันเช่นเดียวกับ เรณู อรรฐาเมศร์ (2541) เสนอบทความเรื่อง “ภูมิปัญญาของชาวไทยใหญ่กับความเชื่อและพิธีกรรม” เรณูพบว่าภูมิปัญญาของชาวไทยใหญ่ที่เกี่ยวกับระบบผีมีลักษณะผสมผสานระหว่างพุทธ ผี พรหมณ์ โดยนำเสนอว่าพิธีกรรมใจบ้านเป็นการต่อรองกับระบบอุปถัมภ์ มีการใช้หอเจ้าเมืองจัดปัญหาความขัดแย้งในกลุ่มวัฒนธรรมย่อยและการใช้ไสยศาสตร์แก้ปัญหาความเจ็บไข้ได้ป่วย และท่าทีของความเชื่อผีต่อทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเน้นย้ำว่าเรื่องผีเป็นภูมิปัญญาของชาวไทยใหญ่ และอานันท์ กาญจนพันธ์ (2542) ได้เสนอบทความเรื่อง “พิธีไหว้ผีเมือง และอำนาจรัฐในล้านนา” อานันท์ได้เสนอแนวคิดในการศึกษาอำนาจรัฐจากพลังภายใน ซึ่งให้ความสำคัญต่อความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่นที่แสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงในชุมชน และกลุ่มชนต่างภาษาอื่นในรัฐ โดยศึกษาจากพิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองของ

เชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องผีเมือง อารักษ์เมือง เจนเมือง เสือเมือง มาจากพื้นฐานความเชื่อเรื่องเจ้าที่ขวัญและผีปู่ย่า คือพิธีไหว้ผีเมืองประกอบด้วยพิธีไหว้อินทิลหรือบูชาเจ้าที่ พิธีสืบชะตาเมืองและพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า เมื่อนำมาผสมผสานกันในพิธีไหว้ผีเมือง จึงมีความหมายสำคัญต่อการสถาปนาความชอบธรรมของอำนาจเจ้าเมืองปัจจุบัน เมื่อล้านนาถูกผนวกเข้ากับรัฐกรุงเทพฯ พิธีในระดับเมืองจึงเหลือเพียงพิธีสืบชะตาเมืองและพิธีเข้าอินทิล ส่วนพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าถูกลดบทบาทลงเหลือเพียงพิธีที่ทำกัน เฉพาะกลุ่มเครือญาติ และคนทรงเพื่อแก้ปัญหาทางจิตใจของชาวบ้านเท่านั้น

งานวิจัยเรื่อง “ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีชีวิตของชุมชน” ของอาริยา เศรตามาร์ (2542) ซึ่งพยายามแสดงให้เห็นว่า ในท่ามกลางสภาพความจริงในสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน ทุกกลุ่มให้ความหมายเหมือนกันว่าผ้าป่าข้าวเป็นการช่วยเหลือกัน แต่มีการตีความที่หลากหลายแตกต่างกันและสามารถสะท้อนความขัดแย้งภายในชุมชน โดยต่างอ้างการตีความเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง กล่าวคือ กลุ่มคนจนมองว่าผ้าป่าข้าวทำให้เกิดการช่วยเหลือกันในหมู่บ้าน ต่างจากแต่ก่อนที่ไม่ค่อยช่วยเหลือกัน พิธีกรรมนี้จึงเป็นการเรียกร้องของกลุ่มคนจนเพื่อให้ได้รับความช่วยเหลือจากสังคมในบริบทที่มีความไม่เท่าเทียมกันในสังคมระหว่างคนจนกับคนรวย และในบริบทที่วัดซึ่งแต่เดิมเคยเป็นศูนย์กลางในการกระจายโภคทรัพย์ในสังคม ซึ่งไม่สามารถทำหน้าที่ได้เหมือนในอดีต โดยคนจนได้เรียกร้องให้คนรวยทำบุญและให้มีการสร้างความสามัคคีกันในชุมชน ส่วนกลุ่มคนรวยและที่มีฐานะปานกลางมองว่าผ้าป่าข้าวเป็นการช่วยเหลือกัน แต่จะเน้นความหมายของการแลกเปลี่ยนตอบแทนกัน โดยอ้างถึงการสร้างสังคมให้มีความยุติธรรมและช่วยเหลือกัน

นอกจากนี้อาริยายังชี้ให้เห็นว่า การตีความของแต่ละกลุ่มนั้นมีความหลากหลายถึงแม้จะมีจุดประสงค์ร่วมกัน ความหมายแรกที่ผู้นำชาวบ้านและนักพัฒนาใช้ในการตีความ คือเน้นความเท่าเทียมกันและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเชิงอุดมคติ และความหมายที่สองที่ชาวบ้านทั่วไปให้ความสำคัญ คือเน้นเรื่องพันธะทางสังคมและการแลกเปลี่ยนตอบแทนบนพื้นฐานของผลประโยชน์ การให้ความหมายในกระบวนการผ้าป่าข้าวมีพัฒนาการที่เลื่อนไหล เห็นจากการให้ความหมายการทำบุญในกองทุนของกลุ่มแม่บ้านที่จัดตั้งขึ้นจากกองทุนผ้าป่าข้าว เพื่อตอบสนองความต้องการในภาวะปัจจุบันที่ต้องการใช้เงินมากขึ้น เมื่อมีการนำเงินมากู้ยืมกันก็ทำให้เกิดการโต้แย้งถกเถียงกัน โดยผู้นำชุมชนอ้างว่าเงินที่ได้มาจากผ้าป่าข้าวเป็นเงิน “บุญ” ถ้านำไปใช้ในทางที่ไม่ถูกต้องก็จะทำให้เป็น “บาป” แต่ชาวบ้านโต้แย้งว่าเป็นเงินอีกส่วนหนึ่งที่มาจากการสะสมของกลุ่มไม่ได้มาจากผ้าป่าข้าว “ไม่ใช่เงินบุญ จึงไม่บาป” ทำให้เห็นการตีความของความหมายที่เลื่อนไหลและนำมาพลิกผันให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของตนเอง

งานวิจัยเรื่อง “หลักช้าง : การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทในใต้คง” ของ ยศ สันตสมบัติ (2543) ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดและการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในสังคมชนชาติไทผ่านประเด็นเรื่องข้าวในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญในการต่อต้านการครอบงำทาง

วัฒนธรรม ทั้งนี้ ยศ สันตสมบัติ ชี้ให้เห็นว่า มีเรื่องเล่าจากผู้อาวุโสในชุมชนว่า บ้านหลักช้างมีตำนาน การต่อสู้ระหว่างเจ้าฟ้าเมืองไทยกับฮ่องเต้จีน และความพ่ายแพ้ซึ่งเกิดจากความขาดความสามัคคีของคนไทยด้วยกันเอง มีเรื่องเล่าว่าในอดีตบรรพบุรุษของคนไทยต้องส่งข้าวที่ดีที่สุดไปให้ฮ่องเต้จีนมาหลายชั่วอายุคน แต่ในปัจจุบันถูกหลานคนไทยขายข้าวเก่าเหลือกินให้ชาวเข (คนจีน) กิน จากประเด็นเรื่องเล่าเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงการให้ข้าวเป็นสัญลักษณ์ของความ เป็นไทย ซึ่งได้ให้ความหมายเฉพาะต่อประสบการณ์ของการถูกรอบงำทางเศรษฐกิจและการเมือง เรื่องเล่าตำนานการขายข้าวเหลือกินให้พวกเขสำหรับคนไทย จึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการโต้ตอบทางสัญลักษณ์ของคนไทย ข้าวกลายเป็นสัญลักษณ์ที่ให้ความหมายต่อประสบการณ์ที่คนไทยต้องเผชิญอยู่ทั้งในด้านการปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยมที่เข้ามากับคนจีน เป็นสัญลักษณ์ของการต่อต้านการครอบงำทางการเมือง และเป็นเครื่องมือในการแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนไทยไปพร้อมกัน

งานวิจัยของกาญจนา ชินนาค (2543) ได้ศึกษา “ประเพณีและพิธีกรรมการรำผีมอญ บ้านวัดเกาะ ตำบลสร้อยฟ้า อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี” ซึ่งพบว่าในระดับสายตระกูลการนับถือผีบรรพบุรุษและการประกอบพิธีกรรมสะท้อนให้เห็นถึงระบบการสร้างความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น โดยมีเครือญาติและสายตระกูลเป็นพื้นฐานสำคัญในการรวมกลุ่ม นับตั้งแต่การมีบรรพบุรุษเดียวกัน การร่วมอยู่ในระบบข้อห้ามในการถือผี การได้รับความคุ้มครองและการลงโทษจากบรรพบุรุษเดียวกัน การรำผีมอญเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษร่วมกันและเป็นเวทีพบปะสังสรรค์ของคนในสายตระกูลเดียวกัน ในระดับชุมชนนั้นทำให้เกิดมีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคมทั้งในระดับชุมชนและในระดับตระกูล เพราะคนในชุมชนมาร่วมพิธีกรรมด้วยทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ นอกจากนั้น กาญจนาได้ตีความสัญลักษณ์ในพิธีกรรมรำผีมอญพบว่าร่างทรงในพิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ คำพูดหรือคำสั่งของร่างทรงถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเชื่อฟังและขัดขืนไม่ได้ ถือเป็นอำนาจทางศีลธรรมที่จะควบคุมพฤติกรรมของลูกหลานมิให้ประพฤติผิดทำนองคลองธรรม การรำผีมอญสะท้อนถึงโครงสร้างของสังคมเกษตรกรรม การดำเนินชีวิตของคนที่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ พิธีกรรมจึงมีเป้าหมายเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และสัญลักษณ์ที่สะท้อนจากการรำผีมอญประการสุดท้ายคือแสดงถึงความพยายามของผู้หญิงที่จะเป็นอิสระจากอำนาจของฝ่ายชายหรือแสดงให้เห็นบทบาทของผู้หญิงชาวมอญที่มีอำนาจเหนือกว่าชายนั่นเอง

งานวิจัยเรื่อง “การช่วงชิงการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอย่าเยอเมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว” ของธีรวัฒน์ แก้วแดง (2545) โดยผู้วิจัยเลือกศึกษาประวัติความเป็นมาของพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับปู่เยอย่าเยอในฐานะที่เป็นความเชื่อสำคัญที่อยู่ในโครงสร้างทางศาสนาในวัฒนธรรมลาวหลวงพระบาง รวมทั้งกระบวนการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมนี้ กระบวนการต่อรอง การให้ความหมายใหม่ในทางพิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าวของกลุ่มคนต่างๆ ในท้องถิ่นที่ปรากฏในบริบทของการพัฒนาสมัยใหม่ ผลการวิจัยพบว่า พิธีกรรมและความ

เชื่อเรื่องปู่เยอย่าเยอ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษและผีอารักษ์ในท้องถิ่น การให้ความหมายของ พิธีกรรมและความเชื่อเกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ผลของการให้ความหมายเกิดทั้งใน รูปแบบของการกีดกันหรือกำจัดพิธีกรรมและความเชื่อนี้ออกไปจากสังคม และผลในทางตรงข้ามก็คือ เรื่องของการดึงพิธีกรรมนี้กลับเข้ามาในสังคมใหม่ แต่การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นส่งผลต่อการ เปลี่ยนแปลงการให้ความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับปู่เยอย่าเยอไปจากเดิม กล่าวคือ จากความหมายของผีบรรพบุรุษ ผีอารักษ์ที่สะท้อนความเป็นชุมชน มาเป็นความเชื่อของปัจเจกบุคคล และเมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเปิดประเทศเพื่อการท่องเที่ยว ความหมายของปู่เยอย่าเยอ กลับกลายเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเมืองหลวงพระบาง เพื่อดึงดูดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของ ลาว

ในขณะที่เครือจิต ศรีบุญนาค (2550) เสนอบทความเรื่อง “พิธีกรรมฆ่าควายบ้าน ปะแลงเหนือ เมืองท่าแดง แขวงเซกอง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” สรุปได้ว่าพิธีกรรม ดังกล่าวเป็นการสร้างพลังอำนาจทางศรัทธา สัญลักษณ์ที่แสดงออกด้วย ภาษาท่าทาง การฟ้อน เต้น อ้อมควาย อ้อมกวีานประกอบเสียงดนตรีให้เกิดเสียงดังอย่างมีพลังเพื่อสื่อสารให้ผีได้รับรู้ว่าได้จัดพิธี เช่นสังเวชแสดงให้เห็นความศรัทธาเป็นกฎระเบียบทางสังคมไม่ให้คนในสังคมประพฤติดื้อผีหรือชะล่า พิธีกรรมนี้ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน หากพิจารณาแนวคิดและขั้นตอนของ พิธีกรรมจะเห็นได้ว่าได้รวมเอาวัฒนธรรมไว้หลายด้าน เช่น ดนตรีประกอบพิธีกรรม การทำเกล้าไห การทำเครื่องประดับตกแต่งเสาหลักควาย การตกแต่งกวีาน เครื่องแต่งกายในพิธีผู้เป็นหัวหน้า ประกอบพิธี ล้วนแสดงให้เห็นว่าประเพณีนี้เป็นศูนย์รวมทางวัฒนธรรมที่บ่งชี้อัตลักษณ์ของชนเผ่าตะ โอยได้ชัดเจน

ส่วนในบริบทของการท่องเที่ยวที่หยิบเอาประเด็นเรื่องการสร้างพลังชุมชนมา ตีความใหม่ พบในการศึกษาของ โกมาตราชิงเสถียรทรัพย์ (Komatra Chuengsatiansup, 1998) เรื่อง “Living on the Edge : Marginality Contestation in the Kui Communities of Northeast Thailand” ที่ได้ทำการศึกษาการต่อรองของชาวภูยกัยกับกลุ่มอำนาจอื่นที่เข้ามาครอบงำ ผลการศึกษาพบว่า การเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ ไม่เพียงพอให้เกิดศูนย์กลางทางการเมืองและการ ควบคุมแบบใหม่เท่านั้น แต่ทำให้องค์กรทางสังคมของชาวภูยกัยแตกสลายลงด้วย ซึ่งแต่เดิมองค์กรทาง สังคมของชาวภูยกัยเชื่อมโยงผ่านธรรมเนียมประเพณีการคล้องช้างที่บ่งบอกให้เห็นถึงเกียรติและศักดิ์ศรี ของชาวภูยกัยที่เข้ามาจัดกิจกรรมการคล้องช้าง ซึ่งภายหลังถูกแทนที่ด้วยการเมืองสมัยใหม่ที่กิจกรรม ดังกล่าวถูกถ่ายโอนไปสู่เวทีของกลุ่มข้าราชการ นายทุนท้องถิ่นที่มีเชื้อสายจีน ซึ่งมีสถานภาพเป็นผู้นำ ทางการเมืองของชุมชน ในขณะที่ชาวภูยกัยถูกกีดกันออกไปจากการมีส่วนร่วมในเวทีการเมืองและ เครือข่ายของการอุปถัมภ์ดังกล่าว

โกมาตร (1998 อ้างใน วาสนา ละอองปลิว, 2546) ชี้ให้เห็นว่า จังหวัดสุรินทร์ซึ่งถูกนำเสนอให้เป็น “เมืองช้าง” ด้วยงานช้างสุรินทร์ถูกจัดขึ้นทุกปีเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ในเวทีการท่องเที่ยวนี้ชาวภูมียมีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวในฐานะคนเลี้ยงช้างเมืองสุรินทร์และคนฝึกช้างที่เข้าร่วมในขบวน แต่กิจกรรมดังกล่าวก็ไม่ได้ทำให้ชาวภูมียมีบทบาทในฐานะเป็นผู้กระทำ (agency) เมื่อเกียรติภูมิจากกิจกรรมดังกล่าวตกอยู่กับกลุ่มข้าราชการ ผู้นำท้องถิ่น ผู้ซึ่งถูกเสนอตัวในนามของชาวภูมีย และแสดงตนราวกับเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องช้าง โดยที่ชาวภูมียถูกกีดกันออกจากเวทีดังกล่าว และได้กลายเป็นคนไร้เสียง อีกทั้งยังถูกจัดว่าเป็นคนที่เห็นแก่ตัว ไม่ซื่อสัตย์ ซึ่งต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของข้าราชการและผู้นำท้องถิ่น ในสภาวะที่สูญเสียบทบาทในฐานะผู้นำที่เชื่อมโยงกับตัวตนของช้าง ชาวภูมียได้พยายามสร้างความเป็นผู้กระทำของตนเองใหม่ผ่านการสร้างบ้านโบราณ ตามแบบบ้านเรือนดั้งเดิมของชาวภูมีย โดยที่ก่อนหน้านี้รัฐได้สร้างพิพิธภัณฑ์หมู่บ้านช้าง โดยมีลักษณะเป็นอาคารสมัยใหม่ขึ้นในบริเวณพื้นที่ซึ่งเคยเป็นชุมชนก่อนการออกคล้องช้างของชาวภูมีย พิพิธภัณฑ์ได้เปลี่ยนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน (Sacred Site) ให้กลายเป็นพื้นที่ซึ่งกลายเป็น “กรรมสิทธิ์” ของรัฐที่ชาวภูมียไม่สามารถเข้าถึงได้ถ้าไม่ได้รับอนุญาตจากทางราชการ การสร้างบ้านโบราณโดยความร่วมมือของชาวภูมียจึงถูกต่อต้านจากรัฐ ซึ่งมองว่าชาวบ้านต้องการแข่งขันกับอำนาจรัฐ บ้านโบราณนอกการเป็นการนำเสนอตัวตนและการเป็นผู้กระทำของชาวภูมียแล้ว ยังเป็นการเปิดพื้นที่ทางวาทกรรม ซึ่งความชอบธรรมของอำนาจรัฐได้ถูกท้าทาย ถูกตั้งคำถาม บ้านโบราณจึงเป็นสัญลักษณ์ที่ชาวภูมียใช้เป็นเครื่องมือต่อต้านการครอบครองอำนาจรัฐ ซึ่งเป็นการใช้ข้อมูลทางคติชนประเภท Material Folklore ที่เชื่อมโยงกับคติความเชื่อของชาติพันธุ์ภูมียในการต่อสู้และต่อรองในแง่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้อย่างน่าสนใจ

การใช้ข้อมูลทางคติชนวิทยาเพื่อสะท้อนให้เห็นมิติของการสร้างพลังชุมชน ยังมีปรากฏในข้อมูลประเภทเรื่องเล่าตำนาน (Myth) ที่ถ่ายทอดกันในชุมชน ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง (2549) ได้ศึกษาด้านานตัวอักษรของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่มีตัวอักษร ซึ่งพบว่าตำนานเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นด้วยเงื่อนไขทางสังคม มีลักษณะเป็น วาทกรรม ที่สะท้อนให้เห็นการตอบโต้ทางวัฒนธรรมกับคนต่างชาติพันธุ์ ศิราพรมองว่าตำนานของกลุ่มชาวเขา ไม่ว่าจะเป็นชาวฮานี อาข่า และลาหู่ พวกเขาได้สร้างตำนานตัวอักษรขึ้นมาเพื่อใช้ปกป้องศักดิ์ศรีและสถานภาพทางสังคมของตนเอง เมื่อต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับอำนาจภายนอกที่เข้ามาปกครองครอบงำและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของเขา เมื่อชาวเขาต้องสัมผัสกับคนต่างชาติวัฒนธรรม โดยเฉพาะคนที่มีตัวอักษรใช้ มีระบบความเชื่อและศาสนาที่เป็นศาสนาหลักของโลก (world religion) จึงสันนิษฐานว่า ตำนานเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นหลังจากที่พวกเขาได้พบกับผู้ที่เขารู้สึกว่ามีอารยธรรมสูงกว่าตน ตำนานของฮานีและลาหู่กล่าวถึงฮันและยี แต่ตำนานของอาข่าและกะเหรี่ยงกล่าวถึงฝรั่งหรือน้องผิวขาวด้วย อนึ่งไม่ว่าจะเป็นฮัน ยี หรือฝรั่ง ก็ล้วนเป็นกลุ่มคนที่ชาวเขารู้สึกว่ามีอำนาจและมีอารยธรรมสูงกว่า ดังนั้น เมื่อรู้สึกว่าคุณเองถูกกระทำร้าย

เพราะถูกทำให้รู้สึกว่ามีวัฒนธรรมที่ด้อยกว่า จึงสร้างตำนานให้เป็นวาทกรรมเพื่อบอกว่า ไม่ว่าจะเป็นคนบนเขา (uplanders) หรือคนพื้นราบ (lowlanders) ก็มีศักดิ์ศรีเสมอกัน และครั้งหนึ่งเราก็เคยมีตัวอักษรเช่นเดียวกับพวกท่านที่อ้างตนเองว่าเจริญกว่า อันเป็นการแสดงออกภายใต้เงื่อนไขทางสังคมในภาวะที่ต้องการตอบโต้/ต่อรองกับกลุ่มชนที่มีตัวอักษรใช้ ซึ่งมักมีอำนาจมากกว่าในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

งานวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมพ่อนผี : ภาพสะท้อนปรากฏการณ์ต่อรองอำนาจทางสังคม” ของเจียรชาย อักษรดิษฐ์ (2551) ผลการศึกษาพบว่าพิธีกรรมพ่อนผีได้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างความเชื่อกับความจริง นอกจากนี้แล้วยังทำหน้าที่ยึดโยงประสานโลกแห่งวิญญาณกับโลกมนุษย์เอาไว้ ณ พื้นที่และห้วงเวลาเดียวกัน โดยใช้ปรากฏการณ์ผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ มากมายอันได้ถูกจัดวางและอธิบายภายใต้เนื้อหาของพิธีกรรมไม่ว่าเป็นการแสดงออกในขั้นตอนหรือกระบวนการเล่น ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการยังชีพ และเสาะแสวงหารวมถึงการจัดสรรทรัพยากรตลอดจนพิธีกรรมปลุกย่อยที่สะท้อนถึงการพึ่งพิงต่อวิถีการผลิตที่สำคัญทางการเกษตรอันเป็นลักษณะเด่นในแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม หากมองในเชิงสัญลักษณ์แล้วจะพบว่าเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจแก่ลูกหลานในการประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นการเกษตร การค้าขาย โดยมีผีปู่ย่าบรรพบุรุษคอยหนุนค้ำชูอยู่เบื้องหลังมิได้ขาด หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพิธีกรรมคือ การประสานส่วนประกอบต่างๆ ของระบบความคิด โลกทัศน์ หรืออุดมการณ์อำนาจให้มีความสัมพันธ์สอดคล้องต้องกันอย่างลงตัว โดยจะช่วยทำหน้าที่ในการลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นการแก้ไขจากการประกอบพิธีกรรม อันนำมาสู่การต่อรองอำนาจที่เป็นปรากฏการณ์ในโลกของความเป็นจริง อีกนัยหนึ่งระเบียบของสังคมมีความสอดคล้องกับพฤติกรรมของผู้คนในสังคมมากที่สุด ดังนั้นการประกอบพิธีกรรมจึงมีส่วนในการช่วยลดความขัดแย้งหรือความตึงเครียดภายในสังคมลงด้วย

งานวิจัยเรื่อง “ตัวตนในเรื่องเล่า : แม่เฒ่าคนทรงในพิธีโนราโรงครู” ของปานจิตต์ แก้วสว่าง (2551) ปานจิตต์ได้แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงไม่ได้ตกอยู่ในฐานะที่เป็นรองแต่เพียงอย่างเดียว แต่ผู้หญิงได้สร้างอำนาจต้านทานให้กับตนเองภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่ทัดเทียมระหว่างเพศผ่านการก่อรูปร่างตัวตนของผู้หญิงในฐานะคนทรงของสายตระกูลในพิธีโนราโรงครู ซึ่งเป็นตัวตนที่ทำให้ผู้หญิงมีอิทธิพลและอำนาจที่แตกต่างจากวิถีชีวิตประจำวันที่ตั้งเครียดแม้ว่าอิทธิพลและอำนาจดังกล่าวจะเป็นเพียงสภาวะชั่วคราว แต่สภาพดังกล่าวได้เผยให้เห็นการมีอยู่ของตัวตนของผู้หญิงคนทรงในฐานะผู้กระทำทางสังคม และมีบทบาทเป็นศูนย์กลางสำคัญในสังคมชนบทที่ยังผูกพันอยู่กับพิธีกรรมการนับถือผี

งานวิจัยเรื่อง “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ” ของอรุษา สุวรรณประเทศ (2552) งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำความเข้าใจและเสนอคุณลักษณะพิเศษและความยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรในสามมิติคือ มิติของปัจเจกบุคคล มิติของสังคม

วัฒนธรรมและมิติของเทพปกรณัมและเหนือโลก ผลการศึกษาพบว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นแบบอย่างของมหากษัตริย์ในบรรดากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ทั้งปวงในฐานะที่ทรงต่อสู้และกอบกู้อิสรภาพของอยุธยาและแผ่พระราชอำนาจและอิทธิพลไปในโลกกว้าง ความฉลาดลุ่มลึกและอำนาจพิเศษในบุคลิกภาพของพระองค์เป็นที่ประจักษ์ทั่วไปและถือกันว่าเป็นสิ่งที่เหนือธรรมดาและยังได้รับการเชื่อมโยงกับมหาเทพอีกด้วย ดังนั้นในมิติของปัจเจกบุคคลพระองค์ทรงมีที่มาจากภพภูมิของพระศิวะมหาเทพและพระนารายณ์ผู้ซึ่งเมื่อประมาณ 453 ปีก่อน ได้เสด็จลงมาอภิวินิจฉัยการยึดครองของพม่า ชีวิตของพระองค์ดังที่ปรากฏในปัจจุบันมีความผสมผสานกันระหว่างข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และความลึกลับ มีอิทธิพลต่างๆ เกิดขึ้นเกี่ยวกับพระองค์มากมายและพระองค์ได้กลายเป็นมหาบุรุษผู้เป็นแบบอย่างของความเสียสละและวีรกรรมพระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงอุดมคติในอันที่จะเผชิญกับความตายและการทำให้ความเสียสละเป็นวิถีอันศักดิ์สิทธิ์ ในขณะที่พระองค์ก็อยู่ในสถานะที่ควบคุมชะตาชีวิตของพระองค์เองเพื่อแห่งทะเลโลกีย์วิสัย และนำพาทวยราษฎร์ได้ดำรงตนอยู่ในระบอบปฏิบัติอันดีงาม พระเกียรติยศอันระบือไปอย่างไม่สิ้นสุดของสมเด็จพระนเรศวรแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติสยาม ผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าอย่างมีโครงสร้างชัดเจนในกิจกรรมหลากหลายสาขา ประชาชนยังรู้สึกว่าเขาได้รับความคุ้มครองรักษาและมีชีวิตอยู่ภายใต้การนำทางของพระองค์จวบจนทุกวันนี้

งานวิจัยเรื่อง “การเข้าถึงทรัพยากรประมงน้ำจืดของชาวประมงเขื่อนอุบลรัตน์” ของวิเชียร บุญมี (2552) วิเชียรเสนอว่า ตำนานเรื่องเล่าและพิธีกรรมเกี่ยวกับปู่หลุบสามารถเป็นเครื่องมือต่อรองกับอำนาจรัฐเพื่อการเข้าถึงทรัพยากรประมงน้ำจืดของชาวประมงเขื่อนอุบลรัตน์ โดยเสนอผ่านตำนานปู่หลุบวีรบุรุษท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว มาเป็นฐานคิดสร้างยุทธศาสตร์ในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวประมงเขื่อนอุบลรัตน์ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวประมงกับกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ภายใต้บริบทสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครองและวัฒนธรรมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงกระแสโลกาภิวัตน์บนเวทีการต่อสู้ต่อรอง คือศูนย์รวมอำนาจในการควบคุมทรัพยากร อันประกอบด้วยทรัพยากรน้ำ ปลา และที่ดินที่ตั้งอยู่ด้านหน้าของเขื่อน เช่น การต่อสู้ในเชิงสัญลักษณ์ ผ่านเรื่องเล่าและพิธีกรรม รวมทั้งสร้างศาลปู่หลุบขึ้นมาใหม่ท่ามกลางเวทีความขัดแย้ง เพื่อแสดงนัยความหมายใน การครอบครองพื้นที่ นอกจากนี้ยังมีการสร้างวาทกรรมด้วยการใช้กลอนลำเรื่องเล่าของผีปู่หลุบสื่อสารผ่านหมอลำซึ่งเป็นตัวแสดง เพื่อต่อรองกับวาทกรรมการพัฒนาที่เข้ามาพร้อมกับการเข้าและควบคุมทรัพยากรของรัฐ การต่อต้านด้วยการสร้างข่าวลือ เมื่อมีอุบัติเหตุทางน้ำและทางบก เพื่อตอกย้ำอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของผีซึ่งเป็นการแสดงอำนาจของท้องถิ่น ทำให้กลุ่มอำนาจที่เหนือกว่าเกิดความหวาดกลัว แล้วหันมายอมรับอำนาจของท้องถิ่นสร้างความสมานฉันท์ในความเชื่อเรื่องการนับถือผีตัวเดียวกัน ซึ่งเป็นการเข้าถึงทรัพยากรด้วยอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อีกด้วย

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องการต่อสู้และการต่อรอง นั่นคือ จังหวัดขอนแก่นที่มีภาพของ ศาลหลักเมือง อันเป็นสิ่งศักดิ์คู่บ้านคู่เมืองของชาวขอนแก่น ซึ่งมีการปรับปรุงศาลหลักเมืองใหม่ด้วยกลุ่มประชาชนและกลุ่มผู้นำท้องถิ่น ศาลหลักเมืองแห่งนี้ได้มีการจัดการบริหารโดยผู้คนในท้องถิ่นมาเนิ่นนาน แต่หลังจากที่มีการปรับปรุงภูมิทัศน์และรายได้จากการบริจาคผู้ศรัทธา ส่วนกลางก็ได้อ้างกฎหมายตามสิทธิอันชอบธรรมเพื่อควบคุมดูแลศาลหลักเมืองให้ขึ้นตรงกับรัฐส่วนกลาง ซึ่งส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในท้องถิ่นนี้ ทั้งนี้ในปฏิบัติการต่อสู้และต่อรองในพื้นที่หลักเมืองของชาวขอนแก่น พวกเขาได้เลือกที่จะสร้างสรรค์หีบยกเอาลักษณะเฉพาะถิ่นของชุมชนมานำเสนอตัวตนและแสดงสิทธิอันชอบธรรมต่อการบริหารจัดการศาลหลักเมืองอันเป็นพื้นที่แห่งจิตวิญญาณของคนในท้องถิ่น ภาพเด่นชัดก็คือ ตัวสีโท มาเป็นตราสัญลักษณ์สำคัญให้ปรากฏอยู่ในอาณาบริเวณรอบๆ ศาลหลักเมือง มีฐานะเป็นทวารบาล รักษาคุ้มครองหลักเมืองนั่นเอง (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556)

บทความที่เกี่ยวกับการสร้างพลังชุมชนอีกหนึ่งเรื่องคือ “ปลาบึก : อาหารศักดิ์สิทธิ์กับการช่วงชิงความหมายในชุมชนชายแดนไทย-ลาว” ของปฐม หงษ์สุวรรณ (2556) บทความนี้ปฐมชี้ให้เห็นภาพของ “ปลาบึก” ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นอาหารศักดิ์สิทธิ์ ที่ไม่ได้มีความหมายเป็นเพียงอาหารที่อยู่ในชีวิตประจำวันของคนทั่วไป ซึ่งความคิดเหล่านี้มีอยู่ในตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมของกลุ่มชนผู้มิถิ่นอาศัยอยู่ ณ ชายแดนแม่น้ำโขง ซึ่งมีชีวิตผูกพันเชื่อมโยงกับปลาบึกมาเป็นเวลาช้านาน

ปฐมชี้ให้เห็นว่า ความคิดเกี่ยวกับปลาบึกในมิติของวัฒนธรรมเป็น “สาร” (message) ที่บรรพบุรุษชาวยุโรปต้องการจะสื่อให้เห็นภาพของกระบวนการทางสังคมที่มีนัยความหมายที่เชื่อมโยงกับการสร้างภาพของความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดขึ้นกับปลาบึก ภาพปลาบึกในชุมชนชายแดนแห่งนี้ถือเป็นการตอบโต้ทางความคิดในท่ามกลางสถานการณ์ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมระหว่าง “โลกสามัญ-โลกศักดิ์สิทธิ์” “วัตถุนิยม-จิตนิยม” “โลกาภิวัตน์-ท้องถิ่น” “ไทย-ลาว” “ศูนย์กลาง-ชายขอบ” และ “ธรรมชาติ-วัฒนธรรม” ทั้งนี้ปลาบึกถือว่าเป็นตัวสื่อกลางสำคัญ (mediator) ที่คนในชุมชนชายแดนได้ใช้เป็นเครื่องมือติดต่อสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติตามจารีตประเพณีที่มีมาแต่เดิม ปลาบึกทำหน้าที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน นอกจากนี้ภาพปลาบึกที่ “ไร้ตัวตน” ในบริบทของแม่น้ำโขงยุคปัจจุบันยังสื่อความหมายถึงสัญลักษณ์ของ “สิ่งเหนือธรรมชาติ” ที่มนุษย์ย่อมมองไม่เห็น หากแต่ต้องสื่อสารผ่านตัวกลางที่เชื่อมโยงทางจิตวิญญาณเท่านั้น อนึ่งสัญลักษณ์ของปลาบึกในแม่น้ำโขงนี้ยังบ่งบอกถึงการตอบโต้และต่อรองทางความคิดให้กับผู้คนในชุมชนที่เผชิญกับวิกฤตการณ์ความไม่มั่นคงในชีวิต และสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกความสำคัญของปลาบึกในชุมชนชายแดนแม่น้ำโขงแห่งนี้ไม่ได้สื่อว่าเป็นเพียงปลาในธรรมชาติที่ถูกเชื่อมโยงสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เพียงเท่านั้น แต่ปลาบึกในชุมชนแห่งนี้ยังช่วยตอก

ย้าและนำเสนอให้เห็นภาพของการสร้างตัวตน หรืออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของผู้คนในชุมชนชายแดน ผ่านความเป็นลาว และความเป็นชาวริมโขงที่มีความผูกพันเชื่อมต่องกับปลาบึกมาเนิ่นนาน ปลาบึกกับผู้คนในชุมชนจึงเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของมันและกัน การพยายามรักษาภาพของความเป็นปลาบึกดีลิตีทำให้เกิดขึ้นถือเป็นการยืนยัน “จุดยืน” ที่น่าสนใจ นั่นก็คือ แม้ปลาบึกจะก้าวข้ามแดนไปยังพื้นที่อื่นๆ แต่ปลาบึกกับความเป็นพื้นที่ของแม่น้ำโขงก็ยังคงเป็นสิ่งที่อยู่คู่กันเสมอ การปรับบทบาทสถานะจาก “ความสามัญ” ไปสู่ “ความศักดิ์สิทธิ์” ของปลาบึกในชุมชนนี้ยังเป็นการต่อต้านแนวคิดกระแสหลักที่พยายามจะทำให้ผู้คนส่วนใหญ่มองว่า “ปลาบึกเป็นสินค้าเพื่อการบริโภค ปลาบึกเป็นปลาเศรษฐกิจตัวใหม่ และไม่ได้สูญพันธุ์แต่อย่างใด” ซึ่งถือเป็นการทำลายกับชุดความคิดชุมชนที่มองว่า “ปลาบึกในแม่น้ำโขงเป็นปลาที่อยู่ในโลกของพิธีกรรม มิใช่ปลาเพื่อใช้ในวัฒนธรรมการกิน และกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ของการสูญพันธุ์ เพราะลดน้อยลงอย่างมาก” อีกทั้งในชุมชนแห่งนี้ ประเพณีพิธีกรรมการจับปลาบึกก็ถูกลบเลือนไปจากวิถีชีวิตประจำวันในยุคปัจจุบันแล้ว

ปฐมพบว่า ในชุมชนชายแดนไทย-ลาวที่ปลาบึกได้กลายเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่เข้ามาสัมพันธ์กับชีวิตของผู้คนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งภาพแทนของปลาบึกนี้ไม่ได้เป็นแค่เพียงอาหารเพื่อการดำรงชีพทั่วไป แต่กลับมีคุณค่าและความหมายที่ติดพันอย่างใกล้ชิดกับตัวตนหรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนชายแดนไทยลาว การนิยามความหมายของปลาบึกนั้นมีการเลื่อนไหล ปรับเปลี่ยน และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาการผลิตซ้ำและการสร้างใหม่ของความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับ “ปลาบึก” ในฐานะประดิษฐกรรมว่าด้วยอาหารในทัศนะชาวชุมชนอ่างปลาบึกนี้จึงเกิดจากสภาวะการต่อรองและเพื่อต้องการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวชุมชนอ่างปลาบึก ในฐานะที่กลุ่มชนของพวกเขาได้กลายเป็น “กลุ่มคนไร้อำนาจ” ชาวบ้านได้สร้างเรื่องเล่าว่าด้วยปลาบึกผ่านความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรม โดยมุ่งเน้นให้เห็นความหมายของปลาบึกในฐานะ “อำนาจศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งได้สร้างขึ้นด้วยความเคารพบูชาในพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ เรื่องราวความคิดความเชื่อนี้ได้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำระหว่างชาวบ้านอ่างปลาบึกกับกลุ่มอำนาจที่หลากหลาย ภาพเสนอของปลาบึกในฐานะอาหารศักดิ์สิทธิ์ และการสูญหายไปของปลาชนิดนี้ในลำน้ำโขงได้แสดงให้เห็นถึงความหมายในเชิงการต่อรอง ตอบโต้ และช่วงชิงนิยามภาพของปลาบึกซึ่งมีทั้งความเลื่อนไหล หลากหลาย เป็นพลวัต และมีความเชื่อมโยงกับอุดมการณ์ทางสังคมของกลุ่มคนที่มีถิ่นอาศัยอยู่บนผืนพรมแดนแม่น้ำโขงนับตั้งแต่อดีตมากระทั่งถึงทุกวันนี้

ศุภย์มานุษยวิทยาสรีนธร (2548) จัดทำหนังสือชื่อ “ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน” โดยได้รวบรวมบทความ ผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนตัวอย่างบางชุมชนในประเทศไทยที่มีการสร้างพลังชุมชน โดยการสนับสนุนส่งเสริมของภาคประชาชน ภาครัฐ และวิถีชุมชนมาพัฒนาชุมชนของตนเองท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ดังนี้

การศึกษาพื้นที่ภาคเหนือหนังสือเล่มนี้ได้เสนอบทความของ มนตรา พงษ์นิล (2548) ซึ่งกล่าวถึงการพัฒนาพื้นที่ของจังหวัดพะเยา มนตราได้นำเสนอให้เห็นการขับเคลื่อนการพัฒนาขององค์กรรัฐตามนโยบายของรัฐบาลและภาคประชาชนที่เข้าไปส่งเสริมสนับสนุนองค์กรชาวบ้านที่ได้พัฒนาภูมิปัญญาในการจัดการกว๊านพะเยาในทิศทางที่แตกต่างกัน ในทัศนะขององค์กรภาครัฐ ซึ่งกว๊านพะเยาคือแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีประโยชน์ในการอุปโภค บริโภค การเกษตรกรรม การประมงและการท่องเที่ยว การพัฒนาอาชีพของชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบบริเวณกว๊านพะเยาเป็นสิ่งสำคัญ ที่ทำได้โดยการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และพัฒนาผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ แต่จากอีกมุมมองหนึ่ง ซึ่งเป็นแนวทางขององค์กรพัฒนาเอกชน การพัฒนากว๊านพะเยาน่าจะให้ความสำคัญกับความสมดุลของระบบนิเวศ และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการ ซึ่งปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมในการตั้ง ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ประกอบด้วยองค์กรชาวบ้านต่างๆ ที่ในบางครั้งก็ทับซ้อนกับเครือข่ายกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนซึ่งพัฒนาจากภูมิปัญญาของรัฐ จึงไม่เกิดความขัดแย้งอย่างชัดเจน

นอกจากบทความของ มนตรา พงษ์นิล ที่เขียนบทความกล่าวถึงการพัฒนาในพื้นที่จังหวัดพะเยาแล้ว ในส่วนของภาคเหนือหนังสือเล่มนี้ยังได้เสนอบทความของ อุดมลักษณ์ ฮุ่นตระกูล (2548) “เรื่องการจัดตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง : ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” อุดมลักษณ์ได้พยายามชี้ให้เห็นว่า กะเหรี่ยงบ้านแพม และไทยใหญ่ที่ถ้ำลอดจังหวัดแม่ฮ่องสอน ต่างก็มีภูมิปัญญาในการตั้งถิ่นฐาน ที่มีทั้งความแตกต่างและความคล้ายคลึงกันซึ่งสะท้อนให้เห็นในข้อห้ามต่างๆ ในการตั้งถิ่นฐาน และทั้งสองกลุ่มรู้จักจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ในลักษณะที่คนอยู่ร่วมกันกับป่าได้ แต่การขยายตัวของประชากรและการแทรกแซงของรัฐอาจจะนำไปสู่ผลกระทบต่อภูมิปัญญาดั้งเดิมได้ และบทสรุปของการวิจัยในเรื่องนี้อุดมลักษณ์ได้แบ่งความรู้ที่อยู่ในระบบการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ ออกเป็น 2 ชุด คือ 1. ความรู้ด้านการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมที่ แทรกอยู่ในระบบความเชื่อของการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้ที่จะใช้ทรัพยากร และพื้นที่ต่างๆ ในพื้นที่สูง 2. ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่สูง เป็นความเข้าใจและพยายามที่จะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติอย่างยั่งยืนโดยมองธรรมชาติว่าเป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งในโลก และตนเป็นผู้ที่ได้อาศัยธรรมชาติ จึงควรให้ความเคารพและรักษา เมื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแล้ว ในขณะเดียวกันก็ต้องอนุรักษ์ให้ทรัพยากรนั้นมีโอกาสได้ฟื้นตัว หรือดำรงอยู่สืบต่อไป ดังนั้นจึงได้มีการแบ่งพื้นที่การใช้งานทั้งในพื้นที่หมู่บ้านและพื้นที่โดยรอบ

สำหรับการนำเสนอบทความผลการศึกษากฎมูมิปัญญาท้องถิ่นในภาคกลาง หนังสือเล่มนี้ได้เสนอบทความที่น่าสนใจของ กนกรัตน์ ยศไกร (2548) ในบทความที่มีชื่อว่า “พลังชุมชนกับการรักษาคลองแสนแสน” ซึ่งได้นำผลการวิจัยเรื่อง การสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา : กรณีคลองแสน

แบบ” มานำเสนอเป็นบทความ ซึ่งกล่าวถึงพลังที่นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนของ 2 ชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบ ซึ่งในที่นี่กล่าวถึงพลังในการสร้างสรรค์ เช่นพลังที่เกิดจากผู้นำทางศาสนาอิสลามในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบร่วมกันมีการสร้างกลไกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการรักษาคลองแสนแสบ ทั้งในระดับภาครัฐและในระดับชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการพลังร่วม ที่เน้นกระบวนการคิดและแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีจิตสำนึกร่วมกัน เช่นกระบวนการระหว่างสามเสาของการพัฒนา คือภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน และสุดท้ายเป็นพลังจากภายในจิตวิญญาณ และความเป็นเอกภาพ ทำให้เป็นมนุษย์อย่างแท้จริง ยอมรับและเคารพตัวเองและผู้อื่นด้วยความเสมอภาค จากกระบวนการระหว่างสามเสาของการพัฒนา ความเชื่อและความศรัทธาที่มีบทบาทสำคัญในการรักษาคลองแสนแสบของชุมชนศาลาแดง และชุมชน กมลาลูอิสลาม ซึ่งเป็นชุมชนมุสลิม ทั้งสองชุมชนนี้ได้อาศัยพลังศรัทธาในหลักคำสอนของศาสนาอิสลามมาสร้างจิตสำนึกรักษาคุณภาพน้ำในคลองแสนแสบ จนประสบความสำเร็จในที่สุด นอกจากการนำผลการศึกษาของของชุมชนศาลาแดง และชุมชนกมลาลูอิสลามแล้ว

ในพื้นที่ภาคกลางนั้นยังมีการนำเสนอบทความของกมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548) เรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น : นวัตกรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี” ได้ชี้ให้เห็นว่า ตำบลบางขุนไทรเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งคน สัตว์ และพืช ในชุมชนประกอบด้วยไทย ลา จีน และมุสลิม ซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันมานับร้อยปี ได้ผสมผสานภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร โดยคำนึงถึงคุณค่าของทรัพยากร แต่ในช่วงของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย หลังการเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ และรัฐเข้ามามีอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างไปกว่าเดิม ทำให้เกิดการเสื่อมโทรมของทรัพยากรอย่างรวดเร็ว การเข้าไปกระตุ้นการทำแผนตำบลโดยชุมชนของมูลนิธิหมู่บ้าน ได้รื้อฟื้นภูมิปัญญาเดิมให้กลับมาภายใต้สถานการณ์ใหม่ จึงเกิดนวัตกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ เช่น ประยุกต์เครื่องมือประมงไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มีประเพณีที่ใช้ในการทำขวัญข้าวในการประกอบอาชีพต่างๆ เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้ประกอบอาชีพ

นอกจากการนำเสนอบทความในส่วนของภาคเหนือแล้วในการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ได้นำบทความ การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอดวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ของกัลป์ยานี ปฎิมาพรเทพ (2548) ซึ่งได้นำเสนอเรื่องการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงหลักเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยศึกษาผ่านแนวความคิดและปฏิบัติการของครูประยงค์ รณรงค์ ผู้นำคนสำคัญของชุมชนไม้เรียง ซึ่งได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นประสานกับภูมิปัญญาสมัยใหม่เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาชุมชน โดยมี การจัดทำแผนพัฒนาตำบล ตั้งศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนไม้เรียง เพื่อเปิดโอกาสทางการศึกษาและ

อาชีพให้กับชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้ ยังได้ดำเนินการจัดทำวิสาหกิจชุมชน และสร้างเครือข่ายอาชีพภายในตำบลไม้เรียง เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบใหม่ที่กำหนดโดยคนไม้เรียงเอง ซึ่งชุมชนบ้านไม้เรียงได้กำหนดยุทธศาสตร์ที่สำคัญไว้ 5 ประการ คือ ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ ยุทธศาสตร์การพึ่งตนเอง ซึ่งจากทำแผนแม่บทชุมชน ทำให้ชุมชนมีข้อมูลการอุปโภคบริโภคของคนในชุมชน ที่ต้องพึ่งพาจากภายนอก ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรของชุมชน เพื่อนำผลผลิตในชุมชนมาสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนและพัฒนาเป็นวิสาหกิจชุมชนในชุมชน ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกัน ยุทธศาสตร์การบริหารทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ยุทธศาสตร์การดูแลสุขภาพและการพัฒนาจิตใจ และยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งนับได้ว่าชุมชนไม้เรียงเป็นชุมชนตัวอย่างอีกแห่งหนึ่งที่กำหนดทิศทางในการพัฒนาด้วยตนเองอย่างเป็นรูปธรรม

สำหรับบทสุดท้ายเป็นการนำเสนอเอาบทความ “เรื่องโลกของมอแกน: การมองจากความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับทะเลและพื้นที่ชายฝั่ง” ของ พลลาเดช ณ ป้อมเพชร (2548) ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้ชีวิตของชาวมอแกนในพื้นที่หมู่เกาะสุรินทร์ ที่ได้เปลี่ยนแปลงจากโลกที่กว้างไกล การอพยพเคลื่อนย้าย เดินทางในท้องทะเล มาเป็นโลกที่หดแคบลง เนื่องจากวิถีที่เปลี่ยนไป คือการตั้งถิ่นฐานที่ถาวรขึ้น การเปลี่ยนทางด้านอาชีพจากการอาศัยระบบนิเวศของท้องทะเลมาเป็นการรับจ้างรายวันในฤดูการท่องเที่ยวเป็นช่องทางในการทำมาหากิน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้ความรู้ของมอแกนรุ่นเก่ามีความสำคัญน้อยลง และขาดการสืบสานต่อเนื่องจากมอแกนรุ่นใหม่ ผลที่ตามมาคือความละเอียดอ่อนในการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติลดน้อยลง อัตลักษณ์ของมอแกน ซึ่งมีรากฐานจากการต้องใช้ทรัพยากรในท้องทะเล ที่เกี่ยวข้องกับการต่อเรือกำบังมอแกน เส้นทางเดินเรือ การเข้าใจพฤติกรรมของหอยมุกโข่ง ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้ยังหลงเหลืออยู่ มีแต่นับวันคงจะถดถอยลงไป

จากการได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดการสร้างพลังชุมชน ทำให้เข้าใจได้ว่าชุมชนแต่ละชุมชนในทุกภูมิภาคของประเทศไทยมีภูมิปัญญาในการสร้างพลังชุมชนที่แตกต่างกันตามภูมิศาสตร์ของประเทศ และตามสถานการณ์ที่แต่ละชุมชนมีประสบการณ์ ดังนั้นการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาชุมชนในแต่ละพื้นที่ ผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทุกภาคส่วน ควรศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละท้องถิ่นเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ให้มีความเหมาะสม กับพื้นที่และสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งแนวทางการส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ควรมีทั้งการอนุรักษ์เพื่อรักษาความรู้ที่มีอยู่เดิม การฟื้นฟูสิ่งที่กำลังจะหายไปและถูกกลืนลึกลงไปให้กลับมาเป็นสมบัติของชุมชน การประยุกต์และปรับใช้เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ การสร้างใหม่โดยการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน เช่น ภูมิปัญญาในด้านอาชีพ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การใช้หลักความเชื่อ กำหนดทิศทางการพัฒนาหมู่บ้าน ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้หากได้นำมาเผยแพร่และขยายผลอย่างต่อเนื่องก็จะเป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญในการสร้างพลังชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนต่อไป

1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น ดังที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่างๆ ทางด้านคติชนของไทยมีดังนี้

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นแนวสร้างภาพรวม เพื่อมุ่งเข้าใจลักษณะของนิทานท้องถิ่น เช่น “ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ” ของ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2510) เป็นต้น

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นเฉพาะกลุ่มชน อาทิ “วรรณกรรมจากบ้านโนน” ของ กิ่งแก้ว อรรถจักร (2514) “วรรณกรรมพื้นบ้านไทยทรงดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี” ของ เรไร สืบสุขและคณะ (2523) เป็นต้น

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นแนวเปรียบเทียบ เช่น “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องศรีธนญชัย ฉบับต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ของ กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ (2520) “ลักษณะร่วมเรื่องพระมาลัยในวรรณกรรมพื้นบ้านและพระมาลัยคำหลวง” ของ วัฒนา ณ นคร (2525) เป็นต้น

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นเฉพาะเรื่อง เพื่อให้เข้าใจวรรณกรรมเรื่องนั้นอย่างลึกซึ้งทุกด้าน เช่น “สุภมิต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” ของ สุขสมาน ยอดแก้ว (2525) “วิเคราะห์วรรณคดีเรื่องผาแดงนางไอ่” ของ สรายุทธ ทองคำใส (2529) เป็นต้น

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นเฉพาะประเด็น มุ่งหาคำตอบประเด็นที่ศึกษาโดยตรง เช่น “รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน” ของ ศิราพร จิตะฐาน (2521) “สตรีในวรรณกรรมล้านนา” ของ ศิริรัตน์ อาศนะ (2529) เป็นต้น และปัจจุบันมีผู้ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น

วิทยานิพนธ์เรื่อง “วรรณกรรมชาวบ้านจากวัดเกาะ” ของ เตือนใจ สินทะเกิด (2520) เตือนใจได้ศึกษาลักษณะทั่วไปด้านเนื้อหา ท่วงทำนองและกลวิธี รวมถึงคุณค่าของวรรณกรรมประเภทนี้ โดยศึกษาจากเอกสารจำนวน 6 เรื่อง คือ เรื่องไกรทอง เรื่องปลาบู่ทอง เรื่องโสนน้อยเรือนงาม เรื่องพระรถเมรี เรื่อง พระสุนทรนรินทร์ราและเรื่องนางอุทัย พบว่าเรื่องส่วนใหญ่มาจากนิทานพื้นบ้านและนิทานชาดก จุดมุ่งหมายเพื่อความบันเทิง นอกจากนี้เนื้อเรื่องของนิทานยังมีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ด้วย

ในหนังสือเรื่อง “วรรณกรรมอีสาน” ของธวัช ปุณโณทก (2522) เป็นการศึกษาภาพรวมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคอีสานที่รวบรวมได้ไว้พอสังเขป กล่าวถึงความสำคัญของวรรณกรรมอีสาน อักษรวิธีและตัวอักษรโบราณอีสาน รวมถึงลักษณะของวรรณกรรมอีสานโดยจำแนกออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมสุภาพิตคำสอน วรรณกรรมตำนานบ้านตำนานเมือง วรรณกรรมนิทาน และวรรณกรรมเบ็ดเตล็ด โดยเฉพาะวรรณกรรมนิทานของอีสานนั้นผู้เขียนได้รวบรวมเอาไว้เป็นจำนวนมากที่สุด ทั้งนี้ผู้เขียนได้

วิเคราะห์วรรณกรรมนิทานแต่ละเรื่องในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้คือ ที่มาของเนื้อเรื่อง เรื่องย่อ สำนวนโวหาร สภาพสังคมอีสานที่สะท้อนให้เห็นได้จากวรรณกรรม

วิทยานิพนธ์เรื่อง “รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน” ของ ศิราพร จิตะฐาน (2522) ศิราพรได้เลือกเรื่องรามเกียรติ์เป็นตัวอย่างสำหรับการศึกษาเฉพาะกรณี ข้อมูลที่ใช้ได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์สำนวนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เรื่องพระลักพระลาม และเรื่องพระรามขาดจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรื่องหรมานและเรื่องพรหมจักรจากภาคเหนือ และเรื่องรามเกียรติ์ฉบับบ้านควนเกยจากภาคใต้ ในการศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ได้เริ่มจากการศึกษาและอธิบายทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทานอย่างละเอียด จากนั้นจึงให้รายละเอียดเกี่ยวกับข้อมูลที่น่ามาใช้ สุดท้ายถึงเป็นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเนื้อหา ทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของเรื่อง การเพิ่มความ การลดความ การสับสนความ และการสลับความ ทั้งนี้ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ได้จำแนกราวออกเป็นอนุภาคย่อย ๆ แล้วนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกัน ซึ่งจะให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า เมื่อนิทานแพร่จากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งหนึ่งนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่างๆ อย่างไรก็ตามในกระบวนการแพร่กระจายของนิทานนั้นถึงจะมีแนวโน้มที่เนื้อหาของนิทานจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมและยุคสมัย แต่ในความเปลี่ยนแปลงนั้นนิทานเรื่องหนึ่ง ๆ จะยังคงรักษาโครงเรื่องหรือเอกลักษณ์อันแสดงความเป็นตัวของตัวเองไว้เสมอ ตลอดระยะเวลาแห่งการถ่ายทอดนิทาน

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ลักษณะร่วมของเรื่องพระมาลัยในวรรณกรรมพื้นบ้านและพระมาลัยคำหลวง” ของวัฒนา ณ นคร (2526) เป็นการศึกษาที่ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของวรรณกรรมพื้นบ้านและวรรณคดี พร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์วิธีการที่วรรณกรรมพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงระดับเป็นวรรณคดี โดยผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลเรื่องพระมาลัยทั้งสำนวนมุขปาฐะและสำนวนลายลักษณ์ในภาคกลาง ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะความแตกต่างของข้อมูลด้าน เนื้อหารูปแบบ และกลวิธีการแต่งตามหลักเกณฑ์ทางด้านวรรณคดีวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่าลักษณะร่วมของเรื่องพระมาลัยในวรรณกรรมพื้นบ้านและวรรณคดี คือ ลักษณะร่วมด้านแนวความคิดที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ลักษณะร่วมด้านประเพณีและลักษณะร่วมด้านศิลปะ วิธีการที่ยกระดับวรรณกรรมพื้นบ้านเป็นวรรณคดีนั้นขึ้นอยู่กับกลวิธีการประพันธ์ นอกจากนี้ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ยังได้วิเคราะห์อนุภาคนิทานพื้นบ้านเรื่องพระมาลัยตามดัชนีอนุภาคของ สติธ ทมมปัสัน ผลการศึกษาพบว่าอนุภาคของเรื่องพระมาลัยสามารถนำมาใช้กับเกณฑ์สากลได้

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก” ของเอื้อนทิพย์ พิระเสถียร (2528) เป็นการศึกษาแบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน 61 เรื่อง เปรียบเทียบกับดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง (The Types of The Folktale) และดัชนีอนุภาคนิทานพื้นเมือง (Motif – Index of Folk Literature) ซึ่งเป็นดัชนีที่

รวบรวมและจัดจำแนกแบบเรื่องและอนุภาคของนิทานพื้นเมืองหลายประเภทจากดินแดนสำคัญ ทั่วโลก ผลการศึกษาจะเห็นได้ว่าแบบเรื่องในปัญญาสชาดกแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ นิทานกลุ่มแรกเป็นนิทานในกลุ่มของนิทานประเภทที่มีแบบเรื่องปรากฏในดัชนี ได้แก่ นิทานทรงเครื่อง นิทานอุทาหรณ์ นิทานมุขตลก และนิทานปริศนา กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มที่ไม่มีแบบเรื่องปรากฏในดัชนี ได้แก่ นิทานศาสนา กลุ่มที่ 3 เป็นกลุ่มผสม กล่าวคือเนื้อเรื่องบางตอนมีปรากฏแบบเรื่องในดัชนี บางตอนไม่มีแบบเรื่องปรากฏในดัชนี ส่วนการวิเคราะห์อนุภาคกระทำตามบทบาท พฤติกรรมของ ตัวละครและความมหัศจรรย์ที่เกี่ยวข้องกับตัวละครในนิทานแต่ละประเภท ผลการวิเคราะห์อนุภาคทำให้เห็นถึงค่านิยมและวัฒนธรรมของผู้เป็นเจ้าของนิทาน อาทิ ความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์ ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์ ธรรมเนียมการเสวยราชรถเลือกกษัตริย์ เป็นต้น

การศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์นิทานไทยพวน ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย” ของ กิ่งแก้ว เพ็ชรราช (2528) กิ่งแก้วได้รวบรวมนิทานพื้นบ้านของไทยพวนตำบลหาดเสี้ยว มาจำแนกประเภทของนิทาน วิเคราะห์โครงสร้างของนิทาน ภาพสะท้อนสังคมด้านต่างๆ เช่น ชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม ที่ปรากฏในนิทานตามกฎวรรณกรรมพื้นบ้านของเอกเซล ออลริค กิ่งแก้วได้ใช้ทฤษฎีและแนวคิดนี้มาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านของไทยพวน ทำให้มองเห็นลักษณะที่เป็นสากลของนิทานไทยพวน และทำให้กฎของวรรณกรรมพื้นบ้านเป็นสากลมากขึ้น โดยชี้ให้เห็นความต้องการของคนในสังคมอย่างเด่นชัด ในด้านพฤติกรรมที่เป็นแบบอย่างของคนในสังคม นอกจากนิทานจะเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคมแล้วยังเป็นเครื่องผ่อนคลายความตึงเครียด ให้ความเพลิดเพลินได้อีกด้วย ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์รวบรวมนิทานพื้นบ้านไว้ จึงเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นอีกด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” ของตรีศิลป์ บุญจจร (2530) เป็นการศึกษาวรรณกรรมที่แต่งด้วยกลอนสวดหรือกาพย์ชนิด ต่าง ๆ ซึ่งวรรณกรรมบทนี้ก็น่าสนใจรวมอยู่ในวรรณกรรมประเภทกลอนสวดนี้ด้วย โดยในการศึกษานั้นได้ศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดของภาคกลางไว้ในประเด็นต่าง ๆ ผลการศึกษาพบว่าเนื้อเรื่องมาจากนิบาตชาดกและชาดกนอกนิบาต อรรถกถาธรรมบท นิทานพื้นบ้านและวรรณกรรมอื่นๆ เช่น เรื่องชินราช เรื่องดาวเรือง เรื่องทิววงศ์ เป็นต้น

งานวิจัยเรื่อง “มหากาพย์เรื่อง ท้าวบาเจือง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” ของ ประคอง นิมมานเหมินทร์ (2530) ประคองได้ศึกษาเปรียบเทียบนิทานเรื่องท้าวฮุ่ง ท้าวเจืองของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในสำนวนต่างๆ และได้ชี้ให้เห็นว่านิทานเรื่องท้าวฮุ่งหรือท้าวเจืองนั้นได้แพร่กระจายอย่างกว้างขวางในกลุ่มคนไททั้งในล้านช้าง ล้านนา ลีบสองพินนาและเชียงตุง รวมทั้งยังพบบ้างในบางชนเผ่า เช่น กลุ่มขมุ สะเตียง ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการคือ ประคอง นิมมานเหมินทร์ ตั้งข้อ

สันนิษฐานการแพร่กระจายของท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง ออกเป็น 2 คือ เรื่องท้าวฮุ่ง ท้าวเจืองเป็นเรื่องของชนเผ่าไทที่แพร่ไปยังชนเผ่าอื่นๆ หรือ นิทานเรื่องนี้เป็นของชนเผ่าอื่น แต่ชนเผ่าไทรับมาพัฒนาเป็นวีรบุรุษ งานวิจัยชิ้นนี้ได้เปิดประเด็นการศึกษามหากาพย์เรื่องนี้อย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2531) ร่วมกันวิจัยเรื่อง “รายงานการค้นคว้าเรื่องเมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่มที่ 2 ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน” เป็นการศึกษาและรวบรวมวรรณกรรมประเภทตำนานและนิทานท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเริ่มต้นเป็นการอธิบายถึงลักษณะโดยทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้แก่ อธิบายลักษณะการนำเสนอ ตัวอักษร ฉันทลักษณ์ อิทธิพลวัฒนธรรมที่มีต่อนิทานพื้นบ้านรวมทั้งจำแนกประเภทของวรรณกรรมอีสาน ถัดมาเป็นการกล่าวถึงเนื้อเรื่องของวรรณกรรมอีสานแต่ละเรื่องที่รวบรวมมาทั้งหมด 59 เรื่อง เป็นต้นว่า เรื่องไก่อ้าวหอมสุ เรื่องท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง และเรื่องมณีสังจา สุดท้ายเป็นการศึกษานิทานเรื่องเมืองและชุมชนโบราณที่ปรากฏในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาโครงเรื่องและอนุภาคในวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทาน จากฉบับตัวเขียนที่มีในหอสมุดแห่งชาติ” ของวรรณภา บางเสน (2534) วรรณภาได้ศึกษาวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานฉบับตัวเขียนลงในสมุดไทยที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติมาศึกษาลักษณะโครงเรื่องและอนุภาค โดยนำวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานมาใช้ในการศึกษาจำนวน 12 เรื่อง เป็นต้นว่า เรื่องจินตาสุริวงศ์ เรื่องทิพสังวาลย์ เรื่องพระสมุทร เรื่องวิฆเนศวร ในการศึกษาลักษณะโครงเรื่องเริ่มจากการศึกษาลำดับปัญหาและเหตุการณ์ของโครงเรื่องและการสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง และศึกษาอนุภาคที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทาน ผลการศึกษาสรุปได้ว่าวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานที่นำมาศึกษามีการเรียงลำดับโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน ทั้งการเปิดเรื่อง การเริ่มปรากฏของปัญหา การขยายตัว การคลี่คลายของปัญหา และการปิดเรื่อง ในเรื่องการสร้างความขัดแย้งปรากฏว่ามีกลวิธีการสร้างความขัดแย้ง 3 วิธี คือ ความขัดแย้งทางสังคม ความขัดแย้งภายนอกและความขัดแย้งภายใน ส่วนอนุภาคที่ปรากฏในแต่ละเรื่องมีความคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ อนุภาคที่ปรากฏสามารถจำแนกเป็น 3 ประเด็นคือ อนุภาคเกี่ยวกับตัวละคร อนุภาคเกี่ยวกับของวิเศษและอนุภาคเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญ นอกจากนี้ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ได้สรุปว่าวรรณกรรมประเภทนี้ยังให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพของสังคมไทยด้วย

ในบทความเรื่อง “รูปปั้นสำคัญไฉน ? : ศึกษาจากตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทย” ของชลดา เรื่องรักษลิขิต (2539) ชลดาได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความสำคัญของลักษณะโดยทั่วไปของตัวละครในวรรณคดี ซึ่งมักจะต้องมีรูปลักษณะที่ตรงตามมากกว่าน่าเกลียดจึงจะเป็นที่ยอมรับในการประเมินค่าจากนักอ่านวรรณคดี ผู้เขียนจึงศึกษาเกี่ยวกับความสำคัญของรูปลักษณะภายนอกของตัวละครที่มีผลต่อการประเมินค่าตัวละครของนักอ่านวรรณคดี โดยยก

กรณีศึกษาจากรูปลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชายจากวรรณคดี 3 เรื่อง ได้แก่ เรื่อง กุสชาตก เรื่อง สังข์ทอง และเรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอน ซึ่งทั้งสามเรื่องจะปรากฏรูปลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชายต่างจากวรรณคดีทั่วไป กล่าวคือ รูปลักษณะภายนอกน่าเกลียด น่ากลัวหรือแก่แตกต่างจากพระเอกคนอื่น ๆ รูปลักษณะภายนอกนี้เองเป็นผลทำให้เกิดเรื่องราว ความขัดแย้งและการคลี่คลาย เรื่องมักจะต้องจบด้วยการเผยแพร่ร่างดงามที่แท้จริงออกมา เรื่องราวจึงจะคลี่คลายไปในทางที่ดีภายหลังจะพบว่าความสำคัญของรูปลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชายยังมีอยู่อย่างชัดเจนอย่างไรก็ตาม รูปลักษณะภายนอก ฝีมือหรือความสามารถเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะทำให้ตัวละครนั้นดำรงสถานภาพเป็นตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทยได้ในความรู้สึกของนักอ่านวรรณคดี ดังนั้นตัวละครเอกฝ่ายชาย จำเป็นต้องมีองค์ประกอบดังกล่าวครบถ้วนด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์นิทานกลอนอ่าน” ของอารี รุ่งเรือง (2539) อารีได้ศึกษาวิเคราะห์กลอนอ่านโดยแยกเป็น 2 ลักษณะ คือ อนุภาคในตอนสำคัญ และลักษณะสังคมที่สะท้อนผ่านตอนสำคัญ ข้อมูลที่ใช้ศึกษาเป็นกลอนอ่านจำนวน 20 เรื่อง อาทิ เรื่องขันทอง เรื่องเกราะเพชรเจ็ดสี เรื่องเพชรรุ่งไฟ เป็นต้น ผลของการศึกษาสรุปได้ว่า นิทานส่วนใหญ่ประกอบด้วยอนุภาคสำคัญ 5 อนุภาค คือ อนุภาคในการกำเนิดตัวละครสำคัญ อนุภาคในตอนพลัดพรากออกจากเมือง อนุภาคในตอนได้คู่ครอง อนุภาคในตอนพลัดพรากจากคู่ครอง และอนุภาคในตอนกลับมาพบกัน จะเห็นได้ว่าโครงเรื่องของนิทานกลอนอ่านทุกเรื่อง ซ้ำๆ กันเนื่องมาจากขนบในการสร้างวรรณกรรมประเภทนิทาน ส่วนลักษณะสังคมที่สะท้อนให้เห็นจากนิทานกลอนอ่าน ได้แก่ ด้านสถาบันครอบครัว ด้านการปกครอง ด้านวิถีชีวิต ค่านิยม ตลอดจนความเชื่อในเรื่องกรรม โหราศาสตร์และไสยศาสตร์

วิทยานิพนธ์เรื่อง “วิเคราะห์วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกของจังหวัดสุราษฎร์ธานี” ของ วัชรภรณ์ พัฒนศิริ (2540) เป็นการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกของจังหวัดสุราษฎร์ธานี กล่าวถึงลักษณะการประพันธ์ ที่มาของเรื่อง การใช้ภาษา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการประพันธ์ของผู้แต่ง นอกจากนี้ยังให้ความรู้ ความคิด คติธรรมของคนในท้องถิ่นอีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น วัชรภรณ์ยังได้วิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคของนิทาน ผลการศึกษาพบว่าแบบเรื่องและอนุภาคของนิทานประโลมโลกของจังหวัดสุราษฎร์ธานีมีความคล้ายคลึงกับแบบเรื่องและอนุภาคสากลอยู่มาก ในส่วนที่แตกต่างกันนั้นน่าจะเป็นผลมาจากการสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์และความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมของชนชาติ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวรรณกรรมนิทานไทยตามทฤษฎีโครงสร้างนิทานของวลาดิเมียร์ พรอพพ์” ของพิชญานี เชิงศิริ (2542) พิชญานีได้วิเคราะห์โครงสร้างวรรณกรรมนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ของไทยตามแนวทฤษฎีโครงสร้างของวลาดิเมียร์ พรอพพ์ นักคติชนวิทยาชาวรัสเซีย เริ่มจาก พิชญานีได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับทฤษฎีโครงสร้างนิทานของวลาดิเมียร์ พรอพพ์ ก่อนที่

จะนำวรรณกรรมนิทานของภาคต่าง ๆ จำนวน 61 เรื่องมาวิเคราะห์เปรียบเทียบโครงสร้างวรรณกรรมนิทานแต่ละภาคได้แก่ ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามลำดับ จากนั้นจึงสรุปภาพรวมของโครงสร้างหลักของวรรณกรรมนิทานไทย ผลของการศึกษาทำให้เห็นว่าวรรณกรรมของแต่ละภาคมีโครงสร้างหลักที่รองรับและกำหนดลำดับพฤติกรรมและการดำเนินเรื่องของนิทาน เมื่อเปรียบเทียบโครงสร้างหลักของนิทานแต่ละภาคพบว่ามีความคล้ายคลึงกันสามารถสรุปโครงสร้างหลักของนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ของไทยโดยรวมได้ โครงสร้างหลักของนิทานไทยนี้มีลักษณะเฉพาะที่ไม่เหมือนกับโครงสร้างหลักของนิทานรัสเซียที่พรอพอฟ์ใช้ จึงทำให้เห็นได้ว่าในแต่ละวัฒนธรรมมีโครงสร้างหลักที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองที่กำหนดการดำเนินเรื่องของนิทานเช่นเดียวกับภาษาที่แต่ละภาษามีไวยากรณ์เป็นของตนเอง

บทความเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านลาวพวนจากจังหวัดสุพรรณบุรี ตามทฤษฎีของทอมป์สันและพรอพอฟ์” ของสุรวดี หนูหนักดี (2542) ในหนังสือเรื่อง “คติชนกับคนไทย-ไท รวมบทความทางด้านคติชนวิทยาในบริบททางสังคม” เป็นการศึกษาอนุภาคและโครงสร้างของนิทานเรื่องท้าวกำพร้าว้าสำนวนต่าง ๆ ทั้งนี้ผู้เขียนได้แยกอนุภาค และพฤติกรรมของเรื่องท้าวกำพร้าว้าแต่ละสำนวนและเปรียบเทียบโครงสร้างและอนุภาคนิทานเรื่อง ท้าวกำพร้าว้าสำนวนลาวพวน เขมร และเวียดนาม เพื่อหาโครงสร้างหลักของนิทานเรื่องนี้ที่ปรากฏในต่างวัฒนธรรม

นอกจากนี้ยังมีการนำทฤษฎีโครงสร้างนิยม มาใช้ในการศึกษาข้อมูลทางคติชนวิทยาประเภทนิทานและตำนาน ได้แก่งานวิจัยเรื่อง “ตำนานการสร้างโลกในความเชื่อชนชาติไท” ของศิริพร ณ ถลาง (2542) เป็นการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเปรียบเทียบตำนานสร้างโลกของคนไทกลุ่มต่างๆ ทั้งที่อยู่ในประเทศและนอกประเทศไทย ซึ่งได้แก่ ไทอาหม ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทจีน ไทวนล้านนา อีสาน ลาว ไทดำ ไทขาวและจ้วง ใช้วิธีการทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยาในการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาตำนานสร้างโลกของคนไท ในประเด็นที่เกี่ยวกับการสร้างโลกของมนุษย์ รวมทั้งการพิจารณาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของคนไทแต่ละกลุ่ม โดยพิจารณาจากความแตกต่าง ความเหมือนและความคล้ายของตำนานสร้างโลกของคนไท แต่ละกลุ่ม ผลการศึกษาพบว่าการวิเคราะห์โครงสร้างของตำนานการสร้างโลก พบว่า สามารถแยกได้เป็น 3 แบบ คือ แบบเรื่องประเภทปู่สังกะสาอย่าสังกะสีสร้างโลก แบบเรื่องประเภทเทวดาลงมากินวันดิน ศิริพรได้ชี้ให้เห็นว่า ตำนานการสร้างโลกนั้นได้สะท้อนระบบคิดและวัฒนธรรมของคนไทหลายประการ โดยเฉพาะการนำไปสู่การตอบคำถามถึงลักษณะความสัมพันธ์ของกลุ่มคนไทในดินแดนตอนกลางลุ่มแม่น้ำโขงว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิด

การศึกษาด้านานโดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยมอีกหนึ่งเรื่องก็คือศิริพร ณ ถลาง ได้เขียนร่วมกับ ประคอง นิมมานเหมินท์ และสุกัญญา ภัทรชัย (2539) คืองานวิจัยเรื่อง

“วัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท : ภาพสะท้อนจากตำนานนิทานเพลง” ซึ่งเป็นการรวบรวมตำนานข้าวสำนวนต่างๆ ของชนชาติไทมาศึกษา และได้จำแนกเรื่องของตำนานข้าวออกเป็น 2 ประเภทคือ แบบเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย” ที่พบมากในตำนานของคนไทดำ ไทขาว ลาว อีสาน กับแบบเรื่องประเภท “ยาขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า” พบมากในตำนานข้าวของไทยลื้อ ไทใต้คง ไทเขิน โดยวิธีการศึกษาเปรียบเทียบ ผลการวิจัยพบว่า ความแตกต่างของแบบเรื่องตำนานข้าวสองประเภทเป็นเครื่องชี้กลุ่มความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างชนชาติไทกลุ่มต่างๆ

งานวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ตำนานสุริยคลาสและจันทรคลาสของชนชาติไท” ของปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) ปฐมได้รวบรวมตำนานสุริยคลาสและจันทรคลาสของกลุ่มชาติพันธุ์ไท เช่น ไทดำ ไทขาว ไทใต้คง ลาว ไทเขิน ไทยวน ทั้งสำนวนมุขปาฐะและลายลักษณ์มาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า มีแบบเรื่องในการจัดกลุ่มเนื้อหาตำนานออกเป็น 4 แบบ คือแบบที่ 1 กบเหาะขึ้นไปกินตะวันและกินเดือนบนท้องฟ้าแบบที่ 2 เป็นแบบเรื่องที่พี่น้องทะเลาะกันเพราะแย่งใส่บาตรพระ แบบที่ 3 เป็นเรื่องที่พี่น้องไปเยี่ยมกันและทำให้เกิดการบังแสงกัน และแบบที่ 4 แบบเรื่องราหูอมจันทร์ งานวิจัยนี้เป็นตัวอย่างของงานวิจัยที่นำทฤษฎีทางคติชนมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ค่อนข้างเด่นชัด และเป็นแบบอย่างในการศึกษาเรื่องตำนานต่างๆ อย่างกว้างขวาง

งานวิจัยเรื่อง “โครงสร้างนิทานกำพร้าว้งของไท-ลาว” ของพิสิทธิ์ กอบบุญ (2544) พิสิทธิ์เลือกศึกษาเฉพาะนิทานกำพร้าว้ง โดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างมาวิเคราะห์เพื่อจำแนกโครงสร้างแบบเรื่องนิทานกำพร้าว้ง ผลการศึกษาพบว่า มีหลายลักษณะ คือ มีโครงสร้างแบบเรื่องกำพร้าว้งทั่วไป โครงสร้างแบบเรื่องกำพร้าว้งผีน้อย โครงสร้างแบบเรื่องสุพรหมโมกขา โครงสร้างแบบเรื่องขี้หูดสามเปา โครงสร้างแบบเรื่องกำพร้าว้งไก่อแก้ว นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ พิเชษฐ สายพันธ์ (2542) ได้นำเสนองานวิจัยเรื่อง “น้ำเต้าปู้ : วรรณกรรมปรัมปรากับการศึกษาเชิงโครงสร้าง” พิเชษฐได้นำตำนานน้ำเต้าปู้ในกลุ่มชนชาติไทที่แพร่หลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาวิเคราะห์ตามแนวคิดของ เสวี-เสตราส์ ผลการวิจัยพบว่า ตำนานเรื่องนี้มีความสัมพันธ์แบบตรงข้ามระหว่างการเกิด-การตาย คู่ความสัมพันธ์ขัดแย้งระหว่างฟ้ากับดินอันมีความหมายถึงความขัดแย้งระหว่างแถบกับมนุษย์ คู่ตรงข้ามระหว่างโลกนี้กับโลกหน้า พิเชษฐได้สรุปว่าตำนานเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นกระบวนการคิดของมนุษย์ในการกำหนดหาคำตอบเรื่องการทำเนิดของมนุษย์ พระเจ้าและระบบสังคม สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง “ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราของไทย” ของปรมินทร์ จารุวร (2549) ผลการวิจัยพบว่า สารที่สะท้อนจากตัวละครในกระบวนการทัศน์ของความเชื่อดั้งเดิม คือการส่งสารว่าความเชื่อดั้งเดิมหรืออำนาจเหนือธรรมชาตินั้นมีทั้งด้านดีและด้านร้ายต่อมนุษย์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์มีความขัดแย้งกับธรรมชาติ สารที่สะท้อนจากตัวละครในกระบวนการทัศน์ของชนกลุ่มต่างๆ คือผู้คนหลายชาติพันธุ์ที่อาศัยในดินแดนไทย/ไทมีทั้งที่เป็นมิตรไมตรีและความขัดแย้งกัน แต่ก็ได้หันมา

นับถือพุทธศาสนาร่วมกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างผู้คนกลุ่มต่างๆ เป็นต้น งานวิจัยนี้เป็นตัวอย่างในการศึกษาคติชนเชิงมานุษยวิทยาที่น่าสนใจ

การศึกษาโดยนำเอาทฤษฎีบทบาทหน้าที่มาวิเคราะห์ข้อมูลทางคติชนวิทยา เช่น งานวิจัยของ ปราณี วงษ์เทศ (2531) เรื่อง “ศึกษาบทบาทของนิทานชาดกในการสร้างเอกลักษณ์ของชาวลาวพวนในอำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี” ปราณีได้นำเอานิทานชาดกของชาวลาวพวนมาศึกษา เพื่ออธิบายให้เห็นว่านิทานเหล่านี้มีบทบาทต่อการสร้างเอกลักษณ์ของชาวลาวพวนในอำเภอโคกปีบอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยพบว่า นิทานชาดกดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวลาวพวนทั้งในด้านประเพณี พิธีกรรม การตั้งถิ่นฐานและความเชื่อต่างๆ

ในหนังสือเรื่อง “ในท้องถื่นมีนิทานและการละเล่น : การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย” ของศิริพร ณ ถลาง (2537) ศิริพรได้นำเสนอบทวิเคราะห์หลายบทที่ใช้ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของ บาสคอมและมาลินอฟสกีเป็นแนวทางในการศึกษาบทบาทของนิทานและตำนานพื้นบ้าน ทั้งที่เป็นนิทาน/ตำนานของภาคอื่นๆ และรวมถึงนิทาน/ตำนานของกลุ่มไท-ลาว ศิริพรชี้ให้เห็นว่า มีนิทาน/ตำนานหลายเรื่องที่แสดงถึงบทบาททางสังคม เช่น การวิเคราะห์ตำนานข้าวของชุมชนบ้านดอนตู อ.นาคูน จ.มหาสารคาม ตำนานพญาคันคากว่ามีบทบาทในการอธิบายเหตุผลความเป็นมาของการประกอบพิธีกรรม หรือนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่อง ผาแดงนางไอ่ อูสาบารส เป็นนิทานที่ทำหน้าที่อธิบายความเป็นมาของประวัติศาสตร์ที่หรือ การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของตำนานขุนบรม ว่ามีหน้าที่ในการอธิบายประวัติศาสตร์พันธุ์ต่างๆ และชาติพันธุ์ไท ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวและการอธิบายถึงประวัติการสร้างบ้านแปลงเมืองของคนไทได้อย่างน่าสนใจ

นอกจากนี้สุกัญญา สุจฉายา (2548) ได้รวบรวมบทความทางวิชาการทางด้านคติชน ชื่อ “พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง : บทบาทของคติชนกับสังคมไทย” ที่มีการรวบรวมบทความทางคติชนที่ศึกษาบทบาทหน้าที่ของคติชนกับสังคมไทยโดยใช้แนวคิดของบาสคอม มาวิเคราะห์ข้อมูลทางคติชนวิทยาหลายประเภท รวมทั้งนิทาน สุกัญญาชี้ให้เห็นว่า การศึกษาคติชนโดยใช้ทฤษฎีของบาสคอมมีความเหมาะสม ทั้งยังช่วยให้เข้าใจสังคมไทยได้ชัดเจนขึ้น บทความที่น่าสนใจ เช่น ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ ได้ศึกษาเรื่อง “กาละเกต : พระโพธิสัตว์ในอุดมคติและเจ้าพ่อในโลภทัศน์ของไทยพวน” เป็นการศึกษาการดำรงอยู่และบทบาทของนิทานชาดกเรื่อง “กาละเกต” ในวิถีชีวิตของลาวพวน จังหวัดนครนายก กับการตีความนัยความหมายบทบาทดังกล่าว ภาณุพงศ์ ชี้ให้เห็นว่านิทานชาดกเรื่องนี้ยังมีบทบาทในงานประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น การอ่านในงานบุญเข้าพรรษา การอ่านในงานงันเฮือนดี การอ่านในงานอยู่กรรม เป็นต้น และจากรุวรรณ ธรรมวัตร (2542) ได้นำเสนอบทความเรื่อง “ตำนานในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว : ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับบริบททางสังคม” จารุวรรณได้ศึกษาตำนานเรื่องน้ำเต้าปั้ง ตำนานเมืองหลวงพระบางเป็นข้อมูลศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับบริบททางสังคม ผลการศึกษาพบว่าตำนานและพงศาวดารของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว

ไม่ว่าจะเป็นลาวพวน ลาวเวียง ลาวหลวงพระบางแสดงภาพการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชนดังกล่าว ทั้งในแง่ของความขัดแย้งทางสังคมและวัฒนธรรม และการถ่ายทอดวัฒนธรรมแบบแผนการดำเนินชีวิตระหว่างชาติพันธุ์และชนเผ่าต่างๆ อย่างเด่นชัด ในขณะที่เดียวกัน ตำนานและพงศาวดารก็มีลักษณะร่วมทางด้านเนื้อเรื่อง แนวคิดและลักษณะร่วมทางสังคมอย่างน่าสนใจ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “นิยายปรัมปราเรื่องแก่น : วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง” ของภีระนัย โชติกันตะ (2531) ภีระนัยได้ศึกษานิทานของลาวล้านช้าง โดยหยิบยกประเด็นความเชื่อเรื่องแก่นในด้านเนื้อหาและบทบาทความเชื่อตามโลกทัศน์ของชาวอีสานในอดีตมาเปรียบเทียบกับบทบาทความเชื่อเรื่องแก่นที่ยังดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวอีสานในปัจจุบัน งานวิจัยนี้ใช้แนวคิดบทบาทหน้าที่มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องแก่นมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสานในอดีต ทั้งในการกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิต ความคิดทางการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุขและการสันตนาการ นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ (2539) เรื่อง “วรรณกรรมไทยพวน : ความสัมพันธ์กับสังคม” ภาณุพงศ์ได้นำทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของวิลเลียม บาสคอม มาใช้ในการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และการดำรงอยู่ของนิทานไทยพวนในบริบททางสังคม ผลการวิจัยพบว่า มีบทบาทหน้าที่ 5 ประการคือ บทบาทในการให้ความบันเทิงแก่กลุ่มชนไทยพวน บทบาทในการช่วยให้วัฒนธรรมไทยพวนเข้มแข็งขึ้น บทบาทในการเป็นเครื่องมือในการให้การศึกษา บทบาทในฐานะที่เป็นเครื่องมือควบคุมและรักษาแบบแผนของสังคม และบทบาทในการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของกลุ่มไทยพวน

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พลวัตของการสวดอ่านวรรณกรรมเรื่องพระมาลัย : การศึกษาเปรียบเทียบการสวดพระมาลัยที่จังหวัดกาญจนบุรีและชลบุรี” ของปรมินท์ จารุวรพล (2542) งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายในการศึกษา คือ 1. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี กับการสวดพระมาลัยที่สำนักสงฆ์ถ้ำเม่น จังหวัดชลบุรี 2. เพื่อวิเคราะห์พลวัตและบทบาทของการสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาวและที่สำนักสงฆ์ถ้ำเม่นในเชิงวรรณกรรมและสังคม ปรมินท์ชี้ให้เห็นว่าการสวดพระมาลัย คือ การนำวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยที่มีเนื้อหาวาดด้วยการที่พระมาลัยเสด็จไปสนทนากับสัตว์นรก พระอินทร์ และพระศรีอาริย์มาสวดในพิธีกรรม งานวิจัยที่ศึกษาเป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างการสวดพระมาลัยในพิธีศพที่บ้านหนองขาว อำเภอดำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี กับการสวดพระมาลัยเพื่อสังฆกรรมของกลุ่มร่างทรง คนมืองค์ และคนทั่วไปที่สำนักสงฆ์ถ้ำเม่น จังหวัดชลบุรี ปรมินท์ กล่าวว่า การศึกษาการสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาว ซึ่งปัจจุบันได้รับยกย่องให้เป็นหมู่บ้านวัฒนธรรม เป็นการวิจัยข้ามในสนามวิจัยเดิมจากที่ได้เคยศึกษาไว้เมื่อประมาณสิบปีที่แล้ว เพื่อวิเคราะห์ว่า เมื่อเวลาเปลี่ยนไป การสวดพระมาลัยที่หมู่บ้านแห่งนี้เปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไร ผลการศึกษาพบว่า เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายประการทั้งในด้านของผู้สวด สำหรับสวด ระยะเวลาในการสวด วิธีการสวด บทสวด และทำนองสวด ส่วนการสวดพระมาลัยที่

สำนักสงฆ์ถ้ำเม่น เป็นการนำวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยมาใช้ด้วยจุดประสงค์ใหม่ แตกต่างจากการสวดพระมาลัยแบบเดิมที่ใช้สวดในพิธีศพ คือ เปลี่ยนจากการสวดพระมาลัยเพื่อส่งวิญญาณผู้ตายให้ได้ไปสวรรค์ มาเป็นการสวดเพื่อส่งสมบุญบารมีให้แก่องค์กรเทพ เจ้ากรรมนายเวร และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่ผู้สวดแต่ละคนนับถือ การสวดพระมาลัยที่สำนักสงฆ์แห่งนี้จึงมีองค์ประกอบของพิธีกรรมที่แตกต่างไปจากขนบเดิมหลายประการ จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบพบว่า การสวดพระมาลัยได้เปลี่ยนจากการเป็นประเพณีพิธีกรรมในชุมชนของสังคมเกษตรกรรมที่มีลักษณะพึ่งพากัน มาเป็นพิธีกรรมในระดับปัจเจกชนของผู้คนที่ประสบปัญหาต่างๆ จากสังคมแบบทุนนิยมสมัยใหม่ในปัจจุบัน ท่ามกลางพลวัตดังกล่าวพบว่าสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย คือ การเลือนหายไปของตัวบทสวดและทำนองสวดต่างๆ ทั้งยังพบว่าเรื่องราวเกี่ยวกับอาหารในพิธีกรรม เป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของพิธีกรรมนี้ ผลการวิจัยนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบายเกี่ยวกับการสืบทอดและเผยแพร่วัฒนธรรมท้องถิ่น ได้ช่วยอนุรักษ์ทำนองสวดของชาวบ้านโดยจัดเก็บไว้ในรูปแบบโน้ตสากล ทั้งยังเป็นงานวิจัยที่ใช้ระเบียบวิธีการเก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้ข้อมูล และแนวคิดทฤษฎีที่คาบเกี่ยวกับศาสตร์หลายแขนง อาทิ คติชนวิทยา วรรณคดีไทย มานุษยวิทยาราชบัณฑิตยสถาน ดนตรี ไทยศึกษา พุทธศาสนศึกษา จึงจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยในศาสตร์เหล่านี้ต่อไป

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นทำให้ทราบว่ายังไม่มีงานวิจัยใดที่ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในด้านพลวัตวรรณกรรมท้องถิ่น และในประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่ในการสร้างพลังชุมชน

1.9.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรม

เอกสารและงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม ในการศึกษาวิเคราะห์นิทานตำนาน พิธีกรรม โดยพิจารณาบทบาทหน้าที่ยังมีไม่มากนัก งานวิจัยระยะแรกๆ เห็นได้จากงานของปราณี วงษ์เทศ (2531) เรื่อง “ศึกษาด้านของนิทานชาดกในการสร้างอัตลักษณ์ของชาวลาวพวนในอำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี ” งานชิ้นนี้ใช้ข้อมูลที่เป็นนิทานชาดกของชาวลาวพวน เพื่ออธิบายให้เห็นว่านิทานเหล่านี้มีบทบาทต่อการสร้างเอกลักษณ์ของชาวลาวพวนในอำเภอโคกปีบอย่างไรบ้าง ผลการวิจัยพบว่า นิทานชาดกดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวลาวพวนทั้งในด้านประเพณีพิธีกรรม การตั้งถิ่นฐานและความเชื่อต่างๆ งานชิ้นนี้ใช้ข้อมูลสนามเพียงแห่งเดียวเป็นกรณีศึกษา แต่ก็ถือว่าเป็นต้นแบบให้กับการศึกษาในลักษณะเดียวกันนี้ให้กับนักวิจัยรุ่นต่อมาได้เป็นอย่างดี

ในหนังสือ “ในท้องถิ่นมีตำนานและการละเล่น : การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย” ของศิริพรณ กลาง (2537) ได้นำเสนอบทวิเคราะห์หลายบทที่ใช้ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของบาสคอมและ มาลินอฟสกีเป็นแนวทางในการศึกษาบทบาทของนิทานและตำนานพื้นบ้านทั้งที่เป็นนิทาน/ตำนานของภาคอื่นๆ และรวมถึงนิทาน/ตำนานของกลุ่มไท-ลาว ซึ่งศิริพรณีชี้ให้เห็นว่า มี

หลายเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงบทบาททางสังคม เช่น การวิเคราะห์ตำนานข่าวของชุมชนบ้านดอนคู อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ตำนานพญาคันคาก ว่ามีบทบาทในการอธิบายเหตุผลความเป็นมาของการประกอบพิธีกรรม หรือนิทานพื้นบ้านอีสาน เรื่องผาแดงนางไอ่ อุสาบารส เป็นนิทานที่ทำหน้าที่อธิบายความเป็นมาของประวัติศาสตร์ที่ หรือการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของตำนานขุนบรม ว่ามีหน้าที่ในการอธิบายประวัติศาสตร์พันธุ์ต่างๆ และชาติพันธุ์ไท ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวและการอธิบายถึงประวัติการสร้างบ้านแปลงเมืองของคนไทได้อย่างน่าสนใจ

เช่นเดียวกับหนังสือรวมบทความวิชาการทางคติชนที่ สุกัญญา สุขฉายา เป็นบรรณาธิการ ชื่อ “พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง : บทบาทของคติชนกับสังคมไทย” (2548) ที่มีบทความหลายเรื่องเป็นการศึกษาบทบาทของคติชนกับสังคมโดยใช้แนวคิดของนักทฤษฎีบทบาทหน้าที่ อาทิ บาสคอม มาวิเคราะห์ข้อมูลทางคติชนหลายประเภท รวมทั้งนิทาน ซึ่งสุกัญญา (2548 : 9) เห็นว่า การศึกษาคติชนโดยใช้วิธีการของบาสคอมมีความเหมาะสม ทั้งยังช่วยให้เข้าใจสังคมไทยได้ชัดเจนขึ้น งานที่ศึกษาเกี่ยวกับนิทานกลุ่มไท-ลาว โดยตรงในบทความเล่มนี้ เช่น บทความของภานุพงศ์ อุดมศิลป์ เรื่อง “กาละเกต : พระโพธิสัตว์ในอุดมคติและเจ้าพ่อในโลกทัศน์ของไทยพวน” ที่เป็นการศึกษาการดำรงอยู่และบทบาทของนิทานชาดกเรื่อง “กาละเกต” ในวิถีชีวิตของลาวพวน จ. นครนายก กับการตีความหมายของบทบาทดังกล่าว ภานุพงศ์นำเสนอให้เห็นว่า นิทานชาดกเรื่องนี้ยังมีบทบาทในงานประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น การอ่านในงานบุญเข้าพรรษา การอ่านในงานงันเฮือนดี การอ่านในงานอยู่กรรม และเหตุผลที่เลือกชาดกเรื่องการละเกตมาอ่าน เพราะตัวละครสำคัญคือกัลละเกต เป็นสัญลักษณ์และอุดมคติของความศักดิ์สิทธิ์และเงื่อนไขในการหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงานที่เป็นผลมาจากประวัติศาสตร์ชาวไทยพวนซึ่งเคยเป็นอดีตเชลยศึกในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ถูกเกณฑ์แรงงาน จนทำให้เกิดความคับข้องใจและหากุศโลบายหลีกเลี่ยง โดยการเอาตัวละครเอกในนิทานชาดกมาเป็นเครื่องมือ ซึ่งต่อมาได้พัฒนากลายเป็นเจ้าพ่อที่ศักดิ์สิทธิ์ในที่สุด

บทความ เรื่อง “ตำนานในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว : ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับบริบททางสังคม” ของจากรุวรรณ ธรรมวัตร (2542) การศึกษาเรื่องนี้จากรุวรรณได้ใช้ตำนานเรื่องน้ำเต้าน้ำปุง ตำนานเมืองหลวงพระบางเป็นข้อมูลศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับบริบททางสังคม ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ตำนานและพงศาวดารของกลุ่มชนชาติพันธุ์ลาว ไม่ว่าจะเป็นลาวพวน ลาวเวียง ลาวหลวงพระบางแสดงภาพการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชนดังกล่าว ทั้งในแง่ของความขัดแย้งทางสังคมและวัฒนธรรม การถ่ายทอดวัฒนธรรมแบบแผนการดำเนินชีวิตระหว่างชาติพันธุ์และชนเผ่าต่างๆ อย่างเด่นชัด ในขณะที่เดียวกันตำนานและพงศาวดารก็มีลักษณะร่วมทางด้านเนื้อเรื่อง แนวคิด และลักษณะร่วมทางสังคมอย่างน่าสนใจ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “นิยายปรัมปราเรื่องแกน : วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดาร ล้านช้าง” ของ ภิระนัย โชติกันตะ (2531) เป็นวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเกี่ยวกับนิทานของลาวล้านช้าง โดยหยิบยกประเด็น ความเชื่อเรื่องแกนในด้านเนื้อหาและบทบาทความเชื่อตามโลกทัศน์ของชาวอีสานในอดีตมาเปรียบเทียบกับบทบาทความเชื่อเรื่องแกนที่ยังดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวอีสานในปัจจุบัน วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ใช้แนวคิดบทบาทหน้าที่มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า ความเชื่อเรื่องแกนมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสานในอดีต ทั้งในการกำหนดรูปแบบ การดำเนินชีวิต ความคิดทางการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุขและการสนทนา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การใช้เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะ : ศึกษาเฉพาะกรณีชาวบ้านป่าจี้” ของธรรนัท เศรษฐพันธ์ (2536) พบว่า การใช้เรื่องเล่าและบทบาทของเรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะนั้น ชาวบ้านป่าจี้จะใช้เรื่องเล่านี้เป็นคำอธิบายความเป็นมาของผีปู่แสะย่าแสะและพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ แต่ก็ไม่มีพิธีกรรมเล่าเรื่องเล่าหรือเล่าเรื่องอย่างเป็นทางการ หากใช้กันในวงสนทนา เพื่อบอกเล่าความเป็นมาของคติความเชื่อพิธีกรรม ทุกคนมีสิทธิ์เป็นผู้เล่าเรื่องและผู้ฟังได้ถึงกระนั้นจะเห็นว่า ผู้เล่ามีอายุมากกว่าผู้ฟัง ชาวบ้านป่าจี้มี “ผู้รู้” เกี่ยวกับเรื่องเล่าโดยเฉพาะ การกำหนดผู้รู้จะเกี่ยวพันกับผู้มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรม และเพราะผู้มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมสืบทอดในเครือญาติใกล้ชิด ทำให้ “ผู้รู้” สืบทอดกันในเครือญาติด้วย โดยปกติชาวบ้านป่าจี้ไม่ต้องให้ผู้รู้ เล่าเรื่องปู่แสะย่าแสะให้ฟังเพราะได้ฟังจากคนทั่วไปอยู่แล้วหรือบางคนอาจไม่มีความสนใจจึงไม่ได้เรียกร้องให้ใครฟัง ธรรนัทชี้ให้เห็นว่าปัจจุบันบริบททางสังคมเปลี่ยนไป มีคนนอกชุมชนเข้าไปสัมพันธ์ด้วยมากขึ้น โดยเฉพาะนักวิชาการ นักศึกษาและสื่อมวลชน ทำให้บทบาท “ผู้รู้” กลับมีความสำคัญมากขึ้น คนนอกเหล่านี้จะได้รับคำแนะนำจากชาวบ้านให้ไปหาผู้รู้ แทนที่พวกเขาจะเล่าเรื่องราวปู่แสะย่าแสะให้ฟังเอง ส่วนรูปแบบสารของเรื่องเล่าก็เปลี่ยนแปลงถ้อยคำหรือรายละเอียดของเรื่องเล่าอยู่ทุกครั้งที่มีการเล่าใหม่ ทั้งนี้เพราะไม่มีพิธีกรรมเล่าเรื่องเล่า ซึ่งต้องคงรูปแบบของเรื่องเล่าให้เหมือนเดิม และที่สำคัญไม่มีธรรมเนียมการทวงจำเรื่องเล่า ชาวบ้านจะรับสารของเรื่องเล่าและถ่ายทอดตามที่ตนได้รับรู้มา อาจเพิ่มหรือตัดรายละเอียดบ้างแต่ยังคงสาระสำคัญของเรื่องเล่าไว้ โดยที่ชาวบ้านยังคงใช้ภาษาคำเมือง อาจมีภาษาไทยกลางปะปนบ้างเมื่อต้องเล่าให้คนนอกที่รู้ภาษาคำเมืองไม่มากเพื่อสามารถสื่อสารกับคนนอกได้ ธรรนัทยังได้อธิบายถึงคุณค่าและบทบาทของเรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะในหมู่บ้านป่าจี้ว่า ชาวบ้านได้ให้คุณค่าแก่เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะในแง่เป็นคำอธิบายความเป็นมาของพิธีกรรม แต่สถานการณ์ปัจจุบันกลับมีแนวโน้มลดลง จะเห็นว่าเรื่องเล่ามีความเกี่ยวพันกับสังคมในแง่ที่สังคมเป็นผู้ให้คุณค่าหรือนำไปใช้ประโยชน์ ส่วนด้านบทบาทของเรื่องเล่านั้น พบว่า เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะมีบทบาทในการเชื่อมโยงอดีตเข้ากับปัจจุบัน อดีตครั้งสมัยพุทธกาลถูกเชื่อมต่อกับปัจจุบัน ซึ่งเป็นเรื่องของพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ ทำให้พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นเพราะเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและบทบาทอีกด้านหนึ่งคือการต่อยอดความเชื่อเรื่องเวียนว่าตายเกิดและความเชื่อเรื่อง

อำนาจของผี อย่างไรก็ตามทั้งคุณค่าของเรื่องเล่าและบทบาทของเรื่องเล่าเปลี่ยนแปลงไปตามความเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “วรรณกรรมไทพวน : ความสัมพันธ์กับสังคม” ของภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ (2539) งานวิจัยนี้ปรับปรุงประยุกต์ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ 4 ประการ ทางคติชนวิทยาของวิลเลียม บาสคอม มาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และการดำรงอยู่ของนิทานไทพวนในบริบททางสังคม โดยสรุปว่ามีบทบาทหน้าที่ 5 ประการคือ บทบาทในการให้ความบันเทิงแก่กลุ่มชนไทพวน บทบาทในการช่วยให้วัฒนธรรมไทพวนเข้มแข็งขึ้น บทบาทในการเป็นเครื่องมือในการให้การศึกษา บทบาทในฐานะที่เป็นเครื่องมือควบคุมและรักษาแบบแผนสังคม และบทบาทในการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของกลุ่มไทพวน

บทความเรื่อง “ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มชนลาวลุ่มลาวเทิง : กรณีศึกษาจากตำนาน นิทานและพิธีกรรม” ของบัวริน วัจศิริ (2549) บัวรินพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนลาวลุ่มและลาวเทิง แบ่งได้ 3 ลักษณะ คือความสัมพันธ์ในฐานะพี่น้องทางชาติพันธุ์พบในตำนานน้ำเต้าปู้ง ความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนหรือเสี่ยวพบอยู่ในนิทานมุขตลกพ่อเสี่ยวข้าพ่อเสี่ยวลาว และความสัมพันธ์ในฐานะข้าหรือชนชั้นต่ำต่อยกกว่าพบในนิทานเรื่องลูกเขยข้า และการยอมรับว่าเป็นวรรณกรรมกันมาแต่ชาติปางก่อนอธิบายได้อย่างชัดเจนจากเรื่องผีเกิด ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความไม่เท่าเทียมกัน เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีกลุ่มชนลาวลุ่มเป็นผู้กำกับความสัมพันธ์มาตั้งแต่แรกเริ่มและสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน มีการต่อยอดด้วยพฤติกรรมและแนวปฏิบัติทางสังคมบางอย่างของกลุ่มชนลาวลุ่มทำให้ลาวลุ่มกับลาวเทิง ต่างยอมรับซึ่งกันและกันตามบทบาทที่เป็นไปโดยเฉพาะลาวเทิงมาเป็นเครื่องปลอบประโลมใจ โดยยอมรับว่าสิ่งที่เห็นและเป็นอยู่เป็นผลมาจากเวรกรรมที่ทำร่วมกันมาแต่ชาติปางก่อน อย่างไรก็ตามยังมีความพยายามที่จะประนีประนอมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนลาวลุ่มและลาวเทิงให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขสงบนั้นยังพบพิธีกรรมแห่หมากหมั้นหมากหมายยีนซึ่งเป็นประเพณีสำคัญในการประสานความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ดังกล่าว สอดคล้องกับปฐม หงษ์สุวรรณ (2550) ได้เสนอบทความเรื่อง “ตำนานและพิธีกรรมบูชาผีเมือง : การสร้างจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชาวไทพวนและผู้ไทในประเทศไทย” ปฐมนำเสนอว่าชุมชนไทพวนและผู้ไทในประเทศไทย นำตำนานและพิธีกรรมบูชาผีเมืองเป็นเครื่องมือสร้างสำนึก ทางประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะอธิบายว่ากลุ่มชนไทพวนและผู้ไท มีสำนึกเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับถิ่นที่อยู่เดิมของบรรพบุรุษที่เป็นผู้นำเป็นหลัก ความเชื่อที่ว่าวิญญาณบรรพชนเป็นสิ่งที่ช่วยดูแล ให้ความช่วยเหลือ และมีอิทธิพลที่จะบันดาลความทุกข์สุขให้เกิดกับชีวิตพวกเขาได้ จึงเป็นพื้นฐานพิธีเลี้ยง “เจ้าปู่ปลา” ของชาวภูไท และพิธีเลี้ยง “ผีอ้ายท้าวหล้า” ของชาวไทพวน ซึ่งเชื่อว่าทั้งเจ้าปู่ปลา และอ้ายท้าวหล้าเป็นวิญญาณของผีบรรพบุรุษ มีฐานะเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของ

ชาวภูไทและไทพวน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเจ้าปู่ปลาและอ้ายท้าวหล้ามีบทบาทเป็นผู้ดูแลบ้านเมืองและผู้คุ้มครองหรืออาจเรียกว่าเป็น “ผีเมือง” ของคนไททั้งสองกลุ่มได้

วิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทหน้าที่ของนิทานพื้นเมืองลาว” ของลาวัลย์ สังขพันธ์ นนธ์ (2552) ลาวัลย์ได้ศึกษาบทบาทหน้าที่ของนิทานพื้นเมืองลาว 3 กลุ่มชาติพันธุ์คือ ลาว กะตู่ และม้ง ผลการวิจัยพบว่า นิทานพื้นเมืองลาวทั้งสามกลุ่มชาติพันธุ์มีบทบาทหน้าที่ในด้าน ได้แก่ บทบาทหน้าที่ในการอธิบายกำเนิดของกลุ่มชนและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การให้การศึกษอบรรณระเบียบของสังคม การเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากความขัดแย้งและกฎเกณฑ์ทางสังคม การถ่ายทอดความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม และบทบาทในการสร้างและแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

นอกจากนี้ยังมีวิทยานิพนธ์เรื่อง “ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย : การสร้างสรรค์และบทบาท” ของอภิลักษณ์ เกษมผลกุล (2552) ผลการวิจัยพบว่า ตำนานพระศรีอารียมีบทบาทสำคัญในฐานะตำนานศาสนาในการสร้างระบบความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าและโลกอุดมคติ เป็นกลไกตอบสนองความปรารถนาทางใจแก่พุทธศาสนิกชน สร้างมาตรฐานทางศีลธรรม และสร้างคำอธิบายเรื่องที่มาของพิธีกรรมทางศาสนา มีบทบาทในทางการเมืองในการสร้างสภาพและความชอบธรรมทางการเมือง และสร้างกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้แก่สมาชิกในสังคม รวมถึงบทบาทในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ทั้งทางด้านประติมากรรม จิตรกรรม และคีตกรรม ทั้งหมดนี้ได้สะท้อนให้เห็นความแพร่หลายและบทบาทของตำนานพระศรีอารียในหลากหลายมิติในสังคมไทยต่อไป

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรม ทำให้ทราบว่ายังไม่มีงานวิจัยใดที่ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในด้านพลวัตวรรณกรรมท้องถิ่น และในประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่ในการสร้างพลังชุมชน

พูน ปณ ทิโต ชีเว

บทที่ 2

ข้อมูลและประวัติศาสตร์ชุมชนศึกษา

การศึกษาพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่และบทบาทการสร้างพลังชุมชนนั้น ข้อมูลพื้นฐานสำคัญอันจะนำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อให้เห็นภาพของพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง ผาแดงนางไอ่กับบทบาทการสร้างพลังชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมือง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง ผาแดงนางไอ่มาศึกษาพร้อมทั้งนำเสนอข้อมูลในพื้นที่ศึกษาได้แก่ ข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลทางสังคม วัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนข้อมูลทางภาษา วรรณกรรม และศิลปกรรม ซึ่งข้อมูลดังกล่าวนี้จะทำให้เห็นสภาพบริบทพื้นฐานประกอบการวิเคราะห์ในบทที่ 3 ถึง 7 ต่อไป

ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับที่ได้รับการปริวรรตแล้ว คือ ฉบับปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมจารี โดยจะนำเสนอข้อมูลตามลำดับคือ ลักษณะทั่วไป ลักษณะคำประพันธ์ โครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรอง คุณค่าทางวรรณศิลป์ และสภาพสังคม ประเพณี และวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ที่ศึกษาทั้ง 5 แห่ง ได้แก่ 1. บ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี 2. บ้านหนองหาน ตำบลหนองหาน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี 3. บ้านท่าวัดเต่าบลเหล่าป่าแดง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร 4. ชุมชนหาดสวนสุข ตำบลแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี 5. บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดยจะนำเสนอข้อมูลตามลำดับคือ การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตามลำดับดังนี้

2.1 ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่

2.1.1 ลักษณะทั่วไป

วรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่งขึ้นด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนอนาวัชรีบันดี ไม่ทราบนามผู้แต่งและวันเวลาที่แต่ง ทราบเพียงว่าผู้คัดลอกมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นเครื่องบูชาพระคุณของบรรพบุรุษ และเพื่อสืบทอดเรื่องราวไว้เป็นมรดกแก่อนุชนรุ่นหลัง เป็นวรรณกรรมที่มุ่งสอนคติธรรมในเรื่องการรู้จักให้อภัย และโทษของการผูกพยาบาทต่อกัน เนื้อเรื่องมีลักษณะเป็นเรื่องย่อสามเรื่องอยู่ในเรื่องเดียวกัน คือ เรื่องการตั้งบ้านเมืองของธรรมชนชาติไทย บริเวณที่เรียกว่า เมืองหนองแส ต่อมาคนไทยเกิดความ

แตกความสามัคคีรบราฆ่าฟันกัน จึงอพยพกันไปตั้งถิ่นฐานใหม่ เรื่องที่สองเป็นเรื่องความรักระหว่าง ท้าวผาแดงนางไอ่ เรื่องที่สามเป็นเรื่องการผูกอาฆาตพยาบาทของคู่สามีภรรยา คือ ชายไ้กับลูกสาว เศรษฐี

2.1.2 ลักษณะคำประพันธ์

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานในยุคแรกๆ เป็นวรรณกรรมประเภทมุขปาฐะ คือ พกนิทานพื้นบ้าน ซึ่งเล่าสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ไม่มีการจดบันทึกเป็นหลักฐานไว้แต่อย่างใด เพิ่งเริ่มปรากฏมีการแต่งวรรณกรรมเป็นหนังสือครั้งแรก เมื่อได้รับการสืบทอดมาจากอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งส่วนใหญ่จะนำมาประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการแต่ง เผยแพร่และเก็บรักษา การแต่งจะเขียนลงบนใบลานหรือผิวไม้ไผ่ หนึ่งหน้ามี 4-6 บรรทัด เมื่อจบเรื่องแล้วก็จะเจาะรูและร้อยเข้าด้วยกัน เรียกว่า “โครงสาน” หรือ “หนังสือผูก” มีการคัดลอกกันต่อไป เพราะถือว่าได้อ่านนิสสร่ง แต่ผู้แต่งและผู้คัดลอกจะไม่นิยมบอกชื่อตนเองไว้ เพราะถือว่าตนเองทำไปเพื่อพุทธบูชา ไม่ปรารถนาชื่อเสียง แต่อย่างใด (เสาวลักษณ์ จันทรโพธิ์ศรี, 2520) วิธีแต่งกาพย์กลอนของชาวอีสานนั้น สันนิษฐานว่าได้แบบอย่างมาจากกาพย์สารวิลาสิณีเพราะลักษณะกาพย์ในคัมภีร์นี้ นิยมแต่สระก่ายกัน (สัมผัส) ไม่ค่อยนิยมครุหลุ เหมือนอย่างฉันท เข้าใจว่ากาพย์ชนิดนี้แต่งขึ้นในดินแดนล้านช้างหรือล้านนาตัวเอง กาพย์และฮ่าย (ร่าย) ของชาวอีสานมีเค้าเงื่อนดัดแปลงมาจากกาพย์ชื่อ วชิรป็นตี กลอนต่าง ดัดแปลงมาจากกาพย์ชื่อ วิชชุนมาลี ส่วนโคลงก็แปลงมาจากกาพย์วิชชุนมาลีบ้าง กาพย์มหาวิชชุนมาลีบ้าง กาพย์สินธุมาลี และมหาสินธุมาลีบ้าง (จารุวรรณ เรื่องสุวรรณ, 2521) คำประพันธ์ที่ใช้แต่งวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ นี้ เป็นคำประพันธ์ประเภทที่เรียกว่า “กลอนอ่านวชิรป็นตี” เป็นคำประพันธ์ที่แต่งได้ง่าย เพราะเน้นแต่ให้มี “คำก่ายนอก” หรือ “สัมผัสนอก” ให้เนื่องกันไปทุกบท ลักษณะสำคัญของคำประพันธ์ประเภทนี้ คือ

2.1.2.1 กลอนบทหนึ่งจะมี 4 บาท บาทละ 7 คำ อาจมีการเพิ่มบุรพบท เข้าข้างหน้า ได้ไม่เกิน 4 คำ และสร้อยหลังอีกไม่เกิน 2 คำ ทั้งนี้ในเมื่อต้องการเท่านั้น ตัวอย่างเช่น

(บุรพบท) 000 0000 (สร้อย)

” 000 0000 ”

” 000 0000 ”

” 000 0000 ”

แต่นั้น สองนางไหว้ ถวายพรทูลเกส

อันแต่ ขงเขตกว้าง บคือท้าวยอดคำ แท้ตาย

ธรรมชาติท้าว งามยิ่งพระอินทร์หลอม

จอมใจเมือง ดั่งแมนตองแถม

ส่วนที่เรียกว่า “บุรพบท” มีเพื่อแสดงการเริ่มต้นเนื้อความตอนใหม่ ซึ่งลักษณะขั้นนี้คล้ายกับกลอนบทละครของไทย เช่น

พอเมื่อ ผาแดงกล่าวแล้ว นิทเน่งเนานอน
บังอรนาง ไฉ่คำชมซ้อน

ค้อมว่า พระกล่าวแล้ว เตินไพรโยธา
พลนาโค หลังไหลปานน้ำ

ส่วนที่เรียกว่า “สร้อย” มีเพื่อแสดงการสิ้นสุดเนื้อความในแต่ละตอน คล้ายกับคำประพันธ์ประเภทร่ายของไทย เช่น

มโนญาณตั้ง เยื้องแสงเอื้องฮุ้ง
ไตรภพแผ่นพื้น ขอไหว้อยอดธรรม เจ้าเฮย

มาทางใต้ พญาขอมปูนแต่ง
จัดแจงบ้าน การสร้างให้ฮู่เฮือง แท้แล้ว

ต่ายแก่นล่อม หินกล้าเขียนดี
เอื้องเอื้อแก้ว บัพพาส่องใสงาม แลเยอ

ผัดผื่นอุ้ม สมนนารถบัวนาง
เป็นนาริรัตน์ ยอดเมืองนครกว้าง หันแล้ว

2.1.2.2 คำที่กายหรือสัมผัสกันนั้น ให้กำหนดเอาสำเนียงสระ โดยไม่กำหนดเอาเสียง เอก-โท เป็นเกณฑ์ สัมผัสมีอยู่ 2 ชนิด คือ

1, คำกายนอก หรือสัมผัสนอก เป็นการเอาคำในบาทหนึ่งไปคล้องหรือกายหรือสัมผัส กับคำในอีกบาทหนึ่ง คือ คำสุดท้ายในบาทแรกไปสัมผัสกับคำใดคำหนึ่งในวรรคแรกในบาทต่อไป ดังแผนผังและตัวอย่างดังนี้

000 0000

000 0000

000 0000

000 0000

พจนานุกรมศัพท์โต ชีเว

แต่นั้น สุวรรณาคเจ้า คินเมืองฮอดที่

ท้าวก็ หน้ที่ไว้ เวียงต้ายอินหนา

บาโคห้าง ดาตีดกแต่ง

แสงประทีปใต้ เวียงกว้างเฮือเฮือง แท้แล้ว

สัมผัสสนอกนี้ถึงแม้จะถือว่าเป็นสัมผัสบังคับของการแต่งคำประพันธ์ประเภทนี้ แต่ทว่าก็ไม่ได้ถือ
เคร่งครัดนัก ดังปรากฏว่าบางบทอาจขาดสัมผัสไปบ้าง เช่น

บัดนี้ วิบโยคแค้น คินิงนาถแพงศรี

ภังคีคีตเถิง ใ่อคำแลงเช่า

ตั้งแต่ ไปเห็นเจ้า บั้งไฟแสนมีสว่าง

คีตฮอด ดวงดอกแก้ว เห็นหน้าใ่อคำ แท้แล้ว

จะเห็นว่าคำว่า “สว่าง” ในบาทที่ 3 ไม่สัมผัสกับคำใดเลยในวรรคแรกของ
บาทที่ 4 แต่ส่วนมากแล้วทว่าก็จะแต่งให้สัมผัสกันตามที่บังคับไว้เสมอ

2. คำภายใน หรือ สัมผัสใน เป็นสัมผัสที่ไม่บังคับ เป็นสัมผัสที่คำในวรรค
เดียวกันของแต่ละบาทสัมผัสกัน กวีนิพนธ์นำคำที่มาจากพยัญชนะตัวเดียวกัน หรือพยัญชนะที่ออก
เสียงใกล้เคียงกันมาสัมผัสกัน เป็นสัมผัสอักษร หรือสัมผัสพยัญชนะในลักษณะต่างๆ ดังนี้คือ

- คู่ คือ สัมผัสพยัญชนะชนิดกันสองคำ เช่น

คีตฮอด ดวงดอกแก้ว เห็นหน้าใ่อคำ แท้แล้ว

พอเมื่อ วันคำค้อย ท้าวเล่าไปหา

ท้าวก็ ชลทาให้ ยมนาไหลหลัง ไปนั้น

- เทียบคู่ คือ สัมผัสพยัญชนะชนิดกันสามคำ เช่น

แก้มกำยำแก้ม เคียงซ้องก่อนสนนวน นั้นแล้ว

สงสารสร้าง เมืองคนโลกหลุม เหาหนี

ปองเสนาห้ายัก แท่นทองเทียมน้อง

- เทียมรถ คือ สัมผัสพยัญชนะชนิดกันสี่คำ เช่น

ม้าก็อดอ่อน หิวหอดโฮยเฮง

ศรีแก้วน้อง เคืองแค้นเคียดเค็ม แท้แล้ว

คือตั้ง อาไปไหล พาดพองเพื่อนพั่ง

- ทบคู่ คือ สัมผัสพยัญชนะสองคู่ชนิดกัน เช่น

ไต่กิน ซันกังคี ตั้งเดี่ยวแกงก้อย

ยายยังล้อม เวียงวังแข็งเขื่อน

พอเมื่อ หลายปี เดือนดาวแถมถ่าย

- แทรกคู่ คือ สัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่นหนึ่งคำ เช่น

ในชมพูพื้น ปฐมกาลของเก่า เฮานัน

ตายจอดแจ้ง เมืองบ้านมุ่นผง

ยังมี แถวเทิงถ้าน ลายคำหลังใหญ่

- แทรกรถ คือ สัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่นสองคำ เช่น

คารุก เดินไพร่น้อย แข่งสู้เชื่อนแข็ง

ป่ห่วน กลัวเกรงย้าน ผาแดงแตกพาย

ชายเมืองกว้าง มรนามุดมอด

สัมผัสพยัญชนะตามแบบมาตรฐานของคำประพันธ์ร้อยกรองโบราณดั้งเดิม
กล่าวมาข้างต้นนี้ กวีได้แสดงฝีมือแต่งไว้อย่างชำนาญ แสดงถึงความชำนาญในการประพันธ์ของกวีได้
อย่างสูงส่ง มีรูปแบบสัมผัสพยัญชนะเพียงแบบเดียวคือ “เทียบรถ” ที่กวีไม่ได้ใช้สัมผัสแบบนี้ คือ
สัมผัสพยัญชนะชิดกันห้าคำ สาเหตุที่กวีไม่ใช้มิใช่เพราะกวีไม่มีความสามารถ แต่เป็นเพราะคำ
ประพันธ์ประเภทนี้ บังคับคณะไว้อย่างมากที่สุดในวรรคหนึ่งเพียง 4 คำ กวีจึงใช้ได้เฉพาะสัมผัสชิดกัน
4 คำที่เรียกว่า เทียมรถ เท่านั้น

นอกจากนั้นกวียังมีสัมผัสพิเศษเพิ่มเติมเข้ามาในบางแห่ง เช่น

- ยมก คือ สัมผัสซ้ำกันหรือสัมผัสคำๆ เดียวกัน เช่น

ย้งย้งเหลื่อม คือน้ำอ่างคำ เจ้าเฮย

เห็นแต่ ทาดทาดน้ำ ฮาย้อยอาบหิน

ฟังยิน ท่วนท่วนน้ำ ตีตาดหินผา พุ่นเยอ

- นิสัย คือ พยัญชนะ คำสุดท้ายของวรรคหน้า เป็นพยัญชนะตัว

เดียวกับ

พยัญชนะตัวแรกในวรรคหลัง เช่น

เนาบ่างทอง แพ่นคำแลงเข้า

พระได้ อุกวงค์แค้น คณิงน้องไ้อ่คำ

ชุดแม่ น้ำ นะทีกว้างฮอดชะเล

- นิสิต คือ พยัญชนะคำสุดท้ายของวรรคหน้า เป็นพยัญชนะตัว
เดี่ยวเด

กับพยัญชนะตัวที่สองในวรรคหลัง เช่น

มันไป นอนหนห้อง เคหังเฮือนต่ำ

นางกินอิมแล้ว ลอดเล่าลงมา

ตายไปเกิด เป็นนาโค นาคำในน้ำ

ในส่วนที่เป็นสัมผัสสระนั้นสังเกตเห็นว่า กวีไม่นิยมใช้ในการแต่ง จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521 : 187) กล่าวว่ วรรณกรรมอีสานนั้นนิยมสัมผัสพยัญชนะมากกว่าสัมผัสสระ สัมผัสสระมีปรากฏอยู่บ้างแต่น้อยมาก และเป็นไปอย่างบังเอิญมากกว่าจะเป็นเจตนาของกวี เช่น

- เคียง คือ สัมผัสสระชิดกันสองคำ เช่น
เฮื่องเฮื่องแก้ว   บัพพาส่องใสงาม   แลเยอ
 อันว่า   นางจันทร์น้อย   สอยวอยเทียมพ่าง
           คั่นระฮอดฮ่างเฮ้า   ตกแต่งแปงสรง

- เทียบแอก คือ สัมผัสสระโดยมีคำอื่นคั่นกลางอยู่ปลายวรรค
 เช่น
 เลิกจัก   เป็นชัวชว้าม   ตระพานทองเทียวท่อง
 กูก็   สนวนวนใจแท้   คณิงนางมีสว่าง
 เห็นแต่   หมาในเหม้น   เห็นดางลิงค์ค่าง

- แทรกเคียง คือ สัมผัสสระโดยมีคำอื่นคั่นกลางอยู่ต้นวรรค หรือ
 กลาง
 วรรค เช่น
           ผาแดงท้าว   ถามบักสามจากล่าว
 ยังมี   สุวรรณนาคเจ้า   พญาใหญ่เนาโค
 บัดนี้   เคื่องใจแท้   สหายแพงอ้ายเสี้ยว   แท้แล้ว

- แทรกแอก คือ สัมผัสสระโดยมีคำอื่นคั่นกลางสองคำ เช่น
           ลั้งเป็นหลากแท้   ขึ้นขึ้นเก่าคีน   นั้นจา
           ลั้งเว้าโอดกล้ำ   หาหอกทวนลา   เดนอ
           คนหลายเหลือล้น   หาบั้งไฟมาแต่ง

คำประพันธ์ประเภท “กลอนอ่านวชิรบัณฑิต” ที่ใช้แต่งวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ นี้เป็นคำประพันธ์ที่แต่งได้ง่าย เพราะบังคับเพียงสัมผัสนอกเท่านั้น แต่จะแต่งให้ดีนั้นไม่ง่ายนัก คำประพันธ์ประเภทนี้กวีนิยมนำไปแต่งวรรณกรรมสำหรับอ่านทั่วไป จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521 : 58) กล่าวว่า กวีที่เป็นพระภิกษุจะนำนิทานพื้นบ้านมาแต่งให้มีลักษณะคล้ายชาดกเพื่อใช้เทศน์ สั่งสอนประชาชน ในช่วงเช้าพรรษาจะนำมาอ่านด้วยทำนอง “สรภัญญะ” ส่วนกวีที่เป็นฆราวาสจะนำคำประพันธ์นี้ไปแต่งเรื่องเพื่อนำมาอ่านในงานศพ หรือ “จันเฮือนดี” เพื่อผ่อนคลายความโศกเศร้าของญาติผู้ตาย ทำให้คำประพันธ์ประเภทนี้เป็นที่คุ้นเคยของประชาชนมาก เมื่อประชาชนให้ความสนใจฟังวรรณกรรมพวกนี้มาก ทำให้กวีทั่วไปแข่งขันฝีมือประพันธ์ของตนเอง

วรรณกรรมฉบับใดที่แต่งโดยกวีที่มีฝีมือเมื่อนำมาอ่านประชาชนก็จะติดอกติดใจ และคัดลอกนำมาอ่านสืบทอดกันมาเหมือนดังวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่

2.1.3 โครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรอง

2.1.3.1 โครงเรื่องหลัก โครงเรื่องหลักของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นเรื่องโศกนาฏกรรมของความรัก ระหว่างท้าวภังคีและนางไอ่ โดยเริ่มตั้งแต่เมื่อท้าวภังคีเป็นชายโง่และนางไอ่เป็นลูกสาวเศรษฐี ชายโง่ได้ทอดทิ้งภรรยาไว้กลางป่าทำให้ภรรยาโกรธแค้นจนฆ่าตัวตายและผูกอาฆาตจองเวรมาถึงชาติใหม่ เมื่อลูกสาวเศรษฐีมาเกิดเป็นนางไอ่ก็ได้สั่งให้ข้าสามีของตนที่เกิดมาเป็นท้าวภังคีในร่างกระรอกเผือกตายตกไปตามกัน ดังคำอาฆาตที่ให้ไว้ในชาติก่อน

2.1.3.2 โครงเรื่องรอง ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มี 2 โครงเรื่องคือ 1, เรื่องความขัดแย้งระหว่างสุวรรณนาคราชกับสุทโธนาคราชเป็นโครงเรื่องที่กวีนำเสนอเพื่อเป็นการปูพื้นฐานความเป็นมาของเรื่อง เป็นการบอกถึงที่มาของสุทโธนาคราช และท้าวภังคี ซึ่งจะมีบทบาทในโครงเรื่องหลักต่อไป ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการย้ำให้เห็นโทษของการทะเลาะวิวาท ซึ่งเป็นแนวคิดที่ช่วยสนับสนุนเรื่องความอาฆาตพยาบาทในโครงเรื่องหลักให้มีน้ำหนักสมบูรณ์ยิ่งขึ้น 2. เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างนางไอ่และท้าวผาแดง เป็นโครงเรื่องที่กวีเสริมเข้ามาเพื่อเน้นน้ำหนักของผลเสียของความผูกอาฆาตพยาบาทเป็นอำนาจแห่งความชั่วร้าย ซึ่งสามารถจะทำลายให้ทุกสิ่งทุกอย่างพังพินาศย่อยยับลงไปได้ แม้แต่อำนาจแห่งความรักระหว่างท้าวผาแดงและนางไอ่ก็ไม่อาจต้านทานพลังแห่งความชั่วร้ายนี้ได้

2.1.3.3 การลำดับเรื่อง วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่มีโครงเรื่องค่อนข้างซับซ้อน เนื่องจากเป็นเรื่องที่เกิดจากการนำเรื่องราวหรือตำนานพื้นบ้าน 3 เรื่องมาประสานเข้ากันเป็นเรื่องเดียว คือ เรื่องการตั้งถิ่นฐานของคนไทยในอาณาจักรน่านเจ้า จนอพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เรื่องประเพณีบุญบั้งไฟของอาณาจักรขอม การล่มสลายของเมืองขอม ในขณะเดียวกันก็ต้องให้เกิดความสนุกได้รสในการอ่านด้วยนั้น กวีต้องอาศัยกลวิธีในการดำเนินเรื่องที่มีประสิทธิภาพแต่ก่อนที่จะกล่าวถึงการดำเนินเรื่องของกวี เพื่อป้องกันความสับสนในการวิเคราะห์และให้เกิดความกระจ่างในการพิจารณา ผู้วิจัยจะได้ลำดับเรื่องราวตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่องพอเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

1, กวีเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู ความว่า

บัดนี้ ศิริวันทาน้อม พุทธบาทนาโถ
ทั้งพระธรรมคำสอน พ้ำสงฆ์คุณแก้ว
มโนญาณตั้ง เยื้องแสงเฮืองฮุ่ง

2. กวีบอกจุดมุ่งหมายในการแต่ง

จักได้แป้นไว้ ในนิเทศปางหลัง

ไขนิทานผาแดง แต่งความปะเหี้ยนไว้

3. กวีเริ่มกล่าวถึงอาณาจักรขอม

3.1 อาณาจักรขอมเป็นนครหลวง คือ ีตานคร มีพญาขอมเป็น กษัตริย์ พญาขอมมีพระมเหสีชื่อ นางจันท์ มีธิดารูปงามชื่อนางไฉ่ เมื่อจำเริญวัยทรงให้ครองเมือง สุวรรณโคมคำ

3.2 กวีบรรยายความใหญ่โตของเมืองขอม มีปราสาทราชวัง งดงาม มีข้าทาสบริพารมากมาย

3.3 พญาขอมส่งญาติไปครองเมืองต่างๆ คือ เมืองศรีแก้ว เชียง เหี้ยน พ้าแดดสงยาง เมืองหงส์ เมืองทอง โดยทางแบ่งปันทหารและข้าทาสบริพารได้ตามสมควร

3.4 พระประยูรญาติร่วมกันสร้างพระปรางค์

3.5 นางไฉ่จำเริญวัย ความงามของนางระบือไปถึงเมืองผาโพง ท้าว ผาแดงผู้เป็นกษัตริย์ต้องการเห็นนาง

3.6 ท้าวผาแดง และคนสนิทเดินทางมาเมืองขอม ได้พบนางไฉ่ ท้าวผาแดงและนางไฉ่ลักลอบได้เสียกัน ท้าวผาแดงเดินทางกลับเมืองผาโพง

3.7 กวียุติเรื่องในตอนนีไว้ โดยกล่าวว่า

ขอโยติกาไว้ จากความไปใหม่

ยังไป แล้วท่อนี้ ไปหน้าจึงค่อยฟัง นั้นท่อน

4. กวีกล่าวถึงอาณาจักรน่านเจ้า

4.1 บรรยายสภาพของเมืองหนองแส ซึ่งเป็นนครหลวงว่า เป็น เมืองที่อุดมสมบูรณ์ เพราะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ

4.2 มีกษัตริย์ซึ่งเป็นเพื่อรักกันปกครองอยู่ 2 พระองค์ คือ สุวรรณ นาคราชกับสุทโธนาคราช ทั้งสองอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขเรื่อยมา

4.3 กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ทำให้ทั้งสองวิวาทกันว่า เมื่อสุทโธนาคราช หาช้างมาได้ ก็แบ่งปันให้เพื่อนเท่าๆ กับตน ทั้งสองได้เนื้อช้างมากมาย เมื่อสุวรรณนาคราชหาเม่นมาได้ ก็แบ่งเนื้อเท่ากันเช่นเดิม แต่ได้เนื้อน้อยมากสุทโธนาคราชไม่พอใจ ทั้งสองปรับความเข้าใจกันไม่ได้ จึงทำสงคราม

4.4 พระอินทร์สั่งให้เทวบุตรลงมาไกลเกลี่ย เทวบุตรสั่งสอน ศีลธรรมแก่ทั้งสอง แล้วสั่งให้ทั้งเมืองไปหาที่สร้างเมืองใหม่ ให้สุวรรณนาคราชไปตามลำน้ำน่าน และ สุทโธนาคราชไปตามลำน้ำโขง

4.5 ทั้งสองพาบบริวารอพยพผ่านสถานที่ต่างๆ กวีได้พูดถึงที่มาของ ชื่อสถานที่นั้นๆ สุทโธนาคราชสร้างบ้านเมืองเสร็จก่อน

4.6 กล่าวถึงอาณาจักรของสุทโธนาคราชว่าชื่อ “ศรีสัตตนาคนานนท์” มีโอรสรูปงามชื่อ ท้าวภังคี เมื่อท้าวภังคีจำเริญวัยก็ปรารถนาที่จะมีคู่ครอง

4.7 กวียติเรื่องไว้โดยกล่าวว่า

ขอโยติกาไว้ จาไปบพใหม่

บพเก่าไว้ท่อนี้ ขอได้ไผดพาย ก่อนแล้ว

5. พญาขอมเตรียมบุญบั้งไฟ

5.1 กวีบอกการเริ่มเนื้อความตอนนี้ว่า

บัดนี้ สัพพะกอดเกี่ยว กลอนเก่ามาแลง ก่อนแล้ว

จักได้ แบงกลอนสาร ใหม่มาแลมซ้อน

5.2 กล่าวถึงพญาขอมทรงเป็นกษัตริย์ที่เคร่งครัดในศาสนาทรง

ทำบุญบริจาคเป็นนิจ

5.3 พญาขอมทรงดำริที่จะสร้างบุญบั้งไฟ ทรงบอกบุญไปยังเมือง

บริวาร

5.4 ชาวเมืองขอมช่วยกันเตรียมงาน เช่น เตรียมอาหาร สถานที่

จัดหาบั้งไฟ แบ่งหน้าที่การต้อนรับแขกเมือง

6. ท้าวผาแดงร่วมงานบั้งไฟพญาขอม

6.1 ท้าวผาแดงทราบข่าวพญาขอมสร้างบุญบั้งไฟ ทรงปรารถนาจะ

สร้างบุญบั้งไฟร่วมกับนางไฉ่

6.2 ท้าวผาแดงสั่งไพร่พลสร้างบั้งไฟแสน และจัดเตรียมข้าวของ

และอาหารไปช่วยงาน

7. บุรพกรรมของท้าวภังคี

7.1 ชาวบุญบั้งไฟและความงามของนางไฉ่ระปือถึงเมืองนาค ท้าว

ภังคีปรารถนาจะเห็นนางไฉ่

7.2 กวีกล่าวย้อนเรื่องเมื่อชาติปางก่อนว่า ท้าวภังคีได้ทำกรรมต่อ

นางไฉ่ไว้ กรรมเวรจึงผูกพันมาถึงชาตินี้ เรื่องมีว่า

7.3 ในชาติก่อนท้าวภังคีเกิดเป็นชายไร้ฐานะยากจน เทียวขอทาน

ไปตามเมืองต่างๆ ได้มาขออาศัยอยู่บ้านเศรษฐี ช่วยทำงานอย่างขยันขันแข็งจนเศรษฐีรักใคร่ยกลูก

สาวให้เป็นภรรยา

7.4 ท้าวภังคีไม่เหลียวแลภรรยา เมื่อเดินทางกลับบ้านเมืองตน ได้

นำภรรยากลับไปด้วย ระหว่างเดินทางได้ทอดทิ้งภรรยาไว้กลางป่า ภรรยาแค้นใจจนฆ่าตัวตาย และ

อธิษฐานขอติดตามจองเวรมาในชาติหน้า

7.5 กวีกล่าวถึงการกลับชาติของตัวละครว่า ชายไปเกิดเป็นท้าว
 ภังคี และลูกสาวเศรษฐีไปเกิดเป็นนางไอ่

7.6 กวีบอกไปถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตว่า ท้าวภังคีจะถูก
 นางไอ่ฆ่าตายบนต้นไม้ตามอำนาจกรรมเก่าที่ติดตามมา

7.7 กวีบอกการยุติเรื่องในตอนนี่ว่า

ขอโยติกาไว้ บุรพกรรมนางไอ่

ชาติก่อนพัน ภังคีท้าวฮ่อมนาง

แท้แล้ว

8. พญาขอมสร้างบุญบังไฟ

8.1 กล่าวถึงขั้นตอนการทำบังไฟ

8.2 กล่าวถึงกรรมเก่าของพญาขอมว่า ได้ติดตามมาถึงชาตินี้ทำให้
 ความตั้งใจของพระองค์ในการจัดงานบังไฟ ต้องพบอุปสรรคบ้าง

8.3 กล่าวถึงการประดับตกแต่งบังไฟที่ทำเสร็จแล้ว

8.4 กล่าวถึงหัวเมืองต่างๆ ส่งบังไฟแลเครื่องราชบรรณาการมา

ร่วมงาน

8.5 ท้าวผาแดงนำขบวนบังไฟมาถึงเมืองขอม

8.6 พญาขอมต้อนรับท้าวผาแดง

แข่งขันบังไฟ

8.7 พญาขอมชักชวนพระประยูรญาติและท้าวผาแดงร่วมพนัน

8.8 ท้าวภังคีกราบลาพระราชบิดามาร่วมงานบังไฟ

8.9 ท้าวภังคีและบริวารปลอมตัวเข้ามาใกล้ตำหนักนางไอ่

8.10 บังไฟพญาขอมและท้าวผาแดงแพ้พนัน

8.11 พญาขอมผิดสัญญาไม่ยอมพระราชทานรางวัลแก่ผู้ชนะทำให้
 พระประยูรญาติเดินทางกลับเมืองของตนด้วยความไม่พอใจ

8.12 ท้าวผาแดงเดินทางกลับเมืองผาโพง

9. ท้าวภังคีเดินทางมาหานางไอ่

9.1 ท้าวภังคีกราบลาพระราชบิดาเดินทางมาหานางไอ่ พระราช
 บิดาทรงทัดทาน แต่ท้าวภังคีไม่ยอมเชื่อ

9.2 ท้าวภังคีและบริวารเดินทางมาถึงเมืองขอม ท้าวภังคีแปลงกาย
 เป็นกระรอกเผือก ส่วนบริวารแปลงกายเป็นนกนานาชนิด ทั้งหมดก็ขึ้นไปอยู่บนต้นไม้ข้างตำหนักนาง
 ไอ่ ส่งเสียงจ้อแจ่งไปทั่ว

9.3 นางโง่ได้ยินเสียงกระดิ่งทองจึงออกจากตำหนักมาพบกระรอกเผือก นางโง่อยากได้กระรอกเผือก สั่งให้นายพรานยิงกระรอกเผือก

9.4 นายพรานยิงกระรอกเผือก

9.5 ท้าวภักดิ์ในร่างกระรอกเผือกอธิษฐานให้เนื้อของตน สามารถแบ่งปันให้ชาวเมืองได้อย่างทั่วถึง และโอฬารกรรมแก่นางโง่ก่อนสิ้นชีวิต

9.6 ชาวเมืองขอมแบ่งปันเนื้อกระรอก

9.7 บรียารนาคเดินทางกลับเมือง

9.8 สุทโธนาคราชจัดกองทัพมาบุกหลายเมืองขอม

9.9 ท้าวผาแดงเดินทางมาหานางโง่ นางโง่นำเนื้อกระรอกเผือกมาถวาย ท้าวผาแดงสั่งให้นางโง่เอาเนื้อกระรอกไปทิ้ง และทรงวิตกต่ออันตรายที่จะตามมา

9.10 กองทัพนาคบุกหลายเมืองขอม ท้าวผาแดงพานางโง่ขึ้นม้าหนีพญานาคตามทัน และฉุดนางโง่ลงไปได้ดิน

9.11 ท้าวผาแดงเดินทางกลับเมืองผาโพง ทรงโคกเศร้ายต่อการจากไปของนางโง่ จนไม่ยอมเสวย

9.12 ท้าวผาแดงสิ้นพระชนม์เป็นผี ได้นำบรียารนาคบุกเมืองนาค เพื่อแก้แค้นให้นางโง่

9.13 กองทัพของท้าวผาแดงและกองทัพของสุทโธนาคราชต่อสู้กัน บรียารของทั้งสองฝ่ายล้มตายลงไปจำนวนมาก แต่ยังมีใครแพ้ชนะ

9.14 พระอินทร์เสด็จลงมาห้ามทัพ ทรงตัดสินให้ทั้งสองฝ่ายรอจนถึงยุคพระศรีอารียะ เพื่อจะได้ชำระเรื่องราวระหว่างนางโง่ และท้าวภักดิ์

9.15 กวีจับเรื่องด้วยการบอกจุดมุ่งหมายในการแต่งเรื่องว่า

นิภูติตั้งหมดเสี้ยม บรบรรพสุตยอด

ผาแดงนางโง่แล้วท่อนี้ ถวายไว้ที่ควร ก่อนแล้ว,

2.1.4 คุณค่าทางวรรณศิลป์

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางโง่ มีการดำเนินเรื่องที่ตื่นเต้นเร้าความสนใจของผู้อ่าน การบรรยายฉากเน้นความสมจริงเป็นหลัก บรรยายกาศของเรื่องสามารถสร้างความสะเทือนอารมณ์ได้อย่างยิ่ง ตัวละครมีลักษณะเหมือนคนที่มีชีวิตจิตใจจริงๆ การเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยใจคอของตัวละครเป็นไปอย่างสมเหตุสมผล ใช้กลวิธีในการเล่าเรื่องหลายแบบ ทำให้เรื่องกระชับไม่เยิ่นเย้อ มีความสมจริงสมจัง คำประพันธ์ที่ใช้แต่งเป็นแบบง่าย ๆ เน้นสัมผัสอักษรมากกว่าสัมผัสสระ ไม่เคร่งครัดในการกำหนดคณะมากนัก การสรรค่านำมาใช้ในการประพันธ์เป็นไปอย่างเหมาะสม มีความสวยงามในรูปของคำ มีความไพเราะในเสียงของคำ และคำที่นำมาใช้มีความหมายลึกซึ้งกินใจยิ่ง

นัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของภาพพจน์ มีการเปรียบเทียบสิ่งต่างๆ ได้อย่างลึกซึ้งคมคาย ทำให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดจินตนาการอันกว้างไกล มีการใช้สัญลักษณ์ที่เข้าใจง่ายและมีความหมายลึกซึ้ง สิ่งต่างๆ เหล่านี้ทำให้วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่สามารถสร้างความสะท้อนอารมณ์ และจินตนาการแก่ผู้อ่านได้อย่างดียิ่ง

2.1.5 สภาพสังคม ประเพณี และวัฒนธรรม

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ได้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมอีสานในสมัยโบราณว่า เป็นสังคมที่ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ผูกพันกับธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ประชาชนส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์ มีการทำกิจกรรมบ้างในบางสังคมที่เจริญ ประชากรในแต่ละชุมชนมีความผูกพันเป็นเครือญาติเดียวกัน มีการปกครองโดยกษัตริย์เมืองบริวารต่างเป็นวงศ์ญาติกันทั้งสิ้น ครอบครัวเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียวในชนชั้นสามัญชน ส่วนชนชั้นกษัตริย์ครอบครัวจะเป็นแบบมากเมีย ทุกครอบครัวมีบิดาเป็นใหญ่ ฝ่ายชายจะพักอาศัยอยู่กับฝ่ายหญิง คู่สมรสมักมาจากสังคมเดียวกัน ญาติฝ่ายสามีจะมีอิทธิพลมากกว่าญาติฝ่ายภรรยา ประชาชนนับถือศาสนาที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ประเพณีที่สำคัญของสังคมคือ ประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งมาจากความปรารถนาในอันิสงส์ผลบุญของกษัตริย์ ค่านิยมที่สำคัญของสังคมจะยกย่องคนที่มีอุตสาหกรรมวิริยะ ชายหญิงจะเกี่ยวพาราสีกันโดยผ่านคนกลาง ชายหญิงมักมีความสัมพันธ์ทางเพศกันก่อนสมรส สามีภรรยามีความเสมอภาคกันในการทำงานในครอบครัว ญาติพี่น้องในตระกูลเดียวกันจะช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน ลูกผู้หญิงจะเชื่อบิดามารดามากกว่าลูกผู้ชาย ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนนับถือความมีจิตใจหนักแน่นเป็นสำคัญ นิยมสืบทอดเรื่องราวเก่าๆ ไว้เป็นมรดกทางสังคม รักความสนุกสนานรื่นเริง นับถือความมีน้ำใจ แต่ถ้าผู้ใดทำให้โกรธแค้นก็จะผูกอาฆาตพยาบาทจนถึงที่สุด ประชาชนมีความสามารถในการนำดนตรีมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ใช้เพื่อความรื่นเริงและเพื่อบอกเวลา

2.1.6 เรื่องย่อ

ในดินแดนอันกว้างใหญ่ของภาคอีสานในขณะนั้น ยังมีอาณาจักรใหญ่ที่เจริญรุ่งเรืองมากอยู่อาณาจักรหนึ่งคือ อาณาจักรขอม มีกษัตริย์ผู้ปกครองคือพญาขอม มีเมืองหลวงชื่อ ฐิตานคร หรือ หนองหาร พญาขอมมีพระราชธิดาผู้ทรงพระสิริโฉมงดงามมากพระนามว่า นางไอ่ ความงามของนางไอ่เป็นที่เลื่องลือไปทั่ว จนถึงเมืองผาโพงซึ่งเป็นเมืองอยู่นอกอาณาจักรขอม มีกษัตริย์หนุ่มปกครองพระนามว่า ท้าวผาแดง แม้แต่ท้าวภังคีโอรสสุทโธนาคราชก็ทรงทราบกิตติศัพท์ความงามของนางไอ่ กษัตริย์หนุ่มทั้งสองต่างมีความปรารถนา อันแรงกล้าที่จะเดินทางมาชมโฉมนางไอ่ และสู่ขอนางเป็นพระมเหสีให้ได้ แต่ท้าวผาแดงทรงตัดสินใจเดินทางมาหานางไอ่ก่อน ในที่สุดทั้งสองก็ลักลอบได้เสียแลผูกพันรักใคร่กันอย่างแน่นแฟ้น

กล่าวถึงเมืองหนองแส เมืองนี้ตั้งอยู่ริมหนองน้ำใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ มีผู้ปกครองอาณาจักร 2 คน คือ สุวรรณนาคราช และสุทโธนาคราช ทั้งสองมีความสัมพันธ์เป็นเพื่อนร่วมน้ำ

สาบาน มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน อยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันตลอดมา วันหนึ่งสุทโธนาคราชล่าช้างมาได้ตัวหนึ่ง จึงแบ่งปันให้แก่เพื่อนแจกจ่ายแก่ประชาชนของตนอย่างทั่วถึงเท่าเทียมกัน ต่อมาสุวรรณนาคราชจับเม่นมาได้ ก็แบ่งปันแก่เพื่อนในทำนองเดียวกัน แต่ส่วนแบ่งที่ได้รับนั้นน้อยมาก จึงทำให้สุทโธนาคราชเกิดความคลางแคลงใจว่า สุวรรณนาคราชคงจะกินส่วนแบ่งไว้มากแล้วแบ่งมาให้ตนแต่น้อย จึงแสดงความไม่พอใจโดยส่งเนื้อเม่นคืน ทั้งสองพยายามปรับความเข้าใจกันแต่ก็ไม่สามารถตกลงกันได้ จึงประกาศสงครามต่อกัน ประชาชนของทั้งสองฝ่ายล้มตายลงเป็นจำนวนมาก เดือนร้อนถึงพระอินทร์ผู้รักษาความสงบของโลก จึงส่งเทพบุตรลงมาห้ามทัพ เทพบุตรตัดสินข้อขัดแย้งของทั้งสองฝ่าย โดยให้ทั้งสองอพยพแยกย้ายกันไปสร้างเมืองใหม่ สุวรรณนาคราชไปสร้างเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน ส่วนสุทโธนาคราชอพยพมาสร้างเมืองใหม่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง สุทโธนาคราชมีโอรสองค์หนึ่งชื่อ ท้าวภังคี พระองค์ทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาชนด้วยความสงบสุขสืบมา

ต่อมาพญาขอมดำริที่จะจัดงานบุญบั้งไฟขึ้น ทรงประกาศบุญไปยังเมืองบริวารของพระองค์ ชาวการทำบุญได้ล่วงรู้ไปถึง ท้าวผาแดงและท้าวภังคี ทั้งสองตัดสินพระทัยที่จะเสด็จมาร่วมงานครั้งนี้ให้ได้เพื่อจะได้มีโอกาสพบกับนางไฉ่ ท้าวผาแดงทรงจัดทำบั้งไฟแสนมาร่วมงานด้วยอย่างเปิดเผย ส่วนท้าวภังคีได้ลักลอบปลอมตัวมาร่วมกับบริวาร ท้าวผาแดงได้รับการต้อนรับจากพญาขอมและนางไฉ่อย่างสมเกียรติ พญาขอมได้เชิญชวนพระประยูรญาติและท้าวผาแดงแข่งขันบั้งไฟกัน โดยมีการพนันเอาทรัพย์สินและบ้านเมือง พญาขอมและท้าวผาแดงแพ้พนัน ทำให้ท้าวผาแดงต้องจากนางไฉ่กลับบ้านเมืองของตนตามสัญญาที่พนันไว้ ในช่วงนี้ท้าวภังคีและบริวารได้ปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกและนกต่างๆ ขึ้นไปจับอยู่บนต้นไม้ริมตำหนักของนางไฉ่ ส่งเสียงอึกทึกจ้อแจ้วระงมไปทั่วเป็นเพราะเวรกรรมแต่ชาติปางก่อนที่ท้าวภังคีก่อไว้ต่อนางไฉ่ จึงคลใจให้นางไฉ่สั่งให้นายพรานใช้หน้าไม้ยิงท้าวภังคีในร่างกระรอกเผือกสิ้นพระชนม์อยู่บนต้นไม้ตนเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างท้าวภังคีและนางไฉ่แต่ชาติปางก่อนนั้นมีเรื่องเล่าว่า ท้าวภังคีเป็นชายใ้ฐานะยากจน เทียบร่อนเร่ขอทานไปตามเมืองต่างๆ วันหนึ่งเดินทางมาถึงบ้านเศรษฐีได้ขออาศัยอยู่กับเศรษฐีโดยยอมทำงานรับใช้ทุกอย่าง ชายใ้ทำงานอย่างขยันขันแข็งเป็นที่พอใจของเศรษฐี เศรษฐีจึงตัดสินใจยกลูกสาวให้เป็นภรรยา ในขณะที่อยู่อาศัยกับเศรษฐีนั้น ชายใ้ไม่ได้ปฏิบัติตนในฐานะของสามีที่ดีเลย ไม่ยอมนอนร่วมกับภรรยา ไม่เคยเอาอกเอาใจภรรยาแม้แต่น้อย แต่ภรรยาก็ไม่เคยแพร่พรายเรื่องนี้ให้ใครรู้ ต่อมาชายใ้ได้ขออนุญาตเศรษฐีเดินทางกลับบ้านเมืองตน เศรษฐีอนุญาตและให้นำภรรยากลับไปด้วย ชายใ้และภรรยาจึงออกเดินทางจากเมืองเข้าสู่ป่าเขาลำเนาไพร ในระหว่างเดินทาง ภรรยาเป็นผู้รับภาระในการหาบคอนสิ่งของและเสปียงอาหารด้วยความเหนื่อยยากลำบาก โดยที่ชายใ้ไม่เคยเหลียวแลช่วยเหลือเลย เมื่อเดินทางมาได้หลายวันเสปียงอาหารที่เตรียมมาก็หมดลง ทั้งสองมาพบต้นมะเดื่อที่มีผลสุกแดงเต็มต้น ชายใ้ปีนขึ้น

ไปเก็บผลมะเดื่อกินโดยไม่ยอมทิ้งผลมะเดื่อลงมาให้ภรรยาที่รออยู่โคนต้นไม้ด้วยความหิวโหยเลย เมื่อกินจนอิ่มแล้วก็ปีนลงมาจากต้นไม้แล้วเดินทางหนีไป ภรรยาทนความหิวไม่ไหวจึงปีนขึ้นไปเก็บผลมะเดื่อกินบ้าง เมื่ออิ่มแล้วก็ออกเดินทางติดตามสามี แต่ก็ตามไม่ทัน เกิดหลงทางกลางป่าเปลี่ยวสุดปัญญาที่จะหาทางออกได้ นางรู้สึกเสียใจ หมดหวังและเคียดแค้นสามีมาก จึงตัดสินใจโดดน้ำฆ่าตัวตาย แต่ก่อนที่จะตายนางได้อธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอตามมาจองเวรสามีในชาติต่อมา โดยอธิษฐานขอให้ตนเป็นฝ่ายฆ่าสามีให้ตายบนต้นไม้บ้าง ชายไปมาเกิดเป็นท้าวภักดิ์ และลูกสาวเศรษฐีมาเกิดเป็นนางไฉ่ดังกล่าว

เมื่อบริวารนาครที่ติดตามไปกับท้าวภักดิ์เดินทางกลับเมืองนาค และนำข่าวการสิ้นพระชนม์ของท้าวภักดิ์มากราบทูลพญาสุทโธนาคราช ทำให้พญาสุทโธนาคราชทรงเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงบัญชาให้จัดกองทัพใหญ่กรีธาพลเข้าตีเมืองขอมอย่างเงียบๆ ขณะนั้นท้าวผาแดงได้เดินทางมาหาทางไฉ่ยังเมืองขอม ระหว่างทางได้ผ่านกองทัพนาครที่แปลงร่างเป็นขอนไม้ระเกะระกะอยู่ตามข้างทาง เมื่อเดินทางถึงตำหนักของนางไฉ่ นางไฉ่ได้จัดอาหารที่ทำด้วยเนื้อกระรอกเผือกมาถวาย ท้าวผาแดงทรงเกิดความสงสัยจึงตรัสถามนางไฉ่ว่าเป็นเนื้อของอะไร เมื่อนางไฉ่กราบทูลว่าเป็นเนื้อกระรอกเผือก ท้าวผาแดงทรงตกพระทัยและบอกแก่นางไฉ่ว่า การที่นางฆ่ากระรอกเผือกนี้จะเป็นสาเหตุทำให้บ้านเมืองพินาศล่มจม ท้าวผาแดงจึงไม่ทรงเสวยกระรอกเผือก ทรงสั่งให้นำเนื้อกระรอกเผือกไปทิ้งให้มดกินเสีย แล้วทั้งสองพระองค์ก็ทรงเข้าที่บรรทม แต่เพราะความวิตกในเหตุการณ์ร้ายที่กำลังจะเกิดขึ้น ทำให้ทั้งสองพระองค์ไม่อาจข่มพระเนตรให้หลับลงได้ เมื่อเวลาล่วงเลยไปจนตีอกกองทัพพญานาคได้ดำดินถึงเมืองขอม ได้ทำลายบ้านเรือนของราษฎรที่กินกระรอกเผือกและปราสาทพระราชวังของพญาขอมจนย่อยยับ ยกเว้นแต่บริเวณที่ดอนซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกหญิงหม้ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกเผือกเท่านั้น เมื่อเหล่านาคดำดินมาจนถึงตำหนักของนางไฉ่ ท้าวผาแดงได้นำนางไฉ่ขึ้นม้าควบหนีออกไปจากเมือง แต่ก็ถูกพญานาคติดตามไปอย่างกระชั้นชิด จนเมื่อม้าอ่อนกำลังลงทำให้พญานาคติดตามมาทัน พญานาคได้ใช้หางวัดเอานางไฉ่ลงไปใต้พื้นดิน ส่วนท้าวผาแดงสามารถรอดชีวิตกลับไปถึงเมืองผาโพง แต่ก็ทรงเศร้าโศกเสียพระทัยจนสิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วได้เป็นหัวหน้าฝึมนำบริวารฝึยกทัพเข้าโจมตีล้างแค้นพญานาค ทั้งสองฝ่ายสู้รบกันจนไฟพล่มตายลงเป็นจำนวนมาก เตือนร้อนถึงพระอินทร์ต้องเสด็จจากสวรรค์ลงมาห้ามทัพทั้งสอง โดยสั่งให้ทั้งสองฝ่ายนำบริวารกลับเมืองของตน ส่วนปัญหาของ นางไฉ่และท้าวภักดิ์นั้น ต้องรอให้พระศรีอาริย์เสด็จลงมาตัดสินในอนาคต เรื่องราวแห่งการอาฆาตเช่นฆ่ากันจึงยุติลงได้

2.2 การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ข้อมูลพื้นที่ศึกษาของงานวิจัยนี้ประกอบด้วยพื้นที่ 5 แห่งคือ

1. บ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
2. บ้านหนองหาน ตำบลหนองหาน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

3. บ้านท่าวัดเหนือ ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
4. ชุมชนหาดสวนสุข ตำบลแสนสุข อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
5. บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนและความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ที่ศึกษา การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้วิจัยขอนำเสนอรายละเอียดตามประเด็นดังนี้

2.2.1 บ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ที่มา : <http://www.chiangwae.go.th>

ภาพประกอบ 3 สภาพทั่วไปของบ้านเชียงแหว

2.2.1.1 การตั้งถิ่นฐานและลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านเชียงแหวเดิมขึ้นตรงต่อตำบลอุ่มจาน ต่อมาหมู่บ้านได้ขยายและเจริญเติบโตขึ้นมาเรื่อยๆ และเมื่อวันที่ 12 กันยายน 2512 จึงได้แยกออกมาจากตำบลอุ่มจาน มาตั้งเป็นตำบลเชียงแหว ขณะนั้นมีอยู่ 9 หมู่บ้าน ปัจจุบันได้ขยายเป็น 13 หมู่บ้าน บ้านเชียงแหว หมู่ที่ 1 ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2375 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 ปัจจุบันบ้านเชียงแหวมีอายุแล้ว 178 ปี สถานที่ก่อตั้งเดิมเป็นป่า มีสัตว์อาศัยมากมาย ครั้งแรกมีคนอาศัยอยู่ 3 ครอบครัว อพยพเข้ามาอยู่ คือ หมื่นประเสริฐ หมื่นจุมพล หมื่นพิทักษ์ ได้บุกเบิกตั้งบ้าน และต่อมามีครอบครัวอพยพเข้ามาอยู่อีก 4 ครอบครัว คือ มหาเสนา มหาเชียงสา พ่อเมืองปาก นายสุโพธิ์ พ่อตาจ้าจาก ได้อพยพมาจากบ้านแซว ได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่คุ้มถิ่น หมู่ที่ 1 บ้านเชียงแหว ต่อมาคนทั้งหมดได้มารวมตัวกันอยู่ในชุมชนเชียงแหว และได้สร้างศาลาเทพารักษ์ไว้กลางหมู่บ้าน และได้อันเชิญดวงวิญญาณของท้าวมหาแดง เข้าสถิตในศาลานี้ ปัจจุบันเรียกว่าหอปู่ตาแดง และได้รวมกันบูรณะปฏิสังขรวัดเก่าแก่อยู่กลางบ้าน ซึ่งพบซากปรักหักพังของเจดีย์และโบสถ์ สันนิษฐานว่าเป็นวัดสมัยพญาขอม ชื่อวัดชขิตาราม ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น วันสมศรีสะอาด จนถึงปัจจุบัน และ บ้านเชียงแหวได้แยกออกเป็น 5 ชุมชนได้แก่ ชุมชนหมู่ที่ 1, 2, 7, 11, 12 จนถึงปัจจุบัน ตำบลเชียงแหว ได้ตั้งสภาตำบล เมื่อวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2538 ตั้ง

เป็นองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2539 และปัจจุบันยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลเชียงแหว เมื่อวันที่ 18กรกฎาคม พ.ศ. 2551

ลักษณะภูมิศาสตร์ของบ้านเชียงแหว เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ทิศเหนือติดต่อกับตำบลห้วยสามพาด กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม ทิศใต้ติดต่อกับตำบลพันดอนและตำบลกุมภวาปี ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลผาสุก ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลนาม่วง ตำบลอุ่มจาน กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จำนวนประชากรในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว 8.520 คน และจำนวนหลังคาเรือน 1,721 หลังคาเรือน ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร ทำนา ทำสวน ประมงน้ำจืด ทำไร่บางส่วน อาชีพเสริมคือ ผลิตภัณฑ์แปรรูปอาหาร เช่น กล้วยอบเนย ถั่วเคลือบ (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, 2556)

2.2.1.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ในสมัยต้นรัชกาลที่ 3 มีครอบครัวอพยพมาจากเมืองมัญจาคีรี หัวหน้ากลุ่มชื่อนายชาญภรรยาชื่อนางลา ได้พากันเข้าตั้งถิ่นฐานที่บ้านเชียงแหวปัจจุบัน นายชาญมีบุตรเกิดจากนางลา 5 คน คนหัวปีชื่อนายประเสริฐ ต่อมาได้รับศักดินาเป็นที่หมื่นประเสริฐ ภรรยาชื่อนางทา มีบุตรด้วยกัน 7 คน คนที่ 3 ชื่อ นางอ่อน เป็นโยมมารดาของพระครูพิทักษ์วิหารกิจ (สา สาสนปวโร วงษ์ศรีรักษา หรือ หลวงปู่สา) คุณตาเคยเล่าให้ฟังว่า ตอนเข้ามาห้กลางถางพงแรกๆ นั้นมี 3 ครอบครัว คือ หมื่นประเสริฐ (คุณตา) หมื่นจุมพล และหมื่นพิทักษ์ ต่อมามีครอบครัวจากเมืองหนองหารมาสร้างบ้านเรือนตอนใต้ลงมา ชื่อ มหาเสนา มหาเชียงสา พ่อเมืองปาก และนายสุโพธิ์เข้าไปรวมกลุ่มกับนายชาญ จึงมีเพียง 3 คน และอีกคนหนึ่งมาจากบ้านแซแล ชื่อตาจ้ำกาก สร้างบ้านเรือนอยู่ใต้ลงไปอีก เมื่อมีหลายกลุ่มจึงแยกเรียกเป็นกลุ่มหรือคุ้ม คือ กลุ่มหมื่นประเสริฐ เรียกคุ้มเหล่า กลุ่มมหาเสนา เรียกคุ้มกลาง กลุ่มตาจ้ำกาก เรียกคุ้มถิ่น ครั้งตั้งหลักแหล่งมั่นคงแล้ว ทั้งสามกลุ่มจึงปรึกษากันหาที่สร้างวัด เพื่อเป็นที่บรรพชาอุปสมบทลูกหลาน และเป็นที่ยาวยศิลาวยทาน ใครเอาเป็นภาระสืบอายุพระพุทธศาสนาตามประเพณีนิยมของไทยแต่โบราณกาล ที่ว่า มีบ้านไม่มีวัดก็เปรียบเสมือนคนที่ขาดจักขูไปข้างหนึ่งไม่สว่างม พร้อมกันนั้นได้พร้อมใจกันไปอัญเชิญเจ้ามเหศักดิ์ มาตั้งเป็นศาลเทพารักษ์หลักเมืองอยู่ที่ บ้านเชียงแหว ชาวบ้านนับถือกันว่าเป็นดวงวิญญาณของท้าวผาแดง ปัจจุบันชื่อ ศาลเจ้าปู่ผาแดง ตั้งอยู่ในบริเวณที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (สังเวียน มุขขุนทศ, 2542)

เดิมอำเภอกุมภวาปีมีฐานะเป็นเมือง จะตั้งเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่จากตำนานพื้นเมือง ผาแดงนางไอ่ได้กล่าวว่า เมืองกุมภวาปีมีมาแต่สมัยขอมเรื่องอำนาจในดินแดนนี้มีชื่อเดิมว่าขีตานครหรือเพดานนคร ปกครองโดยพญานาคที่ปลอมตัวขึ้นมาดูความงามของนางไอ่คำ ต่อมาเมืองขีตานครได้ล่มจม เพราะเกิดศึกชิงนางไอ่ระหว่างท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพงกับ

ท้าวพังคิบุตรพญานาคแห่งเมืองนาตาล ศึกครั้งนั้นทำให้เมืองขีตานครล่มจนกลายเป็นหนองหาน อำเภอกุมภวาปี เท่าทุกวันนี้

เมื่อถึงปลายรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีกลุ่มชนจากท้องถิ่นต่างๆ เช่น กลุ่มของนายชาญ นางเลา หมื่นประเสริฐ ตันตระกูลชาญนราและกลุ่มของมหาเสนาตัน ตระกูล ฮามไสย์ เป็นต้น ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มน้ำหนองหาน เนื่องจากอยู่ใกล้หนองน้ำใหญ่ มี ปลาชุกชุม ประชาชนจึงมีอาชีพปั้นหม้อ ดินเผา และจับปลาน้ำจืด หมู่บ้านนี้จึงมีชื่อว่า บ้านบึงหม้อ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไพศรีคัญ ผู้ครองเมืองได้ กราบบังคมทูลขอพระราชทานตราตั้งชื่อเมืองนี้ เป็นทางการว่า กุมภวาปี เพื่อให้สอดคล้องกับภูมิ ประเทศและชื่อหมู่บ้าน ซึ่งมาจากคำว่ากุมภะ แปลว่า หม้อ กับ วาปี แปลว่าหนอง หรือบึง คำว่า กุม ภวาปี นามนี้ จึงปรากฏหลักฐานตั้งแต่นั้นมา และจากการบันทึกการเสด็จการตรวจราชการ ของ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคนแรก ซึ่งได้มา ตรวจราชการมณฑลอุดร และมณฑลอีสาน ได้บันทึกเรื่องการเสด็จตรวจราชการและจัดพิมพ์ไว้ เมื่อปี ๒๔๖๓ มีความตอนหนึ่งว่า ข้ามหัยย้ายเดินถึงเขตเมืองกุมภวาปี เมืองนี้ยกเอาบ้านบึง หม้อ ตั้งขึ้นเป็นเมือง เมื่อรัชกาลที่ 5 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไพศรีคัญ มารับ นอกจากนี้ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังได้เสด็จไปเที่ยวรอบหนองหาน และได้ทรงบันทึกเป็นเรื่องราว ที่เกี่ยวกับหนองหาน (ปัจจุบันเขียนหนองหาน) ไว้ว่า หนองหานนี้มีชื่อเสียงมาในพงศาวดารเป็นปวง ใหญ่กว้างมาก มีชาวบ้านตั้งหาปลาอยู่โดยรอบ ทางเดินรอบหนองหานประมาณสองวัน มีท่าลงหนอง ที่บ้านเชียงแหว ระยะทางห่างจากเมืองกุมภวาปี 200 เส้น มีเกาะในหนองหาน เรียกกันว่าเกาะดอน แก้ว มีหมู่บ้านและวัดบนเกาะนั้นด้วย น้ำหนองหานที่ไหลลงปาวไปตกลำพาชี เมืองกุมภวาปีมีราษฎร อยู่ประมาณ 6.000 คน มีชาวเมืองนครราชสีมา มาตั้งทำมาค้าขายอยู่หลายครัว

ในปี พ.ศ. 2440 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงมหาดไทย รวมเมืองกุม ภวาปี หนองหาน หนองบัวลำภู และบ้านหมากแข้ง ตั้งขึ้นเป็นจังหวัดอุดรธานี เมืองกุมภวาปี จึงมี ฐานะเป็นอำเภอ ขึ้นตรงต่อจังหวัดอุดรธานี โดยมีที่ว่าการอำเภอกุมภวาปี ตั้งอยู่ที่บริเวณโรงเรียน ชุมชนบ้านน้ำซ่อง (โรงเรียนอนุบาล - กุมภวาปี ในปัจจุบัน) ตำบลพันดอน ปัจจุบันชาวบ้านนิยม เรียกว่า เมืองเก่า และมีพระประสิทธิธรรมพร (บุปผา สีหะไตร) เป็นนายอำเภอคนแรก แบ่งการ ปกครองออกเป็น 5 ตำบลใหญ่ คือ ตำบลปะโค ตำบลพันดอน ตำบลอุ่มจาน ตำบลตุมใต้ และตำบล แชนแล มีกำนันตำบลต่างๆ ตามลำดับดังนี้ ตำบลปะโค ขุนปะโคคุณากร ตำบลพันดอน ขุนพันดอนดิ สาร ตำบลอุ่มจาน ขุนอินทร์อุ่มจาน ตำบลตุมใต้ ขุนตุมคามิน ตำบลแชแล ขุนระบิลแชแล

ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2468 - 2472 ร.อ.อ.หลวงนิคมพรรณาเขต (เขียน สีหะ อำไพ) นายอำเภอคนที่ 9 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอกุมภวาปีจากบ้านน้ำซ่อง มาตั้งที่บ้านดงเมือง หรือที่ ชาวบ้านเรียกว่าเมืองใหม่ ตำบลตุมใต้ (ตำบลกุมภวาปี ในปัจจุบัน) โดยมีเหตุผล 4 ประการคือ 1,

เพราะที่ตั้งเมืองเก่าเป็นที่ลุ่ม ภูน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก และขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง 2. เพราะที่ตั้งเมืองใหม่ น้ำท่วมไม่ถึง ประกอบกับตั้งอยู่ริมน้ำปาว มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี 3. เพราะที่ตั้งเมืองใหม่ เป็นศูนย์กลางของทุกตำบล เหมาะแก่การขยายชุมชนใหม่ในอนาคต 4. เพื่อสร้างเมืองใหม่รองรับกับทางรถไฟสายใหม่ ที่แยกจากเส้นทางอุตรธานีผ่านบ้านดงเมือง สู่สกลนครและนครพนม

ต่อมาเมืองกุมภวาปีได้เจริญได้แตกเมืองต่างๆ ออกดังนี้ 1. แยกเป็นกิ่งอำเภอลือและเป็นอำเภอลือธานี ปี พ.ศ. 2511 2. แยกเป็นกิ่งอำเภอลือและเป็นอำเภอลือโนนสะอาด ปี พ.ศ. 2515 3. แยกเป็นกิ่งอำเภอลือและเป็นอำเภอลือสามหมอบ ปี พ.ศ. 2518 4. แยกเป็นกิ่งอำเภอลือและเป็นอำเภอลือทอง ปี พ.ศ. 2522 5. แยกเป็นกิ่งอำเภอลือประจักษ์ศิลปาคาร ปี พ.ศ. 2540

พระมหาธาตุเจดีย์ หรือชื่อที่คุ้นหูของคนทั่วไปว่าพระธาตุดอนแก้วนั้น ประดิษฐานอยู่กลางวัดมหาธาตุเจดีย์บ้านดอนแก้ว หมู่ที่ 5 ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุตรธานี เป็นเจดีย์ลักษณะทรงสี่เหลี่ยมคล้ายพระธาตุพนม สูงประมาณ 18 วาเศษ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง 6 วา 2

ศอก ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกกว้าง 6 วาเศษ มีบันไดขึ้นลง 2 ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออกและด้านทิศตะวันตก องค์พระธาตุมีลักษณะการสร้าง 2 ชั้นแต่แต่ละชั้นมีภาพสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติ เรื่องนรก-สวรรค์ วัสดุที่ใช้ก่อสร้างเป็นหินทรายรูปทรงสี่เหลี่ยมยาวประมาณ 1 ศอก รอบนอกฉาบด้วยปูน สันนิษฐานว่าคงเป็นการซ่อมแซมในภายหลัง รององค์พระมหาธาตุเจดีย์มีใบเสมาและเสาหินตั้งอยู่ทั้งแปดทิศ มีลักษณะแปเหลี่ยมบ้างแบนบ้าง สูงตั้งแต่ 2-4 เมตร ปัจจุบันศิลปกรรมเหล่านี้ตั้งอยู่ห่างจากองค์พระธาตุ 15-20 เส้น ก็ยังปรากฏอยู่ทั้งภายในและภายนอกวัด เข้าใจว่าเสาหินเหล่านี้คงเป็นเขตเมืองในยุคก่อนโน้น เสาหินเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าในยุคก่อนโน้นชุมชนแถบนี้คงมีความเจริญรุ่งเรืองมากและก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่วัดและบ้านที่มีความเจริญย่อมจะมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ซึ่งเรื่องนี้อาจจะโยงไปผูกพันกับหนองหาน อันเป็นที่มาของนิยายรักปรีมปรา เรื่อง ผาแดงนางไอ่ ก็อาจเป็นไปได้ นักโบราณคดีบางคนสันนิษฐานว่า พระธาตุดอนแก้ว ตลอดทั้งใบเสมาและเสาหินที่ปรากฏอยู่นั้น สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 หรือประมาณในพุทธศักราช 1100-1300 เพราะวัสดุที่ใช้ก่อสร้างเป็นหินทราย รวมทั้งภาพแกะสลักเป็นฝีมือช่างในสมัยทวารวดีตอนปลายหรือสมัยลพบุรีตอนต้น จึงแสดงให้เห็นว่าศิลปกรรมเหล่านี้มีมาก่อนปราสาทหินพิมาย ปราสาทเขาพนมรุ้ง หรือแม้แต่ปราสาทเขาพระวิหาร โดยมีทั้งตำนานและหลักฐานอ้างอิงจารึกไว้ว่า ได้มีพระอรหันต์คณะหนึ่งเดินทางไปนมัสการพระธาตุพนม กลับมาพระอรหันต์เจ้าคณะนี้ได้เดินรุดงค์ผ่านหมู่บ้านดอนแก้วแต่ยังไม่พินหมู่บ้านก็มีพระอรหันต์รูปหนึ่งอาพาธขึ้นอย่างกะทันหัน และได้ละสังขารลงที่นี้ พระอรหันต์ที่เหลือจึงช่วยกันประชุมเพลิง และสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของท่านไว้เมื่อปี พ.ศ. 11 หลังสร้างพระธาตุพนมเสร็จ 3 ปี จากนั้นเหล่าพระอรหันต์ก็เดินรุดงค์ต่อไป ต่อมาเหตุการณ์บ้านเมืองก็เกิดความผันผวน องค์พระเจดีย์ใหญ่ถูกปล่อยทิ้งร้างมานาน ขณะนั้นเองได้มีพระรุดงค์

ชาวเขมรรูปหนึ่งชื่อหลวงปู่อ๋มเดินธุดงค์มาพบองค์พระเจดีย์ซึ่งอยู่ในสภาพปรักหักพัง หมู่บ้านดอนแก้วก็ร้างไม่มีผู้คนอาศัย หลวงปู่อ๋มจึงได้ชักชวนชาวบ้านใกล้เคียงช่วยกันบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ จนมีลักษณะงดงามเป็นสถานที่รวมจิตใจของชาวบ้านในปัจจุบัน

นับแต่ พ.ศ. 2472 เป็นต้นมาได้มีผู้คนจากชัยภูมิและโคราชเข้าตั้งหลักแหล่งในบริเวณบ้านดอนแก้วมากขึ้น จึงได้มีการปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจดีย์กันหลายครั้ง เพื่อให้องค์พระธาตุมีความแข็งแรงคงทนมากขึ้นกว่าเดิมในปี พ.ศ. 2513 ชุมชนโบราณบ้านดอนแก้วนั้นมีลักษณะคล้ายกับเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยทั่วไปคือ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบตัวเมือง และมีศาสนสถานที่สำคัญอยู่นอกตัวเมือง นั่นคือพระมหาธาตุเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มใบเสมาหินปกรอบๆ ตามคตินิยมเพื่อแสดงเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คล้ายๆกับการปักใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เยื้ององค์พระธาตุไปทางทิศตะวันตก จะพบเห็นภาพสลักเป็นลวดลายธรรมชาติบางส่วน และจารึกภาษามอญที่มีสภาพลบเลือนไปมากแล้ว

ในปี พ.ศ. 2513 นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยศิลปากร คณะโบราณคดี ซึ่งมีนายไพโรจน์ อังสนากุล เป็นผู้นำได้มาตรวจสอบอายุของใบเสมาและเสาหิน ตลอดทั้งองค์พระมหาธาตุเจดีย์ นักโบราณคดีเหล่านี้สันนิษฐานว่า ศิลปกรรมดังกล่าวมีอายุไม่น้อยกว่า 1,500 ปี ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 กรมศิลปากรได้มาปักหลักหมุดรอบองค์พระมหาธาตุเจดีย์และปัจจุบันได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติไว้ด้วย สิ่งที่น่าสังเกตคือหมู่บ้านดอนแก้วแห่งนี้ไม่มีแหล่งหินทรายที่ใช้ในการก่อสร้างเลย ผู้ก่อสร้างเอามาจากที่ใดเอามาได้อย่างไร ย่อมเป็นเรื่องที่อนุชนรุ่นหลังต้องศึกษาค้นคว้า หวงแหน และอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ต่อไปอีกนานแสนนานอดีตคล้ายฝัน สู่ปัจจุบันอันรุ่งเรือง เป็นเมืองกุมภวาปี (อนุสาร อ.ส.ท. : ฉบับที่ 7 กุมภาพันธ์ 2553)

สอดคล้องกับนัฐวุฒิ สิงห์กุล (2553) ที่ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของอำเภอกุมภวาปีว่า เมืองกุมภวาปี เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และได้พัฒนาการต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีการสำรวจพบในท้องที่ต่างๆ กระจายอยู่เป็นบริเวณกว้าง

เมืองกุมภวาปีมีชื่อปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในนามเมืองเอกชะทีตา หรือที่ตานคร อันถือเป็นวรรณกรรมที่เป็นต้นเค้าของการปรากฏชื่อบ้านนามเมืองที่เกี่ยวข้องในบริเวณหนองหานน้อยและลุ่มน้ำชีตอนบน ความในวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่อง “ผาแดงนางไอ่” กล่าวว่า เมืองที่ตานครเป็นเมืองใหญ่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ เจ้าผู้ครองเมืองชื่อพญาขอม มีธิดาชื่อว่า ไอ่คำ เมื่อนางไอ่คำเจริญวัยได้มีเจ้าชายจากเมืองผาโพงชื่อ ท้าวผาแดง ได้มาติดพันเกี้ยวพาราสีหวังได้เป็นคู่ครอง

กาลต่อมา พญาขอมได้จัดงานบุญบั้งไฟของเมืองที่ตานครนี้ได้ล่องเรือไปถึงเมืองบาดาลเขตแดนของพญานาค ทำให้ท้าวพังค้อธอสของพญานาคหลอมตัวเป็นกระรอกเผือกขึ้นมาเที่ยว

ชมงานพร้อมกับบริเวณท้าวพังคี่ในร่างกระรอกเผือกได้แอบยลโฉมนางไอ่คำทางช่องหน้าต่าง เมื่อนางไอ่เห็นเข้าก็ปรารถนาอยากได้กระรอกเผือกไว้เซยชมจึงให้เสนาอามาตย์ตามจับแต่ก็จับไม่ได้ ในที่สุดนายพรานประจำเมื่อกี้ใช้หน้าไม้ยิงกระรอกเผือกตายแล้วก็ฆ่าแหละเนื้อกระรอกนำมาแบ่งปันประกอบอาหารกิน ด้วยแรงอธิษฐานของพังคี่ก่อนตายทำให้เนื้อกระรอกเผือกเพิ่มปริมาณขึ้นอย่างมากมายกินกันทั่วเมืองก็ไม่หมดและขอให้คนที่ได้กินเนื้อจึงตายตามไปด้วย

เมื่อท้าวพังคี่ตาย บริวารได้กลับไปบอกพญานาคบิดาของพังคี่ทำให้พญานาคโกรธมากจึงสำแดงอิทธิฤทธิ์ทำให้เมืองที่ตานครของพญาขอมถล่มจมดินกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งก็คือหนองหานกุมภวาปีนั่นเอง ส่วนชาวเมืองที่กินเนื้อกระรอกเผือกก็ล้วนตายกันหมดรวมทั้งท้าวผาแดงและนางไอ่คำด้วย ยกเว้นบรรดาแม่ย่าที่ไม่ได้รับแบ่งเนื้อกระรอกเผือกมากิน ทำให้บ้านเมืองของเขาไม่ถูกทำลาย จึงเหลือเป็นเกาะกลางหนองหานที่เรียกกันว่า “ดอนแก้ว” ในปัจจุบัน

ลักษณะของโบราณบ้านดอนแก้ว จะมีลักษณะคล้ายกับเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยทั่วไป คือมีคูน้ำคันดินล้อมรอบตัวเมือง และมีศาสนสถานที่สำคัญอยู่นอกตัวเมือง นั่นคือพระมหาธาตุเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มใบเสมาปักกรอบๆ โดยมีคตินิยมเพื่อแสดงเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คล้ายๆ กับการปักใบเสมาของเมืองฟ้าแดดสูงยาง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดกาฬสินธุ์ เยื้ององค์พระมหาธาตุเจดีย์ไปทางทิศตะวันตกเราจะพบภาพสลักเป็นลวดลายธรรมชาติบางส่วนและจารึกภาษาขอมที่มีสภาพลบเลือนไปมากแล้วสองใบ

จากสิ่งที่กล่าวมาแล้วจึงพออนุมานได้ว่า ชุมชนโบราณบ้านดอนแก้วมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ถึงแม้จะมีการสับเปลี่ยนกลุ่มของผู้คนเข้ามาอาศัยอยู่เป็นช่วง ๆ จนไม่สามารถที่จะสืบสานความเป็นมาได้อย่างต่อเนื่องจากปากสู่ปากได้ แต่ในด้านแหล่งโบราณคดีที่ปรากฏให้เห็นปัจจุบันนี้ ก็เป็นสิ่งยืนยันถึงความสำคัญ และอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ครั้งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งสำคัญ บรรดาบ้านเมืองต่างๆ ในหัวเมืองลาวและหัวเมืองภาคอีสาน ได้มีใบบอกไปกรุงเทพฯ เพื่อขอตั้งขึ้นเป็นบ้านเมืองในพระราชอาณาจักรสยามและมีการเปลี่ยนชื่อบ้านนามเมืองให้ไพเราะขึ้น โดยเจ้าหน้าที่ทางราชสำนักจะพิจารณาชื่อจากภูมินามดั้งเดิมแล้วนำมาดัดแปลงชื่อเพื่อให้พระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกนามมงคลของบ้านเมือง แล้วจึงมีสตราตั้งเมืองอนุญาตให้ตั้งเป็นบ้านเมืองที่สำคัญต่อไป บ้านบึงหม้อได้รับการตั้งชื่อนามมงคลจากราชสำนักกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2415 ว่า “เมืองกุมภวาปี” ซึ่งเมืองกุมภวาปีได้ตั้งจากชื่อเดิม คือ บ้านบึงหม้อ เนื่องจากรากศัพท์คำว่า กุมภ หรือ กุมภ์ นั้นมีความหมายว่า หม้อ หรือ ชื่อราศีที่ 11 รูปคนปั้นหม้อ ส่วนคำว่า วาปี หมายถึง หนองน้ำหรือบึง เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันจึงได้คำว่า กุมภวาปี อันหมายถึง บึงหม้อ นั่นเอง

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยพระองค์แรกของประเทศไทย เสด็จตรวจราชการมณฑลอุดรและมณฑลอิสาน ได้บันทึกการเสด็จ และจัดพิมพ์ไว้เมื่อปีออก พุทธศักราช 2463 ความว่า

“...ข้ามห้วยอ้ายเต็นถึงเขตเมืองกุมภวาปี เมืองนี้ยกบ้านบึงหม้อตั้งขึ้นเป็นเมืองเมื่อในรัชกาลที่ 5 พระวรวงศ์เธอ ผู้ว่าราชการเมืองกุมภวาปีมารับ...”

นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังได้เสด็จไปเที่ยวชมรอบหนองหานและได้บันทึกต่อไปอีกว่า

“...หนองหานนี้มีชื่อมาในพงศาวดาร เป็นหนองใหญ่กว้างมาก มีชาวบ้านอาศัยหาปลาอยู่โดยรอบ ทางเดินรอบหนองหานประมาณ 2 วัน มีท่าลงหนองที่บ้านเชียงแหว ระยะทางห่างจากเมืองกุมภวาปี 200 เส้น มีเกาะในหนองเรียกว่า เกาะดอนแก้ว มีหมู่บ้านและวัดบนเกาะนั้นด้วย น้ำหนองหานนี้ไหลลงลำปาวไปตกลำพาชี เมืองกุมภวาปีมีราษฎรประมาณ 6.000 คน มีชาวเมืองนครราชสีมาตั้งบ้านทำมาค้าขายด้วยหลายครัว...” การที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายไว้เช่นนี้ก็พอให้เป็นที่สังเกตได้ว่าในเมืองกุมภวาปีสมัยนั้นได้มีชาวโคราชเข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพทำมาค้าขายแล้ว ซึ่งชาวโคราชนี้ถือเป็นกลุ่มชนที่มีความชำนาญในด้านเครื่องปั้นดินเผากลุ่มหนึ่งในภาคอีสาน ดังนั้นเมื่อได้เข้ามาอยู่ในบริเวณหนองหานจึงได้นำเอาดินที่มีคุณสมบัติในการเกาะตัวเป็นอย่างดีมาปั้นเป็นภาชนะเครื่องใช้จำพวกหม้อ ไห และอื่นๆ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่ชาวบ้านจะเรียกชื่อหนองน้ำหรือบึง ที่ดินมีคุณสมบัติในการนำมาปั้นหม้อไหได้ดีว่า “บึงหม้อ” อีกนัยหนึ่งของชื่อบึงหม้ออาจจะมาจากลักษณะของบึงหรือหนองหานนี้มีความคล้ายคลึงกับหม้อก็เป็นได้ ชาวบ้านจึงพากันเรียกว่า “บึงหม้อ” ซึ่งเหตุผลนี้ก็ต้องให้ผู้เชี่ยวชาญทางธรณีวิทยาและภาพถ่ายทางอากาศ ทำการศึกษาสภาพภูมิศาสตร์และตีความกันต่อไป แต่ก็มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ในบริเวณเมืองกุมภวาปีนี้ ถือว่าเป็นชุมชนโบราณที่มีพัฒนาการมาช้านานนับย้อนลงไปประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-13 สมัยทวารวดี ตามหลักฐานทางโบราณคดีที่บริเวณเกาะดอนแก้วกลางหนองหาน จากการศึกษาของนักวิชาการด้านโบราณคดีพบว่าบริเวณเกาะดอนแก้วนี้มีร่องรอยของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี คือตัวเมืองมีลักษณะเป็นรูปวงกลมหรือวงรี มีคูน้ำคันล้อมรอบ และมีศาสนสถานอยู่นอกตัวเมืองด้านทิศตะวันออก คือ องค์พระมหาธาตุเจดีย์และกลุ่มใบเสมาหิน ถ้าหากพิจารณาจากกลุ่มใบเสมาที่ปักนอกตัวเมืองด้านทิศตะวันออก คือ องค์พระมหาธาตุเจดีย์ พระอุโบสถ และศาลาการเปรียญแล้ว จะพบว่าใบเสมาหินนั้นถูกปักไว้ไม่น้อยกว่า 2 ยุคด้วยกัน คือยุคแรกใบเสมาหินมีลักษณะเป็นแปดเหลี่ยม ลักษณะเช่นนี้ไปพ้องกับคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เกี่ยวกับเรื่องหลักโลก หรือศีวะลึงค์ ที่เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาล ซึ่งใบเสมาแปดเหลี่ยมนี้ น่าจะสร้างขึ้นตามคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเป็นสำคัญ ในยุคต่อมาใบเสมาหินมีลักษณะเป็นแผ่นแฉะสลักกลวงลายหรือเรื่องราวบนแผ่นใบเสมาหินนั้น เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อ

ดั้งเดิม แต่เราไม่สามารถที่จะรู้ได้ถึงรายละเอียดของใบเสมาในยุคนี้ เนื่องจากลวดลายนั้นลบเลือนไปจนหมด จะเหลือให้เห็นก็เพียงลวดลายที่ฐานทั้งสองด้านของใบเสมาหินแบบแผ่นทองที่อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ขององค์พระมหาธาตุเจดีย์เพียงแห่งเดียวเท่านั้น อย่างไรก็ตามแล้วแต่การที่จะพบใบเสมาหินแบบแผ่นเช่นนี้ก็พอที่จะนำไปเทียบเคียงกับกลุ่มใบเสมาหินที่พบในภาคอีสานตอนบนเช่นกันได้ เป็นต้นว่ากลุ่มใบเสมาหินที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง อำเภอภมมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และกลุ่มใบเสมาหินจังหวัดเลย ที่แกะสลักลวดลายบนแผ่นใบเสมาเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในนิทานชาดกทางพระพุทธศาสนา และบางหลักยังมีรูปหม้อน้ำเป็นองค์ประกอบหลักและมีลวดลายพันธุ์พฤกษาเป็นองค์ประกอบรองอีกด้วย ถ้าหากใบเสมาหินที่บริเวณโบราณสถานตอนแก้วมีการรับอิทธิพลการแกะสลักภาพบนใบเสมาหินเช่นเดียวกับที่เมืองฟ้าแดดสูงยางและที่จังหวัดเลยแล้ว ก็น่าจะมีการแกะสลักรูปหม้อน้ำหรือกุ่มมะ ประดับด้วยลวดลายพันธุ์พฤกษาหรือใบไม้ดอกไม้ด้วย ซึ่งเรียกหม้อน้ำแบบนี้ว่า “หม้อปुरुณฆฎะ” อันเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้อย่างแพร่หลายไปยังประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น อินโดนีเซีย เขมร และไทย โดยมีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งคั่ง ความชุ่มชื้น และในที่สุดก็กลายเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงมงคลประการหนึ่งด้วย อันถือเป็นคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา

การสันนิษฐานตีความจากใบเสมาดังกล่าวนี้อาจจะเป็นต้นเค้าอีกประการหนึ่งของชื่อบ้านบึงหม้อก็เป็นได้ เนื่องจากเกาะดอนแก้วเป็นเกาะที่มีความสำคัญและใหญ่ที่สุดกลางหนองหาน มีศาสนสถานสำคัญ ดั้งนั้นเมื่อมีการตั้งชื่อบ้านนามเมืองขึ้น ชาวบ้านจึงได้นำเอาสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งคั่ง และความชุ่มชื้น มาตั้งเป็นชื่อบ้านเมืองของพวกเขา

นอกจากนี้รัฐวุฒิ สิงห์กุล ยังได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของหนองหานกุ่มกวาปีไว้ในบทความเรื่องตำนานผาแดง-นางไอ่ แห่งลุ่มน้ำหนองหานกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี : ความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์ นาคและน้ำในสังคมอีสานว่า หนองหานกุ่มกวาปี เป็นหนองน้ำจืดขนาดใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 22.500 ไร่ (ในหนังสือสำคัญสำหรับที่ทางหลวงสารกรมประโยชน์ระบุว่าเนื้อที่ 18.025 ไร่ 3 งาน 18 3/10 ตารางวา) ครอบคลุมพื้นที่ใน 3 อำเภอ คือ อำเภอ กุ่มกวาปี กิ่งอำเภอกู่แก้ว และกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี ไหลผ่านพื้นที่ 97 หมู่บ้าน 8 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลอุ่มจาน ตำบลนาม่วง กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม ตำบลคอนสาย ตำบลแซแล กิ่งอำเภอกู่แก้ว ตำบลเวียงคำ ตำบลตูมใต้ และตำบลพันดอน อำเภอ กุ่มกวาปีหนองหานกุ่มกวาปีถือว่าเป็นหนองน้ำที่มีความสำคัญเพราะเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำป่าว หนึ่งในลำน้ำสาขาสำคัญของลำน้ำชี และหนองหานมีลำห้วยสาขาหลายสายที่ไหลมาบรรจบกัน เช่น ห้วยสามพาด ห้วยล็กนาง ห้วยหัวเลิง ห้วยโพจาน ห้วยกองสี ห้วยหิน ห้วยวังแสง ห้วยโพนไฟ ห้วยบ้านแจ้งและห้วยน้ำซ่อง ที่หล่อเลี้ยงผู้คนที่ย้ายอยู่รอบหนองหาน ทั้งพันธุ์พืช พันธุ์ปลา และน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค เพื่อการเกษตร มาตั้งแต่อดีตและมีความสัมพันธ์กับมิติทางประวัติศาสตร์ชุมชน สังคมวัฒนธรรม ความเชื่อของคนลุ่ม

น้ำหนองหานที่เล่าผ่านนิยายปรัมปราพื้นบ้าน คือ ตำนานผาแดงนางไอ่ ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือหลักฐานทางโบราณคดี ระบุว่า บริเวณหนองหานเป็นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การเพาะปลูกข้าว และเป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนหนาแน่นมาตั้งแต่โบราณ และเป็นแหล่งที่ตั้งของเมืองโบราณ ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน บริเวณดอนแก้ว ตำบลตูมใต้ ซึ่งเป็นเกาะกลางหนองหาน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2519) เนื่องจากมีร่องรอยของใบเสมาหินศิลปะสมัยลพบุรี ปรากฏอยู่ที่บ้านดอนแก้ว ที่ชาวบ้านบริเวณนั้นเรียกว่า ดอนหลวง หรืออาจจะเป็นเมืองขอมตามตำนานผาแดงนางไอ่ที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมา แต่จากข้อสันนิษฐานทางโบราณคดี ก็อาจกล่าวได้ว่า บริเวณเขตหนองหานกุมภวาปี เป็นพื้นที่ที่มีการรับเอาวัฒนธรรมและการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากต่างถิ่นเข้ามาผสมผสานเป็นของตนเอง รวมทั้งจากหลักฐานนิยายปรัมปรา และตำนานอุรังคธาตุ ได้แสดงให้เห็นว่า ประชาชนในบริเวณนี้มีพวกที่อพยพมาจากที่อื่นๆ เข้ามาเช่นทางตอนเหนือตอนใต้ของแม่น้ำโขง ซึ่งมีคนหลายเหล่าเข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อนที่จจะรวมตัวกันเป็นหนึ่งเดียวและเกิดเป็นอาณาจักรล้านช้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังนั้นในเขตนี้จึงมีวัฒนธรรมหลายแบบหลายสมัย ตั้งแต่สมัยทวารวดี ในศตวรรษที่ 12 ซึ่งแคว้นหนองหานน้อยที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของหนองหานหลวง (หนองหานสกลนคร) ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือของกลุ่ม น้ำชี ในศตวรรษที่ 12 นี้เอง ที่วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาจากลุ่มน้ำชี ได้แผ่ขยายบ้านเมืองในเขตหนองหานกุมภวาปี มีการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามานับถือ และสร้างเสมาหินขึ้นปักเขตศักดิ์สิทธิ์ ดังที่พบในพื้นที่ดอนหลวง ซึ่งเป็นเกาะกลางหนองหานกุมภวาปี จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 16 ในสมัยลพบุรี ที่วัฒนธรรมขอมก็แผ่ขยายลงมาจากหนองหานกุมภวาปี และเข้ามาในแอ่งสกลนคร ทำให้เกิดเมืองและศาสนสถานแบบขอม ปรากฏอยู่หลายพื้นที่บริเวณแถบอำเภอนองหาน สภาพพื้นที่ของหนองหานได้ถูกบรรยายเมื่อครั้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จผ่านเมืองกุมภวาปี เมื่อครั้งมาตรวจราชการมณฑลอีสานว่า

"[เมืองกุมภวาปี] เวลาบ่ายสามโมง ไปเที่ยวตามทางหมู่บ้าน ช้างหลังหมู่บ้านออกไปเป็นทุ่งใหญ่ แลเห็นหนองหาร ทุ่งนี้แลดูกว้างใหญ่มากโดยยาวกว่า 100 เส้น ตกขอบหนองหารกลางทุ่งมีเนินเล็กๆ ไม้ขึ้นเป็นพุ่มอยู่สักแห่งหนึ่งสองแห่ง ราษฎรปล่อยโคกระบือและม้าออกกินหญ้าเป็นฝูงๆ หนองหานนี้มีชื่อเสียงมาในพงศาวดาร เป็นหนองใหญ่มาก มีชาวบ้านตั้งหาปลาอยู่โดยรอบทางเดินรอบหนองประมาณ ๒ วัน มีท่าลงหนองที่บ้านเชียงแหว ระยะห่างจากเมืองกุมภวาปี 200 เส้น มีเกาะในหนองเรียกว่าเกาะดอนแก้ว มีหมู่บ้านและวัดบนเกาะด้วย น้ำหนองหานนี้ไหลลงน้ำป่าไปตกลำพาชี,,," (ดำรงราชานุภาพ, 2521)

2.2.2 บ้านหนองหาน ตำบลหนองหาน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ที่มา : <http://www.thaitambon.com>

ภาพประกอบ 4 ภาพทั่วไปของบ้านหนองหาน

2.2.2.1 การตั้งถิ่นฐานและลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านหนองหานเป็นชุมชนเมืองที่เก่าแก่แห่งหนึ่งของจังหวัดอุดรธานี และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกิดขึ้นมาแต่โบราณ ต่อมาเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่จนทำให้เป็นเมืองร้าง จนกระทั่งในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาจึงได้มีผู้นอพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่มีชื่อว่า “เมืองหนองหานน้อย” ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิรูปจัดรูปแบบการปกครองขึ้นใหม่ในปี พ.ศ.2442 ได้ยกฐานะเมืองหนองหานน้อยขึ้นเป็นอำเภอพระราชทานนามว่า “อำเภอหนองหาน” โดยมีขุนอภัยบริพัฒน์เป็นนายอำเภอคนแรก ในปี พ.ศ.2495 ได้มีการจัดตั้งสุขาภิบาลหนองหานขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2506 ได้มีการประกาศเปลี่ยนตัวสะกดจาก “หนองหาน” เป็น “หนองหาน” และเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2542 ได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะเป็น “เทศบาลตำบลหนองหาน”

ลักษณะทางภูมิศาสตร์บ้านหนองหานตั้งอยู่ในเขตตำบลหนองหาน ห่างจากจังหวัดอุดรธานี โดยทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 22 ประมาณ 35 กิโลเมตร มีพื้นที่รับผิดชอบ 1,686 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 6 ชุมชน ดังนี้ 1. ชุมชนเจ้าปู่หอคำ 2. ชุมชนสระพังทอง 3. ชุมชนศาลหลักเมือง 4. ชุมชนสามัคคีศรีสมัง 5. ชุมชนเจ้าปู่เจ้าฟ้า 6. ชุมชนคุ้มบึง ทิศเหนือติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลหนองหาน บ้านเชียงงาม ทิศตะวันออกติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก บ้านโคกสูง ทิศตะวันตกติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบล หนองหาน บ้านหนองบ่อ ทิศใต้ติดต่อกับ องค์การบริหารส่วนตำบลหนองไผ่ บ้านหนองสะหนาย ประชากร จำนวน 4.647 คน แยกเป็นชาย 2.220 คน หญิง 2.427 คน ประชาชนในเขตเทศบาลตำบลหนองหานส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดพุทธ ในเขตเทศบาล 3 แห่ง สุสานและฌาปนสถาน 1 แห่ง ประเพณีทั่วไปเป็นประเพณีอีสานโดยส่วนมาก เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟประเพณีสงกรานต์ งานปีใหม่ รวมทั้งมีความเชื่อทางไสยศาสตร์อยู่อย่างมาก สภาพทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปภายในเขตเทศบาล ขึ้นอยู่กับการค้าขายพาณิชย์กรรมเป็นหลัก ส่วนด้านเกษตรกรรมเป็นด้านรองลงมา (เทศบาลตำบลหนองหาน,, 2553)

2.2.2.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

บ้านหนองหานมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมบ้านเชียง เนื่องจากแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง เป็นแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งทำให้เราได้รับรู้ถึงการดำรงชีวิตของคนในสมัยก่อน ประวัติศาสตร์ ย้อนหลังไปกว่า 4.300 ปี ร่องรอยของมนุษย์ในประเทศไทยสมัยดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการแล้วในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านความรู้ความสามารถหรือภูมิปัญญา อันเป็นเครื่องมือสำหรับช่วยให้ผู้คนเหล่านั้นสามารถดำรงชีวิตและสร้างสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ได้สืบเนื่องต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน วัฒนธรรมบ้านเชียงได้ครอบคลุมถึงแหล่งโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกกว่าร้อยแห่งเป็นบริเวณพื้นที่ที่มีมนุษย์อยู่อาศัยหนาแน่นมาตั้งแต่หลายพันปีแล้ว ด้วยเหตุนี้เององค์การยูเนสโกของสหประชาชาติจึงได้ยอมรับขึ้นบัญชีแหล่งวัฒนธรรมบ้านเชียงไว้เป็นแห่งหนึ่งในบรรดามรดกโลก

2.2.3 ประวัติความเป็นมาบ้านท่าวัด ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

2.2.3.1 การตั้งถิ่นฐานและลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านท่าวัดเป็นหมู่บ้านริมฝั่งหนองหานขามเมืองสกลนคร อยู่ในเขตการปกครองของตำบลเหล่าปอแดง เขตอำเภอเมืองสกลนคร เนื่องจากหมู่บ้านนี้ได้ตั้งหลักแหล่งมีผู้คนอาศัยอยู่เป็นเวลานานกว่าหนึ่งร้อยปีมาแล้ว ชุมชนได้ขยายตัวและมีประชากรเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ปัจจุบันบ้านท่าวัดจึงแยกการปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 3 บ้านท่าวัดเหนือ และหมู่ที่ 9 บ้านท่าวัดใต้

บ้านท่าวัดตั้งอยู่ริมฝั่งหนองหานทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ห่างจากตัวเมืองสกลนคร ประมาณ 10 กิโลเมตร บ้านท่าวัดมีขนาดพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 10.032 ไร่ โดยรูปร่างลักษณะของพื้นที่เป็นแหลมยื่นออกไปในหนองหาน มีอาณาเขตติดต่อกับบริเวณใกล้เคียงคือ ทิศเหนือติดกับหนองหาน ทิศตะวันออกติดกับหนองหาน ทิศตะวันตกติดกับหนองหาน ทิศใต้ติดกับบ้านดอนยาง ตำบลเหล่าปอแดง และบ้านดอนเปือย ตำบลม่วงลาย

ในระยะแรกก่อนที่จะมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้น บ้านท่าวัดมีสภาพธรรมชาติเป็นป่าดงดิบ ชาวบ้านเรียกแถบนั้นว่า ดงเชียงใหม่ สภาพของป่าดงเชียงใหม่อยู่ติดกับริมฝั่งหนองหานเป็นป่าดิบที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นได้แก่ ต้นยาง ต้นตะเคียน (ไม้แคน) ต้นประดู่ เต็ง รัง ฯลฯ บริเวณพื้นที่ระดับต่ำซึ่งฤดูน้ำท่วมอยู่เสมอ ซึ่งสภาพเป็นทุ่งหญ้าและป่าพงอ้อแซม พื้นที่ดังกล่าวมีสัตว์ป่าอยู่อย่างชุกชุมทั้งเสือ กวาง เก้ง และสัตว์ป่าอื่นๆ นางกาสิ ต่ายเนาวัลดี ลูกสาวของนายเชียงเข้มกับนางกอน ซึ่งเป็นคนกลุ่มแรกที่อพยพมาอยู่บ้านท่าวัด เล่าว่า สมัยที่ยังเป็นเด็กนั้นชาวบ้านท่าวัด ยังมีการรวมกลุ่มออกล่าสัตว์ด้วยวิธีการไล่ต้อน (ไล่ราว) กันอยู่ สัตว์ที่ล่ามาได้จะปันส่วนกันด้วยวิธีแบ่งพุด (แบ่งทุกส่วนของซากสัตว์ออกเป็นกองเท่าๆ กัน) ผู้ที่ไปช่วยกันล่าจะได้ส่วน

แบ่งกันคนละ หนึ่งพุด แต่ถ้าหากคนที่ไปล่า่นั้นเป็นหญิงมีครรภ์ก็จะได้ส่วนแบ่งพิเศษ คือ ได้ สอง พุด สำหรับในหนองหารนั้นมีปลาชุกชุมทั้งจรเข้ด้วย นายสุคนธ์ พงษ์ไพบูลย์ เล่าว่า ยามแล้งขนาดเดินลุยน้ำลงไปในหนองน้ำ แล้วย้อนกลับ งามเอาปลาที่หลบซ่อนอยู่ตามรอยเท้ายังได้ปลาพอกินมือหนึ่งทั้งครอบครัวเลยทีเดียวทีเดียวการหาปลาในสมัยก่อนชาวบ้านจะผลัดเปลี่ยนกันออกไปหาปลามาสุกกันกิน ไม่จำเป็นต้องออกหาปลากันทุกครัวเรือน ทั้งนี้เพราะมีปลาชุกชุมมาก ออกไปหาปลาเพียงสองสามคนก็ได้ปลากินกันทั้งคุ้มจากสภาพธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ของดงเชียงใหม่ที่มีทั้งสัตว์ป่า ป่าไม้ และปลาที่ชุกชุมในแหล่งน้ำหนองหาร จึงเป็นเหตุให้ผู้คนที่อยู่ใกล้เคียงและที่อยู่แดนไกลออกไปพากันทยอยอพยพเข้ามาทำมาหากินบริเวณนี้ และมีการตั้งถิ่นฐานขึ้นในเวลาต่อมา

การตั้งถิ่นฐานบริเวณป่าดงเชียงใหม่เริ่มต้นมากร้อยปีแล้ว โดยผู้คนที่อยู่ใกล้เคียงได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อน ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนั้นก็ยังมีผู้คนที่อยู่ห่างไกลออกไปอพยพเข้ามาเป็นกลุ่ม ผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านท่าวัดมี 3 กลุ่มใหญ่ดังนี้ 1. ชนกลุ่มแรกได้แก่พวกย้อ และกะเลิง ที่อพยพมาจากบ้านจั่วดอนและบ้านคูสนาม ชนกลุ่มนี้ได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งทางตอนใต้ของบ้านท่าวัด ติดริมฝั่งหนองหาร โดยนายเชียงนนท์ (ต้นตระกูล นนสะเกต) เป็นหัวหน้า นำมา ด้วยเห็นว่าบริเวณริมหนองหารแห่งนี้อุดมสมบูรณ์กว่าที่บ้านจั่วดอนในการอพยพครั้งแรกนั้นมาด้วยกันเพียงสองสามครอบครัว เท่าที่สืบทราบ ได้แก่ บรรพบุรุษของชาวย้อเป็นต้นตระกูล "หอมจันทร์" และนนสะเกต ตั้งบ้านเรือนริมหนองหารบริเวณที่ปัจจุบันเรียกว่า "คุ้มใต้" 2. พวก ผู้ไทย กะโซ่ และลาว จากบ้านหนองผือ อำเภอกุสุมาลย์ เป็นคนกลุ่มที่สองที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งหนองหารทางตอนเหนือปัจจุบันเรียกว่า "คุ้มเหนือ" นางคุณ ดาโอภาลูกสาวเฒ่าเชียงข่ม นายกอง เล่าให้ฟังว่า "ตอนยังเด็กพ่อแม่อพยพมาจากบ้านหนองผือมาอยู่บ้านท่าวัด ตอนอายุสอง สามขวบ มากันทั้งหมู่บ้านประมาณ 9-10 ครอบครัว ลงเรือข้ามฟากมาขึ้นที่ท่าวัด ที่จำได้ก็มี ยายบัว (เป็นพวกกะโซ่) ตาสีแพง ตาทิดสา ตาจันทโ ท กำนันหลา สาวพา นางวันนา สำหรับบรรพบุรุษที่อพยพมาครั้งนี้คือ ชาวผู้ไทยเป็นตระกูลทุมเชียงข่ม ดาโอภา นานาวัน มูลทองสุข ดาบสมเด็จ มนต์อินทร์ ในปัจจุบัน ในเวลาไล่เลี่ยกันก็มีพวกลาวจากบ้านช้างมิ่งเมืองอุบลก็ได้อพยพเข้ามา สาเหตุเพราะแหล่งที่อยู่เดิมเกิดความแห้งแล้งอดอยากขาดแคลน พวกที่อพยพเข้ามาเท่าที่ทราบมี ตาผา ยายสุข และตาเชียงทอง ซึ่งสมัยนั้นไม่มีการตั้งสกุล ได้เข้ามาหักร้างถางพงจับจองที่ดินตั้งหลักแหล่งอยู่ระหว่างคุ้มเหนือและคุ้มใต้ ปัจจุบันเรียกว่า "คุ้มกลาง" นามสกุลดั้งเดิมของชาวคุ้มกลางได้แก่ "สมภาราช" ดาบสีพาย จะเห็นว่าการตั้งถิ่นฐานที่บ้านท่าวัด เกิดจากสาเหตุการอพยพหนีสภาพความแห้งแล้งและขาดแคลนจากที่เดิมมาหาแหล่งที่อยู่ใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่า ซึ่งพื้นที่แหล่งใหม่ที่บ้านท่าวัดนี้ มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์กว่า การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านที่อพยพเข้ามาระยะแรกนั้นมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ หาทำเลที่พอใจตั้งบ้านเรือนห่างกัน มีรั้วกันอาณาเขต การจับจองที่ดินใช้วิธีจับจองด้วยวาจา ไม่มีปัญหาเรื่องการแย่งที่ดินกัน บริเวณที่เป็นจุดก่อตั้งชุมชนครั้งแรกของคุ้มใต้ คือบริเวณ

สามแยกทางเข้าบ้านนายมาก นนสะเกต บริเวณดังกล่าวเป็นที่ตั้งบ้านหลังแรก ๆ ของตระกูลนนสะเกต และหอมจันทร์ คุ่มเหนือได้แก่บริเวณซึ่งปัจจุบันเป็นบ้านของนางกาสี ต่ายเนาวัลดง บ้านหลักแรก ของนายเชียงเข้ม นางกอง ต้นตระกูลหมเชียงเข้ม คุ่มกลางคือบริเวณบ้านของนายสาวท นนสะเกต

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ บ้านท่าวัดเป็นที่ราบริมฝั่งหนองหานซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนลำน้ำ โดยทางตะวันออกของพื้นที่จะมีความลาดชัน ทางตอนใต้จะเป็นพื้นที่ที่มีระดับสูงกว่า พื้นที่บริเวณนี้จึงเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านท่าวัด (มรรษธรณ พุทธะวัน, 2536)

วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ประชากรประกอบอาชีพทำนา หาปลา ปลูกมะเขือเทศ วัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญของบ้านท่าวัด คือ การแข่งเรือบุญมหาชาติ บุญประทายเป็นเปลือกวันลอยกระทง และแห่เทียนเข้าพรรษา ชาวบ้านท่าวัดนับถือศาสนาพุทธ สถานที่ที่สำคัญคือ วัดกลางศรีเชียงใหม่ ซึ่งมีวัดอุโบสถสถาน สมัยทวารวดี (ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, 2557)

2.2.3.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ธวัช ปุณโณทก (ม,ป,ป,) กล่าวว่า ในบริเวณหนองหารเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งสมัยอาณาจักรล้านช้าง เรียกชื่อว่า “เมืองเชียงใหม่หนองหาร” นำตั้งอยู่ริมฝั่งหนองหารอีกด้านหนึ่งที่เรียกว่า “พังร่อ” ในบริเวณลำน้ำก่า อยู่ในเขตตำบลดงชน อำเภอมืองสกลนคร ศิลาจารึกวัดบ้านริมท่าวัด (สร้างเมื่อ พ.ศ.2179) ได้กล่าวถึงการก่อกำเนิดดินแก้ววัดกลางเมืองเชียงใหม่หนองหาร (วัดบ้านริมท่าวัดในปัจจุบัน) เรียกว่า วัดกลาง แสดงว่าบริเวณนี้เป็นเมืองเชียงใหม่หนองหาร และละแวกวัดบ้านริมท่าวัดเป็นวัดกลาง (เมือง) พระมหากาวิ ญาณสาโร (2546 : 1-2) ได้กล่าวเกี่ยวกับหนองหารไว้ว่า ตำนานพื้นบ้านเมือง หนองหานนี้พบในตำนานอุรังคินทานพระธาตุนม เป็นคัมภีร์จารึกลงในใบลานด้วยอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ถูกคัดลอกและเล่าขานสืบต่อกันมาหลายชั่วคน ถ่ายทอดสู่สังคมด้วยมหรสพซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน เช่น หมอลำ หมู่ ลำกลอน เป็นต้นานานิยายปรัมปราซึ่งมีข้อเท็จจริงแฝงอยู่ ซึ่งให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่องราวความเป็นมาของอาณาจักรอีสาน ตลอดจนการเมืองการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม คติธรรม และความสนุกสนานเพลิดเพลิน ปลูกฝังความรักสามัคคีต่อท้องถิ่นอีสานตำนานอุรังคชาตุ มี “กัณฑ์” ตำนานเมืองหนองหารหลวงปรากฏในกัณฑ์ที่ 6 โดยกัณฑ์นี้ได้บรรยายลักษณะการปกครองและเหตุการณ์บ้านเมืองน้ำท่วมหนองหารหลวงและหนองหาน้อย เหตุการณ์พ่อค้าบางเมืองสกลนครนำพลอพยพไปตั้งเมืองที่เวียงจันทน์เหตุการณ์เมืองจันทน์ นครอินทปัฐ และการอพยพ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงหนองหารด้านศิลปวัฒนธรรมว่า ตำนานหนองหารหลวงถูกจารึกไว้ในตำนานอุรังคชาตุได้รับการยอมรับนับถือจากชนชาวพื้นเมืองอย่างยาวนาน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เมื่อยอมรับนับถือพุทธศาสนาแล้วชนพื้นเมืองละทิ้งความเชื่อเดิม การเผยแพร่พุทธศาสนาผสมผสานความเชื่อเดิมของชนพื้นเมืองเดิมเกี่ยวกับหนองหารในประวัติจังหวัดสกลนคร สันต์ ภาวิต (2539) ได้อธิบายไว้ว่า จังหวัดสกลนครเป็นเมืองโบราณ มีตำนานเล่าว่า ขุนขอมซึ่งเป็นราชันต์ดาของพระเจ้าอินทปัฐนคร ได้พา

ไพโรพลมาสร้างเมืองอยู่ที่หนองน้ำใหญ่ตรงกับทำน้ำอาบ แล้วขนานนามเมืองว่า “เมืองหนองหารหลวง” เมื่อขุนขอมสิ้นชีวิต เจ้าอุทกซึ่งเป็นโอรสของขุนขอมได้เป็นเจ้าเมืองต่อมาเจ้าสุระอุทกมีโอรส 2 องค์ องค์พี่มีนามว่า เจ้าภิงคาระ องค์น้องมีนามว่า เจ้าคำแดง เจ้าสุระอุทกได้ทำการสงครามกับชนะมุลนาค พญานาคซึ่งเป็นผู้ปกป้องรักษาकिनดินแดนตรงปากน้ำมุลนาคที่ ระยะเวลาใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้เมืองหนองหารหลวงถล่มลงน้ำทั้งเมือง เหลือแผ่นดินอยู่ตอนเดียวซึ่งปัจจุบันนี้เป็นดอนสวรรค์ เจ้าสุระอุทกถูกชนะมุลนาคลากไปยังแม่น้ำโขงและสิ้นชีวิต เจ้าภิงคาระและเจ้าคำแดงซึ่งรอดตายได้ “พากัน” ไปสร้างเมืองใหม่ที่ภูน้ำลอดเชิงชุมซึ่งอยู่ไม่ห่างจากเมืองเดิม เจ้าภิงคาระขึ้นครองเมืองนี้และมีพระนามใหม่ว่า พระยาสุวรรณภิงคาระ พระชายามีพระนามว่าพระนางนารายณ์เจงเวง ส่วนเจ้าคำแดงแยกไปสร้างเมืองหนองหารน้อยที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เมื่อพระยาสุวรรณภิงคาระถึงแก่กรรม มีเชื้อสายปกครองสืบต่อมาหลายปี ในคราวหนึ่งเกิดฝนแล้งถึง 7 ปี ราษฎรอดอยาก “จึงพากัน” ทิ้งเมืองไปอยู่ที่อื่น เมืองหนองหารจึงร้างไปเป็นเวลานาน ราษฎรยังคงอาศัยอยู่ในเมืองนั้นไม่เรียกว่าเมือง เรียกว่าบ้านธาตุเชิงชุมในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ทางกรมให้อุปราชเมืองกาฬสินธุ์มารักษาบ้านธาตุเชิงชุม และเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสกลทวาปี หลังจากนั้นก็เปลี่ยนเป็นเมืองสกลนคร นอกจากนี้ยังมีตำนานหนองหารซึ่งเป็นตำนานของโบราณสถาน โดยใช้วรรณกรรมนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่มาเชื่อมโยงในเหตุการณ์การเกิดหนองหาร ว่า เสนายิงกระรอกเผือกจนตาย ก่อนตายท้าวภังคีได้สาปแข่งว่า ด้วยเหตุที่ตนถูกฆ่าตายโดยไม่มีความผิดขอให้เนื้อกระรอกจงขยายใหญ่ให้เพียงพอให้ชาวเมืองนี้บริโภค ขอให้เนื้อกระรอกมีกลิ่นหอมช่วยวนใจให้ทุกคนอยากบริโภค เมื่อบริโภคแล้วขอให้เมืองจงถล่มกลายเป็นหนองหารประชาชนตายหมด แม้กระทั่งผาแดง นางไอ่ เหลือแต่แม่หม้าย ซึ่งไม่ได้บริโภคเนื้อกระรอก ส่วน พรทิพย์ ชังฮาดดา (2539) กล่าวว่า ตำนานผาแดงนางไอ่นั้นมีทั้งสำนวนที่เป็นตำนานพานด่อนหรือแก้งเผือก และสำนวนกระรอกด่อนหรือกระรอกเผือก ตำนานพานด่อนเป็นตำนานที่ปรากฏอยู่ในหนังสืออรรถนิทาน เป็นเรื่องอธิบายสาเหตุที่เมืองใหม่ขึ้นบริเวณธาตุเชิงชุมอีกฝั่งหนึ่งของหนองหาร โดยพระยาสุวรรณภิงคารโอรสพระยาขอม ตำนานเรื่องนี้ยังมีความสอดคล้องกับชื่อหมู่บ้านอีกหลายแห่งริมหนองหาร จึงทำให้ผู้คนเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง จนถือกันว่า เมื่ออยู่ในหนองหารไม่ควรพูดเรื่องตำนานเพราะทำให้ได้รับอันตราย เรื่องจะลุ่ม ถูกเงือกทำร้ายหรือหาปลาไม่ได้ผล

สรศักดิ์สนธิ บุญโยทยาน (2557) กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของบ้านท่าวัดว่า บ้านท่าวัด ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เป็นชุมชนที่ผ่านมิติธรณีวิทยา ความหลากหลายทางชีวภาพการตั้งถิ่นฐานของบรรพชนก่อนประวัติศาสตร์เข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ นำหน้า โดยอารยธรรมทวารวดี เปลี่ยนมือมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอม ส่งต่อไปยังอาณาจักรล้านช้าง เข้าสู่อารยธรรม แห่งรัตนโกสินทร์ตอนต้น จวบจนปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดสกลนคร

ที่มา : www.yclsakhon.com

ภาพประกอบ 5 ภาพทั่วไปของบ้านท่าวัด

องค์ประกอบทางธรรมชาติที่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ “หนองหาร” เป็นหลักฐานสำคัญทางธรณีวิทยาที่ แสดงให้เห็น การเปลี่ยนแปลงของเปลือกโลก ตั้งแต่ยุคที่เป็นทะเล และยกตัวขึ้นมาเป็นแผ่นดิน จนเกิด ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “หลุมยุบ” (Sinkhole) และความหลากหลายทางชีวภาพในรูปแบบของทรัพยากร ประมงน้ำจืดเป็นแหล่งอาหารหล่อเลี้ยงชุมชนรอบข้างมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จวบจนถึงยุคสมัยของ เราๆ ท่านๆ ในปัจจุบัน เรื่องราวการกำเนิดหนองหารในภาพลักษณ์ของนิยายอมตะแบบจักรวาลฯ ที่ตื่นเต้น เร้าใจ เล่าขานได้ชั่วลูกชั่วหลาน เรื่องของ “ท้าวผาแดง และนางไอ่คำ” ที่ผสมผสานระหว่างศาสนาความเชื่อ และการชิงรักหักสวาทระหว่างมนุษย์ธรรมดา กับพญานาคผู้ทรงอิทธิฤทธิ์จนทำให้แผ่นดินล่มสลายกลายเป็น ทะเลสาปหนองหารหลวง ขณะเดียวกันก็ยังมีนิยายทำนองเดียวกันแต่เป็นอีกเวอร์ชันคือเรื่อง “พญาสุระอุทก” กับพญานาคธรมมูลและฟานด่อนที่สะท้อนยุคขอมเรื่องอำนาจ หลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันว่าที่นี่มีการตั้งถิ่นฐานของบรรพชนตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ภายใต้ชื่อของ “วัฒนธรรมบ้านเชียง” ที่ทั่วโลกรู้จักดีในนามของ มรดกโลก แสดงว่าดินแดนแห่งนี้เป็นที่ต้องตาต้องใจของผู้คนมาไม่น้อยกว่าห้าพันปีจากการพิสูจน์ทาง วิทยาศาสตร์โดยผู้เชี่ยวชาญของสถาบันชิคาโก สหรัฐอเมริกา พบว่า โบราณวัตถุที่นี่มีอายุเก่าแก่ราว 5.500 ปีสิ่งที่หลงเหลืออยู่ของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และคำจารึก แสดงให้เห็นชัดเจนว่าชุมชนแห่งนี้เข้าสู่ ยุคประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยอารยธรรมทวารวดีที่นำพุทธศาสนา มายังดินแดนแห่งนี้เมื่อ 1,500 ปี ที่แล้ว และ ต่อเนื่องมายังยุคขอมเรื่องอำนาจซึ่งมีทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาฮินดูเรื่อยมายังยุคอิทธิพลของอาณาจักร ล้านช้างที่นำวัฒนธรรมและภาษาลาวเข้ามาฝัง

รากลึกลงในดินแดนแห่งนี้จวบจนปัจจุบัน เจดีย์หรือภาษาลาวล้านช้างเรียกว่า “พระธาตุ” ที่บ้านท่าวัด แม้ว่าสร้างในสมัยปัจจุบันแต่ก็สะท้อนให้เห็นอิทธิพลที่ยังไม่เสื่อมคลาย ของอาณาจักรล้านช้างเป็น สิ่งก่อสร้างที่เด่นชัดเห็นได้แต่ไกลสมกับเป็น Landmark ของสถานที่เป็นที่ทราบกันดีว่าเมื่ออาณาจักร ขอมล่มสลายในราว ค.ศ,1432 หรือ พ.ศ.1975 อาณาจักรล้านช้างได้เข้ามาแทนที่โดยมีศูนย์กลาง อยู่ที่เมืองหลวงพระบางดินแดนในภาคอีสานตอนบนจึงตกอยู่ใต้อิทธิพลของล้านช้างและเป็นที่มาของ วัฒนธรรมอีสาน ซึ่งถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท พุทธภาษาลาว และสร้างเจดีย์ในรูปแบบศิลปะที่ เรียกว่า “พระธาตุ”

ที่มา : www.yclsakhon.com

ภาพประกอบ 6 แผนที่บ้านท่าวัดเหนือและบ้านท่าวัดใต้

ยุคดึกดำบรรพ์หลายร้อยล้านปีก่อนดินแดนภาคอีสานทั้งหมดเป็นทะเล และถูกยกตัวขึ้นมาเป็นแผ่นดินเรียกว่า “แอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร” ราว 250 -70 ล้านปีที่แล้ว ตรงกับยุคของไดโนเสาร์ที่มีชื่อทางวิชาการว่า เมโซโซอิก (Mesozoic) ดินแดนแถบนี้จึงมีหินเกลือ สะสมอยู่ใต้ดินจำนวนมากหลายแห่งหินเกลืออยู่ตื้นกลายเป็นพื้นที่ดินเค็ม หลายแห่งก็มีอุตสาหกรรม สูบน้ำเค็มขึ้นมาตากแห้งทำเกลือสินเธาว์ เช่น อำเภอคำตากล้า และอำเภอนวนพนนิวาส ขณะเดียวกันก็มีการขุดพบฟอสซิลกระดูกไดโนเสาร์มากมายทั่วภาคอีสาน ที่จังหวัดสกลนครก็มี ฟอสซิลจำนวนมากบริเวณบ้านภูเพ็ก ตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม

จากการที่มีหินเกลือสะสมอยู่ใต้ดินตื้นๆ จำนวนมากบริเวณที่เป็นหนอง
 ทารในปัจจุบัน ทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางธรณีวิทยา เรียกว่า “หลุมยุบ” (Sinkhole) กลายเป็น
 ทะเลสาบตื้นๆขนาดใหญ่ และแปรสภาพเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetlands) เชื่อมโยงกับแม่น้ำโขงโดยลำน้ำ
 กำในฤดูฝนมีน้ำขังเอ่อล้นเป็นบริเวณกว้างส่วนฤดูแล้งน้ำไหลลงแม่น้ำโขงกลายเป็นบึงขึ้นแฉะหรือ
 “ป่าบงป่าทาม” เหมือนกับบริเวณอำเภอศรีสงคราม ต่อมาในช่วงรัฐบาล จอมพลแปลก พิบูลสงคราม
 พ.ศ. 2484-2496 ได้มีการสร้างประตูควบคุม ระดับน้ำชื่อว่า “ประตูน้ำกำ” ต่อมาราวพ.ศ.2535 ได้
 สร้างประตูน้ำใหม่โดยใช้เงินกู้จากประเทศญี่ปุ่น

ยุคก่อนประวัติศาสตร์จากการค้นพบโบราณวัตถุที่เป็นภาชนะดินเผาและ
 เครื่องใช้ต่างๆ บวกกับการส่งตัวอย่างไปพิสูจน์ ทางวิทยาศาสตร์ ที่สถาบันซิกาโก้ ประเทศ
 สหรัฐอเมริกา ทำให้รู้ว่าชุมชนที่บ้านท่าวัดมีอายุไม่น้อยกว่า 5.500 ปี ตรงกับยุควัฒนธรรมบ้านเชียง
 ตอนต้น ซึ่งกำหนดอายุไว้ตั้งแต่ 5.600 – 3.000 ปี

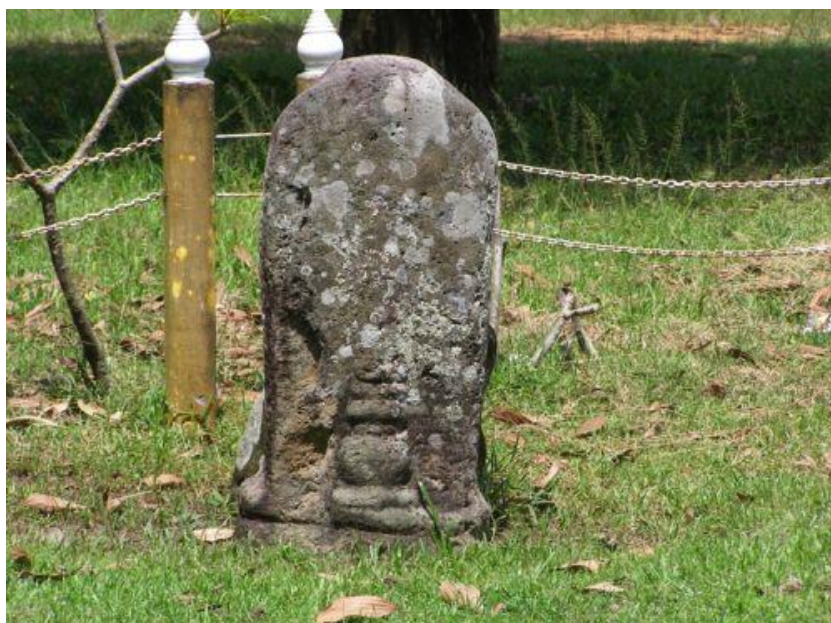

ที่มา : www.yclsakhon.com

ภาพประกอบ 7 ภาชนะดินเผาและเครื่องประดับสัมฤทธิ์ที่พบในบริเวณบ้านท่าวัด

ยุคทวารวดี เป็นที่ทราบอย่างกว้างขวางแล้วว่าอารยธรรม “ทวารวดี” มี
 ต้นกำเนิดจากประเทศอินเดียเข้ามายัง ประเทศไทยราวพุทธศตวรรษที่ 11 มีศูนย์กลางอยู่ในบริเวณ
 จังหวัดนครปฐมและราชบุรีส่วนในภาคอีสานศูนย์กลางอยู่ที่เมือง “ฟ้าแดดสงยาง” อำเภอกมลาไสย
 จังหวัดกาฬสินธุ์และแผ่อิทธิพลมายังบริเวณบ้านท่าวัดใน ระยะเวลาต่อมาด้วยอิทธิพลของอารยธรรมทวาร

ราวดีทำให้ดินแดนบริเวณนี้เข้าสู่ “ยุคประวัติศาสตร์” เป็นครั้งแรก ด้วยการมีศาสนาพุทธและใช้อักษรแบบอินเดียโบราณแม้ว่าเรายังค้นไม่พบหลักฐานว่าผู้คนที่บ้านท่าวัดใน ยุคนั้นมีหน้าตาอย่างไร แต่จากหลักฐานเทียบเคียงจากศิลาจารึกและรูปสลักที่เมืองฟ้าแดดสงยางทำให้ทราบว่าคุณชั้นสูงที่มีอำนาจปกครองน่าจะเป็นชาวต่างถิ่นที่มีเชื้อสายอินเดีย ส่วนผู้คนทั่วไปประเภทชาวบ้านธรรมดาอย่างเราๆ ท่านๆ น่าจะเป็นคนในท้องถิ่นที่ยกระดับจากวัฒนธรรมบ้านเชียงและชุมชนที่ตั้งหน้าตั้งตาท่าอยู่ หากินไปวันๆ โดยไม่ต้องคิดอะไรมาก มาเป็นผู้คนที่นับถือศาสนาพุทธและดำรงชีวิตอยู่ภายใต้การปกครองที่มีกฎระเบียบ มีรูปแบบการอยู่อาศัยเป็นตัวเมือง หรือเป็นส่วนหนึ่งของเมืองราชธานี

ที่มา : www.yclsakhon.com

ภาพประกอบ 8 แท่งเสมาสกัดจากหินทรายในรูปแบบศิลปะยุคทวารวดีที่บ้านท่าวัด

หลักฐานทางโบราณคดีเป็นแท่งเสมาสกัดจากหินทรายในรูปแบบศิลปะยุคทวารวดีตั้งแสดงอยู่ที่บ้านท่าวัดเหนือแสดงว่าบริเวณนี้ต้องเป็นศาสนสถานของพุทธนิกายเถรวาทที่แผ่อิทธิพลเข้ามาประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 และเจริญรุ่งเรืองต่อเนื่องกันมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 15 จากนั้นอารยธรรมขอมก็เข้ามา แทนที่ทำให้ดินแดนหนองหารแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอม เป็นที่น่าคิดอย่างหนึ่งว่าอารยธรรม ทวารวดีที่แผ่เข้ามายังบริเวณริมหนองหารเมื่อพันกว่าปีที่แล้วจะต้องมีปัญหาเกี่ยวกับคนพื้นเมืองที่อยู่มาก่อนหรือไม่ เพราะดินแดนแห่งนี้ไม่ใช่ที่รกร้างว่างเปล่าแต่มีการตั้งถิ่นฐานมาอย่างยาวนานในยุคก่อนประวัติศาสตร์ซึ่ง นักวิชาการตั้งชื่อบรรพชนเหล่านี้ว่า "วัฒนธรรมบ้านเชียง" ในความเห็นส่วนตัวผมเชื่อว่ามีปัญหาแน่ๆ เพราะ สัญชาติญาณของมนุษย์ไม่ว่าจะมีอารยธรรมหรือบ้านป่าเมืองเถื่อนย่อมมีสิ่งเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งคือ "หวงแหนใน

สมบัติและดินแดน"เรื่องนี้ยังไม่มีการค้าอย่างเป็นทางการและยังไม่พบจารึกที่แสดงถึงการต่อสู้แย่งชิงดินแดน ผมขอยกตัวอย่างการเข้ายึดครองดินแดนในทวีปอเมริกากระหว่างชาวยุโรปกับชนเผ่าพื้นเมือง มีการต่อสู้ด้วยอาวุธแต่ชาวยุโรปมีเทคโนโลยีทางทหารที่ดีกว่าจึงเป็นฝ่ายชนะและได้ครอบครองดินแดนเหล่านั้นเป็นอาณานิคมส่วนเจ้าของเดิมก็ถูกเปลี่ยนฐานะเป็นประชาชนชั้นสองไปโดยปริยายเป็นไปได้ว่าผู้เข้ามาใหม่ที่นักวิชาการตั้งชื่อว่า "ทวารวดี" มีอารยธรรมและระบบการเมืองการปกครองที่เพียบพร้อมจึงเอาชนะ เจ้าของถิ่นเดิมไม่ยากนักและที่สุดชาวพื้นเมืองก็ถูกกลืนกลายเป็นประชาชนในอาณัติที่ต้องเข้าระบบ การปกครองตามระเบียบอย่างไรก็ตามผมก็มีอีกแง่มุมหนึ่งคือผู้มาใหม่เป็นชาวพุทธนิกายเถรวาทที่ยึดหลัก ธรรมะไม่เบียดเบียนไม่ฆ่าฟันอาจจะเปิดการเจรจาแบบสันติวิธีให้อยู่ร่วมกันได้และก็ช่วยเหลือถ่ายทอดความรู้พร้อมทั้งพัฒนาคุณภาพชีวิตของชนพื้นเมืองให้ดีขึ้นที่สุดก็กลายเป็นสังคมเดียวกันและนับถือศาสนาพุทธอย่างถาวรในรุ่นลูกรุ่นหลาน

ยุคขอมเรืองอำนาจ เป็นที่ทราบดีว่าดินแดนหนองหารแห่งนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ใต้อิทธิพลของอารยธรรมเขมรโบราณ หรือรู้จักกันอีกนัยหนึ่งว่า “ขอม” เราจึงมีโบราณสถานศิลปะขอมหลายแห่ง เช่น พระธาตุนารายณ์เจงเวง พระธาตุภูเพ็ก พระธาตุคุ่ม และพระธาตุเชิงชุม ซึ่งถูกอิทธิพลศิลปะลาวล้านช้างสร้างรูปทรงพระธาตุคุ่ม ตัวปราสาทของเดิม จากข้อมูลการค้าค้นคว้าทางโบราณคดีทำให้ทราบว่าอิทธิพลของอาณาจักรขอมเข้ามาสู่ดินแดน หนองหาร ราวพุทธศตวรรษ ที่ 15 – 16 (พ.ศ.1400 – 1500) โดยเข้ามาแทนที่อารยธรรมทวารวดี ผู้คนก็ได้รับการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากศาสนาพุทธนิกายเถรวาทไปเป็นศาสนาฮินดูสลับกับศาสนาพุทธนิกายมหายานขณะเดียวกันการสร้างตัวเมืองริมฝั่งหนองหารก็เลียนแบบสถาปัตยกรรมของเมืองพระนครซึ่งเป็น เมืองหลวงของอาณาจักรขอมมีคูเมืองรูปทรงสี่เหลี่ยมเข้าใจว่าบริเวณบ้านท่าวัดถูกใช้เป็นที่ทำการเกษตร เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ พระพุทธรูปนิกายมหายานในรูปแบบพระโพธิสัตว์ศิลปะขอม สกัดจากหินทราย ตั้งแสดงอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมบ้านท่าวัดเหนือเข้าใจว่าสร้างในสมัยของพระเจ้าสุริยธรรมันที่ 1 ซึ่งเป็นกษัตริย์ขอม ที่นับถือศาสนาพุทธ นิกายมหายานหรือไม่ก็ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่นับถือศาสนา พุทธอีกพระองค์หนึ่ง

พจนานุกรมศัพท์โต ชีว

ที่มา : www.yclsakhon.com

ภาพประกอบ 9 พระพุทธรูป "ศิลปะขอม" ที่บ้านท่าวัด ริมหนองหาร สกลนคร

ยุคอาณาจักรล้านช้าง ปลายพุทธศตวรรษ ที่ 19 อาณาจักรขอมเสื่อมอำนาจลงและอาณาจักรล้านช้างได้เข้ามาแทนที่ กษัตริย์ที่สำคัญของล้านช้างได้แก่เจ้าฟ้าจ๋ม มีเมืองหลวงอยู่ที่นครหลวงพระบาง และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่เวียงจันทร์จากการค้นคว้าทางโบราณคดีพบว่าอิทธิพลของล้านช้างทำให้บริเวณ บ้านท่าวัดเจริญขึ้นมาอย่างมาก และได้เป็นส่วนหนึ่งของเมือง “ศรีเชียงใหม่หนองหาร” ศิลจารึกอักษรไทน้อย ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑวัดศรีเชียงใหม่ บ้านท่าวัดได้ แสดงถึงอารยธรรมของอาณาจักรล้านช้าง ที่ทำให้บ้านท่าวัดเจริญขึ้นเป็นเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ 22 โดยจารึกนี้ได้ระบุศักราช 998 ตรงกับปฏิทิน ปัจจุบัน พ.ศ. 2175

ยุคอาณาจักรรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในช่วงปลายยุคอาณาจักรล้านช้าง ต่อเนื่องกับยุคต้นของอาณาจักรรัตนโกสินทร์อาจเกิดความไม่สงบ ขึ้นในดินแดนบ้านท่าวัดทำให้กลายเป็นเมืองร้างไปช่วงหนึ่งต่อมาประมาณ 170 กว่าปีที่แล้วได้มีการอพยพ เข้ามาอยู่ใหม่ของชนเผ่าต่างๆ ดังนี้

การตั้งถิ่นฐานบ้านท่าวัดตั้งขึ้นบริเวณศรีเชียงใหม่ เริ่มต้นเมื่อประมาณ 170 กว่าปี โดยมีร่องรอยของการตั้งชุมชนโบราณในอดีตให้ปรากฏเห็นในปัจจุบันคือ ฐานสถาปัตยกรรมที่ใช้วัสดุศิลาแลงของสิ่งก่อสร้างคงหลงเหลืออยู่ เป็นหลักฐานว่าที่บ้านท่าวัดมีผู้คนมาอาศัยอยู่ก่อนแล้ว โดยผู้คนที่อยู่บริเวณท้องถื่นใกล้เคียงได้ อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งก่อนและในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้นก็ยังมีบุคคลที่อยู่ห่างออกไปได้ทยอยอพยพเข้ามาแล้วก็ได้ตั้งถิ่นฐานที่บ้าน

ทำวัดเป็นหลักฐานว่าที่บ้านทำวัดมีผู้คนมาอาศัยอยู่ก่อนแล้วได้กล่าวว่าชุมชน แบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ 3 กลุ่ม ดังนี้คือ

ชนกลุ่มแรกได้แก่พวกเผ่าเย้อ เผ่ากะเลิงจากบ้านจั่วดอนและคูสนามซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองสกลนคร จากบ้านทำวัดไปทางทิศตะวันตกประมาณ 7-8 กิโลเมตร ชนกลุ่มนี้ได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ทางตอนใต้ของบ้านทำวัด ริมฝั่งหนองหารโดยการนำของตาเซียงนนท์ซึ่งเป็นหัวหน้า เป็นต้นสกุลนนท์สะเกตด้วยเหตุผลที่ว่า บริเวณหนองหารแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์กว่าที่อยู่ก่อนครั้งแรกก็มี 2-3 ครอบครัวแล้ว ก็ติดตามกันเข้ามา และได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งหนองหาร ซึ่งเป็นคุ้มทำวัดได้ในปัจจุบันเป็นต้นตระกูลนนท์สะเกต หอมจันทร์ สาขันธ์โคตร

ชนกลุ่มที่สอง ได้แก่ พวกผู้ไทย กะโซ่และลาว จากบ้านหนองผือจากอำเภอกุสุมาลย์ ซึ่งอยู่ห่างจาก บ้านทำวัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 20 กิโลเมตร เป็นชนกลุ่มที่สองที่พากันอพยพเข้ามาตั้ง บ้านเรือนอยู่ริมฝั่งหนองหารตอนเหนือบริเวณนี้จึงเรียกว่าคุ้มเหนือหรือคุ้มหนองผือหรือคุ้มผือด้วยเหตุที่พวกอพยพ เข้าเป็นชาวบ้านหนองผือ เหตุผลที่อพยพเข้ามา ก็เนื่องจากถิ่นฐานเดิมเกิดความแห้งแล้งติดต่อกันมาหลายปี ขาดน้ำ ในการทำไร่ทำนาทำเกษตรไม่ได้ผล แต่พอทราบข่าวจากการลงมาหาปลาในน้ำหนองหาร แล้วกลับไปเล่าถึงความ อุดมสมบูรณ์ของบริเวณหนองหารให้ฟังว่า ถ้าอยากอยู่ดีกินดีให้ไปอยู่เมืองศรีเชียงใหม่เป็นบ้านเก่าเมืองหลัง (เมืองฮ้าง) ในน้ำมีปลาในป่ามีสัตว์ แซ่ก็หลาย คุ้มเหนือเป็นคุ้มที่มีคนอพยพเข้ามามากที่สุด พวกอพยพเข้ามาตอนแรกมียายบัว (พวกโซ่) ตาสีแพง ตาทิดสา ตาจันทอ คำมั่นหล้า ยายพา ยายวันนา เป็นต้นตระกูล ทุมเชียงเข้ม ดาโอภา นานาวัน มูลทองสุข ดาบสมเด็จ มนต์อินทร์ ในปัจจุบัน

ชนกลุ่มที่สาม กลุ่มชาติพันธุ์ลาวในเวลาไล่เลี่ยกันนั้นก็ยังมีพวกลาวจากบ้านสร้างมิ่ง จังหวัดอุบลราชธานี อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านทำวัดหลังกลุ่มที่สอง เพียงไม่กี่ปี สาเหตุคือถิ่นเดิมเกิดความแห้งแล้งติดต่อกันหลายปี เช่นเดียวกับกับกลุ่มที่สอง ตอนแรกเข้ามาไม่มีนามสกุล โดยเข้ามาหักล้างถางพงจับจองที่ดินตั้งหลักแหล่งระหว่าง คุ้มเหนือกับคุ้มใต้ ซึ่งต่อมาบริเวณดังกล่าวเรียกว่าคุ้มกลางต้นตระกูลของสกุลฮัมภาราช และดาบสีพาย จากบัดนั้น จนถึงบัดนี้จึงได้กลายมาเป็นชุมชนบ้านทำวัด ปัจจุบันได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 หมู่คือ หมู่ 3 และหมู่ 9 ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร (พูลสวัสดิ์ มูลทองคะ, 2551)

ส่วนนามสกุลที่อพยพเข้ามาภายหลัง ทั้ง 3 กลุ่ม นี้คือกลุ่มบ้านทำวัดน้อยมาจากจังหวัดศรีสะเกษ มาตั้งอยู่คุ้มเหนือก็มี แต่อยู่ไม่ได้เนื่องจากไม่ถนัดกับพื้นที่ทำมาหากิน จึงได้อพยพไปอยู่บ้านศรีวิธา นอกจากนี้ยังมีตระกูล ชมชายผล มาจนถึงปัจจุบัน (สรุคสนธิ บุญโยทยาน, 2557)

สรุปได้ว่าการเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านทำวัดนั้นเกิดขึ้นจากสาเหตุของ การคมนาคม หนีสภาพความแห้งแล้ง ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต จึงได้มีการแสวงหาแหล่งที่อยู่ใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่า ซึ่งพื้นที่แห่งใหม่ที่บ้านทำวัดนี้มีทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีความอุดม

สมบูรณ์ มีป่าไม้หนาแน่น มีสัตว์ป่าและปลา มากมายในหนองหาร มีน้ำสมบูรณ์ตลอดปี การอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่อยู่ใหม่ที่บ้านท่าวัดจะเห็นว่ามียุคกลุ่มคน สามกลุ่มคนที่เข้ามาตาม ทั้งนี้โดยชาวยุคแรกได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่คุ้มใต้เป็นอันดับแรก ส่วนชาวบ้านหนองผือเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่คุ้มเหนือเป็นอันดับที่สอง และพวกลาวจากจังหวัดอุบลเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่คุ้มกลางเป็นอันดับ สุดท้าย ปัจจุบันได้มีการอพยพผสมผสานกันทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มคนและสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก

2.2.4 ประวัติความเป็นมาชุมชนหาดสวนสุข เทศบาลตำบลแสนสุข อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ที่มา : <http://www.saensukubon.go.th/>
ภาพประกอบ 10 สภาพทั่วไปของตำบลแสนสุข

2.2.4.1 การตั้งถิ่นฐานและลักษณะทางภูมิศาสตร์

ชุมชนหาดสวนสุข ตั้งอยู่ที่ตำบลแสนสุข อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดอุบลราชธานี คิดเป็นระยะทาง 5 กิโลเมตร ซึ่งมีถนนสถิตนิมานกาลและถนนสถลมารค เชื่อมระหว่างตัวจังหวัดอุบลราชธานี กับเทศบาลตำบลแสนสุข มีพื้นที่ทั้งหมด 32.45 ตารางกิโลเมตร ซึ่งครอบคลุมตำบลแสนสุขทั้งหมด ได้รับการยกฐานะจากองค์การบริหารส่วนตำบลแสนสุขเป็นเทศบาลตำบลแสนสุข ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน 2548 มีอาณาเขตติดกับบริเวณใกล้เคียงคือทิศเหนือติดต่อกับเขตเทศบาลเมืองวารินชำราบ ทิศใต้ติดต่อกับเขตองค์การบริหารส่วนตำบลธาตุ และ องค์การบริหารส่วนตำบล โนนผึ้ง ทิศตะวันออกติดต่อกับเขตองค์การบริหารส่วนตำบลบึงใหม่ และเทศบาลตำบลคำขวาง ทิศตะวันตกติดต่อกับเขตเทศบาลตำบลค้ำน้ำแซบ ในเขตอำเภวารินชำราบ ประชากรนับถือศาสนาพุทธร้อยละ 98 นอกจากนี้มีนับถือศาสนาคริสต์และศาสนาอื่นๆ ปะปนอยู่บ้าง มีวัดที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบล

แสนสุข จำนวน 8 แห่ง คือ วัดบ้านไม้ค้ำง วัดบ้านธาตุ วัดบ้านก่อนอก วัดใหม่ทองสว่าง (บ้านน้ำคำ) วัดศรีสง่า วนาราม (บ้านคำเจริญ) วัดแสนสุข วัดดอนหนองบัว วัดเกาะลอย (บ้านหนองผาสุก) ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นได้แก่งานปีใหม่ งานบุญมหาชาติ งานบุญสงกรานต์ งานบุญเข้าพรรษา งานทอดผ้าป่า งานบุญ ซ้ำชะ งานบุญออกพรรษา งานลอยกระทง งานบุญกฐิน งานบุญคุ้ม งานบุญแข่งเรือ

การเกษตร ในเขตเทศบาลตำบลแสนสุข เป็นชุมชนกึ่งเมือง กึ่งชนบท หรือ สังคมชานเมือง ยังมีพื้นที่ทำเกษตรกรรมบ้างเล็กน้อย อาชีพส่วนใหญ่รับราชการ ทำธุรกิจส่วนตัว รับจ้าง ส่วนอาชีพเกษตรกรรม ที่สำคัญได้แก่ การทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มและดอน เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทรายหรือดินร่วนเหนียวปนทราย ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ บางพื้นที่ขาดแคลนน้ำและมีน้ำท่วมขังในฤดูฝน มีผลผลิตข้าวเจ้ามะลิ 105 เฉลี่ย 411 กิโลกรัม / ไร่ และผลผลิตข้าวเหนียว เฉลี่ย 405 กิโลกรัม / ไร่ ประชาชนที่มีอาชีพเกษตรกรรมมีรายได้เฉลี่ย 100.000 บาท / ครัวเรือน / ปี มีผู้ขึ้นทะเบียนคนยากจน จำนวน 2.217 ราย

การอุตสาหกรรม ในเขตเทศบาลตำบลแสนสุขยังไม่มีสถานประกอบการอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ส่วนมากเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนขนาดเล็ก เป็นอุตสาหกรรมขั้นต้นโดยอาศัยวัตถุดิบจากการเกษตร อุตสาหกรรมที่มีความสำคัญและก่อให้เกิดมูลค่ามากที่สุด ได้แก่ อุตสาหกรรมประเภทโรงสีข้าว โรงน้ำแข็ง โรงค้าไม้

การพาณิชย์ ในเขตเทศบาลตำบลแสนสุข การพาณิชย์ที่สำคัญได้แก่ การจำหน่ายเครื่องอุปโภค บริโภค เป็นตลาดทางการเกษตร จำหน่ายอุปกรณ์ก่อสร้าง ไขว้รถจักรยานยนต์ ส่วนสถาบันการเงินที่ให้บริการประชาชนด้านเงินฝากและสินเชื่อ ยังไม่มีธนาคารก่อตั้งในเขต มีเพียงศูนย์บริการย่อยของธนาคารกรุงศรีอยุธยา ให้บริการที่ปั้มน้ำมัน ปตท, บริเวณสี่แยกไฟแดง ตลาดวารินเจริญศรี ประชาชนในเขตส่วนมากจะเข้าไปใช้บริการธนาคารใกล้เคียงภายในเขตเทศบาลเมืองวารินชำราบ ได้แก่ ธนาคารออมสิน ธนาคารกรุงไทย ธนาคารกรุงเทพ ธนาคารกสิกรไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ ธนาคารกรุงศรีอยุธยา ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งสะดวกรวดเร็ว เนื่องจากเขตพื้นที่ติดต่อกัน

ชุมชนในเขตเทศบาลตำบลแสนสุข มีลักษณะเป็นชุมชนย่านธุรกิจชานเมือง ชุมชนเมืองย่านที่อยู่อาศัย ชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท ชุมชนทหาร และชุมชนบ้านจัดสรร ซึ่งการแบ่งลักษณะและเขตชุมชนนั้น กำหนดแบ่งตามลักษณะพื้นที่ประวัติความเป็นมาและความสัมพันธ์ในชุมชนของประชาชนชาวชุมชน แบ่งเป็น 20 ชุมชน มีคณะกรรมการชุมชนทำหน้าที่บริหารกิจการของชุมชน มีกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาชีพต่าง ๆ กลุ่มแม่บ้านสตรี กองทุนชุมชน อาสาสมัครผู้นำชุมชนในด้านต่าง ๆ ซึ่งเทศบาลตำบลแสนสุขได้ให้การสนับสนุนบทบาทในการ

ดูแลชุมชนของตนเองตามความต้องการของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นการกระจายอำนาจให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบตนเองอีกชั้นหนึ่งดังนี้

1. ชุมชนย่านเขตเมือง_ มีลักษณะเป็นชุมชนใกล้ย่านใจกลางเมือง เป็นชุมชนเขตที่พักอาศัยผสมผสานกับอาคารร้านค้าและสถานบริการ เป็นที่ตั้งอาคาร ร้านค้า โรงเรียน สถานที่ราชการ คนในชุมชนส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี สาธารณูปโภค สาธารณูปการ มีครบถ้วนทั่วถึง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีลักษณะใกล้ชิด และจะมีกิจกรรมร่วมรับผิดชอบของตนเอง ชุมชนลักษณะนี้มี 1 ชุมชนคือ ชุมชนแสนสุข และเขตพื้นที่ทหาร

2. ชุมชนเขตเมืองกึ่งชนบท จะมีลักษณะเป็นชุมชนที่มีความเป็นกึ่งเมืองและกึ่งชนบทมีพื้นที่เกษตรกรรม สาธารณูปโภค สาธารณูปการในเขตชุมชนมียังไม่ค่อยทั่วถึง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความแน่นแฟ้น ผูกพันกับชุมชน มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ส่วนมากจะรู้จักคุ้นเคยกันดี และมีส่วนร่วมในการดูแลรับผิดชอบชุมชนตนเอง มีกิจกรรมร่วมกันในชุมชนบ่อยครั้ง ชุมชนที่มีลักษณะชุมชนเขตเมืองกึ่งชนบทดังนี้ ชุมชนก่อใน ชุมชนก่อนอก ชุมชนคำเจริญ ชุมชนลือคำหาญ ชุมชนมงคลเจริญสุข ชุมชนห้วยไผ่ ชุมชนหนองผาสุก ชุมชนหนองผาสุกใต้ ชุมชนดอนหนองบัว ชุมชนบ้านเกษตรสมบูรณ์ ชุมชนคำแสนราช ชุมชนคำแสนราชเหนือ ชุมชนหนองหมากแข้ง ชุมชนน้ำคำ

3. ชุมชนหมู่บ้านจัดสรร มีลักษณะเป็นชุมชนใหม่โดยโครงการหมู่บ้านจัดสรร มีการย้ายเข้ามาอยู่ของคนหลากหลายอาชีพ มีโครงการบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ เป็นกลุ่มคนที่มีฐานะปานกลาง ไปจนถึงมีฐานะดีมีความสามารถทางรายได้สูง เป็นชุมชนที่กำลังสร้างสังคมใหม่ ชาวชุมชนเริ่มต้นที่จะมีกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคมชุมชนของตนเอง ชุมชนลักษณะนี้มีชุมชนคือ ชุมชนบ้านธาตุ ชุมชนบ้านไม้ค้ำ ชุมชนบ้านเกษตรสมบูรณ์

ส่วนการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการยังไม่ครบถ้วน เนื่องจากเขตเทศบาลตำบลแสนสุขเริ่มจะมีการพัฒนาและมีแนวโน้มจะพัฒนาด้านนี้อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งด้านการปรับปรุงภูมิทัศน์ให้เป็นเมืองน่าอยู่ ชุมชนเข้มแข็ง อย่างไรก็ตามชุมชนในเขตเทศบาลตำบลแสนสุขก็ยังคงมีวิถีชีวิตแบบชุมชนเมืองผสมผสาน กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย (Modernization) และยังมีจุดอ่อน จุดแข็ง ต่างกันไป ซึ่งหมายความว่า ปัญหาชุมชนก็มีทั้งความเหมือนและแตกต่าง มีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ความยากจน รายได้น้อยกว่ารายจ่าย ปัญหาหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ ปัญหาการว่างงาน ปัญหาสังคม เช่น การแพร่ระบาดของยาเสพติด ครอบครัวแตกแยก การละทิ้งถิ่นฐานอพยพแรงงานไปจากภูมิลำเนา คนชราและเด็กเล็กถูกทอดทิ้ง ไม่มีชื่อในทะเบียนบ้าน ด้อยโอกาสทางการศึกษา มีปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาผู้ติดเชื้อเอดส์ ตลอดจนปัญหาความแตกแยกในชุมชน ปัญหาความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ปัญหาด้านมลพิษและสิ่งแวดล้อมจากการประกอบกิจการต่างๆ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์

ส่วนปัญหาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ก็ยังเป็นปัญหาหลักของทุกชุมชน ทั้งในเรื่องขยะ น้ำเสียจากครัวเรือนและสถานประกอบการ เช่น ตลาด ซึ่งสถานประกอบการก็นับวันจะเพิ่มมากขึ้นทุกวัน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ความเป็นเมืองเริ่มขยายไปสู่พื้นที่ทางการเกษตร ทำให้ชุมชนต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ปรับตัว ให้เข้ากับ ความเปลี่ยนแปลงนั้นๆ (เทศบาลตำบลแสนสุข, 2557)

2.2.4.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

มูลนิธิชุมชนไทได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนหาดสวนสุขว่า ชีวิตคนจนเมืองอุบลราชธานีเริ่มต้นเมื่อปี 2497 ตั้งแต่ยังไม่มีสะพานเสรีประชาธิปไตยที่สร้างเชื่อมสองฝั่งแม่น้ำมูล รถไฟหัวเครื่องจักรไอน้ำ นำสินค้าจากต่างถิ่นเข้ามา ลำเลียงลงที่สถานีรถไฟอุบลราชธานี ซึ่งตั้งอยู่ในเขตวารินชำราบ โดยมีชาวบ้านเป็นแรงงานรับจ้างขนสินค้า และตั้งรกรากอยู่อาศัยใกล้สถานีรถไฟจนกลายเป็นชุมชนลับแลในปัจจุบัน สินค้าจากรถไฟถูกลำเลียงไปยัง ร,ส,พ, ที่ตั้งอยู่บริเวณท่าหน้าหาดสวนยา เพื่อขนถ่ายสินค้าข้ามลำน้ำมูล ต่อไปยังฝั่งอุบลทำให้มีผู้คนสัญจรคึกคัก ชาวบ้านหาดสวนยาจึงมีรายได้ในการแจวเรืออาสาสำหรับผู้คนข้ามฝั่ง ในขณะที่ชาวบ้านดั้งเดิมที่นี้และบริเวณใกล้เคียงมีอาชีพหาปลาในฤดูศรีมั่งคละ ชุดมันแขง เก็บผัก บ้างก็เผาอิฐขาย ให้ผู้คนได้นำไปสร้างบ้านสร้างเมือง บ้างก็รับจ้างฉีกใบตองห่อหมวย จนกระทั่งเมื่อปี 2535 ได้มีการประกาศเขตเทศบาลวารินชำราบชุมชนต่างๆ ในบริเวณนี้ จึงถูกเรียกชื่อใหม่ เช่น ชุมชนท่ากอไผ่ ชุมชนหาดสวนสุข ชุมชนคูยาง ชุมชนท่าบั้งมั่ง และชุมชนดิงาม เป็นต้น

นายอุดม เผ่าภูรี ชาวชุมชนหาดสวนสุข ซึ่งมีอาชีพทำอิฐ เล่าให้ฟังว่า “ดินที่นำมาทำอิฐเป็นดินตะกอนที่ถูกน้ำซัดทับถมมาทุกปี เหนียวเหมือนเส้นข้าวปุ้น การทำอิฐทำให้คนในชุมชนมีงานทำอยู่กับบ้านช่วยเหลือกันเหมือนญาติพี่น้อง ความต้องการใช้อิฐมีมาก ตอนไฟไหม้เมืองอุบล 3 ครั้ง ถ้าจำไม่ผิดก็ประมาณ ปี 2498 แล้วก็มาปี 2508 ครั้งสุดท้ายปี 2513 อิฐจากที่นี้แหละที่นำไปสร้างเมืองใหม่ให้กับเมืองอุบล”

นายอ่วม จันทะเส ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกการทำอิฐเป็นคนแรกแห่งหาดสวนสุข คลุกคลีอยู่กับดินมาชั่วชีวิตได้คิดค้นเครื่องทำอิฐขึ้นมา สามารถผลิตอิฐได้ถึง 20.000 ก้อนต่อวันต่อเครื่อง แก่หากินอยู่กับดิน ดินคืออาจารย์ แถมยังทำให้เพื่อนบ้านได้เรียนรู้ ได้ทำมาหากินเป็นหลักแหล่งอีกมากมาย

ในปี 2535 บ้านเมืองเจริญขึ้น มีการจัดตั้งเทศบาลวารินชำราบแยกออกมาจากเทศบาลนครเมืองอุบลราชธานี ความเจริญค่อยคืบคลานเข้ามาบริเวณนี้ ผู้คนก็เข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้นทั้งสองเทศบาล จนต่อมาทางราชการประกาศให้จังหวัดอุบลราชธานีเป็นหนึ่งในโครงการพัฒนาพื้นที่เขตเศรษฐกิจเฉพาะและพื้นที่เชื่อมโยงทางเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน หรือเรียกง่าย ๆ ว่าเมืองอุบลราชธานี ถูกจัดให้เป็นประตูไปสู่อินโดจีน ไล่ยาวมาตั้งแต่คุณหมิงในประเทศจีน ผ่านพม่า

มาไทยผ่านเมืองหลักทางภาคเหนือมายังภาคอีสาน จุฬารวมอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานีก่อนแยกย้ายไป
เขมรและเวียดนาม

โครงการนี้ได้เกิดการตื่นตัวทั้งหน่วยงานรัฐและเอกชนเป็นอย่างมาก พื้นที่ว่าง
เปล่าของรัฐที่ราษฎรเช่าอยู่อาศัยมานานกว่า 40 ปี ก็มีโครงการที่จะนำไปพัฒนา ส่วนเอกชนก็มีการ
กว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้านเพื่อนำไปสร้างโรงแรมหรือตึกร้างรองรับการพัฒนาตามโครงการ
ดังกล่าว ชาวบ้านหลายชุมชนนอนไม่หลับเพราะกระแสการไล่รื้อมีอยู่ตลอดเวลา

นางปิ่น วงศ์ทะเล กล่าวว่า “พ่อเป็นกรรมกรชนสินค้าที่สถานีรถไฟ อยู่ที่นี่มา
ตั้งแต่ยังเป็น ปาร์ก ไม่มีใครกล้ามาอยู่เพราะกลัวงู กลัวเสือ ไม่รู้ว่าเป็นที่ของใคร ไม่เคยเสียค่าเช่า วัน
ดีคืนดีการรถไฟก็มาบอกให้จ่ายค่าเช่า พวกเราพร้อมกันต่อสู้ก็ถูกจับขัง ใครก็ช่วยเหลือไม่ได้ คิดหนักอยู่
ตลอดเวลาเป็นห่วงลูกหลานทั้ง 6 คน เกิดเขาไล่ที่ขึ้นมาไม่ให้อยู่จะทำกันอย่างไร” จากสถานการณ์ที่
นายทุนเข้ากว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้าน ที่ดินของรัฐอันว่างเปล่าซึ่งชาวบ้านอยู่อาศัยกันมาหลายชั่วอายุ
คน ก็เริ่มมีข่าวว่าจะนำไปใช้ประโยชน์รองรับการขยายตัวของเมือง อันเนื่องมาจากโครงการเปิดประตู
สู่อินโดจีน แผนการทั้งหมดถูกวางมาจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ โดยที่ชาวบ้านผู้แบ่งบ้านแบ่งเมืองอยู่แต่เดิมไม่มีโอกาสได้มีส่วนในการจัดการกับชีวิตของ
ตนเองแม้แต่หน่อย

ในช่วงต้นปี 2541 จึงนับเป็นก้าวที่สองของชาวชุมชนแออัดอุบลราชธานี ที่
พัฒนาจากช่วงตั้งรกราก อยู่อาศัยแบบธรรมชาติไปสู่การรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างพลังแห่งการต่อสู้เรื่อง
สิทธิที่อยู่อาศัยโดยการสนับสนุนการพัฒนาของมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ชาวชุมชนเกตุแก้วฝั่งวารินชำ
ราบ ซึ่งชาวบ้านหากินกับการเก็บของเก่าขายก็เริ่มรวมตัวกันตั้งโครงการ “คนกับล้อ” รับซื้อของเก่า
จากสมาชิก “รถซุก” เพื่อขายต่อให้กับพ่อค้าโดยไม่ต้องถูกตัดราคา และยังมีนำวัสดุเก่าๆ อย่าง
รถจักรยาน พัดลม ตู้เย็น มาซ่อมแซมออกขายในราคาถูก ทำให้ชาวบ้านมีการช่วยกันรณรงค์รักษา
สิ่งแวดล้อมของเมืองอุบล เชื่อไหมครับว่า “รถซุกสีเขียว” เมืองอุบลฯ มีอยู่ประมาณ 300 คัน
สามารถลดปริมาณขยะของเมืองอุบลฯ ได้ถึงวันละ 54 ตัน ส่วนพี่น้องชาวชุมชนที่ขายแรงงานก็เริ่ม
รวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมตามสภาพอาชีพของแต่ละชุมชน เช่น กลุ่มแรงงานจากชุมชนหนองสระที่
รับจ้างจัดโต๊ะจีนตามงานต่าง ๆ หรือจับกังแบกหามจากหลายชุมชนที่รวมตัวกันประมาณ 40 คน เพื่อ
รับงาน มิกภู กติกา ต่างๆ ของกลุ่ม ทุกเช้าจะรวมกลุ่มกันหน้าวัดหลวงเพื่อรับงาน

นายมานะ วงษ์ทอง ประธานกลุ่มจับกังแรงงานนอกระบบ พูดว่า “ในชีวิต
หนึ่งของเราที่มีความหวังเหมือนกับคนอื่นที่อยากจะมีความสุข มีครอบครัวที่อบอุ่นที่พร้อมด้วย
ญาติมิตร หวังที่จะได้รับการดูแลที่ดีจากรัฐ มีสวัสดิการเหมือนข้าราชการ หรือกลุ่มคนทั่วๆ ไป ไม่
เฉพาะแต่พวกเราจับกังหน้าวัดหลวงเท่านั้น แต่เชื่อว่าผู้ใช้แรงงานทั้งหมดก็คงคิดไม่ต่างไปจากผม”
วันนี้เหล่าจับกังหน้าวัดหลวงไม่เพียงแต่รวมตัวกันเพื่อรับงาน แบ่งงานเอื้อเฟื้อกันเท่านั้น แต่ยังได้

สร้างอนาคตโดยการออมทรัพย์ร่วมกัน และเริ่มมีการนำดอกผลจากเงินออมไปจัดเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกและครอบครัวยามเจ็บป่วยจากการทำงาน ซึ่งกิจการเช่นนี้ไม่เพียงมีเฉพาะกลุ่มจับกังหน้าวัดหลวงเท่านั้นแต่ได้แพร่ขยายไปทุกกลุ่มคนจน เช่น กลุ่มชาวบ้านชุมชนคูยางที่หากินกับการฉีกใบตองห่อหมุยอ ชุมชนท่าวังแดงที่ประกอบอาชีพร้อยมาลัยขายมากพอๆ กับการอย่างปลาหมึกขาย ที่ชุมชนลับแลซึ่งตั้งอยู่บนที่ดินของการรถไฟมีทั้งปัญหาเรื่องการไล่ที่และยังเป็นแหล่งยาเสพติดที่ทางการหมายตามานาน มีประชากรกว่า 242 หลังคาเรือน และจากปัญหาการไล่ที่นี้เองที่ทำให้ชาวชุมชนรวมตัวกันทำกิจกรรมสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมเด็กและเยาวชนที่มีการรณรงค์ด้านยาเสพติด และช่วยกันกันดูแลสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนกันอย่างเข้มแข็ง แม้แต่ผู้ใหญ่เองก็ยิ่งต้องอาศัยความพยายามนี้เอง ทำให้ปัญหายาเสพติดภายในชุมชนลับแลลดน้อยลงเป็นอย่างมาก

ในปี 2542 ชาวชุมชนแออัดที่ตั้งอยู่ในทั้งสองเทศบาลจึงได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายในนาม “เครือข่ายชุมชนแออัดจังหวัดอุบลราชธานี” เพื่อร้อยเกี่ยวกิจกรรมของชาวชุมชนทั้ง 15 ชุมชน ให้มีพลังมากขึ้น มีการหนุนเสริม ซึ่งกันและกันรวมทั้งได้ทำการสร้างพลังใหม่ๆ เกิดขึ้น มีการเข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์กรชาวบ้าน "เครือข่ายสลัม 4 ภาค" ร่วมผลักดันปัญหาสาธารณะมาโดยตลอดและมี การตั้ง “โรงเรียนชาวบ้าน” เพื่อเป็นการส่งเสริมด้านความรู้ และติดต่อทางความคิดให้กับผู้นำในการฟันฝ่าปัญหาและเดินทางไปข้างหน้า รวมทั้งงานด้านวัฒนธรรมโดยการส่งเสริมให้ชาวบ้านได้ใช้ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแสดงออกในรูปของการแสดงและร้องเพลง ร้อยเกี่ยวน้ำใจเข้าด้วยกัน นายสมพงษ์ จำนันท์ กรรมการเครือข่ายชุมชนแออัด จังหวัดอุบลราชธานี เล่าว่า “กิจกรรมของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันออกไปตามสภาพปัญหาของแต่ละชุมชน เช่น ชุมชนลับแล แต่จะเน้นไปในเรื่องเยาวชนด้านยาเสพติด และที่อยู่อาศัย ชุมชนเกตุแก้วและชุมชนคุรุมิตรเน้นเรื่องการจัดการขยะ ชุมชนท่าวังแดงและคูยางจะเน้นเรื่องแรงงานนอกระบบ เป็นต้น แต่เกือบทุกชุมชนมีปัญหาร่วมกัน คือ ความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ดังนั้นเครือข่ายของเราจึงไม่เพียงเข้าไปเสริมกิจกรรมพื้นฐานของแต่ละชุมชน ให้มีความเข้มแข็งขึ้นเท่านั้น แต่ได้สนับสนุนให้เกิดการสร้างกิจกรรมอื่นๆ เพื่อปูพื้นฐานไปสู่การต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยอีกด้วย เช่น การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การให้ความรู้เรื่องสิทธิพื้นฐานต่าง ๆ (มูลนิธิชุมชนไท, 2554)

2.2.5 ประวัติความเป็นมาบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

2.2.5.1 การตั้งถิ่นฐานและลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านเชียงเหียนในปัจจุบันหรือที่เคยเป็นเมืองเชียงเหียนในอดีต ยังไม่มีหลักฐานที่พอจะยืนยันได้ว่าสร้างมาแต่เมื่อใด จากหลักฐานทางโบราณคดีก็พอสามารถยืนยันได้ว่าบริเวณพื้นที่ดินแห่งภาคอีสานเคยมีมนุษย์อาศัยมาช้านานแล้ว ได้มีการพัฒนาความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น

เช่น การขุดคูน้ำ คันดินล้อมรอบบริเวณที่อยู่อาศัยซึ่งเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในขณะนั้น จึงเป็นที่พอจะกล่าวได้ว่า บริเวณนั้นที่แห่งนี้ได้มีชุมชนตั้งที่อยู่อาศัยมานานแล้วแต่ไม่สามารถระบุชัดเจนไปเมื่อประมาณปีใด พ.ศ. ใดเท่านั้น

บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม อยู่ห่างจากอำเภอเมืองมหาสารคามไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 8 กิโลเมตร แบ่งออกเป็น 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 มีอาณาเขตค่อนมาทางอำเภอเมืองมหาสารคาม คือ ทางทิศตะวันตกหมู่ 18 อยู่ทางทิศตะวันออก และหมู่ 23 อยู่ทางทิศใต้ อาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านกุดซุย และบ้านลาด ตำบลลาดพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะพื้นที่เป็นลุ่มมีลำน้ำไหลผ่านคือ ห้วยคะคางทำให้พื้นที่ทำนาในบริเวณนี้ ของบ้านเชียงเหียนส่วนใหญ่เป็นนาลุ่มน้ำท่วมทุกปีและชาวบ้านเชียงเหียนเรียกนาบริเวณนี้ว่า “นาแซง” เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีป่าต้นแซงซึ่งเป็นพืชตระกูลเดียวกับต้นอ้อ นาที่ทำในบริเวณ นาแซงนี้มีจำนวนไม่มากนัก ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านสอง ตำบลลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะของพื้นที่บริเวณนี้ของที่บ้านเชียงเหียนจะเป็นที่ราบทำนาได้ผลดี ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านหัน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะของพื้นที่ติดกับหมู่บ้านดินตيناได้ผล ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านร่วมใจ ตำบลแวงนาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (สุรชัย ชนะบุรณ์, 2550)

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา เป็นเมืองโบราณมีลักษณะเป็นเนินสูงรูปไข่คือสูงตรงกลางมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ซึ่งเป็นลักษณะทำเลที่ตั้งที่ดีคือเมื่อฝนตกน้ำจะไหลลงสู่คูน้ำและบึงที่อยู่รอบหมู่บ้านทุกบึงและจากทำเลที่ตั้งของบ้านเชียงเหียนดังกล่าวจึงมีความสอดคล้องกับลักษณะของเมืองในสมัยทวารวดีคือมักจะมีคูน้ำคันดินล้อมรอบเมือง (สมพร คนชม, 2540 : 41) ประชากรมีอาชีพหลักคือ ทำนาปีละ 1 ครั้ง ไร่ละ 80 ทำนาปีละ 2 ครั้ง ไร่ละ 20 อาชีพรองลงมาคือ ค้าขาย เช่น ขายยาสมุนไพร ขายพืชผลที่มาจากเกษตร ความเป็นอยู่ประชากรดำรงชีวิตแบบชุมชนหรือชนบท มีชีวิตที่เรียบง่ายสมครสมานสามัคคีกันทั้ง 3 หมู่บ้าน นับถือศาสนาพุทธ ยึดระบบการพัฒนาแบบ รวบ คือ โรงเรียน บ้าน วัด ต้องพัฒนาไปด้วยกัน ประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้าน ได้แก่ 1. บุญบั้งไฟ บ้านเชียงเหียนจะต้องทำบุญบั้งไฟทุกปีเป็นประเพณี ถ้าไม่ทำถือว่าฝนจะแล้งไม่ได้ทำนา ฉะนั้นต้องทำทุกปีทำบุญบั้งไฟแสน มีการบอกบุญบั้งไฟไปยังบ้านที่เคยเป็นเมืองเก่าด้วยกัน เช่น บ้านสีแก้ว บ้านผักแว่น จังหวัดร้อยเอ็ด 2. ประเพณีบุญเบิกบ้าน จะทำในเดือนหก ที่แปลกกว่าหมู่บ้านใกล้เคียงมี 2 อย่างคือ พิธีเลี้ยงศาลเจ้าปู่ตาเดือนหก ทำที่ศาลเจ้าพ่อศรีสงคราม (ตอนเช้า) จะต้องทำบั้งไฟน้อยถวาย เสียง 3 อย่าง คือ เสียงคน เสียงควาย เสียงฟ้าเสียงฝน และพิธีก่อเจดีย์ทรายถวายเจ้าแม่สองนาง ทำหลังจากก่อเจดีย์ทรายที่วัด 3 วันต่อกัน ทำที่ดอนแก้วมีการก่อเจดีย์ทราย สวดมนต์ ถวายบั้งไฟ (ตอนเย็น) ซึ่งเป็นพิธีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน (ชูศักดิ์ ศุภกรนันท์, 2547)

2.2.5.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

จากการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ตามประวัติกล่าวว่า หมู่บ้านเชียงเหียนนั้นเป็นนครหนึ่งซึ่งพระยาขอมนั้นได้ให้น้องชายชื่อว่าเชียงเหียนมาสร้างบ้านแปลงเมืองเรียกว่านครเชียงเหียนมีพระยาเชียงเหียนเป็นผู้ครองนคร ต่อมาพระยาขอมได้จัดให้มีการแข่งขันบั้งไฟ มีเมืองต่างๆ สนใจจะส่งบั้งไฟเข้าร่วมการแข่งขันมากมาย รวมทั้งทั้งท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพงด้วย ผลปรากฏว่าบั้งไฟพระยาเชียงเหียนชนะเพราะขึ้นสูงที่สุด บั้งไฟพระยาขอมซุกไม่ได้ขึ้นบั้งไฟท้าวผาแดงแตกจากเหตุการณ์ในครั้งนี้ได้กลายเป็นนิทานเล่าขานสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ เมืองโบราณที่นักโบราณคดี และนักประวัติศาสตร์ หลายท่านได้ให้ความสำคัญและได้ค้นคว้าหลักฐานต่างๆ ในเมืองแห่งนี้มาช้านานแล้ว เมืองโบราณเชียงเหียนจะมีลักษณะแตกต่างจากเมืองโบราณอื่นๆ ที่มีอายุสมัยเดียวกับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ยังเป็นเมืองโบราณที่มี คูน้ำ ล้อมรอบเพียงแห่งเดียว เป็นเมืองโบราณสถานที่มียังร่องรอยโบราณคดีและโบราณวัตถุอย่างมากมาย เช่น ค้นพบเครื่องใช้ สมัยก่อนประวัติศาสตร์เครื่องปั้นดินเผา เครื่องสัมฤทธิ์ เป็นต้น เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2549 ได้มีการขุดค้นพบ ภาชนะดินเผารูปร่างคล้ายไหสันนิษฐานว่าบรรจุ กระจก ของคนโบราณ และเครื่องเช่น กรมศิลปากรสันนิษฐานว่ามีอายุไม่น้อยกว่า 2.500 ปี การอยู่อาศัยเริ่มแรกเมื่อราว 3.500 ปีหรือประมาณ 5.500 ปีมาแล้ว (วรรณศักดิ์พิจิตร บุญเสริม, 2549)

สอดคล้องกับ บุญส่ง พลอยขาว (2527) ที่ได้กล่าวถึงตำนานเมืองเชียงเหียนว่าพระยาขอมได้ขึ้นครองเมืองสุวรรณโคฒค้ำ หรือเมืองเอกราช พร้อมพระมเหสี คือ นางจันทร์ (ตามตำนานสร้างเมืองสุวรรณโคฒค้ำ มีว่าพระนางอุรสาและพระกุมารสุวรรณมุขทวาร ได้ตั้งเมืองที่ปากแม่น้ำก๊กชื่อว่า “เมืองสุวรรณโคฒค้ำ” คิดจะปูนบำเหน็จรางวัลให้น้องชายทั้งสองคนจึงให้น้องชายคนโตไปครองเมืองเชียงเหียน และมีชื่อตามชื่อของเมืองว่า “พระยาเชียงเหียน” ซึ่งเป็นหัวเมืองเอกพร้อมด้วยไพร่พลจำนวนหนึ่งหมื่นคน (ปัจจุบันคือบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม) และน้องชายคนเล็กไปครองเมืองศรีแก้ว พร้อมด้วยไพร่พลจำนวนหนึ่งหมื่นคนเช่นกัน (ปัจจุบันคือตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด) และหลานชายสามคนได้ไปครองเมืองอีกสามเมือง พร้อมด้วยไพร่พลจำนวนคนละแปดพันคน คือเมืองฟ้าแดดสูงยาง (ปัจจุบันตั้งอยู่บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์) เมืองหงส์ (ปัจจุบันคือตำบลเมืองหงส์ อำเภอจัตุรัส พัทธพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด) และเมืองทอง (ปัจจุบันคือบ้านเมืองทอง อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด) นอกจากนี้ ละมุล ผังดี (2540) ยังได้เขียนหนังสือเรื่องเมืองเชียงเหียนสรุปได้ว่า เมืองเชียงเหียน เป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และยังมีประวัติเกี่ยวเนื่องกับวรรณกรรมที่สำคัญของอีสานด้วยคือเรื่องท้าวผาแดงนางไอ่ โดยเป็นเมืองที่พญาขอมพ่อของนางไอ่แต่งตั้งให้น้องชายไป ครองครองบริเวณที่ตั้งของเมืองเชียงเหียนปัจจุบันอยู่ทางตอนใต้ของตัวเมืองมหาสารคาม มีที่ดอนและที่ลุ่มสลับกันไป นอกจากนั้นในบริเวณที่ลุ่มทางตอนเหนือของเมืองยังมีร่องรอยคันดินที่ใช้

กักน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูกหลายแห่ง ปัจจุบันได้มีการขุดค้นพบหลักฐานและร่องรอยหลายแห่ง จังหวัดมหาสารคามได้พบหลักฐานเศษภาชนะดินเผาลายเขียนสีแบบวัฒนธรรมบ้านเชียง และสมัยต่อมาในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของขอมได้ทำการขยายอำนาจเข้ามาในภาคอีสานและสร้างเมืองต่าง ๆ ขึ้นรวมทั้งเมืองเชียงเหียนซึ่งคือบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ในปัจจุบัน ส่วน บุรี ชัตติยวงศ์ (2549) ให้สัมภาษณ์เรื่องเมืองเชียงเหียน กล่าวว่า หลักฐานการตั้งชุมชนหลักฐานที่เกี่ยวกับศิลปะโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย ก็แสดงว่าศาสนาพุทธได้เข้ามาในดินแดนประเทศไทยแล้ว เรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่งในเรื่องนิยายปรัมปราจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในแถบภาคอีสาน ซึ่งจะกล่าวถึงเมืองต่างๆ ไว้หลายเมือง คือ เมืองหนองหาน หลวง จังหวัดสกลนคร หนองหานน้อย อำเภอกุมภวาปีจังหวัดอุดรธานี เมืองคันธาร อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมืองหงส์ เมืองทองจังหวัดร้อยเอ็ด เมืองฟ้าแดด เมืองสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองพ่างพิษนาค หรือเมืองเชียงเหียน จังหวัดมหาสารคาม สอดคล้องกับ สังข์ รัตนพลเสน (2549) ที่ให้สัมภาษณ์เรื่องเมืองเชียงเหียนว่า บ้านเชียงเหียนหรือเมืองเชียงเหียนในอดีตโดยบริเวณเคยเป็นดินแดนของอาณาจักรล้านช้างมาก่อน ในสมัยนั้นล้านช้างมีอำนาจในการปกครองดินแดนของอีสานในปัจจุบันนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของลาวได้ปกครองมาตั้งหลายร้อยปีผ่านมาแล้วแต่ในสมัยนั้นได้มีชนสองเชื้อชาติซึ่งมีความสัมพันธ์กันมาก คือ ขอม หรือเขมร และลาวต่อมาชนชาติขอมก็ได้มีอำนาจเหนือลาว ได้เข้ายึดครองแผ่นดินที่ลาวได้ปกครองอยู่ไปไว้ในปกครองของตน ดินแดนของภาคอีสานในปัจจุบัน เช่น กู่บ้านเขวาที่ขอมได้สร้างไว้ในอดีต ส่วนพวกลาวก็ได้อาศัยอยู่ใน ดินแดนส่วนนี้ โดยอยู่ภายใต้การปกครองของขอมด้วย และ อุบล ชัตติยวงศ์ (2549) ได้ให้สัมภาษณ์เรื่องตำนานเชียงเหียนกล่าวว่า บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน จากตำนานวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ ตามคำบอกกล่าวเล่าของคนเฒ่าคนแก่และผู้รู้หลายท่านในหมู่บ้านเชียงเหียน

ศรีศักร วัลลิโภดม (ม,ป,ป.) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “อีสานสมัยต่างๆ” ได้กล่าวถึงเรื่องความเป็นมาของบ้านเชียงเหียนว่า บ้านเชียงเหียนหรือเมืองเชียงเหียนในอดีต ครั้งแรกดินแดนแห่งนี้เคยเป็นดินแดนของประเทศลาวมาก่อน ในสมัยนั้นประเทศลาวมีอำนาจในการปกครองดินแดนของอีสานในปัจจุบันนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของปะเทศลาวได้ปกครองมานานหลายร้อยปีผ่านมาแล้วแต่ในสมัยนั้นได้มีชนสองเชื้อชาติซึ่งมีความสัมพันธ์กันมาก คือ ขอม หรือเขมร และลาวต่อมาชนชาติขอมก็ได้มีอำนาจเหนือลาว ได้เข้ายึดครองแผ่นดินที่ลาวได้ปกครองอยู่ไปไว้ในปกครองของตน เพราะฉะนั้น ดินแดนของภาคอีสานบางส่วนจึงตกเป็นของพวกขอม พวกขอมมีความเจริญ รุ่งเรืองมากและมีอำนาจเหนือกว่าพวกลาวในดินแดนอีสานขณะนั้นซึ่งมีหลักฐานที่สำคัญไว้ใช้ศึกษาซึ่งเป็นหลักฐานที่พวกขอมได้สร้างเอาไว้ ซึ่งจะมีให้เห็นอยู่บ้างในดินแดนของภาคอีสานในปัจจุบัน เช่น กู่บ้านเขวาที่ขอมได้สร้างไว้ในอดีต ส่วนพวกลาวก็ได้อาศัยอยู่ในดินแดนส่วนนี้โดยอยู่ภายใต้การ

ปกครองของขอมด้วย เมื่อขอมได้มาปกครองถิ่นอีสานแล้วจึงได้ตั้งถิ่นฐานขึ้นและได้สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นเช่น กู่และปราสาทสิ่งเหล่านี้ เป็นสถานที่ปฏิบัติกิจทางศาสนาพราหมณ์ ถ้าจะเปรียบเทียบกับศาสนาพุทธแล้ว ก็คงจะเป็น "วัด" เพราะสมัยนั้น ศาสนาพุทธยังคงไม่เผยแพร่เข้ามาถึงดินแดนส่วนนี้ แต่ถ้าเปรียบเทียบกับศิลปะต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแถบภาคอีสาน สอดคล้องกับ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2555 : 47) ที่กล่าวว่า เมืองเชียงเหียนหรือบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีผังเมืองรูปกลมรี เส้นผ่าศูนย์กลางราว 1 กิโลเมตร มีคูน้ำ 2 ชั้น คันดิน 3 ชั้น พบโครงกระดูกหลายโครง ผังรวมกับเครื่องมือสำริดอายุราว 3.000 ปีมาแล้ว หลังจากนั้นพบเครื่องมือเหล็กและเครื่องปั้นดินเผาหลายแบบ แสดงว่าบริเวณเมืองเชียงเหียนมีชุมชนอยู่อาศัยตั้งแต่ราว 3.000 ปีมาแล้ว สืบเนื่องถึงยุคเจนละ ราวหลังพ.ศ.1000 แล้วขุดคูน้ำคันดินรูปกลมรียุคทวารวดี ราวหลัง พ.ศ.1100

นอกจากนี้ มนตรี พลขำนิ (2549) ได้จัดทำโครงการศึกษาข้อมูลท้องถิ่นบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ได้กล่าวถึงประวัติบ้านเชียงเหียนว่า บ้านเชียงเหียนหรือเมืองเชียงเหียนในอดีต ครั้งแรกดินแดนแห่งนี้เคยเป็นดินแดนของประเทศลาวมาก่อน ในสมัยนั้นประเทศลาวมีอำนาจในการปกครองดินแดนของอีสานในปัจจุบันนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของประเทศลาวได้ปกครองมานานหลายร้อยปีผ่านมาแล้ว แต่ในสมัยนั้นได้มีชนสองเชื้อชาติซึ่งมีความสัมพันธ์กันมาก คือ ขอม หรือเขมร และลาวต่อมาชนชาติขอมก็ได้มีอำนาจเหนือลาว ได้เข้ายึดครองแผ่นดินที่ลาวได้ปกครองอยู่ไปไว้ในปกครองของตน เพราะฉะนั้น ดินแดนของภาคอีสานบางส่วนจึงตกเป็นของพวกขอม พวกขอมมีความเจริญรุ่งเรืองมากและมีอำนาจเหนือกว่าพวกลาวในดินแดนอีสานขณะนั้นซึ่งมีหลักฐานที่สำคัญไว้ใช้ศึกษาซึ่งเป็นหลักฐานที่พวกขอมได้สร้างเอาไว้ ซึ่งจะมีให้เห็นอยู่บ้างในดินแดนของภาคอีสานในปัจจุบัน เช่น กู่บ้านเขวาที่ขอมได้สร้างไว้ในอดีต ส่วนพวกลาวก็ได้อาศัยอยู่ในดินแดนส่วนนี้ โดยอยู่ภายใต้การปกครองของขอมด้วย

เมื่อขอมได้มาปกครองถิ่นอีสานแล้วจึงได้ตั้งถิ่นฐานขึ้น และได้สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้น เช่น กู่และปราสาทสิ่งเหล่านี้ เป็นสถานที่ปฏิบัติกิจทางศาสนาพราหมณ์ ถ้าจะเปรียบเทียบกับศาสนาพุทธแล้ว ก็คงจะเป็น "วัด" เพราะสมัยนั้น ศาสนาพุทธยังคงไม่เผยแพร่เข้ามาถึงดินแดนส่วนนี้ แต่ถ้าเปรียบเทียบกับศิลปะต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแถบภาคอีสาน

เมื่อนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญในด้านโบราณคดี คือ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ท่านได้กล่าวว่า ในช่วงที่ศาสนาพุทธได้เข้ามาเจริญในประเทศไทยแล้ว ซึ่งในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมเขมร หรือขอมในประเทศไทย ที่มีหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน เป็นหลักฐานประกอบกับผลการศึกษา ของนักวิชาการชาวไทยและชาวต่างประเทศซึ่งได้ศึกษาค้นคว้ามาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีหลักฐานประเภทจารึกและเอกสารของต่างชาติ หลักฐานการตั้งชุมชนหลักฐานที่เกี่ยวกับศิลปะโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย ก็แสดงว่าศาสนาพุทธ

ได้เข้ามาในดินแดนประเทศไทยแล้ว และอาจจะเข้ามาก่อนช่วงนี้ก็ไม่ได้ สันนิษฐานตามวัฒนธรรม
เขมรที่รุ่งเรืองในพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นข้อสังเกตเปรียบเทียบกับ "กู" ที่มีอยู่แถบภาคอีสาน

หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งคือหลักฐาน จากนิยายปรัมปราของปรางค์กู่บ้านเขวที่ได้
เล่าสืบต่อกันมา ซึ่งได้รับความอนุเคราะห์ บอกเล่าจากพระอริยานุวัตร เขมจารี เจ้าอาวาสวัดมหาชัย
ได้เล่าว่า ตำนานหรือนิยายปรัมปราที่เกี่ยวกับการสร้างปรางค์กู่บ้านเขว เป็นเรื่องที่สัมพันธ์เกี่ยวกับ
วรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องผาแดงนางไอ่ซึ่งในเรื่องนิยายปรัมปราจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในแถบภาค
อีสาน ซึ่งจะกล่าวถึงเมืองต่างๆ ไว้หลายเมืองคือ เมืองหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร หนองหาน
น้อย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เมืองคันธาร อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมืองหงส์
เมืองทอง จังหวัดร้อยเอ็ด เมืองฟ้าแดด เมืองสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองฟ่างพิษนาค หรือ เมือง
เชียงเหียน จังหวัดมหาสารคาม

บ้านเชียงเหียนเคยเป็นชุมชนโบราณมาแล้ว ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ใน
แถบดินแดนภาคอีสาน ซึ่งจะเห็นได้จากการขุดค้นทางโบราณคดี ก็พบโบราณวัตถุ เป็นจำนวนมาก
ทั้งนี้ได้มีการกำหนดอายุโบราณวัตถุที่ค้นพบจากบริเวณเมืองโบราณ เมืองเชียงเหียน เมืองฟ้าแดดสง
ยางจัดเป็นโบราณวัตถุแบบทวารวดี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 ส่วนเมืองฟ่างพิษนาค ซึ่งชาวบ้าน
แถบนี้เชื่อว่า เป็นบริเวณบ้านเชียงเหียนในปัจจุบัน เป็นบริเวณเมืองเชียงเหียนนี้ เจ้าอ้ายเพชรอฉีก
ผู้สร้างปรางค์กู่ บ้านเขว เป็นผู้ปกครองมาก่อน ในปัจจุบันบริเวณบ้านเชียงเหียนยังคงเหลือร่องรอย
ของเมืองโบราณให้เห็นอยู่บ้าง เป็นต้นว่า มีเนินดินขนาดใหญ่ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบถึงสองชั้น มีผัง
เมืองเป็นรูปทรงกลมค่อนข้างจะเป็นรูปทรงรีมาก เมื่อปี พ.ศ. 2523 โครงการโบราณคดี ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ กองโบราณคดี กรมศิลปากรร่วมกับมหาวิทยาลัยโอทาโก ประเทศนิวซีแลนด์ ได้
ทำการสำรวจและขุดค้นโบราณคดี บริเวณเมืองเชียงเหียนเก่า ทั้งบริเวณที่สันนิษฐานกันว่าเป็น
บริเวณที่เป็นวัดเก่า ของเมืองเชียงเหียน ซึ่งเป็นบริเวณที่มีเนินดินสูงสุดภายในหมู่บ้าน จากการสำรวจ
ขุดค้นก็ได้พบโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดี เป็นจำนวนมาก เช่นเครื่องมือที่ทำจากกระดูก
สัตว์ กำไลสำริด เบ็ดตกปลาทำจากโลหะสำริด เศษภาชนะดินเผา และโครงกระดูกมนุษย์ด้วย

จากการกำหนดอายุที่พบจากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณวัตถุในเบื้องต้น
พบว่ามียุอายุประมาณ 1,000 - 2,000 ปีผ่านมาแล้ว เป็นชุมชนที่มีการพัฒนาการมาตั้งแต่ยุคก่อน
ประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ จากข้อมูลหลักฐานจากนิยายปรัมปราเกี่ยวกับปรางค์กู่บ้าน
เขว และโบราณสถานต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเขต จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดใกล้เคียงที่อยู่ในเขตภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ที่แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมขอมได้เข้ามาเจริญรุ่งเรือง ในช่วงพุทธศตวรรษที่
14 ดังกล่าวมาแล้ว แต่พ่อสังข์ รัตนพลแสน ได้กล่าวว่า ขอมได้นำศาสนาพราหมณ์เข้ามาเพื่อเป็นหลัก
ปฏิบัติ และได้ยึดเอาศาสนาพราหมณ์เป็นหลักปฏิบัติสืบมา การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา
ล้วนแล้วแต่เป็นของศาสนาพราหมณ์ ตามข้อสันนิษฐานของ พ่อสังข์ รัตนพลแสน ท่านได้ตั้งข้อ

สันนิษฐานว่า พวกขอมเขาคงจะนับถือศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาเดิมอยู่แล้ว จึงได้นำศาสนาพราหมณ์เข้ามาเป็นหลักปฏิบัติสำหรับพวกขอมในขณะนั้น แต่ในช่วงนี้เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงที่กล่าวถึงวัฒนธรรมรุ่งเรืองในประเทศไทย ในพุทธศตวรรษที่ 14 และที่ 16 ว่าในช่วงนี้ ศาสนาพุทธได้เข้ามาเจริญรุ่งเรืองในประเทศไทยแล้วในระหว่างนี้เองที่ขอมได้สร้างสิ่งต่างๆ เอาไว้ ก็ได้กล่าวถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-16 เป็นประการสำคัญที่ขอมมองเห็นว่าศาสนาพุทธได้เป็นมาเจริญในภาคอีสานบ้างแล้วตามที่ขอมได้ครอบครองอยู่ในดินแดนอยู่ในขณะนั้น จนถึงที่สุดขอมก็ได้เสื่อมอำนาจลงตามกาลเวลา

เมื่อขอมปกครองดินแดนเมืองเชียงเหียนมานานก็เริ่มเสื่อมอำนาจลง ส่วนลาวได้กลับคืนมามีอำนาจอีก ลาวจึงได้ยึดอำนาจเอาดินแดนส่วนนี้คืนจากขอมกลับมาครอบครองอีก ดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง อันได้แก่อาณาเขตจังหวัดร้อยเอ็ด และมหาสารคาม รวมกันซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานของประเทศไทยเป็นบริเวณที่มีการตั้งชุมชนมาแล้วตั้งแต่ครั้งอดีต จากหลักฐานทางโบราณคดี ทำให้ทราบว่าบริเวณที่เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอมโบราณในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 ภายหลังกพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรขอมเสื่อมอำนาจลง อาณาจักรล้านช้างซึ่งก่อตั้งขึ้น ในพุทธศตวรรษที่ 19 จึงเริ่มแผ่ขยายอำนาจเข้ามาสู่บริเวณนี้ หลังจากได้เสียอำนาจไปก็จะเห็นว่าชนทั้งสองชาติ คือ ขอมกับลาวก็ได้มีการแย่งชิงอำนาจ กันตลอดมา เป็นเวลานานหลายปีต่อมา

ส่วนประเทศไทยในระยะแรกๆ ในสมัยนั้นยังไม่มีดินแดนอันเป็นขอบเขตประเทศที่แน่นอน ยังกระจัดกระจายกันอยู่ทุกๆ ไปในดินแดนแถบนี้ และพร้อมกันได้ต่อสู้เพื่ออิสรภาพและเอกราชเสมอมา เพื่อจะได้มีประเทศชาติที่มั่นคงเกิดขึ้น แล้วไทยก็สมปรารถนาขึ้นบ่งบอกถึงความเก่งกล้าสามารถของไทยผู้กล้าหาญ ไทยจึงได้มีประเทศ ซึ่งไทยพึงจะตั้งเป็นเอกราช เป็นประเทศไทยอย่างมั่นคงก็ประมาณ 700 -800 ปีมานี้เอง

ครั้งขอมได้ปกครองมานาน ขอมก็มีจารีตประเพณีที่แสดงถึงอิทธิพลทางศาสนาพุทธ ที่คล้ายคลึงกับคนลาวหรือคนไทย สาเหตุที่คล้ายคลึงกัน เพราะอาจเป็นบ้านพี่เมืองน้องกัน จึงมีจารีตประเพณี และพิธีกรรมทางศาสนาคล้ายคลึงกันดังกล่าว เพราะระยะหลังๆ มาการนับถือศาสนาก็จะมีการผสมผสานกัน จะเห็นได้จากการทำบุญ ซึ่งการทำบุญบางอย่างที่เหมือนกันและเห็นได้ชัดเจนคือ การทำบุญบั้งไฟ เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าในช่วงเขมรหรือขอมที่เจริญสุดขีดก่อนที่จะเสื่อมอำนาจลง เจ้าผู้ครองนครขอมได้จัดทำบุญบั้งไฟขึ้นที่เมืองหนองหาน ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ซึ่งจะกล่าวถึงอยู่ในนิทานพื้นบ้านของภาคอีสานเราที่มีปรากฏในเรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่งปรากฏเป็นตำนานที่เป็นหนังสือผูก และทั้งที่เล่าสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ในเรื่องผาแดงนางไอ่ จะกล่าวถึงเมืองเชียงเหียนไว้มากมายหลายตอนของเรื่องอยู่มากทั้งจะ

เป็นเรื่องประเพณี การทำบุญบั้งไฟ การสู่มองนางไฉ่ และจะมีกล่าวถึงห้องประจำเมืองเชียงเหียนด้วย นอกจากนี้ก็ยังมีประเพณีสดสรง ก็ยังมีอยู่ พอจะแสดงให้เห็นได้

การสดสรงนิยมทำกันเพื่อให้เป็นศิริมงคลชาวบ้านมีความเชื่ออย่างนั้น ส่วนหลายเงินหลายคำ ถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ได้มีการสดสรงเพื่อเป็นศิริมงคลแก่ตัวเอง เมื่อถึงวันสดสรงก็จะพากันทำพิธีกรรมสดสรง ไม่ได้กำหนดว่าเป็นวันใด แล้วแต่ความสะดวกของผู้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งจะคล้ายคลึงกับการสดสรงพระภิกษสามเณร ในพุทธศาสนา ในปัจจุบัน ซึ่งชาวบ้านเชียงเหียนในปัจจุบันที่นับถือพุทธศาสนากันเป็นส่วนมาก

นอกจากประวัติความเป็นมาของบ้านเชียงเหียนแล้วส่วนที่สำคัญก็คือมีสถานที่สำคัญๆ หลายแห่งและนอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับบ้านเชียงเหียนอีกด้วย จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาพบว่าสถานที่สำคัญ ๆ ของบ้านเชียงเหียนมีดังนี้ คือ

1. มีหนองน้ำล้อมรอบหมู่บ้าน 6 หนอง คือ บึงหัว สระแก้ว หนองขอนพาด บึงบอน บึงสิม และบึงบ้าน ซึ่งหนองน้ำทั้งหมดนี้สันนิษฐานว่าขุดไว้เพื่อเป็นคูเมืองป้องกันศัตรูที่จะมารุกราน ซึ่งลักษณะของ หนองน้ำทั้งหมดนั้นจะโค้งอ้อมบ้านและมีทางออกเป็นช่องระหว่างหนองน้ำแต่ละหนองรอบบ้านเช่นกัน นอกจากนั้นแล้วหนองน้ำยังมีประโยชน์ในการเก็บกักน้ำสำหรับให้คนในเมืองหรือในบ้านใช้โดยไม่อดอีกด้วย

2. อุมพุดตา หรือ ดอนปู่ตา อยู่ทางทิศเหนือของบ้านริมบึงสิมโดยชาวบ้านเชื่อกันว่าปู่ตาของตนนั้นก็คือเจ้าเมืองเชียงเหียนที่อยู่ในตำนานผาแดงนางไฉ่ ดังนั้นชาวบ้านจึงมีประเพณีจุดบั้งไฟแสนเพื่อเป็นการบูชาปู่ตาของตนเพราะถือว่าเมืองเชียงเหียนนั้นเป็นเมืองที่เคยส่งบั้งไฟแสนเข้าแข่งขันในงานแข่งบั้งไฟของพญาขอมพี่ชาย

3. หอนางเจ้าแม่หรือเจ้าแม่หอนาง อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านเป็นสถานที่ซึ่งชาวบ้านเชียงเหียนให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมากที่มีความศักดิ์สิทธิ์รองลงมาจากดอนปู่ตาหรือที่ชาวบ้านเชียงเหียนเรียกว่า "ดอนญาพ่อบุ" โดยชาวบ้านเชื่อว่าเป็นน้องสาวของพญาเชียงเหียนชาวบ้านจะนำอาหารไปถวายทุกวันพระและมีการขนานในสิ่งที่ตนปรารถนาโดยของแก่นที่เจ้าแม่หอนางชอบมากที่สุด คือ เรือไม้แกะสลักและนอกจากนั้นยังต้องมีการแห่บั้งไฟไปถวายทุกปีเหมือนกับที่ดอนญาพ่อบุ

4. คูสามชั้น เป็นคันดินสามชั้นซ้อนกันความยาวแต่ละคูประมาณ 60 วาชาวบ้านเชื่อว่าเป็นกำแพงเมืองป้องกันการรุกรานของศัตรูอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน

5. พุงพลาญชัย มีลักษณะเป็นพุงกว้างอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านเชื่อกันว่าเป็นสถานที่ที่ใช้ฝึกทหารและจัดกิจกรรมร่วมกันของชาวเมืองเชียงเหียน

6. หนองหลุมเพาะ มีลักษณะเป็นหลุมขนาดใหญ่ มีลักษณะเป็นหลุมขนาดใหญ่เชื่อกันว่าเป็นหลุมหลบภัยของชาวเมืองเมื่อเวลาเกิดสงคราม

7. ตอนอัญญาเฒ่าหรือตอนอัญญาผู้เฒ่า อัญญาผู้เฒ่าเป็นบุคคลสำคัญของเมืองเชียงเทียนในช่วงที่มีการอพยพมาจากเมืองสุวรรณภูมิคือ เป็นต้นตระกูลของตระกูลชติยะวงศ์เนื่องจากเป็นเชื้อพระวงศ์ของเจ้าเมืองร้อยเอ็ดคือท้าวชติยะวงศ์จึงใช้ชื่อสกุลว่า "ชติยะวงศ์" และต่อมาได้กลายเป็น "ชติยะวงศ์" และอัญญาผู้เฒ่าเป็นผู้ที่มีความสำคัญอย่างมากในการก่อตั้งบ้านเชียงเทียนโดยเป็นผู้นำทางด้านศาสนาในกลุ่มชาวบ้านเพราะเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับศาสนาอย่างแตกฉานและจะเป็นผู้ดำเนินการเกี่ยวกับศาสนาทุกเรื่องจึงได้รับการยอมรับนับถือเป็นอย่างสูงเนื่องจากชาวอีสานโดยทั่วไปมีความเลื่อมใสในศาสนาเป็นอย่างสูงอยู่แล้ว เมื่ออัญญาผู้เฒ่าถึงแก่กรรมชาวบ้านจึงนำศพไปฝังไว้ที่ดอนทางทิศใต้ของหมู่บ้านและทำศาลไว้ที่ดอนเพื่อเป็นที่สักการะและให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวของชาวบ้านชาวบ้านเชียงเทียนมักมาบนบานเรื่องเกี่ยวกับการไม่ให้ถูกทหารเพื่อเชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์มากเกี่ยวกับเรื่องนี้ปัจจุบันก็ยังคงเชื่อกันอยู่และนอกจากนั้นเมื่อมีชายหนุ่มในหมู่บ้านอายุครบวชต้องไปทำการบอกกล่าวที่ดอนอัญญาผู้เฒ่าทุกครั้งเพราะถือว่าเป็นผู้นำทางด้านพิธีการทางศาสนา ถ้าใครไม่ไปทำพิธีบอกกล่าวจะต้องมีการเจ็บป่วยหรือเหตุที่ต้องมีอุปสรรค

8. ตอนญาคู อยู่ใกล้ๆ กับตอนอัญญาผู้เฒ่าโดยที่ญาคูนั้นชาวบ้านเชียงเทียนกล่าวว่าคือเจ้าอาวาสของวัดเก่าเชียงเทียนในยุคแรกๆ ที่มีการอพยพมาจากร้อยเอ็ดซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็นวัดร้างไปแล้วเมื่อมรณภาพชาวบ้านจึงนำศพของท่านไปฝังไว้ที่ดอนญาคูเพื่อเป็นที่สำหรับชาวบ้านไปสักการะอีกแห่งหนึ่ง

9. โนนวัดเก่า เป็นโนนวัดที่อยู่ตรงกลางของหมู่บ้านทางทิศใต้ของถนนเส้นมหาสารคาม-ร้อยเอ็ดเป็น วัดเก่าตั้งแต่สมัยขอมที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวัดที่พญาเชียงเทียนสร้างขึ้น ปัจจุบันเหลือแต่ซากศิลาแลงอยู่ไม่มากนัก แต่ชาวบ้านก็ถือว่าเป็นสถานที่สำคัญ

บ้านเชียงเทียนในปัจจุบัน แต่ในอดีตเคยเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนชื่อว่าเมืองเชียงเทียน เป็นเมืองโบราณที่นักโบราณคดี และนักประวัติศาสตร์ หลายท่านได้ให้ความสำคัญ และได้ค้นคว้าหลักฐานต่างๆ ในเมืองแห่งนี้มาช้านานแล้ว เมืองโบราณเชียงเทียนจะมีลักษณะแตกต่างจากเมืองโบราณอื่นๆ ที่มีอายุสมัยเดียวกับในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ยังเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบเพียงแห่งเดียวในเมืองโบราณหลายๆ เมืองที่มีตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำ จึงได้มีการศึกษาค้นคว้ากันอย่างจริงจังเมื่อไม่นานมานี้เอง แต่ถึงอย่างไรก็ตามเมืองเชียงเทียน ก็เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่ให้ความสนใจในเมืองโบราณแห่งนี้ เมืองโบราณเชียงเทียน ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองมหาสารคามไม่ไกลนักมีสภาพที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันเท่าที่พอจะสังเกตเห็นได้คือ สภาพเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ดอนแวดล้อมด้วยทุ่งนาและป่าไม้ ลำน้ำเก่าที่เคยไหลผ่านเมืองนี้ก็ตื้นเขินมานานแล้วโดยเฉพาะตามแนวคูน้ำรอบ ๆ เมือง หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าระดับคูเมืองนั้นมีระดับสูงกว่าพื้นที่โดยทั่วๆ ไปประมาณ 2 เมตร ท่านผู้รู้ทั้งหลายท่านได้ตั้งข้อสมมุติฐานว่าเมืองนี้คงมาสร้างขึ้นในสมัยทวารวดีซึ่งปรากฏร่องรอยของศิลปะรุ่นนั้น ๆ ให้เห็นอยู่มีสิบ

ต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน มีโบราณสถานที่พบอยู่ตามบริเวณเนินดิน ทั้งสุรูป และรูปร่างเดิมของวิหารรอบอุโบสถ ในโบราณวัตถุที่พบเห็นมีความเชื่อที่เป็นคติเก่าแก่แอบแฝงอยู่มากมาย จนเป็นการยากที่จะหาคำตอบในระยะเวลาอันสั้น ในโบราณวัตถุที่พบเห็นนั้นที่เด่นชัดมี 2 ประการคือ

1. อุโบสถแห่งหนึ่งหันด้านหน้าพระอุโบสถไปสู่ทิศใต้ อันเป็นการสร้างอุโบสถหันหน้าสู่ด้านทิศตะวันออก ทั้งๆ มีอุโบสถแห่งนี้สร้างอยู่บริเวณตรงกลางเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นสภาพที่ตั้งวัดบ้านเชียงใหม่ในปัจจุบันนี้ และเป็นจุดศูนย์กลางของหมู่บ้านอีกด้วย มิได้มีลำน้ำไหลผ่านทางทิศใต้แต่อย่างใด ชาวบ้านมีความเชื่อในการสร้างซุ้มประตู เช่นนี้นับว่าเป็นเรื่องแปลกกว่าการสร้างซุ้มประตูที่อื่น แม้กระทั่งอุโบสถที่ปรากฏในสมัยอุทองและอยุธยา เพราะในสมัยดังกล่าวนี้ถ้าหากว่าวัดอยู่ห่างจากแม่น้ำลำคลองจะสร้างอุโบสถหรือวิหารหันหน้าสู่สายน้ำเสมอโดยไม่ต้องคำนึงถึงทิศทาง ในกรณีของเมืองเชียงใหม่ก็แปลกมาก่อนเช่นกัน เพราะสร้างอุโบสถหันหน้าสู่ทิศใต้ ทั้งๆ ที่ไม่มีลำน้ำ หรือ แม่น้ำที่อยู่ใกล้ ๆ ไหลผ่านด้านนี้เลย

2. ได้พบใบเสมาที่สลักเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกในพุทธศาสนาและพุทธประวัติเป็นส่วนใหญ่เป็นจำนวนมาก ในบริเวณโบราณสถานของเมืองเชียงใหม่ ชาวบ้านสมัยก่อนเคยพบโบราณวัตถุเหล่านี้เป็นจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันก็ไม่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นผู้นำโบราณวัตถุดังกล่าวมาแล้วไปเก็บไว้ที่ใด เพราะชาวบ้านเองก็ไม่ได้สนใจไม่มีความรู้ความเข้าใจในรูปแบบของศิลปะของโบราณวัตถุเหล่านี้ ก็ได้มีชาวบ้านบางคนนำไปทำเป็นคานาเพื่อป้องกันน้ำไหลก็มีแต่ที่น่าแปลกใจอีกก็คือ ได้ใช้ใบเสมาขนาดใหญ่ปักโดยรอบเจดีย์และอุโบสถทั้ง 4 ทิศ จึงแปลกกว่าภาคอื่นๆ เพราะส่วนที่ปักไว้จะเป็นเขตวิสูงคามสีมา ก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นเขตแดนลูกนิมิตอุโบสถก็ไม่ใช่เพราะได้รวมเอาเจดีย์ไว้ด้วย ในส่วนที่เกี่ยวกับพระอุโบสถ ในส่วนพระวินัยสงฆ์นั้นก็ไม่ค่อยจะตรงกันนัก จึงมีความคิดเห็นว่าเป็นศิลปกรรมที่เป็นส่วนนี้ ส่วนใหญ่เป็นแบบทวารวดี แต่เป็นแบบทวารวดีลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง เป็นเอกลักษณ์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะ ซึ่งจะมีข้อที่แตกต่างไม่เหมือนกับศิลปะแบบทวารวดี ที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แสดงให้เห็นว่าศิลปะทวารวดีแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้แฝงคติความเชื่อของชาวแม่แต่ดั้งเดิมมาและที่เป็นเช่นนี้ อาจมีความเชื่อจากบรรพบุรุษสมัยนั้นๆ ผู้เคยสร้างเมืองเชียงใหม่หรือผู้ที่เคยครองมาแล้วเข้ามามีอิทธิพลในการออกแบบศิลปะด้วย เพราะท้องถิ่นดังกล่าวที่ได้ตกทอดมาจากบรรพบุรุษในดินแดนแถบลุ่มน้ำชีหรือลุ่มอื่นๆ เข้ามาครอบครองอยู่ก่อนประวัติศาสตร์ก็เป็นได้ และจากหลักฐานทางโบราณคดีที่กล่าวมาแล้วคงจะมีความเกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ในบริเวณเมืองโบราณเชียงใหม่ ซึ่งจะกล่าวมาแล้วคงจะมีความเกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ในบริเวณเมืองโบราณเชียงใหม่ ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป เพราะมีส่วนสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน ณ เมืองเชียงใหม่มาก ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีเหล่านั้น อาจจะมีส่วนช่วยสนับสนุนยืนยันถึงความสัมพันธ์ของเมืองสองเมืองคือ เมืองเชียงใหม่ กับเมืองขอม

ที่นองหาน จังหวัดอุดรธานี ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องทำวผาแดงนางไอ่ ที่กล่าวมาแล้ว

ในบริเวณนี้คณะสำรวจเมืองโบราณซึ่งนำโดย อัมพัน กิจงาม ได้มาสำรวจเมื่อเดือน มกราคมถึงกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2523 ได้พบเมืองโบราณศิรูปทรงกลม มีคูน้ำล้อมรอบ ที่เรารู้จักกันในนามเมืองเชียงเหียน ซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีขนาดของตัวเมือง ประมาณ 900 / 350 เมตร มีเนื้อที่ประมาณ 0.30 ตารางกิโลเมตร มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 0.725 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้กับที่ราบชั้นบันไดขั้นต่ำผิวดินดี และใกล้กับลำน้ำห้วยคะคาง ที่อยู่ทางทิศเหนือ ยังเป็นสาขาลำน้ำชี บริเวณในตัวเมืองโบราณเป็นเนินดินยอดเนินสูงจากระดับน้ำล้อมรอบ เป็นเพียงแห่งเดียวที่คณะผู้สำรวจได้พบเห็นในบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง เพราะแหล่งโบราณคดีส่วนใหญ่ที่คณะผู้สำรวจ ได้ค้นพบนั้นมักจะเป็นเนินดินที่มี ขนาดเล็กๆ มีขนาดตั้งแต่ 0.008-0.054 ตารางกิโลเมตร และส่วนใหญ่เคยมีชุมชนก่อนสมัยประวัติศาสตร์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วแทบทั้งสิ้น

การตั้งเมืองโบราณเชียงเหียน มีส่วนสัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศ และสภาพแวดล้อมกล่าวคือ ลำน้ำชีตอนกลางไหลผ่าน เขตจังหวัดมหาสารคาม เป็นตอนที่ไหลผ่านที่ราบต่ำ ตัวลำน้ำคดเคี้ยวมีการเปลี่ยนทิศทางหลายครั้ง จึงปรากฏว่ามีแอ่งน้ำขนาดใหญ่เป็นช่วง ๆ ที่ชาวอีสานมักจะเรียกว่า "กุด" มีอยู่มากมายทั้งฝั่งเหนือและใต้ ของลำน้ำในระยะห่างจากลำน้ำในปัจจุบันราว 5-6 กิโลเมตร ทางทิศใต้ของลำน้ำในปัจจุบัน ในแนวเดียวกันกับเมืองเชียงเหียนและที่ตั้งขององศากลางจังหวัดมหาสารคาม จะมีร่องรอยของเมืองโบราณอยู่หลายเมือง บริเวณทิศใต้ของเมืองเชียงเหียน ก็เป็นที่ดอนสลับกับพื้นราบอยู่หลายแห่งซึ่งบางแห่งก็เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านที่เหล่านี้เคยเป็นเมืองโบราณมาแล้ว เป็นส่วนมาก บริเวณใกล้ตัวเมืองก็มีร่องรอยของคนที่ติดออกจากตัวเมืองโบราณไปทางทิศตะวันตกผ่านบ้านสองนางใยและบ้านค้อใหญ่ ไปสู่บ้านค้อน้อย ซึ่งเป็นเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่ง แต่สภาพคูเมืองลบเลือนไปหมดแล้ว สองข้างถนนโบราณสายที่มีร่องรอยของชุมชนโบราณและสระน้ำเป็นระยะๆ โดยเฉพาะตอนที่ 1 ใกล้กับเมืองโบราณเชียงเหียนสระน้ำขนาดใหญ่ และร่องรอยคันดินรูปสี่เหลี่ยมมากขึ้น

จากบริเวณที่ยอดสูงของเมืองในด้านทิศใต้ ก็ยังมีร่องรอยของทางน้ำที่ไหลผ่านที่ตั้งของเมือง ซึ่งมีคูเมืองล้อมรอบลงสู่ที่ราบต่ำ ทางตอนเหนือของเมืองแล้วไหลลงสู่ลำห้วยคะคาง สู่แม่น้ำชี ที่ราบต่ำทางตอนเหนือของเมือง เป็นที่ราบกว้างใหญ่ ปัจจุบันเป็นที่นาไปจดกับที่ลุ่มนั้นเป็นบริเวณที่ราบของริมลำน้ำลำห้วย และกุด หรือบึง ซึ่งเป็นทางเดินของลำแม่น้ำชี คูเมืองโบราณเมืองเชียงเหียนมีกำแพงดินล้อมรอบเมือง โครงการทำดินที่ขุดขึ้นมาจากการทำร่องน้ำมาถมเป็นกำแพงซึ่งมีความกว้างราว 40 เมตร มาถมทั้งข้างนอกและข้างใน พร้อมกับคูน้ำ 2 ชั้น และคลองน้ำมี 1 คลอง ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองพบว่ามีคูน้ำ 2 ชั้น และมีบางช่วงมีคูน้ำ 3 ชั้น เมืองเชียงเหียนมีประตูเมืองทั้งหมด 6 ประตู ลักษณะการสร้างคูน้ำล้อมรอบแหล่งโบราณคดีในภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อ 2000-1000 ปี ล่วงมาแล้ว นั้นอาจจะมีสาเหตุหลายประการคือ อาจจะเป็นคูเมืองป้องกันการบุกรุกของข้าศึก เป็นที่กักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคของชุมชนภายในเมือง เพื่อเป็นแหล่งอาหารเป็นเครื่องหมายแสดงขอบเขตของศาสนสถานที่อยู่ภายในแหล่งโบราณคดี หรือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่กล่าวมาแล้ว อันนี้เป็นปัญหาสำคัญที่ทำนายผู้ที่อยากรู้อยากเห็นเป็นอย่างมาก แต่ที่คูเมืองเชียงเหียนด้านตะวันออก มีคูน้ำและคันดินขนานไปกับคูเมืองยาว 400 เมตร ภายในคูน้ำนี้มีคันดินกันเป็นช่วง ๆ บางช่วงยังมีน้ำขังอยู่ เช่นเดียวกับสระ สิ่งนี้คงจะแสดงถึงการมีระบบชลประทานเก็บกักน้ำไว้ใช้กันบ้างแล้ว ทางใต้ของเมืองเชียงเหียนมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสอยู่แห่งหนึ่งเป็นสระที่มีคันดินขนาดใหญ่ขวงกันเชื่อมที่ราบระหว่างตัวเมืองเชียงเหียนกับที่ราบสูงของบ้านดอนบม คันดินนี้เป็นเขื่อนกั้นน้ำได้เป็นอย่างดีคือกั้นน้ำที่ไหลมาตามช่วงที่ราบระหว่างดอนสูงของทางใต้ของเมืองให้ไปลงสู่ที่ราบลุ่มดอนเหนือของเมืองทางมุมด้านตะวันออกพร้อมกันนั้นก็ขังน้ำเข้าเก็บกับไว้ในเมือง ตามสระน้ำคูและคูเมืองที่กล่าวมาแล้ว บริเวณราบลุ่มดอนเหนือของเมืองยังมีร่องรอยคันดินที่ใช้ในการเก็บกักน้ำไว้ใช้ เพื่อการเกษตร

ระบบการชลประทานของเมืองเชียงเหียน อยู่ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 3 กิโลเมตร เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ชาวบ้านเรียกว่า "หนองกระทุ่ม" คงเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญมาแต่โบราณ เช่น ตรงบริเวณหนองน้ำทางตะวันออกเฉียงใต้มีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่ มีศาสนสถานที่สร้างด้วยศิลาแลงแห่งหนึ่งเรียกว่า "กุ้สูงยาง" บริเวณนี้มีร่องรอยคันดินที่เป็นถนนโบราณตัดออกไปจากบริเวณกุ้สูงยาง ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือสู่ชุมชนโบราณที่ห่างออกไปสำหรับอาณาบริเวณที่ตั้งตัวเมืองโบราณเชียงเหียนจริง ๆ นั้นมีเขตเมืองดังนี้ ทิศเหนือติดกับบึงเรียกว่าบึงลิ้ม ทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดกับบึงบอน ทิศตะวันออกติดกับบึงขอนแก่น ทิศใต้ติดกับบึงสระแก้ว ทิศตะวันตกเฉียงใต้ติดกับบึงหว้า ทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดกับบึงบ้าน บึงในที่นี้ก็หมายถึงคูน้ำที่อยู่รอบๆ ที่ตั้งของเมืองโบราณนั่นเอง สำหรับชื่อบึงต่างๆ เป็นชื่อที่ชาวบ้านในปัจจุบันเรียกกันเอง ไม่ได้เกี่ยวกับความเป็นมาของเมืองเชียงเหียน

บริเวณเมืองเชียงเหียนประกอบไปด้วยดินทรายและกรวด การเพาะปลูกไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร เพราะว่าในบริเวณนี้มีลักษณะเป็นดินกรวดและดินทราย ทั้งเป็นที่ดอน จึงไม่คุ้มกับการลงทุนเพาะปลูก ส่วนบริเวณนี้ถัดออกจากที่ตั้งตัวเมืองออกไป ฉะนั้นที่ราบทุ่งนาการเพาะปลูกก็จะได้ผลบ้าง สำหรับการคมนาคมในครั้งแรกคงจะได้รับความลำบากมาก คือ ในสมัยขอมเข้าปกครอง การสัญจรไปมาต้องไม่สะดวกเหมือนปัจจุบันแน่ ซึ่งในสมัยของเข้าปกครองก็อยู่ในช่วงที่มีการรบพุ่งแย่งชิงอำนาจกัน จึงยังไม่มีเวลามาสนใจในด้านการคมนาคมมากนัก ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนในเรื่องการคมนาคมที่กล่าวถึงในเรื่อง "ท้าวผาแดงนางไอ่" ซึ่งได้กล่าวถึงการเดินทางไปร่วมทำบุญบั้งไฟเอาไว้ว่า การเดินทางจากเมืองเชียงเหียนไปถึงเมือง พญาขอมนั้น ต้องลำบากมากต้องพักแรมระหว่างทางก็หลายคืน และแตกต่างจากปัจจุบันมา ซึ่งสะดวกสบายมาก

แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงเหียน ตั้งอยู่ที่บริเวณบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา มีลักษณะเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ ผังเมืองเป็นรูปกลมรี ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 กิโลเมตร มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ประกอบด้วย คันดิน 3 ชั้น คูน้ำ 2 ชั้น คูเมืองด้านทิศตะวันออก และตะวันตก ถูกทางหลวงหมายเลข 23 (มหาสารคาม-ร้อยเอ็ด) ตัดผ่ากลางเมือง ทางด้านนอกตัวเมืองโบราณ มีเนินดินโบราณคดีอีก 5 แห่ง ได้แก่ ดอนข้าวโอ้ ดอนปู้ตา ดอนย่าเต๋าดอนญาคูและหนอง

แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงเหียน ได้เคยมีการขุดค้นมาแล้ว อย่างน้อย 2 ครั้ง ครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ.2517 - 2518 โดย Chster Gorman กับ พิสิฐ เจริญวงศ์ ซึ่งผลการขุดค้นครั้งนั้น กำหนดอายุว่า มีการอยู่อาศัยเริ่มแรกเมื่อราว 3500 ปีก่อนคริสตกาล (หรือประมาณ 5500 ปีมาแล้ว) แต่ผลอายุดังกล่าวยังไม่ค่อยได้รับการยอมรับกันมากนัก ในการขุดครั้งนั้นได้พบโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายอย่าง อาทิโครงกระดูกมนุษย์ที่มีเครื่องสำริด ผังร่วมอยู่ด้วยหลายโครง เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีภาชนะดินเผาของชุมชนต่อเนื่องจนถึงสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ด้วย

ส่วนการขุดค้นครั้งที่ สอง ดำเนินการเมื่อปี พ.ศ. 2524 โดยนักโบราณคดีจาก กองโบราณคดี กรมศิลปากร (นายอำพัน กิจงาม) ผลการขุดค้นครั้งนี้ พบว่าแหล่งโบราณคดี บ้านเชียงเหียนมี ชั้นดินลึกประมาณ 6 เมตร ชั้นดินล่างสุดที่แสดงถึงการเริ่มต้นอยู่อาศัยในสมัย ก่อนประวัติศาสตร์ กำหนดอายุได้ราว 3300-2000 ปีมาแล้วโดยได้พบโบราณวัตถุหลายประเภท เช่น เครื่องมือสำริด เครื่องมือเหล็ก และหลุมศพ 6 หลุม ชั้นดินตอนกลาง จัดเป็นสมัยประวัติศาสตร์ อายุราว 2000-1500 ปีมาแล้ว ได้พบภาชนะ ดินเผาเนื้อหยาบ ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง ส่วนชั้นดินด้านบนสุด พบหลักฐานที่แสดงถึงการอยู่อาศัยของผู้คนยุคปัจจุบันเศษเครื่องปั้นดินเผาต่างๆ แจกันแบบ คมโท เนื้อละเอียด และสิ่งที่มีชื่อเสียงมากที่สุดเป็นสิ่งล้ำค่ามากที่สุดของบ้านเชียงเหียนคือ ฆ้อง 3 ดุม

ฆ้อง 3 ดุมที่จะกล่าวถึงนี้ เป็นฆ้องที่อยู่บนซุ้มประตูวัดโพธิ์ศรี บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ห่างจากตัวเมืองประมาณ 8 กิโลเมตร เมืองโบราณเชียงเหียน เป็นเมืองที่ น่าศึกษาเกี่ยวกับโบราณวัตถุ เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเมืองนี้วัตถุโบราณเป็นหลักฐานยืนยัน ก็มีอยู่บ้าง โดยเฉพาะที่แปลกตาที่สุดก็คือฆ้อง 3 ดุมที่อยู่บนซุ้มประตูวัด ซึ่งตัวจริงเอาขึ้นมาไม่ได้ที่อยู่ในสระแก้ว ท่านอาจารย์บุญมั่น คำสะอาด ได้พร้อมชาวบ้านได้เห็นดีด้วยในการจำรองมาจากใบจริง เพื่อให้ช่างเสียม อุบซิด ได้ประดิษฐ์รูปฆ้องเอาไว้ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นเป็นที่ระลึก ประวัติบ้านเชียงเหียน จากอาจารย์บุญมั่น คำสะอาด ว่า "ฆ้องใบนี้เป็นของเก่าแก่ตั้งแต่สมัยขอมปกครอง คือพระยาเชียงเหียน เป็นฆ้องของพระยา เห็นท่าจะสู้สงครามในครั้งนั้นไม่ได้จึงเก็บของมีค่าไปโยนทิ้งลงสระน้ำที่หนองสระแก้ว ได้ห้ามฆ้องไปทิ้งลงสระแก้วด้วย" ตั้งแต่นั้นมาจนถึงสมัยปู่ย่า ตายาย ในสมัยนั้นพ่อใหญ่อ่อน ซึ่งไม่ทราบนามสกุล พ่อสังข์ รัตนพลแสน จำนามสกุลไม่ได้เพราะตายไปหลายชั่วอายุคนแล้ว ท่านไปหาปลาที่หนองสระแก้ว ในสมัยนั้นหน้าแล้ง น้ำที่หนองสระ เพียงครึ่งแข้ง ท่านพ่อใหญ่

อ่อนได้แหลมไปแทงปลาไหลที่สระแก้วไปบนซ่อง เห็นว่าซ่องใบนี้แปลกเพราะมี 3 ดุม จึงนำข่าวมาบอกผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านทั้งหลายให้ทราบกัน ตั้งแต่นั้นมาจนถึงขณะนี้ก็ยังอยู่ที่เดิม เพียงแต่จำรองมาประดิษฐ์สร้างเป็นอนุสรณ์ ไว้ซุ้มประตูวัดโพธิ์ศรี บ้านเชียงเหียน เพื่อให้ลูกหลานได้รู้ว่าเป็นบ้านโบราณ เคยเป็นเมืองเชียงเหียนในอดีตมาก่อน ลูกหลานเกิดภายหลังก็จะได้เห็นสิ่งที่สำคัญของหมู่บ้านตนเองได้เป็นอย่างดี(มนตรี พลขำนิ, 2549)

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเชียงเหียน ทำให้เราได้ทราบความเป็นมาว่า "บ้านเชียงเหียนปัจจุบัน" ได้เคยเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยขอม ซึ่งเรารู้จักกันดีในนามว่า "พระยาเชียงเหียน" ซึ่งเป็นน้องของพระยาขอมผู้ครองเมืองหนองหาน (อำเภอกุมภวาปี ในเขตจังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน) จะเห็นได้ว่า เมืองเชียงเหียนและเมืองหนองหาน เป็นเมืองที่เมืองน้องร่วมสายโลหิตเดียวกัน การปกครองเมืองเชียงเหียนของพระยาเชียงเหียนนั้นได้ขึ้นต่อพระยาขอมพระยาขอมได้ขยายอาณาเขตกว้างขวางออกไปมีเมืองต่างๆ ที่ขึ้นต่อพระยาขอม เพราะเมืองพระยาขอมเป็นเมืองหน้าด่าน เมืองที่ขึ้นต่อนอกจากเมืองเชียงเหียนแล้ว ก็มี เมืองสีแก้ว เมืองทอง เมืองหงส์ (จังหวัดร้อยเอ็ด) เมืองฟ้าแดดสงยาง (อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์) และเมืองคันธาร์ (บ้านคันธาร์) อำเภอกันทรวิชัย ในเขตจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเมืองเหล่านี้ในอดีตเป็นเมืองขอมปกครองที่ขึ้นต่อพระยาขอม เมืองต่างๆ เหล่านี้จึงมีวัฒนธรรมขอมและจะเห็นว่าเมืองทั้งหมดดังกล่าวนี้ไม่มีร่องรอยของขอมและวัตถุโบราณต่างๆ ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันที่น่าศึกษาในแหล่งนี้พอสมควร เพราะมีวัตถุหลายอย่าง เช่น ปรากฏบ้านเขว้าที่แสดงว่า เป็นศิลปะวัตถุโบราณขอม บ้านเชียงเหียนก็มีวัตถุหลายชนิดที่เป็นของขอมที่ชาวบ้านได้ขุดค้นพบ เช่น แท่นหินบดยา และลูกเลี้ยงบดยา ตลอดจนเศษภาชนะเครื่องปั้นดินเผา โดยเฉพาะที่สำคัญน่าศึกษาอย่างยิ่งที่บ้านเชียงเหียน คือศิลปะซ่อง 3 ดุม ซึ่งใบจริงก็มีให้พิสูจน์ที่ สระแก้ว ชาวบ้านเรียกว่า "หนองสาแก้ว" สิ่งเหล่านี้ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่า แหล่งโบราณบ้านเชียงเหียนเคยเป็นแหล่งชุมชนมาก่อน แหล่งชุมชนบ้านเชียงเหียนบรรพบุรุษแรกได้แก่ คนลาวที่ยึดถือครองดินแดนผืนนี้ ต่อมาขอมได้มายึดครองภายหลัง ขอมได้ครองอยู่เป็นเวลานาน ขอมจึงได้สร้างวัตถุโบราณและมรดกวัฒนธรรมต่างๆ เอาไว้ในผืนแผ่นดินนี้ จนถึงสมัยลาวได้กลับคืนมาครองอีกครั้งที่สอง หลังจากขอมได้อ่อนกำลังลง ลาวจึงได้ครอบครองมาถึงปัจจุบัน

ดังนั้นจะได้นำข้อมูลดังกล่าวเป็นพื้นฐานวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดง นางไอ่ ในบทที่ 3 – บทที่ 6 เพื่อตอบคำถามว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลายอย่างไร วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องนี้มีบทบาทหน้าที่ต่อการสร้างพลังชุมชนท้องถิ่นอีสานอย่างไร นอกจากนี้ปัจจัยและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมมีผลต่อการปรับเปลี่ยนด้านรูปแบบ เนื้อหา และบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่อย่างไร

บทที่ 3

ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ

ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดเรื่องแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม (Dynamism) แนวคิดวรรณกรรมท้องถิ่น (Folk Literature) มาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ตามประเภทต่างๆ เพื่อตอบคำถามว่าลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในด้านรูปแบบและเนื้อหา มีปัจจัยและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมใดที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนด้านรูปแบบ เนื้อหา และบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในที่นี้ พลวัต หมายถึง ภาวะความเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและเป็นผลมาจากปัจจัยหรือเงื่อนไขบางประการ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน มีการอธิบายถึงความเชื่อที่โยงใยกับความเหนียวแน่นของชาติและการปรับเปลี่ยนลักษณะพฤติกรรมของความเชื่อเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ภายใต้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนได้ ไม่ว่าจะเป็นการปรับพฤติกรรม การปรับบทบาทหน้าที่ และการสร้างใหม่ ทั้งนี้พลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานมีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัยในด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นรายละเอียดในลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ที่ชัดเจน ในบทนี้ผู้วิจัยได้จำแนกการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 4 ประเด็นตามลำดับดังนี้

3.1 ผาแดงนางไอ่ในโขน

เอกสารโขนเป็นหลักฐานทางวิชาการขั้นต้นที่มีความสำคัญต่อวงวิชาการเป็นอย่างมาก เพราะในอดีตการบันทึกเรื่องราวทางด้านตำรายา พงศาวดาร วรรณกรรม พุทธศาสนา คาถา และอื่นๆ เอกสารเหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา วิถีชีวิต วิถีชุมชน ความศรัทธา ความเชื่อของบุคคลในท้องถิ่น (วีณา วิสเพ็ญ, 2546)

การจารโขนแต่ละท้องถิ่นมักมีลักษณะใกล้เคียงกันทั้งนี้เนื่องจากการเรียนรู้ของผู้จารมักสืบต่อกันมาจากครูที่มีแนวทางใกล้เคียงกันวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในท้องถิ่นไม่ว่าภาคเหนือภาคอีสานภาคกลางหรือในประเทศลาวเป็นวัสดุในท้องถิ่นแต่อาจเรียกชื่อต่างกันบ้างตามสำเนียงและข้อตกลงของการตั้งชื่อสิ่งนั้นส่วนกรรมวิธีการจารนั้นก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันดังจะกล่าวลักษณะโดยรวมของกรรมวิธีการจารโขนโดยทั่วไปดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 นำใบลานที่เตรียมไว้มามาตีเส้นบรรทัดโดยใช้เส้นด้ายเหนียวซึ่งตั้งกับกรอบไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีขนาดกว้างยาวกว่าหน้าลานเส้นด้ายที่ซึ่งตั้งนั้นจะใช้ตีเส้นบรรทัดเมื่อจะตีเส้นจะใช้ลูกประคบชุบเขม่าไฟผสมน้ำลูบไปบนเส้นด้ายที่ซึ่งตั้งเป็นเส้นบรรทัดนั้นกำหนดเส้นบรรทัดบนใบลานให้ได้ระยะและขนาดที่ต้องการแล้วดึงสายด้ายที่ซึ่งตั้งนั้นขึ้นแล้วปล่อยให้ติดลงไปบนใบลานแล้วจะปรากฏเส้นบรรทัดบนใบลานตามที่ต้องการโดยหน้าลานหนึ่งๆโดยทั่วไปจะมี 4 บรรทัดแต่บางลานอาจมีน้อยกว่านี้หรือมากกว่านี้ก็ได้ตามขนาดของหน้าลานและความต้องการของผู้จาร

ขั้นตอนที่ 2 เมื่อได้ใบลานที่ตีเส้นบรรทัดเรียบร้อยแล้วก็นำมาวางบนหมอนสำหรับถือรองจารซึ่งเรียกว่า“หมอนรองจาร”หมอนรองดังกล่าวนี้จะทำจากใบลานเรียงซ้อนกัน 6-10 ใบห่อหุ้มด้วยผ้าซึ่งเย็บริมเรียบร้อยมีไม้ไผ่เหลาแหลมประมาณ 7-10 เซนติเมตรเสียบทางด้านยาวของหมอนตามร่องลานข้างละ 2 อันเพื่อใช้เป็นทีคียบลานต้นฉบับในขณะที่คัดลอกแล้วใช้เหล็กแหลมที่มีด้ามสำหรับถือซึ่งเรียกว่า“เหล็กจาร”จารตัวหนังสือตามต้นฉบับลงบนใบลานที่มีเส้นบรรทัดนั้นโดยจารตัวหนังสือใต้เส้นบรรทัดซึ่งจารได้ทั้ง 2 หน้าลานการจารนั้นต้องกดปลายเหล็กจารให้ฝังลงไปเนื้อใบลานแต่ต้องระวังมิให้ทะลุถึงอีกด้านหนึ่งเพราะใบลานต้องจารทั้งสองหน้า

ทำนองจารนั้นก็แล้วแต่ที่ถนัดของแต่ละคนทำนองจารที่เป็นที่นิยมส่วนมากคือการนั่งชันเข่าเพราะการชันเข่าทำให้การแทงเหล็กแหลมลงใบลานขณะจารมีความมั่นคงเพราะเข่าช่วยรองรับหมอนรองสำหรับจารให้มีความมั่นคงและอยู่ระดับสายตาที่มองเห็นชัดเจนด้วยการจารนั้นจะใช้หัวแม่มือเป็นฐานรองเหล็กจารผู้จารต้องหมุนเหล็กจารตามแนวหัวแม่มือจึงจะสามารถจารเป็นเส้นโค้งงอตามรูปแบบของตัวอักษรที่จารนั้นได้

ขั้นตอนที่ 3 เมื่อจารตัวอักษรลงบนใบลานแล้วจะปรากฏเพียงร่องรอยตัวอักษรสีขาวไม่สามารถมองเห็นข้อความที่จารได้วิธีการทำให้ข้อความที่จารปรากฏชัดเจนโดยนำใบลานวางลงบนพื้นเรียบ ใช้แปรงจุ่มน้ำมันงาทาลงบนผิวใบลานเพื่อให้ผิวมันและลื่นต่อมาใช้แปรงหรือลูกประคบจุ่มเขม่าดินไฟซึ่งมีสีดำผสมน้ำมันงาทาลงบนใบลานให้ชุ่มเพื่อให้สีดำของเขม่าดินซึมลงบนใบลานและให้ทาทั้งสองด้านและใช้ลูกประคบเน้นซ้ำลงไปอีกต่อจากนั้นนำแผ่นใบลานที่เขม่าไฟซึมลงไปในรอยจารึกแล้ววางลงบนถาดทรายละเอียด (บางแห่งใช้ทรายละเอียดที่ร้อน) ใช้มือหยิบผงทรายโรยลงบนใบลานต่อจากนั้นใช้มือที่ทาน้ำมันงาหรือลูกประคบสะอาดถูทรายออกจากใบลานโดยถูไปถูมาหลายๆ ครั้งจะทำให้เขม่าไฟสีดำหลุดออกจากใบลานเหลือแต่เขม่าไฟที่ซึมลงไปในรอยจารและติดแน่นปรากฏเป็นตัวหนังสือชัดเจนไม่ลบเลือนคงทนอยู่ได้นาน

ขั้นตอนที่ 4 เป็นการทำความสะอาดใบลานให้สะอาดอีกครั้งหนึ่งโดยนำใบลานวางระหว่างผ้าด้ายดิบใช้มือด้านหนึ่งกดทับอีกมือหนึ่งดึงใบลานออกไปตามทางยาวเพื่อเช็ดน้ำมันงาและสีดำที่ผิวลานให้เกลี้ยงเกลา

ขั้นตอนที่ 5 เป็นการตรวจสอบความชัดเจนของตัวอักษรโดยนำใบลานที่ผ่านขั้นตอนต่างๆมาพิจารณาความชัดเจนของตัวอักษรต่อจากนั้นเป็นการนำใบลานร้อยเข้าสายสนองเป็นผูกและไม่ประกบและห่อด้วยผ้าห่อคัมภีร์ต่อไปเป็นอันเสร็จขั้นตอนในการจาร

นอกจากการจารตัวหนังสือแล้วยังมีวิธีการเขียนตัวหนังสือลงบนใบลานอีกวิธีหนึ่งโดยการใช้ฟู่กันจุ่มหมึกเขียนลงบนใบลานเรียกตัวหนังสือที่เขียนด้วยวิธีนี้ว่า “เส้นซุบ” ส่วนมากจะเป็นคัมภีร์ใบลานของภาคกลางหรือของราชสำนักที่จารด้วยตัวอักษรขอมไทยเป็นส่วนมา

องค์ประกอบหรือส่วนประกอบของคัมภีร์ใบลานนั้นมีทั้งองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบรองดังนี้

องค์ประกอบหลักคือส่วนประกอบที่ปรากฏอยู่ภายในคัมภีร์ใบลานทุกๆ ไป (ที่ขาดไม่ได้) ได้แก่

1. ปกหน้าหรือใบหลบหน้าเป็นใบที่บอกชื่อเรื่องบอกผู้ของคัมภีร์ใบลานด้านหน้าผูก
2. ใบรองปกหน้าคือใบลานเปล่าที่อยู่ถัดจากปกหน้าซึ่งอาจมีมากกว่า 1 ลานเป็นการเสริมให้คัมภีร์ใบลานแข็งแรงและช่วยป้องกันไม่ให้ลานที่จารเนื้อเรื่องชำรุดเสียหายเร็ว
3. ปกหลังหรือใบหลบหลังเป็นใบที่บอกชื่อเรื่องบอกผู้ของคัมภีร์ใบลานด้านหลังผูก
4. ใบรองปกหลังคือใบลานเปล่าที่อยู่ก่อนปกหลังซึ่งอาจมีมากกว่า 1 ลานใช้ประโยชน์เหมือนกันกับใบรองปกหน้า
5. เครื่องหมายบอกลำดับหน้าลานหรืออังกาเป็นเครื่องหมายที่บอกลำดับใบลานซึ่งจะอยู่ริมด้านซ้ายมือหน้าที่ 2 หรือหน้าหลังของใบลานนั้นๆซึ่งจะมีทั้งพยัญชนะและตัวเลขแล้วแต่ผู้จารจะใช้โดยตัวเลขก็จะใช้ตั้งแต่ 1 เป็นต้นไปจนหมดผูกเนื้อเรื่องจะยาวเท่าไรก็ไม่มีปัญหาส่วนอังกาที่ใช้พยัญชนะนั้น (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และวิรัตน์ อุนนาทพรวรังกูร, 2527: 7-8) จะใช้พยัญชนะวรรคในภาษาบาลีซึ่งมี 33 ตัวพยัญชนะที่ใช้บอกอังกานี้โดยทั่วไปจะใช้พยัญชนะละ 12 ลานโดยใช้ผสมกับสระ 12 ตัวดังนี้

ก กากิกิ กุกุเก ไก โกเกากังกะ

อ่านว่า กะ กากิกิ กุกุเก ไก โกเกากังกะ

เมื่อครบ 12 ตัวแล้วก็จะขึ้นพยัญชนะตัวต่อไปคือขไปเรื่อยๆตั้งแต่ขจนถึงชะเมื่อถึงชะแล้วจะมี 24 ลานผู้จารโดยทั่วไปจะเอาเชือกมาร้อยรวมกันเรียกว่า 1 ผูกซึ่งเป็นเกณฑ์โดยทั่วไปถ้าเป็นเรื่องที่ยาวมากถึงขั้นใช้พยัญชนะบอกอังกาจนหมดแล้วเนื้อเรื่องก็ยังไม่จบต้องย้อนกลับไปใช้พยัญชนะอีกโดยมีพยัญชนะยควบกล้ำเช่น กย ขย ฅย ฌย ฯลฯ สย หย ฬย ออกเป็นอักษรละ 12 ลานเช่นเดียวกันตัวอย่างเช่น

กยกยากยิกยีกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูก

อ่านว่า กยกยากยิกยีกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูกยูก

โดยอ่านออกเสียงกะให้เบาที่สุดส่วนผูกสุดท้ายอาจจะมีมากกว่า24ล้านแต่ก็ให้นับ24 ล้านเป็น1ผูกเป็นเกณฑ์เสมอไปส่วนที่เกิน24ให้นับ1.2.3.4เป็นลำดับไปจนหมดเช่นมี25ล้านเรียกว่า1ผูก1ล้านมี28ล้านเรียกว่า1ผูก4ล้าน,มี30ล้านเรียกว่า1ผูก6ล้าน เป็นต้น

6. สายสนองคือเชือกที่ร้อยคัมภีร์ใบลานเข้าด้วยกันเป็นผูกอาจใช้เชือกปอหรือป่านไหมหรือบางคนที่มีศรัทธามากได้เอาเส้นผมตัวเองมาถักเปียทำเป็นเชือกสายสนองก็มีโดยทั่วไปจะร้อยรูด้านซ้ายของคัมภีร์ใบลาน

7. รูสายสนองคือรูที่เจาะสำหรับร้อยสายสนองถ้าเป็นลานยาวจะมี2รูอยู่ด้านซ้ายและด้านขวาของลานโดยระยะห่างของรูนั้นถ้าแบ่งใบลานออกเป็น3ส่วนโดยรูด้านซ้ายจะอยู่ระหว่างส่วนที่1กับส่วนที่2 ส่วนรูด้านขวาจะอยู่ระหว่างส่วนที่ 2 กับส่วนที่ 3 ส่วนลานสั้นจะมี1รูอยู่ด้านซ้ายของลานถ้าแบ่งใบลานออกเป็น3ส่วนโดยรูด้านซ้ายจะอยู่ระหว่างส่วนที่1 กับส่วนที่ 2 ดังรูป

ลานยาว

ลานสั้น

ภาพประกอบ 11 รูสายสนอง

องค์ประกอบรองคือส่วนประกอบที่มีเพื่อจะรักษาคัมภีร์ใบลานให้คงทนและป้องกันความเสียหายจากสัตว์และธรรมชาติ (ไม่มีก็ได้) และเพื่อความสะดวกในการสืบค้นได้แก่

1. ไม้ประกบคือเป็นไม้ที่ใช้ประกบด้านบนและด้านล่างของคัมภีร์ใบลานเพื่อให้ใบลานอยู่ในสภาพที่ปลอดภัยไม่บิดงอไม่ถูกทำลายฉีกขาดได้ง่ายๆ
2. ผ้าห่อคัมภีร์คือผ้าที่ใช้ห่อหุ้มคัมภีร์ใบลานหลังจากปิดไม้ประกบเรียบร้อยแล้ว (สำหรับคัมภีร์ที่มีไม้ประกบ) เพื่อปกป้องคัมภีร์ใบลานจากฝุ่นละอองหรือจากการทำลายของสัตว์ต่างๆ

3. ปี่หรือฎีกาบอกชื่อเรื่อง (ภาคเหนือเรียกไม้ปั่นซัก) คือป้ายชื่อบอกชื่อเรื่องจำนวนผู้คนที่ทำด้วยทองเหลืองงาหนังผ้าและแผ่นไม้เป็นต้นบางชิ้นตกแต่งด้วยลวดลายอย่างวิจิตรงดงาม โดยผูกติดไว้กับเชือกมัดคัมภีร์เพื่อบอกชื่อเรื่องคัมภีร์มัตนั้นๆ

นอกจากองค์ประกอบดังกล่าวแล้วยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่มีบทบาทเมื่อนำคัมภีร์ใบลานไปใช้หรือนำไปอ่านนั่นก็คือกาทะเยียหรือกาสะเยียเป็นเครื่องสำหรับวางคัมภีร์ใบลานที่มีขนาดยาวเพื่อการอ่านคัมภีร์ใบลานโดยเฉพาะทำด้วยไม้กลึงเป็นแท่งกลมเล็กๆยาวประมาณ 18 นิ้ว จำนวน 8 อันเจาะรูที่ปลายไม้และตรงกลางใช้เชือกหรือด้ายร้อยไขว้กันเป็นที่วางหนังสือใบลานสำหรับอ่าน

คัมภีร์ใบลานที่ใช้อยู่ทั่วไปโดยเฉพาะภาคอีสานนั้นมีอยู่ 2 ประเภทคือ

1. หนังสือผูกคือคัมภีร์ใบลานที่มีขนาดยาวมีความยาวโดยประมาณ 40-60 เซนติเมตร ความกว้างโดยประมาณ 4-7 เซนติเมตรส่วนมากบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาพงศาวดารนิทานพื้นบ้าน เป็นต้น

2. หนังสือก้อมคือคัมภีร์ใบลานขนาดสั้นมีความยาวโดยประมาณ 20-30 เซนติเมตร ความกว้างโดยประมาณ 4-7 เซนติเมตรส่วนมากจะบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมโหราศาสตร์ เป็นต้น

ลักษณะของคัมภีร์ใบลาน คัมภีร์ใบลานที่พบทั่วไปนั้นเมื่อพิจารณาริมขอบของคัมภีร์ใบลานนอกเหนือจากคัมภีร์ใบลานที่ราชสำนักสร้างหรือที่เรียกว่า “ฉบับหลวง” แล้วจะมีลักษณะหรือที่เรียกว่า “ฉบับ” แตกต่างกันไปตามความศรัทธาของผู้สร้างและประเภทของเรื่องที่บ้านทักไว้โดยปกติไม่ว่าจะเป็นฉบับราชฎหรือฉบับเชลยศักดิ์จะมีเพียง 5 ฉบับเท่านั้นคือฉบับลานดิบฉบับรักทียบฉบับล่องรักฉบับล่องชาดและฉบับทองทียบแต่ในภาคอีสานที่พบเป็นส่วนมากมี 8 ฉบับดังนี้

1. ฉบับล่องชาดหมายถึงคัมภีร์ใบลานที่ลงพื้นด้านข้างเป็นสีแดงด้วยชาดแล้วคาดสลับด้วยสีทองจากทองคำเปลว

2. ฉบับล่องรักหมายถึงคัมภีร์ใบลานที่ลงพื้นด้านข้างเป็นสีดำด้วยรักแล้วคาดสลับด้วยสีทองจากทองคำเปลว

3. ฉบับทองทียบหมายถึงคัมภีร์ใบลานที่ลงพื้นด้านข้างด้วยสีทองจากทองคำเปลวเพียงอย่างเดียวไม่คาดด้วยรักหรือชาด

4. ฉบับชาดทียบหมายถึงคัมภีร์ใบลานที่ลงพื้นด้านข้างด้วยสีแดงจากชาดเพียงอย่างเดียวไม่คาดทองหรือรัก

5. ฉบับรักทียบหมายถึงคัมภีร์ใบลานที่ลงพื้นด้านข้างด้วยสีดำจากรักเพียงอย่างเดียวไม่คาดทองหรือชาด

6. ฉบับลานดิบหมายถึงคัมภีร์ใบลานที่ไม่ได้ลงพื้นด้านข้างด้วยอะไรเลยยังคงสภาพสีของลานเหมือนเดิม

7. ฉบับรักชาติหมายถึงคัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นด้านข้างเป็นสีแดงด้วยขาดแล้วขาดสลับด้วยสีดำจากรัก

8. ฉบับล่องรักชาติหมายถึงคัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นด้านข้างเป็นสีแดงด้วยขาดขาดสลับด้วยสีดำจากรักแล้วขาดสลับด้วยสีทองจากทองคำเปลวตรงส่วนปลายทั้ง๒ข้างอีกครั้ง

ส่วนลักษณะอื่นๆ เป็นการลงพื้นด้านข้างด้วยเทคนิคหรือวัสดุอย่างอื่นนอกเหนือจากที่กล่าวมาซึ่งมีปรากฏบ้างเช่นใช้สีเหลือง สีเขียว หรือสีฟ้าทาเป็นต้น แต่ก็มีไม่มากนัก (สมัย วรรณอุตร, 2547)

อักษรธรรมอีสานเป็นอักษรที่คนโบราณอีสานใช้จารึกหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาสรรพวิชาขนบธรรมเนียมและประเพณีต่างๆของชาวอีสานมาเป็นเวลาช้านานอักษรโบราณอีสานเป็นมรดกทางปัญญาที่นักปราชญ์โบราณของชาวอีสานได้วางเกณฑ์อักษรวิธีเอาไว้เป็นกลางๆเป็นหนังสือหนังสือหาเสร็จอยู่ในตัวเองแม้จะไม่มีรูปวรรณยุกต์แต่มีเสียงวรรณยุกต์ไว้ครบถ้วนเหมาะสมกับผู้ใช้สามารถผันเอาเองตามต้องการ

ประวัติของอักษรโบราณอีสานนั้นนักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่าในการทำสังขยานครั้งที่ 3 สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชชนชมพูทวีปเมื่อประมาณพ.ศ. 300ได้มีการจารึกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นลายลักษณ์ครั้งแรกอักษรที่จารึกในครั้งนั้นเรียกว่าอักษรพราหฺมีและอักษรนี้เป็นแม่บทของอักษรเทวนาคีและอักษรปัลลวะ

นักปราชญ์ทั้งไทยและต่างประเทศยอมรับว่าอักษรปัลลวะเป็นต้นแบบของอักษรชาติต่างๆในแหลมทองโดยเฉพาะในภาคอีสานมีวรรณกรรมเกี่ยวกับการเดินทางไปสืบเอาพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียเรื่องหนึ่งคือ "เซตะพน" หรือ "เสถพน" ในเรื่องมีว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทราบข่าวว่าวัดพระเชตุพนเมืองสาวัตถีเจริญรุ่งเรืองมากประสงค์จะทราบความจริงและจะได้คัมภีร์พระอภิธรรมพระองค์จึงทรงแต่งตั้งราชทูตคณะหนึ่งไปสืบดูซึ่งคณะราชทูตมีขุนไทยผู้เป็นหลานของพระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้าพร้อมด้วยขุนพายขุนพลขุนลิงกล้าเป็นรองนายกรวิกเป็นองครักษ์และมีคนโบราณใหญ่สูง 8 ศอกเป็นคนนำทางพร้อมไพร่พล 500 คนเป็นชาย 400 หญิง 100 คนในการเดินทางครั้งนั้นใช้ช้างและม้าเป็นพาหนะ

คณะราชทูตออกเดินทางประมาณเดือนอ้ายเดินทาง 3 เดือนถึงเมืองหงสาวดีเข้าเฝ้าเจ้าเมืองและพักอยู่ที่นั่น 3 คืนแล้วเดินทางไปอีก 3 เดือน 14 วันถึงปลายแดนเมืองหงสาวดีพบเจดีย์ใหญ่ชื่อพระธาตุชะงัก (ชเวดากอง)พากันบูชาแล้วเดินทางเข้าป่าหิมพานต์พบสิงห์สาราสัตว์ภูตผีปีศาจและธรรมชาติต่างๆมากมายเป็นเวลา 7 ปีจึงถึงแม่น้ำมิงไพรหนุ่มสาวที่เดินทางไปด้วยได้แต่งงานให้กำเนิดเด็กประมาณ 300คนคณะทูตได้เดินทางไปอีก 1ปีจึงพบพระฤาษีตาต้าได้ทราบข่าวเรื่องมาลัยเจดีย์วัดพระเชตุพนเมืองสาวัตถีซึ่งอยู่บนเขาเนมินธรริมฝั่งแม่น้ำอจิรวดีคณะเดินทางขึ้นเขาเนมินธรผู้คนในคณะเป็นโรคท้อตาย 205คนที่เหลือจึงเดินทางไปอีก8วันจึงถึงเมืองสาวัตถีเข้าเฝ้าถวายราช

บรรณาการแก่พระมหากษัตริย์เมืองสวาทธิพักอยู่ที่นั่น 1 คีนรุ่งขึ้นเดินทางไปวัดพระเชตุพนเข้าเฝ้าถวายสักการะสมเด็จพระสังฆราชแล้วบุชามาลัยเจดีย์ได้ทำการวัดเอาสัดส่วนต่างๆของเจดีย์เอาไว้

คณะทูตได้ขอพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์สมเด็จพระสังฆราชก็พระราชทานให้ตั้งประสงค์ชายที่ไปด้วยในคณะมีความเลื่อมใสชอบวชเป็นพระภิกษุที่วัดพระเชตุพน 15 คนนอกนั้นพักอยู่ที่นั่น 1 เดือนแล้วได้เดินทางกลับขากลับได้ชมหมู่บ้านหิมพานต์ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมากแล้วเดินทางกลับกรุงศรีอยุธยาการกลับมาในครั้งนั้นได้รับการต้อนรับจากพระเจ้าแผ่นดินเป็นอย่างดีและพระอภิธรรมที่ได้มาทั้ง 7 คัมภีร์นั้นได้สร้างหอคำบรรจุเอาไว้ปราษฎ์โบราณชาวอีสานได้อ่านได้ศึกษาจารึกที่ได้สืบเอามาไว้ใช้สั่งสอนอบรมประชาชนสืบมา

ชาวอีสานโบราณใช้อักษรประจำถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองที่นิยมกันมากมี 3 ชนิดคือ 1. อักษรไทยน้อยใช้ในราชการบ้านเมืองและจารึกวรรณกรรมที่นักปราษฎ์โบราณอีสานแต่งขึ้นเองเพื่อสอนคนให้ประกอบแต่คุณงามความดี 2. อักษรธรรมใช้จารึกเรื่องราวที่เป็นจริยวัตรของพระพุทเจ้าและสรรพวิชาการต่างๆ 3. อักษรขอมใช้จารึกเรื่องราวที่เป็นคำสอนของพระพุทเจ้าเช่นพระไตรปิฎกและคาถาอาคมต่างๆ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้รวบรวมหัวเมืองชายแดนที่เป็นประเทศราชทั้งภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เข้าเป็นประเทศสยามอันเดียวกันและอิทธิพลของอักษรไทยแพร่เข้ามาในหัวเมืองอีสานเริ่มแรกนั้นอักษรไทยก็ใช้เฉพาะงานในหน้าที่ราชการเท่านั้นส่วนชาววัดและชาวบ้านทั่วไปยังคงใช้อักษรพื้นเมือง

ครั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบลงได้มีการจัดพิมพ์หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วยอักษรไทยปัจจุบันในโบราณสำเร็จและเผยแพร่ทั่วประเทศไทยตั้งแต่นั้นมาการจาร (เขียน) อักษรโบราณอีสานทั้งอักษรขอมอักษรธรรมอักษรไทยน้อยก็ลดความนิยมลงเรื่อยๆหนังสือเหล่านี้ส่วนมากไม่ได้รับการดูแลรักษาเท่าที่ควรเป็นเรื่องที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่สรรพวิชาการมรดกทางปัญญาที่ล้ำค่าของนักปราษฎ์โบราณอีสานที่จะต้องสูญหายไป

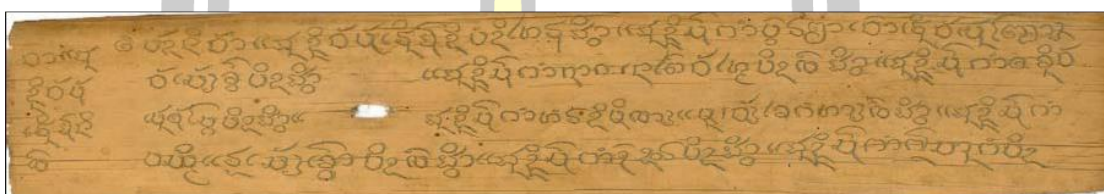
อักษรธรรมอีสานเป็นอักษรที่คนโบราณอีสานใช้จารึกหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาสรรพวิชาขนบธรรมเนียมและประเพณีต่างๆของชาวอีสานมาเป็นเวลาช้านานอักษรโบราณอีสานเป็นมรดกทางปัญญาที่นักปราษฎ์โบราณของชาวอีสานได้วางเกณฑ์อักษรวิธีเอาไว้เป็นกลางๆเป็นหนังสือค้นหาเสรีอยู่ในตัวเองแม้จะไม่มีรูปวรรณยุกต์แต่มีเสียงวรรณยุกต์ไว้ครบถ้วนเหมาะสมกับผู้ใช้สามารถผันเอาเองตามต้องการนักปราษฎ์ทั้งไทยและต่างประเทศยอมรับว่าอักษรปัลลวะเป็นต้นแบบของอักษรชาติต่างๆในแหลมทองโดยเฉพาะในภาคอีสานมีวรรณกรรมเกี่ยวกับการเดินทางไปสืบเอาพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียเรื่องหนึ่งคือ "เซตตะพน" หรือ "เสถพน" ในเรื่องมีว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทราบข่าวว่าวัดพระเชตุพนเมืองสวาทธิเจริญรุ่งเรืองมากประสงค์จะทราบความจริงและจะได้คัมภีร์พระอภิธรรมพระองค์จึงทรงแต่งตั้งราชทูตคณะหนึ่งไปสืบดูซึ่งคณะราชทูตมีขุนไทผู้เป็นหลาน

ของพระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้าพร้อมด้วยขุนพวยขุนพลขุนคลังเป็นรองนายกรวิกเป็นองครักษ์และมีคนโบราณใหญ่สูง 8ศอกเป็นคนนำทางพร้อมไพร่พล 500คนเป็นชาย 400หญิง 100 คนในการเดินทางครั้งนั้นใช้ช้างและม้าเป็นพาหนะ

อักษรธรรมอีสานเป็นตัวอักษรที่มีรูปลักษณะที่กลมคล้ายกันกับอักษรธรรมล้านนาหรือตัวเมืองหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอักษรยวนเป็นอย่างมากจะแตกต่างกันบ้างบางตัวเท่านั้นสาเหตุที่คล้ายกันเป็นเพราะอักษรธรรมอีสานนั้นได้รับอิทธิพลและสืบทอดมาจากอักษรธรรมล้านนาซึ่งมีพัฒนาการมาจากอักษรอมฤโโบราณตั้งที่ศาสตราจารย์วิชชุณโณทกกล่าวว่เมื่อศึกษารูปแบบของอักษรตัวธรรมที่ใช้ในภาคอีสานและล้านช้างแล้วพบว่ามีรูปแบบคล้ายกับอักษรยวนหรืออักษรตัวเมืองในภาคเหนือซึ่งทั้งอักษรตัวธรรมและอักษรตัวยวนในภาคเหนือนั้นได้สืบทอดมาจากอักษรอมฤโโบราณที่หริภุญไชยนั้นคืออักษรอมฤโหริภุญไชยพุทธศตวรรษที่18 (คริสต์ศตวรรษที่12) เป็นต้นแบบของอักษรยวนภาคเหนือและอักษรธรรมอีสาน

สาเหตุที่เชื่อว่าอักษรธรรมอีสานได้รับอิทธิพลและสืบทอดมาจากอักษรธรรมล้านนาเพราะหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นเครื่องยืนยันที่ชัดเจนโดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรล้านนา ในสมัยราชวงศ์มังรายทั้งทางด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสายเลือดแห่งเจ้าผู้ปกครองอาณาจักรทั้งสองกล่าวคือในสมัยพระเจ้าวิสุทราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง ได้ฟื้นฟูและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ โดยได้รับการสืบทอดมาจากเชียงใหม่และมีพระเถระผู้ใหญ่จากล้านช้างมาศึกษาพระธรรมวินัยจากล้านนาด้วยต่อมาในสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช (2073 – 2093) พระโอรสของพระเจ้าวิสุทราชได้สมรสกับพระธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่และในสมัยเดียวกันนี้พระเจ้าโพธิสาลราช ได้ขอพระเทพมงคลเถระและบริวารพร้อมทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎกจากเชียงใหม่มาเผยแผ่ล้านช้างเมื่อพ.ศ. 2077อีกด้วยต่อมาในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชพระโอรสของพระเจ้าโพธิสาลราชและเจ้าหญิงเมืองเชียงใหม่ได้เสด็จไปครองเมืองเชียงใหม่อยู่ระยะหนึ่งเพราะทางเชียงใหม่ขาดผู้สืบเชื้อสาย (พ.ศ.2091 – 2093) เมื่อพระเจ้าโพธิสาลราชสวรรคตจึงเสด็จกลับไปครองอาณาจักรล้านช้างและในการกลับมาครั้งนั้นพระองค์คงจะได้นำเอาพระธรรมคัมภีร์วรรณคตินักปราชญ์ราชบัณฑิตตลอดถึงช่างฝีมือกลับมาล้านช้างด้วยฉะนั้นตัวอักษรล้านนาที่ใช้กันแพร่หลายในอาณาจักรล้านนาในขณะนั้นก็น่าจะได้เข้ามามีบทบาทต่ออาณาจักรล้านช้างมากยิ่งขึ้นตามลำดับในระยะแรกๆอักษรทั้ง2 อาณาจักรนี้เป็นอักษรแบบเดียวกันเพราะนำอักษรธรรมล้านนามาใช้ในอาณาจักรล้านช้างช่วงต้นๆดังปรากฏในศิลาจารึกที่พบในภาคอีสานและล้านช้างเช่นจารึกฐานพระพุทธรูปวัดสี่สะเกดเวียงจันทน์ (พ.ศ. 2033) จารึกฐานพระพุทธรูปพระประธานในพระอุโบสถวัดพระธาตุพนม (พ.ศ. 2047) จารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา (พ.ศ.2107) เป็นต้นจารึกดังกล่าวมีรูปแบบสัณฐานตัวอักษรเหมือนกันกับอักษรธรรมล้านนา ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันเช่นจารึกฐานพระพุทธรูปวัดเชียงมั่นจังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2008) ศิลาจารึกวัดช้างค้ำจังหวัดน่าน (พ.ศ. 2091)

เป็นต้นต่อมารูปแบบของตัวอักษรล้านนาและตัวอักษรธรรม ได้พัฒนาแตกต่างกันออกไปจนในปัจจุบันมีรูปแบบแตกต่างกันบ้างบางประการเช่นตัวอักษรธรรมล้านนาได้เพิ่มเสียงวรรณยุกต์เพิ่มเครื่องหมายกำกับเสียงตัวพยัญชนะเป็นต้นส่วนตัวอักษรธรรมในล้านช้างไม่ได้เพิ่มเติมอะไรมากและก็นำมาใช้ในภาคอีสานของไทยสืบต่อมาจากสาเหตุที่ชื่อว่าตัวอักษรธรรมนั้นเพราะใช้ตัวอักษรชนิดนี้ในการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเช่นพระไตรปิฎกพระธรรมคัมภีร์ต่างๆ เป็นต้นซึ่งถือว่าเป็นอักษรขั้นสูงอักษรศักดิ์สิทธิ์ตัวอักษรชนิดนี้ใช้ในประเทศลาวก็เรียกว่าตัวธรรมลาวใช้ในภาคอีสานก็เรียกว่าตัวธรรมอีสานแต่ละท้องถิ่นจะเรียกแต่ก็คือตัวอักษรชนิดเดียวกันนั่นเอง

ภาพประกอบ 12 อักษรธรรมอีสาน

ในอดีตภาคอีสานปรากฏหลักฐานว่าเคยมีการใช้ตัวอักษรอย่างน้อย 5 ชนิดได้แก่ 1. อักษรปัลลวะ 2. อักษรหลังปัลลวะ 3. อักษรขอมโบราณ 4. อักษรไทยน้อย 5. อักษรธรรมอีสานอักษรไทยน้อยและอักษรธรรมอีสานเริ่มมีการใช้ในภาคอีสานราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ตัวอักษรธรรมนิยมจารจารึกหรือเขียนพระไตรปิฎกหรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาชาดกและตำราวิชาการสำคัญๆ ส่วนตัวอักษรไทยน้อยนิยมจารจารึกหรือเขียนเรื่องประโลมโลกวรรณกรรมเรีงมย์ที่ใช้อ่านในงานศพ บุญงานเฮือนดีและหนังสือราชการที่เรียกว่าลายจุ่มรวมทั้งบันทึกส่วนตัวของเอกชนดังได้กล่าวมาข้างแล้วตัวอักษรธรรมอีสานพัฒนามาจากตัวอักษรมอญโบราณที่พบในอาณาจักรทริภุญไชยโดยผ่านตัวอักษรยวนตัวเมืองหรือตัวอักษรธรรมล้านนาตัวอักษรธรรมล้านนาตัวเมืองหรือตัวยวนได้แพร่กระจายเข้าสู่อาณาจักรล้านช้างสมัยราชวงศ์มังราย โดยมีจารึกฐานพระพุทธรูปวัดสี่เสกเขตเมืองเวียงจันทน์ซึ่งลงศักราชตรงกับ พ.ศ. 2033 และจารึกฐานพระพุทธรูปพระประธานพระอุโบสถวัดพระธาตุพนมจังหวัดนครพนมประเทศไทยลงศักราชตรงกับ พ.ศ. 2043 และจารึกวัดสังคโลกทวารวดีเมืองหลวงพระบางลงศักราชตรงกับ พ.ศ. 2070 เป็นหลักฐานยืนยันตัวอักษรธรรมเจริญรุ่งเรืองมีการใช้อย่างแพร่หลายในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้ายซึ่งหมายรวมถึงภาคอีสานของไทยด้วยในส่วนของตัวอักษรธรรมที่ใช้ในภาคอีสานของไทยเรียกว่าตัวอักษรธรรมอีสานตัวอักษรธรรมอีสานใช้สืบทอดกันมาหลายศตวรรษจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนให้เรียนอักษรไทยภาคกลางขึ้นตัวอักษรธรรมอีสานจึงหมดความสำคัญลงคงมีการเรียนการสอนอยู่เฉพาะคนบางกลุ่มเท่านั้นเช่น

ตามวัดหรือตามบ้านหมอเจ้าพิธีต่างๆเท่านั้นปัจจุบันนี้มีผู้มีความรู้ในเรื่องอักษรธรรมอีสานน้อยมาก และผู้รู้เหล่านั้นก็จะจัดอยู่เฉพาะในกลุ่มผู้สนใจเท่านั้นเช่นคนเฒ่าคนแก่ตามสถานศึกษาที่เปิดทำการเรียนการสอนตามสำนักเรียนหรือวัดบางวัดเท่านั้น

อักษรธรรมอีสานเป็นอักษรที่มีรากฐานมาจากอักษรมอญโบราณที่พบในอาณาจักรศรีสุโขทัยหรือจังหวัดลำพูนในปัจจุบันราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตัวอักษรธรรมเมื่อใช้ในอาณาจักรล้านนาเรียกว่าอักษรธรรมล้านนาตัวยวนหรือตัวเมืองเมื่อใช้ในภาคอีสานเรียกว่าอักษรธรรมอีสานอักษรธรรมล้านนากับอักษรธรรมอีสานมีรูปทรงสัดส่วนส่วนใหญ่ของตัวอักษรเหมือนกันจะมีที่ต่างกันบ้างก็เป็นบางตัวเท่านั้นประเด็นนี้อาจมองได้ว่าระยะแรกก็คือตัวอักษรตัวเดียวกันต่อมาเมื่อมีการแพร่หลายเข้าสู่อาณาจักรล้านช้างและภาคอีสานของไทยก็ได้ดัดแปลงบางส่วนบางตัวของเส้นอักษรขณะเดียวกันตัวอักษรที่ใช้อยู่ในอาณาจักรล้านนาก็ถูกดัดแปลงและเพิ่มเติมบางตัวบางส่วนของเส้นอักษรเพื่อความเหมาะสมกับการปรับใช้กับแท่นพิมพ์ตัวอักษรธรรมที่พบในหนังสือธรรมอีสานที่ใช้เขียนคำภาษาบาลี คำภาษาพื้นเมือง (นิสสัย) ตลอดจนที่ใช้อยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวรวมกันมีทั้งหมด 66 ตัวแบ่งเป็นพยัญชนะ 38 ตัวสระ 28 ตัวพยัญชนะจัดเป็นพยัญชนะตัวเต็มและพยัญชนะตัวเพื่องตัวห้อยตีนตัวเชิงหรือพยัญชนะตัวครึ่งซึ่งมีอยู่ 19 ตัวพยัญชนะทั้ง 38 ตัวนั้นใช้เขียนคำภาษาบาลี 33 ตัวพยัญชนะที่เพิ่มเข้ามาเพื่อใช้เขียนภาษาพื้นเมืองหรือคำภาษาท้องถิ่น 5 ตัวสระประกอบด้วยสระลอยสระจมและสระพิเศษตัวเลขประกอบด้วยตัวเลขธรรมและตัวเลขโทรพยัญชนะ 9 ตัวได้แก่ ฮ อ ฉ ญ ฎ ฏ ฒ ณ พ นิยมเขียนภาษาบาลีเท่านั้น

สรุปอักษรธรรมอีสานเป็นตัวอักษรที่มีรูปลักษณะที่กลมคล้ายกันกับอักษรธรรมล้านนาหรือตัวเมืองหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอักษรยวนเป็นอย่างมากจะแตกต่างกันบ้างบางตัวเท่านั้นสาเหตุที่คล้ายกันเป็นเพราะอักษรธรรมอีสานนั้นได้รับอิทธิพลและสืบทอดมาจากอักษรธรรมล้านนาซึ่งมีพัฒนาการมาจากอักษรมอญโบราณดังที่ศาสตราจารย์วิชชุณโณทกกล่าวว่าเมื่อศึกษารูปแบบของอักษรตัวธรรมที่ใช้ในภาคอีสานและล้านช้างแล้วพบว่ามียุูปแบบคล้ายกับอักษรยวนหรืออักษรตัวเมืองในภาคเหนืออักษรธรรมอีสานได้รับอิทธิพลและสืบทอดมาจากอักษรธรรมล้านนาเพราะหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นเครื่องยืนยันที่ชัดเจนโดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรล้านนาในสมัยราชวงศ์มังรายทั้งทางด้านศาสนาศิลปวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสายเลือดแห่งเจ้าผู้ปกครองอาณาจักรทั้งสองกล่าวคือในสมัยพระเจ้าวิสุทราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานจำนวนมากเริ่มจากวรรณกรรมที่สืบทอดด้วยมุขปาฐะก่อนภายหลังมีตัวอักษรจึงได้ใช้อักษรต่างๆ บันทึกไว้ ดังเอกสารของกรมศิลปากร กล่าวว่า วรรณกรรมอีสานหลายเรื่อง เช่น ผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่มีกำเนิดมาจากวรรณกรรมมุขปาฐะต่อมาจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (กรมศิลปากร, 2532)

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นวรรณกรรมนิทานที่แพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นต่างๆในภาคอีสานของประเทศไทยทั้งในรูปของวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร ดังที่จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2520) กล่าวว่า “ผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณคดีเก่าแก่ของชาวอีสานที่เป็นหนังสือผูก ได้เค้าเรื่องมาจากตำนานขอม แล้วนักปราชญ์ของชาวอีสานนำมาร้อยกรองและคัดลอกสืบทอดกันมา เป็นเรื่องที่มีคุณค่าสำคัญ โดยเน้นเรื่องผลร้ายของความอาฆาตพยาบาทและการพนัน”

หนังสือที่เป็นต้นฉบับของเรื่องผาแดงนางไอ่ เรียกว่า “หนังสือผูก” คือหนังสือที่ใช้เหล็กแหลมจาร (ขีด) ลงในใบลานขนาดยาว เสร็จแล้วใช้เชือกร้อยไว้ ส่วนมากหนังสือประเภทนี้จะเป็นหนังสือประเภทวรรณคดี สำหรับ “หนังสือผูก” ของวรรณคดีอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ชนรุ่นหลังของคนอีสานถือว่าเป็นหนังสือที่ดีมีค่ามาก เกิดการหวงแหน อนุรักษ์ เพื่อการสืบทอด ดังที่ พระอริยานุวัตร เขมจารี (2524) กล่าวว่า

“ชาวไทยอีสานมีหนังสืออักษรไทยน้อยมาแต่โบราณ นิยมจารลงในใบลาน ซึ่งเป็นอักษรที่ใช้กันในสมัยนั้น นักปราชญ์ได้จารคำร้อยกรองไว้ กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ซึ่งนักกวีแต่งขึ้นไว้โดยมากไม่บอกชื่อผู้แต่งไว้ ใครแต่งและแต่งขึ้นในสมัยใดไม่บอกไว้ ในหนังสือใบลานผาแดงนางไอ่นี้มี 2 ส่วน คือ 1. ส่วนวนพินเมือง เรียกว่า ร้อยแก้ว รวม 1 มัด มีอยู่ 5 ผูก จารด้วยอักษรธรรม “ไทยใหญ่” เรียกว่า “หนังสือมัด” 2. ส่วนวนคำกลอน เรียกว่า ร้อยกรอง เป็นใบลานผูกเดี่ยว เรียกว่า “หนังสือผูก” มีไม้ประกบ 2 ข้างสายร้อยอันเดียว จารด้วย “อักษรไทยน้อย” เมื่อมีคนตายในบ้านใดเรือนใดจะนำไปอ่านบ้านนั้นเรือนนั้น เรียกว่า “จันเฮือนดี” จะมีผู้ฟังตลอดคืน”

สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2524) ได้นำใบลานต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในที่แตกต่างกัน มาศึกษาจำนวน 5 ฉบับด้วยกัน ได้แก่

1. ฉบับลานดิบ ไม้ประกบสีดำ สภาพค่อนข้างเก่า มีความสมบูรณ์ทั้งเนื้อหาและใบลาน ไม่มีฉีกขาด ได้มาจากนายประพันธ์ ปะติตั้ง บ้านเครือชูด ตำบลหนองไผ่ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคามได้มาเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2522ซึ่งอำเภอนาดูนนี้เป็นเมืองเก่า พบพระบรมสารีริกธาตุ ในหมู่บ้านหนองไผ่เองก็มีเตาเผาพระนาถุนอยู่กลางหมู่บ้าน

2. ฉบับลานดิบ ไม้ประกบสีดำ สภาพหนังสือเก่ามาก มีความสมบูรณ์เกือบเต็มที่แต่ในตอนท้ายฉีกขาดไปประมาณ 8 ช่วงตัวอักษร ได้จากพระภิกษุน้อย วัดบ้านโคกกลาง ตำบลเมืองหงษ์ อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด โดยความช่วยเหลือและแนะนำของพ่อใหญ่อินทร์ แสงหัวช้าง บ้านเมืองหงษ์ ตำบลเมืองหงษ์ อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด ได้มาเมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2522วัดบ้านโคกกลางนี้ห่างจากบ้านเมืองหงษ์ซึ่งเป็นเมืองที่ปรากฏในเรื่องผาแดงนางไอ่เพียง 3 กิโลเมตรเท่านั้น

3. ฉบับรักทึบ ไม้ประกับไม่มีสีทาเป็นสีเนื้อไม้ธรรมชาติสภาพหนังสือเก่ามาก จับแรงไม่ได้ ลานมักเปราะ ดูจากหมายเลขบอกลานด้านหน้าขาดไป 1 ลาน ด้านหลังไม่ทราบขาดไปกี่ลาน ทราบแต่ว่ามีเหลือแค่ลานที่ 101 ได้มาจากวัดบ้านขามเรียง ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2522 วัดบ้านขามเรียงอยู่ติดกับเมืองเก่าคือเมืองเขียบอยู่ห่างกันเพียง 5 เส้น เมืองเขียบนี้ก็มีชื่อปรากฏในเรื่องผาแดงนางไอ่บางฉบับ

4. ฉบับขาดทึบ ไม้ประกับสีดำ สภาพหนังสือเก่า หนังสือฉบับนี้เขียนไม่จบเรื่องหยุดเขียนก่อน ได้มาจากพ่อสนธิ์ อนุอัน บ้านแกดำ ตำบลแกดำ กิ่งอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2523 ซึ่งบ้านแกดำนี้ก็มีชื่อปรากฏในหนังสือเมืองโบราณอีสานเช่นกัน

5. ฉบับขาดทึบ แบ่งออกเป็น 5 ผูก ไม่มีไม้ประกับ แต่เวลาห่อรวมกันจะมีไม้ทาบทหน้าหลังสีเนื้อไม้แล้วห่อด้วยผ้าลายขีด สภาพหนังสือค่อนข้างเก่า ใบลานยังสมบูรณ์อยู่ทุกแผ่น ได้มาจากบ้านโคกท่างาม ตำบลท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2522 สอบถมาจากหลวงพ่อวัดบ้านหมี่ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามว่าได้คัดลอกต้นฉบับร่วมกับบ้านหมี่แต่ของบ้านหมี่หายไป บ้านหมี่ก็มีสภาพเป็นเมืองเก่า มีคูหินสมัยขอมด้วยเหมือนกัน

จากการศึกษาใบลานต้นฉบับเรื่องผาแดงนางไอ่ทั้ง 5 ฉบับ พบว่า เดิมทีมีการจารึกในใบลาน ด้วยอักษร 4 ชนิดด้วยกัน ได้แก่ อักษรไทยน้อย อักษรธรรม อักษรสร้อย และอักษรกาบ

สำหรับฉันทลักษณ์ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2520) พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใช้ฉันทลักษณ์หลายประเภท แต่สำหรับหนังสือผูกแล้วจะใช้กลอนอ่าน คือกลอนสำหรับอ่านหนังสือผูก กลอนทุกอย่างจำนวนคำจะเท่ากัน จะต่างกันเฉพาะตำแหน่งของคำที่รับสัมผัสเท่านั้น ดังนั้นฉันทลักษณ์ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ คือ กลอนอ่านวชิรป็นตีมากที่สุด ซึ่งกลอนอ่านวชิรป็นตี มีฉันทลักษณ์บังคับดังนี้

1. จำนวนคำ บทหนึ่งมี 7 คำ วรรคหน้า 3 คำ วรรคหลัง 4 คำ
2. บทหนึ่งมี 4 บาท
3. คำบุรพบทแต่ละบาท จะมีคำบุรพบทได้ 2 หรือ 3 คำ นิยมมากที่สุด 2 คำ จะเต็มบาทไหนก็ได้ไม่บังคับ
4. คำสร้อย แต่ละบาทจะมีคำสร้อยเต็มท้ายได้ 2 หรือ 3 คำ นิยมมากที่สุด 2 คำ จะเต็มบาทไหนก็ได้ไม่บังคับ
5. สัมผัสบังคับ สัมผัสนอก (ก่ายนอก) คำที่ 7 ของแต่ละบาท หรือบางทีใช้คำสุดท้ายของคำสร้อย สัมผัสไปยังคำที่ 1. 2 หรือ 3 ของบาทถัดไปจะสัมผัสเกี่ยวกันไปเรื่อยๆ

ตัวอย่างแผนผังกลอนอ่านวนชिरป็นตี (แถวเพชร)

„ 0 0 0 0 0 0 0 „

„ 0 0 0 0 0 0 0 „

„ 0 0 0 0 0 0 0 „

„ 0 0 0 0 0 0 0 „

โลกป้อ ห่อนแต่งตั้ง หลึงพาบสองผิว
เฮี่ยมนี้ กลัวป้าง บาบเวรภายหน้า

ท่านอย่า มาชวนเข้า อวีจีหม้อใหญ่

ท่านอย่า มานั่งใกล้ เฮี่ยมนี้ลีปตี แท้ແหล่ว

แต่สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2524) มีความเห็นแตกต่างจากจารุบุตร เรื่องสุวรรณ โดยสุภณ กล่าว่า ฉันทลักษณ์ที่นักปราชญ์อีสานให้ว่าโคลงสารก็ตีกลอนอ่านวนชिरป็นตี และคำกลอนวิชชุนาลีก็ดี ไม่น่าจะตรงกับฉันทลักษณ์จริงๆ ของอีสาน โดยสามารถพิจารณาอย่างละเอียดได้ดังนี้

1. ด้านจำนวนคำ
2. ด้านสัมผัส
3. ด้านการจัดวรรคในการอ่าน
4. ด้านเอกโท

ด้านจำนวนคำ โคลงวิชชุนาลี (กาพย์วิชชุนาลี) มีจำนวนคำบาทละ 7 คำ ฉันทลักษณ์ อีสานที่พบส่วนมากก็ 7 คำ เข้ากลุ่มกันได้ แต่ถ้าเป็นกาพย์ชिरป็นตีนั้นของเดิมเขามี 10 คำ เรามี 7 คำ คงเข้ากันไม่ได้ สำหรับโคลงอีสานก็มีตัวอย่างตำนานอุรังคธาตุแล้ว มีลักษณะเป็นโคลงสมบูรณ์

ด้านสัมผัส ฉันทลักษณ์วรรณกรรมอีสาน คำสุดท้ายของบาทแรกส่งสัมผัสกับคำที่ 1. 2. 3 ของวรรคถัดไปสัมผัสก่ายกันไปทุกวรรค

0 0 0 0 0 0 0

0 0 0 0 0 0 0

แต่สำหรับโคลงทุกโคลง คำสุดท้ายของบาทแรกจะส่งสัมผัสไปยังคำที่ 4 หรือ 5 (ส่วนมากที่ห้า) ของบาทถัดไป เรื่องสัมผัสคงเข้ากันไม่ได้ โดยเฉพาะโคลงวิษุมาลี ยังสัมผัสข้ามวรรคอีก

ด้านการจัดวรรคในการอ่าน การจัดวรรค (เสียงหยุด) ในการอ่านฉันทลักษณ์ในวรรณกรรมอีสานจะหยุด 3-5 (0 0 0 0 0 0) พิจารณาแล้วไม่เหมือนอ่านโคลง จะคล้ายอ่านกลอน แต่อย่างไรก็ตามจุดนี้คือเอกลักษณ์ซึ่งอีสานอย่างแท้จริงแสดงว่าอีสานพัฒนาตัวเองด้านฉันทลักษณ์จนเป็นเอกลักษณ์

ด้านเอกโท ไม่บังคับ เพราะโคลงจากตำนานอุรังคธาตุไม่บังคับ แต่ถ้ามีก็จะทำให้คำประพันธ์ไพเราะมากขึ้น

จากการวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน จึงสามารถสรุปได้ว่า

1. ฉันทลักษณ์ประเภท 7 คำของอีสานนี้ จำนวนคำในแต่ละบท จะได้แนวคิดมาจากโคลงโบราณ เช่น วิษุมาลี, สีนธุมาลี ฯลฯ พัฒนาคำบุรพบท และสร้อยคำไปอีก
2. ด้านการสัมผัสจะนำการสัมผัสแบบกลอนมาใช้ เพราะการส่งสัมผัสจะเหมือนวรรคระดับส่งสัมผัสไปยังวรรครับแล้วก็เกี่ยวพันกันไปเรื่อยๆ

กลอนสุภาพ   0 0 0 0   0 0 0 0   0 0 0 0   0 0 0 0

กลอนอีสาน   0 0 0   0 0 0 0   0 0 0   0 0 0 0

3. การสัมผัสไม่ข้ามบทเหมือนโคลงวิษุมาลี

จึงสรุปได้ว่าฉันทลักษณ์อีสานในเรื่องผาแดงนางไอ่ น่าจะเป็นการนำจำนวนคำมาจากโคลงโบราณแต่การส่งสัมผัสจะนำเอกลักษณ์กลอนมาใช้ และใช้ติดต่อกัน คือ กลอนสินธุมาลีเพราะลักษณะสัมผัสมาจากกลอน ส่วนจำนวนคำมาจากโคลงสินธุมาลีมีการสัมผัสไม่ข้ามบาทด้วย จะมีข้อบกพร่องน้อยกว่านำกลอนไปต่อกับโคลงอื่นๆ

ตัวอย่างฉันทลักษณ์ในเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่สุภณ สมจิตศรีปัญญาเสนอว่าควรจะชื่อกลอนสินธุมาลี

แผนผังกลอนสินธุมาลี

„ 0 0 0 0 0 0 0 0 „

„ 0 0 0 0 0 0 0 0 „

,, 000 0000 ,,

,, 000 0000 ,,

ตัวอย่าง

,, อันว่า ดิงแดงน้อย สอยวอยพระราชา
 บ่ออาจ นับอ่านได้ สาวใช้แกว่งวี
 มีทั้ง ผาสาทกว้าง เตียรดาชมณเฑียร
 ประเกียรคู ก่อสูงพั่งต้าย
 ลายคำ แด้มประเกียร ดูสัพพฮูป
 มีทั้ง ทำวจุบแก้ม หัวแย้มต่อกัน ,,

เหตุที่เรียกฉันทลักษณ์นี้ว่า “กลอน” เพราะในวรรณกรรมอีสานมีกลอนใช้แน่นอน เช่น กลอนลำ และวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่นในหนังสือเจียงเรื่องสังข์ศิลป์ชัย จะเขียนไว้ว่า “สัพพสอด เกี่ยวกลอนเกามาแกลง” คำว่า สัพพสอดไม่น่าจะเป็นชื่อกลอนสัพพสอด แต่น่าจะเป็นการใช้คำกลอนที่ผู้ประพันธ์ใช้ย้อนไปพูดเรื่องเดิมอีกครั้ง

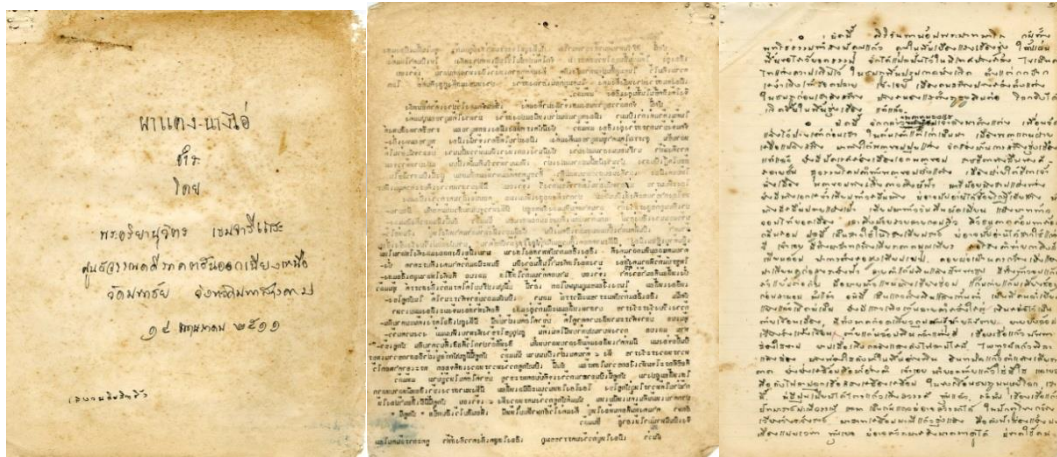
3.2 ผาแดงนางไอ่ฉบับปริวรรตที่ปรากฏเป็นหนังสือ

3.2.1 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมจารี

3.2.1.1 ที่มา

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมจารี ได้ไบลานต้นฉบับมาจากบ้านเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นสำนวนร้อยแก้วรวม 1 มัด มี 5 ผูก จารด้วยอักษรธรรม “ไทยใหญ่” และเป็นสำนวนคำกลอนหรือร้อยกรอง เป็นไบลาน 1 ผูก จารด้วยอักษรธรรม “ไทยน้อย” ซึ่งพระอริยานุวัตร เขมจารี(ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) ผู้อำนวยการศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม ได้นำมาปริวรรตเป็นภาษาไทยในปัจจุบัน เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2511 และได้รับการจัดพิมพ์โดย ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม เมื่อ พ.ศ. 2524

ภาพประกอบ 13 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องพาแดงนางไอ่ ฉบับปริวรรตโดยพระอริยานุวัตร เขมจารี

3.2.1.2 เรื่องย่อ

ในดินแดนอันกว้างใหญ่ของภาคอีสานในขณะนั้น ยังมีอาณาจักรใหญ่ที่เจริญรุ่งเรืองมากอยู่อาณาจักรหนึ่งคือ อาณาจักรขอม มีกษัตริย์ผู้ปกครองคือพญาขอม มีเมืองหลวงชื่อ ฉีตานคร หรือ หนองหาร พญาขอมมีพระราชธิดาผู้ทรงพระสิริโฉมงามตามากพระนามว่า นางไอ่ ความงามของนางไอ่เป็นที่เลื่องลือไปทั่ว จนถึงเมืองผาโพงซึ่งเป็นเมืองอยู่นอกอาณาจักรขอม มีกษัตริย์หนุ่มปกครองพระนามว่า ท้าวผาแดง แม้แต่ท้าวอังคีเฮอร์สสุทโธนาคราชก็ทรงทราบกิตติศัพท์ ความงามของนางไอ่ กษัตริย์หนุ่มทั้งสองต่างมีความปรารถนา อันแรงกล้าที่จะเดินทางมาชมโฉมนางไอ่ และสวามิภักดิ์เป็นพระมเหสีให้ได้ แต่ท้าวผาแดงทรงตัดสินใจพระทัยเดินทางมาหานางไอ่ก่อน ในที่สุดทั้งสองก็ลักลอบได้เสียแลผูกพันรักใคร่กันอย่างแน่นแฟ้น

กล่าวถึงเมืองหนองแส เมืองนี้ตั้งอยู่ริมหนองน้ำใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ มีผู้ปกครองอาณาจักร 2 คน คือ สุวรรณนคราช และสุทโธนาคราช ทั้งสองมีความสัมพันธ์เป็นเพื่อนร่วมน้ำสาบาน มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน อยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันตลอดมา วันหนึ่งสุทโธนาคราชล่าช้างมาได้ตัวหนึ่ง จึงแบ่งปันให้แก่เพื่อนแจกจ่ายแก่ประชาชนของตนอย่างทั่วถึงเท่าเทียมกัน ต่อมาสุวรรณนคราชจับเฒ่ามาได้ ก็แบ่งปันแก่เพื่อนในทำนองเดียวกัน แต่ส่วนแบ่งที่ได้รับนั้นน้อยมาก จึงทำให้สุทโธนาคราชเกิดความคลางแคลงใจว่า สุวรรณนคราชคงจะกั้นส่วนแบ่งไว้มากแล้วแบ่งมาให้ตนแต่น้อย จึงแสดงความไม่พอใจโดยส่งเนื้อเฒ่าคืน ทั้งสองพยายามปรับความเข้าใจกันแต่ก็ไม่สามารถตกลงกันได้ จึงประกาศสงครามต่อกัน ประชาชนของทั้งสองฝ่ายล้มตายลงเป็นจำนวนมาก เดือนร้อนถึงพระอินทร์ผู้รักษาความสงบของโลก จึงส่งเทพบุตรลงมาห้ามทัพเทพบุตรตัดสินใจขัดแย้งของทั้งสองฝ่าย โดยให้ทั้งสองอพยพแยกย้ายกันไปสร้างเมืองใหม่ สุวรรณนคราชไปสร้างเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน ส่วนสุทโธนาคราชอพยพมาสร้างเมืองใหม่บริเวณลุ่มแม่น้ำ

โองสฤษโธนาคราชมีโอรสองค์หนึ่งชื่อ ท้าวกังคี พระองค์ทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาชนด้วยความสงบสุขสืบมา

ต่อมาพญาขอมดำริที่จะจัดงานบุญบั้งไฟขึ้น ทรงประกาศบุญไปยังเมืองบริวารของพระองค์ ข้าราชการทำบุญได้ล่วงรู้ไปถึง ท้าวผาแดงและท้าวกังคี ทั้งสองตัดสินพระทัยที่จะเสด็จมาร่วมงานครั้งนี้ให้ได้เพื่อจะได้มีโอกาสพบกับนางไอ่ ท้าวผาแดงทรงจัดทำบั้งไฟแสนมาร่วมงานด้วยอย่างเปิดเผย ส่วนท้าวกังคีได้ลักลอบปลอมตัวมาพร้อมกับบริวาร ท้าวผาแดงได้รับการต้อนรับจากพญาขอมและนางไอ่อย่างสมเกียรติ พญาขอมได้เชิญชวนพระประยูรญาติและท้าวผาแดงแข่งขันบั้งไฟกัน โดยมีการพนันเอาทรัพย์สินและบ้านเมือง พญาขอมและท้าวผาแดงแพ้พนัน ทำให้ท้าวผาแดงต้องจากนางไอ่คำลับเมืองของตนตามสัญญาที่พนันไว้ ในช่วงนี้ท้าวกังคีและบริวารได้ปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกและนกต่างๆ ขึ้นไปจับอยู่บนต้นไม้ริมตอหน้กของนางไอ่ ส่งเสียงอึกทิกจ้อแจระมงไปทั่วเป็นเพราะแสร้งกรรมแต่ชาติปางก่อนที่ท้าวกังคีก่อไว้ต่อนางไอ่ จึงคลใจให้นางไอ่สั่งให้นายพรานใช้หน้าไม้ยิงท้าวกังคีในร่างกระรอกเผือกสิ้นพระชนม์อยู่บนต้นไม้ตนเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างท้าวกังคีและนางไอ่แต่ชาติปางก่อนนั้นมีเรื่องเล่าว่า ท้าวกังคีเป็นชายใ้ฐานะยากจน เที้ยวร้อนเร่ขอทานไปตามเมืองต่างๆ วันหนึ่งเดินทางมาถึงบ้านเศรษฐี ได้ขออาศัยอยู่กับเศรษฐีโดยยอมทำงานรับใช้ทุกอย่าง ชายใ้ทำงานอย่างขยันขันแข็งเป็นที่พออกพอใจของเศรษฐี เศรษฐีจึงตัดสินใจยกลูกสาวให้เป็นภรรยา ในขณะที่อยู่อาศัยกับเศรษฐีนั้น ชายใ้ไม่ได้ปฏิบัติตนในฐานะของสามีที่ดีเลย ไม่ยอมนอนร่วมกับภรรยา ไม่เคยเอากอเอาใจภรรยาแม้แต่น้อย แต่ภรรยาก็ไม่เคยแพร้งพรายเรื่องนี้ให้ใครรู้ ต่อมาชายใ้ได้ขออนุญาตเศรษฐีเดินทางกลับบ้านเมืองตน เศรษฐีอนุญาตและให้นำภรรยากลับไปด้วย ชายใ้และภรรยาจึงออกเดินทางจากเมืองเข้าสู่ป่าเขาลำเนาไพร ในระหว่างเดินทาง ภรรยาเป็นผู้รับภาระในการหาบคอนสิ่งของและเสปียงอาหารด้วยความเหนื่อยยากลำบาก โดยที่ชายใ้ไม่เคยเหลียวแลช่วยเหลือเลย เมื่อเดินทางมาได้หลายวันเสปียงอาหารที่เตรียมมาก็หมดลง ทั้งสองมาพบต้นมะเดื่อที่มีผลสุกแดงเต็มต้น ชายใ้ปีนขึ้นไปเก็บผลมะเดื่อกินโดยไม่ยอมทิ้งผลมะเดื่อลงมาให้ภรรยาที่รออยู่โคนต้นไม้ด้วยความหิวโหยเลย เมื่อกินจนอิ่มแล้วก็ปีนลงมาจากต้นแล้วเดินทางหนีไป ภรรยาทนความหิวไม่ไหวจึงปีนขึ้นไปเก็บผลมะเดื่อกินบ้าง เมื่ออิ่มแล้วก็ออกเดินทางติดตามสามี แต่ก็ตามไม่ทัน เกิดหลงทางกลางป่าเปลี่ยวสุดปัญญาที่จะหาทางออกได้ นางรู้สึกเสียใจ หมดหวังและเคียดแค้นสามีมาก จึงตัดสินใจโดดน้ำฆ่าตัวตาย แต่ก่อนที่จะตายนางได้อธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอตามมาจงเวรสามีในชาติต่อมา โดยอธิษฐานขอให้ตนเป็นฝ่ายฆ่าสามีให้ตายบนต้นไม้บ้าง ชายใ้มาเกิดเป็นท้าวกังคี และลูกสาวเศรษฐีมาเกิดเป็นนางไอ่ดังกล่าว

เมื่อบริวารนาคที่ติดตามไปกับท้าวกังคีเดินทางกลับเมืองนาค และนำข่าวการสิ้นพระชนม์ของท้าวกังคีมากราบทูลพญาสฤษโธนาคราช ทำให้พญาสฤษโธนาคราชทรงเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงบัญชาให้จัดกองทัพใหญ่กรีธาพลเข้าตีเมืองขอมอย่างเจียบๆ ขณะนั้นท้าวผาแดงได้

เดินทางมาหานางไฉ่ยังเมืองขอม ระหว่างทางได้ผ่านกองทัพนาคที่แปลงร่างเป็นขนอมไม้ระเกะระกะอยู่ตามข้างทาง เมื่อเดินทางถึงตำหนักของนางไฉ่ นางไฉ่ได้จัดอาหารที่ทำด้วยเนื้อกระรอกเผือกมาถวาย ท้าวผาแดงทรงเกิดความสงสัยจึงตรัสถามนางไฉ่ว่าเป็นเนื้อของอะไร เมื่อนางไฉ่กราบทูลว่าเป็นเนื้อกระรอกเผือก ท้าวผาแดงทรงตกพระทัยและบอกแก่นางไฉ่ว่า การที่นางฆ่ากระรอกเผือกนี้จะเป็นสาเหตุทำให้บ้านเมืองพินาศล่มจม ท้าวผาแดงจึงไม่ทรงเสวยกระรอกเผือก ทรงสั่งให้นำเนื้อกระรอกเผือกไปทิ้งให้หมดกินเสีย แล้วทั้งสองพระองค์ก็ทรงเข้าที่บรรทม แต่เพราะความวิตกในเหตุการณ์ร้ายที่กำลังจะเกิดขึ้น ทำให้ทั้งสองพระองค์ไม่อาจข่มพระเนตรให้หลับลงได้ เมื่อเวลาล่วงเลยไปจนตีกองทัพพญานาคได้ดำดินถึงเมืองขอม ได้ทำลายบ้านเรือนของราษฎรที่กินกระรอกเผือกและปราสาทพระราชวังของพญาขอมจนย่อยยับ ยกเว้นแต่บริเวณที่ดอนซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกหญิงหม้ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกเผือกเท่านั้น เมื่อเหล่านาคดำดินมาจนถึงตำหนักของนางไฉ่ ท้าวผาแดงได้นำนางไฉ่ขึ้นม้าควบหนีออกไปจากเมือง แต่ก็ถูกพญานาคติดตามไปอย่างกระชั้นชิด จนเมื่อม้าอ่อนกำลังลงทำให้พญานาคติดตามมาทัน พญานาคได้ใช้หางวัดเอานางไฉ่ลงไปใต้พื้นดิน ส่วนท้าวผาแดงสามารถรอดชีวิตกลับไปถึงเมืองผาโพง แต่ก็ทรงเศร้าโศกเสียพระทัยจนสิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วได้เป็นหัวหน้าผีนำบริวารผียกทัพเข้าโจมตีล้างแค้นพญานาค ทั้งสองฝ่ายสู้รบกันจนไหลพลลัมตายลงเป็นจำนวนมาก เดือนร้อนถึงพระอินทร์ต้องเสด็จจากสวรรค์ลงมาห้ามทัพทั้งสอง โดยสั่งให้ทั้งสองฝ่ายนำบริวารกลับเมืองของตน ส่วนปัญหาของ นางไฉ่และท้าวภักคินั้น ต้องรอให้พระศรีอารีย์เสด็จลงมาตัดสินในอนาคต เรื่องราวแห่งการอาฆาตเข่นฆ่ากันจึงยุติลงได้

3.2.1.3 ลำดับเหตุการณ์ของเรื่อง

1. บทไหว้ครู
2. พญาขอมครองเมือง
3. พญาขอมตั้งชื่อลูกสาว
4. พญาขอมส่งญาติไปครองเมือง
5. นางไฉ่จำเรือนวัย
6. บั๊กสามถวายความเห็นผาแดง
7. เปี้ยค่อมนำถวายนางไฉ่
8. ผาแดงไปหานางไฉ่
9. นางเชิญผาแดงเสวย
10. เมืองหนองแสนานเจ้า
11. พญานาคทั้ง 2 แดกสามัคคีกัน
12. เทวบุตรห้ามทัพ
13. สองพญานาคสร้างชลประทาน

14. แม่น้ำนาน
15. พญาขอมนางไอ่ทำบังไฟแสน
16. บุพกรรมกังคี่
17. ชาติก่อนจองเวรกัน
18. พญาขอมเต้าบุญบังไฟ
19. บังไฟหัวเมืองมาโฮมบุญ
20. ผาแดงแห่บังไฟแสน
21. พญาขอมประชุมพญาเมือง
22. นางไอ่คำเว้าผาแดง
23. กังคี่มาหานางไอ่
24. พญาขอมจุดบังไฟแสน
25. บังไฟผาแดงซุกาค้าง
26. บังไฟพญาขอมซูโย้
27. ผาแดงเมื่อผาโพง
28. กังคี่ลาพ่อไปหานางไอ่
29. พรานยิงกังคี่ตาย
30. พลนาคคืนเมือง
31. นาคทำศึกแล้วขอม
32. ผาแดงบ่เสวยขึ้นกะฮอก
33. เมืองพญาขอมหล่มหลวง
34. นางไอ่ตายจมนดิน
35. ผาแดงละเข้าน้ำ

3.2.2 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับปริวรรตโดยปรีชา พิณทอง

3.2.2.1 ที่มา

ไม่ปรากฏที่มา แต่ปรีชา พิณทอง (2524) ได้กล่าวเกี่ยวกับการปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ไว้ในคำนำของหนังสือวรรณคดีอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ว่า “โดยเหตุที่วรรณคดีอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ คนอีสานได้เขียนเป็นตัวธรรมหรือไทยน้อยไว้ในใบลาน แต่ไม่ได้บอกชื่อผู้แต่งไว้ จึงเป็นการยากที่จะระบุไปว่าใครเป็นผู้แต่ง เมื่อจะพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้เลือกเอาสำนวนที่เห็นว่าไพเราะมาชำระเสียใหม่ การชำระได้พยายามจนสุดความสามารถ เพื่อให้เป็นฉบับที่ถูกต้องและเหมาะสมกับกาลสมัย”

3.2.2.2 เรื่องย่อ

ย้อนยุคสู่โบราณกาลเมืองสุวรรณโคมคำหรือชะทีตานคร (บริเวณที่เป็นหนองหานน้อยในปัจจุบัน)มีพระยาขอมเป็นผู้ครองเมืองมีมเหสีเอกชื่อนางจันทร์มีธิดาแสนสวยกิตติศัพท์ความงามขจรขยายเลื่องลือไปทั่วทุกสารทิศนามว่าไฉ่คำพระยาขอมมีน้องชายสองคนสถาปนาให้ไปครองเชียงเทียน (ปัจจุบันเขตอำเภอเมืองมหาสารคาม) คนหนึ่งและครองเมืองสีแก้ว (ปัจจุบันเขตอำเภอเมืองร้อยเอ็ด) คนหนึ่งนอกจากนี้ยังมีหลานอีก 3 คนให้ไปครองเมืองหงส์เมืองทองและเมืองฟ้าแดดตามลำดับนับว่าพระยาขอมนั้นเป็นเจ้าของผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลวางฐานด้านการเมืองไว้อย่างมั่นคงทีเดียวพระธิดาไฉ่คำในวัยสาวก่าดั้นนงามยิ่งกว่านางใดในรัฐที่กิตติศัพท์เข้าหูเข้าตาหนุ่มหล่อแดนไกลนิสสัยดีนามว่าผาแดงแห่งเมืองผาโพงต้องซึ้งมาคู่ใจซื่อบักสามตามหาจนพบและผูกสมัครรักใคร่จนสัญญากันว่าจะร่วมหอลงโลงกันเลยทีเดียว

กล่าวถึงเมืองศรีสัตนาคนหุตซึ่งมีพญานาคชื่อท้าวศรีสุทโธนาครครองเมืองมีโอรสชื่อพังคีซึ่งโดยพื้นเพเดิมแล้วท้าวศรีสุทโธอยู่ที่เมืองหนองกระแสที่ต้องอพยพมาครองเมืองศรีสัตนาคนหุตนี้ก็เพราะว่าผิดใจกับสุวรรณนาคเพื่อนกันจนเกิดสงครามรบพุ่งกันเดือดร้อนถึงพระอินทร์ต้องส่งเทพบุตรลงมาห้ามศึกแล้วแบ่งเขตแดนให้ทั้งสองนาคปกครองคือศรีสุทโธนาครให้ครองแดนเหนือส่วนสุวรรณนาคให้ครองแดนใต้แบ่งแนวเขตลงไปจรดทะเลนาคทั้งสองได้ขุดคลองจากหนองกระแสลงสู่ทะเลเป็นการแข่งผลงานและบารมีกันไปในตัวสุวรรณนาคขุดเป็นแม่น้ำน่านและตั้งเมืองนันทบุรีส่วนศรีสุทโธขุดเป็นแม่น้ำโขงตั้งเมืองศรีสัตนาคนหุต

ฝ่ายพระยาขอมบิดาของไฉ่คำนั้นเป็นเจ้าของผู้คลังคลังไหลลงในบุญแข่งบั้งไฟเป็นชีวิตจิตใจใจนัวว่าเป็นการขอฝนจากพระยาแถนบนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาลและเป็นเกมกีฬาที่เล่นเดิมพันตื่นเต้นเร้าใจจนสืบทอดเป็นประเพณีทุกๆปีกลางเดือนหกปีนั้นพระยาขอมจึงมีใบบอกไปยังหัวเมืองบริวารต่างๆให้ทำบั้งไฟหมื่นมาร่วมแข่งและจุดแข่งขันลงเดิมพันกันในงานบุญบั้งไฟพระยาขอมฝ่ายท้าวผาแดงทราบข่าวก็ทำบั้งไฟหมื่นมาร่วมแข่งขันด้วยโดยเป็นคู่พนันกับพระยาขอมเลยทีเดียวพระยาขอมเองก็รู้รู้เป็นนัยๆว่าไอ้หนุ่มหล่อชาวผาโพงผู้นี้หมายปองธิดาแสนสวยของตนอยู่ด้วยความเชื่อมั่นในบั้งไฟของตนพระยาขอมจึงลั่นวาจาท้าเดิมพันกับผาแดงว่าถ้าบั้งไฟของตนแพ้บั้งไฟของท้าวผาแดงจะยกพระธิดาไฉ่คำให้ทันทีแต่ผลการแข่งขันปรากฏว่าบั้งไฟพระยาขอมชู(เผาดินดำในกระบอกทิ้งจนหมดไม่ยอมขยับเขยื้อน) บั้งไฟท้าวผาแดงแตกจึงเสมอกันผาแดงจึงพกเอาความผิดหวังและเสียใจกลับเมืองผาโพง

ข่าวงานบุญบั้งไฟครั้งนี้ก็มีวายุจะเส็ดลุดไปเข้าหูท้าวพังคีลูกชายแสนดีของศรีสุทโธนาครเข้าจนได้พังคีได้แปลงกายมาสังเกตการณ์ด้วยแต่ไม่ได้นำบั้งไฟมาแข่งขันเพราะความเป็นนาคทำบั้งไฟไม่เป็นเมื่อท้าวพังคีได้ลโหมอันรงงามของธิดาไฉ่คำเข้าก็หลงรักกลับบ้านถึงกรุงศรีสัตนาคนหุตก็ไม่เป็นอันกินอันนอนจึงขอลาบิดาเพื่อมาขอความรักจากไฉ่คำให้ได้บิดาก็ห้ามไว้เพราะเห็นอันตราย

จากเผ่าพันธุ์ที่แตกต่างกันถึงบิดาจะห้ามอย่างไรฟังคิก็หาฟังไม่จึงพาเสนาบริวารเดินทางสู่ชะที่ตานครแห่งพระยาขอมอีกครั้งหนึ่งด้วยความหวังที่จะเข้าใกล้ตัวไอ้คำมากที่สุดฟังคิจึงแปลงกายเป็นกระรอกค่อน(กระรอกเผือก)แขวนกระดิ่งทองไว้ที่คอและกระโดดไปตามกิ่งไม้ยอดไม้ใกล้หน้าต่างปราสาทของธิดาไอ้คำบรรดาเสนาบริวารก็แปลงกายเป็นสรรพสัตว์ต่างๆคอยรักษาเจ้านายอย่างใกล้ชิดพระธิดาไอ้คำเห็นกระรอกค่อนสวยงามพร้อมเสียงกระดิ่งทองแขวนคอที่ไพเราะชวนเวียนมาใกล้ก็นึกอยากได้มาเลี้ยงไว้จึงสั่งคนนายพรานให้ตามจับมาให้ได้ฝ่ายนายพรานก็จัดขบวนตามไล่จับกระรอกค่อนจนสุดปัญญาจะตามจับได้จึงยิงด้วยหน้าไม้ก็จะไม่ให้ถูกที่สำคัญตายแต่ลูกหน้าไม้ก็ทะลุหัวใจเจ้ากระรอกค่อนจนถึงแก่ความตายจนได้เรียกว่าตายเพราะความรักความหลงโดยแท้ก่อนสิ้นใจตายท้าวฟังคิในร่างของกระรอกค่อนได้อธิษฐานว่าขอให้เนื้อของข้ามีรสอร่อยที่สุดและมีเหลือเพื่อไม่รู้จักหมดพอแก่การให้คนได้กินทั่วบ้านทั่วเมืองเมื่อกระรอกค่อนตายแล้วเกิดหนังเหนียวแหวะ(ข้าแหละ) ไม่เข้าเตีอร้อนถึงหมอผีต้องแก้เคล็ดให้เซียง(คนสืบจากการบวชเณร) เป็นคนแหวะ (ข้าแหละ) จึงได้เนื้อกระรอกที่อร่อยและแจกจ่ายกันกินจนทั่วเมืองไม่รู้จักหมดยกเว้นแต่แม่ร้างแม่หม้ายเขาไม่แบ่งให้กินด้วยเพราะถือว่าไม่ได้ทำประโยชน์ให้ทางราชการหรือจะถือเป็นคนเคล็ดอะไรสักอย่างก็ได้จึงไม่แบ่งให้กินดังมีคำประพันธ์เป็นสำนวนอีสานว่าคนเทิงค่ายพากันกินกระฮอกค่อนยังแต่ฮ้างและหม้ายเขานั่นบให้กินและยังมีเจ้านายผู้ใหญ่คุ่มหนึ่งในเมืองชะที่ตาเรียกว่าคุ่มหลวงก็ไม่กินเนื้อกระรอกค่อนด้วยจึงเมื่อถึงคราวเมืองชะที่ตาล่มจมลงคุ่มเจ้านายก็ยังเป็นคุ่มหลวงซึ่งเป็นเกาะหนึ่งอยู่กลางหนองหานและดอนแม่หม้ายก็กลายมาเป็นบ้านดอนแก้วอันมีพุทธสถานสำคัญที่คนกราบไหว้อยู่ในปัจจุบัน

ในห้วงเวลาเดียวกันกับที่ชาวชะที่ตานครกำลังแบ่งเนื้อกระรอกค่อนกินกันอย่างสุขสำราญอยู่นั้นท้าวผาแดงซึ่งมีความรักต่อไอ้คำจนสูงส่งสุดจะห้ามใจได้รับขิ่นม้าบักสามคู้ใจจากเมืองผาโพงสู่ชะที่ตานครทันทีไอ้คำก็ต้อนรับขับสู้ด้วยความรักใคร่เป็นอันดีจัดสุรอาอาหารคาวหวานมาเลี้ยงดูอย่างเต็มคราบผาแดงเห็นลาบเนื้อกระรอกค่อนก็รู้และไม่ยอมกินลาบเนื้อนั้นก็เพราะว่ารู้ที่มาที่ไปของเจ้าเนื้อนั้นเป็นอย่างดีจึงแฉวไอ้คำว่าผู้ดีจึงเจ้าสั่งมากินกระฮอกค่อนเจ้าบ่ย่านเมืองบ้านหล่มหลวงบื้อพร้อมบื้อบิบายให้ไอ้คำฟังว่ากระฮอกค่อนนั้นไม่ธรรมดาแต่เป็นท้าวฟังคิลูกชายสุทโธโรคแปลงกายมาไอ้คำฟังแล้วก็รู้สึกหนาวเยือกขึ้นมาทันทีขาดคำผาแดงพลันก็เกิดเสียงอีกทีก็แผ่นดินไหวโครมครืนสะเทือนเลื่อนลั่นตามมาเนื่องจากเสนาอำมาตย์ของท้าวฟังคิกลับไปรายงานท้าวศรีสุทโธผู้บิดาว่าฟังคิถูกลูกดอกนายพรานเมืองชะที่ตาสิ้นชีวิตแล้วชาวบ้านชาวเมืองกำลังแลเนื้อเอาเกลือทาประกอบเป็นอาหารกินท้าวศรีสุทโธโกรธมากจึงยกพลนาคดำดินบุกชะที่ตานครกะให้ราบเป็นหน้ากลองสั่งฆ่าทุกชีวิตที่กินเนื้อฟังคิผาแดงก็รีบพาไอ้คำซ้อนท้ายม้าบักสามหนีไปทันที่นางไอ้คำได้สมบัติสำคัญประจำเมืองสวมแหวนให้แก่ผาแดงส่วนตัวเองได้ข้อมงล่องประจำเมืองติดตัวไปด้วยรีบขึ้นซ้อนท้ายม้าผาแดงคนรักหนีสุดขีดสู่เมืองผาโพงข้างทัพของพญานาคก็ไล่ล่ากระชั้นชิดเข้ามาเรื่อยชะที่ตาทั้งเมืองถูกกองทัพนาคดำดินยุบพังลงใต้บาดาลคงทิ้งไว้แต่ดอนหลวงกับดอนแม่หม้ายเท่านั้น

เรียกว่ากองทัพนาคลุยไปที่ใดแห่งนั้นก็พังทลายไปหมดสิ้นมักบักสามยามเมื่อบรรทุกผาแดงเจ้านายคนเดียวก็ศึกคะนองวิ่งไปได้รวดเร็วปานลมพัดแต่เมื่อมีนางไอ่และห้องกลองพวงเข้าไปด้วยก็เริ่มอ่อนแรงลงทุกขณะผาแดงจึงสั่งให้นางทั้งสี่มาระลางนางไอ่ก็โยนกลองทิ้งไปก่อนจนเกิดร่องรอยกลายเป็นห้วยกองสีในปัจจุบันมาได้อีกครู่หนึ่งก็ได้โยนห้องทิ้งลงไปร่องรอยของห้องนั้นก็ได้กลายเป็นห้วยน้ำห้องต่อมาและเมื่อม้าบักสามวิ่งต่อไปอีกพักหนึ่งก็ยิ่งอ่อนแรงลงมากหกล้มลงร่องรอยที่บักสามหกล้มก็กลายมาเป็นห้วยสามพาด (บักสามพลาดท่า) กองทัพนาคตามมาทันจนได้จึงให้ทางกระหวัดรัดเอาตัวไอ่คำหลุดจากหลังม้าลงใต้บาดาลทันใดผาแดงตั้งสติได้รับกระตุนบังเหียนม้าบักสามจ้ำอ้าวหนีสุดชีวิตต่อไปทัพนาคยังตามอีกเพราะแหวนของไอ่คำที่นิ้วของผาแดงพอนี้ก็ได้จึงถอดแหวนทิ้งไปการตามล่าผาแดงของกองทัพนาคจึงสิ้นสุดลง

3.2.2.3 ลำดับเหตุการณ์ของเรื่อง

1. เมืองเอกชะทิตา
2. พระมเหสีประสูติ
3. เชื้อแนวพระยาขอม
4. นางไอ่เจริญวัย
5. ผาแดงคิดฮอดนางไอ่
6. ผาแดงไปหานางไอ่
7. ผาแดงพบคนใช้นางไอ่
8. คนใช้น้ำของผากไปให้นางไอ่
9. นางไอ่ฝากของให้ผาแดง
10. ผาแดงไปหานางไอ่
11. นางไอ่สั่งผาแดง
12. ผาแดงกลับเมืองผาโพง
13. เมืองหนองแส
14. พระยานาคทั้งสองแตกกัน
15. พระยานาครบกัน
16. นาคสุทโธสร้างแม่น้ำของ
17. นาคสุวรรณสสร้างแม่น้ำน่าน
18. พระยาขอมทำบุญบังไฟ
19. ผาแดงทำบังไฟ
20. บุพกรรมนาคกังคี่
21. พระยาขอมโหมบุญบังไฟ

22. ผาแดงแห่บั้งไฟมาช่วยม
23. นางไฉ่ต้อนรับผาแดง
24. พระยาขอมเส็งบั้งไฟ
25. สีแก้ว เชียงเทียน ฟ้าแดง เส็งบั้งไฟ
26. ภังคี่มาชมบุญบั้งไฟ
27. จุดบั้งไฟ
28. อาวและหลานลากลับเมือง
29. ภังคี่กลับคืนเมืองนาค
30. ผาแดงลานางไฉ่กลับเมืองผาโพง
31. ภังคี่กลับมาหานางไฉ่
32. ภังคี่แปลงเป็นกระซอกต่อน
33. นางไฉ่อยากได้กระซอกต่อน
34. นายพรานยิงกระซอกต่อน
35. กระซอกต่อนตาย
36. บริวารภังคี่กลับเมืองนาค
37. พระยานาคสุทโธให้เมืองเอกชะที่ตาหล่มหลวง
38. ผาแดงกลับมาหานางไฉ่
39. เมืองเอกชะที่ตาหล่มหลวง
40. ห้วยบักสาม
41. ห้วยน้ำซ้อง
42. ห้วยกลองสี
43. นาคชิงนางไฉ่ได้
44. หนองแหวน
45. ผาแดงถึงเมืองผาโพง
46. ผาแดงตาย
47. ผีผาแดงรบกับนาค

3.2.3 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไฉ่ ฉบับปริวรรตโดยสุภณ สมจิตศรี

ปัญญา

3.2.3.1 ที่มา

สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2524) ได้นำใบลานต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไฉ่มาปริวรรตจำนวน 5 ฉบับด้วยกัน ได้แก่

1. ฉบับลานดับ ไม้ประกับสีดำ สภาพค่อนข้างเก่า มีความสมบูรณ์ทั้งเนื้อหาและใบลานไม่มีฉีกขาด ได้มาจากนายประพันธ์ ปะติตั้ง บ้านศรีอูชูด ตำบลหนองไผ่ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคามได้มาเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2522

2. ฉบับลานดับ ไม้ประกับสีดำ สภาพหนังสือเก่ามาก มีความสมบูรณ์เกือบเต็มที่แต่ในตอนที่ท้ายฉีกขาดไปประมาณ 8 ช่วงตัวอักษร ได้จากพระภิกษุน้อย วัดบ้านโคกกลาง ตำบลเมืองหงษ์ อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด โดยความช่วยเหลือและแนะนำของพ่อใหญ่อินทร์ แสงหัวช้าง บ้านเมืองหงษ์ ตำบลเมืองหงส์ อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด ได้มาเมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2522

3. ฉบับรักทึบ ไม้ประกับไม่มีสีทาเป็นสีเนื้อไม้ธรรมชาติสภาพหนังสือเก่ามาก จับแรงไม่ได้ ลานมักเปราะ ดูจากหมายเลขบอกลานด้านหน้าขาดไป 1 ลาน ด้านหลังไม่ทราบขาดไปกี่ลาน ทราบแต่ว่ามีเหลือแค่ลานที่ 101 ได้มาจากวัดบ้านขามเรียง ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2522

4. ฉบับขาดทึบ ไม้ประกับสีดำ สภาพหนังสือเก่า หนังสือฉบับนี้เขียนไม่จบเรื่องหยุดเขียนก่อน ได้มาจากพ่อสนธิ์ อนุอัน บ้านแกดำ ตำบลแกดำ กิ่งอำเภอกำแพง จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2523

5. ฉบับขาดทึบ แบ่งออกเป็น 5 ผูก ไม่มีไม้ประกับ แต่เวลาห่อรวมกันจะมีไม้ทาบหน้าหลังสีเนื้อไม้แล้วห่อด้วยผ้าลายขีด สภาพหนังสือค่อนข้างเก่า ใบลานยังสมบูรณ์อยู่ทุกแผ่น ได้มาจากบ้านโคกท่างาม ตำบลท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2522

3.2.3.2 เรื่องย่อ

พระยาขอม ครองเมืองเอกราช มีอัครมเหสี พระนามว่าจันทน์ มีพระธิดาองค์เดียว พระนามว่า นางไฉ่ พระยาขอมมีน้องชายสองคน คนโตส่งไปครองเมืองเชียงใหม่ คนเล็กส่งไปครองเมืองสีแก้ว มีหลานชายสองคน คนโตส่งไปครองเมืองฟ้าแดด คนเล็กส่งไปครองเมืองหงส์ ซึ่งเป็นเมืองปลายด่าน

สุธโรนาคและสุวรรณนาค ครองหนองกระแสด ทั้งสองเป็นสหายกัน วันหนึ่งทะเลาะกัน เพราะเนื้อเม่น เลยกถูกเนรเทศไปคนละทิศ สุธโรไปน้ำโขง สุวรรณไปน้ำน่าน ต่อมาสุธโรนาคมีลูกชายชื่อพังคิ พังคิเป็นสามีนางไฉ่ในอดีตชาติ แต่งงานแล้วไม่สนใจนางไฉ่ จึงถูกนางไฉ่สาปแช่งให้ตายบนต้นไม้

เมื่อนางไฉ่โตเป็นสาวอายุ 14 ปี สวยมาก ท้าวผาแดงเมืองผางได้มาลักลอบได้เสียกัน ต่อมาพระยาขอมจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ผาแดงก็มาร่วมแล้วได้พินันบั้งไฟเอาบ้านเอาเมืองกันปรากฏว่าบั้งไฟพระยาขอมและท้าวผาแดงไม่ขึ้น แต่ก็ไม่ได้เสียบ้านเมือง พี่น้องและหลานที่มาร่วมก็โกรธกันกลับบ้าน เพราะชนะแล้วไม่ได้อะไร

ฟังก์ีแปลงร่างเป็นกระรอกเผือกแขวนเกราะทองคำ มาแอบชมความงามนางไอ่ใกล้ๆ บริเวณปราสาท แต่นางไอ่ได้รับสั่งให้นายพรานยิงกระรอกแล้วแบ่งเนื้อกันกินทั่วเมือง บ้านเมืองเลย ถูกนาคซ่อนไซให้ล่มลงเป็นหนองหานน้อย

คืนนี้ผาแดงก็มาเยี่ยมนางไอ่ นางไอ่หนีไม่พ้นถูกนาคเกี่ยวเอาได้ ต่อจากนั้นผาแดงตรอมจตาย เป็นผีกลับมาพบกับนาคอีก ในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือนสิบสอง ปีกาบโจ้ (ชวดฉก) พ.ศ. 1809 หมดผาแดงก็สิ้นวงศ์ชาวละว้าก็สูญสิ้นเสียอาณาจักรแต่บัดนั้นมา

ผิผาแดงกับพันธมิตรเมืองภูหอ ภูโฮงยกทัพมาทางแพตามลำน้ำพรม ลำน้ำเชิญ ลำน้ำพอง มาสละแพที่พองหนีบ (เขื่อนอุบลรัตน์) จังหวัดขอนแก่น แล้วเดินทางมารกับนาคที่หนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

เมื่อรบกันผาแดงกำลังจะชนะก็มีผู้มาไกล่เกลี่ยให้เลิกรบกัน เพื่อเกิดชาติหน้าจะได้พบพระศรีอารีย เมไตรย ทั้งสองฝ่ายยอมสงบศึกกัน

3.2.3.3 ลำดับเหตุการณ์ของเรื่อง

1. ประณามพจน์
2. พรรณนาเมืองพระยาขอม
3. กำเนิดนางไอ่
4. พระยาขอมส่งเจ้าไปครองเมืองต่างๆ
5. วยสาวของนางไอ่
6. ผาแดงกระสันถึงนางไอ่
7. ผาแดงพบกับนางไอ่
8. ตระกูลฟังก์ี
9. สุวรรณและสุทโธนาคถูกลงโทษ
10. กำเนิดฟังก์ี
11. การสร้างแม่น้ำน่าน
12. พระยาขอมออกฎีกาให้ร่วมบุญบั้งไฟ
13. ผาแดงได้ข่าวบุญบั้งไฟพระยาขอม
14. อดีตชาติของฟังก์ี
15. พระยาขอมเริ่มบุญบั้งไฟ
16. ผาแดงไปร่วมบุญพระยาขอม
17. สมโภชน์บุญพระยาขอม
18. พระยาขอมทำพินันบั้งไฟ
19. ฟังก์ีขึ้นมาชมบุญพระยาขอม

20. พระยาขอมจุดบั้งไฟ
21. ต่างเมืองลาพระยาขอมกลับบ้าน
22. พังค้ออันวอนพ่อเพื่อไปหานางไอ่
23. กระรอกเผือกกุกกิง
24. พระยานาคเตรียมพลรบพระยาขอม
25. เมืองพระยาขอมถล่ม
26. ผาแดงสอนน้อง
27. ผาแดงตรอมใจตาย
28. ก่อพระเมรุผาแดง
29. ถวายพระเพลิงศพผาแดง
30. ก่อสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิผาแดง
31. ทำบุญอุทิศส่วนกุศลถึงผาแดง
32. สิ้นราชวงศ์ผาแดง
33. ผาแดงเตรียมพลรบนาค
34. สร้างแพสำหรับเคลื่อนทัพ
35. ผีผาแดงหากฤกษ์เคลื่อนทัพ
36. ผีผาแดงเริ่มล่องแพ
37. ผีผาแดงสละแพที่หนองหนีบ
38. การจัดทำของผาแดง
39. ผาแดงรบนาค
40. สุทโธนามอบการรบให้นาคเสน
41. นาคเสนรบกับผาแดง
42. นาคเสนไปทูลพระเวสสุวัณ
43. พระยาเวสสุวัณตัดสินความ

พูนุ ปณฺ ทิโต ชีเว

ตาราง 1 เปรียบเทียบลำดับเหตุการณ์ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ทั้งสามฉบับ

ฉบับ ลำดับที่	พระอริยานุวัตร เขมจารี	ปรีชา พินทอง	สุภณ สมจิตศรีปัญญา
1	บทไหว้ครู	เมืองเอกชะทีตา	ประณามพจน์
2	พญาขอมครองเมือง	พระมเหสีประสูติ	พรรณนาเมืองพระยา ขอม
3	พญาขอมตั้งชื่อลูกสาว	ชื่อแนวพระยาขอม	กำเนิดนางไอ่
4	พญาขอมส่งญาติไปครองเมือง	นางไอ่เจริญวัย	พระยาขอมส่งเจ้าไป ครองเมืองต่างๆ
5	นางไอ่จำเร็นวัย	ผาแดงคิดฮอดนางไอ่	วิยสาวของนางไอ่
6	บักสามถวายเป็นผาแดง	ผาแดงไปหานางไอ่	ผาแดงกระสันถึงนางไอ่
7	เบี้ยค้อมนำถวายนางไอ่	ผาแดงพบคนใช้นางไอ่	ผาแดงพบกับนางไอ่
8	ผาแดงไปหานางไอ่	คนใช้น้ำของผากไปให้นางไอ่	ตระกุลพังคี่
9	นางเซียวผาแดงเสวย	นางไอ่ฝากของให้ผาแดง	สุวรรณและสุทโธนาค ถูกลงโทษ
10	เมืองหนองแสน่านเจ้า	ผาแดงไปหานางไอ่	กำเนิดพังคี่
11	พญานาคทั้ง 2 แยกสามัคคีกัน	นางไอ่สั่งผาแดง	การสร้างแม่น้ำน่าน
12	เทวบุตรห้ามทัพ	ผาแดงกลับเมืองผาโพง	พระยาขอมออกฎีกาให้ ร่วมบุญบั้งไฟ
13	สองพญานาคสร้างชลประทาน	เมืองหนองแสน	ผาแดงได้ข่าวบุญบั้งไฟ พระยาขอม
14	แม่น้ำน่าน	พระยานาคทั้งสองแตกกัน	อดีตชาติของพังคี่
15	พญาขอมนางไอ่ทำบั้งไฟแสน	พระยานาครบกัน	พระยาขอมเริ่มบุญบั้งไฟ
16	บุพกรรมภังคี่	นาคสุทโธสร้างแม่น้ำของ	ผาแดงไปร่วมบุญพระ ยาขอม

ฉบับ ลำดับที่	พระอริยานุวัตร เขมจารี	ปรีชา พิณทอง	สุภณ สมจิตศรีปัญญา
17	ชาติก่อนจองเวรกัน	นาคสุวรรณรสสร้างแม่น้ำ น่าน	สมโภชน์บุญพระยาขอม
18	พญาขอมเต่าบุญบังไฟ	พระยาขอมทำบุญบังไฟ	พระยาขอมทำพินันบัง ไฟ
19	บังไฟหัวเมืองมาโฮมบุญ	ผาแดงทำบังไฟ	พังคี่ขึ้นมาชมบุญพระยา ขอม
20	ผาแดงแห่บังไฟแสน	บุพพกรรมนาคกังคี่	พระยาขอมจุดบังไฟ
21	พญาขอมประชุมพญาเมือง	พระยาขอมโฮมบุญบังไฟ	ต่างเมืองลาพระยาขอม กลับบ้าน
22	นางไอ่คำเว้าผาแดง	ผาแดงแห่บังไฟมาฮ่วม	พังคี่อ้อนวอนพ่อเพื่อไป หานางไอ่
23	กังคี่มาหานางไอ่	นางไอ่ต้อนรับผาแดง	กระรอกเผือกถูกยิง
24	พญาขอมจุดบังไฟแสน	พระยาขอมเส่งบังไฟ	พระยานาคเตรียมพล รบพระยาขอม
25	บังไฟผาแดงซุคาค้าง	สีแก้ว เชียงเหียน ฟ้าแดด เส่งบังไฟ	เมืองพระยาขอมถล่ม
26	บังไฟพญาขอมซุ้ย	กังคี่มาชมบุญบังไฟ	ผาแดงสอนน้อง
27	ผาแดงเมื่อผาโพง	จุดบังไฟ	ผาแดงตรอมใจตาย
28	กังคี่ลาพ่อไปหานางไอ่	อาวและหลานลากลับเมือง	ก่อพระเมรุผาแดง
29	พรานยิงกังคี่ตาย	กังคี่กลับคืนเมืองนาค	ถวายพระเพลิงศพผาแดง
30	พลนาคคืนเมือง	ผาแดงลานางไอ่กลับเมือง ผาโพง	ก่อสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิ ผาแดง
31	นาคทำศึกแล้วขอม	กังคี่กลับมาหานางไอ่	อุทิศส่วนกุศลถึงผาแดง
32	ผาแดงบ่สวยชินกะฮอก	กังคี่แปลงเป็นกระฮอกตอน	สิ้นราชวงศ์ผาแดง
33	เมืองพญาขอมหล่มหลวง	นางไอ่ยากได้กระฮอกตอน	ผาแดงเตรียมพลรบนาค
34	นางไอ่ตายจมดิน	นายพรานยิงกระฮอกตอน	สร้างแพสำหรับเคลื่อน ทัพ

ฉบับ ลำดับที่	พระอริยานุวัตร เขมจารี	ปรีชา พิณทอง	สุภณ สมจิตศรีปัญญา
35	ผาแดงละหาน้ำ	กระชอกต่อนตาย	ผิผาแดงหากฤษ์เคลื่อน ทัพ
36		บริวารภักดิ์กลับเมืองนาค	ผิผาแดงเริ่มล่องแพ
37		พระยานาคสุทโธให้เมือง เอกษะที่ตาหล่มหลวง	ผิผาแดงสละแพที่หนอง หนีบ
38		ผาแดงกลับมาหานางไอ่	การจัดทัพของผาแดง
39		เมืองเอกษะที่ตาหล่มหลวง	ผาแดงรบนาค
40		ห้วยบักสาม	สุทโธนาคมอบการรบให้ นาคเสน
41		ห้วยน้ำซ้อย	นาคเสนรบกับผาแดง
42		ห้วยกลองสี	นาคเสนไปทูลพระ เวสสุวัณ
43		นาคชิงนางไอ่ได้	พระยาเวสสุวัณตัดสิน ความ
44		หนองแหวน	
45		ผาแดงถึงเมืองผาโพง	
46		ผาแดงตาย	
47		ผิผาแดงรบกับนาค	

จากตารางดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับ
ปริวรรตทั้ง 3 ฉบับ มีลำดับเหตุการณ์ของเรื่องที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แต่จะมีเนื้อหาบางส่วนที่
เพิ่มเติมรายละเอียดของเรื่องให้ชัดเจนมากขึ้นในฉบับปริวรรตของปรีชา พิณทอง และมีเนื้อหา
บางส่วนที่แตกต่างออกไปจากฉบับอื่นๆคือ ฉบับปริวรรตของสุภณ สมจิตศรีปัญญา

3.3 ผาแดงนางไอ่ที่ปรากฏในกาพย์เซิ้งบุญบังไฟ

ดินแดนภาคอีสานร่ำรวยไปด้วยแหล่งอารยธรรมโบราณคดีหลากหลายวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในแถบนี้มีแบบอย่างผสมกลมกลืนกันทั้งความเชื่อที่มาจากศาสนาพุทธ ฮินดู ภูติผีวิญญานความเชื่อดังกล่าวเป็นคติความเชื่อที่มีความหมายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งในระดับครอบครัว ระดับหมู่บ้านและระดับรัฐ จากข้อมูลท้องถิ่นด้านภาษาวรรณกรรมพิธีกรรม ตลอดจนแบบแผนในการดำรงชีวิตของชาวอีสานโดยเฉพาะหลักฐานทางพุทธศาสนาไม่สามารถสนองตอบความต้องการทางใจหรือสามารถเป็นที่พึ่งทางใจได้ในขณะที่เกิดภัยพิบัติ ซึ่งเกิดจากธรรมชาติ เช่นน้ำท่วม ความแห้งแล้งอย่างสาหัส หรือความเหน็บหนาวในหน้าเก็บเกี่ยวชาวอีสานจึงหันไปพึ่งพาเทวดา ฟาดิน ภูติผีวิญญาน อันได้แก่ ผีฟ้า ผีแถน ผีปู่ตาผีตาแสด ตลอดจนผีมหีเสกข์หลักเมืองแทนมูลเหตุแห่งความเชื่อ ว่าธรรมชาติทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน ผืนน้ำ พืช สัตว์ มนุษย์อุบัติขึ้นในโลกด้วยอำนาจแห่งผีฟ้าหรือผีแถนประเพณีอีสานมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวอีสานซึ่งมีฮีต 12 คอง 14 เป็นหลักในการดำเนินชีวิตบุญบังไฟหรือบุญเดือนหกเป็นประเพณีที่มีส่วนในการสร้างเสริมกำลังใจแก่ชาว บ้านและเป็นการเตรียมพร้อมในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวอีสานจุดประสงค์ใหญ่ของการมีงานบุญบังไฟ ก็เพื่อขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลจะได้ใช้น้ำในการทำนา เพื่อให้พืชพันธุ์ธัญญาหารมีความอุดมสมบูรณ์โดยการจุดบังไฟซึ่งมีความเชื่อว่า 1. การจุดบังไฟเพื่อบูชาพระยาแถนเพื่อบอกกล่าวให้ท่านดลบันดาลให้ฝนตกลงมาสู่โลกมนุษย์ตามนิทานพื้นบ้าน เรื่องพญาคันคาก 2. จุดบังไฟเพื่อบูชาอารักษ์มหีสักข์ หลักเมืองเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลการจุดบังไฟทุกครั้งจะต้องมีการบอกกล่าวหรือคารวะเจ้าพ่อมหีสักข์หลักเมืองเสียก่อน 3. เพื่อเสี่ยงทายดินฟ้าอากาศและพืชพันธุ์ธัญญาหารว่าในปีนั้นๆ จะเป็นอย่างไร เช่นถ้าบังไฟขึ้นสูงก็ทำนายว่าปีนี้ฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์การเซิ้งบังไฟเป็นการฟ้อนประกอบการขับกัพย์กัพย์เซิ้งบังไฟมีทั้งกัพย์เซิ้งเล่านิทานหรือตำนาน เช่น ตำนานผาแดงนางไอ่ตำนานพญาคันคาก หรือเล่านิทานท้องถิ่น เช่น นิทานเรื่องก่องข้าวน้อยฆ่าแม่และกัพย์เซิ้งประเภทคำสอน เช่น กัพย์เซิ้งพระมุนีนอกจากนี้ยังมีกัพย์เซิ้งขอบริจาคจตุปัจจัย กัพย์เซิ้งอวยพรกัพย์เซิ้งประเภทตลกหยาบโลน เป็นต้น

วรรณศิลป์ของกัพย์เซิ้งบังไฟ คือศิลปะการตกแต่งถ้อยคำในกัพย์เซิ้งที่นิยมใช้คำสัมผัส นอกเป็นสัมผัสสระ โดยใช้คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสกับคำที่ 3 ในวรรคต่อไป แต่ถ้าติดขัดอนุโลมให้สัมผัสกับคำที่ 1 หรือ 2 ได้แต่ต้องเป็นคำที่มีระดับเสียงวรรณยุกต์เดียวกันกับคำในวรรคข้างหน้า (อร่ามจิต ชินช่าง, 2531)

สุพรรณ ทองคล้าย (2524) กล่าวว่า กัพย์เซิ้งบังไฟเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ เกิดขึ้นมาและแพร่หลายอยู่ในกลุ่มที่มีการศึกษาไม่สูงนัก เพราะฉะนั้นกลวิธีการแต่ง จึงอาจอยู่ในรูปวรรณศิลป์ต่างๆ เช่น การใช้ภาษาอย่างง่าย ๆ บางครั้งก็มีภาษาหยาบคายผสมอยู่ด้วย เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า

วรรณกรรมมุขปาฐะที่ถ่ายทอดจากปากชาวบ้านบอกความเป็นไปแห่งสังคมของผู้เล่าไว้อย่างน่า
ใคร่ครวญ

สุภณ สมจิตศรีปัญญา (2524) กล่าวว่า เรื่องกาพย์เซิ้งของอีสานนี้ จะมีแนวทางเหมือนกัน
แต่สำนวนกาพย์จะแตกต่างกันออกไปในแต่ละท้องถิ่นเพราะนักประพันธ์ที่มีความสามารถจะแต่งไป
ตามสิ่งแวดล้อมที่ตนพบอยู่ ดังนั้นจะถือว่ากาพย์เซิ้งเหมือนกันทุกท้องถิ่นในอีสานไม่ได้ ชาวอีสานมี
สุภาชิตที่พูดติดปากกันว่า “หนังสือก้อมต่างคนต่างมี ก้อนซีชีก้อนน้อยก้อนใหญ่” นี้แสดงให้เห็นว่า
แนวคิดเหมือนกันแต่การจะเขียนข้อความ บทกลอน หรือคาถา ออกมาเพื่อบันทึกไว้ในหนังสือนั้น ไม่
สามารถจะให้เหมือนกันได้ เหมือนก้อนขี้ยังมีทั้งก้อนเล็กและก้อนใหญ่ ซึ่งสิ่งที่เห็นชัดเจนจาก
แรงผลักดันของกาพย์เซิ้งบั้งไฟคือ ทำให้บุคคลเป็นนักกาพย์นักกลอนจำนวนมากมาย

ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ (2532) กล่าวว่า การเซิ้งบั้งไฟเป็นการบวงสรวงอันอ่อนน้อมแต่พญา
แถน เพื่อขอให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาลเพื่อให้ชาวบ้านได้ทำไร่ทำนาทำนบที่เซิ้งที่ใช้เป็นคำกลอนภาค
อีสานชนิดหนึ่งที่เรียกว่า "กาพย์" ซึ่งวรรคหนึ่งประกอบขึ้นด้วยคำจำนวน 7 พยางค์ คำสุดท้ายของ
วรรคแรกจะสัมผัสกับคำที่ 1 หรือคำที่ 3 ของวรรคถัดไปอย่างนี้เรื่อยๆ

คุณาวุฒิ ภูสิลิตร์ (2550) กล่าวว่า "เซิ้ง" นิยมใช้ในงานบุญบั้งไฟ การเซิ้งบั้งไฟเป็นการฟ้อน
ประกอบการขับกาพย์เซิ้งลักษณะขึ้นลงตามจังหวะซ้ำๆ ของกลองตุ้ม พังฮาด หรือในบางครั้งก็มีโทน
ประกอบนิยมเซิ้งกันเป็นกลุ่มๆ ตั้งแต่ 3-4 คนขึ้นไป จะมีหัวหน้าเป็นคนขับกาพย์เซิ้งนำแล้วคนอื่นๆ
จะร้องรับไปเรื่อยๆ อย่างเซิ้งในบุญบั้งไฟที่ว่า

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2557) กล่าวว่าเซิ้งคือการขับบทกลอนประเภทกาพย์ด้วยจังหวะและ
ทำนองเฉพาะตัวโดยมีผู้นำขับกาพย์เซิ้ง 1 คนร้องนำไปที่ละวรรคคนที่เหลือก็ร้องตามไปที่ละวรรคเซิ้ง
บั้งไฟเป็นการฉลองบั้งไฟที่สำเร็จเรียบร้อยแล้วและเสมือนเป็นการโฆษณาบั้งไฟของตนไปในตัวโดย
นำบั้งไฟไปแห่ตามบ้านเรือนมีการร้องบทเซิ้งบั้งไฟไปด้วยเมื่อถึงหน้าบ้านก็หยุดขบวนและร้องบทเซิ้ง
กระเช้าเหย้าแห่ไปเรื่อยๆเมื่อเห็นว่าสมควรแล้วก็เคลื่อนขบวนไปบ้านต่อไป

ชมรมศิลปวัฒนธรรมอีสานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2557) กล่าวว่า เซิ้งบั้งไฟเป็น
ประเพณีและพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลจากคตินิยมและความเชื่อเรื่องตำนานพญา
คันคาก (คางคก) ซึ่งเป็นทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมจารึกอีกเรื่องหนึ่งคือตำนาน “ท้าวผา
แดงนางไอ่คำ” ซึ่งปราชญ์ชาวอีสานได้แต่งวรรณกรรมจากสังคมและความเป็นอยู่ของชุมชนชาวขอม
การเซิ้งบั้งไฟถือว่าเป็นประเพณีที่ชุมชนชาวอีสานสืบทอดกันมาพร้อมกับประเพณีการจุดบั้งไฟคือ
ก่อนที่จะทำบั้งไฟเพื่อจุดถวายพญาแถนบนสวรรค์ชาวบ้านจะรวมตัวกันออกเซิ้ง(คือการร้องหรือจ่าย
กาพย์ประกอบการฟ้อน) ไปรอบๆหมู่บ้านหรือชุมชนใกล้เคียงเพื่อบอกบุญขอรับไทยทานเพื่อซื้อขี้เกีย
(ดินประสิว) มาทำเป็นหมื่อ (ดินปืน) เพื่อบรรจุทำเป็นบั้งไฟและจุดในพิธีขอฝนต่อไป

สอดคล้องกับ อร่ามจิต ชินช่าง (2531) กล่าวว่า กาพย์เชิงบังไฟเป็นคำประพันธ์ท้องถิ่นอีสานที่ใช้ร้องในขบวนแห่บุญบังไฟ แต่งด้วยคำประพันธ์อีสานประเภทกาพย์ ลักษณะสำคัญของกาพย์เชิงบังไฟ คือ นิยมสัมผัสสระ และเป็นสัมผัสสอระหว่างวรรค คือคำสุดท้ายของบาทที่ 1 จะสัมผัสกับคำที่ 3 ในบาทต่อไปโดยใช้ระดับเสียงของวรรณยุกต์ในการสัมผัสเป็นเสียงวรรณยุกต์ระดับเดียวกันจึงจะไพเราะ ถ้าการสัมผัสขัดข้องอนุโลมให้เป็นคำที่ 1 หรือ 2 ก็ได้ กาพย์เชิงบังไฟมี 2 ชนิด คือ กาพย์บาทคึกหรือกาพย์บาทคี่มีจำนวนคำวรรคละ 7 คำ ส่วนกาพย์บาทคู่หรือกาพย์บาทขอนมีจำนวนคำวรรคละ 8 คำกาพย์เชิงบังไฟ 1 บท จะมีกัวรรคก็ได้ขึ้นอยู่กับเนื้อเรื่องที่ต้องการกล่าวถึง ในการเชิงจะมีต้นเสียงเป็นหัวหน้าในการเชิงและมีลูกคู่คอยว่าตาม ตั้งแต่ต้องจนจบ

รูปแบบการประพันธ์ของกาพย์เชิงบังไฟ หมายถึง วิธีเขียนซึ่งประกอบด้วยลักษณะคำประพันธ์ และวิธีการนำเสนอ เป็นการแสดงความสามารถของผู้แต่ง รูปแบบการประพันธ์ของกาพย์เชิงบังไฟมี 2 ลักษณะคือ

1. รูปแบบลักษณะคำประพันธ์
2. รูปแบบที่เป็นขนบนิยม หรือธรรมเนียมนิยมในการแต่ง รูปแบบลักษณะคำประพันธ์ของกาพย์เชิงบังไฟพบว่า แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของภาคอีสาน จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2519) กล่าวถึงการแต่งกาพย์ว่า คำกาพย์มาจากภาษาสันสกฤตว่า กาพย์ แปลว่า คำของกวี ภาษาอีสาน คำว่ากาบ หมายถึง ก่ายหรือสัมผัสซ้อนกันที่ได้ระเบียบงดงาม วรรณคดีอีสานที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ มีดังนี้ คือ กาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์พระมุนี กาพย์เชิง

ธวัช ปุณโณทก (2522) อธิบายถึงการแต่งคำกาพย์ว่า กาพย์นิยมใช้ประพันธ์ในวรรณกรรมที่ใช้ในการเชิง หรือเรื่องราวสั้นๆ เพื่อสะดวกในการจำ เพราะสัมผัสคล้องจองกันได้ดี ฉันทลักษณ์ของกาพย์มีดังนี้คือ 1. คณะ ไม่กำหนดแน่นอนว่า บทหนึ่งจะมีจำนวนกี่บาท หรือกัวรรคก็ได้ ขึ้นอยู่กับเนื้อเรื่องที่ต้องการกล่าวถึง ตั้งแต่ต้นจนจบถือว่าเป็น 1 บท 2. ระดับเสียงของวรรณยุกต์ไม่กำหนด 3. การสัมผัส เน้นการสัมผัสสอมาก และเป็นสัมผัสเสียงสระ คือคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 จะสัมผัสกับคำที่ 3 หรือ 2 ในวรรคต่อไปเป็นเช่นนี้เรื่อยๆ โดยมีเสียงวรรณยุกต์ระดับเดียวกัน ลักษณะการสัมผัสจึงเหมือนลักษณะงูกินหางไม่มีวันจบสิ้น กาพย์อีสานมีกาพย์ 2 ชนิด คือ บาทคึกและบาทคู่ โดยขึ้นอยู่กับจำนวนคำในแต่ละวรรค กาพย์บาทคึกมีวรรคละ 7 คำ กาพย์บาทคู่จะมีวรรคละ 8 คำ

กาพย์บาทคึกหรือกาพย์บาทคี่ คือ บาทที่มีจำนวนคำในแต่ละวรรคเป็นจำนวนเลขคี่ ส่วนใหญ่กาพย์บาทคึกจะใช้คำเจ็ดคำใน 1 วรรค เวลาเขียนกาพย์ 1 วรรคจะแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนหน้า 3 คำ ตอนหลัง 4 คำ หรืออาจจะเขียนต่อกันจนครบเจ็ดคำ ในหนึ่งวรรคก็ได้ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2523 : 23) การส่งสัมผัสในกาพย์บาทคึกคำสุดท้าย คือ คำที่เจ็ดของแต่ละวรรค จะต้องส่งสัมผัสไปยังวรรคต่อไป ส่วนใหญ่คำที่รับสัมผัสนิยมให้เป็นคำที่สามจึงจะไพเราะ คำที่ส่งสัมผัสระดับเสียง

วรรณยุกต์ระดับใด คำรับสัมผัสจะต้องเป็นระดับเสียงเดียวกัน กาพย์ 1 บาทจะมีอยู่ 2 วรรค กาพย์ บาทคึกหรือกาพย์บาทคีมีวิธีเขียน 2 วิธี

วิธีที่ 1 การเขียนเป็นวรรค วรรคละ 7 คำ หรือบรรทัดละ 7 คำ แล้วแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนต้น 3 คำ ตอนหลัง 4 คำ ตัวอย่างกาพย์บาทคึกหรือกาพย์บาทคี วิธีที่ 1

อมพุทโธ นโมเป็นเจ้า
 ข้าสิเว้า กาพย์พระมุนี
 พระมุนี อยู่หัวเป็นเจ้า
 เว้าเมื่อหน้า ยิ่งกว้างกว่าหลัง
 อนิจจัง ลูกหลานเต็มเมือง
 อย่าชี้คร้าน ประชิตคลองธรรม
 ให้พำเพ็ง ภวานาอย่าขาด
 (กาพย์พระมุนี ของโบราณ)

วิธีที่ 2 เขียนเป็นวรรค วรรคละ 7 คำ บรรทัดหนึ่งมี 2 วรรค วรรคแรก 7 คำ วรรคหลัง 7 คำ ตัวอย่างกาพย์บาทคึกหรือกาพย์บาทคี วิธีที่ 2

เพิ่นสอนบอกอย่าเกิดโมโห โดสอนโต ฟังเอาจึงได้
 บาปอยู่ไกล บุญนั้นอยู่ไกล อวิสัย อย่าทำไปหน้า
 แแนวเหล็กกล้า มันถึกหินซ่า ผุงมัจฉา หมายขมน้ำใหม่
 ลางนกใส่ มาอ่องกำขวาลางนกทา มาอ่องบอกชื่อ
 ให้จื่อไว้ ตามฮีตบูชา ฟังความหวาน จื่อเอาเด้อเจ้า
 ยกใส่เกล้า คุณพ่อบิดา คุณมารดา นบทาอย่าขาด
 อย่าประมาท คุณแก้วทั้งสาม เข้าในผามอย่าตัดดอกไม้
 (กาพย์พระมุนี ของโบราณ)

กาพย์บาทคู่หรือกาพย์บาทขอน คือกาพย์ที่มีจำนวนคำในวรรคหนึ่งๆ เป็นจำนวนคู่ กาพย์หนึ่งวรรคจะมีจำนวนคำ แปรคำ หากจะเขียนในรูปการแบ่งวรรค ตอนหน้าจะมี 4 คำ ตอนหลังจะมี 4 คำ ส่วนการส่งสัมผัสในกาพย์บาทนี้ คำรับสัมผัสจะเลื่อนมาเป็นคำที่หนึ่งและสอง มีวิธีเขียนได้ 2 วิธีคือ

วิธีที่ 1 เขียนเป็นวรรค วรรคละ 8 คำ แล้วแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนต้น 4 คำ ตอนหลัง 4 คำ ตัวอย่างการเขียนกาพย์บาทคู่หรือกาพย์บาทขอน วิธีที่ 1

นโมนมา วันทากราบไหว้
 ยอดไต้หวัน โถ ภิญโญปางก่อน

เห็นบ่อนิทาน ขอวานอนไหว้

พอได้ปัญญา เมตตาแผ่กว้าง

(กาพย์พระ牟尼 ของโบราณ)

วิธีที่ 2 การเขียนกาพย์บาทคู่หรือกาพย์บาทขอน จะเขียนเป็นวรรค วรรคละ 8 คำ
บรรทัดละ 2 วรรค วรรคแรก 8 คำ วรรคหลัง 8 คำ ตัวอย่างกาพย์บาทคู่หรือกาพย์บาทขอนวิธีที่ 2

นโมนมา วันทากราบไหว้ ยอดไถ่นาโถ ภิญโญปางก่อน
เห็นบ่อนิทาน ขอวานอนไหว้ พอได้ปัญญา เมตตาแผ่กว้าง

(กาพย์พระ牟尼 ของโบราณ)

สรุปลักษณะคำประพันธ์กาพย์เชิงบังไฟ คือ 1. กาพย์เชิงบังไฟหนึ่งวรรคมีเจ็ดคำ เรียกว่า
กาพย์บาทคู่หรือกาพย์บาทสี่ ถ้ากาพย์เชิงไฟ หนึ่งวรรคมีแปดคำ เรียกว่ากาพย์บาทคู่หรือบาทขอน
2. กาพย์เชิงบังไฟ หนึ่งบทจะมีกี่วรรคก็ได้ 3. การสัมผัสของกาพย์เชิงบังไฟ คำสัมผัสภาษาอีสาน
เรียกว่าคำก่าย คำก่าย มีลักษณะดังนี้คือ คำสุดท้ายในวรรคที่ 1 ให้ก่ายกับคำที่ 3 ในวรรคที่ 2 คำ
สุดท้ายในวรรคที่ 2 ให้ก่ายกับคำที่ 3 ในวรรคที่ 3 คำสุดท้ายในวรรคที่ 3 ให้ก่ายกับคำที่ 3 ในวรรคที่
4 เรื่อยไปจนจบเรื่อง ถ้าขัดก็จะเลื่อนคำก่ายออกมารับคำที่ 1 หรือ 2 ก็ได้ คำก่ายนั้น ถ้าคำท้ายศัพท์
เป็นวรรณยุกต์ระดับเสียงเอกหรือวรรณยุกต์ระดับเสียงโทหรือเสียงสามัญคำที่ก่ายนั้นก็ให้เป็นไปตาม
ระดับเสียงของวรรณยุกต์ตัวท้ายเท่านั้น

รูปแบบที่เป็นขนบนิยมหรือธรรมเนียมในการแต่ง หมายถึง แบบอย่างที่นิยมในการแต่ง
กาพย์เชิงบังไฟ มีดังต่อไปนี้ 1. การขึ้นต้น 2. การลำดับเรื่อง 3. การจบ

1. การขึ้นต้น กาพย์เชิงบังไฟมีธรรมเนียมดังนี้การเชิงบังไฟที่เป็นพิธีการ หรือแข่งขัน
การขึ้นต้นด้วยถ้อยคำประราชมพจน์ มักขึ้นต้นด้วยคำต่อไปนี้ เช่น โอมพุทโธ นโมเป็นเจ้า,,, โอมพุทโธ
นโมบุญมี,โอมพุทโธ นโมนมา,,, โอมพุทโธ นโมเป็นเค้า,,, สาธุสา ยกมือใส่เกล้า,,, เป็นต้น บทไหว้ครู
เป็นบทนำเรื่อง ตามธรรมเนียมในการแต่งกาพย์เชิงบังไฟ โดยทั่วไปสิ่งที่ผู้แต่งกล่าวไว้ในบทไหว้ครู เป็น
ทัศนะแท้จริง ที่แสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนาผู้แต่งเชื่อว่า พระพุทธเจ้าและศาสนาพุทธ
จะช่วยให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตนและคนทั่วไป

ส่วนการเชิงบังไฟเพื่อความสนุกสนาน การขึ้นต้นจะขึ้นต้นด้วยคำที่ออกมาในรูป
สนุกสนาน ตลก และหยาบโลน เวลาจบก็จบเลยไม่มีพิธีการจะขึ้นต้นด้วยถ้อยคำต่อไปนี้ คือโอเฮาโอ
เฮาไอ้ เฮาไอ้,,,

โอ้เฮาโอ้ พวกเข็ง (ศรัทธา, พวกฟ่อง, พี่น้อง, ยโสธร, บ้านใต้, ไทยพวกอีสาน, ผู่
ไทย ฯลฯ) เฮาโอ... โอละนอนสาวโอละนอน หรือ โอ้เฮาโอ้ สาวโอละนอน... กู้ชุกกู ชุกกู่ชุกกู... โอ้ โอ้อ
โอ้อ โอ้อโอ้อ โอ้อโอ้อๆ, โอ้อโอ้อโอ้อโอ้อโอ้อ, เจ้ยไลไล บั้งไฟ,,เจ้ย เลอะ กะเจ้อะ, บางที่เริ่มต้นด้วยการ
ทักทาย แล้วแต่คนเข็งต้องการจะเข็งให้ฟังว่าเป็นใคร เช่น สาวเอ้ยสาว,,, แม่เอ้ยแม่,,, ปาดติโท,,,
ลูกสาวไผ,,, เป็นต้นตัวอย่างการขึ้นต้นกาพย์เข็งบั้งไฟจากเรื่องผาแดงนางไอ่

อมพทุโรนโมเป็นเค้า	ข้อยสิเว้าติดต่อนิทาน
ประวัติการณ์ผาแดงนางไอ่	มีเมืองใหญ่ชื่อชะทีตา
มีพระยานั่งปองเป็นเจ้า	ผู้เป็นเหง้าแม่พระยาขอม
ได้เป็นจอมกษัตริย์ครองราชย์	ผู้องอาจกว่าหมู่ทั้งหลาย
ได้เป็นนายปกครองพวกไพร่	บ้านน้อยใหญ่ขึ้นกับพระองค์
เพิ่นนั้นทรงในทศราช	มเหสีอาจชื่อนางจันทา
รูปกายาสวยงามกว่าหมู่	เพิ่นนั้นอยู่ด้วยความสำราญ
บริวารหญิงชายนั่งเฝ้า	ปมีเศรั้ามิโคกโคกา
อยู่คนมามีกรรมมีทอง	อยู่ในห้องจนได้สิบเดือน
แต่ทำเพียรรักษาทองไว้	จนว่าได้สิบเดือนพอดี
นางเทวีจนได้ประสูติ	บ่อยากพูดเป็นหน่อนามหญิง
งามจริงๆ บมีไผสู้	เลิศกว่าหมู่ลูกกษัตรา
พ่อพระยาจึงหาชื่อให้	ยอดแก้วไอ่เป็นชื่อของนาง
สาวสำอางเจริญขึ้นใหญ่	เกลี้ยงปานไข่อ่อนหล่อในยัง
งามฮอดดั่งฮอดตาฮอดหน้า	รูปสง่าปานอินทร์แปลง
ริมปากแดงปานนกกี้แก้ว	ไผเห็นแล้วคิดมักสาวนาง
อยู่ในปรางค์สนมนั่งเฝ้า	คอยท่าเป่าท่าแกวงท่าวี
บ่ให้มีความทุกข์ความยาก	บ่ลำบากนำแลงน่างาย
สนุกหลายในวังนั่งแท่น	นี้จั่งแม่ลูกพระยาขอม
พ่อแม่ทอมจนได้สิบสี่	อยู่ในที่ปราสาทสามหลัง
ชื่อเสียงดังไปเมืองต่างๆ	ไปฮอดหว่างเมืองใหญ่ผาโพง
อยู่ฝั่งโขงผาแดงเป็นเค้า	ได้เป็นเจ้ากษัตริย์ครองเมือง
ไดยินเสียงเขาลือนางไอ่	พระคิดใคร่อยากได้เป็นเมียฯ

(ทองพุล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545)

การลำดับเนื้อเรื่อง การแต่งกาพย์เข็งบั้งไฟผู้แต่งจะกล่าวถึงเรื่องที่ตนเองต้องการ
กล่าวถึงหรือเรื่องที่คณะกรรมการจัดงานกำหนดให้ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง หรือหมด เวลาที่กำหนดให้

หรือเป็นที่พอใจของผู้แต่งกาพย์เซ็งบั้งไฟนั้น ลักษณะการแต่งหรือฉันทลักษณ์ของกาพย์เซ็งแต่ละคຸ້ມจะคล้ายกัน แต่เนื้อเรื่องของกาพย์จะแตกต่างกันออกไปในแต่ละคຸ້ມ เพราะนักประพันธ์ที่มีความสามารถจะแต่งไปตามสิ่งแวดล้อมที่ไม่ตรงกันดังสุภาษิตอีสานที่ว่า “หนังสือกຸ້ມต่างคนต่างมี ก้อนซีชี้ก้อนน้อยก้อนใหญ่” แสดงว่าองค์ประกอบหลักคล้ายกัน แต่ส่วนเสริมต่างกัน เหมือนกันชั้นย่อมมีทั้งก้อนเล็กก้อนใหญ่ ซึ่งสิ่งหนึ่งซึ่งเห็นชัดเจนจากแรงผลักดันของประเพณีบุญบั้งไฟก็คือทำให้นักประพันธ์เพิ่มมากขึ้น ตัวอย่างการลำดับเนื้อเรื่องกาพย์เซ็งบั้งไฟ การลำดับเนื้อเรื่องของกาพย์เซ็งบั้งไฟจะเริ่มด้วยบทไหว้ครู แล้วกล่าวถึงนิทาน ตำนาน หรือวรรณกรรม ที่ดัดแปลงมาเป็นกาพย์เซ็งในตอนแรกนิยมบอกว่า กาพย์เซ็งนั้นมาจากที่ใด เช่น จากเรื่องผาแดงนางไอ่

ข้าสิว่า เรื่องเก่ามีมา หลานสิจาสาวงามนางไอ่
เมืองน้อยใหญ่มาเบิ่งความงาม พ่อป่ทราหม ประภาศดั่งก้อง
อยากได้น้อง นางไอ่ไปครอง เจ้าจงลองเฮ็ดบั้งไฟใหญ่
ขึ้นไหว้ๆ เกินแผ่นดิน ทั้งหลาย จังสมหมายได้ไอ่ไปซื่อน ฯลฯ
(อร่ามจิต ชินช่าง, 2531)

กาพย์เซ็งบั้งไฟจากเรื่องผาแดงนางไอ่

แล้วจึงมือค้ออวน้อยหน่อ เกิดฮ่วมพ่อฮ่วมแม่เดียวกัน
เพิ่นจึงปันอยู่คนละแห่ง องค์หนึ่งแต่งให้อยู่เชียงเหียน
ทำความเพียรปลูกแปลงเมืองใหม่ พร้อมพวกไพร่หมื่นหนึ่งพอดี
สร้างบุรีปกครองป้องเกศ ให้เป็นเขตอันหนึ่งของตน
มีไพร่พลเสนาอำมาตย์ สิทธิเด็ดขาดในถิ่นเชียงเหียน
องค์ที่เลียนครองเมืองสีแก้ว องค์ผ่านแผ้วสร้างใหม่คือกัน
แต่สำคัญทั้งสามพี่น้อง เหตุเกี่ยวข้องต้องแล่นถึงกัน
ความสัมพันธ์ไมตรีขบขาด เรื่องอำนาจบ่มีไผ่ปาน
ยังมีหลานสองคนขึ้นใหม่ กับพวกไพร่แปดพันพอดี
ปันบุรีให้ครองเมืองหนึ่ง งามลึกซึ้งฟ้าแดดนามเมือง
บ่ขัดเคืองทุกข์จนลำบาก องค์หนึ่งหากไปอยู่เมืองหงส์
เพิ่นจึงปลงเสนาน้อยใหญ่ เป็นพวกไพร่แปดพันพอดี
เพิ่นนั้นดับได้เดือดฮ้อน บมีร้อนเรื่องศึกสงคราม
ศึกบ่ลามถึงเมืองจักเทือ บอยู่เมื่อความทุกข์ความจน
พวกไพร่พลเสนาน้อยใหญ่ ผูกพวกไพร่สนุกสำบาย

บ่วนววยการเมืองการบ้าน   นับแต่ผ่านราชสมบัติ
 เพิ่นปร้อนวิตกวิจารณ์   บกัันดาร์ข้าวปลาจก้อย่าง
 เพิ่นยูท่างสร้างน้ำทำบุญ   เพื่อเป็นทุนต่อไปภายหน้า
 ขึ้นชั้นฟ้าสวรรค์นิพพาน   อวสานไว้นี้สักก่อนฯ

(ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545)

กาพย์เซ็งบั้งไฟ ภั้งคี-ไ่ค้ำ-ผาแดง

ไอ้เฮาไอ้เฮาไอ้เฮาไอ   โอมพุทโรนโมเป็นเค้า
 ซ้อยสิเว้าเรื่องกาพย์บั้งไฟ   ในสมัยโบราณย่อๆ
 เป็นข้อๆพอฮู้เรื่องราว   แต่ก่อนนี้ครั้งพระยาขอม
 เพิ่นเป็นจอมกษัตริย์เมืองใหญ่   เพิ่นคิดได้ฮึดเก้าโบราณ
 มีมานานแต่พ่อและแม่   มีตั้งแต่ปู่ย่าตายาย
 บ่ให้กายเดือนหกเดือนห้า   เพิ่นถือว่าฟ้าฝนจั่งดี
 ประเพณีถือยามถือฤกษ์   บ่ให้เคิกอยู่ซุ่มกินเย็น
 บ่ให้เป็นโภยภัยจก้อย่าง   ร่างกายห่างจากโรคโรคา
 เพิ่นจั่งพาทำบุญไฟใหญ่   ฮอดปีใหม่ขอฟ้าขอฝน
 เป็นมงคลบ่ให้อึดให้อยาก   บ่ลำบากเฮ็ดไเฮ็ดหนา
 จั่งบูชาพระยาแถนเจ้า   ให้ฝนอ้งเฮ้าตกหล่นลงมา
 พันธุ์พฤษชาติพืชสัตว์ต่างๆ   แสนยูถ้างได้อยู่ได้กิน
 บ่ให้ซินอันใดจก้อย่าง   ในระหว่างบ้านถิ่นของเขา
 สิพาเอาทำบุญครั้งใหญ่   เรียกพวกไพร่มาตุ้มมาโฮม
 เข้าอบรมให้ฮู้ทุกอย่าง   บ่ให้ห่างข้างขึ้นเดือนหก
 ให้สูตกฏีกาเผยแพร่   บอกให้แนบ้านอื่นก็ดี
 ฎีกามีไปเมืองต่างๆ   ในระหว่างบ้านถิ่นของเขา
 ให้มาเอาบุญบั้งไฟหมื่น   บ่อนอื่นๆประกาศฎีกา
 ฮอดพาราหัวเมืองต่างๆ   ส่วนเมืองห่างคือเมืองผาโพง
 อยู่ฝั่งโขงบ่ได้ไปบอก   เพราะไกลออกซ้นทะเลสีมา
 หยุตบั้นพระยาขอมไว้สักก่อน   ย้อนไปบ่อนบั้นท้าวผาแดง
 ทางฝั่งของไต่ยินเขาสำ   ผาแดงว่าบ่ได้ฎีกา
 บ่ใส่มาฮอดเฮากะช่าง   คั่นสิย่างไปเบ็งเฉยๆ

บ่ควรเลยอยากอายุพวกหมู่   ถึงเฮาอยู่ประเทศเมืองไกล
 ทางสีไปข้ามภูบุป่า   ผาแดงว่าเฮาควรเฮ็ดไป
 เป็นจั่งได้ออดทนไปก่อน   โง่ไปบ่อนพญานาคสุทโธ
 ได้ยินคนโสบุญบั้งไฟหมื่น   เสียงดั่งหินเมืองพระยาขอม
 บุญมาดอมกังคี่บาบ่าว   ได้ยินข่าวนางไ่คนตี
 ยอดนารีบมีผู้ท้อ   อยากพบพ้อพอล้มพอตาย
 คิดฮอดหลายย่อนกรรมอุบาทว์   ซาติก่อนทำวบบ่าวภังคี่
 คนตีๆเกิดเป็นคนใบ้   บาคานไ้เดินต้นคนเดียว
 หนทางเที่ยวบุดงลำบาก   ทุกข์ยากแค้นแสนแสนในใจ
 แล้วจั่งไปขอทานกินข้าว   นำท่านเฒ่าคุณพ่อเศรษฐี
 เพิ่นยินดีให้ทานบ่าบ่าว   จังถามข่าวบ้านอยู่เคหา
 ส่วนว่าบ่าบู้ปากต่อ   ฮู้แต่ท้อซี้หน้าซี้หลัง
 จักว่าหยังบมีผู้ฮู้   จังได้อยู่เป็นลูกบุญธรรม
 มาประจำทำงานในบ้าน   บมีคร้านบ่าใบ้คนตี
 ท่านเศรษฐีเลยยกน้อยอ่อน   ให้เป็นต่อนนางลูกนางเมีย
 บได้เสียอันใดจักอย่าง   ใจเลาต่างคิดฮอดมารดา
 จังไปลาเศรษฐีพ่อเฒ่า   เพิ่นจั่งเว้าว่าสีไปไส
 คันสีไปบ้านเดิมที่อยู่   ให้เอาคูน้อยอ่อนไปนำ
 สองงามฆ่าเดินไปในป่า   บได้ว่าตีฮ้ายจังได้
 บมีอันใดสิกินไปหน้า   สองนากหล้ากินไม้กินผล
 ทั้งสองคนหิวหลายกะด้อ   ไปพบพ้อต้นเตื่อในดง
 หน้อยตกลงทั้งแมงทั้งเนา   ผัวอุกเอาปืนขึ้นไปกิน
 เมียอยู่ดินคอยได้คอยอยู่   ผัวข่มขู่ถ่มแล้ว่างหนี
 ทางเทวีจั่งได้ขึ้นอีก   ผัวนั้นหลีกหนีจากนางไป
 ป้อาลัยเมียแพงจักอย่าง   เลยเกิดห่างต่างคนต่างไป
 นางบรลลียแล้วเอากำเน็ด   จังมาเกิดกับพระยาขอม
 ส่วนว่าจอมกษัตริย์บ่าท้าว   อุกอ้งเอาในป่าในไพร
 โตนนานไปก็เลยดับซั่ว   ตายแล้วตัวเกิดเป็นนาโค
 ลูกสุทโธบาดานไ้ต่ำ   เวรมาหน้าบ่าบ่าวภังคี่
 ให้เลามีจิตใจคิดฮอด   ถึงยอดแก้วเวรเจ้าแต่หลัง.....

2. การจบกาพย์เชิงบังไฟ จะเป็นตอนที่บอกลาและให้พรผู้ฟัง ตัวอย่างการจบกาพย์เชิงบังไฟจากเรื่องผาแดงนางไอ่

ยังเป็นหลุมสืบมาเดี๋ยวนี้ เป็นจิ้งจี้เต่ลูกเต่อหลาน
ตามตำนานผาแดงนางไอ่ เขาท่อนี้หลาวนแก้วชิต่าวลา
จิ้งแมนแก้มปาลาปหน้าจิ้งมาเต่อ
(อร่ามจิต ชินช่วง, 2531)

อีพ่อใหญ่จำเอาให้ตี ตายเป็นผีมีฤทธิ์มีเดช
แก่งเกินเหตุในด้านเมืองผี มีฤทธิ์กล้าแข็งกว่าหมู่
บ่ได้อยู่พาพวกทหาร ไปจัดการพวกนาคใต้ตำ
พวกผีหน้าตะพืดตะพื่อ แตกกว๊อๆ ลงไปเมืองนาค
ไผ่ก็หากสีไปเอาชัย บุกเข้าไปบาดาลสิดแตก
สุทโธแปลกแมนไผ่นำมา คงแมนบาผาแดงนำสู้
เอ็นพวกหมู่อำมาตย์เสนา ให้สู้มาเร็วๆ เดียวนี้
มันถึงที่บ้านขอนแก่นเมืองหอม อย่าได้ยอมใผ่ๆ ต้องสู้
พอแต่หมู่เตียมพร้อมเสร็จการ พาพลหาญออกมาต่อสู้
ทั้งสองหมู่ฤทธิ์เสมอกัน บ่มีอันสิดีสิดีน
พาพลหมื่นสู้รบสงคราม บ่มีขามไผ่มันกล้าแก่ง
ไผ่กะแรงทหารของตน ยกไพรพลสู้กันสนั่น
จนเกินห้วนฮอดท่านพระอินทร์ พอได้ยिनสงครามสองสู้
ทั้งสองหมู่ต่างมีฤทธิ์ ทั้งพวกผีและทั้งพวกนาค
คันสิหากให้สู้ให้เส็ง ยอดนักเลงบ่มีไผ่ย่าน
เมืองและบ้านสิหม่นสิพัง บ่เหลือหยังฉิบหายวายวอด
มันสิจอดบาปฮ้ายอิหลี ทำฤทธิ์จากเทวราช
อย่างขนาดลงมาห้ามปราม ห้ามสงครามสองร่างสองฝ่าย
เว้ง่ายๆ ให้เลิกรบกัน ทั้งสองอันจงอย่าทำบาป
ให้เซ็ดหลาอย่าสิกระทำ มันเป็นกรรมบตีจักอย่าง
สองก็ห่างเลิกรบขบพัน หนีจากกันไปคนละบ่อน
ส่วนน้อยอ่อนสิเป็นของไผ่ ค่อยฟังไปจนพระศรีเจ้า
ลงตรัสเกล้าสั่งสอนเวไนย สิดได้ไผ่จริงๆ แน่นแน่น
ให้ยามแมตติสันตามฮอย ให้เจ้าคอยฟังเรื่องนางไอ่

เต๋อแม๊ใหญ่จบนี่ขอลา ยุติกาลงไว้สักก่อน
มันเป็นบ่อนจบนแล้วพอดี เอาละดีขอเซาก่อนแหละว่า

(ทองพูล พรสวัสดิ์ และพงษ์ไทย เพชรดี, 2545)

เนื้อหาของกาพย์เซ็งบั้งไฟ หมายถึง เรื่องราวที่นำมาแต่งเป็นกาพย์เซ็งที่เกิดขึ้นในสังคม การขอบริจาคจตุปัจจัย การอวยพรและเรื่องตลกหยาบโหลน จากการศึกษาเนื้อหาของกาพย์เซ็งบั้งไฟ สามารถแยกประเภทของเนื้อหาได้ 5 ประเภทดังนี้ คือ กาพย์เซ็งบั้งไฟเล่านิทานหรือตำนาน กาพย์เซ็งขอ กาพย์เซ็งอวยพร กาพย์เซ็งเบ็ดเตล็ด กาพย์เซ็งตลกและหยาบโหลนตัวอย่างเช่น กาพย์เซ็งเล่านิทานหรือตำนาน เป็นกาพย์เซ็งที่นำนิทานพื้นเมือง หรือตำนาน ที่มาของการทำบุญบั้งไฟ คือ เรื่องผาแดงนางไอ่ มาแต่งเป็นกาพย์เซ็งแม่ในการแห่บั้งไฟก็จะมีชาวบ้านแต่งตัวสวยงามตามบทบาทของตัวละครในนิทาน ร่วมในขบวนแห่และขบวนชักหุ่นลามาก ก็จะทำรูปการสมสู่ระหว่างท้าวผาแดงกับนางไอ่ กาพย์เซ็งบั้งไฟประเภทนี้จะมีความยาวหรือสั้นขึ้นอยู่กับเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่นำมากล่าว เช่น ตำนานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในอดีตกาลมีเมืองหนึ่งชื่อว่า เมืองทีตา เจ้าผู้ครองนครทรงพระนามว่า พญาขอม พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองโดยทศพิธราชธรรม ประชาชนเป็นสุขโดยทั่วหน้า พญาขอมมีราชธิดาผู้เลอโฉมมีชื่อว่า ไอ่คำ เป็นผู้งามพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกประการ จึงเป็นที่หมายปองของเจ้าชายเมืองต่างๆ เมื่อถึงเวลาอันสมควรมีคู่ พญาขอมจึงจัดพิธีเลือกคู่ โดยให้บรรดาเจ้าชายที่หมายปองทั้งหลายทำบั้งไฟมาประกวด บั้งไฟของใครขึ้นสูงจะได้นางไอ่คำไปครอง แต่ในวันนั้นไม่บั้งไฟของเมืองใดขึ้นเลย พญาขอมไม่ยอมยกนางไอ่คำให้กับเจ้าชายองค์ใดๆ เมื่อเสร็จงาน ท้าวผาแดงไม่ยอมกลับยังคงอยู่เมืองพญาขอมต่อไปเพราะรักนางไอ่ ท้าวภักดี ซึ่งเป็นคู่ครองของนางไอ่ในชาติก่อนเป็นโอรสของพญานาคชื่อ สุทโธ ได้แปลงเป็นกระรอกขึ้นมาชมนางไอ่ด้วย เมื่อนางไอ่เห็นกระรอกเกิดความพอใจอยากได้กระรอก จึงสั่งให้บริวารไล่จับ บริวารก็ใช้ธนูยิงกระรอกตาย ก่อนตายกระรอกเผือกอธิฐานให้ตัวกลายเป็นกระรอกใหญ่และสาปแช่งไว้ว่า ถ้าใครกินเนื้อของตนให้ถึงแก่ชีวิต บ้านเมืองล่มจมสูญหาย ชาวที่ตานครทุกคนพากันแบ่งเนื้อกระรอกไปประกอบอาหาร ยกเว้นหญิงหม้ายซึ่งไม่ได้รับแจกในคืนนั้น บ้านเมืองก็จมนกลายเป็นหนองหาร ส่วนท้าวผาแดงพานางไอ่ขึ้นมาหนีไม่พ้น ถึงแก่ความตายด้วยกันทั้งคู่ ด้วยคุณงามความดีของท้าวผาแดงที่เคยประกอบไว้ จึงได้เกิดเป็นเทพบุตรมีอำนาจควบคุมฟ้าฝนอยู่บนสวรรค์ ดังนั้นก่อนที่จะทำนาชาวอีสานจึงทำบุญบั้งไฟวงสว่างเพื่อขอฝนให้ตกลงมายังเมืองมนุษย์จากท้าวผาแดง

ตัวอย่างกาพย์เซ็งบั้งไฟที่มีเนื้อหาเล่านิทาน หรือตำนานผาแดงนางไอ่

ข้าฯสิเว้าเรื่องเก่ามีมา หลานสิจาสาวงามนางไอ่
เมืองน้อยใหญ่มาเบิ่งความงาม พ่อบ่พทมประภาคตั้งก้อง
อยากได้น้องนางไอ่ไปครอง เจ้าจงลองเฮ็ดบั้งไฟใหญ่

ขึ้นไวๆ เกิดผื่นทั้งหลาย   จังสมหมายได้ไ้ไปซัอน
 ข้าฯขออ้อนบั้งไฟผาแดง   ขึ้นเหมิตแสงเกินผื่นทั้งหลาย
 ส่วนเจ้าอ้ายสุพรรณพังคี   ประมาทมีว่าพ่อโตใหญ่
 ขึ้นไวๆ เพียงได้ที่สอง   แต่อยากครองนางไ้นองหล่า
 อยากเห็นหน้านางไ้นวนลศรี   แปลงกายไ้เป็นกระฮอกต่อน
 (อร่ามจิต ชินช่าง, 2531)

อมพุทโธโมเป็นเค้า   เพินพาเต้าเอาบุญบ้องไฟ
 ฮึดป้อโลกลองหลังของเก้า   ตราบต่อเท่าถึงลูกหลานเหลน
 เป็นธรรมเนียมมาจ่ายกาพย์เซ็ง   ให้คนเบ็งตามประเพณี
 มันหากมีแต่เดิมดาเค้า   ตั้งแต่เก้าครั้งพระยาขอม
 เพินเป็นจอมกษัตริย์ครองราชย์   เพินประกาศในถิ่นหนองหาน
 ให้จัดการเฮ็ดบ้องไฟหมื่น   เพินเฮ็ดสิ้นหมู่ขึ้นฮอดแสน
 บอกไปแดนเมืองหงส์ฟ้าแดด   เปิดแอดแหลดสีแก้วเชียงเหียน
 ฎีกาเวียนพันเที่ยงเชียงใหม่   ปะโคใหญ่เชียงส่งสาวไซ
 ให้ฮีบไปบุกผามบุกตูป   หมู่หนึ่งหลูบหาหมื่นหาเจีย
 ทางลูกเมียหาแพรทอหูก   เขาบ่อถูกไปฮอดผาแดง
 ท้าวจิงแปงไฟหลอนบั้งใหญ่   ซิงนางไ้ลูกพระยาขอม
 พังคีปลอมเป็นคนมาเบ็ง   แอบเข้าเค็งผุงหมู่ประชา
 หลายเมืองมาบั้งไฟเข้าแห่   ทั้งผู้แก่ผู้พอนบรรเลง
 มิกลองเส็งกลองยาวกลองตุ้ม   เป็นกลุ่มกลุ่มพอนแอนเส็งกัน
 ก่อนมื่อจันมีหตมีบวช   ทั้งกรวดน้ำถึงผู้เพินตาย
 แนวนันหลายยั้งคีนฮอดแจ้ง   แล้วจิงแต่งไฟจุดพลัน
 ไปเส็งกันซิงเอานางไ้   ส่วนผู้ใหญ่เอาบ้านเอาเมือง
 ไฟเชียงเหียนเมืองหงส์แก้วแดด   แผดขึ้นฟ้าสุดชั่วตาคอย
 ไปอวยวอยจนมื่อสุดทั้ง   แล้วก็จิงค้อยอ่วยลงมา
 ไฟราชาผาแดงชูทั้ง   เผียกกะจิงขาดคอกอมยอม
 ไฟพระยาขอมบิดาแก้วไ้   ชุบักใหญ่แต่เข้าจันเย็น
 เป็นเพราะเซ็นราชามาฮอด   บ้านสิวอดเมืองหล่มเป็นหนอง
 ผิดทำนองยิงกระฮอกต่อน   หน้าพรานปอนยิงกระฮอกขาว
 เบ็งลูกสาวข้างเฮือนนางไ้   นายพรานไ้ลยิงตกลงมา

แบ่งมังสาгинดีแซบซ้อย   ขึ้นบ่อหน้อยได้แปดพันเกวียน
 ปันวานเวียนเบิดเมืองกินคู่   ยังแต่ผู้หญิงหม้ายบ่อกิน
 นาคบุนดินบ้านเมืองให้ลุ่ม   เมืองหลบล่มเป็นอ่างหนองหาน
 เป็นนิทานสืบมาแต่ก่อน   นี้แม่นบ่อนราวเรื่องบั้งไฟ
 (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2524)

ภาษาในกาพย์เซ็งบั้งไฟ จากการศึกษาภาษาที่ใช้ในกาพย์เซ็งบั้งไฟนั้น สามารถแบ่ง
 ถ้อยคำของกาพย์เซ็งบั้งไฟออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ กาพย์เซ็งบั้งไฟที่ใช้ถ้อยคำที่เป็นศัพท์สูง กาพย์เซ็ง
 บั้งไฟที่ใช้ถ้อยคำที่เป็นคำสามัญ กาพย์เซ็งบั้งไฟที่ใช้ถ้อยคำหยาบโลน

กาพย์เซ็งบั้งไฟที่ใช้ถ้อยคำที่เป็นศัพท์สูงลักษณะคำศัพท์ในกาพย์เซ็งประเภทนี้ไม่ใช้คำที่
 ใช้ในชีวิตประจำวัน คำที่ใช้จะให้ความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ ส่วนมากจะเป็นคำที่ยืมมาจากภาษาบาลี
 สันสกฤต เพื่อนำมาใช้แต่งกาพย์เซ็งไหว้ครู กาพย์เซ็งเล่านิทานหรือตำนานการทำบุญบั้งไฟในตอน
 ขึ้นต้นเรื่อง นอกจากนี้ยังมีกาพย์เซ็งเบ็ดเตล็ดที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ ถ้อยคำที่ใช้จะเป็นถ้อยคำที่
 เป็นศัพท์สูง เป็นพิธีการ หรือในวโรกาสพิธีรัชมังคลาภิเษก เป็นต้น

กาพย์เซ็งบั้งไฟที่ใช้ถ้อยคำที่เป็นคำสามัญเป็นคำที่ใช้พูดสื่อสารกันทั่วไป ให้ความรู้สึก
 เป็นกันเองเหมือนภาษาในชีวิตประจำวัน ระดับภาษากับเนื้อหามักจะใช้ในตอนที่เป็นกาพย์เซ็งขอ
 กาพย์เซ็งเบ็ดเตล็ด นอกจากนี้คำวิเศษณ์ที่ใช้บรรยายความรู้สึก ภาพพจน์ ยังนิยมใช้คำภาษาถิ่นด้วย

กาพย์เซ็งบั้งไฟที่ใช้ถ้อยคำหยาบโลน จะเป็นกาพย์เซ็งที่ผู้แต่งต้องการให้เกิดความ
 สนุกสนานตลก เสียดสีสังคม เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดในชีวิตประจำวัน จะได้เล่นสนุกสนานเต็มที่ จาก
 การวิเคราะห์ในแนวจิตวิทยา สันนิษฐานว่า การใช้ถ้อยคำเรื่องเพศ ตลก ลามก เป็นสัญลักษณ์ทาง
 เพศ ซึ่งก่อให้เกิดชีวิตใหม่ จะนำความเจริญงอกงามมาให้แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร

อร่ามจิต ชินช่าง (2531) กล่าวถึงบทบาทของกาพย์เซ็งบั้งไฟในด้านวรรณกรรมไว้ว่า
 จากการวิเคราะห์กาพย์เซ็งบั้งไฟ ตามหลักการศึกษาวรรณกรรมมุขปาฐะพบว่า กาพย์เซ็งบั้งไฟมี
 บทบาทหลากหลายต่อสังคม ดังนี้

บทบาทด้านการให้การศึกษาการเซ็งบั้งไฟและกาพย์เซ็งบั้งไฟนั้นแสดงออกถึง
 ความสามารถของผู้แต่งว่าเป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถในหลายด้านเพราะเนื้อหากาพย์เซ็งจะ
 แสดงถึงวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นไว้เกือบทุกด้าน เช่น ด้านความเชื่อศาสนา อาชีพ ค่านิยม เศรษฐกิจ
 ไว้อย่างชัดเจน การแต่งกาพย์เซ็งบั้งไฟนั้น ฉันทลักษณ์และขนบนิยมในการแต่งล้วนมีแบบแผนที่
 กำหนดแน่นอน นอกจากนี้กาพย์เซ็งบั้งไฟยังให้ความรู้แก่ผู้ฟังในแง่ต่างๆ เช่น สอนให้ทำความดีหรือ
 เล่าตำนานนิทานหรือวรรณกรรมเรื่องต่างๆ เช่น เรื่องผาแดงนางไอ่ พญาคันทาค ก่องข้าวน้อยฆ่าแม่
 กาพย์พระมุณี ความเป็นมาและประวัติการทำบุญบั้งไฟสมัยโบราณ-ปัจจุบัน คำสอนในกาพย์เซ็งบั้งไฟ

ที่กลุ่มเกลาอบรมจริยธรรมของประชาชน ให้มีความประพุดิตที่ตึงามถูกต้องเหมาะสมกับกาลเทศะ และบุคคลเป็นคำสอนที่สอดคล้องกับคำสอนในพุทธศาสนา เช่น สอนให้บุคคลมีความรอบคอบ มีความเมตตา กรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ สอนให้รู้จักสัมมาคารวะ รู้จักประมาณตนไม่ยกตนข่มท่าน เอาใจเขามาใส่ใจเรา ให้มีความสำรวมทั้งทางกาย วาจา ใจ ซึ่งคำสอนทั้งหมดนี้ชาวอีสานได้ยึดถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน คำสอนเรานี้มีบทบาทต่อสังคมอีสานทั้งในด้านสังคมส่วนรวมและสถาบัน ครอบครัวอันเป็นหน่วยย่อยสังคม คำสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมกาพย์เซิ้งบั้งไฟ มีส่วนกำหนดบรรทัดฐานอันเป็นแนวประพุดิตปฏิบัติ ของชาวอีสานโดยทั่วไปเพื่อความเป็นระเบียบและความสงบสุขของสังคม

บทบาทด้านความสนุกสนานเป็นทางออกเพื่อหลีกเลี่ยงความเป็นจริงของสังคมกาพย์เซิ้งบั้งไฟที่มีเนื้อหาตลกหยาบโหล่น ทำให้คนฟังและคนเล่นเกิดความรู้สึกสนุกและการที่เนื้อหาของกาพย์เซิ้งบั้งไฟแสดงออกในเรื่องเพศ ก็นับเป็นส่วนสำคัญในทางจิตวิทยา นับได้ว่าเป็นวิธีลดความเครียดและสร้างความพึงพอใจให้เกิดขึ้น แม้บางครั้งจะเป็นการล้อแหลมต่อศีลธรรมแต่ในตอนจบกาพย์เซิ้งบั้งไฟ จะลงท้ายด้วยการปลุกให้ผู้ฟังซึ่งปลดปล่อยอารมณ์ของตนเองอย่างไรขอบเขตได้รู้ว่าสิ่งที่ถูกต้องคืออะไร เนื้อหาของกาพย์เซิ้งบั้งไฟที่แสดงออกในเรื่องเพศนี้ เป็นสิ่งสำคัญ กล่าวคือในสมัยโบราณ ซึ่งผู้คนอยู่ในระบบสังคมจารีตประเพณีที่เคร่งครัดนั้น การแสดงออกดังกล่าวนั้นเป็นการลดความเครียดและสร้างความพึงพอใจให้ดี กาพย์เซิ้งบั้งไฟ จึงเป็นการแสดงออกเพื่อความสนุกสนาน เพลิดเพลินเป็นการสร้างความขบขันหนีความจำเจในชีวิตแหวกกรอบสังคมและประเพณีออกไปทั้งนี้ เพราะการเล่นกาพย์เซิ้งบั้งไฟเป็นตอนที่สังคมเปิดโอกาสให้ละเมิดกรอบสังคมได้เต็มที่ ผู้เล่นจึงสร้างความสนุกสนานโดยการพูดเรื่องเพศทั้งโดยตรงและการพูดเป็นสองแง่ให้คิด ดังนั้นการที่กาพย์เซิ้งบั้งไฟเกี่ยวข้องกับเรื่องเพศเป็นเพราะจิตใต้สำนึกของมนุษย์มีส่วนหนึ่งที่เรียกว่า “สัญชาตญาณชีวิต” ความต้องการขยายเผ่าพันธุ์ของตน เพราะกำเนิดของมนุษย์ชาตินั้นเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่จะทำให้ชาติพันธุ์ของมนุษย์อยู่ต่อไปโดยไม่ขาดสาย

บทบาทด้านสะท้อนสังคม การเซิ้งบั้งไฟและการขับกาพย์เซิ้งเป็นการแสดงออกที่สะท้อนให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ตลอดจนความสามัคคีในการที่จะจัดงานบุญบั้งไฟ ทำให้ทราบถึงสภาพจิตใจของประชาชนของท้องถิ่นว่ารักสนุก ประชาชนแสดงออกอย่างเต็มที่ โดยทำงานประจำไว้ชั่วคราว พอเสร็จสิ้นงานประเพณีบุญบั้งไฟแล้วก็กลับไปทำงานประจำใหม่ แสดงให้เห็นพื้นฐานระดับจิตใจว่ามีความละเอียดอ่อนชอบงานศิลปะและยังยึดถือประเพณี นอกจากนี้ยังเห็นร่องรอยอิทธิพลของสังคมในงานประพันธ์เสมอ จะเป็นโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม ผู้แต่งมักจะนำเอาข้อมูลซึ่งเป็นเหตุการณ์เกิดขึ้นหรือความนึกคิดอันเป็นค่านิยมของประชาชนในช่วงนั้นแทรกเข้าไปในคำประพันธ์ของตน ดังมีคำกล่าวที่ว่าวรรณกรรมเป็นเครื่องแสดงออกของสังคม และวรรณคดี เปรียบเสมือนกระจกเงาสะท้อนสังคม

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ภาพยนตร์เซ็งบั้งไฟเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นอีสานเป็นงานสร้างสรรค์ ซึ่งแสดงความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม สังคม และโลกทัศน์ให้คนทั่วไปได้ทราบ นอกจากนี้ภาพยนตร์เซ็งบั้งไฟยังแสดงแนวคิด กลวิธีการเขียนประเภทภาพยนตร์รูปแบบ และฉันทลักษณ์อันเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของวรรณกรรมอีสานไว้อย่างชัดเจน เนื้อหาภาพยนตร์เซ็งบั้งไฟจะเป็นการนำเรื่องราวที่เป็นนิทาน ตำนาน การขอบริจาคจตุปัจจัย การอวยพร เรื่องตลกหยาบโลนตลอดจนเรื่องต่างๆ ไปที่เกิดขึ้นในสังคม เมื่อศึกษาและวิเคราะห์อย่างละเอียดจะพบว่า ภาพยนตร์เซ็งบั้งไฟ มีบทบาทด้านให้การศึกษาแก่สังคม บทบาทด้านความสนุกสนาน เป็นทางออกเพื่อหลีกเลี่ยงหนีความเป็นจริงของสังคม และบทบาทด้านสะท้อนสังคมด้วย

3.4 ผาแตงนางไอ่ในกลอนลำ

เพลงพื้นบ้านเป็นผลงานการสร้างสรรค์ของชาวบ้านและรับรู้โดยชาวบ้าน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคที่มีวัฒนธรรมทางดนตรีและการแสดงที่หลากหลายและหมอลำนับว่าเป็นการแสดงที่ได้รับความนิยมมากที่สุด

ลำเป็นการละเล่นพื้นบ้านอีสานที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางและมีบทบาทต่อชุมชนอีสานมาทุกยุคทุกสมัย บทบาทของหมอลำที่มีต่อชุมชนอีสานทำให้หมอลำเป็นการละเล่น การแสดงที่สืบต่ออยู่คู่กับชุมชน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ม,ป,ป, : 1) การศึกษาเพื่อที่จะทำให้รู้ถึง ความคิด ค่านิยม วิถีชีวิต ของชุมชนอาจสามารถศึกษาได้หลายแบบ ทั้งทางตรงโดยดูจากพฤติกรรมของบุคคลในสังคม และทางอ้อมโดยพิจารณาจากผลงานที่บุคคลสร้างสรรค์ขึ้น ดังนั้นเมื่อพิจารณาการละเล่นพื้นบ้านชนิดต่างๆ จะเห็นได้ว่านอกจากความบันเทิงแล้ว เนื้อหาสาระของบทเพลงเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถสื่อถึงเรื่องราวต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

ลำ หมายถึง การร้องเป็นทำนองตามคำกลอนในหนังสือผูก คนที่จำคำกลอนในลำต่างๆ ไว้มาก และไปแสดงในงานบุญต่างๆ เรียกว่า “หมอลำ” ในสมัยโบราณการลำจะยึดนิทานเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นหลัก แล้วแต่ผู้ฟังกับผู้ลำจะตกลงกัน การลำลักษณะนี้ เรียกว่า “ลำพื้น” ต่อมาการลำก็ได้มีการพัฒนาตัวเองไปหลายรูปแบบ โดยมีผู้คิดแต่งกลอนแปลกๆ ที่มีข้อความต่างไปจากเดิม หรือผูกเป็นเรื่องขึ้นให้เข้ากับเหตุการณ์บ้านเมือง (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ม,ป,ป, : 1)

หมอลำ เป็นการขับร้องเพลงพื้นบ้านแบบหนึ่งของชาวอีสานซึ่งได้รับการสืบทอดต่อเนื่องมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิม กลอนลำส่วนใหญ่จะใช้น้ำเสียงและเนื้อร้องมาจากวรรณคดี ศาสนา ประวัติศาสตร์ ที่มีการสอดแทรกคติธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ สุภาพดี ตลอดจนสภาพอื่นๆ ของท้องถิ่นเอาไว้ด้วย สิ่งเหล่านี้แสดงถึงศิลปะในการแสดงที่มีผลต่อจิตใจของผู้ชมผู้ฟังจนสามารถซึมซาบหรือชักจูงให้เกิดความรู้สึกโดยไม่รู้ตัว เนื้อความอาจโน้มน้าวจิตใจให้มีความศรัทธาใน

ศาสนา ในเรื่องบาปบุญคุณโทษ หรืออาจสอดแทรกสำนวนโวหารในลักษณะต่างๆ (นิคม วงเวียน, 2528)

หมอลำเป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่ใหญ่ที่สุดของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวนภูมิภาคอีสาน ซึ่งมีประชากรถึง 1 ใน 3 ของประเทศไทย จุดกำเนิดมาจากการละเล่นในช่วงหลังจากฤดูเก็บเกี่ยว ที่เรียก คำนำน้าว่า “หมอลำ” เพราะว่าคนอีสานจะเรียกคนที่มีความเชี่ยวชาญด้านใดด้านหนึ่ง (สถาบันวิจัย ศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน, 2549)

หมอลำกลอนเป็นการขับร้องประกอบท่าทางด้วยภาษาถิ่นอีสานโดยมีการขับร้องสลับกัน ระหว่างชาย-หญิง การขับร้องจะดำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอีสานสอดแทรกคติธรรมคำสอน ไว้ในบทกลอนมีแคนเป็นดนตรีประกอบลำได้ต่อกันระหว่างฝ่ายหญิงและฝ่ายชายบางครั้งจะเรียกว่า ลำประชัน มีการชิงไหวชิงพริบลำประชันชั้นชั้นแข่งกันว่าใครจะชนะหรือแพ้โดยการใช้น้ำกลอนลำ ได้ต่อกัน กลอนลำที่นำมาลำจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม (สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ, 2544)

หมอลำกลอนสามารถดึงดูดผู้ฟังให้ตั้งใจฟังได้ตลอดคืน หรือจวบจนกระทั่งสิ้นสุดการแสดง ด้วยเหตุที่หมอลำมีจุดเด่นในหลายด้าน เช่น ความไพเราะของท่วงทำนองลำ ปฏิภาณและไหวพริบในการโต้ตอบหรือแสดงเป็นเรื่องราว การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของหมอลำอันเป็นสิ่งที่สามารถโน้มน้าวผู้ฟังให้อยากรู้อยากติดตาม เนื้อหากลอนลำมักจะแทรกคำกลอนที่เป็นสุภาษิต คำคม ตลอดจนการให้ความรู้ทั้งด้านคติโลกและคติธรรม ซึ่งเนื้อหาที่หมอลำนำมาใช้ลำนั้นจะสะท้อนถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนสภาพสังคมของชาวอีสานในแต่ละแง่มุมได้เป็นอย่างดี นอกจากลักษณะสำคัญดังกล่าวแล้ว นั้น กลอนลำจะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับการนำเสนอของหมอลำเป็นสำคัญ (ไพบุลย์ แพงเงิน, 2534)

เพลงพื้นบ้านในภาคอีสานมีหลายชนิด “หมอลำ” เป็นเพลงพื้นบ้านชนิดหนึ่งที่มีความนิยมอย่างกว้างขวาง และมีบทบาทต่อชุมชนอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คำว่า “หมอลำ” เป็นคำประสมระหว่างคำว่า หมอ และลำ มีความหมายดังนี้

หมอ แปลว่า ผู้ที่มีความถนัดหรือเชี่ยวชาญในด้านใดด้านหนึ่ง เช่น หมอยา หมายถึง ผู้ชำนาญในการใช้ยาในการรักษาคนเจ็บป่วย หมอเสน่ห์ หมายถึง ผู้มีความชำนาญในทางทำเสน่ห์ให้ผู้หญิงรักผู้ชาย หรือให้ผู้ชายรักผู้หญิง หมอมนต์ หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในทางทำน้ามนต์ และเสกเป่าต่างๆ (เจริญชัย ชนไฟโรจน์, 2526)

หมอ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ชำนาญ ผู้รักษาโรค (ราชบัณฑิตยสถาน, 2526)

ลำ มีความหมายสองนัย คือ ลำ หมายถึง การขับร้องทำนองและภาษาถิ่นอีสานอย่างมีศิลปะโดยมีแคนเป็นเสียงดนตรีหลักประกอบการร้อง และ ลำ หมายถึง สิ่งของที่มีลักษณะยาวเรียวกกลม เช่น ลำไผ่ ลำอ้อย (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ม,ป,ป) ในที่นี้ผู้วิจัยใช้

ลำตามนัยที่หมายถึง การขับร้องทำนองและภาษาถิ่นอีสานอย่างมีศิลปะ โดยมีแคนเป็นเสียงดนตรีเป็นเสียงดนตรีหลักประกอบการร้อง

เมื่อนำคำว่า หมอ และ ลำ มาประสมกันเข้าเป็นหมอลำ จึงเกิดความหมายใหม่ดังนี้

หมอลำ หมายถึง ผู้มีความชำนาญในการขับลำด้วยภาษาถิ่นอีสานประกอบเสียงดนตรีพื้นบ้านที่เรียกว่า แคน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ม,ป,ป)

หมอลำ หมายถึง ผู้ชำนาญในการขับลำนำหรือขับร้องซึ่งใช้แคนเป่าคลอประสานเสียง (เจริญ ชนไฟโรจน์, 2526)

ที่มาและความหมายของคำว่า หมอลำ คำว่า หมอลำ ประกอบด้วยสองคำ คือ หมอ และ ลำ คำว่า หมอ นี้หมายถึงผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญในวิชาสาขาใดสาขาหนึ่ง เช่น หมอยา หมายถึงผู้เชี่ยวชาญในการใช้ยาหมอมอ หมอโหร หมอทวย หมอเลข หรือ หมอฮูฮา (โหรา) หมายถึงผู้เชี่ยวชาญในการใช้สูตร เช่น สูตรขวัญ และหมอธรรม หมายถึง ผู้ชำนาญการในการใช้คาถาในการสะเดาะเคราะห์ ปราบ หรือขับไล่ผีต่างๆ ให้หนีไป เป็นต้น ส่วนคำว่า ลำ นั้น ท่านผู้รู้บางท่านได้สันนิษฐานไว้ดังนี้ คือ แนวสันนิษฐานที่บอกว่า ลำเป็นคำลักษณะนาม ใช้เรียกสิ่งที่มีลักษณะยาว เช่น ลำไผ่ ลำพรวัว ลำตาล หรือลำน้ำ เช่น ลำโขง ลำชี ลำมูล เป็นต้น เนื่องจาก นิทานพื้นบ้านหรือวรรณกรรมอีสาน เป็นเรื่องที่ยืดยาวคนทั้งหลาย จึงเรียกวรรณกรรมเหล่านี้ว่า ลำ เช่น ลำสังข์ศิลป์ชัย ลำกาฬเกศ ลำสีธนมโนรา ลำแดงอ่อน ลำผาแดงนางไอ่ ลำขูลุนางอ้ว เป็นต้น

หากผู้ใดมีความชำนาญในการจดจำหรือท่องจำบทกลอนเนื้อหาของนิทานหรือวรรณกรรมเหล่านี้ได้ บุคคลผู้นั้นก็ได้ชื่อเป็น หมอลำ แนวการสันนิษฐานอีกแนวหนึ่งเกี่ยวกับความหมายของคำว่า ลำ มีว่า เดิมทีนั้นวรรณกรรมหรือนิทานพื้นบ้านอีสานนิยมจารหรือบันทึกไว้ในใบลานหรือบนตัวไม้ไผ่ (ผิวไม้ไผ่) หรือลำไม้ไผ่ฉะนั้นนิทานพื้นบ้านเหล่านี้จึงมีคำว่า ลำ นำหน้าแนวทางสันนิษฐานทั้งสองแนวนี้ ดูเผินๆ ก็น่าจะเป็นเช่นนั้น แต่หากจะวิเคราะห์จากข้อมูลหรือหลักฐานที่พบอยู่ในถิ่นต่างๆ ของคนไทยแล้วคำว่า ลำ นี้ น่าจะมีที่มาต่างไปจากนี้โดยเหตุผลดังต่อไปนี้ ในท้องถิ่นภาคเหนือของไทยและภาคเหนือของลาวใช้คำว่า ขับ แทน ลำ เช่น (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ม,ป,ป) ขับซอ ขับเชียงขวาง ขับหลวงพระบาง เป็นต้น ส่วนในภาคอีสานของไทยและภาคใต้ของลาวใช้คำว่า ลำ เช่น ลำผีฟ้า ลำพัน ลำกลอน ลำหมู่ ลำเพลิน ลำซิ่ง ลำสั้น ลำยาว ลำล่อง ลำอ่านหนังสือ ลำสีพันดอน ลำโสม ลำมหาชัย ลำคอนสวรรค์ ลำสาละวัน ลำตั้งหวาย และลำบ้านซอก เป็นต้น ส่วนในภาคกลางของไทยนั้นเดิมใช้คำว่า ขับลำนำ และคำว่า ลำ นั้นนิยมใช้เป็นคำนำหน้าสำหรับเรียกชื่อเพลงไทยเดิม เช่น ลำสร้อยสน ลำพัดชา และลำนางนาค เป็นต้น หลักฐานเหล่านี้มีปรากฏในตำนานมโหรีปีพาทย์ ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชราชานุภาพ ต่อมาเปลี่ยนมาเป็นร้อง หรือขับร้องอย่างในปัจจุบัน ฉะนั้น คำว่า ลำสังข์ศิลป์ชัย ลำกาฬเกศ ลำสีธนมโนรา ที่เป็นชื่อของวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน ก็ดี เพราะคำว่า ลำสร้อยสน ลำพัดชา หรือลำนางนาคก็ดี น่าจะหมายถึงลำ

นำมากกว่า ที่จะหมายถึงความยาว เพราะวรรณกรรมอีสาน หรือเพลงไทยเดิมเหล่านี้ ใช้สำหรับเป็น
 นำหรือทำนอง หรือที่ทางภาคกลางเรียกว่า ชับลำนำน้า นั่นเอง คำเต็มที่ถูกต้องน่าจะเป็น นำนำสังข์
 ศิลป์ชัย นำนำกาฬเกศ นำนำสีธนมโนรา นำนำสร้อยสน นำนำพัตชา และนำนำนางนาค (เจริญชัย ชน
 ไพโรจน์, 2556)

สรุปได้ว่า การขับร้อง หรือการลำ การนำเอาเรื่องในวรรณคดีอีสานมาขับร้อง หรือมาลำ
 เรียกว่า ลำ ผู้ที่มีความชำนาญในการขับร้องวรรณคดีอีสาน โดยการท่องจำเอากลอน มาขับร้อง หรือ
 ผู้ที่ชำนาญในการเล่านิทานเรื่องนั้น เรื่องนี้ หลายๆ เรื่องเรียกว่า หมอลำ ความเป็นมาเนื่องมาจาก
 ภาคอีสานประกอบด้วยกลุ่มวัฒนธรรมหลายกลุ่ม ที่สำคัญได้แก่ กลุ่มวัฒนธรรมหมอลำ กลุ่ม
 วัฒนธรรมเจริญ-ตรีม กลุ่มวัฒนธรรมเพลงโคราช กลุ่มวัฒนธรรมโล้ กลุ่มวัฒนธรรมแสก และกลุ่ม
 วัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ในแต่ละวัฒนธรรมก็จะมีการเล่นเป็นของตนเอง แต่ในที่นี้จะกล่าว
 เฉพาะการเล่นของกลุ่มหมอลำเท่านั้น กลุ่มวัฒนธรรมหมอลำ คือ กลุ่มวัฒนธรรมที่ใหญ่ที่สุดและมี
 ประชากรอาศัยอยู่ในทุกจังหวัดของภาคอีสาน ลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มนี้ คือ พูด
 ภาษาไทย-ลาว ผู้หญิงถูกผ้าถุงแบบธรรมดา ไม่มีหางหรือโจงกระเบน กินข้าวเหนียว ปลาแดก มีแคน
 เป็นเรื่องดนตรีเอก และมีหมอลำเป็นการเล่นที่สำคัญที่สุด

ฉันทลักษณ์ของกลอนลำสามารถแบ่งได้ 3 ประเภทคือ (ไพบุลย์แพงเงิน, 2534 ; อ้างอิงมา
 จากเจริญชัย ชนไพโรจน์, 2516)

1. กลอนตัดกลอนตัดหรือกลอนกาพย์หรือกลอนลำแบบวชิรปิ่นดีมีลักษณะดังนี้คือไม่
 จำกัดจำนวนวรรคหรือท่อนหนึ่งมี 7-12 พยางค์วรรคหนึ่งมี 4 จังหวะพยางค์สุดท้ายของวรรคหน้าสัมผัส
 กับพยางค์ ต้นของวรรคถัดไปและไม่กำหนดวรรคยুক্তแต่ให้เพิ่มบุรพบทเข้าอีกตั้งแต่ 2 คำถึง 4 คำก็
 ได้และคำที่ท้ายกันนั้นถ้าขัดข้องจะเลื่อนออกมาให้ท้ายกับคำบุรพบทก็ได้และให้ใช้คำภายในให้มากขึ้น
 เท่านั้น

2. กลอนเย็นเป็นกลอนที่มีลักษณะเหมือนกับกลอนลำแบบวิชชุนาลีคือบทหนึ่งมี 7-12
 พยางค์วรรคหนึ่งมี 7-12 พยางค์วรรคหนึ่งมี 4 จังหวะมีการกำหนดวรรคยুক্তเอก-โทตามแผนผังใน
 กลอนบทหนึ่ง (4 บาท) นั้นต้องให้มีเสียงเอก 6 แห่งเสียงโท 5 แห่งประจำตามที่บังคับไว้และถ้าคำที่ลง
 เสียงเอกนั้นถ้าขัดข้องให้ใช้คำตายแทนได้ซึ่งมีข้อยกเว้นบางอย่างคือคำที่หนึ่งในบาทที่ 4 นั้นตามปกติ
 ต้องเป็นคำสุภาพ แต่ถ้าขัดข้องจะใช้เสียงเอกก็ได้และคำที่ 5 ในบาทที่ 3 นั้นถ้าใส่เสียงโทได้เสมอไปก็
 ยิ่งไพเราะมากถ้าไม่ได้ ก็ปล่อยให้คำสุภาพตามเดิมส่วนการใช้คำภายในให้คำสุดท้ายในบาทที่ 1
 หรือบาทต่อไป (คำที่ 7 ของทุกๆ บาท) ท้ายกับคำที่ 1.2.3 คำใดคำหนึ่งของบาทต่อไปโดยคำที่ท้าย
 กันนั้นให้กำหนดเอาเสียงสระ เป็นเกณฑ์อย่างกำหนดเอาตามเสียงเอกโทและถ้าขัดข้องจะเลื่อนคำ
 ท้ายออกมารับกับคำบุรพบทก็ได้

3. กลอนเตี้ยแบ่งออกได้ตามท่วงทำนองภาษาที่ใช้จะแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือลำเตี้ยแบบพื้นบ้านโดยใช้ภาษาพื้นบ้านอีสานในการแต่งกลอนลำและลำเตี้ยแบบไม่ใช่พื้นบ้านซึ่งมีข้อสังเกตคือท่วงทำนองเพลงนำมาจากถิ่นอื่นที่ไม่ใช่ถิ่นอีสานและใช้ภาษาไทยภาคกลางในกลอนลำเป็นส่วนใหญ่ โดยลำเตี้ยแบบไม่ใช่พื้นบ้านสามารถแบ่งได้เป็นเตี้ยพม่าและเตี้ยโขง

หมอลำแบ่งตามทำนองทำนองของกลอนลำสามารถแบ่งออกได้ดังนี้

1. ลำทางสั้นเป็นกลอนลำที่มีท่วงทำนองการเดินกลอนที่รวดเร็วกระชับไม่มีการเอื้อนเสียง(ยกเว้นในตอนท่เกริ่นลำหรือตอนขึ้นลำ) ใช้สำหรับบรรยายเนื้อความที่ต้องการความรวดเร็วโดยมุ่งถึงเนื้อหาสาระของคำกลอนมากกว่าจะมุ่งเอาความไพเราะเพราะพริ้งในบางครั้งหมอลำจะใช้ลำคละกันไปกับคำพูดที่เป็นประโยคพุทธธรรมดาซึ่งมีทำนองเป็นลักษณะของ“กลอนตัน” ปนกับ“คำพูด” ก็มีส่วนใหญ่เราจะใช้ทำนองลำทางสั้นในคำกลอนที่เป็นการตอบปัญหาหรือสอบถามปัญหาเล่าประวัติหรือนิทานวรรณคดีบรรยายเนื้อหาคติโลกหรือทางคติธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการลำซึ่งผู้ซึ่งมีหมอลำชาย 2 คนแข่งขันชิงหมอลำหญิงเพียงคนเดียวเราก็ใช้กลอนลำทางสั้นนี้เองในการโต้ตอบและแข่งขันสำหรับรูปแบบของลำทางสั้นนั้นจะประกอบไปด้วยกลอนเกริ่นแล้วติดตามด้วยกลอนเย็นซึ่งเป็นกลอนบรรยายเนื้อความและส่วนที่สามเป็นบทลงท้ายที่มักจะใช้ประโยค“ท่อนี้แล้ว”

2. ลำทางยาวหรือลำล่องเป็นทำนองลำที่ผสมกับชื่อของกลอนนั่นเองกล่าวคือเป็นคำกลอน ที่มีทำนองช้าอ่อนโยนเพราะมีการเอื้อนเสียงเพื่อให้เกิดความไพเราะจับใจผู้ฟังลำเป็นการบรรยายหรือพรรณาสภาพของธรรมชาติ เช่นแม่น้ำภูเขาทะเลความรักความปลื้มปิติความแห่งแล้งกันดารความน่าเวทนา เป็นต้นซึ่งบางครั้งเราเรียกลำทางยาวว่า“ลำล่อง” นั้นเองรูปแบบของกลอนลำทางยาว ก็คล้ายกับกลอนลำทางสั้นนั่นเองคือมีกลอนเกริ่น (กลอนขึ้นลำ) กลอนเย็นอันเป็นกลอนบรรยายความและคำลงท้าย (กลอนจบ)

3. ลำเตี้ยท่วงทำนองของลำเตี้ยที่พบในหมอลำกลอนมี 4 ทำนองคือ 3.1 เตี้ยธรรมดาเป็นกลอนลำเตี้ยที่เชื่อว่าเกิดขึ้นก่อนลำเตี้ยทำนองอื่นสำเนียงที่ใช้ลำจะออกเป็นสำเนียงลาวเตี้ยธรรมดานิยมลำต่อจากลำทางยาวหรือเอาไปแทรกไว้ในกลอนเดินดงของหมอลำหมู่ เพื่อขัดจังหวะหรือเปลี่ยนบรรยากาศให้ผู้ฟัง 3.2 เตี้ยหัวโนนตาลหรือเตี้ยหัวดอนตาลซึ่งเรียกสั้นๆว่า“เตี้ยดอนตาล” เป็นทำนองเฉพาะของหมอลำในเขตท้องที่อำเภอดอนตาลจังหวัดมุกดาหารเดิมนิยมเล่นในหมอลำหมู่ ภายหลังหมอลำกลอนนำมาลำแต่ไม่ค่อยนิยมลำทำนองลำเตี้ยหัวดอนตาลเป็นทำนองลำที่มีความอ่อนหวานละมุนละไมลายแคนที่ใช้ลงท้ายมักจะใช้สายสุดสะแนนไปซ้ายหรือสายสร้อยสำเนียงลำเป็นอีสานแท้เช่นเดียวกับเตี้ยธรรมดาบทกลอนที่ใช้ลำส่วนใหญ่เอามาจากฉญาเกี่ยวกับ 3.3 เตี้ยพมานี้เป็นกลอนลำสำเนียงภาคกลางเช่นเดียวกับเตี้ยโขงต่างกันที่ทำนองซึ่งเตี้ยพม่าดัดแปลงทำนองมาจาก เพลงพม่ารำชวานมีเนื้อร้องสั้นๆร้องโต้ตอบกันระหว่างหมอลำชาย-หญิงส่วนมากมักใช้ลำแทรกกับลำเตี้ยประกอบอื่นซึ่งอาจไม่เห็นชัดเจนว่าเป็นลำเตี้ยเพราะจะขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นเนื้อเรื่อง

นอกจากหมอลำบางคนอาจบอกว่าเป็นเตี้ยพม่า 3.4 เตี้ยโขงเป็นทำนองลำเตี้ยที่มีสำเนียงเป็นภาษาไทยกลางซึ่งเดิมใช้ลำในลำกลอนแต่ปัจจุบันได้นำทำนองมาร้องในเนื้อร้องเพลงไทยสากลกลอนลำเตี้ยโขงส่วนมากจะลำสลับกับเตี้ยธรรมดาหรือเตี้ยพม่าซึ่งมีจังหวะลีลาและระบบเสียงในการลำเป็นแบบเดียวกัน

ตัวอย่าง ลำล่องจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่

ชื่อกลอนลำ “จำใจลา” (การสั่งลาของผาแดงที่มีต่อนางไอ่)

โอนอ.,,

มาบัดนี้, พี่สี้ได้พรากน้องเหินห่างกัลยา

ขวัญตาเอยสีตุงเดินเพลिनย้าย

สายใจแก้วจอมขวัญอ้ายสีสั่ง

อย่าฟ้าวังหม่อมอ้ายมีคนซ้อนใหม่แทน

ขอให้น้องหนักแน่นคือแทนหินผา

อ้ายสีลานงแพงดุงไปปรอซ้า

ปลาสิลาแม่น้ำคำเอยสีเอ็นสั่ง

ซึ่งสีไกลลูกโต้นคนสีให้แอ่วน่า

สีได้ไปคนกำกรรมเก่าหรือไต่

ในหัวใจยังคิดหวังพระนางนงน้อย

คำสีโก(ล)สายสร้อยกลอยมันสิลาป่า

หมาสีไกลข้าวปั้นกระสันให้แอ่วหา

ปูปลาลาแม่น้ำข้าวกำสิลาหนอง

ดอกบัวทองสิลาบึงบัวพี่ชายสิลาน้อง

หนองสิลาวังน้ำนาทามสิลาท่ง

ผมป่งไกลกะตันหวิสีซันบ่อนไต่

นกสิลาคอนไม้ป่าไผ่ในดง

คือกับอ้ายยีนง,,, ๆๆบ่อยากหนีไกลเจ้า

เหงาใจแพ้ยามอ้ายแลเห็นนวลน้องให้อ้ำ

งามขำเอยมือนี่ไต่อ้ายสีต่วนเดิน

ปากอ้ายฮ้องเฮียกเอ็นเอ็นสั่งขวัญตา

อย่าได้ลืมสัญญาต่อกันเดอน้อง

พูน บัณฑิต ชิว

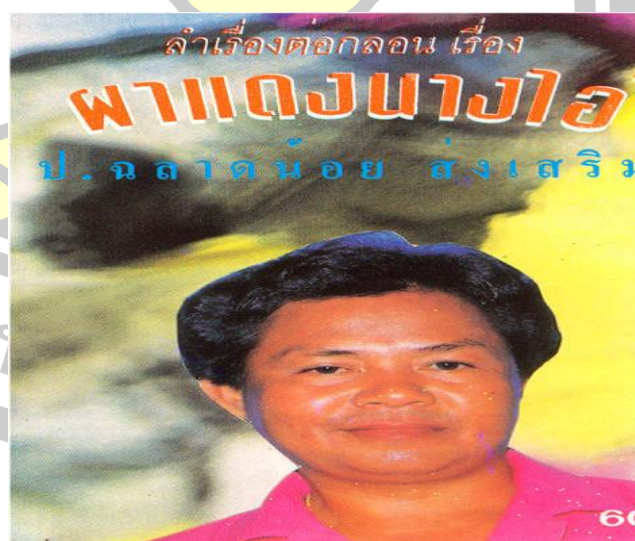
หมองใจเศร้าเหงาอรุร่าบ่าปวง,,,
 เหลียวเห็นดวงดอกไม้ใจอ้ายอำคะนิง
 อ้ายเคยได้กล่อมกลิ้งเคยอยู่เทียมสอง
 เคยอยู่ครองนงนุชแต่สีไกลไปแล้ว
 นับมือไกลกันแห่หัวเหือสีไกล(ล)ฝั่ง
 ดอกสะม้งลาถึงกำนบันแล้วหล่นลง
 ดงสีลาป่าไม้้น้อยใหญ่ไพรหนา
 ปลาสีลาวังเวินบวกหนองคลองน้ำ
 ยามลมต้านฟานเอย,,สีลาหน่าง
 หมากค่างไกลหมากกึ่งชิงสีให้ต่อนกทา
 กาสีไลไคน้อยอ้ายสีห่างฮามสวน
 ดอกลำดวนหวนหอมสีห่างกอไถ(ล)ต้น
 ฝนสีลาฟากฟ้าอุป(ล)าสีลาบวก
 ฮวกสีลาแม่น้ำนางน้องค่อยอยู่ดี
 ปลีสีลาออกกล้วยควายหนุ่มสีลาไถ
 เอือนคี่ไฟสีลาคร้ว,,, ๆๆบักถั่วลาลงค่าง
 ช้างสีลาคนเอ้ควายบักเลสีลาท่ง
 จงอยู่ดีเถิดน้องอย่าหมองเศร้าเก่าคน
 กบสีลาหม่องซันในฮ่อมฮูป
 หมูป่าลาไพรพง,,, ๆๆจากดงบมีฮ้อน
 ดั่งสีลาโตมือนสวนมอนสีลาจ่อ
 ปอลีลาเชือกอ้องควายนันค่อยอยู่ดี
 หมีลาฮังเผ็งไปนอนอยู่จำศีล
 คนจีนลายนานตาวมาทางพี
 ศรีสีลาใบหน้าบาทาสีลาเก็บ
 เสิบสีลาปีแ่แคนไค้ขลุ่ยซอ
 ทอสีลาเยาเส้นเดือนเด่นสีลาไป
 ไนสีลาจากหลาบหมั้นมาของ้อ
 นอสีลาจากช้างเสื่อสาขสีลาป่า
 ม้าสีลาท่งกว้างไปหลบซันอยู่ดอย
 กอยสีลาหวดฮ้างเหินห่างไปไถ(ล)

พูน บัญชี

บั้งไฟหมื่นไฟแสนลีห่างหนีไปหน้า
 เอือนลีลาไฟหญ้าถ้วยยาลีลาคว่น
 น้ำไหลทวนบ่ได้ไหลล่องอย่างเดียว
 เกี่ยวลีลากอข้าวแมงตับเต่าลีลาบั้ง
 บั้งลีขอลาชู,,ให้อยู่ดีชะเดอน้อง
 คันแม่มกอลองหลบลิ้วงดนตรีฝัดบ่ม่วน
 หมากผีผวนอยู่ต้นอ้ายลาแล้วว่าจั่งได้
 ไหลลีลาปลาร้าเอ็นว่าเป็นไหคำ
 ด่าลีลาสีขาว่ามาคันไปฮอด
 มอดลีขอลาไม้พากันไปเจาะหวด
 ตีบหนดลาคระซำปอกปูนนั้นค้อยอยู่ดี
 พี่ลีลาเมื่อห้องบ้านเก่าเมืองอุดร
 เด็กคอนๆแล้วขอลาจากนางไปแล้ว
 ได้ยินเสียงแมวฮ้องเสียงดังอยู่มาวๆ
 พี่ลีไปฝั่งฟ้าไปแล้วลีหมั้นมา,,
 (คำก๊อน, 2549 : เว็บไซต์)

ตัวอย่าง ลำเรื่องต่อกลอนเรื่องผาแดงนางไอ่

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบ 14 ลำเรื่องต่อกลอนผาแดง นางไอ่ -ป,ฉลาดน้อยส่งเสริม

ตามเรื่องเล่าขานสืบต่อกันมามูลเหตุที่ทำให้เกิด "หนองหาน" ต้นลำน้ำป่าว ในปัจจุบันมีเรื่องเกี่ยวพันกับวรรณคดีของอีสานเรื่อง "ผาแดง - นางไอ่" นิยายรักระหว่าง "หนึ่งหญิงสองชาย" เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งพลาดรักและถูกทำร้ายจนตายก็กลายเป็นสงครามทำให้บ้านเมืองถล่มกลายเป็นหนองน้ำใหญ่และวรรณคดีอีสานเรื่องนี้เป็นปฐมเหตุของบุญบังไฟซึ่งเป็นประเพณีที่ขึ้นขึ้นลือชาของชาวอีสาน พระยาขอมผู้ครองเมืองเอกราชที่ตามิธิดานางหนึ่งชื่อ "นางไอ่คำ" เป็นสตรีที่มีรูปร่างงดงามอยู่ในวัยรุ่นและความงามของนางเป็นที่เลื่องลือไปถึงบรรดาเจ้าชายเมืองต่างๆจนเป็นที่หมายปองอยากจะได้มาเป็นคู่ครองทุกคนทำวผาแดงโอรสเจ้าเมืองผาโพงได้ทราบข่าวเล่าลือถึงความงามของนางไอ่ก็เกิดความหลงใหลใฝ่ฝันในตัวนางเป็นอันมากจึงวางแผนทอดสัมพันธ์ไมตรีด้วยการเตรียมแก้วแหวนเงินทองพร้อมด้วยผ้าเนื้อดีไปฝากนางไอ่เมื่อมหาดเล็กนำสิ่งของไปมอบให้นางไอ่ตามที่ทำวผาแดงประสงค์และเล่าถึงความงามองอาจ ผิ่งผายสมชายชาติของผาแดงให้นางไอ่ฟังเท่านั้นนางก็เกิดความสนใจและฝากเครื่องบรรณาการไปให้ทำวผาแดงเป็นการตอบแทนด้วยเช่นกัน ก่อนที่มหาดเล็กจะเดินทางกลับนางไอ่ได้ฝากคำกล่าวเชิญทำวผาแดงซึ่งตั้งทัพรออยู่นอกเมืองให้เข้าไปในเมืองขอมเพื่อพบกับนางด้วยเมื่อทั้งสองได้พบกันความรักก็เกิดขึ้นและรุนแรงอาจเป็นเพราะบุพเพสันนิวาสในชาติปางก่อนของทั้งคู่ในที่สุดทั้งสองก็ได้ครองรักกัน ฝ่ายทำวผิงคีโอรสของอดีตชาติบันดาลให้เป็นไปโดยเรื่องมีอยู่ว่าทำวผิงคีในอดีตชาตินั้นเป็นชายหนุ่มที่ยากจนและเป็นใบ้เดินทางขอทานไปตามหมู่บ้านต่างๆจนมาถึงบ้านของเศรษฐีคนหนึ่งจึงได้ไปขออาศัยอยู่และช่วยทำงานให้เศรษฐีคนนั้นโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยทำให้เศรษฐีพอใจและรักใคร่เป็นอย่างมากถึงกับยกลูกสาวคนหนึ่งซึ่งเป็นชาติปางก่อน (อดีตชาติ) ของนางไอ่ให้เป็นภรรยาทำวผิงคีในชาตินั้นเป็นชายหนุ่มที่ไม่เหมือนใครแทนที่จะรักใคร่ภรรยาของตนแต่เขาเขากลับไม่สนใจใยดีไม่เคยรวมหลับนอนด้วยกันแม้แต่ครั้งเดียวแต่ภรณาก็ไม่เคยปรึกษาบอกให้ใครทราบนางปรนนิบัติสามีเยี่ยงภรรยาที่ดีเสมอมาต่อมาทำวผิงคีคิดถึงบ้านจึงพาภรรยาเดินทางไปเยี่ยมบ้านเกิดเมืองนอนเศรษฐีผู้เป็นบิดาจัดเสปียงให้มีภรรยาเป็นคนหาบเสปียงให้

ส่วนหนุ่มผิงคีไม่เคยช่วยเหลือนางเลยทำให้นางลำบากและเหน็ดเหนื่อยมากในขณะที่เดินข้ามห้วยภูเขาและป่าดงพงไพรจนกระทั่งเสปียงที่นำไปหมดลงกลางทางทำวผิงคีเห็นต้นมะเดื่อมีผลสุกเต็มต้นจึงขึ้นไปเก็บกินต่างข้าวฝ้ายนางไอ่คอยให้สามีโอนผลมะเดื่อสุกลงมาให้ไม่ได้รับความสนใจ ส่วนสามีกินอิมคนเดียวแล้วลงมาจากต้นมะเดื่อเดินหนีไปนางจึงตัดสินใจขึ้นไปเก็บกินเองเมื่อนางกินอิมแล้วลงจากต้นมะเดื่อไม่พบสามีเดินตามหาอย่างไรไม่พบนางจึงมีความทุกข์ทรมานเป็นอย่างมากถึงต้นไทรริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่งนางจึงลงไปอาบน้ำและดื่มกินพอมีความสดชื่นขึ้นมาบาง"ชาติหน้าขอให้สามีนอนตายอยู่บนกิ่งไม้อย่าได้เป็นสามีภรรยาอีกเลย"ด้วยแรงอธิษฐานของนางในชาติต่อมาสามีของนางจึงเกิดมาเป็นทำวผิงคีส่วนนางได้เกิดมาเป็นนางไอ่

เมื่อนางไอ่ผู้มีสิริโฉมงดงามเติบโตเป็นสาวแล้วพระยาขอมผู้เป็นบิดาได้มีใบบัญชีกาแจ้งข่าวให้หัวเมืองน้อยใหญ่จัดบั้งไฟมาจุดแข่งกันที่เมืองเอกเซที่ตาจุดประสงค์เพื่อจุดขึ้นไปบูชาพระยาแถนอยู่บนฟ้าให้บันดาลฝนตกลงมาตามฤดูกาลประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งหากบั้งไฟของคนใดขึ้นสูงกว่าเพื่อนคนนั้นจะได้นางไอ่เป็นคู่ครองพระยาขอมได้กำหนดวัน ขึ้น๑๕ค่ำเดือน ๖เป็นวันงานทำให้บ้านเมืองน้อยใหญ่บุญบั้งไฟหมื่นบั้งไฟแสนมาแข่งกันมากมายงานบุญบั้งไฟครั้งนั้นนับเป็นงานที่ใหญ่โตมากพอถึงวันงานผู้คนหลั่งไหลมาทั่วทุกสารทิศมีการแข่งขันตีกลองหรือภาษาอีสานเรียกว่า "เสียงกลอง" กันอย่างครึกครื้นหนุ่มสาวต่างเกี่ยวพาราสีกันอย่างสนุกสนานแม้งานบุญบั้งไฟครั้งนี้ทางผาแดงจะไม่ได้รับหนังสือฎีกาบอกบุญแต่ได้นำบั้งไฟมาร่วมด้วยพระยาขอมได้ให้การต้อนรับทำผาแดงเป็นอย่างดีฝ่ายทางฝั่งคีโอรสเจ้าเมืองบาดาลทราบข่าวอยากมาร่วมงานที่เมืองมนุษย์ด้วยทั้งนี้เพราะทำพั้งคีต้องการชมโฉมนางไอ่เป็นกำลังอยู่แล้วและคิดในใจว่าจะต้องไปชมบุญบั้งไฟครั้งนี้แม้ว่าบิดาจะห้ามอย่างไรก็ตามก่อนที่พลขึ้นที่เมืองเอกเซที่ตาของพระยาขอมทำพั้งคีสั่งให้บริวารแปลงร่างเป็นมนุษย์บางเป็นสัตว์บางส่วนตนเองแปลงร่างเป็น"กระรอกเผือก"หรือภาษาอีสานเรียกกระรอกตอน"ออกติดตามชมความงามของนางไอ่ขบวนแห่ของเจ้าเมืองไปอย่างหลงใหลการแข่งขันบั้งไฟเป็นไปด้วยความสนุกสนานทุกคนจذจว่าใครจะชนะและได้นางไอ่เป็นคู่ครองซึ่งการแข่งขันบั้งไฟในครั้งนั้นทำผาแดงกับพระยาขอมมีการพนันกันว่าถ้าบั้งไฟของทำผาแดงชนะพระยาขอมจะยกนางไอ่ให้เป็นคู่ครองผลการแข่งขันปรากฏว่าบั้งไฟของพระยาขอมและทำผาแดงต่างไม่ขึ้นด้วยกันทั้งสองบั้งคงมีแต่บั้งไฟของพระยาแดดเมืองฟ้าแดดสูงยางและของพระยาเชียงเหียนเท่านั้นที่ขึ้นสู่ท้องฟ้าเป็นเวลานานถึงสามวันสามคืนจึงตกลงมาและพระยาทั้งสองเป็นอาของนางไอ่ด้วยการแข่งขันเพื่อได้นางไอ่เป็นรางวัลนั้นจึงล้มเลิกไป

เมื่องานบุญบั้งไฟเสร็จสิ้นแล้วทำผาแดงและทำพั้งคีต่างฝ่ายต่างกลับบ้านเมืองของตนในที่สุดทำพั้งคีทนอยู่ในเมืองบาดาลไม่ได้เพราะหลงใหลในสิริโฉมของนางไอ่จึงพาบริวารกลับมายังเมืองมนุษย์อีกโดยแปลงร่างเป็นกระรอกเผือกอย่างเดิมส่วนที่คอจะแขวนกระดิ่งทองไว้กระโดดไปเกาะอยู่บนกิ่งไม้ใกล้หน้าต่างห้องนอนของนางไอ่เสียงกระดิ่งทองดังกังวาลขึ้นนางไอ่ได้ยินเสียงกระดิ่งเกิดความสงสัยจึงเปิดหน้าต่างออกมาเห็นกระรอกเผือกมีความพอใจอยากได้นางจึงสั่งให้นายพรานฝีมือดีจากบ้านงพานตามจับกระรอกเผือกตัวนั้นให้ได้ไม่ว่าจะจับตายหรือจับเป็นนายพรานออกติดตามกระรอกเผือกที่กระโดดไปตามกิ่งไม้เริ่มตั้งแต่บ้านพันดอนบ้านน้ำซ่องนายพรานไม่ได้โอกาสเหมาะสักทีจึงไล่ติดตามไปเรื่อย ๆ จนถึงบ้านนาแบกบ้านดอนเงินบ้านยางหล่อบ้านเหล่าใหญ่บ้านเมืองพริกบ้านม่วงไม่มีโอกาสยิงกระรอกในที่สุดผลกรรมเก่าในที่สุดผลกรรมเก่าตามมาทันขณะที่กระรอกมาถึงต้นมะเดื่อที่มีผลสุกเต็มต้นก้มหน้าก้มตากินผลมะเดื่อสุกด้วยความหิวโหยในพรานจึงได้โอกาสยิง กระรอกด้วยหน้าไม้ซึ่งมีลูกดอกอาบยาพิษเมื่อถูกยิงทำพั้งคีในร่างของกระรอกเผือกรู้ตัวว่าตนเองจะต้องตายแน่นอนจึงสั่งให้บริวารนำความไปแจ้งให้บิดาทราบก่อนตายได้อิच्छานว่าขอให้เนื้อ

ของตนมีมากมายถึงแปดพันเล่มเกี่ยวพันพลีโยคนได้ทั่วถึงเมื่อกระรอกสิ้นใจตายนายพรานกับพวกนำเอาไปชำแหละที่บ้านเชียงแหวแบ่งให้ผู้คนที่บ้านใกล้เคียงและบ้านใกล้เคียงได้กินกันโดยทั่วถึงยกเว้นบ้านดอนแม่หม้ายที่ไม่มีผิวหรือบ้านดอนแก้วซึ่งเป็นเกาะอยู่กลางทุ่งหนองหานจึงรอดพ้นจากการถูกล่มทลายและยังปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน

เมื่อบรืวารไปบอกพระยาพิงคิพญานาคโกรธแค้นมากจึงสั่งบ่าวไพร่จัดพลขึ้นไปอาละวาดเสียงดังครืน ๆ ทั่วแผ่นดินขณะที่บ้านเมืองพระยานครล่มทลายอยู่นั้นท้าวผาดแดงกำลังขี่ม้า"บั๊กสาม" มุ่งหน้าไปหานางไอ่เห็นนาคเต็มไปหมดและเล่าเรื่องที่พบเห็นให้นางไอ่ฟังนางไอ่ไม่สนใจแต่ได้ทำอาหารที่มีกลิ่นหอมเป็นพิเศษมาให้ผาดแดงรับประทานท้าวผาดแดงจึงถามว่าเนื้ออะไรจึงมีกลิ่นหอมนักได้รับตอบว่าเนื้อกระรอกเผือกที่ถูกนายพรานยิงตายพอดตกตอนกลางคืนผู้คนหลับสนิทเหตุการณ์ที่ใครๆ ไม่คาดฝันก็เกิดขึ้นคือมีเสียงดังครืน ๆ ทั่วแผ่นดินเมืองเอกชะที่ตาของพระยาขอมล่มทลายลงเป็นหนองหานน้อยซึ่งเป็นต้นน้ำบาวในปัจจุบันท้าวผาดแดงทราบได้ทันทีว่าเป็นการกระทำของพญานาคจึงคว้าแขนนางไอ่ขึ้นหลังม้าบั๊กสามควบหนีออกจากเมืองเพื่อให้พ้นภัยแต่เนื่องจากนางไอ่ได้รับประทานเนื้อกระรอกเผือกกับเขาด้วยแม้จะหนีไปทางไหนพญานาคตามไปแผ่นดินล่มทลายไปด้วยท้าวผาดแดงมุ่งหน้าไปทางห้วยสามพาดเพื่อหนีไปเมืองผาโพงแต่ไร้ผลเพราะถูกพญานาคติดตามไม่ลดละในที่สุคนางไอ่ถูกนาคใช้ขนาดพาดตกจากหลังม้าและจมหายไปในพื้นที่นั้น

เมื่อนางไอ่จมน้ำไปต่อหน้าต่อตาท้าวผาดแดงกลับถึงเมืองผาโพงเกิดตรอมใจคิดถึงนางไอ่ตลอดเวลาข้าวปลาไม่ยอมกินจนผ่ายผอมและล้มป่วยในที่สุดตรอมใจตายตามนางไอ่เมื่อท้าวผาดแดงตายไปเป็นผีมีความอาฆาตพยาบาทต่อพญานาคอยู่ไม่วายครั้งมีโอกาสเหมาะผีท้าวผาดแดงสั่งไพร่พลเตรียมตัวเดินทางไปที่ไพร่กับพญานาคให้หายแค้นผีท้าวผาดแดงมีบรืวารผีเป็นแสนๆ การเดินทางผีเสียงดังอีกที่กบ้านแผ่นดินลุ่มได้รัยล้อมเมืองบาดาลซึ่งเป็นเมืองของพญานาคไว้รอบด้านต่างฝ่ายต่างใช้อิทธิฤทธิ์รับกันนานถึงเจ็ดวันเจ็ดคืนไม่มีใครแพ้ชนะฝ่าย "สุทโธนาค" เจ้าเมืองบาดาลซึ่งแก่ชรามากแล้วไม่ยากทำบาปทำกรรมต่อไปเพราะต้องการไปเกิดในภพของพระศรีอาริยมตไตรยจึงไปขอร้องท้าวเวสสุวรรณผู้เป็นใหญ่ให้มาตัดสินให้เมื่อท้าวเวสสุวรรณได้ทราบเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องของกรรมเก่าที่ตามมาให้ผลในชาตินี้และทั้งสองฝ่ายมีเหตุผลพอๆ กันท้าวเวสสุวรรณจึงขอให้ทั้งสองฝ่ายเลิกรบต่อกันไม่ต้องฆ่ากันให้มีเมฆตาต่อกันให้รักษาศีลทำปฏิบัติธรรมและให้มีขันติธรรมทั้งผีท้าวผาดแดงและพญานาคได้ฟังคำสั่งสอนของท้าวเวสสุวรรณเข้าใจในเหตุผลต่างฝ่ายต่างอนุโมทนาสาธุการเหตุการณ์จึงยุติลงด้วยความเข้าใจอันดีต่อกันและอภัยกันที่สุดในที่สุด

ตัวอย่าง กลอนลำผาแดงนางไอ่ (ตอนที่1) คณะฟ้าสีคราม

(ลำ:พญาขอม)โอโย...วาสนาพี่หมอลำนี้มันน้อยละប់หวังคอยสิได้มายละมาเสียดายแต่น้อยแต่จดหมายส่งน้องน้อยไปแล้วแมนพอแยงสวยพอเพลโอโย...ละนาศรัทธาเออยนะโมแปลว่าข้าขอยอน้อมสาธุการองค์สมเด็จพระไตรภูมิแก้วด้วยจิตใจที่ผูกแ้วบมีแนวสิพล้อยต่างจงมาแปลงหนทางให้แก่ข้าผู้น้อยปัญญาตื่นปลี่ยนเขาเรื่องต่างๆหลายคนมากแล้วเว้าเขียนแต่งแปลงประดิษฐ์มาจากแนวความคิดเป็นเรื่องจริงก็มีบ้างอารมณ์เขียนประพันธ์แต่งแซมของดีมีแนมีบ่อนถามบ่อนแก้หน้าตื่นพิศดารมีพ้อเมืองแม่บ้านเรื่องใหม่ทันสมัยไปนากาลเวลาพัฒนาบมียังเปลี่ยนนำใจคนฟังคือกันกับแพซันทรงผมพวกผู้บ่าวมีทั้งสั้นทั้งยาวทรงก็กโกธิบปี่มีเรื่อยเปลี่ยนสไตล์เรื่องใหม่ๆสุดๆก็ได้ลำเป็งแล้วจนหล้าเมื่อแต่เที่ยวจาซุมคุณตาคุณยายวออยากฟังนิทานเค้าฟ้าสีครามก็เลยเอามาพื้นหวนกลับคืนพื้นมาใหม่เรื่องผาแดงกับนางไอ่เมืองหนองหาญห้วยน้ำพองยังเป็นหมองให้ท่านเห็นห้วยบักสามท่าเด่นห้วยเชียงส่งท่งสาวไซทั้งสงยางสงเปือยเพิ่นว่ากันบ่ทันฮ้างแมนผู้ได้ลงมาสร้างเมืองสงยางฮู้แล้วไปอยู่ทางกมลาไสยกาฬสินธุ์บ้านผู้ข้าสิมาเว้าสู่ฟังอะติเตกียังได้ยินแต่ครั้งพวกเฒ่าเก่าโบราณจาว่าบ่จริงผิดเห็นมาอีปุดาเพิ่นพาเว้าคีนนี้เอามาเล่นสมมุติตามท้องเรื่องถ้าฟังไปบ่ได้เรื่องอภัยให้ผู้แสดงโอ้นอนางโอโย,,ละนา

(พูด:พญาขอม) ขอวันทาขมาน้อมข้านี้ชื่อพญาขอมปกครองบ้านอยู่ในย่านก่อนสิเป็นเมืองหนองหารประวัติเดิมตั้งแต่ก็ไผคงฮู้คู่สุคนเมืองคิตาหนีบ่พื้นนาคมนันกันให้เป็นหนองลงมาฟังบทกลอนบ่อนสิเอามาเว้ามือนี้เป็นเวลาเช้าเขาตวยพาลาเลิกบ่เห็นเมียและลูกน้อยไปคอยท่าเบ็งกะนี้

(ลำ:พญาขอม) ฟังก่อนท่านศรัทธาพอแต่กลายเดือนห้าคิมหันตะฤดูผ่านเดือนหกมาปีชาลฟ้ามัน ฮ้องตั้งตั้งพลังเต้าเงาฝนบ่เขียดฮ้องจันๆไบไม้บ่พงวมเขี้ยวปรึกษาไบที่ว้ายวางกางกอพวมพื้นกำลังจุ่มจ้ออยู่น่ากอดได้แตกห่างฝนตกมาน้ำท่งควายตุ้เกือกขี้ต่มฟังเสียงขอควายฮ่าวดอนหัวนาเด็กน้อยไล่ผู้ไลนาไล่ไฮเสียงฮือๆพองฮ้ายบักเขาโค้งให้ย่างไวเหลียวลงไปท่งนาเห็นแต่น้ำฟ้าตองกล้ามันก่องพวมเขี้ยวเจ้าของเที่ยวเอาปุ๋ยหว่านลงนอซังน้ำหลกไปดำได้สามมือพอดิตต่มถอดขาไก่บ่ทันโดนผัดกอใหญ่่น้ำใสๆปงามโค้งกำลังหย่าอยู่แขนมาบัดนี้ละยาแม่ฟ้าสีครามพวมกำลังกล่าวแก่ประวัติเก่าเมืองหนองหารบัณฑิตจารย์ผู้เคยเห็นโปรดจงเป็นครูเค้าฟังแต่ฝูงคนเค้าเพิ่นพาจามาหลายเส้นคนเดียวนี้บ่ทันเห็นพญาขอมไอ่หล้าจักเป็นหน้าผู้จั้งได้ผู้เขียนกลอนเพิ่นกะฟังจ้อได้เค้าโครงเรื่องเมืองคิตะมาติดตามผลงานพวกลูกหลานกำลังเริ่มการแสดงในคราวนี้ฟ้าสีครามพวมเปิดบ่พวมสักซุมอยู่กลางหนองฮาไปงมปลาค้อไล่ละโตสิได้ไปใส่แลงแกงนัวโอโย...คุณยายเอ๊ย

(ลำ:นางไอ่) โอโย...,ป้อหลอเอ๊ยป้อหลอใหญ่แม่พวมบ่อยป้อหลอน้อยแม่พวมแพงกินแลงแล้วแม่กล่อมนอนโอโย...ละนาละมาบัดนี้ฟ้าสีครามพวมไซตัวสมมุติตามให้คนฮู้คอยฟังดูอย่าใจม่อสิเป็นรองหรือเป็นต่ออย่าฟ้าวไซห่อแบ็งกระเป่าแห่งหาเสียเริ่มยกหนึ่งกำลังออกสตาร์ทวิ่งลุกขึ้นแล่นบ่

ทันหันยังตามหลังบ่ทันแซงแก่งเขาบ่ทันได้พิสมัยเพชรลมโชนกำลังมายืนร้องบนเวทีให้ไฟส่องบ่ทันฮอดเกียร์สองสามยังมีสีทำไ้อัยลุงป่าถ้าเบิ่งเาก่อนลิสम्मุตีเว้าเข้าในเรื่องบัดเรียงจตพีชวัญชัยแสงยศเพิ่นแบ่งปันบ่ทันพ่องตัวของพิสมัยน้องสมมุตินามเป็นนางไ้อ่แฟนบ่ต้องสงสัยฟ้าสีครามนามชื่อนี้บุญมีอ้ายกะอยู่นำลมปีก่อนกับปีนึ่กะคือเกาบไปใส่พีชวัญชัยที่บุญมีบ่เปลี่ยนแปลงให้วางฮ้างขอยกันลำซอนกันสร้างบ่ปีนเกี่ยวให้พล้อยต่างผู้เพิ่นจ้างฟ้าสีครามขอรับรองได้สุ่มมือไปลำให้บ่เปลี่ยนโตใหม่นางลำแม่สิริรูปบ่ไก้กายน้องกำคือกาชีวิตเป็นชวานากำกะตามแต่เพียงร่างใจของนางยังคงที่เป็นคนมีอุดมการณ์บ่หลบปีนหลบไปลำแต่น้อยจนใหญ่อาศัยแฟนช้อยยังให้ใหม่้องจ้งค้อยตั้งฮานี้ตักลงใจว่าสิมาอยู่ยังกับอ้ายที่ชวัญชัยฟ้าสีครามบ่ไปใส่พิสมัยกะเคยเว้าแล้วคั้นแม่เนซางนี้สิวางมือชามฮ้อยอ้าวตัดสินใจคักแล้วจ้งมาเว้าแม่สิริฟังขอขอบคุณพวกแฟนฯอีกครั้งที่มานั่งเป็นระดับจัมมิตรฟังผาแดงบ่อนสิไปบ่มีเข้าโตนามเข้าเป็นสาวมาชื่อนางไ้อ่เมืองคีตะนครใหญ่พญาขอมเป็นผู้เฝ้าสิไปเว้าพ่อก่อนนาสิไปเว้าพ่อก่อนนาไอย...นอ., ไอยละนา

(พูด:นางไ้อ่) ฉันทินามกรเค้าโฉมเฉลาว่าแก้วไ้อ่พ่อแม่ตั้งแต่งให้ไผ่กะเว้าคู่สุคนเป็นลูกสาวผู้ตันของพ่อพญาขอมเลานครคีตาใหญ่มาสิบเจ็ดย่างทุกปีมาพ่อกะพาทำสร้างเอาบุญบั้งไปใหญ่ส่งสารไปบอกพ่้องไกลไกลให้ด่วนมามีมือนี้ก็ลยาแก้วสิไปหาพระเจ้าพ่อบ่ก่อนนาฮาเพิ่นมีเรื่องเว้าแต่ยามเช้าก่อนนาย

(ลำ:นางไ้อ่) แล้วขยายกลอนงอหาซื้อหมอลำดั่งฟังกันง่ายขอขอบคุณแฟนทั้งหลายเทิ่งผู้เชียผู้หย่องให้ดั่งก้องทั่วอีสานฟ้าสีครามบ่เคยลิมดอกท่นพวกน้องที่ผู้มีใจพิสมัยเพชรลมโชนยังจ่มหาอยู่แต่ป่าขอวันนาไหว้หากแฟนฯสนใจไ้อ่ใหม่้องบ่เลิกง่ายหากแฟนฯทั้งหลายยังชอยชวยหย่องสิลำร้องอยู่ต่อไปฝากแแต่ฝากเสียงมารับใช้อย่าฟ้าวหน้ายอยากอายุเขาเอาหมอลำคนจนให้ก้อมใจอย่าไลเว้นได้เห็นปลาอย่าลิมชองลงฟังไปहांได้เรื่องฮอดเดือนยี่เดือนเจียงहांมีงานแจกเข้าจ้งเอาน้องไปชอยลำบัดนี้พัวดอกลำนางไ้อ่ใจถวิลจักไปทูลพระบิดาพ่อพญาขอมเจ้าเวลาสามโมงเช้าสิลงตางไปเว้าพ่อละรอถ้าฟังคั้นบ่อนหน้าสิมาเว้าแม่เนซางสิมาเว้าแม่เนซางเอ...ไอย..ละนา

(ลำ:พญาขอม) อนิจจิงสังขารชอนตั้งแต่องค์พุทธานันดรนิพพานได้ไกล่ล่วงเวนิสัตว์ทั้งปวงปุณฺชนใหญ่บ่อยากคอยพ้อว่าสิยังเกิดมาแล้วไผ่กะฟ้าวตั้งบ่ได้นั่งนอนเฉยเทิ่งคนรวยคนจนได้ส่วนสนทุกแลงเข้าหาเทิ่งปลาเทิ่งเข้าชนลงมาบ่ได้จ่มหามาไล่่ท้องหนองบ่อ้อมบ่เป็นบางคนนั้นแม่เนซางคกะบ่เว้นแดดจี้บ่มีถอยไผ่สิไปนอนคอยให้จ้อยตายบ่บ่บ้องคสมเต็จพระสัมมาผู้เพิ่นหลังเห็นช้ออนิจจิงตั้งบ่เทียงจ้งหาทางหลีกเลี่ยงให้มันพ้นมนุษย์คนหนีไปแล้วพุทธรองค์กะบ่พ้นวันहांทางตายทางสายกลางได้ทำเพียรบ่อนพระองค์ได้เรียนรู้อาณผู้หวังข้ามมหาภิกขุแกงอย่ามัวฮักมัวแพงหา มาแกะก่อไว้ให้ทานสร้างแม่เนซางบุญไอยนอขาย...คุณยายเอ้ย,,ละนา

(พูด:พญาขอม) บามื่อนี้บ่เห็นแก้วแก่นไ้ทางไ้บุตรตาทั้งสนมเสนาไฟเมืองมาเฝ้าองค์พญาขอมเจ้ามาเนาปางทอดพระเนตรสังเกตุถึถ้วนวนฐู้คู่สู่นวหากลูกมาฮอดแล้วจะเว้าเรื่องปรึษาทั้งไ้ขุนเสนาเรื่องบุญสิมาไ้กล่เบ็งกะนา

(โฆษก:พูดเกริ่นเล่าเรื่อง) พี่น้องเอ๋ยต้อจากนั้นพอแต่สมสะอาดไ้แก้วไ้มาเถึงทั้งไ้ขุนเสนาคู่สูคนมวนพ้อมตกลงกันหาหม้อสิเอาบุญบั้งไฟใหญ่ประเพณีเคยแต่งไว้บ่มีให้ดอกเสื่อมสุญชาวบ้านเตรียมข้าวบูนกะบอกข้าวถึงกันทานเอ๋ยเดือนหกเพ็งวันจันทร์ให้แท้ไฟมาโฮมเต้าเอาลูกสาวพนนไว้เป็นรางวัลบั้งไฟใหญ่หันมาไขปองท้าวผาแดงพี่พ้ออยู่ไกลเบ็งกะนาได้แกหม้อบุญมีน้อยสมมุติตามหน้าที่บุญมีเอ๋ยจับคตบ่อนวันนิทานจันบ่อนสิไปเบ็งกะนาหล่าเอ๋ย

(ล่ำ:ผาแดง) โอเอ...โอเอคนเอ๋ยคนคนหากันบ่ทันพ้อไฟเด้น้อมมาตั้งชื่อเว้าท้อไ้ผ่นแห่งต้อคนบ่มีบ่อนแล้วยามสิฮอดแมนบ่มีโอเอ,,ละนา,,ละนาอันนี้ละศรีทธาอรหังตนเฮียมเข้าบุดูชนธรรมดาบ่ทันได้พ่นผ่านบ่คือองค์โพธิญาณผู้เพินตักสิเลสนพ่นบ่สนเกี่ยวเทียวอบายนบ่ตั้งแต่พุทธองค์เพินลวงย้ายสองพ่นกว่าปีปลายตายเป็นเพียงกายไ้ลวงหนีโอเอแต่โดนแล้วคำพระองค์ยังผุดผัวเป็นแนวทางให้เขาได้สาธุชนน้อยใหญ่ยังบูชากราบไหว้ยามแลงเข้าไ้เล่าหานาคราผาดังยังมีเมืองหนึ่งนั้เพินว่าผาพงองค์ภูธรผู้เนาปางชื่อวผาแดงท้าวบ่แต่เป็นกษัตริย์สร้างบ่มีนางเทียบพระที่อยู่ไ้ในวังธานีเมืองผาพงแก้วซึ่งประสมมัน้อยากเทียวไปอุปปมาคือจ้งดวงดอกไม้ช่อนกลิ่นอินถวาหาแมลงมาตอมทั่วแสวงบ่มีได้คนเฮามีหัวใจนคนเดียวมันหมองศรีออยากหาเอาแม่บักเตงทำบุญคู่มาเถึงยังสิมีผู้เว้ายามสิเข้าแมนบ่อนอนโอเอ...ละนาศรีทธาเอ๋ย

(พูด:ผาแดง) เสตจพ้อเสตจแม่เพินสวรรคคตแล้วไ้จากผาแดงราชทานเวียงวังกะแมนผนครองต้อมเป็กษัตริย์ครองสร้างบ่มีนางมาเป็นคู่อยู่ผู้เดียวมันว่าเหวบัดไ้เด้จ้งสิเห็นมาไ้รับข่าวเจ้าผาพ้อพญาขอมเอาลูกสาวเป็นรางวัลแข่งขันบั้งไฟเอ้ทำบุพเพพาสสร้างสิเห็นนางแก้วไ้จ้งต้องตคแต่งตั้งไฟบั้งแท้ไปเบ็งกะนา

(ล่ำ:ผาแดง) มโนในผาแดงนอนตะแคงผู้เดียวให้อกไ้ในทรวงเพราะไ้คู่อยู่กับผุงไฟร์บ้านนานแล้วขาดแม่เมืองพ้อไ้ฮู้ข่าวน้องนางไ้ใจกระสันเขาว่าเป็นคนงามเปรียบดังสาวเมืองฟ้าไ้นางเอ๋ยตนเฮียมพื่บ่ทันไปเห็นหน้าในอรุภาะคิดแมนคั่นไ้เจ้าเป็นแฟนครองนครฮวมสร้างทางอ้ายสิอุ่ใจสาธุได้ขอไ้ให้ผู้เข้าไ้ทีหนึ่งในขบวนจักได้ชวนแพงสิไ้ไ้ค้มาครองบ้านมาเด้อผุงทหารเข้าประชาชนน้อยใหญ่จ้งเตรียมตัวไว้มาฟังคำบั้งขี้บุญพ้อคู่สูคน

(พูด:ผาแดง) เอ๋ยผุงเสนาเข้าอำมาตทั้งหลายชายและหญิง

(ทหาร) โดยชน้อย

(พูด:ผาแดง) เออข้าสิเรื่องสั่งการกับพวกเจ้าต่วนไว้

(ทหาร) พระองค์เจ้ามีธุระอียังน้อยน้อยสิใช้พวกผุงข้าไ้

(ลำผาแดง) ละมาเทือนี่ฟังเด้อฝูงชำช้าน้อยใหญ่ไทยนิกรพากันมาซอนรอนจั่งค้อยจำคำเว้า
 เดียวนี้แล้วองค์พญาขอมเฒ่าสีเอาบุญบั้งไฟใหญ่ใส่ฎีกาบอกไว้เฮาที่ได้รับฟังสิบกกว่ามือข้างหน้าสิบกห้า
 คำเดือนหกเป็นวันรวมโยธาแห่ขบวนไปโหมเต้าหลายหัวเมืองสีไปเข้าเอาบุญบั้งไฟใหญ่เพิ่นได้เอนาง
 ใ่อเป็นรางวัลต่อทั้งพนันไว้ตั้งแต่ได้ช่างทั้งหลายพากันเตรียมแต่งไว้บั้งไฟหมื่นประดับดืออย่าให้มีฟัง
 หลุดชุกขนวนค้ำฮ้างหางกับเลากะเอาไม้ลิงลายให้แน่นแต่งท่ามันสมมาตแม่นยังสีได้เื่อคำประชาชน
 ทุุกๆก้าน้อยใหญ่ให้เตรียมโตจัดขบวนงามๆหมู่ผู้สาวให้มาพ้อนทั้งหมอกลอนหมอแข็งให้เตรียมตัวเข้า
 มาแห่ซุ่มแม่ฮ้างแม่หม่ายอย่ามัวเอื้อใส่แต่ผิวหิ้วและพินถ่านหม้อให้เอาช่างมาตวงสีปลึงมันแสงถ่าน
 สามให้เตรียมไว้ไปเอาเลาตั้งไว้ชั้นสะนอยกิวให้แก่งให้พากันเร่งจ้าวไปตำหม้อใส่บั้งไฟเสนาในเอย,,
 เสนาเอ๋ย

ลักษณะพลวัตดังกล่าวนี้ผู้วิจัยมองผ่านแนวคิดเรื่องแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม
 (Dynamism) แนวคิดวรรณกรรมท้องถิ่น(Folk Literature) มาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะ
 พลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางเื่อตามประเภทต่างๆ ทำให้ทราบว่า ลักษณะพลวัต
 ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางเื่อในด้านรูปแบบและเนื้อหามีการปรับเปลี่ยนตามปัจจัย
 และเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมภาวะความเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลมา
 จากปัจจัยหรือเงื่อนไขบางประการ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหาของ
 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน มีการอธิบายถึงความเชื่อที่โยงใยกับความเชื่อเหนือธรรมชาติและการ
 ปรับเปลี่ยนลักษณะพฤติกรรมของความเชื่อเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ภายใต้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของ
 ชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นการปรับพฤติกรรม การปรับบทบาทหน้าที่ และการสร้างใหม่ ทั้งนี้พลวัตของ
 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางเื่อ มีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัยในด้าน
 สังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์

พูนุ ปณฺ ทิโต ชีเว

ตาราง 2 เปรียบเทียบรูปแบบและเนื้อหาวรรณท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ฉบับลายลักษณ์
และ मुखปาฐะ

รูปแบบ เนื้อหา (ลำดับที่)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ พระอริยานุวัตร เขมจารี (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ ปรีชา พิณทอง (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ สุภณ สมจิต ศรีปัญญา (ลายลักษณ์)	ภาพเซ็งบั้งไฟ เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखปาฐะ)	ลำเรื่องต่อ กลอน เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखปาฐะ)
1	บทไหว้ครู	เมืองเอกชะที ตา	ประณามพจน์	ประณามพจน์	ประณามพจน์
2	พญาขอมครอง เมือง	พระมเหสี ประสูติ	พรรณาเมือง พระยาขอม	พระยาขอม ครองเมือง	พระยาขอม ครองเมือง
3	พญาขอมตั้งชื่อ ลูกสาว	เชื้อแนวพระ ยาขอม	กำเนิดนางไอ่	พระยาขอม ออกฎีกาให้ ร่วมบุญบั้งไฟ	เชื้อแนวพระ ยาขอม
4	พญาขอมส่ง ญาติไปครอง เมือง	นางไอ่เจริญวัย	พระยาขอมส่ง เจ้าไปครอง เมืองต่างๆ	พระยาขอม เริ่มบุญบั้งไฟ	นางไอ่เจริญวัย
5	นางไอ่จำเริญวัย	ผาแดงคิดฮอด นางไอ่	วัยสาวของ นางไอ่	ผาแดงไปร่วม บุญพระยา ขอม	ผาแดงคิดฮอด นางไอ่
6	บักสามถวายน ความเห็นผา แดง	ผาแดงไปหา นางไอ่	ผาแดงกระสัน ถึงนางไอ่	สมโภชน์บุญ พระยาขอม	ผาแดงไปหา นางไอ่
7	เปี้ยค่อมนำ ถวายนางไอ่	ผาแดงพบคน ใช้นางไอ่	ผาแดงพบกับ นางไอ่	พระยาขอม ทำพินันบั้งไฟ	ผาแดงพบคน ใช้นางไอ่

รูปแบบ เนื้อหา (ลำดับที่)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ พระอริยานุวัตร เขมจารี (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความ เป็นหนังสือ ฉบับ ปรีชา พิณทอง (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความ เป็นหนังสือ ฉบับ สุภณ สมจิต ศรีปัญญา (ลายลักษณ์)	ภาพเขียนสี เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखपाठुः)	ลำเรื่องต่อ กลอน เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखपाठुः)
8	ผาแดงไปหา นางไอ่	คนใช้น้ำของ ฝากไปให้นาง ไอ่	ตระกูลพังคี่	พังคี่ขึ้นมาชม บุญพระยา ขอม	คนใช้น้ำของ ฝากไปให้นาง ไอ่
9	นางเชิญผาแดง เสวย	นางไอ่ฝากของ ให้ผาแดง	สุวรรณและ สุทโธนาคถูก ลงโทษ	พระยาขอม จุดบั้งไฟ	นางไอ่ฝากของ ให้ผาแดง
10	เมืองหนองแส น่านเจ้า	ผาแดงไปหา นางไอ่	กำเนิดพังคี่	ต่างเมืองลา พระยาขอม กลับบ้าน	ผาแดงไปหา นางไอ่
11	พญานาคทั้ง 2 แตกสามัคคีกัน	นางไอ่สั่งผา แดง	การสร้าง แม่น้ำน่าน	พังคี่อ้อนวอน พ่อเพื่อไปหา นางไอ่	นางไอ่สั่งผา แดง
12	เทวบุตรห้ามทัพ	ผาแดงกลับ เมืองผาโพง	พระยาขอม ออกฎีกาให้ ร่วมบุญบั้งไฟ	กระรอกเผือก ถูกยิง	ผาแดงกลับ เมืองผาโพง
13	สองพญานาค สร้าง ชลประทาน	เมืองหนองแส	ผาแดงได้ข่าว บุญบั้งไฟพระ ยาขอม	พระยานาค เตรียมพลรบ พระยาขอม	บุพพกรรมนาค ภังคี่
14	แม่น้ำน่าน	พระยานาคทั้ง สองแตกกัน	อดีตชาติของ พังคี่	เมืองพระยา ขอมถล่ม	พระยาขอม โหมบุญบั้งไฟ

รูปแบบ	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ พระอริยานุวัตร เขมจารี (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ ปรีชา พิณทอง (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ สุภณ สมจิต ศรีปัญญา (ลายลักษณ์)	ภาพเขียนสี เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखपाठुः)	ลำเรื่องต่อ กลอน เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखपाठुः)
เนื้อหา (ลำดับที่)					
15	พญาขอมนางไอ่ ทำบั้งไฟแสน	พระยานาครบ กัน	พระยาขอม เริ่มบุญบั้งไฟ	ต่างเมืองลา พระยาขอม กลับบ้าน	ผาแดงแห่บั้ง ไฟมาห่ม
16	บุพกรรมกั้งคี่	นาคสุทโธ สร้างแม่น้ำ ของ	ผาแดงไปร่วม บุญพระยา ขอม		นางไอ่ต้อนรับ ผาแดง
17	ชาติก่อนจองเวร กัน	นาคสุวรรณส สร้างแม่น้ำ น่าน	สมโภชน์บุญ พระยาขอม		พระยาขอมเส็ง บั้งไฟ
18	พญาขอมเต้า บุญบั้งไฟ	พระยาขอม ทำบุญบั้งไฟ	พระยาขอม ทำพन्नบั้งไฟ		สี่แก้ว เชียง เหียน ฟ้าแดด เส็งบั้งไฟ
19	บั้งไฟหัวเมืองมา โสมบุญ	ผาแดงทำบั้ง ไฟ	พั้งคี่ขึ้นมาชม บุญพระยา ขอม		กั้งคี่มาชมบุญ บั้งไฟ
20	ผาแดงแห่บั้งไฟ แสน	บุพพกรรม นาคกั้งคี่	พระยาขอม จุดบั้งไฟ		จุดบั้งไฟ
21	พญาขอม ประชุมพญา เมือง	พระยาขอม โสมบุญบั้งไฟ	ต่างเมืองลา พระยาขอม กลับบ้าน		อ่าวและทลาน ลากลับเมือง
22	นางไอ่คำเว้าผา แดง	ผาแดงแห่บั้ง ไฟมาห่ม	พั้งคี่อ้อนวอน พ่อเพื่อไปหา นางไอ่		กั้งคี่กลับคืน เมืองนาค

รูปแบบ เนื้อหา (ลำดับที่)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ พระอริยานุวัตร เขมจารี (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ ปรีชา พิณทอง (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ สุภณ สมจิต ศรีปัญญา (ลายลักษณ์)	ภาพเขียนสี เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखपाठुः)	ลำเรื่องต่อ กลอน เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखपाठुः)
23	ภังคีมานานาง ไอ่	นางไอ่ต้อนรับ ผาแดง	กระรอกเผือก ถูกยิง		ผาแดงลานาง ไอ่กลับเมืองผา โพง
24	พญาขอมจุดบั้ง ไฟแสน	พระยาขอม เส็งบั้งไฟ	พระยานาค เตรียมพลรบ พระยาขอม		ภังคิกลับมาหา นางไอ่
25	บั้งไฟผาแดงชู คาค้าง	สี่แก้ว เชียง เหียน ฟ้าแดด เส็งบั้งไฟ	เมืองพระยา ขอมถล่ม		ภังคิแปลงเป็น กระซอกตอน
26	บั้งไฟพญา ขอมชูโย้ย	ภังคีมามาชมบุญ บั้งไฟ	ผาแดงสอน น้อง		นางไอ่อยากได้ กระซอกตอน
27	ผาแดงเมื่อผา โพง	จุดบั้งไฟ	ผาแดง ตรอมใจตาย		นายพรานยิง กระซอกตอน
28	ภังคิลาพ่อไปหา นางไอ่	อ่าวและหลาน ลากลับเมือง	ก่อพระเมรุผา แดง		กระซอกตอน ตาย
29	พรานยิงภังคิ ตาย	ภังคิกลับคืน เมืองนาค	ถวายพระ เพลิงศพผา แดง		บริวารภังคิ กลับเมืองนาค
30	พลนาคคืนเมือง	ผาแดงลานาง ไอ่กลับเมือง ผาโพง	ก่อสร้างเจดีย์ บรรจุอัฐิผา แดง		พระยานาคสุท โธให้เมืองเอก ชะที่ตาหล่ม หลวง

รูปแบบ	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ พระอริยานุวัตร เขมจารี (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ ปรีชา พิณทอง (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ สุภณ สมจิต ศรีปัญญา (ลายลักษณ์)	ภาพเซ็งบั้งไฟ เรื่องผาแดง นางไอ่ (มุขปาฐะ)	ลำเรื่องต่อ กลอน เรื่องผาแดง นางไอ่ (มุขปาฐะ)
เนื้อหา (ลำดับที่)					
31	นาคทำศึกแล้ว ขอม	ภักดีกลับมาหา นางไอ่	อุทิศส่วนกุศล ถึงผาแดง		ผาแดงกลับมา หานางไอ่
32	ผาแดงบ่เสวย ขึ้นกะฮอก	ภักดีแปลงเป็น กระฮอกต่อน	สิ้นราชวงศ์ผา แดง		เมืองเอกชะที่ ตาหล่มหลวง
33	เมืองพญาขอม หล่มหลวง	นางไอ่อยากได้ กระฮอกต่อน	ผาแดงเตรียม พลรบนาค		
34	นางไอ่ตายจม ดิน	นายพรานยิง กระฮอกต่อน	สร้างแพ สำหรับเคลื่อน ทัพ		
35	ผาแดงละเข้าน้ำ	กระฮอกต่อน ตาย	ผีผาแดง หากฤกษ์ เคลื่อนทัพ		
36		บริวารภักดี กลับเมืองนาค	ผีผาแดงเริ่ม ล่องแพ		
37		พระยานาค สุทโธให้เมือง เอกชะที่ตา หล่มหลวง	ผีผาแดงสละ แพที่หนอง หนีบ		
38		ผาแดงกลับมา หานางไอ่	การจัดทัพ ของผาแดง		
39		เมืองเอกชะที่ ตาหล่มหลวง	ผาแดงรบนาค		

รูปแบบ เนื้อหา (ลำดับที่)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ พระอริยานุวัตร เขมจารี (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ ปรีชา พิณทอง (ลายลักษณ์)	ใบลาน ถอดความเป็น หนังสือ ฉบับ สุภณ สมจิต ศรีปัญญา (ลายลักษณ์)	ภาพเขียนสี เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखपाठुषे)	ลำเรื่องต่อ กลอน เรื่องผาแดง นางไอ่ (मुखपाठुषे)
40		ห้วยบักสาม	สุทโธนาค มอบการรบให้ นาคเสน		
41		ห้วยน้ำขี้ผึ้ง	นาคเสนรบกับ ผาแดง		
42		ห้วยกลองสี	นาคเสนไปทูล พระเวสสุวัณ		
43		นาคชิงนางไอ่ ได้	พระยา เวสสุวัณ ตัดสินความ		
44		หนองแหวน			
45		ผาแดงถึงเมือง ผาโพง			
46		ผาแดงตาย			
47		ผีผาแดงรบกับ นาค			

จากตารางนี้แสดงให้เห็นว่า รูปแบบและเนื้อหารรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่
ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และमुखपाठुषे มีรูปแบบที่แตกต่างกันตามฉันทลักษณ์ และมีเนื้อหาที่แตกต่าง
กันด้วยตามรูปแบบและการนำเสนอเรื่องผาแดงนางไอ่ คือ เรื่องผาแดงนางไอ่ในฉบับลายลักษณ์จะมี
เนื้อหาค่อนข้างละเอียด และสมบูรณ์ครบทุกฉาก แตกต่างจากเรื่องผาแดงนางไอ่ฉบับमुखपाठुषेที่มี
เนื้อหาค่อนข้างสั้น มีการตัดตอนเรื่อง ย่อเรื่องให้สั้นลง เพื่อความกระชับและความสะดวกในการ

นำเสนอ โดยผ่านการลำ การเซ็ง ซึ่งเกิดจากข้อจำกัดของฉันทลักษณ์ รูปแบบในการนำเสนอ และบริบทในการนำเสนอด้วย

3.5 พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะสามารถสรุปได้ดังนี้

ด้านรูปแบบ พบว่า ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะมีรูปแบบที่หลากหลายทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น โคลง กาพย์เซ็ง กลอนลำ เป็นต้น

1. ด้านเนื้อหา พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีลำดับเหตุการณ์ของเรื่องที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แต่จะมีเนื้อหาบางส่วนที่เพิ่มเติมรายละเอียดของเรื่องให้ชัดเจนมากขึ้นในฉบับปริวรรตของปรีชา พิณทอง และมีเนื้อหาบางส่วนที่แตกต่างออกไปจากฉบับอื่นๆ คือ ฉบับปริวรรตของสุภณ สมจิตศรีปัญญา

2. ด้านแนวคิด พบว่าผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะส่วนใหญ่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อความสนุกสนานและบันเทิงเป็นหลัก

ลักษณะพลวัตดังกล่าวนี้ผู้วิจัยมองผ่านแนวคิดเรื่องแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม (Dynamism) แนวคิดวรรณกรรมท้องถิ่น (Folk Literature) มาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ตามประเภทต่างๆ ทำให้ทราบว่า ลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในด้านรูปแบบและเนื้อหา มีการปรับเปลี่ยนตามปัจจัยและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมภาวะความเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากปัจจัยหรือเงื่อนไขบางประการ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน มีการอธิบายถึงความเชื่อที่โยงใยกับความเชื่อเหนือธรรมชาติและการปรับเปลี่ยนลักษณะพฤติกรรมของความเชื่อเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ภายใต้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นการปรับพฤติกรรม การปรับบทบาทหน้าที่ และการสร้างใหม่ ทั้งนี้พลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัยในด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์

พูน ปณ ทิโต ชีเว

บทที่ 4

ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมความเชื่อและศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเรื่องพลวัตและการปรับเปลี่ยนของข้อมูลคติชน แนวคิดเรื่องวรรณกรรมท้องถิ่น (Folk Literature) และแนวคิดบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรม (Functionalism) มาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะพลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ประเภทต่างๆ เพื่อตอบคำถามว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่มีลักษณะพลวัตของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์หรือมีการปรับเปลี่ยนอย่างไร ลักษณะการปรับเปลี่ยนได้สื่อความหมาย และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ประวัติศาสตร์ และการเมืองอย่างไร เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ในที่นี้ หมายถึง ภาวะความเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงของเรื่องเล่าที่มีลักษณะการอธิบายโยงใยกับความเหนือธรรมชาติ อาทิ บุคคล วัตถุ เหตุการณ์ ปริณิษิต พื้นที่ เวลา เป็นต้น ซึ่งมีความแตกต่างจากเรื่องเล่าในโลกชีวิตประจำวันโดยทั่วไป กล่าวคือมีลักษณะที่เผยให้มนุษย์ได้สัมผัสกับอำนาจเหนือธรรมชาติ และมีกลิ่นอายของความศักดิ์สิทธิ์ปะปนร่วมอยู่ด้วย เพื่อให้เห็นรายละเอียดลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ในบทนี้ผู้วิจัยได้จำแนกการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 5 ประเด็นตามลำดับดังนี้

4.1 ผาแดงนางไอ่ในประเพณีการเทศน์

ประเทศไทยเป็นประเทศพุทธศาสนาคนไทยส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาและนับถือมานานนับพันปี คนไทยสมัยโบราณหันหน้าเข้าวัด ไกลชิดวัด สนุกกับวัดมาก และวัดก็ทำหน้าที่ที่สำคัญเพื่อชาวบ้านไม่น้อย (สวัสต์ พิณิจจันทร์, 2538) ขนบธรรมเนียมประเพณีและงานเทศกาลต่างๆ ของไทยส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ประเพณี พิธีกรรมที่สำคัญและปฏิบัติเป็นประจำทั่วไปของไทยซึ่งเป็นประเพณีทางพุทธศาสนา ได้แก่ วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น

ชาวอีสานเป็นพุทธศาสนิกชนที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นเวลานาน คนอีสานมีจารีตประเพณีเป็นของตนเองสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน ประเพณีและวัฒนธรรมก่อให้เกิดเอกลักษณ์แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองเป็นเครื่องหมายแห่งความเก่าแก่ของภาคอีสานทั้งยังเป็นเครื่องช่วยคนอีสานทั้งภาคมีความรู้สึกผูกพันรักสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอิทธิพลจารีตประเพณีได้หล่อหลอมจิตใจของชาวอีสานให้เกิดความสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริง เช่น ฮีตสิบสองคองสิบสี่ เป็นต้น (พวงพิกุล มัชฌิมา, 2537) ความเชื่อทางพระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อคนใน

สังคม หลักสำคัญของศาสนา คือ การทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ การมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจนั้นทำให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข และจากการนับถือศาสนา นี้เองทำให้เกิดความเชื่อจากการนับถือศาสนาเกิดขึ้นในศาสนาพุทธนั้นมีความเชื่อว่า “ทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” “หมั่นทำความดีจะได้ขึ้นสวรรค์ ถ้าทำความชั่วจะตกนรก” เป็นต้น และนอกจากนี้ความเชื่ออันเนื่องมาจากศาสนาย่อมมีผลไปถึงพิธีกรรมต่างๆ ในสังคม และเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคมด้วย (สุदारัตน์ ตันทะอาริยะ, 2548) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญต่อคนไทยและชาวอีสานเป็นอย่างมาก

พระพุทธองค์ทรงเสด็จจาริกไปตามสถานที่ต่างๆ เพื่อโปรดมหาชนทุกระดับชั้น วิธีที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประดิษฐานพระพุทธศาสนา ทรงใช้วิธีการเทศน์ซึ่งเป็นวิธีการเผยแผ่ธรรมะที่ดีที่สุด และเป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นหลักในการวางรากฐานพระพุทธศาสนาจนเป็นปึกแผ่นมั่นคงตลอดมา (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, 2550) คำว่า “เทศนา” (อ่านว่า เทต เทสะนา เทตสะหนา) น, การแสดงพระธรรมสั่งสอนในทางศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ส่วนสุทธิ ภิบาล (2545) กล่าวว่า เทศน์ หรือ เทศนา หมายถึงการแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา พระครูกิตติสุนทร (ม,ป,ป) ให้ความหมายของพระนักเทศน์ว่า เป็นคำย่อของสำหรับพระภิกษุผู้มีความสามารถในการแสดงพระธรรม และได้กล่าวถึงลักษณะของพระนักเทศน์ไว้ว่า ผู้ที่จะเป็นพระนักเทศน์นั้นจะต้องมีคุณสมบัติหลายประการเช่น เป็นผู้ที่มีปฏิภาณโวหารในเชิงอธิบายธรรมดีพอสมควร มีความมองจากกล้าหาญไม่ประหมา กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นของตนได้ เชื่อมมั่นในตนเอง มีใจรัก ขยันหมั่นเพียร เอาใจใส่และปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ธวัช เฟื่องประภัสสร (2548) ให้ความหมายของการเทศน์ไว้ว่า การเทศน์ คือ การสั่งสอนปวงศาสนิกชน กล่าวคือ การเทศน์ หมายถึง การแสดงธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยพระสงฆ์ เพื่ออบรมสั่งสอนประชาชนทั่วไปให้รู้และเข้าใจ จะได้ละเว้นจากการทำความชั่ว ทำดี มีสวรรค์และนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด เพราะฉะนั้นการเทศน์จึงนับได้ว่าเป็นมีความสำคัญยิ่งสำหรับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ทางสังคมจารีตประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากมายไม่ว่าจะทรงใช้วิธีไหนก็ตามเช่นทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคลหรือจังหวะหรือโอกาสเป็นต้นพระพุทธเจ้าทรงมีพระสงฆ์สาวกเป็นกำลังหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปทั่วชมพูทวีปและเจริญรุ่งเรืองมั่นคงสืบเนื่องจนถึงยุคสมัยปัจจุบันพระสงฆ์จึงเป็นหนึ่งที่จะช่วยปลูกฝังคุณธรรมให้เกิดขึ้นแก่คนในชุมชนสั่งสอนให้คนเป็นคนดีคุณสมบัติของผู้เผยแผ่เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามในคำสอนอย่างน่าอัศจรรย์นอกจากนี้ปัจจัยที่มีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากเทคนิคและวิธีการเผยแผ่แล้วสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์เช่นลมฟ้าอากาศวิถีดำเนินชีวิตของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นอัยาศัยการศึกษาความเชื่อ

ทัศนคติจารีตวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นเป็นต้นสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่งานทางพระพุทธศาสนาเพราะฉะนั้นพระสงฆ์ผู้เผยแผ่นอกจากปฏิบัติปฏิบัติชอบตามธรรมวินัยแล้วจำเป็นต้องมีความชำนาญและความสามารถในหลายๆด้านประกอบกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณสมบัติของพระสงฆ์หรือตัวผู้สื่อเองซึ่งนับเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ฟังที่ได้พบและได้เห็นแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นมาในดินแดนชมพูทวีปหรืออินเดียเหมือนกับลัทธิศาสนาต่างๆเหล่านั้นแต่พุทธศาสนามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากลัทธิศาสนาต่างๆได้แก่การปฏิบัติขึ้นมาพร้อมกับการปฏิรูปสังคมอินเดียเสียใหม่คือพุทธศาสนาได้เสนอหลักทฤษฎีใหม่ซึ่งหักล้างกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียไปมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักการที่แตกต่างจากศาสนาพราหมณ์โดยสิ้นเชิงเมื่อเป็นเช่นนั้นจึงมีปัญหาและอุปสรรคในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นทั้งปัญหาและอุปสรรคจากภายในและปัญหาและอุปสรรคจากภายนอก (พระครูโสภาธรรมพิทักษ์, 2554)

หลักการเทศนาสำหรับนักเทศน์พระโสภณธรรมวาที (2546) กล่าวว่า นักเทศน์ชั้นแนวหน้าท่านถือหลักว่า “ก่อนจะเทศน์ต้องเตรียมถ้าไม่เตรียมก็เสียเหลี่ยมนักเทศน์” การเตรียมตัวของความเป็นนักเทศน์ที่ดีนั้นจะต้องเตรียมสิ่งที่เป็นพื้นฐานดังนี้ 1. เตรียมตัวคือเรียนรู้วิชาการต่างๆให้ถูกต้องตามขั้นตอนของจรรยาหรือศาสนพิธีที่เกี่ยวกับการเทศน์ 2. เตรียมใจคือควบคุมใจให้มีสมาธิมีใจปลอดโปร่งสร้างความเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวกังวลพรรณนาว่าในใจไปเป็นตอนๆ 3. เตรียมวิจัยผู้ฟังคือรู้ลักษณะคนฟังและเลือกวิธีการเทศนาให้เหมาะสมกับคนฟังเหมือนกับการบอข่าวว่าจะบอข่าวเล็กหรือคำโตต้องดูขนาดปากของผู้ที่จะทานเสียก่อน 4. เตรียมหลักการเทศน์คือถ้าต้องการให้เทศนางามในเบื้องต้นในท่อนกลางและในที่สุดก็ต้องอธิบายตามพุทธวิธี 4 ส, คือ ส,1 สันตัสสนาคือเทศน์ได้แจ่มแจ้ง ส,2 สมาทปนาคือเทศน์ได้จูงใจ ส,3 สมุตเตชนาคือเทศน์ปลุกให้กล้า ส,4 สัมปหังสนาคือเทศน์ให้รำเริง (พระธรรมปิฎก, 2541)

หลักการเทศน์แบบ 4 ส, มีความหมายดังนี้ 1. สันตัสสนาคือเทศน์ได้แจ่มแจ้งสอนได้แจ่มแจ้งดูจเห็นด้วยตาของตนเองเช่นการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนได้แจ่มแจ้งชัดเจนเห็นภาพพจน์ปรากฏเป็นรูปธรรมจนได้รับคำชื่นชมนิยมนยกย่องว่าเทศนาของพระองค์แจ่มแจ้งเหลือเกิน “เหมือนจับภาชนะที่คว่ำให้หงายเหมือนเปิดของที่ปิดอยู่ เหมือนการจุดประทีปในที่มืดเหมือนการชี้ทางแก่ผู้หลงทาง” 2. สมาทปนาคือเทศน์ได้จูงใจสอนให้มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนายึดมั่นในหลักศีลธรรมและค่านิยมที่ดีงามและเชื่อมั่นในหลักกรรม 3. สมุตเตชนาคือเทศน์ปลุกให้กล้าสอนให้มีความพยายามในการปฏิบัติตามหลักธรรมและศาสนพิธีโดยเฉพาะมีการนำการบริหารจิตและการเจริญปัญญาไปใช้ในชีวิตประจำวัน 4. สัมปหังสนาคือเทศน์ให้รำเริงสอนสนุกด้วยลีลาหรรษารำเริงทำให้ผู้ฟังรักที่จะเรียนรู้เรื่องพระพุทธศาสนาต่อไปซึ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาต่อเนื่องตลอดชีวิตไม่คิดล้มเลิกการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

วิธีการเทศนาจุดสำคัญของการเทศน์อยู่ที่การนำเสนอจะนำเสนออย่างไรจึงจะเร้าใจผู้ฟัง เป็นเรื่องสำคัญที่นักเทศน์ควรเรียนรู้ซึ่งมีการแนะนำไว้ว่า “ขึ้นต้นให้ตื่นเต้นตอนกลางให้กลมกลืนสรุปจบให้จับใจ” อีกแบบหนึ่งท่านกล่าวว่า “ข้าขึ้นในตอนต้นให้เหตุผลในตอนกลางให้ตาสว่างในตอนจบ” จะใช้วิธีไหนนักเทศน์เลือกใช้ได้ตามถนัดแต่ต้องเหมาะสมกับกาลเทศะและบุคคลและในการเทศน์นั้น ท่านได้วางโครงไว้ 3 ตอนคือ 1. อุเทศคือส่วนของหัวข้อเทศนาซึ่งประกอบด้วยการเริ่มเรื่องการปลุกใจให้คนสนใจฟังธรรมและการนำใจความเทศนาเข้าหาเนื้อเทศต่อไปซึ่งมีลำดับความดังนี้ระโม5ชั้น อุเทศคาถาอารัมภบทเชื่อมความทั้งหมดเข้าสู่เนื้อเทศ 2. นิเทศคือตอนจำแนกแจกความอธิบายขยายความให้ไพเราะเหมาะเจาะหมดจดได้รสได้สาระได้ธรรมะแจ่มแจ้งมีองค์ประกอบในการนิเทศ ดังนี้ รุณียภาษิตคิดตีความหมายกระจายประเด็นมีลูกเล่นลูกฮาสาธกเหตุการณ์มีนิทานสาธิตใส่ภาษิต คำสอนแทรกภาพยกตอนที่กินใจ 3. ปฏินิเทศคือตอนสรุปใจความได้แก่การเก็บเนื้อความที่อธิบายบรรยายมาฝากไว้ให้คิดก่อนจะจบมีลำดับความดังนี้ สรุปใจความตามด้วยบทให้พรบทตอนเอง

ตัวอย่างการวางโครงเทศน์

ส่วนอุเทศ

อัปมาทกถาโมตสสกวโตรหโตสมมาสมพุทธสส (3จบ)

(บทอุเทศ)

อปปมาโทมตปทนต์

(อารัมภกถา)

ณบัดนี้จักได้แสดงพระธรรมเทศนาในอัปมาทกถาปรารภเรื่องความไม่ประมาทขาดสติว่าเป็นคุณธรรมที่จะนำความเจริญก้าวหน้ามาให้ผู้ปฏิบัติเพื่อเชิญชวนพุทธบริษัทให้ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทตลอดไป

(เชื่อมความทั้งหมดเข้าสู่เนื้อเทศ)

ความไม่ประมาทคืออะไร? จักอธิบายขยายความให้ท่านได้สดับรับรู้ไปตามลำดับ

ส่วนนิเทศ

(รุณียภาษิต)

ความไม่ประมาทมาจากคำว่า “อัปมาทะ” แปลว่าไม่เมาไม่มีดีไม่ลุ่มหลง,,,

(คิดตีความหมาย)

ความไม่ประมาทจึงหมายถึงความมีสติคือจำการที่ทำได้และคำที่พูดแล้วมานานได้

และอีกอย่างหนึ่งหมายถึงความระวัง

(กระจายประเด็น)

ระวังอะไรบ้าง

1. ระวังใจไม่ให้กำหนดในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด
2. ระวังใจไม่ให้ขัดเคืองในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง
3. ระวังใจไม่ให้ลุ่มหลงในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลง
4. ระวังใจไม่ให้มัวเมาในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา

(มีลูกเล่นลูกฮา)

คนไม่ระวังความคิดจิตใจจะทำอะไรก็บกพร่องผิดพลาดแม้แต่ยายฉิ่งขายไก่สวดมนต์ใจลอยก็ยั้งสวดผิดจะสวดอธิปโตสกวออรหังสัมมาสัมพุทธโธแต่ไปสวดตัวเล็กเก็บไว้ตัวใหญ่สามสิบห้า

(สาธกเหตุการณ์มีนิทานสาริต)

เล่าเรื่องพระสังฆรักขิตนั่งใจลอยคิดถึงเรื่องจะสึกออกไปมีครอบครัวขณะที่ถวายงานพัดพระเถระผู้เป็นลุงเผลเอาพัดตีหัวลุงจนได้,,,

(ใส่ภาคิตคำสอน)

เมาเหล้ายังไม่เท่าเมาใจดังกลอนที่สุนทรภู่ยืนยันไว้ว่า

ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก

สุดจะหักห้ามจิตคิดไฉน

ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป

แต่เมาใจนี้ประจำทุกคำคืน

ส่วนปฏินิเทศ**(สรุปใจความ)**

ความไม่ประมาทได้แก่ความระวังระแวงคือระวังภัยที่เกิดอยู่ข้างหน้าและระแวงปัญหาที่ยังมาไม่ถึงดังที่แสดงมาด้วยประการฉะนี้

(ตามด้วยบทให้พร)

เทศนาปริโยसानในอวสานกาลเป็นที่จบลงแห่งพระธรรมเทศนานี้รัตนัตตะยานุภาเวนด้วยอานุภาพแห่งคุณพระไตรรัตน์,,,

(บทตอนเอวัง)

ได้แสดงพระธรรมเทศนาในอัมปมาทกาฬอสุมศรวแก่เวลาจึงขอสมมติยุติพระธรรมเทศนาลงคงไว้แต่เพียงเท่านี้เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมครบตามขั้นตอนทั้งสามเสมอไปแต่ในส่วนปฏินิเทศจะทรงย่อเป็นคาถาเรียกว่า “นิคมคาถา” คาถาย่อความหรือคาถารวมเช่นทรงแสดงชัคคสูตรในตอนจบโดยทรงแสดงเป็นนิคมคาถาว่า “อรรถญะรุกขมุเลवासุณฺณาคาเรวภิกขโวฯเปกภยวามภิตตตวาลอมหิโสเนหเสสสติ” แปลว่าเมื่อบุคคลไปป่าไปโคนต้นไม้ไปเรือนร้างว่างเปล่าได้

ระลึกถึงพระพุทธพระธรรมหรือพระสงฆ์เสมอเมื่อระลึกอยู่อย่างนี้ความกลัวความหวาดเสียวความสะดุ้งตกใจกลัวจักไม่มี (เสนาะ ผดุงฉัตร, 2548 : 164) ข้อความในนิคมคาถาเพียงเท่านี้ชื่อว่ารวบรวมความสำคัญของชัคคสูตรไว้หมดผู้ฟังอาจนำไปปฏิบัติได้ทันทีเมื่อไปที่ใดถ้าเกิดความกลัวเป็นต้นขึ้นก็จะได้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยทำให้สงบได้

คุณสมบัติของการเป็นนักเทศน์การจะเป็นนักเทศน์ชั้นดีก็เพราะมีติศรบวงจรตั้งนี้รู้ดีเทศน์ดี ประพฤติดีการเทศนาที่จะงดงามและมีความไพเราะจับใจทั้งในเบื้องต้นท่ามกลางและเบื้องปลายต้องมีองค์ประกอบพื้นฐาน 6 ประการดังนี้ 1. ลีลาสวย 2. รวยสาระ 3. จังหวะดี 4. ชี้หลักธรรม 5. ใจความกระชับเหมาะกับเวลา (พระโสภณธรรมวาที, 2546 : 8) คำว่า “ลีลา” หมายถึงจังหวะหรือท่วงทำนองของการเทศน์เพราะการเทศน์จะดีต้องมีลีลาโดยเริ่มตั้งแต่การขึ้นต้นต้องว่าอย่างมีลีลาที่ช้าและชัดพอเริ่มเข้าสู่เนื้อหาก็กเริ่มเพิ่มความไวไปตามลำดับตามความเหมาะสมและเมื่อเข้าสู่ตอนจบจึงค่อยๆลดความเร็วลงลักษณะเช่นนี้เป็นลีลาส่วนหนึ่งในบรรดาลีลามาตรฐานของการเทศน์ซึ่งยกมาเป็นข้อสังเกตของการเทศน์ลีลานั้นเทศน์มี 6 ประการคือไพเราะเหมาะเจาะหมดจดได้รสได้สาระได้ธรรมะชัดเจน

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบ 15 พระอาจารย์สมภพโชติปัญญา

ตัวอย่าง ธรรมบรรยายเรื่อง ผาแดงนางไอ่ ตำนานแห่งความล่มสลายของประชาธิปไตย
โดยพระอาจารย์สมภพโชติปัญญา ประธานสงฆ์วัดไตรสิกขาทลามลตาราม อำเภอคำตากล้าจังหวัด
สกลนคร

ขออำนวยการพรสิริสวัสดิ์พิพิธมงคล ความสดชื่นแจ่มใส ความสงบเยือกเย็น แห่งจิตแห่งใจ และความผาสุกทุกประการ จงบังเกิดมีแก่เพื่อนร่วมชาติ ร่วมสังคม เพื่อนร่วมพระพุทธศาสนา ตลอดจนสาธุชนผู้มีความสนใจใฝ่ในศีลในธรรม ผู้ใฝ่หาความถูกต้องดีงาม ผู้แสวงหาคุณงามความดี ผู้ใฝ่บุญใฝ่กุศลทั้งหลาย ในช่วงเวลาต่อไปนี้ จะเป็นช่วงที่ท่านทั้งหลายจะได้ฟังการกล่าวธรรมิกถา คือ

ถ้อยคำอันประกอบไปด้วยธรรมอันเป็นคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา ขอให้ท่านทั้งหลายจงตั้งอกตั้งใจฟังด้วยดี ด้วยอาการอันสงบ เพื่อจะได้เกิดประโยชน์ในการพูดการฟัง เพื่อจะได้นำไปเป็นข้อคิดในการปฏิบัติกิจในชีวิตประจำวันให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง แก่ครอบครัว แก่ประเทศชาติ แก่สังคม แก่พระพุทธศาสนา แก่การดำรงอยู่ดำเนินไปในวิถีชีวิตที่ติงามสืบไป ธรรมิกถา ในวันนี้คิดว่าจะนำเสนอเรื่องเบาๆ สบาย ตั้งใจจะพูดเรื่องผาแดงนางไอ่ตำนานความล่มสลายแห่งประชาธิปไตย,,,

ผาแดงนางไอ่อนุสรณ์สถานแห่งความล่มจมแห่งความล่มสลายทางการเมือง ทุกครั้งเมื่ออาตมานั่งรถผ่านหนองหารเพราะมันจำเป็นต้องผ่านไปบ่อยๆ ถ้าไม่ผ่านหนองหารหลวงทะเลสาบอันเว้งว้างเป็นสี่ห้าหมื่นไร่ ก็จะไปผ่านหนองหานน้อยกุมภวาปี เมืองอุดรธานี ทุกครั้งที่ผ่านหนองหารอันเป็นพื้นน้ำจืดฟ้าเว้งว้าง และก็เห็นเกาะเห็นดอนที่อยู่กลางน้ำ อาตมาจะระลึกถึงเรื่องผาแดงนางไอ่ทำไมแผ่นดินนี้จึงถล่มทลาย ทำไมจึงมีเกาะมีดอนตั้งอยู่ตรงกลางๆ ภาพต่างๆ เหล่านี้ทำให้อาตมานึกถึงตอนเป็นแฉกร ครูอาจารย์ท่านจะแจกหนังสือผูกให้หัดท่องหัดอ่านไว้คนละผูกๆ ไว้อ่าน ในบุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก สลากภัต เราจะต้องเทศน์กันทั้งวัน โยมจะต้องฟังเทศน์ บางปีเราก็เทศน์เรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่ประทับใจ แต่ก็ยังไม่มีความรู้อะไร อ่านไปจำไปเพลินคิดไปแหมพระเอกมีหลายคน ท้าวพังคี่ลูกพญานาคสุโธนาคนในแม่น้ำโขง มาชอบนางเอกคนเดียวกันคือ นางไอ่ลูกสาวพระยาขอม แล้วก็ยังมีอีกท้าวผาแดงเป็นมนุษย์ ส่วนพังคี่เป็นนาค แล้วก็ยังมีการจุดบั้งไฟพญานาคกัน...

ความสำคัญของเรื่องอยู่ที่การล่มสลายของบ้านเมือง แต่ก่อนหนองหารไม่มี มีแต่เมืองสุวรรณโคศา เมืองผาโพง เมืองเชียงเหียน เมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองหงส์เมืองทอง เมืองต่างๆ เหล่านี้มีแต่เมืองหนองหารเพ็งมีเพราะมีการพนันเกิดขึ้นแล้วด้วยการเล่นการพนันแข่งบั้งไฟ จนเกิดการคอร์รัปชัน ทุกครั้งเมื่ออาตมานั่งรถผ่านไป เมื่อเห็นหนองหารก็นึกถึงผาแดงนางไอ่ เรื่องบ้านเมืองล่มสลายเพราะการกินคอร์รัปชัน ต่อการเลือกตั้งกำลังจะมาถึง เรากำลังตั้งใจจะกินกัน คนที่จะเข้าไปกาคะแนนเสียงเลือกตั้ง กำลังตั้งตารอว่าผู้แทนคนไหนจะเข้ามาหา ผู้สมัครพรรคไหน เบอร์ไหน เตรียมตัวที่จะกิน “หนองหารล่มเป็นเวรกระชอกต่อน เห็นแกปากแกท้องเมืองบ้านจิ่งล่มหลวง วัวควายเห็นแกหญ้าเขียวในนาแลนเข้าใส่ ปลาเห็นเบ็ดฮุ้มเนื้อไว้คอยทำลิชชวบกิน ปาดติดคอตัวดินเจ็บแสบภายหลัง ก่อนจะเอาของเขาให้ฮัมฮอนจนแจ้ง เห็นแกกินเล็กน้อยสิคาคอทุกซี้ใหญ่ คิดให้ไกลและกว้างเมืองบ้านของเขา พี่น้องเอ๋ย” บทสรุปในเรื่องผาแดงนางไอ่ สอนให้รู้ว่าเมืองหนองหารล่มถล่มทลายเพราะกินเนื้อกระชอกต่อน กระชอกต่อนก็คือกระชอกเผือกนั่นเอง ในนิทานเรื่องนี้สะท้อนภาพสังคมประชาธิปไตยในสังคมไทยเดี๋ยวนี้ จะมีการกินกระชอกเผือกกระชอกต่อนกันอีกแล้ว ผู้แทนทุกคนเตรียมตัวขนเงินมาซื้อเสียง เพราะพวกนี้เขาตั้งใจจะกิน แล้วถ้ากินแล้วก็เตรียมตัวพบกับการล่มสลายพังทลายของประเทศชาติ บ้านเมืองก็จะเหลือแต่ดอนแม่หม้ายผู้ที่ไม่ได้กินกระชอกต่อนนั่นเอง เพราะว่าในเรื่องนี้สรุปความได้ก่อนเลยว่า ครั้งแรกก็เกิดมาจากผลประโยชน์ที่มันขัดกัน เหมือนกับ

การยุบสภาเหมือนกับการถูกยุบสภา ทำไมจึงกล่าวคำนี้ขึ้นมา เริ่มเรื่องปรากฏเห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับ นาคสองตัว นาคสองตัวเป็นพญาใหญ่ ปกครองเมืองใหญ่ที่สุดคือเมืองหนองแส ภาษาโบราณว่าหนอง กระแสแสนยาน เหมือนกับรัฐบาลแบ่งชั่วคราว เหมือนนักการเมืองแบ่งชั่วคราวแล้วทะเลาะกันแย่งชิง ผลประโยชน์กัน เรื่องของเรื่องมีอยู่ว่าที่หนองกระแสแสนยาน ภาษาลาวก็คือ หนองกระแสตะลีฟู ทะเลสาบเออไห่ มณฑลยูนนาน ประเทศจีน คนไทคนลาว คนไทอ้ายลาวที่โน่นอพยพกันลงมาสุดที่นี้ และขณะเดียวกันก็วนไปเวียนมา จึงเรื่องนี้เริ่มต้นที่การทะเลาะกันในหนองกระแสนของผู้มีอำนาจสอง คน นิยายเรื่องนี้ว่าคิดมากเลยว่ามีเป็นเรื่องของการบ้านการเมืองชัดๆ เลย นาคสองตัวเป็นเพื่อนกัน เหมือนกับคู่แข่งปฏิญาณร่วมกัน ก็พรรคก็จับมือกันว่าจะร่วมกันสรรค์สร้างประเทศชาติบ้านเมืองของเรา ด้วยความจริงใจจริงใจต่อกัน ไม่มีเรื่องราวใดๆ ที่จะทะเลาะกัน แต่แล้วเรื่องผลประโยชน์ ทำให้ไม่ดูหน้ากันเลย ครั้งแรกประสานมือประสานใจตั้งสัตยาบันว่าจะร่วมมือกันสร้างสรรค์ประเทศชาติ บ้านเมือง แต่เสร็จแล้วก็ต้องหักล้างกัน อิจฉา แกร่งแย่งซึ่งกันและกัน ในที่สุดก็ต้องถูกยุบสภา ไม่ถูกยุบสภาก็ต้องถูกยึดอำนาจ เหมือนในเรื่องผาแดงนางไอ่ อาตมาเป็นณรงน้อยๆ ท่านอาจารย์ให้ขึ้นเบิกโรงก่อนเมื่อเวลาพระเทศน์ พอเมื่อเวลาญาติโยมกินอาหารเสร็จ ก็จะตั้งข้อมรวมให้ญาติโยมมาฟังเทศน์ สามณรงน้อยก็จะเทศน์เรื่องผาแดงนางไอ่เบิกโรง เริ่มต้นก็จะเห็นเรื่องราวได้ชัดว่ามีการทะเลาะกัน ทันทีเลย “บัดนี้จะกล่าวกล้านาคใหญ่สองพญา พวกปกครองหนองกระแสนั่งปองเป็นเจ้า ชื่อสุทโธ พญาหลวงนาคราช อำนาจกว้างถนอมดุ่มไพรพล ตนหนึ่งเฮี้ยกชื่อชั้นสุวรรณนาค นามกษัตริย์สองก็เป็นสหายหักขอดกันพันชั้น สองกะพากันสร้างหนองกระแสแสนยานปันเคิงให้เสมอเท่าทอกัน ก้าฝ่ายซ้ายสุวรรณนาคจุแปงพาพลแพงอยู่เสมอสมสร้าง ทางขวาไว้สุทโธเป็นใหญ่พร้อมไพร่ฟ้าพลสร้างบวกแปง สองก็หักขอดหมั้นเหมือนฮวมเคหัง” เหมือนอยู่บ้านเดียวกันเรือนเดียวกัน,,ในที่สุดผลประโยชน์ มันขัดกัน ไม่ลงตัวกัน เรื่องเรื่องมีอะไรให้แบ่งกัน สุวรรณนาคนั้นไปหาอาหาร วันหนึ่งได้ข้างมากก็แบ่งเนื้อข้างให้เพื่อนให้พี่น้องเอร็ดอรอยอิมหน้าสำราญ แต่สุทโธนาคราชหาอะไรไม่ค่อยได้ ต่อมาอีกนาน มาหน่อยสุวรรณนาคไปหาเม่นมาก็มาแบ่งเพื่อนกินเช่นเคย แต่คราวนี้ได้น้อยกว่าคราวที่แล้ว ทำให้สุทโธนาคราชไม่พอใจ น้อยใจเพื่อนคงว่าตนเองหาอะไรไม่ค่อยได้ มีแต่เพื่อนเอามาให้กิน เพื่อนคงจะเอาใจออกห่าง ก็เลยให้คนเอาเนื้อเม่นไปคืนสุวรรณนาคราช สุวรรณนาคราชก็เกิดสงสัยว่าสุทโธนาคราชไม่พอใจอะไรตน สุวรรณนาคก็พยายามจะอธิบายว่าเม่นมันตัวเล็กไม่ใหญ่เหมือนข้างเนื้อมันจึงมีน้อย สุทโธนาคราชก็ไม่เชื่อคิดว่าเพื่อนไม่ซื่อสัตย์ ในที่สุดก็ทะเลาะกันเพราะผลประโยชน์ เหมือนการเมือง ที่กล่าวว่า ไม่มีมิตรแท้และศัตรูถาวร ถ้าหากไม่มีศีลธรรมขึ้นมา ในที่สุดก็ต้องจับกันเป็นชั่วคราวไม่มีเวลา บริหารบ้านเมือง บ้านเมืองก็ไม่สงบร่มเย็น ในที่สุดศรัทธาประชาชนก็เริ่มเสื่อมลง จะเอาใครมาก็ไม่ยอมรับทั้งนั้น ไม่เชื่อตั้งแต่อยู่ในมุ้งหมดศรัทธาเสียแล้ว ความเชื่อถือได้หมดไปกับสายลมและกาลเวลา ในที่สุดต้องถูกยุบถูกยึด ในเรื่องก็ไม่ได้ถูกยุบทะเลาะกันไปกันมา ก็ถูกยึดอำนาจโดยวิสุกรรม วิสุกรรมยึดอำนาจสองพญานาค โดยบอกว่าให้ไปสร้างเมืองใหม่ หนีเลย ฉันทัดแล้วหนองกระแส มัว

แต่ทะเลาะกัน...ตั้งนั้นสองพญานาคจึงพาไพรพลหนีออกจากหนองกระแสน สุทโธนาคราชมุดดินเกิดเป็นแม่น้ำโขง สุวรรณนาคราชมุดดินไปเกิดเป็นแม่น้ำน่าน ถูกยึดสภาโดยวิสุพรรณ จึงเกิดการแบ่งขั้วกันชัดเจน หาเสียงมาเลือกตั้งใหม่ ตรงนี้เตรียมกระสุนไว้ยิ่ง จะเห็นได้ชัดว่าวรรณกรรมของโบราณอีสานบ้านเราสั่งสอนเรื่องเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง เรื่องไม่มีศีลธรรม สอนไว้ชัดเจนว่าไม่มีศีลธรรมจะเป็นยังไง เมื่อถูกยึดอำนาจแล้วก็จะถูกยึดทรัพย์ที่ไปโกงบ้านโกงเมืองมา เหมือนสุทโธนาคราชต้องไปหาปลาบึกมาปล่อยที่แม่น้ำโขง เปรียบเทียบได้ว่าเมื่อถูกยึดอำนาจแล้วก็ไปยึดทรัพย์ที่ไปโกงกินบ้านเมืองมา เอาคืนมาจัดสรรให้ประชาชนคนยากไร้ นิทานเรื่องผาแดงนางไอ่นี้ ไม่ใช่เรื่องมกายที่ไร้สาระ มันมีแบบมีอย่างให้เห็นอย่างชัดเจน ถ้ามองในด้านการบ้านการเมือง รักมากก็อาฆาตเคียดแค้นชิงชันกันมาก แม้จะลงสตัยบ้านกันแล้ว เมื่อโกรธแค้นกันแล้วก็ไม่ต้องมาเผาเผ่ากันดูหน้ากันอีกเลย เหมือนนาคสองตัวนี้ นี่คือเรื่องราวในอดีตกาลคล้ายกับเรื่องราวในรัฐสภาปัจจุบัน เอาละที่สุดก็มาถึงหนองหานถล่มทลายด้วยการเห็นแก่กินเห็นแก่ได้ด้วยการซื้อเสียงขายสิทธิ์กันในขณะนี้ คนที่จะเลือกตั้งก็อาจจะเอาเงินคนที่มาสมัคร,,โดยมาสมัครเอาทั้งนั้น ขอให้เอาเงินมาให้,,พอจะเริ่มสมัครผู้แทนก็เริ่มมองหาขั้วที่จะไปเป็นรัฐบาล จริงๆแล้วไม่รู้จักคำว่ารัฐบาลด้วยเข้าไปต้องแยกคำว่า รัต-ละ กับ บาน ออกจากกันเสียก่อน รัฐ แปลว่า แวนแคว้น แผ่นดิน ประเทศชาติ บาล (บาน) มาจากภาษาบาลี (पालะปาโล) แปลว่า รักษา คุ้มครอง ดังนั้น รัฐบาล แปลว่า ผู้รักษาคุ้มครองสิทธิผลประโยชน์ความสุขร่มเย็นแห่งประเทศชาติ แวนแคว้น แผ่นดิน ฝ่ายค้านก็คือรัฐบาล รักษาคุ้มครองประเทศชาติในด้านเสื่อม คอยคัดค้านในสิ่งที่เขาทำไม่ดี ฝ่ายค้านก็เป็นรัฐบาลเหมือนกัน คนหนึ่งบริหารอีกคนหนึ่งคอยควบคุมด้านลบ เธอบริหารไปถ้าดีฉันก็ไม่ได้ว่าอะไร นี่เป็นรัฐบาลด้วยกันทั้งนั้น แต่เราแยกว่า รัฐบาลคือนายกรัฐมนตรีกับรัฐมนตรีกับพวกเสียงกลุ่มนี้ ถ้าจะดีจะต้องมีฝ่ายเป็นกลาง เหมือนนาคสองตัวที่หนองกระแสน ทำไม่ไม่สมัครเป็นพรรคตรงกลางไม่เป็นฝ่ายค้าน ไม่เป็นรัฐบาล จะฟังอยู่ตรงกลาง คอยฟังดูว่าใครถูกใครผิด ถ้าฝ่ายค้านทำหน้าที่ดีก็สนับสนุน แต่ถ้าฝ่ายค้านหาแต่เรื่องรัฐบาลจนไม่มีเวลาบริหารบ้านเมือง ไม่ต้องสนับสนุน เป็นฝ่ายกลางๆ ไม่เป็นเทพไม่เป็นมาร เป็นฝ่ายกลางๆ คือเป็นพระเป็นธรรม อยู่ตรงกลางของทั้งสองฝ่าย ถ้ามีตรงกลางวิ่งไปฝ่ายนั้นฝ่ายนี้ ไม่มีขั้วเป็นกลาง มันก็ผิด ยกมือสนับสนุนกัน ผิดเท่าไรก็ชนะ ถ้าอย่างนี้มันไม่ดี นาคสองตัวทะเลาะกัน ถ้ามีตัวกลางๆ ฟัง “เฮ้ยจริงๆ นะเพื่อน มันถูกของสุวรรณนาคนะ เพราะเม่นมันขนใหญ่เฉยๆ แต่ตัวมันเล็ก ผิดกับช้างมันขนห่างๆ แต่ตัวมันใหญ่ เขาแบ่งมาพอดีแล้ว มีเหตุผล ถ้าไม่ลองโหวตก็คิดว่าบาตรสุทโธนาคราชก็เป็นผู้แพ้” อันนี้ไม่ได้ ยกหมดสนับสนุนหมดถ้าเป็นรัฐบาลด้วยกันจริงๆ แล้วรัฐบาลเป็นด้วยกันทุกคน เขามอบให้เป็นผู้บริหาร ตุลาการ นิติบัญญัติ ผู้คุ้มครองการบ้านการเมืองประเทศชาติไม่ใช่เขายกให้เราเป็นนายกรัฐมนตรี ไม่ใช่เขาเลือกเราไปเป็นรัฐมนตรี ที่นี้นาคสองตัวนี้ตีกันเสร็จแล้ววิสุพรรณจึงยึดอำนาจ ยึดหนองกระแสน ยึดสภา แล้วไล่หนีไปคนละทิศคนละทาง ไปแล้วให้อาปลาบึกมาปล่อยนะ นั่นแสดงว่ายึดอำนาจไม่พอยังยึดทรัพย์ด้วย ที่นี้สุทโธนาคราชมีลูกชายชื่อพังคิ แล้วกล่าวถึงเมือง

ขอม มีพระยาขอมครองเมือง มีลูกสาวชื่อไฉ่คำ ชายหนุ่มทั้งหลายได้ยินเพียงแต่ชื่อก็พากันอ่อนไหว หัวใจน้อยๆ อยากจะเห็นลูกสาวพระยาขอมใครๆ ก็อยากจะเป็นลูกเขยพระยาขอม พระยาขอมเลย ออกอุบายใคร่อยากเป็นลูกเขยมาแข่งบั้งไฟกัน ในวันนั้นบั้งไฟมากันทั่วทุกทิศ มาจากเมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองเชียงเหียน เมืองหงส์เมืองทอง เมืองผาโพง เมืองสีแก้ว ที่นี้ในแม่น้ำโขงก็มีพญานาคสุทโธ นาคราช มีลูกชายคนหนึ่งชื่อพังคิ พังคิก็ได้ยินข่าวเหมือนกันจึงปลอมตัวมาดูเขาแข่งบั้งไฟกัน คนทั้งหลายก็หลั่งไหลกันมาในงานเพื่อมาเฝ้าดูนางไฉ่ เพราะพังคิทำบั้งไฟแล้วไม่ขึ้นอย่างที่เรียกกันว่าบั้งไฟพญานาค ดังนั้นจึงไปแอบดูหาวิธีการที่จะเอานางไฉ่มาเป็นเมีย ในการแข่งขันบั้งไฟ บั้งไฟของบ้านเชียงเหียน เมืองหงส์เมืองทอง เมืองฟ้าแดดสูงยาง ขึ้นทั้งนั้น แต่ว่าของพระยาขอมไม่ขึ้น ของผาแดงเมืองผาโพงระเบิดกลางอากาศ ในที่สุดก็ยกเลิกการพนัน นางไฉ่คำชอบชายหนุ่มงดงามตระกูลสูงจากเมืองผาโพง แต่ก็มีชายหนุ่มคนหนึ่งไม่รู้จักที่มาที่ไปคอยสบตางนางไฉ่คำตลอด หล่อเหลาไม่แพ้ท้าวมหาแดง แต่ไม่มีบั้งไฟมาแข่ง หารู้ไม่ว่านั่นคือท้าวมังคิ พองานเสร็จเรียบริ้อยก็อำลาเลิกกัน ท้าวมหาแดงก็อำลางนางไฉ่คำบอกนางว่าเดี๋ยวจะกลับมาใหม่ ส่วนพังคิก็กลับเมืองบาดาลที่แม่น้ำโขง โดยมีความตั้งใจว่าจะกลับมาใหม่มาดูให้ใกล้ในวันที่ไม่ชุลมุนวุ่นวายนางไฉ่จะงามขนาดไหน พอกลับไปถึงบ้านก็ซึมเศร้าคิดถึงนางไฉ่คำ แล้วก็ลาแม่จะขึ้นมาเมืองมนุษย์ แม่ก็เตือนว่าเมืองมนุษย์นั้นอันตรายนะ อย่าขึ้นไปเลย พังคิจึงบอกว่าคุณชอบลูกสาวพระยาขอม อยากจะไปเห็นใกล้ๆ ลูกไปไม่นานหรอกเดี๋ยวลูกจะกลับมา,,แม่ก็เตือนว่าอย่าไปเลย แต่พังคิไม่ฟังก็แอบออกมาพร้อมบริวาร ปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกแขวนกระดิ่งทองคำ อีกบริวารใกล้ซิดก็ปลอมตัวเป็นกระรอกสีดำแขวนกระดิ่งแก้ว นอกจากนั้นก็ปลอมตัวเป็นนกเป็นกา ปีนต้นจิวักัดกินลูกจิว นางไฉ่เห็นก็อยากได้กระรอกเผือกตัวนี้มันงดงามเหลือเกิน นางไฉ่จึงให้นายพรานไปดักกระรอกเผือก ดักไม่ได้ให้ยิงพอเจ็บให้ตกลงมาก็จะรักษาพยาบาลไม่ให้ตาย แต่กรรมมาถึงกระรอกเผือกถึงเวลาจะต้องตายแน่นอน ก็เลยถูกยิงจนตาย,,นิทานเรื่องนี้ได้สอนเรื่องบาปเรื่องกรรมด้วย พังคิเมื่อถูกยิงตายก็มาระลึกถึงคำสอนของแม่ เพราะว่าไม่เชื่อฟังแม่ก็เลยถูกบาปกรรมตาม,,พังคิคือริษฐานก่อนตายว่าขอให้ผู้คนได้กินเนื้อตนใครกินเนื้อตนไปแล้วอย่าได้อิ่ม ให้เอร็ดอร่อย ให้ติดใจ นั่นก็คือการกินเงินของผู้แทนพรรคไหนมาพากันกินหมด ตอนนี้น้องหารล่มเป็นเวรกระชอกค้อน เห็นน้องหารแต่ละครั้งสะท้อนภาพการซื้อสิทธิ์ขายเสียง นี่คือนุสรณ์สถานแห่งการซื้อสิทธิ์ขายเสียง ที่ล่มจมเมื่อกินเนื้อกระรอกเสร็จใครกินก็ไม่อิ่ม แต่คนที่ไม่ได้กินมีเพียงแม่หม้ายและพระสงฆ์ เหมือนพวกนักการเมืองจะไม่ค่อยชอบพระสงฆ์ที่สอนชาวบ้านให้อยู่ในศีลในธรรม แต่มักจะเข้าหาพระสงฆ์ที่สามารถเคาะหัวให้ตนได้เป็นส.ส, พระบางรูปใช้หนังสือพิมพ์เคาะหัวพวกนักการเมืองจริงๆ แล้วอาตมาว่าพวกนักการเมืองที่โกงกินชาติบ้านเมืองต้องใช้ไม้หน้าแปดเคาะหัวจึงจะเหมาะสม ที่แท้เคราะห์ร้ายอันใหญ่หลวงของคนโง่คือความคิดชั่ว พุดชั่ว ทำชั่ว เอารัตเอาเปรียบ เอาหนังสือพิมพ์เคาะไม่หมดหรอก เสนียดจัญไรนักการเมืองมันต้องค้อนแปดปอนเคาะพอตี กลับมาถึงเรื่องกระชอกค้อน บริวารของพังคิเมื่อรู้ว่าเจ้านายตาย ก็ไปบอกพ่อแม่ของพังคิ สุทโธ

นาคราชที่ลุ่มน้ำโขงส่งคนมาสืบว่าใครบางที่กินเนื้อลูกของตน ในที่สุดพญานาคก็ตามมาถล่มทลาย นางไอ่คำกำลังทำเนื่อกระรอกตอนให้ผาแดงกิน แต่ผาแดงเป็นคนฉลาดไม่ยอมกิน ส่วนนางไอ่กินไปหลายคำแล้ว ในคืนนั้นผาแดงรู้ว่าเกิดภัยอันตรายจึงพานางไอ่ขึ้นมาบักสามหนี่ นางไอ่หยิบเอาแหวนกับข้อมงคลมาด้วย แล้วรีบหนีการตามล่าของพญานาค ระหว่างที่หนีการตามล่ามาบักสามลัม ก็เกิดเป็นห้วยสามพาด นางไอ่โยนแหวนทิ้งก็เกิดเป็นหนองแหวน จะเห็นสถานที่ต่างๆ ในเรื่องเวลาผ่านอุตุธรานี่ นี่คืออนุสรณ์สถานของการเห็นแก่ปากแก่ท้อง เป็นไปได้ใหม่ว่าการกินกระรอกตอน กินเนื้อนั้นแล้วทำให้บ้านเมืองถล่มทลาย เหลือแต่ดอนแม่หม้ายที่ไม่ได้กิน คือการกินเงินของส.ส. แล้วบ้านเมืองจะพินาท มันอาจจะไม่ใช่ในประเทศไทย เงินต่างชาติ ต่างศาสนา เมื่อเขาเข้ามามีอำนาจบริการ ตุลาการ นิติบัญญัติที่เรามอบให้เขาแล้ว ถ้าคะแนนเขามากใครจะไปปล้มสภาเขาได้ ในที่สุดเราที่เหลือจะเป็นผู้พินาท พระพุทธเจ้าจึงสรุปว่า “ต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดใจร้อนไปเอาลูกดิบมันมากิน จะไม่รู้จักรสชาติเอร็ดอร่อยของมัน และเมล็ดติดๆ มันเอาไปปลูกก็ไม่เกิดพืชของเขาที่จะพินาท ,,,”

แวนแคว้น แผ่นดิน ประเทศชาติ เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่มีผล,,ผู้ใดใจร้อนไปเอาดิบๆ มากิน กินดิบๆ กินตั้งแต่เลือกตั้งซื้อเสียงขายสิทธิ์ คือการกินดิบๆ กินประเทศชาติดิบๆ ,,หลังจากนั้นเขาก็ปกครองแผ่นดิน เขาไม่ถูกต้องชอบธรรมเช่นนั้น,,เขาจะไม่รู้จักรสชาติแห่งแผ่นดิน,,แวนแคว้นประเทศชาติเขาจะถล่มทลายเหมือนหนองหารถล่มทลาย เดียวนี้ไม่รู้จักรสชาติของแผ่นดิน ได้เป็นเจ้าของนาย เป็นผู้แทน เป็นรัฐบาล เป็นรัฐมนตรี ก็ไม่รู้รสความจงรักภักดี ความซื่อสัตย์ ความศรัทธา ไปไหนก็หน้าเหยี่ยว เป็นนายกเป็นรัฐมนตรีได้ปีสองปีหัวโตมอมลงตาลักโบ้ มีแต่ความทุกข์มีแต่ปัญหา ราษฎรก็ไม่เจริญ เสียภาษีเขาก็เอาไปกิน ขุมทรัพย์ของเขาคืองบประมาณแผ่นดิน เพราะเราเอาเงินเขาแล้ว เขาก็ต้องไปเอาที่นั่น ต่างคนต่างไม่รู้จักรสชาติของแผ่นดินของตน ประธานาธิบดีอเมริกาหน้าบานเป็นกระดิ่งออกทีวีไปพบประชาชน ประชาชนของเขาสวัสดิการดีน้ำไฟ ประปา โทรศัพท์ บ้านหลังเดียวอยู่บนภูเขา ก็ทำไปจนถึง เรียกว่ารู้จักรสชาติของแผ่นดิน ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ประชาธิปไตยของเขาเจริญ พวกเราน้อย่าพากันกินกระรอกตอนนะ ระวังให้ดีนะ อีกหน่อยกระรอกตอนพวกนี้ก็จะพากันแห่ติดเบอร์ติดป้าย ขนกันมาที่ละสิบล้านรถ เบอร์นั้นเบอร์นี้พรรคนี้พรรคนี้ พวกเราทั้งหลายก็รอคอยกิน กินเข้าไปแล้วมันไม่ได้มีประโยชน์ ได้เงินเขาแค่ชั่วคราวช่วยามงบประมาณแผ่นดินพันเก้าแสนล้านเป็นล้านๆ สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็นขุมทรัพย์ของคุณคนเหล่านี้ เราทั้งหลายจะถล่มทลายพังทลายเหมือนหนองหารลุ่มเพราะเห็นแก่ปากเห็นแก่ท้อง ด้วยเหตุนี้ขอให้ท่านทั้งหลายอย่าได้กินดิบๆ จงอดใจไว้สี่ปีนะต้นไม้ใหญ่จึงมีผลให้เป็นลูกเป็นหมาก ต้นขนุน ต้นมะม่วง เท่ากับอายุแห่งประชาธิปไตย อย่ากินดิบเลย จงดูประเทศที่เขาเจริญแล้ว ประธานาธิบดีของเขา บ้านหลังเดียวอยู่บนภูเขา ยังลาดยางขึ้นไปมีไฟฟ้ามีน้ำประปามีโทรศัพท์ เพราะเงินภาษีเหล่านั้นมันก็หวนกลับคืนมาหาประชาชน

สรุปการที่พระสงฆ์ผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนานำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปแสดงให้ผู้อื่นได้รู้ได้เข้าใจและพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมาจนถึงทุกวันนี้นอกจากพุทธธรรมแล้วสิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือเทคนิควิธีการของผู้ส่งสารด้วยการสอนที่จะได้ผลดีนอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้วจะต้องให้เกิดการรู้มอเห็นคุณค่าความสำคัญจนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วยผลสำเร็จอย่างหลังเป็นสิ่งสำคัญมากและมักจะทำได้ยากกว่าผลสำเร็จอย่างแรกเพราะต้องใช้เทคนิคและวิธีการสอนประกอบการเผยแผ่ไปด้วยรวมไปถึงการใช้ภาษาและวิธีการนำเสนอโดยวิธีการเชื่อมโยงเหตุการณ์หรือสถานการณ์ต่างๆในปัจจุบันเข้าสู่หัวข้อธรรมะที่จะนำเสนอหรือการนำพุทธธรรมมาประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัยโดยยังคงไว้ซึ่งสาระและคุณค่าของพุทธธรรมที่มีอยู่เดิมในพระไตรปิฎก(พระราชมรรณีย์ (ประยูร ธรรมจิตโต, 2540)

สำหรับรูปแบบและวิธีการในการเผยแผ่ธรรมะนั้นสรุปแล้วก็ขึ้นอยู่กับหลายวิธีผู้แสดงธรรมนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเลือกรูปแบบและวิธีการนั้นๆให้มีความเหมาะสมทั้งต่อตนเองและต่อผู้รับฟังคือเลือกรูปแบบที่ตนนั้นถนัดและให้มีความเหมาะสมกับผู้ฟังเพียงเท่านี้ก็สามารถที่จะทำการเผยแผ่ที่ตนน่าจะสนใจมากขึ้นเทคนิคและวิธีการนำเสนอที่ควรนำมาใช้ในการเผยแผ่ในปัจจุบันกล่าวโดยสรุปแล้วมี6วิธีได้แก่ การนำเสนอโดยยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบการนำเสนอโดยวิธีการเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยการนำเสนอโดยวิธีการยกพุทธศาสนสุภาษิตคำคมคำประพันธ์โคลงกลอนประกอบ การนำเสนอโดยวิธีการพูดเชื่อมโยงสถานการณ์และเหตุการณ์ต่างๆประกอบการบรรยายการนำเสนอโดยวิธีการยกบุคคลมาเป็นตัวอย่างประกอบการนำเสนอโดยแทรกด้วยเรื่องที่ทำให้เกิดอารมณ์ขัน

4.2 ผาแดงนางไอ่ในประเพณีสวดสรภัญญะ

ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในประเทศไทยต่างมีความต้องการที่จะสืบสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเพื่อให้สามารถดำรงคงอยู่โดยไม่สูญสลายหายไปกับกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงเช่นในท้องถิ่นอีสานมีวัฒนธรรมการสวดสรภัญญะการสวดชนิดนี้เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นแขนงหนึ่งที่กำลังได้รับการสืบสานและการอนุรักษ์ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมการสวดสรภัญญะนอกจากจะมีความไพเราะแล้วยังให้ความบันเทิงแก่กลุ่มชนแฝงไว้ด้วยแง่คิดด้านการดำเนินชีวิตและการอบรมขัดเกลาจิตใจชาวบ้านและปราชญ์ท้องถิ่นอีสานต่างไม่สามารถบอกได้ว่าการสวดสรภัญญะได้ถือกำเนิดขึ้นมาตั้งแต่ยุคสมัยใดพวกเขาทราบแต่เพียงว่าการสวดสรภัญญะได้อยู่คู่กับชาวอีสานมาเป็นเวลาช้านานแล้วชาวท้องถิ่นต่างสวดสรภัญญะเป็นประจำจนเกิดความเคยชินและการสวดสรภัญญะได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีทางวัฒนธรรม “การร้อง” และ “การสวด” ของชาวอีสาน (สวิง บุญเจิม, n.d.)

ภาษาที่ใช้ในบทกลอนสวดนั้นแต่เดิมเป็นภาษาบาลี-สันสกฤตและมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเรียกกลอนสวดในลักษณะนี้ว่า “กลอนแบบดั้งเดิม” ต่อมาภาษาของกลอนสวดได้ถูกปรับเปลี่ยนไปใช้ภาษาถิ่นอีสานมีการแต่งเนื้อหาของกลอนให้เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและสังคมของชาวอีสานตลอดจนมีการแทรกเหตุการณ์ปัจจุบันเข้าไปในเนื้อหาของกลอนด้วยกลอนที่ได้รับการปรับเปลี่ยนภาษาและเนื้อหานี้เรียกกันว่า “กลอนประยุกต์” หรือ “กลอนทันสมัย” (อุดม บัวศรี, 2541)

การสวดสรภัญญะโดยปกติกระทำกันในวันพระและวันสำคัญทางพุทธศาสนาต่างๆ แต่ช่วงเวลาที่นิยมจัดงานให้ครึกครื้นกว่าช่วงเทศกาลอื่น ๆ คือช่วงเทศกาลออกพรรษาเนื่องจากชาวอีสานถือกันว่าเป็นช่วงสารทใหญ่ผนวกกับเป็นช่วงเวลาพักหลังการทำงานหนักหรือหลังฤดูเก็บเกี่ยวจึงต้องฉลองให้ยิ่งใหญ่กว่าในโอกาสอื่น ๆ การสวดสรภัญญะเป็นกลวิธีการสร้างสีสันและสร้างความน่าสนใจให้แก่การจัดงานบุญตามเทศกาลได้เป็นอย่างดีส่วนการสวดสรภัญญะเพื่อการแข่งขันมีเกณฑ์การพิจารณาจากความสามารถในการร้องกลอนและสารถะจากเนื้อหาของกลอนทั้งสองแบบคือกลอนสวดแบบดั้งเดิมและกลอนสวดประยุกต์หรือกลอนสวดทันสมัยโดยมีสัดส่วนการร้องของกลอนสวดประยุกต์มากกว่ากลอนสวดแบบดั้งเดิมการสืบทอดและการอนุรักษ์วัฒนธรรมการสวดสรภัญญะได้รับการดัดแปลงเนื้อหาให้เป็นภาษาปัจจุบันเพื่อให้เป็นที่เข้าใจได้ง่ายการร้องกลอนหากยังคงรูปแบบดั้งเดิมทั้งหมดน่าจะทำให้เกิดความเบื่อหน่ายเนื่องจากเป็นภาษาธรรมที่มีผู้เข้าใจจำกัดและอิงศาสนาเป็นหลักการจะทำความเข้าใจต้องแปลเป็นภาษาธรรมดาแต่กลอนร้องแบบประยุกต์นั้นคนทั่วไปสามารถเข้าใจความหมายได้ทันทีโดยไม่ต้องแปลความหมายอีกสาระของกลอนร้องแบบประยุกต์ได้รับการแต่งขึ้นให้เป็นที่เข้าใจได้ง่ายสอดแทรกคุณค่าในการอบรมขัดเกลาจิตใจและสั่งสอนคุณธรรมแม้กลอนสวดทำนองสรภัญญะจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาแต่สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงคือสถานที่ที่ใช้ในการสวดคือ “วัด” เนื่องจากวัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนเป็นแหล่งรวมความศรัทธาเป็นที่รวมพลังความสามัคคีของคนในชุมชนตลอดมาทุกยุคสมัย (มัลลิกา มาภา และคณะ, 2254)

รากฐานทางศาสนาของไทยอันได้แก่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนั้นเป็นหลักเกณฑ์ทางศีลธรรมและพลังทางสังคมที่แทรกซ้อนวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในทุกๆ ด้านการสวดถือเป็นสิ่งสำคัญของพิธีกรรมชีวิตที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาการสวดทางพระพุทธศาสนามีหน้าที่โดยตรงในการดำรงรักษาไว้ซึ่งคำสอนและกฎระเบียบข้อบังคับไม่ให้คลาดเคลื่อนสูญหายแล้วหน้าที่แฝงอีกอย่างหนึ่งของการสวดที่มักถูกละเลยความสำคัญคือการสร้างสมาธิการโน้มน้าวจิตใจทั้งผู้สวดและผู้ฟังเสียงสวดโดยสร้างความดื่มด่ำในน้ำเสียงและลีลาทำนองสวดในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาลักษณะเฉพาะของทำนองสรภัญญะได้จัดเป็นประเภทของ “เพลนชานท์” (plainchant) เป็นการสวดทำนองที่ใช้เสียงในระดับสูงและมีทำนองเชิงซ้ำมีการหยุดคั่นระหว่างการแบ่งวรรค (phrases) บทพระธรรมที่ใช้สวดด้วยทำนองสรภัญญะนี้จะต้องเป็นบทประพันธ์ประเภทฉันทอนั้นซึ่งจะเป็นฉันทลักษณ์ใดของฉันทกวี

สามารถนำมาสวดด้วยทำนองสรภัญญะได้ทั้งสิ้นการใส่ทำนองสรภัญญะนอกจากทำให้เกิดเสียงไพเราะราบรื่นแล้วนั้นแสดงว่าประพันธ์ได้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ฉันทลักษณ์นั้นๆในแง่สุนทรียรสทางวรรณคดีของฉันทน์นั้นจะสมบูรณ์ได้โดยการอ่านหรือสวดด้วยทำนองสรภัญญะ

คำว่า “สรภัญญะ” นั้นประกอบไปด้วยศัพท์สองคำคือ “สร” (ป, สร, ส, สุร) แปลว่าเสียง และ “ภัญญ” มาจากคำว่าภณ (ภณชาติ) แปลว่าพูดกล่าวสวดฉะนั้นความเมื่อแปลตามอักษรหมายถึง “กล่าวด้วยใช้เสียง” หรือ “คำสวดที่เป็นที่ป็นทำนอง” และในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า “ทำนองสำหรับสวดคำที่เป็นฉันท, ทำนองขับร้องทำนองหนึ่ง” ซึ่งเป็นการกล่าวถึงที่มาของสวดสรภัญญะมีต้นเค้ามาจากศาสนาพราหมณ์คือมีต้นกำเนิดมาจากทำนองการสวดของพราหมณ์ซึ่งมีบทสวดและทำนองการสวดอยู่ในคัมภีร์ต่างๆและทำนองสรภัญญะนี้ได้อ้างอิงในสมัยพุทธกาลตามคำอนุญาตของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งทรงสดับเสียงสวดของพระโสณะกุฎิกัณณะปัจจุบันพระสงฆ์วัดธรรมยุติใช้สวดบทพระอภิธรรมมัตถสังคหะในงานศพโดยเฉพาะ (เดชา ศรีคงเมือง, 2558)

บทสวดทำนองสรภัญญะ (/สระระพันยะ/ หรือ /สอระพันยะ/) คือการอ่านบทประพันธ์ฉันทน์ที่มีเนื้อหาบูชาพระรัตนตรัยสำหรับสวดเป็นทำนองกล่าวคือเป็นการอ่านทำนองสวดมนต์ในทำนองสังโยคคือสวดเป็นจังหวะหยุดตามรูปประโยคฉันทลักษณ์ปัจจุบันบทสวดสรภัญญะที่เป็นที่รู้จักทั่วไปเรียกตามภาษาปากว่าบทสวดองค์โตพระสัมพุทธตามข้อความบาทแรกของบทสวดการสวดในทำนองสรภัญญะมีมานานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 โดยก่อนหน้านั้นนิยมสวดเป็นภาษาบาลีและมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและผู้สวดส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ทำให้บทสวดทำนองสรภัญญะไม่ค่อยแพร่หลายมากนักต่อมาพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อยอาจารยางกูร) ป,๘, ๘ องคมนตรีและเจ้ากรมพระอาลักษณ์ในรัชกาลที่ 5 ได้ประพันธ์บทสวด “คำนมัสการคุณานุคุณ” โดยมีทั้งหมด 5 ตอนคือพระพุทธคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณมาตาศิปิตคุณอาจารย์คุณซึ่งปัจจุบันบทสวดมนต์ทำนองสรภัญญะบูชาพระรัตนตรัย (องค์โตพระสัมพุทธ) ที่ได้ตัดตอนมาจากคำนมัสการคุณานุคุณของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ได้กลายเป็นบทสวดทำนองสรภัญญะที่เป็นที่นิยมสวดกันทั่วไปและเป็นที่ยุ้จักกันมากที่สุดในปัจจุบัน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้สรุปไว้ว่าสรภัญญ์ (สะ-ระ-พันหรือสอ-ระ-พัน) หรือสารภัญญะ (สา-ระ-พัน-ยะ) หรือสรภัญญะ (สอ-ระ-พัน-ยะ) สามารถออกเสียงได้ทั้งสี่แบบและถือว่าถูกต้องตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่นเป็นบทสวดประเภทหนึ่งที่อุบาสกและอุบาสิกาในภาคอีสานนิยมสวดกันในวันอุโบสถศีล (วันพระ) หรือบางครั้งก็มาสวดประชันกันว่าคณะสวดหมู่บ้านใดจะสวดได้ไพเราะและบทสวดใครจะมีคารมคมคายกว่ากันการสวดสรภัญญ์นี้ภาษาถิ่นอีสานเรียกว่าฮ้องสรภัญญ์สรภัญญ์เป็นการสวดมนต์ในทำนองสังโยคคือการสวดเป็นจังหวะหยุดตามรูปประโยคฉันทลักษณ์บทสวดจะมีลักษณะเป็นฉันทหรือกาพย์ก็ได้แต่ที่นิยมกันมากคือกาพย์ยานีสำหรับเนื้อหาจะเกี่ยวข้องกับศาสนาบาปบุญคุณโทษนิทานชาดกนอกจากนั้นก็ยังมีกรแต่งกลอนเน้นไปทาง

ศิลปวัฒนธรรมเช่นกลอนลาวโอภาปราศรัยชักชวนให้ไปเยี่ยมการลาหรือไม่กี่อาจะเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นของอีสานอาทิเรื่องกลองข้าวน้อยฆ่าแม่เป็นต้นบทสวดสรภัญญ์มักไม่เน้นในเรื่องความรักหรือการเกี้ยวพาราสีของคนทั่วไปเพราะการสวดสรภัญญ์นั้นเกี่ยวข้องกับทางศาสนาและผู้ฝึกสอนเป็นพระภิกษุจึงไม่ให้มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรักแต่อาจจะมีบางเรื่องเช่นตอนนางยโสธราพิมพาอาลัยอาวรณ์เจ้าชายสิหัตถะที่หนีออกบวชที่แสดงความรักสำหรับการสวดสรภัญญ์ในเมืองไทยนั้นมีการสวดมานานแล้วตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่4แต่การสวดในยุคนั้นนิยมสวดเป็นภาษาบาลีและมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรงไม่มีเรื่องแต่งใหม่เป็นคำไทยผู้ที่สวดจึงมักเป็นพระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาที่อ่านภาษาบาลีได้คล่องแคล่วเมื่อการสวดสรภัญญ์ได้รับความนิยมมากขึ้นปราชญ์ทางพุทธศาสนาจึงได้แต่งคำสวดเป็นภาษาไทยให้อุบาสกอุบาสิกาและแม่ชีใช้สวดในวัดเช่นสวดท้าวตริเนื้อหาที่จะได้จากกระทู้ธรรมในพุทธศาสนสุภาสิตและธรรมบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่สามารถสืบทราบได้ว่ามีการสวดสรภัญญ์ตั้งแต่เมื่อใด

ปัจจุบันการสวดสรภัญญ์ของพี่น้องชาวภาคอีสานนั้นนิยมสวดกันในงานศพงานทอดผ้าป่างานกฐินงานทอดเทียนงานกวนข้าวทิพย์และในกิจกรรมวันธรรมสวนะ (วันพระ) ส่วนภาคกลางนั้นนิยมร้องในงานศพเช่นเดียวกับการสวดพระอภิธรรมการสวดสรภัญญ์ของภาคอีสานนี้เทียบกับภาคกลางก็คือสวดไอ้เอ้ววิหารรายส่วนภาคเหนือจะเรียกการสวดแบบนี้ว่าเอื้อระนาจ้อยทำนองธรรมและภาคใต้เรียกสวดค่านจุดมุ่งหมายของการสวดไม่ว่าจะของภูมิภาคใดก็ล้วนมีจุดประสงค์เดียวกันคือการเผยแพร่ธรรมะนั้นเนื้อหาที่ใช้สวดจึงมักให้คติธรรมเช่นเรื่องเวสสันดรชาดกและชาดกต่างๆการสวดสรภัญญ์มีรูปแบบการสวดตามลำดับการขับสรภัญญ์เป็นกลุ่มของกลอนดังนี้ 1. กลอนเตรียมตัวจะกล่าวถึงการเตรียมตัวกราบไหว้พระรัตนตรัยเนื่องจากธรรมเนียมของชาวพุทธก่อนจะทำสิ่งใดจะต้องไหว้พระพุทธรูปพระธรรมและพระสงฆ์ก่อนเป็นอันดับแรกกลอนนี้จึงเสมือนกลอนนมัสการหรือไหว้ครูนั่นเอง 2. กลอนบูชาดอกไม้กลอนบทนี้แสดงให้เห็นถึงการบูชาดอกไม้ที่ทุกคนเตรียมมาและถืออยู่ในมือแล้วหรือบางทีก็วางไว้ที่ชั้นกะหย่องตอนกราบพระครั้งแรกการบูชาด้วยดอกไม้ของหอมถือว่าเป็นอามิสบูชาเป็นการบูชาเบื้องต้นที่ศาสนิกชนควรจะทำ 3. กลอนไหว้คุณครูบาอาจารย์นอกจากไหว้พระรัตนตรัยแล้วสิ่งที่ควรรำลึกต่อไปก็คือครูอาจารย์ 4. กลอนเดินทางเป็นกลอนพรรณนาการเดินทางมาร้องสรภัญญ์กลอนนี้เป็นการสะท้อนภาพชนบทที่นักร้องสรภัญญ์ได้เดินทางจากบ้านของตนเองบุกป่าฝ่าดงมายังสถานที่ร้องสรภัญญ์ 5. กลอนปัญญาน้อยเป็นกลอนแสดงการถ่อมตนไม่โอ้อวดให้เกียรติผู้อื่น 6. กลอนให้รักษาศีลเป็นการเริ่มกลอนที่เป็นเนื้อหาสาระของจริยธรรมคือว่าด้วยเรื่องทานศีลภาวนา 7. กลอนพุทธคุณธรรมคุณสังฆคุณเป็นกลอนที่กล่าวถึงเนื้อหาของพุทธคุณธรรมคุณสังฆคุณว่ามีอยู่ที่ประการ 8. กลอนสังขารไม่เที่ยงเป็นกลอนที่กล่าวถึงสภาวะธรรมคือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารเพื่อเตือนนิกรชนให้สำนึกอย่าประมาท 9. กลอนนรก-สวรรค์เป็นกลอนที่ว่าด้วยนรกซึ่งเป็นปลายทางของคนบาปและสวรรค์ซึ่งเป็นอันานิสงส์ของคนบุญ 10. กลอนคุณบิดา

คุณมารดาเป็นกลอนที่เสริมด้านคุณธรรมเป็นการแสดงคุณบิดามารดาและชี้ให้เห็นว่าจักบุญคุณของผู้มีพระคุณที่เรียกว่ากตัญญูกตเวที 11. กลอนลำและอวยพรเป็นกลอนส่งท้ายผู้ร้องสรภัญญะบอกลาพระสงฆ์และผู้ฟังทุกคนแล้วอวยพรให้มีความสุขอยู่ดีมีแสง (มีแรง)

การนำเสนอเนื้อหาเพลงสรภัญญะหรือการสวดสรภัญญะ ส่วนมากจะเน้นเรื่องทางศาสนา เรื่องบาปบุญคุณโทษ นิทานชาดก นิทานสอนใจ สืบเกิดได้จากกลอน เช่น มัทรีครวญ พิมพารำพัน เป็นต้น มักไม่เน้นเรื่องความรักหรือการเกี้ยวพาราสี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าการกำเนิดสรภัญญะมาจากกการสวดทางศาสนาและผู้ฝึกสอนเป็นพระภิกษุ จึงไม่ให้มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรัก ซึ่งอาจไม่เหมาะสมกับพระสงฆ์

รูปแบบการนำเสนอบทร้องสรภัญญะไม่ว่าจะร้องในพิธีอย่างเป็นทางการหรือแข่งขันกันก็ตามจะมีโครงสร้างหลักหรือองค์ประกอบในการนำเสนอรูปแบบคล้ายๆ กัน แบ่งเป็นหมวดใหญ่ๆ ได้ 4 หมวดใหญ่ๆ ดังนี้คือ

บทนำ บูชาดอกไม้ บทสรรเสริญ บทไหว้ครู
 บทหลัก บทธรรมะ บทพุทธประวัติ
 บทเสริม นิทานตำนานพื้นบ้าน เหตุการณ์ปัจจุบัน วรรณคดี
 บทสรุป ขออำลา ขออภัย

บทนำ จะมีเนื้อหาประกอบด้วย บทบูชาดอกไม้ คุณของพระรัตนตรัย บิดามารดา ครูบาอาจารย์หรือบทบอกที่อยู่อาศัยของคณะสรภัญญะ ซึ่งนิยมนำมาร้องในช่วงแรกของการขับร้องสรภัญญะถือว่าเป็นบทไหว้ครู ก่อนที่จะขับร้องในบทอื่นๆ ต่อไป

จากบทร้องสรภัญญะ 4 หมวดใหญ่ๆ ดังกล่าวนี้นี้เนื้อหาของเพลงสรภัญญะได้กล่าวถึงเรื่องราวของพุทธศาสนายกย่องสรรเสริญบุคคลผู้มีพระคุณให้ความรู้เกี่ยวกับนิทาน ตำนานพื้นบ้าน และเหตุการณ์ปัจจุบันมุ่งอบรมสั่งสอนให้คนทำความดีมีจริยธรรม พรรณนาธรรมชาติ นิทานพื้นบ้านช่วยให้เกิดอารมณ์ผ่อนคลาย มีเรื่องราวสนุกสนานก่อให้เกิดความสามัคคี บทเพลงสรภัญญะ จึงเป็นเพลงขับจริยธรรมอย่างแท้จริง

ลักษณะการเสนอเนื้อหาสรภัญญะ มีดังนี้ คือ 1. คิดเลือกเอาเฉพาะส่วนที่ผู้แต่งหรือชาวบ้านสนใจมาแต่งเป็นเนื้อร้อง 2. เขียนตามความเข้าใจของผู้แต่งมากกว่าจะเป็นการศึกษาหาข้อมูลอย่างละเอียด 3. อธิบายความให้กระจ่างตามลักษณะปรากฏวิสัย 4. ใช้วิธีแบบที่เป็นการพรรณนาความและบรรยายความ

การใช้คำ การเลือกใช้คำในเพลงสรภัญญะที่ทำให้เกิดความงามและความไพเราะมีลักษณะคล้ายบทร้อยกรองของไทยคือ ใช้คำให้สัมผัสทั้งในวรรคและระหว่างวรรค นอกจากนี้ที่โดดเด่นที่สุดคือมีการเลือกใช้คำภาษาถิ่นของตนมาประยุกต์กับภาษาไทย การใช้ภาษาถิ่นมาประยุกต์กับภาษานับเป็นกลวิธีหนึ่งที่ผู้แต่งในยุคปัจจุบันนิยมนำมาเขียนเพื่อให้เป็นมนต์เสน่ห์แห่งบทเพลงพื้นบ้าน

เพราะการนำภาษาถิ่นมาปะปนนั้น นอกจากจะช่วยให้ผู้ฟังมีความเข้าใจเนื้อหาได้ง่ายๆ แล้วยังเป็น การอนุรักษ์ภาษาหรือสำนวนภาษาให้คงอยู่อีกด้วย

สวิง บุญเจิม (2539) กล่าวถึงทำนองการขับร้องสรภัญญะว่านักปราชญ์โบราณภาคอีสานได้ กล่าวถึงทำนองการขับร้องว่า การร้องลำกั๊ต สรภัญญะกั๊ต การเทศน์กั๊ต มีท่วงทำนองมากมาย เช่น 1. ทำนองนอเขาเหิน เป็นทำนองที่มีเสียงสูงชันเสียงสูงชันๆ จนสุดเสียงแล้วค่อยๆ แผ่วลงอุปมาเหมือน นกเขาเล่นลมในตอนเช้าบินสูงขึ้นในแนวตรงแล้วค่อยๆ ลงในแนวกึ่งนอน กิ่งดิ่งฉั่นฉั่น ส่วนมาก ทำนองมักจะเป็นทำนองสรภัญญะมัทรี 2. ทำนองข้างหล่มบ่า เป็นการใช้จังหวะเสียงหนักลงต่ำ ชื้นซ้ำ แต่ลงเร็ว ท่วงทำนองซ้ำไม่เร่งรีบ ไม่สั้นไม่ยาวไปเรื่อยๆ ยึกๆ ยักๆ ไม่ขาดสาย อุปมาเหมือนพลายเดิน ในหล่มโคลน 3. ทำนองข้างเทียมแม่ เป็นท่วงทำนองที่ร้องสลับลูกคู่หรือร้องซ้ำอีกในบาทต้นแล้วบาท หลังร้องได้โดยไม่ต้องร้องซ้ำเหมือนในบาทต้น อุปมาเหมือนลูกข้างจะไม่ตามหลังแม่ จะเทียมแม่ใน ส่วนหน้าเสมอ 4. ทำนองปลาสร้อยเล่นหาด เป็นทำนองปลาสร้อยเล่นน้ำเลียบฝั่งที่มีหาดทรายมีเสียง สูงต่ำสลับกันไปและมักจะร้องซ้ำบาทหลังอีกครั้งจึงจะลงได้ อุปมาเหมือนปลาสร้อยไปกันเป็นหมู่ที่ หาดน้ำตื้น 5. ทำนองกาเต้นก้อน เป็นการขับร้องทำนองสั้น ไม่เน้นเสียงแต่จะเน้นจังหวะเหมือนกา เต้นหาเหยื่อตามก้อนขี้ไถ 6. ทำนองลมพัดไผ่ เป็นการขับร้องที่ใช้ทำนองสั้นขึ้นลงพร้อมกัน อุปมา เหมือนใบไผ่ลู่ลมได้พร้อมกัน

เนื้อหาหมวดบทนำ (บทไหว้ครู บูชาดอกไม้ อารธนาศีล อารธนาธรรม) การไหว้ครูสวด บทบูชาสรรเสริญพระรัตนตรัย บิฑามารดา ครูอาจารย์ และอารธนาศีลตามขนบธรรมเนียมไทย จะต้องมีการไหว้ครูก่อนทำงานสำคัญเสมอๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูระลึกถึงคุณของผู้ที่ เราเคารพนับถือ ในการแต่งเพลงสรภัญญะหรืองานประเภทศิลปะอื่นๆ จึงเริ่มต้นด้วยการกล่าวคำ นมัสการเสมอ เพื่อเป็นการเรียกสมาธิ

เนื้อหาหมวดบทหลัก บทที่เกี่ยวกับธรรมะและพุทธประวัติซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของทุกศาสนาเป็นหัวใจของทุกศาสนา ผู้สืบทอดศาสนาแต่ละศาสนาย่อมจะหาวิธีการต่างๆ เพื่อถ่ายทอดคำสอนไปยังมหาชน คำสอนของพระศาสนานั้นเรียกอีกอย่างว่าหลักธรรมเป็นสิ่งที่พึง ปฏิบัติเพื่อความเป็นสิริมงคลนำความสุขความเจริญให้เกิดแก่ผู้ปฏิบัติ หลักธรรมของศาสนานั้นย่อมมี เนื้อหาที่กล่าวถึงสิ่งที่ควรปฏิบัติและสิ่งที่ควรงดเว้น โดยผู้แต่งพยายามนำหลักธรรมของพระพุทธเจ้า มารจนาทั้งที่เป็นคำสอนโดยตรงและเป็นการสอดแทรกในรูปของนิทานธรรมะชาดก

รุจิรา วงศ์แก้ว (2533) กล่าวถึงลักษณะสรภัญญะของชาวบ้านอีสานว่า มีลักษณะ ผสมผสานระหว่างบทสวดและเพลงพื้นบ้าน คือเป็นบทเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนา ถ้อยคำสำนวน ที่ใช้สุภาพเรียบร้อย เนื้อหาจะอบรมจริยธรรมแก่ชาวบ้านเป็นข้อใหญ่ ทำนองของสรภัญญะเป็น ทำนองสวด มีการนำทำนองเพลงไทยเดิม เพลงพื้นบ้านแม้กระทั่งเพลงลูกทุ่ง มาปะปนกัน มีเนื้อหา หลากหลายไม่เคร่งครัด เช่นเรื่องกับนิทานพื้นบ้าน ชาดก คติธรรมต่างๆ หรือเรื่องราวที่อยู่ในความ

นิยมของชาวบ้านมาแต่งเป็นเนื้อเรื่องร้องสรภัญญะ สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของสรภัญญะกับศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และสังคมของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านที่ร่วมร้องและฟังสรภัญญะจึงได้ทั้งความรู้ ความสนุกสนาน และแนวปฏิบัติอันดีงาม ถือเป็นความบันเทิงอีกลักษณะหนึ่ง

ธรรมเนียมในการร้องเริ่มด้วยการยกพานดอกไม้บูชาครู ไหว้พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ คุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ แล้วจึงร้องกลอนอื่นๆ เช่น กลอนถามข่าว นิทาน อธิบายกระทู้ธรรม เดินดง ชมป่า ตอบข่าว พัฒนา และจบด้วยอวยพร และกลอนลา การแต่งตัว ผู้ร้องจะต้องไปร้องที่วัด ต้องแต่งตัวเรียบร้อย คือถุงผ้าถุงยาว สวมเสื้อแขนยาว หมวกใบสีขาว การร้องสรภัญญะ มีการสืบทอดกันมาปากต่อปาก และเมื่อรู้หนังสือกันมากขึ้นจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร มีแบบแผนทางฉันทลักษณ์ คล้ายฉันทหรือกาพย์ยานี 11 สรภัญญะประกอบด้วยเรื่องคำร้องที่เป็นสาระเนื้อหาถ่ายทอดจากเจตนารมณ์ของผู้ประพันธ์ที่ต้องการสื่อสารไปยังผู้ร้องผู้ฟัง และทำนองซึ่งรจนาให้สัมพันธ์กับคำร้อง ในที่นี้มุ่งพิจารณาเนื้อหาเป็นสำคัญ เมื่อนำบทร้องสรภัญญะมาพิจารณา พบว่ามีความหลากหลายด้านเนื้อหา เช่น เรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา คำสั่งสอนต่างๆ เรื่องราวจากวรรณกรรมพื้นบ้าน จากการพิจารณาเนื้อหาและแนวคิดบทกลอนสรภัญญะพบว่า สามารถจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามองค์ประกอบโครงสร้างทางสังคมได้ดังนี้

1. หมวดที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระบบความเชื่อศาสนา เนื้อหาและแนวคิดของหมวดนี้มุ่งแสดงให้เห็นความเชื่อ ความศรัทธา ปรัชญาในการดำเนินชีวิต โลกทัศน์ และชีวทัศน์ที่มีฐานคิดจากพุทธศาสนา ได้แก่ หมวดที่ว่าด้วยพุทธคุณ หมวดที่ว่าด้วยธรรมคุณ หมวดที่ว่าด้วยสังฆคุณ หมวดที่ว่าด้วยชาดกและพุทธประวัติ หมวดที่ว่าด้วยธรรมเนียม ประเพณี เช่น ประเพณีการบวชเณร บวชชี รพรหามณ์ ประเพณีเข้าพรรษา ออกพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญสงกรานต์ เป็นต้น และหมวดที่ว่าด้วยความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับบารก-สวรรค์

2. หมวดที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระบบครอบครัว เนื้อหามุ่งให้แนวทางการแสดงออกที่เหมาะสมต่อสมาชิกในครอบครัว เน้นคุณธรรมเรื่องความกตัญญู ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความอ่อนน้อม ถ่อมตน ได้แก่ หมวดที่ว่าด้วยพระคุณของบิดามารดา หมวดที่ว่าด้วยพระคุณของญาติสนิท มิตรสหาย และผู้อาวุโส

3. หมวดที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระบบการศึกษา ในหมวดนี้มุ่งแสดงความสำคัญของการศึกษาหาความรู้ และพัฒนาสติปัญญาให้เฉลียวฉลาด เท่าทันต่อชีวิตและความเปลี่ยนแปลง ได้แก่ การระลึกถึงพระคุณของครูอาจารย์ การรู้จักบทบาทตามสถานภาพทางสังคม การเรียนรู้หลักในการดำเนินชีวิตให้มีความสุขและไม่เบียดเบียนการเรียนรู้แบบแผนพฤติกรรมการแสดงออกที่เหมาะสม ธรรมเนียมความประพฤติหรือมารยาททางสังคม นั่นเอง

4. หมวดที่เกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ มีเนื้อหาเกี่ยวกับหมวดการศึกษาที่มุ่งถึงการดำรงชีวิตอยู่ด้วยการประกอบอาชีพ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตแล้วยังต้องเกื้อกูลกับสมาชิกในสังคมอีกด้วย

5. หมวดที่เกี่ยวกับระบบศิลปะและนันทนาการ หมวดนี้มักเป็นการยกเรื่องราวในวรรณกรรมที่แพร่หลายมานำเสนอในรูปแบบสรภัญญะ ได้แก่ นิทานประเภทอธิบายเหตุ และนิทานประจำถิ่น

6. หมวดเกี่ยวกับระบบการเมืองการปกครอง หมวดนี้เนื้อหากล่าวถึงภาวะทางสังคมทางการเมือง ความเคลื่อนไหวทางการเมืองการปกครอง ตลอดจนโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ได้แก่ หมวดที่ว่าด้วยการเฉลิมพระเกียรติและระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถที่มีต่อประชาชนชาวไทย หมวดที่ว่าด้วยโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เช่น โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โครงการอีสานเขียว เป็นต้น

7. หมวดที่เกี่ยวกับระบบสาธารณสุข มุ่งกล่าวถึงการดูแลสุขภาพ การป้องกันและการเฝ้าระวังมิให้เกิดความไม่ปกติต่อสุขภาพกายและสุขภาพจิต โดยเน้นที่แบบแผนในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมได้แก่ หมวดที่ว่าด้วยข้อห้ามเกี่ยวกับยาเสพติดให้โทษ หมวดที่ว่าด้วยการไม่เที่ยวกลางคืน หมวดที่ว่าด้วยการไม่แสดงพฤติกรรมสำส่อนทางเพศ เพราะเป็นสาเหตุของกามโรค เอ็ดส์ และปัญหาครอบครัวประเภทของสรภัญญะ ได้จำแนกไว้เป็น 10 ประการคือ 1. บุษยาพระรัตนตรัย 2. บทนมัสการไหว้ครูและเคารพบิดามารดา 3. บทสอนทางพระพุทธศาสนาสรรเสริญพระศาสนาและวันสำคัญต่างๆ ทางพุทธศาสนาวันสำคัญทางพุทธศาสนา 4. บทที่เป็นคำสอนทางโลก 5. บทสุภาชิตคำพังเพย อุปมาอุปไมย บทที่อยู่ในความสนใจของชาวบ้าน 7. บทที่เป็นเหตุการณ์ปัจจุบัน 8. บทพรรณนาธรรมชาติ 9. บทวรรณกรรมพื้นบ้าน 10. บทที่มีเนื้อหาเบ็ดเตล็ด

คุณประโยชน์ของการสวดสรภัญญ์นอกจากจะทำให้ผู้ที่สวดได้เข้ามาใกล้ชิดพระศาสนา ตั้งแต่วัยเยาว์แล้วในบทสวดยังเป็นบทกลอนที่เป็นประโยชน์เช่นกลอนบุชาครูกลอนบุชาดอกไม้กลอนศีลกลอนพุทธคุณธรรมคุณสังฆคุณกลอนบุชาคุณบิดามารดาซึ่งล้วนแต่บ่งบอกถึงการรู้คุณกตัญญูรู้จักการขอภัยให้อภัยรู้จักความดีความชั่วซึ่งเป็นยอดแห่งมนุษย์จริยธรรมทั้งสิ้นนอกจากนี้ยังมีการนำเอาวรรณคดีที่ท้องถิ่นของภาคอีสานมาแต่งเป็นกลอนจึงทำให้ผู้ฟังได้รู้เรื่องนิทานพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งเป็นนิทานที่มีคติสอนใจจึงเป็นการสืบสานไม่ให้นิทานพื้นบ้านต้องสูญหายไปกับกาลเวลา

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบ 16 คณะมุฑิตา วัดป่าบ้านค้อ ต.เขื่อน้ำ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี

ตัวอย่าง สรภัญญะ เรื่องผาแดงนางไอ่
คณะมุฑิตา วัดป่าบ้านค้อ ต.เขื่อน้ำ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี

ฟังก่อนท่านทั้งหลายจะบรรยายให้ท่านฟัง
 นิยายรักดึกดำบรรพ์ครั้งเก่านั้นเคยเป็นมา
 จะกล่าวถึงเมืองธิดาเล่ากันมาแต่ปางไหน
 พระยาขอมผู้ยิ่งใหญ่พอนางไอ่ครองก่อนมา
 บุตรีสวยเลิศเลอใครได้เจอต้องผวา
 ไอ่ค่านามกัลยาลูกเจ้าฟ้านครศรี
 ข่าวลือทั่วแดนไกลว่านางไอ่งามอิหลี
 ทั่วแดนนครีต่างก็มีความชื่นชม
 กล่าวถึงเมืองผาโพงขอเชื่อมโยงใจแสลง
 หนุ่มน้อยชื่อผาแดงใจตื่นเต้นแรงบ่าวขึ้นใหม่
 ได้ยินเขาเล่ามาว่าไอ่ค่างามเหลือแสน
 อยากเห็นต้องใจแลนอยากเป็นแฟนนางไอ่คำ
 ขึ้นขี่ม้าบักสามเที่ยวถลำตามคำชม
 ผาแดงแทบเป็นลมเมื่อได้ชมโฉมไอ่คำ
 กล่าวถึงท้าวพังคี่เป็นลูกชายศรีสุทโธ
 ได้ฟังนาคผู้เฒ่าโสกันที่ว่านางไอ่งาม

ตัวเป็นนาคยังอยากโผล่ขึ้นไปตาม
 งามแท่งแม่งครามอยากไปถามเต้ไฉ่คำ
 แปลงเป็นกระรอกตอนต้นตามดอนแขวนค้อคำ
 เสียงดังก้องสนั่นใครได้ฟังแล้วสะออน
 ไฉ่คำได้ยินเสียงนอนบนเตียงต้องถล่ำ
 เสียงดังก้องค้อคำทำให้ใจไฉ่อาวรณ์
 เปิดดูที่หน้าต่างใจของนางตื่นสังหรณ์
 มองเห็นกระรอกตอนตรงหัวนอนบนยอดไซร์
 พ่อพรานรีบออกมาตามไปหาข้าวอยู่ไย
 จับเป็นหรือจับตายขอให้ได้มาให้ฉัน
 ไฉ่คำแสนรำพันนายพรานนั้นรีบติดตาม
 กระรอกตอนแขวนค้อคำถูกศรตำเข้าข้างใจ
 ตกกลางจากต้นไม้ตายทันใดใจอาวรณ์
 กระรอกท้าวตัวน้อยๆ เนื้อเป็นร้อยเกวียนสะออน
 ชาวเมืองจันทริกกินกระรอกตอนแสนดีใจ
 เจ้าชายเมืองผาโพงบ่เชื่อมโยงละไฉ่คำ
 กระรอกขาวอย่ากินเลยบ้านเอยจะล่มจม
 ผาแดงนั้นฮู้ดีว่าฟังคือเป็นนาคโผล่
 ลูกชายศรีสุทโธผู้ปกครองเมืองบาดาล
 ไม่นานตอนกลางคืนเสียงกริ่งๆ ดังสนั่น
 นาคโผล่มาตันเฮือนเมืองธิดาผาล่มจม
 ไฉ่คำนางตกใจว่าอันใดกันเล่าหนา
 เสียงดังท้าวพาราชาวประชาใจแผลง
 ไฉ่คำกลัวอย่างแผลงเอ็นผาแดงให้พาหนี
 บัดนั้นครีจมีฮี่ลี่ยอนนาคโผล่
 ไฉ่คำเอยตายกะโสต้องหนีไปกับผาแดง
 ย้อนกินกระรอกตอนชานครจึงเป็นหนอง
 ความรักไม่สมบองท้าวฟังคี่จึงต้องตาย
 ไฉ่คำฮักผาแดงบ่เปลี่ยนแปลงบ่เสื่อมคลาย
 หนึ่งหญิงกับสองชายฮักบ่ได้คือฟังคี่
 แปลงกายเป็นกระรอกตอนอ้ายทำให้ปานนี้

ถูกนายพรายดับชีวิตายเป็นผีมีตำนาน
 หนองหานกุมภวาเกิดที่มาจากปางนั้น
 ตำนานรักผาแดงก็ถึงกาลอวสาน

สรุปได้ว่า ในปัจจุบันเป็นเรื่องที่น่ายินดียิ่งที่ชาวอีสานได้ร่วมใจกันสืบสานการสวดสรภัญญ์ให้คงอยู่ด้วยการสวดในกิจกรรมวันธรรมสวนะและงานบุญต่างๆรวมไปถึงได้จัดให้มีการประกวดสวดสรภัญญ์กันอยู่เสมอมีการแข่งขันตั้งแต่ระดับตำบลจนถึงระดับภาคนอกจากนั้นแล้วยังได้ถ่ายทอดให้กับเยาวชนโดยการบรรจุอยู่ในเรียนการสอนวิชาการธรรมท้องถิ่นในโรงเรียนต่างๆของภาคอีสานอีกด้วยจึงเชื่อได้ว่าการสวดสรภัญญ์อันเป็นอีกหนึ่งในมรดกวัฒนธรรมนี้จะยังคงอยู่กับชาวอีสานต่อไปตราบนานเท่านาน

4.3 ผาแดงนางไอ่ในประเพณีบุญบั้งไฟ

ประเพณี คือ ความงดงามของท้องถิ่น คืออัญมณีที่หาค่าอื่นมาเทียบเคียงมิได้ ทุกภูมิภาคของประเทศไทยจะมีอัญมณีที่มีค่าอยู่มากมาย แสงสีอันงดงามที่สะท้อนออกมานั้นย่อมบ่งบอกถึงคุณประโยชน์อันชาญฉลาดของบรรพบุรุษที่ปลูกฝังทั้งในเรื่องการสืบทอดพระพุทธศาสนาตำนาน ความเชื่อ พิธีกรรม วิถีชีวิต รวมถึงยังแฝงไว้ซึ่งคุณธรรมจริยธรรม ความดีความงามที่คนในชาติต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความสามัคคีสามัคคีให้เกิดขึ้น ประเพณีในความหมายของพระยาอนุমানราชชน (2514) ได้กล่าวไว้ว่า ประเพณีคือความประเพณีที่ชนหมู่หนึ่งอยู่ในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกันและสืบต่อกันมานานถ้าใครในหมู่ประเพณีออกนอกแบบก็ผิดประเพณีหรือผิดจารีตประเพณีนอกจากนี้ วิชาภรณ์แสงมณีและประเสริฐ ลีวานันท์ (2525) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ประเพณี” ไว้ว่า ความประเพณีของคนในส่วนรวมที่ถือกันเป็นระเบียบแบบแผนสืบต่อกันมาจนลงรูปเป็นพิมพ์หรือแบบเดียวกันคำว่า “ประเพณี” ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานปี พ.ศ. 2542 ได้กำหนดความหมายประเพณีไว้ว่า สิ่งที่ยึดถือประเพณีปฏิบัติสืบๆกันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณีดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าประเพณีก็คือ แนวปฏิบัติของกลุ่มชนที่มาอยู่ร่วมกัน โดยมีการสืบทอดแนวปฏิบัติจากกลุ่มชนหนึ่งมายังอีกกลุ่มชนหนึ่งจนเกิดเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี และในที่สุดก็จะกลายเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ชาวอีสานเป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีประเพณีสืบทอดกันมาช้านานและยังมีความน่าสนใจทั้งทางด้านความเชื่อ คติธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน รวมถึงวิถีการปฏิบัติที่หลากหลายในแต่ละเดือนในแต่ละฤดูโดยแนวปฏิบัติดังกล่าวชาวอีสานโดยนักปราชญ์ราชบัณฑิตในสมัยโบราณได้สร้างขึ้น และรู้จักกันดีในกลุ่มชนเรียกว่า “ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่” คำว่า “ฮิต” เป็นภาษาไทยอีสาน หมายถึง จารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน ซึ่งฮิตนี้จะต้องปฏิบัติเหมือนกันตั้งแต่ประชาชนธรรมดาจนถึงเจ้าฟ้า

พระมหากษัตริย์เมื่อถึงคราววาระ และเดือนที่จะต้องประกอบพิธีกรรมตามฮีตแต่ละแห่งแต่ละชุมชน จะต้องปฏิบัติเหมือนกัน ซึ่งมีทั้งหมด 12 ฮีตด้วยกัน (สำลีรักสุทธิ, 2544 : 9) คือ ฮีตที่ 1 บุญเข้ากรรม ฮีตที่ 2 บุญคุณลาน ฮีตที่ 3 บุญข้าวจี่ฮีตที่ 4 บุญแมวส ฮีตที่ 5 บุญสงกรานต์ ฮีตที่ 6 บุญบังไฟฮีตที่ 7 บุญช่าชะฮีตที่ 8 บุญเข้าพรรษา ฮีตที่ 9 บุญข้าวประดับดินฮีตที่ 10 บุญข้าวสาก ฮีตที่ 11 บุญออกพรรษา ฮีตที่ 12 บุญกฐินส่วนคำว่า “คลอง” ซึ่งชาวอีสานจะออกเสียงเป็น “คอง” จะเป็นเหมือนบทบังคับให้ทุกคนต้องปฏิบัติตามไม่ว่าจะเป็นบุคคลระดับใด “คลอง” จะมีความเข้มงวดมากกว่า “ฮีต” เพราะคลองเปรียบเหมือนกฎหมายที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม หากไม่ปฏิบัติและละเว้นก็ จะถูกสังคมลงโทษตามฐานะแห่งความผิดนั้น (สำลี รักสุทธิ, 2544) ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ ถือเป็นผลึกทางความคิดของนักปราชญ์อีสานที่ต้องการให้กลุ่มชนของตนเองอยู่อย่างสงบ ร่มเย็น ยึดมั่นในพุทธศาสนา เป็นมรดกอันล้ำค่าที่คนทั่วไปพึงศึกษาเพื่อให้เข้าใจรากเหง้า ความเชื่อและคติดั้งเดิมของชาวอีสานเมื่อกลิ่นอายความร้อนอบอ้าวและแห้งแล้งในช่วงเดือนเมษายนได้จางไป ไอบของละอองฝนได้เข้ามาปกคลุม เป็นสัญญาณให้รู้ว่าฤดูการทำนากำลังจะมาถึงชาวเกษตรกรทุกหมู่บ้าน ทุกท้องที่ต่างพากันเตรียมตัวลงมือหว่านกล้าเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวอีสาน หากปีใดฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาลย่อมมีผลต่อการทำนาอย่างแน่นอน เหตุนี้จึงทำให้เกิดประเพณีบุญบั้งไฟขึ้นเพื่อบูชาพญาแถนให้ฝนตกต้องน้าท่าไร่เนาอุดมสมบูรณ์ โดยชาวอีสานจะถือเดือนหกของทุกปี ร่วมกันจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟขึ้น

ความสำคัญของบุญบั้งไฟต่อคนอีสานเห็นได้จากกรณีของการแพร่กระจายของวัฒนธรรมบุญบั้งไฟที่ติดตัวไปกับชุมชนชาวลาวและอีสานอพยพในแต่ละพื้นที่ซึ่งแสดงให้เห็นนัยที่สำคัญของการก้าวข้ามมิติเชิงพื้นที่และเวลาของบุญบั้งไฟที่ไม่ได้ถูกจำกัดหรือยึดติดอยู่แค่ในพื้นที่ในเชิงกายภาพการอพยพโยกย้ายของชาวอีสานดังกล่าวที่ได้นำเอาความทรงจำร่วมของกลุ่มคนไปด้วยนั้นแสดงให้เห็นการเชื่อมต่อระหว่างอดีตและปัจจุบันของคนรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ภายใต้ความสามารถในการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างกันหรือการรื้อฟื้นวัฒนธรรมของตนเองภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างกันแม้จะอยู่ห่างไกลกันเช่นการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของชาวลาวในอเมริกาด้วยการจัดงานบุญบั้งไฟการจัดงานบุญบั้งไฟของชุมชนชาวอีสานในจังหวัดเชียงรายและในจังหวัดนราธิวาสเป็นต้นการพยายามนำเอาวิถีชีวิตที่ตนเองผูกพันมาเป็นสิ่งที่ย้ำเตือนถิ่นกำเนิดของตนรวมถึงใช้เป็นอุบายในการสร้างทุนทางสังคมวัฒนธรรมร่วมกันระหว่างคนอีสานในแต่ละพื้นที่นอกจากนี้การตัดสินใจแสดงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนอีสานนั้นเป็นทางเลือกที่ผู้คนพยายามเชื่อมโยงตนเองกับรากเหง้าทางวัฒนธรรมและเชื่อมกับผู้ที่สัมพันธ์กับตนในเชิงสำนึกร่วมหรือถ้าจะพูดในภาษาต่างๆก็คือวัฒนธรรมของ “คนบ้านเดียวกัน” (ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2554)

จากเอกสารที่มีการบันทึกไว้กล่าวถึงการจัดงานบุญบังไฟที่เป็นที่นิยมในหมู่ชาวอีสานอย่างน้อยก่อนปี 2442 ซึ่งได้มีบันทึกการห้ามแข่งขันจุดบังไฟในพื้นที่เมืองโคราชและเมืองอุบลราชธานี เพราะเกรงจะเกิดอันตรายและการทะเลาะวิวาท (เดิม วิพากษ์พจนกิจ. 2546 ; (หัวหน้าหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2552) ฟรานซิสคริสตี้ (ตุลจันทร์, แบล, 2551) ได้สะท้อนถึงงานบุญบังไฟในครั้งที่เขา มาจังหวัดมหาสารคามเมื่อปี 2504 ว่าบุญบังไฟได้รับความนิยมและมีคนเข้าชมนับหมื่นซึ่งหาก ประเมินสภาพหมู่บ้านและการคมนาคมของอีสานในสมัยนั้นแล้วงานบุญที่ได้รับความนิยมจากคนนับหมื่นนั้นจะต้องไม่ธรรมดาเป็นงานของสุเทพสุนทรเสถียร (2548) ซึ่งได้ศึกษาหมู่บ้านในช่วงเดียวกันนี้ก็สะท้อนว่างานบุญบังไฟเป็นงานประจำปีที่กลุ่มครัวเรือนมีหน้าที่ร่วมกันรับผิดชอบ อย่างไรก็ตามนี้ก็สะท้อนว่างานบุญบังไฟเป็นงานประจำปีที่กลุ่มครัวเรือนมีหน้าที่ร่วมกันรับผิดชอบ อย่างไรก็ตามนี้ก็สะท้อนว่างานบุญบังไฟเป็นงานประจำปีที่กลุ่มครัวเรือนมีหน้าที่ร่วมกันรับผิดชอบ อย่างไรก็ตามนี้ก็สะท้อนว่างานบุญบังไฟเป็นงานประจำปีที่กลุ่มครัวเรือนมีหน้าที่ร่วมกันรับผิดชอบ

อย่างไรก็ดีก็กลับไม่ได้กล่าวถึงประเพณีนี้ในรายละเอียดในปัจจุบันภาพของผู้คนที่หลงใหลไปร่วมงานบุญบังไฟในแต่ละพื้นที่และการถ่ายทอดผ่านบทเพลงแสดงให้เห็นความสำคัญของบุญบังไฟที่ยังคงอยู่ในสำนึกร่วมของผู้คนชาวอีสานอย่างแยกจากกันไม่ออกและโดยเฉพาะเห็นได้จากการสะท้อนของแวงพลั่งวรรณ (2545) ที่ได้พรรณนาถึงความสำคัญของบุญบังไฟไว้ว่า “บังไฟและบุญบังไฟเป็นฮีตหนึ่งที่โดดเด่นที่สุดบังไฟคือรูปธรรมที่สุดที่แสดงออกซึ่งความเป็นไตไทยลาวไม่ว่าผู้คนเชื้อสายนี้จะไปอยู่บนแผ่นดินใดหรือเขตรัฐชาติใดก็ตามแสงไฟอันเกิดจากการเผาไหม้ของ ‘หมื่อ’ หรือดินปืนจะก่อให้เกิดเสียงก้องทั่วฟ้าควันที่พวยพุ่งส่งให้เลาบังไฟได้ประกาศศักดาของความเป็นชนชาติที่สืบเชื้อสายมาจากอาณาจักรหนองแส ชาวอีสานมีความเชื่อว่าบนฟ้ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “พญาแถน” ซึ่งก็คือเทวดาที่จะคอยให้ความอุดมสมบูรณ์ในการทำเกษตรกรรม ส่วนบังไฟถือเป็นเครื่องบูชาเทวดาเหล่านั้นเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล โดยมีตำนานเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับประเพณีบุญบังไฟว่า “พระโพธิสัตว์ในภาคที่เสวยชาติเป็นพญาคันคาก (คางคก) ซึ่งในครั้งกระโน้นห้วงจักรวาลได้ถูกแบ่งออกเป็น 3 โลก ดังนี้ เทวโลก อันเป็นที่สถิตของเหล่าเทวดาโดยมีพญาแถนผู้เป็นใหญ่ปกครองอยู่บนสรวงสวรรค์ โลกมนุษย์ ซึ่งเป็นสถานอยู่อาศัยของมนุษย์และสัตว์ รวมทั้งพญาคันคากที่อาศัยอยู่ใต้ต้นโพธิ์ศรี สามกึ่ง ในเมืองพันธุวัติโลกบาดาล ได้เป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค ณ ห้วงมหาสมุทรกาลครั้งนั้น พญาแถนเทพเจ้าผู้มีหน้าที่บันดาลให้ฝนตกลงมายังพื้นดินและมหาสมุทรเกิดมีความโกรธเคืองมนุษย์ที่พากันเคารพนับถือพญาคันคาก จึงกลั่นแกล้งไม่ยอมให้ฝนตกลงมาบนโลกมนุษย์เป็นเวลานานถึง 7 ปี 7 เดือนและ 7 วัน จนกระทั่งพื้นดินแตกกระแหงไปทั่วน้ำในมหาสมุทรก็เหือดแห้ง บรรดามนุษย์และสัตว์ต่างก็ได้รับความเดือดร้อน จนได้ล้มตายลงเป็นจำนวนมาก ที่เหลืออยู่ก็พากันไปปรึกษาพญาคันคากเพื่อคิดหาวิธีการอยู่รอดและหาหนทางที่จะทำให้พญาแถนเปลี่ยนใจช่วยบันดาลให้ฝนตกลงมาสู่พื้นโลกดังเดิมในที่สุดพากันตกลงใจว่าต้องประกาศทำสงครามกับพญาแถนก่อนโดยครั้งแรกให้พญานาคไปสู้รบรบผลปรากฏว่าพญานาคพ่ายแพ้กลับมา ตามลำตัวถูกพญาแถนฟันเป็นลายจนเห็นเป็นเกล็ดในภาพวาดของสัตว์เทพนิยายอยู่ทุกวันนี้ครั้งที่ 2 ได้มอบให้พญาต่อ-แตนนำทัพออกไปสู้รบ ซึ่งก็ได้รับความปราชัยกลับมาเหมือนกัน โดยพญาต่อ-แตนถูกฟันตัวทำให้ตัวลาย

พร้อย ดังมีสภาพที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ฝ่ายพญาคันคากได้รับทราบเหตุการณ์มาตลอด เลยคิดหาวิธีสู้ศึกกับพญาแถนด้วยปัญญาจึงกำหนดแผนการเป็นขั้นๆขั้นแรกใช้ให้พญาปลวกช่วยกันก่อจอมปลวกเป็นถนนขึ้นสูงไปถึงเมืองแถน ต่อมาให้พญามอดเกณท์บริวารแอบไปเจาะอาวุธของพญาแถน และไพร่พลไว้ล่วงหน้าให้เสร็จก่อนที่ทัพใหญ่จะไปถึงขั้นสุดท้ายสั่งให้พญาแมงป่องและพญาตะขาบพาสัมครพรรคพวกไปแฝงตัวอยู่ตามกองเสื้อผ้าอาภรณ์ และกองเสบียงของกองทัพพญาแถนครั้งถึงกำหนด พญาคันคากได้ยกทัพเข้าไปประชิดติดเมือง ประกาศให้พญาแถนออกมาสู้รบ พญาแถนพอทราบข่าวจึงสั่งให้แม่ทัพนายกองเตรียมพลเข้าต่อสู้ ปรากฏว่าถูกหน่วยจากรรรมของพญาคันคากที่ซ่อนตัวอยู่ กัดต่อยเอาเจ็บปวดระบมไปทั้งกองทัพ จนไม่สามารถติดตามเจ้านายออกไปรบได้ พญาคันคากเห็นเป็นโอกาสเหมาะ จึงทำให้พญาแถนออกมาสู้ให้ประจักษ์แก่สายตาผู้ใต้บังคับบัญชาสักครั้ง โดยมีพญาคันคากได้ทรงช้างงับ (เต่า) มีบ่วงบาศ (ลื่น) เป็นอาวุธ ฝ่ายพญาแถนทรงช้างศึกพรั่งพร้อมด้วยศาสตราวุธเต็มอัตรา แต่พญาแถนจะหยิบจับอาวุธชนิดใด ปรากฏว่าด้ามอาวุธนั้นถูกมอดกัดเจาะจนผุพัง ทำให้ไม่มีอาวุธจะต่อสู้เลยถูกพญาคันคากใช้บ่วงบาศคล้องคอ ลากตกลงจากข้างทรงยอมแพ้อย่างศิโรราบ พญาแถนได้ร้องขอให้พญาคันคากปล่อยตนให้เป็นอิสระ โดยยอมให้สัญญาว่า จะยินดีจะปล่อยฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ดังเดิม

ส่วนในปีต่อไปเพื่อป้องกันลิม หากถึงเดือน6 ถ้าพวกมนุษย์ต้องการให้ฝนตกลงมาสู่พื้นดินและมหาสมุทรให้จุดบั้งไฟขึ้นฟ้า พอตนเห็นก็จะปล่อยฝนตกลงมา ส่วนจะมากน้อยแค่ไหนนั้นจะคอยฟังเสียงกบ เขียด อีง่างร้องเป็นสัญญาณจนกว่าจะได้ยินว่าวตุ้ยของชวานาจึงให้ฝนหยุดตก นับแต่นั้นมาพญาแถนก็ปฏิบัติตามสัญญาจนกระทั่งมาถึงทุกวันนี้” (เจริญ ตันมหาพราน, 2541 : 144-149) การทำบั้งไฟของชาวอีสานจะเป็นการนำเอาไม้ไผ่มาทำเป็นลำบั้งไฟอัดดินประสิ่วและส่วนผสมอื่นเข้าไปในลำไม้ไผ่ (ในปัจจุบันนี้ลำบั้งไฟไม่นิยมใช้ไม้ไผ่แต่หันมาใช้ท่อพีวีซีแทน) ซึ่งในการทำบั้งไฟนั้นชาวบ้านต่างจะมาช่วยเหลือกันโดยถือว่าบั้งไฟเป็นของชุมชนตนเองต้องทำให้ดีที่สุดเพื่อความพอใจของพญาแถนจะได้ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชนหรือหมู่บ้านของตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนในสมัยโบราณต้องการให้ลูกหลานมีความรัก ความสมัครสมานสามัคคีกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และยังปลูกฝังให้ลูกหลานรู้จักการเคารพผู้มีพระคุณอีกด้วย

ประเพณีบุญบั้งไฟจะมีกำหนดการอยู่ 2 วัน คือวันแรกเป็นวันทำบุญหรือชาวอีสานเรียกว่า “มือโฮม” วันนี้จะป็นวันที่ชาวบ้านจะมารวมตัวกันนำบั้งไฟที่ประดับตกแต่งอย่างสวยงามมารวมกันหรือโฮมกัน แล้วนำออกแห่ไปตามถนน มีเสียงกลอง โหวด แคน พิณ และเครื่องดนตรีอีสานอื่น ทำให้ผู้ที่เข้าชมที่ไม่ใช่คนในพื้นที่สัมผัสได้ถึงกลิ่นอายความเป็นอีสาน นอกจากนี้ยังมีขบวนหญิงสาวพ้อนรำอันสวยงาม ร่ายรำไปตามท้องถนน ท้ายสุดของขบวนจะเป็นบั้งไฟที่ตกแต่งไว้บนรถยนต์เคลื่อนตามไปยังจุดที่นัดหมาย เช่น วัดของหมู่บ้านอำเภอหรือสถานที่อื่นที่ได้กำหนดไว้ นอกจากนี้ยังมีสีสันจากชาวบ้านที่แต่งกายตลกขบขัน มีการนำปลั๊กซิกที่ใหญ๋ ทั้งเล็กคาดเอว ห้องคอเดินไปตาม

ท้องถิ่น ทำรูปการสมสู่กันของหุ่นคนโดยชาวอีสานถือว่ายิ่งเล่นสกปรกلامมากเท่าไรยิ่งจะทำให้ฝนฟ้าตกต้องอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น วันที่ 2 เรียกว่า “มื่อจุด” เป็นวันที่ชาวบ้านนำขี้ไฟที่ร่วมกันทำขึ้นนำมาจุดบูชาพญาแถน แต่ก่อนที่จะจุดขี้ไฟ จะนำขี้ไฟเสี่ยงทายจุดขึ้นก่อนเพื่อทำการเสี่ยงทาย แล้วจึงจุดขี้ไฟของแต่ละหมู่บ้าน วิธีการจุดขี้ไฟหากขี้ไฟใดจุดขึ้นได้สูงและสามารถลอยล่องอยู่บนอากาศได้นานที่สุดจะเป็นฝ่ายชนะส่วนฝ่ายที่แพ้คือ ขี้ไฟอาจะระเบิดก่อนขึ้นไปบนท้องฟ้าก็就会被หมอกโยนลงโคลนตมต่างฝ่ายต่างสาดโคลนใส่กันอย่างสนุกสนานบนใบหน้าของผู้ที่ถูกโยนจะเปื้อนไปด้วยโคลนและรอยยิ้มแห่งมิตรภาพรวมทั้งยังเป็นการสร้างความสมัครสมานสามัคคีของคนภายในหมู่บ้านหรือชุมชนนั้น นอกจากนี้ในอดีตงานบุญขี้ไฟบางแห่งจะมีการบวชขนาดด้วย ก่อนบวชจะมีการฟังพระสวดมนต์และถวายเพลแด่พระภิกษุสงฆ์ ตอนบ่ายจะมีการตีกลองบอกรวมชาวบ้านให้มาทำพิธีสู่ขวัญและบวชขนาดตามประเพณี

สุภณ สมจิตรศรีปัญญา (2524) กล่าวว่า จุดประสงค์ในการจัดประเพณีบุญขี้ไฟมีด้วยกัน 3 ประการ คือ 1. เพื่อบูชาแถน และขอฝนจากแถน 2. เพื่อเป็นการเสี่ยงทายสภาพดินฟ้าอากาศ โดยหมอผี (ข้าวจ้าว) ประจำหมู่บ้านเป็นหัวหน้านำขี้ไฟขนาดเล็กๆ ไปกล่าวบูชาถวายตาปู่ (ผีประจำหมู่บ้าน, หลักเมือง) พระธาตุต่างๆ แล้วเสี่ยงทาย โดยมากจะเสี่ยงทายว่าขี้ไฟขึ้นฟ้าฝนจะดี ถ้าขี้ไฟไม่ขึ้นฟ้าฝนจะแห้งแล้ง แล้วก็จุดขี้ไฟขนาดใหญ่ในบริเวณงานประจำปี หากขี้ไฟส่วนมากแตกเขาก็จะบ่นว่าปีนั้นฝนคงไม่ดี (ไม่อุดม) เป็นแน่ 3. เพื่อเป็นการเบิกบ้านเมือง ให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ไม่มีเภทภัย หรือไม่อย่างนั้นก็มีคนบางกลุ่มเกิดไม่สบายได้ ไปบนไว้กับศาลเทพารักษ์แล้วว่าถ้าเขาสำเร็จหรือหายเจ็บป่วยจะถวายขี้ไฟเมื่อถึงฤดูกาล บุคคลกลุ่มนี้ก็จะช่วยกันเร่งเร้าให้จัดบุญขี้ไฟ ดังนั้นบางแห่งจึงมีเครื่องเซ่นยกไปพร้อมกับขี้ไฟเวลาบูชาศาล เช่น มีหมาก 4 คำ บุหรี่ 4 มวน อาหารคาวหวาน 4 ภาชนะ ชั้น 5 ชั้น 8 (ภาชนะใส่ดอกไม้ธูปเทียนอย่างละ 5 คู่ หรือ 8 คู่) แล้วเขาจะแห่ขี้ไฟไปยังศาลปู่ตา, ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง, หรือภูต่างๆ เพื่อบูชาบวงสรวง และเสี่ยงทายต่อไป

4. การทำบุญขี้ไฟจำมีความเชื่อเกี่ยวกับความจำเป็นต้องจัดทำ แบ่งได้สองกลุ่มคือ 4.1 กลุ่มหมู่บ้านเก่าเมืองเก่า ที่มีพระธาตุ ศาสนสถาน เช่น ปรางค์หรือภูต่างๆ มีความเชื่อที่ต้องจัดบุญขี้ไฟทุกปีขาดไม่ได้ ไม่ทำขนาดใหญ่ก็ต้องทำขนาดเล็กเพื่อบวงสรวงหรือบูชาผีเจ้าบ้านเจ้าเมืองในวันสร้างธาตุหรือสร้างภู ส่วนมากหมู่บ้านลักษณะนี้จะเป็นศูนย์กลางแห่งศาสนาวัฒนธรรมและประเพณี หมู่บ้านเล็กหมู่บ้านน้อยอยู่บริเวณใกล้เคียงก็ไปร่วมประเพณีทุกปี เมื่อจุดขี้ไฟก็เสี่ยงทายฟ้าฝนและความร่มเย็นของชาวบ้านชาวเมืองด้วย 4.2 กลุ่มหมู่บ้านตั้งใหม่ๆ หรือหมู่บ้านเล็กเมืองน้อย พอมีความพร้อมก็จะจัดทำประเพณีบุญขี้ไฟก็ช่วยกันจัดทำ ส่วนมากเมื่อจัดทำแล้วก็มีทำจนครบ 3 ปีติดต่อกันจึงจะเลิกจัดในช่วงนั้น ถ้ามหาเหตุผลก็ไม่มีเหตุผลสมควร ส่วนมากจะตอบว่าเคยทำมาอย่างนั้นและจัดทำเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์

ส่วนมากจะมีความเชื่อว่าเป็นการขอฝนและทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ซึ่งจะขัดกันกับความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ เพราะในวรรณกรรมพระยาขอมชักชวนว่า “ทำบุญบั้งไฟเพื่อตายไปแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์” ดังบทกลอนว่า

“...มาจักกล่าว เล็งเจ้าผ่านพื้น งามอาจพระยาขอม ก่อนเหล่า
พระก็ ฮ่อมพลแพน สี่สงไชยกว้าง
พระจึง ปุนแปงสร้าง กองบุญอันประเสริฐ
ขอให้ ไปเกิดก้ำ ภายฟ้าสูสวรรค์
พระจึง ทันลูกท้าว ผุงหมูโยธา
เฮาจึง กำกั้นตก แต่งบุญปี่
ให้ฮีบ แบ่งฎีกาใช้ ยายไปทุกแห่ง
แขวงเขตได้ เหนือใช้สลาไป,,,”

เมื่อพิจารณาจากคำกลอนที่ยกมานี้ จะเห็นว่าพระยาขอมชักชวนคนไปร่วมทำบุญบั้งไฟเพื่อจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ แต่ชาวบ้านเขาเชื่อว่าทำเพื่อบูชาพระยาแถน เบิกบ้านเบิกเมือง และขอฝนทำไมความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมจึงขัดกับความเชื่อของชาวบ้าน ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าเดิมทีเดียวชาวบ้านยังเชื่อลัทธิผีสิงเทวดาอยู่ ตอนหลังศาสนาพุทธเข้ามามีบทบาท ศาสนาเห็นว่าจะขัดหรือจัดประเพณีนี้ของชาวบ้านไม่ได้จึงพยายามปรับปรุงและขัดเกลากิจกรรมในประเพณีและความเชื่อ มาสู่ความเชื่อแบบพุทธศาสนาแทนลัทธิผีสิงเทวดา แต่การขัดเกลากความเชื่อดั้งเดิมก็ไม่สามารถทำได้สมบูรณ์เพราะเหตุผลที่ทำบั้งไฟแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์นั้นชาวบ้านยังเห็นว่าเป็นความเชื่อที่น่าฉงนอยู่

ในอดีตเมื่อกล่าวถึงที่มาหรือประวัติของประเพณีการจัดประเพณีบุญบั้งไฟแล้ว จะพบว่านักวิชาการส่วนใหญ่มักอธิบายเรื่องเล่าที่ผ่านวรรณกรรมท้องถิ่นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในชุมชนนี้ นั่นก็คือเรื่อง “พญา คันคาก” ซึ่งถือเป็นตำนานอธิบายเหตุบอกเล่าประวัติที่มาของการจัดประเพณีนี้ในชุมชนท้องถิ่นอีสาน (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556) วรรณกรรมอีสานเรื่องพญาคันคาก (คางคก) เป็นวรรณกรรมที่กวีได้ปรับเปลี่ยนให้เป็นวรรณกรรมชาดก อยู่ในชาดกนอกนิบาต จึงเป็นอีกเรื่องหนึ่งรวมอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนาด้วย เพราะเป็นความเชื่อของชาวภาคอีสานที่ได้นิยมนำวรรณคดีเรื่องพญาคันคากมาใช้เทศน์กันตลอด โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการขอฝนเพื่อต้องการให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เช่นเดียวกับการแห่บั้งไฟ ฉะนั้นในอดีตการเทศน์เรื่องพญาคันคากนี้ชาวบ้านจะจัดเป็นพิธีใหญ่ และถือเป็นประเพณีเช่นเดียวกับการเทศน์ใน “บุญผะเวส” (เทศน์มหาชาติ) เริ่มต้นตั้งแต่การจัดสถานที่ และนิมนต์พระสวดคาถาปลาช่อน (ปลาช่อน) และนิมนต์พระที่มีชื่อเสียงมาเทศน์ 2 ธรรมาส์เรื่องพญาคันคาก (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 9. 2542)

สอดคล้องกับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ซึ่งกล่าวว่า เรื่องผาแดงนางไอ่ก็ตาม เรื่องพญาคันคากก็ตาม ล้วนเกี่ยวกับการที่จะให้แกนตลบันดาลฝนให้ตกลงมาตามฤดูกาลทั้งสิ้น ตำนานนิทานเหล่านี้คงจะเป็นเรื่องเล่าเพื่ออธิบายบุญบั้งไฟในสมัยหลัง ในขณะที่พิธีกรรมนี้คงมีอายุมายาวนานในหมู่ประชาชนกลุ่มไทย-ลาวในอีสานจนเกินจะอธิบายถึงต้นกำเนิดอันแท้จริงของพิธีกรรมนี้ได้ เรื่องพญาคันคากก็หาได้มีเรื่องเกี่ยวกับการยิงบั้งไฟแต่อย่างใดไม่จากเหตุผลที่กล่าวมา เมื่อพิจารณาแล้วในเชิงพิธีกรรมเกี่ยวกับบุญบั้งไฟ ก็น่าสันนิษฐานได้ว่ากิจกรรมเชิงพิธีกรรมก็คงมีรูปสัญลักษณ์ หรือเหตุการณ์การกระทำที่เกี่ยวข้องกับพญาคันคากอยู่พอสมควร อย่างไรก็ตาม เมื่อกลับไปดูการละเล่นการแสดงที่อยู่ในขบวนแห่บั้งไฟในหลายพื้นที่ของจังหวัดในภาคอีสาน ก็พบว่าพญาคันคากนั้นเป็นที่รู้จักและรับรู้กันน้อยมาก หากเทียบกับเรื่อง “ผาแดงนางไอ่” ซึ่งให้ความสำคัญในการทำบุญบั้งไฟแข่งถวายพญาแถนเพื่อชิงนางไอ่ธิดาพญาขอมดังปรากฏในเรื่องว่า

“ท้าวจึงบอกให้ไพร่น้อย ข้ามหาดเสนา

ยินว่าพารานาง	ไอ่คำกายพูน
เขাজักทำบุญสร้าง	ไฟหางบั้งหมื่น
ปูนาคามือ	เดือนหน้าจุดเส็ง
เดือนหกขึ้น	วันเพ็งสิบห้าค่ำ
เฮามาตกแต่งตั้ง	ไปสร้างฮ่วมบุญ”

(อ้างใน ยूर กมลเสวีรัตน์, 2546)

ภาพประกอบ 17 ท้าวผาแดงและนางไอ่คำขี่ม้าบักสาม ในขบวนแห่บุญบั้งไฟ

นอกจากนี้ขบวนแห่บุญบั้งไฟหลายๆ พื้นที่ในปัจจุบันมักมีรถแห่ท้าวผาแดงนางไอ่ที่ขี่ม้ามณี กาบร่วมในขบวนแห่ด้วยเสมอ ไม่ว่าจะเป็นงานบุญบั้งไฟที่อุดรธานี สกลนคร มหาสารคาม อุบลราชธานี ยโสธร ขอนแก่น ร้อยเอ็ด เลย และในอีกหลายพื้นที่ รวมทั้งมีการประกวดท้าวผาแดง

นางไอ่เพื่อให้คนหนุ่มสาวได้เข้าร่วมกิจกรรมบุญประเพณีนี้ด้วย อีกทั้งยังเป็นการสร้างสีสันให้เกิดความสนุกสนานด้วยเหตุที่การประกวดหนุ่มสาวที่ได้แต่งตั้งเป็นตัวละครในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน เรื่องผาแดงนางไอ่ ดังกรณีในปี พ.ศ.2555-2558 ชาวเทศบาลเมืองสนม จังหวัดสุรินทร์ ก็จัดให้มีการประกวดท้าวผาแดงและนางไอ่ให้เห็นด้วยเช่นกัน

ภาพประกอบ 18 การประกวดท้าวผาแดงและนางไอ่ในงานประเพณีบุญบั้งไฟ

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าอำนาจของความงามได้เข้ามาดบังอำพรางภาพของพญาคันคากตอกย้ำและซ้ำความว่าเป็นเรื่อง “อัปลักษณ์” อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความไร้อารยธรรม เพราะมีรูปลักษณ์เป็นสัตว์ ยิ่งเป็นคางคกที่อูจาด น่าเกลียด และสกปรก ไม่เจริญเหมือนตั้งอารยธรรมประเทศ ซึ่งหากเทียบเคียงกับท้าวผาแดงนางไอ่ที่เป็นคู่หนุ่มสาวมีรูปร่างโสภา หน้าตาสวยสดงดงามทั้งคู่แล้ว อีกทั้งยังสื่อถึงร่างกายที่ผ่านกระบวนการทำให้เป็นอารยธรรม ในโลกของประเพณีพิธีกรรมที่ต้องดำเนินไปด้วยกิจกรรมของการแห่แหนเพื่อให้ปรากฏแก่สาธารณชน แนนอนร่างกายที่เป็นมนุษย์อย่างท้าวผาแดงนางไอ่ดูเหมือนจะดูมีเหตุผลกว่าท้าวคันคากมากทีเดียว ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องอาศัยภาพลักษณ์ของคู่หนุ่มสาว มิใช่รูปลักษณ์ของสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำอย่างพญาคันคาก ซึ่งเสมือนว่าเป็นร่างกายที่ดู “ป่าเถื่อน” ให้ออกมาโลดแล่นโชว์ในงานบุญดังกล่าวนี้ อันเป็นการปิดบังและพยายามปรับเปลี่ยนร่างกายในเวทีงานบุญบั้งไฟให้มีรูปร่างอารยะ เป็นเสมือนผู้มีอารยธรรม ดังเช่น ท้าวผาแดงนางไอ่คำ ซึ่งถูกนิยามตัวตนในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับความเป็นธรรมชาติของชีวิตพญาคันคากผู้ที่ถูก

ลดเลือนให้ร่างกายนี้หลุดพ้นจากกรอบความคิดในกระแสหลักเนื่องด้วยเรื่องเล่าอธิบายประวัติที่มาของประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสาน รูปลักษณ์ของท้าวผาแดงนางไอ่จึงเป็นร่างกายที่สังคมยอมรับมากกว่า เพราะเป็นภาพร่างของมนุษย์เป็นคนหนุ่มสาวที่มีความงดงามที่ต้องตาต้องใจแก่ผู้พบเห็น และถูกมองว่าเป็นร่างที่สมควรแก่การนำออกมา “โชว์” ให้ปรากฏสู่สายตาแก่ผู้คนภายนอกมากกว่า ท้าวพญาคันคากผู้ที่มีเนื้อหนังมังสาที่ดูน่าเกลียดน่ากลัว และมีคุณสมบัติเป็นเสมือนตัวแทนของสัตว์ที่มีได้เป็นมนุษย์ ซึ่งจะต้องมีการปรับปรุงลักษณะร่างกายภายนอกที่จะเกิดความสวยงามอีกมาก อันเกิดจากการสร้างวาทกรรมความงามผ่านวัฒนธรรมบริโภคระแสการพัฒนาการท่องเที่ยว นั่นเอง

ภาพของพญาคันคากที่ถูกเบียดบังจากภาพร่างของท้าวผาแดงนางไอ่ที่มีอยู่ในขบวนแห่บุญบั้งไฟนั้น เกิดจากอำนาจของ “ความงาม” ซึ่งถือเป็นวาทกรรมอีกชุดหนึ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นในสังคมกระแสบริโภคนิยม การจัดรถขบวนแห่บั้งไฟอย่างสวยงามงดงามนอกจากจะมองเป็นผ่านตัวบั้งไฟแล้วก็ต้องมี “โชว์” ผู้แสดงชายหญิง (ส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มสาว) ที่นั่งบนรถแห่บั้งไฟด้วย เช่นนี้ ความงามของท้าวผาแดงนางไอ่ในขบวนแห่บุญบั้งไฟจึงเกิดขึ้นจากกลไกทางอำนาจ ไม่ว่าจะใช้อำนาจทางวัฒนธรรมสังคม (สื่อ, อุตสาหกรรมแฟชั่น, เครื่องสำอาง และการประกวด) ซึ่งบ่งชี้ให้เห็นอำนาจที่เกิดจากการแฝงมาที่ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ด้วย และยังสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์วัฒนธรรมการบริโภคร่วมกัน รวมถึงอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นที่เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์และบัญชาการว่าจะให้งานบุญบั้งไฟเป็นการประกวดประชัน จนกลายเป็นค่านิยมของสังคมชุมชนไปในที่สุด ฉะนั้น เรื่องราวของท้าวผาแดงนางไอ่ที่ถูกจับจองและอยู่ในเวทีประกวดอวดโฉม จึงเป็นเสมือนเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะนำพาชุมชนไปสู่จุดหมายปลายทางในเชิงการพัฒนา นั่นคือ การส่งเสริมการท่องเที่ยวที่อุดมไปด้วยการประกวดและมุ่งเน้นการจัดขบวนแห่ที่สวยงามเป็นสิ่งสำคัญ (ปฐมพงษ์สุวรรณ, 2556)

สรุปได้ว่า โลกแห่งการเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน ทำให้ประเพณีบุญบั้งไฟได้เปลี่ยนไปจากเดิมเช่นกัน เมื่อนับย้อนหลังไปเมื่อ 4-5 ปีที่ผ่านมา เป็นยุคแห่งวัตถุนิยมมากกว่าจิตใจ เช่น ระหว่างที่รอผลการตัดสินการประกวดบั้งไฟสวยงามว่าใครจะเป็นหนึ่งในบ้านกู่กาสิงห์ อำเภอกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด ทางเทศบาลก็มีการจัดให้มีการแสดงแบบผ้าไทยในชุด “ผาแดงนางไอ่” ตำนานพื้นบ้านอีสาน โดยหนุ่มๆสาวๆของแต่ละหมู่บ้านนั่นเองวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่จึงดำรงอยู่ได้ เนื่องด้วยการสืบสานประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เมื่อมีประเพณีบุญบั้งไฟต้องมีผาแดงนางไอ่ปรากฏอยู่ในงานด้วยเสมอ

ภาพประกอบ 19 การแสดงแบบผ้าไทยชุด "ผาแดงนางไอ่" ในประเพณีบุญ

4.4 ผาแดงนางไอ่ในพิธีเลี้ยงผีบ้านผีเมือง

พลวัตเรื่องเล่าอีกรูปแบบหนึ่งคือการปรับเปลี่ยนจากเรื่องเล่าธรรมดาเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ โดยผ่านพิธีกรรมด้วยการใช้พิธีกรรมเป็นฉากหรือบรรยากาศประกอบการเล่าเรื่องเพื่อสร้างความสมจริงหรือความศักดิ์สิทธิ์ และอาจใช้พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายแทนเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ส่งผลให้เรื่องเล่ามีบทบาทต่อการสร้างสำนึกร่วมของกลุ่มชนและมีการผลิตซ้ำเพื่อสร้างอัตลักษณ์ใหม่

ศาสนา คือระบบความเชื่อ การปฏิบัติ และการกราบไหว้บูชาที่สมาชิกของสังคมยอมรับร่วมกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ โดยศาสนามีความสัมพันธ์ที่ติดกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีความเชื่อว่าสิ่งนอกเหนือธรรมชาติสามารถควบคุมวิถีชีวิตของมนุษย์ได้ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าศาสนาเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ซึ่งความเชื่อหมายถึงการที่บุคคลคิดหรือยอมรับบุคคล สิ่งของหรือปรากฏการณ์บางอย่างว่าเป็นความจริงหรือมีอยู่จริง ซึ่งการคิดหรือยอมรับดังกล่าวอาจไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงก็ได้ ความเชื่ออาจเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุ เช่น เกิดจากการพบเห็นด้วยตนเอง จากการบอกเล่า จากการนึกคิดขึ้นมาเอง ความเคยชิน การถูกปลูกฝัง หรืออาจเกิดจากการพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ก็ได้ ดังนั้น หากสังคมใดมีศาสนา สังคมนั้นก็จะต้องมีความเชื่ออยู่ด้วยถึงกับมีการกล่าวว่า ศาสนาคือความเชื่อ (สมบุญ สุธงษา, 2530)

คนทุกชาติ ทุกศาสนา นับตั้งแต่ดึกดำบรรพ์นับถือผีสาร เทวดาหรือมีความเชื่อว่ามีสิ่งลึกลับ ซึ่งมีสถานะอยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งอาจจะให้ร้ายให้ตีได้ จึงทำให้รู้สึกเกรงขามในอำนาจของสิ่งลึกลับ และจะ “สำแดงความเชื่อ ความรู้สึกนั้นออกเป็นรูปแบบพิธีกรรมอันเนื่องด้วยคาถาอาคมและเวทมนต์ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ตนทั้งในทางดีและทางชั่ว” ความเชื่อในการนับผีของคนไทยมีมาตั้งแต่ดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน ผีก็คือสิ่งลึกลับซึ่งมีสภาพเกินคน ผีแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มที่ 1 กลุ่มผี

ฟ้า คนเข้าใจว่าอยู่บนฟ้าหรือภายหลังเรียกว่าเทวดา มีผู้เป็นหัวหน้าเรียกว่า พระยาแถนกลุ่มที่ 2 กลุ่มเจ้าผี เป็นผีที่อยู่ต่ำลงมาจากเมืองฟ้าแต่มีลักษณะเหมือนลี้ก้านอยู่ถือว่าเป็นครึ่งเทวดาก็ได้ เพราะอยู่ในอากาศหรือสิ่งสถิตอยู่ตามที่ต่างๆ มีชื่อเรียกตามลักษณะของท้องถิ่นที่ท่านสถิตอยู่ เป็นเจ้าที่ เจ้าทุ่ง เจ้าป่า เจ้าเขา เป็นต้น ในปัจจุบันเรียกว่าเทพารักษ์หรืออารักษ์เทวดามีหน้าที่คุ้มครองดูแล โดยเฉพาะในท้องถิ่นที่ท่านเป็นผู้ใหญ่อยู่ เจ้าผี หรือเทวดาอารักษ์นี้ คนมีความเกรงกลัวมาก เพราะท่านโกรธง่าย อาจให้ตีให้ร้ายแก่คนได้ คนจึงต้องระมัดระวังตัวคอยเซ่นสังเวย และพินอบพิเทาอยู่เสมอ และคนมักปลุกศาลให้อยู่จะได้สะดวกแก่การบูชา และเซ่นสังเวย กลุ่มที่ 3 กลุ่มผีร้าย เป็นพวกผีมีฐานะถดถอยมาต่ำที่สุด ถือว่าเป็นจำพวกผีแล้ว ตรงกันข้ามกับพวกผีฟ้าซึ่งเป็นผีดี พวกผีร้ายต่างจากพวกเจ้าผีตรงที่ไม่มีศาลอยู่ เช่น ผีท่า ผีปอบ เป็นต้น นอกจากนี้สามารถแบ่งจำพวกผีออกตามคติที่ว่าด้วยลักษณะการเช่นสรวงบุชชาก็ได้เป็น 4 ลักษณะ คือ คติบูชาผีบรรพบุรุษ คติบูชาวีรบุรุษ คติบูชาผีธรรมชาติ และคติบูชาผีร้าย (พระยาอนุমানราชชน, 2505)

สอดคล้องกับพระอริยวัตร เขมจารีเถระ ซึ่งได้กล่าวถึงคติความเชื่อของชาวอีสาน ซึ่งได้รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความเชื่อในเรื่องต่างๆ คือเชื่อในฤกษ์ยาม เชื่อเทวดาผีसानางไม้ เชื่อเจ้าที่พระภูมิเมือง เชื่อผีวิญญาณบรรพบุรุษ เชื่อกลางสังฆรณ์ เชื่อกลางจอมปลวกหมูสี เชื่อกลางไก่อ่า อีแร้ง จับหลังคาเรือน เชื่อกลางนกแสก งูเห่า งูสิง เชื่อบาปเคราะห์ นิ่งข้าว หุงข้าวแดง เชื่อกลางนกเค้าร้อง เชื่อกลางสัตว์ป่าวิ่งมาตายตรงหน้า เชื่อทางประเพณีผีฟ้าผีแถน เชื่อประเพณีค้ำโพธิ์ค้ำไฮ เชื่อประเพณีสูตรธาตุชะตา เชื่อประเพณีสูตรขวัญกอง เชื่อพิธีตัดกรรมตัดเวร เชื่อการแต่งบูชาพระเคราะห์ปี เชื่อประเพณีผูกเสี่ยว ผูกน้องรัก ผูกพ่อรักแม่รัก และเชื่อประเพณีฮีต 12 (พระอริยวัตร เขมจารีเถระ, 2528) ในคติความเชื่อของไทยของคนไทย เมื่ออาศัยข้อมูลจากเอกสารที่มีผู้รวบรวมเอาไว้แล้วสามารถแบ่งความเชื่อของคนไทยออกเป็น 8 ประเภท (จิราภรณ์ ภัทรานุกัทร, 2528) ดังนี้ 1. ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติเป็นความเชื่อในปรากฏการณ์ต่างๆ ของธรรมชาติที่มนุษย์ยังไม่สามารถอธิบายได้ 2. ความเชื่อเรื่องการเกิด การตาย และช่วงเวลาที่สำคัญในชีวิต 3. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการนับถือผี ซึ่งถือว่าเป็นความเชื่อดั้งเดิมในสังคมไทยก่อนที่จะมีการนับถือพุทธศาสนา 4. ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา เป็นความเชื่อเมื่อคนไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว 5. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ 6. ความเชื่อเกี่ยวกับครุฑเรือนและที่อยู่อาศัย 7. ความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพ เนื่องจากอาชีพบางอาชีพต้องเรียนจากครู หรือต้องเสี่ยงอันตรายจึงเกิดความเชื่อในเรื่องการเรียน หรือการประกอบอาชีพนั้น 8. ความเชื่อซึ่งเป็นลักษณะผสมผสานของความเชื่อต่างๆ เข้าด้วยกัน

ความเชื่อจึงเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และเป็นสิ่งสำคัญเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสานจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ กล่าวคือ คติความเชื่อ ศีลธรรม มิให้ชาวบ้านปฏิบัติตนนอกจารีตประเพณี (ประสาธ อิศรปริดา, 2518) ชาวบ้านในภาคอีสานมีลักษณะความเชื่อเด่นๆ ดังนี้ ความเชื่อโชคลาง ฤกษ์ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเครื่องรางของขลัง ความเชื่อเกี่ยวกับความฝัน ความเชื่อเกี่ยวกับ

เวทมนต์คาถา ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์ ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะบุคคล ความเชื่อเกี่ยวกับยาสั่ง ความเชื่อแต่ละประเภทได้ถ่ายทอดสู่กันโดยผู้สูงอายุ บางอย่างก็เชื่อกันมาก และบางอย่างก็เชื่อน้อยลง เพราะสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปบ้านเมืองมีความเจริญขึ้น มีความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นกว่าเดิม แต่เชื่อกันมั่นคงก็คือ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา การนับถือผีตายาย ผีปู่ตา ข้อห้ามต่างๆ จึงถือได้ว่าความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้านเป็นตัวกำหนดพิธีกรรม (สุเมธ คงสวัสดิ์, 2531)

สรุปได้ว่า ความเชื่อในสังคมอีสานผูกพันอยู่กับภูตผีวิญญาณ อย่างเหนียวแน่น แม้พระพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตประชาชน แต่ความเชื่อในภูตผีวิญญาณก็ไม่ได้หายไปจากสังคม อีกทั้งชาวบ้านอีสานเองก็ไม่ได้แยกความเชื่อในเรื่องการนับถือผีวิญญาณก็ไม่ได้หายไปจากสังคม อีกทั้งชาวบ้านอีสานเองก็ไม่ได้แยกความเชื่อในเรื่องการนับถือผีออกจากพระพุทธศาสนา ชาวบ้านส่วนใหญ่สนใจว่า การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อ นั้นจะเป็นแบบใดก็ตาม แต่จะต้องทำตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติต่อกันมา การประกอบพิธีกรรมเหล่านั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัว (ธวัช ปุณโณทก, 2534)

4.4.1 พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ญาขอม บริเวณหน้าองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแห

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่ชาวอีสานรู้จักกันเป็นอย่างดี และเชื่อว่าตัวละครในเรื่องผาแดงนางไอ่มีอยู่จริงโดยเฉพาะชาวบ้านเชียงแห ตำบลเชียงแห อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ได้มีการสร้างศาลเจ้าปู่ญาขอมและศาลเจ้าปู่ผาแดง ขึ้นมาเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านเชียงแหและชาวบ้านใกล้เคียง

สังเวียนมุขขุนทศ (2558) ได้กล่าวถึงประวัติของบ้านเชียงแหและที่มาของศาลเจ้าปู่ญาขอมและศาลเจ้าปู่ผาแดง ว่า ในสมัยต้นรัชการที่ 3 มีครอบครัวอพยพมาจากเมืองมัญจาคีรี หัวหน้ากลุ่มชื่อชาญภรรยาชื่อนางลาได้พากันเข้าตั้งถิ่นฐานที่บ้านเชียงแหปัจจุบันนายชาญมีบุตรเกิดจากนางลา 5 คนคนหัวปีชื่อนายประเสริฐต่อมาได้รับศักดินาเป็นที่หมื่นประเสริฐภรรยาชื่อนางทามีบุตรด้วยกัน 7 คนคนที่ 3 ชื่อนางอ่อนเป็นโยมมารดาของพระครูพิทักษ์วิหารกิจ (สาสาสนปวโรวงษ์ ศรีรักษา หรือหลวงปู่สา) คุณตาเคยเล่าให้ฟังว่าตอนเข้ามาห้กลางทางพงแรกๆนั้นมี 3 ครอบครัวคือหมื่นประเสริฐ (คุณตา) หมื่นจุมพลและหมื่นพิทักษ์ต่อมามีครอบครัวจากเมืองหนองหารมาสร้างบ้านเรือนตอนใต้ลงมาซื้อหาเสนามาหาเชียงสาพ่อเมืองปากและนายสุโพธิ์เข้าไปรวมกลุ่มกับนายชาญจึงมีเพียง 3 คนและอีกคนหนึ่งมาจากบ้านแซและซื้อตาจ้จากสร้างบ้านเรือนอยู่ใต้ลงไปอีกเมื่อมีหลายกลุ่มจึงแยกเรียกเป็นกลุ่มหรือคุ่มคือกลุ่มหมื่นประเสริฐเรียกคุ่มเหล่ากลุ่มมหาเสนาเรียกคุ่มกลางกลุ่มตาจ้จากเรียกคุ่มถื่นครั้งตั้งหลักแหล่งมั่นคงแล้วทั้งสามกลุ่มจึงปรึกษากันหาที่สร้างวัดเพื่อเป็นที่บรรพชาอุปสมบทลูกหลานและเป็นที่ยวยศลอยทานใครเอาเป็นภาระสืบอายุพระพุทธศาสนาตาม

ประเพณีนิยมของไทยแต่โบราณกาลที่ว่ามีบ้านไม่มีวัดก็เปรียบเสมือนคนที่ขาดจักขุไปข้างหนึ่งไม่สง่างามพร้อมกันนั้นได้พร้อมใจกันไปอัญเชิญเจ้าแม่เทศกัณฑ์มาตั้งเป็นศาลเทพารักษ์หลักเมืองอยู่ที่บ้านเชียงแหวชาวบ้านนับถือกันว่าเป็นดวงวิญญาณของท้าวผาแดงปัจจุบันชื่อศาลเจ้าปู่ผาแดง ตั้งอยู่บริเวณกลางหมู่บ้านเชียงแหวและศาลเจ้าปู่พญาขอม ตั้งอยู่ในบริเวณที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหวอำเภอกุมภวาปีจังหวัดอุดรธานี

ภาพประกอบ 20 ศาลเจ้าปู่พญาขอม บริเวณหน้าองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว

ศาลเจ้าปู่พญาขอมตั้งอยู่ที่บริเวณที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปีจังหวัดอุดรธานีตามประวัติความเป็นมา สังเวียน มุขขุนทศได้กล่าวไว้ในหนังสือ ประวัติหนองหาน ตำนานท้าวผาแดง-นางไอ่ ดังนี้ “ในสมัยต้นรัชการที่ 3 มีครอบครัวอพยพมาจากเมืองมัญจาคีรี หัวหน้ากลุ่มชื่อชาญ ภรรยาชื่อนางลา ได้พากันเข้าตั้งถิ่นฐานที่บ้านเชียงแหวปัจจุบันนายชาญมีบุตรเกิดจากนางลา 5 คน คนหัวปีชื่อนายประเสริฐต่อมาได้รับศักดินาเป็นที่หมื่นประเสริฐ ภรรยาชื่อนางทา มีบุตรด้วยกัน 7 คนคนที่ 3 ชื่อนางอ่อน เป็นโยมมารดาของพระครูพิทักษ์วิหารกิจ (สา สาสนปวโรวษัศรรักษา หรือ หลวงปู่สา) คุณตาเคยเล่าให้ฟังว่าตอนเข้ามาห้กลางพงแรก ๆ นั้นมี 3 ครอบครัว คือหมื่นประเสริฐ (คุณตา)หมื่นจุมพล และหมื่นพิทักษ์ต่อมามีครอบครัวจากเมืองหนองหารมาสร้างบ้านเรือนตอนใต้ลงมา ชื่อ มหาเสนามหาเชียงสา พ่อเมืองปาก และนายสุโพธิ์เข้าไปรวมกลุ่มกับนายชาญ จึงมีเพียง 3 คน และอีกคนหนึ่งมาจากบ้านแซแล ชื่อตาจ้ำกาก สร้างบ้านเรือนอยู่ใต้ลงไปอีกเมื่อมีหลายกลุ่มจึงแยกเรียกเป็นกลุ่มหรือคุ่ม คือ กลุ่มหมื่นประเสริฐเรียกคุ่มเหล่า กลุ่มมหาเสนา เรียกคุ่มกลาง กลุ่มตาจ้ำกาก เรียกคุ่มถีนครั้งตั้งหลักแหล่งมั่นคงแล้ว ทั้งสามกลุ่มจึงปรึกษากันหาที่สร้างวัดเพื่อเป็นที่บรรพชาอุปสมบทลูกหลาน และเป็นที่อวยศีลอวยทานใครเอาเป็นภาระสืบอายุพระพุทธศาสนาตามประเพณีนิยมของไทยแต่โบราณกาล ที่ว่ามีบ้านไม่มีวัดก็เปรียบเสมือนคนที่ขาด

จักขุไปข้างหนึ่งไม่สว่างมพร้อมกันนั้นได้พร้อมใจกันไปอัญเชิญเจ้ามเหศักดิ์มาตั้งเป็นศาลเทพารักษ์หลักเมืองอยู่ที่ บ้านเชียงแหวชาวบ้านนับถือกันว่าเป็นดวงวิญญาณของท้าวผาแดง ปัจจุบันชื่อ ศาลเจ้าปู่ผาแดงเมื่อชาวบ้านเข้าตั้งบ้านเชียงแหวกก็มาพบกับศาลเจ้าปู่ผาแดง จากนั้นได้มีการบูรณภายหลัง(เป็นศาลลูกเขย คือท้าวผาแดง เป็นลูกเขยพระยาขอม ตามตำนานผาแดงนางไอ่) มีผู้นิยมนับถือกันมาก ในทุกวันพุธจะมีผู้มาบวงสรวง แก่บนเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน

ภาพประกอบ 21 นายจันดี เหลลาเหล็ก อายุ 78 ปี เฒ่าเจ้าศาลเจ้าปู่พญาขอม

นายจันดี เหลลาเหล็ก อายุ 78ปี เฒ่าเจ้าศาลเจ้าปู่พญาขอม กล่าวว่า ตนรับหน้าที่เป็นเฒ่าเจ้ามาตั้งแต่ปี 2552 ทุกๆปีในเดือนยี่ชาวบ้านเชียงแหวและบ้านใกล้เคียงจะมาร่วมกันทำพิธีบวงสรวงเจ้าปู่พญาขอมโดยการเลี้ยงไก่ เหล้า ข้าวปลา อาหาร จะทำพิธีในช่วงเช้าเก้าโมงเช้าถึงสิบโมงเช้า ไม่เกินเที่ยง ตนจะเป็นผู้นำสวดถวายไก่และข้าวปลาอาหาร แล้วจึงถวายไก่และข้าวปลาอาหาร ก็เป็นการเสร็จพิธี แต่ถ้าปีไหนที่มีแปดสองหน จะต้องเลี้ยงควายถวายแทน โดยการนำควายมาฆ่าบริเวณหน้าศาลเจ้าปู่พญาขอม แล้วนำมาทำลาบ ต้ม ก้อย ถวายท่าน พร้อมกับเหล้าและข้าวปลาอาหารอื่นๆ ถวายท่านเสร็จ ชาวบ้านก็รับประทานอาหารที่เหลือจากการนำไปถวายท่านแล้ว ก็เป็นการเสร็จพิธี ก่อนการจัดพิธีบวงสรวงชาวบ้านจะมีการปรึกษาหารือกันทั้งหมู่บ้าน โดยกำนันผู้ใหญ่จะเป็นผู้จัดการประชุมชาวบ้านว่าจะออกเงินคนละกี่บาทเพราะควายราคาแพง ราคา 30.000-40.000 บาท จะจัดงานวันไหน ใครทำหน้าที่อะไรบ้าง ชาวบ้านก็จะร่วมมือร่วมใจกันประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าปู่พญาขอมกันทั้งหมู่บ้าน เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อและศรัทธาเจ้าปู่พญาขอมมาก เช่น ก่อนจะลงน้ำไปจับปลาในหนองหานก็ต้องมีการขอขมาหรือบอกกล่าวเจ้าปู่พญาขอมก่อน หรือแม้กระทั่งก่อนจะมีการจัดงานเทศกาลทะเลบัวแดงที่หนองหานก็จะมีการมาบอกกล่าวขอขมาเจ้าปู่พญาขอมด้วยเช่นกัน ทุกวันพุธชาวบ้านจะมีการมาแก้บนเจ้าปู่พญาขอมในช่วงเช้าก่อนเที่ยง โดยการ

ที่บนอะไรไว้ก็จะมาแก้บนด้วยสิ่งนั้น ซึ่งเฒ่าจ้ำก็จะทำหน้าที่เป็นผู้นำในการทำพิธีแก้บน เรื่องที่คนมาบนเจ้าปู่พญาขอมส่วนใหญ่ก็จะบนเรื่องการสอบ การทำงาน การเรียน การเจ็บป่วย ฯลฯ

4.4.2 พิธีบวงสรวงศาลเจ้าปู่ผาแดง บริเวณกลางบ้านเชียงแหวงอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ศาลเจ้าปู่ผาแดงก่อตั้งขึ้นพร้อมกับการสร้างหมู่บ้านเชียงแหวง อดีตมีลักษณะเป็นศาลที่ทำจากไม้ เป็นศาลเล็กๆ ต่อมาปีพ.ศ. 2543 วันที่ 9 ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 นายบุญส่ง-นางจากรุวรรณ คุ่มโห้ ได้สร้างศาลขึ้นใหม่เพื่อถวายเจ้าพ่อผาแดง มีลักษณะเป็นศาลที่สร้างด้วยไม้ มุงหลังคาสังกะสี ปูพื้นกระเบื้อง ทาด้วยสีแดงทั้งหลัง มีขนาดที่กว้างใหญ่ขึ้น

ภาพประกอบ 22 ศาลเจ้าปู่ผาแดง บริเวณกลางบ้านเชียงแหวงอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

นางค่านาง สมจิตร์มุล อายุ 77 ปี เฒ่าจ้ำประจำศาลเจ้าปู่ผาแดง กล่าวว่า “ตนทำหน้าที่เป็นเฒ่าจ้ำที่ศาลเจ้าปู่ผาแดงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เกิดมาก็เห็นศาลเจ้าปู่ผาแดงแล้ว ชาวบ้านเชียงแหวงเคารพสักการะท่านมาก มีการมาบนบานศาลกล่าวท่านเป็นประจำ มาขอได้ก็มาแก้บน ซึ่งจะมาแก้บนในวันพุธช่วงเช้าถึงห้าโมงเช้าเท่านั้น เพราะท่านฉันท์เหมือนพระไม่กินเที่ยง การทำพิธีบวงสรวงจะทำพร้อมกับศาลเจ้าปู่พญาขอม ทำในเดือนยี่ของทุกปี ด้วยการเลี้ยงไก่ เลี้ยงเหล้า ข้าวปลาอาหารต่างๆ ก่อนจะทำพิธีบวงสรวงก็จะมีการประชุมชาวบ้านทั้งหมู่บ้านให้มาร่วมงานและช่วยกันออกปัจจัยในการทำพิธี เมื่อก่อนถ้าปีไหนมีแปดสองหนจะเลี้ยงหมูถวาย แต่เมื่อมีนางเทียมมาจากทางขอนแก่นมาแนะนำว่าให้เลี้ยงควายถวาย บ้านเมืองจึงจะอยู่เย็นเป็นสุข ฝนจึงจะตกต้องตามฤดูกาล จึงเปลี่ยนมาเลี้ยงควายถวาย เมื่อก่อนชาวบ้านออกเงินคนละ 20 บาทก็ได้ แต่ตอนนี้เปลี่ยนมาเลี้ยงควายซึ่งควายมีราคาแพง ชาวบ้านออกคนละ 20 บาทก็ไม่ได้แล้ว เมื่อมีการทำพิธีฆ่าควายบวงสรวงเจ้าปู่พญาขอมแล้ว ก็จะนำส่วนหัวควาย และเท้าทั้งสี่ข้าง พร้อมข้าวปลาอาหารมาถวายเจ้าปู่ผาแดงต่อที่นี้ ในวันธรรมดาจะถวายผลไม้ท่าน ท่านชอบกล้วยมะพร้าว ท่านไม่ชอบลมะมุด

กับมังคุด ชาวบ้านส่วนใหญ่เวลาบ่นอะไรไว้ก็จะมาแก้บนด้วยสิ่งนั้น เช่น มีคนมาบ่นขอให้สอบบรรจุครูได้ เมื่อสอบติดจะมาถวายแวนตาท่าน เมื่อเขาสอบติดก็มาถวายแวนตาท่านจริงๆ เจ้าปู่ผาแดงจึงใส่แวนตามาจนถึงทุกวันนี้”

ภาพประกอบ 23 นางคำนาง สมจิตรมุล อายุ 77 ปี เฒ่าเจ้าศาลเจ้าปู่ผาแดง

4.4.3 พิธีบวงสรวงศาลเจ้าหญิงไฉ่ค้ำ อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพประกอบ 24 ศาลเจ้าหญิงไฉ่ค้ำ อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ศาลเจ้าหญิงไอ้คำ ตั้งอยู่ที่บริเวณบ่อเสวย สวนสวรรค์ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานีซึ่งอยู่ในการดูแลของเทศบาลตำบลหนองหาน ไม่ปรากฏปีที่สร้าง มีลักษณะเป็นศาลชั้นเดียว ยกพื้นสูง มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า 5 ขั้น ตัวศาลสร้างจากไม้และปูน ทาสีแดงและเขียวสลับกับทั้งหลัง ภายนอกประดับด้วยไม้ฉลุสีทอง ทำให้ศาลเจ้าหญิงไอ้คำมีความอ่อนช้อยและสวยงามมาก

นางสังเวียน พิทักษ์วาปี อายุ 76 ปี ชาวบ้านหนองหาน กล่าวว่า “ตนเกิดมาก็เห็นศาลเจ้าหญิงไอ้คำที่ บ่อเสวยแล้ว เมื่อก่อนศาลไม้ใหญ่ขนาดนี้ เป็นศาลไม้เล็ก ๆ ชาวบ้านหนองหานเคารพและบูชาท่านมาก ชาวบ้านมักจะไปบนบานศาลกล่าวขอสิ่งต่างๆ จากท่าน เมื่อประสบความสำเร็จก็ไปแก้บนตามที่ขอไว้ ซึ่งศาลเจ้าหญิงไอ้คำจะจัดทำพิธีบวงสรวงในเดือนมิถุนายนของทุกปี ก่อนที่จะจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟประจำอำเภอ ซึ่งจะทำพิธีบวงสรวงพร้อมกันกับทุกศาลในอำเภอหนองหาน ได้แก่ ศาลเจ้าปู่หอคำ (ศาลพญาขอม) ศาลหลักเมือง ศาลเจ้าปู่โงก ศาลเจ้าปู่เจ้าฟ้า ศาลเจ้าชายเชียงงาม และศาลเจ้าหญิงไอ้คำ โดยเทศบาลตำบลหนองหานจะให้เงินสนับสนุนในการทำพิธีบวงสรวงศาลละ 5.000 บาท ในวันงานเผาเจ้าประจำศาลเจ้าหญิงไอ้คำจะทำหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม นำสวดแล้วถวายข้าวปลาอาหารและผลไม้ ก็เป็นการเสร็จพิธี ในวันงานชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารมาร่วมประกอบพิธีด้วย เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว”

ภาพประกอบ 25 นางสังเวียน พิทักษ์วาปี อายุ 76 ปี ชาวบ้านหนองหาน

4.4.4 พิธีบวงสรวงพญานาคหนองหาร จังหวัดสกลนคร

จากการที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่าหมู่บ้านต่างๆ รอบๆบริเวณหนองหาร จังหวัดสกลนคร ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างศาลของพญาขอม หรือศาลของผาแดงนางไอ่ แต่จะเป็นการสร้างรูปปั้นพญานาค และสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรกเป็นส่วนใหญ่ เนื่องด้วยชาวบ้านเชื่อว่าพญานาคอาศัยอยู่ที่หนองหาร จังหวัดสกลนคร

ภาพประกอบ 26 รูปปั้นพญานาค หน้าพิพิธภัณฑสถาน หนองหาร อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

หนองหาร มีชื่อเรียกตามอาณาเขตที่ตั้งและครอบคลุม อยู่ 2 ชื่อ คือหนองหารหลวง และหนองหารน้อย ซึ่งหนองหารเป็นแหล่งน้ำที่เกิดจากการยุบตัวของดินกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีน้ำขังตลอดทั้งปีเกิดจากการรับน้ำจากห้วยต่างๆ ซึ่งส่งผลให้หนองหารเป็นแหล่งรักษาพันธุ์สัตว์น้ำ ทรัพยากรทางธรรมชาติ ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ

ปทุมทิพย์ ม่านโคกสูง (2542) กล่าวถึงหนองหารไว้ว่า หนองหารในเขตแอ่งสกลนคร มีอยู่ 2 แห่ง คือ “หนองหาร” อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร หรือในอดีตเรียกว่า “หนองหารหลวง” ส่วนหนองหารอีกแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหนองหารหลวง คือหนองหาร อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี หรือที่เรียกกันในอดีตว่า “หนองหารน้อย” หนองหารจังหวัดสกลนครมีความกว้างใหญ่ นับเป็นที่ 2 ของประเทศรองลงมาจากบึงบอระเพ็ด ที่บริเวณหนองหารมีน้ำขังตลอดปี เพราะเป็นที่รับน้ำจากลำห้วยต่างๆ หลายสาย มีอาณาเขตกว้าง 12 กิโลเมตร ยาว 20 กิโลเมตร มีระดับน้ำลึกตั้งแต่ 3-6 เมตร รวมเนื้อที่ประมาณ 8.000 ไร่ และเนื่องจากเป็นหนองน้ำที่ใหญ่จึงมีเกาะและดอนหลายแห่ง มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น ดอนสวรรค์ ดอน สะคาม ดอนสะพุง ดอนสวนหมาก ดอนทรายพอ ดอนหวาย ดอนลิงกา ดอนยานาง ดอนตาล ดอนแซง ดอนจวน และดอนโพธิ์สามต้น ในบรรดาดอนต่างๆ เหล่านี้ ดอนสวรรค์นับเป็นดอนที่ใหญ่มากที่สุด หนองหาร (พุลจิตร บิตร, 2521 :29 – 30) เป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจของจังหวัดสกลนครเป็นอันมากเพราะเป็นแหล่งน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นที่รักษาพันธุ์สัตว์น้ำของกรมประมง สามารถกักเก็บน้ำไว้ในระดับปกติได้ที่ระดับ - 157.50 เมตร เมื่อระดับน้ำสูง - 150.00 เมตร มีเนื้อที่น้ำท่วมเป็น 155 ตารางกิโลเมตร

นอกจากนี้ รัชช ปุณโณทก (ม,ป,ป, : 78) ได้กล่าววว่า ในบริเวณหนองหารเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งสมัยอาณาจักรล้านช้าง เรียกชื่อว่า “เมืองเชียงใหม่หนองหาร” นำตั้งอยู่ริมฝั่งหนองหารอีกด้านหนึ่งที่เรียกว่า “พังร่อ” ในบริเวณลำน้ำก่ำ อยู่ในเขตตำบลดงชน อำเภอเมืองสกลนคร ศิลจารีกรวัดบ้านริมท่าวัด (สร้างเมื่อ พ.ศ.2179) ได้กล่าวถึงการกัลปนาที่ดินแก่วัดกลางเมืองเชียงใหม่

หนองหาร (วัดบ้านริมท่าวัดในปัจจุบัน) เรียกว่า วัดกลางแสดงว่าบริเวณนี้เป็นเมืองเชียงใหม่หนองหาร และละแวกวัดบ้านริมท่าวัดเป็นวัดกลาง (เมือง) พระมหาควาวิญาณสาโร (2546) ได้กล่าวเกี่ยวกับหนองหารไว้ว่า ตำนานพื้นบ้านเมืองหนองหารนี้พบในตำนานอุรังคนิทานพระธาตุพนม เป็นคัมภีร์จารึกลงในใบลานด้วยอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ถูกคัดลอกและเล่าขานสืบต่อกันมาหลายชั่วคน ถ่ายทอดสู่สังคมด้วยมหรสพซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน เช่น หมอลำหมู่ ลำกลอน เป็นต้นานานนิยายปรัมปราซึ่งมีข้อเท็จจริงแฝงอยู่ ซึ่งให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ เรื่องราวความเป็นมาของอาณาจักรอีสาน ตลอดจนการเมืองการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม คติธรรมและความสนุกสนานเพลิดเพลิน ปลุกฝังความรักสามัคคีต่อท้องถิ่นอีสานตำนานอุรังคธาตุ มี “กัณฑ์” ตำนานเมืองหนองหารหลวงปรากฏในกัณฑ์ที่ 6 โดยกัณฑ์นี้ได้บรรยายลักษณะการปกครองและเหตุการณ์บ้านเมืองน้ำท่วมหนองหารหลวงและหนองหาน้อย เหตุการณ์พ่อค้าบางเมืองสกลนครนำพลอพยพไปตั้งเมืองที่เวียงจันทน์เหตุการณ์เมืองจันทน์ นครอินทปัฐ และการอพยพ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงหนองหารด้านศิลปวัฒนธรรมว่า ตำนานหนองหารหลวงถูกจารึกไว้ในตำนานอุรังคธาตุได้รับการยอมรับนับถือจากชนชาวพื้นเมืองอย่างยาวนาน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เมื่อยอมรับนับถือพุทธศาสนาแล้วชนพื้นเมืองละทิ้งความเชื่อเดิม การเผยแพร่พุทธศาสนาผสมผสานความเชื่อเดิมของชนพื้นเมืองเดิมเกี่ยวกับหนองหารในประวัติจังหวัดสกลนคร สันต์ ภาวิต (2539) ได้อธิบายไว้ว่า จังหวัดสกลนครเป็นเมืองโบราณ มีตำนานเล่าว่า ขุนขอมซึ่งเป็นราชันดดาของพระเจ้าอินทปัฐนคร ได้พาไพร่พลมาสร้างเมืองอยู่ที่หนองน้ำใหญ่ตรงกับทำน้ำอาบ แล้วขนานนามเมืองว่า “เมืองหนองหารหลวง” เมื่อขุนขอมสิ้นชีวิต เจ้าอุทกซึ่งเป็นโอรสของขุนขอมได้เป็นเจ้าเมืองต่อมาเจ้าสุระอุทกมีโอรส 2 องค์ องค์ที่มีนามว่า เจ้ากิงคาระ องค์น้องมีนามว่า เจ้าคำแดง เจ้าสุระอุทกได้ทำการสงครามกับธนะมุลนาคพญานาคซึ่งเป็นผู้ปกป้องรักษาकिनดินแดนตรงปากน้ำมูลนที ธนะมุลนาคใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้เมืองหนองหารหลวงถล่มลงน้ำทั้งเมือง เหลือแผ่นดินอยู่ตอนเดียวซึ่งปัจจุบันนี้เป็นดอนสวรรค์ เจ้าสุระอุทกถูกธนะมุลนาคลากไปยังแม่น้ำโขงและสิ้นชีวิตเจ้ากิงคาระและเจ้าคำแดงซึ่งรอดตายได้ “พากัน” ไปสร้างเมืองใหม่ที่ภูน้ำลอดเชิงชุมซึ่งอยู่ไม่ห่างจากเมืองเดิม เจ้ากิงคาระขึ้นครองเมืองนี้และมีพระนามใหม่ว่า พระยาสุวรรณกิงคาระ พระชายามีพระนามว่าพระนางนารายณ์เจงเวงส่วนเจ้าคำแดงแยกไปสร้างเมืองหนองหาน้อยที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เมื่อพระยาสุวรรณกิงคาระถึงแก่กรรม มีเชื้อสายปกครองสืบต่อมาหลายปี ในคราวหนึ่งเกิดฝนแล้งถึง 7 ปี ราษฎรอดอยาก “จึงพากัน” ทิ้งเมืองไปอยู่ที่อื่น เมืองหนองหารจึงร้างไปเป็นเวลานาน ราษฎรยังคงอาศัยอยู่ในเมืองนั้นไม่เรียกว่าเมืองเรียกว่าบ้านธาตุเชิงชุมในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ทางกรให้อุปราชเมืองกาฬสินธุ์รักษากันบ้านธาตุเชิงชุม และเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสกลทวาปี หลังจากนั้นก็เปลี่ยนเป็นเมืองสกลนคร นอกจากนี้ยังมีตำนานหนองหารซึ่งเป็นตำนานของโบราณสถาน โดยใช้วรรณกรรมนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่มาเชื่อมโยงในเหตุการณ์การเกิดหนองหาร ว่า เสนายิงกระบอกเผือกจนตาย ก่อนตายท้าวภังคีได้สาปแข่งว่า ด้วย

เหตุที่ตนถูกฆ่าตายโดยไม่มีคามผิดขอให้เนื้อกระรอกจงขยายใหญ่ให้เพียงพอให้ชาวเมืองนี้บริโภค ขอให้เนื้อกระรอกมีกลิ่นหอมยั่วยวนใจให้ทุกคนอยากบริโภค เมื่อบริโภคแล้วขอให้เมืองจงถล่ม กลายเป็นหนองหารประชาชนตายหมด แม้กระทั่งผาแดง นางไอ่ เหลือแต่แม่หม้าย ซึ่งไม่ได้บริโภค เนื้อกระรอก (พรทิพย์ ชังธาดา, 2539) ตำนานผาแดงนางไอ่นั้นมีทั้งสำนวนที่เป็นตำนานฟานด่อน หรือแก๊งเผือก และสำนวนกระซอกต่อนหรือกระรอกเผือก ตำนานฟานด่อนเป็นตำนานที่ปรากฏอยู่ใน หนังสืออุรังคนิทาน เป็นเรื่องอธิบายสาเหตุที่เมืองใหม่ขึ้นบริเวณธาตุเชิงชุมอีกฝั่งหนึ่งของหนองหาร โดยพระยาสุวรณภิงคารโอรสพระยาขอม ตำนานเรื่องนี้ยังมีความสอดคล้องกับชื่อหมู่บ้านอีกหลาย แห่งริมหนองหาร จึงทำให้ผู้คนเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง จนถือกันว่า เมื่ออยู่ในหนองหารไม่ควรพูดเรื่อง ตำนานเพราะทำให้ได้รับอันตราย เรื่องจะล่ม ถูกเงือกทำร้ายหรือหาปลาไม่ได้ผล (พิเชนทร์ จันทรปั้ม, 2551) ซึ่งปัจจุบันเมืองต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมผาแดงนางไอ่ ได้แก่ เมืองเชียงเหียน ปัจจุบันอยู่ จังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสงยางปัจจุบันอยู่จังหวัดกาฬสินธุ์ และเมืองหงส์ปัจจุบันอยู่จังหวัด ร้อยเอ็ด (นันทพร นิลจินดา, 2551)

สอดคล้องกับ สมโภช บรรเทา (2542) ซึ่งกล่าวว่า วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็น วรรณกรรมที่ปรากฏแพร่หลายอย่างกว้างขวางอีกเรื่องหนึ่งที่ชาวอีสานนิยมนำมาอ่านในงานบุญต่างๆ เช่น บุญงันเฮือนดี หรือใช้เทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เนื้อเรื่องเน้นถึงเรื่องบุญประเพณีที่ เรียกว่าบุญเดือน 6 ที่ชาวอีสานทำพิธีขอฝนด้วยการจุดบั้งไฟบูชาพระยาแถน เพื่อให้ฝนตกต้องตาม ฤดูกาล นอกจากนี้ชาวอีสานยังเชื่อเรื่องของแนน (คู่ครอง) และเรื่องความรักระหว่างเพื่อนที่เรียกว่า “เสี่ยว” จากตำนานพบว่าอนุภาคเรื่องเกี่ยวกับพญานาคซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชน ที่มีการบูชาพญานาค ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายจากลุ่มน้ำชี ผ่านหนองหารหลวงเข้า มา ประชาชนส่วนมากหันมานับถือพระพุทธศาสนาแต่ก็ยังเชื่อเรื่องพญานาคอยู่ นาคจึงกลายเป็นสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2538) ซึ่งศรีศักร วัลลีโกดม (ม,ป,ป) ได้อธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคว่าเป็นเรื่องราวที่ได้รับความนิยม กันมากในบ้านเมืองสองฝั่งโขง เชื่อกันว่าพญานาคเป็นผู้บันดาลให้เกิดแม่น้ำลำคลอง เกิดความ สมบูรณ์พูนสุขแก่บ้านเมือง และอาจบันดาลภัยพิบัติให้เกิดน้ำท่วมลุ่มจมแก่บ้านเมืองได้ ถ้ากษัตริย์ หรือประชาชนประพฤติดีก็ได้รับการลงโทษจากพญานาค

ภาพประกอบ 27 พิธีบวงสรวงพญานาค หนองหาน จังหวัดสกลนคร

พิธีบวงสรวงพญานาคหรือพิธีนาคะบูชา ที่สวนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (สวนลูก) ริมฝั่งหนองหาร จัดขึ้นในวันที่ 11 เมษายน 2555 จากการที่ ชาวจังหวัดสกลนคร เชื่อกันว่า ปรากฏการณ์คลื่นน้ำลักษณะเกลียวคลื่นไหลขึ้นมากลางหนองหาร ขณะที่ นายคำรณ ห่วงห้วงศรี พิธีกรรายการเกษตรโลกเกษตรเรา ทางไทยทีวีสีช่อง 3 พร้อมทีมงาน กำลังถ่ายทำรายการ จนเป็นที่ฮือฮาทางสื่อมวลชนหลายแขนง เหตุเกิดเมื่อวันที่ 28 เมษายน 2555 ซึ่งเรื่องนี้เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ไปต่างขนาดานา จนกระทั่ง นายจรินทร์ จักกะพาก ผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนคร ได้ปรึกษากับนายชัยมงคล ไชยรบ นายก องค์การบริหารส่วนจังหวัดสกลนคร และผู้สูงอายุ ที่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับตำนานหนองหาร จนกระทั่งได้กำหนดวัน ทำพิธีบวงสรวง หรือพิธีนาคะบูชาขึ้น เพื่อขอขมาพญานาคที่ได้ปกป้องรักษาหนองหาร และชาวเมืองสกลนคร ให้อยู่ดีกินดี มีความสุขความเจริญ รักใคร่กลมเกลียวสามัคคีกัน พิธีดังกล่าวมีขึ้นในวันพุธที่ 11 เมษายน 2555 แรม 5 ค่ำ เดือน 5 ปีมะโรง ที่สวนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (สวนลูก) ริมฝั่งหนองหาร นายชัยมงคล ไชยรบ นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดสกลนคร ได้สั่งการให้เจ้าหน้าที่จัดเตรียมทำพิธี โดยให้กองช่างติดตั้งป้ายข้อความเชิญชวนให้เข้าร่วมพิธี ทั้ง 4 มุมเมือง เพื่อให้เกิดความยิ่งใหญ่ โดยต่อไปจะทำให้เป็นเทศกาลนาคะบูชา ในวันที่ 11 เมษายน ของทุกปีจะจัดให้มีพิธีนาคะบูชา เพื่อรื้อฟื้นประเพณีที่ในอดีตเคยบวงสรวงพญานาค แต่ในระยะหลังได้ขาดหายไป ทั้งนี้เนื่องจากหนองหารมีพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาล มีเนื้อที่กว่า 78.000 ไร่ เป็นแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ หล่อเลี้ยงชาวเมืองมานานหลายชั่วอายุคน มีตำนานเกี่ยวกับหนองหารที่เป็นอมตะ และชาวสกลนครเชื่อว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่สามารถบรรยายได้ในหนองหาร นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ได้ตกแต่งสถานที่ทำพิธีให้เกิดความสวยงาม บริเวณแพขนานยนต์ ขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสกลนคร ขนาดกว้าง 12 เมตร ยาว 70 เมตร สามารถจุคนได้ประมาณ 300 คน สำหรับพิธีบวงสรวงเริ่มขึ้นในเวลา 15.15 น. วันที่

11 เมษายน 2555 หลังจากที่ นายจรินทร์ จักกะพาก ผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนคร ประธานในพิธี จุดธูป เทียน บูชาเครื่องบวงสรวงอธิษฐานจิตแล้ว พรหมณ์ลั่นฆ้องเป่าแตรสังข์ และอ่านโองการบวงสรวง จากนั้นวงดนตรีพื้นเมืองเล่นดนตรีพื้นเมืองถวาย 1 เพลง แล้วฟ้อนภูไทถวาย และรำถวาย เรียกว่าชุดนาคบูชา จากนั้นเป็นการโปรยข้าวดอก ดอกไม้ ลอยกระทงดอกไม้ เป็นอันเสร็จพิธี ซึ่งคณะฟ้อนบวงสรวง ใช้นางรำ 21 คนผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนมากได้ให้สวมใส่เสื้อขาว หรือแต่งกายด้วยชุดสุภาพ แต่ห้ามใส่สีแดงโดยเด็ดขาด สำหรับพิธีบวงสรวงพญานาคครั้งนี้ นายคำรณ หว่างหวังศรี พิธีกรชื่อดัง พร้อมทีมงานเดินทางเข้าร่วมด้วย โดยพรหมณ์ ได้ถวายสิ่งของและเครื่องบวงสรวงพญานาค ดังนี้ ตั้งราชวัติสีขาว ปักฉัตร 7 ชั้น สูงท่วมศีรษะ ทุกมุม 4 มุม ปักฉัตร 5 ชั้น ปากประตูซ้ายขวาทางเข้าทั้ง 4 ปากประตู ปลูกต้นกล้วย อ้อย ทั้ง 4 มุม ฯลฯ และยังมีเครื่องคาวหวานอีกเป็นจำนวนมาก

ภาพประกอบ 28 นางจิราลักษณ์ บุญแก้ววุฒิ ผู้จัดการพิพิธภัณฑสถาน

นางจิราลักษณ์บุญแก้ววุฒิ ผู้จัดการพิพิธภัณฑสถานกล่าวว่า พิธีบวงสรวงที่มีขึ้นนี้เป็นที่กล่าวขานกันอย่างมากโดยเฉพาะมีแม่ชีซึ่งไม่เคยเปิดเผยชื่อรูปหนึ่งอ้างว่าสื่อกับพญานาคได้และวันที่คำรณมาเอาทางด่วนเรืออยู่แต่ทุกคนไม่รู้วันที่ 11 เมษายนจะขึ้นมาให้เห็นอีกแบบจะสะดวกกว่าเดิม และยังบอกอีกว่าวันที่คำรณมาคนในเรือคนหนึ่งไม่เชื่อตำนานจึงขึ้นมาให้เห็นและวันต่อมาที่จะเห็นนั้นเป็นการขึ้นมารับบุญที่ทุกคนส่งไปให้จงอยู่นิ่งเฉยอย่ากลัวว่าจะเกิดอันตรายเพราะท่านจะไม่ทำร้ายใครนอกจากไปลบหลู่ท่านท่านยังบอกว่าในงานนมัสการพระธาตุเชิงชุมพญานาคได้แปลงร่างขึ้นมาเป็นมนุษย์ขึ้นมาไหว้พระธาตุการแต่งกายจะแต่งด้วยชุดเรียบร้อยทั้งตัวแต่จะมีแสงระยิบระยับจะไม่พูดจាកับใครไหว้เสร็จก็กลับเมืองบาดาล

4.4.5 พิธีบวงสรวงศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพประกอบ 29 ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ลักษณะศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ ชุมชนหาดแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานีตั้งอยู่ที่ชุมชนหาดแสนสุข บริเวณใต้สะพานข้ามระหว่างอำเภอวารินชำราบไปอำเภอเมืองอุบลราชธานี มีลักษณะเป็นศาลที่สร้างด้วยปูนยกพื้นสูงมีใต้ถุน มีสองศาลอยู่ติดกัน คือ ศาลของเจ้าพ่อผาแดงที่มุ่งหลังคาและทาสีศาลด้วยสีแดง และศาลนางไอ่คำที่มุ่งหลังคาและทาสีศาลด้วยสีเขียว ซึ่งในอดีตศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่สร้างด้วยไม้แต่เกิดการชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลาชาวบ้านจึงร่วมแรงร่วมใจกันสร้างขึ้นใหม่ให้สวยงามและมั่นคงถาวรกว่าเดิม

นายไพฑูรย์ ตระการไทย อายุ 55 ปี ผู้นำในการประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ว่า “ตั้งแต่เล็กก็ติดตามแม่มาที่ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่มาตลอด มาช่วยจัดธูปจัดเทียน ดูผู้ใหญ่เขาทำ ในการทำพิธีบวงสรวงจะมีอยู่สองตระกูลตระกูลนางไอ่เป็นตระกูลผู้ใหญ่บ้านเก่า เป็นคนตระกูลกับตระกูลเจ้าพ่อผาแดง ผมไม่ใช่ร่างท่านเป็นเพียงผู้นำการประกอบพิธีกรรม ผมอายุ 55 ปี ผมเกิดมาก็เห็นศาลแล้ว ตอนแม่ผมเสียชีวิตท่านอายุ 73 ปี แม่เป็นร่างทรงของเจ้าปู่ผาแดง เดิมท่านเล่าว่าในอดีตมีคนแก่ในบ้านชื่อยายบัวเป็นร่างเก่า เนื่องจากร่างเก่ามีการวางตัวไม่เหมาะสม ท่านเจ้าปู่จึงหานางเทียมใหม่เลยมาประทับร่างทรงแม่ พ่อเจ้าปู่มาอยู่ด้วยแม่ก็มีสุขภาพดีขึ้น หลังจากท่านสุขภาพไม่ดี ด้วยความเชื่อความศรัทธา วัดเราก็ต์เข้า พระเราก็ไหว้ทำทั้ง 2 อย่าง วัดกับเจ้าเลยทำควบคู่กัน ผมทำหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม พิธีบวงสรวงศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่จัดทำขึ้นในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี ก่อนวันงานจะต้องมีการไปบวงสรวงบอกกล่าวศาลปู่ตาร่องน้ำมูล ศาลปู่ตาอุปฮาด ศาลปู่ตากกลางบ้าน และศาลเจ้าพ่อหลักเมือง โดยการนำขันธ 5 ขันธ 8 ไปไหว้ และนำอาหารคาวหวานไปถวาย เพื่อไปบอกกล่าวว่าจะมีพิธี

บวงสรวงศาลเจ้าผาแดงนางไอ่ เพื่อความเป็นศิริมงคลและกำลังใจให้แก่ชาวบ้าน คนที่มาร่วมพิธี บวงสรวงเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ส่วนใหญ่ก็เป็นคนในชุมชน ชุมชนเป็นชุมชนใหญ่มีหลายชุมชน เช่น ชุมชนหาดสวนยา ชุมชนหาดสวนสุข ชุมชนท่ากอไผ่ และชุมชนเตาอิฐ ในการจัดพิธีบวงสรวงก็มีหน่วยงานราชการคือเทศบาลวารินชำราบมากางเต็นท์จัดสถานที่ให้ ตระกูลของผาแดงจะดูแลเรื่อง พิธีกรรม ส่วนตระกูลของนางไอ่จะดูแลเรื่องกิจกรรมบันเทิง ในงานก็มีการนำหว่ามู ไก่ ปลา ถั่ว งา ผลไม้ มาถวายท่าน พอเสร็จพิธีก็แจกจ่ายกันไปกินเพื่อความเป็นศิริมงคล ซึ่งจุดมุ่งหมายในการจัดงาน ก็เพื่อปลูกฝังความรักท้องถิ่น สืบสานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่ดีงาม ในงานจะรักษาศีล ลดเหล้า ยา”

ภาพประกอบ 30 นางอรรรณ บุญมาเสน อายุ 56 ปี ชาวบ้านชุมชนหาดแสนสุข

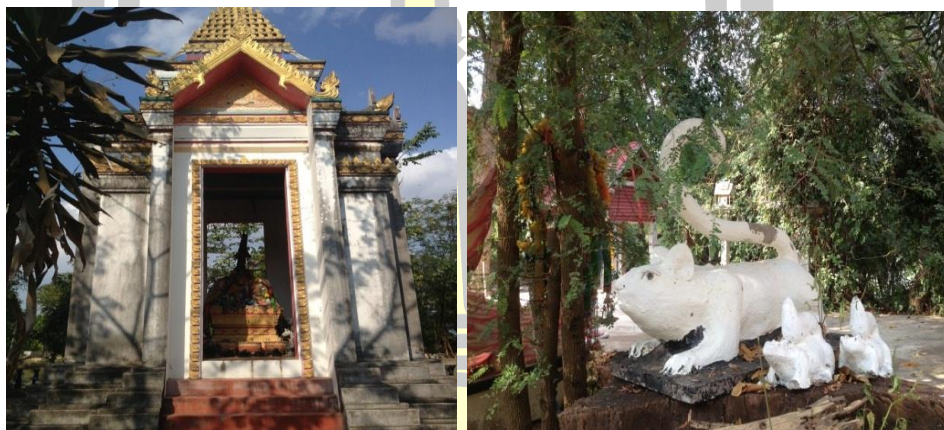
นางอรรรณ บุญมาเสน อายุ 56 ปี ชาวบ้านชุมชนหาดแสนสุขกล่าวว่า ตนเกิดมาก็เห็น ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่แล้ว ชาวบ้านแถวนั้นนับถือท่านมาก และมักจะมาบนบานศาลกล่าวเรื่องต่างๆ เช่น ขอให้หายจากอาการเจ็บไข้ได้ป่วย ขอให้ค้าขายร่ำรวย ขอให้สอบติด ขอให้ลูกหวย เป็นต้น เมื่อสมหวังแล้วชาวบ้านก็จะมาแก้บนตามที่ขอไว้โดยมีเต่าจ้ำเป็นผู้นำในการประกอบพิธีแก้บน ซึ่งจะทำในวันพุธช่วงเช้าเท่านั้น

4.4.6 พิธีบวงสรวงศาลเจ้าปู่ตาศรีสงครามเมืองเชียงเหียน

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ตามประวัติกล่าวว่าหมู่บ้านเชียงเหียนนั้น เป็นนครนครหนึ่งซึ่งพระยาขอมนั้นได้ให้น้องชายชื่อว่าเชียงเหียนมาสร้างบ้านแปลงเมืองเรียกว่านคร เชียงเหียนมีพระยาเชียงเหียนเป็นผู้ครองนครต่อมาพระยาขอมได้จัดให้มีการแข่งขันบั้งไฟเมืองต่างๆ สนใจและส่งบั้งไฟเข้าร่วมการแข่งขันมากมายรวมทั้งทั้งทำผาแดงแห่งเมืองผาโพงด้วยผลปรากฏว่า บั้งไฟพระยาเชียงเหียนชนะเพราะขึ้นสูงที่สุดบั้งไฟพระยาขอมซุกุดไม่ขึ้นบั้งไฟทำผาแดงแตกจาก เหตุการณ์ในครั้งนี้ได้กลายเป็นนิทานเล่าขานสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้เมืองโบราณที่นัก

โบราณคดีและนักประวัติศาสตร์หลายท่านได้ให้ความสำคัญและได้ค้นคว้าหลักฐานต่างๆในเมืองแห่งนี้มาช้านานแล้วเมืองโบราณเชียงเหียนจะมีลักษณะแตกต่างจากเมืองโบราณอื่นๆที่มีอายุสมัยเดียวกับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือยังเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบเพียงแห่งเดียว (วรรณศักดิ์พิจิตร บุญเสริม, 2549) เป็นเมืองโบราณสถานที่มียุทธโบราณคดีและโบราณวัตถุอย่างมากมายเช่น ค้นพบเครื่องใช้สมัยก่อนประวัติศาสตร์เครื่องปั้นดินเผาเครื่องสัมฤทธิ์เป็นต้นเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2549 ได้มีการขุดค้นพบภาชนะดินเผารูปร่างคล้ายไซส์นนิชฐานว่าบรรจุกระดูกของคนโบราณและเครื่องเช่นกรมศิลปากรสันนิษฐานว่ามีอายุไม่น้อยกว่า 2.500 ปีการอยู่อาศัยเริ่มแรกเมื่อราว 3.500 ปีก่อนคริสกาลหรือประมาณ 5.500 ปีมาแล้ว (ชูศักดิ์ สุกรนันท์, 2549)

ภาพประกอบ 32 ศาลเจ้าปู่ตาศรีสงครามเมืองเชียงเหียน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

อุ้มพุดตาหรือดอนปู่ตาอยู่ทางทิศเหนือของบ้านเชียงเหียนอยู่บริเวณริมบึงสีมโดยชาวบ้านเชื่อกันว่าปู่ตาของตนนั้นก็คือเจ้าเมืองเชียงเหียนที่อยู่ในตำนานผาแดงนางไอ่ดังนั้นชาวบ้านจึงมีประเพณีจุดบั้งไฟแสนเพื่อเป็นการบูชาปู่ตาของตนเพราะถือว่าเมืองเชียงเหียนนั้นเป็นเมืองที่เคยส่งบั้งไฟแสนเข้าแข่งขันในงานแข่งบั้งไฟของพญาขอมพี่ชายเรื่องผาแดงนางไอ่ก่อนนั้นภักดีกับนางไอ่จะเป็นผู้เมียงกันภักดีจะพานางไอ่ไปเยี่ยมปู่ยานอนกินอยู่ที่นั่นจนกระทั่งข้าวปลาอาหารการกินหมดภักดีจึงออกเดินทางไปบนโคกจนมาเจอดันมะเดื่อฝ่ายภักดีจึงขึ้นต้นมะเดื่อกินจนอิ่มท้องแล้วลงมาส่วนฝ่ายนางไอ่นั้นก็ขึ้นต้นมะเดื่อข้างกินจนอิ่มเช่นกันพอลงมาจากต้นไม้ก็ไม่เจอภักดีส่วนภักดีกินแล้วก็วิ่งหนีไปเลยจนกระทั่งนางไอ่ชดเชพเนจรจนไปเจอดันไม้ใหญ่จึงบนบานกับต้นไม้ว่าถ้าชาติหน้ามีจริงอย่าได้พบเจอกันอีกเลยฝ่ายนางไอ่นั้นได้เกิดเป็นลูกของพญาขอมภักดีเกิดเป็นลูกของพญานาคท้าวภักดีได้ยื่นชื่อนางไอ่ซึ่งคิดว่าอาจจะสวยเลยนำเอาลูกน้องมาเอาบุญเอาสาวและคู่สาวจึงพากันขึ้นมาจากน้ำก็พากันแปลงเป็นกานกลางมาเกาะตามต้นไม้ส่วนภักดีแปลงเป็นกระรอกตอนซึ่งลงมากินหมากจึงพลายชานวิ่งเต็นหานางไอ่อยู่ตลอดเวลา นางไอ่จึงเจอกระรอกตอนตัวนั้นจึงสั่งให้นายพรานไปเอา

กระรอกตอนตัวนั้นจะเอามาเป็นหรือตายก็ได้แต่นายพรานกล่าวว่าถ้าเอาตายจะง่ายกว่าพอนายพรานยิงกระรอกตอนตัวนั้นตกลงจากต้นไม้ตายแล้วซึ่งกระรอกตอนเป็นลูกของพญานาคภักดีจึงภาวนาว่า ถ้าตนตายให้เนื้อของตนกินได้หมดเมืองให้ได้ 8.000 เกวียนพวกลูกน้องจึงกลับเมืองบาดาลไปบอกสุทโธนาคแล้วจึงนำกำลังไปถล่มเมืองหนองหารในบ้านเอกชะคีตาซึ่งคนทั้งเมืองกินกระรอกตอนจนหมดทุกคน เหลือแต่แม่หม้ายที่ไม่ได้กินผาแดงทราบข่าวจึงกลับมาหานางไเอ่ระหว่างทางพวกพญานาคได้แปลงเป็นขอนไม้กั้นทางผาแดงจึงควมม้าข้ามผ่านไปพอมายังนางไเอ่จึงหาข้าวปลาอาหารมาให้ผาแดงกินผาแดงเห็นเนื้อกระรอกแต่ก็ไม่กินพอถึงกลางคืนพวกพญานาคจึงถล่มเมืองพญาขอมถล่มลงมาก่อนผาแดงกับนางไเอ่จึงพากันควมม้าหนีกันได้เอาข้อมกลองกับแหวนแต่ยังวิ่งม้าก็ล้มผาแดงจึงบอกให้นางไเอ่ทิ้งข้อมพอนางไเอ่ทิ้งตรงนั้นจึงกลายเป็นหนองน้ำที่พอทิ้งกลองตรงนั้นก็เป็นห้วยคลองแล่นไปอีกนิดจึงทิ้งแหวนแล้วกลายเป็นหนองแหวนจนถึงปัจจุบันต่อมาผาแดงจึงกลั้นใจตายแล้วเกิดเป็นผีไปสู้รบกับพญานาคอยู่ที่เมืองบาดาลพระอินทร์ทราบเรื่องจึงลงมาบอกให้หยุดการสู้รบโดยให้พญานาคกลับไปเมืองตนแต่นางไเอ่จะยังกักตัวไว้เมืองบาดาลเช่นเดิม (บุญมา อุทัยศรี, 2558) ชาวบ้านเชียงใหม่ได้ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีในการดำรงชีวิตประจำวันตามเช่นชาวอีสานทั่วไปโดยการยึดถือปฏิบัติตามฮีตสิบสองเป็นประเพณีที่ชาวอำเภอเมืองร้อยเอ็ดได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันการทำบุญเป็นประจำเดือนทุกๆเดือนของรอบปีผลทางตรงได้รับก็คือทุกคนได้มีเวลาเข้าวัดมีโอกาสใกล้ชิดกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาทำให้ประชาชนเกิดความคุ้นเคยกันมีความสามัคคีเป็นอย่างดีและผลทางอ้อมคือเมื่อว่างจากงานอาชีพแล้วก็มีจารีตบังคับให้ทุกคนเสียสละและทำงานร่วมกันเพื่อสังคมส่วนรวมโดยไม่ให้อยู่ว่าง (ชาลี โคตรมจคุณ, 2558) ประเพณีพิธีกรรมที่ทอดอนปู่ตาความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ตาจะมีการสร้างศาลไว้เช่นไหว้ชาวบ้านเชียงใหม่มีความเชื่อว่าผีปู่ตาหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าญาพ่อปู่เป็นเจ้าของเมืองเชียงใหม่ในตำนานผาแดงนางไเอ่และเป็นผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์มากซึ่งไม่ว่าตนเองจะเกิดมีเรื่องราวสิ่งใดปู่ตาก็จะช่วยเหลือให้ผ่านพ้นไปหรือบันดาลให้สมหวังได้ทุกประการ (บุรี ชติยะวงศ์, 2558) ประเพณีงานบุญบั้งไฟการจัดบุญบั้งไฟจะจัดทุกเดือน 6 ของทุกปีตามตำนานกล่าวว่าผีปู่ตาเป็นเจ้าของเมืองเชียงใหม่ที่อยู่ในตำนานผาแดงนางไเอ่และมีการส่งบั้งไฟเข้าแข่งขันในครั้งนั้นประเพณีบุญบั้งไฟจึงถือเป็นประเพณีที่ชาวบ้านเชียงใหม่กับหมู่บ้านใกล้เคียงให้ความสำคัญมากถ้าปีใดที่หมู่บ้านเชียงใหม่ไม่จัดการแข่งบั้งไฟแล้วฝนจะไม่ตกตามฤดูกาล (บุรี ชติยะวงศ์, 2558)

การทำพิธีกรรมที่ดอนปู่ตาในปัจจุบันบริเวณที่ตั้งของศาลปู่ตาจะอยู่บริเวณตอนเหนือของหมู่ที่ 3 ที่ตั้งของศาลอยู่ในเนื้อที่สาธารณะประมาณ 10 ไร่ด้านทิศเหนือติดกับบึงส้มด้านทิศใต้ติดกับถนนภายในหมู่บ้านที่ 3 ทิศตะวันออกติดกับที่ดินของชาวบ้านและทิศตะวันตกใกล้ติดกับถนนที่เชื่อมกับถนนภายในหมู่บ้านตัวอาคารศาลปูตานี้จะมีส่วนประกอบอยู่ 2 ส่วนคือส่วนที่เป็นกำแพงแก้วรอบนอกจะมีพื้นที่เท่ากับ 10 X 10 เมตรและตัวอาคารด้านในจะก่อรูปขึ้นไปเป็นลักษณะมณฑป 4 หน้ามีขนาดสี่เหลี่ยมจัตุรัส 4.5 X 4.5 เมตรบริเวณกำแพงแก้วจะประกอบด้วยลูกกรงคอนกรีตรอบๆ

แล้วเทพื้นคอนกรีตปูทับด้วยกระเบื้องปูพื้นที่บริเวณตัวอาคารมณฑปจะสร้างอยู่กึ่งกลางของพื้นที่ กำแพงแก้วนั้นโดยมีความสูงของตัวอาคารประมาณ 10 เมตร ภายในอาคารจะมีฐานที่ยกพื้นขึ้นไปสูง จากพื้นประมาณ 5 เมตรที่ห้องสี่เหลี่ยมบนฐานจะมีสิ่งของเครื่องบูชาและเครื่องสังเวียงต่างๆเช่นรูปคน รูปสัตว์พวงมาลัยและเครื่องใช้สอยสำหรับผีปู่ตาวางไว้ (บุญหนา โคตรมุงคุณ, 2558)

ภาพประกอบที่: 33 พ่อจ้ำและผู้ช่วยประจำศาลเจ้าปู่ตาศรีสงครามเมืองเชียงใหม่

บุคลากรประจำที่ดอนปู่ตาผู้เฝ้ารักษาศาลดอนปู่ตาคือนายบุญมาอุทัยศรีอายุ 82 ปี อยู่บ้านเลขที่ 96 หมู่ที่ 3 ตำบลเขวาสีอำเภอมืองจังหวัดมหาสารคามทำหน้าที่เป็นพ่อจ้ำส่วนผู้ช่วย 2 คน คือ นายชวลีโคตรมุงคุณอายุ 73 ปี อยู่บ้านเลขที่ 218 หมู่ที่ 18 ตำบลเขวาสีอำเภอมืองจังหวัดมหาสารคามและนายบุญหนาโคตรมุงคุณ อายุ 70 ปี อยู่บ้านเลขที่ 25 หมู่ที่ 18 ตำบลเขวาสีอำเภอมืองจังหวัดมหาสารคามทำหน้าที่ในการเตรียมดอกไม้ธูปเทียน (บุญมาอุทัยศรี, 2558)

พิธีกรรมที่ดอนปู่ตาของชาวบ้านเชียงใหม่ผู้คนที่มาทำพิธีกรรมมีทั้งชาวบ้านเชียงใหม่ทั้ง 3 หมู่และรวมทั้งชาวบ้านอื่นๆด้วยโดยแบ่งพิธีกรรมออกเป็น 2 ประเภทดังนี้ 1. พิธีกรรมตามโอกาสการบ้านมืออยู่ 2 วิธีคือบ่าหรือบนเพื่อให้คลาดแคล้วจากภัยอันตรายต่างๆและบ่าหรือบนเพื่อให้ประสบความสำเร็จในชีวิตด้านต่างๆพิธีกรรมเหล่านี้มีรายละเอียดที่จะนำเสนอต่อไปพิธีกรรมตามโอกาสการบ้านสำหรับพิธีบ่าหรือบนนั้นชาวบ้านเชียงใหม่จะเข้ามาทำการบ่าหรือบนบานศาลกล่าวเพื่อประโยชน์ต่างๆใน 2 ประเด็นด้วยกันคือ 1. บ่าหรือบนเพื่อให้คลาดแคล้วจากภัยอันตรายต่างๆ 2. บ่าหรือบนเพื่อให้ประสบความสำเร็จในชีวิตด้านต่างๆกรณีบ่าหรือบนเพื่อให้คลาดแคล้วจากภัยอันตรายนั้นมีผู้มาทำพิธีกรรมที่ดอนปู่ตานี้แล้วประสบผลสำเร็จตามที่ตนต้องการเป็นจำนวนมากในที่นี้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคลท่านหนึ่ง คือนายสุรพงษ์คำสะอาด บุคคลท่านนี้ได้มาทำการบ่าหรือบนที่ดอนปู่ตาเพื่อให้ตนประสบความสำเร็จในการโยกย้ายกลับบ้านเมื่อวันที่ 16 กันยายน 2558 เวลา 08.00 น. โดยนำวัตถุสิ่งของมาประกอบกรบนเหล่าไก่ปิ้งยาสูบดอกไม้ 5 คู่เทียน 5 คู่หลังจากนั้นเขาได้ย้อนกลับมาทำการแก้บนเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2558 เวลา 08.00 น. โดยวัตถุสิ่งของที่นำมาแก้บนคือเหล่า 1 ขวดไก่ปิ้ง 1 ตัวดอกไม้ 5 คู่เทียน 5 คู่ (สุรพงษ์ คำสะอาด, 2558)

ตัวอย่างคำกล่าวการบ่าบนนายบุญมาอุทัยศรีจะไปถึงศาลปู่ต่าก่อนชาวบ้านผู้บ่าบนจะตามไปทีหลังนัดเจอกันที่ศาลปู่ต่าขั้นแรกชาวบ้านก็จะเตรียมรูป 5 ดอกเทียน 5 คู่พอถึงศาลปู่ต่าพ้อจ่าก็จะจุดรูป 3 ดอกเทียน 2 เล่มกราบ 3 ครั้งจากนั้นพ้อจ่ากล่าวว่ (คำบูชาพระรัตนตรัย)พุทธบูชาธัมมะบูชาสังฆะบูชาอิมังพานังเปริงสิงคะรังมะลาปะทีปังพะหุบุบผังพุทธเสปุ้ชเมะกล่าวนะโม 3 จบอะระหังสัมมาสัมพุทธโรคะคะวาพุทธังคะวันตังอะภิวาเทมิกราบ 1 ครั้งสวากขาโตคะคะวะตาธัมโมธัมมังนะมัสสามิกราบ 1 ครั้งสุปะฏิปันโนคะคะวะโตสวอะกะสังโฆสังฆังนะมามินะโมตัสสะคะคะวะโตอะระหะโตสัมมาสัมพุทธัสสะแล้วพุดว่วันนีลูกหลานมาบ่าบนให้นายสุรพงษ์คำสะอาดได้โยกย้ายกลับบ้านขอให้พ้อปู่ต่าช่วยให้ประสบความสำเร็จเด้อถ้าได้ลูกหลานจะนำเหล้าไหม้ไก่โตมาถวายพ้อปู่ต่าเด้อกล่าวเสร็จกราบ 3 ครั้งแล้วก็ลาพ้อปู่ต่ากลับบ้านลูกหลานลากลับแล้วเด้อจะกลับไปทำมาหากินแล้วเด้อจากนั้นก็กลับบ้าน

ตัวอย่างคำกล่าวการแก้บน (ตั้งแต่เวลา 06.00 น. - 10.00 น.)กรณีนายสุรพงษ์คำสะอาด ได้มาแก้บนจากที่ตนเองได้บนไว้เพื่อให้ตนได้โยกย้ายกลับบ้านเมื่อโยกย้ายได้แล้วนายสุรพงษ์จึงกลับมาทำการแก้บนที่ศาลปู่ต่าโดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

06.00 น. พ้อจ่าคือนายบุญมาอุทัยศรีจะออกไปปรอที่ศาลปู่ต่า

06.30 น. นายสุรพงษ์คำสะอาด ผู้แก้บนเดินทางมาถึงศาลปู่ต่าพร้อมด้วยเครื่องสังเวและเครื่องบูชาตั้งรูป 5 คู่เทียน 5 คู่ไ้ปั้ง1 ตัวเหล้า 1 ขวดยา 2 กรอกหมาก 2 คำ

08.00 น. พ้อจ่ากล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยด้วยถ้อยคำดังต่อไปนี้

พุทธบูชาธัมมะบูชาสังฆะบูชาอิมังพานังเปริง

สิงคะรังมะลาปะทีปังพะหุบุบผังพุทธเส

ปุ้ชเมะ (กราบ)

อะระหังสัมมาสัมพุทธโรคะคะวาพุทธังคะวันตัง

อะภิวาเทมิ (กราบ)

สวากขาโตคะคะวะตาธัมโมธัมมัง

นะมัสสามิ (กราบ)

สุปะฏิปันโนคะคะวะโตสวอะกะสังโ

สังฆังนะมามิ (กราบ)

ต่อจากนั้นจึงกล่าวคำนอบน้อมพระพุทเจ้าด้วยถ้อยคำดังต่อไปนี้

นะโมตัสสะคะคะวะโตอะระหะโต

สัมมาสัมพุทธัสสะ (ว่ 3 จบ)

ต่อจากนั้นพ่อจ๋าได้นำนายบุญมาอุทัยศรีกล่าวคำเพื่อบอกเล่าแก่พ่อปู่ตาด้วยถ้อยคำต่อไปวันนี้ลูกหลานพานายสุรพงษ์คำสะอาด มาขอแก้บนแล้วเด้อขอเชิญเทวดาพ่อปู่ตามาเสวยอาหารที่ลูกหลานนำมาแก้บนเด้อพ่อปู่ตาลูกหลานนำเหล่า 1 ขวดไก่ปิ้ง 1 ตัวมาถวายพ่อปู่ตาแล้วเด้อรับไปเด้อ

09.00 น. พ่อจ๋านำเครื่องเสวยไปถวายบนศาลปู่ตาแล้วพากันนั่งรอประมาณครึ่งใหญ่จึงขอรับเสวยอาหารจากพ่อปู่ตาโดยเหลือเอาหน่องไก่ 1 หน่องกับต้บไตไว้ที่ศาลนอกนั้นนำกลับไปที่บ้าน พ่อจ๋าได้นำนายบุญมาอุทัยศรีได้กล่าวคำอำลาพ่อปู่ตาด้วยคำว่าลูกหลานจะกลับบ้านแล้วเด้อพ่อปู่ตาขอให้ลูกหลานเดินทางกลับบ้านตลอดดั่งเด้อเทวดาพ่อปู่ตาจากนั้นจึงสนทนาปราศรัยกันอีกสักครู่หนึ่งแล้วแยกย้ายกันกลับบ้าน

พิธีกรรมประจำปีคือที่ดอนปู่ตานี้จะมีพิธีกรรมประจำปีคือในวันพุธที่ 2 ของเดือน 6 โดยมีวิธีการขั้นตอนในการกระทำพิธีกรรมดังต่อไปนี้คือ การเตรียมการเพื่อกระทำพิธีกรรมและการดำเนินการในการทำพิธีกรรมขั้นตอนต่างๆเหล่านี้มีรายละเอียดที่จะได้กล่าวต่อไปนี้ 1.การเตรียมการเพื่อกระทำพิธีกรรมในช่วงเตรียมการนี้จะมีการเตรียมกาลเตรียมสถานที่เตรียมวัตถุสิ่งของกล่าวคือสำหรับบุคคลที่เป็นผู้นำพิธีกรรมชาวบ้านจะมอบหมายให้ซึ่งมีตำแหน่งเป็นพ่อจ๋าของหมู่บ้านเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมโดยมีคนอื่นๆเป็นผู้ร่วมในพิธีกรรมคือ 1.1 ผู้ช่วยพ่อจ๋า คือมี 2 คน นายชาลีโคตรมุงคุณและนายบุญหนาโคตรมุงคุณ 1.2 ผู้เตรียมเครื่องบูชาเครื่องสังเวชนายบุญมาอุทัยศรีซึ่งมีการเตรียมเหล่า 1 ขวดไก่ต้ม 1 ตัวดอกไม้ 5 คู่เทียน 5 คู่ 1.3 ผู้ทำความสะอาดเรียบร้อยบริเวณศาลนายบุญมาอุทัยศรีและผู้ช่วยนายชาลีโคตรมุงคุณนายบุญหนาโคตรมุงคุณ 1.4 ผู้ดูแลศาลนายบุญมาอุทัยศรีและ 2. การดำเนินการในการทำพิธีกรรมในวันพุธที่ 2 ของเดือน 6 เวลา 09.00 น. ถึงเวลา 12.00 น. มีขั้นตอนในการทำพิธีกรรมดังนี้

09.00 น. ชาวบ้านเตรียมอาหารคาวหวานมาพร้อมกันที่ดอนปู่ตา

10.15 น. พ่อจ๋าเริ่มทำพิธีกรรมดังนี้

1. จัดของเซ่นไหว้ศาลปู่ตาคือเหล่า 1 ขวดข้าวเหนียวไก่ต้ม 1 ตัวดอกไม้ 5 คู่เทียน 5 คู่ไข่ 100 ฟอง

2. พ่อจ๋ากระทำพิธีกรรมจุดธูปเทียนกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยว่า

พุทธบูชาธัมมบูชาสังฆบูชาอิติปิโส

เปรัังสิงคะรังมาลาปะทีปังพะหุบุบผังพุทธเสปูเซมะ (กราบ)

อะระหังสัมมาสัมพุทธโรคะคะวาพุทธังคะ

คะวันตังอะภิวาเทมิ (กราบ)

สวากขาโตคะคะวะตาธัมโมธัมมังนะมัส

สาสามิ (กราบ)

สุปะฏิปันโนภะคะวะโตสาวะกะสังโฆ

สังฆังนะมามิ (กราบ)

ต่อจากนั้นจึงกล่าวคำนอบน้อมพระพุทธเจ้าด้วย

ถ้อยคำดังต่อไปนี้

นะโมตัสสะภะคะวะโตอะระหะโต

สัมมาสัมพุทธัสสะ (ว่า 3 จบ)

ต่อจากนั้นพ่อจ๋า คือนายบุญมาอุทัยศรี

กล่าวคำเพื่อบอกเล่าแก่พ่อปู้ตาด้วยถ้อยคำต่อไปนี้

วันนี้ลูกหลานได้นำเครื่องสังเวยเครื่องบูชา

มาสักการะแก่พ่อปู้ตาขอให้เทวดาพ่อปู้ตาไว้สวยเพื่อเป็นศิริมงคลแก่ลูกหลานสืบไป

11.00 น. พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จแล้ว

จึงถวายอาหารเพลแก่พระสงฆ์หลังจากนั้นชาวบ้านจึงรับประทานอาหารร่วมกัน

11.40 น. เตรียมบั้งไฟโดยนำไปถวายพ่อปู้ตา 2 บั้ง

และใช้จุดเสียงทายจำนวน 4 บั้งแยกการเสียงทายออกเป็น 4 เรื่องคือ

บั้งที่ 1 เสียงทายให้แก่ผู้คนชาวบ้านเชียงใหม่

บั้งที่ 2 เสียงทายให้แก่สัตว์เลี้ยง

บั้งที่ 3 เสียงทายให้แก่ข้าวปลาอาหาร

บั้งที่ 4 เสียงทายให้แก่ด้านดินฟ้าอากาศ

ถ้าบั้งไฟที่เสียงทายจุดแล้วขึ้นสวยงามแสดงว่าจะเกิดความสันติสุขในหมู่บ้านแต่หากบั้งไฟบั้งใดไม่ขึ้น

หรือมีอันแตกก็แสดงว่าจะเกิดความยากเข็ญในหมู่บ้าน

12.00 น. ชาวบ้านต่างพากันแยกย้ายกันกลับบ้าน

หลังจากการบวงสรวงเสร็จแล้วชาวบ้านพากันกลับสู่หมู่บ้านของตนส่วนผู้นำพิธีกรรมคือพ่อจ๋าได้

ร่วมกันจัดเก็บวัตถุสิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมเช่นเสื่อสานอาสนะต่างๆให้เรียบร้อยสำหรับสิ่งของบางอย่าง

ที่เป็นเครื่องสังเวยก็ยังคงอยู่ที่ศาลนั้นโดยไม่เก็บกลับบ้านแต่ประการใด

สรุปได้ว่า ชาวบ้านเชียงใหม่มีความเชื่อว่าที่ดอนปู้ตานี้มีวิญญาณเจ้าปู่ศรีสงครามสิงสถิตย์อยู่ในศาลเจ้าปู่ตาชาวบ้านยังคงให้ความนับถือปู่ตาอยู่เสมอ โดยจะนำของมาเช่นไหว้ท่านไม่ขาดสายต่างมาบ่ามาบนเพราะศรัทธาในตัวท่านที่ดลบันดาลให้ลูกหลานอยู่สบายทำงานก็โชคดีและทำให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุขในแต่ละปีจะทำงานประจำปีละ 2 ครั้งเพื่อขอฟ้าขอฝนจากพญาแถนให้ฝนตกตามฤดูกาลผู้ดูแลศาลดอนปู้ตาประจำคือนายบุญมาอุทัยศรีจะเป็นคนรับของที่เช่นไหว้ดอนปู้ตาและผู้ช่วยอีก 2 คนคือนายชาติโคตรมุงคุณและนายบุญหนาโคตรมุงคุณมีหน้าที่ช่วยในการจัดเตรียมสิ่งของเช่นไหว้และเตรียมดอกไม้ธูปเทียนพิธีกรรมที่ชาวบ้านกระทำกันเป็นประจำที่ดอนปู้ตาจะมี 2

งานคือการบ่าบและงานประจำปีสำหรับพิธีบ่าบนั้นทำในวันพุธชาวบ้านเชียงใหม่จะกระทำเพื่อประโยชน์ 2 ประการคือบ่าหรือบเพื่อให้แคล้วจากภัยอันตรายบ่าหรือบเพื่อให้ประสบความสำเร็จในชีวิตในการบ่าหรือบทั้ง 2 ประเด็นนั้นสามารถทำได้ทุกวันพุธที่ศาลดอนปู่ตาโดยมีกิจกรรม 2 ขั้นตอนคือทำการบและแก้บซึ่งจะต้องใช้เครื่องบูชาและเครื่องสังเวยดังนี้เครื่องบูชามีดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้นใช้สำหรับการบเครื่องสังเวยมีเหล้า 1 ไหไก่ 1 ตัวเป็นต้นใช้สำหรับการแก้บ สำหรับพิธีกรรมในงานประจำปีชาวบ้านจะจัดกันปีละ 1 ครั้งคือในวันพุธเดือนพฤษภาคมของทุกปีเมื่อชาวบ้านมาพร้อมกันในเวลา 10.00 น.แล้วผู้ทำพิธีกรรมจะดำเนินการบูชาพระรัตนตรัยแล้วกระทำสังเวยต่อเจ้าพ่อดอนปู่ตาจนถึงเวลา 11.30 น.จึงนิมนต์พระมาสวดมนต์ฉันเพลจากนั้นมีการแบ่งอาหารกันรับประทานประมาณ 12.00 น.เป็นอันเสร็จพิธีกรรม

4.5 ผาแดงนางไอ่ในจิตรกรรมฝาผนัง

ศิลปวัฒนธรรมเป็นมรดกอันสำคัญยิ่งของชาติ ประเทศ และผู้คนแห่งประเทศชาติใดๆ ย่อมมีมรดกด้านศิลปวัฒนธรรมอยู่ด้วยกันทั้งนั้น กล่าวเฉพาะศิลปกรรมเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งสำแดงคุณสมบัติให้ประจักษ์เป็นเครื่องชี้วัด หมู่คนชาติพันธุ์แห่งบ้านเมือง หรือประเทศชาตินั้นๆ เป็นอยู่มาแต่อดีตกาลด้วยอริยธรรมเป็นเครื่องมือค้ำจุนเผ่าพันธุ์และสังคม ทั้งทางกายภาพและจิตภาพมีมากหรือน้อย ประณีตหรือหยาบกระด้าง ลุ่มลึกหรือตื้นเขินเพียงใด อย่างไรก็ตามศิลปกรรมก็เป็นทรัพย์สินทางปัญญา เป็นสมบัติทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นทุนเดิมของชาติพันธุ์และสังคมแห่งอดีต อาจอาศัยเป็นต้นทุนก่อสร้างวัฒนธรรมด้านศิลปกรรมและอาจใช้เป็นต้นทางสร้างสรรค์ศิลปกรรมสู่ความเป็นสากลสมัยได้ ด้วยคุณสมบัติอันมีเอกลักษณ์ของชาติพันธุ์ให้ปรากฏต่อไป (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2552) จิตรกรรมไทยประเพณีที่สร้างสรรค์ขึ้นไว้ตามผนังอาคาร พระราชวัง และศาสนสถานที่สำคัญ เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนแล้วนั้น เป็นศิลปกรรมที่เกิดจากความคิด ความเป็นอยู่ ประเพณี ตลอดจนการแสดงออกถึงความพากเพียรทางปัญญาและความศรัทธาของบรรพบุรุษในการสรรหาสิ่งที่ดีงาม ในสังคมยุคนั้นมารวบรวมไว้ในจิตรกรรม เพื่อให้เป็นประจักษ์พยานที่เห็นได้ถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปกรรม ศาสนา โบราณคดี วัฒนธรรม ประเพณี สังคม ตลอดจนสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นนั้นในอดีต วรรณภา ฦ สงขลา (2533) กล่าวว่า จิตรกรรมไทยเป็นศิลปกรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการพากเพียรและพลังแห่งความบังนดาลใจ ซึ่งจิตรกรจะต้องมีจิตใจเพ่งพิศในการสร้างสรรค์นั้น เพื่อให้เกิดสมาธิและจินตนาการ แล้วถ่ายทอดความคิดนี้ให้ปรากฏออกมาเป็นภาพเขียน โดยเริ่มจากลายเส้น การระบายสี จนกระทั่งสำเร็จบริบูรณ์ด้วยการปิดทองดัดเส้น เป็นการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นนามธรรมให้ปรากฏออกมาเป็นจิตรกรรมอันอุดมด้วยสุนทรียภาพซึ่งได้เห็นแล้วว่า จิตรกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นด้วยความรู้สึกที่ได้รับการอบรมมาอย่างสมบูรณ์ดีแล้ว ย่อมมีค่าสูงส่งมาก มีผลให้จิตใจมวลมนุษยชาติเป็นสุขในทางคุณธรรม และยิ่งกว่านั้นก็คือ

จิตรกรรมยังให้ความรู้ทางวิชาการาชาต่างๆ อีกมาก เพราะภาพที่ปรากฏนั้น เป็นหลักฐานของอดีตของท้องถิ่นนั้น ในสมัยต่างๆ ที่ละเอียดและชัดเจน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณประโยชน์ต่อคนในปัจจุบันอย่างยิ่ง

จิตรกรรมไทย หมายถึง ภาพเขียนที่มีลักษณะเป็นแบบอย่างของไทยที่แตกต่างจากศิลปะของชนชาติอื่นอย่างชัดเจน ถึงแม้จะมีอิทธิพลศิลปะของชาติอื่นอยู่บ้างแต่ก็สามารถ ดัดแปลงคลี่คลาย ตัดทอน หรือเพิ่มเติมจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเองได้อย่างสวยงาม น่าภาคภูมิใจและมีวิวัฒนาการทางด้านรูปแบบและวิธีการมาตลอดจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถพัฒนาต่อไปอีกในอนาคต ไทยเป็นส่วนประกอบของภาพเขียนไทยใช้ตกแต่งอาคารสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เครื่องประดับ ฯลฯ เป็นลวดลายที่มีชื่อเรียกต่างๆ กันซึ่งนำเอารูปร่างจากธรรมชาติมาประกอบ เช่น ลายกระหนก ลายกระจัง ลายประจายาม ลายเครือเถา เป็นต้น หรือเป็นรูปที่มาจากความเชื่อและคตินิยม เช่น รูปคน รูปเทวดา รูปสัตว์ รูปยักษ์ เป็นต้น (ประเทศ ปัจจันตะดา และสิทธิศักดิ์ จำปาแดง, 2553) นอกจากนี้ สันติ เล็กสุขุม (2546) ได้กล่าวเพิ่มว่า จากสังคมยุคก่อนประวัติศาสตร์ สังคมไทยได้ก้าวเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ จากพ่อค้าชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาค้าขายในภูมิภาคนี้ และรับเอาศาสนาจากพระภิกษุหรือนักบวชที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาในภายหลัง สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและก่อให้เกิดงานช่างหรืองานศิลปกรรมทางศาสนา ซึ่งรวมไปถึงงานจิตรกรรม นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดระบบกษัตริย์ และมีการพัฒนาด้านระบบการปกครองเกิดขึ้นตามมาเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์งานจิตรกรรมในดินแดนประเทศไทยได้มีพัฒนาการไปตามยุคสมัย ในแต่ละสมัย ในแต่ละสมัยจะมีลักษณะแตกต่างกันไปตามประเพณีนิยมในยุคสมัยนั้นๆ และถึงแม้ว่าจิตรกรรมไทยจะมีลักษณะ รูปแบบ และเทคนิคเป็นของตนเองตามอุดมคติและประเพณี อย่างที่เรียกกันว่า จิตรกรรมไทยประเพณี ซึ่งหมายถึง จิตรกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นตามระเบียบแบบแผนที่สืบสานกันมาจนเป็นประเพณี แต่งานจิตรกรรมไทยในแต่ละสมัยก็ยังเปลี่ยนแปลงไปตามความคิด สังคม สิ่งแวดล้อม และอิทธิพลจากต่างประเทศที่เข้ามาผสมผสานอยู่ด้วยเสมอ

จิตรกรรมไทยมีลักษณะแตกต่างกันตามความนิยม ซึ่งอาจมีรูปแบบหรือวิธีการแสดงออกแตกต่างกันไปตามสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นนั้นๆ ตามยุคสมัยและตามรูปแบบของสกุลช่างที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง ตลอดจนถึงปรับเปลี่ยนไปตามความคิดของจิตรกร ลักษณะที่แตกต่างกันนี้อาจแยกออกเป็นแบบใหญ่ได้ 2 แบบ คือ จิตรกรรมสกุลช่างหลวง ซึ่งจะมีระเบียบแบบแผน เป็นงานฝีมือแบบราชสำนักที่ช่างจะยึดถือเป็นแบบอย่าง และจิตรกรรมสกุลช่างพื้นบ้าน ซึ่งเป็นจิตรกรรมที่อาจเกิดขึ้นจากฝีมือช่างชาวบ้านในท้องถิ่นหรือช่างต่างถิ่นที่เดินทางมาเป็นผู้สร้างไว้ จิตรกรรมแบบพื้นบ้านจะมีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดแบบง่ายๆ มีอิสระ แสดงถึงประเพณีนิยมของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ จิตรกรรมไทยประเพณีแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ จิตรกรรมฝาผนัง และจิตรกรรมที่เคลื่อนย้ายได้

จิตรกรรมฝาผนัง เป็นจิตรกรรมที่เขียนลงบนโครงสร้างของอาคาร เช่น ฝาผนัง เพดาน เสา คอสอง ซื่อ คาน และบานประตู หน้าต่าง เป็นต้น จิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้จะปรากฏอยู่ตามวัดวาอารามต่างๆ ทั้งภายในพระอุโบสถ วิหาร ศาลา หอไตร กรุในพระเจดีย์หรือพระปรางค์ และตามกุฏิต่างๆ เรื่องที่เขียนส่วนมากจะเป็นเรื่องพุทธประวัติ เทพชุมนุม ไตรภูมิชาดก วรรณกรรมทางศาสนา ปรีศนาธรรม ตำนาน นิทานพื้นบ้าน พระราชพิธี ประเพณี และเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ฯลฯ

จิตรกรรมที่เคลื่อนย้ายได้ เช่น จิตรกรรมที่เขียนลงบนสมุดข่อย พระบฏ และตู้พระธรรมต่างๆ พระบฏโบราณนิยมเขียนภาพพระพุทธรูป ภาพที่พบบ่อยคือ พระพุทธรูปประทับยืนปางประทานพร มีพระอัครสาวกยืนประคองอัญชูลืออยู่เบื้องพระพักตร์ นิยมแขวนประดับฝาผนังอุโบสถ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้บูชา ส่วนพระบฏรุ่นหลังมีการเขียนภาพเรื่องอื่นๆ ด้วย เช่น พุทธประวัติ ชาดก พระมาลัย พระพุทธรูป และภาพลายกระบวนจีน เป็นต้น ส่วนตู้พระธรรมคัมภีร์ต่างๆ ส่วนใหญ่จะเขียนเป็นลายรดน้ำและลายก้ามแมลง มีอยู่บ้างที่เป็นภาพเขียนสี นอกจากนี้ยังมีการประดับด้วยการจำหลักไม้หรือปิดทองประดับกระจกอีกด้วย

ลักษณะของจิตรกรรมไทยประเพณี 1. จิตรกรรมส่วนใหญ่เขียนด้วยสีฝุ่นผสมกาว ไม่ว่าจะเขียนบนฝาผนังปูน ฝา ไม้ หรือกระดาษ ต้องมีการเตรียมพื้นหรือรองพื้นไว้เป็นอย่างดี การเขียนภาพโดยใช้เทคนิคสีฝุ่นผสมกาวนั้น สามารถใช้เวลาในการเขียนได้นานเท่าที่ต้องการ ไม่ต้องรักษาเวลาในการเขียนให้เสร็จทันก่อนปูนแห้งอย่างเทคนิคการเขียนสีปูนเปียกหรือเฟสโก้ ด้วยเหตุนี้งานจิตรกรรมไทยประเพณีจึงมีลักษณะประณีตละเอียดอ่อนมากเป็นพิเศษ ซึ่งสอดคล้องกับรสนิยมและอุปนิสัยของคนไทย 2. เป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นจากความคิดและมโนภาพ มีลักษณะที่เป็นอุดมคติ สร้างขึ้นเพื่อแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และคติธรรมในพุทธศาสนาให้ปรากฏเป็นภาพเขียนที่สื่อความหมายเป็นนามธรรม 3. ใช้วิธีการเขียนภาพแบบแบนราบ ไม่แสดงปริมาตร ไม่มีระยะใกล้ ไกล และไม่มีความลึก ภาพทั้งหมดจะเด่นชัดเสมอกันตลอดทั้งผนัง ทั้งรูปแบบ ขนาด และรายละเอียด โดยไม่จำกัดว่าภาพนั้นจะอยู่ในพื้นที่ส่วนใด 4. แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับเทพและกษัตริย์ ซึ่งเป็นตามคตินิยมที่มีมาตั้งแต่อดีต ด้วยความศรัทธาและเทิดทูนบูชาพระมหากษัตริย์ตั้งเทพ 5. การเขียนภาพบุคคล ไม่นิยมการแสดงความรู้สึกทางใบหน้า แต่สื่อความหมายด้วยการ แสดงกิริยา อากา และอิริยาบถต่างๆ ภาพกษัตริย์ เทพ และสัตว์หิมพานต์จะมีลักษณะตัวภาพประณีตงดงามเป็นพิเศษ ลักษณะท่าทางเป็นการออกแบบที่เกิดจากจินตนาการและอุดมคติที่เต็มไปด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา 6. รูปแบบของภาพจะมีลักษณะที่คล้ายกันโดยภาพเหล่านี้จะมีรูปแบบเป็นแม่บทที่มีลักษณะเฉพาะเป็นพิเศษ และนิยมเขียนตามแบบอย่างสืบต่อกันมา รูปแบบเหล่านี้มีความหมาย ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของภาพนั้นๆ และทำให้เข้าใจเรื่องราวของภาพจิตรกรรมรูปแบบดังกล่าวนี้อาจตัดจากแบบจริงในธรรมชาติหรือสร้างสรรค์จากจินตนาการ เพื่อการพรรณนาความหมายนั้นให้เกิดความเข้าใจได้อย่างสมบูรณ์ 7. นิยมการแบ่งพื้นที่ฝาผนังโดยการใช้เส้นลวด เส้นลึงเกา เส้นช่อ เส้นแผง

หรือใช้ภาพล่าน้ำ ภูเขา ต้นไม้ ถนน กำแพง เป็นเส้นแบ่งภาพ เพื่อการจัดองค์ประกอบภาพเป็นกลุ่มเล็กๆ เรียงลำดับกันบนพื้นผนังที่กว้างใหญ่ให้เรียงเรียงต่อเนื่องกันอย่างลงตัวและมีช่องไฟพองาม 8. ภาพอาคาร บ้านเรือน หรือสถาปัตยกรรมต่างๆ มีลักษณะเพียงสื่อความหมายถึงอาคารนั้นๆ ไม่มีการแสงเงาหรือความมืดสว่าง เป็นการเขียนขึ้นประกอบกับตัวภาพ เพื่อให้เข้าใจเรื่องของภาพ มิได้เขียนตามมาตราส่วนที่สัมพันธ์กับภาพบุคคล ภาพสถาปัตยกรรมจึงมักมีขนาดเล็กพอดีกับการคลุมหรือล้อมภาพบุคคลเท่านั้น

ศิลปะที่สร้างขึ้นในพื้นที่ทางสังคมแต่ละวัฒนธรรมล้วนมีลักษณะเฉพาะเป็นเอกลักษณ์ มีการสืบทอดต่อเนื่องจากอดีตจวบจนปัจจุบัน มีการรับอิทธิพลทางด้านต่างๆ เช่น ศาสนจักรอาณาจักรโลกทัศน์ คติความเชื่อ ฯลฯ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ศิลปะสร้างรูปแบบให้เหมาะสมสอดคล้องกับสังคมแต่ละยุคสมัย ตามเงื่อนไขและปัจจัยต่างๆ เป็นเครื่องกำหนด ผลก็คือศิลปะจึงมีลักษณะเป็นจิตสำนึกร่วม มีลักษณะเป็นพลวัตซึ่งบางสิ่งอาจดำรงอยู่ หรือหยุดชะงักการสืบทอด หรือสร้างขึ้นใหม่ อุปแต้มในภาคอีสานของประเทศไทยล้วนอยู่ภายใต้ตรรกะของปรากฏการณ์ดังกล่าว (พิทักษ์ น้อยวงศ์, 2556 : 1) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ให้ความหมายไว้ว่า จิตรกรรม น,ศิลปะการวาดเขียน ศิลปะการวาดภาพ จิตรกร น,ช่างวาดเขียน ช่างวาดภาพ(ราชบัณฑิตยสถาน, 2530) ส่วน น,ณ ปากน้ำ ได้ให้ความหมายว่า จิตรกรรมคือ การเขียนภาพ จิตรกร คือผู้เขียนภาพ ในสมัยโบราณเรียกว่าช่างเขียน เป็นหนึ่งในช่างไทยสิบหมู่ของไทย งานศิลปกรรมสมัยก่อนเรียก งานช่าง (ประยูร อุลาภูษ, 2530) คำว่า “จิตรกรรม” มีความหมายตรงกับคำว่า “อุปแต้ม” ของภาคอีสาน ส่วนคำว่า “จิตรกร” มีความหมายตรงกับคำว่า “ช่างแต้ม” ของภาคอีสาน สรุปได้ว่า “อุปแต้ม” หมายถึง ภาพเขียนระบายสี โดยใช้ส่วนผสมมูลฐาน ได้แก่ จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง สี และน้ำหนักรของสี ส่งผลต่อการรับรู้ทางการเห็น สัมพันธ์กับมิติกว้าง ยาว และลึกในภาพ ถ่ายทอดเนื้อหาและสื่อความหมายให้สอดคล้องกับกาลเทศะแห่งยุคสมัย

สอดคล้องกับ สุมาลี เอกชนนิยม (2548) ได้กล่าวว่า จิตรกรรมฝาผนังอีสาน หรืออุปแต้ม เป็นงานจิตรกรรมพื้นถิ่น ที่ทรงคุณค่า แสดงถึงร่องรอยอารยธรรมอันรุ่งเรือง ของพุทธศาสนากับศรัทธาของคนอีสาน อุปแต้มอีสานที่ปรากฏ ช่างเขียนจะเขียนทั้งผนังด้านนอกและผนังด้านในของสิม (โบสถ์) ซึ่งแตกต่างจากจิตรกรรมในภูมิภาคอื่น การวาดภาพหรือการแต้มอุปแต้มนั้นพัฒนาการจากการวาดภาพผ้าพระเวสในงานบุญเวสของชาวอีสาน ช่างเขียนจะมีทั้งกลุ่มช่างเขียนพื้นบ้านแท้ๆ ที่เขียนจากความเชื่อความเข้าใจอันที่จะถ่ายทอดความรู้ของตนเองอย่างทีๆ ตรงๆ ฝีมือหยาบแข็งไม่อ่อนช้อยเหมือนกลุ่มช่างที่เคยเห็นเคยรำเรียนมาจากช่างหลวง และกลุ่มช่างที่ผสมระหว่างสกุลช่างล้านช้าง-กรุงเทพฯ ส่วนคุณค่าทางความงามและเนื้อหา ที่ปรากฏเป็นเรื่องราวของพุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิ ดก วรรณกรรมพื้นถิ่น วิถีชีวิตชุมชนชาวบ้านอีสาน อาชีพ พิธีกรรม การละเล่น ดนตรีพื้นบ้าน มหรสพ การแต่งกาย ชาวต่างชาติและเหตุการณ์ร่วมสมัยที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์

จิตรกรรมฝาผนังยุคแรกในภาคอีสาน จากการสำรวจพบจิตรกรรมฝาผนังถ้ำในภาคอีสาน สำหรับที่จังหวัดอุดรธานีนั้นพบที่อำเภอโนนสัง คือ ถ้ำมี้ม ภาพจิตรกรรมบางรูปคล้ายขวานสำริด และจิตรกรรมฝาผนังถ้ำที่อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี คนอีสานได้สร้างศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของตนขึ้นตามสภาพภูมิประเทศ หากอุดมคุณค่าในด้านต่างๆ งานจิตรกรรมฝาผนังอีสานที่ผูกพันกับพุทธศาสนา จะเห็นได้จากวัดวาอารามต่างๆ ทั้งในแหล่งที่เป็นชุมชนใหญ่ ระดับชุมชน ระดับหมู่บ้าน ภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสานหรือรูปแต้มของชาวอีสานก็เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังในภาคอื่นๆ ของประเทศ คือเป็นภาพเขียนที่อาจเขียนหรือระบายด้วยสีเดียวไปจนถึงการเขียนนั้นมีลักษณะพิเศษแตกต่างกันไปจากจิตรกรรมฝาผนังอื่นๆ ซึ่งยังเป็นลักษณะพิเศษของจิตรกรรมอีสาน ตำแหน่งที่เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสานส่วนมากจะเขียนไว้ตามผนังด้านนอกมากกว่าด้านในทั้งนี้อาจมีสาเหตุมาจากความจำกัดด้านต่างๆ ของสีของชาวอีสานซึ่งเป็นกรอบบังคับ (ไพโรจน์ สโมสร, 2533) เรื่องที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังอีสานส่วนมากจะนิยมเขียนปะปนระหว่างวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานกับชาดกในพุทธศาสนา เช่น สังข์สินไชย เป็นวรรณกรรมอีสานที่ชาวอีสานนิยมในท้องถิ่น เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดตาลเรือง บ้านโคกกลาง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ผนังด้านนอกเขียนเรื่องเวสสันดรชาดก ไตรภูมิพระร่วงและอื่นๆ ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดบูรพา บ้านขามเปี้ย อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม จะเขียนเกี่ยวกับวรรณกรรมพื้นบ้านสังข์สินไชย ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในท้องถิ่นอีสาน (สงวน บุญรอด, 2529)

รูปแต้มเป็นหลักฐานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อท้องถิ่น และประเทศชาติโดยรวม เป็นเครื่องแสดงถึงเอกลักษณ์ของภาพทางด้านเนื้อหา องค์ประกอบทางด้านรูปแบบ ลายลักษณ์อักษรสามารถสื่อความหมายเกิดความรู้ ความเข้าใจ มีความใกล้ชิดกับวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนสามารถจำแนกเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้ 1. เป็นเครื่องช่วยเชิดชูและจรรโลงพุทธศาสนา วรรณกรรมท้องถิ่น เช่น การถ่ายทอด เรื่องราวพุทธประวัติ ชาดก วรรณกรรมท้องถิ่น เช่น เรื่อง สินไช เป็นต้น 2. สร้างขึ้นเป็นส่วนประกอบสำหรับตกแต่งส่วนประดับต่างๆ ในสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา และหรือสร้างเพื่อแก้ปัญหาเรื่องพื้นที่ว่าง 3. เป็นหลักฐานทางวิชาการสาขาต่างๆ เช่น ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลป์ โบราณคดี สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ปรัชญา ศิลปกรรม ฯลฯ 4. ถูกสร้างขึ้นอันเป็นผลเนื่องมาจากการได้รับอิทธิพลจากภาวะของผู้เกี่ยวข้อง และสภาวะแวดล้อมรอบตัวในช่วงระยะเวลานั้นๆ สำหรับใช้เป็นสื่อในการกลมเกลียวจิตใจ แก่บุคคลให้ดำรงชีพอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีมาตรฐานของชุมชน มีการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและสันติ ตามหลักพุทธศาสนา

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า จิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่จะวาดเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ถ้าเป็นวรรณกรรมอีสานก็จะนิยมนวาดวรรณกรรมอีสานเรื่อง สินไช เป็นส่วนใหญ่แทบทุกวัดในภาคอีสาน แต่มีที่แตกต่าง คือ ที่วัดวัดโพธิ์ชัย (วัดหลวงพ่อพระใส) จังหวัด

หนองคายปรากฏว่ามีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วาดเรื่องราวเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่

ภาพประกอบที่ 34 วัดโพธิ์ชัย (วัดหลวงพ่อพระใส) จังหวัดหนองคาย

วัดโพธิ์ชัยอยู่ห่างจากตัวเมืองหนองคายบนถนนเส้นทางไปสุโพนพิสัยเพียงสองกิโลเมตรเป็นวัดเก่าชื่อวัดผีมัวเป็นที่เฝ้าผีมาก่อนต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์จึงได้ชื่อว่าวัดโพธิ์ชัยซึ่งพระอุโบสถของวัดเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองที่สำคัญคือหลวงพ่พระใส หลวงพ่พระใสเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยสร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้างศรีสัตนาคนหุตโดยพระธิดาทั้งสามของพระองค์ศรัทธาในพระศาสนาและปรารถนาจะสร้างพระพุทธรูปเป็นพุทธรูปชาวจึงได้จัดสร้างขึ้นและตั้งชื่อตามพระธิดาทั้งสามคือ "พระสุก" "พระเสริม" และ "พระใส" ทั้งสามองค์เป็นพระหล่อด้วยทองสุก (เนื้อทองคำ 92 เปอร์เซ็นต์) กว้างสองศืบแปดนิ้วสูงสี่ศืบหนึ่งนิ้วกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสภได้อัญเชิญมาประดิษฐานยังแผ่นดินไทยในสมัยรัชกาลที่สามพระเสริมประดิษฐานเป็นพระประธานอยู่วัดปทุมวนารามพระสุกนั้นมีปัญหาขณะอัญเชิญล่องแพมาตามลำน้ำโขงแพแตกทั้งแท่นพระและองค์พระได้จมลงสถิตกลางแม่น้ำโขงแต่ครั้งนั้นส่วนพระใสจะอัญเชิญขึ้นเกวียนจากวัดหอก่องเข้ามากรุงเทพฯพอถึงวัดโพธิ์ชัยเกวียนหักและไม่สามารถเคลื่อนย้ายไปไหนได้จึงได้อัญเชิญประดิษฐานไว้ณวัดโพธิ์ชัยสืบมา พระอุโบสถที่ประดิษฐานหลวงพ่พระใสในปัจจุบันนั้นเป็นพระอุโบสถที่สร้างขึ้นใหม่แทนหลังเดิมซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จยกช่อฟ้าพระอุโบสถหลังนี้ในปีพ.ศ.2522 เข้าไปในพระอุโบสถจะเห็นหลวงพ่พระใสสุกปลั่งงามสง่าเมื่อกราบพระท่านแล้วจะพบจิตรกรรมฝาผนังรอบด้านที่งดงามและบอกถึงเรื่องราวน่าสนใจเป็นที่ยิ่งจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดโพธิ์ชัยวัดหลวงพ่พระใสนี้เป็นจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นในราวปีพ.ศ. 2530 ถึงพ.ศ. 2537 ใช้ระยะเวลาในการเขียนอยู่นานถึง 7 ปีจึงลุล่วงบ่งบอกเรื่องราวที่งดงามดังปรากฏในปัจจุบัน

ภาพประกอบที่ 35 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องผาแดงนางไอ่

จิตรกรรมฝาผนังด้านหลังหลวงพ่พระใสเขียนเป็นภาพเทวดาชุมนุมดุจดั่งเทวดาทิ้งหลายมาเข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธองค์ส่วนด้านหน้านั้นเขียนเป็นภาพตอนพระพุทธองค์ทรงเอาชนะมารหรือภาพมารผจญตามแบบแผนประเพณีนิยมของช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนังไทยจะนิยมเขียนภาพชนะมารนี้ไว้ที่ผนังด้านหน้าเมื่อกราบพระประธานหลวงพ่พระใสแล้วได้เห็นภาพชนะมารก่อนออกจากพระอุโบสถจะได้มีกำลังใจความคิดเตือนสติตนเองก่อนที่จะทำอะไรสำเร็จดังพระพุทธองค์ยังทรงเจอมารเป็นอุปสรรคแต่ก็สามารถเอาชนะอุปสรรคนั้นๆได้ด้วยจิตใจที่เข้มแข็งและธรรมะย่อมชนะอธรรมเสมอ จิตรกรรมฝาผนังด้านข้างเนื่องจากพื้นที่ฝาผนังแต่ละด้านมีความสูงกว้างและยาวจึงได้แบ่งพื้นที่เขียนออกเป็นหลายเรื่องด้วยกันนับแต่ตอนบนของฝาผนังจะเขียนเทพชุมนุมไว้บนจากนั้นก็ถัดลงมาจะภาพเขียนพุทธประวัติศชาติชาติกตάνานพญานาคินิทานพื้นบ้านอีสานดัง "ผาแดงนางไอ่" พระธาตุที่สำคัญของอีสานประวัติศาสตร์ความเป็นมาของหลวงพ่พระใสตั้งแต่เริ่มสร้างจนมาประดิษฐานเป็นพระประธานวัดโพธิ์ชัยและที่สำคัญได้เป็นประดุกตั้งบันทึกรื่องราวของวัฒนธรรมอีสานไว้ด้วยฮีตสิบสองหรือประเพณีสิบสองเดือนของคนอีสานไว้ให้เป็นที่ปรากฏอันเป็นกุศลเจตนาของศิลปินเพราะบางประเพณีเช่นบุญซำฮะที่ปัจจุบันก็แทบจะเลือนหายไปแล้ว

อาจารย์วิรัตน์ไม่เจริญอาจารย์ประจำ สาขาวิชาทัศนศิลป์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธาณี ศิลปินผู้วาดจิตรกรรมฝาผนังชุดนี้ กล่าวว่าตอนนั้นยังหนุ่มๆย้อนหลังไปเมื่อยี่สิบปีกว่าๆเกิดที่ลพบุรีแต่ได้มาเป็นอาจารย์สอนอยู่ที่ราชภัฏอุดรธาณีอีกทั้งยังเป็นเขยเมืองหนองคายจึงตัดสินใจรับอาสาที่จะเขียนภาพจิตรกรรมชุดนี้ขึ้นการวางแผนเนื้อหาของภาพได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารข้อมูลและจัดวางให้ท่านเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัดได้เห็นชอบแล้วจึงลงมือเขียนมีลูกศิษย์เป็นลูกมืออีกคนจากนั้นก็ลงมือทำงานวาดเฉพาะเสาร์อาทิตย์เพราะต่างมีงานทำกันอยู่แต่ก็ทำเต็มที่เต็มเวลาด้วยความเต็มใจฝากฝีมือถวายวัดเป็นพุทธบูชาที่สำคัญอาจารย์เล่าว่าที่ซำนั้นนอกจากเงื่อนเวลาแล้วยังได้ศึกษา

ค้นคว้าตามเวลาและสถานที่จริงคือกรณีของฮิตสึบสองตามวัดบ้านมีงานประเพณีเดือนไหนก็ไปดู ศึกษาค้นคว้ายังสถานที่จริงตามเวลาในเดือนนั้นๆแล้วมาวางแผนจัดภาพองค์ประกอบเป็นเช่นนี้จนครบสิบสองเดือนจึงใช้เวลาในการวาดภาพนับเป็นการวาดภาพสมัยใหม่โดยอาศัยรากฐานทางความคิดของแบบแผนประเพณีนิยมแบบเดิมและบันทึกประวัติศาสตร์เหตุการณ์ร่วมสมัยประยุกต์เข้าด้วยกันสมัยนั้นรถยนต์ยี่ห้อใดรูปทรงอย่างไรจะถูกบันทึกไว้แม้มีการใช้มือถือก็ไม่เว้นและไม่เว้นแม้แต่แดนเซอร์งานบุญเช่น บุญบั้งไฟก็บันทึกเอาไว้เช่นกันภาพจิตรกรรมจึงบันทึกปรากฏการณ์ของสังคม ผากไว้ให้ได้ศึกษางานจิตรกรรมฝาผนังชุดนี้ไม่ได้เขียนด้วยสีฝุ่นและใช้เส้นสีแบบโบราณหากแต่เขียนด้วยสีอะครีลิกเขียนเป็นภาพสามมิติร่วมสมัยประยุกต์ทั้งรูปแบบและเนื้อหาเจตนาการเขียนจิตรกรรมฝาผนังวัดโพธิ์ชัยวัดหลวงพ่อพระใสไม่ได้เขียนเพื่อความงามเพียงอย่างเดียวแต่ได้จารึกสะท้อนภาพสังคมศิลปวัฒนธรรมประเพณีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวอีสานแห่งเมืองหนองคายด้วยสีสันความงามอันถาวรหลวงพ่อพระใสและถวายเป็นพุทธบูชาของศิลปินผากไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา (กรุงเทพฯ ธุรกิจ. 2556)

นอกจากนี้ อาจารย์วิรัตน์ไม้เจริญ ยังได้กล่าวว่า เนื่องจากผนังพระอุโบสถวัดหลวงพ่อพระใสมีพื้นที่กว้างมาก หลังจากทีวาดภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ ฮิตสึบสองคองสิบลี และภาพอื่นๆ แล้ว ยังเหลือผนังอีกด้านที่ยังว่างอยู่ ตนจึงคิดอยากวาดภาพเกี่ยวกับพญานาคซึ่งเป็นความเชื่อของคนสองฝั่งโขง เนื่องจากทุกเทศกาลสำคัญจะมีชาวลาวเดินทางข้ามฝั่งโขงมานมัสการหลวงพ่อพระใสอยู่เป็นประจำ ตนจึงวาดภาพเกี่ยวตำนานพญาคันคาก ตำนานการเกิดแม่น้ำโขง และตำนานผาแดงนางไอ่ ซึ่งเรื่องผาแดงนางไอ่นี้ตนได้วาดภาพจากหนังสือวรรณกรรมเยาวชนเรื่อง ผาแดงนางไอ่ ของ ฤทธิมน ปรีดีสินิท ซึ่งตนเคยวาดภาพประกอบไว้ โดยวาดภาพเรื่องราวผาแดงนางไอ่ออกเป็น 16 ภาพด้วยกัน ได้แก่ 1. เมืองเอกชะทีตา 2. นางไอ่เจริญวัย 3. พยาขอมบอกบุญบั้งไฟ 4. เมืองต่างๆ เตรียมบั้งไฟมาแข่ง 5. เมืองต่างๆ มาแข่งบั้งไฟ 6. พระยาขอมจุดบั้งไฟ 7. ผาแดงพบนางไอ่ 8. ผาแดงลานางไอ่ 9. พังคีมานางไอ่ 10. พังคี่แปลงกายเป็นกระรอกด่อน 11. นางไอ่อยากได้กระรอกด่อน 12. นายพรานยิงกระรอกด่อนตาย 13. ชาวบ้านกินเนื้อกระรอกด่อน 14. นาคมาล้างแค้นแทนพังคี่ 15. ผาแดงพานางไอ่หนี 16. นางไอ่ตายจมดิน (วิรัตน์ไม้เจริญ, 2558)

พูนุ ปณุกิตโต ชิว

ภาพประกอบที่ 36 อาจารย์วีรัตน์ ไ่ม่เจริญ สาขาวิชาทัศนศิลป์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

ภาพประกอบที่ 37 วรรณกรรมเยาวชนเรื่องผาแดงนางไอ่ ของ กุติมน ปรีดีสนิท

4.6 พลวัตจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่สู่วัฒนธรรมความเชื่อและศาสนา สามารถสรุปได้ดังนี้

ด้านรูปแบบ พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมความเชื่อและศาสนา มีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น ผาแดงนางไอ่ในบทพระธรรมเทศนา ผาแดงนางไอ่ในบทสวดสรภัญญะ ผาแดง นางไอ่ในประเพณีบั้งไฟ การประกวดทำวผาแดงนางไอ่ ผาแดงนางไอ่ในจิตรกรรมฝาผนัง และพิธีบวงสรวงศาลผาแดงนางไอ่ เป็นต้น

1. ด้านแนวคิด พบว่า ผาแดงในบทพระธรรมเทศนาและในบทสวดสรภัญญะ มีการนำเสนอแนวคิดในเชิงอบรมสั่งสอน โดยแสดงให้เห็นว่าการทำผิดครครลงธรรมมักจะก่อให้เกิดความหายนะเสมอ

2. ด้านองค์ประกอบ พบว่า พิธีบวงสรวงศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีรูปแบบ และองค์ประกอบในการจัดพิธีกรรมที่ครบถ้วน มีระเบียบแบบแผนหรือขั้นตอนการปฏิบัติที่ชัดเจน ส่วนการทำพิธีกรรมบวงสรวงพญาขอมและเจ้าพ่อผาแดง ที่อำเภอ

กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีรูปแบบ และองค์ประกอบในการจัดพิธีกรรมที่ไม่ชัดเจนและครบถ้วน เนื่องจากชาวบ้านจัดทำพิธีกรรมกันเอง ไม่ได้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณหรือความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐในการจัดทำพิธีกรรม

สรุปได้ว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นในแถบภาคอีสานทั้งจังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดอื่นๆ มีบทบาทเป็นทั้งเรื่องเล่า ซึ่งมีการตีความขยายความไปหลากหลายสำนวนตามฐานตามเชื่อของคนแต่ละท้องถิ่น แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ก็สามารถเป็นตัวแทนอัตลักษณ์ของผู้คนในภาคอีสาน ทั้งความคิด ความเชื่อที่เชื่อมโยงกับเรื่องพญานาคซึ่งก่อให้เกิดการจัดประเพณีที่เกี่ยวข้องต่างๆ เช่นประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

บทที่ 5

ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมสื่อสมัยใหม่

คติชนแต่ละวัฒนธรรมต่างกันย่อมแตกต่างกัน ในสังคมไทยคติชนแต่ละภาคแต่ละถิ่นย่อมแตกต่างกันและมีความสัมพันธ์กับชีวิตวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น การศึกษาคติชนควรทำให้เข้าใจบทบาทของคติชนในแต่ละท้องถิ่น นั่นคือการศึกษาบริบททางสังคมวัฒนธรรมควบคู่ไปด้วย ด้วยเหตุที่คติชนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ถ้าวัฒนธรรมเปลี่ยนไป คติชนย่อมเปลี่ยนไปด้วย การศึกษาคติชนจึงควรมองในแง่พลวัตหรือความเปลี่ยนแปลงของคติชน (ศิริพร ณ ถลาง, 2537) จากทฤษฎะดังกล่าวนี้ จะเห็นว่ารูปแบบของเรื่องเล่าทางคติชนมีความสัมพันธ์กับบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคม การเมือง และวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่นเดียวกับเรื่องเล่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่งมีความหลากหลายและมีรูปแบบการเล่าเรื่องที่ปรับเปลี่ยนไปหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามีความเป็นพลวัต

วรรณกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เมื่อวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงวรรณกรรมบางประเภทอาจลดความสำคัญลงหรือหมดบทบาทหน้าที่ลง ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมใดที่ไม่สอดคล้องกับกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม วรรณกรรมนั้นๆ ก็อาจจะสูญหายไปจากสังคมแต่อาจมีวรรณกรรมประเภทใหม่ที่สอดคล้องกับกระแสสังคมหรือวัฒนธรรมใหม่เกิดขึ้นแทนที่

แม้ว่าในปัจจุบันวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่จะไม่ได้มีอิทธิพลต่อสังคมอีสานร่วมสมัย แต่ยังมีการนำเสนอวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ออกมาในลักษณะใหม่ๆ ตามความเปลี่ยนของสังคมไทย ซึ่งกลายมาเป็นสังคมที่ใช้สื่อนำเสนอสิ่งต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ วิทยุ เป็นต้น รูปแบบของการนำเสนอวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ได้เปลี่ยนแปลงตามกระแสสังคมไปด้วย บทบาทของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในฐานะของตัวบทวรรณกรรมจึงได้ลดบทบาทลง แต่วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ได้นำมาสร้างในรูปแบบใหม่ เช่น ละครโทรทัศน์บทโฆษณาบทเพลงการ์ตูนสามมิติ/การ์ตูนแอนิเมชัน การแสดงละครเวที เป็นต้น ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

5.1 ผาแดงนางไอ่ในโทรทัศน์

5.1.1 ผาแดงนางไอ่ในละครโทรทัศน์

ละครเป็นกระบวนการหนึ่งที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสารให้ผู้อื่นรับรู้เรื่องราวความเป็นไปต่างๆ ของประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมโดยธรรมชาติเอื้ออำนวยให้มนุษย์ใช้ร่างกายประกอบการเล่าเรื่องเช่นต่อสู้อัจฉริยะการดำเนินชีวิตของคนในสังคมสามารถถ่ายทอดการเล่าเรื่องนั้นๆ ผ่านการ

แสดงได้อย่างสนุกสนานเพลิดเพลินละครได้รับการพัฒนาต่อมาโดยการที่มนุษย์เลือกสรรและสร้างสรรค์รูปแบบการถ่ายทอดจินตนาการต่างๆผ่านทางกระบวนการสื่อสารโดยสื่อให้มีความหมายเฉพาะทำให้เกิดการเข้าใจกันได้ในกลุ่มชนนั้นๆและยังเป็นรูปแบบของความบันเทิงที่สะท้อนความโลดโผนความสนุกสนานความประณีตของศิลปะและวัฒนธรรมค่านิยมที่ตึงตังกล่าวสมควรสืบทอดเป็นสมบัติอยู่คู่วิถีชีวิตของประชาชนทั่วไปอีกด้วย

ละครโทรทัศน์เป็นรายการโทรทัศน์ที่กำเนิดขึ้นพร้อมกับการก่อตั้งสถานีโทรทัศน์แห่งแรกขึ้นในประเทศไทยเมื่อปีพ.ศ. 2498 ที่สถานีโทรทัศน์ไทยทีวีช่อง 4 บางขุนพรหมในยุคแรกละครโทรทัศน์เป็นการนำการแสดงในรูปแบบละครเวทีที่เคยได้รับความนิยมมาแสดงสดในโทรทัศน์โดยนำเรื่องราวมาจากละครเสภาละครอิงประวัติศาสตร์หรือละครพูดพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 ยุคเฟื่องฟูของละครโทรทัศน์เกิดจากที่นักแสดงละครเวทีเริ่มเข้ามาในวงการโทรทัศน์มากขึ้นจึงทำให้มีคณะละครโทรทัศน์เพิ่มมากขึ้นตามลำดับต่อมาสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7 มีการบุกเบิกด้านละครมากขึ้นโดยมีการนำเรื่องราวจากละครเวทีภาพยนตร์และเรื่องราวที่แต่งขึ้นใหม่มาใช้เป็นบทละครโทรทัศน์โดยมีการแข่งขันกันผลิตละครเพื่อนำมาออกอากาศ (สินียา ไกรวิมล, 2545) พ.ศ. 2504 เริ่มมีการใช้เทปโทรทัศน์ในการบันทึกรายการละครโทรทัศน์แทนการออกอากาศแบบสดจากนั้นละครโทรทัศน์จึงอยู่ในยุคเฟื่องฟูมีการผลิตละครโทรทัศน์สำหรับออกอากาศทุกสถานีโทรทัศน์และเปิดโอกาสให้ผู้อำนวยการผลิตคณะต่างๆเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตละครโดยมีการจัดฉากไม่มีการบอกบทการกำกับการแสดงและการใช้เทคนิคการบันทึกเทปที่ทันสมัยมีการเปลี่ยนแปลงจากการบันทึกแบบเรียงฉากเป็นการถ่ายทำฉากที่ใกล้เคียงกันก่อนโดยไม่คำนึงถึงการเรียงลำดับฉากแล้วจึงนำมาตัดต่อลำดับภาพเป็นละครเหมือนในสมัยปัจจุบันละครโทรทัศน์นับว่าเป็นรายการที่ได้รับความนิยมและแพร่หลายมากในกลุ่มผู้ชมมีการผลิตละครโทรทัศน์อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันการผลิตรายการละครโทรทัศน์เริ่มต้นจากการสรรหาบทประพันธ์หรือโครงเรื่อง (Plot) ที่น่าสนใจเพื่อนำมาเขียนเป็นบทละครโทรทัศน์และเข้าสู่กระบวนการผลิตละครโทรทัศน์ต่อไปบทละครโทรทัศน์คือบทละครที่ถูกเขียนขึ้นเพื่อการจัดการแสดงทางโทรทัศน์เป็นการเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นโดยใช้ภาพบทละครโทรทัศน์เป็นสิ่งที่บอกให้ผู้ชมทราบได้ว่าเป็นเรื่องอะไรมีใครเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยบ้างและเรื่องราวที่เกิดขึ้นได้เกิดที่สถานที่ใดเวลาใดและเมื่อใด (เอื้องอรุณ สมิตสุวรรณ, 2535: 11) การเขียนบทละครโทรทัศน์มีวิธีการสร้างสรรค์บทละครได้จาก 2 แนวทางคือการดัดแปลงหรือการแปรรูปวรรณกรรมให้เป็นบทละครโทรทัศน์ (Adaptation) ด้วยการนำนวนิยายเรื่องสั้นเรียงความหรืองานเขียนประเภทอื่นมาสร้างเป็นบทละครโทรทัศน์ซึ่งการผลิตละครโทรทัศน์จากบทละครประเภทนี้แม้จะมีข้อดีหลายประการในแง่ของโครงเรื่องที่มีความสมบูรณ์และเป็นที่ยอมรับจากผู้อ่านบทประพันธ์มาก่อนแล้วหากผลงานชิ้นนั้นมีชื่อเสียงหรือได้รับความนิยมมากเท่าไรการผลิตละครโทรทัศน์ให้ปรากฏภาพตามบทประพันธ์ดั้งเดิมที่มีอยู่ได้ยิ่งจะยากมากขึ้นเนื่องจากความแตกต่างระหว่างธรรมชาติของ

สื่อทั้งสองชนิดและเงื่อนไขข้อจำกัดรวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการผลิตส่งผลให้ผู้เขียนบทละครโทรทัศน์จำเป็นต้องมีการตัดแปลงหรือแปรรูปบทประพันธ์เพื่อความเหมาะสมในการผลิตจึงมักเกิดปัญหาขึ้นบ่อยครั้งระหว่างผู้เขียนบทประพันธ์ต้นฉบับและผู้เขียนบทโทรทัศน์รวมทั้งสร้างความลำบากใจให้กับผู้เกี่ยวข้องในการผลิตละครโทรทัศน์ด้วยส่งผลให้เกิดอีกแนวทางในการคิดสร้างสรรค์เรื่องสำหรับผลิตละครโทรทัศน์คือการเขียนบทละครแบบเขียนขึ้นใหม่ (Original) ซึ่งเป็นบทละครโทรทัศน์ที่ผู้เขียนบทคิดเค้าโครงเรื่อง (Plot) ขึ้นมาเองโดยที่ไม่ได้ลอกเลียนหรือทำซ้ำกับบทละครหรือวรรณกรรมประเภทอื่นที่มีอยู่แล้วงานเขียนประเภทนี้สร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในการผลิตละครโทรทัศน์โดยเฉพาะจากนั้นเมื่อสร้างเป็นบทละครโทรทัศน์แล้วอาจมีการตัดแปลงไปในรูปแบบอื่นเช่นหนังสือเฉพาะกิจเรื่องย่อละครการนำเสนอเรื่องราวซึ่งตัดแปลงจากบทละครไปเป็นนวนิยายผ่านทางสื่อหนังสือพิมพ์รายวันโดยบทละครแบบดั้งเดิมนี้นักเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคสมัยการสะท้อนภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันโดยนำเรื่องราวเหล่านั้นมาผูกเป็นโครงเรื่องสร้างตัวละครสถานการณ์ต่างๆตามองค์ประกอบของละครวิธีการสร้างสรรค์และเขียนบทละครโทรทัศน์ของผู้เขียนบทแต่ละคนมีเทคนิคลีลาหรือวิธีการเฉพาะตัวที่แตกต่างกันไปซึ่งวิธีการเหล่านี้ล้วนนำไปสู่ผลงานบทละครโทรทัศน์ที่ใช้สำหรับการผลิตละครโทรทัศน์ในปัจจุบันซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจมากสำหรับการศึกษาถึงเทคนิคและวิธีการเขียนบทละครโทรทัศน์ของแต่ละท่านกระบวนการทำงานที่นำมาสู่การผลิตละครโทรทัศน์ให้ประสบผลสำเร็จทั้งในแง่ของผลงานที่มีคุณค่ารวมถึงความนิยมของผู้ชมที่มีต่อผลงานการเขียนบทละครโทรทัศน์ผู้เขียนบทโทรทัศน์เป็นอาชีพหนึ่งในวงการโทรทัศน์ที่นับว่ามีส่วนสำคัญยิ่งในการสร้างสรรค์ผลงานละครโทรทัศน์เพื่อส่งต่อไปยังกระบวนการผลิตละครโทรทัศน์บทโทรทัศน์เปรียบเสมือนแม่พิมพ์ของตัวตนหน้าตาลักษณะของละครโทรทัศน์ที่จะสร้างออกมาและยังเป็นเสมือนแผนที่การเดินทางที่คณะทำงานการผลิตละครทุกฝ่ายยึดเป็นแนวทางในการทำงานตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการผลิตโดยที่ผู้ที่ทำหน้าที่ร่างแนวทางดังกล่าวคือผู้เขียนบทละครโทรทัศน์ (สินิยา ไกรวิมล, 2545) ปัจจุบันสถานีโทรทัศน์ได้มีการจัดช่วงเวลาในการออกอากาศรายการประเภทละครโทรทัศน์ไว้หลายช่วงเวลาตลอดวันและรายการละครโทรทัศน์ที่ทางสถานีโทรทัศน์มักจะให้ความสำคัญจะได้ออกอากาศในช่วงเวลาหลังข่าวภาคค่ำประมาณ 20.30 น.- 22.30 น. การคัดเลือกละครเพื่อออกอากาศในช่วงเวลาหลังข่าวผู้บริหารสถานีโทรทัศน์และผู้อำนวยการผลิตจะพิจารณานำโครงเรื่องหรือบทประพันธ์ที่มีความน่าสนใจเป็นพิเศษและเหมาะสมกับการผลิตรายการละครโทรทัศน์รวมถึงการคัดเลือกนักแสดงที่ดึงดูดความสนใจของผู้ชมหรือกำลังอยู่ในกระแสนิยมฟิสิกส์ในขั้นตอนการผลิตเพื่อนำมาออกอากาศช่วงเวลาหลังข่าวซึ่งเป็นเวลาที่มีผู้ชมละครเป็นจำนวนมาก การสร้างสรรค์บทละครโทรทัศน์เพื่อออกอากาศในเวลาหลังข่าวภาคค่ำจึงต้องใช้ผู้เขียนบทที่มีประสบการณ์และมีความสามารถสูงในการเขียนบทละครโทรทัศน์

ละครจักรๆวงๆเป็นชื่อเรียกละครโทรทัศน์ไทยเกือบทั้งหมดมาจากนิทานพื้นบ้านเล่ากันแบบปากต่อปากหรือมุขปาฐะจะแตกต่างกันในรายละเอียดที่คนเล่าสอดแทรกสิ่งที่ตัวเองรู้ในแต่ละท้องถิ่นมักมีโครงเรื่องคล้ายๆกันเช่นเจ้าชายพลัดพรากจากบ้านเมืองต้องออกเดินทางผจญภัยพบนางเอกและต่อสู้กับตัวร้ายซึ่งส่วนมากก็คือยักษ์หรืออามีเนื้อหาประมาณพระเอกถูกใส่ร้ายเป็นตัวกาลกิณีบ้านเมืองจำเป็นต้องถูกเนรเทศเข้าป่าได้ไปเรียนวิชากับพระอาจารย์หรือฤๅษีเจอกับนางเอกกลับมากอบกู้บ้านเมืองกล่าวคือมีเนื้อหา "เรียนวิชา-ฆ่ายักษ์-ลักนาง" เป็นส่วนใหญ่ในสมัยก่อนจะทำเป็นภาพยนตร์เรียกว่าหนังจักรๆวงๆใช้ฟิล์ม 16 มม. แต่ต่อมาเปลี่ยนมาเป็นการอัดวิดีโอและเปลี่ยนมาเป็นละครจักรๆวงๆทางโทรทัศน์แล้วจึงมาเป็นละครพื้นบ้านซึ่งเป็นละครลักษณะเดียวกันละครจักรๆวงๆที่มีชื่อเสียงเช่นสิงห์ไกรภพ, สังข์ทอง, จันทโครพ, แก้วหน้าม้า, ขวานฟ้าหน้าดำ, หลวิชัย-คาวี, สี่ยอดกุมาร, สุพรรณหงส์, นกกระจาบ, พระรถเมรี, นางสิบสอง, บัวแก้วบัวทอง, เกราะเพชรเจ็ดสี, ดาบเจ็ดสีมณีเจ็ดแสง, มณีนพเก้า, พิกุลทอง, โสนน้อยเรือนงาม, เทพศิลป์อินทรจักร, กุลาแสนสวย, เกราะกายสิทธิ์, บัวแก้วจักรกรวด, เทพสามฤดู, โกมินทร์, เทพสังวาลย์, ปลาบู่ทอง, ตึกตาทอง ฯลฯ ในปัจจุบันนี้ตัววิดีโอโปรดักชั่นเป็นผู้ผลิตละครค่ายเดียวเท่านั้นที่ผลิตละครจักรๆวงๆผ่านทางช่อง7โดยผลิตในนามของสามเศียรมีนักแสดงเช่น โพนธราวุธปันทอง, แยมศิริวัฒนาเบญจมาธิกุล (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นรุ่งรดาเบญจมาธิกุล, ธมลพรรณณานุกิตพิฐวิงศ์), เจมส์เลอसरร์คองเจริญ, อ้อมประภามภรณ์รัตนภักดี, อันวรพงษ์ภูมาลี, ต้นวรรณัทธ์อมมุล, มายด์ธรรธารุ่งเรือง, การ์ตูนกนกวรรณงามทรัพย์มณีในสมัยนั้นในช่วงที่มีการแข่งขันในด้านละครจักรๆวงๆมีคู่แข่งทั้ง 7 ช่องรายการเช่นสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง3, สถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบกช่อง5, สถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง7, สถานีโทรทัศน์โมเดิร์นไนน์, สถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทย, สถานีโทรทัศน์ไอทีวี, สถานีโทรทัศน์ทีไอทีวี, และสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสมักจะแข่งขันกันที่เวลาฐานการรับชมและการออกอากาศเป็นส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้ช่อง3ช่อง5ช่อง9ช่อง11ช่องNBTไอทีวีทีไอทีวีและไทยพีบีเอสยุติการออกอากาศละครจักรๆวงๆแล้วสาเหตุมาจากฐานการรับชมมีน้อย

ละครโทรทัศน์เรื่องผาแดงนางไอ่ นำแสดงโดย ปิยะ ตระกูลราษฎร์ และรัญญาศิยานนท์ เผยแพร่ทางช่อง 3 เมื่อปี พ.ศ.2530 ออกอากาศในวันเสาร์-อาทิตย์ ในเวลา 08.45 น. มีทั้งหมด 9 ตอนจบ โดยมีเรื่องย่อดังนี้ ย้อนยุคสู่โบราณกาล เมืองสุวรรณโคมคำหรือชะตีตานครมีพระยาขอมเป็นผู้ครองเมืองมีเมียชื่อเอกชื่อนางจันทร์มีธิดาแสนสวยกิตติศัพท์ความงามขจรขยายเลื่องลือไปทั่วทุกสารทิศนามว่า“ไอ่คำ” พระยาขอมมีน้องชายสองคนสถาปนาให้ไปครอง“เชียงเหียน” คนหนึ่ง และครองเมือง“สีแก้ว” คนหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีหลานอีก3 คนให้ไปครองเมืองหงส์เมืองทองและเมืองฟ้าแดดตามลำดับ นับว่าพระยาขอมนั้นเป็นเจ้าของผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลวางฐานด้านการเมืองไว้อย่างแน่นหนาทีเดียว พระธิดาไอ่คำในวัยสาวก่าดั้นนางยิ่งกว่านางใดในปฐพีกิตติศัพท์เข้าหูเข้าตาหนุ่มหล่อแดนไกลนิสสัยดีนามว่า“ผาแดง” แห่งเมือง“ผาโพง” ต้องขี้มำคู้ใจชื่อ“บักสาม” ตามหาจนพบและผูกสมัครรักใคร่จนสัญญากันว่าพร้อมหอลงโลงกันเลยทีเดียว กล่าวถึงเมืองศรีสัตนาคนหุตซึ่งมี

พญานาคชื่อท้าวศรีสุทโธนาครครองเมืองมีโอรสชื่อพังคี่ซึ่งโดยพื้นเพเดิมแล้วท้าวศรีสุทโธอยู่ในเมืองหนองกระแสที่ต้องอพยพมาครองเมืองศรีสัตนาคนหุตนี้ก็เพราะว่าผัดใจกับสุวรรณนาคเพื่อนกันจนเกิดสงครามรบพุ่งกัน เตือดร้อนถึงพระอินทร์ต้องส่งเทพบุตรลงมาห้ามศึก แล้วแบ่งเขตแดนให้ทั้งสองนาคปกครองคือศรีสุทโธนาคให้ครองแดนเหนือส่วนสุวรรณนาคให้ครองแดนใต้แบ่งแนวเขตลงไปจรดทะเล นาคทั้งสองได้ขุดคลองจากหนองกระแสลงสู่ทะเลเป็นการแข่งผลงานและบารมีกันไปในตัวสุวรรณนาคขุดเป็นแม่น้ำน่านและตั้งเมืองนนทบุรีส่วนศรีสุทโธขุดเป็นแม่น้ำโขงตั้งเมืองศรีสัตนาคนหุตฝ่ายพระยาขอมบิดาของไอค่านั้นเป็นเจ้าของผู้คลังโคล้ไหลหลงในบุญแข่งบั้งไฟ เป็นชีวิตจิตใจ นัยว่าเป็นการขอฝนจากพระยาแถนบนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาล และเป็นเกมกีฬาที่เล่นเดิมพันตื่นเต้นเร้าใจจนสืบทอดเป็นประเพณีทุกๆปี ฤกษ์กลางเดือนหกปีนั้นพระยาขอมจึงมีใบบอกไปยังหัวเมืองบริวารต่างๆ ให้ทำบั้งไฟหมื่นมาร่วมแห่และจุดแข่งขันลงเดิมพันกันในงานบุญบั้งไฟพระยาขอม ฝ่ายท้าวผาแดงทราบข่าวก็ทำบั้งไฟหมื่นมาร่วมแข่งขันด้วยโดยเป็นคู่พนันกับพระยาขอมเลยทีเดียว พระยาขอมเองก็มักรู้รู้เป็นนัยๆว่าไอหนุ่มหล่อชาวผาโพงผู้นี้หมายปองธิดาแสนสวยของตนอยู่ด้วยความเชื่อมั่นในบั้งไฟของตนพระยาขอมจึงลั่นวาจาท้าเดิมพันกับผาแดงว่า ถ้าบั้งไฟของตนแพ้บั้งไฟของท้าวผาแดงจะยกพระธิดาไอค้ำให้ทันทีแต่ผลการแข่งขันปรากฏว่าบั้งไฟพระยาขอมชู (เผาดินดำในกระบอกทิ้งจนหมดไม่ยอมขยับเขยื้อน) บั้งไฟท้าวผาแดงแตกจึงเสมอกันผาแดงจึงพกเอาความผัดหวังและเสียใจกลับเมืองผาโพงชวามานบุญบั้งไฟครั้งนี้ก็ไม่วายจะเล็ดลอดไปเข้าหูท้าวพังคี่ลูกชายแสนดีของศรีสุทโธนาคเข้าจนได้ พังคี่ได้แปลงกายมาสังเกตการณ์ด้วย แต่ไม่ได้นำบั้งไฟมาแข่งขันเพราะความเป็นนาคทำบั้งไฟไม่เป็น เมื่อท้าวพังคี่ได้ลโหมอันงดงามของธิดาไอค้ำเข้าก็หลงรักกลับบ้านถึงกรุงศรีสัตนาคนหุตก็ไม่นับอันกินอันนอนจึงขอลาบิดาเพื่อมาขอความรักจากไอค้ำให้ได้บิดาก็ห้ามไว้เพราะเห็นอันตรายจากเผ่าพันธุ์ที่แตกต่างกัน ถึงบิดาจะห้ามอย่างไรพังคี่ก็หาฟังไม่จึงพาเสนาบริวารเดินทางสู่ชะที่ตานครแห่งพระยาขอมอีกครั้งหนึ่ง ด้วยความหวังที่จะเข้าไปใกล้ตัวไอค้ำมากที่สุดพังคี่จึงแปลงกายเป็นกระรอกต่อน (กระรอกเผือก) แขนงกระดิ่งทองไว้ที่คอและกระโดดไปตามกิ่งไม้ยอดไม้ใกล้หน้าต่างปราสาทของธิดาไอค้ำบรรดาเสนาบริวารก็แปลงกายเป็นสรรพสัตว์ต่างๆ คอยอารักขาเจ้านายอย่างใกล้ชิดธิดาไอค้ำเห็นกระรอกต่อนสวยงามพร้อมเสียงกระดิ่งทองแว่นคอที่ไพเราะชวนเวียนมาใกล้ก็นึกอยากได้มาเลี้ยงไว้จึงส่งคนนายพรานให้ตามจับมาให้ได้ ฝ่ายนายพรานก็จับขบวนตามไล่จับกระรอกต่อนจนสุดปัญญาจะตามจับได้จึงยิงด้วยหน้าไม้ก็จะไม่ให้ถูกที่สำคัญตายแต่ลูกหน้าไม้ก็ทะลุหัวใจเจ้ากระรอกต่อนจนถึงแก่ความตายจนได้เรียกว่าตายเพราะความรักความหลงโดยแท้ ก่อนสิ้นใจตายท้าวพังคี่ในร่างของกระรอกต่อนได้อธิษฐานว่า “ขอให้เนื้อของข้ามีรสอร่อยที่สุด และมีเหลือเพื่อไม่รู้จักหมดพอแก่การให้คนได้กินทั่วบ้านทั่วเมือง” เมื่อกระรอกต่อนตายแล้วเกิดหนังเหนียวแหวะ (ข้าแหลชะ) ไม่เข้าเตือดร้อนถึงหมอมผีต้องแก้เคล็ดให้เชยง (คนสีกจากการบวชเณร) เป็นคนแหวะ (ข้าแหลชะ) จึงได้เนื้อกระรอกที่อร่อยและแจกจ่ายกันกินจนทั่วเมืองไม่รู้จักหมด ยกเว้นแต่แม่ร้างแม่

หมายเขาไม่แบ่งให้กินด้วยเพราะถือว่าไม่ได้ทำประโยชน์ให้ทางราชการหรือจะถือเป็นเคล็ดอะไรสักอย่างก็ได้จึงไม่แบ่งให้กิน ดังมีคำประพันธ์เป็นสำนวนอีสานว่า “คนเท็งค่ายพากันกินกระฮอกตอนยังแต่ฮ้างและหมายเขานั่นบ่ให้กิน” และยังมีเจ้านายผู้ใหญ่คุ้มหนึ่งในเมืองชะตีตาเรียกว่า “คุ้มหลวง” ก็ไม่กินเนื้อกระฮอกตอนด้วย จึงเมื่อถึงคราวเมืองชะตีตาล่มจมลงคุ้มเจ้านายก็ยังเป็น “คุ้มหลวง” ซึ่งเป็นเกาะหนึ่งอยู่กลางหนองหาน และ”ดอนแม่หมาย” ก็กลายมาเป็น “บ้านดอนแก้ว” อันมีพุทธสถานสำคัญที่คนกราบไหว้อยู่ในปัจจุบันในห้วงเวลาเดียวกันกับที่ชาวชะตีตานครกำลังแบ่งเนื้อกระฮอกตอนกินกันอย่างสุขสำราญอยู่นั้น ท้าวผาแดงซึ่งมีความรักต่อไ่ค้ำจนสูงอมสุดจะห้ามใจได้ รีบขึ้นม้า “บักสาม” คุ้ใจจากเมืองผาโพงสู่ชะตีตานครทันทีไ่ค้ำก็ต้อนรับขับสู้ด้วยความรักใคร่เป็นอันดีจัดสุรอาหารคาวหวานมาเลี้ยงดูอย่างเต็มคราบ ผาแดงเห็นลาบเนื้อกระฮอกตอนก็รู้และไม่ยอมกินลาบเนื้อนั้นก็เพราะว่ารู้ที่มาที่ไปของเจ้าเนื้อนั้นเป็นอย่างดี จึงแซวไ่ค้ำว่า “ผู้ตั้งเจ้าสั่งมากินกระฮอกตอนเจ้าบ่ย่านเมืองบ้านหล่มหลวงบ้อ...” พร้อมกับอธิบายให้ไ่ค้ำฟังว่ากระฮอกตอนนั้นไม่ธรรมดา แต่เป็นท้าวพังคี่ลูกชายสุทโธนาคนแปลงกายมา ไ่ค้ำฟังแล้วก็รู้สึกหนาวเยือกขึ้นมาทันทีขาดคำผาแดง...พลันก็เกิดเสียงอีกทีกแผ่นดินไหวโครมครืนสะเทือนเลื่อนลั่นตามมา เนื่องจากเสนาอำมาตย์ของท้าวพังคี่กลับไปรายงานท้าวศรีสุทโธผู้บิดาว่าพังคี่ลูกลูกตอกนายพรานเมืองชะตีตาสิ้นชีวิตแล้วชาวบ้านชาวเมืองกำลังแลเนื้อเอาเกลือทาประกอบเป็นอาหารกิน ท้าวศรีสุทโธโกรธมากจึงยกพลนาคำดินบุกชะตีตานครกะให้ราบเป็นหน้ากลองสั่งฆ่าทุกชีวิตที่กินเนื้อพังคี่ ฝ่ายผาแดงก็รีบพาไ่ค้ำซ่อนท้ายม้าบักสามหนีไปทันที นางไ่ค้ำก็ได้สมบัติสำคัญประจำเมืองสวมแหวนให้แก่ผาแดงส่วนตัวเองได้ข้อมงลองประจำเมืองติดตัวไปด้วยรีบขึ้นซ่อนท้ายม้าผาแดงคนรักหนีสุดขีดสู่เมืองผาโพงข้างทัพของพญานาคก็ไล่ล่ากระชั้นชิดเข้ามาเรื่อยชะตีตาทั้งเมืองถูกกองทัพนาคคำดินยุบพังลงได้บาดาลลงทิ้งไว้แต่ดอนหลวงกับดอนแม่หมายเท่านั้นเรียกว่ากองทัพนาคลุยไปที่ใดแห่งนั้นก็พังทลายไปหมดสิ้นม้าบักสามยามเมื่อบรรทุกผาแดงเจ้านายคนเดียวก็คึกคะนองวิ่งไปได้รวดเร็วปานลมพัด แต่เมื่อมีนางไ่และข้อมงลองพุ่งเข้าไปด้วยก็เริ่มอ่อนแรงลงทุกขณะผาแดงจึงสั่งให้นางทิ้งสัมภาระลง นางไ่ก็โยนกลองทิ้งไปก่อนจนเกิดร่องรอยกลายเป็น “ห้วยกองสี” ในปัจจุบัน มาได้อีกครู่หนึ่งก็ได้โยนข้อมงทิ้งลงไปร่องรอยของข้อมงนั้นก็ได้กลายเป็น “ห้วยน้ำซ้อง” ต่อมาและเมื่อม้าบักสามวิ่งต่อไปอีกพักหนึ่งก็ยิ่งอ่อนแรง ลงมากหกล้มลงร่องรอยที่บักสามหกล้มก็กลายมาเป็น “ห้วยสามพาด” (บักสามพลาดท่า) กองทัพนาคตามมาทันจนได้, จึงใช้ทางกระหวัดรัดเอาตัวไ่ค้ำหลุดจากหลังม้าลงใต้บาดาลทันใด ผาแดงตั้งสติได้รับกระตุนบังเหียน ม้าบักสามจ้ำอ้าวหนีสุดชีวิตต่อไป ทัพนาคยังตามอีกเพราะแหวนของไ่ค้ำที่นิ้วของผาแดงพอนึกได้จึงถอดแหวนทิ้งไปการตามล่าผาแดงของกองทัพนาคจึงสิ้นสุดลง

ละครโทรทัศน์เรื่อง ผาแดงนางไอ่ ทางช่อง 3 นำเสนอเนื้อเรื่องผาแดงนางไอ่ อย่างละเอียดครบถ้วน มีการเสริมบทตัวละคร ฉากและบรรยากาศของเรื่องมากขึ้น เนื่องจากเป็นละครโทรทัศน์ที่ใช้เวลาในการเผยแพร่ค่อนข้างนาน ซึ่งมีทั้งหมด 9 ตอนจบ เฉลี่ยแต่ละตอนใช้เวลาในการเผยแพร่ออกอากาศ 1 – 2 ชั่วโมง ไม่รวมเวลาในการโฆษณา อีกทั้งผู้เขียนบทละครได้เขียนตามเค้าโครงเรื่องเดิมของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ โดยมีวิทยาลัยนาฏศิลป์กาฬสินธุ์เป็นที่ปรึกษาในการสร้างละครโทรทัศน์เรื่องนี้

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 38 ละครโทรทัศน์เรื่องผาแดงนางไอ่ ช่อง 3

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 39 ผาแดงนางไอ่ ในละครโทรทัศน์เรื่องดาวจรัสฟ้า ช่อง 3

5.1.2 ผาแดงนางไอ่ ในละครโทรทัศน์เรื่องดาวจรัสฟ้า ช่อง 3

ละครโทรทัศน์ เรื่องดาวจรัสฟ้าเป็นละครโทรทัศน์ไทยแนวมิวสิคัล-ลูกทุ่ง-ดราม่า สร้างจากบทประพันธ์บทโทรทัศน์ของ รัตนบุตร ถูกสร้างเป็นละครโทรทัศน์มาแล้วถึง 2 ครั้งด้วยกันครั้งแรกเมื่อปีพ.ศ. 2551ผลิตโดยบริษัทชูแอนด์ชูจำกัดเขียนบทโทรทัศน์โดยรัตนบุตรกำกับการแสดงโดย

ซุคักดีสุธีธรรมนำแสดงโดยพรชิตามสงขลา, ทฤษฎีสหวงษ์, อชชานามปาน, ฝนธนสุนทรทางช่อง3 ทุกวันจันทร์-วันอังคารเวลา 20.30 - 22.30 น. ออกอากาศครั้งแรกเมื่อวันที่4 พฤศจิกายนพ.ศ. 2550 - 12 มกราคมพ.ศ. 2551และนำกลับมาสร้างใหม่อีกครั้งในปีพ.ศ. 2561ผลิตโดยเดอะวันเอ็นเตอร์ไพรส์และรีโมเนเคเชียนบโทรทัศน์โดยบุตรรัตน์บุตรพรหมกำกับการแสดงโดยบรรเจิดพุทธโสภิชญ์นำแสดงโดยยุทธนาเปื้องกลาง, หนึ่งธิดาโสภณ, ใฝ่พงศธร, ต่ายอรทัยโดยจะออกอากาศให้ชมทางช่องวัน ทุกวันจันทร์-วันอังคาร(วิกิพีเดียสารานุกรมเสรี)สำหรับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่เกี่ยวข้องกับละครโทรทัศน์เรื่องดาวจรัส คือ ตอนที่ 22 ซึ่งมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

ดาวจรัสฟ้า 22 //

ดาวไปลองชุดแต่งงาน แต่หน้าตาไม่ค่อยสดใสนัก เจ๊นา และแหล่มองดาวอย่างเห็นใจ ระหว่างนั้น เจ๊ฮวกเดินเข้ามาทับพัชรี ทั้งคู่ก็เข้าไปหาเรื่องดาวทันทีด้วยความแค้น แต่ดาวก็สู้ไม่ถอย พัทรีโกรธ

"แกอย่าคิดนะว่าฉันจะยอมแพ้"

"นั่นมันเรื่องของเธอ แต่ฉันขอเตือนไว้ก่อนนะ ที่มีคนไปดักยิงฉัน ฉันไปแจ้งความไว้แล้วถ้าเกิดอะไรขึ้นกับฉันอีกสักที คนที่จะเดือดร้อนก็คือเธอ"

พลจ้าวเงยลุกขึ้น แต่ต้องชะงักเมื่อมองไปบนที่นอนของฟ้า ถูกพัชรีเรียบบร้อย เขากวาดตาไปรอบๆ ห้อง อย่างแปลกใจ เมื่อไม่เห็นฟ้าอยู่ในห้อง

ณัฐชัชบรรณาฟ้ากลับมาบ้าน จะเข้าไปประคองลงจากรถ ฟ้าปิดป้อง ณัฐแกล้งทำหน้าที่รำคาญ

"อยู่เฉยๆ สิ ไม่ได้อยากถูกตัวเธอนักหรอก แค่มิ่อยากให้คุณของเธอเป็นอันตรายเท่านั้นแหละ"

"คุณไม่ใช่พ่อของลูกฉัน ไม่จำเป็นต้องยื่นมือเข้ามาช่วยเราหรอก"

"ช่วยแค่นี้ ไม่เหลือปากว่าแรงหรอก อีกหน่อยฉันก็จะได้เป็นน้องเขยเธอแล้ว"

ฟ้าปิดมือออก พล ก้อง จัน และบุษบาเดินเข้ามา จันเดินเข้าไปประคองฟ้าด้วยความเป็นห่วง ณัฐบอกว่าฟ้าไม่สบาย เขาเลยพาไปตรวจที่อนามัย ก้องบอกให้ฟ้าดูแลตัวเองดีๆ เพราะกำลังท้อง และตำหนิพลที่ไม่ดูแลฟ้า แต่กลับไปกินเหล้าเมายา พลหันไปมองฟ้าอย่างรู้สึกผิด ฟ้าแก้ตัวแทนว่าเธอผิดเองที่ไม่ดูแลตัวเองแล้วเดินเลียงไป ณัฐมองตามด้วยสายตาอ่อนโยน จนพลสงสัย จึงไปรอคุยกับณัฐ

"อ้ายณัฐทำอะไรฟ้า"

"เขาคงตรอมใจมั้ง ที่ผิวไม่เอาใจใส่"

"อ้ายอย่าโยนความผิดให้คนอื่นหน่อยเลย"

"หรือไม่จริง อย่าคิดนะว่าอ้ายไม่รู้ว่าจะไปทำอะไรมา อย่ามัวแต่ไปสนใจผู้หญิงอื่น ไม่อย่างนั้น นายจะต้องเสียใจไปตลอดชีวิต ถ้าลูกของนายเป็นอะไรไป"

"ถ้าลูกในท้องเขาเป็นอะไรไปจริงๆ คนที่จะเสียใจไม่ใช่ผมแน่ เพราะผมไม่ใช่พ่อของเด็ก อ้ายณัฐรู้ไว้ซะด้วย ตลอดเวลาที่ผ่านมา ผมกับฟ้าไม่เคยยุ่งเกี่ยวกับ เด็กในท้องของเขา ไม่ใช่ลูกผม แต่จะเป็นลูกใคร อ้ายณัฐคงจะรู้อยู่แกลใจ"

ณัฐยืนอึ้งกับความจริงที่ได้รับรู้ ในขณะที่พลกลับเข้าไปในห้องก็เห็นฟ้านั่งร้องไห้อยู่

"ฟ้า อ้ายขอโทษ"

"ถ้าอ้ายพลอยากขอโทษฟ้า กลับไปคืนดีกับดาวเถอะนะ อย่าให้ฟ้ารู้สึกผิดมากไปกว่านี้เลย"

"มันสายไปแล้ว ไม่ว่าอ้ายจะมีฟ้า หรือไม่มี เขาสองคนก็ต้องแต่งงานกันอยู่ดี"

"ไม่มีคำว่าสายสำหรับความรักหรอกจ้ะอ้ายพล"

ฟ้าตัดสินใจได้ในทันทีที่จะช่วยให้พลและดาวสมหวัง เธอเข้าไปหาดาวที่ห้องแต่งตัวของโรงแรมหรู ก่อนจะถึงฤกษ์หมั้น ดาวเช็ดน้ำตา ก่อนหันไปเผชิญหน้ากับฟ้า

"ถ้าจะพูดเรื่องเขา ไม่จำเป็น เขาไม่มีผลต่อการตัดสินใจของดาวอีกแล้ว ขอตัวก่อนนะคะใกล้จะถึงเวลาหมั้นแล้ว"

"ถ้าพี่บอกว่า เขากับพี่ไม่เคยมีอะไรกันล่ะ"

"ดาวไม่เชื่อ"

"พี่สาบานได้ ไซ่ พี่รักอ้ายพล แต่เขาไม่เคยมีพี่อยู่ในใจเขาเลย ในใจของเขามีแต่ดาวคนเดียว ยกโทษให้อ้ายพลเถอะนะ ที่ผ่านมา พี่เป็นคนผิด ผิดคนเดียวที่เห็นแก่ตัว พรากอ้ายพลมาจากดาว ทั้งที่พี่รู้อยู่เต็มอกว่า อ้ายพลไม่เคยรักพี่ ตอนนี้พี่รู้แล้วว่า การได้ตัวเขามา แต่หัวใจเขามีดาวอยู่ในนั้น มันทุกข์ทรมานยิ่งกว่า"

ดาวอึ้งไป ฟ้าได้ที เดินเข้าไปจับมือดาว

"พี่อยู่กับความรู้สึกผิดมานานพอแล้ว พี่ขอคืนเขาให้กับดาว ที่ผ่านมา พี่สาบานได้เขาไม่เคยมีอะไรกับพี่เลย"

ดาวร้องไห้ ทันใดนั้นเสียงเคาะประตูดังขึ้น ดาวได้สติหันไปมองฟ้าอย่างลำบากใจ

"ไม่ต้องห่วงความรู้สึกของพี่หรอกนะจ้ะ ถึงเวลาที่ดาวต้องทำเพื่อตัวเอง รีบตัดสินใจ ก่อนที่ทุกอย่างมันจะสายเกินแก้ อ้ายพลกำลังรอดาวอยู่นะ"

ณัฐเปิดประตูเข้ามาในห้อง ไม่เห็นใครก็แปลกใจ กำลังจะเดินไปหา แต่ต้องชะงักเมื่อดาวเดินออกมา ทั้งคู่ต่างก็มองหน้ากันอย่างเฉยเมย เหมือนไม่ยินดียินร้ายกับการหมั้นที่กำลังจะเกิดขึ้น

"ผมเข้าใจ ผมรู้ไม่ใช่คนที่คุณอยากจะแต่งงานด้วย ถ้าผมเป็นพล คุณคงจะดีใจมากกว่านี้"

"ไซ่ ฉันคงดีใจ ถ้าเป็นเมื่อก่อน แต่ตอนนี้ไม่มีอะไรเหมือนเดิมอีกแล้ว ฉันควรจะทำใจยอมรับความจริงว่าฉันกับเขาเป็นได้อย่างมากก็แค่คนที่เคยรู้จักกัน"

ณัฐนั่งมองหน้าดาว ทั้งคู่ต่างก็ลังเล ดาวตัดสินใจ ยื่นมือให้ณัฐ ฟ้ามองอย่างเจ็บปวดที่ไม่สามารถช่วยให้ดาวและพลสมหวังได้

พัชรินั่งร้องไห้อยู่ที่บ้านด้วยความเสียใจ แต่แล้วเธอก็แข็งกร้าวขึ้น หยิบปืนขึ้นมาจะไปงานหมั้นของณัฐเจ้าชกพยายามห้ามก็ถูกพัชริผล็ลล่ลงไปกระแทกโต๊ะสลบเหมือด พัชริจึงคว้าปืนเดินออกไป

บริเวณห้องจัดเลี้ยง แยกมาร่วมเป็นสักขีพยานในงานหมั้นจำนวนหนึ่ง ญัฐหยิบกล่องแหวนเปิดออก ดาวปรายตามอง เห็นพลยืนมองด้วยสายตาเศร้าหมอง ดาวน้ำตาไหลออกมาอย่างสุดกลั้น พลมองอย่างเจ็บปวด ยกแก้วเหล้าดื่มจนหมดแก้ว ขณะที่ฟ้ายืนมองพลทั้งน้ำตาเช่นกัน ก่อนจะตัดใจเดินจากไป

ญัฐเดินมากับดาวเพื่อขอบคุณแขกหรือ แต่เมื่อหันไปเห็นพลเดินเข้ามาทุกคนก็หยุดชะงัก ก้องกลัวว่าพลจะมาทำเรื่องวุ่นวายอีก

"ผมแค่อยากมาแสดงความยินดีกับอ้ายญัฐ ในฐานะคนอยู่บ้านเดียวกัน ถึงผมจะเป็นแค่คนอาศัย แต่ผมก็มีน้ำใจเป็นนักกีฬาพอที่จะยอมรับความพ่ายแพ้"

"ขอบใจมากนะ ถ้านายทำได้อย่างนั้นจริงๆ"

พลหันไปมองดาว "ขอให้คุณโชคดี คุณตัดสินใจถูกแล้วละ ผมไม่มีอะไรที่จะเจ็ดหน้าชูตาคุณได้จริงๆ ไม่มีอะไรเลย ต่อไปนี้ ผมจะจำไว้แค่ว่าผมเคยรักผู้หญิงคนหนึ่ง หวังว่าจะได้อยู่ด้วยกัน แต่วันนี้ผมรู้แล้วว่ารักแท้มันไม่มีอยู่จริง ผมขอให้คุณมีความสุขกับคนที่คุณเลือก"

พลหันหลังกลับทั้งน้ำตา ดาวมองพลเดินจากไปด้วยความเจ็บปวด ระหว่งนั้นพัชรีเดินเข้ามาในห้องจัดเลี้ยงด้วยสีหน้ากราดเกรี้ยว แล้วตรงเข้าไปหาดาว

"นั่งดาว แกตายซะเถอะ"

พัชรียกปิ่นขึ้น แยกหรือส่งเสียงฮือด้วยความตกใจ บุชบาเดินเข้าไปห้ามลูกสาวอย่างร้อนใจเพื่อขอปิ่น แต่พัชรีไม่ยอม ญัฐเดินเข้าไปตรงหน้าพัชรี โดยไม่มีใครคาดคิดพัชรียกปิ่นจ่อศีรษะตัวเอง ชลพุ่งเข้าไปจับมือพัชรีไว้ได้ทัน ก้องจึงสั่งให้ช่างพัชรีไว้ในห้องจนกว่างานหมั้นจะเสร็จ

เช้าวันใหม่อันสดใส มีการประชุมอบต. เรื่องการจัดงานบุญบั้งไฟ ญัฐไวยาวัยพันที่เมื่อก้องบอกให้เขาแต่งตัวเป็นผาแดงคู่กับดาว บุชบาขอให้พัชรีเป็นนางไอ่แทนดาว แต่ก้องไม่รับฟัง

พัชรีนั่งซึมอยู่ใต้ต้นไม้ นนท์แอบมาหาพร้อมกับขอเงินค่าปิดปากที่ไม่บอกว่าบุชบาฆ่าพี่ญัฐตาย บุชบาเดินเข้ามา

"ก็ได้ ฉันทจะให้แกหมั้นนึง ถ้าแกรับปากว่าจะช่วยฉัน"

"ช่วยอะไร"

"วันพรุ่งนี้ นั่งดาวมันจะได้เป็นนางไอ่คู่กับอ้ายญัฐ ถ้ามันเป็นอะไรไป คนที่จะได้นั่งบนหลังม้ากับคุณญัฐก็คือลูกสาวของฉัน แกช่วยให้มันมีอันเป็นไปได้ไหมล่ะ"

"ได้ แต่คงไม่ถึงตายนะ ฉันทยังไม่อยากเป็นฆาตรกร"

พลในชุดผาแดง กำลังดูแลความเรียบร้อยของงาน ดาวในชุดนางไอ่เดินเข้ามา พลหันมามองสบตา ดาวด้วยสายตาหม่นหมอง ดาวจะเดินตามแท้ไป พลเอ่ยทัก

"วันนี้ คุณสวยมากนะ คู่หมั้นคุณเห็นเข้าคงภูมิใจน่าดูเลย"

"ฉันทคงสวยสู้พี่ฟ้าไม่ได้หรอก" ดาวจะเดินไป พลยิ้มเยาะ

"ผมคงน่ารังเกียจมากสินะ คุณถึงไม่อยากเสียเวลาคุยด้วย"

"เรายังมีเรื่องต้องคุยกันอีกหรอกนะ ฉันทึกว่าเราไม่มีอะไรติดค้างกันแล้วเสียอีก"

"จริงสินะ ผมก็ลืมไปแล้ว คุณมีคู่มั้นแล้ว"

"อย่าลืมบ่อยๆ ก็แล้วกันค่ะ ฉันทไม่อยากให้คนอื่นเข้าใจผิดอีก" ดาวพูดด้วยน้ำเสียงเย็นชา ก่อนจะเดินเลี้ยวไป พลมองตามอย่างเศร้าหมอง

ภายในศาลาวัด เป็นที่พักของพวกผาแดง-นางไอ่ที่แต่งตัวแต่งหน้าเสร็จแล้ว ฟ้าเดินเข้ามา ญัฐหันไปมองอย่างตะลึงในความสวย ก่อนจะได้สติ มองمين

"คนท้องน่าจะอยู่บ้าน ไม่นำมาแต่งตัวออกใคร ไม่ห่วงตัวเองก็น่าจะห่วงลูกบ้าง ตูสิ รัทหน้าท้องจนเด็กจะหายใจไม่ออกอยู่แล้ว ที่จริงพลก็น่าจะห่วงเธอจัง หรือคิดว่าเป็นลูกคนอื่น จะเป็นจะตายก็ไม่สนใจ"

"คุณไม่มีสิทธิ์มาก้าวก่ายเรื่องในครอบครัวของฉัน"

"ฉันก็แค่ไม่อยากให้ลูกของเธอเป็นอันตราย"

"ไม่เกี่ยวกับคุณนี่คะ"

"แน่ใจหรือว่าไม่เกี่ยว"

ญัฐหยุดพูดไป เมื่อเห็นดาวเดินเข้ามา ดาวหันมายิ้มให้ญัฐ และมองเลขมาที่ฟ้ายืนอยู่ ทั้งสองต่างก็มองกันอย่างเย็นชา ดาวละสายตาจากฟ้า หันไปยิ้มให้ญัฐ

"ถ้าผาแดง หน้าตาเป็นพระเอกหล่ออย่างคุณ แม่ยกคงติดน้าดูเลขนะคะ"

"ผมมีนางไอ่ของผมแล้ว จะไปสนใครได้อีกล่ะ" ญัฐประชด ฟ้ารู้สึกเหมือนตัวเองเป็นส่วนเกิน เดินเลี้ยวออกไป

มุมหนึ่งในศาลา ดาวเดินเข้ามานั่งพัก บุษบาเดินเข้ามานั่งข้างๆ

"มีคนอยากจะทำเธอ"

"ใคร"

"อยากรู้จักไปดูเองสิ โนน เขารออยู่ด้านหลัง แถวห้องน้ำ นี่ ไม่มีใครโง่ ทำอะไรเธอในวัดหรอกนะ อย่างกลัวไปหน่อยเลย"

ดาวเดินออกมาทางด้านหลังที่ค่อนข้างเงียบ ต้องตกใจเมื่อเห็นนัตถ์กรออยู่ และจับตัวเธอไว้ ดาวตื่นร้องขอความช่วยเหลือ พลเข้ามาช่วย จ้อยวิ่งนำชาวบ้านมาสามสี่คน นนท์และลูกน้องเห็นรีบวิ่งหนีออกไปทางด้านหลังวัด พลเข้าไปประคองดาวให้ลุกขึ้นด้วยความเป็นห่วง ดาวมองพลอย่างหวังโย พลมองด้วยความซาบซึ้งใจ

บุษบาแอบมองอย่างเจ็บใจเมื่อทุกอย่างไม่เป็นไปตามแผน ญัฐเดินผ่านมา เห็นหลังบุษบาใดๆ ก็แปลกใจ พลเดินเข้ามา ญัฐเห็นหน้าพลซ้ำ และมีเลือดไหลที่มุมปากก็ตกใจ ถามว่ามีเรื่องอะไร พลบอกว่ นนท์จะมาจุดดาว ญัฐเอะใจเพราะเห็นบุษบาป่วนเปื้อนอยู่ สันหรณใจว่าเรื่องจะไม่หยุดแค่นี้

จึงบอกกัลพลว่าเขาอยากจะให้ดาวกับฟ้าถอนตัวออกจากขบวนแห่ แต่พลเห็นว่าคงไม่ได้เพราะใกล้จะถึงเวลาแล้ว ญัฐบอกว่าเขาเป็นท่วงลูก ทั้งคู่จึงแก้ปัญหาด้วยการสลัตัวนางไอ่

ดาวอนเมื่อพลบอกว่ากรรมการให้เปลี่ยนตัว เธอเดินหนี ด้วยความรีบ รองเท้าส้นสูงจึงพลิก ร่างของดาวเซเข้ามาอยู่ในอ้อมกอดของพล

"เสียใจด้วยนะที่ต้องฝืนใจนี้ด้วย"

"ฉันจะคิดว่าเป็นคราวชวยของฉันก็แล้วกัน ที่หนีคุณไม่พ้นสักที"

"ทนเอาหน่อยก็แล้วกัน ไหนๆ ก็เลี้ยงไม่ได้แล้วนี่ หรือกลัวว่าคู่มั่นจะหึง"

"ใช่ อีกไม่นานเราก็จะแต่งงานกัน มันคงไม่เหมาะเท่าไร ถ้าฉันต้องนั่งคู่กับคนอื่น"

พลหึ่งหวง สายตาเจ็บปวด "ผมคงไม่เหลืออยู่ในความทรงจำของคุณเลยสินะดาว"

ดาวน้ำตาคลอ "คุณจะให้ฉันจำ เพื่อทำร้ายหัวใจตัวเองไปทำไม"

พัชรีต่อว่านนท์ที่ทำงานไม่สำเร็จ แต่จะให้หันหน้าแก้ตัวด้วยการทำให้ฟ้ารับเคราะห์แทนดาว

ขบวนแห่เคลื่อนไปจนถึงบริเวณโรงเรียน พลกระโดดลงมาก่อน ก่อนจะยื่นมือให้ดาว ดาวไม่หันไปมอง พลมองอย่างน้อยใจ ชาวบ้านมาขอถ่ายรูป ทั้งคู่ต้องฝืนยิ้มแยมให้ชาวบ้านถ่ายรูป

"ถ้าเป็นอัยณัฐ คุณคงยืนหวานกว่านี้"

"คะ ปั่นหน้ามาเป็นชั่วโมงแล้วนี่"

"ถ้าอย่างงั้น ผมก็ต้องขอโทษด้วยที่มาเป็นตัวสำรองแทนเขา"

รถขบวนบั้งไฟที่ญัฐนั่งคู่กับฟ้าแล่นเข้ามาจอดต่อท้าย คนมามุงดูจำนวนมาก ญัฐหันไปโอบฟ้าแน่น

"ทำไมต้องกอดด้วย ฉันหายใจไม่ออก"

"ผาแดงกับนางไอ่เขารักกัน ทำให้สมบัตบาทหน้อยสิ"

"บ้า" ฟ้าสะบัดมือออก จะก้าวลงไปจากรถ คนดูเข้ามาถ่ายรูปผาแดง-นางไอ่ลูกน้องนนท์เดินเข้ามา

ปะปนกับคนดู แล้วอาศัยช่วงชุลมุนใช้ไม้ขีดขาฟ้า รองเท้าพลิก ร่างของฟ้าเซถลา ญัฐพุ่งเข้าไปคว้าร่างของฟ้าเอาไว้ได้ ทั้งคู่หล่นลงไปบนพื้นด้วยกัน ฟ้าหน้ามืดด้วยความเจ็บปวด ญัฐประคองฟ้าลุกขึ้น ดาวและพลวิ่งเข้ามา ดาวเห็นเลือดไหลออกมาเลอะขาฟ้าก็ตกใจ พลจะเข้าไปอุ้มฟ้า ญัฐบอกว่าไม่ต้อง ให้พลไปเตรียมรถเขาจะอุ้มฟ้าไปเอง

สรุป สำหรับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่เกี่ยวข้องกับละครโทรทัศน์เรื่องดาวจรัสคือตอนที่ 22 ซึ่งเป็นตอนที่พระเอกนางเอกของเรื่องทั้งคู่ได้ทำหน้าที่เป็นผาแดงนางไอ่ขึ้นมาบ้างสามร่วมขบวนแห่ ในงานบุญบั้งไฟของหมู่บ้าน โดยขณะที่พระเอกนางเอกแต่ละคนนั่งอยู่บนหลังม้า ได้มีบทสนทนาที่พระเอกนางเอกได้แสดงให้เห็นถึงความรักที่มั่นคงของผาแดงนางไอ่ เช่น ตอนที่ญัฐคุยกับฟ้าว่า "ผาแดงกับนางไอ่เขารักกันทำให้สมบัตบาทหน้อยสิ"

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ละครโทรทัศน์กับประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ นานาทัศนะยังเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชนของตนที่โดดเด่นและแตกต่างไปจากชุมชน

อื่นดนตรีและนาฏศิลป์ในสมัยต่างๆมีความแตกต่างกันทั้งขนบและวิธีการแสดงทำให้เข้าใจศิลปะในสมัยต่างๆได้เช่นละครรำที่ใช้ผู้หญิงแสดงเป็นเครื่องราชูปโภคสำหรับพระเจ้าแผ่นดินไทยห้ามผู้อื่นมีผู้หญิงแสดงละครจนสมัยรัชการที่5 จึงทรงยกเลิกและยังทำให้รู้จักวรรณกรรม วรรณคดีไทยและภาษาที่ใช้ในวรรณคดีนั้นๆทำให้เข้าใจและเห็นคุณค่าของประวัติศาสตร์ศาสนาและประเทศชาติมากขึ้นทำให้เข้าใจและเห็นคุณค่าของละครในฐานะที่เป็นที่รวมศิลปะแขนงอื่นๆ อีกด้วย สรุปได้ว่า การละครตั้งแต่เดิมจนถึงปัจจุบันจะมีลักษณะเลียนแบบบุคคลจริงๆในสังคมหรือบุคคลในความคิดคำนึงของผู้ประพันธ์ถ่ายทอดประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมภูมิปัญญาของท้องถิ่นต่างๆแสดงออกผ่านละครตั้งแต่สมัยโบราณกาลทั้งนี้เพื่อให้ทราบถึงความเป็นอยู่ของคนไทยวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณีของคนทุกชนชั้น

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 40 ชิงร้อยชิงล้าน ตอน ตำนานรักผาแดงนางไอ่

5.1.3 ผาแดงนางไอ่ในรายการชิงร้อยชิงล้าน

“ชิงร้อยชิงล้าน” เป็นรายการเกมโชว์ในประเทศไทยออกอากาศครั้งแรกเมื่อวันพุธที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2533 เป็นรายการโทรทัศน์ประเภทเกมโชว์ที่ออกอากาศยาวนานที่สุดในประเทศไทย ผลิตโดยบริษัทเวิร์คพอยท์เอ็นเทอร์เทนเมนท์จำกัด (มหาชน) พิธีกรในปัจจุบันคือ ปัญญา นิรันดร์กุล และวรัทยา นิลคูหา

รายการชิงร้อยชิงล้านเป็นรายการโทรทัศน์ลำดับที่ 2 ที่ผลิตโดยบริษัทเวิร์คพอยท์เอ็นเทอร์เทนเมนท์จำกัด (มหาชน) โดยมีบริษัทมีเดียออฟฟิเชียลส์จำกัด (มหาชน)ร่วมผลิตด้วยระหว่างปี 2549 - 2552 โดยออกอากาศครั้งแรกเมื่อวันที่ 17 มกราคมพ.ศ. 2533ทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง7 (พ.ศ. 2533 - 2540) ต่อจากนั้นได้ย้ายไปออกอากาศทางสถานีวิทยุโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง3 (พ.ศ. 2541) หลังจากนั้นได้ออกอากาศทางสถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก (พ.ศ. 2542 - 2548) และกลับมาออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง 7 อีกครั้งเมื่อวันที่ (พ.ศ. 2549 -

2554) และต่อจากนั้น (พ.ศ. 2555 - 2558) ได้ย้ายไปออกอากาศทางสถานีวิทยุโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 อีกครั้งทั้งนี้ในปัจจุบันย้ายมาออกอากาศทางช่องเวิร์คพอยท์ (พ.ศ. 2558 - ปัจจุบัน) รูปแบบของรายการในยุคซิงร้อยซิงล้าน Wow WowWow แบ่งรายการออกเป็น 5 ช่วงได้แก่ละคร 3 ชั่วโมง ช่วงที่ 1 ละคร 3 ชั่วโมง ช่วงที่ 2 แข่งเกม 3 ชั่วโมง ซัพสุดว้าว และ Wow WowWo

อดีตนักแสดงประจำรายการแก๊งสามช่า ได้แก่ อุดมแต่พานิช (17 มกราคม 2533 - 29 มกราคม 2535) ศุภกร อุดมชัย (หมีป्ली้ม) (17 มกราคม 2533 - 29 มกราคม 2535) เฉลิม ทวีบท (เอ็ดดี้ผีนาร์ก) (2537 - 2540) สุปล เมนาคม (ต่อมชายหัวเราะ) วันชาติ พึ่งฉ่ำ หรือหนูคลองเตย (4 - 25 มีนาคม 2541 ; เป็นสมาชิกแก๊งสามช่าตั้งแต่ 4 - 25 มีนาคม 2541) ศิวดล จันทเสวี หรือท้อพีสามบาทห้าสิบ (12 มีนาคม 2551 - 4 มิถุนายน 2551) กบ สามช่า (2553 - 2554) พีรชัย รักเบิกบาน หรือบอยซิงร้อยซิงล้าน (2553-2559) สุदारัตน์โพธิ์น้ำคำ หรือตุ๊กกี้ซิงร้อยซิงล้าน (2551-2560

นักแสดงประจำรายการแก๊งสามช่า (4 มีนาคม พ.ศ. 2541-ปัจจุบัน) ได้แก่ เพ็ชรทาย วงศ์คำเหลา หรือหม่ำจ๊กมก (5 กุมภาพันธ์ 2535 - ปัจจุบัน ; เป็นสมาชิกแก๊งสามช่าตั้งแต่ 4 มีนาคม 2541 - ปัจจุบัน) พงษ์ศักดิ์ พงษ์สุวรรณ หรือเต่งเถิดเทิง (27 สิงหาคม 2540 - ปัจจุบัน ; เป็นสมาชิกแก๊งสามช่าตั้งแต่ 4 มีนาคม 2541 - ปัจจุบัน) ชูศักดิ์ เอี่ยมสุข หรือโหน่งชะชะช่า (20 พฤษภาคม 2541 - ปัจจุบัน ; เป็นสมาชิกแก๊งสามช่าตั้งแต่ 8 กันยายน 2542 - ปัจจุบัน) บุญญาวัลย์ พงษ์สุวรรณ หรือส้มซิงสามช่า (7 มิถุนายน 2543 - ปัจจุบัน ; เป็นสมาชิกแก๊งสามช่าตั้งแต่ 9 มกราคม 2545 - ปัจจุบัน) ภาณุพันธ์ ครุฑโต หรือพันพลแตก (2549 - ปัจจุบัน ; เป็นสมาชิกแก๊งสามช่าตั้งแต่ 28 ธันวาคม 2552 - ปัจจุบัน)

รายการซิงร้อยซิงล้านบันทึกความทรงจำเป็นรายการเกมโชว์ที่ประสบความสำเร็จมานานเกือบ 2 ทศวรรษรายการซิงร้อยซิงล้านมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบรายการหลายครั้งต่อหลายครั้งรูปแบบแรกใช้ชื่อรายการว่า "ซิงร้อยซิงล้าน" ยุคแรกในปีพ.ศ. 2533 ต่อมาอีก 3 ปีรายการซิงร้อยซิงล้านมีการปรับเปลี่ยนฉากครั้งยิ่งใหญ่เปลี่ยนชื่อรายการว่า "ซิงร้อยซิงล้าน TOP SECRET" ในปีพ.ศ. 2536 เปลี่ยนจากผู้เข้าแข่งขันรายการที่เป็นคู่เปลี่ยนเป็นผู้เข้าแข่งขันเป็นทีมๆ ละ 2 คน และใน 1 ปีต่อมารายการซิงร้อยซิงล้านปรับเปลี่ยนรูปแบบรายการอีกครั้งหนึ่งรายการนี้ใช้ชื่อว่า "ซิงร้อยซิงล้านครั้งหนึ่งในชีวิต" ในปีพ.ศ. 2537 เปลี่ยนกติกาใหม่โดยผู้เข้าแข่งขันทีมๆ ละ 3 คน ต่อมาอีก 2 ปี ในปีพ.ศ. 2539 รายการซิงร้อยซิงล้านมีการปรับเปลี่ยนฉากใหม่และเพิ่มการแสดงด้วยการแสดงละครในช่วงแรกเพิ่มผู้เข้าแข่งขันเพิ่มอีก 1 ทีมจาก 2 ทีมรายการนี้ใช้ชื่อว่า "ซิงร้อยซิงล้านซูเปอร์เกม" และอีกใน 2 ปีต่อมา รายการซิงร้อยซิงล้านมีการปรับเปลี่ยนฉากครั้งยิ่งใหญ่มีความเป็นโชว์มากขึ้นด้วยเหมือนอยู่กับแสดงละครบรอดเวย์และมีผู้กล้าและละคร 3 ชั่วโมงความยาว 3-10 นาทีรายการนี้ใช้ชื่อว่า "ซิงร้อยซิงล้านชะชะช่า" และอีก 4 ปีต่อมารายการซิงร้อยซิงล้านมีการปรับเปลี่ยนฉากในซิงร้อยซิงล้านให้มันใหญ่อลังการตระการมากยิ่งขึ้นด้วยเพิ่มความยาวของละคร 3 ชั่วโมงจาก 3-10 นาทีมาเป็น 30

นาที่เพิ่มช่วงประสบการณ์สยองขวัญของขวัญชนหัวลูกของ 3 ชาร์ปเชิญจนถึงปัจจุบันนี้แต่ปัจจุบันนี้ช่วงประสบการณ์สยองขวัญของขวัญชนหัวลูก 3 ชาร์ปเชิญได้ยุติช่วงเป็นการถาวรแล้วเปลี่ยนมาเป็นประสบการณ์แปลกๆเรื่องตื้นตื้นของ 3 ชาร์ปเชิญแทนมหาวิทยาลัยกรุงเทพ (กรุงเทพโพลล์) สสำรวจความคิดเห็นเรื่อง “สุดยอความนิยมของวัยรุ่น” ตั้งแต่วันที่ 17-19 สิงหาคมพ.ศ. 2552 โดยเก็บข้อมูลจากวัยรุ่นอายุ 13-21 ปีที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครจำนวน 1.016 คนพบว่ารายการโทรทัศน์ที่นิยมดูมากที่สุด 5 อันดับแรกอันดับที่ 1 คือรายการชิงร้อยชิงล้านร้อยละ 20.3

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่ปรากฏในรายการชิงร้อยชิงล้าน มีการนำเรื่องผาแดงนางไอ่มาปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่อง ให้สั้นและกระชับ ซึ่งอาจจะถูกบังคับด้วยเรื่องของเวลา ที่เผยแพร่เพียง 30 นาที โดยเนื้อเรื่องที่น่าเสนอแตกต่างจากต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่อย่างสิ้นเชิง โดยในละครมีการสร้างให้มีนางไอ่คำ 2 คน นางไอ่ภาคพื้นดินรับบทโดย ตู่ก๊ก ส่วนนางไอ่ภาคบาดาลรับบทโดย นาทาลี เดวิส ตอนจบของเรื่องเป็นการจบเรื่องแบบสมหวัง คือ ท้าวภักดิ์ (รับบทโดยโหน่งชะชาซ่า) ครองรักกับ นางไอ่ภาคพื้นดิน(รับบทโดย ตู่ก๊ก) ส่วนท้าวผาแดง (รับบทโดยเท่งเถิดเทิง) ครองรักกับ นางไอ่ภาคบาดาล (รับบทโดยดารารับเชิญ คือ นาทาลี เดวิส)

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 41 นางไอ่คำ ที่ปรากฏในโฆษณาทางโทรทัศน์

5.1.4 ผาแดงนางไอ่ ในโฆษณาทางโทรทัศน์

“ การโฆษณา ” (advertising) เป็นการเสนอข่าวสารการขาย หรือแจ้งข่าวสารให้บุคคลที่เป็นกลุ่มเป้าหมายทราบเกี่ยวกับสินค้า บริการ หรือแนวความคิด โดยเจ้าของหรือผู้อุปถัมภ์เปิดเผยตนเอง มีการจ่ายเงินเพื่อการใช้สื่อ และเป็นการเสนอข้อมูลที่มีใช่เป็นการส่งบุคคลเข้าไปติดต่อโดยตรง จุดมุ่งหมายหลักของการโฆษณา ก็คือ การขายสินค้า แต่จุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เกิดขึ้นฉับพลันก็คือ การติดต่อสื่อสาร (Immediate purpose is to communicate) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการสื่อสารไปยังกลุ่มเป้าหมายที่แอบแฝงด้วย หน้าที่ที่สำคัญของการโฆษณามีหลายประการ คือ

1. เพื่อกระตุ้นให้เกิดการรับรู้ (Creating Awareness) ต้องการให้ผู้บริโภคทราบว่าขณะนี้สินค้าของเรามีวางจำหน่ายแล้วในตลาด 2. เพื่อสร้างสรรค์ภาพพจน์ที่ดี (Creating a Favorable Image) สินค้าในตลาดมีมากมายหลายยี่ห้อ ผู้โฆษณาจึงใช้ความพยายามที่จะสร้างสรรค์งานโฆษณาให้มีความแปลกใหม่ และของผู้บริโภคมากกว่ายี่ห้อใดๆ ในสินค้าประเภทเดียวกัน เพื่อให้ผู้บริโภคมีภาพลักษณ์ที่ดี พึงพอใจในคุณสมบัติ และบุคลิกของสินค้า 3. เพื่อชักจูงใจกลุ่มเป้าหมาย หน้าที่ของโฆษณาจะต้องหาจุดเด่น หรือจุดขายของสินค้า และพยายามให้เขายอมรับว่าจุดดีเด่นั้นเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นต่อการบริโภค 4. เพื่อกระตุ้นแหล่งที่จะนำสินค้าไปจำหน่าย (Outlets) เช่น ร้านค้าขายปลีก ร้านค้าส่ง เป็นหน่วยงานย่อยลงมาที่จะทำให้สินค้าไปสู่มือผู้บริโภคอย่างรวดเร็ว ถ้าหากแหล่งขายปฏิเสธการรับสินค้าไปจำหน่ายก็เท่ากับเป็นการปิดตลาดสำหรับสินค้านั้นๆ 5. เป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับสินค้า สินค้าที่ทำงานโฆษณาดี จะทำให้เกิดภาพพจน์ที่ดีแก่สินค้าด้วย ผู้บริโภคจะมีความเข้าใจในคุณภาพ ตัดสินใจซื้อด้วยความภูมิใจในตราที่ยี่ห้อ ของสินค้านั้นๆ 6. เพื่อสร้างภาพพจน์ที่ดีให้แก่บริษัทผู้ผลิต การโฆษณานั้นสามารถทำได้ทั้งโฆษณาสินค้า และโฆษณาเพื่อสังคมซึ่งเป็นการโฆษณาเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีแก่บริษัท โดยการโฆษณาแสดงความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคม ความห่วงใยเอื้ออาทรต่อสังคมที่บริษัทมีต่อประเทศชาติ ประชาชน เช่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การช่วยกันรักษากฎจราจร 7. ให้ความเพลิดเพลินสนุกสนาน เพราะชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมปัจจุบันเคร่งเครียด ต้องรับร้อนแข่งขันกันตลอดทั้งวัน เมื่อกลับถึงบ้านถ้าพบการโฆษณาที่ให้ความสนุกสนาน ชวนให้เกิดอารมณ์ขันจะทำให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินคลายเครียด

Advertisements

ก่อนปี 2551 นั้นโฆษณาเครื่องตี๋มแอลกอฮอล์ถูกควบคุมเพียงเวลาในการออกอากาศคือ ออกอากาศได้หลัง 22.00 น. เป็นต้นไปแต่ยังไม่มีการควบคุมทางด้านเนื้อหาจนกระทั่งการใช้ตราสินค้าสัญลักษณ์ของสินค้าผู้แสดงและชื่อสินค้าที่ปรากฏในโฆษณาดังนั้นเนื้อหาที่ปรากฏในโฆษณาเครื่องตี๋มแอลกอฮอล์ก่อนปี 2551 ครอบคลุมประเด็นเนื้อหาดังต่อไปนี้ 1. ผู้แสดงภาพยนตร์โฆษณาเครื่องตี๋มแอลกอฮอล์จะใช้ผู้แสดงที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอยู่แล้วเช่นนักแสดงดารานายแบบนางแบบดาราต่างประเทศนักร้องหรือผู้มีชื่อเสียงด้านในด้านหนึ่ง 2. ปรากฏภาพขวดเครื่องตี๋มหรือบรรจุภัณฑ์ให้เห็นอย่างชัดเจนแสดงการชูดเครื่องตี๋มหรือกระป๋องเครื่องตี๋มแสดงการหยิบจับหรือถือบรรจุภัณฑ์ให้เห็น 3. ปรากฏภาพองค์ประกอบการตี๋มเช่นการรินเครื่องตี๋มลงในถ้วยแก้วภาพผสมเครื่องตี๋มการเตรียมเครื่องตี๋มหรือภาพเครื่องตี๋มที่ผสมเสร็จแล้วรอการตี๋มภาพส่วนประกอบของเครื่องตี๋มเช่นฟองเปียร์ที่ล้นออกมาจากถ้วยหรือขวดภาพกอน้ำแข็งในถ้วยสุรา 4. ปรากฏภาพพฤติกรรมการตี๋มผู้แสดงในภาพยนตร์จะต้องแสดงการตี๋มในโฆษณาไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อมเช่นการถือขวดหรือแก้วสุราในมือพร้อมที่จะตี๋มการนั่งโต๊ะและมีแก้วเครื่องตี๋มอยู่ตรงหน้าการส่งเครื่องตี๋มให้แก่กันหรือส่งให้ผู้แสดงคนอื่นๆ การแสดงภาพแก้วเครื่องตี๋มที่ตี๋มหมดแล้วและถูกวางลงเพื่อรอเติมใหม่รวมถึงการแสดงเสียง

ประกอบที่สื่อถึงการตีพิมพ์เช่นเสียงเปิดกระป๋องเบียร์เสียงโซดาที่กำลังฟู ปี 2551 เป็นปีที่มีพระราชบัญญัติควบคุมเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์ซึ่งทำให้โฆษณาประเภทโฆษณาผลิตภัณฑ์หายไปโดยสิ้นเชิงจากจอโทรทัศน์ แต่ธุรกิจแอลกอฮอล์ก็ได้ลดการสื่อสารลงแต่เปลี่ยนไปใช้สื่ออื่นที่ถูกควบคุมน้อยกว่าหรือปลอดการควบคุมโดยเฉพาะกลุ่มสื่อประเภท below-the-line และแนวทางโฆษณาที่ปรากฏใหม่ในสื่อโทรทัศน์คือโฆษณาแนวสร้างสรรค์ซึ่งคมนั่นเองการสื่อสารที่ธุรกิจเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์ใช้อยู่ในปัจจุบันคือการสื่อสารด้วยตราสินค้าและการสื่อสารองค์กรผ่านการทำโฆษณาแฝงการเป็นผู้อุปถัมภ์รายการการประกวดต่างๆ การทำการกุศลไปจนถึงการทำรายการโทรทัศน์ของตราสินค้านั้นๆเองเช่นรายการสารคดีและการเข้าสู่วงการศึกษาดูด้วยการให้ทุนเพื่อแข่งขันและการสร้างคอร์สการศึกษาในชื่อของตราสินค้าเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์ ฯลฯ เหล่านี้เป็นวิธีการสื่อสารที่หลีกเลี่ยงและอาศัยการตีความซ่อนไว้ทางกฎหมายในการควบคุมการโฆษณาและการส่งเสริมการขายโดยเฉพาะมาตรา 32 ซึ่งกลายเป็นการเปิดประเด็นและโอกาสในการทำการสื่อสารได้หลากหลายมากขึ้นกว่าการโฆษณาผลิตภัณฑ์และสามารถสร้างผลทางบวกต่อทัศนคติผู้ชมได้มากกว่าโฆษณาผลิตภัณฑ์เพราะถึงแม้จะไม่เห็นตัวสินค้าแต่ก็ยังสามารถนำเสนอชื่อหรือสัญลักษณ์ได้ผนวกกับเนื้อหาด้านบวกซึ่งก็สามารถสร้างการจดจำได้เช่นกันการเอ่ยชื่อสินค้าหรือชื่อองค์กรซ้ำๆ (repetition) ก็ยังสร้างการจดจำได้มากขึ้นโดยไม่จำเป็นต้องเห็นตัวสินค้าหรือเคยบริโภคสินค้ามาก่อน มีการใช้โฆษณาแบบทดแทนมากขึ้นในหลายสื่อที่เห็นได้ชัดเจนคือการเพิ่มปริมาณและความถี่ในการโฆษณาในสื่อสิ่งพิมพ์ทั้งหนังสือพิมพ์และนิตยสารรวมถึงนิตยสารสำหรับผู้หญิงพบว่าเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์สำหรับผู้หญิงเริ่มทุ่มโฆษณาในนิตยสารสตรีและนิตยสารบันเทิงมากขึ้นตั้งแต่ปี 2552 เป็นต้นมาธุรกิจเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์เน้นการทำกิจกรรมส่งเสริมการตลาดประเภท consumer promotion คือการสื่อสารที่มุ่งตรงไปที่ผู้บริโภคโดยตรงเน้นที่การทำกิจกรรมกับผู้บริโภคมีการติดต่อสื่อสารกับผู้บริโภคโดยตรงแบบถึงตัว (direct contact) มีวัตถุประสงค์ที่การเร่งการขายก่อนการจดจำสัมผัสกับสินค้าโดยเน้นการกระตุ้นด้วยกิจกรรมต่างๆที่ให้ผู้บริโภคเข้ามามีส่วนร่วม เช่นการเป็นสมาชิกการจัดงานอีเวนท์ที่ใกล้ชิดกับผู้บริโภคมีการใช้สื่อประเภท POP (point of purchase) ภายในงานใช้สื่อบุคคลสื่อขนาดเล็ก (small media) รวมไปถึงกิจกรรมประเภท seasonal event ที่จัดตามเทศกาลเพื่อใช้วัฒนธรรมของเทศกาลเป็นแรงจูงใจธุรกิจเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์ใช้วิธีเลี่ยงด้วย “โฆษณาแบบทดแทน” (substitute advertising) หมายถึงการโฆษณาด้วยองค์กรหรือสินค้าอื่นในเครือที่สามารถโยงไปถึงสินค้าเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์หรือโฆษณาเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์ได้หรือใช้เนื้อหาวิธีการโฆษณาในรูปแบบอื่นๆที่กฎหมายไม่ห้าม ตัวอย่างโฆษณาแบบทดแทน: โฆษณาน้ำดื่มรีเจ็นซ์เป็นการโฆษณาเพื่อทดแทนโฆษณาเครื่องตีพิมพ์แอลกอฮอล์และเพื่อเป็นการขยายการรับรู้ชื่อสินค้าและการโฆษณาตราสินค้าตัวอย่างโฆษณาทดแทน: การออกปฏิทินเพื่อเป็นสื่อทดแทนและสื่อต่อย้ำชื่อสินค้านี้รวมทั้งเพื่อให้จดจำแบบเชื่อมโยงไปยัง concept ของสินค้าที่ปรากฏจนเจนตาในโฆษณาคือความเป็นไทยผ่านนักแสดงหญิงที่หน้าตาสวยงามการอนุรักษ์และเห็นคุณค่าวัฒนธรรมไทย: กลุ่มตัวอย่างระบุว่าตรา

สินค้าที่โดดเด่นในด้านสืบสานวัฒนธรรมไทยคือตราสินค้ารีเจนซี่เพราะโฆษณาทุกชุด “สอนให้เรารู้ว่าเมืองไทยมีดี” 3 นำเสนอความสวยงามของประเทศไทยประเพณีวัฒนธรรมไทยความสำคัญ: โฆษณา “สอน” และ “บอก” ให้ผู้ชมมีความสำคัญต่อสังคมโดยจำคำว่า “สำคัญดีสังคมดี” ได้จากโฆษณารีเจนซี่และเข้าใจว่าการมีสำนึกดีนั้นต้องทำตามโฆษณาคืออนุรักษ์ธรรมชาติแบบในโฆษณาที่นำเสนอธรรมชาติที่สวยงามเพื่อให้คนไทยรักและช่วยกันดูแลพบว่าเด็กทุกคนจำคำว่า “สำคัญดีสังคมดีรีเจนซี่แบรนด์ไทย” ได้แต่ไม่เข้าใจว่าข้อความนี้คือสโลแกนและโฆษณาทำให้จดจำได้ว่ารีเจนซี่เป็นสุราไทยจากสโลแกนรีเจนซี่แบรนด์ไทยซึ่งเป็นสโลแกนที่มีอิทธิพลต่อความเข้าใจของเยาวชนสูงเนื่องจากเยาวชนเข้าใจเชื่อมโยงกันกับการมีสำนึกดีและเนื้อหาโฆษณารวมทั้งความเป็นสุราไทยของรีเจนซี่

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 42 นางไอ่คำ ในปฏิทินของรีเจนซี่ แบรนด์ไทย

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่ปรากฏในโฆษณาและปฏิทินของรีเจนซี่แบรนด์ไทยได้กล่าวถึง นางไอ่คำพระธิดาพญาขอม ดังนี้ “จากตำนานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ นิทานท้องถิ่นอีสาน ที่สืบทอดกันมา ตามตำนานเล่าขานสืบต่อมา มูลเหตุที่ทำให้เกิด “หนองหาน” เป็นวรรณคดีพื้นบ้าน ที่กล่าวถึงการทำบุญบังไฟ วัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ของชาวอีสาน นางไอ่คำมีสิริโฉมที่งดงามเป็นที่เลื่องลือไปในนครต่างๆ ทั้งโลกมนุษย์และโลกบาดาล จึงมีชายหนุ่มมากมายพร้อมทั้งท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพง และท้าวภังคีโอรสพญาสุทโธนาคนแห่งเมืองบาดาล ซึ่งทั้งสองได้

ผูกพันกับนางไอ่คำมาตั้งแต่อดีตชาติ ต่างช่วงชิงให้ได้เคียงคู่กับนาง แต่ทว่าทั้งสองก็ต้องพลาดหวัง เพราะแข่งขันบั้งไฟแพ้ ด้วยความรักและต้องการตัวนางไอ่คำ ท้าวพังคีได้แปลงกายเป็นกระรอกเผือก คอยติดตามนางไอ่คำ สุดท้ายถูกฆ่าตาย ทำให้พญาสุทโธนาคนผู้เป็นพ่อโกรธแค้นเข้าถล่มเมืองจ๋มไป กลายเป็นหนองน้ำใหญ่ คือ หนองหาน ในปัจจุบัน”

5.2 ผาแดงนางไอ่ในบทเพลง

เพลงไทยนั้นนับว่ามีวิวัฒนาการมาเป็นเวลายาวนานนับตั้งแต่เพลงพื้นบ้านเพลงกล่อมเด็ก เพลงเกี่ยวข้าวเพลงหมอลำหมอลำแคนเพลงบอกจนมาถึงเพลงลูกทุ่ง (กิ่งแก้ว อรรถากร, 2519) เพลงเหล่านี้ต่างมีเนื้อหาสาระและท่วงทำนองที่แตกต่างกันไปตามสภาพสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ โดยเฉพาะเพลงลูกทุ่งนั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2533) ได้มีพระราชดำรัสถึงเพลงลูกทุ่งว่า “เพลงลูกทุ่งได้บันทึกเหตุการณ์ของบ้านเมืองและสังคมไทยไว้อย่างดีเยี่ยมทุกสภาพการณ์และทุกอารมณ์ดังนั้นการฟังเพลงลูกทุ่งไม่ควรฟังเพื่อการบันเทิงเพียงอย่างเดียวแต่ควรจะต้องฟังและศึกษาพร้อมกันไปด้วย” นอกจากนี้พระองค์ยังได้พระราชนิพนธ์เพลงลูกทุ่ง “ส้มตำ” เอาไว้ด้วยซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสนพระทัยและพระปรีชาญาณของพระองค์ในด้านนี้เป็นอย่างดีในฐานะที่บทเพลงเป็นวรรณกรรมประเภทย่อยของกวีนิพนธ์ลักษณะร่วมกับวรรณกรรมโดยทั่วไปก็คือ การสื่อสารเพื่อตอบสนองความต้องการทางสุนทรียภาพดังเห็นพ้องกันว่าเนื้อหาของบทเพลงก็ไม่ได้ห่างไกลจากประสบการณ์รวมทั้งประสบการณ์ทางอารมณ์และความคิดนอกจากนี้การที่บทเพลงเป็นการสื่อสารที่ดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันซึ่งมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่โดยตลอด เนื้อหาของเพลงลูกทุ่งก็เป็นปฏิกิริยาต่อปัญหาซึ่งผูกอยู่กับสังคมร่วมสมัยไม่ต่างจากวรรณกรรมประเภทอื่นเพลงลูกทุ่งจึงเป็นช่องทางแสดงออกทางความคิดด้วยโดยทั่วไปความคิดเป็นผลผลิตในบริบททางสังคมวัฒนธรรมการทำงานวรรณศิลป์ใช้ภาษาเป็นวัสดุผู้แต่งก็ต้องใช้ภาษาร่วมกับผู้อื่นดังที่สุธา ศาสตรา (2525) กล่าวว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมเป็นการสร้างสรรค์ทางสังคมซึ่งใช้ภาษาเป็นสื่อ นี่เป็นคำจำกัดความของวรรณคดีในแง่ที่เป็นสิ่งเปิดเผยต่อสังคมและจะเป็นสังคมหนึ่งใดโดยเฉพาะ ด้วยเพราะว่าภาษาเป็นสิ่งซึ่งไม่เป็นสากลแต่ภาษาเกิดขึ้นเพราะความสามารถและความถนัดในสังคมของตนนอกจากนี้เนื้อหาในวรรณคดี[หรือวรรณกรรม]และสัญลักษณ์ที่ใช้ก็เกี่ยวข้องกับแต่ละสังคมโดยตรงในประเด็นนี้วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (2541) อภิปรายไว้ว่า “วรรณคดีไม่ใช่การแสดงออก (expression) เท่านั้นเป็นการติดต่อ (communication) ด้วย” ในแง่ภาษาเพราะเหตุที่กวีตกอยู่ใต้อำนาจของสังคมกวีจึง “ต้องใช้ภาษาเดียวกับที่สังคมใช้จะพูดพลิกแพลงไปอย่างไรก็ตามแต่ใจตนนึกไม่ได้” อย่างไรก็ตามการเพ่งเล็งแต่อิทธิพลของสังคมก็อาจจะทำให้ความสนใจในอัจฉริยภาพของผู้สร้างลดลง (เจตนา นาควัชระ, 2549) และขัดกับธรรมชาติของวรรณคดีที่เป็นงานสร้างสรรค์อย่างหนึ่งเมื่อพิจารณาว่าวรรณคดีสร้างขึ้นจากทัศนะของผู้แต่งแนวปรัชญาของผู้แต่งเป็นสิ่งกำกับการสร้าง

งาน (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2541) แม้ได้รับอิทธิพลจากสังคมผู้แต่งก็มีสิทธิ์เลือกรับและปฏิเสธความคิดของสังคมหนึ่งสังคมก็เป็นสิ่งซับซ้อนบุคคลอาจจะรับอิทธิพลต่างกันจากสังคมเช่นกวีบางคนที่ มีรากวัฒนธรรมชนบทก็อาจจะเชิดชูคุณค่าของชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติเพราะความผูกพันกับ ความหลังโดยทั่วไปแล้วผู้สร้างงานที่สื่อความหมายแก่ผู้รับที่อยู่นอกบริบทการแต่งได้มักจะเป็นผู้มีวุฒิ ภาวะเป็นอย่างสูงดังมีการศึกษาว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นผู้มีวุฒิภาวะสูงมี ลักษณะ “sophisticated” หรือ “มีความรู้จักชีวิตมีความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์มีความรู้ทัน สังคมรู้ทันโลกอีกทั้งเข้าใจด้วยว่าความมองดูโลกอย่างไม่เอาจริงเอาจังเกินไป,,มีอารมณ์ขันไปด้วยใน ตัว” (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2539) พระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องสังข์ทองเป็นข้อบ่งชี้ว่าทรง รู้จักชีวิตทั้งด้านความสุขความเศร้าความสัมพันธ์ของพระสังข์กับนางพันธุรัตมีแง่มุมที่น่าพิจารณานาง พันธุรัตได้พิสูจน์ความรักอันยิ่งใหญ่ด้วยการเขียนมนตร์เรียกเนื้อเรียกปลาอันเป็นสิ่งมีค่าที่สุดให้ทั้งที่รู้ ว่าพระสังข์หมดความเชื่อถือและกลัวจนเรียกไม่ยอมมาหาพอเห็นนางพันธุรัตตายด้วยความเสียใจพระ สังข์ก็ลืมนความกลัวลงมากอดศพร้องไห้และแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งโดยไม่คิดว่ายักษ์ที่ติดตามมา จะทำร้ายนี่คือความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2539) ภูมิหลังของผู้แต่งมี ความสำคัญในด้านที่ให้ความเข้าใจเนื้อหาทางความคิดกวีร่วมสมัยเช่นศักดิ์สิริมีสมสืบอาศัยราก วัฒนธรรมชนบทสื่อความคิดหลักในรวมบทกวีนิพนธ์ชุดมือนั้นสีขาวซึ่งบ่งชี้ถึงความตระหนักในคุณค่า ของชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติลักษณะเด่นด้านเนื้อหาของมือนั้นสีขาวคือการแสดงสิ่งสำคัญในชีวิต ที่สังคมสมัยใหม่มองข้ามไปนั่นคือจินตนาการความรักและปัญญาซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในโลกของ เด็กและวิถีชีวิตชนบท (วรรณนะ หนูหมื่น, 2545) เมื่อวิเคราะห์บางบทเห็นได้ว่ากวีแฝงการวิจารณ์ ชีวิตและสังคมไว้ด้วยใน “รถด่วน” (36-37) เด็กๆ เล่นจับแอมต่อกันอย่างกระชับมันเป็นขบวนรถไฟมี อีกสองคนประสานมือเป็นอุโมงค์ให้ลอดและทำอุโมงค์พังกั้นคนใดคนหนึ่งไว้เป็นผลให้ “ตอนถูกจับ สนุกกันจิ้งหิวเราะกันเจี๊ยว” เมื่อผู้ใหญ่เข้ามาาร่วมเล่นกับเด็กกวีเน้นภาพมือและแอมผู้ใหญ่กับเด็กๆ ที่มี ความแตกต่างกลมกลืนผู้อ่านอาจคิดต่อไปได้ว่าผู้ใหญ่ที่ร่วมเล่นกับเด็กเป็นผู้ใหญ่ที่มีหัวใจให้เด็กคือให้ ความสำคัญและเห็นคุณค่าของเด็กแม้จะมีความต่างกับเด็กแต่การร่วมเล่นก็ช่วยสร้างมิตรภาพและ ความอบอุ่นแก่เด็กได้เพียงแต่ว่าจะมีผู้ใหญ่สักกี่คนที่เป็นอย่างนี้,,เมื่อเชื่อมโยงกับบริบทสังคมมือผีหรือ มือแห่งหายนะและรถไฟที่ด่วนตะบึงไปจนไม่มีเวลาให้เด็กก็คือสัญลักษณ์ของโลกสมัยใหม่ที่เน้นวัตถุ นิยมและรุกร้าไปในทุกแห่งต่างจากชีวิตที่พอเพียงในวิถีชีวิตของคนชนบทซึ่งให้ความสำคัญกับ คุณธรรมมากกว่าความสำเร็จของการครอบครองดังใน “ซอญกึ่ง” (44-45) ศักดิ์สิริแสดงการหาเลี้ยงชีพของคนชนบทที่ไม่มุ่งทำลายจนเกินจำเป็นเห็นได้ว่าคนชนบทคนหนึ่งเลือกจะไม่ซอญกึ่งผอยไปเป็น อาหารเพราะชื่นชมในความงดงามของฝูงกึ่งผอยซึ่งกำลังเคลื่อนที่แหวกกระแสธารกับเพื่อนรำ ท่ามกลางละอองน้ำเรื่อรองการเลือกที่จะไม่ทำลายความงามในธรรมชาติจึงเป็นการเลือกรับความ

สุนทรีย์ทางอารมณ์ของคนที่ดำเนินชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติและเห็นคุณค่าหรือความงามของความสำเร็จในธรรมชาติมากกว่ามุ่งสนองผลประโยชน์ของตนเอง (วรรณนะ หนูหมื่น, 2545)

วรรณคดีแต่ละยุคแม้ว่ามีลักษณะเฉพาะที่ผันแปรตามปัจจัยภายนอกตัวงานเช่นสภาวะทางสังคมที่กำหนดและความต้องการในชีวิตก็ยังคงมีความหมายบางอย่างที่ไม่ขึ้นกับบริบทนั้นคือประสบการณ์ร่วมของมนุษย์ความคิดที่ประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อหาอาจจะมีที่มาจากมรดกทางวัฒนธรรมต่างจากอารมณ์ความรู้สึกความคิดเป็นเรื่องของวัฒนธรรมที่ได้กลั่นกรองสืบต่อกันมาหลายช่วงเวลาในสังคมหรืออาจจะสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่เพื่อให้เหมาะกับวิถีชีวิตซึ่งเปลี่ยนแปลงไปส่วนอารมณ์เป็นเรื่องธรรมชาติของจิตใจอันอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นสากลหรือเป็นลักษณะร่วมของมนุษย์ไม่ว่ากลุ่มใดสมัยใดเช่นเราจะห้ามไม่ให้หวาดกลัวเคราะห์โรคภัยไข้เจ็บแค้นชื่นชม ฯลฯ ไม่ได้ (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2546) ในวรรณกรรมร่วมสมัยเช่นเรื่องสั้นแนวทดลองของวินทร์ เลียววาริณความโดดเด่นในด้านรูปแบบที่แปลกใหม่มีคุณค่าที่กระตุ้นให้ผู้รับเอาใจใส่ต่อปัญหาและคุณค่าของชีวิตจึงกล่าวได้ว่ารวมเรื่องสั้นอาเพศก่าสรวล “สะท้อนความจริงเหนือกว่าการเสนอข้อเท็จจริงเชิงประนัย” ทักษะของผู้แต่งประการสำคัญคือความเลวร้ายทั้งหลายเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นบนพื้นฐานของความโลภหลงอันนำไปสู่การประทุษร้ายหรือสร้างความเสียหายความโลภหลงดังกล่าวเป็นทั้งของปัจเจกบุคคลและขยายเป็นค่านิยมของสังคมที่ครอบงำจนยากจะปลดปล่อยการตรวจสอบให้รู้แน่ว่าจะอะไรเป็นคุณค่าที่แท้จริงที่ควรยึดถือคือ ทางออกที่แฝงอยู่ในเรื่องที่แสดงปัญหานั้นเอง (สุภาวดี พลชนะ, 2548)

5.2.1 บทเพลงที่มีเนื้อหากล่าวถึงเรื่องผาแดงนางไอ่ทั้งเพลง เช่น

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 43 เพลงหนองหานนางไอ่

1. เพลงหนองหานนางไฉ่

ศิลปิน : พรศักดิ์ ส่องแสง

ตามตำนานหนองหานบ้านนางไฉ่

ถกกันมาว่ากันไปไม่แน่นอน

บางคนว่ากุมภวาเมืองอุดร

หนองสกลนครเปลี่ยนตอโนง

ตามหลักฐานชัดเจนเห็นกับตา

คือหนองหานกุมภวาน่าเชื่อได้

มีห้วยหนองคลองฐานบ้านเรียงราย

จะเล่าไปให้ฟังตั้งเห็นมา

บัดนี้...ถกเถียงกันตันไปหน้า

คือหนองหานกุมภวา นาคาคันบ้านนางไฉ่

หลักฐานมีเลาะจ่าย ยายล้อมดอกหอมน้อย

บ้านพันดอนนำช่อง หม่อมนางไฉ่ไปกับผิว

ผิวบักสามคาตม ดอกกลมโพ้นได้โยนซ้อง

กลายเป็นคลองเป็นห้วย โบราณผิดพาว่า

ห้วยสามพาดนั้นหนา คือทางม้าเป็นพะยอม

ห้วยปองสือเตอพี่น้อง หม่อมนางไฉ่ได้โยนกอง

กลายเป็นคลองไหลลง ดอกทงหนองหานกว้าง

ปางนาคามากัน ดอกตันทางบให้ท่อง

หนองข่อยกางเพินซ้อง พองหนองแหวนเตอเพินเว้า

เอาแหวนถ่มอยู่ครึ่งทาง หลักฐานอ้างอิงชัดเจน

เห็นแล้วไป,,ไปนำเตอ

เออ,,เออ,,เออ,,โอ,,นั่นเตอ

อยากรู้อยากเห็นไว้เป็นบุญตา ไปกุมภวาเพื่อพิสูจน์หลักฐาน

อยู่กลางธาราบ้านเรียงวิไล ตอนแคว้นนั้นใจไม่ลุ่มจุ่มธาร

เพราะว่าแม่หม้าย เขาไม่ให้กินกระรอก

นาคาแยกออกไปรังควาน ส่วนนายธนูอยู่บ้านกงพาน

กระรอกตายวายปราณ ตกม้าตุ้มตามตำนาน

เว้าข้ามบทข้ามวัน บัดลิมบ่อนบ้านคอนสาย

นายธนู่อเลี้ยง ดอกเพ็งตายหมายเป้า

เอาโตตายบ่หมายเลี้ยง ให้จำเจี้ยงบ่เลี้ยงลำ

สายธนูเลยขาดชำ

บ้านสง้อยงำปูอยู่เลาะฝั่งดอกพินซ่อน

บ้านทันดอนทางแข่งไอ้เซียงแหวกระรอกดอน

เลยเป็นดอนเช่นไหว้ป่วยไ้ก่อนซีโค

หอดอนหยั่งจื่อไว้คือโพดใหญ่พญาขอม

จอมใจเมืองพีตาได้ไหว้สาขามาทำน

ทุกสามปีมาโฮมฮั่นหนองหานกระรอกดอน

เมืองสกลนครหนองเวียนวอนดอกพิน้อง

ไ้อัยหนองพีจั่งเหม่น้อพ้อนเหมพีศรีเมืองเอย

โอ้,,โอ้,,โอ้,,โอ้,,

โอ.,โอ.,โอ.,โอ.,,นั่นเด้อ

2. เพลงผาแดงแย่งรัก

ศิลปิน: พรศักดิ์ส่องแสง

สาขายายหลายหลากมากมีเรื่อง

กล่าวถึงเมืองบาดาล,,โบราณซี

นาคมีลูกนามว่าท้าวกังคี

ชาติก่อนนี้เป็นผัวเมียกับไ้อ่คำ

เกิดชาตินี้มีกรรม,,นำบันดล

ไ้อ่เป็นคนกุศลสร้างร่างสวยงาม

อยากจะเห็นเมียเก่าเฝ้าติดตาม

แต่จะทำอย่างไรจะได้เจอ

เลยแปลงร่างเป็นกระรอก

ออกจากบ้านบริวารพร้อมพรั่งตั้งเสนอ

อยากเห็นหน้านางไ้อ้ใจละเมอ

เมื่อได้เจอก็สนใจ,,ไฉไลจั่ง

นางไ้อ้เห็นกระรอกน้อยพลอยชื่นใจ

สั่งเสนาจับให้,,ได้รับพลัง

แต่ก็ไม่สมปรารถที่วาดวาง

ก็เลยสั่งจับตาย,,จึงได้การ

พูน บอกล้อ ชิว

นางไฉ่อวยเฟี้ยซ็อน
 หลังบั๊กสามจ้ำบั๊กใหญ่
 ท้าวกังคิเป็นผัว
 ผาแดงชูผู้ใด,,,เลยไปจ้อย
 ออย,,,บ่คีนละเต็งเอย,,,
 โอ,,,โอ,,,โอ,,,เต็ง
 ตายเป็นผีมีวิญญาณ
 ยังผลาญพลา
 ยังเช่นฆ่าแย่งชิง,,,มิ่งสมร
 จนพระอินทร์ลงมาห้าม
 ให้หยุดก่อนฟังอุทธธณฎีกา
 อย่าลงแรง
 ผู้ที่เป็นผัวนาง,,,ปางก่อนนี้
 คือกังคีรู้ไหม,,,ไซ้ผาแดง
 ขอให้เลิกเช่นฆ่า,,,พันรันแทง
 เรื่องผาแดงแย่งรัก
 พักจบลง,,,

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 44 เพลงผาแดงนางไฉ่

ตำนานผาแดงนางไอ่

ศิลปิน: สัจจาใจบุญ

3. เพลงธิดาพระยาขอม

เออ.,โอ.,,

ด้วยคำนี้ถึงตำนานหนองหานน้อย

จึงเรียงถ้อยร้อยกลอนอักษรศรี

เป็นเรื่องราวในวรรณคดีเอ้อ.,เออ

ซึ่งเป็นที่เล่าขานกันนานมา

ยังมีเมืองเมืองหนึ่งซึ่งก่อนเก่า

อันมีเจ้าพระยาขอม

ครองเมืองนามมีชื่อเมืองว่า

เอกษะธิดามีธิดาหนึ่งองค์ทรงโสภี

แตกเนื้อสาวเจ้างามกสศสวยยิ่ง

สมเป็นมิ่งแห่งเมืองอันเรืองศรี

เสียงเลื่องลือระบือยังต่างธานี

นามนั้นมีบอกไว้ว่าไอ่คำ

อันโอรสเจ้าผาโพงทรงสง่า

มีนามว่าผาแดงแต่งคมขำ

เมื่อทราบข่าวเล่าลือชื่อไอ่คำ

ก็ถล่ำใจรักปักในทรวง

จึงวางแผนผูกไมตรีที่มั่นเหมาะ

หาจำเพาะผ้าเนื้องามตามวังหลวง

พร้อมแก้วแหวนเงินทองของทั้งปวง

ทหารหลวงรีบฝากให้ด้วยไมตรี

มหาดเล็กยังบรรยายถึงชายชาติรี

เอ้อเออ.,เออ,,,

มหาดเล็กยังบรรยายถึงชายชาติ

ว่าสังวาสสง่าองค์พระทรงศรี

ทั้งอาจองทรงผิงผายชายชาติรี

ทั่วธานีก็ลือองค์ว่าทรงงาม

พูน บัณฑิต ชีวะ

นางไอ่คำแสนดีใจได้ทราบข่าว
 รู้เรื่องราวของผาแดงจึงแก้งถาม
 กิจอันใดหรือมีเหตุนอกเขตคาม
 จึงไม่ตามเข้ามาถึงซึ่งในวัง
 เจ้าผาแดงดีใจเหมือนได้เพชร
 รีบเสด็จสู่ธานีทร์สิ้นสงสัย
 รีบเข้าหานางไอ่คำด้วยเร็วไว
 ทั้งสองได้ชูขึ้นรีนภิรมย์
 ส่วนภักดิ์โอรสสุทโธนาค
 เอ้อเออ,,,เออ,,,
 ส่วนภักดิ์โอรสสุทโธนาค
 ก็คิดอยากได้เป็นคู่มาสู่สม
 ด้วยบุพเพแต่ปางเก่าเพียงเฝ้าชม
 ได้ภิรมย์เพราะประหลาด
 เออ,,,จึงพลาดไป

4. เพลงชาติปางก่อน

ควาเมื่อชาติก่อนก็
 พังศรีได้เที่ยวท่อง
 ขอทานชาวพี่น้อง
 เห็นไ้บ้านกะควัขอ
 ได้นอ,,,
 จนได้ไปพบเพื่อ
 เอือนพี่น้องเศรษฐี
 เห็นนั่นมีใจรักให้พักเช่า
 แม่นเนายังเออ,,,
 ด้วยพังศรีเป็นคนใ้ในชาติก่อน
 เทียวเร่ร้อนขอทานบ้านไหนๆ
 พอถึงบ้านเศรษฐีมีน้ำใจ
 ขออาศัยพักนอนผ่อนกาย
 ตื่นแต่เช้ารีบช่วยงานขยันยิ่ง

พูน บุญเกิด ชีวะ

ทำทุกสิ่งที่เป็นงานบ้านเศรษฐกิจ
 แม่เหน็ดเหนื่อยก็ไม่ท้อขอแรงมี
 จนเศรษฐกิจใครให้อยู่เรือน
 ยกลูกสาวให้เป็นเมียเมื่อเห็นว่า
 ช่วยงานมาอย่างตั้งใจใครจะเหมือน
 เขาก็รีบรับไว้ไม่แซ่เขื่อน
 ได้ร่วมเรือนเหมือนร่วมรักสมัครปอง
 เป็นผัวน้องผัวน้องสมปองเอานี่
 พ่อเศรษฐกิจเห็นได้เห็นได้เห็นได้ยอมให้ฮ่วมกัน
 ซาดีก่อนนั้นนางไอ่พังคี่
 เป็นสามีภรรยา
 เพิ่งพาเฮือนน้อง
 วันเดือนปีผ่านไปเร็วไวยิ่ง
 เจ้าหนุ่มหนึ่งไม่สมสู่เป็นคู่สอง
 พรณินบัตติขัดสีผิวตามครรลอง
 จึงไม่ข้องเกี่ยวให้เป็นไรมี
 มาครั้งหนึ่งคิดถึงซึ่งบ้านเก่า
 พังคี่เจ้าจึงชวนน้องประคองศรี
 กลับไปเยี่ยมบ้านเกิดเกิดคนดี
 มีมิตรมีจะได้เห็นเป็นบุญตา
 ท่านเศรษฐกิจเร่งรัดจัดของฝาก
 เอาไว้กินยามยากนะลูกหนา
 เสร็จธุระแล้วให้รีบกลับบ้านมา
 พ่อหวังหาเพราะพันผูกลูกจงตรง
 ถึงคราวน้องยองแยงนำพินำพี่ผู้นำพี่
 ผัวกะมีแต่จ้าวไวฟ้าดุงไป
 นางจิ้งได้จ้าวแล่นนำผัว
 อ้ายบ่หัวซาเลย
 เคราะห์เอียน้อเวรเอ้ย,,,

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 45 เพลงดอนสวรรค์หนองหารหล่ม

5. เพลง "ดอนสวรรค์หนองหารหล่ม"

ศิลปิน : ปรีชา โพลล์

ที่หนองน้ำแห่งนี้เป็นที่สงวนทรัพยากร
 ลาวเขมรจีนมอญสยามญวนล้วนเคยพักอาศัย
 มาแต่ประวัติศาสตร์ียดแดนจนเป็นแผ่นดินไทย
 รุ่งปุ่ย่ำตายายหลายทอดชอดมหลายชั่วคน
 เป็นหนองน้ำโบราณผันกาลผ่านมามากก็กลับ
 แก่งเกาะดอนสวรรค์ตำนานเล่าขานนานตน
 ดอนแผ่นดินแม่หม้ายปลอดภัยผ่านเรื่องร้ายป้ายปน
 ผืนแผ่นดินยุบหล่นรอบดอนตอนหนองหารหล่มไหล
 ดอนสวรรค์โบราณ,,เป็นสถานเตือนจิต
 ละความคิดเปียดเบียน,,,,,กรรมกงเกวียนเวียนว้าย
 มีพระยาพังคี่,,มีผาแดงนางไอ่
 ยุบแผ่นดินผืนกลายเป็น,,,,,,หล่มน้ำไหลนองเนา
 หมู่เกาะดอนสวรรค์สถานดงเรือกแม่หม้าย
 บ่มีไผแบ่งให้บ่ได้ร่วมกินเนื้อกระรอกขาว
 จึงปลอดภัยพ้นน้ำหนองหารหล่มบ่ก้มเกี่ยวเอา
 คงเกาะดอนว่างเปล่าทรัพย์สินเราเหล่าลูกหลานไทสกล

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 46 เพลงหนองหารนรินทร์

6. เพลง หนองหารนรินทร์

ศิลปิน : ปรีชาโพธิ์ค

ไอ้ความงามยามตะวันรอนมาพักผ่อนที่ริมหนองหาร
 สวนหลวงสระน้ำงามตระการ
 สาดแสงทองเรืองรองสายตาโพ้นขอบฟ้าเห็นดอนสวรรค์
 ตำนานผาแดงนางไอ่ปราปร่า
 หยุดพักลงตรงสระพังทองณริมหนองหารตระการเรือง
 ชาวเมืองสุขนักพักผ่อนกายา
 ออกกำลังกายบริหารพาลูกหลานให้อาหารปลา
 แผ่นฟ้าแผ่นดินถิ่นเรืองรอง
 มือดีมีหลายคู่ครองเวียนแวะชอกริมฝั่งหนองหาร
 ผาแดงนางไอ่สมัยโบราณเป็นตำนานสืบสานเล่ามา
 มีพรากหวังสมหวังครองคู่มีชื่นชูมีร้างรา
 มีถ้อยมันมีคำสัญญา,,มีน้ำตา, ที่ริมหนองหาร
 ไอ้แสงงามยามตะวันรอนเห็นสะท้อนระริบระยับงาม
 แลตามเงาฉายให้ชื่นบาน
 ให้นักครูจวนจิตคะนึ่งถึงแผ่นดินหลมจมนบาดาล
 ชื่อหนองหารสถานผูกพันนรินทร์

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 47 เพลง "ผาแดงนางไอ่"

7. เพลง "ผาแดงนางไอ่"

ศิลปิน: เฉลิมพลมาลาคำ

จะกล่าวกำบ่าวผาแดงฮักอ้ายแสงอ้าคะนิงนำน้อง
 นั่งในห้องจะผัดจะปงจีบคำคิดอ้อล้ำนำแก้วไ่อนาง
 ซิดขึ้นม้าบักสามแล่นสำๆกะจิงว่านำถามถึงกะทุ่งนาแก้วบางกะทุ่งนาเจ้าแก้วบาง
 เห็นขอนแก่นทางฝอยเตือละดาขั่นขอนแก่นก่ายกัน
 อัจจรรยัแท้มีขอนแก่นทุ่งผู้มาแต่พี่ขอนแก่นบ่อมี
 บาบ่าวทำวประหลาดต่างในใจพบบักสามเลยไปถึงทุ่งนาแก้ว
 มาถึงแล้วกะตั้งดีถักกลิ้งจักแมนหอมอกเอ้าถักขั่นกลิ้งไต่
 ถามไ่อน้องเนืออูนคนงามหอมอิหยังน้องนาง
 มาช่างหอมเอ้าฮ้ายมาช่างหอมน้อเอ้าฮ้าย
 * นางไอ่ตอบผาแดงอ้ายเนือหอมหลายกะฮอกตอนตัวงาม
 พอได้ฟังคำที่เอือถามกะฮอกตอนตัวงามนั่นคือท้าวพังคี่
 นับแต่นี้เมืองบ้านสีหล่มหลวงคนทั้งปวงสีลุ่มดับชีวี
 ย้อนว่าเจ้ากินเนือพังคี่แผ่นดินนี้สีปี่มีหมองอยู่
 บากล่าวแล้วดินก็ลุ่มหลบลุงบาก็โจมเอานางขึ้นหลังม้า
 คินเมื่อห้องจะผัดจะปลงกลิ้งกินนาคก็นำพาดเกี่ยวดิงน้องแก้วลง
 นาคไต่่น้อยแก้วไอ่คินเมืองผาแดงเคืองใจคิดฮ้อคะนิงแต่นำน้องๆ

(ฮ้ำ *)

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 48 เพลงรักสะท้านหนองหานลุ่ม - ดวงมรกต

8. เพลงรักสะท้านหนองหานลุ่ม

ศิลปิน : ดวงมรกต

เอาฮันนี่

จ๊กก่าวก้าปางก่อนผาแดง

ใจแพงฮักไ่ค่านำจ้อ

พานั่งห้อยเหาะเหินเอ็นสั่ง

หนองหานบ้านลุ่มจมนพื้นที่

ด้วยเหตุที่น้องพี่ชาวเมือง

จีตานครเสพสมยังเนื้อ

กั้งคี่ท้าวในกายกระรอก

บ้านเมืองจ่งลุ่มจมนมิตหาย

น้องและอ้ายเทิงไ่ผาแดง

มีกรรมตามแสง

โศกศัลย์วันนี้

,ด้วยท้าวกั้งคี่เคยมือดีตกาล

เคยมีสัมพันธ์

คู่ครองกับน้องนางไ่

แต่มาชาตินี้

กั้งคี่ไม่สมตั้งใจ

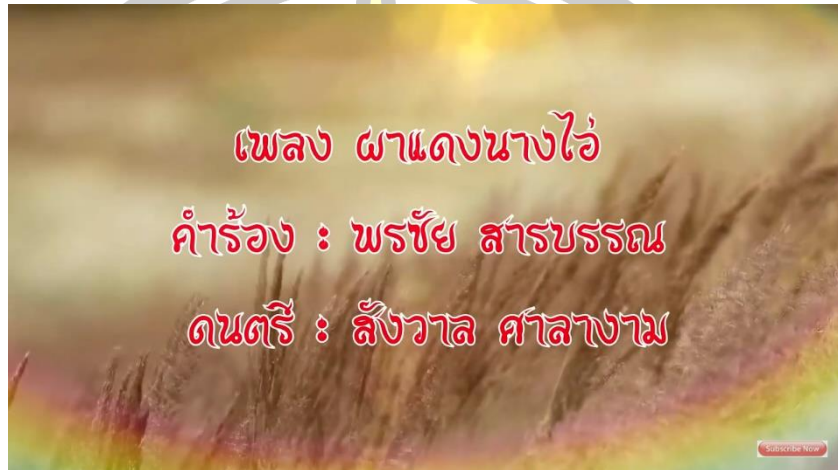
จึงมีเภทภัย

พหุบัน ปณฺฑิตโต ชีวะ

ให้บ้านเมืองได้ลุ่มจมน
 ,แปลงเป็นกระรอก
 มาหลอกให้นางไอ่หลง
 แต่ต้องโดนปลง
 ซิพวยให้ตายเสียก่อน
 จึงอธิษฐานให้ชาวชิตานคร
 ใครกินกระรอก
 ขอให้มือนม้วยมรณ์
 ชิตานคร
 จึงลุ่มจมนเป็นหนองหาน
 ,นี่คือความรักครั้งในอดีต
 กลับมาเป็นพิษ
 เป็นภัยตั้งไฟเผาผลาญ
 ผาแดงนางไอ่
 พังคีถึงที่ไร่วาราน
 เหลือเพียงตำนาน
 เรื่องเศร้าเล่าให้กันฟัง
 ละบัดนี้,,,
 ส่วนว่าผาแดงท้าว
 ไปเกิดบนสวรรค์
 เป็นผู้มือธิฤทธิ
 ควบคุมดอกฝนฟ้า
 ให้ตกมาตามต้อง
 ตามที่ตคองฤดูเก่า
 ชุมพี่น้องไทยเฮา
 จึงได้ตกแต่งเต็ม
 บั้งไฟขึ้นน้สงแถน
 บวงสรวงเตือ
 เออ.,,เอย

นี่คือตำนานกล่าวขานกันไว้
 ผาแดงนางไอ่เป็นอนุสรณ์

เรื่องรักสามเส้า
 เล่าเป็นบทกลอน
 ที่ตานคร
 คือหนองหานบ้านสกลา

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 49 เพลงผาแดงนางไอ่

9. เพลงผาแดงนางไอ่

ศิลปิน : พรภิริดี- วัฒนศิริวัฒนสาทรน้อยเพชรบ้านแพง

ผาแดง : ใจฮักของอ้ายบอบช้ำย่อนไอ่ค่านันทำลาย เมืองลุ่มดืบสูญหาย เจ้ากับอ้ายเลยบ่ได้ฮ่วมกัน

นางไอ่: ฮื้ออยู่ว่าน้องบตี เป็นผู้ที่ทำลายความฝัน เฮ็ดให้ฟ้าดินลงทณฑ์ กิดกักความฮักสองเฮา

ผาแดง : อ้ายว่าคงเป็นบาปกรรม ที่มันนำมาจับมาจ้อง แมนว่าได้ปลัดพรากน้อง

แต่ใจอ้ายกะฮักคือเก่า

นางไอ่: นางปลื้มดอกอ้ายจำ ที่ผ่านมาสัญญาฮักเฮา ตำนานฮักอันแสนเศร้า สองเฮาได้แยกทางกัน

ผาแดง : ไอ่ค้ำเอ๊ยไอ่ค้ำน้อง ให้เจ้าไปครองอ้ายบนสวรรค์

นางไอ่: ผาแดงเอ๊ย ผาแดงอ้าย ฮักบ่สลายแม่ตายจากกัน

ผาแดง : ไอ่ค้ำเอ๊ยไอ่ค้ำหล้า ฮักเจ้าสำฟ้าแต่ต้องมาจาบัน

นางไอ่: อ้ายผาแดง อ้ายอย่าได้โศกศัลย์ สิถ้าพ้อกันกับอ้ายทุกชาติไป

ผาแดง : ชาตินี้ที่ฮักต้องช้ำ ย่อนไอ่ค้ำฆ่ากระฮอกตอน

นางไอ่: กะย่อนว่าในชาติก่อน กะฮอกตอนทำให้ช้ำใจ

ผาแดง : ไปดีเดื่อน้อง อ้ายสิครองพ้อกันชาติใหม่

นางไอ่ : บัวชาติหน้าชาติได้ ผู้ชายในใจคืออ้ายผาแดง
 ผาแดง : บัวชาติหน้าชาติได้ ผู้ชายในใจคือน้องไอ่คำ
 ผาแดงและนางไอ่ : บัวภาพหน้าภาพได้ ขอให้สองใจเขาได้พบกัน,,

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 50 เพลงน้ำตาฟ้า

10. เพลงน้ำตาฟ้า
 ศิลปิน: แต้มสี อนุทัย

ไอ่คำเอ๊ย,,,คนงามๆจั่งเจ้าหัวใจขางมาด่าบ่หลู่โดนน้องคำสั่งประหารโต้อ้ายก่อนสิตายขอ
 จองจำเอาไว้แมนชาตินี้ชาติได้เจ้าฮักไผ่กะตามขางขอให้ฮักเจ้าฮ่างอย่ามิได้ฮวมกันไอ่คำเอ๊ยไอ่คำเอ๊ย
 ,, ,, ,, ,, บู้เฮตุผล,,, ว่าคนเป็นหยังใจดำ,,, ,, ,, ,, บู้เฮตุผลว่าคนเป็นหยังใจดำบ่เคยเว้าหยังจักคำให้เจ็บซ้ำ
 น้ำใจคนงามอ้ายผิตหมองไต่ชั่วหมองไต่บอกแนขอถามแค่แอบชื่นชมความงามอ้ายผิตหลายสิ้นบ้อเจ้า
 สูงศักดิ์หน้าจะมีจิตใจเมตตาชาติก่อนแค้นเคืองหยังมาจั่งสั่งฆ่าอ้ายได้ลงคอเสียงแสงแอบฮักมาเสียใจ
 คักแท่น้ำตาฟ้าฟ้าไหลคอเจ้านั้นน้องหัวใจซังดำ ** ฆ่าอ้ายเฮ็ดหยังอ้ายผิตอียังเว้าให้ฟัง,,,แนมาขาง
 ใจโหดคักแท่นคนงามคือน้องไอ่คำหรือเห็นว่าอ้ายเป็นเพียงแค่สัตว์ชั้นต่ำสิฆ่าสิเหยียบสิย่ำสิเฮ็ดจั่งไต่กะ
 ได้ *บู้เฮ็ดเหตุผลของคนงามใจร้ายก่อนที่จะชาติใจตายน้ำตาฟ้าฟ้ารินไหลไอ่เอ๊ยไอ่คำ,,,อ้ายขอ
 สาบแข่งลงไปชาตินี้หรือว่าชาติได้เจ้าฮักชายใดหาพรากรากจากกันบ่ว่าชาติหน้าชาติได้เจ้าฮักชายใดให้
 ตาย,,,จากกัน (ซ้ำ** / *)

5.2.2 บทเพลงที่มีเนื้อหากล่าวถึงเรื่องผาแดงนางไอ่บางตอนเช่น

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 51 เพลงหนองหารวิมานร้าง

1. เพลง : หนองหารวิมานร้าง

ศิลปิน : หยาด นภาลัย

„หนองหารแห่งนี้

เคยมีนิทานกล่าวไว้

เรื่องราวของผาแดงนางไอ่

ตราไว้เป็นรอยซากหนอง

ก่อนนี้ธารใสเย็นเจิ่งนอง

ทิวทุ่งทองสวยงามเหลือที่

อุดมดี พืชผล ปู ปลา

หนองนั้นบัดนี้ บ่มี

น้องนางคู่ขวัญ

จึงแห้งแล้งโคลนตรมตื้นตัน

มันเหมือนใจชายบ้านนา

ที่ฝืนคอยน้องมาเนิ่นช้า

จนท้องนาหญ้าคารกเคลื่อน

จนเสาเอือนน้องเจ้าผู้ไป

นางลี้มถิ่นที่เคยสำราญ

เมินคำสาบาน., ที่งาน

พระธาตุ หรือไร
 ทิ้งงานแข่งเรือ เปื่อแล้ว
 งานแข่ง บั้งไฟ
 ทิ้งจอบ ทิ้งควายคั่นไถ
 หนีตามชายกรุงเทพฯ ไปแล้ว
 หนองหารเรียกหา
 แก้วตาน้องอ้ายอยู่ใส
 แม่ของน้องเป็นนอนเป็นไข
 บ่ มีไผ่คอยสืบแนว
 อย่าคิดเดินเหินไปนอกแถว
 สิ้นเสียแล้วหญิงงามบ้านป่า
 ชายบ้านนาเขาเฝ้าห้วงนาง
 ...หนองหารเรียกหา
 แก้วตาน้องอ้าย อยู่ใส
 แม่ของน้องเป็นนอนเป็นไข
 บ่ มีไผ่คอยสืบแนว
 อย่าคิดเดินเหินไปนอกแถว
 สิ้นเสียแล้วหญิงงามบ้านป่า
 ชายบ้านนาเขาเฝ้า...
 ห้วง...นาง

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 52 เพลงหนองหานตะวันรอน

2. เพลงหนองหานตะวันรอน

ศิลปิน : อรวี สัจจานนท์

ไอ้ละเนื้อ โอ โอ ไอ้ ละเนื้อ

ผู้สาวภูไท ไซ้มีแต่ที่เรณู

ได้อีกแล้วพี่ได้ฮู้ คือสาวภูไทสกลนคร

ครั้นไปเที่ยวงานพระธาตุเชิงชุม

ได้พบบังอร

เหมือนเคยร่วมบุญปางก่อน

ที่สุดชอบฟ้าก็มาพบพาน

แดดอัศตงค้ำลงที่ฝั่งหนองหาร

เฮาสองเคยเที่ยวด้วยกัน

มนต์ฮักสายัญห้สวาทวาทวาม

สายลมโชยซิวทิวสนลิว

โอนสอดเสียงกังวาน

เหมือนเสียงใจเฮาสาบาน

ให้หนองหารได้เป็นสักขี

ไอ้ละเนื้อ หัวใจตั้งเหมือนตองมนต์

ท้าวผาแดงและนางไอล

ให้เจอน้อง ณ แดนแห่งนี้

วอนจ้าวช่วยคุ้มฮักยังยืน

อย่าได้หน่ายหนี

เหมือนนิยายมีอยู่คู่หนองหาร

คนขานกล่าวชม

แดดอ่อนครกใดหัวใจพี่สิ้นสะท้าน

คิดถึงเคยฮักผูกพัน

คิดถึงหนองหารที่เคยรื่นรมณ์

ความหลังฝั่งหนอง

ที่เคยประคองนวลน้องแนบชม

หัวใจยังครางระงม

ไอ้แม่สาวสกลที่รัก,,

พูน ปณิธาน ชีวะ

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 53 เพลง "บุญบังไฟ" อุไรพวยวงศ์

3. เพลง "บุญบังไฟ"

ศิลปินอุไรพวยวงศ์

เอ้าฮันนี่บุญบังไฟตอนนี้แดนคนโก้อยู่เมืองยโสมาเด้อม่วนม่วนม่วนม่วน
เบิ่งขบวนเพื่อนพ้องแข่งเอ็งามเท่กว่าไฟเมื่อนี้ไต้งานใหญ่เอาบุญไปสุ่มเฮาม่วนกันมันแท้

จูบขึ้นให้เอากันลงยองๆ

เกือกอองล่องหย่องใส่ซัดมๆ

ม่วนแท้งานบุญบังไฟๆ

ไปเฮาไปละชวนกันไปชมๆ

มีแต่ยุคเก่ามานานจรวดอีสานกล่าวขานกันมา

เริ่มจากสาวงามเขาส่าแต่ก่อนนั้นหนาชื่อว่านางไเอ่

พอให้เสี่ยงทายหาคู่ประกาศให้รู้แข่งขันบังไฟ

ข่าวดังไปหลายเจ็ดย่านผาแดงก็ฝืนอยากเห็นนางไเอ่

ภายใต้พื้นธรณีภายใต้พื้นธรณีนาคชื่อฟังคินันก็สนใจ

ถึงวันแข่งขันบังไฟถึงวันแข่งขันบังไฟทุกคนก็ไปทวนร้องไชโย

โอ้เฮาโอ้นี้เอ้าโอ้เฮาโฮ

มายโสเทียวบุญบังไฟ

ลูกชายไผสามาหล่อเอานี้

ไปบ่อพีไปเป็นลูกเขยกก

บังไฟตกันเอากันลงยอง

บังไฟแตกนี้เอากันลงตม

บั้งไฟชูแตกตายคาค้าง
 จุดหลายบั้งถวายพญาแถน
 ให้ได้แฟนงานป่านางไอ่
 พร้อมกับได้ขอฟ้าขอฝน
 ตกมาเด้อให้ฝนตกลงมา
 ม่วนแท้หนางานบุญบั้งไฟๆ
 เมื่อนี้สนุกสนานมาเอาบุญบ้านงานบุญบั้งไฟ
 ชี้เหล่าเมาอย่าเข้าใกล้ๆมาบุญบั้งไฟเมื่อนี้มาม่วน
 มาม่วนละมาม่วนมาม่วน
 เต้อ้ายเต้อเต้อเต้อลุงเต้อเต้ออ้ายเต้อเต้อเต้อลุงเต้อ
 มาเจอกันใหม่ปีหน้าจั่งค่อยมาเอากันลงหย่อง
 คักหลายเต้อพวกพี่น้องงานนี้อยู่บ่ไหว
 เต้นเข้าใส่กับหมอลำซึ่งอ่ยอ่ยอยู่เน็งม่วนกันเล่นแค้น
 บุญบั้งไฟแสนสิพาจ้าวสิพาจ้าว,,,

ที่มา : (youtube)
 ภาพประกอบที่ 54 เพลงสัจจาหญิง

เพลงสัจจาหญิง
 ศิริพรอำไพพงษ์
 พี่อีกล้องมาแต่दनนาน
 ตั้งแต่หนองหานยังบ่ทันหล่ม
 มาสร้างเว้าเอาน้ำตาลมาจ่ม
 ตั้งแต่ธาตุนมยังบ่ทันก่อ

พหุบัน ปณฺฑิต ชีเว

หวานแต่น้อหวานแต่น้อ
 หัวใจน้องมีสีห้องให้พี่เข้าครองสู่อ้อมลีเอាប់
 คับบ่เอาอย่าเว้าคือหมากส้มมอ
 คับบ่เอาอย่าเว้าคือหมากส้มมอ
 บ่แม่นเชื้อชาติอ้อยกินได้กะบ่หวาน
 พี่ฮักน้องย่องบุญบ่เทียม
 ว่าจนว่าเจียมเป็นบ่าวต่างบ้าน
 พี่อย่าย่องน้องบ่สูงคือต้นตาล
 น้องคอยถ่าคนนานอย่าซ้ำหลายเด้อ
 เด้ออายเด้อเด้ออายเด้อ
 หนาวคล้อยน้องคอยพี่มา
 ตามคำสัญญาคอยถ่าใต้ต้นเวอ
 คับบ่มีกแม่บ่ฮักกะสง่าเด้อ
 คับบ่มีกแม่บ่ฮักกะสง่าเด้อ
 เอ้อ หนุ่มรูปหล่อหล่ออ้องน้องกะแย่งหลาย
 น้องฮักพี่ตั้งแต่คนนาน
 ตั้งแต่ภูพานยังเป็นดินทราย
 น้องฮักพี่น้องลีหลายหลาย
ตั้งแต่เว้านิยายผาแดงนางไอ่
ผาแดงพี่น้องนางไอ่
 สัจจาหญิงเฮาเว้าพื้นคือ
 หินหนักหมื่นล่องน้ำกะบ่ไหล
 อันสัจจาผู้ชายนี้เป็นจิงได้
 อันสัจจาผู้ชายนี้เป็นจิงได้
 ไผมาสง่าสีใจพี่ลีสง่าเห็น

พูนุ ปณุ ทิโต ชิว

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 55 เพลงริมฝั่งหนองหาน

เพลงริมฝั่งหนองหาน

ศิลปิน: มนต์แคน แก่นคูณ

ฟ้างามยามแลงข้างทุ่งหนองหาน

อายนั่งเบิ่งฟ้า

คิดฮอดแก้วตาเจ้าไปสิเลื้อ

พระธาตุเชิงชุมถามข่าว

ภูพานบ้านเฮายังคอยเสมอ

ใจเค็มคือเกลือแท้บ่้องสาว

ฝนปรอยจากฟ้าเหมือนน้ำตาไหล

ในใจของอาย

เป็นห่วงคนไกลบ่มีข่าวคราว

น้ำหลากหนองหานฝูงปลา

ชวนกันพาลอยลงลำปาว

ตั้งใจผู้สาวที่ไปหวังหวัง

อายบ่แม่นผาแดง

บ่มีมนต์แต่งไปอ่อนไปเว้า

ให้คนลืมคราวคิดฮอดความหลัง

ย่านผู้เขี้ยวไบหม่อม

ไปหลงคำออนของคนมีดั่งค์

ย่านเขาเต็ดนางไปใส่ตั้มยา...

ฟ้างามยามแลงข้างทุ่งหนองหาน

เป็นสี่โคกโคก
 ส่งใจกับนงไปบอกคนงาม
 เจ้าสีนาวลของอ้ายคั่น
 บ่ลืมไลฮักและถ้อยคำ
 อยากให้กลับลำคิ่นทุ่งหนองหาน
อ้ายบ่แม่นผาแดง
 บ่มีมนต์แต่งไปอ่อนไปว่า
 ให้คนลืมครวาคิดฮอดความหลัง
 ย่านผู้เขี้ยวใบหม่อน
 ไปหลงคำวอนของคนมีดั่งค์
 ย่านเขาเตี้ยนางไปใส่ดัมย่ำ...
 ฟ้างามยามแลงข้างทุ่งหนองหาน
 เป็นสี่โคกโคก
 ส่งใจกับนงไปบอกคนงาม
 เจ้าสีนาวลของอ้ายคั่น
 บ่ลืมไลฮักและถ้อยคำ
 อยากให้กลับลำคิ่นทุ่งหนองหาน

5.3 ผาแดงนางไอ่ในการ์ตูนสามมิติ/การ์ตูนแอนิเมชัน

การ์ตูนเริ่มต้นที่ยุโรปประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 13 ช่วงเรนซองต์ซึ่งคำว่า“การ์ตูน” มีรากศัพท์มาจากภาษาอิตาเลียนcatoneแปลว่ากระดาษผืนใหญ่ในสมัยนั้นยังเป็งานศิลปะแบบเพรสโก้ (เป็นภาพสีน้ำมัน) โดยเฉพาะผลงานของลีโอนาร์โดดา วินชีและราฟาเอลนั้นจะมีราคาสูงมากจากนั้น การ์ตูนของแต่ละชาติแต่ละพื้นที่ก็มีการพัฒนาแตกต่างกันออกไปคือมีการเดินเรื่องกันเป็นช่องสี่เหลี่ยมและมีการใส่คำพูดของตัวการ์ตูนในแต่ละช่องด้วยหรือเรียกกันว่า“คอมิค”การ์ตูนยุโรปเริ่มต้นที่ยุโรปในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยมีการค้นพบภาพร่างของการ์ตูนของWilliam Hogarth นักวาดการ์ตูนชาวอังกฤษ ในปี 1843 นิตยสารPunch ได้ลงการ์ตูนล้อเลียนการเมืองของJohn Leech และถือว่าเป็นการ์ตูนเรื่องแรกที่ถูกตีพิมพ์ลงในหนังสืออย่างเป็นทางการซึ่งในช่วงนั้นเองการ์ตูนเสียดสีทางการเมืองเป็นที่นิยมมากในอังกฤษอีกด้วยและจากจุดเริ่มต้นนี้เองทำให้ประเทศอื่นๆอย่างเยอรมันจีนได้เริ่มตีพิมพ์หนังสือการ์ตูนลงในสื่อต่างๆ ในปี 1884 Ally Sloper's Half Holiday เป็นนิตยสารการ์ตูนเรื่องแรกที่ถูกตีพิมพ์ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 งานการ์ตูนเริ่มมีความแตกต่างจากนิยายภาพ

เรื่อยๆ ช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ในสหรัฐมีการตีพิมพ์การ์ตูนลงในหนังสือพิมพ์และรวมเล่มโดยเน้นแนวขำขันเป็นหลัก

ในปี 1929 ดินตินผจญภัยการ์ตูนแนวผจญภัยได้ถูกตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์ของเบลเยียมโดยตีพิมพ์ลงสีขำขันในขณะนั้น ส่วนการ์ตูนภาพสีเริ่มตีพิมพ์ครั้งแรกที่สหรัฐเรื่อง The Funnies จัดว่าเป็นการ์ตูนภาพสีเรื่องแรก

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 สังคมทั่วโลกเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทำให้มีผลต่องานการ์ตูนในยุคนั้นคือจะเน้นแนวซูเปอร์ฮีโร่อย่างซูเปอร์แมนเป็นต้น ปัจจุบันการ์ตูนยุโรปเริ่มมีหลากหลายแนวมากขึ้นเนื้อเรื่องมีมิติมากขึ้นรวมถึงเจาะกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่มากขึ้นและมีการให้ทุนการศึกษาในการพัฒนาการ์ตูนด้วยในปี 1980

ส่วนพัฒนาการของการ์ตูนญี่ปุ่นเริ่มมาจากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 “มังงะ” (manga) เริ่มพัฒนาให้ทันสมัยและเป็นที่ยอมรับมากขึ้นซึ่ง “มังงะ” เป็นการนำ “อูกิโยเอะ” (ภาพเขียนแบบญี่ปุ่นซึ่งเน้นความคิดและอารมณ์มากกว่าลายเส้นและรูปร่าง) กับการเขียนภาพแบบตะวันตกมารวมกันคำว่า “มังงะ” แปลว่าความไม่แน่นอนมีที่มาจากหนังสือโฮคุโซมังงะส่วนอีกเล่มหนึ่งก็คือ “จิงงะ” เป็นภาพล้อเลียนจากศิลปิน 12 ท่านซึ่งมีความใกล้เคียงกับมังงะมากที่สุด

จุดเริ่มต้นของการพัฒนานั้นมาจากการค้าขายระหว่างสหรัฐและญี่ปุ่นญี่ปุ่นในขณะนั้นต้องการที่จะพัฒนาไปสู่สังคมใหม่จึงมีการจ้างศิลปินชาวตะวันตกให้เข้ามาสอนศิลปะสไตล์ตะวันตกทั้งด้านลายเส้นสีหรือรูปร่างซึ่งเป็นส่วนที่ภาพอูกิโยเอะไม่มีมารวมกันเป็นมังงะหรือการ์ตูนญี่ปุ่นในปัจจุบันและการ์ตูนญี่ปุ่นก็เป็นที่นิยมมากขึ้นหลังจากที่รัฐบาลสั่งยกเลิกการค้าว่าบาตรสื่อต่างๆ มังงะในยุคแรกๆ จะออกไปทางนิยายภาพมากกว่าหลังจากนั้น เท็ตซึกะโอสามุ ได้พัฒนาการ์ตูนแบบญี่ปุ่นให้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวมากยิ่งขึ้นจนได้รับการขนานนามว่าปรมาจารย์แห่งการ์ตูนญี่ปุ่นและนักเขียนการ์ตูนยุคหลังๆ ก็ได้พัฒนาแนวคิดของเนื้อเรื่องไปสร้างสรรค์จนได้การ์ตูนเรื่องสนุกที่หลายคนชื่นชอบและความนิยมของการ์ตูนญี่ปุ่นก็แพร่กระจายความนิยมไปยังเอเชียยุโรปรวมถึงอเมริกามีผลทำให้การ์ตูนเรื่องใหม่ๆ ทางตะวันตกก็ได้รับอิทธิพลมาจากการ์ตูนญี่ปุ่นด้วยอย่างเช่นเรื่อง Witch เป็นต้น

พัฒนาการของการ์ตูนไทยเริ่มมาจากงานภาพวาดบนกำแพงตามวัดต่างๆ หลังจากที่ได้เริ่มพัฒนาประเทศให้เข้ากับวัฒนธรรมตะวันตกการ์ตูนไทยเริ่มมีรูปภาพประกอบเนื้อเรื่องในนิยายหรือเรียกอีกอย่างก็คือนิยายภาพโดยเฉพาะการ์ตูนการเมือง

ในปีพ.ศ. 2500 เป็นยุคเฟื่องฟูของหนังสือการ์ตูนไทยมีการตีพิมพ์รวมเล่มจากหนังสือพิมพ์และวารสารโดยมีเหม เวชกรและจุก เบี้ยวสกุลเป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นหลังจากนั้นก็มีการตีพิมพ์เป็นการ์ตูนเล่มละบาทซึ่งเป็นแนวสยองขวัญตามด้วยการ์ตูนแก๊กเน้นตลกอย่างชายหัวเราะมหาสนุกหนูจ๋าและเบบี๋ที่ยังคงขายดีจนถึงปัจจุบัน

ส่วนการ์ตูนไทยตามแบบการ์ตูนญี่ปุ่นเพิ่งเริ่มได้รับความสนใจมาไม่นานโดยจุดเริ่มต้นมาจากนิตยสารไทยคอมิกของสำนักพิมพ์วิบูลย์กิจและจากจุดนี้ทำให้การ์ตูนไทยเริ่มเป็นที่ยอมรับของคนอ่านมากขึ้นในรูปแบบที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการ์ตูนแปลงจากวรรณคดีบุคคลสำคัญ Joe - theSecret Agent, มืด13. การ์ตูนเสนอมุมมองใหม่ๆ อย่างHeShelt, นายหัวแดงมาร่วมไปถึงการ์ตูนดัดแปลงจากพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกและคุณทองแดง (<http://en.wikipedia.org>)

เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักสร้างภาพยนตร์ชาวญี่ปุ่นเริ่มทดลองใช้เทคนิคการสร้างภาพยนตร์การ์ตูนซึ่งกำลังถูกพัฒนาขึ้นในสหรัฐอเมริกาเพื่อสร้างภาพยนตร์การ์ตูนของตนเองในทศวรรษที่1970 ภาพยนตร์การ์ตูนญี่ปุ่นได้พัฒนาลักษณะเฉพาะตัวขึ้นจนสามารถแบ่งแยกออกจากภาพยนตร์การ์ตูนของสหรัฐอเมริกาได้อย่างชัดเจนยกตัวอย่างเช่นภาพยนตร์การ์ตูนหุ่นยนต์ยักษ์ซึ่งไม่สามารถหาได้ในสหรัฐอเมริกาเลยในทศวรรษที่ 1980 อะนิเมะได้รับความนิยมกว้างขวางในญี่ปุ่นทำให้ธุรกิจการสร้างอะนิเมะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วและในทศวรรษที่ 1990 และ 2000 ชื่อเสียงของอะนิเมะได้แพร่ขยายไปยังนอกประเทศญี่ปุ่นพร้อมๆกับการขยายตัวของตลาดอะนิเมะนอกประเทศ

แอนิเมชัน (อังกฤษ: animation) หมายถึงการสร้างภาพเคลื่อนไหวโดยการฉายภาพนิ่งหลายๆภาพต่อเนื่องกันด้วยความเร็วสูงโดยการนำภาพนิ่งมาเรียงต่อกันการใช้คอมพิวเตอร์กราฟิกส์ในการคำนวณสร้างภาพจะเรียกการสร้างภาพเคลื่อนไหวด้วยคอมพิวเตอร์หรือ คอมพิวเตอร์แอนิเมชัน หากใช้เทคนิคการถ่ายภาพหรือวาดรูปหรือหรือรูปถ่ายแต่ละขณะของหุ่นจำลองที่ค่อยๆขยับจะเรียกว่าภาพเคลื่อนไหวแบบการเคลื่อนที่หยุดหรือสตอปโมชัน (stop motion) โดยหลักการแล้วไม่ว่าจะสร้างภาพหรือเฟรมด้วยวิธีใดก็ตามเมื่อนำภาพดังกล่าวมาฉายต่อกันด้วยความเร็วตั้งแต่ 16 เฟรมต่อวินาทีขึ้นไปเราจะเห็นเหมือนว่าภาพดังกล่าวเคลื่อนไหวได้ต่อเนื่องกันทั้งนี้เนื่องจากการเห็นภาพติดตาในทางคอมพิวเตอร์การจัดเก็บภาพแบบแอนิเมชันที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในอินเทอร์เน็ตมีหลายรูปแบบไฟล์เช่น GIF APNG MNG SVG แฟลช และไฟล์สำหรับเก็บวีดิทัศน์ประเภทอื่น (<http://en.wikipedia.org>)

Paul Wells (1998) กล่าวว่าแอนิเมชัน (Animation) หมายถึงกระบวนการที่เฟรมแต่ละเฟรมของภาพยนตร์ถูกผลิตขึ้นต่างหากจากกันทีละเฟรมแล้วนำมาร้อยเรียงเข้าด้วยกันโดยการฉายต่อเนื่องกันไม่ว่าจากวิธีการใช้คอมพิวเตอร์กราฟิกถ่ายภาพรูปวาดหรือหรือรูปถ่ายแต่ละขณะของหุ่นจำลองที่ค่อยๆขยับเมื่อนำภาพดังกล่าวมาฉายด้วยความเร็วตั้งแต่16 เฟรมต่อวินาทีขึ้นไปเราจะเห็นเหมือนว่าภาพดังกล่าวเคลื่อนไหวได้ต่อเนื่องกันทั้งนี้เนื่องจากการเห็นภาพติดตาในทางคอมพิวเตอร์การจัดเก็บภาพแบบอนิเมชันที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในอินเทอร์เน็ตได้แก่เก็บในรูปแบบ GIF MNG SVG และแฟลช

คำว่าแอนิเมชัน (animation) รวมทั้งคำว่าanimate และanimator มาจากรากศัพท์ละติน "animare" ซึ่งมีความหมายว่าทำให้มีชีวิตภาพยนตร์แอนิเมชันจึงหมายถึงการสร้างสรรคลายเส้นและรูปทรงที่ไม่มีชีวิตให้เคลื่อนไหวเกิดมีชีวิตขึ้นมาได้ (Paul Wells, 1998) ส่วนทวิศศักดิ์ กาญจนสุวรรณ (2552) กล่าวว่าแอนิเมชัน (Animation) หมายถึง "การสร้างภาพเคลื่อนไหว" ด้วยการนำภาพนิ่งมาเรียงลำดับกัน และแสดงผลอย่างต่อเนื่องทำให้ดวงตาเห็นภาพที่มีการเคลื่อนไหวในลักษณะภาพติดตา (Persistence of Vision) เมื่อตามนุษย์มองเห็นภาพที่ฉายอย่างต่อเนื่องเรตินาระรักษาภาพนี้ไว้ในระยะสั้นๆประมาณ 1/3 วินาทีหากมีภาพอื่นแทรกเข้ามาในระยะเวลาดังกล่าวสมองของมนุษย์จะเชื่อมโยงภาพทั้งสองเข้าด้วยกันทำให้เห็นเป็นภาพเคลื่อนไหวที่มีความต่อเนื่องกัน แม้ว่าแอนิเมชันจะใช้หลักการเดียวกับวิดีโอ แต่แอนิเมชันสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับงานต่างๆได้มากมาย เช่นงานภาพยนตร์ งานโทรทัศน์ งานพัฒนาเกมส์ งานสถาปัตยกรรม งานก่อสร้างงานด้านวิทยาศาสตร์ หรืองานพัฒนาเว็บไซต์ เป็นต้น (ทวิศศักดิ์ กาญจนสุวรรณ, 2552) สรุปความหมายของแอนิเมชันคือการสร้างสรรค์ลายเส้นรูปทรงต่างๆให้เกิดการเคลื่อนไหวตามความคิดหรือจินตนาการ

แอนิเมชันมีความหมายโดยตรงคือความมีชีวิตชีวาจากรากศัพท์จากคำว่าanima แปลว่าจิตวิญญาณหรือมีชีวิตแต่ต่อมาแอนิเมชันก็มีความหมายในปัจจุบันนี้คือการสร้างภาพเคลื่อนไหวได้หรือภาพการ์ตูนที่เคลื่อนไหวได้ส่วนแอนิเมชันในความหมายเชิงภาพยนตร์ก็คือกระบวนการการฉายรูปเฟรมภาพออกมาทีละเฟรมหรือสร้างด้วยคอมพิวเตอร์กราฟิกหรือทำด้วยการวาดมือและทำซ้ำการเคลื่อนไหวทีละน้อยๆซึ่งจะแสดงทีละภาพในอัตราความเร็วมากกว่าหรือเท่ากับ 16 ภาพต่อ 1 วินาที (ปัจจุบัน 24 เฟรมต่อ 1 วินาที --NTSC) ส่วนอนิเมเป็นคำที่ญี่ปุ่นใช้เรียกแอนิเมชันแบบย่อแต่ต่างกับแอนิเมชันของยุโรปเพราะแอนิเมชันจะเน้นการเล่าเรื่องมากกว่าภาพเคลื่อนไหวความเป็นมาของแอนิเมชันในแต่ละพื้นที่ของโลกมีพัฒนาการที่ไม่เหมือนกันซึ่งแต่ละท้องถิ่นมีพัฒนาการดังนี้

แอนิเมชันยุโรปแต่ละเรื่องในยุคแรกัดดแปลงมาจากภาพยนตร์เงียบในปี 1908 แอนิเมชันได้ถือกำเนิดขึ้นในโลกนั้นก็คือเรื่อง Fantasmagorie ของ Emile Courtetผู้กำกับชาวฝรั่งเศสส่วนภาพยนตร์แอนิเมชันเรื่องยาวเรื่องแรกของโลกคือ Satire du Ptitrigoyenของอาร์เจนติน่าในปี 1917 ตามด้วยเรื่อง The Adventure of Prince Achmed ในขณะที่เดียวกันที่สหรัฐก็มีการเริ่มต้นพัฒนา ด้านแอนิเมชันซึ่งหนึ่งในช่วงแรกมีKoko the Clown และFelix the Cat ในปี 1923 วอลท์ดิสนีย์ก็ถือกำเนิดขึ้นด้วย

หลังจากที่วอลท์ดิสนีย์ได้กำเนิดขึ้นทำให้เกิดยุคทองของหนังแอนิเมชันของดิสนีย์ในช่วงระยะเวลาถึง 20 ปี ในปี 1928 มิกกี้เมาส์ได้ถือกำเนิดขึ้นตามด้วยเรื่องฟลูโตคูพีฟี่โดแนลด์ดั๊กเป็นต้น และในปี 1937 สโนว์ไวท์และคนแคระทั้ง 7 ก็เป็นแอนิเมชันเรื่องยาวเรื่องแรกของดิสนีย์ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีและทยอยมีแอนิเมชันเรื่องอื่นๆ ตามมาเช่น Pinocchio, Fantasia, Dumbo, Bambi, Alice in Wonderland, Peter Pan จากนั้นก็มีการตั้งสตูดิโอของ Warner Brother, MGM และ UPA ในช่วงปี 1960 หลังจากที่ยุคภาพยนตร์แอนิเมชันประสบความสำเร็จทำให้เกิดธุรกิจแอนิเมชันบนจอโทรทัศน์ขึ้นซึ่งมีทั้งการ์ตูนของดิสนีย์และการ์ตูนพวก ฮีโร่อย่างซูเปอร์แมนแบทแมน ฯลฯ และในขณะเดียวกันได้มีการศึกษาการทำแอนิเมชัน 3 มิติอีกด้วยเมื่อถึงปี 1980 ภาพยนตร์ของดิสนีย์ก็คราวซบเซาลงแต่ในปี 1986 The Great Mouse Detective เป็นแอนิเมชันเรื่องแรกของโลกที่นำเอา 3D แอนิเมชันมาใช้ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้แอนิเมชันของดิสนีย์กลับมาได้รับความนิยมอีกครั้งหนึ่งทั้ง Beauty and the Beast, Aladdin, Lion King ในปี 1995 ภาพยนตร์อนิเมชัน 3 มิติเรื่องแรกของโลกอย่าง Toy Story ได้ถือกำเนิดขึ้นและทำให้มีการสร้างสรรค์งานแอนิเมชัน 3 มิติอีกหลายๆ เรื่องต่อมาจนถึงปัจจุบันรวมไปถึงมีการทำแอนิเมชันเพื่อจับกลุ่มคนดูที่เป็นผู้ใหญ่ด้วยเช่นเรื่อง The Simpsons, South Park และมีการยอมรับแอนิเมชันจากประเทศอื่นๆ มากขึ้นอีกด้วย

ส่วนแอนิเมชันในญี่ปุ่นได้มีการพัฒนาและมีประวัติศาสตร์มายาวนานสันนิษฐานว่าน่าจะเริ่มต้นประมาณปี 1900 บนฟิล์มขนาด 35 มม. เป็นแอนิเมชันสั้นๆ เกี่ยวกับทหารเรือหนุ่มกำลังแสดงความเคารพและใช้ทั้งหมด 50 เฟรมเลยส่วนเจ้าหญิงหิมะขาวก็เป็นแอนิเมชันเรื่องแรกของทางญี่ปุ่นสร้างในปี 1917 จนมาถึงปี 1958 แอนิเมชันเรื่องนางพญางูขาว (Hakujaden) เป็นอนิเมชันเรื่องแรกที่เข้าฉายในโรงภาพยนตร์จากจุดนั้นเองแอนิเมชันญี่ปุ่นก็มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องโดยเริ่มจาก

- ปี 1962 Manga Calender เป็นแอนิเมชันทางทีวีเรื่องแรกของญี่ปุ่น
- ปี 1963 เจ้าหนูปรมาณู (Astro Boy) เป็นแอนิเมชันเรื่องแรกที่ดัดแปลงมาจากมังงะ (หนังสือการ์ตูน) โดยตรงซึ่งเป็นแอนิเมชันสีเรื่องแรกและเป็นเรื่องแรกที่ออกไปฉายในอเมริกา
- ปี 1966 แม่มน้อยแซลลี่ (Mahoutsukai Sally) เป็นการ์ตูนแอนิเมชันสำหรับเด็กผู้หญิงเรื่องแรก
- ปี 1967 Ribon no Kishi เป็นแอนิเมชันเรื่องแรกที่ดัดแปลงมาจากการ์ตูนผู้หญิง (ต้นฉบับเป็นหนังสือการ์ตูนเด็กผู้หญิงเรื่องแรกของญี่ปุ่นด้วย)
- 1001 Night ก็จัดว่าเป็นการ์ตูนเรื่องแรกที่เจาะกลุ่มคนดูเป็นผู้ใหญ่ในปี 1969
- ปี 1972 Mazinga ก็เป็นจุดกำเนิดของการ์ตูนแนว Super Robot
- ปี 1975 Uchu Senkan Yamato เริ่มต้นหนังการ์ตูนยุคอวกาศและเรื่อง Mobile Suit Gundam ในปีเดียวกัน
- ปี 1981 ถือกำเนิดไอดอลครั้งแรกในวงการการ์ตูนนั่นก็คือลามูจาก Urusei Yatsura
- อากิระในปี 1988 สร้างปรากฏการณ์ให้กับวงการแอนิเมชันทั่วโลก

- จนในปี 1995 ญี่ปุ่นกับอเมริกาก็ร่วมมือกันสร้างGhost in the Shell ขึ้นและมีอิทธิพลต่อการสร้างหนังThe Matrix ด้วย

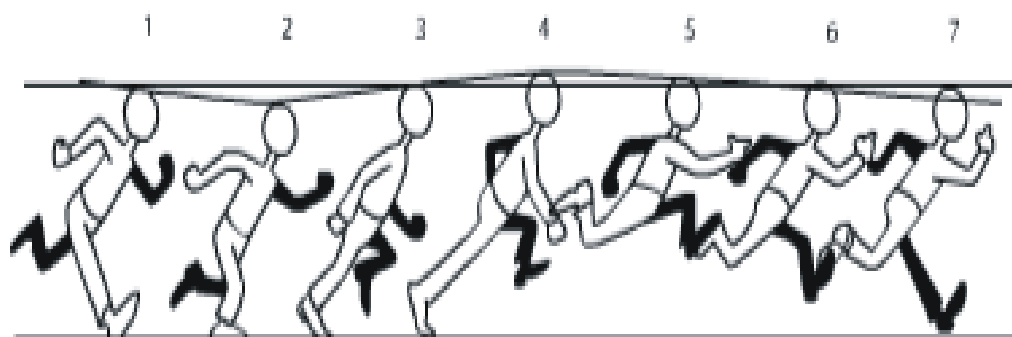
- ในปี1997 ฮายาโอะมิยาซากิก็นำPrincess Mononokeก้าวไปสู่ระดับอินเตอร์จนปี 2003 ก็คว้ารางวัลออสการ์ครั้งที่75 สาขาแอนิเมชันยอดเยี่ยมจากเรื่องSpirited Away รวมไปถึงDragonballของอาคิระโทริยามะได้สร้างความนิยมไปทั่วโลกอีกด้วย

แอนิเมชันในไทยเริ่มต้นเมื่อ 60 ปีที่แล้วตัวการ์ตูนแอนิเมชันพบได้ในโฆษณาทางโทรทัศน์ เช่น“หนูหล่อ” ของยาหม่องบริบูรณ์ปาล์มของอาจารย์สรรพสิทธิวิริยศิริซึ่งเป็นผู้สร้างแอนิเมชันคนแรกของไทยและหมิ่นน้อยจากนมตราหมีแม่มดกับสโนว์ไวท์ของแป้งน้ำควินนำอีกด้วยส่วนอาจารย์เสนห์ คล้ายเคลื่อนมีความคิดที่จะสร้างแอนิเมชันเรื่องแรกในไทยแต่ยกเลิกไปเพราะกฎหมายควบคุมสื่อในสมัยนั้น 10 ปีต่อมาปีพ.ศ. 2498 อาจารย์ปยุตเงากระจ่างได้สร้างแอนิเมชันสำเร็จจากเรื่องเหตุมหัศจรรย์ที่ใช้ประกอบภาพยนตร์ทูลบุรุษหุ่ยของส.อาสนจินดาหลังจากนั้นก็มีการสร้างแอนิเมชันหนูมานการ์ตูนต่อต้านคอมมิวนิสต์ที่ได้รับการสนับสนุนจากอเมริกาแต่ก็ถูกยกเลิกเพราะเหมือนจะไปเสียดสีจอมพลสฤษดิ์ธวัชวงศ์ผู้นำในสมัยนั้นซึ่งเกิดปวอก

ปีพ.ศ. 2522 สุตสาครของอาจารย์ปยุตเงากระจ่างเป็นภาพยนตร์การ์ตูนเรื่องยาวเรื่องแรกของไทยและประสบความสำเร็จมากในยุคนั้นปีพ.ศ. 2526 มีแอนิเมชันทางโทรทัศน์เรื่องแรกที่เป็นฝีมือคนไทยนั่นคือผีเสื้อแสนรักต่อจากนั้นก็มีการ์ตูนเด็กชายคำแพงหนูน้อยเนรมิตเทพธิดาตะวันจำกับโจ้ เนื่องจากการทำแอนิเมชันนั้นต้องใช้ต้นทุนค่อนข้างสูงจึงทำให้แอนิเมชันในเมืองไทยนั้นต้องปิดตัวลง

ประมาณปี 2542 แอนิเมชันของคนไทยได้เริ่มฟื้นฟูมาอีกครั้งจากความพยายามของบริษัทบรอดคาสต์ไทยเทเลวิชั่นซึ่งได้นำการ์ตูนที่ดัดแปลงจากวรรณคดีฝีมือคนไทยทั้งเรื่องปลาบู่ทองสังข์ทองเงาะป่าและโลกนิทานโดยได้รับการตอบรับอย่างดีจนในปีพ.ศ. 2545 เรียกว่าเป็นปีทองของแอนิเมชัน3มิติของคนไทยโดยเฉพาะเรื่องปังปอนด์ดิอนิเมชันและสุตสาครซึ่งทั้ง2 เรื่องได้สร้างปรากฏการณ์ในแง่ของการขายคาแร็คเตอร์ใช้ประกอบสินค้าและเพลงประกอบจำมะจ๊ะทิ้งจาได้รับความนิยมไปด้วยรวมไปถึงการที่มีบริษัทรับจ้างทำแอนิเมชันของญี่ปุ่นและอเมริกาหลายๆเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องก้านกล้วยแอนิเมชันของบริษัทก้านตนาที่เข้าฉายไปทั่วโลกซึ่งทำให้แอนิเมชันฝีมือคนไทยได้รับความนิยมเป็นอย่างมากทั้งไทยและต่างประเทศ(<http://en.wikipedia.org>)

ปิยกุล เลาว์ฉัตรศิริ (2532) ได้สรุปหลักการและคุณสมบัติของภาพยนตร์แอนิเมชันเอาไว้ดังนี้1. สามารถใช้จินตนาการได้อย่างไม่มีขอบเขต2. สามารถอธิบายเรื่องที่ซับซ้อนและเข้าใจยากให้ง่ายขึ้น3. ใช้อธิบายหรือแสดงความคิดเห็นที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมได้4. ใช้อธิบายหรือเน้นส่วนสำคัญให้ชัดเจนและกระจ่างขึ้นได้

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 56 ตัวอย่างการ์ตูนแอนิเมชัน

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 57 การ์ตูนผาแดงนางไอ่ โดยขุนแผนแสนทะเล้น

5.3.1 การ์ตูนผาแดง-นางไอ่ และตำนานรักแห่งหนองหานภาคอีสานโดยขุนแผนแสนทะเล้น

ทะเล้น

การ์ตูนผาแดง-นางไอ่ และตำนานรักแห่งหนองหานภาคอีสานโดยขุนแผนแสนทะเล้นมี

เรื่องย่อดังนี้

บทนำ.....ชายไปกับลูกสาวเศรษฐี

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้วมีชายหนุ่มอยากจนเป็นไปเที่ยวขอลานตามหมู่บ้านต่างๆจนมาถึงบ้านเศรษฐีคนหนึ่งชายไปจึงเข้าไปขอทำงานที่บ้านเศรษฐีโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากต่อมาท่านเศรษฐีรักใคร่เอ็นดูชายไปยิ่งนักจนถึงกับยกบุตรสาวให้แต่ครั้งในชีวิตอยู่กับลูกสาวเศรษฐีก็กลับไม่ได้เป็นสามีที่ดีแต่นางผู้เป็นภรรยาก็มีได้ปริปากบ่นว่าสักนิคนางยังคงเป็นภรรยาที่ดีเสมอมาครั้นต่อมาไม่นานชายไปคิดถึงญาติพี่น้องของตนจึงขอท่านเศรษฐีกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดท่านเศรษฐีก็จัดแจงเสปียงอาหารไปให้แต่ชายไปกลับใจดำต่อภรรยาหม่อมช่วยหาบของเลยสักนิคนางต้องทนลำบากหาบของไปตลอดทางจนกระทั่งเสปียงหมดกลางทางชายไปจึงป็นขึ้นต้นมะเดื่อเก็บผลมะเดื่อบนต้นกินแทนข้าวนางผู้เป็นภรรยาได้แต่ชะง่อมองหวังว่าสามีจะโยนผลมะเดื่อลงมาบ้างแต่ก็เปล่าเลยเนื่องจากสามีของนางเป็นคนใจแคบจึงเก็บกินเองเมื่ออิ่มแล้วสามีของนางลงมาจากต้นมะเดื่อนางจึงต้องปีนขึ้นไปเก็บกินเองแต่เมื่อนางลงมาจากต้นมะเดื่อสามีของนางกลับทิ้งนางไปเสียแล้วนางตามหาสามีแต่ก็มีพบนางจึงต้องทุกข์ทรมานกลางป่าเพียงลำพังครั้นต่อมานางมาถึงต้นไทรริมน้ำนางอาบน้ำชำระกายและตั้งจิตอธิษฐานว่าในชาติหน้าขอให้สามีของนางเสียชีวิตบนกิ่งไม้และอย่าได้เกิดมาเป็นสามีภรรยากันอีกเลย,,,ครั้นนางสิ้นบุญนางไปเกิดเป็นเจ้าหญิงของพญาขอมเรื่องอำนาจและชายไปผู้เป็นสามีไปเกิดเป็นพญานาคตามแต่บุญกรรมของตน

ตำนานรักหนองหาน

พระยาขอมแห่งเมืองสุวรรณโคมคำหรือเมืองเอกราชตามีนางจันทร์เป็นมเหสีและมีธิดาชื่อไฉ่คำ (หรือเจ้าหญิงคำฝิว) พระยาขอมรักและหวงแหนพระธิดามากจึงสร้างปราสาทเจ็ดชั้นพร้อมข้าทาสบริวารคอยรับใช้จนกระทั่งเจ้าหญิงเจริญพระชนมายุครบ๑๕ชันษาความงามของนางเลื่องลือไปทั่วทุกสารทิศทั่วผาแดงเจ้าครองนครแห่งเมืองผาโพงได้ยินกิตติศัพท์ความงามของนางไฉ่คำจึงลักลอบเข้าวังมาพบนางไฉ่คำทั้งสองจึงรักใคร่กันทั่วผาแดงสัญญาจะกลับมาสู่ขอตามราชประเพณีความงามของเจ้าหญิงเลื่องลือไปถึงเมืองบาดาลทั่วทั้งคืนนาคราชโอรสของท้าวสุทโธนาคราชแปลงกายมาเป็นกระรอกเผือกชมความงามของนางส่วนบริวารก็แปลงเป็นสัตว์ต่างๆมาที่เมืองเอกราชครั้นถึงกลางเดือนหกพระยาขอมจะทำบุญบั้งไฟจึงมีใบบอกบุญไปยังหัวเมืองต่างๆที่เป็นบริวารให้ทำบั้งไฟไปร่วมจุดในงานทั่วผาแดงไม่ได้รับใบบอกบุญแต่ได้ทราบข่าวจึงจัดบั้งไฟหมื่นไปร่วมบุญด้วยและได้พบนางไฉ่คำเป็นครั้งที่๒และได้รับการต้อนรับอย่างดีในการจุดบั้งไฟพระยาขอมให้มีการพนันกันว่าถ้าบั้งไฟของใครชนะจะได้ทรัพย์สินสมบัติและนางสนมกำนัลสำหรับท้าวผาแดงนั้นจะยกนางไฉ่คำให้ในเวลาจุดปรากฏว่าบั้งไฟของเมืองอื่นๆขึ้นหมดส่วนของพระยาขอมไม่ขึ้นและของท้าวผาแดงแตกกลางบั้งแต่พระยาขอมก็เฉยเสียไม่ทำตามสัญญาเจ้าเมืองต่างๆจึงพากันกลับหมดส่วนท้าวผาแดงก็กลับเมืองของตนพร้อมกับความทุกข์เพราะความรักและบั้งไฟไม่ขึ้นกระรอกเผือกแปลงแอบปีนป่ายมาในเขต

พระราชฐานชมนางไอลำจนกระทั่งนางไอลำพบเข้ากับใคร่ได้เอาไว้อย่างดีจึงรับสั่งนายพรานไปจับมาให้ นางแต่นายพรานกลับยิ่งกระรอกเผือกท้าวพังคี่ในร่างกระรอกเผือกอธิษฐานขอให้เนื้อของตนมี มากมายพอจะเลี้ยงชาวเมืองได้ทั้งเมืองจากนั้นท้าวพังคี่นาคราชในร่างกระรอกเผือกแปลงจึงสิ้นใจบน กิ่งไม้ที่นั้นนายพรานนำเนื้อกระรอกเผือกไปปรุงอาหารถวายแต่เจ้าหญิงแต่เนื้อกระรอกเผือกกลับมี จำนวนมากมายจึงแบ่งกันไปทั่ววังแต่ก็ยังมีความมหาศาลจนต้องแบ่งออกไปให้ชาวเมืองข้างนอกกิน ด้วยกล่าวถึงท้าวผาแดงซึ่งรักนางไอลำจนทนอยู่ไม่ได้จึงรีบขึ้นม้าบักสามจากเมืองผาโพงมาสู่เอกราช เมื่อมาถึงนางไอลำก็ต้อนรับด้วยความดีใจพร้อมทั้งจัดหาอาหารที่ปรุงจากเนื้อกระรอกพิเศษนั้นมา เลี้ยงเมื่อท้าวผาแดงรู้ว่าเนื้อกระรอกเห็นผิดสังเกตุก็ไม่เสวยแล้วบอกนางไอลำว่ากระรอกตัวนี้มีใช้ กระรอกธรรมดาทำสุทโธนาคราชเมื่อทรงทราบว่าโอรสของตนสิ้นพระชนม์และกลายเป็นอาหารของ มนุษย์จึงแค้นใจและจัดเตรียมไพร่พลชาวภาคขึ้นไปล้อมเมืองเอกราชพอดกกลางคืนกองทัพพญานาค ก็มาถึงเมืองแผ่นดินลุ่มโครมครามไปทั่วท้าวผาแดงจึงให้นางไอลำเตรียมข้าวของบางสิ่งที่จะเอา ไปได้นางไอลำนำแหวนข้อมและกลองประจำเมืองแล้วรีบขึ้นม้าซ้อนท้ายท้าวผาแดงควมม้าบักสามหนี ออกจากเมืองทันที่พญานาครู้ว่านางไอลำหนีไปจึงติดตามไปติดๆแผ่นดินก็ลุ่มไม่หยุดนางไอลำเข้าใจ ผิดคิดว่าพญานาคติดตามเอาของสำคัญคู่บ้านคู่เมืองจึงโยนข้อมและกลองทิ้งแต่พญานาคก็ยังตามมา อีกม้าบักสามก็หมดแรงลงทำให้พญานาคตามมาทันแล้วเอาหางเกี่ยวตัวรัดตัวนางไอลำลงมาจาก หลังม้าส่วนท้าวผาแดงก็ควมม้าหนีต่อไปพญานาคก็ตามไปอีกเพราะท้าวผาแดงมีแหวนของนางไอลำ ติดตัวไปด้วยท้าวผาแดงจึงทิ้งแหวนเสียตนเองจึงปลอดภัยพญานาคนำร่างของนางไอลำลงไปเมือง บาดาลบ้านใครที่กินเนื้อของกระรอกเผือกก็ได้กล่มกลายเป็นน้ำหมดเหลือแต่บ้านของแม่มายที่ไม่ได้ กินจึงกลายเป็นดอนแม่มายจนถึงทุกวันนี้ท้าวผาแดงกลับไปถึงเมืองผาโพงแล้วเสียใจที่สูญเสียคนรัก ไปต่อหน้าต่อตาจึงอธิษฐานต่อเทพดาฟ้าดินว่าจะขอตายเพื่อไปต่อสูเอนางไอลำกลับคืนมาว่าแล้วก็ กลั้นใจตายบนปราสาทแล้วไปเป็นหัวหน้าผีได้นำกองทัพผีไปสู้กับพญานาคต่อสู้กันอยู่นานทำให้น้ำใน บึงในหนองขุนดินบนบกกลายเป็นฝุ่นตลบไปหมดร้อนไปถึงพระอินทร์ต้องลงมาระงับศึกให้พวกผีกลับ เมืองผีให้นาคกลับเมืองบาดาลส่วนนางไอลำให้อยู่ที่เมืองบาดาลไปก่อนรอพระศรีอารียมาตัดสินว่า ใครจะเป็นสามีที่แท้จริงของนางดังนั้นนางไอลำจึงรอที่เมืองบาดาลจนกว่าจะถึงวันนั้น

ตำนานท้าวผาแดง-นางไอลำบางแห่งเล่าแตกต่างกันออกไปตามแบบฉบับของแต่ละท้องถิ่น ครัวบางแห่งเล่าตอนท้ายของเรื่องว่าเมื่อท้าวผาแดงตายเป็นผีก็ยังมีความอาฆาตเคียดแค้นพญานาค อยู่ไม่วายพอได้โอกาสเหมาะผีท้าวผาแดงก็เตรียมไพร่พลเดินทัพผีไปรบกับพญานาคให้หายแค้น บริวารผีท้าวผาแดงมีเป็นแสนๆเดินเท้าเสียดังอีกทีก็ปานแผ่นดินจะกล่มเข้ารายล้อมเมืองพญานาค เอาไว้ทุกด้านต่างฝ่ายต่างใช้อิทธิฤทธิ์รบกันนานถึง 7 วัน 7 คืนไม่มีใครแพ้ใครชนะฝ่ายท้าวสุทโธ นาคราชเจ้าครองนครบาดาลซึ่งแก่ชราภาพมากแล้วก็ไม่อยากก่อกรรมก่อเวรเพราะต้องการไปเกิดใน แผ่นดินพระศรีอารียเมตตรัยอีกจึงไปหาท้าวเวสสุวัณผู้เป็นใหญ่ให้มาตัดสินความท้าวเวสสุวัณจึงเรียก

ทั้งสองฝ่ายมาโดยให้ทั้งสองฝ่ายเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ทราบทั่วเวสสุวรรณจึงบอกว่าเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นมันเป็นผลของ” บุญกรรม” หรือกรรมเก่าแต่ชาติปางก่อนที่ตามมาในชาตินี้และทั้งสองฝ่ายก็มีเหตุผลล้ากึ่งกันจึงให้ทั้งสองเลิกลาไม่ต้องเข่นฆ่ากันอีกขอให้มีเมตตาต่อกันและให้ทั้งสองฝ่ายรักษาศีลทำปฏิบัติธรรมและให้มีขันติธรรมต่อไปทำมาแต่และพญานาคได้ฟังคำสั่งสอนของท้าวมหาเวสสุวรรณก็กลับมีสติเข้าใจในเหตุและผลต่างฝ่ายต่างอนุโมทนาสาธุการเหตุการณ์ร้ายจึงยุติลงด้วยความเข้าใจมีการให้อภัยกันที่สุดในที่สุด

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 58 การ์ตูนสองมิติ เรื่องผาแดงนางไอ่ โดยทีมงานจากภาคอีสาน

5.3.2 การ์ตูนสองมิติ เรื่องผาแดงนางไอ่ โดยทีมงานจากภาคอีสาน

การ์ตูนสองมิติ เรื่องผาแดงนางไอ่ โดยทีมงานจากภาคอีสาน มีเรื่องย่อดังนี้ อดีตกาลผ่านมาไกลโพ้น ยังมีเมืองอยู่เมืองหนึ่งชื่อ “นครเอกชะทีตา” มีพระยาขอมเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองด้วยความร่มเย็น พระยาขอมมีพระธิดา ซึ่งมีพระศิริโฉมงามดงามพละนามว่า “นางไอ่คำ” ซึ่งเป็นที่รักและหวงแหนมาก จึงสร้างปราสาท 7 ชั้นให้ อยู่พร้อมเหล่าสนม กำนัล คอยดูแลอย่างดีขณะเดียวกัน ยังมีเมืองอีกเมืองหนึ่งชื่อ “เมืองผาโพง” มีเจ้าชายนามว่า “ท้าวมหาเวส” เป็นกษัตริย์ปกครองอยู่ ท้าวมหาเวสแห่งเมืองผาโพง ได้ยินกิตติศัพท์ความงามของธิดาไอ่คำมาก่อนแล้วใคร่อยากจะได้เห็นหน้า จึงปลอมตัวเป็นพ่อค้าแพนจร ถึงนครเอกชะทีตาและติดสินบนนางสนมกำนัล ให้นำนางไอ่คำมาไปให้นางไอ่คำด้วยผลกรรมที่ผูกพันกันมาแต่ชาติปางก่อน นางไอ่คำกับท้าวมหาเวสจึงได้มีใจปฏิพัทธ์ต่อกัน จนในที่สุดทั้ง 2 ก็ได้อภิเษกสมรสกันซึ่งก่อนท้าวมหาเวสจะจากไปเพื่อจัดขบวนขันหมากมาสู่ขอทั้ง 2 ได้คร่ำครวญต่อกันด้วยความอาลัยยิ่งวันเวลาผ่านไปถึงเดือน 6 เป็นประเพณีแต่โบราณของเมืองเอกชะทีตาจะต้องมีการทำบุญบั้งไฟบูชาพญาแถน พระยาขอมจึงได้ประกาศบอกไปตามหัวเมืองต่างๆว่า “บุญบั้งไฟปีนี้จะเป็นการหาผู้ที่จะมาเป็นลูกเขยอีกด้วยขอให้เจ้าชายหัวเมืองต่างๆจัดทำบั้งไฟมาจุดแข่งขันกันผู้ใดชนะก็จะได้อภิเษกกับพระธิดาไอ่คำด้วย” ข่าวนี้ได้รัลือไปทั่วสารทิศทุกเมืองในขอบเขตแคว้น

แคว้นต่างก็ส่งบั้งไฟเข้ามาแข่งขันเช่นเมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองเชียงเหียนเชียงทองแม้กระทั่งพญานาคใต้เมืองบาดาลก็อดใจไม่ไหวปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกมาดูโหมงามนางไอ่คำด้วยในวันงานบุญบั้งไฟเมื่อถึงวันแข่งขันจุดบั้งไฟปรากฏว่าบั้งไฟท้าวผาแดงจุดไม่ขึ้นพนควันดำอยู่ถึง 3 วัน 3 คืนจึงระเบิดแตกออกเป็นเสียงๆทำให้ความหวังท้าวผาแดงหมดสิ้นลง ขณะเดียวกันท้าวพังคิพญานาคที่ปลอมเป็นกระรอกเผือกมีกระดิ่งผูกคอนำรักมาไต่เต็นไปมาอยู่บนยอดไม้ข้างปราสาทนางไอ่คำก็ปรากฏร่างให้นางไอ่คำเห็นนางจึงคิดอยากได้มาเลี้ยงแต่แล้วก็จับไม่ได้จึงบอกให้นายพรานยิงเอาตัวตายมา ในที่สุดกระรอกเผือกพังคิก็ถูกยิงด้วยลูกดอกจนตายก่อนตายท้าวพังคิได้อธิษฐานไว้ว่า “ขอให้เนื้อของข้าได้แปดพันเกวียน คนทั้งเมืองอย่าได้กินหมดเกลี้ยง” จากนั้นร่างของกระรอกเผือกก็ใหญ่ขึ้นจนผู้คนแตกตื่นมาดูกันและจัดการแลเนื้อแบ่งกันไปกินทั่วเมืองด้วยว่าเป็นอาหารทิพย์ยกเว้นแต่พวกแม่ม้ายที่ชาวเมืองรังเกียจไม่แบ่งเนื้อกระรอกให้พญานาคแห่งเมืองบาดาลทราบข่าวท้าวพังคิถูกมนุษย์ฆ่าตายแล้วเนื้อไปกินกันทั้งเมืองจึงโกรธแค้นยิ่งนักตีกสังข์ของคือนั้นขณะที่ชาวเมืองชะงะตากำลังหลับไหลเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันก็เกิดขึ้น ท้องฟ้าอ้ออิงไปด้วยพายุฝนฟ้ากระหน่ำลงมาอย่างหนัก ฟ้าแลบอยู่มิได้ขาดแผ่นดินเริ่มถล่มยุบตัวลงไปทีละน้อยท่ามกลางเสียงหวีดร้องของผู้คนที่วิ่งหนีตาย เหล่าพญานาคผุดขึ้นมาจับหมื่นนับแสนตัว ถล่มเมืองชะงะตาจมลงใต้บาดาลทันที คงเหลือไว้เป็นดอน 3 - 4 แห่งซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกแม่ม้ายไม่ได้กินเนื้อกระรอกเผือกจึงรอดตายฝ่ายท้าวผาแดงได้โอกาสรีบควมม้าหนีออกจากเมืองโดยไม่ลืมนำพระธิดาไอ่คำไปด้วย แต่แม้จะเร่งฝีเท้าม้าเท่าใดก็หนีไม่พ้นทัพพญานาคที่ทำให้แผ่นดินถล่มตามมาติดๆในที่สุดก็กลืนท้าวผาแดงและพระธิดาไอ่คำพร้อมม้าแสนรู้ชื่อ “บักสาม” จมหายไปใต้พื้นดินรุ่งเช้าภาพของเมืองเอกชะงะตาที่เคยรุ่งเรืองโอฬารก็อันตรธานหายไปสิ้นคงเห็นพื้นน้ำกว้างยาวสุดตาทุกชีวิตในเมืองเอกชะงะตาจมสู่ใต้บาดาลจนหมดสิ้นเหลือไว้แต่แม่ม้ายบนเกาะร้าง 3 - 4 แห่งในพื้นน้ำอันกว้างนี้ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นหนองหานหลวงดังปรากฏในปัจจุบัน

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 59 การ์ตูนแอนิเมชันเรื่องผาแดงนางไอ่โดยกิจติพงษ์ ประชาชาติ

5.3.3 การ์ตูนแอนิเมชันเรื่องผาแดงนางไอ่ โดยกิจติพงษ์ ประชาชาติ

ตำนานผาแดงนางไอ่ การ์ตูนแอนิเมชันเรื่องผาแดงนางไอ่โดยกิจติพงษ์ ประชาชาติมีเรื่องย่อดังนี้ อดีตรักเมืองล่ม ตำนานเมืองหนองหานที่เล่าขานกันมาช้านานประชาชนคนอีสานตั้งแต่เหนือจรดใต้ ต่างรู้จักกันดีทั่วหน้า นั่นก็คือนิทานรัก “ผาแดงนางไอ่” ตำนานรักอันสุดซึ้งของ “หนึ่งหญิงสองชาย” เมื่อฝ่ายหนึ่งพลาดรักและถูกทำร้าย จนถึงแก่ความตายกลายเป็นศึกสงครามทำให้บ้านเมืองถล่มถลายกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ คือ “หนองหานหลวง” ซึ่งเป็นทะเลน้ำจืดที่ใหญ่เป็นอันดับหนึ่งของภาคอีสานและวรรณกรรมอีสานเรื่องนี้ ก็เป็นปฐมเหตุแห่งประเพณีอันยิ่งใหญ่ “บุญบั้งไฟ” ที่ขึ้นชื่อลือชาของชาวอีสานมาแต่บรรพกาลโดยตำนานรักเรื่องนี้เล่าไว้ว่าพญาขอมผู้ครองมหานคร “เอกธิดา” หรือ “เอกชะธิดา” เมื่อธิดาเดียว (บริเวณหนองหานหลวงในปัจจุบัน) มีธิดาชื่อว่า “ไอ่คำ” หรือ “ไอ่ใจเมือง” ซึ่งเป็นหญิงที่มีรูปร่างหน้าตาสดใส สวย สละสลวยหาสาวนางใดในไตรภพมาเทียบได้ไม่นางจึงเป็นที่ต้องตาต้องใจของชายหนุ่มทั้งในเมือง และต่างเมืองเป็นที่กล่าวขานไปทั่วทุกหัวระแหง เจ้าชายแดนไกลหลายหัวเมืองต่างหมายปองอยากได้นางมาเป็นคู่ครองทั้งนั้นหนึ่งในเจ้าชายเหล่านั้นคือ “ท้าวผาแดง” เจ้าชายแห่งเมืองผาโพงทราบข่าวเล่าลือถึงสิริโฉมอันงดงามของไอ่คำ ก็เกิดความยินดี หลงไหลคลั่งไคล้ ใฝ่ฝัน หมายปองในดวงนางอย่างรุนแรงจนไม่สามารถจะอดรันทนไหวในนครของตนเองได้ท้าวผาแดงได้เดินทางรอนแรมมาที่นครเอกชะธิดา พร้อมทหารคนสนิทตอนแรกท้าวผาแดง ส่งสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ไปฝากให้นางไอ่เพื่อผูกสัมพันธ์ไมตรี โดยให้ทหารมหาดเล็กคนสนิทช่วยเป็นสื่อติดต่อผ่านนางสนมคนรับใช้ใกล้ชิดของนางไอ่และทุกครั้งที่นางไอ่รับสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆสนมคนสนิทก็จะพำพรณนาถึงความรูปหล่อ สง่างาม งามองอาจ ผึ่งผาย กำยำ ล่ำบึกของท้าวผาแดง ให้นางไอ่ฟัง จนนางเกิดความสนใจ และหลงรักท้าวผาแดง ในที่สุดทั้งๆที่ทั้งสองคนไม่เคยได้เห็นหน้ากันเลยด้วยอำนาจของบุพเพสันนิวาสบวกกับกามเทพได้แฝงศรัทธักักอกทั้งคู่จนไม่สามารถจะถอดถอนศรัทธาเลิมนี้ออกได้ ต่างฝ่าย ต่างละเมอ เพื่อฝันถึงกันและกันที่สุดในที่สุดด้วยแผนการของพ่อสื่อและแม่ชัก คือทหารมหาดเล็ก กับสนมคนสนิท ทำให้ทั้งคู่ได้พบกันและได้ชื่นชมสมสวาทดังคาดหมาย สุดจะยับยั้งซึ่งใจไว้ได้แต่ทั้งคู่ก็ต้องพรากจากกันเพียงแค่ออนคินเท่านั้นเพราะทั้งคู่ต่างลักลอบพบกัน ท้าวผาแดงจึงให้คำมั่นสัญญาว่าจะกลับมารับนางไอ่ไปเป็นชายาอย่างแน่นอนอย่างเข้าเดือน 6 เจ้าผู้ครองนครเอกชะธิดา ออกประกาศไปยังเมืองอื่นๆให้มีการจุดบั้งไฟแข่งขัน ณ เมืองเอกชะธิดา โดยมีนางไอ่คำเป็นรางวัลหากบั้งไฟของเจ้าเมือง หรือเจ้าชายใดขึ้นสูงไม่มีใครสู้ได้ก็จะได้นางไอ่ไปครอบครอง โดยกำหนดเอาวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เป็นวันงานบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นงานบุญครั้งยิ่งใหญ่เมื่อถึงวันงานผู้คนต่างก็หลั่งไหลมาจากทุกหัวสารทิศ มีบั้งไฟจาก 2 เจ้าเมือง คือพญาฟ้าแดด กับ พญาเชียงเหียน และอีก 1 เจ้าชาย คือ ท้าวผาแดงได้นำบั้งไฟมาเข้าแข่งขันประลองในวันนั้นกล่าวถึงท้าวภักดีลูกชายพญานาคผู้ครองนครบาดาล ก็เป็นนาคหนุ่มอีกตัวหนึ่งที่ได้ยินกิตติศัพท์คำร่ำ

ลือความมั่งคั่งของนางไอ่กังคี่มีความไฝฝั่นอยากยลสิริโฉมของนางไ่อ่มานานเมื่อทราบข่าวมีการแข่งขันจุดบั้งไฟ ก็ออกจากนาคพิภพ กับบริวารจำนวนหนึ่ง เข้าสู่เมือง เอกชะธิตา ท้าวกังคี่ ได้แปลงร่างเป็นกระรอกเผือกอีสาน เรียกว่า “กะฮอกต่อน” มีขนสีขาว ปากเท้าแดง กระโดดโลดเต้นไปมา ติดตามขบวนแห่บั้งไฟ ในคราวครั้งนั้นเพื่อต้องการจะยลโฉมนางไ่อู่ทุกคนต่างใจจดใจจ่อ ที่จะเห็นการจุดบั้งไฟ และ คอยลุ้นว่าบั้งไฟของใครจะชนะและไ่อนางไ่อู่ไปครอง ซึ่งการจุดบั้งไฟในครั้งนั้นพญาขอมเจ้าเมืองได้มีเดิมพันกับท้าวผาแดงว่าถ้าหากบั้งไฟของท้าวผาแดงชนะบั้งไฟของพญาขอมเจ้าเมือง ได้จึงจักไ่อนางไ่อู่เป็นคู่ครองปรากฏว่าบั้งไฟของพญาขอมพระบิดาของนางไ่อู่มีอาการ “ซู” ไม่ขึ้นจากห้าง (นั่งร้าน) ส่วนบั้งไฟของท้าวผาแดงแตกกระเบิดคาห้าง มีแต่บั้งไฟของท้าวฟ้าแดดเจ้าเมืองฟ้าแดดสูงยางกับบั้งไฟของพญาเชียงเหียนที่ตะบึงขึ้นสู่ท้องฟ้านานถึง 3 วัน 3 คืนจึงตกลงสู่พื้นดินผลการตัดสินแพ้ชนะในครั้งนั้นไม่มี เพราะท้าวพญาทั้งสองมีศักเป็นอาและลุงของนางไ่อู่ จึงไม่มีการยกธิดาไ่อู่คำให้กับผู้ใดทั้งท้าวผาแดง และนางไ่อู่ต่างก็ผิดหวังในการแข่งขันในวันนี้แต่ก็ไม่สามารถบอกความจริงได้ ต้องจำใจฝืนกลับไปสู่เมืองของตน เพื่อหาโอกาสหนทางอื่นอีกต่อไปส่วนท้าวกังคี่ เมื่อได้ยลโฉมพระธิดาไ่อู่คำแล้วและเมื่อไม่มีผู้ใดชิงนางไ่อู่ไปเป็นคู่ครองได้ก็คิดหมายปองอยากไ่อนางมาเป็นคู่ของตน เมื่อกลับสู่ขนาดคพิภพแล้วก็ไม่เป็นอันกิน อันนอน ฝึาเพื่อฝึนถึงแต่ธิดาไ่อู่คำ เมื่อความรักกลุ่มรุมจนไม่สามารถจะอดทนได้ จึงได้ลักลอบออกจากเมืองบาดาล ปรากฏกายบนเมืองเอกชะธิตา โดยแปลงร่างเป็นกระรอกน้อยดังเดิม แต่ครั้งนี้ แขนงกระดิ่งน้อยป็นปาย เต้นไปมา อยู่บนต้นจั่ว ช่างหน้าตาต่างของพระธิดาไ่อู่คำวรรณกรรมอีสานพรรณนาเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า “กังคี่ท้าวแปลงเป็นกะฮอกต่อน แขนงขอคำเฮ็ดอ่อนต่อนปากกัดกินดอกจั่ว ตาลิ่งเบ็งไ่อู่คำ” เมื่อกระดิ่งทองส่งเสียงกังวานขึ้น นางไ่อู่คำได้ยินเกิดความสงสัยจึงออกมายืนที่หน้าต่าง เห็นกระรอกเผือกตัวน้อย แขนงกระดิ่งทอง เต้นไปมา อยู่บนกิ่งจั่ว ด้วยท่าทางน่ารัก นำเอ็นดูก็คิดอยากได้กระรอกเผือกนั้นเหลือประมาณ จึงสั่งให้หาคคนล้อมจับแต่ก็ไม่มีใครจะจับกระรอกน้อยตัวนั้นได้และกระรอกก็ยังเต้นไปมาอยู่บนต้นจั่ว ต้นนั้น เหมือนกับการยั่วยุความคิดเอ็นดู กลับกลายเป็นความโกรธนางจึงตัดสินใจให้นายพรานแม่ธนุยิงกระรอกตัวนี้ เมื่อจับเป็นไม่ได้ก็จับตายซะเลย แต่คราวนี้กระรอกเผือกเหมือนจะรู้ว่านายพรานเอาจริง จึงกระโดดหนีจากต้นจั่ว ต้นนั้น เต้นไปตามต้นไม้ต่างๆ ท้าวนครจึงกระทั่งเต้นไปจับอยู่บนต้นมะเดื่อต้นหนึ่งซึ่งกำลังมีผลสุกเต็มต้นผลกรรมแต่ปางก่อน และแรงอธิษฐานของนางไ่อู่ ในชาตินั้นตามมาทัน กระรอกเผือกผลอดตัวมัวแต่กัดกินลูกมะเดื่อสุกด้วยความหิวก็โดนลูกศรของนายพรานทะลุกลางลำตัว ดันทุรนทุรายก่อนสิ้นใจตายท้าวกังคี่ในร่างกระรอกเผือก ก็ได้แสดงอิทธิฤทธิ์ร้ายมนต์อธิษฐานว่า “ขอให้ร่างกายของเราใหญ่โตเท่าช่างสารเนื้อหนังของเราจงเพียงพอกแก่การเลี้ยงดูผู้คนทั่วทั้งเมือง” สิ้นคำอธิษฐานกระรอกน้อยก็ขาดใจตาย หล่นลงจากต้นมะเดื่อในบัดดลจากกระรอกเผือกตัวน้อย กลับกลายเป็นกระรอกตัวใหญ่มหึมานายพรานปาวประกาศให้ชาวบ้านมาช่วยกันลากเมื่อลากไปได้สักพักก็หมดเรี่ยวแรงที่จะลากต่อไปได้อีกจึงพากันมาแร่เนื้อกระรอกเผือก ณ จุดนั้น (บริเวณบ้านท่าแร่)

แล้วแบ่งแจกจ่ายกันจนทั่วทั้งเมืองแม้แต่พระธิดาไอล้ำก็ได้รับส่วนแบ่งในครั้งนี้ด้วยเช่นกัน ยกเว้นแต่พวกแม่ร้าง แม่ม่าย ไม่ได้รับส่วนแบ่งเนื้อกระรอกเผือกในคราวครั้งนี้ขอเล่าอดีตชาติของท้าวภังคีขึ้นรายการตรงนี้เสียเลย คือในชาติก่อนท้าวภังคีกับนางไอล้ำเป็นสามีภรรยากันแต่ท้าวภังคีในชาตินั้นเป็นคนโง่ นางไอล้ำดูแลปรนนิบัติสามีอย่างดียิ่งครั้งหนึ่ง ทั้งสองเดินทางไกล ผ่านป่าเขาลำเนาไพรได้มาเจอตันมะตื่อผลสุกเต็มต้นในระหว่างทางผู้เป็นสามีได้ปีนป่ายไปเก็บกินผลมะตื่อสุกไม่ได้คำนึงถึงภรรยาผู้นั่งคอยอยู่เบื้องหลังและเอ่ยปากขอให้สามีโยนผลมะตื่อสุกลงมาให้ แต่ไม่ได้รับความสนใจจากสามีเมื่อเขารู้สึกอึดแล้วก็ได้ปีนลงมาแล้วเดินทางต่อไปผู้เป็นภรรยาไม่อาจเดินตามสามีได้เพราะตนเองหัวโหยจึงตะกายขึ้นต้นมะตื่อต้นนั้นเก็บกินผลสุกจนพอแก้ความต้องการเมื่อลงจากต้นมะตื่อแล้วก็ออกเดินตามหาผู้เป็นสามีหาอย่างไรก็ไม่พบ หมดแรงนั่งกอดเข้าเหงาหงอย ทุกข์ตรมทรมาณเมื่อพอจะเดินต่อไปได้ก็ลุกขึ้นเดินทางต่อไป ถึงต้นไทรใหญ่ริมแม่น้ำจึงลงอาบน้ำดื่มกิน จนเกิดความสุขสบายใจ กลับขึ้นมานั่งภายใต้ต้นไทรอธิษฐานจิตขึ้นว่า “ชาติหน้าขอให้สามีตายอยู่บนกิ่งไม้และแม่ได้พบเห็นกันก็อย่าได้เป็นสามีภรรยาอีกเลยสาธุ” สามีในชาตินั้นได้กลับมาเกิดเป็นท้าวภังคีและถูกลูกศรนายพรานและตายบนกิ่งไม้ทุกประการในคำคืนที่ชาวเมืองเอกชะธิดาอ้อมหน้าสำราญด้วยอาหารที่ปรุงจากเนื้อกระรอกเผือกตัวนั้น ณ เมืองนาคบาดาลพญานาคราชพอทราบข่าวว่า ภังคีนาคลูกรักถูกลูกศรตายอยู่บนเมือง เอกชะธิดาแม่ที่สุดเนื้อของภังคีนาคก็ถูกพวกชาวเมืองเขียดเขื่อนแบ่งปันกันกินก็บังดาลโทสะ อย่างรุนแรงดวงตาแดงกล้า ดังดอกชบา จึงยกพลโยธานาคขึ้นสู่เอกชะธิดานครเวลาตึกสงัดทุกคนหลับสนิท ก็เกิดเสียงกัมปนาทหวั่นไหวแผ่นดินได้ถล่มถลายกลายเป็นแผ่นน้ำ ไปทั่วทุกหนแห่งผู้ใดที่ได้กินเนื้อท้าวภังคีนาค คนผู้นั้นก็จมหายไปกับแผ่นน้ำเมืองทั้งเมืองล่มสลายกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ในบัดดลคงเหลือไว้แต่บ้านของพวกแม่ม่ายผู้ไม่มีโอกาสได้ลองลิ้มชิมรสเนื้อกระรอกเผือก จึงกลายเป็นเกาะแก่ง หรือดอน ท่ามกลางน้ำหนองหาน จนทุกวันนี้กล่าวถึงท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพง เกิดอาการร้อนใจระวน กระจาย มาหลายเพลาคิดถึงแต่นางไอล้ำเมือง เพียงอย่างเดียวได้รับแรงเดินทางมุ่งหน้าสู่เอกชะธิดานครและเมื่อได้ทราบข่าวว่าเมืองกำลังถล่มถลายอยู่นั้นก็กระโดดขึ้นหลังม้าบักสามม้าคู่ชีพ ฮือเข้าสู่ตำหนักธิดาไอล้ำคว่ำแขนอุ้มขึ้นม้าพาควบหนีไปอย่างไม่คิดชีวิตแต่อนิจจาไอล้ำได้ลิ้มชิมรสเนื้อของท้าวภังคีจนอ้อมหน้าไม่มีทางเสียแล้วแม้ว่าม้าบักสามจะโดดโลดแล่นไป ณ ที่ใด แผ่นดินก็ถล่มถลายตามไปที่นั่นอีกทั้งเหล่าบริวารของพญานาคก็เนรมิตกายเป็นท่อนไม้ท่อนซุง ขวางกั้นเส้นทาง ขณะที่ท้าวผาแดงตั้งเชือกบังคับม้าให้หาทางหนีอยู่นั้นมันเป็นช่วงเวลาเส้นยาแดงผ่าแปดหางของพญานาคก็ตัวตวัดแหวกกอดเกี่ยวรัดเอาร่างของไอล้ำออกจากอ้อมกอดอันอบอุ่นของท้าวผาแดงไปได้ในบัดดล ร่างของไอล้ำค่อยๆ จมหายไปใ้ในแผ่นน้ำ ต่อหน้าต่อต้ำท้าวผาแดงสุดวิสัยที่จะช่วยไอล้ำสุดที่รักไว้ได้ เมื่อสิ้นไอล้ำ ทุกสิ่งทุกอย่างสงบเงียบเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้นท้าวผาแดงหันหลังกลับไปมองอดีตมหานครที่ยิ่งใหญ่มีเพียงระรอกคลื่นที่ถูกลมพัดใ้หน้ากระเพื่อมเท่านั้น มหานครเอกชะธิดาที่เคยรุ่งเรืองต้องกลับกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ เหลือไว้แต่ดอนแม่ม่ายและอดีตรักอันหวาน

ขึ้นเท่านั้นเมื่อไม่มีไอ้คำผางก็หมดสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง ได้แต่ตรอมตรมระทมทุกข์ทรมาณอยู่เพียงผู้เดียวและแล้วลมหายใจเฮือกสุดท้ายก็พราวชีวิตอันรันทนนั้น ท้าวผางแดงสิ้นใจตายเพราะความอาลัยไอ้คำ ผางที่รักอย่างน่าเวทนายิ่งนักและด้วยแรกพิชรักที่ไม่สมหวังนี้ทำให้วิญญาณของท้าวผางแดงกลายเป็นวิญญาณอาฆาตแค้นต่อพญานาคเมื่อวิญญาณของท้าวผางแดงและท้าวภังคินาค พบกันเมื่อไหร่การรบก็เกิดขึ้นเมื่อนั้น ในการรบกันแต่ละครั้ง ใช้เวลารบกันถึง ๗ วัน ๗คืน มีพื้นใต้น้ำหนองหวนเป็นสนามรบ โดยไม่มีใครแพ้ ใครชนะแต่ก็จะรบกันไปเรื่อยๆ ส่วนวิญญาณของไอ้คำ ผางจ่องจำอยู่ใต้น้ำหนองหวนเพราะนางเป็นตัวการอาฆาตแค้นของวิญญาณทั้งสองจนกว่าจะถึงพระศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย พระองค์จะเสด็จมาโปรดและตัดสินคดีจึงจะทำให้วิญญาณทั้งสามได้หลุดพ้นจากโซ่ตรวนแห่งความทุกข์ทรมาณเพราะรักนี่คือ "โศกนาฏกรรมแห่งรัก"

5.4 ผาแดงนางไอ้ในการแสดงละครเวที

ละครเวทีมีมาตั้งแต่สมัยกรีกอริสโตเติลบันทึกไว้ว่าละครของกรีกเริ่มต้นจุดเด่นของละครเวทีคือ การสื่อสารระหว่างผู้ชมกับนักแสดง การสื่อสารระหว่างผู้ชมและนักแสดงเกิดขึ้นไปพร้อมๆ กัน วอลเตอร์ เคอร์ นักวิจารณ์ชาวอเมริกันพูดถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างคนดูกับนักแสดง เช่นนี้ไม่มีในภาพยนตร์ เพราะภาพยนตร์เป็นสิ่งที่สร้างมาสำเร็จรูปแล้ว มันไม่สามารถตอบสนองเราได้ เพราะนักแสดงในภาพยนตร์ไม่สามารถได้ยินเรา รู้สึกถึงตัวตนของเราและไม่ว่าเราจะมีปฏิกริยาอย่างไรก็ไม่มีผลใดๆ” องค์ประกอบของละครเวที คือ การแสดงสดบนเวที ที่มีฉาก แสง เสียง ประกอบ และบทละคร คือ ส่วนที่สำคัญที่สุดในการทำละครทุกชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งละครเวที เพราะมันคือ ตัวกำหนดองค์ประกอบอื่นๆ ทุกอย่างในละคร

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีความผูกพันกับละครมาเป็นเวลานาน ตามที่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดพบว่า คนไทยมีการแสดงประเภท ละคร ระบำ รำ เต้น ตั้งแต่ยุคพ่อขุนรามคำแหง และได้มีการพัฒนาต่อมาจนกระทั่งกลายเป็นการแสดงลักษณะละครในสมัยกรุงศรีอยุธยา (เพาวิภา ภมรสถิต, 2528) จากนั้นละครไทยก็มีการพัฒนามากขึ้น และรับวัฒนธรรมตะวันตกมาปรับปรุงจนเกิดเป็นละครประเภทต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 7 ละครพูดที่จัดว่าเป็นละครหลวง ขยายตัวมาเป็นละครเวทีโดยเริ่มต้นจากคณะละครปริตาลัย โดยพระนางเธอลักษมีลาวัณ ซึ่งเปิดโรงครั้งแรกที่ศาลาเฉลิมกรุง (กอบกุล อิงคุทานนท์, 2541) อย่างไรก็ตามก็ละครเวทีได้มีการศึกษาอย่างเป็นระบบในมหาวิทยาลัย ในช่วงทศวรรษ 2510 โดยเริ่มต้นที่คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ส่วนในมหาวิทยาลัยภูมิภาคได้เริ่มมีการสอนขึ้นที่คณะวิจิตรศิลป์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และที่คณะอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากรด้วย โดยมีจุดเริ่มต้นจาก “กลุ่มพระจันทร์เสี้ยว” ซึ่งเป็นการรวมตัวของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จากนั้นได้มีการรวมตัวเป็นกลุ่มละครของนิสิต นักศึกษาเกือบทุกมหาวิทยาลัย ซึ่งสถาบันการศึกษาในสาขาพิเศษ

ศาสตร์ได้เปิดเป็นภาควิชาขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี 2513 คือ ภาควิชาวาทยุทธศาสตร์และสื่อสารการแสดง และในปัจจุบันนี้มีแนวโน้มในการเปิดภายใต้คณะนิเทศศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยกรุงเทพ มหาวิทยาลัยรังสิตมหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต ฯลฯ (ศิริรินทร์พร ศรีใส, 2545) อย่างไรก็ตาม ศิลปะการละครเปรียบเสมือนกับศาสตร์แห่งการเล่าเรื่องโดยอาศัยการผสมผสานองค์ประกอบทางศิลปะหลากหลายแขนงเข้าด้วยกันจากการนำเสนอละคร ในอีกด้านหนึ่งนอกจากละครในรั้วสถาบันการศึกษา ยังมีการพัฒนาละครเวทีภายนอกสถาบันในเชิงประโยชน์ทางธุรกิจ การรณรงค์หรือการเคลื่อนไหวทางสังคม พัฒนาชุมชน ฯลฯ (ชญาดา รุ่งเต่า, 2549) ทั้งนี้องค์ประกอบ 2 ประการที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเขียนบทละคร หรือนำไปสู่การสร้างองค์ประกอบต่าง ๆ ของการเล่าเรื่องในละคร คือ โครงเรื่องและแก่นเรื่องกล่าวคือ โครงเรื่องของละครเป็นตัวกำหนดเหตุการณ์และข้อเท็จจริงในเรื่อง มีบทบาทต่อการดำเนินเรื่อง และต่อพัฒนาการของตัวละคร โครงเรื่องจึงเปรียบเสมือนกรอบที่นักประพันธ์กำหนดขึ้นเพื่อเขียนเรื่องราวในละครส่วนแนวความคิดมีส่วนสำคัญเนื่องจากแนวความคิด คือ แก่น หรือแก่นกลางของเรื่อง ปรากฏอยู่ตั้งแต่ต้นจนปลายเรื่อง เป็นสิ่งเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน โครงเรื่อง ฉาก ตัวละคร บทสนทนา และส่วนประกอบอื่น ๆ ส่วนเป็นสิ่งที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นเพื่อแสดงแก่นของเรื่องทั้งสิ้น (สายวรุณ น้อยนิมิต, 2545)

การแสดงละครในยุคแรกๆไม่มีการเขียนบทพูดและการแสดงท่าทางไว้สำหรับนักแสดงท่วงท่าแสดงท่าทางตามบทละครหรือให้ผู้กำกับการแสดงกำกับบทบาทให้ตัวละครเช่นปัจจุบันนักแสดงต้องรู้เรื่องราวที่เล่นแล้วจินตนาการสร้างสรรค์แสดงบทบาทขึ้นเองไปตามความเข้าใจโดยใช้ท่าทางและอารมณ์เป็นการสื่อสารบางครั้งอาจมีการเขียนบทโดยย่อไว้หรือไม่มีการเขียนบทไว้เลยก็ได้ ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นรูปแบบการแสดงแบบต้นสดเมื่อการละครมีวิวัฒนาการขึ้นตามยุคสมัยก็มีการเปลี่ยนแปลงโดยให้มีการเขียนบทละครขึ้นเพื่อช่วยให้นักแสดงและผู้กำกับการแสดงตลอดจนผู้เกี่ยวข้องกับการแสดงละครด้านอื่นๆได้เข้าใจเรื่องราวต่างๆ ตลอดจนบทบาทตัวละครแล้วสามารถสร้างสรรค์การละครได้สมจริงมากยิ่งขึ้น

การแสดงแสงสีเสียง (Light & Sound) คือการแสดงบทบาทสมมุติที่มีเบื้องหลังหรือฉากหลังเป็นโบราณสถานซากปรักหักพังของก้อนอิฐศิลาแลงสถานที่สำคัญต่างๆโดยใช้แสงและเสียงขับเน้นให้เกิดความรู้สึกยิ่งใหญ่อลังการ มักมีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์คนประวัติศาสตร์สถานที่ ประวัติศาสตร์ชุมชน การแสดงแสงสีเสียง นำมาแสดงครั้งแรกในประเทศไทยที่โตไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนแต่เท่าที่ทราบการแสดงแสงสีเสียงได้ทำการแสดงมานานแล้วและเป็น การแสดงที่แพร่หลายกลายเป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติกันมาจนเป็นประเพณีก่อเกิดเป็นงานประจำปีที่ขาดไม่ได้ในหลายแห่งถึงขั้นที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ยื่นมือเข้ามาร่วมจัดร่วมส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเอาจริงเอาจัง ตลอดไปจนถึงการจัดงานที่ต้องการความยิ่งใหญ่อลังการศิลปะเป็น ศาสตร์อีกแขนงหนึ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตัวเองอยู่เรื่อยๆไม่มีที่สิ้นสุดก่อนที่ละครจะมาอยู่ใน

จอโทรทัศน์ละครก็อยู่บนเวทีมาก่อนแต่พอละครไปอยู่บนโทรทัศน์แล้วการแสดงบนเวทีก็อาบเขาไปบ้างแต่ปัจจุบันนี้ไม่ใช่แล้วเพราะการแสดงละครเวทีเป็นงานศิลปะอีกแขนงหนึ่งที่มีความนิยมเป็นอย่างมากสิ่งแรกที่เราได้รับจากการไปดูละครเวทีคือเรื่องของความสนุกความสุขความอึดอ้อมใจความทราบซึ่งใจที่เราจะได้รับจากละครนั้นโดยตรงการไปนั่งดูละครเวทีเหมือนกับเราเข้าไปเสพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นด้วยตาของเราเองแบบไม่ต้องผ่านตัวกรองอะไรไม่ต้องมีโฆษณาคั่นกลางนั้นทำให้เราซึมซับเรื่องราวเหล่านั้นได้โดยตรงอารมณ์และพลังงานที่นักแสดงแผ่ออกมานั้นทำให้เราได้รับเต็มทีนั้นทำให้เราได้รับความสุขที่แตกต่างไปจากละครโทรทัศน์ละครเวทีส่วนใหญ่ ญ่มักจะหยิบวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงหรือได้รับความนิยมมาทำเป็นผลงานละครเวทีหรืออาจจะเป็นเรื่องราวแต่งใหม่ก็ได้แต่แบบแรกจะเป็นที่สนใจมากกว่าส่วนหนึ่งที่นำเสนอและได้รับจากการไปดูละครเวทีนั้นคือตีความวรรณกรรมนั้นออกมาว่ามีหน้าตาอย่างไรตัวอย่างเช่นละครเวทีสี่แผ่นดินเดอะมิวสิคคัลที่เราอาจจะเคยอ่านแบบวรรณกรรมไปแล้วการไปดูละครเวทีก็ตีความของทีมงานจะช่วยให้เราเข้าใจเนื้อเรื่องและมิติของตัวละครได้มากขึ้นและลึกซึ้งยิ่งขึ้นบางอย่างที่เราอ่านแล้วไม่เข้าใจอาจจะเข้าใจได้จากการดูละครเวทีก็ได้จุดหนึ่งที่ทำให้วงการละครเวทีพัฒนาไปมากนั้นคือการพัฒนาเทคโนโลยีด้านโปรดักชั่นไม่ว่าจะเป็นแสงสีเสียงที่มีการหยิบคอมพิวเตอร์กราฟฟิกหรือซีจีเข้ามาช่วยจะยิ่งทำให้ผู้เข้าชมเกิดอารมณ์ร่วมในการดูมากขึ้นหรือจะเป็นระบบไฮโดรลิกที่พัฒนาขึ้นทำให้การเปลี่ยนฉากเป็นสถานที่ทำได้ง่ายและเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นผลก็คือทำให้เวทีสามารถเป็นสถานที่อะไรก็ได้ตั้งแต่ห้องนอนของตัวละครไปจนถึงลานกว้างสุดลูกหูลูกตานั้นนักแสดงเองก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้เราเลือกดูละครเวทีที่นักแสดงบางคนเป็นนักแสดงคุณภาพอยู่แล้วเรารอรู้เพราะเคยเห็นในละครโทรทัศน์แต่ในละครเวทีที่ไม่มีการคัดการตัดต่อนักแสดงบางคนอาจจะทำได้ดียังไม่นับเรื่องการร้องเพลงที่เราอาจจะไม่รู้เลยว่านักแสดงท่านนี้สามารถแสดงแบบมิวสิคคัลได้แน่นอนว่าเราไม่มีทางได้เห็นศักยภาพของนักแสดงบางท่านในจอโทรทัศน์เลยทำให้ละครเวทีเป็นอีกหนึ่งช่องทางให้นักแสดงได้แสดงความสามารถของตนเองได้อย่างเต็มที่

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 60 ละครเวทีเรื่อง ตำนานผาแดงนางไอ่

ณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จ.สกลนคร

5.4.1 ละครเวที เรื่อง ตำนานผาแดงนางไอ่ ณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จ.สกลนคร

ละครเวทีเรื่อง"ตำนานผาแดงนางไอ่"ส่วนหนึ่งของการแสดงในงาน"มหกรรมสังคีต 4 วิทยาเขตครั้งที่ 8" ณมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติจังหวัดสกลนคร "เป็นตำนานเล่าขานเกี่ยวกับเรื่องราวความรักความขัดแย้งระหว่างมนุษย์และพญานาคมูลเหตุที่ทำให้เกิดหนองหาร"ทั้งนี้ผิวดลาดประการใดต้องขอภัยมา ณที่นี้ด้วย!การแสดงโดยชมรมดนตรีไทยและนาฏศิลป์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนครซึ่งมีเรื่องเล่าว่านางไอ่ที่เป็นธิดาของพระราชามืองขอมซึ่งมีสิริโฉมงดงามเป็นที่หมายปองของเจ้าชายเมืองต่างๆแต่มีอยู่ปีหนึ่งเมื่อเมืองขอมได้ประสบปัญหาฝนแล้งจึงทำให้เจ้าเมืองขอมได้จัดการแข่งขันบั้งไฟขึ้นและมีการจุดบั้งไฟเพื่อเสี่ยงทายขอฝนนอกจากนี้หากบั้งไฟของใครขึ้นสูงที่สุดจะยอมยกธิดาคือนางไอ่คำให้เป็นภรรยาจากนั้นได้มีเจ้าชายจากนครต่างๆได้เข้าแข่งขันรวมทั้งท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพงที่มารวมการแข่งขันและเมื่อฝ่ายท้าวภักดิ์โอรสของพญานาคในนครบาดาลทราบข่าวก็ยกพลพญานาคได้ปลอมตัวเป็นคนเข้ามาเข้าการแข่งขันด้วยการแข่งขันนั้นบั้งไฟของพญานาคภักดิ์ไม่ชนะแต่เมื่อภักดิ์ได้ลโหมนางไอ่คำก็ไม่สามารถจะถอนใจรักได้จึงปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกเข้ามาในสวนดอกไม้ของนางไอ่คำแต่ด้วยเคราะห์กรรมแต่ชาติปางก่อนจึงทำให้นางไอ่คำเกิดคิดวิปริตต้องการบริโภคเนื้อกระรอกเผือกจึงสั่งให้นายพรานตามล่าเพื่อมาปรุงอาหารและนายพรานก็สามารถยิงกระรอกเผือกได้แต่ก่อนที่กระรอกตัวนั้นจะตายได้อธิษฐานว่าหากใครที่ได้บริโภคเนื้อของตนจงจมน้ำตายในบาดาลส่วนนางไอ่คำได้นำเนื้อกระรอกมาปรุงอาหารและแจกจ่ายเนื้อกระรอกไปทั้งเมืองซึ่งในคืนนั้นเองได้เกิดพายุฝนจึงเกิดแผ่นดินไหวน้ำท่วมพัดพาผู้คนลงสู่หนองหานและท้องบาดาลส่วนท้าวคราษบิดาของภักดิ์เมื่อทราบเรื่องจึงโกรธมากที่โอรสถูกฆ่าจึงพานาคจากเมืองบาดาลมาอาสาถล่มบ้านเมืองขอมจนสิ้นส่วนท้าวผาแดงเมื่อเห็นเมืองขอมถล่มจึงได้พานางไอ่คำขึ้นม้าควบหนีไปทางทิศเหนือเพื่อหนีน้ำและ

บรรดาพยานาคที่ตามพ่นไฟไล่ตามหลังมาตั้งแต่นั้นมาก็ได้มีวิญญูณแก่นของกังคีได้วนเวียนมาทางความแค้นกับผาแดงและนางไอ่ตลอดมาทุกชาติภพ

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 61 การแสดงแสงสีเสียงชุด "รังสรรค์นาฏการตำนานรักผาแดงนางไอ่"

5.4.2 การแสดงแสงสีเสียงชุด "รังสรรค์นาฏการตำนานรักผาแดงนางไอ่"

การแสดงแสงสีเสียงชุด "รังสรรค์นาฏการตำนานรักผาแดงนางไอ่" เป็นการสอบประมวลผลของนิสิตชั้นปีที่ 4 สาขาศิลปะการแสดงเอกนาฏศิลป์ไทยรุ่น 13 คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อประมวลความรู้ในการนำทักษะนาฏศิลป์ไทยมาประดิษฐ์ทำรำที่ได้แนวคิดมาจากวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่งประกอบไปด้วยการแสดงดังนี้ 1. นบบุชิตวิศิษฐ์ราชัน 2. นฤธิตา 3. ฉุยฉายไอ้คำ 4. ผาแดงชมดวง 5. ไอ้คำทรงเครื่อง 6. นาฏลีลานบวันทาบูชาแถน 8. อัศวราชา 9. นาคาพลายุทธ์

ย้อนยุคสู่โบราณกาลเมืองสุวรรณโคมคำหรือชะที่ตานคร (บริเวณที่เป็นหนองหานในปัจจุบัน) มีพระยาขอมเป็นผู้ครองเมืองมีมเหสีเอกชื่อนางจันทร์มีธิดาแสนสวยกิตติศัพท์ความงามจรขยายเลื่องลือไปทั่วทุกสารทิศนามว่าไอ้คำพระยาขอมมีน้องชายสองคนสถาปนาให้ปกครองเชียงเหียน (ปัจจุบันเขตอำเภอเมืองมหาสารคาม) คนหนึ่งและครองเมืองสีแก้ว (ปัจจุบันเขตอำเภอเมืองร้อยเอ็ด) คนหนึ่งนอกจากนี้ยังมีหลานอีก 3 คนให้ไปครองเมืองหงส์เมืองทองและเมืองฟ้าแดดตามลำดับนับว่าพระยาขอมนั้นเป็นเจ้าของผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลวางฐานด้านการเมืองไว้อย่างแน่นหนาทีเดียวพระธิดาไอ้คำในวัยสาวก่าดัดนั้นงามยิ่งกว่านางใดในปฐพีกิตติศัพท์เข้าหูเข้าตาหนุ่มหล่อแดนไกลนิสัยดีนามว่าผาแดงแห่งเมืองผาโพงต้องซึ้งใจชื่อบักสามตามหาจนพบและผูกสมักรักใคร่จนสัญญากันว่าพร้อมหอลงโลงกันเลยทีเดียว

กล่าวถึงเมืองศรีสัตนาคนหุตซึ่งมีพญานาคชื่อท้าวศรีสุทโธนาครองเมืองมีโอรสชื่อพังคิ ซึ่งโดยพื้นเพเดิมแล้วท้าวศรีสุทโธอยู่ที่เมืองหนองกระแสที่ตองอพยพมาครองเมืองศรีสัตนาคนหุตนี้ก็ เพราะว่าผัดใจกับสุวรรณนาคเพื่อนกันจนเกิดสงครามรบพุ่งกันเดือดร้อนถึงพระอินทร์ต้องส่งเทพบุตร ลงมาห้ามศึกแล้วแบ่งเขตแดนให้ทั้งสองนาคปกครองคือศรีสุทโธนาครองให้ครองแดนเหนือส่วนสุวรรณ นาคให้ครองแดนใต้แบ่งแนวเขตลงไปจรดทะเลนาคทั้งสองได้ขุดคลองจากหนองกระแสลงสู่ทะเลเป็น การแข่งผลงานและบารมีกันไปในตัวสุวรรณนาคขุดเป็นแม่น้ำน่านและตั้งเมืองนันทบุรีส่วนศรีสุทโธขุด เป็นแม่น้ำโขงตั้งเมืองศรีสัตนาคนหุต ฝ่ายพระยาจอมบิดาของไอค้ำนั้นเป็นเจ้าของผู้คลั่งไคล้ไหลหลง ในบุญแข่งบั้งไฟเป็นชีวิตจิตใจยิ่งกว่าเป็นการขอฝนจากพระยาแถนบนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาลและ เป็นเกมกีฬาที่เล่นเดิมพันตื่นเต้นเร้าใจจนสืบทอดเป็นประเพณีทุกๆปีณกลางเดือนหกปีนั้นพระยาขอม จึงมีใบบอกไปยังหัวเมืองบริวารต่างๆให้ทำบั้งไฟหมื่นมาร่วมแห่และจุดแข่งขันลงเดิมพันกันในงานบุญ บั้งไฟพระยาขอมฝ่ายท้าวผาแดงทราบข่าวก็ทำบั้งไฟหมื่นมาร่วมแข่งขันด้วยโดยเป็นคู่พนันกับพระยา ขอมเลยที่เดียวพระยาขอมเองก็มั่นใจว่าไอ้หนุ่มหล่อชาวผาโพงผู้นี้หมายปองธิดาแสนสวย ของตนอยู่ด้วยความเชื่อมั่นในบั้งไฟของตนพระยาขอมจึงลั่นวาจาท้าเดิมพันกับผาแดงว่าถ้าบั้งไฟของ ตนแพ้บั้งไฟของท้าวผาแดงจะยกพระธิดาไอค้ำให้ทันทีแต่ผลการแข่งขันปรากฏว่าบั้งไฟพระยาขอมซุ (เผาดินดำในกระบอกทิ้งจนหมดไม่ยอมขยับเขยื้อน) บั้งไฟท้าวผาแดงแตกจึงเสมอกันผาแดงจึงพกเอา ความผิดหวังและเสียใจกลับเมืองผาโพง

ข่าวงานบุญบั้งไฟครั้งนี้ก็ไม่วายจะเล็ดลอดไปเข้าหูท้าวพังคิลูกชายแสนดีของศรีสุทโธ นาคเข้าจนได้พังคิได้แปลงกายมาสังเกตการณ์ด้วยแต่ไม่ได้นำบั้งไฟมาแข่งขันเพราะความเป็นนาคทำ บั้งไฟไม่เป็นเมื่อท้าวพังคิได้ยลโฉมอันงดงามของธิดาไอค้ำเข้าก็หลงรักกลับบ้านถึงกรุงศรีสัตนาคนหุต ก็ไม่เป็นอันกินอันนอนจึงขอลาบิดาเพื่อมาขอความรักจากไอค้ำให้ได้บิดาก็ห้ามไว้เพราะเห็นอันตราย จากเผ่าพันธ์ที่แตกต่างกันถึงบิดาจะห้ามอย่างไรพังคิก็หาฟังไม่จึงพาเสนาบริวารเดินทางสู่ชะที่ตานคร แห่งพระยาขอมอีกครั้งหนึ่งด้วยความหวังที่จะเข้าใกล้ตัวไอค้ำมากที่สุดพังคิจึงแปลงกายเป็นกระรอก ต่อหน้า(กระรอกเผือก)แฉวนกระดิ่งทองไว้ที่คอและกระโดดไปตามกิ่งไม้ยอดไม้ใกล้หน้าต่างปราสาทของ ธิดาไอค้ำบรรดาเสนาบริวารก็แปลงกายเป็นสรรพสัตว์ต่างๆคอยอารักขาเจ้านายอย่างใกล้ชิดพระธิดา ไอค้ำเห็นกระรอกต่อหน้าสวยงามพร้อมเสียงกระดิ่งทองแฉวนคอกที่ไพเราะชวนเวียนมาใกล้ก็รักอยากได้มา เลี้ยงไว้จึงสั่งคนนายพรานให้ตามจับมาให้ได้ฝ่ายนายพรานก็จัดขบวนตามไล่จับกระรอกต่อหน้าจนสุด ปัญญาจะตามจับได้จึงยิงด้วยหน้าไม้ก็จะไม่ให้ถูกที่สำคัญตายแต่ลูกหน้าไม้ก็ทะลุหัวใจเจ้ากระรอก ต่อหน้าจนถึงแก่ความตายจนได้เรียกว่าตายเพราะความรักความหลงโดยแท้ก่อนสิ้นใจตายท้าวพังคิใน รางของกระรอกต่อหน้าได้อธิษฐานว่า?ขอให้เนื้อของข้ามีรสอร่อยที่สุดและมีเหลือเพื่อไม่รู้จักหมดพอแก่ การให้คนได้กินทั่วบ้านทั่วเมืองเมื่อกระรอกต่อหน้าตายแล้วเกิดหนังเหนียวแหวะ(ข้าแหละ) ไม่เข้า เดือดร้อนถึงหมอดีต้องแก้เคล็ดให้เซียง(คนสีกจากการบวชเณร) เป็นคนแหวะ (ข้าแหละ) จึงได้นี้

กระรอกที่ร่อยและแจกจ่ายกันกินจนทั่วเมืองไม่รู้จักหมดยกเว้นแต่แม่ร้างแม่หม้ายเขาไม่แบ่งให้กิน ด้วยเพราะถือว่าไม่ได้ทำประโยชน์ให้ทางราชการหรือจะถือเป็นเคล็ดอะไรสักอย่างก็ได้จึงไม่แบ่งให้กิน ดังมีคำประพันธ์เป็นสำนวนอีสานว่าคนเท็งค่ายพากันกินกระฮอกก่อนยังแต่ฮ้างและหม้ายเขานั้นบให้กินและยังมีเจ้านายผู้ใหญ่คุ่มหนึ่งในเมืองชะตีตาเรียกว่าคุ่มหลวงก็ไม่กินเนื้อกระรอกก่อนด้วยจึงเมื่อถึงคราวเมืองชะตีตาล่มจมลงคุ่มเจ้านายก็ยังเป็นคุ่มหลวงซึ่งเป็นเกาะหนึ่งอยู่กลางหนองหานและดอนแม่หม้ายก็กลายมาเป็นบ้านดอนแก้วอันมีพุทธสถานสำคัญที่คนกราบไหว้อยู่ในปัจจุบัน

ในห้วงเวลาเดียวกันกับที่ชาวชะตีตานครกำลังแบ่งเนื้อกระรอกก่อนกินกันอย่างสุขสำราญอยู่นั้นท้าวผาแดงซึ่งมีความรักต่อไ้คำจมนสูงอมสุดจะห้ามใจได้รับขึ้นม้าบักสามคู้ใจจากเมืองผาโพงสู่ชะตีตานครทันทีไ้คำก็ต้อนรับขับสู้ด้วยความรักใคร่เป็นอันดีจัดสุรอาหารคาวหวานมาเลี้ยงดูอย่างเต็มคราบผาแดงเห็นลาบเนื้อกระรอกก่อนก็รู้และไม่ยอมกินลาบเนื้อนั้นก็เพราะว่ารู้ที่มาที่ไปของเจ้าเนื้อนั้นเป็นอย่างดีจึงแสวงไ้คำว่าผู้ติจ้งเจ้าสั่งมากินกระฮอกก่อนเจ้าบ่ย่านเมืองบ้านหล่มหลวงบื้อพร้อมบื้ออธบายให้ไ้คำฟังว่ากระฮอกก่อนนั้นไม่ธรรมดาแต่เป็นท้าวพังคี่ลูกชายสุทโธนาคนแปลงกายมาไ้คำฟังแล้วก็รู้สึกหนาวเยือกขึ้นมาทันทีขาดคำผาแดงพลันก็เกิดเสียงอึกทีกแผ่นดินไหวโครมครืนสะเทือนเลื่อนลั่นตามมาเนื่องจากเสนาอำมาตย์ของท้าวพังคี่กลับไปรายงานท้าวศรีสุทโธผู้บิดาว่าพังคี่ถูกลูกดอกนายพรานเมืองชะตีตาสิ้นชีวิตแล้วชาวบ้านชาวเมืองกำลังแกล้งเนื้อเอาเกลือกทาประกอบเป็นอาหารกินท้าวศรีสุทโธโกรธมากจึงยกพลนาคดำดินบุกชะตีตานครกะให้ราบเป็นหน้ากลองสังฆ่าทุกชีวิตที่กินเนื้อพังคี่ผาแดงก็รีบพาไ้คำซ้อนท้ายม้าบักสามหนีไปทันทีนางไ้คำว่าได้สมบัติสำคัญประจำเมืองสวมแหวนให้แก่ผาแดงส่วนตัวเองได้ข้อมงล่องประจำเมืองติดตัวไปด้วยรีบขึ้นซ้อนท้ายม้าผาแดงคนรักหนีสุดขีดสู่เมืองผาโพงข้างทัพของพญานาคก็ไล่ล่ากระชั้นชิดเข้ามาเรื่อยชะตีตาทั้งเมืองถูกกองทัพนาคดำดินบุกพังลงใต้บาดาลคงทิ้งไว้แต่ดอนหลวงกับดอนแม่มายเท่านั้นเรียกว่ากองทัพนาคลุยไปทีใดแห่งนั้นก็พังทลายไปหมดสิ้นมักบักสามยามเมื่อบรรทุกผาแดงเจ้านายคนเดียวก็คึกคะนองวิ่งไปได้รวดเร็วปานลมพัดแต่เมื่อมีนางไ้คำและข้อมงล่องพวงเข้าไปด้วยก็เริ่มอ่อนแรงลงทุกขณะผาแดงจึงสั่งให้นางทิ้งสัมภาระลงนางไ้คำก็โยนกลองทิ้งไปก่อนจนเกิดร่องรอยกลายเป็นห้วยกองสีในปัจจุบันมาได้อีกรูหนึ่งก็ได้โยนข้อมงทิ้งลงไปร่องรอยของข้อมงนั้นก็ได้กลายเป็นห้วยน้ำข้อมงต่อมาและเมื่อม้าบักสามวิ่งต่อไปอีกพักหนึ่งก็ยังอ่อนแรงลงมากหกล้มลงร่องรอยที่บักสามหกล้มก็กลายมาเป็นห้วยสามพาด (บักสามพลาดท่า) กองทัพนาคตามมาทันจนได้,,จึงให้ทางกระหวัดรัดเอาตัวไ้คำหลุดจากหลังม้าลงใต้บาดาลทันใดผาแดงตั้งสติได้รับกระดุ้นบังเหียนม้าบักสามจ้าว้าวหนีสุดชีวิตต่อไปทัพนาคยังตามอีกเพราะแหวนของไ้คำที่นิ้วของผาแดงพอนี้ก็ได้จึงถอดแหวนทิ้งไปการตามล่าผาแดงของกองทัพนาคจึงสิ้นสุดลง

ผลของสงครามเถื่อนเพื่อดับแค้นของท้าวศรีสุทโธนาคนครั้งนั้นทำให้เมืองเอกชะตีตานครได้ล่มสลายจมสู่บาดาลกลายมาเป็นหนองหานของอำเภอกุมภวาปีในปัจจุบันซึ่งเราภูมิใจเรียกว่าหนอง

ห่านสายธารแห่งชีวิตตามคำขวัญของอำเภอภูพานในปีในสมัยนายรุ่งฤทธิ์มกรพงศ์เป็นนายอำเภอภูพานปีส่วนแม่ร้างแม่หม้ายทั้งหลายได้รับความผิดหวังและน้อยเนื้อต่ำใจที่เขาไม่ปันเนื้อกระรอกก่อนให้กินด้วยเหมือนชาวบ้านทั่วไปก็มารวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนต่างหากกองทัพภูพานาคก็ละเวนไว้ไม่ถล่มให้จมลงจนเหลือไว้เป็นเกาะกลางน้ำเรียกกันว่าดอนแม่หม้ายจนกลายมาเป็นบ้านดอนแก้วตราบเท่าทุกวันนี้

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 62 ละครผาแดงนางไอ่ สาขาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

5.4.3 ละครผาแดงนางไอ่ สาขาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ

มหาสารคาม

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในนามเมืองเอกชะทีตาหรือที่ตานครอันถือเป็นวรรณกรรมที่เป็นต้นเค้าของการปรากฏชื่อบ้านนามเมืองที่เกี่ยวข้องในบริเวณหนองหานน้อยและลุ่มน้ำชีตอนบนความในวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง “ผาแดงนางไอ่” กล่าวว่าเมืองที่ตานครเป็นเมืองใหญ่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์เจ้าผู้ครองเมืองชื่อพญาขอมมีธิดาชื่อว่าไอ่คำเมื่อนางไอ่คำเจริญวัยได้มีเจ้าชายจากเมืองผาโพงชื่อท้าวผาแดงได้มาติดพันเกี่ยวพาราสีหวังได้เป็นคู่ครอง

กาลต่อมาพญาขอมได้จัดงานบุญบั้งไฟของเมืองที่ตานครนี้ได้ล่วงรู้ไปถึงเมืองบาดาลเขตแดนของพญานาคทำให้ท้าวพังคิโอรสของพญานาคหลอมตัวเป็นกระรอกเผือกขึ้นมาเที่ยวชมงานพร้อมกับบริเวณท้าวพังคิโอรสในร่างกระรอกเผือกได้แอบยลโฉมนางไอ่คำทางช่องหน้าต่างเมื่อนางไอ่เห็นเข้าก็ปรารถนาอยากได้กระรอกเผือกไว้เชยชมจึงให้เสนาอำมาตย์ตามจับแต่ก็จับไม่ได้ในที่สุดนายพรานประจำเมื่อกี้ใช้หน้าไม้ยิงกระรอกเผือกตายแล้วก็ฆ่าแหย่เนื้อกระรอกนำมาแบ่งปันประกอบอาหารกินด้วยแรงอธิษฐานของพังคิโอรสก่อนตายทำให้เนื้อกระรอกเผือกเพิ่มปริมาณขึ้นอย่างมากมายกินกันทั่วเมืองก็ไม่หมดและขอให้คนที่ได้กินเนื้อจึงตายตามไปด้วยเมื่อท้าวพังคิโอรสตายบิรวารได้กลับไปบอกพญานาคบิดาของพังคิโอรสทำให้พญานาคโกรธมากจึงสำแดงอิทธิฤทธิ์ทำให้เมืองที่ตานครของ

พญาขอมถล่มจมนดินกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ซึ่งก็คือหนองหานกุมภวาปีนั่นเองส่วนชาวเมืองที่กินเนื้อกระดูกเผือกก็ล้วนตายกันหมดรวมทั้งท้าวมหาแดงและนางไอ่คำด้วยยกเว้นบรรดาแม่เฒ่าที่ไม่ได้รับแบ่งเนื้อกระดูกเผือกมากินทำให้บ้านเมืองของเขาไม่ถูกทำลายจึงเหลือเป็นเกาะกลางหนองหานที่เรียกกันว่า “ดอนแก้ว” ในปัจจุบันลักษณะของโบราณบ้านดอนแก้วจะมีลักษณะคล้ายกับเมืองโบราณสมัยทวารวดีโดยทั่วไปคือมีคูน้ำคันดินล้อมรอบตัวเมืองและมีศาสนสถานที่สำคัญอยู่นอกตัวเมือง นั่นคือพระมหาธาตุเจดีย์นอกจากนี้ยังมีกลุ่มใบเสมาปักรอบๆ โดยมีคตินิยมเพื่อแสดงเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คล้ายๆกับการปักใบเสมาของเมืองฟ้าแดดสูงยางอำเภอกมลาไสยจังหวัดกาฬสินธุ์เยื้ององค์พระมหาธาตุเจดีย์ไปทางทิศตะวันตกเราจะพบภาพสลักเป็นลวดลายธรรมชาติบางส่วนและจารึกภาษาขอมที่มีสภาพลบเลือนไปมากแล้วสองใบจากสิ่งที่กล่าวมาแล้วจึงพออนุมานได้ว่าชุมชนโบราณบ้านดอนแก้วมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานถึงแม้จะมีการสับเปลี่ยนกลุ่มของผู้คนเข้ามาอาศัยอยู่เป็นช่วงๆจนไม่สามารถที่จะสืบสานความเป็นมาได้อย่างต่อเนื่องจากปากสู่ปากได้แต่ในด้านแหล่งโบราณคดีที่ปรากฏให้เห็นปัจจุบันนี้ก็ยืนยันถึงความสำคัญและอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 63 การแสดงแสงสีเสียง เรื่อง ตำนานผาแดงนางไอ่-โรงเรียนหนองหานวิทยา
จ.อุดรธานี

ตามเรื่องที่เล่าขานสืบต่อกันมามูลเหตุที่ทำให้เกิด "หนองหาน" ต้นลำน้ำปาวในปัจจุบัน มีเรื่องเกี่ยวพันกับวรรณคดีของอีสานเรื่อง "ผาแดง-นางไอ่" นิยายรักระหว่าง "หนึ่งหญิงสองชาย" เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งพลาดรักและถูกทำร้ายจนตายก็กลายเป็นสงคราม ทำให้บ้านเมืองถล่มกลายเป็นหนองน้ำใหญ่และวรรณคดีอีสานเรื่องนี้เป็นปฐมเหตุของบุญบังไฟ ซึ่งเป็นประเพณีที่ขึ้นขึ้นลือชาของชาวอีสาน พระยาขอมผู้ครองเมืองเอกชะที่ตามีธิดานางหนึ่งชื่อ "นางไอ่คำ" เป็นสตรีที่มีรูปร่างงดงามอยู่ในวัยรุ่นและความงามของนางเป็นที่เลื่องลือไปถึงบรรดาเจ้าชายเมืองต่างๆ จนเป็นที่หมายปอง

อยากจะได้มาเป็นคู่ครองทุกคน ท้าวผาแดงโอรสเจ้าเมืองผาโพงได้ทราบข่าวเล่าลือถึงความงามของนางไอ่ก็เกิดความหลงใหลใฝ่ฝันในตัวนางเป็นอันมาก จึงวางแผนทอดสัมพันธ์มิตรด้วยการเตรียมแก้วแหวนเงินทองพร้อมด้วยผ้าเนื้อดีไปฝากนางไอ่ เมื่อมหาดเล็กนำสิ่งของไปมอบให้นางไอ่ตามที่ท้าวผาแดงประสงค์ และเล่าถึงความงามมองอาจฝั่งฝายสมชายชาติตรีของผาแดงให้นางไอ่ฟังเท่านั้นนางก็เกิดความสนใจและฝากเครื่องบรรณาการไปให้ท้าวผาแดงเป็นการตอบแทนด้วยเช่นกัน ก่อนที่มหาดเล็กจะเดินทางกลับนางไอ่ได้ฝากคำกล่าวเชิญท้าวผาแดงซึ่งตั้งทัพรออยู่นอกเมืองให้เข้าไปในเมืองขอมเพื่อพบกับนางด้วยเมื่อทั้งสองได้พบกันความรักก็เกิดขึ้นและรุนแรง อาจเป็นเพราะบุพเพสันนิวาสในชาติปางก่อนของทั้งคู่ในที่สุดทั้งสองก็ได้ครองรักกัน

ฝ่ายท้าวพังคี่โอรสของอดีตชาติบันดาลให้เป็นไปโดยเรื่องมีอยู่ว่าท้าวพังคี่ในอดีตชาตินั้นเป็นชายหนุ่มที่ยากจนและเป็นใบ้ เดินทางขอทานไปตามหมู่บ้านต่างๆ จนมาถึงบ้านของเศรษฐีคนหนึ่งจึงได้ไปขออาศัยอยู่และช่วยทำงานให้เศรษฐีคนนั้นโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ทำให้เศรษฐีพอใจและรักใคร่เป็นอย่างมากถึงกับยกลูกสาวคนหนึ่งซึ่งเป็นชาติปางก่อน (อดีตชาติ) ของนางไอ่ให้เป็นภรรยาท้าวพังคี่ในชาตินั้นเป็นชายหนุ่มที่ไม่เหมือนใครแทนที่จะรักใคร่ภรรยาของตนแต่เขาเขากลับไม่สนใจใยดีไม่เคยรวมหัวนอนด้วยกันแม้แต่ครั้งเดียว แต่ภรรยาก็ไม่เคยปรึกษาบอกให้ใครทราบนางปรนนิบัติสามีเยี่ยงภรรยาที่ดีเสมอมา ต่อมาท้าวพังคี่คิดถึงบ้านจึงพาภรรยาเดินทางไปเยี่ยมบ้านเกิดเมืองนอน เศรษฐีผู้เป็นบิดาจัดเสปียงให้มีภรรยาเป็นคนหาบเสปียงให้ส่วนหนุ่มพังคี่ไม่เคยช่วยเหลือนางเลย ทำให้นางลำบากและเหน็ดเหนื่อยมากในขณะที่เดินข้ามห้วยภูเขาและป่าดงพงไพรจนกระทั่งเสปียงที่นำไปหมดลงกลางทางท้าวพังคี่เห็นต้นมะเดื่อมีผลสุกเต็มต้นจึงขึ้นไปเก็บกินต่างข้าวฝ้ายนางไอ่คอยให้สามีโอนผลมะเดื่อสุกลงมาให้ไม่ได้รับความสนใจ ส่วนสามีกินอิมคนเดียวแล้วลงมาจากต้นมะเดื่อเดินหนีไปนางจึงตัดสินใจขึ้นไปเก็บกินเองเมื่อนางกินอิมแล้วลงจากต้นมะเดื่อไม่พบสามีเดินตามหาอย่างไรไม่พบ นางจึงมีความทุกข์ทรมานเป็นอย่างยิ่งพอมมาถึงต้นไทรริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่งนางจึงลงไปอาบน้ำและดื่มกินพอมีความสดชื่นขึ้นมาบาง "ชาติหน้าขอให้สามีนอนตายอยู่บนกิ่งไม้อย่าได้เป็นสามีภรรยากันอีกเลย"

ด้วยแรงอธิษฐานของนางในชาติต่อมาสามีของนางจึงเกิดมาเป็นท้าวพังคี่ ส่วนนางได้เกิดมาเป็นนางไอ่เมื่อนางไอ่ผู้มีสิริโฉมงามเติบโตเป็นสาวแล้ว พระยาขอมผู้เป็นบิดาได้มีใบบอกแจ้งข่าวให้หัวเมืองน้อยใหญ่จัดบั้งไฟมาจุดแข่งขันกันที่เมืองเอกชะตาจตุประสงค์ เพื่อจุดขึ้นไปบูชาพระยาแถนอยู่บนฟ้าให้บันดาลฝนตกลงมาตามฤดูกาลประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งหากบั้งไฟของคนใดขึ้นสูงกว่าเพื่อนคนนั้นจะได้นางไอ่เป็นคู่ครองพระยาขอมได้กำหนดวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เป็นวันงานทำให้บ้านเมืองน้อยใหญ่บุญบั้งไฟหมื่นบั้งไฟแสนมาแข่งขันมากมายงานบุญบั้งไฟครั้งนั้นนับเป็นงานที่ใหญ่โตมากพอถึงวันงานผู้คนหลั่งไหลมาทั่วทุกสารทิศ มีการแข่งขันตีทองหรือภาษาอีสานเรียกว่า "เส็งทอง" กันอย่างครึกครื้นหนุ่มสาวต่างเกี่ยวพาราสีกันอย่างสนุกสนาน แม้งานบุญบั้งไฟครั้ง

นี้ท้าวผาดจะไม่ได้รับหนังสือฎีกาบอกบุญ แต่ได้นำบั้งไฟมาร่วมด้วยพระยาขอมใต้ให้การต้อนรับ ท้าวผาดเป็นอย่างดี ฝ่ายท้าวพังคี่โอรสเจ้าเมืองบาดาลทราบข่าวอยากมาร่วมงานที่เมืองมนุษย์ด้วย ทั้งนี้เพราะท้าวพังคี่ต้องการชมโฉมนางไอ่เป็นกำลังอยู่แล้วและคิดในใจว่าจะต้องไปชมบุญบั้งไฟ ครั้นนี้ แม้ว่าบิดาจะห้ามอย่างไรก็ตามก่อนที่จะผลขึ้นที่เมืองเอกชะทีตาของพระยาขอมท้าวพังคี่สั่งให้บริวาร แปลงร่างเป็นมนุษย์บางเป็นสัตว์บางส่วนตนเองแปลงร่างเป็น "กระรอกเผือก" หรือภาษาอีสานเรียก กระรอกดอน" ออกติดตามชมความงามของนางไอ่ขบวนแห่ของเจ้าเมืองไปอย่างหลงใหล การแข่งขัน บั้งไฟเป็นไปด้วยความสนุกสนาน ทุกคนจذจว่าใครจะชนะและได้นางไอ่เป็นคู่ครอง ซึ่งการแข่งขัน บั้งไฟในครั้งนั้นท้าวผาดกับพระยาขอมมีการพนันกันว่าถ้าบั้งไฟของท้าวผาดชนะพระยาขอมจะ ยกนางไอ่ให้เป็นคู่ครอง ผลการแข่งขันปรากฏว่าบั้งไฟของพระยาขอมและท้าวผาดต่างไม่ขึ้น ด้วยกันทั้งสองบั้ง คงมีแต่บั้งไฟของพระยาแดดเมืองฟ้าแดดสูงยางและของพระยาเชียงเหียนเท่านั้นที่ ขึ้นสู่ท้องฟ้าเป็นเวลานานถึงสามวันสามคืนจึงตกลงมา และพระยาทั้งสองเป็นอาของนางไอ่ด้วยการ แข่งขันเพื่อได้นางไอ่เป็นรางวัลนั้นจึงล้มเลิกไป เมื่องานบุญบั้งไฟเสร็จสิ้นแล้วท้าวผาดและท้าวพังคี่ ต่างฝ่ายต่างกลับบ้านเมืองของตนในที่สุด ท้าวพังคี่ทอยู่ในเมืองบาดาลไม่ได้เพราะหลงใหลในสิริโฉม ของนางไอ่ จึงพาบริวารกลับมายังเมืองมนุษย์อีกโดยแปลงร่างเป็นกระรอกเผือกอย่างเดิมส่วนที่คอจะ แขนงกระดิ่งทองไว้กระโดดไปเกาะอยู่บนกิ่งไม้ใกล้หน้าต่างห้องนอนของนางไอ่เสียงกระดิ่งทองดัง กังวาลขึ้นนางไอ่ได้ยินเสียงกระดิ่งเกิดความสงสัย จึงเปิดหน้าต่างออกมาเห็นกระรอกเผือกมีความ พอใจอยากได้ นางจึงสั่งให้นายพรานฝีมือดีจากบ้านกวางตามจับกระรอกเผือกตัวนั้นให้ได้ไม่ว่าจะ จับตายหรือจับเป็น นายพรานออกติดตามกระรอกเผือกที่กระโดดไปตามกิ่งไม้เริ่มตั้งแต่บ้านพันดอน บ้านน้ำซ่องนายพรานไม่ได้โอกาสเหมาะสักทีจึงไล่ติดตามไปเรื่อยๆ จนถึงบ้านนาแบก บ้านดอนเงิน บ้านยางหล่อ บ้านเหล่าใหญ่ บ้านเมืองพริก บ้านม่วง ไม่มีโอกาสยิงกระรอกในที่สุดผลกรรมเก่าใน ที่สุดผลกรรมเก่าตามมาทันขณะที่กระรอกมาถึงต้นมะเดื่อที่มีผลสุกเต็มต้นก้มหน้าก้มตากินผลมะเดื่อ สุกด้วยความหิวโหย นายพรานจึงได้โอกาสยิงกระรอกด้วยหน้าไม้ซึ่งมีลูกดอกอาบยาพิษเมื่อถูกยิงท้าว พังคี่ในร่างของกระรอกเผือกรู้ว่าตัวเองจะต้องตายแน่นอน จึงสั่งให้บริวารนำความไปแจ้งให้บิดา ทราบก่อนตายได้อิच्छูานว่าขอให้เนื้อของตนมีมากมายถึงแปดพันเล่มเกวียนพอเลี้ยงคนได้ทั่วถึงเมื่อ กระรอกสิ้นใจตายนายพรานกับพวกนำเอาไปชำแหละที่บ้านเชียงแหวแบ่งให้ผู้คนที่บ้านใกล้เคียงและบ้าน ใกล้เคียงกันโดยทั่วถึง ยกเว้นบ้านดอนแม่หม้ายที่ไม่มีผัวหรือบ้านดอนแก้ว ซึ่งเป็นเกาะอยู่กลางทุ่ง หนองหานจึงรอดพ้นจากการถูกทรมาน และยังปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบันเมื่อบริวารไปบอกพระยา พังคี่พิญานาคโกรธแค้นมากจึงสั่งบ่าวไพร่จัดพลขึ้นไปอาละวาดเสียงดังกรืนๆทั่วแผ่นดินขณะที่ บ้านเมืองพระยานาคถล่มทลายอยู่นั้นท้าวผาดกำลังชิม่า "บักสาม" มุ่งหน้าไปหานางไอ่เห็นนาคเต็ม ไปหมดและเล่าเรื่องที่พบเห็นให้นางไอ่ฟังนางไอ่ไม่สนใจแต่ได้ทำอาหารที่มีกลิ่นหอมเป็นพิเศษมาให้ ผาดรับประทานท้าวผาดจึงถามว่าเนื้ออะไรจึงมีกลิ่นหอมนักได้รับตอบว่าเนื้อกระรอกเผือกที่ถูก

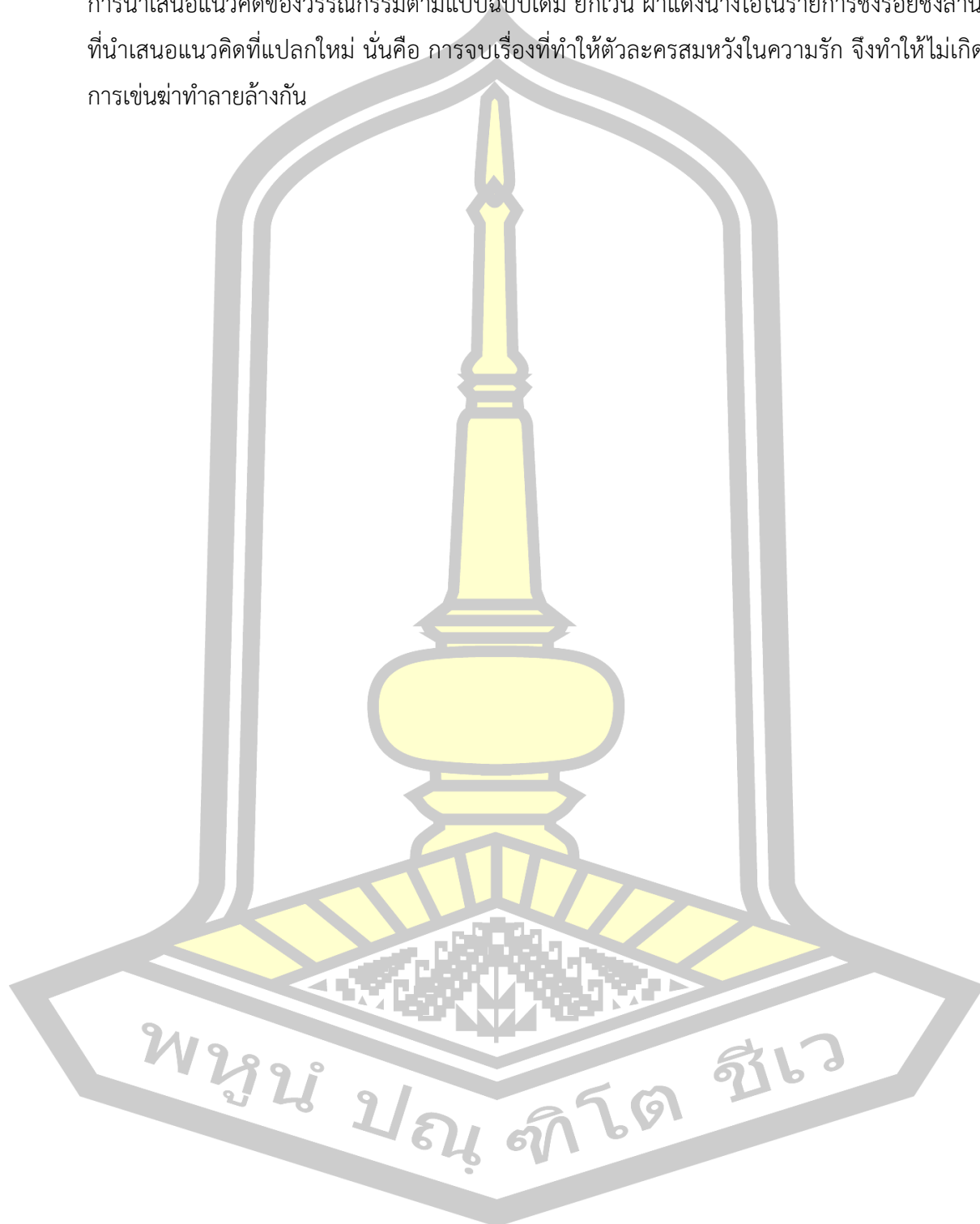
นายพรานยิงตายพอตกตอนกลางคืนผู้คนหลับสนิทเหตุการณ์ที่ใครๆ ไม่คาดฝันก็เกิดขึ้นคือมีเสียงดัง ครืนๆ ทั่วแผ่นดินเมืองเอกเซที่ตาของพระยาขอมถล่มทลายลงเป็นหนองหานน้อย ซึ่งเป็นต้นน้ำป่าว ในปัจจุบันท้าวผาดังทราบได้ทันทีว่าเป็นการกระทำของพวกพญานาคจึงคว้าแขนนางไอ่ขึ้นหลังม้า บักสามควบหนีออกจากเมืองเพื่อให้พ้นภัย แต่เนื่องจากนางไอ่ได้รับประทานเนื้อกระรอกเผือกกับเขา ด้วยแม้จะหนีไปทางไหนพวกนาคตามไปแผ่นดินถล่มถล่มทลายไปด้วย ท้าวผาดังมุ่งหน้าไปทางห้วย สามพาดเพื่อหนีไปเมืองผาโพงแต่ไร้ผลเพราะถูกพวกนาคติดตามไม่ลดละในที่สุดนางไอ่ถูกนาคใช้ นาค พาดตกจากหลังม้าและจมหายไปในพื้นที่นั้นที่ เมื่อนางไอ่จมดินไปต่อหน้าต่อตาท้าวผาดังกลับถึง เมืองผาโพงเกิดตรอมใจคิดถึงนางไอ่ตลอดเวลาข้าวปลาไม่ยอมกินจนผ่ายผอมและล้มป่วยในที่สุด ตรอมใจตายตามนางไอ่ เมื่อท้าวผาดังตายไปเป็นผีมีความอาฆาตพยาบาทต่อพญานาคอยู่ไม่วาย ครั้งมีโอกาสเหมาะผีท้าวผาดังสั่งไพร่พลเตรียมตัวเดินกองทัพผีไปรบกับพญานาคให้หายแค้นผีท้าว ผาดังมีบริวารผีเป็นแสนๆ ารเดินทัพผีเสียงดังอีกทีก็พานแผ่นดินถล่มได้รายล้อมเมืองบาดาลซึ่งเป็น เมืองของพญานาคไว้รอบด้านต่างฝ่ายต่างใช้อิทธิฤทธิ์รบกันนานถึงเจ็ดวันเจ็ดคืนไม่มีใครแพ้ชนะฝ่าย "สุทโธนาค" เจ้าเมืองบาดาลซึ่งแก่ชรามากแล้วไม่ยอมทำบาปทำกรรมต่อไปเพราะต้องการไปเกิดใน ภพของพระศรีอาริยมุตไตรย จึงไปขอร้องท้าวเวสสุวัณผู้เป็นใหญ่ให้มาตัดสินให้เมื่อท้าวเวสสุวัณได้ ทราบเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องของกรรมเก่าที่ตามมาให้ผลในชาตินี้และทั้งสองฝ่ายมีเหตุผล พอๆ กันท้าวเวสสุวัณจึงขอให้ทั้งสองฝ่ายเลิกรบต่อกันไม่ต้องฆ่ากันให้มีเมฆมาต่อกันให้รักษาศิลห่า ปฏิบัติธรรมและให้มีขันติธรรมทั้งผีท้าวผาดังและพญานาคได้ฟังคำสั่งสอนของท้าวเวสสุวัณเข้าใจใน เหตุผลต่างฝ่ายต่างอนุโมทนาสาธุการเหตุการณ์จึงยุติลงด้วยความเข้าใจอันดีต่อกันและอภัยกันที่สุดใน

5.5 พลวัตจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาดังนางไอ่ในวัฒนธรรมสื่อสมัยใหม่ สามารถสรุป ได้ดังนี้

ด้านรูปแบบ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาดังนางไอ่ในวัฒนธรรมสื่อ สมัยใหม่ มีรูปแบบ ที่หลากหลายดังนี้ ผาดังนางไอ่ในบทละครโทรทัศน์ ละครขนาดสั้นในรายการเกมโชว์ บทโฆษณา บทเพลง การ์ตูนสามมิติ การ์ตูนแอนิเมชันการแสดงละครเวที แสง สี เสียง เป็นต้น

ด้านเนื้อหา พบว่า เนื้อหาส่วนใหญ่นำเสนอเนื้อเรื่องตามแบบฉบับเดิมยกเว้นในรายการชิง ร้อยชิงล้าน มีการนำเรื่องผาดังนางไอ่มาปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่อง ให้สั้นและกระชับ โดยเนื้อเรื่องที่ นำเสนอแตกต่างจากต้นฉบับเรื่องผาดังนางไอ่อย่างสิ้นเชิง โดยมีการสร้างเรื่องให้มีนางไอ่คำ 2 คน คือ นางไอ่ภาคพื้นดิน และนางไอ่ภาคบาดาล ตอนจบของเรื่องเป็นการจบเรื่องแบบสมหวัง คือ ท้าว ภังคีครองรักกับนางไอ่ภาคพื้นดิน ส่วนท้าว ผาดังครองรักกับนางไอ่ภาคบาดาล

ด้านแนวคิด พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ที่ปรากฏในสื่อสมัยใหม่มีการนำเสนอแนวคิดของวรรณกรรมตามแบบฉบับเดิม ยกเว้น ผาแดงนางไอ่ในรายการชิงร้อยชิงล้านที่นำเสนอแนวคิดที่แปลกใหม่ นั่นคือ การจบเรื่องที่ทำให้ตัวละครสมหวังในความรัก จึงทำให้เกิดการเช่นฆ่าทำลายล้างกัน

บทที่ 6

ผาแดงนางไอ่กับบทบาทการสร้างพลังชุมชนในบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัย

วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ซึ่งสมาชิกของสังคมตกลงกันว่าจะใช้ร่วมกันผู้ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันคือคนที่อยู่ในสังคมเดียวกันมีวัฒนธรรมร่วมกันและสืบทอดมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน การสืบทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งในกระบวนการเรียนรู้ที่พ่อแม่อบรมสั่งสอนลูกทำให้เกิดการสืบทอดชาติพันธุ์ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์วัฒนธรรมและสังคม จึงเป็นความสัมพันธ์ที่แยกออกจากกันยากและเนื่องจากการสืบทอดทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์เป็นการสืบทอดทางชีวภาพหรือทางสายเลือดด้วยความแตกต่างระหว่างปัจจัยทางวัฒนธรรมและปัจจัยทางชีวภาพ จึงแยกออกจากกันยากและทำให้คนทั่วไปไม่คำนึงถึงข้อแตกต่างนี้ นอกจากนี้เนื่องจากกลุ่มทางชีวภาพหรือกลุ่มเชื้อชาติครอบคลุมหลายกลุ่มชาติพันธุ์ความไม่ชัดเจนจึงอาจเกิดขึ้นได้ บางครั้งคนไทยใช้คำว่าเชื้อชาติในภาษาพูดต่างๆ ไปในความหมายของกลุ่ม ชาติพันธุ์ว่าคือกลุ่มคนที่มีจุดกำเนิดของบรรพบุรุษร่วมกันมีขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน และพูดภาษาเดียวกันตลอดจนมีความรู้สึกในเผ่าพันธุ์เดียวกัน ตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ คือกลุ่มคนจีนกลุ่มคนไทย กลุ่มคนพม่า กลุ่มคนลาว กลุ่มคนเขมร กลุ่มคนกะเหรี่ยง กลุ่มคนอินเดีย กลุ่มคนม้ง ปัจจัยสำคัญในการจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์คือความสำคัญของคนในกลุ่มนั้นว่ามีชาติพันธุ์ใดปัจจัยทางด้านภาษาอย่างเดียวไม่สามารถกำหนดชาติพันธุ์ได้ ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดที่สำคัญกว่าทั้งนี้เพราะคนจีนหรือคนอินเดียหรือคนกะเหรี่ยงมีจิตสำนึกในความเป็นคนจีนหรือความเป็นคนอินเดียหรือความเป็นคนกะเหรี่ยงโดยคนทั้ง 3 กลุ่มนี้ ต่างรวมกันโดยเชื้อชาติสัญชาติและชาติพันธุ์แล้วก็มีภาษาพูดหลายภาษาคนจีนที่พูดภาษาไทยกลางสูง และฮกเกี้ยน ต่างก็เรียกตัวเองว่าเป็นคนจีน คนอินเดียที่พูดภาษาฮินดีเบงกาลีและทมิฬต่างก็เรียกตัวเองว่าเป็นคนอินเดีย และคนกะเหรี่ยงไม่ว่าจะเป็นเผ่าโปว์หรือเผ่าสะกอต่างก็เรียกตัวเองว่าเป็นคนกะเหรี่ยงฉะนั้นการจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์จึงขึ้นอยู่กับความสำคัญของตัวเองว่าเป็นคนกลุ่มใด นอกจากนี้คนบางคนยังไม่อาจจะยึดในกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ตลอดไป เมื่ออยู่ในสิ่งแวดล้อมหนึ่งก็มีความสำคัญอย่างหนึ่งเมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปก็มีความสำคัญอีกอย่างหนึ่ง เช่นคนจีนที่เกิดในประเทศไทยและเรียนที่โรงเรียนคนไทยเมื่ออยู่ในหมู่เพื่อนที่โรงเรียนก็มักจะมองว่าตัวเองเป็นคนไทย แต่เมื่อกลับบ้านไปอยู่ในหมู่ญาติพี่น้องซึ่งพูดภาษาจีนก็จะมองว่าตัวเองเป็นคนจีนชาวเขาเผ่าต่างๆ ในประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน เขาอาจจะมองว่าตัวเองเป็นชาวเขาหรือ"คนเมือง"(คนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่พื้นราบในภาคเหนือ) หรือคนไทยก็ได้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมคนเชื้อสายกวยในประเทศไทย อาจจะเป็นคนกวยคนอีสานหรือคนไทยก็ได้เช่นเดียวกัน

การที่คนๆเดียวมีความรู้สึกว่าเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มได้ ไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาด และไม่ใช่เรื่องที่ผิดหรือถูกแต่เป็นการแสดงให้เห็นว่าความสำนึกในเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ และไม่ถาวรเมื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีความสำนึกในกลุ่มชาติพันธุ์อย่างชัดเจน ไม่เปลี่ยนแปลงคนกลุ่มนั้นก็มักจะเป็นคนที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเชื้อชาติชาติพันธุ์และสัญชาติ สอดคล้องกัน ในบทนี้ผู้วิจัยจึงนำเสนอบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในประเด็นต่างๆ คือ 1. บทบาทการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ 2. บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ 3. บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ 4. บทบาทการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมชาติพันธุ์ 5. บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ข้ามชาติและวัฒนธรรม 6. บทบาทการต่อสู้การและต่อรองการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 7. บทบาทการส่งเสริมท่องเที่ยว

6.1 บทบาทการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์

วัฒนธรรมแสดงให้เห็นถึงอารยธรรมของชนชาตินั้นๆอาทิองค์ความรู้ความเชื่อศิลปะ ประเพณีกฎหมายความสามารถและลักษณะนิสัยตามความนิยมของสังคมในยุคสมัยนั้นๆซึ่งจะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมเป็นได้ทั้งวัตถุและความความคิดที่ได้รับค่านิยมจากสังคมจนเกิดเป็นสิ่งที่ป็นเอกลักษณ์ ที่ได้รับการยอมรับจากสังคมนั้นๆวัฒนธรรมแสดงให้เห็นถึงอารยธรรมของชนชาตินั้นๆอาทิองค์ความรู้ความเชื่อศิลปะ ประเพณีกฎหมายความสามารถและลักษณะนิสัยตามความนิยมของสังคมในยุคสมัยนั้นๆซึ่งจะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมเป็นได้ทั้งวัตถุและความความคิดที่ได้รับค่านิยมจากสังคมจนเกิดเป็นสิ่งที่ป็นเอกลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับจากสังคมนั้นๆนาฏศิลป์ไทยสามารถแบ่งออกตามลักษณะ ในการสื่อความหมายในการแสดงดังนี้กลุ่มที่ 1 โขนละคร, ลิเกเป็นการแสดงนาฏศิลป์ที่มีเนื้อเรื่อง เป็นองค์ประกอบที่สำคัญการรำรำประกอบเพลงต่างๆโดยมีมากกว่าหนึ่งเพลงในการดำเนินเรื่อง กลุ่มที่ 2 รำและระบำกลุ่มที่บอกเล่าเรื่องราวภายในเพลงแต่ไม่มีการดำเนินเรื่องเป็นเรื่องราวสามารถ ตัดมาจากการแสดงของนาฏศิลป์ไทยในกลุ่มที่ 1 ได้หรือแต่งขึ้นใหม่เพื่อนำมาแสดงได้ทั้งรำ เดี่ยว (Solo), รำคู่ (Pas de deux) และรำหมู่ (Group) ซึ่งสามารถใช้นักแสดงเป็นผู้หญิงล้วนหรือ ชายจริงหญิงแท้ก็ได้ละครซึ่งจัดเป็นนาฏศิลป์ในกลุ่มที่ 1 มีวิวัฒนาการในการพัฒนาเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงและแสดงภาพทางความคิดสิ่งที่เกิดขึ้นของสังคมไทยได้เป็นอย่างดีละครเป็นนาฏศิลป์ไทย ประเภทหนึ่งซึ่งเป็นหนึ่งในมรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นสภาพสังคมความเป็นอยู่ของคนไทย ละครนาฏศิลป์มักเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลทางสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจการเมืองการปกครอง กฎหมายและเทคโนโลยีเกิดเป็นวิวัฒนาการทางด้านงานนาฏศิลป์ไทยในที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - ปัจจุบัน) สามารถแบ่งวิวัฒนาการของละครไทยตามยุคสมัยของกษัตริย์ไทยละครไทย ในยุคเริ่มต้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ถึงสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 - 2411) เป็นยุคของละครนาฏศิลป์

ไทยแบบดั้งเดิมอันประกอบไปด้วยละครชาตรี, ละครนอกและละครในจัดว่าเป็นยุคฟื้นฟูและอนุรักษ์ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2411 - 2557) ละครนาฏศิลป์ไทยมีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงจากเดิมทั้งนี้เพราะได้รับอิทธิพลมาจากละครแบบตะวันตกเกิดเป็นกลุ่มละครไทยแบบปรับปรุงขึ้นอาทิละครดึกดำบรรพ์ละครพันทางและละครเสภาในปี 2558 ประเทศไทยจะเข้าร่วมมือกับกลุ่ม ASEAN Community ซึ่งการสร้าง ความเข้มแข็งทางด้านต่างๆให้กับอาเซียนรวมถึงด้านวัฒนธรรมประเทศที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเองย่อมแสดงถึงความมีตัวตนทางด้านอารยธรรมของประเทศนั้นเมื่อเราที่ดำรงอยู่ในยุคโลกาภิวัตน์ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมนั้นจึงควรสร้างความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรมของตนเองก่อนเพื่อที่จะสามารถดำรงไว้ซึ่งศิลปะของชาติและเป็นอีกหนึ่งทางที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของความเป็นไทยแล้วจึงนำไปสู่รากฐานที่มั่นคงของศิลปวัฒนธรรมในอาเซียนและเผยแพร่สู่กลุ่มชนประเทศอื่นต่อไปปัจจุบันการสร้างละครรูปแบบใหม่เป็นเรื่องที่ทำได้ยากเนื่องจากต้องใช้ทุนทรัพย์มากและกลุ่มผู้ชมที่มีจำนวนลดลงผู้ชมจัดเป็นกลุ่มคนอนุรักษ์ศิลปะอีกทางหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนและเก็บเกี่ยวองค์ความรู้ทางด้านสุนทรียศาสตร์ของการละครไทยหากมองกลุ่มผู้ชมละครในปัจจุบันจะพบว่ามีความหมายคนไทยน้อยมากที่ยังคงสนใจนาฏศิลป์ไทยยังคงไว้แต่ผู้ชมละครรุ่นเก่าอาจเป็นไปได้ว่ารูปแบบของละครนาฏศิลป์ไทยมีความขัดแย้งกับบริบทของประชาชนในยุคปัจจุบันเช่นการใช้ชีวิตของคนที่รีบเร่งขึ้นกับการดูละครนาฏศิลป์ไทยที่ไม่สามารถเล่นให้จบทั้งเรื่องภายในวันเดียวได้เมื่อไม่มีเวลาในการติดตามชมความอยากดูจึงลดน้อยลงประกอบเนื้อเรื่องที่มีความห่างไกลกับวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบันเนืองด้วยเนื้อหาของวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นสูงและคนในพระราชสำนักอาจทำให้ยากแก่เยาวชนไทยในการจินตนาการภาพในอดีตเหล่านั้นดังนั้นการสร้างแนวคิดการสร้างสรรค์ละครนาฏศิลป์โดยนำบริบททางสังคมไทยในปัจจุบันและเทคนิคทางด้านการแสดงประเภทต่างๆเข้ามาผสมผสานอาจเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะสร้างกลุ่มคนรุ่นใหม่ได้เพื่อลดช่องว่างระหว่างผู้สร้างและผู้เสพเพื่อให้นาฏศิลป์ไทยสามารถสืบไหลผ่านยุคสมัยตามกาลเวลาการเปิดรับวัฒนธรรมต่างชาติให้เข้ามามีบทบาทในละครไทยเป็นการพัฒนานาฏศิลป์ไทยโดยได้นำเอาเอกลักษณ์หรือลักษณะเด่นของละครเหล่านั้นมาประยุกต์ผสมผสานกับนวัตกรรมใหม่จนเกิดเป็นงานสร้างสรรค์ของละครนาฏศิลป์รูปแบบใหม่ขึ้นในปัจจุบันวัฒนธรรมร่วมสมัยเกิดขึ้นภายใต้โลกของความทันสมัยเป็นปริมาตรที่เต็มไปด้วยวัฒนธรรมที่มีชีวิตเป็นเสมือนกระแสหรือพลังที่เรามองไม่เห็นแต่รู้สึกได้บริโภคได้และใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในขณะที่เราตื่นนอนทำงานพักผ่อนหย่อนใจรวมทั้งกิจกรรมต่างๆในชีวิตประจำวัน (สุริชัย หวันแก้ว และกนกพรรณ อยู่เขา, 2552 : 5) วัฒนธรรมในสังคมไทยยุคปัจจุบันได้กลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่งของประเทศอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมระดับโลกความเสี่ยงในการนำเสนอผลงานศิลปะสร้างสรรค์ในรูปแบบใหม่จึงเป็นเครื่องมือที่ติดต่อบริษัทธุรกิจของประเทศและสามารถเป็นข้อมูลพื้นฐานในการสร้างสรรค์ผลงานละครนาฏศิลป์ไทยในอนาคตต่อไป

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 64 ฟ็อนเอ้อไค้

6.1.1 ฟ็อนเอ้อไค้

นางสาวไพจิตรบุตดาผู้ประดิษฐ์ฟ็อนเอ้อไค้กล่าวว่าผาแดงนางไอ่คือวรรณคดีอันเลื่องชื่อของอีสานและนางไอ่คำธิดาของพญาขอมแห่งเมืองเอกชะธิตานครอันมีความสวยสดงดงามลือเลื่องไปทั่วทุกหัวมุมเมืองดังนั้นเพื่อเป็นการถอดอักษรในด้านวรรณกรรมท้องถิ่นให้เกิดเป็นตัวละครที่มีชีวิตชีวาวางจริงจึงน่าจะเป็นการแสดงที่สามารถนำไปแสดงทุกโอกาสรวมถึงสามารถแสดงประกอบในวรรณกรรมท้องถิ่นดังกล่าวได้ฟ็อนเอ้อไค้เป็นฟ็อนประเภทนาฏยบริสุทธิ์คือฟ็อนประกอบทำนองเพลงโดยนำเสนอด้วยการเกริ่นเนื้อร้องชมโฉมก่อนที่จะฟ็อนประกอบทำนองเพลงนอกจากนี้ นางสาวไพจิตรบุตดา ยังกล่าวว่าเมื่อปีพ.ศ. 2544 ได้มีรุ่นพี่ได้คิดฟ็อนเอ้อไค้ผาแดงขึ้นเป็นการแสดงฟ็อนเดี่ยวของนักแสดงชายตั้งแต่นั้นจึงเกิดแรงบันดาลใจในการที่จะสร้างสรรค์ผลงานชุดฟ็อนเอ้อไค้ขึ้นเพื่อเป็นการชมโฉมของนางไอ่คำธิดาของพญาขอมผู้ความงามลือเลื่องไปทั่วทุกหัวมุมเมืองแนวคิดในการประดิษฐ์ทำฟ็อนต้องไม่อาศัยกระบวนการทำอย่างรำไทยดั้งเดิม เป็นงานใหม่ของตนเองด้วยการนำเสนอแนวฟ็อนอีสานรูปแบบใหม่คือผู้ฟ็อนทุกคนจะแสดงเป็นสรีระของนางไอ่คำที่มาประกอบกันให้เกิดความงามโดยคิดประดิษฐ์ให้เป็นฟ็อนหมู่เพื่อการแสดงกระบวนการและนำเสนอการแปรแถวการจัดกลุ่มผู้ฟ็อนให้มีความสลับซับซ้อนแสดงความพร้อมเพรียงในกระบวนการทำฟ็อนเอ้อไค้เป็นหนึ่งในโครงการนาฏยนิพนธ์ Dance Senior Project ซึ่งเป็นรายวิชาสุดท้ายของหลักสูตรศิลปกรรมศาสตร์บัณฑิตสาขานาฏศิลป์คณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคามซึ่งเป็นโครงการที่นิสิตจะต้องแสดงความคิดสร้างสรรค์ด้วยการประดิษฐ์ผลงานนาฏศิลป์แบบดั้งเดิม 1 ชุดและแบบสร้างสรรค์ 1 ชุดเมื่อปีพ.ศ. 2545 ฟ็อนเอ้อไค้ประพันธ์บทร้องและทำนองเพลงโดยนายอาชาพาลีนิสิตสาขาวิชาเอกดุริยางคศิลป์พื้นบ้านสาขาดุริยางคศิลป์คณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สำหรับการแต่งกายผู้แสดงเป็นหญิงล้วนจำนวน 6-8 คนผมเกล้ามวยตัดดอกไม้ใช้ผ้าไหมพื้นรัดอกนุ่งผ้าไหมมัดหมี่จับจีบนุ่งหน้านางพลอยหางไหลสวมเครื่องประดับอย่างเขมรโบราณ(สีเงิน) ได้แก่กรองคอสังวาลร์ต้นแขนกำไลต่างหูเข็มขัดเนื้อร้องพอนเอ้ ไอ้คำมีดังนี้ (พิรพงศ์ เสนโสภา, 2547)

“ไอ้คำยอระยาดย้ายยามหย่างยอชา
 โสภางามดังอินทร์ทองแต่ม
 เกศาแซมลีเส้นดอกคำผุดผ่อง
 นางก็อ่องต้องแก้มหัวแซมวาทกระบวน
 หน้าผากกว้างคิ้วโก่งธนูศร
 ชุลิกรคือลำเทียน,,อ่อนเนียนบาดยามพอน
 คอกลมป้องคือตั้งคอสงห์
 เลาคิ่งบางอ่อนลีไลเนื้อ
 แนวเครือผ้าไหมงามสวมใส่
 แก้วไอ้คำอันซ้อย
 งามระห้อยแมนดังหงส์”

6.1.2 หนังสือภาพระบายสีประกอบหลักสูตรท้องถิ่น นิทานพื้นเมืองสกลนคร “ผาแดงนางไอ่”

เทศบาลเมืองสกลนครได้จัดทำหนังสือภาพระบายสีประกอบหลักสูตรท้องถิ่น นิทานพื้นเมืองสกลนคร “ผาแดงนางไอ่” โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ “นิทานพื้นบ้านเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่เล่าขานกันในท้องถิ่น เกี่ยวโยงกับจิตวิญญาณ คติความเชื่อ รวมถึงสภาพแวดล้อม ป่า เขา และสายน้ำ ผ่านจินตนาการ อันลุ่มลึกของคนในท้องถิ่น นิทานจึงไม่ใช่เพียงความสนุกสนานเพลิดเพลินเท่านั้น แต่ยังเป็นสื่อนำไปสู่การรู้จักและเข้าใจสังคม ชุมชน ถิ่นกำเนิดนิทานอีกด้วย” เทศบาลสกลนครในฐานะองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นได้เล็งเห็นความสำคัญของนิทานพื้นบ้านดังกล่าว โดยได้นำนิทานซึ่งเป็นเรื่องเล่าจากรุ่นสู่รุ่น จากตำนานผาแดงนางไอ่ มารวบรวมและจัดทำเป็นนิทานและวาดภาพการ์ตูนเรื่องราวตามจินตนาการ โดยใช้ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้ศึกษาเรื่องราวตลอดจนสร้างทักษะและจินตนาการระบายสีในภาพ ได้เกิดความภาคภูมิใจในผลงานที่ตนเองได้มีส่วนร่วม ซึ่งหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือภาพระบายสีประกอบหลักสูตรท้องถิ่น นิทานพื้นบ้านสกลนคร เรื่องผาแดงนางไอ่ จะเกิดประโยชน์ต่อการศึกษาร่วมของท้องถิ่นสกลนครต่อไป

สรุป วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ แสดงให้เห็นความเชื่อ สิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจสร้างระเบียบประเพณีให้ยึดถือสืบต่อกันมาอย่างเหนียวแน่นจนสร้างความเป็นชนชาติมาถึงปัจจุบัน “ผาแดงนางไอ่” เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงสำนึกร่วมของกลุ่มคนลุ่มอีสาน ที่เชื่อกันว่าผาแดงนางไอ่ และนาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองดูแลผู้คนและทรัพยากรลุ่มน้ำโขงให้มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นกลไกควบคุมสังคมให้ดำรงอยู่อย่างปกติสุขซึ่งความเชื่อเรื่องผาแดงนางไอ่ และนาคได้สะท้อนผ่านเรื่องเล่าและพิธีกรรมของคนอีสานซึ่งเป็นสังคมพุทธศาสนาอย่างช้านานตั้งปรากฏในพิธีกรรมการบวชนาคที่แสดงถึงการเปลี่ยนผ่านสถานภาพจากพุทธศาสนิกชนเข้ามาสู่เพศบรรพชิตและในตำนานพระเจ้าเหี้ยยบโลกที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้ามีชัยชนะเหนือพญานาคที่เป็นคนพื้นเมืองดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงนอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าท้องถิ่นที่กล่าวถึงว่านาคเป็นผู้ปกป้องและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่นทั้งดินน้ำและสรรพชีวิตต่างๆตั้งปรากฏในตำนาน อูรังคราตุตำนานเรื่องผาแดงนางไอ่และตำนานสุวรรณโคมคำเป็นต้นซึ่งการที่คนอีสานมีความเชื่อร่วมกันเช่นนี้ก็แสดงให้เห็นถึงสำนึกร่วมทางสังคมของผู้คนอีสานที่ให้ความสำคัญกับดินแดนซึ่งสำนึกร่วมทางสังคมเหล่านี้ก็ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับดินแดนและทรัพยากรท้องถิ่นยังคงเกาะเกี่ยวร้อยรัดสายสัมพันธ์ความเป็นคนท้องถิ่นเข้าไว้ด้วยกัน

6.2 บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

ตำนานความเชื่อมีคุณค่าทางสังคมและทางประวัติศาสตร์บางตำนานสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนในอดีตและบางตำนานสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนโบราณ เช่น เรื่องเล่าเรื่องอดีตชาติของท้าวภักศิกับนางไอ่ที่ท้าวภักศิไม่แบ่งผลมะเดื่อสุกให้นางไอ่กินจนนางไอ่อธิษฐานว่าชาติหน้าไม่ขอเป็นคู่ครองด้วยและขอให้ท้าวภักศิตายบนต้นมะเดื่อเรื่องเล่าของพญาศรีสุทโธนาคราชกับพญาสุวรรณนาคราชที่ทำสงครามกันเพราะเรื่องการแบ่งอาหารเรื่องเล่าสองเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่าทางภาคอีสานเรื่องอาหารเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของชีวิต ตำนานเมืองถล่มเพราะกินปลาไหลเผือกกระรอกเผือกสะท้อนให้เห็นถึงระบบนิเวศทางวัฒนธรรมของสังคมท้องถิ่นระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในการกำหนดรากเหง้าถิ่นที่อยู่ไปจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ถูกสร้างให้เห็นระบบคติความเชื่อและอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมและศีลธรรมของผู้คนในสังคม ผู้เขียนบทนำตำนานความเชื่อทางคติชนเหล่านี้มาประกอบสร้างด้วยมโนทัศน์ทางวัฒนธรรมศึกษา เพื่อแสดงให้เห็นว่าตำนานท้องถิ่นหาใช่เป็นเพียงนิทานที่เล่าสืบต่อกันมาเพื่อความบันเทิงหรือสื่อเนื้อหาสาระแต่เพียงผิวเผินหากยังเป็นพื้นที่และเครื่องมือในการต่อรองกับอำนาจกระแสหลักโดยใช้เรื่องเล่าเพื่อสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ความเชื่อค่านิยมและวิถีชีวิตของชนกลุ่มนั้นๆ ที่เป็นอัตลักษณ์ของตนปัจจุบันมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่หันมาให้เห็นคุณค่าที่เป็นอัต

ลักษณะวัฒนธรรมของตนเองให้ความสำคัญในการปลูกฝังจิตสำนึกของประชาชนในท้องถิ่นให้รู้จักเห็นคุณค่าอนุรักษ์รักษาและหวงแหนทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติตนซึ่งเป็นมรดกภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษของตนเองเพื่ออนุรักษ์สืบสานศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละกลุ่มชนให้คงอยู่สืบไปจากการวิจัยดังกล่าวผู้วิจัยมีข้อเสนอต่อไปนี้ 1. ควรมีหน่วยงานต่างๆ ในสังคมเช่นมหาวิทยาลัยโรงเรียนห้องสมุดเป็นต้นช่วยกันเก็บรวบรวมตำนานนิทานพื้นบ้านต่างๆ แล้วนำมาเผยแพร่ให้เยาวชนรุ่นใหม่ศึกษาเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจวัฒนธรรมของตนเอง 2. ควรมีการผลิตซ้ำวัฒนธรรมของกลุ่มชนโดยนำอนุภาคในตำนานซึ่งมีการแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของชาติตนมาสร้างเป็นภาพยนตร์หรือการ์ตูนที่แทรกกระแสดความนิยมสมัยร่วมซึ่งจะเป็นทั้งการเผยแพร่วัฒนธรรมของชาติไปยังทั่วโลกและเป็นการสร้างชีวิตใหม่ให้กับตำนานเหล่านี้ให้สืบทอดต่อไปโดยรูปแบบทันสมัยบรรณนิสลอร์มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) (1884 - 1942) นักมานุษยวิทยาสำนักหน้าที่นิยมได้กล่าวในด้านความสำคัญของข้อมูลประเภทตำนานหรือ Myth ว่าตำนานมิได้เป็นเพียง “เรื่องเล่าธรรมดา” แต่มีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติของผู้คนในกลุ่มชนนั้นตำนานยังเป็นเรื่องเล่าที่สร้างโลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาลสังคมและบอกสถานะภาพของตัวตนของบุคคลในสังคมตำนานเป็นเรื่องเล่าที่สังคมใช้สร้างมาตรฐานทางศีลธรรมและสร้างคำอธิบายและเหตุผลในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในกลุ่มชนนั้นๆ (ศิริพร ณ ถลาง, 2552) การใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือในการสร้างพลังชุมชนดีกว่าเครื่องมืออื่นๆ เพราะประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นเรื่องราวของชาวบ้านที่ชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของข้อมูลเหล่านี้ปราศจากผลประโยชน์การเล่าเรื่องราวของตนในอดีตเป็นการเรียนรู้แบบธรรมชาติที่ชาวบ้านทำกันอยู่แล้วโดยที่ทุกครอบครัวปู่ย่าตายายเล่าเรื่องราวในอดีตให้ลูกหลานฟังเป็นการสอนเรื่องความอดทนศีลธรรมจริยธรรมการมีน้ำใจเอื้ออาทรและการแบ่งปันที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นประวัติศาสตร์จึงไม่ใช่เรื่องยากสำหรับชาวบ้านที่จะทำวิจัยนอกจากนี้ การวิจัยทางประวัติศาสตร์ชุมชนสามารถแสดงข้อค้นพบอัตลักษณ์ที่เป็นชุมชนญาติมิตรมีน้ำใจมีการเอื้อเพื่อแบ่งปันเป็นชุมชนของคนทุกชนชาติที่มีหัวอกเดียวกันข้อดีของชุมชนนี้มีมาตั้งแต่อดีตและเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ของชุมชนสิ่งเหล่านี้ยังคงมีอยู่ในชุมชนตลอดเวลาอัตลักษณ์นี้ไม่ถูกตัดขาดจากชุมชนยังมีความสืบเนื่องข้ามผ่านการเวลาได้เสมอมาแม้ว่าบางช่วงเวลาข้อดีนี้อาจจะเกือบมองไม่เห็น ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนไม่ใช่ผลประโยชน์ของบุคคลการร่วมกันศึกษาประวัติศาสตร์ทำให้เกิดการร้อยพันความทรงจำที่ตีร่วมกันทำให้เปิดใจยอมรับซึ่งกันและกันเป็นความดีงามที่มีมาในอดีตชุมชนได้เห็นคุณค่าของข้อดีนี้และพร้อมที่จะฟื้นกลับมาทั้งนี้เพื่อความผาสุกและความมั่นคงของชุมชนเอง

6.3 บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์

ประวัติศาสตร์เมื่อถูกถ่ายทอดมาเป็นเวลานานย่อมมีการต่อเติมเรื่องราวให้เข้าใจสนุกสนานชวนติดตามซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหลือเชื่อเพิ่มเข้าไปประวัติศาสตร์ก็จะถูกเปลี่ยนสถานะเป็นตำนานตำนานก็จะเปลี่ยนสถานะไปเป็นเทพนิยายหรือภาษาอังกฤษเรียกว่า history became legend and the legend became myth นั้นเอง พอประวัติศาสตร์กลายเป็นเทพนิยายโลกสมัยใหม่อันเป็นโลกของวิทยาศาสตร์อะไรๆ ก็พิสูจน์ได้ด้วยข้อเท็จจริงที่เป็นเหตุเป็นผลคนทั่วไปจึงไม่เชื่อว่าในเทพนิยายนั้นลึกๆ หลายเรื่องก็อาจจะเป็นเรื่องจริง ขึ้นอยู่กับว่าจะแยกเรื่องจริงออกจากเรื่องที่ประสมประสานเข้าไปอย่างไร และจะเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ใหม่นั้นว่าอย่างไร ซึ่งในปัจจุบันเทพนิยายหลายเรื่องก็ได้รับการนำมาตีการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีรวมทั้งการพิสูจน์หลายๆ ชนิดของวิทยาศาสตร์ และการแพทย์เพิ่มเติมเข้าไปทำให้เทพนิยายหลายเรื่องที่เคยคิดว่าไม่น่าจะเป็นเรื่องจริง เริ่มจะกลายเป็นเรื่องจริงเข้าไปทุกทีแล้ว ในวันนี้อย่างมหากาพย์ Iliad ของกรีกนั้น ถึงวันนี้คงไม่มีแย้งว่ามีความจริงอยู่ในเรื่องเป็นอันมากเรื่องพระเจ้าอาร์เธอร์ พ่อมดเมอร์ลิน เซอร์ลันสล็อต และพระนางกวินิเวียร์ของอังกฤษ ทุกวันนี้ถูกอธิบายเชื่อมโยงกับการเข้ายึดครองอังกฤษของโรมันจนเทพนิยายอังกฤษเริ่มจะเป็นเรื่องจริงเข้าไปอีกเรื่อง ดังนั้น จึงขอเสนอเรื่องราวความรักแบบไทยๆ เป็นเรื่องเล่าที่เป็นนิยายพื้นบ้านอันแพร่หลายของชาวอีสานและเรื่องราวของชาวอีสานมากมายก็มีเรื่องนี้แทรกอยู่เสมอ

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ของชาวที่ราบสูงดั้งเดิมที่เพิ่มเติมด้วยมิติการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีจนจะเป็นเรื่องจริงได้แล้วอีกเรื่อง "ความรัก" เป็นสัญชาตญาณตามธรรมชาติอันสุดซึ่งตรึงใจและเป็นความทรงจำอันยิ่งใหญ่ของมวลมนุษยย์ทุกคน ความรักที่รังสรรค์ทุกสรรพสิ่งและความรัก ที่ผิดทางก็ทำลายทุกอย่างที่ขวางหน้าเป็นคำจำกัดความหนึ่งของความรักที่แทบจะเป็นเช่นเดียวกันในมวลมนุษยย์ ทุกเผ่าพันธุ์ทั่วโลก ในเรื่องราวของกรีกและโรมันต้นเค้าแห่งอารยธรรมตะวันตกความรักด้านหนึ่งอยู่ในตำแหน่งผู้กำเนิดโลกโลกถือกำเนิดขึ้นในความมืดมิดเมื่อมีความรักจึงมีแสงสว่างและเพราะแสงสว่างนั้นความมืดมิดของโลกจึงปรากฏแก่สายตามนุษย์ แต่ในอีกด้านหนึ่งเพราะความรักอันมืดมัวของมนุษย์อย่างเจ้าชายปารีสและเฮเลนจึงก่อกำเนิดมหากาพย์การสู้รบอันเกรียงไกรอิลีียดและกลศึกม้าไม้ แห่งเมืองทรอยวีรบุรุษเก่งกล้ามากมายอย่างอาร์คีลิสเฮกเตอร์และอาร์แจ็ก ฯลฯ ต้องมาจบชีวิตในมหาสงครามอันโหดร้ายนี้ข้ามมาทางเอเชียในศาสนาฮินดูแห่งชมพูทวีปแม่ในด้านหนึ่งฮินดูจะยกพระพรหมเป็นผู้สร้างแต่ในอีกด้านหนึ่งแท่นศิวลึงค์ที่มีฐานเป็นโยนียรองรับอยู่เบื้องล่างก็คือต้นกำเนิดของทุกสรรพสิ่งที่แฝงนัยยะว่าเพราะความรักของหญิงชายนั่นเองที่เป็นจุดเริ่มต้นของทุกสรรพสิ่งเป็นนัยยะแบบเรื่องจริงชัดเจนตรงไปตรงมาแทบไม่อ้อมค้อมเลยแต่เพราะความรักอันมืดมัวของราววัฒนธรรมหรือทัศนคติในภาคไทยจึงทำให้เกิดมหากาพย์การสงครามอันยิ่งใหญ่ของชมพูทวีปอย่างรามายณะที่ผู้คนและสรรพสัตว์มากมาย

ต้องมาพลอยล้มตายไปเพราะความรักอีกครั้งเลย ต่อมาในอีกโลกหนึ่งบนดินแดนหลังกำแพงใหญ่หรืออาณาจักรเงินอันเกรียงไกรของชาวฮันโคมสครายุล่มเมืองอย่างไซซีเดียวเสียน หวางเจาจวิน และหยางกั๊ยกเพย ก่อกำเนิดขึ้นแทบทุกยุคทุกสมัยยั่วยวนใจให้วีรบุรุษคลั่งรักส่งกองทัพหาญเข้าสู่สงครามทำให้ผู้คนล้มตายระส่ำระสายนับแสนนับล้านนี่คือ อานุกาพย์แห่งความรักความสุขอันเป็นสุดยอดและความทุกข์แสนทรมานที่เกิดขึ้นในทุกหย่อมหญ้าตั้งแต่ในมหาอาณาจักรจากพระราชวังไปจนถึงกระท่อมซอมซ่อในหัวเมืองชายแดนอันเปลี่ยวร้าง แม้ในดินแดนเร้นลับอย่างสุวรรณภูมิที่ผู้คนต่างเชื่อมั่นกันว่ามั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติพิพิพรรณธัญญาหารและมากมายด้วยผู้คนเผ่าพันธุ์ ลึกลับน้อยใหญ่ต่างๆ ดินแดนที่พระโสณะและพระอุตตระเพ็งได้รับมอบหมายจากชุมชนมุสลิมแห่งชมพูทวีปให้ออกเรือเดินทางไกลไปเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าแก่หมู่ชนไร้ความเจริญเหล่านั้น และ ณ ที่นั่นเรื่องราวความรักอันยิ่งใหญ่เรื่องหนึ่งก็กำลังบังเกิดขึ้นที่นั่น ณ ดินแดนหนึ่งนอกแนวภูเขาที่มีสัญญาณเรียวยาวตั้งไม้คานที่เขาเรียกขานกันในภาษาท้องถิ่นว่าพนมดงรักชนเผ่าพันธุ์ขอมที่มีความเจริญมาก่อนชนเผ่าอื่นๆ และมีหลักฐานมั่นคงอยู่ภายในแวดล้อมของพนมดงรักได้ใช้เวลาหลายร้อยปีค่อยๆ เสริมสร้างแนวป้องกันตนด้วยการแผ่ขยายอิทธิพลและอาณาเขตเผ่าพันธุ์ทะลุลอดแนวพนมดงรักออกสู่ดินแดนภายนอกด้วยการค่อยๆ เข้ายึดครองเมืองเล็กเมืองน้อยต่างๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลสร้างแนวป้องกันตนใหม่เป็นแนวแม่น้ำมูลแล้วค่อยขยับขึ้นไปเป็นแนวแม่น้ำชีทั้งหมดนี้ด้วยวิธีการที่ไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกลทั้งการเมืองและการทหาร และในที่สุดเมืองใหญ่น้อยมากมายหลายแห่งในพื้นที่ที่ราบสูงนี้ก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลขอมไปแล้วเป็นจำนวนมากยังคงเหลือเมืองของชาวพื้นเมืองแห่งที่ราบสูงที่เป็นเจ้าของแผ่นดินดั้งเดิมที่เป็นอิสระอยู่เพียงไม่กี่แห่งพวกขอมได้ค่อยๆ กระทำการยึดครองตั้งนี้เป็นเวลาเนิ่นนานหลายร้อยปีจนสามารถสร้างเป็นเมืองใหม่หลายแห่งอันเป็นเครือญาติกันตั้งแต่ศรีสทิงพระวรมันรุงปุระวิมายะปุระ ลักษณะของเมืองเช่นนี้ก็คือการมีชนชั้นปกครองขุนนางนายทหารนักปราชญ์ ราชบัณฑิตเป็นชาวขอมและมีชาวพื้นเมืองแห่งที่ราบสูงเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจนมาถึงดินแดนใหม่ในแนวเหนือสุดที่ขอมได้ขึ้นเหนือมาใกล้จากแนวพนมดงรักจนข้ามเทือกเขาภูพานมาได้และสร้างเป็นเมืองป้อมปราการแห่งใหม่ขึ้นอีกแห่งใช้ชื่อเมืองตามภาษาถิ่นเดิมว่าเอกชะทีตา ณ ที่นั่นตรงหนองน้ำธรรมชาติอันจะได้นามในกาลต่อมว่าหนองหานชาวขอมได้จัดสร้างระบบชลประทานขึ้นใหม่ด้วยวิทยาการระบายน้ำอันก้าวหน้าของเผ่าพันธุ์ตนจนหนองน้ำได้กลายเป็นบารายขนาดใหญ่อำนวยประโยชน์แก่การเกษตรกรรมของชาวเมืองอย่างใหญ่หลวงจนอาจกล่าวได้ว่าเมืองไม่อาจอยู่ได้หากปราศจากบารายใหญ่แห่งนี้ในพระราชวังหลวงแห่งเอกชะทีตาเจ้าเมืองขอมมีพระราชธิดานามนามไฉ่คำหรือนางไฉ่เป็นหญิงสาวที่มีความงามเป็นยิ่งนักเหล่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของเอกชะทีตาต่างสรรเสริญในความงามของพระนางเหล่าบัณฑิตและราชกวีมีชื่อต่างได้แต่งโคลกบทกวีของตนพรรณนาความงามของนางไฉ่คำจนกิตติศัพท์ความงามของพระนางเลื่องลือจรจายไปในดินแดนต่างๆ โดยรอบใกล้จากเมืองเอกชะทีตา ณ เมืองเล็กๆ อีกแห่งหนึ่งชื่อเมืองผาโพงเป็นเมืองของชาวพื้นเมือง

แห่งที่ราบสูงดั้งเดิมที่ยังมีได้ตกอยู่ใต้อำนาจขอมเจ้าเมืองผาโพงที่เชื่อกันว่าอยู่ในเขตจังหวัดเลยในปัจจุบันชื่อว่าท้าวผาแดงเป็นเจ้าเมืองวัยหนุ่มฉกรรจ์ครั้งได้ยินกิตติศัพท์ความงามของนางไอ่คำราชธิดาแห่งเมืองเอกเซที่ตาก็มีความปรารถนาจะได้ลโหมพระนางเป็นยิ่งนักและในที่สุดด้วยแรงปรารถนาอันร้อนรุ่มของชายหนุ่มผู้เป็นเจ้าเมืองน้อยท้าวผาแดงก็ได้มีโอกาสได้ลักลอบเข้าไปในเมืองเอกเซที่ตาและบุญวาสนาก็นำพาพระองค์ไปจนถึงพระราชวังฝ่ายในของนครเอกเซที่ตาเจ้าเมืองหนุ่มท้าวผาแดงได้พบกับราชธิดาไอ่คำแล้วทั้งสองชายหนุ่มและหญิงสาวก็รักกันเมื่อแรกพบและความรักก็เป็นทั้งโรคาและทั้งโคถึกทั้งสองผูกพันรักใคร่ต่อกันอย่างลึกซึ้งเมื่อได้อยู่กันเพียงลำพังสองต่อสองความสุขใดไหนเลยจะเท่าสุขแห่งความรัก ในล้านนาไทยมีรักแรกพบอันยิ่งใหญ่ร้อนแรงของพระลอและพระเพ็ญ-พระแพงฉันทิ ความรักของท้าวผาแดงไอ่ก็ยอมเป็นเช่นเดียวกันฉันทินั้นก่อนจากกันทั้งสองให้สัญญาว่าจะครองคู่กันชั่วดินฟ้า ท้าวผาแดงสัญญาว่าจะกลับมาเมืองเอกเซที่ตาอีกครั้งพร้อมกับขบวนช้างหมากเพื่อสู่ขอราชธิดาขอมแต่งงานตามประเพณีแม้ชาวเผ่าพันธุ์ขอมจะได้เมืองหลายแห่งในดินแดนนอกแนวพรมแดนรักนี้แล้วแต่จริงๆ สถานการณ์ก็ไม่ได้มั่นคงนักทางตะวันตกท้าวศรีรามเทพนคร อโยธยากำลังหล้าแข็งขึ้นทุกขณะทางตะวันตกเฉียงเหนือสุขโขทัยศรีสขนาลัยก็เข้มแข็งไม่น้อยทางตะวันออกเฉียงเหนือนครศรีสัตตนาคนหุตโตขึ้นเป็นปีกแผ่นสามารถรวมเอาศรีโคตรบูรไว้ในอำนาจได้ ทั้งยังแผ่ขยายอาณาเขตข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาแล้วอีกทั้งบนแผ่นดินที่ราบสูงหอกข้างแคร่ก็คือชาวพื้นเมืองแห่งที่ราบสูงดั้งเดิมเมืองเล็กๆอีกหลายเมืองที่เข้มแข็งยากจะหักด้ามพร้าด้วยเข่ายึดเอาเมืองเหล่านั้นมาอยู่ใต้อำนาจขอมได้จำเป็นที่เมืองขอมทั้งหลายจะต้องดำเนินการทางการเมืองและการทหารที่เหมาะสมกับบรรดาเจ้าเมืองเล็กๆเหล่านี้ให้อยู่ร่วมกันต่อไปอย่างสันติตั้งนั้นในโอกาสหนึ่งซึ่งเป็นเทศกาลต้นฤดูฝนที่บรรดาชาวเมืองน้อยที่นับถือพญาแถนเหล่านี้จะพากันทำบั้งไฟจุดยิงขึ้นฟ้าเพื่อขอฝนจากพญาแถนเจ้าเมืองขอมเอกเซที่ตาจึงให้ปาวประกาศไปยังเมืองน้อยต่างๆที่เก่งกล้าสามารถนำบั้งไฟมาประกวดประชันกันอนึ่งนางไอ่คำราชธิดาเจริญวัยสมควรแก่การครองคู่ในวาระนี้ก็จะได้ให้นางไอ่คำได้พบปะรู้จักกับเจ้าเมืองใหญ่น้อยทั้งหลายเพื่อจะเป็นหนทางให้นางได้ทำการเสกสมรสต่อไปในภายหน้าการตั้งนั้นบรรดาเจ้าเมืองน้อยต่างๆโดยรอบครั้งได้รับสาส์นเชิญชวนทางหนึ่งด้วยความเป็นไมตรีบ้านพี่เมืองน้องอีกทางหนึ่งเจ้าเมืองทั้งหลายก็ปรารถนาใคร่ได้ลโหมและได้เสนอตัวขึ้นเป็นทองแผ่นเดียวกับเจ้าเมืองใหญ่จึงต่างพากันนำบั้งไฟนายช่างตลอดจน ขบวนแห่และทหารหาญใหญ่น้อยเข้ามาร่วมประกวดประชันบั้งไฟในเมืองเอกเซที่ตาก็เป็นงานใหญ่ทางฝ่ายท้าวผาแดงกับเจ้าเมืองน้อยอื่นๆใกล้เคียงก็เตรียมการยกกองทัพเข้าร่วมการแข่งขันจุดบั้งไฟในเมืองเอกเซที่ตากับเขาด้วยทางฝ่ายเมืองศรีสัตตนาคนหุตต่อมาคือกรุงศรีสัตตนาคนหุตอุมตะมุล้านช้างร่มขาวนครเวียงจันทน์ที่ชาวเมืองส่วนใหญ่เป็นชาวลาวหรือไทลาวในคราวนั้นชายแดนของเมืองได้ข้ามน้ำโขงเข้ามาประชิดกับแดนเมืองเอกเซที่ตาแล้วการแผ่อิทธิพลขยายดินแดนและสร้างพันธมิตรระหว่างคนสองเผ่าพันธุ์ลาวและขอมจึงเป็นการแข่งขันกันอย่างดุเดือดและเข้มข้นจนใกล้จะเป็นสงคราม

ระหว่างสองดินแดนอันเข้มแข็งไม่แพ้การแข่งขันกันของขอมและชาวอโยธยาศรีรามเทพนครทาง ตะวันตกในที่สุดการจذبไฟฟ้าประชันก็เริ่มขึ้นท้าวผาแดงและนางไฉ่คำได้แสดงออกให้เจ้าเมือง ทั้งหลายและพระราชบิดามารดาเห็นถึงความเป็นคนรักกันอย่างซาบซึ้งของทั้งสองทำให้เจ้าเมืองเอก ชะทีตาและเจ้าเมืองน้อยใหญ่จำนวนมากที่มาร่วมประชันไฟฟ้าเกิดความไม่พอใจเกิดการแบ่งขั้ว เลือกข้างความยุติธรรมในการตัดสินผู้แพ้ชนะของการประชันไฟฟ้าจึงกลายเป็นกระบวนการที่ขาด ความยุติธรรมสร้างความไม่พอใจให้กับอีกฝ่ายหนึ่งเมื่อเป็นดังนี้บ้านเมืองอันเป็นปรกติสุขของเอกชะที ตาก็เริ่มเข้าสู่ความระส่ำระสายใครกันแน่ที่จะได้เป็นลูกเขยของเจ้าเมืองและใครจะเป็นผู้ชนะการ ประกวดประชันไฟฟ้าชาวเมืองเอกชะทีตาเองถึงตอนนี้ก็แบ่งขั้วเลือกข้างความยุติธรรมและการ ปกครองที่แบ่งขั้วเลือกข้างกลายเป็นสิ่งกีดกร่อนทำลายความมั่นคงของเมืองใหญ่น้อยอย่างเห็นได้ชัดและ ในท้ายที่สุดเมื่อเมืองที่เข้าร่วมการประชันไฟฟ้าทุกเมืองต่างก็มีทหารและผู้ติดตามเข้ามาเมือง ละ มิใช่เล็กน้อยเมื่อเกิดความระส่ำระสายเช่นนี้ทางปากฝ่ายเมืองศรีสัตตนาคนครุของเอกชะทีตาจึงสบโอกาส กองทัพใหญ่ถูกระดมขึ้นฉับพลันที่ชายแดนและใส่ศึกก็ถูกส่งเข้าไปก่อความขัดแย้งเรื่องไฟฟ้า และนางไฉ่คำที่เกิดขึ้นกลายเป็นแผลใหญ่ขึ้นทุกขณะก่อความจนกลายเป็นการต่อสู้อันระหว่างเมืองน้อยที่ แพ้ชนะได้เปรียบเสียเปรียบกันในการประชันไฟฟ้านั้นและในที่สุดความโกลาหลวุ่นวายภายในก็เป็น ช่องทางให้กองทัพใหญ่ของศรีสัตตนาคนครุได้โอกาสจู่โจมคือระบบชลประทานของเมืองการทำลาย ชลประทานจะทำให้เมืองเสียหายยาวนานและไม่อาจฟื้นตัวได้อีกต่อไปและแล้วกองทัพศรีสัตตนาคนครุ ก็บุกเข้ามาโจมตีเขตแดนเอกชะทีตาอย่างรวดเร็วตั้งสายน้ำไม่มีผู้ต่อต้านเพราะในเมืองยังทะเลาะกันอยู่ อย่างไม่เลิกราไม่ช้านักระบบชลประทานของเมืองเอกชะทีตาก็พังทลายน้ำท่วมเข้าเมืองพร้อมกับการ เข้าถึงของกองทัพใหญ่ศรีสัตตนาคนครุที่กำลังระส่ำระสายจึงถูกทำลายลงด้วยกองทัพที่เป็นกลุ่มก้อน มีระเบียบวินัยและมุ่งมั่นท้าวผาแดงใช้เวลาทั้งวันขึ้นมาบักสามตามหาราชธิดาไฉ่คำในความวุ่นวายของ สงครามกลางกองทัพศรีสัตตนาคนครุว่าจะได้พบราชธิดาแห่งเอกชะทีตาก็ตกอยู่ในเงื้อมมือทหารข้าศึก ไปแล้วท้าวผาแดงและม้าบักสามกับพันธมิตรทุ่มตัวและหัวใจเข้าสู่กับทหารกองทัพศรีสัตตนาคนครุทั้ง กองทัพอย่างเต็มที่แต่น้ำน้อยยอมแพ้ไฟนางไฉ่คำถูกจับตัวกลับไปนครเวียงจันทน์พร้อมกองทัพใหญ่ศรี สัตตนาคนครุแต่ด้วยหัวใจที่เปี่ยมล้นด้วยความรักและความไม่ยอมพ่ายแพ้ต่ออุปสรรคท้าวผาแดงกลับไป ยังเมืองผาไทได้ไม่นานก็จัดตั้งกองโจรเล็กๆขึ้นและลักลอบข้ามโขงเดินทางเข้าไปถึงใจกลางเมืองศรี สัตตนาคนครุและในที่สุดก็สามารถเล็ดลอดเข้าไปจนถึงที่คุ้มซึ่งราชธิดาไฉ่คำได้ท้าวผาแดงช่วยนางไฉ่คำได้ สำเร็จเมื่อคู่รักทั้งสองได้พบกันอีกครั้งดอกไม้แห่งความรักก็ผลิบานและเมื่อสิ้นทั้งเมืองเอกชะทีตาสัน วนศาตณญาณูติแล้วนับแต่นี้ไปก็ไม่มีอะไรจะยิ่งใหญ่เท่ากับความรักของคนทั้งสองอีกท้าวผาแดงและ นางไฉ่คำจึงเคลียดลอรองคู่กันควบบ้าบักสามหายไปกับความงดงามไม่กลับคืนไปยังเมืองผาไทและไม่ กลับคืนสู่เอกชะทีตาอีกต่อไป ในปีพ.ศ. 1369 พระเจ้าอู่ทองแห่งอโยธยาศรีรามเทพนครดำรัสสั่งให้ พระรามศวรราชโอรสยกกองทัพเข้าโจมตีเมืองศรีโยธธาปุระหรือเมืองพระนครมศุนย์กลางแห่ง

อำนาจของขอมโดยยกกองทัพผ่านไปทางด้านปราจีนบุรีพระราเมศวรทำสงครามไม่ได้ช่วยชนะพระเจ้าอู่ทองจึงให้พระอนุชาขุนหลวงพะงั่วเจ้าเมืองสุพรรณบุรียกกองทัพตามไปสมทบการศึกติดพันนานเข้าพวกขอมนอกแนวพนมดงรักต่างต้องยกทัพกลับเข้าไปช่วยที่ศูนย์กลางแต่ไม่ทันกองทัพกรุงศรีอยุธยาได้ยึดนครหลวงศรีโยธธาประพวงขอมก็กระจายกันออกไปต้องรวมกำลังกันเข้ามาแล้วถอยร่นไปสร้างราชธานีใหม่ที่เมืองอู่ทองและเมืองละแวกในเวลาต่อมาและต่อจากนั้นอีกไม่ช้านานชาวพื้นเมืองแห่งที่ราบสูงหลายๆเมืองที่เคยตกอยู่ใต้อำนาจขอมก็พากันลุกฮือขึ้นโค่นล้มอำนาจการปกครองทำให้การปกครองของขอมในดินแดนที่ราบสูงค่อยๆล่มสลายในขณะเดียวกันอำนาจของทางด้านนครศรีสัตนาคนานนท์พลาก็ค่อยๆขยายปีกข้ามโขงเข้าสู่ดินแดนที่ว่างเปล่าจากอำนาจการปกครองเดิมจากนั้นชาวลาวจากฝั่งซ้ายจึงพากันเคลื่อนย้ายข้ามแม่น้ำโขงเข้ามายังดินแดนฝั่งขวาของชาวพื้นเมืองแห่งที่ราบสูงอีกหลายครั้งหลายคราต่างกรรมต่างวาระสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาใหม่และเข้าอยู่ร่วมกับชาวพื้นเมืองแห่งที่ราบสูงและชาวขอมในดินแดนแห่งที่ราบสูงนี้ต่อมาอย่างสันติสุข ตามตำนานเล่าขานสืบต่อกันมามูลเหตุที่ทำให้เกิด "หนองหาน" มีเรื่องราวเกี่ยวพันกับวรรณคดีพื้นบ้านอีสานเรื่องผาแดง-นางไอ่ตำนานรักอันลึกซึ้งของหญิงสองชายเมื่อฝ่ายหนึ่งพลาดรักและถูกทำร้ายจนถึงแก่ความตายก็กลายเป็นสงครามทำให้บ้านเมืองล่มสลายกลายเป็นหนองน้ำใหญ่และวรรณคดีอีสานเรื่องนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของบุญบั้งไฟวัฒนธรรมประเพณีที่ยิ่งใหญ่ขึ้นชื่อลือชาของชาวอีสานมาแต่บรรพกาล "พญาขอม" ผู้ครองเมืองเอกชะตีตามิธิดานางหนึ่งชื่อ "นางไอ่" หรือนางไอ่คำเป็นหญิงที่มีรูปร่างหน้าตางดงามซึ่งจะหาสาวงามนางใดในสามภพมาเทียบมิได้ความงามของเธอเป็นที่เลื่องลือไปทั่วแดนไกลเจ้าชายหลายหัวเมืองต่างหมายปองอยากได้มาเป็นคู่ครอง"ท้าวผาแดง"เจ้าชายเมืองผาโพงทราบข่าวลือถึงศิริโฉมอันงดงามของนางไอ่ก็เกิดความหลงใหลใฝ่ฝันในตัวนางจึงวางแผนทอดสัมพันธ์มิตรด้วยการส่งแก้วแหวนเงินทองและผ้าแพรพรรณเนื่อตไปฝากนางไอ่เมื่อมหาดเล็กนำสิ่งของไปมอบให้แถมยังได้บอกนางไอ่ถึงความสง่างามของท้าวผาแดงให้ฟังเท่านั้นเองนางไอ่ก็เกิดความสนใจและมอบเครื่องบรรณาการกลับมาฝากท้าวผาแดงเป็นการตอบแทนด้วยก้อนที่มหาดเล็กจะเดินทางกลับนางไอ่ได้ฝากคำเชื้อเชิญท้าวผาแดงซึ่งตั้งทัพรออยู่นอกเมืองให้เข้าพบนางที่วังพญาขอมและคงเป็นด้วยบุพเพสันนิวาสทำให้รักแรกพบของคนคู่นี้เป็นรักที่จริงใจและจริงจังจนคนทั้งสองได้เสียกันไปอย่างสุดจะยิ่งใจได้ฝ่าย "ท้าวพังคี่" ลูกชายพญาศรีสุทโธพญานาคผู้ครองเมืองบาดาลก็เป็นอีกตนหนึ่งที่มีความใฝ่ฝันอยากยลศิริโฉมของนางไอ่ทั้งนี้ก็เป็นเพราะเป็นเวรกรรมในอดีตชาติที่ตนบันดาลให้เป็นไปฝ่ายพญาขอมเห็นว่านางไอ่ก็โตเต็มสาวแล้วจึงมาสาส์นแจ้งไปยังหัวเมืองน้อยใหญ่ให้ทำบั้งไฟมาจุดแข่งขันกันที่เมืองเอกชะตีเพื่อจุดถวายพระยาแถนผู้เป็นใหญ่ใช้น้ำบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลประการหนึ่งส่วนอีกประการหนึ่งหากบั้งไฟเมืองไหนขึ้นสูงกว่าก็จะได้นางไอ่ธิดาสาวผู้เลอโฉมไปเป็นคู่ครองพญาขอมได้กำหนดวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เป็นวันงานทำให้เจ้าชายเมืองต่างๆทำบั้งไฟหมื่นบั้งไฟแสนมาจุดแข่งขันกันอย่างมากมายบุญบั้งไฟครั้งนั้นนับเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่มหัศจรรย์พอถึง

วันงานผู้คนที่หลังไหลมาทั่วทุกสารทิศทั้งยังมีการแข่งขันตีกองซึ่งคนอีสานเรียกว่า "เส็งกอง" กันอย่าง
 ครึกครื้นหนุ่มสาวต่าง "จ่ายผญา" เกี้ยวพาราสีกันอย่างสนุกสนานบุญบั้งไฟในครั้งนี้งแม่ท้าวผาแดงจะ
 ไม่ได้รับสาส์นเชิญให้นำบั้งไฟไปร่วมงานด้วยก็ตามแต่พญาขอมว่าที่พ่อตาก็ให้การต้อนรับท้าวผาแดง
 เป็นอย่างดีฝ่ายท้าวพังคี่เจ้าชายเมืองบาดาลก็อยากมาร่วมงานกับมนุษย์เพราะต้องการลโฉมนางไฉ่
 เป็นกำลังและคิดวางแผนในใจว่าบุญบั้งไฟครั้งนี้ต้องไปให้ได้แม่พ่อจะตัดทานอย่างไรก็ตามจากนั้นก็
 พาไพร่พลส่วนหนึ่งออกเดินทางขึ้นมาเมืองมนุษย์ก่อนโผล่ขึ้นเมืองเอกชะตาของพญาขอมผู้เป็นใหญ่
 ท้าวพังคี่ก็พาบริวารแปลงร่างเป็นมนุษย์บ้างสัตว์บ้างส่วนท้าวพังคี่ก็ได้แปลงร่างเป็นกระรอกเผือกซึ่ง
 ชาวอีสานเรียกว่า "กระรอกต่อน" ได้ออกติดตามลอบชมนางโฉมนางไฉ่ในขบวนแห่ของพญาขอมเจ้า
 เมืองไปอย่างหลงใหลในความงามของนางไฉ่การจุดบั้งไฟแข่งขันเป็นไปอย่างสนุกสนานทุกคนใจจดใจ
 จ่ออยากรู้ว่าบั้งไฟเจ้าชายเมืองไหนจะชนะและได้นางไฉ่ไปครองซึ่งการจุดบั้งไฟครั้งนั้นท้าวผาแดง
 และพญาขอมมีเดิมพันกันว่าถ้าบั้งไฟท้าวผาแดงชนะบั้งไฟพญาขอมแล้วก็จะยกนางไฉ่ธิดาสาวให้ไป
 เป็นคู่ครองผลปรากฏว่าบั้งไฟของพญาขอมไม่ยอมขึ้นจากหางส่วนของท้าวผาแดงแตก(ระเบิด)คาห่า
 คงมีแต่บั้งไฟของพญาฟ้าแดดเมืองฟ้าแดดสูงยางและของพญาเชียงเหียนเท่านั้นที่ขึ้นสู่ท้องฟ้านานถึง
 3วัน3คืนจึงตกลงมาแต่พญาทั้งสองนั้นเป็นอาของนางไฉ่เป็นอันว่าเธอเธอจึงไม่ตกเป็นคู่ครองของใคร
 เมื่อบุญบั้งไฟเสร็จสิ้นลงท้าวผาแดงและท้าวพังคี่ต่างฝ่ายต่างกลับบ้านเมืองของตนในที่สุดท้าวพังคี่ก็
 ทนอยู่บ้านเมืองแห่งตนไม่ได้เพราะหลงใหลในศิริโฉมอันงดงามของนางไฉ่จึงพาบริวารย้อนขึ้นมายัง
 เมืองเอกชะตาอีกโดยแปลงร่างเป็นกระรอกเผือกอย่างเดิมส่วนที่คอแขวนกระดิ่งทองไปเกาะอยู่บน
 กิ่งไม้ใกล้หน้าต่างห้องนอนของนางเมื่อเสียงกระดิ่งทองดังกังวาลขึ้นนางไฉ่ได้ยินก็เกิดความสงสัยจึง
 เปิดหน้าต่างออกไปดูเห็นกระรอกเผือกน่ารักน่าเอ็นดูนางก็เกิดความพอใจอยากได้จึงสั่งให้นายพราน
 ฝีมือดีออกติดตามจับกระรอกเผือกได้แต่จนแล้วจนรอดนายพรานก็จับไม่ได้นางไฉ่เกิดความไม่พอใจ
 ขึ้นมาแทนที่และสั่งให้นายพรานจับมาให้ได้ไม่ว่าจะจับเป็นหรือจับตายนายพรานออกติดตามกระรอก
 เผือกเริ่มตั้งแต่บ้านพันดอนบ้านน้ำซ่องก็ไม่มีโอกาสจับกระรอกเผือกเสียที่จึงไล่ติดตามมาจนถึงบ้าน
 นาแบกบ้านเหล่าหมากบ้านเหล่าแซแลหนองแวง บ้านเหล่าใหญ่บ้านเมืองพริกบ้านคอนสายบ้าน
 ม่วงก็ยังจับไม่ได้ในที่สุดผลกรรมแต่ชาติปางก่อนตามมาทันเมื่อกระรอกเผือกตัวน้อยหนีนายพราน
 มาถึงต้นมะเดื่อที่มีผลสุกเต็มต้นเจ้ากระรอกน้อยก็ก้มหน้าก้มตากัดกินลูกมะเดื่อด้วยความหิวโหย
 นายพรานไล่ตามมาทันก็เกิดความโมโหที่จับเป็นไม่ได้จึงตัดสินใจจับตายด้วยการใช้หน้าไม้อาบยาพิษ
 ยิ่งถูกร่างเจ้ากระรอกเผือกเต็มรักกระรอกเผือกหรือท้าวพังคี่รู้ว่าต้องตายแน่ๆจึงสั่งให้บริวารกลับ
 เมืองบาดาลเพื่อนำเอาความไปเล่าให้บิดาทราบและก่อนสิ้นใจท้าวพังคี่ก็แสดงอิทธิฤทธิ์โดยรำมนต์
 อธิษฐานว่า "ขอให้เนื้อของต้อมีมากมาย 8000 เล่มเกวียนมากพอเลี้ยงผู้คนได้ทั้งเมืองอย่างทั่วถึง" เมื่อ
 กระรอกเผือกสิ้นใจตายนายพรานกับพวกนักล่าฝีมือฉกาจก็นำเอาร่างของกระรอกเผือกไปชำแหละเอา
 เนื้อที่บ้านเชียงแหวนเมื่อนายพรานปาดเอาเนื้อให้ผู้คนทั้งบ้านใกล้บ้านไกลได้กินกันก็ปรากฏว่าเนื้อของ

กระรอกน้อยก็เพิ่มขึ้นมาอย่างทวีคูณผู้คนในเมืองต่างพากันกินเอกระรอกอย่างอิมหิมิพมันยกเว้นผู้คนที่บ้านดอนแม่หม้ายไม่มีผิวหรือ "บ้านดอนแก้ว" ซึ่งอยู่กลางทุ่งหนองหานเท่านั้นที่พวกพรานไม่ได้แบ่งปันให้กินฝ่ายบริวารท้าวพังคี่เมื่อกลับถึงเมืองบาดาลก็เล่าเหตุการณ์ท้าวพังคี่ถูกนายพรานฆ่าตายให้พญานาคราชผู้เป็นบิดาฟังบิดาท้าวพังคี่ก็เกิดความกริ้วโกรธาสั่งจัดบริวารเป็นริ้วขบวนนำค้ำขึ้นไปอาละวาดเมืองพญาขอมให้ถล่มหลายหลายแค้นพร้อมประกาศก้องว่า "ใครกินเนื้อลูกภักดิ์ของข้าพวกมันอย่าไว้ชีวิต" พญานาคพาบริวารออกอาละวาดไปทั่วแดนเมืองเอกชะที่ตาเสียงดังครืนๆ ฆ่าผู้คนตายไปอย่างมากมาหยุดคณานับแผ่นดินเมืองพญาขอมก็ถล่มหลายลงเป็นหนองหานส่วนบ้านดอนแก้วหรือดอนแม่หม้ายแห่งเดียวที่ผู้คนไม่ได้กินเนื้อท้าวพังคี่จึงไม่ได้ถล่มหลายลงดังที่เห็นในปัจจุบันขณะที่บ้านเมืองกำลังถล่มหลายเพราะอิทธิฤทธิ์ของพญานาคศรีสุทโธอยู่นั้นท้าวผาแดงก็ขี่ม้าบักสามมุ่งหน้าไปหานางไฉ่ท้าวผาแดงเห็นนาคเต็มไปหมดและได้เล่าเรื่องที่พบเห็นให้นางฟังแต่นางกลับไม่สนใจแต่ได้ทำอาหารที่มีกลิ่นหอมหวานเป็นพิเศษมาให้ท้าวผาแดงรับประทานท้าวผาแดงจึงถามว่าเนื้ออะไรทำไมจึงหอมมันก็ได้รับคำตอบจากนางว่า "เนื้อเอกระรอกนายพรานยังตายนำมาให้" เท่านั้นเองท้าวผาแดงก็ทราบในทันทีว่าเป็นเนื้อของท้าวภักดิ์ลูกชายเจ้าพ่อศรีสุทโธนาคเจ้าเมืองบาดาลจึงไม่ยอมกินอาหาร "ต้องห้าม" ที่นางยกมาให้พอตกต่อนกลางคืนผู้คนกำลังหลับสนิทเหตุการณ์ร้ายก็เกิดขึ้นเสียงครืนๆ แผ่นดินถล่มมาแต่ไกลท้าวผาแดงก็รู้ทันทีว่าเป็นการกระทำของพญานาคจึงคว่ำร่างนางไฉ่ขึ้นหลังม้าบักสามควบหนีออกจากเมืองอย่างสุดฝีเท้าเพื่อให้พ้นภัยแต่นางไฉ่ได้กินเนื้อเอกระรอกกับชาวเมืองด้วยแม้ว่าท้าวผาแดงจะควบม้าคู่ชีพไปทางไหนนาคก็ดำดินติดตามไปแผ่นดินก็ถล่มหลายตามไปด้วยท้าวผาแดงควบม้าไปทางภูพานน้อยต้นลำห้วยสามพาดเพื่อหนีไปยังเมืองผาโพงพญานาคก็ติดตามอย่างไม่ลดละและแปลงร่างเป็นขนไม้ยางขนาดยักษ์ขวางเส้นทางไว้ม้าบักสามก็กระโดดข้ามอย่างสุดฤทธิ์สองขาหน้าข้ามขนไม้ไปได้แต่สองขาลหลังคู้ขึ้นมาไม่ข้ามจึงทำให้ม้าเสียหลักล้มพังพาบลงอวัยวะเพศของม้าไปกระแทกกับภูพานน้อยเป็นร่องลึกลงไปและกลายเป็นต้นลำห้วยสามพาดมาตั้งแต่นั้นในที่สุดนางไฉ่ก็ถูกพญานาคใช้หางฟาดตกลงจากหลังม้าและพญานาคก็คว่ำตัวนางไปต่อหน้าท้าวผาแดงสุดแรงที่จะตามเมียรักกลับคืนมาเมื่อท้าวผาแดงกลับไปถึงเมืองผาโพงก็คิดถึงนางไฉ่เมียรักตรอมใจข้าวปลาไม่กินร่างกายผ่ายผอมสุดท้ายท้าวผาแดงจึงทำพิธีฆ่าตัวตายเพื่อต้องการไปเป็นหัวหน้าผีนำทัพไปรบกับพญานาคช่วงชิงนางไฉ่กลับคืนมาให้จงได้เมื่อท้าวผาแดงตายเป็นผีก็ได้ไปเป็นหัวหน้าผีสมดังประสงค์พอได้โอกาสเหมาะผีผาแดงก็เตรียมไพร่พลเดินทัพผีไปรบกับพญานาคบริวารท้าวผาแดงมีเป็นแสนๆ เดินเท้าเสียงดังอีกทีก็ปานแผ่นดินจะถล่มเข้ารายล้อมเมืองพญาขอมเอาไว้ทุกด้านต่างฝ่ายต่างใช้อิทธิฤทธิ์รบกันนานถึง 7 วัน 7 คืนไม่มีใครแพ้ชนะฝ่ายเจ้าพ่อศรีสุทโธเจ้าเมืองบาดาลซึ่งแก่ชราภาพมากแล้วก็ไม่อยากก่อกรรมก่อเวรเพราะต้องการไปเกิดในแผ่นดินพระศรีอาริยมตไตรย์อีกจึงไปหาท้าวเวสสุวรรณผู้เป็นใหญ่ให้มาตัดสินความท้าวเวสสุวรรณจึงเรียกทั้งสองฝ่ายมาโดยให้ทั้งสองฝ่ายเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ทราบฟังเรื่องทั้งหมดจบแล้วท้าวเวสสุวรรณจึงบอกว่าเรื่องที่

เกิดขึ้นนั้นมันเป็นผลของ "บุพกรรม" หรือกรรมเก่าแต่ชาติปางก่อนที่ตามมาในชาตินี้และทั้งสองฝ่ายก็มีเหตุผลก้ำกึ่งกันจึงให้ทั้งสองเลิกรบไม่ต้องเข่นฆ่ากันอีกขอให้มีเมตตาต่อกันและให้ทั้งสองฝ่ายรักษาศีลห้าปฏิบัติธรรมและมีขันติธรรมต่อไปส่วนนางไฉ่ระหว่างนี้ก็ให้อยู่เมืองพญานาคไปก่อนรอให้พระศรีอาริยมเตไตรย์จุติมาตัดสินว่าจะตกเป็นของใครท้าวผาแดงและพญานาคได้ฟังคำสั่งสอนของท้าวเวสสุวรรณก็กลับมีสติเข้าใจในเหตุและผลต่างฝ่ายต่างอนุโมทนาสาธุการเหตุร้ายจึงยุติลงด้วยความเข้าใจมีการให้อภัยกันในที่สุดนิยายรักเศร้าสุดประทับใจเรื่องผาแดงนางไฉ่จึงจบลงแต่เพียงเท่านี้

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง "ผาแดง-นางไฉ่" ไม่เพียงเป็นนิยายรักพื้นบ้านซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีตลอดทั่วทั้งภาคอีสานเท่านั้นนิยายเรื่องนี้ยังได้รับการนำมาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติเมืองสกลนครด้วยหนองหานไม่ใช่จะมีอยู่แต่เพียงในจังหวัดสกลนครแต่ยังมีอยู่ที่จังหวัดอุดรธานีด้วยและหากจะกล่าวถึงแหล่งน้ำกว้างใหญ่ที่พญานาคได้ทำลายเมืองเอกชะที่ตาลงจนกลายเป็นหนองน้ำใหญ่นั้นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ในหลายจังหวัดของภาคอีสานอย่างบึงปลาญชัยก็มีประวัติที่อิงอยู่กับเรื่องพญานาคทำลายเมืองเอกชะที่ตานีอยู่ด้วยเช่นกัน วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง "ผาแดง-นางไฉ่" นอกจากจะเป็นนิยายรักอมตะของอีสานแล้วยังเป็นวรรณกรรมโบราณหนึ่งในไม่กี่เรื่องที่กำลังพิถีพิถันไฟของฝนของชาวอีสานไว้อย่างชัดเจนเป็นหลักฐานถึงประเพณีและความเชื่อเกี่ยวกับการจุดบั้งไฟของฝนของชาวอีสานที่แน่ชัดว่ามีมาแล้วหลายร้อยปีจนในปัจจุบันในงานประเพณีบุญบั้งไฟ โดยทั่วไปของชาวอีสานสัญลักษณ์เรื่อง "ผาแดง-นางไฉ่" คือท้าวผาแดงและนางไฉ่คาบหลังม้าบักสามก็เป็นส่วนหนึ่งที่ขาดไม่ได้ของขบวนแห่บั้งไฟทุกๆขบวนไปแล้ว (ข้อมูลจากอนุสาร อ.ส.ท, ฉบับที่ 7 กุมภาพันธ์ 2553) สำหรับเมืองกุมภวาปีนั้น มีฐานะเป็นเมืองจะตั้งเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดแต่จากตำนานพื้นเมืองผาแดงนางไฉ่ได้กล่าวว่าเมืองกุมภวาปีมีมาแต่สมัยขอมเรื่องอำนาจในดินแดนนี้มีชื่อเดิมว่าชิตานครหรือเพตานครปกครองโดยพญานาคที่ปลอมตัวขึ้นมาดูความงามของนางไฉ่ต่อมาเมืองชิตานครได้ล่มจมเพราะเกิดศึกชิงนางไฉ่คำขึ้นระหว่างท้าวผาแดงแห่งเมืองเผาพงศ์ภูเขาควายประเทศลาวกับท้าวพังคิบุตรพญานาคแห่งเมืองบาดาลครั้งนั้นทำให้เมืองชิตานครล่มจนกลายเป็นหนองหาน. กุมภวาปีเท่าทุกวันนี้เมื่อถึงปลายรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีกลุ่มชนจากท้องที่ต่างๆเช่นกลุ่มของนายชาญนางเลาหมื่นประเสริฐต้นตระกูลชาวนราและกลุ่มของมหาเสนาต้นตระกูลสามไสยเป็นต้นได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มน้ำหนองหานเนื่องจากอยู่ใกล้หนองน้ำใหญ่มีปลาชุกชุมประชาชนจึงมีอาชีพปั้นหม้อดินเผาและจับปลาน้ำจืดหมู่บ้านนี้จึงมีชื่อว่าบ้านบึงหม้อ ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระวรฤทธิธำไชยผู้ครองเมืองได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานตราตั้งชื่อเมืองนี้เป็นทางการว่ากุมภวาปีเพื่อให้สอดคล้องกับภูมิประเทศและชื่อหมู่บ้านซึ่งมาจากคำว่ากุมภะแปลว่าหม้อกับวาปีแปลว่าหนองหรือบึงคำว่ากุมภวาปีนามนี้จึงปรากฏหลักฐานตั้งแต่นั้นมาและจากการบันทึกการเสด็จการตรวจราชการของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคนแรกซึ่งได้มาตรวจราชการมณฑลอุดรและมณฑล

อีสานได้บันทึกเรื่องการเสด็จตรวจราชการและจัดพิมพ์ไว้เมื่อปีวอกพ.ศ. 2463 มีความตอนหนึ่งว่า ข้ามหัวข้อย้ายเด่นถึงเขตเมืองกุมภวาปีเมืองนี้ยกเอาบ้านบึงหม้อตั้งขึ้นเป็นเมืองเมื่อรัชกาลที่ 5 พระวรวงศ์เธอไชยผู้ว่าราชการเมืองกุมภวาปีมารับนอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังได้เสด็จไปเที่ยวรอบหนองหานและได้ทรงบันทึกเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับหนองหาน (ปัจจุบันเขียนหนองหาน) ไว้ว่าหนองหานนี้มีชื่อเสียงมาในพงศาวดารเป็นหนองน้ำใหญ่มากมีชาวบ้านตั้งหาปลาอยู่โดยรอบทางเดินรอบหนองหานประมาณสองวันมีท่าลงหนองที่บ้านเชียงแหวระยะทางห่างจากเมืองกุมภวาปี 200 เส้นมีเกาะในหนองหานเรียกกันว่าเกาะดอนแก้วมีหมู่บ้านและวัดบนเกาะนั้นด้วยน้ำหนองหานที่ไหลลงปาวไปตกลำพาชีเมืองกุมภวาปีมีราษฎรอยู่ประมาณ 6.000 คนมีชาวเมืองนครราชสีมาตั้งทำมาค้าขายอยู่หลายครัว (ทองไสย โสภารัตน์, 2542) ในปีพ.ศ. 2440 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้กระทรวงมหาดไทยรวมเมืองกุมภวาปีหนองหานหนองบัวลำภูและบ้านหมากแข้งตั้งขึ้นเป็นจังหวัดอุดรธานีเมืองกุมภวาปีจึงมีฐานะเป็นอำเภอขึ้นตรงต่อจังหวัดอุดรธานีโดยมีที่ว่าการอำเภอกุมภวาปีตั้งอยู่ที่บริเวณโรงเรียนชุมชนบ้านน้ำซ่อง (โรงเรียนอนุบาลกุมภวาปี-ปัจจุบัน) ตำบลพันดอน ปัจจุบันชาวบ้านนิยมเรียกว่าเมืองเก่าและมีพระประสิทธิธรรมพร (บุปผาสีหะไตร) เป็นนายอำเภอคนแรกแบ่งการปกครองออกเป็น 5 ตำบลใหญ่คือตำบลปะโคตำบลพันดอนตำบลอุมจานตำบลตูมใต้และตำบลแซแลมีก้านตำบลต่างๆ ตามลำดับดังนี้ตำบลปะโคขุนปะโคคุณากร, ตำบลพันดอนขุนพันดอนดิสาร, ตำบลอุมจานขุนอินทร์อุมจาน, ตำบลตูมใต้ขุนตูมคามิน, ตำบลแซแลขุนระบิลแซแลต่อมา ระหว่าง พ.ศ. 2468-2472 ร.อ.อ.หลวงนิคมพรรณาเขต (เขียน สีหะอำไพ, 2532) นายอำเภอคนที่ 9 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอกุมภวาปีจากบ้านน้ำซ่องมาตั้งที่บ้านดงเมืองหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าเมืองใหม่ ตำบลตูมใต้ (ตำบลกุมภวาปีในปัจจุบัน) โดยมีเหตุผล 4 ประการคือ 1. เพราะที่ตั้งเมืองเก่าเป็นที่ลุ่มถูกน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากและขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง 2. เพราะที่ตั้งเมืองใหม่น้ำท่วมไม่ถึงประกอบกับตั้งอยู่ริมน้ำปาวมีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี 3. เพราะที่ตั้งเมืองใหม่เป็นศูนย์กลางของทุกตำบลเหมาะแก่การขยายชุมชนใหม่ในอนาคต 4. เพื่อสร้างเมืองใหม่รองรับกับทางรถไฟสายใหม่ที่แยกจากเส้นทางอุดรธานีผ่านบ้านดงเมืองสู่สกลนครและนครพนมต่อมาเมืองกุมภวาปีได้เจริญได้แตกเมืองต่างๆ ออกดังนี้ 1. แยกเป็นกิ่งอำเภอและเป็นอำเภอศรีธาตุปีพ.ศ. 2511 2. แยกเป็นกิ่งอำเภอและเป็นอำเภอโนนสะอาดปีพ.ศ. 2515 3. แยกเป็นกิ่งอำเภอและเป็นอำเภอวังสามหมอปีพ.ศ. 2518 4. แยกเป็นกิ่งอำเภอและเป็นอำเภอหนองแสงปีพ.ศ. 2522 5. แยกเป็นกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคารปีพ.ศ. 2540 พระมหาธาตุเจดีย์หรือชื่อที่คุ้นหูของคนทั่วไปว่าพระธาตุดอนแก้วนั้นประดิษฐานอยู่กลางวัดมหาธาตุเจดีย์ บ้านดอนแก้ว หมู่ที่ 5 ต. กุมภวาปี อ. กุมภวาปี จ. อุดรธานีเป็นเจดีย์ลักษณะทรงสี่เหลี่ยมคล้ายพระธาตุพนมสูงประมาณ 18 วาเศษด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง 6 วา 2 คอกทิศตะวันออกและทิศตะวันตกกว้าง 6 วาเศษมีบันไดขึ้นลง 2 ด้านคือด้านทิศตะวันออกและด้านทิศตะวันตกองค์พระธาตุมีลักษณะการสร้าง 2 ชั้นแต่ละชั้นมีภาพสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติเรื่องนรก-สวรรค์วัสดุที่ใช้ก่อสร้างเป็น

หินทรายรูปทรงสี่เหลี่ยมยาวประมาณ 1 คอก รอบนอกฉาบด้วยปูนสันนิษฐานว่าคงเป็นการซ่อมแซมในภายหลังร่ององค์พระมหาธาตุเจดีย์มีใบเสมาและเสาหินตั้งอยู่ทั้งแปดทิศมีลักษณะแปเหลี่ยมบ้างแบนบ้างสูงตั้งแต่ 2-4 เมตรปัจจุบันศิลปกรรมเหล่านี้ตั้งอยู่ห่างจากองค์พระธาตุ 15-20 เส้นก็ยังไม่ปรากฏอยู่ทั้งภายในและภายนอกวัดเข้าใจว่าเสาหินเหล่านี้คงเป็นเขตเมืองในยุคก่อนโน้นเสาหินเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าในยุคก่อนโน้นชุมชนแถบนี้คงมีความเจริญรุ่งเรืองมากและก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่วัดและบ้านที่มีความเจริญย่อมจะมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นซึ่งเรื่องนี้อาจจะโยงไปผูกพันกับหนองหานอันเป็นที่มาของนิยายรักปรีมปราเรื่องผาแดงนางไอ่ก็อาจเป็นไปได้ นักโบราณคดีบางคนสันนิษฐานว่าพระธาตุดอนแก้วตลอดทั้งใบเสมาและเสาหินที่ปรากฏอยู่นั้นสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 หรือประมาณในพุทธศักราช 1100-1300 เพราะวัสดุที่ใช้ก่อสร้างเป็นหินทรายรวมทั้งภาพแกะสลักเป็นฝีมือช่างในสมัยทวารวดีตอนปลายหรือสมัยลพบุรีตอนต้นจึงแสดงให้เห็นว่าศิลปกรรมเหล่านี้มีมาก่อนปราสาทหินพิมายปราสาทเขาพนมรุ้งหรือแม้แต่ปราสาทเขาพระวิหารโดยมีทั้งตำนานและหลักฐานอ้างอิงจารึกไว้ว่าได้มีพระอรหันต์คณะหนึ่งเดินทางไปนมัสการพระธาตุพนมกลับมาพระอริยเจ้าคณะนี้ได้เดินดุรงค์ผ่านหมู่บ้านดอนแก้วแต่ยังไม่พินหมู่บ้านก็มีพระอรหันต์รูปหนึ่งอาพาธขึ้นอย่างกระทันหันและได้ละสังขารลงที่นี้พระอรหันต์ที่เหลือจึงช่วยกันประชุมเพลิงและสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของท่านไว้เมื่อปีพ.ศ. 2511 หลังสร้างพระธาตุพนมเสร็จ 3 ปีจากนั้นเหล่าพระอรหันต์ก็เดินดุรงค์ต่อไปต่อมาเหตุการณ์บ้านเมืองก็เกิดความผันผวนองค์พระเจดีย์ใหญ่ถูกปล่อยทิ้งรกร้างมานานขณะนั้นเองได้มีพระดุรงค์ชาวเขมรรูปหนึ่งชื่อหลวงปู่อุ่มเดินดุรงค์มาพบองค์พระเจดีย์ซึ่งอยู่ในสภาพปรักหักพังหมู่บ้านดอนแก้วก็ร้างไม่มีผู้คนอาศัยหลวงปู่อุ่มจึงได้ชักชวนชาวบ้านใกล้เคียงช่วยกันบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่จนมีลักษณะงดงามเป็นสถานที่รวมจิตใจของชาวบ้านในปัจจุบันนับแต่พ.ศ. 2412 เป็นต้นมาได้มีผู้คนจากชัยภูมิและโคราชเข้าตั้งหลักแหล่งในบริเวณบ้านดอนแก้วมากขึ้นจึงได้มีการปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจดีย์กันหลายครั้งเพื่อให้องค์พระธาตุมีความแข็งแรงคงทนมากขึ้นกว่าเดิมในปีพ.ศ. 2513 ชุมชนโบราณบ้านดอนแก้วนั้นมีลักษณะคล้ายกับเมืองโบราณสมัยทวารวดีโดยทั่วไปคือมีคูน้ำคันดินล้อมรอบตัวเมืองและมีศาสนสถานที่สำคัญอยู่นอกตัวเมืองนั่นคือพระมหาธาตุเจดีย์นอกจากนี้ยังมีกลุ่มใบเสมาหินปกรอบๆตามคตินิยมเพื่อแสดงเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คล้ายๆกับการปักใบเสมาเมืองฟ้าแดดสูงยาง อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์เยื้ององค์พระธาตุไปทางทิศตะวันตกจะพบเห็นภาพสลักเป็นลวดลายธรรมชาติบางส่วนและจารึกภาษามอญที่มีสภาพลบเลือนไปมากแล้วในปีพ.ศ. 2513 นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยศิลปากรคณะโบราณคดีซึ่งมีนายไพโรจน์อังสนากุลเป็นผู้นำได้มาตรวจสอบอายุของใบเสมาและเสาหินตลอดทั้งองค์พระมหาธาตุเจดีย์นักโบราณคดีเหล่านี้สันนิษฐานว่าศิลปกรรมดังกล่าวมีอายุไม่น้อยกว่า 1500 ปี ต่อมาในปีพ.ศ. 2532 กรมศิลปากรได้มาปักหลักหมุดรอบองค์พระมหาธาตุเจดีย์และปัจจุบันได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติไว้ด้วย สิ่งที่น่าสังเกตคือหมู่บ้านดอนแก้วแห่งนี้ไม่มีแหล่งหินทรายที่ใช้ในการก่อสร้างเลยผู้ก่อสร้างเอามาจากที่ใดเอามาได้

อย่างไร่อมเป็นเรื่องที่อนุชนรุ่นหลังต้องศึกษาค้นคว้าหวงแหวนและอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ต่อไปอีกนานแสนนานอดีตคล้ายฝันสู่ปัจจุบันอันรุ่งเรืองเป็นเมืองกุมภวาปีย้อนยุคสู่โบราณกาลเมืองสุวรรณโคฒาคำหรือชะทีตานคร (บริเวณที่เป็นหนองหานในปัจจุบัน) มีพระยาขอมเป็นผู้ครองเมืองมีมเหสีเอกชื่อนางจันทรมีธิดาแสนสวยกิตติศัพท์ความงามขจรขจายเลื่องลือไปทั่วทุกสารทิศนามว่าไฉ่คำพระยาขอมมีน้องชายสองคนสถาปนาให้ไปครอง? เชียงเหียน (ปัจจุบันเขตอำเภอเมืองมหาสารคาม) คนหนึ่งและครองเมืองสีแก้ว (ปัจจุบันเขตอำเภอเมืองร้อยเอ็ด) คนหนึ่งนอกจากนี้ยังมีหลานอีก 3 คนให้ไปครองเมืองหงส์เมืองทองและเมืองฟ้าแดดตามลำดับนั้นว่าพระยาขอมนั้นเป็นเจ้าของผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลวางฐานด้านการเมืองไว้อย่างแน่นหนาที่เดียวพระธิดาไฉ่คำในวัยสาวกำดัดนั้นงามยิ่งกว่านางใดในปฐพีกิตติศัพท์เข้าหูเข้าตาหนุ่มหล่อแดนไกลนิสสัยดีนามว่าผาแดงแห่งเมืองผาโพงต้องซึ้งมาคู่ใจซื่อซื่อสามตามหาจนพบและผูกสมักรักใคร่จนสัญญากันว่าพร้อมหอลงโลงกันเลยทีเดียวกล่าวถึงเมืองศรีสัตนาคนหุตซึ่งมีพญานาคชื่อท้าวศรีสุทโธนาครครองเมืองมีโอรสชื่อพังคิซึ่งโดยพื้นเพเดิมแล้วท้าวศรีสุทโธอยู่ทีเมืองหนองกระแสที่ต้องอพยพมาครองเมืองศรีสัตนาคนหุตนั้นก็เพราะว่าผัดใจกับสุวรรณนาคเพื่อนกันจนเกิดสงครามรบพุ่งกันเดือดร้อนถึงพระอินทร์ต้องส่งเทพบุตรลงมาห้ามศึกแล้วแบ่งเขตแดนให้ทั้งสองนาคปกครองคือศรีสุทโธนาคให้ครองแดนเหนือส่วนสุวรรณนาคให้ครองแดนใต้แบ่งแนวเขตลงไปจรดทะเลนาคทั้งสองได้ขุดคลองจากหนองกระแสลงสู่ทะเลเป็นการแข่งผลงานและบารมีกันไปในตัวสุวรรณนาคขุดเป็นแม่น้ำน่านและตั้งเมืองนนทบุรีส่วนศรีสุทโธขุดเป็นแม่น้ำโขงตั้งเมืองศรีสัตนาคนหุตฝ่ายพระยาจอมบิดาของไฉ่คำนั้นเป็นเจ้าของผู้คลั่งไคล้ไหลหลงในบุญแข่งบั้งไฟเป็นชีวิตจิตใจนัยว่าเป็นการขอฝนจากพระยาแถนบนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาลและเป็นเกมกีฬาที่เล่นเดิมพันตื่นตื่นเร้าใจจนสืบทอดเป็นประเพณีทุกๆปีณกลางเดือนหกปีนั้นพระยาขอมจึงมีใบบอกไปยังหัวเมืองบริวารต่างๆให้ทำบั้งไฟหมื่นมาร่วมแห่และจุดแข่งขันลงเดิมพันกันในงานบุญบั้งไฟพระยาขอมฝ่ายท้าวผาแดงทราบข่าวก็ทำบั้งไฟหมื่นมาร่วมแข่งขันด้วยโดยเป็นคู่แข่งกับพระยาขอมเลยทีเดียวพระยาขอมเองก็กรูสู้เป็นนัยๆว่าไฉ่คำหนุ่มหล่อชาวผาโพงผู้นี้หมายปองธิดาแสนสวยของตนอยู่ด้วยความเชื่อมั่นในบั้งไฟของตนพระยาขอมจึงลั่นวาจาท้าเดิมพันกับผาแดงว่าถ้าบั้งไฟของตนแพ้บั้งไฟของท้าวผาแดงจะยกพระธิดาไฉ่คำให้ทันทีแต่ผลการแข่งขันปรากฏว่าบั้งไฟพระยาขอมซู้(เผาดินดำในกระบอกทั้งจนหมดไม่ยอมขยับเขยื้อน) บั้งไฟท้าวผาแดงแตกจึงเสมอกันผาแดงจึงพกเอาความผัดหวังและเสียใจกลับเมืองผาโพงข่าวงานบุญบั้งไฟครั้งนี้ก็ไม่วายจะเล็ดลอดไปเข้าหูท้าวพังคิลูกชายแสนดีของศรีสุทโธนาคเข้าจนได้พังคิได้แปลงกายมาสังเกตการณ์ด้วยแต่ไม่ได้นำบั้งไฟมาแข่งขันเพราะความเป็นนาคทำบั้งไฟไม่เป็นเมื่อท้าวพังคิได้ลอบเฝ้าตามองของธิดาไฉ่คำเข้าก็หลงรักกลับบ้านถึงกรุงศรีสัตนาคนหุตก็ไม่น่าเป็นอันกินอันนอนจึงขอลาบิดาเพื่อมาขอความรักจากไฉ่คำให้ได้บิดาก็ห้ามไว้เพราะเห็นอันตรายจากเผ่าพันธ์ที่แตกต่างกันถึงบิดาจะห้ามอย่างไรพังคิก็หาฟังไม่จึงพาเสนาบริวารเดินทางสู่ชะทีตานครแห่งพระยาขอมอีกครั้งหนึ่งด้วยความหวังที่จะเข้าใกล้ตัวไฉ่คำมากที่สุดพังคิจึงแปลงกายเป็น

กระรอกค่อน(กระรอกเผือก)แขวนกระดิ่งทองไว้ที่คอและกระโดดไปตามกิ่งไม้ยอดไม้ใกล้หน้าต่าง
 ปราสาทของธิดาไอ้คำบรรดาเสนาบริวารก็แปลงกายเป็นสรรพสัตว์ต่างๆคอยอารักขาเจ้านายอย่าง
 ใกล้ชิดพระธิดาไอ้คำเห็นกระรอกค่อนสวยงามพร้อมเสียงกระดิ่งทองแขวนคอที่ไพเราะวนเวียนมาใกล้
 ก็นึกอยากได้มาเลี้ยงไว้จึงสั่งคนนายพรานให้ตามจับมาให้ได้ฝ่ายนายพรานก็จัดขบวนตามไล่จับ
 กระรอกค่อนจนสุดปัญญาจะตามจับได้จึงยิงด้วยหน้าไม้ก็จะไม่ให้ถูกที่สำคัญตายแต่ลูกหน้าไม้ก็ทะลุ
 หัวใจเจ้ากระรอกค่อนจนถึงแก่ความตายจนได้เรียกว่าตายเพราะความรักความหลงโดยแท้ก่อนสิ้นใจ
 ตายท้าวพังคี่ในร่างของกระรอกค่อนได้อธิษฐานว่า?ขอให้เนื้อของข้ามีรสอร่อยที่สุดและมีเหลือเพื่อไม่
 รู้จักหมดพอแก่การให้คนได้กินทั่วบ้านทั่วเมืองเมื่อกระรอกค่อนตายแล้วเกิดหนังเหนียวแหวะ
 (ข้าแหละ) ไม่เข้าเตีอร้อนถึงหมอผีต้องแก้เคล็ดให้เซียง(คนลึกจากการบวชเณร) เป็นคนแหวะ
 (ข้าแหละ) จึงได้เนื้อกระรอกที่อร่อยและแจกจ่ายกันกินจนทั่วเมืองไม่รู้จักหมดยกเว้นแต่แม่ร้างแม่
 หม้ายเขาไม่แบ่งให้กินด้วยเพราะถือว่าไม่ได้ทำประโยชน์ให้ทางราชการหรือจะถือเป็นเคล็ดอะไรสัก
 อย่างก็ได้จึงไม่แบ่งให้กินดังมีคำประพันธ์เป็นสำนวนอีสานว่าคนเทิงค่ายพากันกินกระรอกค่อนยัง
 แต่ฮ้างและหม้ายเขานับให้กินและยังมีเจ้านายผู้ใหญ่มุมหนึ่งในเมืองชะตีตาเรียกว่าคุ่มหลวงก็ไม่กิน
 เนื้อกระรอกค่อนด้วยจึงเมื่อถึงคราวเมืองชะตีตาล่มจมลงคุ่มเจ้านายก็ยังเป็นคุ่มหลวงซึ่งเป็นเกาะหนึ่ง
 อยู่กลางหนองหานและดอนแม่หม้ายก็กลายมาเป็นบ้านดอนแก้วอันมีพุทธสถานสำคัญที่คนกราบไหว้
 อยู่ในปัจจุบัน ในห้วงเวลาเดียวกันกับที่ชาวชะตีตานครกำลังแบ่งเนื้อกระรอกค่อนกินกันอย่างสุข
 สาราอยู่ย่นนั้นท้าวผาแดงซึ่งมีความรักต่อไอ้คำจนสูงงอมสูงจะห้ามใจได้รับขึ้นมาบักสามคู้ใจจากเมือง
 ผาโพงสู่ชะตีตานครทันทีไอ้คำก็ต้อนรับขับสู้ด้วยความรักใคร่เป็นอันดีจัดสุรอาหารคาวหวานมาเลี้ยง
 คูดอย่างเต็มคราบผาแดงเห็นลาบเนื้อกระรอกค่อนก็รู้และไม่ยอมกินลาบเนื้อนั้นก็เพราะว่ารู้ที่มาที่ไป
 ของเจ้าเนื้อนั้นเป็นอย่างดีจึงแฉวไอ้คำว่าผู้ตั้งเจ้าสั่งมากินกระรอกค่อนเจ้าบ้านเมืองบ้านหล่ม
 หลวงบื้อพร้อมบื้ออธิบายให้ไอ้คำฟังว่ากระรอกค่อนนั้นไม่ธรรมดาแต่เป็นท้าวพังคี่ลูกชายสุทโธนาค
 แปลงกายมาไอ้คำฟังแล้วก็รู้สึกหนาวเยือกขึ้นมาทันทีขาดคำผาแดงพลันก็เกิดเสียงอึกทักแผ่นดินไหว
 โครมครึนสะเทือนเลื่อนลั่นตามมาเนื่องจากเสนาอำมาตย์ของท้าวพังคี่กลับไปรายงานท้าวศรีสุทโธผู้
 บิดาท้าวพังคี่ถูกลูกตอกนายพรานเมืองชะตีตาสิ้นชีวิตแล้วชาวบ้านชาวเมืองกำลังแกล้งเนื้อเอาเกลือทา
 ประกอบเป็นอาหารกินท้าวศรีสุทโธโกรธมากจึงยกพลนาคดำดินบุกชะตีตานครกะให้ราบเป็นหน้า
 กลองสั่งฆ่าทุกชีวิตที่กินเนื้อพังคี่ฝ่ายผาแดงก็รีบพาไอ้คำซ้อนท้ายม้าบักสามหนีไปทันที่นางไอ้คำได้
 สมบัติสำคัญประจำเมืองสวมแหวนให้แก่ผาแดงส่วนตัวเองได้ข้อมกลองประจำเมืองติดตัวไปด้วยรีบ
 ขึ้นซ้อนท้ายม้าผาแดงคนรักหนีสุดขีดสู่เมืองผาโพงข้างทัพของพญานาคก็ไล่ล่ากระชั้นชิดเข้ามาเรื่อย
 ชะตีตาทั้งเมืองถูกกองทัพนาคดำดินบุกพังลงใต้บาดาลคงทิ้งไว้แต่ดอนหลวงกับดอนแม่หม้ายเท่านั้น
 เรียกว่ากองทัพนาคลุยไปที่ใดแห่งนั้นก็พังทลายไปหมดสิ้นมักบักสามยามเมื่อบรรทุกผาแดงเจ้านาย
 คนเดียวก็คึกคะนองวิ่งไปได้รวดเร็วปานลมพัดแต่เมื่อมีนางไอ้และข้อมกลองพุ่งเข้าไปด้วยก็เริ่มอ่อน

แรงลงทุกขณะผาแดงจึงสั่งให้นางทิ้งสัมภาระลงนางไถ่ก็โยนกลองทิ้งไปก่อนจนเกิดร่องรอยกลายเป็น
 ห้วยกองสีในปัจจุบันมาได้อีกครู่หนึ่งก็ได้โยนฆ้องทิ้งลงไปร่องรอยของฆ้องนั้นก็ได้กลายเป็นห้วยน้ำ
 ฆ้องต่อมาและเมื่อม้าบักสามวิ่งต่อไปอีกพักหนึ่งก็ยิ่งอ่อนแรงลงมากหกล้มลงร่องรอยที่บักสามหกล้มก็
 กลายมาเป็นห้วยสามพาด (บักสามพลาดท่า) กองทัพขนาดตามมาทันจนได้จึงให้ทางกระหวัดรัดเอา
 ตัวไถ่คำหลุดจากหลังม้าลงใต้บาดาลทันใดผาแดงตั้งสติได้รับกระดุ้นบังเหียนม้าบักสามจ้าวอำนาจนี้สุด
 ชีวิตต่อไปทัพขนาดยังตามอีกเพราะแหวนของไถ่คำที่นิ้วของผาแดงพอนี้ก็ได้จึงถอดแหวนทิ้งไปการตาม
 ล่าผาแดงของกองทัพขนาดจึงสิ้นสุดลงผลของสงครามเดือนเพ็ญเพื่อดับแค้นของท้าวศรีสุทโธนาครครั้งนี้ทำ
 ให้เมืองเอกขะที่ตานครได้ล่มสลายจมสู่บาดาลกลายมาเป็นหนองหานของอำเภอ กุมภวาปีในปัจจุบัน
 ซึ่งเราภูมิใจเรียกว่าหนองหานสายธารแห่งชีวิตตามคำขวัญของอำเภอกุมภวาปีในสมัยนายรุ่งฤทธิ์กรม
 พงศ์เป็นนายอำเภอกุมภวาปีส่วนแม่ร้างแม่หม้ายทั้งหลายได้รับความผิดหวังและน้อยเนื้อต่ำใจที่เขาไม่
 ปันเนื้อกระรอกตอนให้กินด้วยเหมือนชาวบ้านทั่วไปก็มารวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนต่างหากกองทัพ
 พญานาคก็ละเวนไว้ไม่ถล่มให้จมลงจนเหลือไว้เป็นเกาะกลางน้ำเรียกกันว่า ?ดอนแม่หม้ายจนกลายมา
 เป็นบ้านดอนแก้วตราบเท่าทุกวันนี้จากตำนานผาแดงนางไถ่ที่เล่ามาโดยสังเขปนี้พอจะมีหลักฐานทาง
 โบราณคดีเป็นเครื่องยืนยันให้สอดคล้องกับสภาพบ้านเมืองที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันหลายประการ
 นำเชื่อถือว่าจะมีมูลความจริงอยู่มากคือ 1. ดอนแม่หม้ายกลายมาเป็นบ้านดอนแก้ว 2. คุ่มหลวง (ที่
 พักเจ้านายฝ่ายใน) กลายมาเป็นดอนหลวงซึ่งเป็นเกาะอยู่กลางหนองหาน 3. บ้านคอนสาย (กิ่งอ. กู่
 แก้ว) เป็นสถานที่ที่นายพรานคอนธนูและขึ้นสายธนูเตรียมจะยิงกระรอกตอน 4. บ้านเมืองพริกเป็น
 สถานที่ที่ชาวบ้านกำก้อนดินก้อนหินขว้างปากระรอกพริก (พริก) คือการหว่านหรือขว้างวัตถุที่ละมาก ๆ
 5. บ้านแซแลเป็นที่กระรอกเดินผิดทาง (ภาษาอีสาน- แซแลแปลว่าออกนอกเส้นทาง) 6. บ้านพันดอน
 เป็นที่ป่าไม้มากมายพรานไถยิงกระรอกจนจนมุมมาตายอยู่บริเวณนี้ 7. บ้านเชียงเมื่อไล่ล่ากระรอก
 ตอนเสร็จแล้วทีมพรานก็เมื่อยล้าจึงหยุดพักเอาแรงเลยจับหลับ (เชียง) ไปพักหนึ่ง 8. บ้านเชียงแหว
 เป็นสถานที่ที่ข้าแหละ (แหวะ) เนื้อกระรอกโดยคนข้าแหละเป็นเชียง (คนที่สึกจากการบวชเณร) แบ่ง
 กันกิน 9. บ้านห้วยกองสีเป็นสถานที่ที่นางไถ่คำโยนกลองทิ้งไป 10. บ้านน้ำฆ้องเป็นสถานที่ที่นางไถ่
 ทิ้งฆ้องลงไป 11. บ้านห้วยสามพาดเป็นสถานที่ที่ม้าบักสามของผาแดงหกล้มลง 12. หนองแหวน(อยู่
 ทิศเหนือบ้านเชียงแหว) เป็นสถานที่ที่ผาแดงถอดแหวนโยนทิ้งลงไป สรุปล สำหรับตำนานหนองหาน
 สกลนคร มีความสัมพันธ์กับตำนานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไถ่มีความโดยย่อคือนางไถ่เป็นธิดาพระยา
 ขอมผู้ครองเมืองชะชีตานางไถ่เป็นสตรีที่มีสิริโฉมงดงามเป็นที่เลื่องลือไปในนครต่างๆทั้งโลกมนุษย์และ
 บาดาลมีชายหนุ่มหมายปองจะได้อภิเษกกับนางมากมายในจำนวนผู้ที่มาหลงรักนางไถ่มีท้าวผาแดง
 และท้าวพังคีโอรสสุทโธนาครเจ้าผู้ครองนครบาดาลท้าวทั้งสองต่างเคยมีความผูกพันกับนางไถ่มาแต่
 อดีตชาติจึงต่างช่วงชิงจะได้เคียงคู่กับนางแต่ก็พลาดหวังจึงมีได้อภิเษกทั้งคู่เพราะแข่งขันบั้งไฟแพ้ท้าว
 พังคินาคไม่ยอมลดละแปลงกายเป็นกระรอกเผือกคอยติดตามนางไถ่สุดท้ายถูก, าดายพญานาคผู้เป็น

พอจึงขึ้นมาถล่มเมืองล่มไม่ไปกลายเป็นหนองน้ำใหญ่คือหนองหานหนองหานในตำนานท้าวผาแดงนางไอ่ที่เป็นที่ถกเถียงกันว่าที่ไหนกันแน่มีอยู่ถึง 3 ที่ได้แก่หนองหานที่อำเภอหนองหานจังหวัดอุดรธานี และหนองหานอำเภอกุมภวาปีซึ่งก็ไม่ไกลจากที่แรกมากนักและอีกที่หนึ่งก็คือหนองหารจังหวัดสกลนครในตำราอ้างอิงถึงเรื่องผาแดงนางไอ่จบลงด้วยการเกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่จากการต่อสู้ของพญานาคกับท้าวผาแดงต่างก็มีข้อมูลอ้างอิงถึงหนองน้ำที่ชื่อหนองหานแต่กล่าวต่างกันไปในตำราแต่ละเล่มถึงหนองน้ำทั้ง 3 แห่ง

6.4 บทบาทการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมชาติพันธุ์

ความเชื่อเรื่องศาลในชุมชนมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเซ่นไหว้ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ในความเปลี่ยนแปลงของสังคมนานภาพของความเชื่อยังเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนให้สืบทอดระบบความเชื่อความศรัทธา และถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน งานวิจัยนี้พยายามค้นหาคำตอบเกี่ยวกับความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมว่ามีสถานภาพและบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างไร แม้ว่าวิถีชีวิตดังกล่าวหากมองผิวเผินจะเห็นแค่ภาพของชาวบ้านที่มีพื้นฐานมาจากความหลากหลายของผู้คนในทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาแล้วก็ตาม แต่การสืบทอดพิธีกรรมความเชื่อเป็นตัวแทนของสัญลักษณ์ และค่านิยมทางสังคม และความมีเหตุมีผลระหว่างคนกับคนกับธรรมชาติสภาพแวดล้อม ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้จึงได้ศึกษารูปแบบพิธีกรรมของชุมชนเกี่ยวกับศาลเจ้าพ่อ ผาแดงนางไอ่ ชุมชนหาดสวนยา อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ดังนี้

ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ จังหวัดอุบลราชธานีตามตำนานเกี่ยวกับเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่เล่ากันว่า ผาแดงนางไอ่เป็นนิทานพื้นบ้านของภาคอีสาน มีกษัตริย์ในสมัยโบราณพระยาขอมผู้ครองเมืองเอกเขษิตามิธิดาชื่อนางไอ่เป็นสตรีที่มีรูปร่างงดงามมากเป็นที่เลื่องลือจนเป็นที่หมายปองของเจ้าชายเมืองต่างๆ ท้าวผาแดงโอรสเมืองผาโพงก็หลงใหลใฝ่ฝันตัวนางเป็นอันมากเพราะบุพเพสันนิวาสในชาติปางก่อนของทั้งคู่ในที่สุดก็ ครองรักกัน กล่าวถึงท้าวพังคี่โอรสของสุทโธนาคนเจ้าผู้ครองเมืองบาดาลเป็นผู้หนึ่งที่ใฝ่ฝันอยากเห็นสิริโฉมอันงดงามของนางไอ่ทั้งนี้ เพราะอดีตชาติบันดาลให้เป็นไปโดยเรื่องมืออยู่ว่าในอดีตชาตินางไอ่เป็นภรรยาของท้าวพังคี่ แต่ท้าวพังคี่ไม่รักใคร่ภรรยาของตนเลยแต่นางก็ปฏิบัติต่อสามีเยี่ยงภรรยาที่ดีเสมอมา วันหนึ่งท้าวพังคี่พาภรรยาไปเยี่ยมบ้านเกิดโดยให้นางเป็นคนหอบเสบียงทำให้นางลำบากเหน็ดเหนื่อยมากจนกระทั่งเสบียงหมดกลางทางท้าวพังคี่เห็นต้นผลมะเดื่อสุกจึงขึ้นไปเก็บกินอิมคนเดียวแล้วลงจากต้นเดินหนีไปฝายนางไอ่จึงขึ้นไปเก็บกินเองเมื่ออิมแล้วลงจากต้นมะเดื่อไม่เห็นสามีตามหาอย่างไรก็ไม่พบทำให้นางทุกข์ทรมานเป็นอย่างมากนางจึงตัดสินใจอธิษฐานว่า “ชาติหน้าขอให้สามีนอนตายอยู่บนกิ่งไม้อย่าได้เป็นสามีภรรยาอีกเลย” ด้วยแรงอธิษฐานในชาติต่อมาสามีจึงเกิดเป็นท้าวพังคี่ ส่วนนางไอ่ได้เกิดเป็นนางไอ่ลูกพระยาขอมและเมื่อพระยาขอมได้

แจ้งข่าวให้หัวเมืองน้อยใหญ่จัดตั้งไฟมาจุดแข่งกันเพื่อจุดขึ้นบูชาพระยาแสนอยู่บนฟ้าให้บันดาลฝนตก
ต้องตามฤดูกาลและหากบังไฟของคนใดสูงขึ้นกว่าเพื่อนจะได้นางไฉ่เป็นคู่ครอง

โดยกำหนดวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เป็นวันงานทำให้บ้านเมืองน้อยใหญ่ต่างพากันทำบังไฟ
หมื่นบังไฟแสนมาแข่งกันมากมายมีการแข่งขันกันตึกลงหรือภาษาอีสานเรียกว่า “เสียงกลอง” กัน
อย่างครึกครื้นทั่ว ผาแดงได้นำบังไฟมาร่วมงานด้วย ฝ่ายท้าวพังคี่ได้แปลงร่างเป็นกระรอกเผือกออก
ติดตามชมความงามของนางไฉ่อย่างหลงใหลการแข่งขันบังไฟเป็นไปอย่างสนุกสนาน แต่ก็ไม่มีใครใดชนะ
ได้นางไฉ่เป็นคู่ครองเมืองงานเสร็จสิ้นต่างฝ่ายต่างกลับบ้านเมืองของตน ฝ่ายท้าวพังคี่ทนนอยู่ในเมือง
บาดาลไม่ได้เพราะหลงใหลความงามของนางไฉ่จึงแปลงร่างเป็นกระรอกเผือกกระโดดไปเกาะบนกิ่งไม้
ใกล้หน้าต่างห้องนอนของนางไฉ่เมื่อนางไฉ่เห็นก็อยากได้ จึงสั่งนายพรานตามจับกระรอกเผือกให้ได้ไม่ว่าจะจับเป็นหรือจับตายในที่สุดผลกรรมเก่าตามมาทันกระรอกเผือกถูกยิงด้วยหน้าไม้ ซึ่งมีลูกอาบยา
พิษอยู่บนต้นมะเดื่อ ขณะกัดกินต้นมะเดื่อสุกท้าวพังคี่ก่อนตายได้อธิษฐานให้เนื้อของตนมีมากมายได้
เลี้ยงคนได้ทั้งเมือง นายพรานได้เอาไปชำแหละแบ่งให้ผู้คนได้กินกันทั้งเมือง ยกเว้นบ้านดอนแม่หม้าย
หรือบ้านดอนแก้วซึ่งเป็นเกาะอยู่กลางทุ่งหนองหานจึงรอดพ้นการถูกล่มทลายและยังปรากฏอยู่ถึง
ปัจจุบันนี้ ความทราบถึงพญานาคโกรธแค้นมากสั่งบ่าวไพร่จัดพลขึ้นไปถล่มพระยาขอมด้วยความแค้น
ใครกินเนื้อของตนอย่าได้ไว้ชีวิตมัน พญานาคพาบริวารออกอาละวาดเสียงดังครืนๆ ทั่วแผ่นดินเมือง
เอกเขรีตาล่มทลายลงเป็นหนองหานน้อย ซึ่งเป็นต้นน้ำลำปาวในปัจจุบันท้าวผาแดงทราบทันทีว่า
เป็นการกระทำของพญานาค จึงพานางไฉ่ขึ้นหลังม้าควบออกจากเมืองเพื่อให้พ้นภัย แต่เนื่องจากนาง
ไฉ่ได้รับประทานเนื้อกระรอกเผือกด้วย หนีไปทางไหนพวกนาคก็ตามไปถล่มทลาย ในที่สุดนางไฉ่ถูก
หางนาคฟาดตกจากหลังม้าและจมหายไปในพื้นดินไปต่อหน้าต่อตาท้าวผาแดง เมื่อกลับถึงเมืองผา
โพงท้าวผาแดงเกิดตรอมใจคิดถึงนางไฉ่ตลอดเวลาในที่สุดก็ตรอมใจตายตามนางไฉ่ไป เมื่อท้าวผาแดง
ตายไปเป็นมีความอาฆาตต่อพญานาคอยู่ไม่วายได้สั่งไพร่พลกองทัพเป็นแสนๆ ไปล้อมเมืองบาดาล
ต่างฝ่ายต่างใช้อิทธิฤทธิ์รบกันแต่ไม่มีใครผู้แพ้ชนะ ฝ่ายสุทโธนาคนเจ้าเมืองบาดาลไม่ยกทำบาปกรรม
ต่อไปจึงขอร้องให้ท้าวเวสสุวรรณผู้เป็นใหญ่มาตัดสิน เมื่อท้าวเวสสุวรรณทราบเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมดเป็น
เรื่องของกรรมเก่าที่ตามมาให้ผลในชาตินี้จึงขอให้ทั้งสองฝ่ายเลิกรบกันไปให้มีเมตตาต่อกันเมื่อทั้งสอง
ฝ่ายได้ฟังคำสั่งสอนของท้าวเวสสุวรรณจึงเข้าใจต่างฝ่ายต่างอนุโมทนาสาธุการและให้อภัยกันที่สุดใน

ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไฉ่ในชุมชนหาดสวนยา มีประวัติความเป็นมาว่าเมื่อมีการตั้ง
ชุมชนขึ้นยายสมบูรณ ตรีการไทย มีอาชีพเป็นกรรมกรรับจ้างซึ่งเป็นคนทรงได้เข้าทรงดู และพบว่า
ในพื้นที่นี้มีเจ้าพ่อผาแดงสิงสถิตอยู่จึงตั้งศาลขึ้นและอัญเชิญเจ้าพ่อผาแดงมาสถิตยังศาลที่ตั้งเพื่อให้
คอยปกป้องรักษาผู้คนในชุมชนและเรียกชื่อศาลเจ้าพ่อผาแดง ซึ่งบริเวณที่ตั้งแต่ก่อนแรกเริ่มเดิมทีอยู่
ในบริเวณกุดเต่าที่เต็มไปด้วยป่ารกทึบและสัตว์อันตรายสาเหตุที่ตั้งบริเวณดังกล่าว เพราะชาวบ้านเชื่อว่า
เจ้าพ่อผาแดงไฉ่สิงสถิตบริเวณที่เป็นส่วนตัวและห่างไกลจากผู้คนแรกเริ่มเดิมทีเป็นเสาตั้งขึ้นเพียง

ต้นเดียวและใช้กลองปี่ทำเป็นศาลต่อมาเมื่อมีผู้คนเลื่อมใสศรัทธาเพิ่มมากขึ้น จึงทำการสร้างศาลขึ้นมาใหม่และมีการสร้างศาลเพิ่มขึ้นหลังข้างๆ กันเพื่อเป็นที่สถิตของนางไอ่ จึงเรียกว่าศาลเจ้าพ่อผาแดง-นางไอ่ แต่ปัจจุบันที่ตั้งของศาลอยู่บริเวณใกล้วัดทางทิศใต้ของชุมชนหาดสวนยา ลักษณะของศาลก่อด้วยอิฐเป็นศาลสองชั้นสองศาลหลังคามุงด้วยกระเบื้องลักษณะคล้ายบ้านแฝดหลังเล็กศาลหลังแรกจะเป็นสีเขียวทั้งหลังส่วนหลังที่สองจะเป็นสีแดงทั้งหลังศาลแห่งนี้ช่วงแรกสร้างบริเวณที่เดิมดังกล่าว แต่เนื่องจากพื้นที่นั้นเป็นที่รกร้างต่อมาได้มีคนมาอาศัยและปลูกบ้านใกล้เคียงบริเวณศาลเจ้าพ่อ ผาแดงนางไอ่จึงได้ดูแลสร้างใหม่เป็นศาลที่ก่อด้วยอิฐในปัจจุบัน นอกจากนี้ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ยังตั้งอยู่ติดถนนทางเข้าหมู่บ้านและถนนที่เชื่อมต่อระหว่างตัวเมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบการก่อสร้างศาลดังกล่าวเป็นการสะดวกต่อบุคคลทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนได้เดินทางมากราบไหว้และขอพระเพื่อความ เป็นสิริมงคล โดยสังเกตว่าหากชาวบ้านหาดสวนยาเข้าออกในชุมชนของตนเองจะต้องมีการบิณฑบาตเพื่อของทางจากเจ้าพ่อและถือเป็นการแสดงความเคารพด้วย

ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่เป็นศาลเดียวในชุมชนที่มีบุคคลภายนอกเข้ามาร่วมเคารพสักการบูชามากที่สุด เนื่องจากศาลดังกล่าวชาวบ้านและบุคคลทั่วไปเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์มากที่สุด และมีอำนาจที่จะดลบันดาลให้เกิดโชคลาภและภัยอันตรายได้ หากผู้ที่เคารพนับถือนั้นไม่ได้วางตัวอยู่ในศีลธรรมอันดีงามซึ่งทุกคนมีความรับรู้ความเข้าใจกันในเรื่องเหล่านี้ตั้งที่สมใจ ศรีนวล (2546 : 9) ได้กล่าวไว้ว่าความเชื่อเป็นเรื่องวัฒนธรรมเป็นเรื่องจิตใจของปัจเจกชนที่ยอมรับสิ่งหนึ่งว่ามีพลังอำนาจไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชน ในการปฏิบัติตามอ้อนวอนสืบทอดกันมาเป็นบรรทัดฐานของสังคมยุคแล้วยุคเล่าซับซ้อนและเห็นดีเห็นงามไปด้วยกันประสานคนประสานใจไปด้วยกันจึงกลายเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต ความเชื่อแม้จะเป็นนามธรรมที่แต่ละคนจะเชื่อถือแต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปได้กลายเป็นมรดกทางสังคม ยากที่ใครคนใดจะปฏิเสธอำนาจความเชื่อได้ หากเขายังเป็นสมาชิกของสังคมนั้นอยู่เมื่อระบบความเชื่อเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ขยายวงกว้างออกนอกชุมชนไปเรื่อยๆ ทำให้ชุมชนหาดสวนยาเป็นพื้นที่ส่วนรวมมากยิ่งขึ้นโดยเป็นแหล่งของการทำพิธีกรรมเป็นจำนวนมาก แม้กระทั่งนายกเทศมนตรีองค์การบริหารส่วนจังหวัด ข้าราชการบางส่วนก็เข้าร่วมพิธีกรรมในครั้งนี้ด้วย

ชุมชนหาดสวนยาเป็นชุมชนที่มีความเชื่อในเรื่องผีसागเทวดาและผีบรรพบุรุษที่หลากหลายโดยเฉพาะความเชื่อในการจัดพิธีกรรมในการไหว้ทุกๆ ปี จากการศึกษาวิจัยพบว่ามีศาลที่คนในชุมชนถือปฏิบัติกันมาอยู่ 5 ศาลทำให้พิธีกรรมทางความเชื่อที่ชุมชนจัดขึ้นกลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชนซึ่งมี 2 ระดับคือระดับชุมชนและระดับสายตระกูล บทบาทของพิธีกรรมความเชื่อส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ในการเข้าร่วมการประกอบพิธีกรรมแม้ความเชื่อเหล่านั้นจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันหรือเหมือนกันก็ตามที่ ทั้งนี้ในกรณีของชุมชนหาดสวนยา รูปแบบของการไหว้ศาลหลักบ้านศาลเจ้าพ่อในแต่ละศาลชาวบ้านมีความเชื่อใน

รายละเอียดดังต่อไปนี้ 1) การไหว้ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ตรงกับวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 6 ของทุกปีจะมีการทำบุญปีละครั้ง เพราะชาวบ้านเชื่อว่าวันเวลาที่กำหนดไว้เป็นวันที่เป็นมงคลและเจ้าพ่อ ผาแดงจะเป็นผู้กำหนดมาโดยผ่านร่างทรง 2) การเตรียมงานการจัดพิธีกรรมก่อนวันงานท่านตาที่เป็นร่างทรงต้องเตรียมข้าวของไม่ว่าจะเป็นชุดสร้อยแหวนเงินทองเพื่อประดับประดาในการแต่งองค์ทรงเครื่อง การแต่งองค์ทรงเครื่องของท่านตาในแต่ละปีจะไม่เหมือนกันแล้วแต่ความพอใจของท่านซึ่งปีนี้ได้ใส่ชุดเสื้อสีขาวกางเกงสีเขียว ใส่รองเท้าขัดมันและประดับประดาด้วยแหวนสร้อยคอ ส่วนร่างทรงนางไอ่จะแต่งชุดสีเขียวทั้งชุดนางไอ่จะแต่งชุดสีเขียวทุกปี ซึ่งลักษณะของศาลบริเวณที่ประกอบพิธีกรรมหากเป็นศาลเจ้าพ่อผาแดงจะทาด้วยสีแดงทั้งหลังส่วนศาลนางไอ่ที่อยู่ชิดติดกันจะทาด้วยสีเขียวทั้งหลัง เพราะนางไอ่ชอบสีเขียว นอกจากนี้ในวันงานท่านตาจะนำสิ่งของมาบริจาคชาวบ้านในชุมชนหาดสวนยา และคนภายนอกที่มาร่วมงานด้วยสิ่งของที่นำมาบริจาคได้แก่ที่นอนผ้าห่ม เครื่องใช้ไฟฟ้าทุกชนิดรวมทั้งเงิน ดังนั้นคนในชุมชนหาดสวนยาจะเป็นที่ทราบกันว่าหากมีพิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ทุกปี จะต้องมีการบริจาคส่วนชาวบ้านบางส่วนที่อยู่ในชุมชนก็จะเตรียมทางเดินเท้าและจัดโต๊ะหมู่บูชาโต๊ะวางเครื่องเช่นไหว้ดอกไม้ธูปเทียน 3) การประกอบพิธีกรรม (ในวันงาน) การประกอบพิธีกรรมในวันงานจะเริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงเช้าเวลา 6.30 น.เป็นต้นไปจนถึง 12.00 น. หน้าศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่จะมีโต๊ะวางอยู่ 6 โต๊ะเพื่อวางเครื่องเช่นไหว้จำพวกหัวหมูไก่ต้มขนมผลไม้และชาวบ้านที่มาร่วมงาน หากผู้ร่วมงานมาถึงก็จะขึ้นไปไหว้ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ก่อน บางคนก็นำดอกไม้มาถวายด้วยดอกไม้ที่นำมาถวายส่วนมากเป็นดอกกุหลาบ เพราะเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ชอบดอกกุหลาบพอขึ้นไปไหว้เสร็จก็นำธูปเทียนมาจุดปักบริเวณข้างล่างที่วางเครื่องเช่นไหว้ปักลงในเครื่องเช่นไหว้นั้น หลังจากนั้นจึงลงมานั่งที่เต็นท์ข้างล่างเพื่อพูดคุยฟังการสั่งสอนของท่านตาที่เป็นร่างทรงคำสอนของท่านตา จะกล่าวถึงการประพฤติปฏิบัติตัวเองในสังคมไม่ให้เป็นคนชู้โกงเป็นคนดีของบ้านเมือง หากใครชู้โกงไปปดมดเท็จก็ขอให้ไม่มีความเจริญก้าวหน้า และบางช่วงท่านตาก็จะขึ้นไปบริเวณเครื่องเช่นไหว้ติดหน้าศาลให้คนที่มาเป่าแคนตีกลองให้ท่านรำเป็นที่สนุกสนานแต่ในงานจะไม่มีเหล้าเพราะท่านตากล่าวว่าเจ้าพ่อผาแดงไม่ชอบเหล้าของมีนเมาเพราะเป็นเรื่องไม่เหมาะสมสักพัก ต่อมา ก็จะเป็นการจับสลากแจกของที่ท่านตานำมาบริจาคท่านตาให้เหตุผลว่า”การบริจาคสิ่งของเป็นการให้ท่านให้แล้วจะดีและคนให้จะมีมากขึ้นเรื่อยๆ การให้ทำให้เกิดความสุขทั้งผู้ให้และผู้รับ” เมื่อบริจาคสิ่งของเสร็จก็จะเป็นการเลี้ยงอาหาร อาทิ ขนมจีน ของหวาน หลังจากนั้นชาวบ้านหาดสวนยา และคนข้างนอกที่มาร่วมงานก็แยกย้ายกันกลับบ้านเป็นอันเสร็จพิธีกรรมในครั้งนี้ “ท่านตา”เป็นคำเรียกร่างทรงของเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่การเรียกว่าท่านตาเพราะร่างทรงให้ความเห็นว่าท่านเป็นท้าวผาแดง ผู้ทรงศักดิ์ต้องเรียกชื่อให้ถูก เพราะมีฐานะเป็นกษัตริย์การเรียกชื่อ กรณีการไหว้ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ การเรียกสรรพนามร่างทรงจึงต้องเรียกท่านตาเสมอจากการสังเกตของผู้ศึกษาพบว่าในช่วงที่ท่านตากำลังร้องรำทำเพลงอยู่นั้น ร่างทรงยายน้อยที่เป็นเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ได้เข้ามาร่วมพิธีกรรมโดยใส่ชุด

ทหารสมัยโบราณโพลกหัวเมื่อมาถึงบริเวณงานร่างทรงขายน้อยได้พูดจาเป็นภาษาโบราณแล้วขึ้นไปไหว้ และร่ายรำหน้าศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ 4) วัตถุประสงค์ของพิธีกรรมจากพิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อผาแดงนางไอ่นั้นเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ของการจัดพิธีกรรมในครั้งนี้นั้นเพื่อเป็นการเคารพต่อเจ้าพ่อผาแดงซึ่งถือว่าเป็นศักดิ์สิทธิ์และเป็นหัวหน้าผี (จากตำนาน) และเพื่อให้ชุมชนหาตสวนยาอยู่เย็นเป็นสุข เป็นการรักษาและถ่ายทอดพิธีกรรมความเชื่อให้คนรุ่นหลังได้เข้ามามีส่วนรับรู้และปฏิบัติตามไม่ให้เกิดการลบลู่เพราะเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่สามารถให้พรและปกป้องรักษาภัยอันตรายให้ได้ โดยเฉพาะการเดินทางและเรื่องโชคลาภ รวมทั้งการสอบเรียนต่อหรือการรับราชการหรือบางคนที่เคยบนบานศาลกล่าวไว้เมื่อประสบความสำเร็จอย่างทีบนบานไว้ก็มาแก้บนในวันนี้ด้วยวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมในครั้งนี้เป็นวัตถุประสงค์ของคนในชุมชนและคนภายนอกชุมชนที่เข้ามาร่วมพิธีกรรมในครั้งนี้ 5) ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมผู้เข้าร่วมพิธีกรรมแตกต่างจากพิธีการไหว้เจ้าพ่ออื่นๆ เพราะผู้เข้าร่วมพิธีกรรมมีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้นำที่เป็นทางการ อาทิ สมาชิกเทศบาลวารินชำราบ ครูอาจารย์ผู้นำชุมชน พ่อค้าในเมืองวารินชำราบ และเมืองอุบลราชธานี ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น พรหมณ์ที่มาประกอบพิธีกรรม หมักทายก ส่วนชาวบ้านทั่วไปส่วนมากเป็นผู้หญิง เด็ก คนชรา ผู้ชายในงานไม่มีมากนักเพราะส่วนมากต้องไปทำงานจึงมีกลุ่มสตรีและเด็กเข้ามาร่วมซึ่งในงานจำนวนที่มาร่วมมีประมาณ 100 กว่าคน 6) การสืบทอดวิธีปฏิบัติ (อดีต-ปัจจุบัน) ต่อเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่การสืบทอดวิธีปฏิบัติในอดีตจากการศึกษาพบว่าในอดีตความเชื่อของเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ในเขตของชุมชนหาตสวนยาไม่มีแต่มาขึ้นในช่วงประมาณปีพ.ศ. 2520 เป็นต้นมาประวัติการสืบทอดโดยเฉพาะร่างทรงมีการสืบทอดกันมาเป็นทอดจากคนในตระกูลเดียวกันโดยบุคคลแรกที่เป็นร่างทรงเจ้าพ่อผาแดงชื่อยายคำผุย ศิริมูลอยู่ในชุมชนหาตสวนยาแต่ยายคำผุยเป็นคนที่ชอบกินเหล้าเมายา ทำให้เจ้าพ่อผาแดงไม่ชอบร่างทรงคนนี้จึงได้หาร่างทรงใหม่เป็นแม่สมบุรณ์ ตรีการไทย ตอนนั้นแม่สมบุรณ์อายุได้ 32 ปีเหตุการณ์ที่แม่สมบุรณ์เป็นผู้ได้รับเลือกให้เป็นร่างทรงจากการสัมภาษณ์อาจารย์ไพฑูริย์ ตรีการไทย บุตรชายเล่าว่าเจ้าพ่อผาแดงเดินทางมาแต่หนองบัวลำพูมาตามน้ำและมาเจอผู้หญิงคนหนึ่งสนใจจึงอยากมาอยู่ด้วยซึ่งก็คือแม่ของตนนั่นเอง อาการที่เกิดขึ้นช่วงแรกแม่สมบุรณ์จะมีอาการป่วยและไม่ค่อยได้สติไปหาหมอที่ไหนก็รักษาไม่หาย เพื่อว่าตัวเองเป็นเจ้าพ่อผาแดงมาอยู่ด้วยหลังจากทางครอบครัวจัดพิธีขอขมาลาโทษแม่ก็หายจากอาการป่วย และเป็นร่างทรงเจ้าพ่อผาแดงเป็นต้นมา และในครั้งนั้นเจ้าพ่อผาแดงบอกหวยแม่น่มาก คนทั้งในและนอกชุมชนพาคนจีนข้าราชการจากในเมืองขอขมาขอหวยและได้ให้คำมั่นสัญญาว่า หากถูกหวยจะถวายของ แต่พอทุกคนถูกก็ไม่ได้ทำตามที่สัญญาไว้ทำให้หลังจากนั้นเจ้าพ่อผาแดงก็ไม่ได้ให้หวยให้ใครอีก ในอดีตศาลเก่าของเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ก็อยู่ในบริเวณศาลปัจจุบัน แต่ก่อนเป็นศาลเก่าสร้างด้วยไม้เป็นที่เคารพบูชาของชาวบ้านหาตสวนยา และชุมชนใกล้เคียงปัจจุบันเมื่อแม่สมบุรณ์ตาย การสืบทอดก็สืบทอดมาที่ลูกสาวชื่อตุ๊กตา คนที่ชื่อตุ๊กตาเป็นคนที่มีจิตใจมุทะลุหัวหาญไม่เกรงกลัวผู้ใดก่อนที่จะมีการสืบทอดลูกสาวคนนี้ได้ย้ายมาอาศัยทำกินที่

อำเภออุซันจังหวัดศรีสะเกษ ช่วงที่เจ้าพ่อจะเลือกร่างทรงใหม่นั้นลูกสาวที่ชื่อตุ๊กตาได้เจ็บป่วยไม่สบายและมีอาการคล้ายยัยสมบุญและลูกสาวยัยสมบุญก็ยังไม่ยอมรับการต้องมาโดนเลือกให้เป็นร่างทรงต่อจากแม่ก็เกิดการต่อต้านแต่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็เลยต้องรับ ปัจจุบันลูกสาวชื่อตุ๊กตาไม่มีใครเรียกชื่อนี้อีกทั้งในอำเภออุซันและในอำเภอสวายหรือชุมชนใกล้เคียงเรียกร่างทรงของเจ้าพ่อผาแดงว่า “ท่านตา” ลักษณะนิสัยของร่างทรงเจ้าพ่อผาแดงจะมีลักษณะเป็นคนพูดจาเสียงดังชัดถ้อยชัดคำไม่เกรงกลัวผู้ใด และชอบให้การอบรมสั่งสอนผู้อื่นที่เข้ามากราบไหว้ให้อยู่ในศีลในธรรมและต่อมาคนที่มาสืบทอดแทนท่านตาก็อาจจะเป็นคนในตระกูลตระกูลไทยเหมือนเดิม เพราะอาจารย์ไพฑูรย์ลูกชายของยัยสมบุญกล่าวเพิ่มเติมอีกว่าลูกชายของตนเองหน้าตาคล้ายยัยสมบุญมากและก่อนตายยัยสมบุญเคยบอกไว้ว่าจะมาอยู่กับหลานทำให้อาจารย์ไพฑูรย์คาดการณ์ว่าคนที่จะมาสืบทอดเป็นคนต่อไปน่าจะเป็นลูกชายของตนเอง 7) ความเชื่อความศรัทธาการที่ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่การเคารพบูชาเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ ประการแรกจึงอยู่ที่การกระทำไม่ว่าจะเป็นการประพาศปฏิบัติหรือว่าเป็นการบูชาโดยเฉพาะการบูชาเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ที่ศาลเนินดอกไม้ “ดอกกุหลาบสีแดง” เพราะกุหลาบแทนด้วยความรักที่ท้าวผาแดงมีต่อนางไอ่ การได้นำดอกกุหลาบสีแดงมาถวายต่อหน้าศาลถือเป็นเรื่องที่เหมาะสมเพราะเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ชอบดอกกุหลาบสีแดง ประการที่สองการยอมรับเรื่องอำนาจความศักดิ์สิทธิ์เพราะเจ้าพ่อผาแดงเป็นหัวหน้าผีตามตำนานเพื่อที่จะไปรบกับท้าวพังคี่ในเมืองผี การเป็นหัวหน้าผีชาวบ้านเชื่อว่าสามารถกำราบผีอื่นๆ ได้ที่จะมาทำอันตรายตนโดยเฉพาะในช่วงเดินทางและในอดีตรอบบริเวณพื้นที่ชุมชนหาดสวนยาเป็นพื้นที่ที่เนินลาดเอียงจรดแม่น้ำมูลและเป็นพื้นที่ขนส่งสินค้าระหว่างแม่น้ำมูลเมืองวารินชำราบที่สถานีรถไฟ ดังนั้นบริเวณหน้าปากทางเข้าชุมชนหาดสวนยาจึงเกิดอุบัติเหตุรถชนคนตายบ่อยครั้งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นพวกผีที่ไม่มีญาติมารอบญาติตนเองพอเห็นญาติตนเองก็พาไปอยู่ด้วยทำให้เกิดอุบัติเหตุและมีการตั้งศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่บริเวณปากทางชุมชนหาดสวนยา จึงส่งผลต่ออุบัติเหตุลดน้อยลงไปด้วยเพราะชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อผาแดงเป็นหัวหน้าผีและสามารถกำราบผีพเนจรที่จะเอาชีวิตผู้คนตามทางได้ ประการสุดท้ายศาลเจ้าพ่อผาแดงจะเป็นสีแดงทั้งหลัง ส่วนศาลนางไอ่ที่ตั้งขนานกันจะเป็นสีเขียวเพราะแสดงถึงความสวยงามความงดงามอ่อนช้อยที่ชายหมายปอง และนางไอ่จะชอบสีเขียวมากเพราะร่างทรงจะแต่งชุดสีเขียวที่เป็นชุดไทยตลอด หากทำพิธีกรรมบพาทความเชื่อเรื่องศาลบางศาลนั้นเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มเครือญาติและมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับการสืบเชื้อสายและการนับเครือญาติเพราะได้รับการนับถืออยู่ในวงศ์ตระกูลแล้ว ยังได้รับการนับถือบูชาจากชาวบ้านอีกด้วยเพราะนอกเหนือจากการที่ต้องดูแลลูกหลานในวงศ์ตระกูลแล้วยังจะต้องดูแลชาวบ้าน ซึ่งบพาทเช่นนี้มีลักษณะเหมือนบพาทของหัวหน้าหมู่บ้านเจ้าเมือง จะเห็นได้ว่าบพาทของศาลยังมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ในสังคมหลายระดับ นับตั้งแต่ระดับครัวเรือนเครือญาติและระดับชุมชน ดังนั้นในด้านประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาลแล้วผู้นับถือจะต้องมีการเซ่นไหว้หรือที่เรียกว่า

เลี้ยงผีในโอกาสต่างๆ เป็นประจำอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง ทั้งนี้เนื่องมาจากความเชื่อที่จะช่วยคุ้มครองลูกหลานไม่ว่าจะไปทำกิจกรรมใดๆ เช่นเดินทางไกลแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ ค้าขาย มีคนมาพักในบ้าน เจ็บป่วยได้ไข้ ฯลฯ จะต้องบอกกล่าวให้ทราบและบนบานขอให้ช่วยคุ้มครอง ดังนั้นจึงต้องมีการเลี้ยงผีเพื่อเป็นการสักการะเป็นการขอขมา และแสดงความขอบคุณที่ได้ช่วยเหลือคุ้มครองปกป้องรักษาและอำนวยให้เกิดสำเร็จในการทำมาหากินในช่วงเวลาที่ผ่านมา ทั้งนี้ศาลในระดับเครือญาติและครอบครัวนี้จึงมีอยู่ 2 ศาล การดำรงอยู่ของพิธีกรรมความเชื่อของชุมชนหาดสวนยาตั้งแต่การก่อตั้งรกรากชุมชนในครั้งประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน

สรุป การดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ มีปัจจัยและเงื่อนไขหลายๆ อย่างดังรายละเอียดต่อไปนี้ 1. การถ่ายทอดเป็นวิธีหนึ่งที่ใช้ในการดำเนินชีวิตการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมยอมรับ และปฏิบัติตามระเบียบความเชื่อ โดยการสอนการบอกเล่า ทั้งนี้ผู้ที่ทำการถ่ายทอดหลักคือครอบครัวเครือญาติผู้นำชุมชนผู้อาวุโสทำหน้าที่ในการถ่ายทอดให้สมาชิกในครอบครัว และคนในชุมชนเชื่อและยอมรับว่าศักดิ์สิทธิ์และมีความเชื่อที่ฝังแน่นเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และวิญญานซึ่งความเชื่อและวิธีปฏิบัติทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ในชุมชนและมีการสืบทอดปฏิบัติจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งและพิธีกรรมต่างๆ มีบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนแตกต่างกันระยะเวลาที่ผ่านมาทำให้พิธีกรรมบางอย่างสูญหายไปจากชุมชนในขณะที่บางพิธีกรรมยังคงมีอยู่และแสดงออกไปในรูปของสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยมีกลุ่มบุคคลต่างๆ เข้ามามีบทบาทร่วมกัน 2. ความเชื่อความศรัทธา การนำเอาระบบสัญลักษณ์เข้ามาใช้ในการประกอบพิธีกรรมเป็นการสร้างความรู้สึกศรัทธา เป็นการตอกย้ำความเชื่อให้เกิดแก่บุคคลระบบสัญลักษณ์จะมีความหมายแฝงเร้นให้เกิดการคิดคำนึงถึงและระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในพิธีกรรมไหว้ศาลเจ้าพ่อ มีความหมายต่อสมาชิกของกลุ่มสังคมนั้นๆ โดยสะท้อนให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ของบุคคลและกลุ่มคนและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้เกิดการรวมตัวของบุคคลในกลุ่มความเชื่อเดียวกันระบบสัญลักษณ์ จึงถูกใช้เป็นกลไกสำคัญในการสร้างความเชื่อโดยผ่านพิธีกรรมเพื่อให้บุคคลเกิดการยอมรับ และปฏิบัติตามจุดมุ่งหมายการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อเป็นการรวมพลังกลุ่มให้เป็นปึกแผ่น เพื่อความอยู่รอดของกลุ่มเพื่อสร้างเสถียรภาพและคุณค่าของการอยู่ร่วมกันในสังคมการควบคุมทางสังคมจึงเป็นกลไกสำคัญกลไกหนึ่งในด้านความเชื่อให้แก่บุคคลเพื่อให้บุคคลปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องจากการสังเกตในการประกอบพิธีกรรมในการไหว้เจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ เจ้าพ่อผาแดงจะกล่าวถึงการประพฤติปฏิบัติตัวเองในสังคมไม่ให้เป็นคนชู้โกงเป็นคนดีของบ้านเมือง หากใครชู้โกงไปตมดเท็จก็ขอให้ชีวิตไม่มีความเจริญก้าวหน้าและดำนานสะท้อนให้เห็นมิติที่สำคัญ 3. มิติคือคนธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะการประพฤติปฏิบัติของคนในชุมชนหาดสวนยา เพราะแต่ก่อนชุมชนหาดสวนยาเป็นชุมชนที่มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องยาเสพติดและชาวบ้านมองว่าชุมชนของตนเองไม่เกี่ยวข้องกัยยาเสพติดยาเสพติด เกิดขึ้นจากคนภายนอกเอามาเสพในที่ชุมชนของตนเองและต่อก่อนที่ยังไม่มีศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ในชุมชนบริเวณนี้จะมีคนมาเสพยาและ

เกิดการขาดกรรมบ้อยพอมีการตั้งศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ขึ้นก็ไม่มีใครกล้าเข้ามาเสพยาบริเวณนี้ นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่าการมีศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่จะส่งผลให้ชุมชนเกิดความเจริญเพราะชุมชนหาดสวนยาแต่ก่อนเป็น ท่าขนส่งและมองว่าเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ที่เลือกมาอยู่ในชุมชนของตนเองเพราะชุมชนหาดสวนยาสมบูรณ์ใกล้แหล่งน้ำการประกอบอาชีพอะไรก็แล้วแต่การได้ศรัทธาเชื่อในเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่จะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานพร้อมทั้งปกป้องรักษา

6.5 บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ข้ามชาติและวัฒนธรรม

เมื่อมีการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แล้วก็มีการศึกษาเปรียบเทียบเพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรม เชนเปรียบเทียบ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดูการแพร่กระจายของวัฒนธรรมมากกว่าที่จะเปรียบเทียบว่าวัฒนธรรมใดเจริญกว่ากัน นักมานุษยวิทยายืนยันว่าสังคมวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีอัตลักษณ์เฉพาะที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และความจำเป็นของสังคมนั้นๆ ซึ่งไม่ควรที่จะเปรียบเทียบว่าวัฒนธรรมใดดีกว่ากันหรือเจริญกว่ากัน การศึกษาเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมจึงเป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในกระบวนการแพร่กระจายของวัฒนธรรมโดยไม่ได้เปรียบเทียบถึงความเจริญ

เมื่อก้าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟ ทุกคนมักจะนึกถึงจังหวัดยโสธรเป็นสถานที่แรกซึ่งถือเป็นต้นตำหรับของประเพณีบุญบั้งไฟ ตำนานของประเพณีบุญบั้งไฟนั้นผูกพันกับนิทานพื้นบ้านสองเรื่องคือเรื่องท้าวผาแดงนางไอ่และเรื่องสงครามระหว่างพญาคันคากกับพญาแถน ซึ่งเป็นเรื่องที่กล่าวถึงที่มาของการยิงบั้งไฟโดยเฉพาะตำนานเรื่องผาแดงนางไอ่กล่าวไว้ว่านางไอ่เป็นธิดาของพระยาขอมผู้ครองเมืองซีตานครมีสิริโฉมอันงดงามเป็นที่เลื่องลือไปในนครต่างๆ ทั้งโลกมนุษย์และบาดาลมีชายหนุ่มหมายปองจะอภิเษกสมรสกับนางมากมาย ในจำนวนผู้ที่มาหลงรักนางไอ่นั้นมีท้าวผาแดงและท้าวพังคี่โอรสของพญานาคเจ้าผู้ครองนครบาดาลทั้ง 2 คน เคยมีความผูกพันกับนางไอ่มาแต่อดีตชาติจึงต่างช่วงชิงจะเคียงคู่กับนางไอ่ทั้งคู่จึงแข่งขันกับจุดบั้งไฟหากบั้งไฟของใครขึ้นสูงก็จะได้อภิเษกสมรสกับนางไอ่ ปรากฏว่าผาแดงชนะการแข่งขัน แต่ท้าวพังคี่ไม่ยอมลดละจึงแปลงกายเป็นกระรอกเผือกคอยติดตามนางไอ่ สุดท้ายจึงถูกฆ่าตายทำให้พญานาคผู้เป็นพ่อไม่พอใจจึงขึ้นมาถล่มเมืองล่มไปทำให้ผาแดงและนางไอ่เสียชีวิตทั้งคู่ แต่ด้วยผลกรรมดีที่สร้างไว้ท้าวผาแดงจึงได้ไปจุติเป็นเทพบนสวรรค์ชื่อว่าพญาแถนการทำบุญบั้งไฟจึงเป็นการบูชาพญาแถนตามตำนานเรื่องพญาคันคาก (คางคก) เป็นเรื่องสงครามระหว่างพญาคันคากกับพญาแถนกล่าวคือพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพญาคันคาก (คางคก) อาศัยอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ครั้งนั้นพญาแถนเทพผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ ผู้ดูแลบาดาลให้ฝนตกเกิดความไม่พอใจชาวโลกจึงดลบันดาลให้ฝนไม่ตกตลอด 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ชาวเมืองทนไม่ไหวจึงคิดทำสงครามกับพญาแถนแต่สู้พญาแถนกับกองทัพเทวดาไม่ได้ถูกไล่ล่าหนีมาถึงต้นไม้ใหญ่ที่พญาคันคากอาศัยอยู่พญาคันคากตกลงใจที่จะช่วยเหลือชาวโลก โดยการเป็นจอมทัพให้ต่อสู้กับพญาแถนจน

ทำให้พญาแถนแพ่พ่ายไปในที่สุด และได้ให้คำมั่นสัญญาว่าหากมนุษย์ยังบั้งไฟขึ้นไปเดือนเมื่อไหร่จะรีบบันดาลฝนให้ตกลงมาทันทีและถ้ากบเขียดร้องก็ถือเป็นสัญญาณว่าฝนได้ตกลงมาถึงพื้นแล้ว ประเพณีบุญบั้งไฟหรือเทศกาลบุญเดือนหกของคนอีสานถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคนรุ่นแล้วรุ่นเล่านานนับหลายร้อยปีจนถึงปัจจุบัน มีเพียงตำนานเล่าขานเกี่ยวกับพญาแถนบนฟ้าที่โกรธเคืองสัตว์โลกและบันดาลไม่ให้อฝนตกลงถึงขั้นมีการสู้รบและมีสัญญาสงบศึกมนุษย์โลกต้องจุดบั้งไฟไปถวายพญาแถน ในช่วงก่อนฤดูทำนาของทุกปีและตำนานรักสามเส้าของท้าวผาแดงนางไอ่และท้าวพิชัยภูานาคที่มีการแข่งขันจุดบั้งไฟเพื่อแย่งชิงนางไอ่หญิงสาวผู้ลือโฉมจนเป็นสงครามสู้รบและมีอภินิหารเล่าลือกันมากมาย (www.tourism-chachoengsao.go.th/menu9)

ประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธรถูกยกย่องระดับเป็นงานประเพณีระดับชาติ และได้รับการโปรโมทในระดับนานาชาติเป็นแห่งแรก ทั้งที่การจัดงานบุญบั้งไฟสามารถพบเห็นได้ทั่วไป แต่ยโสธรกลายเป็นเมืองบั้งไฟโก้ ที่เข้ายึดพื้นที่การเป็นเจ้าของบุญบั้งไฟ สัญลักษณ์ทุกแห่งของจังหวัด ได้มีบุญบั้งไฟเข้าไปเกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับงานบุญที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นป้ายรถเมล์ทางเข้าวัดที่ส่วนใหญ่จะเห็นเป็นพญานาค แต่ที่วัดแห่งหนึ่งในตัวเมืองยโสธรเป็นบั้งไฟเอ้ โลโก้ของบั้งไฟปรากฏอยู่ทั่วไปในสมาคมต่างๆ รวมถึงการเป็นโลโก้ของบริษัทของคาราตลกชื่อดังของเมืองไทย หม่า จ๊กม๊ก ที่มีบ้านเกิดอยู่ที่จังหวัดยโสธร ซึ่งก็มีส่วนสำคัญในการช่วยโปรโมทงานบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธรเป็นอย่างยิ่ง และเมื่องานบุญของจังหวัดยโสธรได้กลายเป็นประเพณีที่มีความเป็นนานาชาติด้วยการเชิญบุญบั้งไฟของจังหวัดไซตามะประเทศญี่ปุ่นเข้าร่วมผ่านการเป็นเมืองคู่แฝดทางวัฒนธรรมและมีการโชว์บั้งไฟจากญี่ปุ่น การสร้างขบวนแห่ที่บริหารจัดการในระดับจังหวัดมีการโชว์ขบวนแห่ร่วมสมัยและบั้งไฟโบราณ ประกอบการการจัดงานที่มีงบประมาณมหาศาล บั้งไฟของยโสธรจึงเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวที่เหมาะสมยิ่ง การตอกย้ำผ่านสื่อและสัญลักษณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้บุญบั้งไฟของยโสธรรักษาตำแหน่งในฐานะภาพตัวแทน (representation) ของบุญบั้งไฟอีสาน

อย่างไรก็ดี บุญบั้งไฟของยโสธร ก็มีได้นำเสนอทุกแง่มุมของบุญบั้งไฟอีสาน การริเริ่มที่จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมบั้งไฟคือการนำความบันเทิงเข้ามาผสมผสานจนกลายเป็นเวทีกองเชียร์ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่ามัลักษณะคล้ายเวทีหมอลำซิ่ง โดยที่มีการกินตีมเครื่องตีมแอลกอฮอล์และร้องรำทำเพลงกันอย่างสนุกสนาน เวทีนี้เกิดขึ้นราวปี 2541 ซึ่งมีสาเหตุมาจากการตั้งเครื่องเสียงริมทางของชาวบ้านที่เชียร์ขบวนแห่ของตน จนเกิดเป็นการประกวดเวทีกองเชียร์จนถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมเวทีกองเชียร์นี้ ไม่เพียงแต่อยู่ในงานของชุมชนเมืองเท่านั้น แต่ได้ขยายไปสู่อำเภอต่างๆ ในจังหวัดอีกด้วย

ความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนนี้เริ่มขึ้นราวปี 2520 จากการที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้เข้าร่วมส่งเสริมกิจกรรมและร่วมเป็นเจ้าของจัดงาน ซึ่งถือว่าเป็นเส้นแบ่งความเป็นสมัยใหม่เลยทีเดียว ทำให้กิจกรรมงานบุญได้รับการประชาสัมพันธ์อย่างคึกคักการยกระดับงานบุญของจังหวัดเป็น

งานระดับชาติทำให้เกิดการสร้างสรรคงานเพื่อตอบสนองต่อการท่องเที่ยวขึ้นมาเป็นหน้าตา รวมถึง การเพิ่มและลดทอนกิจกรรมบางอย่างออกไป เช่น การลดสัญลักษณ์ทางเพศที่แสดงถึงความลามก อนาจาร การขยายวันการจัดงานออกไป และเพิ่มการประกวดแข่งขันต่าง ๆ การจัดงานประจำปีของ จังหวัดยโสธรเป็นงานใหญ่อ่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ทำให้ชาวชุมชนเมืองรู้สึกว่ายุบั้งไฟเป็นของ ชาวยโสธร เราจะเห็นได้ว่ามีการทำสัญลักษณ์ยุดั้งไฟไว้ตามป้ายชื่อถนนและจุดนัดพบที่สำคัญหรือ ประตุวัด เป็นต้น โดยในปัจจุบันเมืองยโสธรกลายเป็นต้นแบบทางวัฒนธรรมยุดั้งไฟสมัยใหม่

นอกจากนี้ ยังเป็นที่น่าภาคภูมิใจว่าประเทศไทยมีประเพณีติดอันดับโลก คือ เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2540 เทศบาลเมืองโยชิตะประเทศญี่ปุ่นได้ทำสัญญา "เมืองบั้งไฟคู่แฝด" ที่จังหวัด ยโสธรซึ่งเป็นเมืองที่มีวัฒนธรรมการจัดงานบั้งไฟเหมือนกันทั้งสองเมือง กล่าวคือ ประเพณีบั้งไฟที่ เมืองโยชิตะประเทศญี่ปุ่น ถือเป็นงานขอบคุณเทพเจ้ากำหนดจัดปลายเดือนตุลาคมของทุกปี คือหลัง ฤดูการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรเสร็จแล้วเป็นเวลาหนึ่งวันตั้งแต่เวลา 09.00 น. เป็นต้นไป ส่วน จุดประสงค์ของประเพณียุดั้งไฟของจังหวัดยโสธร ก็คือ บูชาคุณของพระพุทธศาสนา การขอฝนต่อ เทวดาพญาแถน เป็นประเพณีก่อนการลงมือทำการเกษตร ต่างๆ เป็นการเชื่อมความรักความสามัคคี และเป็นการรักษาสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีที่มีมาแต่โบราณกาล

สำหรับประเพณียุดั้งไฟในประเทศญี่ปุ่นนั้น จะจัดขึ้นทุกอาทิตย์ที่สองของเดือนตุลาคม ของทุกปี เทศกาลยุดั้งไฟอันยิ่งใหญ่ เทศกาลริวเซิ RYUSEI Matsuri เทศกาลยุดั้งไฟ แห่งเมืองไซ ตามะ (Chitama) จังหวัดชิชิบุ (Chichibu) ของประเทศญี่ปุ่น เมืองเล็กๆ อันอบอุ่น ที่อยู่ห่างจาก เมืองโตเกียวประมาณ 3 ชั่วโมง ได้จัดเทศกาลบั้งไฟสืบทอดประเพณีมากกว่า 279 ปี เพื่อขอบคุณเทพ เจ้า นับแต่ปี 2542 สิบปีล่วงมา จังหวัดไซตามะ และจังหวัดยโสธรได้ลงนามเป็นเมืองพี่เมืองน้องสาน สัมพันธ์แนบแน่น ด้วยยุดั้งไฟสื่อสัมพันธ์ผ่านประเพณีที่เหมือนกันดังพี่น้อง นับแต่นั้นเป็นต้นมา เมืองไซตามะและจังหวัดยโสธรได้เดินทางไปมาหาสู่กัน สานสัมพันธ์แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและองค์ ความรู้ร่วมกัน (<http://thatpop.multiply.com>)

เทศกาลริวเซิ (Ryusei Matsuri) เทศกาลบั้งไฟในแบบญี่ปุ่นที่จังหวัดไซตามะที่ญี่ปุ่นมีการ จัดงานเทศกาลที่คล้ายกับเทศกาลยุดั้งไฟของไทย ที่จังหวัดไซตามะ มีการจัดเทศกาลริวเซิ (Ryusei Matsuri) ที่ปรากฏอยู่ในอนิเมชั่นชื่อดังเรื่อง "Ano Hana ดอกไม้ มิตรภาพ และความทรงจำ" ซึ่งมี ฉากเป็นเมืองชิชิบุ และริวเซิที่มีลักษณะเหมือนจรวดดอกไม้ไฟขนาดใหญ่ทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า เปรียบเสมือนมังกรที่มีพลังกำลัง ตามความหมายของชื่อ เทศกาลริวเซิจะจัดแสดงที่ศาลเจ้ามุกุ ซึ่ง ตั้งอยู่ในเมืองชิชิบุ ผู้คนในท้องถิ่นจะร่วมกันจัดเทศกาลด้วยความบริสุทธิ์ใจ ในงานจะยิงริวเซิทั้งหมด 30 แห่ง จึงเป็นเทศกาลที่แสดงถึงพลังยิ่งใหญ่และสร้างความครื้นเครงเป็นอย่างมาก

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 65 เทศกาลบั้งไฟในแบบญี่ปุ่นที่จังหวัดไซตามะ

นอกจากประเพณีบั้งไฟจะปรากฏในประเทศไทยและญี่ปุ่นแล้ว ยังปรากฏในประเทศอื่นอีกด้วย ตัวอย่างเช่นบั้งไฟของชาวลาวพลัดถิ่นในอเมริกา ซึ่งการจัดงานบั้งไฟในชุมชนลาวอพยพในอเมริกาได้เลือกใช้บั้งไฟมานำเสนอ อัตลักษณ์ของตนเองในฐานะที่เป็น “บุญบ้านเกิด” ทำให้บั้งไฟมีสถานะของการเป็นวัฒนธรรมของคนพลัดถิ่น การมี “บั้งไฟ” เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมกว่างานบุญประเพณีอื่นของอีสาน ทำให้บั้งไฟกลายเป็นสัญลักษณ์ของความผูกพันกับถิ่นกำเนิด เป็นเสมือนมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมที่ยังสะท้อน อัตลักษณ์ของคนลาวอยู่ พระอาจารย์จันดาพร จักรกวโร (จันดาพอน มิ่งสีสุ-พันธ์) รองเจ้าอาวาสวัดลาวพุทธวงศ์ กรุงวอชิงตัน ดี,ซี, ประเทศสหรัฐอเมริกา และประธานสมัชชา สงฆ์ลาว-อเมริกัน กล่าวระหว่างการจัดแสดงบั้งไฟในพิพิธภัณฑ์ the National Air and Space Museum ใน Chantilly รัฐเวอร์จิเนีย อเมริกาว่า “นี่คือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่นำเราไปสู่การระลึกและเห็นชัดว่าเราชาวลาวภูมิใจแค่ไหน” (VOA News, 2005) ในแง่ที่คล้ายคลึงกัน ชาร์ล คายส์ (Keyes, 1998) ได้เล่าถึงบั้งไฟของคนลาวเชื้อสายอเมริกันที่ Burke Museum of National History and Culture ว่าคนลาวต้องการแสดงถึงความทรงจำในลาวซึ่งไม่ใช่แค่การระลึกถึงความหลังเก่าๆ (nostalgia) ปี 1994 จึงมีการจำลองงานบั้งไฟขึ้นในซีแอตเติล อัตลักษณ์ของคนลาวจึงถูกแสดงผ่านงานบุญดังกล่าวด้วยความเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมอันยาวนาน มีประเพณีที่มีความสนุกสนาน และเทคโนโลยีอันเกิดจากวัฒนธรรมที่ไม่แพ้ชาติใด ซึ่งทำให้เห็นว่าในยุคโลกาภิวัตน์ ในขณะที่ผู้คนในซีกโลกหนึ่งที่ได้กลายเป็นพลเมืองของประเทศหนึ่งแล้ววิถีชีวิตของกลุ่มคนยังผูกโยงไว้กับถิ่นฐานซึ่งได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ที่สามารถเชื่อมกับถิ่นฐานบ้านเกิดได้

นอกจากนี้ พบว่า ชาวพม่าเชื้อสายลาวที่อาศัยอยู่ด้านจังหวัดประจวบคีรีขันธ์และกาญจนบุรีก็ยังคงรักษาประเพณีที่โดดเด่นนี้ เช่นเดียวกับชาวพม่าในเขตรัฐฉานซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวไทใหญ่ ไทซิ่น หรือชาวจีนในแคว้นสิบสองปันนา ซึ่งเป็นชาวไตลื้อ ก็คุ้นเคยกับประเพณี โดยรู้จักกันในนามประเพณีนี้ว่า “ปอยโบกไฟ” (แวง พลังวรรณ, 2545)

ตามความเชื่อของประเพณีบุญบั้งไฟลาวนั้นคือ การยิงบั้งไฟขึ้นสู่ท้องฟ้า ซึ่งเปรียบเสมือนสรรวสวรรค์อันเป็นที่ประทับของเหล่านางฟ้าเทวดาเพื่อเป็นการช่วยผู้ให้กริ้วโกรธและปล่อยน้ำฝนลงสู่พื้นดิน ซึ่งนับเป็นพิธีกรรม และการเฉลิมฉลองที่มีความพิเศษที่สุดอีกงานหนึ่ง ประเพณีดังกล่าว จะมีขึ้นก็ต่อเมื่อภาวะฝนแล้งเข้าสู่จุดต่ำสุดๆ และชาวบ้านต้องการน้ำเพื่อเริ่มการปักดำนา สิ่งที่ชาวบ้านเชื่อก็คือต้องวิ่งวอนไปยังเทพดาบนสวรรค์เพื่อขอฝน และทางเดียวที่จะสื่อสารไปถึงได้ก็คือการจัดพิธีบุญบั้งไฟขึ้นนั่นเอง

เมื่อ 25 ปีก่อน การจุดบั้งไฟยังจัดขึ้นที่บริเวณหาดทรายหน้าโรงแรมล้านช้าง แต่ปัญหาก็คือมีอยู่บ่อยๆ ที่บั้งไฟข้ามแม่น้ำโขงไปตกลงยังฝั่งไทย มีอยู่ครั้งหนึ่งบั้งไฟก็ไปตกลงอาคารของโรงเรียนแห่งหนึ่งในเมือง ทำให้ไฟไหม้โรงเรียนทั้งหลัง หลังจากนั้นจึงมีการย้าย “ค้ำ” หรือฐานจุดบั้งไฟไปที่ลานพระธาตุหลวง เพื่อส่งบั้งไฟออกไปทางท้องนา

เมื่อชาวบ้านในท้องถิ่นใดตัดสินใจจัดประเพณีบุญบั้งไฟขึ้น ก็จะได้ชักชวนชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงไปเข้าร่วมด้วย ช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้จึงเป็นช่วงที่พระสงฆ์องค์เจ้า ต่างก็รับนิมนต์ชุกเป็นพิเศษ ในฐานะเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านการทำบั้งไฟ รัฐตรัสรับการผสมดินประสิวกกับถ่านเชื้อเพลิง ซึ่งเป็นสูตรของใครของมัน เพื่อให้ได้พลังที่แรงที่สุดในการขับเคลื่อนบั้งไฟขึ้นสู่ท้องฟ้า

ถ้าเป็นบั้งไฟขนาดเล็กโดยปกติแล้วจะมีน้ำหนักประมาณ 1 ถึง 5 กก, ส่วนที่เรียกกันว่า “บั้งไฟหมื่น” จะมีน้ำหนักประมาณ 12 กก, และ “บั้งไฟแสน” น้ำหนักประมาณ 120 กก, ซึ่งเป็นบั้งไฟที่มีขนาดใหญ่ ในงานจะมีการจัดประกวดแข่งขันบั้งไฟที่ประดับตกแต่งสวยงามที่สุด หรือมีความคิดสร้างสรรค์ดีที่สุดในงานรวมทั้งการประกวดระยะทางที่บั้งไฟสามารถทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า โดยการจับเวลา

เมื่อทำบั้งไฟเสร็จสมบูรณ์แล้ว ชาวบ้านทั้งหมดจะร่วมกันนำไปเก็บรักษาไว้ก่อนที่ “หอพิบาน” ซึ่งเป็นศาลาขนาดเล็ก โดยมีความเชื่อว่าเป็นการทำเพื่อพิทักษ์รักษาจิตวิญญาณของหมู่บ้านไว้ นั่นเอง

ส่วนพิธีแห่งจะมีผู้ที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นสื่อกลางระหว่างโลกของวิญญาณ กับโลกมนุษย์ ซึ่งจะคอยเดินร่อนนำหน้าบั้งไฟ แห่ไปรอบหมู่บ้าน โดยจะหยุดแวะบ้านทุกหลังเพื่อตีสมสูราที่เจ้าของบ้านเตรียมไว้ถวาย พร้อมทั้งท่องบทสวดมนต์สวดคาถาต่างๆ และร้องแห่ เช่นเดียวกันกับการ “เซ็งบั้งไฟ” ในอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำโขง

หลายครั้งบทแข็งจะมีเนื้อหาและท่วงทำนองเข้าชั้นลามาก อันเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของ พิธีกรรมดังกล่าว แสดงถึงภาวะเจริญพันธุ์ การเกิดใหม่ของทารก ซึ่งสื่อความหมายถึงสภาวะแห่ง ความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง โดยที่บรรดาหญิงสาวที่ร่วมขบวน บ้างก็จะถือไม้แกะสลักสัญลักษณ์เพศ ชายทาด้วยสีแดงสด อีกคนถือเต่าเป็นๆ เป็นสัญลักษณ์แทนเพศหญิง บ้างก็ถือหุ่นกระบอกที่แสดง ท่าทางการร่วมเพศ ซึ่งรูปทรงของบั้งไฟก็สื่อความหมายถึงสัญลักษณ์เพศชายอยู่แล้วโดยลักษณะของ ตัวมันเอง ดังนั้นชาวบ้านจึงเชื่อว่าเมื่อบั้งไฟทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้าแล้ว การก่อกำเนิดผืน และความ อุดมสมบูรณ์นั่นเอง ชาวบ้านทั้งหญิงชายต่างก็แต่งแต้มสีเพื่อเป็นการปลอม และอำพรางตัวเอง ผู้ชาย ปลอมเป็นหญิง เพื่อให้สวรรค์ตื่นตกใจ เกิดอาเพศ เกิดฟ้าแลบ ฟ้าร้อง และฝนตกในที่สุด หลังจาก ขบวนแห่ บั้งไฟก็จะถูกนำมาวางลงบน “ค้ำ” ที่ทำจากไม้ ทุกคนใจจดใจจ่อไปที่ชนวนที่ไฟกำลังลาม ไหม คอยลุ้นว่าบั้งไฟจะไปได้ไกลแค่ไหน มีบางคนไปเดินรำด้วยท่าทางยียวนกวนโมโห ระหว่างที่บั้งไฟ ทะยานออกจากฐานด้วยเสียงดังสนั่นหวั่นไหว สู่ท้องฟ้าตามหลังด้วยควันที่เทาดำเป็นแนวยาวตามไป ติดๆ และทุกคนเงยหน้า ทุกสายตาดูต่างก็จับจ้องไปที่การเคลื่อนไหวของบั้งไฟนั้น แต่เมื่อใดก็ตามที่บั้ง ไฟนั้นไปได้ไกลได้เพียงไม่กี่เมตร และพุ่งตกลงสู่พื้นเมื่อนั้นเองชาวบ้านในที่นั้นก็พร้อมกันระเบิดเสียง หัวเราะออกมา ส่วนเจ้าของบั้งไฟก็จะถูกจับโยนลงโคลน ที่เรียกว่า “ลงตม” การปล่อยบั้งไฟยังหมาย รวมความเชื่อที่ว่า เป็นการถวายพระเพลิงองค์พระศาสนา เมื่อครั้งพุทธกาลที่องค์พระสัมมาสัมพุทธ เจ้าทรงเสด็จปรินิพพาน เหล่าเทวดาจึงได้ส่งบั้งไฟเพื่อเป็นการจุดไฟถวายพระเพลิงอีกด้วย

ดังนั้นประเพณีบุญบั้งไฟ จึงเป็น 1 ใน 5 กิจกรรมของไทยที่ไกลไปถึงระดับโลก เป็น ประเพณีที่คนอีสานร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างค่านิยมจิตสำนึกและภาคภูมิใจในความเป็นไทยด้วย การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์บอกเล่าถึงวัฒนธรรมประเพณีวิถีชีวิตที่เป็นรากเหง้าหล่อหลอมให้เราเป็น ชาตินี้มาจนถึงทุกวันนี้

6.6 บทบาทการต่อสู้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษาบทความเรื่อง "ผาแดงนางไอ่" ปรัชญาธรรมเรื่องความโลภในจดหมายข่าว ชุมชนคนฮักถิ่น ของกลุ่มนิเวศวัฒนธรรมศึกษา กล่าวถึงเรื่องผาแดงนางไอ่ ดังนี้ กาลครั้งหนึ่งนาน มาแล้วยังมีสาวงามนางหนึ่งเป็นลูกสาวพญาขอมชื่อ "นางไอ่คำ" นางเป็นคนงาม จนเป็นที่เลื่องลือ เป็นที่หมายปองของเจ้าชายเมืองต่างๆ อยากจะได้นางมาเป็นคู่ครอง แม้กระทั่งเจ้าชายพังคิ ลูก พญาภาคแห่งเมืองบาดาล เมื่อได้ยินคำเล่าลือถึงความงามของนาง ก็ร้อนรนทนอยู่ไม่ไหวจึงแปลง กายเป็นกระลอกต่อน หรือกระลอกที่มีขนปุยสีขาวนวลขึ้นมาบนเมืองมนุษย์เพื่อจะได้ลโหมของนาง ไอ่ ครั้นนางไอ่ได้เห็นกระลอกเผือกตัวงามรู้สึกอยากได้จึงสั่งให้นายพรานไล่จับให้ ด้านพรานใช้หน้า ไม่ยิงโดนกระลอกตัวนั้นจนตาย แล้วนำเนื้อมาแบ่งปันกันแต่เนื้อกระลอกนี้แปลกนักยิ่งแบ่งยิ่งทวีขึ้น จนสามารถแจกจ่ายให้ชาวเมืองกินโดยทั่วกันยกเว้นหมู่แม่มาจะไม่ได้รับแจกฝ่ายพระญาสุทโธนาค

พ่อของนาคนุ่มที่ถูกฆ่าตายเมื่อทราบข่าวก็เสียใจเจ็บแค้นเป็นที่ยิ่งยกพลนาคขึ้นมาถล่มเมืองด้วย อำนาจฤทธิ์เดช ฝ่ายผาแดงนั้นเมื่อทราบความก็เร่งรุดจะมาช่วยนางไฉ่แต่เนื่องจากนางไฉ่กินเนื้อ กระรอกเผือกแม้จะหนีไปทางไหนพวกนาคก็ไล่ตามไปถล่มทำลายแผ่นดิน ในที่สุดนางไฉ่ ถูกนาคใช้นาคฟาดตกจากหลังม้าและจมหายไปใต้ธรณีที่ถล่มทลายเมืองทั้งเมืองถล่มจมลงกลายเป็นหนองน้ำใหญ่คือ หนองหานกุมภวาปี วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง “ผาแดงนางไฉ่” เป็นนิทานพื้นบ้านที่เล่าสืบต่อกันมาของคนที่อยู่รอบๆ “หนองหาน” ทะเลสาบน้ำจืดอันกว้างใหญ่ เป็นเรื่องเล่าที่เล่าสืบต่อกันมาถึงการเกิดของหนองน้ำใหญ่สุดลูกหูลูกตาที่ทุกคนเกิดมาในท้องถิ่นนั้นก็เห็นหนองน้ำนี้ เลยมีเรื่องเล่าอธิบายการเกิดหนองน้ำส่วนนักธรณีวิทยาอธิบายการเกิดแหล่งน้ำหรือบึงน้ำขนาดใหญ่ในภาคอีสานว่าเกิดจากการยุบตัวของชั้นหินเกลือที่อยู่ใต้ดินทำให้เกิดเป็นแอ่งรองรับน้ำกลายเป็นทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ หนองหานกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ดังจะเห็นได้จากปัจจุบันแหล่งน้ำทั้งสองแห่งยังปรากฏว่ามีมีการทำเกลือพื้นบ้านอยู่รอบๆ โดยชาวบ้านขุดเอาดินเค็มมาละลายกับน้ำกรองเอาความเค็มที่แทรกอยู่ในเนื้อดินมาต้นเป็นเกลือสินเธาว์บริโภคกัน แหล่งน้ำใหญ่ทั้งสองจึงมีความเกี่ยวเนื่องกับเกลืออย่างแยกไม่ออก และไม่ว่าการเกิดของหนองน้ำใหญ่ที่เรียกได้ว่าเป็นทะเลสาบน้ำจืดแห่งนี้จะเกิดด้วยเหตุผลที่ภูเขาเกลือใต้ดินเกิดเปลี่ยนแปลงยุบตัวลงเป็นแอ่งน้ำ หรือเกิดจากอำนาจแห่งพญานาคก็ตามปัจจุบันแหล่งน้ำขนาดใหญ่อย่างหนองหานกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ถูกผูกโยงเข้าให้เป็นแหล่งเก็บน้ำดิบเพื่อการพัฒนาโครงการเหมืองแร่โปแตชจังหวัดอุดรธานี ที่จะรองรับน้ำจากโครงการผันน้ำข้ามมาจากแม่น้ำโขงและน้ำริมของประเทศลาวเพื่อเติมไว้ใช้ในอุตสาหกรรมเหมืองแร่โปแตชและอุตสาหกรรมต่อเนื่องที่ฝ่ายทุนปรารถนาจะพัฒนาขึ้นและกำลังมีความขัดแย้งกันในปัจจุบัน รวมจนแหล่งที่ตั้งของโครงการเหมืองแร่ดังกล่าวตั้งอยู่ในอาณาบริเวณที่เป็นต้นน้ำของหนองหานกุมภวาปี ที่ร้อยไว้ด้วยลำห้วยสายธาร ทุ่งนา ป่าโคกที่ไหลรวมลงสู่หนองหานทั้งสิ้น เมื่อกล่าวถึงเหมืองแร่โปแตชจึงต้องกล่าวถึงหนองหานกุมภวาปีไปด้วยเสมอ ๆ

ศรีศักร วัลลิโภดม นักประวัติศาสตร์โบราณคดี กล่าวว่า ผาแดงนางไฉ่เป็นนิทานปริศนาธรรมที่สอนเรื่องความโลภเป็นนิทานพื้นบ้านที่พูดถึงความล่มจมของหนองหาน ความวิบัติของบ้านเมือง ที่จมไปเพราะความโลภและชั่วร้ายของคน นิทานเรื่องนี้เป็นปริศนาธรรม “กระลอกดอน” (กระลอกเผือก) ในเรื่องนั้นคือเกลือเพราะมันมีสีขาว เรื่องมีอยู่ว่าลูกสาวเจ้าเมืองเห็นกระลอกสีขาว (กระลอกดอน) ซึ่งเป็นลูกนาคแปลงกายมา นาคซึ่งเป็นผู้บันดาลทั้งความสมบูรณ์และล่มจมให้แก่แผ่นดิน พ่อเห็นกระลอกเผือกสีขาวนางไฉ่คำ ก็ชอบใจสั่งให้คนจับให้โดยใช้น้ำไม่ไปยิงจนมันตายแล้วเนื้อก็ขยายออกขาวเหมือนมาเดือนเนื้อกินแบ่งกันไปกินอย่างโอชะ เหลือเพียงแม่ไม่ได้อินคินนั้นพญานาคจากเมืองบาดาลจึงขึ้นมาทำลายเมืองจนลุ่มจม ผาแดงนางไฉ่ก็ไม่รอด รอดแต่แม่ไม่กินเนื้อ เป็นตำนานหนองหานกุมภวาปี จ.อุดรธานี และหนองหานสกลนคร “เกลือ” คือความชั่วร้ายที่จะทำให้ลายบ้านเมือง การทำเหมืองแร่เกลือและโปแตชคือการกินกะลอกดอนเพราะ

ความโลภที่จะนำความวิบัติมาให้บ้านเมืองนิทานเรื่อง “ผาแดงนางไอ่” จึงเป็นนิทานปริศนาธรรม เรื่องความโลภที่คนโบราณผูกไว้สอนคนรุ่นหลัง “ชีวิตของคนเป็นเรื่องสำคัญ แต่เรามองแต่เศรษฐกิจ ในเชิงผลิตเพื่อตอบสนองเศรษฐกิจโลกเป็นอันตราย ปัญหาที่ภาคใต้ไม่ใช่เรื่องการแบ่งแยกดินแดนแต่ เป็นการแย่งชิงทรัพยากรเขาจนขีดสุด” นอกจากนี้ก็ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนที่อันนี้ยังระบุ อีกว่า อีสานปัจจุบันที่กำลังเกิดเหตุที่รัฐลงทุนจะพัฒนาเหมือนเกลือโปแตซอยู่ขณะนี้ นับเป็นยุค ของสงครามแย่งชิง “เกลือ” ที่จะสร้างความวิบัติของสังคมไทยกล่าวคือ คนมักมองว่าสังคมไทยกำลัง เต็ดร้อนเรื่องเศรษฐกิจ มองว่าอุตสาหกรรมเกลือ เหมือนแร่โปแตซจะช่วยแก้ปัญหาทางด้าน เศรษฐกิจแต่ไม่พูดถึงสังคม มุ่งแต่แก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ที่ภาคใต้เป็นตัวอย่งการแก้เศรษฐกิจ อุตสาหกรรมทุกอย่างที่ลงไปภาคใต้ทำให้สังคมวิบัติ นั่นคือความวิบัติของชาติที่จะลุกลามไป เกลือ จะเป็นสาเหตุหนึ่งแห่งความวิบัติของภาคอีสานเช่นเดียวกับภาคใต้ และไม่มีทางจะแก้ได้อันนี้ยากแล้ว มากเพราะภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแหล่งเกลือที่ใหญ่ที่สุดในโลก แต่คนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำเกลือมานานแล้วแต่ไม่ใช่อุตสาหกรรมแบบไว้ เกลืออีสานดึงดูดผู้คนหลายกลุ่มเหล่าเข้ามา จึงพบ แหล่งเกลือโบราณ เนินเกลือที่มีอายุกว่า 2000 ปี เพราะเกลือมีความสำคัญมากในภูมิภาคนี้ จาก อดีตนั้นสิ่งแวดล้อมและสังคมรอดพ้นภัยพิบัติมาได้เพราะรู้จักทำเกลือเป็นฤดูกาลจึงสามารถควบคุม ได้ โดยคุมด้วยเวลาทำอย่างมีกาลเทศะ ฤดูกาลไหนจะทำเกลือฤดูกาลไหนจะดให้ธรรมชาติมัน พ้นฟูขึ้นมา ผิดกับการทำอุตสาหกรรมเกลือในปัจจุบันที่ทำลายพื้นที่และสร้างความเจ็บปวดเสีย เช่น ที่ อ.โนนไทย โนนสูง ด้านขุนทด จ.นครราชสีมา บรบือ จ.มหาสารคาม เกลือเหล่านั้นทำให้ดิน เค็ม ดินทรุด อีสานพังแล้ว ที่ อ.บ้านดุง ที่เป็นแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง ก่อนนั้นบนบ่อนไม้ก็ไร่ แต่ปัจจุบันขยายออกเป็นหลายพันไร่ชาวโพลนไปจนลำน้ำทวน ชุดเกลือจะน้ำเกลือมาทำนาเกลือ ขาย นาเกลือเป็นแบบการทำเหมืองแร่ทำแล้วเสียไป แต่น่าซ้ำทำแล้วก็ทำได้อีก มันยังยืนกว่ากัน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเพราะฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ฝ่ายหนึ่งเสียประโยชน์ไม่มีทางแก้ไขได้ ในเรื่อง ปัญญาสิ่งแวดล้อมจากการทำเหมืองแร่หลายคนบอกว่าอาจจะควบคุมได้ แต่เรื่องความขัดแย้งเรา ควบคุมไม่ได้ ที่ภาคใต้คนในสังคมก็คนฆ่ากันเองเพราะแย่งทรัพยากร ที่ถูกมองว่าทุกอย่างเป็นของ “รัฐ” นั้นในทางปฏิบัติทุกอย่างเป็นของ “รัฐบาล” ที่มีปัญหาเรื่องคอร์รัปชั่น ประเทศเราพึ่งเพราะ เรื่องนี้มามาก รัฐบาลที่เป็นโจรยังเข้ามาเป็นได้เราจะไวใจได้อย่างไร รัฐบาลเราทำผิดมาตลอดเรื่อง การรวมศูนย์อำนาจ ท้องถิ่นคือเจ้าของทรัพยากร คนในท้องถิ่นเป็นเจ้าของ ท้องถิ่นที่ประกอบด้วย ชุมชนหลาย ๆ ท้องถิ่นมาดูแลทรัพยากรร่วมกัน ถ้าท้องถิ่นยังไม่อาจดูแลทรัพยากรท้องถิ่นได้ก็ทำ เหมืองแร่ไม่ได้ ท้องถิ่นจะต้องยืนยันอธิปไตยก่อน จัดการด้วยความเข้มแข็งจากภายใน

บทความเรื่อง กระรอกเผือก ความสัมพันธ์กับเกลือและโปแตซในอีสาน ความหายนะที่ถูก นำมาอธิบายเรื่องเหมืองแร่ของนายณัฐวุฒิ สิงห์กุล อาจารย์ประจำภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้อธิบายถึงคติความเชื่อเรื่องนี้และการต่อสู้กับโครงการเหมืองแร่โปแตซอุดร

ธานีไว้ว่านิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ สะท้อนให้เห็นมิติที่สำคัญ 3 ด้าน คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งทีเหนือธรรมชาติ โดยจำแนกเป็น ผาแดงนางไอ่ ผู้เป็นมนุษย์เพศชายและเพศหญิง สิ่งทีเหนือธรรมชาติ คือนาคา ผู้อาศัยอยู่ในน้ำหรือใต้พื้นโลก และหนองน้ำขนาดใหญ่ โดยมีบั้งไฟเป็นตัวเชื่อม ผ่านการบูชาพญาแถนผู้ให้ฝน เพื่อเสียดาย และแข่งขันแย่งชิงนางไอ่ ดังเช่น พญาขอม จุดบั้งไฟแตก หรือบั้งไฟไม่ขึ้น ได้แสดงหรือบ่งบอกความหมายถึงหายนะทีจะเกิดขึ้นกับเมืองและนำไปสู่ศกนาฏกรรม ในช่วงต่อมา โดยธรรมชาติมนุษย์จะไม่กินสัตว์ทีถูกห้ามไว้ไม่ให้กิน เช่นพญานาค ซึ่งเป็นกึ่งสัตว์กึ่งเทพและคนเพราะสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์หรือสิ่งอื่นได้ อีกทั้งยังเป็นเจ้าบาดาล การแปลงกายเป็นกระรอกเผือกของพังคิจึงเป็นสิ่งทีสร้างให้มนุษย์สามารถทีจะฆ่าและนำมาเป็นอาหารเลี้ยงกันได้ อีกทั้งเนื้อของพังคิมีจำนวนมากมายกินกันได้ไม่มีวันหมด ผู้ทีทำงานและใช้แรงงานจากการไถ่ลาก็จะได้กินเนื้อกระรอก ในขณะที่หญิงม่าย ทีเป็นเสมือนผู้ไร้ประโยชน์และไม่สามารถสร้างผลผลิตได้ กลายเป็นผู้ทีถูกกีดกันออกไปจากชุมชน นั่นคือ การไม่ได้กินเนื้อกระรอก อันนำมาสู่การล่มสลายของทีอยู่อาศัยมนุษย์ และเปลี่ยนแปลงไปสู่การกลายเป็นหนองน้ำ

ในปัจจุบันชาวบ้านพูดถึงเรื่องเหมืองแร่โปแตชและเกลือ ผ่านตำนานพื้นบ้านผาแดง-นางไอ่ และการเกิดของหนองหาน โดยเปรียบเทียบกับเรื่องของพญานาค ดันพื้นดินเป็น “อุโมงค์” ทีทำให้บ้านเรือนถล่มจมอยู่ใต้ “บาดาล” สาเหตุทีเนื่องมาจากพังคิซึ่งเป็น “กระรอกเผือก” ซึ่งเปรียบเสมือน “เกลือโปแตช” ซึ่งเป็นทรัพยากรใต้พื้นดินทีจะสร้างความเสียหายให้กับคนในพื้นที่ ตำนานผาแดงนางไอ่เป็นตำนานทีอธิบายว่าด้วยความล่มสลายของชุมชนจนเกิดเป็นหนองหาน ก็เห็นภาพการต่อสู้กันระหว่างฝ่ายบริษัทและชาวบ้านต่อโครงการเหมืองแร่โปแตชอุดรธานีทีปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานดังนี้คือ 1. กระรอกพังคิซึ่งเป็นลูกพญานาคทีอาศัยอยู่ใต้บาดาล แทนความหมายของเกลือและโปแตช ใต้พื้นดินอีสาน 2. การแบ่งเนื้อกระรอก ซึ่งแทนนัยของการแบ่งปันผลประโยชน์ ทีชาวบ้านกลุ่มต่างๆต้องการจะได้รับ และคนทีเห็นด้วยกับบริษัทหรือช่วยผลักดันหรือสนับสนุนให้โครงการเกิดขึ้นก็จะได้รับประโยชน์ร่วมกัน ดังเช่นชาวบ้านจากเมืองต่างๆ ทีช่วยกันล่ากระรอกเผือก 3. ความหายนะ หรือความล่มจม จากการกินเนื้อกระรอกพังคิ ทำให้บ้านเมืองถล่มจมกลายเป็นหนองหานในปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืน 4. กลุ่มหญิงม่ายทีไม่ได้กินเนื้อกระรอกพังคิ ทำให้บ้านเมืองไม่ล่มจม ซึ่งชาวบ้านอ้างสิทธิทีจะเลือกเอาหรือไม่เอาโครงการเหมืองแร่โปแตชอุดรธานี การไม่เอาก็เท่ากับการไม่กินเนื้อกระรอก ซึ่งทำให้บ้านเมืองก็ไม่ได้เกิดการล่มจม รวมถึงการแบ่งปันส่วนแบ่งทีไม่เท่าเทียม แต่หายนะและผลกระทบทีเกิดขึ้น กับตกอยู่กับทุกคนทีอยู่ในพื้นที่ แม้จะไม่ได้กินเนื้อกระรอกก็ตาม

ดังนั้นเกลือและโปแตช จึงเป็นสัญลักษณ์ทีบอกเล่าผ่านนิทานกลอนลำ หมอลำ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติ โยงเรื่องท้องถิ่นทีสัมพันธ์กับการเมืองและนโยบายในระดับประเทศ เป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางธรณีวิทยา และความรู้เรื่องวิศวกรรมเหมือง

แระ ไม่สามารถเข้าในพื้นที่โดยง่ายและถูกต้องด้านอย่างกว้างขวาง คำอธิบายของบริษัทที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตสมัยที่บริษัทข้ามชาติเชื่อมั่นว่าจะสามารถป้องกันผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นจากการทำเหมืองแร่ใต้ดินแต่ในทางตรงกันข้ามความหายนะดังกล่าวชาวบ้านเชื่อว่ามันเกี่ยวข้องกับพญานาคและกระรอกเผือก ซึ่งก็คือเกลือและโปแตชใต้พื้นดิน ที่บริษัทพยายามจะขุดขึ้นมาใช้ อันจะนำมาซึ่งปัญหาต่างๆที่อาจจะเกิดขึ้นกับชุมชนในอนาคตนิทานปรัมปราเรื่องผาแดงนางไอ่ จึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านบอกเล่าเกี่ยวกับความหายนะและการล่มสลายของหนองหานกุมภวาปี ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ชาวบ้านใช้เทียบเคียงกับกรณีของการขุดเจาะเหมืองใต้พื้นที่ ชาวบ้านมักจะพูดว่า

“มันคงถล่มลงมาเหมือนหนองหาน เหมือนตำนานที่คนเฒ่าคนแก่บอกไว้”

ดังตัวอย่างเนื้อหาบางตอนในกลอนลำที่แต่งโดยพ่อบุญยัง แคนหนอง ขับร้องโดยแม่ตี๋ม แคนหนอง ชาวบ้านบรือ จังหวัดมหาสารคามว่า

“,,ทองคำขาวในพื้นที่เป็นกระรอกด่อน นิทานมีแต่ก่อนตอนหนองหานลุ่ม เป็นย่อนไอ้คำ ขึ้นกระรอกน้อยได้แปดพันเกวียน กินเหม็ดเมืองอิมพุง เต็มท้อง กินหมดแล้วดินพังหลุบหล่ม ยังแม่ฮ้างแม่หม้ายทั้งสิ้นป่ได้กิน ขึ้นกระรอกนี้เปรียบตั้งคือเกลือมันอยู่ในบาดาลตั้งนิทานเขาเว้า พังคี เจ้าเป็นลูกนาค หากแม่เกลืออยู่ที่พื้นเมืองท่วมจ้งเห็น เปรียบเสมือนดังเช่นหนองหานใหญ่ เมืองอุดรธานีเป็นนครบาดาล ตั้งนิทานว่าเว้าเกลือโตตอนเป็นขึ้นของท้าวพังคี กระรอกด่อน ตีความหมายเอาเองแม่จริงไหม ตามนิทานกล่าวไว้ โตตอนเกลือละท่าน ระวังท่วม,,มองความหมายให้แจ่มแจ้งอยู่น่า นิทาน...”

เช่นเดียวกับที่ชาวบ้านในพื้นที่สะท้อนความคิด ความเชื่อ เกี่ยวกับตำนานพื้นบ้านที่พวกเขาเรียนรู้และเชื่อมโยงกับความรู้ที่เขาได้รับจากโครงการเหมืองแร่โปแตชที่กำลังจะเกิดขึ้น ผ่านการนำประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวบ้าน ดังเช่นที่ชาวบ้านบอกเกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่ ว่า

“เราเคยได้ยินแต่ตำนานหนองหานลุ่มเมื่อสมัยโบราณ ซึ่งเป็นตำนานที่เล่ากันมาช้านาน ที่มีพญานาคมุดดินเพื่อตามไล่ล่าผาแดงนางไอ่ จนทำให้แผ่นดินที่พญานาคมุดดินลงไป ล่มสลายกลายเป็นบึงหนองหานที่คงให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ก็แค่พญานาคตัวไม่ใหญ่ ตัวเดียวยังสามารถทำให้แผ่นดินถล่มบ้านเมืองจมใต้ดินได้ จนกลายเป็นบึงหนองหานที่กว้างใหญ่ไพศาล และตอนนี้จะขุดอุโมงค์ลึกลงไปใต้ดินไม่รู้กี่เมตร ไม่รู้กว้างแคไหน

แล้วทำไมดินจะไม่ยุบ กลัวเหลือเกินว่า ชุดดินทำเหมืองแร่ครั้งนี้ จะกลายเป็นหนองหานลุ่มครั้งที่สองแล้วชาวบ้านจะอยู่อย่างไร”

”เชื่อตำนานเพิ่นว่าไว้ ปู่ย่าตายายเล่าต่อกันมา ตั้งแต่เป็นเด็ก ตำนานผาแดงนางไอ่ ตำนานเมืองลุ่ม เมืองหนองหานย้อนเพราะว่าโลกอยากได้กระรอก อยากกินเนื้อกระรอก คือจิ้งเฮออยากชุดแร่ เอาแร่ได้พื้นดินเขาไปขาย เขาชุดเจาะหมดทุกที่ เป็นรู เป็นโพรงข้างล่าง บ้านเมืองก็จะถล่มลงไป ทุกมือนี่ได้ยินว่าเขาลึมาชุดแร่ นอนกะน้ำตาไหล นอนบ่หลับ ย่านดินมันลึลุ่ม ลูกหลายลืออยู่จั่งใดจะย้ายหนีไปอยู่หม่องใด”

ตำนานผาแดงนางไอ่ จึงมีความเลื่อนไหล ทั้งในนัยของประวัติศาสตร์ชุมชน การกำเนิดหนองน้ำ หมู่บ้าน ความสัมพันธ์กับประเพณีบังไฟ ความเชื่อในเรื่องพญานาค พญาแถน จนมาถึงความสัมพันธ์กับเรื่องของเกลือและเหมืองโปแตซ ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อชุดต่างๆ ที่ถูกบอกเล่า เช่น ความรู้ที่บอกว่าใต้หนองหานเป็นโดมเกลือขนาดใหญ่ ชุดลงไปเมตรสองเมตรก็เจอเกลือ หรือ สิ่งที่ชาวบ้านในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โปแตซ บอกว่า กระรอกตอน ก็คือโปแตซหรือเกลือ การเข้ามาของคนต่างชาติตะวันตกผิวขาว ที่อาจจะสร้างหายนะให้กับชุมชน ในสถานการณ์ปัญหาปัจจุบัน ตำนานพื้นบ้านถูกเชื่อมโยงเข้ากับกรณีปัญหาเหมืองแร่โปแตซ ภายใต้เทคนิคการทำเหมืองแร่แบบใหม่ในทางวิศวกรรม ที่เรียกว่า “เหมืองอุโมงค์” หรือ “พญานาคกำลังดันพื้นดินให้บ้านเมืองสั่นสะเทือน” ซึ่งทำให้ความเชื่อ ความรู้พื้นบ้านนี้ ได้กลายมาเป็นความจริงและความเข้าใจของคนในพื้นที่รอบๆ โครงการเหมืองแร่โปแตซ ที่มีความสัมพันธ์กับลุ่มน้ำหนองหาน และที่สำคัญตำนานชุดนี้ก็ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับเหมืองแร่โปแตซที่จะเกิดขึ้นเป็นภัยพิบัติที่น่าหวาดกลัวของคนในพื้นที่ที่ยังไม่มั่นใจต่อโครงการและไม่สามารถยอมรับกับโครงการที่จะเกิดขึ้นได้ซึ่งส่งผลให้กลุ่มทุนข้ามชาติไม่สามารถที่จะดำเนินโครงการเหมืองแร่ได้ตามเป้าหมายที่วางเอาไว้และความรู้เรื่องเหมืองแร่วิธีการชุดเจาะที่ทันสมัยที่บริษัทอธิบายกับชาวบ้านในพื้นที่ได้ถูกปฏิเสธตลอดเวลาในช่วงของการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับโครงการดังกล่าว จนทำให้บริษัทเอพีพีซี ต้องล้มเลิกแผนการลงทุนในประเทศไทยลงไปและขายหุ้นของบริษัทให้กับบริษัทอาเซียนไทยเข้ามาดำเนินกิจการแทนในเวลาต่อมา

เกลือและโพแทชการสร้างความรู้และอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดิน อีสานกรณีศึกษา โครงการเหมืองแร่โพแทซ จังหวัดอุดรธานี การสร้างความรู้และอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสานกรณีศึกษา โครงการเหมืองแร่โพแทซ จังหวัดอุดรธานี นัฐวุฒิ สิงห์กุล กล่าววว่า บทความขึ้นนี้มุ่งอธิบายความหมายที่หลากหลายของเกลือและโพแทซ ภายใต้การสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับเกลือและโพแทซ ทั้งในแง่ของการพัฒนา เรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เรื่องสิ่งแวดล้อม หรือเรื่องทางวัฒนธรรม สิ่งที่ปรากฏในบทความก็คือ ความรู้เกี่ยวกับเกลือและโพ

แพทช์ไม่ได้มีอันเดียวแต่มีความหลากหลาย เพราะแต่ละฝ่ายต่างพยายามสร้างวาทกรรมของตัวเองให้มี ความชอบธรรมและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง โดยผ่านกระบวนการต่อรอง การปะทะ ประสานกันบนเวทีสัมมนาเกี่ยวกับประเด็นปัญหาเรื่องของเกลือและโพแทช ที่สร้างให้เรื่องของเกลือ และโพแทช ถูกกล่าวถึงในพื้นที่ทางสังคม

นอกจากนี้ในบทความชิ้นนี้ ได้สืบค้นร่องรอยของความรู้ และความจริงเกี่ยวกับเกี่ยวกับ เรื่องเกลือและโพแทช โดยสืบค้นให้เห็นการปะทะกันของวาทกรรมในระนาบของความสัมพันธ์ของ อำนาจและความรู้ จากเนื้อหาความจริงเกี่ยวกับเรื่องเกลือ ที่วาทกรรมต่างๆก่อตัวขึ้นมา และแย่งชิง พื้นที่ของความหมายและความจริงเกี่ยวกับเรื่องเกลือและโพแทช เช่นเรื่องของโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี กับเกลือแบบพื้นบ้าน และเกลืออุตสาหกรรมท้องถิ่น หรือ ความรู้ทางวิศวกรรมเหมืองแร่ กับตำนานพื้นบ้าน ผาแดงนางไอ่ ที่ปะทะต่อรอง และการต่อสู้เคลื่อนไหวของชาวบ้านในพื้นที่ เพื่อสร้างการยอมรับกับคนกลุ่มต่างๆโดยเฉพาะผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ เพื่อสร้างอำนาจ ความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรแร่ธาตุใต้พื้นดิน และการยืนยันถึงสิทธิของ ชาวบ้านที่จะดำรงวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมดังเช่นในอดีต

บทความชิ้นนี้ แม้ว่าจะไม่มีทางออกต่อปัญหาเรื่องนี้ แต่สาระสำคัญที่ต้องการแสดงให้เห็นก็คือ การจัดการองค์ความรู้เกี่ยวกับเกลือและโพแทช ที่สามารถอธิบายและทำความเข้าใจผ่านเรื่อง วาทกรรม ในการให้ความหมาย การสร้างความจริง และความรู้ ได้มากกว่าการพิจารณาเกลือที่เป็น วัตถุที่แท้จริง เพราะเกลือไม่ใช่เพียงแค่วัตถุของการบริโภค แต่เกลือได้กลายมาเป็นประเด็นปัญหา ของการศึกษาและการกล่าวถึง โดยคนกลุ่มต่างๆ เพื่อสร้างอำนาจ ความรู้และความจริงเกี่ยวกับการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสานในปัจจุบัน

เกลือและโพแทช มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ของโลกมาอย่างช้านาน ทั้งในทาง เศรษฐกิจ ที่เป็นเรื่องของการผลิต การแจกจ่าย การซื้อขายและการบริโภคเกลือของชุมชน ต่างๆ ตัวอย่างเช่น จีนซึ่งเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมเกลือที่สำคัญ หรือ การค้าขายเกลือผ่าน ทะเลทรายในประเทศต่างๆแถบทวีปแอฟริกา ในทางสังคม วัฒนธรรม ที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมความ เชื่อในทางศาสนา และการเมือง จากการเป็นเครื่องปรุงในชีวิตประจำวันของมนุษย์ จนก้าวเข้ามาสู่ การเป็นวัตถุดิบที่มีความสำคัญในภาคของอุตสาหกรรม ดังที่ปรากฏอยู่ในอารยธรรมต่างๆทั่วโลก

เกลือไม่ใช่โพแทช ประเด็นนี้ถือเป็นเรื่องที่สำคัญ ในการเขียนบทความชิ้นนี้ เพราะสิ่งที่เรา ต้องทำความเข้าใจเป็นอันดับแรกก็คือ เกลือ คืออะไร และเกลือในบทความชิ้นนี้หมายถึงอะไร และ โพแทช เข้ามาเกี่ยวข้องได้อย่างไร คำตอบแรกก็คือ “เกลือ” ไม่ว่าจะเกลือสมุทรหรือเกลือทะเล มี องค์ประกอบพื้นฐานเหมือนกันคือ ประกอบด้วยธาตุโซเดียมและคลอรีน เพียงแต่แหล่งที่มาของเกลือ ทั้งสองชนิดมีความแตกต่างกัน คือ ชนิดแรก พบบนบกในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือ

ภาคเหนือ เราเรียกว่า เกลือสินเธาว์ ส่วนชนิดที่สอง อยู่ในน้ำทะเล ที่เราเรียกว่าเกลือสมุทร :ซึ่งมีธาตุสำคัญที่ทำให้แตกต่างจากเกลือสินเธาว์ก็คือ ธาตุไอโอดีน ที่มีความสำคัญต่อร่างกายของมนุษย์

ดังนั้นในบทความชิ้นนี้ จึงเน้นไปที่เกลือสินเธาว์ ซึ่งเป็นเกลือที่มีอยู่มากในใต้พื้นดินอีสาน ซึ่งมีรูปแบบการผลิต ที่แตกต่างกัน ทั้งการผลิตแบบพื้นบ้านที่ขุดเอาหน้าดินขึ้นมาหมา (แช่น้ำ) และกรอง ใส่หลุม โอง หรือรางน้ำ ก่อนที่จะนำมาต้ม หรือการใช้วิธีคูดน้ำเกลือใต้ดินขึ้นมาต้มและตาก ซึ่งเป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรม และเป็นการจำลองวิธีการทำนาเกลือมาใช้ในดินแดนที่ราบสูง พบมากในจังหวัด มหาสารคาม สกลนคร และอุดรธานี และวิธีสุดท้าย เป็นการใช้นวัตกรรมระดับสูง คือการทำเหมืองเกลือละลาย โดยการใช้ น้ำอัดฉีดลงไปละลายเกลือหินที่อยู่ใต้ดินขึ้นมาผ่านกระบวนการอบแห้ง ซึ่งเป็นของบริษัทพิมาย ซอลต์ ที่จังหวัดนครราชสีมา ที่ทำให้เราเห็นว่าใต้พื้นดินของภาคอีสาน มีโดมเกลือขนาดใหญ่หรือชั้นเกลือหินขนาดยักษ์อยู่ใต้พื้นดิน บริเวณแอ่งโคราชและสกลนคร แต่เนื่องจากในอดีตเทคโนโลยีการทำเหมืองแบบขุดเจาะอุโมงค์ยังไม่มีมีความก้าวหน้า ทำให้ไม่สามารถที่จะแยกหรือนำแร่บางชนิดที่อยู่กับเกลือหินขึ้นมาใช้ได้ โดยเฉพาะแร่ที่มีความสำคัญในด้านอุตสาหกรรมเคมีต่างๆ โดยเฉพาะ แร่โพแทช (Potash) ที่อยู่รวมกันกับเกลือ (Salt) ในชั้นเกลือหิน (Rock Salt) ใต้พื้นดินอีสาน

จนกระทั่งบริษัทข้ามชาติจากแคนาดา ได้เข้ามาสำรวจและขุดเจาะหาแหล่งแร่ ในพื้นที่ภาคอีสาน และพบว่า ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี มีแร่โพแทชชนิดที่ดีที่สุดในโลกที่เรียกว่า ซิลไวท์ ซึ่งมีความบริสุทธิ์มากกว่า 80เปอร์เซ็นต์ สามารถนำไปผลิตปุ๋ยโพแทชเชิงคุณภาพสูงได้ แต่ปัญหาที่จะตามมา ก็คือ ปริมาณเกลือมหาศาลที่ได้จากกระบวนการแยกแร่ ที่จะต้องนำมากองไว้บนพื้นดิน กว้าง 800 เมตร ยาว 1.000 เมตร สูง 40 เมตร ในระยะเวลา 22 ปี ที่จะทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ ดิน และน้ำในพื้นที่โครงการ ซึ่งทำให้เรื่องของเกลือและโพแทชไม่อาจแยกออกจากกันได้ สิ่งเหล่านี้จึงเป็นที่มาของเหตุการณ์ความขัดแย้งที่สำคัญ ในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดิน ที่ผู้เขียนต้องการจะนำเสนอ ในบทความชิ้นนี้

แนวความคิด ทั้งสามส่วน คือ ภาษา ความรู้และอำนาจ ถือได้ว่าเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญ สำหรับผู้เขียนบทความ เพราะการทำความเข้าใจเรื่องอำนาจ เราไม่สามารถมองเห็นอำนาจได้โดยตรง แต่เราสามารถทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าว ผ่านเรื่องของความรู้ที่คนกลุ่มต่างๆ สร้างขึ้นหรือพูดถึงเพื่อสื่อความหมาย ซึ่งฟูโกเรียกว่า “วาทกรรม” เพื่อให้เกิดการยอมรับต่อประเด็นเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสาน ภายใต้กรณีปัญหาโครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวิศวกรรมเหมืองแร่ เศรษฐกิจ การพัฒนา ตำนานท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน การมีส่วนร่วม และอื่นๆ

การสร้างหรือผลิตซ้ำความรู้ ดังกล่าวจะต้องกระทำผ่านสิ่งที่เรียกว่า ปฏิบัติการของวาทกรรม หรือสิ่งที่ถูกพูดโดยบรรดาผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการจากสถาบันต่างๆ สิ่งที่ถูกพูดก็คือปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ที่ทำให้วาทกรรมนั้นปรากฏตัวออกมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นแบบแผน กฎเกณฑ์ ค่านิยม ระบบคุณค่า ความเชื่อ ที่ครอบคลุมเหนือชีวิตของมนุษย์ โดยที่เราไม่อาจปฏิเสธถึงอำนาจของภาษา ที่ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของมนุษย์ และการปฏิบัติของมนุษย์ในสังคม

ในบทความ ได้ใช้วิธีวิทยาของ มิเชล ฟูโก (Michael Foucault) ในสองประเด็นหลักที่นำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และกรอบของการศึกษา ส่วนแรกคือ สิ่งที่เรียกว่า ปฏิบัติการของวาทกรรม (Discursive Practices) ที่เป็นมากกว่าเรื่องของภาษา หรือคำพูด แต่เป็นเรื่องของอำนาจที่แสดงออกมาในการปฏิบัติจริงของวาทกรรมในสังคม และส่วนที่สองที่เป็นเรื่องของอำนาจและความรู้ (Power/Knowledge) ที่แสดงให้เห็นการปะทะกันของความหมายและความรู้ เพราะในพื้นที่ทางสังคม มีวาทกรรมอยู่มากมายเต็มไปหมด และครอบครองพื้นที่ทางสังคมจนมาถึงพื้นที่ส่วนตัว แต่ในขณะเดียวกันปริณิชนวลหรือพื้นที่ของวาทกรรมและความรู้นั้น ยังมีวาทกรรมอื่นๆ หรือความรู้ย่อยอื่นๆ ที่ถูกละเลย และไม่ได้รับความสนใจ ที่เราควรจะให้ความสนใจ เหมือนที่ฟูโก พยายามศึกษาวิธีการแบบ”วงศ์วิทยา” (Genealogy) เพื่อที่จะศึกษาและความเข้าใจกับความแตกต่างหลากหลาย ในร่องรอยของความรู้และการต่อสู้ต่างๆ ดังที่ความรู้ย่อยๆ ถูกปฏิเสธจากอำนาจและความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (Michel Foucault, 1980 : 82-83) โดยการศึกษาถึงชุดของกฎเกณฑ์ที่สร้างความหมายหรือเป็นตัวกำหนดให้กับสิ่งต่างๆ ในรูปวาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้นๆ ดังนั้นสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคม จึงเป็นเพียงผลผลิตของวาทกรรมชุดหนึ่งเท่านั้น

สิ่งที่ผู้เขียนบทความมองก็คือ ความหมายของสิ่งต่างๆ ที่ถูกกล่าวถึงในปฏิบัติการของวาทกรรม ทำงานอย่างไร และความหมายที่สื่อผ่านภาษาหรือการกล่าวถึงสิ่งนั้น มาสัมพันธ์กับตัวเราอย่างไร ทั้งในแง่ของวัตถุที่ภาษาเข้ามาครอบครอง และการรับรู้ความจริงเกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้นรวมทั้งโลกที่เราอยู่ ซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์ที่เข้ามาจัดการความคิดของเรา ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของการสถาปนาความรู้ การสร้างความหมายและต่อสู้ช่วงชิงความหมาย เพื่อสร้างอำนาจต่อเรื่องดังกล่าว

อาจกล่าวได้ว่า อำนาจและความรู้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และอำนาจไม่ใช่สมบัติของชนชั้นครอบงำ แต่เป็นยุทธศาสตร์ของชนชั้นในการกระทำหรือปฏิบัติการ นั่นคืออำนาจเป็นยุทธศาสตร์ของการกระทำที่ถูกจัดวาง ไปพร้อมกับเรื่องของความรู้ ที่ไม่มีใครสามารถครอบครองไว้ได้ แต่เพียงผู้เดียว แต่มีการไหลเวียนอยู่ภายในสังคม ที่คนกลุ่มต่างๆ สามารถหยิบฉวย ต่อเติม สร้างความหมายใหม่ได้อย่างไม่หยุดนิ่ง และเมื่อความรู้ขยายตัว อำนาจก็ขยายตัวตามไปด้วย (Rudivisker, 1995) ดังนั้น ปรากฏการณ์ที่จะช่วยทำให้เราทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องพลังอำนาจของภาษา หรือสิ่งที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุด ก็คือ การประชุมของบรรดา นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ ต่างๆ ที่

ต้องการหาข้อสรุปเกี่ยวกับกรณีปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น ในบทความนี้เสนอว่า กรณีโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ซึ่งให้เห็นการปะทะกันของวาทกรรมชุดต่างๆ ที่มีความสำคัญกับระดับพื้นที่ ที่จะให้เห็นการตั้งรับ หรือต่อรองของคนในท้องถิ่น การปฏิเสฐวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก และสถาปนาวาทกรรมท้องถิ่น ผ่านเรื่องราวของตำนาน นิทานพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญของคนในท้องถิ่นใช้ต่อสู้ กับรัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติ ซึ่งความน่าสนใจอยู่ที่การเคลื่อนที่ทางความหมาย ของเกลือและโพแทช ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ และกลุ่มคนที่หยิบไปใช้หรืออธิบาย ในสถานการณ์หรือบริบทต่างๆ ซึ่งทำให้ความหมายของเกลือ ได้หลุดลอยไปจากเรื่องของการบริโภคแต่กลายเป็นประเด็นในทางการเมืองและการวางนโยบาย ภายใต้ความขัดแย้งระหว่างกระบวนการทุนนิยมโลกาภิวัตน์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นนิยม หรือ รัฐและบริษัทข้ามชาติกับชุมชนท้องถิ่น แต่ประเด็นดังกล่าวข้างต้นก็ได้ดึงเอาวิถีชีวิตของผู้คนเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และยังคงตอกย้ำว่า คนส่วนน้อยต้องเสียสละเพื่อคนส่วนรวม เพื่อผลประโยชน์ของชาติอยู่อย่างๆ ไม่เสื่อมคลาย มาตลอดระยะเวลากว่า 5 ทศวรรษของการพัฒนาประเทศ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นภูมิภาคที่มีชั้นเกลือหินอยู่ใต้พื้นดินปริมาณมหาศาล จากข้อมูลของ กองเศรษฐกิจธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี ปีพ.ศ. 2548 ระบุว่าใต้พื้นดินของแอ่งโคราช และสกลนคร มีปริมาณแร่โพแทช ประมาณ 407.000 ล้านตัน และเป็นเกลือหินประมาณ 18 ล้านตัน ในพื้นที่ 50.000 ตารางกิโลเมตร โดยมีแหล่งเกลือที่สำคัญทั้งสิ้น 7 แหล่ง คือ แหล่งอุบล แหล่งอุดรหนองคาย สกลนคร แหล่งทุ่งกุลาร้องไห้ แหล่งบำเหน็จณรงค์ ชัยภูมิ และแหล่งตลาดแค โคราช (ประเสริฐ วิทยารัฐ, 2538) หลักฐานสำคัญที่บ่งชี้ก็คือ ปัญหาเรื่องดินเค็มและสาเกลือที่พบบริเวณผิวดินปริมาณมากในฤดูแล้ง ครอบคลุมพื้นที่กว่า 77.000 ตารางกิโลเมตร สาเหตุเพราะลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นที่ราบสูง และนักธรณีวิทยาเชื่อว่าบริเวณนี้เคยเป็นทะเลมาก่อน ต่อมาเกิดการยกตัวของของเทือกเขาภูพาน ที่อยู่ตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้พื้นที่ภาคอีสานกลายเป็นแอ่งกะทะ และแบ่งภาคอีสานออกเป็นสองส่วนคือ แอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร และมีชั้นหินเกลือรองรับอยู่ใต้พื้นดินปริมาณมหาศาล

ประวัติศาสตร์ของธุรกิจเกลือในอีสานเริ่มขึ้นในช่วงปีพ.ศ 2498 หลังจากการสำรวจพบว่า น้ำบาดาลใต้ดินของภาคอีสานมีความเค็มเนื่องจากมีน้ำเค็มและชั้นเกลือหินรองรับอยู่ทั่วทั้งภาค (กลุ่มสามประสานฯ, 2547) ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นโครงการสำรวจโพแทชและเกลือหินในประเทศไทยของกรมทรัพยากรธรณี (กรมทรัพยากรธรณี, 2548) ทำให้มีการเข้ามาของกลุ่มทุนอุตสาหกรรมเกลือนอกท้องถิ่นเข้ามาในพื้นที่ภาคอีสานเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในแถบจังหวัดมหาสารคาม โดยเอารูปแบบการทำนาเกลือทะเลแบบตากตามชายฝั่งทะเลมาใช้ในพื้นที่ราบสูง ซึ่งทำให้ลำน้ำเสียวและพืชผลทางการเกษตรเสียหาย จากการปนเปื้อนของน้ำเค็ม อันนำไปสู่กรณีปัญหาของลำน้ำเสียวในช่วงปี พ.ศ. 2514-2522 มีการเคลื่อนไหวต่อสู้ระหว่างชาวนาในพื้นที่กับนายทุนนอกท้องถิ่นซึ่งเป็นนักการเมือง เพื่อให้รัฐบาล

ยกเลิกการอนุญาตทำการผลิตเกลือบริเวณลำนํ้าเสี้ยว และนำไปสู่การปะทะกันของชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐ จนในที่สุดก็มีคำสั่งให้ปิดโรงงานในเวลาต่อมา แต่ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินตรงนี้ก็ไม่ได้ยุติเนื่องจากการเข้ามาใช้ประโยชน์ต่อทรัพยากรดังกล่าวของกลุ่มทุนข้ามชาติ มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นโดยเฉพาะการใช้เครื่องมือในทางกฎหมาย เช่นมีการเปลี่ยนแปลงการแก้ไขกฎหมายแร่ของประเทศไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการถือครองที่ดินของชาวต่างชาติเกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจในประเทศไทย โดยการแก้ไขพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510 เพื่อเปิดโอกาสให้บริษัทข้ามชาติระดับโลกเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรแร่ธาตุใต้พื้นดินของประเทศไทยและขุดเจาะแร่ใต้พื้นดินในพื้นที่กว้างขวางมากขึ้นโดยไม่ต้องขออนุญาตเจ้าของที่ดินข้างบน ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการแก้ไขกฎหมายสำหรับขุดเจาะเกลือหินและแร่โพแทชในภาคอีสานที่กำลังเป็นปัญหาสำคัญและมีความขัดแย้งรุนแรงในปัจจุบัน

ประเด็นเรื่องของเกลือและโพแทช กลายเป็นเรื่องของการความรุนแรงในการช่วงชิงความหมาย การสร้างความรู้ ความจริง เกี่ยวกับเกลือ เพื่อสร้างอำนาจในการควบคุม จัดการทรัพยากรเกลือใต้พื้นดินอีสาน โดยผ่านเรื่องของภาษาหรือการกล่าวถึงในแง่ของประเด็นปัญหาของประเทศ เมื่อเกลือและโพแทช ถูกนิยามเข้าไปในชุดของทรัพยากรแร่ธาตุ ในรูปของตัวบทกฎหมาย เพื่อการจัดการและการควบคุมการใช้ประโยชน์ของรัฐอย่างเป็นทางการ โดยการสร้างนิยามและองค์ความรู้ให้กับสิ่งที่เรียกว่า ‘ทรัพยากรธรรมชาติ’ และ ‘แร่ธาตุ’ ที่สะท้อนในนัยทางความหมาย ของการจำแนกแยกประเภท ความเป็นเจ้าของและการควบคุมทรัพยากรเกลือและโพแทชใต้พื้นดินอีสาน โดยเฉพาะเรื่องของ “โพแทช” ซึ่งเป็นประเด็นใหม่ของการจัดการทรัพยากรแร่ธาตุที่เข้ามาแทนที่เรื่องของการผลิตเกลือแบบพื้นบ้านในภาคอีสาน โดยความหมายของแร่โพแทชและเกลือนั้น ถ้าดูจากองค์ประกอบทางเคมีเปรียบเทียบกับเกลือแล้ว ก็จะมีองค์ประกอบที่แตกต่างกัน เนื่องจากเกลือก็คือโซเดียมคลอไรด์ (NaCl) ในส่วนของโพแทชก็คือโปแตสเซียมคลอไรด์ (KCL) ซึ่งนำมาใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมที่แตกต่างกัน

ในแง่ของการต่อสู้เคลื่อนไหวเรื่องของเกลือและโพแทชถูกให้ความหมายที่แตกต่างภายใต้เงื่อนไขของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเมื่อเกลือกลายเป็นประเด็นปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากอุตสาหกรรมเกลือที่ไม่ได้มาตรฐาน แต่โพแทชคือแร่ตัวใหม่ ที่กลุ่มทุนข้ามชาติกำลังจะเข้ามาดำเนินการทำเหมืองโดยใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย และมีมาตรฐานการป้องกันผลกระทบระดับโลกและในอีกทิศทางหนึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ก็นำเรื่องของเกลือพื้นบ้านและเกลืออุตสาหกรรมท้องถิ่นมาต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติหรือโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ได้ทำให้นัยของเกลือและโพแทชถูกใช้ในการอธิบายหรือบอกเล่าเพื่อสร้างความรู้และอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินของอีสาน

แนวโน้มของปัญหาเรื่องการแข่งขันทรัพยากรธรรมชาติเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากความซับซ้อนของปัญหาและการเข้ามาของทุนขนาดใหญ่ที่เป็นบริษัทข้ามชาติ ซึ่งโดยทั่วไปการผลิตเกลือ

สินเธาว์ จะมีรูปแบบการผลิตแบบเกลือพื้นบ้าน ที่ขูดเอาหน้าดินขึ้นมาต้ม ซึ่งไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เพราะบ่อเกลือส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน และรูปแบบการผลิตในเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรม ที่ใช้วิธีการสูบน้ำหรือดูดน้ำเกลือขึ้นมาต้มและตากบนลานดิน ลานซีเมนต์ หรือการทำเหมืองละลายแร่ที่ใช้วิธีอัดน้ำลงไปละลายชั้นเกลือหินเพื่อนำมาอบแห้ง โดยนายทุนนอกท้องถิ่นที่เข้ามากว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งการผลิตแบบนี้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ พื้นที่ทางการเกษตร แหล่งน้ำ และแผ่นดินทรุดอย่างกว้างขวาง เช่นบริเวณอำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนครและอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

ในปัจจุบัน รูปแบบการผลิตเกลือมีการพัฒนาอย่างก้าวหน้า โดยใช้เทคโนโลยีที่มีความทันสมัยมากขึ้น รวมทั้งการพัฒนากระบวนการผลิตและขนาดของการผลิตก็เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการขุดเจาะเพื่อสำรวจหาแหล่งแร่ในบริเวณภาคอีสานเพื่อประโยชน์ในทางพาณิชย์และเชื้อเพลิงถ่านหินต่างประเทศเข้ามาทำการผลิตและการลงทุนในแหล่งแร่ของประเทศ เช่น โครงการขุดเจาะสำรวจหาเกลือหินและโพแทช ของกรมทรัพยากรธรณีในช่วงปี พ.ศ. 2516-2519 พบว่าในพื้นที่ภาคอีสาน มีแหล่งแร่โพแทชชนิดซิลิไต์ที่ดีที่สุดในโลก และบริษัทเอเชียแปซิฟิกโปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด จากแคนาดา ได้สนใจเข้ามาลงทุนและพัฒนากิจการเหมืองแร่ในประเทศไทย และได้รับประทานบัตรให้ทำการสำรวจและขุดเจาะหาแหล่งแร่โพแทชที่จังหวัดอุดรธานีในปี พ.ศ.2523 เพื่อให้สามารถเข้ามาทำการสำรวจและขุดเจาะเหมืองแร่โพแทชเพื่อการอุตสาหกรรมและเชิงพาณิชย์ได้ และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผลประโยชน์ต่างๆที่คนกลุ่มต่างๆจะได้รับ ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลในนามของชาติ องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบลและประชาชนในพื้นที่ ตามที่บริษัทข้ามชาติกล่าวอ้าง

จากเหตุผลข้างต้นได้นำไปสู่กระบวนการแก้ไข “พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510” ที่มีความล้าสมัยและไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงในด้านเทคโนโลยีของการทำเหมืองในต่างประเทศ รวมทั้งการแก้ไขในประเด็นของ *ค่านิยมของแร่* และเรื่องของ “แดนกรรมสิทธิ์” เพื่อให้สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสานขึ้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางเศรษฐกิจของประเทศ อันนำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ในเรื่องการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะประเด็นกฎหมายแร่ ที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขใหม่เกี่ยวกับการทำเหมืองแร่โพแทชและเกลือหิน ซึ่งได้ผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการร่วมของรัฐสภา และประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อปี พ.ศ. 2545 ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510 จึงเป็นการแก้ไขเพื่อเพิ่มนิยามและคำศัพท์ในกฎหมาย ในเรื่องความหมายของแร่ การผลิตแร่ และการจัดการทรัพยากรแร่ธาตุให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีในนามของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีที่คัดค้านพระราชบัญญัติแร่พ.ศ. 2510 และต่อต้านโครงการเหมืองแร่โพแทช ในขณะเดียวกันก็มีกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านบางหมู่บ้านที่รวมกลุ่มกันผลักดันโครงการในพื้นที่หรือให้การสนับสนุนกลุ่มทุนข้ามชาติใน

การทำให้เกิดเมืองแร่ขึ้นในพื้นที่ ดังนั้น แร่โพแทชจึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านในพื้นที่ภูเขียวและสนับสนุนเกี่ยวกับโครงการดังกล่าวพร้อมกับความเข้าใจความหมายของสิ่งที่เรียกว่าโพแทชในแง่มุมที่หลากหลายตามที่สถาบันต่างๆได้เข้ามา สร้างความรู้ความจริงให้กับชาวบ้านในพื้นที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินชนิดนี้ ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การสร้างความหมายและการต่อสู้ช่วงชิงความหมายของเกลือและโพแทชในพื้นที่ เพื่อสร้างความรู้ ความจริงและอำนาจในการจัดการทรัพยากรใต้พื้นดินอีสาน เกี่ยวกับเกลือและโพแทช ที่ทำให้เรามองเห็นสิ่งเหล่านี้พร้อมกับชุดความรู้และคำอธิบายที่ว่า ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน ดำเนินท้องถิ่น ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลประโยชน์ของชาติ ความเจริญ เทคโนโลยีที่ทันสมัย หรือความเป็นวิทยาศาสตร์ที่ถูกพูดถึงและผนวกกับบรรดาภาวะของ บริษัท นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชนและชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับการสร้างความจริงให้กับคนอุดรธานีและคนในพื้นที่เกี่ยวกับเกลือและโพแทชในเชิงของทรัพยากร ที่จะต้องนำไปใช้ในการจัดการ การใช้ประโยชน์ และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

เกลือและโพแทช จึงมีนัยอย่างแตกต่างหลากหลายในการให้คุณค่า ภายใต้เหตุผลที่อยู่เบื้องหลัง ในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการเมืองแร่โพแทชว่าจะเอาหรือไม่เอาโครงการ โดยสะท้อนผ่านการช่วงชิงความหมายและการผลิตองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องแร่ธาตุหรือทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านบทสนทนา ผ่านภาษาในการบอกเล่า การอธิบาย โดยใช้เวทีสัมมนาทางวิชาการเป็นสื่อกลางเพื่อสร้างองค์ความรู้ สร้างการยอมรับและสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรแร่ธาตุใต้พื้นดินของอีสานและประเทศไทย เมื่อเกลือไม่ใช่เรื่องของเครื่องปรุงในครัวเรือนหรือบนโต๊ะกับข้าว แต่ได้กลายเป็นวัตถุที่สำคัญกับระบบทุนนิยมและการพัฒนาอุตสาหกรรม ทำให้เรื่องของเกลือและโพแทช กลายเป็นเรื่องราวที่คนรับรู้และจัดการกับความคิด ความรู้ของคนในทิศทางที่แตกต่างหลากหลาย

ดังนั้นการพยายามสร้างเอกภาพของมันในการแก้ไขปัญหาได้กลายเป็นสิ่งที่สร้างความขัดแย้งในกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินระหว่างคนในท้องถิ่น รัฐบาลและบริษัทข้ามชาติซึ่งทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกันอย่างรุนแรงมากขึ้น ภายใต้การสร้างความรู้ ความจริงให้กับคนกลุ่มต่างๆ เพื่อสร้างอำนาจในการผูกขาด จัดการและใช้ประโยชน์จากแร่ธาตุและทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสาน อันเนื่องมาจาก การเผชิญหน้ากันระหว่างทุนนิยมอุตสาหกรรมที่ยึดมั่นในแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ธรณีวิทยาและเศรษฐศาสตร์ กับความเชื่อท้องถิ่น ความรู้พื้นบ้าน ซึ่งเป็นเรื่องของตำนานพื้นบ้านและวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ โดยที่วาทกรรมกระแสหลักของรัฐและบริษัทเหล่านั้น ไม่เปิดพื้นที่ให้วาทกรรมชาวบ้านสามารถแทรกซึมหรือสถาปนาตัวเองขึ้นมาได้อย่างทัดเทียมโดยง่าย แต่วาทกรรมของรัฐและบริษัทข้ามชาติก็ไม่เคยเป็นสิ่งที่ผูกขาด เพราะมันก็มีการปะทะ ประสานกับวาทกรรมท้องถิ่นอยู่ตลอดเวลา

ดังจะเห็นได้จากคำเรียกชื่อเกลือที่มีความแตกต่างกันมากกว่า 20 คำ เช่น ‘เกลือสินเธาว์’ ‘เกลือสมุทร’ ‘เกลือซีทา’ ‘เกลือดินเอียด’ ‘เกลือไอโอดีน’ ‘เกลือดาน’ ‘เกลือโปแตซ’ ‘เกลือซิลไวท์’ ‘เกลือต่าง’ ‘เกลือบก’ ‘เกลือหิน’ ‘เกลือแกง’ ‘เกลือป่น’ ‘เกลืออุตสาหกรรม’ ‘เกลือบริโภค’ ‘เกลือดิบ’ ‘เกลือสุก’ ‘เกลือต้ม’ ‘เกลือตาก’ ‘เกลือพื้นบ้าน’ ‘เกลือบ้านนั้นบ้านนี้’ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นการจำแนกแยกแยะประเภทของการใช้ประโยชน์และการให้ความหมายที่ค่อนข้างหลากหลายและสะท้อนโลกทัศน์ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ พื้นดินของท้องถิ่นที่ปะทะกับระบบทุนนิยม ภายใต้ความคิดเชิงพาณิชย์นิยมและอุตสาหกรรมนิยม รวมทั้งมีการเชื่อมโยงเรื่องเกลือกับเรื่องต่างๆ เช่น อุตสาหกรรมชุมชน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และการพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาเกี่ยวกับภาษา ความรู้และอำนาจ ที่จัดการกับพื้นที่และคนในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีในปัจจุบัน

โครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานี ของบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์เปอร์เรชั่น จำกัด ได้ทำการสำรวจแร่โพแทช ในแหล่งสมบูรณ์ (แหล่งอุดรใต้) ครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบล คือ ตำบลโนนสูง ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง และตำบลห้วยสามพาด ตำบลนาม่วง กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี และได้ทำการขออาชญาบัตรเพื่อทำการศึกษาและสำรวจและประทานบัตรเพื่อสร้างโรงงานขุดเจาะเหมืองแร่โพแทชเป็นระยะเวลา 22 ปี ในพื้นที่ 25 ตารางกิโลเมตร

สภาพทางกายภาพและชีวภาพของพื้นที่ส่วนใหญ่ เป็นชุมชนที่ประชาชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น สลับกับพื้นที่เกษตรกรรมจำนวนมาก มีสถานที่ราชการสำคัญตั้งอยู่ เช่น ขนส่งจังหวัด สถานีตำรวจภูธร ค่ายทหาร ศูนย์มะเร็ง วิทยาลัยพยาบาลราชชนนี วิทยาลัยเทคนิค โรงเรียน วัดต่างๆ รวมถึงแหล่งน้ำจืดที่สำคัญ คือหนองนาตาล ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง และหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำปาว ลำน้ำสาขาสำคัญของแม่น้ำชี นอกจากนี้ยังมีลำห้วย ธรรมชาติหลายสายที่ไหลลงสู่หนองหานกุมภวาปี เช่น ห้วยสามพาด ห้วยหิน ห้วยแก้วตา ห้วยโพนไพร ห้วยน้ำเค็ม และมีหนองน้ำสาธารณะของแต่ละหมู่บ้านสำหรับอุปโภคบริโภคและเลี้ยงสัตว์ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ของพื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมปลูกข้าวเป็นหลัก อีกทั้งในอดีตชุมชนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ทางการพัฒนาและเศรษฐกิจ เช่นเป็นศูนย์กลางของการค้าขาย มีตลาดขนาดใหญ่ และเป็นศูนย์กลางของการคมนาคม เช่น สถานีรถไฟ มีโรงสีและโรงเลื่อยขนาดใหญ่ หรือมีค่ายของทหารอเมริกันตั้งอยู่ในช่วงสงครามเวียดนามและช่วงการแผ่ขยายอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ภาคอีสาน เป็นต้น

นอกจากนี้ ในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ยังมีทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นๆ เช่น บ่อเกลือที่กระจายอยู่ในหลายหมู่บ้าน ที่ยังคงทำการผลิตเกลือแบบพื้นบ้านมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้ง พื้นที่โคกหรือป่าสำหรับใช้ประโยชน์ แม้ว่าในปัจจุบันทรัพยากรดังกล่าวจะลดลงเนื่องจากการขยายพื้นที่ของการเพาะปลูก และสร้างที่อยู่อาศัย มีการจัดการพื้นที่บริเวณนี้ พร้อมกับนำทรัพยากร

ธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ น้ำและแร่ธาตุมาใช้ประโยชน์ ซึ่งสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การอพยพตั้งถิ่นฐาน และการปะทะกับการเปลี่ยนแปลงภายใต้การพัฒนาต่างๆในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงจากยุคเกษตรกรรม ธรรมชาติไปสู่การพัฒนาเกษตรกรรมแบบทุนนิยมเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของธุรกิจเกลือและอุตสาหกรรมเกลือบนแผ่นดินหรือผืนนาของคนอีสานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 ที่บริเวณลำน้ำเสียว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม และในช่วงปี พ.ศ.2524 เป็นต้นมาในแถบพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีลักษณะการผลิตเกลือในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีปัจจุบัน มีอยู่สองรูปแบบคือ

1) การผลิตเกลือพื้นบ้าน ที่เป็นการผลิตเกลือตั้งแต่โบราณและกระทำอยู่แทบจะทุกพื้นที่ เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนและการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน แหล่งสำคัญเช่นหมู่บ้านบริเวณรอบหนองหานน้อย หรือหนองหานกุมภวาปี เกลือชนิดนี้เป็นโซเดียมคลอไรด์ ที่ระเหยซึมขึ้นมาเป็นคราบเกลือบนผิวดิน ในช่วงฤดูแล้ง

2) การผลิตเชิงอุตสาหกรรม ในพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมเกลือที่สำคัญในทางเศรษฐกิจของจังหวัด และเริ่มผลิตเมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมา โดยใช้เกลือหินใต้พื้นดินและน้ำเกลือใต้ดินเป็นวัตถุดิบในการผลิต โดยใช้วิธีการดูดน้ำเกลือขึ้นมาต้มและตากบนลานดินและซีเมนต์

จนกระทั่งสถานการณ์ปัจจุบัน ที่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสานนั้น เริ่มที่จะมีความซับซ้อนของปัญหาที่รุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ ภายใต้โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ซึ่งเป็นการทำเหมืองแบบบ่อโม่งเค้ใต้ดิน โดยการเข้ามาลงทุนในเชิงพาณิชย์และพัฒนาอุตสาหกรรมโพแทชและเกลือหินของกลุ่มทุนข้ามชาติจากแคนาดา ที่ได้สร้างความหมายใหม่ของสิ่งที่เรียกว่าแร่โพแทช และเข้ามาจัดการกับวิถีชีวิตของคนอุดรธานี

เกลือมีความสัมพันธ์กับคนในชุมชน โดยการสร้างความหมายต่อคนและพื้นที่ ผ่านพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับเกลือ ในรูปแบบของการใช้ประโยชน์และเป็นส่วนประกอบหนึ่งของพิธีกรรมซึ่งเป็นศูนย์รวมความเชื่อถือศรัทธาของชุมชน โดยเฉพาะประเพณีอีสานในรอบปีที่เรียกว่า “ฮีดลีสองคองลีสืบ”

เกลือได้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งในการประกอบพิธีกรรมในรอบปี โดยเฉพาะประเพณี วัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้องกับการบูชาบรรพชนที่ล่วงลับลับ ในช่วงเดือนเก้า เดือนสิบ คือบุญข้าวสากและบุญข้าวประดับดิน ซึ่งจะต้องมีการเตรียมห่อข้าวในพิธีกรรม โดยในเดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน จะมีห่อข้าวใหญ่ 1 ห่อ ใส่พริก เกลือ ผลไม้ ข้าวและอาหาร ใส่ในใบตอง และให้พระสวดก่อนที่จะกรวดน้ำและนำไปวางไว้ตามต้นไม้ บริเวณวัด โดยเปิดห่อข้าวออกแล้วฝังดินกลับไว้โดยเรียกให้แม่ธรณีมารับเอาไป พร้อมทั้งญาติพี่น้อง ผู้ล่วงลับมารับเอาห่อข้าวนี้ไป หรือการทำอุงพริก ถุงเกลือ ไว้เป็นกัณฑ์เทศน์ถวายพระในงานบุญผะเหวดประจำปีของชุมชนเกลือจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ในแง่ของวัฒนธรรม การทำอาหาร การถนอมอาหาร และแสดงให้เห็นถึง

การแบ่งปันช่วยเหลือกัน ที่ทำให้เกิดลักษณะแบบเครือญาติ ที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นครอบครัว และยังชี้ให้เห็นว่า เกลือเป็นวัตถุที่มีความสำคัญจำเป็นซึ่งจะขาดๆไม่ได้ ซึ่งปรากฏผ่านภาษาที่พูดกันในชุมชนหรือ ฃญา คำกลอน ที่ใช้บอกเล่าความสำคัญเกี่ยวกับเกลือที่มีต่อชุมชน เช่น คำกล่าวที่บอกว่า “พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้ หัวกินไข(ตะไคร้) อยู่เฮือนเพิ่น กะคือคนซี้คร้าน” “พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้แบบพี่น้องอยู่หน้ากันแบบพี่น้อง คนทุกซ์คนยากคือจ้งผู้บ่าวผู้สาว หมายความว่า เขาจะเอาเขาบมี มิแต่ไปขอ ต้องขอพริกขอเกลือ” “อืดเกลือกะยากสำอืดเกลือ อืดข้าวกะยากสำอืดข้าว คั้นเฮาสีใช้ สีเอือบปลาเฮ็ดปลารำ มั่นกะยาก คั้นบมีปลากะเนา” “เกลือกะคือบ้านบมีเกลือกะบมีบ้าน มีครอบครัว ทำลายบ่อเกลือหรือบ้านบมีบ่อเกลือกะคือจ้งบมีบ้าน” ที่สะท้อนความสำคัญของเกลือกับวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ร่วมกัน โดยไม่สามารถขาดเกลือได้ และต้องหามาให้พร้อมสำหรับครัวเรือนเพื่อใช้ถนอมอาหารและปรุงอาหาร ถ้าไม่มีเกลือก็แสดงถึงลักษณะของครอบครัวที่ไม่ช่วยเหลือตนเอง ต้องพึ่งพาคนอื่น ทั่วๆที่สิ่งของบางอย่างมีอยู่ตามธรรมชาติในชุมชน แต่ไม่รู้จักนำมาใช้ประโยชน์กับครัวเรือนตนเอง เป็นต้น

เมื่อถึงช่วงเวลาของการต้มเกลือ ผู้นำชุมชนหรือผู้นำทางพิธีกรรม ทางจิตวิญญาณของชุมชน ก็จะได้ให้สัญญาณบอกถึงการเริ่มต้นฤดูกาลของการผลิตเกลือพื้นบ้านในชุมชน โดยการตีกระเคาะไม้ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขอลอ” ที่ทำจากไม้และเหล็ก เพื่อให้ทุกคนเตรียมตัวที่จะขุดเอาดินเอียดหรือ “ซี้ดินเอียด” “สำเกลือ” มากน้อยตามแต่ปริมาณที่ตัวเองต้องการ รวมถึงการเตรียมแรงงานและเตรียมอุปกรณ์ในการต้ม เต่า กระทะ โองน้ำ สานกระทะ กระบุง หรือฟืนสำหรับต้ม เมื่อเสร็จสิ้นการเลี้ยงบ้านหรือเลี้ยงปู่ตาของหมู่บ้านแล้ว แต่ละชุมชนก็จะขนอุปกรณ์ลงไปบ่อเกลือของหมู่บ้านเพื่อเริ่มต้นทำการผลิตเกลือของแต่ละครอบครัว ดังที่ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่าเดือน 11 เดือน 12 ก็เริ่มขาวไปทั่ว เริ่มมีเกลือเดือนสาม เอาข้าวขึ้นเรือนเอาเฟื้องขึ้นฮ้านถ้าฝนตกใส่จะขุดเอาเกลือบริเวณผิวดินไม่ได้ ก่อนจะลงทำการต้มต้องเลี้ยงบ้านเลี้ยงปู่ ก็ไปเลี้ยงแม่ตู้เพีย แล้วประกาศใส่เครื่องผู้ใหญ่บ้าน ให้ชาวบ้านไปขุดวันพุธ เลี้ยงผีเลี้ยงสางก็เลี้ยงวันพุธบ่อเกลือของชุมชนรอบหนองห่าน เป็นบ่อเกลือสาธารณะ ไม่ใช่บ่อของเอกชน คนใดคนหนึ่ง ซึ่งจะมีลักษณะของการใช้ทรัพยากรร่วมกัน และการหมุนเวียนกันระหว่างคนในชุมชนที่ชาวบ้านเรียกว่า “บ่อรวม” หรือ “บ่อของหมู่บ้าน” พอถึงช่วงฤดูกาลต้มเกลือในช่วงเดือนสองและเดือนสามหลังพิธีการเลี้ยงบ้านที่เรียกว่า “เลี้ยงตาปู่บ้าน” หรือ “เลี้ยงปู่ตา” ที่ดอนปู่ตาของหมู่บ้านก่อนหรือหลังจากการเอาข้าวขึ้นเล้าหลังการเก็บเกี่ยวชาวบ้านก็จะเริ่มลงมือต้มเกลือ ในช่วงก่อนต้มเกลือก็จะมีการสักการะบวงสรวง บอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางหรือวิญญาณที่ดูแลบ่อเกลือ ซึ่งในพื้นที่บ้านอู่จางและบ้านขางจั้นนั้น จะนับถือ “แม่นางเพียแก้ว” หรือ “แม่นางเครือแก้ว” บางที่เรียกว่า “แม่ตู้เพีย” ที่ถือว่ามีผีฝ่ายหญิง ที่ดูแลและปกป้องรักษาบ่อเกลือ หรือเป็นวิญญาณบรรพบุรุษโดยจะมีศาลของเจ้าแม่หรือแม่นางเพียแก้วอยู่ที่บ่อเกลือ ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่เชื่อว่าเป็นเสมือนกับพระแม่ธรณีผู้ปกปักรักษาพื้นดิน ที่ได้ให้ผลผลิตจาก

ธรรมชาติกับชาวบ้านในการผลิตเกลือจากสาเกลือบนผิวดินเพื่อใช้บริโภค และเมื่อมีการผลิตเกลือเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะต้องมีพิธีกรรมปลุกเกลือหรือหวานเกลือ เพื่อถวายคืนต่อแม่นางเพีย โดยเชื่อว่า จะมีเกลืออุดมสมบูรณ์ต่อไปไม่มีวันหมด เพื่อให้ชาวบ้านได้นำไปใช้ประโยชน์ในการบริโภค การทำปลาร้า การซื้อขายแลกเปลี่ยนกับสินค้าชนิดอื่นๆ และเป็นของฝากของขวัญกับญาติพี่น้อง เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางความหมายของเกลือและปฏิบัติการเกี่ยวกับเรื่องเกลือมีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เกลือกลายเป็นสิ่งที่มากกว่าการบริโภคหรือประโยชน์ในการใช้สอย การเป็นของฝากของขวัญ และการถนอมอาหาร เพราะมันได้กลายเป็นประเด็นปัญหาที่นำมาสู่ข้อถกเถียงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสาน รวมถึงความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่ ของผลิตเกลือในพื้นที่ต่างๆของประเทศไทย ที่เข้ามาสัมพันธ์กันภายใต้กลไกของระบบตลาด ซึ่งราคาของเกลือจะขึ้นอยู่กับระดับความเค็มและความบริสุทธิ์ ทำให้มีการเคลื่อนย้ายฐานการผลิตจากชายฝั่งทะเลมาสู่ดินแดนที่ราบสูงหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีชั้นเกลือหินใต้ดินครอบคลุมพื้นที่แอ่งสกลนครและแอ่งโคราช เกลือภาคอีสานจึงกลายเป็นวัตถุดิบสำคัญของกระบวนการผลิตภาคอุตสาหกรรมและการพัฒนาประเทศ

การแยกความสำคัญของเกลือสินเธาว์ และเกลือสมุทร ภายใต้ประเด็นเรื่องของสุขภาพและแร่ธาตุไอโอดีนเพื่อป้องกันโรคคอพอก ซึ่งทำให้มีการออกประกาศกระทรวงสาธารณสุขฉบับที่ 153 (2537) ในเรื่องของเกลือบริโภค ซึ่งกำหนดให้เกลือบริโภคเป็นเกลือไอโอดีนที่มีส่วนผสมและใช้ปรุงแต่งอาหาร ที่จะต้องมีปริมาณเกลือไม่น้อยกว่า 30 มิลลิกรัมต่อหนึ่งกิโลกรัม รวมทั้งเกลือชนิดนี้จะต้องบรรจุในภาชนะที่พร้อมจำหน่ายต่อผู้บริโภค ทำให้การผลิตเกลือสมุทรยังมีความสำคัญต่อเรื่องสุขภาพ รวมทั้งอุตสาหกรรมเกลือบริโภคในพื้นที่ภาคอีสาน ที่นำเกลือสินเธาว์มาเติมสารไอโอดีน ภายใต้ชื่อสินค้าว่าเกลือปรุงทิพย์ อย่างบริษัท พิมายซอลต์ จำกัด เป็นผู้ขาดตลาดเกลือบริโภคที่สำคัญของประเทศ สำหรับเกลือสินเธาว์ในแหล่งการผลิตอื่นๆของภาคอีสาน กลายเป็นวัตถุดิบเพื่อใช้ประโยชน์ในเรื่องของอุตสาหกรรมต่างๆ ทั้งอุตสาหกรรมเคมีพื้นฐานและอุตสาหกรรมอาหาร ทำให้มีการผลิตเกลือสินเธาว์อย่างมหาศาลในพื้นที่ภาคอีสานปัจจุบัน อีกทั้งการเข้ามาของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ของบริษัทข้ามชาติ ภายใต้ชื่อโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ที่จะทำให้มีเกลือปริมาณมหาศาลออกสู่ตลาดในอนาคต

คำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า “หลวงสั่งให้มาเจาะแร่” ในการอ้างคำสั่งของทางราชการ ของผู้เข้ามาขุดเจาะในช่วงแรกประมาณปี พ.ศ. 2516-2519 ทำให้ชาวบ้านรู้สึกหวาดกลัวไม่กล้าซักถามหรือต่อต้านการสำรวจดังกล่าว ในช่วงต่อมาปี พ.ศ. 2536 -2537 ก็มีบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด เข้ามาเจาะแร่ซ้ำอีกครั้ง ได้สร้างความตื่นตันทึ่งให้กับชาวบ้านที่เชื่อว่า มีการพบแร่ที่มีค่าใต้พื้นดินของตนเอง ทั้งแร่ยูเรเนียม น้ำมันหรือแม้กระทั่งทองคำ รวมทั้งความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้สำรวจกับชาวบ้านในพื้นที่ในเรื่องค่าชดเชยความเสียหายจากการขุดเจาะที่นำและการตัดผ่านคันทนาของ

ชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านบางรายได้เรียกร้องและได้รับค่าตอบแทนจากการขุดเจาะหลุมละประมาณ 1.500-3.000 บาท ถึง 10.000 บาท ทั้งหลุมน้ำและหลุมเกลือหินหรือโพแทช ที่กลุ่มทุนข้ามชาติเข้ามาขุดเจาะในที่นาของชาวบ้าน ดังเช่นนางมณี บุญรอด ซึ่งถูกขุดเจาะที่นาเล่าให้ฟังว่า ปี 36-37 ข้าเจ้า บอกว่าทางราชการให้มาขุด เขาก็ปฏิเสธไม่ได้ ก็เลยให้เขามาขุดเจาะ ไม่รู้ว่าเป็นแร่อะไร รู้แต่เขาบอกว่า เป็นน้ำมัน เคยมีชาวบ้านโวยวาย ไม่ยอมให้เข้ามาขุด เพราะเวลามาแต่ละครั้งมีทั้งรถสิบล้อ รถแบ็คโฮเต็มไปหมด เวลาตอกเสา เพื่อฝังหลักลงไปก็ตอกกันในช่วงเวลากลางวัน ชาวบ้านไม่ได้หลับไม่ได้นอน เตือดร้อนกันหมดรวมถึงวัว ควายด้วย พอชาวบ้านไปบอกว่า คำนานถูกเหยียบเขาก็จ่ายให้คนละ 5-10 บาท พอบอกว่าที่นามีเอกสารสิทธิ์ มีโฉนด เข้ามาทำอะไรโดยไม่ขออนุญาต ทำตามอำเภอใจไม่ได้ เขาเลยให้วิศวกรฝรั่งที่มากุมงาน เสร็จแล้วจ่ายเงินให้ 10.000 บาท ตอนนั้นที่นาแม่เสียหายมากปลูกข้าวไม่ได้ เพราะเขาเอาดินเกลือที่ขุดได้มาฝังกลบในที่นา ปลูกข้าวก็ไม่ขึ้น ปลูกอะไรไม่ได้กินเลย แค่นี้ได้เงินมา 10.000 บาทมันไม่คุ้ม

กรมทรัพยากรธรณีเข้ามาสำรวจแหล่งแร่โพแทชและเกลือหินในพื้นที่ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2516 ถึง 2524 โดยจังหวัดอุดรธานี เป็น 1 ใน 15 แหล่งที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลเป็นพื้นที่ประมาณ 44.120 ตารางกิโลเมตร เมื่อปี พ.ศ. 2522 ที่ได้ประกาศพื้นที่ในการสำรวจ ศึกษาทดลอง และทำการวิจัยแหล่งแร่โปแตชและเกลือหิน บริเวณแอ่งสกลนคร จำนวนพื้นที่ 16.640 ตารางกิโลเมตร ในเขตจังหวัด อุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ ขอนแก่นและแอ่งโคราช ในเขตจังหวัด นครราชสีมา ร้อยเอ็ด ยโสธร สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ มหาสารคาม ชัยภูมิ และอุบลราชธานี เป็นพื้นที่ 274.800 ตารางกิโลเมตรซึ่งต่อมาบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ประเทศแคนาดา ได้ทำสัญญาร่วมกับบริษัท อะกริโกโปแตช ประเทศสหรัฐอเมริกา บริษัทเอเชีย แปซิฟิก รีซอร์สเซส จำกัด บริษัทเมโทร รีซอร์สเซส จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทที่จดทะเบียนในประเทศไทย แคนาดา และบริษัทไวรด์เมียร์ จำกัด ซึ่งจดทะเบียนในประเทศไทย ในการร่วมลงทุนและพัฒนาโครงการ และได้รับสัมปทานการสำรวจจากรัฐบาลไทยในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี จำนวน 2.333 ตารางกิโลเมตรตั้งแต่ปีพ.ศ. 2516 เป็นต้นมา

จนถึงช่วงปี พ.ศ. 2523 ที่รัฐบาลไทยได้ประกาศแหล่งสัมปทานทั้งสิ้น 5 แห่งเพื่อการสำรวจและแสวงหาแหล่งแร่ในเชิงพาณิชย์ โดยการเชิญชวนนักลงทุนและผู้สนใจ เข้ามาขออาชญาบัตรและประทานบัตรเพื่อทำการสำรวจและผลิตแร่ในเชิงพาณิชย์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งบริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ได้ยื่นขอสิทธิ์ผูกขาด และในช่วงปี พ.ศ. 2527 กระทรวงอุตสาหกรรมและกรมทรัพยากรธรณี ได้ทำสัญญากับบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ให้สิทธิสำรวจและผลิตแร่โพแทชในภาคอีสานแก่บริษัทเพียงผู้เดียว แต่สภาพการณ์ของการผลิตโพแทชทั่วโลกรวมทั้งประเทศแคนาดา ซึ่งเป็นแหล่งผลิตรายใหญ่ของโลก ได้รับผลกระทบจากราคาโพแทชในตลาดโลกที่ตกต่ำ การผลิตไม่เพิ่มมากขึ้น และไม่มีการพัฒนา

เหมือนใหม่ ๆ ขึ้นมาได้ จึงทำให้สถานการณ์ของการสำรวจและผลิตไฟฟ้าแบบชนบทและหุบเขากลาง จนมาถึงช่วงปี พ.ศ. 2536 สถานการณ์ไฟฟ้าในตลาดโลกเริ่มดีขึ้น ทางบริษัท เอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ได้เข้ามาขุดเจาะและสำรวจแหล่งแร่ไฟฟ้าในประเทศไทยอีกครั้ง โดยได้รับอนุญาตพิเศษในการสำรวจต่อ และได้ทำการขุดเจาะสำรวจเพิ่มเติมเมื่อปี พ.ศ. 2535-2536 โดยการสำรวจของบริษัทอาศัยข้อมูลจากการสำรวจของกรมทรัพยากรธรณี เมื่อปี พ.ศ. 2516-2519 ที่จังหวัดอุดรธานี จนได้ทำการขุดเจาะสำรวจเพิ่มเติมและพบแหล่งแร่ไฟฟ้าคุณภาพสูงระดับหนึ่งของโลก ชนิดซิลิเกต ซึ่งเป็นแร่ไฟฟ้าที่มีความบริสุทธิ์ที่สุด เป็นที่ต้องการของตลาดมาก และคุ้มค่าต่อการลงทุนเพื่อผลิตในเชิงพาณิชย์ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2543 บริษัทได้รับการส่งเสริมการลงทุน (BOI) โดยมีสิทธิประโยชน์ด้านแรงงานต่างด้าว กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ภาษีอากรและด้านการเงิน และในปี พ.ศ. 2544 รายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของบริษัทก็ผ่านการพิจารณาจากสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม เพื่อยื่นเสนอขอประทานบัตรจัดตั้งโรงงานในประเทศไทย

บริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ได้ประกาศการค้นพบแหล่งแร่ไฟฟ้าระดับโลกที่อุดรธานี เพื่อสร้างความมั่นใจกับนักลงทุนในประเทศและต่างประเทศและระดมทุนในตลาดหลักทรัพย์ ดังคำประกาศของนายโดนัลด์ ฮิวจ์ วิศวกรของบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด เป็นการเปิดตัวถึงแหล่งแร่สมบูรณ์ซึ่งเป็นแหล่งแร่ไฟฟ้าที่มีความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ และบริษัทข้ามชาติที่จะเข้ามาลงทุนทำการเปิดเหมืองขนาดใหญ่ลำดับต้นๆของโลกในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ว่าแหล่งสมบูรณ์ (ชื่อแหล่งแร่ที่จะทำการก่อสร้างที่บ้านหนองตะเภา) ชื่อแหล่งแร่ไฟฟ้าที่มีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และไฟฟ้าเป็นแร่ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ประกอบด้วยธาตุไฟฟ้าเซียมและโซเดียมคุณภาพสูง แร่ไฟฟ้าเป็นสารอาหารที่จำเป็นของพืช, ไฟฟ้าคือสิ่งที่มีความสำคัญในการพัฒนาทางด้านเกษตร และถือเป็นพื้นฐานสำคัญทางโภชนาการของพืชในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่การบริโภคได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ไม่มีประเทศใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่จะมีแหล่งแร่ไฟฟ้าอันมหาศาล ซึ่งในปัจจุบันต้องนำเข้าจากต่างประเทศ เช่นอเมริกาเหนือ สหภาพโซเวียต และตะวันออกกลาง,, จะทำให้ประเทศไทยอยู่อันดับสาม ของผู้ผลิตไฟฟ้าในโลกรองจากแคนาดาและรัสเซีย

ความหมายของแร่ไฟฟ้าตามที่บริษัทพูดถึงก็คือ ทรัพยากรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะต้องมีการนำแร่ไฟฟ้าขึ้นมาผลิตปุ๋ยเคมีเพื่อใช้พัฒนาอุตสาหกรรมด้านการเกษตรรวมทั้งอุตสาหกรรม ปิโตรเคมีต่างๆที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนที่อยู่รอบๆโครงการซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมและพึ่งพาปุ๋ยเคมีในกระบวนการผลิต พร้อมทั้งการปะทะกันของความหมายเกี่ยวกับเกลือพื้นบ้านของชาวบ้าน ที่สัมพันธ์กับเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น การพึ่งตนเองและการผลิตแบบยั่งยืน ตั้งแต่ก่อนมีโครงการเหมืองแร่ไฟฟ้าเข้ามาในพื้นที่จนถึงปัจจุบันในขณะที่ยังมีการวิชาการธรณีวิทยาและบริษัทข้ามชาติมีการตื่นตัวเรื่องการค้นพบแหล่งแร่ไฟฟ้าในภาคอีสาน แต่

ในทางตรงกันข้ามความเข้าใจและการพูดถึงเกี่ยวกับแร่โพแทชของคนในพื้นที่ ในช่วงเวลานั้นก็ยังมี ความแตกต่างกันหลากหลายออกไป เนื่องจากไม่รู้ว่แร่โพแทชคืออะไร สิ่งที่ชาวบ้านรับรู้ก็คือ วัตถุที่ใส เหมือนสารส้ม ก้อนแร่หรือแม่กระทั่งน้ำมัน ดังตัวอย่างที่ชาวบ้านสะท้อนความเข้าใจเกี่ยวกับแร่โพแทชที่มีคนเข้ามาสำรวจในช่วงปี พ.ศ. 2536-2537 ว่าเห็นกลุ่มวิศวกรเข้ามาแต่ไม่รู้ว่มาทำอะไร ชาวบ้านก็บอกว่าเขาจะมาขุดเจาะน้ำมัน ก็ดีใจที่จะได้ขายที่นาเพราะที่นามีน้ำมัน แต่มาถึงวันนี้ ไม่มีใคร มาเจรจาขอซื้อที่ดิน ไม่มีใครมาเช่าอะไรให้ฟัง มีแต่เพียงการเอาเงินไปมัดจำ บอกว่าจะซื้อที่ดิน แต่ผ่านไป 8 ปี ก็ยังเหมือนเดิม และเวลามาก็บอกว่ารัฐให้มา ชาวบ้านไม่มีสิทธิ์คัดค้าน ผมเองเคยรู้ เรื่องบ้านดุง ที่อำเภอบ้านม่วง จังหวัดอุดรธานี ที่เกิดเหตุดินถล่ม เพราะมีการสูบน้ำเกลือใต้ดินขึ้นมา ทำนาเกลือ เหมือนกัน ก็กลัวจะเกิดกับบ้านเราเพราะการทำเหมืองแร่ไปแต่ชจะมี การขุดลึกลงไปใต้ดิน ประมาณ 100 เมตร จึงต้องเรียกร้องการปิดบังข้อมูลเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทช ทั้งจากกรมทรัพยากรธรณีและนักลงทุนชาวต่างชาติที่เข้ามาสำรวจและขุดเจาะแร่โพแทช ในพื้นที่ทั้ง 2 ช่วง คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516-2524 และพ.ศ. 2536-2537 แม้ว่าในช่วงเวลาของการขุดเจาะ และสำรวจของ บริษัทจะใช้เวลาในพื้นที่ ถึง 2 ปี แต่บริษัทก็ไม่ได้มีการอธิบายหรือทำความเข้าใจกับชาวบ้านในพื้นที่ให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับแร่ที่มาทำการสำรวจ คุณสมบัติและการนำไปใช้ประโยชน์อะไรบ้าง โดยอ้างถึงเงื่อนไขผลประโยชน์ทางธุรกิจและการลงทุนที่ต้องปิดข้อมูลเป็นความลับ ขณะที่ในช่วงนั้นบริษัทได้เริ่มมีการทำความเข้าใจและประชาสัมพันธ์กับผู้นำในระดับประเทศ จังหวัดผ่านเจ้าหน้าที่ของทางราชการ เช่น รัฐบาล ข้าราชการกรมทรัพยากรธรณีกระทรวงอุตสาหกรรม ผู้ว่าราชการจังหวัด ลงไปจนถึงผู้นำท้องถิ่น โดยเฉพาะกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่โครงการพร้อมๆกับการประกาศว่าจะดำเนินการสร้างเหมืองแร่ในจังหวัดอุดรธานี เมื่อช่วงปี พ.ศ.2537 ซึ่งบริษัทเอพีพีซี มีความมั่นใจว่าได้พบแหล่งแร่โพแทชคุณภาพดี และมีคุณค่าในเชิงพาณิชย์ และเหมาะสมในการลงทุน เหตุการณ์เคลื่อนไหวของกลุ่มทุนข้ามชาติเกี่ยวกับแร่โพแทช ในพื้นที่เกิดขึ้นในวันที่ 15-16 มกราคม พ.ศ. 2542 เมื่อบริษัทเอพีพีซี ได้เข้ามาประชุมประชาสัมพันธ์โครงการเหมืองแร่โพแทชกับชาวบ้านในพื้นที่ บ้านหนองตะไกร้ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยมีการจัดเลี้ยงโต๊ะจีน ล้มวัว ควาย และจ้างหมอลำซึ่ง มาแสดงให้ชาวบ้านชม และวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2542 บริษัทเอพีพีซี ได้เข้ามาประชุมโครงการกับชาวบ้านในพื้นที่ตำบลห้วยสามพาด กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี ที่วัดอรุณธรรมรังสี บ้านโนนสมบูรณ์ ซึ่งบริษัทเอพีพีซีเข้ามาให้ข้อมูลของในช่วงแรกโดยบอกว่าแร่โพแทชก็คือปุ๋ยเคมี เป็นสิ่งที่สร้างความมั่งคั่งให้แก่ชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏจากการบอกเล่าของบริษัท จนกระทั่งมีนักพัฒนาเอกชนเข้ามาในพื้นที่และบอกกับชาวบ้านถึงสิ่งที่ไม่เคยปรากฏจากคำพูดของบริษัทข้ามชาติ ว่าแร่โพแทชคือความหายนะที่จะเกิดต่อพื้นที่หากมีโครงการเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการสร้างความรู้ใหม่ให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่ต่อเรื่องดังกล่าว ดังที่แม่สา ดวงปาโคตร เล่าถึงการเข้ามาของคนกลุ่มต่างๆ ว่า 4-5 ปีที่แล้ว เขาเข้ามาประชุมอยู่วัด เรียกชาวบ้านไปฟัง เขาไม่ได้บอกว่าไปแต่ชคืออะไร รู้แต่ว่า

เราจะร่ำจะรวย ตอนแรกเขาว่ามีแร่เขาให้หลุมละ 3.000 บาท ตอนเขามาเจาะ เขาว่ามาขุดเจาะหาน้ำมัน ต่อมาก็มาประชุมพูดถึงเรื่องโปแตชว่าโปแตชก็คือปุ๋ย ตอนเขามาขุดเจาะที่แรกปี 2536 แต่รู้ว่าเป็นแร่โปแตช ตอนปี 2540 เขามาประชุม พวกฝรั่งแคนาดาเข้ามา ต่อมาก็มีเอ็นจีโอ หัวหน้าสุวิทย์ กับโต ออกมาประชุมช่วงออกพรรษา มาเล่าให้ฟัง ว่าโปแตช มันเป็นจิ้งใด น้ำสิกินได้บ่อแผ่นดินสิทรุดบ่อถึงรู้ว่ามันมีโทษมีภัย มาบ้านเฮา แต่ก็ได้ยินแต่จะขุดจะขุด บ่อสู้อิทธิพลของมันเป็นเช่นเดียวกับนาย สำราญ วงษ์ใสสา ผู้ใหญ่บ้านโนนสมบูรณ์หมู่ที่12 เล่าถึงการประชาสัมพันธ์ในช่วงแรกของบริษัท เอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ที่เน้นไปที่ผู้นำในชุมชน เจ้าหน้าที่และนักการเมืองระดับจังหวัด เกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ ว่าปลายปี 2541คณะทำงานบริษัทเอพีพีซี เริ่มรุกรานด้านประชาสัมพันธ์โดยเริ่มจากการนำบรรดาสมาชิก อบต, สท, สจ. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่อำเภอ จังหวัด ไปประชุมใหญ่ที่โรงแรมเจริญศรี ซึ่งเป็นโรงแรมใหญ่ในเมืองอุดร เพื่อทำการชี้แจงเรื่องโครงการผลดีที่จะเกิดขึ้น แก่ชุมชน รวมถึงการจัดเลี้ยงชาวบ้าน โดยมีการทำเอกสาร วีดีโอเทป ภาพถ่าย การทำเหมืองใต้ดินมาฉาย พร้อมกับการบรรยายให้ชาวบ้านเข้าใจเรื่องการทำเหมือง รวมถึงการล้มวัว ควาย เลี้ยงโต๊ะจีน และการจ้างหมอลำซึ่งมาแสดงให้ชม การให้การสนับสนุนการสร้างสวนสาธารณะและการจัดซื้อคอมพิวเตอร์ให้กับโรงเรียนในชุมชนที่ตั้งโครงการ ทุกครั้งที่ประชุมพบปะชาวบ้าน บริษัทจะบอกเสมอว่า โครงการนี้จะสร้างผลประโยชน์ให้กับชุมชน คนในชุมชนจะมีงานทำเป็น 1.000 ตำแหน่ง มีอาชีพมั่นคงไม่ต้องอพยพแรงงาน รวมถึงเราจะได้มีปุ๋ยใช้ลดการนำเข้าปุ๋ยโปแตช จากต่างประเทศ ชาวนาได้ซื้อปุ๋ยราคาถูก รวมถึงค่าภาคหลวงที่รัฐบาลจะได้รับปีละหลายล้านบาท องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และเทศบาลในเขตประเทานบัตรก็จะมีส่วนแบ่งกำไร 10-20 เปอร์เซ็นต์ เวลาบริษัทถูกชาวบ้านซักถามเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม บริษัทก็จะอ้างถึงเทคโนโลยีขั้นสูงของอุตสาหกรรมการผลิตเหมืองแร่ใต้ดิน มีมาตรการป้องกันผลกระทบเรื่องดินถล่ม น้ำเค็มและเน้นย้ำว่า มันเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ชาวบ้านเข้าใจได้ยากสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของบริษัทในช่วงแรก ทำให้เกิดการรับรู้ของคนในพื้นที่เป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มที่ไม่รู้แร่โปแตชมีอะไร กับกลุ่มที่รับรู้เรื่องของเหมืองแร่โปแตชที่สัมพันธ์กับเรื่องผลประโยชน์ซึ่งคนในพื้นที่จะได้รับ ซึ่งส่วนใหญ่ก็คือผู้นำชุมชน แต่คนส่วนใหญ่ในพื้นที่ก็ยังไม่มีความชัดเจนเกี่ยวกับโครงการนี้ชาวบ้านในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โปแตชอุดรธานีส่วนใหญ่ เริ่มรับรู้และเข้าใจเกี่ยวกับแร่โปแตชและเกลือหิน เมื่อช่วงวันออกพรรษา เดือนตุลาคมปี พ.ศ. 2544 ที่ศาลาวัฒนธรรมรังษี ซึ่งชาวบ้านโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านที่สนใจจากหมู่บ้านใกล้เคียง ทั้งบ้านโนนสมบูรณ์หมู่ 3และหมู่ 12 บ้านสังคม และบ้านวังขอนกว้าง ตำบลห้วยสามพาด กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี โดยมีนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เข้ามาให้ข้อมูลแก่ชาวบ้านเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โปแตช ดังนี้เช่น วิธีการทำเหมือง รวมถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นจากโครงการ ซึ่งเป็นข้อมูลจากรายงานการศึกษาและประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแต

ซอร์เปอร์เรชั่นได้ทำการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการ นำมาถ่ายทอดให้ชาวบ้านฟังในรูปแบบที่เข้าใจง่ายและวิพากษ์เกี่ยวกับข้อมูลที่ไม่ชัดเจนและละเอียดที่จะพูดถึงผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมของโครงการ นอกเหนือจากเรื่องของผลประโยชน์ที่กลุ่มต่างๆจะได้รับจากโครงการดังกล่าว ,,พี่น้อง ตอนนี้น้ำบ้านของเรา กำลังจะมีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในพื้นที่ ก็คือโครงการเหมืองแร่โปแตช อุดรธานี ของประเทศ แคนาดาเขาจะเข้ามาขุดอุโมงค์ใต้ดินในประเทศเราเป็นระยะเวลา 22 ปี โปแตชก็คือเกลือของที่เราบริโภคในครัวเรือน แต่เค็มมากกว่าถึง 1.000เท่า รสชาติจะออกขมๆหน่อย วิธีการขุดเจาะเขาจะขุดเป็นอุโมงค์ลงไปใต้พื้นดิน ลึก 250-300 เมตร ความกว้างของอุโมงค์ 4-5 เมตร ขนาดที่รถวิ่งสวนกันได้ เขาจะทำการขุดเป็นห้องเป็นห้อง เหมือนบ้านเรา แล้วเอาเกลือ เอาโปแตชออกไป แล้วเหลือไว้ดิน หน่อยเป็นเสาเข็มแผ่นดิน ใต้อุโมงค์จะมีห้องสำหรับเก็บเชื้อเพลิง ห้องพักคนงาน และมีรถลำเลียงแร่ขึ้นไปแต่งข้างบน เวลาแต่งแร่เขาจะบดแร่ให้มีขนาดเล็ก แล้วเอาแร่ไปละลายน้ำโดยเติมสารเคมีเพื่อแยก แร่ แล้วเอาน้ำไปอบแร่ ในการผลิตแต่ละวันจะได้โปแตช 2.000ตันต่อวัน สำหรับเกลือมีปริมาณ 5.000 ตันต่อวัน กากเกลือก็จะกองไว้บนลานกองเกลือที่จะสูง40 เมตรประมาณตึก10ชั้นไม่มีอะไรคลุม พอฝนตกลงมา เกิดพายุฝุ่นเกลือก็จะกระจายบนอากาศ น้ำเกลือก็จะไหลลงสู่พื้นที่ทางการเกษตร แม่น้ำ ฝุ่นเกลือที่เค็มก็จะตกลงไปบนหลังคา หลังคาที่ผุกร่อน เครื่องใช้ต่างๆ รถที่เป็นโลหะต่างๆก็จะเกิดสนิมและเสียหาย เหมือนนิคมอุตสาหกรรมต้องเปลี่ยนสังกะสีทุกปี น้ำดื่มก็ต้องซื้อกิน เพราะกินไม่ได้ ที่บริษัทอ้างว่าจะได้ใช้ปุ๋ยราคาถูกจริงหรือไม่ ในเมื่อเราผลิตโปแตชส่งออกไปต่างประเทศ ไม่ได้นำมาผลิตปุ๋ยในประเทศ แล้วปุ๋ยโปแตชที่นำเข้ามาจะราคาถูกได้อย่างไร ในเรื่องของกฎหมายแร่ที่ออก ก็สิทธิของชุมชน เราจะมีสิทธิแค่ 50 เมตรลงไปใต้ผิวดิน กฎหมายเก่าไม่มีกำหนดไว้ สิทธิของเรามีเท่าไรก็ได้บนฟ้าและใต้พื้นดิน ตอนนี้เขาจำกัดสิทธิเราให้เหลือ 50 เมตรเกินกว่านั้นเขาก็ทำสัมปทานให้บริษัท จะขุดผ่านใต้บ้านใครก็ได้ ไม่ต้องบอกให้ทราบ พวกเราจะยอมหรือไม่หรือจะต่อสู้เพื่อปกป้องวิถีชีวิตของพวกเรา พี่น้องจะสู้ไหมการให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องของโครงการเหมืองแร่โปแตชอุดรธานี ของนักพัฒนาเอกชนในวันนั้น ได้สร้างความสนใจให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก รวมทั้งมีการซักถามข้อมูลต่างๆกับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะจากผู้นำและผู้อาวุโสของชุมชน ในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องของ ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับวิถีชีวิตและชุมชนของพวกเขา ว่า “ดินจะกล่มไหม” “น้ำจะกินได้ไหม” “แผ่นดินจะทรุดเท่าไร” และ “ถ้าเกิดความเสียหายต่อพื้นที่จะอพยพไปอยู่ที่ไหน” อีกทั้งชาวบ้านในพื้นที่ยังได้เล็งถึงวิธีการเข้ามาในพื้นที่เพื่อขุดเจาะและสำรวจแร่ของบริษัท เช่น การเข้ามาโดยไม่ขออนุญาตชาวบ้านในพื้นที่ และอ้างถึงสิทธิและความสามารถในการเข้ามาขุดเจาะสำรวจในที่ดินของชาวบ้าน โดยอ้างว่ารัฐบาล ข้าราชการ หรือหลวงอนุญาตให้ทำ หลวงเขาส่งลงมาชาวบ้านจะขัดขวางไม่ได้ ทำให้ชาวบ้านหวาดกลัว ไม่กล้าซักถามเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวและปล่อยให้คนเหล่านั้นเข้ามาขุดที่นาและบริเวณเขตบ้านตัวเอง อีกทั้งบริษัทไม่เคยบอกข้อมูลชาวบ้านว่ามาสำรวจอะไร และแร่โปแตชที่ขุดเจาะคืออะไร? ซึ่งทำให้

ชาวบ้านไม่มั่นใจในการเข้ามาดำเนินการของบริษัทข้ามชาติในพื้นที่ จากผลการประชุมครั้งนั้นได้นำไปสู่การแต่งตั้ง”คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี” เพื่อเป็นตัวแทนหมู่บ้านต่างๆ ในการเคลื่อนไหวและยื่นหนังสือคัดค้านต่อข้าราชการระดับสูงที่เกี่ยวข้องกับโครงการ ซึ่งคณะกรรมการส่วนใหญ่ที่ถูกเลือกก็คือ ผู้นำชุมชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลและผู้อาวุโส ในหมู่บ้าน

จากการเข้ามาของภาครัฐ บริษัทเอกชน และนักพัฒนาเอกชน สรุปได้ว่า การเข้ามาของรัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติในช่วงแรก ยังไม่ส่งผลกระทบต่อการรับรู้ของคน เพราะคนในพื้นที่ไม่รู้ว่าแร่ที่เขามาเจาะสำรวจคืออะไร แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนคือ พื้นที่ของชาวบ้าน ที่มีรถเข้ามาขุดเจาะ และเศษเกลือที่ปนเปื้อนกับพื้นดิน ซึ่งนำไปสู่การฟ้องร้องค่าเสียหายของชาวบ้านกับบริษัท จนเมื่อบริษัทได้เข้ามาประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับโครงการถึงผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ ทั้งการจ้างงานและการได้ใช้ปุ๋ยเคมีราคาถูก แต่ก็เพียงการสื่อสารกับกลุ่มผู้นำ ไม่ได้สื่อสารให้ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจ สิ่งที่บริษัทใช้ในการอธิบายกับชาวบ้านทั่วไปจึงเป็นคนละชุดกับกลุ่มผู้นำ เมื่อสิ่งเหล่านั้นถูกอธิบายผ่านการจัดโต๊ะจีนเลี้ยงชาวบ้าน การจ้างหมอลำมาแสดงให้ชาวบ้านชมและการแจกสิ่งของ

ในขณะเดียวกันเมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาประชุมให้ข้อมูลกับชาวบ้านหมู่บ้านต่างๆ ในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับบริษัทข้ามชาติในเรื่องของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ได้ส่งผลต่อความรู้และความเข้าใจของชาวบ้านต่อโครงการแร่โพแทชอุดรธานีมากที่สุด โดยเฉพาะเรื่องกฎหมายแร่ที่ลิดรอนสิทธิชาวบ้าน พร้อมกับหายนะของเหมืองแร่โพแทช จากการขุดอุโมงค์ใต้ดินและกองเกลือปริมาณมหาศาล ที่ทำให้ชาวบ้านต้องเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการนี้

เหตุการณ์ข้างต้นส่งผลให้ในช่วงปี พ.ศ. 2546 บริษัทเอพีพีซี (ปัจจุบันบริษัทอิตาเลียนไทย ดีเวลล็อปเมนต์ จำกัด เข้ามาซื้อหุ้นทั้งหมดและดำเนินกิจการต่อเมื่อกลางปี พ.ศ. 2549) ได้ตั้งทีมประชาสัมพันธ์เข้ามาให้ข้อมูลและอธิบายเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชในพื้นที่โครงการอย่างเร่งรีบ พร้อมกับการประกาศว่าจะมีเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นในพื้นที่ แต่ก็ถูกชาวบ้านหลายหมู่บ้านในพื้นที่ไม่ยอมรับฟังและต่อต้านการชี้แจงของบริษัท เนื่องจากสิ่งที่ชาวบ้านได้รับฟังจากนักพัฒนาเอกชนเมื่อปลายปี พ.ศ. 2544 แร่โพแทชไม่ใช่เรื่องของปุ๋ยเคมีแต่เป็นเรื่องของหายนะและพิษภัยจากเหมืองเกลือที่จะเกิดขึ้น อีกทั้งเมื่อชาวบ้านถามคำถามกับบริษัทในเรื่องของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมกับบริษัท แต่บริษัทไม่สามารถตอบคำถามได้ โดยอ้างเหตุผลว่าเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ชาวบ้านเข้าใจได้ยาก ทำให้ทีมประชาสัมพันธ์ของบริษัทไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านและถูกขับไล่ออกจากชุมชนจนไม่สามารถเปิดเวทีในพื้นที่ได้

สิ่งสำคัญก็คือ การที่ชาวบ้านปฏิเสธการดำเนินการของบริษัททุกรูปแบบที่เข้ามาในชุมชน เช่น การให้เงินสนับสนุนกับชุมชน ในด้านการศึกษา ประเพณีวัฒนธรรม การพัฒนาอาชีพต่างๆ การบริจาคสิ่งของ การจัดกีฬา การจัดนิทรรศการให้ความรู้ การอบรมความรู้เรื่องเหมืองแร่ กับชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆ นักเรียนในโรงเรียนต่างๆ และการพาชาวบ้านไปดูการทำเหมืองแร่ในประเทศและ

ต่างประเทศ เป็นต้น รวมทั้งชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆรอบโครงการ ได้รวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ขึ้นมาเพื่อต่อต้านโครงการเหมืองแร่โพแทช และดำเนินการเคลื่อนไหวต่อสู้คัดค้านในพื้นที่ โดยใช้ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อท้องถิ่น ดำเนินการในพื้นที่ รวมทั้งวิถีชีวิตของชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ข้าว ปลา ร้าและเกลือขึ้นมาอธิบายเพื่อต่อต้านกับเหมืองแร่ขนาดใหญ่ที่จะส่งผลต่อวิถีชีวิตและการทำการเกษตรของคนในชุมชน

การเข้ามาของกระบวนการพัฒนาและนโยบายของรัฐบาลและเอกชนในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะกลุ่มธุรกิจเกลือในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 ได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่มีต่อเกลือและโพแทช ตั้งแต่การผลิตเกลือแบบพื้นบ้านในชุมชนลุ่มน้ำหนองหาน ในลักษณะของการผลิตเพื่อการยังชีพ หรือเป็นสิ่งของในการแลกเปลี่ยนและเป็นของขวัญให้กับญาติพี่น้อง โดยจะทำการผลิตได้เพียงปีละครั้ง ดังที่นางทองสี ยอดวัน ชาวบ้านขางัว บอกว่าเกลือ เพื่อนเอาหมากไม้ เอาหมากพลู เอาหมากแดงหมากเคี้ยว เอากล้วย มะละกอ หอย ทุกคนเอามาแลกกัน พี่น้องมากี่ต้อนรับพี่น้องแทน เป็นของฝากของกำนัลที่ดีเยี่ยมหลาย พี่น้องมาแต่ปากน้ำ แชนแล หนองแวง ก็เอาให้พี่น้องแลก พริกแลกเกลือ เอาให้พี่ให้น้องก็เลยต้มทุกปี ในขณะที่นางใจ ระเบียบโพธิ์ ชาวบ้านอุ่มจวน ที่บอกว่า ต้มเกลือใช้ทำปลาร้า เพื่อแลกข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือน รวมถึงขายให้กับหมู่บ้านประมงที่ต้องการเกลือสำหรับทำปลาร้า แม่ต้มเกลือ เอาเกลือมาทำปลาร้า แลกข้าวกิน ไม่ได้อัดข้าวกินสักครั้ง คนมาถามซื้อไปทำปลาร้า ส่วนใหญ่เป็นคนบ้านเดียว บ้านโนนทอง ไทบ้านเดียว มาหาปลาหลาย ในอีกด้านหนึ่งอุตสาหกรรมเกลือชายฝั่งทะเล ได้เข้ามาในพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และทำให้การผลิตของชุมชนเปลี่ยนไปสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์ ที่เน้นในเรื่องของการขายและใช้ในอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ที่มีการนำวิธีการทำเกลือทั้งแบบต้มแบบตากมาใช้ และมีการผลิตตลอดทั้งปี ดังที่นางบุญอ่อน พรหมศรีจันทร์ ชาวบ้านดุง เล่าว่าเริ่มต้มเกลือมาตั้งแต่นานแล้วสมัยแต่ก่อนมันเป็นพื้นดิน มีซึ้ทำขึ้น หม่องไต้มันเค็ม มันปลูกข้าวไม่ได้ มันก็มักเป็นไธนา เป็นหม่องเฮ็ดเกลือต้ม ช่วงเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ เขากรองเอาตรงนั้นไปต้ม เกลือเริ่มต้มตอนแม่อายุ 35 ปี ประมาณปี 2505 เริ่มต้นข้าเจ้าเจาน้ำ จน เจอน้ำเค็มได้ผลดีก็ต้มมาเรื่อยๆ ส่วนมากคนที่มาทำเกลือมาจากที่อื่น นายทุนมาจากต่างจังหวัด ชาวบ้านที่นี้มีบ้างแต่ไม่มาก ลูกจ้างในโรงงานก็มาจากจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ ชาวบ้านที่นี้ก็มี นายทุนใหญ่ๆ มาจากวรวัดณ์ มหาชัย สมุทรสาคร เป็นโรงงานทำเกลือป่น เกลือไอโอดีน การผลิตเกลือทั้งสองพื้นที่มีความน่าสนใจตรงที่ เป็นวิถีการผลิตที่อยู่ร่วมกับวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนเกษตรกรรม ในลักษณะที่เกลือแบบพื้นบ้านแถบลุ่มน้ำหนองหานนั้น จะทำการผลิตบริเวณบ่อเกลือสาธารณะของชุมชนที่มีขนาดเล็ก และทำการผลิตได้เพียงปีละครั้งในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม หลังทำการเพาะปลูก เพื่อใช้สำหรับบริโภคในครัวเรือน ส่วนเกลืออุตสาหกรรมแบบต้มและตาก บริเวณอำเภอบ้านดุง จะเป็นการผลิตเพื่ออุตสาหกรรมและเน้นที่การค้าขาย โดยความหมายของเกลือบ้านดุง ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ในฐานะแหล่งของการจ้างงาน

และเป็นอุตสาหกรรมของชุมชนที่สร้างรายได้ให้กับพื้นที่ ดังนั้นเกลือจึงมีความหมายที่เคลื่อนผ่าน จากธรรมชาติได้พื้นดิน มาสู่การเป็นทรัพยากร เพื่อการพัฒนาและจัดการการใช้ประโยชน์ทั้งจากภาครัฐ และภาคเอกชน

จนกระทั่งการเข้ามาของสิ่งที่เรียกว่าแรโปแทชในฐานะองค์ความรู้ใหม่ของพื้นที่ ซึ่งมีความหมายที่หลากหลาย ดังเช่น บริษัทข้ามชาติพูดถึงแรชชนิดนี้ว่า “เป็นแรที่มีค่าใต้พื้นดิน” “เมื่อมีโปแตชแล้วจะได้ซื้อปุ๋ยถูก” “ขุดโปแตชแล้วมีโรงงานลูกหลานจะมีงานทำ” “เกลือคือผลพลอยได้จากการผลิตที่จะนำไปใช้ในอุตสาหกรรมต่อเนื่อง” “เกลือเอาไว้อัดกลับใต้อุโมงค์กันแผ่นดินทรุด” กับสิ่งที่องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาให้ข้อมูลในพื้นที่ ช่วงแรก ก็ให้ข้อมูลและอธิบายกับชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องของโปแตช ว่า “โปแตชคือปุ๋ย” “โปแตชคือเกลือแต่เค็มกว่าเกลือถึง 1.000 เท่า” “โปแตชใช้ทำปุ๋ยแต่ทางเกลือที่ได้จากการผลิตโปแตช จำนวนมหาศาลเท่าตึก 10 ชั้น คือมลพิษทางสิ่งแวดล้อม” เป็นต้น

ดังนั้นการพูดถึงแรโปแทชจึงมีทั้งในทางบวกที่สัมพันธ์กับเรื่องมูลค่าทางเศรษฐกิจ รายได้ การมีงานทำ การได้ใช้ปุ๋ยราคาถูก พืชผลจะเจริญงอกงาม และนัยทางลบ คือปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ อากาศ จากทางเกลือที่เหลือจากการผลิต การกอบโกยผลประโยชน์ของต่างชาติ กฎหมายแร่ที่ลิดรอนสิทธิชุมชน และประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งส่งผลต่อความรู้และความเข้าใจของชาวบ้านต่อโครงการเหมืองแรโปแทชอุดรธานี

ผลกระทบต่อคนในพื้นที่จากการเข้ามาของสิ่งที่เรียกว่าแรโปแทชในชุมชนพร้อมกับประเด็นเรื่องของกฎหมายแร่ที่ว่าด้วยเรื่องแดนกรรมสิทธิ์ที่ลิดรอนสิทธิชาวบ้าน สิทธิชุมชน การปิดบังข้อมูลข่าวสารกับชาวบ้านในพื้นที่ และการเข้ามาดำเนินกิจกรรมรูปแบบต่างๆของบริษัทดังได้กล่าวข้างต้น รวมถึงการเข้ามาของนักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการในพื้นที่ (ดูลำดับความเคลื่อนไหวในพื้นที่จากภาคผนวก) ได้นำไปสู่การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในพื้นที่ โดยเริ่มจากการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2545 ซึ่งมีตัวแทนของชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆในพื้นที่โครงการ ร่วมกันเป็นคณะกรรมการโดยมีนักพัฒนาเอกชนเป็นที่ปรึกษา เพื่อบอกเล่าข้อมูลที่ได้รับจากนักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน ให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านของตนเอง พร้อมทั้งดำเนินการเคลื่อนไหวคัดค้านในพื้นที่ ผ่านการเขียนป้ายประท้วง ที่หน้าบ้าน ไม่ว่าจะเป็น ‘โปแตช มาปูปลาตายหมด’ ‘โปแตชมานาล่อม ดินเค็ม’ หรือ ‘โปแตชมาดินเค็ม น้ำเค็ม แผ่นดินทรุด’ เป็นต้น จนกระทั่งมีนักวิชาการจากลำปาง อย่างเช่น อาจารย์ศุภชาติ รุ่งโรจน์ ได้เข้ามาทำเสื่อ กระเป๋าสะพายและสติ๊กเกอร์ที่มีสัญลักษณ์ต่อต้านโครงการให้กับชาวบ้านเพื่อขายและระดมทุนในการเคลื่อนไหว โดยมีคำว่า ‘Stop Potash Project’ ‘Stop Potash In Udonthani’ ‘No Potash In Thailand’ หรือ ‘หยุดทำเหมืองแร่บนเลือดเนื้อของคนอุดรธานี’ การเขียนป้ายในช่วงนี้ของชาวบ้านก็เปลี่ยนไปสู่เรื่องอื่นๆที่ใหญ่กว่าวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ เพราะเป็นเรื่องในเชิงนโยบายและเรื่องผลประโยชน์ระดับจังหวัดและระดับประเทศ จนภาพของชาวบ้านในพื้นที่เล็กจนมองไม่เห็น เช่น ‘หยุดปล้นคนอุดร’ ‘เหมืองแร่

โพแทสเซียมดีลิตี ริตรอนลิตีซุมซัน’ “พวกเราไม่เอาเหมืองแร่โปแตช” “ยกเล็กอีไอเอ” ‘ยกเล็กกฎหมายชาชาติ’ ‘พรบ.แร่ชายชาติชายแผ่นดิน’ ‘การพัฒนาที่ดีต้องไม่ทำให้ชุมชนแตกแยก’ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นหายนะของแร่โพแทช ในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับนโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวิพากษ์กระบวนการพัฒนาโครงการต่างๆ ของรัฐและเอกชนที่กระทำต่อพื้นที่และคนในชุมชน ตั้งแต่ เรื่องของการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่ไม่ครอบคลุม ประชาชนไม่มีส่วนร่วม และการแก้ไขพระราชบัญญัติแร่พ.ศ. 2510 ที่เอื้อผลประโยชน์ให้กับนายทุนข้ามชาติ เป็นต้น

นอกจากนี้ การต่อสู้เคลื่อนไหวของชาวบ้านยังมีการเคลื่อนไหว ในบริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับการปรับเปลี่ยนความหมายของการต่อสู้เคลื่อนไหวที่มีอยู่ตลอดเวลา และการใช้ภาษาที่สัมพันธ์กับนักวิชาการและนักพัฒนามากขึ้น ทั้งคำอธิบายเกี่ยวกับหายนะที่สัมพันธ์กับประสบการณ์ของชาวบ้าน เช่นแผ่นดินทรุดกับการขุดหลุมฝังเสา หรือการขุดหากบแล้วเอาดินกลบลงไป เมื่อฝนตกลงมาดินก็ยุบลงไม่แน่นเหมือนเดิมดังเช่นที่แม่สา ดวงปาโคตร บอกว่า “ดินทำไมมันจะไม่ทรุด แม่เคยไปขุดปูหากบทุกปี ขุดเสร็จแล้วเขาก็เอาดินถมกลับลงไป พอฝนลงมามันก็ยุบลงคือเก่า ไม่แน่นคือแต่ก่อน แล้วบริษัทบอกว่าจะขุดเอาแร่ขึ้นมา ได้เกลือกับโปแตชเท่านั้น แล้วเอาโปแตชไปทำปุ๋ยไปขาย แล้วสีเอาเกลือกับเข้ามาอัดรูปคือเก่า มันสีคือเก่าได้จิ้งใด เอาซัดๆคือจิ้งเอาขุดหลุมฝังเสาเหียน มันยังไม่แน่น ฝนตกลงมามันก็ยุบลง,,,” คำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตดังกล่าว ได้เปลี่ยนมาเป็นการอธิบายด้วยชุดความรู้แบบบริษัทและวิศวกรเหมืองแร่มาใช้ในการอธิบาย ถึงขนาดความกว้าง ความลึก ความยาวของอุโมงค์ การออกแบบเสาค้ำยัน วิธีการขุดเจาะ และผลกระทบที่เชื่อมโยงแบบองค์รวม ทั้งเรื่องดิน น้ำและอากาศ โดยเปรียบเทียบกับพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมมาตาพุดจังหวัดระยอง หรือเหมืองแม่เมาะจังหวัดลำปาง เพื่อยืนยันว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ดังกล่าว จะเกิดขึ้นกับเมืองอุดรธานีด้วย หากมีการขุดเจาะเหมืองแร่โพแทชขึ้น และคำพูดเหล่านี้ก็ถูกอธิบายบนเวทีสัมมนามากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำที่เป็นตัวแทนชาวบ้าน เข้าไปอบรมกับนักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน ในประเด็นเรื่องการต่อสู้เคลื่อนไหว สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชาวบ้านที่มีปัญหาจากโครงการพัฒนาของรัฐในอื่นๆ ดังที่แม่เมณี บุญรอด รองประธานกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี แกนนำในการเคลื่อนไหวบอกว่า “แร่โปแตช มันเจาะลงไปข้างล่าง 1.300 เมตร เฮ็ดเป็น 2 รู รูหนึ่งเอาไว้เก็บน้ำมัน เป็น ห้องพักคนงาน อีกรูหนึ่งเป็นรูเจาะไปถึงชั้นเกลือ มีสายพานลำเลียงส่งขึ้นมาถึงปากปล่อง เอามาบดแร่ให้มีขนาดเล็ก 0.3 มิลลิเมตร แยกโปแตชออกจากเกลือ ได้โปแตช 6.000 ตันต่อมือ เกลือ ได้ 15.000 ตัน ต่อมือ เวลาบดก็จะมีฝุ่นเกลือรัศมีแพร่กระจาย 10 กิโลเมตร น้ำกะสิกินไม่ได้ ต้องซื้อ กิน เป็นเวลา 22 ปี ที่เขาจะขุดเจาะเกลือสูง 40 เมตร ปานตึก 10 ชั้น ไม่มีอะไรคลุม พอตกลงมาก็ทำให้ผงเกลือถูกชะล้างลงไปแหล่งน้ำ นาข้าว วะสิเค็ม ข้าวก็สิตาย

การเคลื่อนไหวของชาวบ้าน จึงมีการเคลื่อนไหวตามประเด็นของการต่อสู้ในแต่ละช่วง เช่น ในช่วงปี พ.ศ. 2544-2546 เป็นประเด็นเรื่องของรัฐธรรมนูญ กฎหมายแร่ รายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ที่ต้องการจะคัดค้านประเด็นดังกล่าวเพื่อให้ยุติและชะลอโครงการ ผ่านการร้องเรียนเรื่องกฎหมายแร่ที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ รายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ทำผิดขั้นตอนพระราชบัญญัติสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ข้อมูลไม่ครอบคลุม และประชาชนไม่มีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อศาลรัฐธรรมนูญตัดสินว่ากฎหมายแร่ฉบับใหม่ไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ ในช่วงปลายปีพ.ศ. 2546-2550 ประเด็นของการต่อสู้เคลื่อนไหว จึงกลับมาที่เรื่องของพื้นที่ โดยใช้วัฒนธรรมชุมชน ประเพณีวัฒนธรรมในการอธิบาย ผ่านตำนานผาแดงนางไอ่ กลอนลำประวัติศาสตร์ลำน้ำเสียวและตำนานภัยเมืองแร่โพแทช หรือการทำนารวมและการจัดบุญกุ่มข้าวใหญ่เพื่อระดมทุนในการต่อสู้ รวมถึงนำเรื่องของเกลือ ปลา ข้าว รากเหง้าคนอีสาน มาเป็นประเด็นในการต่อสู้เคลื่อนไหว มีการชูแนวคิดเรื่องเกษตรอินทรีย์เพื่อต่อต้านปุ๋ยเคมีที่ผลิตจากโปแตช การชูประเด็นเรื่องเกลือพื้นบ้าน ในฐานะที่เป็นภูมิปัญญา และเศรษฐกิจแบบพอเพียง ในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติที่เข้ามาขูดเจาะแร่โพแทชในลักษณะของทุนนิยมเต็มรูปแบบ ที่ทำให้ความหมายของเกลือและโพแทช มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตามบริบทและเงื่อนไขของการต่อสู้ รวมทั้งมีรูปแบบการต่อสู้ที่แตกต่างกันออกไปตามสถานการณ์ ซึ่งยุทธวิธีที่ใช้ในการต่อสู้เคลื่อนไหวเหล่านี้ถูกถ่ายทอดผ่าน การอบรมให้ความรู้เรื่องสิทธิตามรัฐธรรมนูญ การศึกษาดูงานกับกลุ่มพันธมิตร อย่างโครงการอนุรักษ์ลำน้ำพอง สมัชชาคนจนเขื่อนปากมูลและกลุ่มอนุรักษ์บ่อนอกหินกูด ที่นำไปสู่เรื่องของการยื่นหนังสือ การชุมนุมประท้วงที่หน้าศาลากลางและกรุงเทพฯ รวมทั้งการเดินรณรงค์ให้ความรู้และ "หาหมู่" "หาพวก" มาร่วมดำเนินโครงการเหมืองแร่โพแทช เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการจำแนก "พวกเรา" "พวกเขา" โดยใช้ธงเขียว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องหมาย แสดงถึงความไม่ต้องการโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ติดไว้ที่หน้าบ้านแต่ละหมู่บ้าน หรือการใส่เสื้อเขียวในการเคลื่อนไหวชุมนุม จนชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีถูกเรียกจากคนทั่วไป บริษัทเหมืองแร่และเจ้าหน้าที่รัฐว่า "พวกเสื้อเขียว" สำหรับผู้ที่เข้าไปอยู่ในกลุ่มสนับสนุนบริษัท ก็จะถูกมาตรการทางสังคมของชุมชนจัดการด้วยการไม่ซื้อสินค้าในร้านที่คนนั้นขาย การไม่ร่วมกิจกรรมงานต่างๆที่คนคนนั้นจัดขึ้น หรือแม้แต่การไม่ให้ร่วมกลุ่มต่างๆ ของชุมชนเช่น กลุ่มฅาปนกิจสงเคราะห์ เป็นต้น นับตั้งแต่เกลือเป็นประเด็นของความขัดแย้ง ได้มีการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการในพื้นที่ ด้วยการจัดงานมหกรรมสืบสานภูมิปัญญาเกลือพื้นบ้านพร้อมกับการตีพิมพ์เอกสารชื่อ อุตสาหกรรมเหมืองแร่โพแทชกับการพัฒนาอีสานบนเส้นทางเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2550 ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี โดยการเชิญผู้เชี่ยวชาญในด้านวัฒนธรรมเกลือและภาคอีสานอย่าง ศรีศักร วัลลิโภดม สุจิตต์ วงษ์เทศ และจรรุวรรณ ธรรมวัตร มาบรรยายให้ข้อมูล พร้อมกับชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆ ที่ผลิตเกลือแบบ

พื้นบ้าน และเกลืออุตสาหกรรมแบบบ้านดุง บ้านม่วง วานรนิवास เป็นต้น เพื่อให้เป็นประเด็น
 สาธารณะ รวมทั้งการหาพันธมิตรโดยการให้ความรู้กับกลุ่มพ่อค้าเกลือรายย่อยในเขตอำเภอบ้านดุง
 เกี่ยวกับนโยบายสาธารณะ และผลกระทบที่จะเกิดจากปริมาณเกลือมหาศาลที่จะออกสู่ตลาดหากมี
 เหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นรวมถึงเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นภาระที่ผู้ผลิตเกลือรายย่อยและราย
 ใหญ่ในชุมชนจะต้องต่อสู้กับบริษัทข้ามชาติในอนาคต น่าสังเกตว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2546-2547 ทาง
 กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี จะมีการเชื่อมโยงเครือข่ายกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการ
 ผลิตเกลือแบบอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นอำเภอบ้านดุงจังหวัดอุดรธานี อำเภอบ้านม่วง อำเภอมวน
 นิवास จังหวัดสกลนคร และลำน้ำเสียว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ในนามของเครือข่ายศึกษา
 ปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ที่มีการจัดสัมมนาเกี่ยวกับปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ซึ่งเริ่มต้นเมื่อวันที่ 9
 กันยายน พ.ศ. 2546 ที่ศึกษาศูนย์การประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคอีสาน จังหวัด
 อุดรธานี จนเปลี่ยนแปลงมาสู่การให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชกับกลุ่มนายทุนและ
 ผู้ผลิตเกลือแบบอุตสาหกรรมที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เพื่อสร้างพันธมิตรในการต่อสู้กับกลุ่ม
 ทุนข้ามชาติจากแคนาดา ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2548 ถึงปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นจุดเริ่มต้นที่หลากหลาย
 (threshold) และรอยแตก รอยแยก (rupture) ของวาทกรรมที่ว่าด้วยเกลืออุตสาหกรรมท้องถิ่นที่
 เคยสร้างหายนะกับชาวนาอีสานในช่วงแรกเริ่ม กับเกลืออุตสาหกรรมเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ใน
 ฐานะเครื่องมือของการต่อสู้กับอุตสาหกรรมข้ามชาติ ได้ทำให้วาทกรรมแต่ละชุดที่เคยหักล้าง
 (break) ระหว่างกัน ถูกประสานเข้าด้วยกัน จนเปลี่ยนรูปแบบ (mutation) ไปสู่วาทกรรมชุดใหม่ ที่
 พูดถึงเรื่องเกลือของท้องถิ่นโดยการประสานกันของเกลือแบบพื้นบ้านและเกลือแบบอุตสาหกรรม
 ท้องถิ่น เพื่อปะทะและต่อสู้กับโครงการเหมืองแร่โพแทชของกลุ่มทุนข้ามชาติในพื้นที่ การเข้ามาของ
 นโยบายรัฐและโครงการพัฒนาของกลุ่มทุนข้ามชาติ เกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ซึ่ง
 เข้ามามีความสัมพันธ์และจัดการกับพื้นที่และตัวตนของคนในพื้นที่ ได้ทำให้ชาวนาที่เคยรู้เพียงแค่ว่า
 เรื่องของการเกษตร ต้องเข้ามาสัมพันธ์กับการเมืองที่เป็นเรื่องของอำนาจ และผ่านกระบวนการเรียนรู้
 ทำความเข้าใจการเมือง ผ่านปฏิบัติการต่อสู้เคลื่อนไหวในประเด็นของการจัดการทรัพยากรเกลือและ
 โพแทชใต้พื้นดินอีสาน ทั้งในระดับพื้นที่และระดับเวทีสาธารณะ คำถามของชาวบ้านในพื้นที่ ที่เริ่มต้น
 จากคำถามที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตพื้นฐาน เช่น “น้ำจะกินได้ไหม” “บ้านจะทรุดไหม” “ข้าวจะตายไหม”
 หรือ “ทำนาได้ไหม” ได้เปลี่ยนมาสู่คำถามที่สัมพันธ์กับตัวตนของคนในชุมชนที่ต้องมีการเคลื่อนไหว
 “จะต่อสู้อย่างไร” และ “ทำอย่างไรไม่ให้มีโครงการเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้น” ที่สะท้อนให้เห็นคำถาม
 ต่อเรื่องของอำนาจ ที่สัมพันธ์กับเรื่องเทคโนโลยีของอำนาจซึ่งชาวบ้านใช้ในการต่อสู้ โดยเฉพาะ
 ประเด็นเรื่องของการจัดการทรัพยากรสิทธิชุมชน กฎหมาย และวัฒนธรรมชุมชน เพื่อเสนอความ
 เป็นจริง ความเป็นแท้ สิ่งที่ต้องการ หรือไม่ต้องการ อะไรที่ยอมรับได้หรือไม่ยอมรับไม่ได้สำหรับพวก
 เขา

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า สถานการณ์ของปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ได้นำไปสู่การปะทะและต่อสู้เกี่ยวกับเรื่องเกลือและโพแทช ในฐานะทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการจัดการการใช้ประโยชน์และสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ที่นำไปสู่ความรุนแรงของสถานการณ์และการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในพื้นที่กับกลุ่มทุนข้ามชาติ ทั้งในเรื่องของกฎหมาย วัฒนธรรม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม ที่นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการท้องถิ่น ได้เข้ามามีบทบาทในพื้นที่ตรงนี้ ในฐานะพี่เลี้ยงและที่ปรึกษาให้กับชาวบ้าน และทำให้ประเด็นเหล่านี้ปรากฏชัดเจนในเวทีสัมมนาทางวิชาการต่างๆ ซึ่งสร้างประสบการณ์และผลก้นให้คนในพื้นที่ เข้าไปเกี่ยวข้องและรับเอาสิ่งเหล่านี้เข้ามาในการต่อสู้ เคลื่อนไหว ปัญหาไม่ใช่แค่เพียงเรื่องของ การเกิดขึ้นของคู่ตรงกันข้ามระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มทุนข้ามชาติ แต่ปัญหามันเกี่ยวเนื่องและเชื่อมโยงกับส่วนต่างๆ ทั้งภาครัฐในการกำหนดนโยบายพัฒนาประเทศและชักชวนให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุน ในฐานะนักลงทุน ซึ่งทั้งสองส่วนเข้ามากกระทบต่อพื้นที่และชีวิตของคนที่อยู่ในพื้นที่ ซึ่งเป็นเสมือนผู้รองรับการพัฒนา เมื่อปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่โครงการไม่สามารถตกลงกันได้ การต่อรองระหว่างกันจึงเคลื่อนเข้าไปสู่เวทีทางวิชาการสาธารณะระดับประเทศ โดยให้ตัวแทนซึ่งเป็นคนกลางและผู้เชี่ยวชาญในด้านต่างๆ เข้ามาศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับโครงการอย่างละเอียดรอบด้าน เพื่อหาทางออกและแนวทางการแก้ไขปัญหาโครงการเหมืองแร่โพแทชอย่างเป็นทางการ รวมถึงการสร้างยอมรับของร่วมกันของทุกฝ่าย

การวิเคราะห์ในส่วนนี้จะนำเอาวาทกรรมเกี่ยวกับตำนานกระรอกเผือกหรือผาแดงนางไอ่ และวาทกรรมเรื่องเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีเป็นศูนย์กลาง เพื่อที่จะเปิดให้เห็นวาทกรรมชุดต่างๆ ที่ชาวบ้านนำมาอธิบายเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี และเป็นเรื่องเล่า ที่ชาวบ้านและนักวิชาการท้องถิ่นนำขึ้นมากล่าวอ้างความชอบธรรมในการดำรงชีวิตของพวกเขา ในเวทีประชุมสัมมนาทางวิชาการ เกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี ที่สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2546 ท่ามกลางการปรากฏตัวของวาทกรรมชุดต่างๆที่นักวิชาการแขนงต่างๆนำมาใช้อธิบายเรื่องเหมืองแร่โพแทช ทั้งทางธรณีวิทยา วิศวกรรมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ หรือ รัฐศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่องสิทธิชุมชนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ หรือพระราชบัญญัติแร่ฉบับปรับปรุงใหม่

การประชุมในครั้งนี้จุดเน้นสำคัญอยู่ที่ปัญหาของโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน แต่ปัญหาของโครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานีก็ยังไม่ท้อสรุปออกมาชัดเจน แม้ว่าจะมีความพยายามทำให้มีเอกภาพภายใต้แนวทางการจัดการโครงการเหมืองแร่โพแทช แต่ความหมายของสิ่งที่เรียกว่าทรัพยากรเกลือและโพแทชที่ถูกพูดถึงกับฟังก์กระจาย หลากหลายและคลุมเครือมากขึ้น เนื่องจากความไม่เป็นเอกภาพของสิ่งที่พูด เมื่อต่างฝ่ายต่างยืนยันในสิ่งที่ตัวเองพูดหรือวาทกรรมเรื่องเกลือและโพแทชของตนเอง แม้ว่าปัญหาต่างๆจะวางอยู่บนฐานคิดเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและผลประโยชน์ของชาติ

การที่กลุ่มต่างๆ พยายามดึงประเด็นเรื่องเศรษฐกิจ ธรณีวิทยา สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อมมาใช้ในการอธิบาย เพื่อสร้างความรู้และความจริงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ใต้พื้นดินอีสาน ทำให้ปัญหาต่างๆ มันไม่สามารถไปด้วยกันได้ หรือผานเป็นเนื้อเดียวกันได้ ระหว่าง กลุ่มรัฐ ข้าราชการกรมทรัพยากรธรณี กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่และบริษัทข้ามชาติ ที่พูดถึงประเด็นทางธรณีวิทยา เศรษฐกิจ นโยบายและยุทธศาสตร์การจัดการแร่อย่างยั่งยืน กับ นักวิชาการพูดถึงประเด็นปัญหาทางกฎหมาย สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งทั้งสองกลุ่มยังคง อยู่ภายใต้การพูดถึงผลประโยชน์ของชาติ ผลประโยชน์ของบริษัทและผลประโยชน์ต่อคนในพื้นที่ ที่ จะต้องทำให้เกิดความสมดุลและเท่าเทียม ทั้งในแง่ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ภาคอุตสาหกรรม ภาคเกษตรกรรม ควบคู่กับสิ่งแวดล้อม ผลประโยชน์ของบริษัทข้ามชาติกับผลประโยชน์ของ ชาวบ้าน เจ้าของทรัพยากรกับผู้ใช้ทรัพยากร หรือเกษตรกรกับอุตสาหกรรม แต่หลักการดังกล่าว ไม่เคยสมดุลกันอย่างเท่าเทียมแท้จริง เช่นเดียวกับการพัฒนาที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนและสันติสุข จากโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีจะมีอยู่จริงหรือไม่ ก็ยังคงเป็นสิ่งที่ถูกตั้งคำถามและสร้างความ สงสัยกับคนในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชในปัจจุบัน

สิ่งที่ผู้วิจัยคิดว่าเป็นคุณูปการที่เราได้รับการมองลงไปเพื่อการประชุม ก็คือพื้นที่ที่วาท กรรมชุดต่างๆมาอยู่ร่วมกัน และปรากฏให้เราเห็น สิ่งที่พูดจึงเป็นเสมือนร่องรอยที่จะนำเรากลับไปสู่ ความเข้าใจเกี่ยวกับเกลือและโพแทชในเหตุการณ์ที่ระจัดกระจายของช่วงเวลาแห่งยุคสมัย ความ น่าสนใจของการประชุมครั้งนี้ก็คือ การหยิบยกหรือบอกเล่าเรื่องของตำนาน เพื่อต่อรองและปะทะกับ นโยบายการพัฒนาของนักวิชาการท้องถิ่นและชาวบ้านในพื้นที่ “ความเชื่อที่ฝังอยู่ในจิตวิญญาณของ คนท้องถิ่นต่างๆ ที่ให้ความสำคัญน้อยมากและไม่ได้กล่าวถึง คือตำนานผาแดงนางไอ่ นิทานเรื่อง กระจกตอนที่ทำให้บ้านเมืองถล่ม และเกิดหนองหานขึ้นมา ตามความเชื่อของชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้มี อิทธิพลต่อการดำเนินโครงการเหมืองแร่โพแทช หรือไม่ อย่างไร ก็ไม่ได้มีการวิเคราะห์ แต่หากไปถาม ชาวบ้านในพื้นที่ ก็จะได้รับคำตอบว่า ไม่อยากให้มีเหมือง เพราะไม่ต้องการให้แผ่นดินยุบเหมือน ตำนาน ชาวบ้านหลายคนให้ความเห็นว่า โพแทชก็เปรียบเสมือนกระจกตอน(กระจกเผือก) ที่จะ นำมาซึ่งความล่มสลายของชุมชน”

พอประจวบ แสนพงษ์ เชื่อมโยงความเชื่อท้องถิ่น ที่สะท้อนผ่านนิทานปรัมปราพื้นบ้าน ถึง ความล่มสลายของเมืองอันเกิดจากพญานาคที่อยู่พื้นดิน ไล่ล่าทำลายล้างมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนพื้นดิน เพราะโกรธแค้นที่นางไอ่คำ สั่งให้คนฆ่ากระจกเผือกและเอาเนื้อไปแจกจ่ายกันกินทั่วเมือง ซึ่ง สอดคล้องกับคำอธิบายเกี่ยวกับความหายนะที่จะเกิดขึ้นจากโครงการที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และ ทำลายวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ ดังที่บอกว่า “โครงการเหมืองแร่ไปแต่ช เข้ามาสร้างความขัดแย้งให้กับ ชุมชน อีกทั้งการทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมก็ไม่ครอบคลุม ประชาชนไม่รู้เรื่อง ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการก็มีมากมาย ทั้งน้ำเค็ม ดินเค็ม แผ่นดินทรุด เราเคยได้ยินแต่ตำนาน

หนองหานล่ม ที่คนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟัง เกี่ยวกับตำนานผาแดง-นางไอ่ ที่นางไอ่อยากได้กระรอกเผือก
 สั่งให้คนไปจับมา ไปฆ่ามา ทำให้ภูวนาคโกรธแค้นและมุดใต้ดินเพื่อไล่ล่าผาแดงนางไอ่ จนทำให้
 แผ่นดินที่ภูวนาคมุดดินลงไป ล่มสลายกลายเป็นบึงหนองหานในปัจจุบัน เหมือนบริษัทมาซูดอโมงค์
 ใต้ดินไม่รู้กี่เมตร ไม่รู้กว้างแคไหน จะยุบลงไปเมื่อไหร่ อาจจะมีเกิดหนองหานแหล่งที่สองก็ได้
 บ้านเมืองถล่ม ทำนาปลูกข้าวไม่ได้ แล้วชาวบ้านจะไปอยู่ที่ไหน”

หากเรามองว่าตำนานผาแดงนางไอ่ เป็นสนามหรือพื้นที่ของวาทกรรมชุดต่างๆที่เกาะเกี่ยว
 และประกอบเข้ามาเป็นตำนานที่อธิบายว่าด้วยความล่มสลายของชุมชนจนเกิดเป็นหนองหาน และ
 เป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงตัวตนของพวกเขา ผ่านความรู้เรื่อง
 ตำนานผาแดงนางไอ่ และนำความรู้นั้นมาใช้เพื่อสร้างคำอธิบายและอำนาจในการจัดการ
 ทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินที่เราเรียกว่า เทคโนโลยีของการสร้างความรู้ ความจริงและอำนาจ ซึ่ง
 เป็นความจริงและความรู้ที่สัมบูรณ์แท้จริง ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องไม่เปลี่ยนแปลงในยุคสมัย แต่เป็น
 ความรู้และระบอบความจริง (Regime of Truth) ของวาทกรรมในยุคสมัยหนึ่ง ที่สร้างนิยาม
 ความหมายขึ้นมาในเชิงอำนาจ การเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวทางความหมายของการอธิบายเกี่ยวกับ
 ตำนานดังกล่าว จากการกำเนิดของชุมชนและลำนํ้าธรรมชาติมาสู่ความหายนะจากการขาดแร่โพแทชใต้
 พื้นดินขึ้นมาใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่าทองคำขาวหรือกระรอกต่อน ที่จะนำมาซึ่งความเค็ม
 ของพื้นดินอีสาน เพื่อใช้กล่าวถึงหรืออธิบายถึงเกิดผลที่จะเกิดตามมาหากมีโครงการนี้ในพื้นที่ เราก็จะ
 เห็นภาพสะท้อนของวาทกรรมชุดต่างๆที่กำลังต่อสู้กันอยู่ในปัจจุบันระหว่างฝ่ายบริษัทและชาวบ้าน
 ต่อโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนาน

เนื้อหาของตำนานมีหลายสำนวนขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของผู้เล่าแต่ละคน ที่จะแต่งเติม
 เนื้อหา ความพิลึกพิลิต แต่ความน่าสนใจโดยสรุปก็คือ เรื่องราวของความรักระหว่างมนุษย์กับ
 มนุษย์ คือ นางไอ่และท้าวผาแดง และระหว่างสัตว์กึ่งมนุษย์ อย่างเช่นนาคพังคิ ลูกชายของพญาสุโธ
 นาค (ซึ่งเป็นนาคตัวเดียวกันกับตำนานนาคสองตัวที่แยกกันไปทางเหนือและทางอีสาน สุโธนาค
 สร้างแม่น้ำโขง) ที่ปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกเพราะหลงรักนางไอ่ ความรักจึงกลายเป็นรักสามเส้า
 และนำมาซึ่งภัยพิบัติ โดยเนื้อหาของตำนานจะกล่าวถึงประเพณีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของคน
 อีสาน คือ ตำนานบั้งไฟด้วย แต่จุดสำคัญอยู่ที่ชื่อของสถานที่ (Place name) เช่น หมู่บ้าน หนองน้ำ
 และแม่น้ำที่เกิดจากการกระบวนการไล่ล่ากระรอกตามบัญชาของนางไอ่ การฆ่ากระรอก การฆ่าและ
 เนื้อกระรอกขาว แล้วนำมาแบ่งกันกินทั้งเมือง สุดท้ายก็นำมาซึ่งภัยพิบัติ ซึ่งอาจจะแบ่งแกนหลักของ
 เนื้อหาเป็นสามประเด็นได้ดังนี้ 1. กระรอกพังคิซึ่งเป็นลูกภูวนาคที่อาศัยอยู่ใต้บาดาล แทนความหมาย
 ของเกลือและโพแทช ที่อยู่ใต้พื้นดินอีสาน 2. การแบ่งเนื้อกระรอก ซึ่งแทนนัยของการแบ่งปัน
 ผลประโยชน์ ที่ชาวบ้านกลุ่มต่างๆต้องการจะได้รับ และคนที่เห็นด้วยกับบริษัทหรือช่วยผลักดันหรือ
 สนับสนุนให้โครงการเกิดขึ้นก็จะได้รับประโยชน์ร่วมกัน ดังเช่นชาวบ้านจากเมืองต่างๆ ที่ช่วยกันล่า

กระรอกเผือก3.ความหายนะ หรือความล่มจม จากการกินเนื้อกระรอกพังคี ทำให้บ้านเมืองถล่มจมลง กลายเป็นหนองหานในปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืน 4.กลุ่มหญิงม่ายที่ไม่ได้กินเนื้อ กระรอกพังคี แต่ต้องได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ดังกล่าวเช่นเดียวกับชาวบ้านอ้างสิทธิที่จะเลือกเอา หรือไม่เอาโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี การไม่เอาก็เท่ากับการไม่กินเนื้อกระรอก ซึ่งทำให้บ้านเมือง ก็ไม่เกิดการล่มจมตำนานผาแดงนางไอ่ ในชุมชนลุ่มน้ำหนองหานและจังหวัดอุดรธานี จึงเป็นสิ่งที่มิ พลังอำนาจในการอธิบายเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดิน แม้ว่าในเวทีการประชุมสัมมนา ทางวิชาการจะไม่ได้ได้รับความสนใจหรือถูกกีดกันจากการเป็นส่วนหนึ่งในการตัดสินใจต่อโครงการ ดังกล่าว เพราะวาทกรรมว่าด้วยวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมเหมืองแร่ วาทกรรมทางเศรษฐกิจ ที่สามารถ วัดและคำนวณเป็นตัวเลขที่เป็นรูปธรรมได้มากกว่า ความเชื่อหรือระบบคุณค่าที่เป็นเรื่องในเชิง นามธรรม แต่เมื่ออยู่ในพื้นที่ ระบบความรู้ชุดนี้กลายเป็นคุณค่าที่ถูกยอมรับ ดังที่ฟูโก บอกว่า วาท กรรมหนึ่งๆมีอำนาจครอบครองพื้นที่ในขอบเขตหนึ่ง ดังนั้นปฏิบัติการของวาทกรรมจึงหมายถึง ปฏิสัมพันธ์ของปริณิณทลแห่งวาทกรรมที่เป็นเรื่อง ของการปะทะ ประสาน แทนที่ ต่อสู้ แย่งชิงพื้นที่ ทั้งลักษณะของการรวมกันหรือขจัดออกจากพื้นที่เดิม ดังเช่น ความรู้ทางวิศวกรรมซึ่งเป็นความรู้ข้าง นอกได้ถูกกีดกันออกจากความรู้ท้องถิ่น ที่เป็นเรื่องของความเชื่อ หรือตำนานท้องถิ่น ที่ชาวบ้านยึดถือ กันอย่างเหนียวแน่น ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความรู้แบบวิทยาศาสตร์และความรู้ท้องถิ่นแม้จะเป็นชุดความรู้ ที่ถูกอธิบายโดยกลุ่มคนที่แตกต่าง ตามสถานภาพ บทบาทและความเชี่ยวชาญเฉพาะ จนดูเหมือนว่าจะ แตกต่างกันอย่างสุดขั้วหรืออยู่คนละระนาบกัน แต่ความรู้ทั้งสองอย่างในบางสถานการณ์ก็สามารถปะทะ ประสานกันได้โดยไม่น่าเชื่อภายใต้วาทกรรมการพัฒนาที่ว่าด้วยเรื่องทรัพยากรธรรมชาติได้ดิน

การนำเอาวิถีวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติ ที่อาจจะสร้าง ความล่มสลายและความไม่ยั่งยืนให้กับชุมชน ผ่านแนวคิดเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน ตำนานพื้นบ้าน ฮี ตลิบสองคองลิสี่ และประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ในแง่ของกระบวนการช่วงชิงการนำ เพื่อ สร้างความหมาย และสร้างค่านิยมให้กับสิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ถูกผูกขาดโดยรัฐ ในแง่ ของสุนทรียภาพและศิลปะอันสูงส่งดั่งงาม มาสู่เรื่องของคน วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ การเมืองสังคมและ วัฒนธรรมในแบบของชาวบ้าน ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ของชาวบ้านอย่างบริสุทธิ์ เพราะเป็นการประสานกัน ของนักวิชาการท้องถิ่นและนักพัฒนา ในการนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เคลื่อนไหว แต่ก็ เป็น การเมืองแห่งความรู้ ที่มีนัยของการให้คุณค่า ความงามและสุนทรียะแบบชาวบ้าน ผ่านบทกลอน หมอลำ ดังคำกลอนที่ว่า

ทองคำขาวในพื้นที่ถือเป็นกระรอกดอน นิตานมีแต่ก่อนตอนหนองหารลุ่ม,,,กระรอกขึ้น กระรอกน้อยก็คือเกลือ มันเป็นเมืองบาดาล เปรียบดั่งเกลือสมัยนี้ คนอยากเอาพังคี ตำนานหนอง หานลุ่ม เมืองอีสานจะล่มจม ภาคอีสานเป็นเกลือทั้งหมด ภูเขาเกลือได้ดิน ทั้งโคราช มหาสารคาม สกลนคร อุดรธานี คนทุกคนต่างกินเนื้อกระรอก เราต้องประท้วงเอาสมบัติเฮาคืน พวกเจ้านายไม่เป็น

ธรรม ชาตศิลป์ธรรมคำดินดอน พวกเขารังแกเรา ทั้งนายทุนตัวใหญ่ ทั้งรัฐบาล ให้ช่วยกันคัดค้านอย่าให้ผ่านทางกฎหมาย

จากรูปแบบของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่ถ่ายทอดผ่านกลอนลำหรือหมอลำของชาวบ้านที่อยู่ในซีดีเพลงชุดออนซอนเสียวชื่อเพลง กะฮอกด่อน (กระรอกเผือก) ได้พัฒนาต่อยอดที่ถูกต้องโดยผ่านคนกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่ชาวบ้านในพื้นที่ ที่เล่าเรื่องผาแดงเชื่อมโยงกับเรื่องการเกิดหนองหาน ลำห้วยต่างๆ และตำนานบั้งไฟ จนเมื่อโครงการเหมืองแร่โพแทชเข้ามา คำอธิบายของชาวบ้านเกี่ยวกับโครงการดังกล่าวก็เชื่อมโยงกับนิทานพื้นบ้านที่พวกเขาเชื่อถือ เมื่อบอกเล่าเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชกับชาวบ้านที่นี่ คำตอบที่ได้รับก็คือการเชื่อมโยงเรื่องดังกล่าวต่อต้านท้องถิ่น ดังคำอธิบายของแม่ใจ ระเบียบโพธิ์ ชาวบ้านอุ่มจานหมู่ 10 ที่ได้รับโดยทันทีก็คือ “ชุดอุโมงค์อยู่ใต้ดินบ้านเมืองมันจะล่มจมคือจังหวัดหนองหาน” ซึ่งเชื่อมโยงกับเรื่องของภัยพิบัติหายนะซึ่งคล้ายกับพญานาคดันพื้นดินเพื่อชิงนางไอ่ ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่นักวิจัยโครงการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหานคุณเกรียงศักดิ์ สุขวาสนะ บอกว่าได้หนองหานเป็นโดมเกลือขนาดใหญ่และมีเกลืออยู่ลึกใต้ผิวน้ำเพียงแค่ 10 เมตร ดังนั้นกระรอกเผือกได้บาดาลก็คือเกลือใต้หนองหานกุมภวาปีนั่นเอง

จนกระทั่งพ่อประจวบ แส่นพงษ์ที่เป็นแกนนำกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้กับชาวบ้านหนองหานเกี่ยวกับโครงการนี้ ได้นำเอาคำนี้มาพูดในที่ประชุม บนศาลาวัดอรุณธรรมรังสี บ้านโนนสมบูรณ์ เมื่อช่วงต้นปีพ.ศ. 2546 คำว่า กระรอกเผือกหรือโปแตชใต้พื้นดินอีสานและหายนะจากการชุดอุโมงค์ใต้ดินเช่นเดียวกับพญานาคดันพื้นดิน ได้ถูกใช้กันอย่างแพร่หลายมากขึ้นทั้งชาวบ้าน นักวิชาการท้องถิ่นและนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ เพราะตรงกับประสบการณ์ที่ชาวบ้านรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่และประเพณีบุญบั้งไฟ ที่จะต้องมีสัญลักษณ์ของผาแดงนางไอ่ซึ่งเป็นหนุ่มสาว และกระรอกเผือกอยู่ในขบวนแห่บั้งไฟ จนกระทั่งช่วงปี พ.ศ. 2547-2548 ได้มีการแต่งกลอนลำเกี่ยวกับตำนานดังกล่าวเพื่อเผยแพร่ในพื้นที่ คือกลอนลำกระรอกขาวใต้พื้นบาดาล กลอนลำกะฮอกด่อน โดยพ่อบุญยัง แคนหนอง ชาวนาแห่งลำน้ำเสียวเป็นผู้แต่งพร้อมกับนำกลอนลำการต่อสู้เรื่องเกลือของชาวบ้านลำน้ำเสียวมาเผยแพร่ด้วย นอกจากนี้ยังมีบทความในหนังสือพิมพ์หลายชิ้นที่เกี่ยวกับหนองหานและเหมืองแร่โพแทช เช่น เดือนภัยหนองหานล่มผลร้ายจากเหมืองแร่โพแทช, แร่โพแทชทองคำขาวที่ชาวบ้านสะอื้น. ประเดิมชุมทรัพย์ทองคำขาวประเคนนายทุนเหมืองแคนาดาเป็นต้น ก่อนที่ประเด็นในเรื่องกระรอกเผือกจะกลายมาเป็นคำอธิบายของชุมชนในเรื่องของหายนะที่จะเกิดขึ้นจากโครงการเหมืองแร่โพแทช ที่คนในพื้นที่มีความรู้ต่อเรื่องดังกล่าวร่วมกันและผลิตซ้ำความเชื่อดังกล่าว เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เคลื่อนไหวปัจจุบัน

การเคลื่อนที่ของวาทกรรมและความหมายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการปะทะกันของประสบการณ์ของชาวบ้าน ที่รับรู้ผ่านเรื่องของตำนานพื้นบ้านและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของพวกเขาในแง่พิธีกรรม เช่น บุญบั้งไฟ การกำเนิดหนองน้ำ และหมู่บ้าน มาสู่คำอธิบายที่เชื่อมโยงชุดความรู้หรือประสบการณ์เดิมของตำนานผาแดงนางไอ่ กับเหมืองแร่โพแทชเข้าด้วยกัน จนกลายเป็นความรู้ว่าด้วยเหมืองแร่โพแทชกับการล่มสลายของชุมชน ที่บ่งชี้ถึงหายนะที่จะเกิดขึ้นหากมีโครงการนี้เกิดขึ้น และเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ของชาวบ้านในพื้นที่ ที่ทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการท้องถิ่น

อาจกล่าวได้ว่า ความรู้เรื่องกระรอกเผือกกับแร่โพแทชและเกลือ ถูกสร้างขึ้นภายใต้มาตรฐานกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งมากกว่าความจริงในตัวเอง โดยเป็นกระบวนการที่ฟูโก เสนอให้เราวิเคราะห์เกี่ยวกับเหตุการณ์และกระบวนการทำให้กลายเป็นประเด็นปัญหา (Poblematization) ขึ้นมาของสิ่งต่างๆในสังคม ดังนั้นเรื่องของกระรอกเผือกกับแร่โพแทชและเกลือ จึงถูกทำให้ชัดเจนผ่านมาตรฐาน และกฎเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น ที่นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และชาวบ้าน ได้สถาปนาวาทกรรมชุดนี้ขึ้นมา และเป็นเทคนิควิธีการที่ทำให้เรื่องของกระรอกเผือกมีชีวิตขึ้นมาในการอธิบายถึงความล่มสลายของชุมชน เมื่อโครงการเหมืองแร่โพแทชกลายเป็นประเด็นปัญหาของพื้นที่ ซึ่งทำให้การปะทะกันของเรื่องดังกล่าวเข้ามาสัมพันธ์กับเรื่องความรู้ ความจริงและอำนาจ ไม่ใช่เรื่องของเกลือที่เราบริโภคจริงๆ เพราะตำนานผาแดงนางไอ่ของท้องถิ่นกลายเป็นประดิษฐกรรมชุดหนึ่งที่ถูกผลิตซ้ำเพื่ออธิบายเชื่อมโยงกับเรื่องเกลือและเหมืองแร่โพแทช

ความรู้เกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่ จึงเป็นสิ่งไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงและถูกต่อเติมอยู่ตลอดเวลาตามสถานการณ์ บริบทเงื่อนไขต่างๆ ในยุคสมัยหนึ่งมันอธิบายในแง่ของพิธีกรรมว่าด้วยความอุดมสมบูรณ์ผ่านประเพณีบุญบั้งไฟ และการกำเนิดหนองน้ำและชุมชน แต่ในปัจจุบัน มันกลายเป็นเรื่องของหายนะที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนเมื่อมีเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นในพื้นที่ ซึ่งส่งผลต่อวิธีการหรือรูปแบบในการจัดการต่อเรื่องดังกล่าว ที่ทำให้พื้นที่หนองหานกลายเป็นพื้นที่ของการศึกษาของคนกลุ่มต่างๆ ผ่านคำอธิบายเพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องเหมืองแร่ เช่น กระบวนการผลิตที่จะต้องใช้น้ำจากหนองหาน ที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชน และการขุดเจาะใต้พื้นดินเมืองอุดรธานีเป็นบริเวณกว้าง เช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นกับเมืองเอกชะอีตาหรือหนองหานปัจจุบัน เป็นต้น

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 65 ชาวบ้านคัดค้านเหมืองแร่โปแตชวันแผ่นดินทรุด

กรณีตัวอย่าง : ชาวบ้านค้านเหมืองแร่โปแตชวันแผ่นดินทรุดซ้ำรอยผาแดง-นางไอ่

ตั้งแต่วันที่ 7 ก.ย, 2555 เป็นต้นมาขณะที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดสกลนครได้ออกแถลงการณ์ตั้งโต๊ะล่ำรายชื่อประชาชนเพื่อยื่นต่อศาลปกครองโดยทำงานประสานกับแกนนำคนอื่นๆ อาทิ นายเอกพรรักความสุขอดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงแรงงานนายประสาตตงศิริอดีตประธานหอการค้าเขต 11 การลุกขึ้นมาคัดค้านการขออนุญาตสัมปทานเหมืองแร่โปแตชในพื้นที่ อ.วานรนิวาส.สกลนคร ของประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ เพราะเกรงจะเกิดปัญหาตามมาหลังพื้นที่ดังกล่าวเคยมีการทำนาเกลือและเกิดปัญหาดินยุบเป็นโพรงเมื่อหลายปีก่อน การเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่นี่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกว่า 10 ปีเพราะพวกเขาหวาดเกรงว่า ดำนานหนองหานล้มของวรรณกรรมพื้นบ้านอย่าง "ผาแดง-นางไอ่" จะมาเกิดขึ้นจริงในยุคสมัยนี้หากมีการอนุญาตให้สัมปทานทำเหมืองแร่โปแตชเกิดขึ้นล่าสุดคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนครมีการจัดเวทีเสวนาสาธารณะ กรณีพิพาทเหมืองแร่โปแตชกับประชาชนในพื้นที่อำเภอวานรนิวาส และอำเภอบ้านม่วง ที่คัดค้าน ซึ่งดำเนินการจัดงานภายใต้หัวข้อ “ท้องถิ่นได้อะไร ในสถานการณ์ เหมืองแร่โปแตชจังหวัดสกลนคร” การจัดงานครั้งนี้เน้นการเจาะลึกผลประโยชน์และผลกระทบของการมาของเหมืองการจัดงานเสวนาดังกล่าวได้รับความสนใจจากแกนนำการคัดค้านเหมืองแร่ในพื้นที่อำเภอวานรนิวาส และอำเภอบ้านม่วง ตลอดจนนักวิชาการ นักธุรกิจ นิสิต นักศึกษาและประชาชน เข้าร่วมรับฟังการเสวนาอย่างเนืองแน่นในวงเสวนาได้นำเสนอเนื้อหาสาระที่ครบถ้วนรอบด้านเพื่อหวังให้คนเข้าฟังมีข้อมูลความรู้ ความเข้าใจ ถึงผลดีและผลเสียในการมาของเหมืองแร่ซึ่งนายสั๊กมกล ไชยแสงราช แกนนำกลุ่มคนรักอำเภอวานรนิวาสซึ่งมีสมาชิกและเครือข่ายกว่า 2,000 คนเป็นกลุ่มต่อต้านหลักในการสำรวจและก่อสร้างเหมืองแร่โปแตชของบริษัทที่ได้รับสัมปทานซึ่งเข้าฟังด้วย บอกว่ากลุ่มพวกตนมองว่าชาวบ้านในพื้นที่ไม่ทราบล่วงหน้าเรื่องการขออนุญาตสัมปทานเหมืองแร่โปแตชและไม่มีส่วนร่วม

ใดๆ ในการอนุญาตของภาครัฐ จึงเกิดความกังวลและขอให้เปิดเวทีเพื่อให้ข้อมูลชาวบ้านอย่างเปิดเผย ก่อนดำเนินการต่อเป็นความกังวลถึงผลกระทบจากเหมืองแร่โปแตชที่จะเกิดขึ้นกับชาวบ้าน 6 ตำบล ในพื้นที่ อำเภอวานรนิวาสนั้นหากมีการทำเหมืองแร่โปแตชจะทำให้เกิดปัญหาดินเค็มทำให้พื้นที่ การเกษตรของชาวบ้านเสียหายและการทำเหมืองแร่ได้ดินก็จะทำให้เกิดการทรุดตัวของพื้นดินตามมา ในอนาคตอย่างแน่นอนนอกจากนี้หากมีการสร้างเหมืองแร่โปแตชในพื้นที่ก็จะเกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำ กับชาวบ้านทำให้ชาววานรนิวาสส่วนใหญ่เกิดความกังวลถึงอนาคตของชุมชนซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ธรรมชาติในพื้นที่อย่างแน่นอนสำหรับข้อมูลแหล่งแร่โปแตชวานรนิวาสในเขตจังหวัดจากการสำรวจ ของกรมทรัพยากรธรณีในพื้นที่อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร เมื่อปี 2519-2520 ซึ่งเจาะสำรวจ บริเวณนี้จำนวน 2 หลุม ได้แก่ หลุมเจาะ เค-48 และ เค-55 ซึ่งมีข้อมูลว่าหลุมเจาะที่ เค-48 เป็นหลุม เจาะที่พบแร่โปแตชชนิดซิลิไต์ที่เชื่อถือได้และพบว่าชั้นแร่ซิลิไต์มีความหนามากกว่า 19-20 เมตร จากผลการเจาะสำรวจกรมทรัพยากรธรณีในหลุมเจาะที่ เค-48 และ เค-55 พบว่าแนวโน้มที่จะพบ แหล่งแร่โปแตชชนิดซิลิไต์จะอยู่ในพื้นที่ทางตอนใต้ของอ.วานรนิวาส ตามทฤษฎีการเกิดแหล่งแร่ซิลิ ไต์ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในบริเวณไหล่โดมเกลือและมีปริมาณเพียงพอที่จะประกอบการทำเหมืองได้เพราะ ไหล่โดมเกลือมีพื้นที่ค่อนข้างกว้างส่วนการประเมินชั้นหินและโครงสร้างทางธรณีวิทยาจากหลุมเจาะ เค-48 และ เค-55 พบว่าชั้นหินทุกชั้นในหมวดหินมหาสารคามค่อนข้างจะเทียบเคียงกันได้ทั้งหมด ยกเว้นชั้นแร่ซิลิไต์ที่พบในหลุม เค-48 เป็นชั้นแร่ซิลิไต์ชั้นล่างทำให้สามารถมองได้ว่าโครงสร้างของ โดมเกลือที่น่าสนใจควรจะอยู่ทางใต้ของตัวอำเภอวานรนิวาสและมีแนวอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงใต้- ตะวันตกเฉียงเหนือโดยปัจจุบันนี้โครงการเหมืองแร่โปแตชจังหวัดสกลนคร โดยบริษัทผู้รับ สัมปทาน ได้รับอนุญาตพิเศษสำรวจแหล่งแร่เพื่อพัฒนาเหมืองแร่ในเชิงพาณิชย์ในต้นปี 2558 ขณะที่ บำเพ็ญ ไชยรักษ์นักวิจัยกลุ่มนิเวศวัฒนธรรมศึกษา ที่เกาะติดปัญหานี้มาตลอด ระบุว่าความ เคลื่อนไหวของโครงการขอสัมปทานเหมืองแร่โปแตชแหล่งวานรนิวาสนี้เริ่มมีการสำรวจแร่ตั้งแต่ปี 2519-2520 โดยกรมทรัพยากรธรณีดำเนินการเจาะสำรวจแร่ที่ อำเภอวานรนิวาส อำเภอพรรณานิคมและอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร พบแร่โปแตชชนิด คาร์นัลไลต์ (Carnallite) และซิลิไต์ (Sylvite) วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2522 กระทรวงอุตสาหกรรมประกาศให้พื้นที่แอ่งสกลนครและแอ่งโคราชเป็นพื้นที่เพื่อการสำรวจทดลอง ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแร่ตามมาตรา 6 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ.2510 ปี 2539 กรมทรัพยากรธรณีมีความร่วมมือด้านธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณีกับสภา ธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวซึ่งระบุถึงเรื่องการพัฒนาแหล่งแร่โปแตชและอุตสาหกรรมปุ๋ยเคมี มีการทำบันทึกการประชุมหารือร่วมกัน (เอ็มโอเอ็ม)โดยมีกรอบความร่วมมือด้านการสำรวจ ธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณี การฝึกอบรมการแลกเปลี่ยนข้อมูลในการพัฒนาทรัพยากรธรณี การ ศึกษาวิจัยซึ่งมีสาระเรื่องการวิจัยและพัฒนาอุตสาหกรรมปุ๋ยโดยเน้นด้านแหล่งทรัพยากรโปแตชใน ประเทศไทยและแหล่งทรัพยากรฟอสเฟตในสาธารณรัฐประชาชนจีนและเดือนมิถุนายน 2558

โครงการสำรวจแร่โปแตชของบริษัทผู้ได้รับสัมปทานได้รับการอนุมัติส่งเสริมการลงทุนจาก คณะกรรมการการส่งเสริมการลงทุน (บีโอไอ) ในด้านเหมืองแร่ เซรามิก และโลหะขั้นมูลฐาน นอกจากนี้ในกลุ่มน้ำสงคราม จ.สกลนคร ยังพบว่ามียังอีก 3 บริษัท จากทั้งหมด 30 บริษัทที่ยื่นขออาชญาบัตรพิเศษสำรวจแร่และยื่นขอประทานบัตรทำเหมืองโปแตชในภาคอีสาน รวมพื้นที่ประมาณ 3.5 ล้านไร่ทั้ง 3 บริษัทดังกล่าวปัจจุบันคำขอสถาวรยังอยู่ระหว่างพิจารณาเปิดพื้นที่ตามมาตรา 6 ทวิ ของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่บริษัทเอกชนแห่งหนึ่งได้ยื่นขอสำรวจในเขต อ.สว่างแดนดิน 12 แปลง พื้นที่ 1.2 แสนไร่ และอีกบริษัทยื่นขอสำรวจในเขต อ.วานรนิวาส อ.พังโคน และอ.พรรณานิคมสำหรับผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นหากมีการก่อสร้างเหมืองแร่โปแตชแห่งนี้นั้น สันติภาพ สุภาพไพบูลย์นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี บอกว่าผลกระทบที่ห่วงมี 3 เรื่องใหญ่ๆ คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมสุขภาพเรื่องแรกคือเศรษฐกิจมีทั้งบวกและลบ ด้านบวกคือมีเงินมาลงทุนมีรายได้เข้ารัฐ เข้าหลวง เข้าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแล้วแต่ปริมาณแร่ที่จะขุดแร่ได้แต่ในแง่ลบคือเป็นเรื่องความเป็นธรรมในการจัดสรรผลประโยชน์รัฐบาลกับท้องถิ่นได้มากแค่ไหนเมื่อเทียบกับบริษัทได้เรื่องต่อมาคือรายได้ที่ได้เพียงพอที่จะเอามาทำประโยชน์อย่างสูงสุดให้แก่ท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหาให้แก่ท้องถิ่นที่จะเกิดขึ้นมากน้อยแค่ไหนหรือจะจบแค่เงินเข้าหลวงแล้วหลวงนำไปใช้แค่นั้นแต่ไม่มีแผนที่ท้องถิ่นควรจะได้ และผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมเรื่องสัญญาซื้อขายผูกมัดระหว่างบริษัทกับรัฐบาลเขียนเอาไว้อย่างไรประชาชนไม่มีโอกาสได้รับรู้ ยกตัวอย่างกรณีศึกษาของเหมืองแร่โปแตชอุดรธานีอ่านจากสัญญาพบว่าค่อนข้างผูกขาดในการอำนวยความสะดวกให้แก่บริษัทมากและรัฐเสียเปรียบกรณีเหมืองแร่ของวานรนิวาสจะเป็นเหมือนกันไหมเพราะตอนนี้อยู่ในขั้นตอนการสำรวจ ซึ่งจะต้องมีการทำสัญญาสำรวจและผลิตแร่ยังมีอะไรจะตามมาอีกมากมาย ตรงนี้คือสิ่งที่ภาคประชาชนห่วง

“ปัญหาสังคมตอนนี้เห็นชัดๆ เรื่องภาวะความขัดแย้ง การเข้ามาของทุนข้ามชาติการเกิด กระแสต่อต้าน คนต้าน คนเห็นด้วย ระหว่างรัฐกับประชาชนเป็นการตอกลิ้มให้มีความแตกแยกขึ้นไปอีก คนต้านและสนับสนุนไม่เผาฝักกันก็มีส่วนเรื่องสิ่งแวดล้อมคล้ายๆกับกรณีที่จะเกิดขึ้นทั่วไปคือ ปัญหาแผ่นดินทรุด การแย่งน้ำใช้มลพิษทางอากาศ แดงแร่ ฝุ่นเกลือ และการจัดการกองแร่ซึ่งในกระบวนการผลิตจะต้องมีขี้แร่ประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ของแร่ทั้งหมดตรงนี้มีแผนจัดการอย่างไร ที่สำคัญที่สุดที่ชาวบ้านห่วงก็คือการขุดเจาะสำรวจหรือการทำสัมปทานนั้น เขาจะทำได้ดิน สามารถขอนไซไปหมดและพื้นที่ที่พบแร่คือพื้นที่ตัวอำเภอวานรนิวาสหากมีการขุดเจาะสำรวจและทำเหมืองพบได้ชัดเจนว่าเขาจะขอนไซเครื่องมือเขาไปได้บ้านเรือนประชาชนในความลึกระดับ 100 เมตร ซึ่งนั่นหมายถึงความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัยไม่มีเลยโอกาสที่บ้านจะทรุดจะพังถล่มก็มีสูง”

ทั้งหมดนี้คือสิ่งที่กังวลว่าจะเกิดขึ้นหากมีการอนุญาตให้สัมปทานเหมืองแร่โปแตชเกิดขึ้นแต่ที่มากไปกว่านั้นนักกฎหมายที่เฝ้าติดตามกฎหมายแร่ฉบับใหม่ได้ระบุว่ากฎหมายฉบับนี้ไม่ได้คุ้มครอง

ประชาชนที่เป็นเจ้าของแผ่นดินมานานกว่ารัฐเอื้อประโยชน์ให้กลุ่มทุนที่จะเข้ามาขุดเจาะสำรวจมากกว่าที่สำคัญกฎหมายฉบับนี้ยังถูกมองว่าให้อำนาจรัฐในการตัดสินใจโดยไม่ได้คุ้มครองภาคประชาชนที่จะได้รับผลกระทบในพื้นที่เท่าที่ควรจะเป็น (ภูมิภาคทั่วไทย : 11 พ.ค, 2559)

นอกจากนี้ยังมีกรณีพิพาทระหว่างชาวจังหวัดสกลนครกับพระวัดธรรมกายที่มาบุกรุกเกาะดอนสวรรค์ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นเกาะแม่หม้ายในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ดอนสวรรค์เป็นเกาะที่ตั้งอยู่ในบึงหนองหารตำบลธาตุเชิงชุมจังหวัดสกลนครสกลนครทะเลสาบที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเนื้อที่ 105 ไร่อยู่ห่างจากฝั่งประมาณ 5 กิโลเมตรถือเป็นสัญลักษณ์ที่เชิดหน้าชูตาของชาวจังหวัดสกลนครและเป็นตำนานที่สืบทอดกันมายาวนานในนิทานเรื่อง “ผาแดงนางไอ่คำ” เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศและอารยธรรมที่โดดเด่นทั้งยังเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวจังหวัดสกลนครตลอดจนนักท่องเที่ยวรวมทั้งการดำรงวิถีชีวิตชาวประมงที่เข้าไปหาปลาได้แวะพักผ่อนบนเกาะแต่ปรากฏว่าได้มีกลุ่มบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวพันไปถึงนักการเมืองระดับชาติและเชื่อมโยงไปถึงวัดพระธรรมกายมีความพยายามที่จะขอกอกโฉนดที่ดินบนเกาะดอนสวรรค์ในเนื้อที่ 85 ไร่จากพื้นที่ทั้งหมดจำนวน 105 ไร่จนเกิดกระแสต่อต้านอย่างรุนแรงของชาวสกลนครทุกภาคส่วนในนาม “กลุ่มพิทักษ์ดอนสวรรค์เพื่อไทสกล” ซึ่งได้ออกมาชุมนุมต่อต้านคัดค้านมิให้มีการออกโฉนดที่ดินบนเกาะดอนสวรรค์นอกจากกรรวมตัวชุมนุมประท้วงและล่ารายชื่อชาวบ้านนับหมื่นที่ไม่เห็นด้วยกับการต่อต้านยังได้แพร่กระจายไปตามสื่อสังคมออนไลน์ทั้งเฟซบุ๊กและอินเทอร์เน็ตอย่างกว้างขวางอีกด้วยผู้คัดค้านส่วนใหญ่ต่างไม่เห็นด้วยที่จะมีกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งเข้ามาฮุบพื้นที่เกาะดอนสวรรค์เพื่อนำไปใช้ทำประโยชน์ส่วนตัวทั้งที่ดอนสวรรค์เป็นที่สาธารณะเป็นสมบัติของแผ่นดินอันเป็นของประชาชนทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อีกทั้งชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณรอบๆหนองหารมานานหลายชั่วอายุคนก็ยังไม่ใครมีโฉนดที่ดินที่สำคัญเกาะดอนสวรรค์เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำและมีหนังสือสำคัญที่หลวง (นสล.) ไม่สามารถออกโฉนดได้อย่างสิ้นเชิงขณะที่เลขานุการคณะกรรมการศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมสภาผู้แทนราษฎรอ้างว่าดอนสวรรค์เป็นที่ดินของวัดขึ้นทะเบียนเป็นที่ธรณีสงฆ์มาตั้งแต่ปี 2472 แต่หลักฐานสูญหายประกอบกับประชาสัมพันธ์วัดพระธรรมกายได้ออกมาชี้แจงสอดรับไปในแนวทางเดียวกันว่าดอนสวรรค์แต่ก่อนเป็นวัดร้างและเป็นที่ธรณีสงฆ์พร้อมกับอ้างว่าเป็นเรื่องของคณะสงฆ์จังหวัดสกลนครและทางราชการซึ่งกำลังปรับปรุงพื้นที่ให้เป็นวัดปัญหาการจัดการพื้นที่ที่แตกต่างกันเป็นเรื่องของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในจ.สกลนครไม่เกี่ยวกับวัดพระธรรมกายทั้งที่ความเป็นจริงมีชาวบ้านเห็นพระจากวัดพระธรรมกายประมาณ 30 - 50 รูปเข้าไปพักอาศัยบนเกาะมานาน 2 ปีแล้ว ทีมข่าวนสพ.ไทยรัฐได้เกาะติด และรายงานข่าวความเคลื่อนไหวในพื้นที่ติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ฉบับวันที่ 8 ก.ย. 2555 จนถึงวันที่ 29 พ.ย. 2555 เริ่มจากมีผู้โพสต์ข้อความผ่านทางเฟซบุ๊กและอินเทอร์เน็ตไม่เห็นด้วยกับการออกโฉนดที่ดินบนเกาะดอนสวรรค์ระบุว่ามิพระจากวัดพระธรรมกายเข้ามาอยู่อาศัยไม่ต่ำกว่า 30 รูปมีการกางเต็นท์ที่พักปลูกสร้างอาคารแผ้วถางต้นไม้

โดยเฉพาะต้นยางยักษ์ไม้หวงห้ามอายุกว่า 300 ปีจำนวนกว่า 100 ต้นและต้นไม้อื่นๆอันควรค่าแก่การอนุรักษ์พร้อมกับระบุว่าจะมีการออกโฉนดที่ดินจำนวน 85 ไร่เพื่อให้เป็นที่ธรณีสงฆ์ต่อมาวันที่ 4 ก.ย. 2555 เทศบาลนครสกลนครได้ทำหนังสือคัดค้านต่อเจ้าพนักงานที่ดินจังหวัดพร้อมกับนัดชุมนุมประท้วงสกลนครนายสพลันต์เพชรคำ อาจารย์คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนครการประชุมประท้วงเริ่มความเข้มข้นโดยผู้ชุมนุมได้เปิดเวทีปราศรัยปักหลักอยู่ที่ลานพระบรมราชานุสาวรีย์รัชกาลที่ 5 บริเวณศูนย์ราชการจังหวัดสกลนครทั้งเปิดกลุ่ม “รักษาดอนสวรรค์เพื่อไทสกล” ทางเฟซบุ๊กเพื่อหาแนวร่วมทางสังคมโลกออนไลน์ต่อมาวันที่ 10 ก.ย. 2555 ผู้ชุมนุมบางส่วนใช้วิธีดาวกระจายไปปิดล้อมสำนักงานที่ดินจังหวัดจนกระทั่งทางจังหวัดสกลนครได้สั่งระงับการยื่นขอออกโฉนดเป็นการชั่วคราวการต่อสู้ของภาคประชาชนยังคงเดินหน้าต่อไปไม่หยุดเนื่องจากเห็นว่าสิ่งที่เรียกร้องยังไม่สัมฤทธิ์ผลเพราะไม่มั่นใจว่าจะมีการชกแซกยื่นขอออกโฉนดภายหลังขณะที่พระจากวัดพระธรรมกายก็ยังคงอยู่อาศัยบนเกาะดอนสวรรค์ต่อไปเช่นเดิมประกอบกับการออกมาชี้แจงผ่านทางเฟซบุ๊กของ น.ส.ลีลาวดี วัชรโรบล สมาชิกพรรคเพื่อไทยในฐานะเลขานุการคณะกรรมการการศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมสภาผู้แทนราษฎร และพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะประชาสัมพันธ์วัดพระธรรมกายที่อ้างว่า ดอนสวรรค์เป็นที่ดินของวัดขึ้นทะเบียนเป็นที่ธรณีสงฆ์มาตั้งแต่ปี 2472 แต่หลักฐานสูญหายและดำเนินการขอออกโฉนดใหม่ นอกจากนี้นายนิยมเวชกามา ส.ส.สกลนคร เขต 2 พรรคเพื่อไทยยังได้ออกมาสนับสนุนทั้งยังออกมาให้ข่าวว่าการชุมนุมครั้งนี้มีการเมืองอยู่เบื้องหลังเหมือนกับสาดน้ำมันใส่เข้ากองไฟวันที่ 17 ก.ย. กลุ่มผู้ประท้วงได้นัดชุมนุมใหญ่อีกครั้งพร้อมกับเตรียมยื่นหนังสือไปยังกรมสอบสวนคดีพิเศษหรือดีเอสไอและ ป,ป,ช. ให้เข้ามาสอบสวนประสานสภาพนายความให้ช่วยเหลือทางเรื่องคดีทั้งเตรียมยื่นหนังสือต่ออธิบดีกรมที่ดินและ น.ส.ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีให้เข้ามาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นหลายคนสงสัยว่า “อะไรที่ทำให้คนสกลนครทุกหมู่เหล่าลุกขึ้นมาต่อสู้ในเรื่องนี้กันมากมายกว้างขวางขนาดนี้” เพราะชาวสกลนครเป็นผู้เข้าถึงการใช้สิทธิชุมชน” สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญมาตรา 66-67 นั้นมิใช่แค่อ่านกฎหมาย อ่านตำรา หรือฟังบรรยายแล้วจะทำความเข้าใจและเข้าถึงในเวลาไม่กี่นาทีไม่กี่ชั่วโมงได้ ประเด็นจึงไม่ได้อยู่ที่ชาวสกลนครเข้าใจกฎหมายรัฐธรรมนูญมากกว่าหรือไม่ แต่อยู่ที่เขามีสิ่งเร้า นำพาพวกเขาเข้าสู่กระบวนการลุกขึ้นมาปกป้องเรียกร้อง ในการจัดการดอนสวรรค์ตามสิทธิของเขา ด้วยเหตุปัจจัยที่ก่อตัวขึ้นมาอย่างเป็นธรรมชาติมากกว่าแล้วอะไรคือสิ่งเร้า คงต้องตอบว่าน่าจะเป็น “สำนักแห่งความเป็นเจ้าของร่วม” ปกติแล้วความเป็นเจ้าของร่วมของคนสกลนครก็เห็นมีอยู่มากมายที่ถูกละเมิด ถูกกลืนรอนจากหลายฝ่าย เช่น การรุกล้ำพื้นที่สาธารณะ หนองน้ำ หรือที่ป่าสงวน หรือแม้แต่หนองหารเองก็ถูกทั้งราชการและราษฎรบุกรุกทำลาย แต่ไม่เห็นมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องกันถึงขนาดนี้ ฉะนั้นจึงต้องมีอะไรที่มากกว่าความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันต่อดอนสวรรค์ เป็นสิ่งที่พิเศษมากกว่ากรณีอื่นๆ เมื่อมานั่งพิจารณาดูแล้ว ผู้เขียนคิดว่าน่าจะมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการดังนี้ 1. ดอนสวรรค์เป็น

สัญลักษณ์พิเศษ ด้วยหนองหารมีพื้นที่กว่า 76000 ไร่ มีเกาะเล็กเกาะน้อยกว่า 30 เกาะ มีดอนสวรรค์เป็นเกาะใหญ่สุดที่มีพื้นที่ 100 ไร่เศษ มีสภาพเป็นป่าที่สมบูรณ์ถึงแม้จะถูกแผ้วถางไปแล้วเกือบครึ่ง และถูกน้ำท่วมกลืนชายฝั่งไปจากการสร้างประตูควบคุมน้ำสุรัสวดีที่ต้นน้ำก่ำ ทำให้ระดับน้ำไม่ลดลงมากในหน้าแล้งเหมือนในอดีต¹ ด้วยคุณลักษณะพิเศษนี้ที่เกาะอื่นๆ ไม่มี ดอนสวรรค์จึงเป็นเสมือนสวนสาธารณะธรรมชาติกึ่ง “ดอนปู่ตา” (หมายถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการทำพิธีกรรมร่วมกันของชาวบ้านโดยเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ที่ประชาชนคนสกลนครใช้ประโยชน์ร่วมกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชนคนรอบหนองหาร มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับตำนานความเชื่อ และถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ใช้ทำพิธีกรรมทั้งทางศาสนาและความเชื่ออื่นๆ มาโดยตลอด โดยไม่มีใครคณะใดคณะหนึ่งแสดงกรรมสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของ ด้วยองค์ประกอบที่ว่านี้จึงทำให้ดอนสวรรค์เป็นเสมือนสัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณอันลึกซึ้งของคนสกลนคร แม้บางคนอาจจะไม่เคยเดินทางขึ้นไปบนดอนสวรรค์เลยในชีวิต เพียงมองเห็นจากฝั่ง แต่ก็ผูกพันเสมือนเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ 2. คู่กรณีเป็นคนนอก ตามพยานหลักฐานเชิงประจักษ์ ชาวสกลนครได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธศาสนิกที่ใกล้ชิดพระสายวิปัสสนากรรมฐานตามแนวปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เห็นว่าผู้ที่ต้องการให้ออกเอกสารสิทธิ์เป็นที่ธรณีสงฆ์คือพระสายธรรมกายที่ถือว่าเป็นคนนอก เข้ามาอยู่อาศัยในสกลนครเสมือนแขกมาบ้าน ในอดีตที่ผ่านมาชาวสกลนครไม่ได้แสดงออกถึงความรังเกียจกีดกันแต่อย่างใด แต่ก็เฝ้ามองด้วยความระแวงสงสัยในแนวทางปฏิบัติที่แตกต่าง 3. องค์กรภาคประชาชนเข้มแข็ง ชาวสกลนครไม่มีนักการเมืองระดับชาติที่มีตำแหน่งใหญ่โตในทุกรัฐบาลเหมือนจังหวัดข้างเคียงมานานมาก จึงต้องพยายามพึ่งพิงตัวเองไว้ก่อน ทำให้เกิดองค์กรภาคประชาชนที่ค่อนข้างเข้มแข็ง ไม่ว่าจะหอการค้าจังหวัด ชมรมสมาคมต่างๆ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตลอดจนร่วมมือกับเครือข่ายที่ไม่ใช่ราชการ [NGO] ข้างนอกอย่างสม่ำเสมอ เมื่อเกิดเหตุการณ์นี้ทุกองค์กรจึงรวมตัวกันได้อย่างรวดเร็ว และพร้อมเดินไปด้วยกันภายใต้ชื่อ เครือข่ายรักษาดอนสวรรค์เพื่อไทสกล (รดส.) มีการคัดเลือกกรรมการและประธานกันเองว่าจะให้ใครมีตำแหน่งและทำหน้าที่ในช่วงใด สถานการณ์ใด หรือจะให้ห้องกรใดนำ เพราะต่างไม่ได้ถือเอาประโยชน์ส่วนตนหรือคณะตนเป็นที่ตั้ง 4. สิ่งเหนือธรรมชาติ กรณีนี้ดูจะไม่เป็นวิทยาศาสตร์ที่สามารถนำมาเรียบเรียงและอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลจับต้องหรือคิดคำนวณเป็นตัวเลขได้ ประกอบกับข้อจำกัดของผู้เขียน แต่ก็ด้วยกำลังใจจากคำสอนของอาจารย์ผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือเป็นอย่างยิ่งคือ ท่านอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ที่พูดเสมอมาว่า “ภูมิวัฒนธรรมนั้นเป็นเรื่องความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ” ประเด็นนี้เป็นเช่นนั้นจริงๆ เพราะมีอะไรที่เหนือความคาดหมาย เหมือนจักรวาลจัดสรร เหมือนสวรรค์กำหนด หรือโชคชะตาบารมีของสิ่งที่มองไม่เห็น กำหนดให้สรรพสิ่งต้องเป็นไปตามนั้น ผู้เขียนจะไม่เล่าอะไรให้ติดตามหรือขัดแย้ง เพียงแค่อายากบอกว่าเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ต้นนั้นได้เกี่ยวข้องกับผู้คนและสถานการณ์ต่างๆ มากมาย เมื่อมานั่งคิดย้อนหลังก็เกิดคำถามขึ้นมาทันทีว่า

ทำไมจึงมีคำว่า “บังเอิญหรือเผอิญ” เกิดขึ้นบ่อยมาก นับตั้งแต่วันแรกที่เราจะมีการแจกโฉนดดอนสวรรค์มาจนถึงปัจจุบัน มีหลายสิ่งหลายอย่างและหลายคนที่เข้ามาสอดรับกันอย่างพอดีที่ทำให้การคัดค้านดำเนินมาได้ด้วยดีโดยตลอดกล่าวโดยสรุป กรณีดอนสวรรค์กับการเรียกร้องสิทธิชุมชนเป็นกรณีพิเศษที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ โดยไม่ได้เตรียมการหรือวางรูปแบบองค์กรตายตัวไว้เพื่อเคลื่อนไหวตั้งแต่ต้นแต่อย่างใด ทุกอย่างเป็นการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน โดยอาศัยความจริงใจในการขับเคลื่อน มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนร่วมกันของภาคีเครือข่ายภาคประชาชนและองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น (เทศบาลนครสกลนครและองค์การบริหารส่วนจังหวัดสกลนคร) แม้เบื้องต้นการจัดขบวนต้องอาศัยระบบจัดตั้งจากองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นเป็นหลัก แต่พอต้องขับเคลื่อนต่อเนื่องนานมากขึ้น เครือข่ายก็ได้ปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับสถานการณ์ มีการประชุมกรรมการเครือข่ายอย่างสม่ำเสมอ ด้วยเป้าหมาย 4 ข้อเป็นตัวกำหนดชัดเจน ได้แก่ 1. คัดค้านการออกโฉนดที่ดินดอนสวรรค์เพื่อให้เป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดินประเภททรัพย์สินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกันสืบไป 2. เพื่อดำเนินการให้มีการเพิกถอนชื่อ “วัดดอนสวรรค์ (ร้าง)” ออกจากสารบบทะเบียนวัดร้างของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ 3. ปลุกจิตสำนึกรักท้องถิ่นและหวงแหนผืนแผ่นดินอันเป็นสาธารณสมบัติของชาวสกลนคร 4. สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาดอนสวรรค์เชิงอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศป่าดึกดำบรรพ์ให้ยั่งยืนหากถามว่ารูปแบบการขับเคลื่อนเพื่อสิทธิชุมชนคนสกลนครจะเป็นแบบอย่างให้แก่อื่นได้หรือไม่ผู้วิจัยเชื่อว่า “ทั้งเป็นแบบได้และเป็นแบบไม่ได้” ที่เป็นแบบได้ก็อย่างเช่น ภาคประชาชนหลายๆ องค์กรมารวมตัวกันทำกิจกรรมตามความถนัดความชอบหรือตามปัญหาพร้อมของสมาชิกองค์กรนั้นๆ โดยมีองค์กรอื่นๆ ให้การสนับสนุนหรือให้กำลังใจตามสมควร และอย่างน้อยปีละครั้งก็มาร่วมกันทำกิจกรรมในเทศกาลหรือในสถานการณ์อย่างหนึ่งอย่างใดที่มีผลกระทบร่วมกันทั้งจังหวัดส่วนที่ว่าจะเป็นแบบไม่ได้นั้น เพราะองค์ประกอบทั้ง 4 ประการที่กล่าวข้างต้น ไม่ใช่กรณีปกติที่จะเกิดขึ้นได้บ่อยๆ และเมื่อเกิดแล้วจะหล่อเลี้ยงกันต่อไปอย่างไร ด้วยประเด็นหรือภารกิจใดบ้าง สำหรับผู้เขียนแล้วกรณีดอนสวรรค์จะเป็นบททดสอบที่ยากที่สุดและหากทำสำเร็จตามเป้าหมายได้ทั้ง 4 ข้อ ก็คงไม่มีเรื่องอื่นใดที่ชาวสกลนครจะทำได้สำเร็จภายใต้คำว่า “สิทธิชุมชนคนสกลนครใครจะละเมิดมิได้” เป็นสิทธิที่เหนือกว่าความเชื่อทางการเมือง เหนือความเป็นเชื้อชาติ และเหนือความเชื่อในลัทธิซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องส่วนตัวหรือพวกตนหากกรณีดอนสวรรค์จะกลายเป็น “สกลนครโมเดล” หรือรูปแบบการต่อสู้เพื่อสิทธิของชาวบ้านและชุมชนแบบสกลนคร อันเป็นเหตุการณ์สำคัญของชาวจังหวัดสกลนครให้ลูกหลานได้ภาคภูมิใจในอนาคตก็ น่าจะเป็นการบรรลุเป้าหมายสูงสุดที่ไม่มีใครคาดคิดมาก่อนชาวสกลนครมักมีกิจกรรมทางศาสนาโดยเฉพาะการทำบุญทำทาน มีชมรมสมาคมของผู้มีจิตอาสาต่างๆ มากมาย ล้วนแต่เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อ “ให้” เกือบทั้งนั้นและที่มีแปลกกว่าที่อื่นก็เห็นจะเป็นการจัดเวทีที่บ้านอย่าง “เวทีโสเหล่กันวันเสาร์” ของชมรมส่งเสริมคนดีเมืองสกล ที่จัดร่วมกับเทศบาลนครสกลนครติดต่อกันมากกว่าสิบปีแล้ว เพื่อเปิดพื้นที่ให้ “ไทสกล” ได้ออกมาพูดคุยแสดงความคิดเห็นถึง

เรื่องราวต่างๆ ในท้องถิ่น และในบางครั้งก็เชิญวิทยากรจากที่ต่างๆ มาร่วมเวทีพูดคุยกันอย่างชาวบ้านกับชาวบ้าน เพื่อเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน การจัดกิจกรรมต่างๆ ลักษณะนี้ของภาคประชาชนเป็นเสมือนการเตรียมความพร้อมเบื้องต้นของการก้าวออกไปสู่การเรียกร้องปกป้องสิทธิชุมชนโดยไม่รู้ตัวผู้เขียนเข้าใจว่าความอุดมสมบูรณ์ของเมืองสกลนครที่มีมาตั้งแต่ในอดีตกาล จึงทำให้ผู้คนที่นี่มีอุปนิสัยโอบอ้อมอารีต่อแขกผู้มาเยือน ความเข้าใจเช่นนี้ทำให้เกิดจากการคิดเองเออเองของผู้เขียนไม่ แต่อย่างน้อยที่สุดก็มีคนนอกที่มองเห็นและยืนยัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ที่ได้ยืนยันบ่อยครั้งความคุ้นเคย ความเชื่อถือซึ่งกันและกันในทุกภาคส่วนทั้งคนในและคนนอกเป็นหัวใจสำคัญยิ่งของการขับเคลื่อนองค์กรภาคประชาชน คนสกลนครอาจจะมีแนวทางทางเชื้อชาติ ประเพณี และความเชื่อ แต่ก็อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขบนพื้นดินที่มีความหลากหลายทางธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทั้งแหล่งน้ำ ป่าเขา และภูมิอากาศที่ดีที่สุดเพียงไม่กี่แห่งในประเทศไทย องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์กันจนทำให้ “ไทสกล” มีอัตลักษณ์พิเศษกว่าที่อื่น หรือจะบอกว่ามีภูมิวัฒนธรรมพิเศษกว่าที่อื่นก็คงไม่ผิดความพิเศษนี้จะหมดไป หากไทสกลปล่อยให้กระแสต่างๆ จากภายนอกมาทำลายความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และเมื่อนั้น “ไทสกล” ก็จะเป็นเพียงตำนานที่ผู้คนรุ่นหลังแค่เล่าขานในสิ่งที่ผู้ฟังไม่มีวันจะเข้าใจ แล้วก็ค่อยๆ สัมเลือนไปในที่สุดประเด็นสุดท้ายที่ทำทลายยิ่งกว่าการต่อสู้รักษาดอนสวรรค์ในวันนี้ คือทำอย่างไรลูกหลานของคนสกลนครจะได้เรียนรู้ซึมซับสิ่งที่คนยุคนี้ทำไว้อย่างเห็นคุณค่า นี่แหละจะเป็นปัญหาสุดท้ายที่คนยุคนี้จะต้องดำเนินการก่อนที่พลังจะหมดไป (ประสาธ ตงศิริราชฎ อวูโสเมืองสกลนครและผู้ประสานงาน “เครือข่ายรักษาดอนสวรรค์เพื่อไทสกล”)

สรุป แนวคิด คติความเชื่อจากการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง ผาแดงนางไอ่ เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติการเกิดหนองน้ำใหญ่ (หนองหาน) ในเชิงพื้นบ้านและบอกประวัติความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมืองในท้องถิ่นเป็นการเก็บประวัติการต่อสู้อำนาจรัฐ ระหว่างชุมชน ไท-ลาว และขอมเพื่อแย่งชิงที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ และแสดงถึงความเชื่อของชุมชน ไท-ลาว ต่อพญานาค

พูน ปณ ทิโต ชีเว

6.7 บทบาทการส่งเสริมท่องเที่ยว

ที่มา : (youtube)

ภาพประกอบที่ 66 โลกสีชมพูที่ทะเลบัวแดงหนองหาน อ.กุมภวาปี

ปิ่น บุตรี (256) กล่าวในบทความชื่อ พราวชมพูแพรวเพริศสุดบรรเจิด “ทะเลบัวแดง” แห่งหนองหานว่า อุทยานนี้ไม่มีทะเลน้ำเค็มแต่ในหานานี้หานวน้ำหรือหานวโนไหนๆจังหวัดอุดรเขามีทะเลแบบทูอินวัน (2 in 1) ให้เราๆท่านๆได้ไปตื่นตะลึงกับความอลังการเพริศแพรวของธรรมชาติกันที่ “หนองหาน” อำเภอกุมภวาปีหนองหานเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำปาวที่ไหลผ่าน อ.กุมภวาปี สู่ จ. กาลสินธุ์ผ่านไปลงยังลำน้ำชีด้วยความเป็นเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีมาแต่โบราณทำให้ที่นี่มีความเชื่อว่าต้นกำเนิดของหนองหานมาจากนิทานพื้นบ้านตำนานรัก “ผาแดงนางไอ่” ที่เล่าขานกันสืบต่อๆ มาว่า...กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้วเจ้าเมืองขอมมีธิดานางหนึ่งชื่อ “นางไอ่” ซึ่งมีลิริโฉมงดงามเป็นที่หมายปองของเจ้าชายเมืองต่างๆมีอยู่ปีหนึ่งเมืองขอมประสบปัญหาฝนแล้งหนักเจ้าเมืองขอมจึงจัดการแข่งขันบั้งไฟเพื่อเสวยทายของฝนขึ้นโดยมีกติกาว่าใครที่ยิงบั้งไฟขึ้นสูงสุดจะได้ธิดาคือนางไอ่ไปเป็นภรรยาการแข่งขันครั้งนี้มี 2 บุคคลสำคัญเข้าร่วมคือ “ท้าวผาแดง” แห่งเมืองผาโพงกับ “ท้าวภักดิ์” โอรสของพญานาคใต้บาดาลที่ปลอมตัวเป็นมนุษย์มาเข้าร่วมแข่งขันซึ่งผลปรากฏว่าท้าวผาแดงชนะในขณะที่ท้าวภักดิ์ผู้แพ้หลังได้ลโหมความงามของนางไอ่แล้วก็เกิดความรักอันสุดจะหักห้ามใจได้จึงได้ปลอมตัวเป็นกระรอกเผือกกลบเข้าไปอาศัยอยู่ในสวนดอกไม้ของนางไอ่เพื่อหวังจะได้ใกล้ชิดนาง

แต่ด้วยผลกรรมจากชาติปางก่อนทำให้นางไอ่เกิดความคิดวิปริตต้องการกินเนื้อกระรอกเผือกจึงให้นายพรานจับกระรอกเผือกมาเนื้อมาปรุงเป็นอาหารแจกจ่ายผู้คนไปทั้งขณะที่ท้าวภักดิ์ก็ก่อนตายก็ได้สาปแช่งเอาไว้ว่าผู้ใดที่กินเนื้อกระรอกของตนจะต้องล่มจมลงใต้บาดาลพร้อมกับบ้านเมืองนั้นจึงทำให้หลังจากชาวเมืองกินเนื้อกระรอกเผือกแล้วในคืนนั้นได้เกิดพายุใหญ่แผ่นดินไหวน้ำท่วมถล่มเมืองทั้งเมืองล่มจมลงไปในท้องบาดาลที่เชื่อกันว่าคือหนองหานในทุกวันนี้ ส่วนท้าวผาแดงกับนางไอ่ด้วยความรักทั้งคู่ได้ควมมาหนีน้ำและหนีจากการตามไล่ล่าของพญานาคราชบิดาของท้าวภักดิ์ที่โกรธแค้นเนื่องจากลูกของตนถูกฆ่าซึ่งพญาราชราชได้ไล่ล่าตามล้างแค้นท้าวผาแดงกับนางไอ่มาทุกๆชาติแต่

พญานาคราชก็ไม่สามารถเอาชนะในพลังแห่งรักของทั้งคู่ได้,,และนั่นก็คือตำนานความรักของผาแดงนางไอ่กับต้นกำเนิดหนองหานที่วันนี้ชาวบ้านแถบนี้ต่างเชื่อกันว่ายามลงเรือห้ามพูดเรื่องผาแดง-นางไอ่เพราะจะทำให้เกิดอุบัติเหตุเรือล่มดังนั้นใครที่สงสัยหรือคาใจในเรื่องนี้ควรสอบถามกับชาวบ้านในช่วงก่อนหรือหลังลงเรือเพราะหากสอบถามกับคนเรือหรือชาวชุมชนผู้นำเที่ยวในขณะที่ล่องเรือถามไปเขาก็จะไม่ตอบคำถามนี้

ที่มา : (youtube)

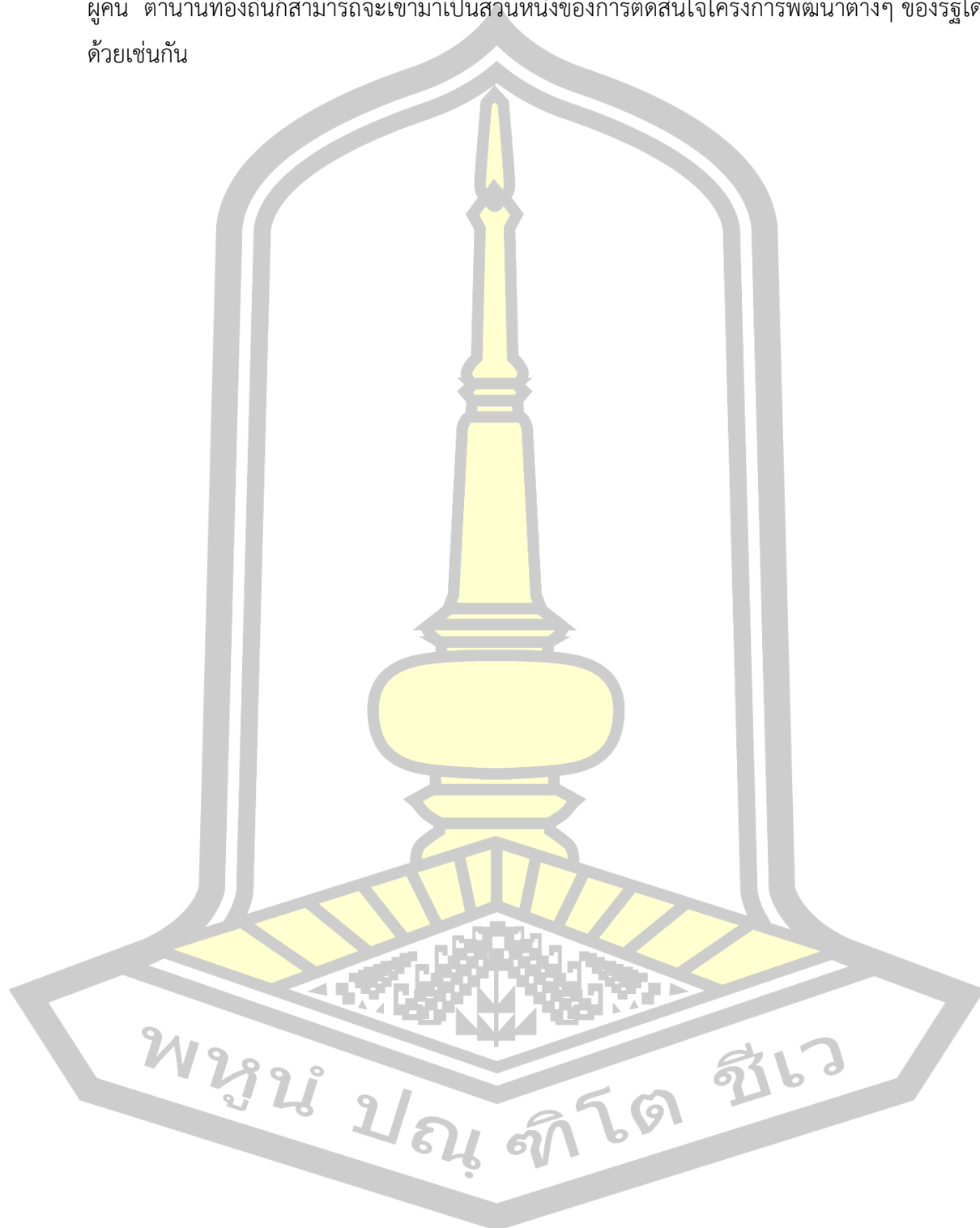
ภาพประกอบที่ 69 วางศิลาฤกษ์ผาแดง-นางไอ่อำเภอประจักษ์ศิลปาคม

ศรีภูมิ มุลชาภิรมย์ ประชาสัมพันธ์จังหวัดอุดรธานี กล่าวว่า ชาวอำเภอประจักษ์ศิลปาคม พร้อมใจจัดสร้างอนุสรณ์สถานผาแดง-นางไอ่ร่วมสืบสานวัฒนธรรมพื้นบ้านสร้างแหล่งท่องเที่ยวพร้อมเชิญชวนประชาชนทุกหมู่เหล่าร่วมสักการะเจ้าปู่กำพระพุทธรูปคู่บ้านคู่อำเภอประจักษ์ศิลปาคมที่บริเวณศาลเจ้าปู่หัวดอนคงตำบลอุมจาน อำเภอประจักษ์ศิลปาคม นายธีระชัย แสนแก้ว รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสรณ์สถานผาแดง-นางไอ่โดยมีนายอนันต์ ศรีพันธ์ นายเขตชัย วิเชียรวรรณสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุดรธานีนายพิสิษฐ์ แร่ทองนายอำเภอประจักษ์ศิลปาคมข้าราชการ ประชาชนร่วมในพิธีจำนวนมากในงานนอกจากจัดให้มีพิธีวางศิลาฤกษ์อนุสรณ์สถานผาแดง-นางไอ่แล้ว คณะกรรมการจัดงานยังได้จัดให้มีการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนาบำเพ็ญกุศลอุทิศแด่ผาแดง-นางไอ่อังคีและบรรพชนเมืองหนองหานลุ่มพิธีบวงสรวงปู่หัวดอน พิธีทอดผ้าป่าสามัคคีหารายได้สมทบทุนการก่อสร้างอนุสรณ์สถานผาแดงนางไอ่ ท่านพระครูอาทรอนกิจ เจ้าอาวาสวัดลุมพินีวันวราราม เจ้าคณะตำบลอุมจาน เปิดเผยว่าวัดลุมพินีวันวราราม ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลอุมจาน ชาวชุมชนและหน่วยงานราชการเอกชนในพื้นที่ที่อยู่รายรอบหนองหานกุมภวาปี ซึ่งเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญอันเป็นสายใยเชื่อมโยงร้อยเรียงความเป็นพื้นที่นอจากนิทานอมตะพื้นบ้านผาแดง-

นางไอ่ให้ชาวลุ่มหนองหานนี้มีความภาคภูมิใจ ได้พร้อมใจกันจัดสร้างอนุสรณ์สถานผาแดง-นางไอ่ขึ้น เพื่อให้เป็นสถานที่เรียนรู้ศึกษาข้อมูลอนุรักษ์และสืบสานตำนานผาแดง-นางไอ่อันเลื่องลือของชาวอีสาน แก่อนุชนรุ่นหลังและสาธารณชนเพื่อเป็นสถานที่ทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่เจ้าพ่อพระยาขอมท้าวผาแดง-นางไอ่คำและภักดีกระรอกตอนพร้อมบรรพชนชาวเมืองขจิตานคร ได้นำหนองหานที่ประสบเหตุเมืองถล่ม เพื่อเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งของอำเภอประจักษ์ศิลปาคมและจังหวัดอุดรธานีและเป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมายุ 80 พรรษาซึ่งในการดำเนินการก่อสร้างได้รับการสนับสนุนการออกแบบโดยอาจารย์สมยศ ไตรเสนีย์ ศิลปินนักวาดผู้มีชื่อเสียงจากอำเภอกุมภวาปี ได้รับการสนับสนุนงบประมาณเบื้องต้นจากองค์การบริหารส่วนตำบลอุ่มจาน 600.000 บาท จากการทอดผ้าป่าสามัคคีและการจำหน่ายของที่ระลึกเพื่อสมทบทุนในการวางศิลาฤกษ์จากพี่น้องประชาชนในพื้นที่และผู้มีจิตศรัทธา ซึ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม สภาวัฒนธรรมอำเภอประจักษ์ศิลปาคมองค์การบริหารส่วนตำบลอุ่มจาน ได้จัดสร้างเหรียญอนุสรณ์สถานผาแดง-นางไอ่ รุ่นวางศิลาฤกษ์เพื่อให้ผู้สนใจได้เช่าบูชาเป็นที่ระลึกโดยเหรียญทองแดงเหรียญละ 49 บาท เหรียญกระไหล่เงินกระไหล่ทองเหรียญ 59 บาท เหรียญรูปทรงจตุคามเนื้อผงขาว/ผงดำขนาด 3.5 เซนติเมตรเหรียญละ 99 บาท ขนาด 5 เซนติเมตรเหรียญละ 199 บาท เพื่อให้ประชาชนผู้ที่สนใจนำไปบูชาอีกด้วย

จากข้อมูลที่กำลังกล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ความเลื่อนไหล การเปลี่ยนแปลงตัวเองของสิ่งที่ถูกพูด ซึ่งเป็นเรื่องของภาษา และปฏิบัติการของวาทกรรม ที่ทำให้เรื่องราวเหล่านั้นกลายเป็นความรู้และความจริงของคนในพื้นที่ ที่ผ่านกระบวนการสร้างและผลิตซ้ำโดยคนกลุ่มต่างๆ ทำให้ความหมายของเกลือและโพแทช มีการเคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา ในช่วงเวลาหนึ่งสิ่งที่เป็นเสมือนคู่ขัดแย้งกัน ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้เมื่อต้องปะทะกับสถานการณ์ปัญหา เช่นเรื่องของกลุ่มทุนข้ามชาติ อุตสาหกรรมเหมืองแร่ ที่ทำให้ผู้ผลิตเกลือสินเธาว์แบบพื้นบ้าน หรือชาวนาจับมือกับกับอุตสาหกรรมเกลือในท้องถิ่น ต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติ ภายใต้เงื่อนไขหรือเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังแตกต่างกัน ระหว่างเรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ กับ วิถีชีวิต หรือการสถาปนาวาทกรรมท้องถิ่นขึ้นมาสู้กับทุนนิยมข้ามชาติ ในเรื่องของตำนานผาแดงนางไอ่ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกพูดถึงในเวทีสัมมนาทางวิชาการ แต่ไม่ได้รับความสนใจจากบรรดาผู้เชี่ยวชาญ และตัวแทนของรัฐบาลที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดนโยบายการพัฒนา ที่มุ่งเน้นเอาเรื่องเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง แต่ในทางตรงกันข้ามเมื่อวาทกรรมชุดนี้อยู่ในพื้นที่ของชุมชนท้องถิ่น กับหลายเป็นสิ่งที่มิพ้องอำนาจในการอธิบาย ที่สะท้อนให้เห็นพลังอำนาจแห่งวาทกรรมที่ไม่มีใครสามารถผูกขาด และเป็นอำนาจที่มาจากทุกทิศทาง ไม่ใช่จากบนลงล่าง แต่คนในระดับล่างก็สามารถสร้างอำนาจขึ้นมาต่อรองกับคนข้างบนได้เช่นกัน รวมทั้งสามารถต่างเติมหรือสร้างความหมายให้กับวาทกรรมชุดนั้นตลอดเวลา โพแทชและเกลือ ในความหมายของตำนาน จึงเป็นเรื่องของหายนะที่อาจจะเกิดขึ้นกับแผ่นดินอีสานดังเช่นปรากฏในตำนานที่ชาวบ้านท้องถิ่นเชื่อถือ เพราะเป็นสิ่งที่

เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของพวกเขา เช่นเดียวกับบนโยบายที่ต้องเข้ามาสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คน ตำนานท้องถิ่นก็สามารถจะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการตัดสินใจโครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐได้ด้วยเช่นกัน

บทที่ 7

บทสรุป และอภิปรายผล

การศึกษาครั้งนี้มีความมุ่งหมายของการวิจัยคือ 1. เพื่อศึกษารูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ระหว่างสำนวนลายลักษณ์ฉบับต่างๆ และสำนวนมุขปาฐะที่ปรากฏอยู่ในสังคมอีสาน 2. เพื่อศึกษาลักษณะพลวัตและบทบาทของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ที่มีต่อการสร้างพลังชุมชนในบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัย และมีคำถามหลักของการวิจัย คือ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลายหรือไม่อย่างไร นอกจากนี้วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องนี้มีบทบาทหน้าที่ต่อการสร้างพลังชุมชนท้องถิ่นอีสานในสังคมไทยร่วมสมัยอย่างไร ซึ่งการศึกษาครั้งนี้มีความสำคัญคือ 1. ทำให้ทราบถึงลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ทั้งในด้านรูปแบบเนื้อหา และบทบาทความสัมพันธ์กับสังคม 2. ทำให้ทราบถึงปัจจัยและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนด้านรูปแบบ เนื้อหา และบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ 3. เป็นแนวทางการศึกษาตีความเชื่อประเพณี พิธีกรรมและบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ในแง่มุมต่างๆ ผ่านข้อมูลคติชนและเป็นฐานให้เกิดความสนใจเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ให้ขยายไปในวงกว้างแก่พื้นที่อื่นๆ อันจะทำให้เข้าใจถึงวัฒนธรรมของคนอีสานได้อีกประการหนึ่ง และมีขอบเขตของการวิจัย คือ ขอบเขตข้อมูลข้อมูลที่นำมาศึกษาวิเคราะห์เป็นหลักในครั้งนี้ผู้วิจัยได้จำแนกข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่มได้แก่

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่ม 2 ประเภท ได้แก่

1.1 วรรณกรรมลายลักษณ์หมายถึงข้อมูลวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ที่ปรากฏเป็นประเพณีลายลักษณ์ (literary tradition) โดยศึกษาจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดง นางไอ่ฉบับที่ปริวรรตแล้วทั้งสิ้น 3 ฉบับ ได้แก่

1.1.1 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับพระอริยานุวัตร เขมจารี

1.1.2 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับปรีชา พิณทอง

1.1.3 วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับสุภณ สมจิตศรีปัญญา

1.2 วรรณกรรมมุขปาฐะ (oral tradition) หมายถึงข้อมูลที่บอกเล่าให้เห็นถึงเนื้อเรื่อง ผาแดงนางไอ่ความเชื่อประเพณีพิธีกรรม ที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ซึ่งผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยผู้ให้ข้อมูลได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน

และชาวบ้านผู้ที่อาศัยอยู่ชุมชนที่ศึกษาอย่างน้อย 10 ปี ซึ่งมีอายุแตกต่างกัน เช่น เด็ก ผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส เป็นต้น

2. ขอบเขตพื้นที่หมายถึงพื้นที่ที่ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลที่บอกเล่าให้เห็นถึงความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน ได้แก่ พื้นที่ในประเทศไทยจำนวน 4 จังหวัด คือ 1. บ้านท่าวัดเหนือ ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร 2. บ้านหนองหาน ตำบลหนองหาน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และบ้านเชียงแห้ว ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี 3. ชุมชนหาดแสนสุข ตำบลหาดแสนสุข อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี 4. บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และมีวิธีดำเนินการวิจัย คือ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางคติชนวิทยาทั้งนี้ลำดับขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยมีดังนี้

1. สืบค้นและศึกษางานวิจัยวิทยานิพนธ์และเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเล่า ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมในพื้นที่วิจัยเช่นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดสกลนคร อุดรธานี อุบลราชธานี และมหาสารคาม ประวัติศาสตร์ภาคอีสานประวัติความเป็นมาของเมือง เป็นต้น

2. เก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่วิจัยโดยการสังเกตและการสัมภาษณ์ผู้รู้ได้แก่ ชาวบ้านช่างทรงผู้เข้าร่วมพิธีกรรมและเข้าร่วมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วมเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆเช่นพิธีบวงสรวงพระยาขอม พิธีบวงสรวงผาแดงนางไอ่ พิธีบวงสรวงพญานาคประเพณีบุญบังไฟ เป็นต้นหลังจากนั้นนำข้อมูลจากการบันทึกสัมภาษณ์มาถอดเทปเพื่อนำมาวิเคราะห์ด้านรูปแบบ เนื้อหาสัญลักษณ์และการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม แล้วนำไปวิเคราะห์หาคาบหาทบทวนที่ในประเด็นสุดท้าย

3. วิเคราะห์ข้อมูลของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่จากข้อมูลลายลักษณ์และข้อมูลมุขปาฐะที่ผู้วิจัยรวบรวมมาได้โดยใช้แนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม (Dynamism) แนวคิดวรรณกรรมท้องถิ่น(Folk Literature)แนวคิดบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรม (Functionalism) และแนวคิดการสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ เพื่อนำเสนอว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน เรื่องผาแดงนางไอ่ มีการใช้สัญลักษณ์สื่อความหมายทางวัฒนธรรมได้อย่างไรและวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีความสัมพันธ์กับชุมชนท้องถิ่นอย่างไรมีบทบาทในการสร้างพลังชุมชนอย่างไร

4. เรียบเรียงผลการวิจัยสรุปและข้อเสนอแนะ

7.1 สรุป

ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดเรื่องแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม (Dynamism) แนวคิดวรรณกรรมท้องถิ่น(Folk Literature) มาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะพลวัตของวรรณกรรม

ท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ตามประเภทต่างๆ เพื่อตอบคำถามว่าลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในด้านรูปแบบและเนื้อหามีลักษณะอย่างไร มีปัจจัยและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมใดที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนด้านรูปแบบ เนื้อหา และบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในที่นี่ พลวัต หมายถึง ภาวะความเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและเป็นผลมาจากปัจจัยหรือเงื่อนไขบางประการ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน มีการอธิบายถึงความเชื่อที่โยงใยกับความเหนียวธรรมชาติและการปรับเปลี่ยนลักษณะพฤติกรรมของความเชื่อเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ภายใต้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนได้ ไม่ว่าจะเป็นการปรับพฤติกรรม การปรับบทบาทหน้าที่ และการสร้างใหม่ ทั้งนี้พลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานมีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัยในด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นรายละเอียดในลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ที่ชัดเจน ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

7.1.1 พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะสามารถสรุปได้ดังนี้

ด้านรูปแบบ พบว่า ผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะมีรูปแบบที่หลากหลายทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น โคลง กาพย์เซิ้ง กลอนลำ เป็นต้น

1. ด้านเนื้อหา พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีลำดับเหตุการณ์ของเรื่องที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แต่จะมีเนื้อหาบางส่วนที่เพิ่มเติมรายละเอียดของเรื่องให้ชัดเจนมากขึ้นในฉบับปริวรรตของปรีชา พิณทอง และมีเนื้อหาบางส่วนที่แตกต่างออกไปจากฉบับอื่นๆ คือ ฉบับปริวรรตของสุภณ สมจิตศรีปัญญา

2. ด้านแนวคิด พบว่าผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะส่วนใหญ่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อความสนุกสนานและบันเทิงเป็นหลัก

ลักษณะพลวัตดังกล่าวนี้ผู้วิจัยมองผ่านแนวคิดเรื่องแนวคิดพลวัตทางวัฒนธรรม (Dynamism) แนวคิดวรรณกรรมท้องถิ่น (Folk Literature) มาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ตามประเภทต่างๆ ทำให้ทราบว่า ลักษณะพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในด้านรูปแบบและเนื้อหามีการปรับเปลี่ยนตามปัจจัยและเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมภาวะความเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากปัจจัยหรือเงื่อนไขบางประการ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน มีการอธิบายถึงความเชื่อที่โยงใยกับความเชื่อเหนียวธรรมชาติและการปรับเปลี่ยนลักษณะพฤติกรรมของความเชื่อเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ภายใต้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นการปรับพฤติกรรม การปรับบทบาทหน้าที่ และการสร้างใหม่ ทั้งนี้พลวัตของ

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีความสัมพันธ์กับบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัยในด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์

7.1.2 พลวัตจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่สู่วัฒนธรรมความเชื่อและศาสนา สามารถสรุปได้ดังนี้

ด้านรูปแบบ พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมความเชื่อและศาสนา มีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น ผาแดงนางไอ่ในบทพระธรรมเทศนา ผาแดงนางไอ่ในบทสวดสรภัญญะ ผาแดง นางไอ่ในประเพณีบั้งไฟ การประกวดทำผาแดงนางไอ่ ผาแดงนางไอ่ในจิตรกรรมฝาผนัง และพิธีบวงสรวงศาลผาแดงนางไอ่ เป็นต้น

1. ด้านแนวคิด พบว่า ผาแดงในบทพระธรรมเทศนาและในบทสวดสรภัญญะ มีการนำเสนอแนวคิดในเชิงอบรมสั่งสอน โดยแสดงให้เห็นว่าการทำผิดครครลงกรรมมักจะก่อให้เกิดความหายนะเสมอ

2. ด้านองค์ประกอบ พบว่า พิธีบวงสรวงศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ อำเภวารินชำราญ จังหวัดอุบลราชธานี มีรูปแบบ และองค์ประกอบในการจัดพิธีกรรมที่ครบถ้วน มีระเบียบแบบแผนหรือขั้นตอนการปฏิบัติที่ชัดเจน ส่วนการทำพิธีกรรมบวงสรวงพญาขอมและเจ้าพ่อผาแดง ที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีรูปแบบ และองค์ประกอบในการจัดพิธีกรรมที่ไม่ชัดเจนและครบถ้วน เนื่องจากชาวบ้านจัดทำพิธีกรรมกันเอง ไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณหรือความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐในการจัดทำพิธีกรรม

สรุปได้ว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นในแถบภาคอีสานทั้งจังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดอื่นๆ มีบทบาทเป็นทั้งเรื่องเล่า ซึ่งมีการตีความขยายความไปหลากหลายสำนวนตามฐานตามเชื่อของคนแต่ละท้องถิ่น แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ก็สามารถเป็นตัวแทนอัตลักษณ์ของผู้คนในภาคอีสาน ทั้งความคิด ความเชื่อที่เชื่อมโยงกับเรื่องพญานาคซึ่งก่อให้เกิดการจัดประเพณีที่เกี่ยวข้องต่างๆ เช่นประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

7.1.3 พลวัตจากวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมสื่อสมัยใหม่ สามารถสรุปได้ดังนี้

ด้านรูปแบบ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ในวัฒนธรรมสื่อสมัยใหม่ มีรูปแบบที่หลากหลายดังนี้ ผาแดงนางไอ่ในบทละครโทรทัศน์ ละครขนาดสั้นในรายการเกมโชว์ บทโฆษณา บทเพลง การ์ตูนสามมิติ การ์ตูนแอนิเมชันการแสดงละครเวที แสง สี เสียง เป็นต้น

ด้านเนื้อหา พบว่า เนื้อหาส่วนใหญ่นำเสนอเนื้อเรื่องตามแบบฉบับเดิม ยกเว้นในรายการชิงร้อยชิงล้าน มีการนำเรื่องผาแดงนางไอ่มาปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่อง ให้สั้นและกระชับ โดยเนื้อเรื่องที่นำเสนอแตกต่างจากต้นฉบับเรื่องผาแดงนางไอ่อย่างสิ้นเชิง โดยมีการสร้างเรื่องให้มีนางไอ่คำ 2

คน คือ นางไอ่ภาคพื้นดิน และนางไอ่ภาคบาดาล ตอนจบของเรื่องเป็นการจบเรื่องแบบสมหวัง คือ ท้าวภักดีครองรักกับนางไอ่ภาคพื้นดิน ส่วนท้าวผาแดงครองรักกับนางไอ่ภาคบาดาล

ด้านแนวคิด พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ที่ปรากฏในสื่อสมัยใหม่มีการนำเสนอแนวคิดของวรรณกรรมตามแบบฉบับเดิม ยกเว้น ผาแดงนางไอ่ในรายการชิงร้อยชิงล้าน ที่นำเสนอแนวคิดที่แปลกใหม่ นั่นคือ การจบเรื่องที่ทำให้ตัวละครสมหวังในความรัก จึงทำให้ไม่เกิดการเข่นฆ่าทำลายล้างกัน

สอดคล้องกับงานวิจัยและบทความ ของธิดาพร ชนะชัย (2550) และ ขวัญฤทัย สายประดิษฐ์ (2551: 50-51) สามารถสรุปประโยชน์ที่ได้จาก สื่อใหม่ (New Media) ดังต่อไปนี้

1. สามารถทำให้ค้นหาคำตอบในเรื่องบางอย่างได้ โดยการเปิดหัวข้อไว้ ก็จะมีผู้สนใจและมีความรู้ แสดงความคิดเห็นไว้มากมาย
2. ช่วยประหยัดเวลาและค่าใช้จ่ายในการบริหารข้อมูล
3. ช่วยสนับสนุนในการทำ E-Commerce เป็นรูปแบบการค้าบนอินเทอร์เน็ตที่สั่งซื้อสินค้าได้ทันที โดยไม่ต้องใช้ catalog อีกต่อไป
4. สามารถให้ข้อมูลข่าวสารประชาสัมพันธ์ ไปยังกลุ่มเป้าหมายได้หลากหลายกลุ่มเป้าหมาย เผยแพร่ไปยังกลุ่มเป้าหมายจำนวนมากได้ในระยะเวลาพร้อมๆ กัน
5. สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ทั่วประเทศและทั่วโลก
6. ไม่ต้องเสียค่าเวลา สถานีวิทยุ สถานีโทรทัศน์ ไม่ต้องจ่ายค่าเนื้อที่ให้นิตยสาร หนังสือพิมพ์ เพราะเมื่อเทียบค่าใช้จ่ายกับสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ นิตยสาร หนังสือพิมพ์และภาพยนตร์แล้วมีอัตราค่อนข้างจะถูกกว่า
7. สื่อใหม่ยังเป็นสื่อที่มีความสามารถในการติดต่อ 2 ทาง จึงทำให้ผู้ใช้สามารถโต้ตอบได้ทันที

7.1.4 ผาแดงนางไอ่กับบทบาทการสร้างพลังชุมชนในบริบทของสังคมอีสานร่วมสมัย

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่มีบทบาทต่อการสร้างพลังชุมชนในด้านต่างๆ ดังนี้

1. บทบาทการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์
2. บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์
3. บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์
4. บทบาทการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมชาติพันธุ์
5. บทบาทการสร้างความสัมพันธ์ข้ามชาติและวัฒนธรรม
6. บทบาทการต่อสู้และการต่อรองการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
7. บทบาทการส่งเสริมการท่องเที่ยว

สรุป แนวคิด คติความเชื่อจากการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง ผาแดงนางไอ่เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติการเกิดหนองน้ำใหญ่ (หนองหาน) ในเชิงพื้นบ้าน และบอกประวัติความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมืองในท้องถิ่นเป็นการเก็บประวัติการต่อสู้อำนาจรัฐ ระหว่างชุมชน ไทย-ลาว และขอมเพื่อแย่งชิงที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ และแสดงถึงความเชื่อของชุมชน ไทย-ลาว ต่อพญานาค

7.2 อภิปรัชญา

7.2.1 พลวัตวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานผาแดงนางไอ่

จากการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ฉบับต่างๆ พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏแพร่หลายอย่างกว้างขวางอีกเรื่องหนึ่งที่ชาวอีสานนิยมนำมาอ่านในงานบุญต่างๆ เช่น บุญงันเฮือนดี หรือใช้เทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เนื้อเรื่องเน้นถึงเรื่องบุญประเพณีที่เรียกว่าบุญเดือน 6 ที่ชาวอีสานทำพิธีขอฝนด้วยการจุดบั้งไฟบูชาพระยาแถน เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล นอกจากนี้ชาวอีสานยังเชื่อเรื่องของแนน (คู่ครอง) และเรื่องความรักระหว่างเพื่อนที่เรียกว่า “เสี้ยว” จากตำนานพบว่าอนุภาคเรื่องเกี่ยวกับพญานาคซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนที่มีรากบูชาพญานาค ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายจากลุ่มน้ำชี ผ่านหนองหารหลวงเข้ามา ประชาชนส่วนมากหันมานับถือพระพุทธศาสนาแต่ก็ยังเชื่อเรื่องพญานาคอยู่ นาคจึงกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2538: 51) ซึ่งศรีศักร วัลลีโกดม (ม,ป,ป, : 13) ได้อธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคว่าเป็นเรื่องราวที่ได้รับความนิยมกันมากในบ้านเมืองสอง ฝั่งโขง เชื่อกันว่าพญานาคเป็นผู้บันดาลให้เกิดแม่น้ำลำคลอง เกิดความสมบูรณ์พูนสุขแก่บ้านเมือง และอาจบันดาลภัยพิบัติให้เกิดน้ำท่วมลุ่มจมแก่บ้านเมืองได้ ถ้ากษัตริย์หรือประชาชนประพฤติดีก็ได้รับการลงโทษจากพญานาคจากการศึกษาตำนานการเกิดเมืองหนองหาร สรุปได้ว่า ตำนานผาแดงนางไอ่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นในแถบภาคอีสานตอนบนทั้งจังหวัดอุดรธานี และจังหวัดสกลนคร มีบทบาทเป็นทั้งเรื่องเล่า ซึ่งมีการตีความขยายความไปหลากหลายสำนวนตามฐานแนวคิดของนักวิชาการแต่ละคน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นผาแดงนางไอ่ก็สามารถเป็นตัวแทนอัตลักษณ์ของผู้คนในหนองหาร ทั้งความคิด ความเชื่อที่เชื่อมโยงกับเรื่องพญานาค ซึ่งก่อให้เกิดการจัดประเพณีที่เกี่ยวข้องต่างๆ จากการศึกษาตำนานหนองหารในฐานะวรรณกรรมพบว่า ในตัวตำนานต่าง ๆ ล้วนแล้วต่อส่งผลต่อการสร้างวัฒนธรรมในช่วงเวลาต่อมา ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับวัฒนธรรมนั้น ดวงมน จิตรจักษ์ (2523 : 56-58) กล่าวว่า วรรณกรรมนั้นย่อมสะท้อนให้เห็นภาพของสังคมเพราะว่าสังคมมีส่วนสร้างจินตนาการและความรู้สึกของนักประพันธ์ วรรณกรรมและสังคมย่อมมีอิทธิพลต่อกัน การศึกษาวรรณกรรมตั้งแต่สมัยโบราณถึงปัจจุบันย่อมเป็นหนทางหนึ่งที่ศึกษาประวัติความคิดและการพัฒนาการทางสังคม วิวัฒนาการของวัฒนธรรม การศึกษาวรรณกรรมเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมนี้อาจศึกษาวรรณกรรมเฉพาะเรื่องของแต่ละยุคสมัย หรือศึกษาจากวรรณกรรมหลายเรื่องเปรียบเทียบกันในแต่ละยุคก็ได้ ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมและสังคมว่า วรรณกรรมสะท้อนสังคมทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม ด้านรูปธรรม หมายถึง เหตุการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นในสังคม ส่วนทางด้านนามธรรมนั้น หมายถึง ค่านิยมในชีวิตของคนในสังคม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียน นักเขียนจึงยากที่หลีกเลี่ยงอิทธิพลของสังคมในยุคสมัยของตนได้ เมื่อนักเขียนอยู่ในสังคมนักเขียนก็ย่อมได้รับ

อิทธิพลจากสังคมทั้งในด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง และสภาพการณ์ของปัจจัยทางสังคมเหล่านี้ย่อมเป็นเครื่องกำหนดโลกทัศน์และชีวทัศน์ให้แก่ผู้ประพันธ์ (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2527) ซึ่งทิพย์สุดา นัยทรัพย์ (2525) ได้กล่าวว่า วรรณคดีในยุคต่าง ๆ ได้บันทึกเหตุการณ์ สภาพความเป็นอยู่ ความเชื่อ และวัฒนธรรม ของคนไทยในยุคต่างๆ ไว้ ดังคำภาษาฝรั่งเศสกล่าวไว้ว่า *La litterature est miroir au siecle* หมายความว่า “วรรณคดีเป็นเสมือนกระจกเงาของแต่ละศตวรรษ” คำกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า “วรรณคดีเป็นสิ่งสะท้อนความเป็นอยู่ของประชาชนยุคหนึ่ง ๆ” เราทราบได้ว่าบรรพบุรุษของเรามีความเป็นอยู่อย่างไร วัฒนธรรมของเราแต่เดิมมีลักษณะอย่างไร ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมเป็นเครื่องบันทึกความเป็นไปและวัฒนธรรมของชาติให้อุชนรุ่นหลังทราบ วรรณคดีจึงเปรียบเสมือนกระจกส่องให้เห็นสภาพของสังคมของชนชาตินั้นๆ สอดคล้องกับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2527) กล่าวถึงความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคมว่า วรรณกรรมเป็นกระจกสะท้อนสังคมให้เราเห็นความรู้สึกในจิตใจของคน เห็นค่านิยมในบางยุคบางสมัย ดังนั้นเราจึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมที่สะท้อนค่านิยม ความรู้สึก ตลอดจนโลกทัศน์ของผู้คนในสมัยต่างๆ โดยผู้เขียนไม่ได้ตั้งใจ จึงเป็นหลักฐานที่มีคุณค่าอย่างสูงเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดอันหาหลักฐานอย่างอื่นได้ยาก

นอกจากนี้การศึกษาครั้งนี้ยังให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชนอีกด้วย ดังที่ ธวัช บุญโหนด (ม,ป,ป) กล่าวว่า ในบริเวณหนองหารเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งสมัยอาณาจักรล้านช้าง เรียกชื่อว่า “เมืองเชียงใหม่หนองหาร” นำตั้งอยู่ริมฝั่งหนองหารอีกด้านหนึ่งที่เรียกว่า “พังรอก” ในบริเวณลำน้ำก่า อยู่ในเขตตำบลดงชน อำเภอเมืองสกลนคร ศิลปินวัดบ้านริมท่าวัด (สร้างเมื่อ พ.ศ. 2179) ได้กล่าวถึงการกัลปนาที่ดินแก้วกลางเมืองเชียงใหม่หนองหาร (วัดบ้านริมท่าวัดในปัจจุบัน) เรียกว่า วัดกลาง แสดงว่าบริเวณนี้เป็นเมืองเชียงใหม่หนองหาร และละแวกวัดบ้านริมท่าวัดเป็นวัดกลาง (เมือง) พระมหาคาวิ ญาณสาโร (2546) ได้กล่าวเกี่ยวกับหนองหารไว้ว่า ตำนานพื้นบ้านเมืองหนองหานนี้พบในตำนานอุรังคินทานพระธาตุพนม เป็นคัมภีร์จารึกลงในใบลานด้วยอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ถูกคัดลอกและเล่าขานสืบต่อกันมาหลายชั่วคน ถ่ายทอดสู่สังคมด้วยมหรสพซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน เช่น หมอลำหมู่ ลำกลอน เป็นต้นานานิยายปรัมปราซึ่งมีข้อเท็จจริงแฝงอยู่ ซึ่งให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ เรื่องราวความเป็นมาของอาณาจักรอีสาน ตลอดจนการเมืองการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม คติธรรมและความสนุกสนานเพลิดเพลิน ปลุกฝังความรักสามัคคีต่อท้องถิ่นอีสานตำนานอุรังคธาตุ มี “กัณฑ์” ตำนานเมืองหนองหารหลวงปรากฏในกัณฑ์ที่ 6 โดยกัณฑ์นี้ได้บรรยายลักษณะการปกครองและเหตุการณ์บ้านเมืองน้ำท่วมหนองหารหลวงและหนองหานน้อย เหตุการณ์พ่อค้าบางเมืองสกลนครนำพลอพยพไปตั้งเมืองที่เวียงจันทน์เหตุการณ์เมืองจันทน์นครอินทปัฐ และการอพยพ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงหนองหารด้านศิลปวัฒนธรรมว่า ตำนานหนองหารหลวงถูกจารึกไว้ในตำนานอุรังคธาตุได้รับการยอมรับนับถือจากชนชาวพื้นเมืองอย่างยาวนาน แต่กั

ไม่ได้หมายความว่า เมื่อยอมรับนับถือพุทธศาสนาแล้วชนพื้นเมืองละทิ้งความเชื่อเดิม การเผยแพร่พุทธศาสนาผสมผสานความเชื่อเดิมของชนพื้นเมืองเดิมเกี่ยวกับหนองหารในประวัติจังหวัดสกลนคร สันต์ ภาวิต (2539) ได้อธิบายไว้ว่า จังหวัดสกลนครเป็นเมืองโบราณ มีตำนานเล่าว่า ชุนขอมซึ่งเป็นราชันดดาของพระเจ้าอินทปัฐนคร ได้พาไพร่พลมาสร้างเมืองอยู่ที่หนองน้ำใหญ่ตรงกับท่าน้ำอาบ แล้วขนานนามเมืองว่า “เมืองหนองหารหลวง” เมื่อชุนขอมสิ้นชีวิต เจ้าอุทกซึ่งเป็นโอรสของชุนขอมได้เป็นเจ้าเมืองต่อมาเจ้าสุระอุทกมีโอรส 2 องค์ องค์พี่มีนามว่า เจ้าภิงคาระ องค์น้องมีนามว่า เจ้าคำแดง เจ้าสุระอุทกได้ทำการสงครามกับชนะมุลนาค พญานาคซึ่งเป็นผู้ปกป้องรักษาकिनดินแดนตรงปากน้ำมุลนที ระยะเวลาใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้เมืองหนองหารหลวงถล่มลงน้ำทั้งเมือง เหลือแผ่นดินอยู่ตอนเดียวซึ่งปัจจุบันนี้เป็นดอนสวรรค์ เจ้าสุระอุทกถูกชนะมุลนาคลากไปยังแม่น้ำโขงและสิ้นชีวิต เจ้าภิงคาระและเจ้าคำแดงซึ่งรอดตายได้ “พากัน” ไปสร้างเมืองใหม่ที่ภูน้ำลอดเชิงชุมซึ่งอยู่ไม่ห่างจากเมืองเดิม เจ้าภิงคาระขึ้นครองเมืองนี้และมีพระนามใหม่ว่า พระยาสุวรรณภิงคาระ พระชายามีพระนามว่าพระนางนารายณ์เจงเวง ส่วนเจ้าคำแดงแยกไปสร้างเมืองหนองหารน้อยที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เมื่อพระยาสุวรรณภิงคาระถึงแก่กรรม มีเชื้อสายปกครองสืบต่อมาหลายปี ในคราวหนึ่งเกิดฝนแล้งถึง 7 ปี ราษฎรอดอยาก “จึงพากัน” ทิ้งเมืองไปอยู่ที่อื่น เมืองหนองหารจึงร้างไปเป็นเวลานาน ราษฎรยังคงอาศัยอยู่ในเมืองนั้นไม่เรียกว่าเมือง เรียกว่าบ้านธาตุเชิงชุมในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ทางการให้อุปราชเมืองกาฬสินธุ์มารักษาบ้านธาตุเชิงชุม และเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสกลทวาปี หลังจากนั้นก็เปลี่ยนเป็นเมืองสกลนคร นอกจากนี้ยังมีตำนานหนองหารซึ่งเป็นตำนานของโบราณสถาน โดยใช้วรรณกรรมนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่มาเชื่อมโยงในเหตุการณ์การเกิดหนองหารว่า เสนายิงกระบอกเผือกจนตาย ก่อนตายท้าวภังคีได้สาปแข่งว่า ด้วยเหตุที่ตนถูกฆ่าตายโดยไม่มี ความผิดขอให้เนื้อกระบอกจงขยายใหญ่ให้เพียงพอให้ชาวเมืองนี้บริโภค ขอให้เนื้อกระบอกมีกลิ่นหอม ยั่วยวนใจให้ทุกคนอยากบริโภค เมื่อบริโภคแล้วขอให้เมืองจงดล่มกลายเป็นหนองหารประชาชนตายหมด แม้กระทั่งผาแดง นางไอ่ เหลือแต่แม่หม้าย ซึ่งไม่ได้บริโภคเนื้อกระบอก (พรทิพย์ ชังธาดา, 2539) ตำนานผาแดง นางไอ่นั้นมีทั้งสำนวนที่เป็นตำนานฟานด่อน หรือ เก้งเผือก และสำนวนกระบอกด่อน หรือกระบอกเผือก ตำนานฟานด่อนเป็นตำนานที่ปรากฏอยู่ในหนังสืออุรังคนิทาน เป็นเรื่องอธิบายสาเหตุที่เมืองใหม่ขึ้นบริเวณธาตุเชิงชุมอีกฝั่งหนึ่งของหนองหาร โดยพระยาสุวรรณภิงคารโอรสพระยาขอม ตำนานเรื่องนี้ยังมีความสอดคล้องกับชื่อหมู่บ้านอีกหลายแห่งริมหนองหาร จึงทำให้ผู้คนเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง จนถือกันว่า เมื่ออยู่ในหนองหารไม่ควรพูดเรื่องตำนานเพราะทำให้ได้รับอันตราย เรื่องจะ ล่ม ถูกเงือกทำร้ายหรือหาปลาไม่ได้ผล (พิเชนทร์ จันทร์ปทุม, 2551) ซึ่งปัจจุบันเมืองต่าง ๆ ที่ปรากฏ ในวรรณกรรมผาแดงนางไอ่ ได้แก่ เมืองเซียงเหียน ปัจจุบันอยู่จังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสงยางปัจจุบันอยู่จังหวัดกาฬสินธุ์ และเมืองหงส์ปัจจุบันอยู่จังหวัดร้อยเอ็ด (นันทพร นิลจินดา, 2551) ตำนานหนองหารหลวงและแหล่งโบราณคดีบ้านท่าวัด มีการกล่าวถึงหลักเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้อง

กับการอยู่ในบริเวณรอบหนองหารว่า เคยมีกองเกลือสินเธาว์ที่ชาวบ้านรวบรวมกองไว้ ที่เรียกว่า “โพนชี้ทา” แต่ปัจจุบันแม่โพนชี้ทาไม่ค่อยเหลือให้เห็น แต่จากที่ชาวบ้านอยู่รอบ ๆ บริเวณได้มีการเจาะบ่อน้ำตามหมู่บ้านรอบๆ หนองหาร เช่น บริเวณบ้านป่าหว้าน น้ำมีรสกร่อยจนดื่มไม่ได้ โดยทั่วไปมักอธิบายโดย การใช้หลักภูมิศาสตร์ว่าเป็นลักษณะของผิวโลก การเปลี่ยนแปลงของผิวโลก การกัดเซาะทำลายของน้ำฝน ฯลฯ และชาวบ้านมีความเชื่อ คือคิดว่าเป็นหนองน้ำอันเกิดจากการกระทำของพญานาค มีตำนานที่กล่าวไว้ 2 เรื่อง คือ เรื่องอูรังคนิทาน กับ ผาแดงนางไอ่ (สุรัตน์ วรวงค์รัตน์, 2528) หากพิจารณาในด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริเวณรอบหนองหารนั้น จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าบริเวณพื้นที่รอบหนองหารมีมนุษย์เข้ามาดัดแปลงธรรมชาติ ตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่มกก่อนประวัติศาสตร์ จนกระทั่งปัจจุบัน กล่าวคือ จากการขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา ชนิดลายเชือกทาบ อย่างหายาบ ๆ เครื่องประดับสำริด และเครื่องมือเหล็ก ที่บ้านหนองสระ บ้านกสมโฮง บ้านนาดอกไม้ และบ้านท่าวัด ซึ่งโบราณวัตถุดังกล่าว มีลักษณะร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียง จึงเป็นที่ยืนยันได้ว่า บริเวณนั้นมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ดังนั้นเรื่องราวในตำนานผาแดง นางไอ่จึงมีส่วนอธิบายว่า มีผู้คนตั้งถิ่นฐาน ติดต่อกัน แลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมาช้านาน ในตำนานอูรังคนิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีการกล่าวถึงการปกครองบ้านเมืองที่ตั้งอยู่ริมหนองน้ำขนาดใหญ่ คือหนองหารหลวง รวมทั้งปราสาทขอมก็ได้เข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลวัฒนธรรมแบบล้านช้างเข้ามาครอบคลุมพื้นที่หนองหารในเวลาต่อมาอีกด้วย ซึ่งเห็นได้จากร่องรอยการสร้างครอบโบราณสถานเดิมของขอมที่วัดพระธาตุเชิงชุม และศิลาจารึกขนาดใหญ่ซึ่งจารึกด้วยอักษรธรรมอีสานเก็บไว้ที่วัดเหนือบ้านท่าวัด (ธวัชบุญโณทก, ม,ป,ป) ธีรภัทร์ ยงดี (2551) ได้กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของหนองหารผ่านประวัติบ้านท่าแร่ไว้ว่า ปรากฏหลักฐานโบราณคดี เช่น ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาชนิดลายขูดขีด และลายเขียนสีที่มีลายในสมัยบ้านเชียงตอนปลาย นักโบราณคดีคาดว่าในสมัยบ้านเชียงตอนปลาย ผู้คนส่วนหนึ่งได้กระจายตัวเข้ามาอาศัยรอบๆ หนองหารสกลนคร หลังจากนั้นชุมชนบริเวณรอบๆ หนองหารเมืองสกลนคร ได้เจริญเติบโตผ่านยุคสมัยต่างๆ นับแต่สมัยยุคทวารวดี ซึ่งมีศูนย์กลางความเจริญอยู่ที่บริเวณบ้านท่าศาลา และต่อมาได้เปลี่ยนมาเป็นบ้านธาตุเชิงชุม ดังปรากฏในตำนานการสร้างเมืองหนองหารหลวง ในสมัยล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา สอดคล้องกับศรีศักร วัลลิโภดม (2521) ที่ได้วิเคราะห์ว่าหลักฐานใบเสมาหินสลักแกนูนเป็นองค์สำคัญอยู่ตรงกลางที่พบตามหมู่บ้านต่างๆ รอบหนองหาร โดยเฉพาะที่บ้านท่าวัด รวมทั้งพระพุทธรูปแบบทวารวดี อิทธิพล คุปตะที่วัดริมท่าหนองหารด้วย สิ่งเหล่านี้เป็นการบ่งบอกถึงการตั้งชุมชนตั้งสมัยทวารวดี ศูนย์กลางความเจริญเติบโตได้ปรากฏหลักฐาน ที่บ้านโพนงามท่า ตำบลบ้านแป้น อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร ดังปรากฏหลักฐานจารึกกล่าวถึงการกัลปนาวัดวาอารามขึ้นให้เป็นศาสนสถานคู่เคียงกับบ้านท่าวัด ตรงกันข้ามซึ่งปรากฏความเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยมีการสร้างวัดขึ้นมา 3 แห่ง คือ วัดเหนือ

วัดกลาง (วัดมหาพรหมเทโวโพธิราช) และวัดใต้ จึงถือได้ว่าบริเวณรอบหนองหารสกลนครเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ นอกจากนี้บุรีรัตน์ สามีติยะ (2541) กล่าวถึง สกลนครเคยเป็นแหล่งชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ โดยดูจากหลักฐานที่ปรากฏเป็นภาพสลักหิน ได้มีคนอพยพเข้ามาสร้างเมืองหนองหาร และมีการปกครองแบบเจ้าเมืองเรื่อยมา ปัจจุบันมีโบราณสถานหลายแห่งให้เห็นเป็นหลักฐาน ปัญหาสำคัญของจังหวัดสกลนครที่รอการแก้ไข ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม การเกษตรมีรายได้ต่ำ เพราะพื้นที่มีจำกัดและขาดการใช้เทคโนโลยี จังหวัดสกลนครมีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบต่ำเหมาะแก่การทำเกษตร โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณรอบ ๆ หนองหาร ที่เป็นแหล่งอาหารของชุมชนและพืชสัตว์นานาชนิดและจากรายงานการวิจัยโครงการ นิเวศวิทยาชวานา : ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชาวลุ่มแม่น้ำโขงของธันวาคม ใจเที่ยง (2549) ได้อธิบายวัฒนธรรมรอบลุ่มน้ำโขงที่กระจายอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆ ทั่วอุษาคเนย์ มีฐานการพิจารณาจากความคล้ายคลึงของลักษณะภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าไท ซึ่งพบว่ามีกลุ่มชนต่างๆ ที่นอกเหนือไปจากชนเผ่าไทอีกจำนวนมาก เช่น ข่า บัวร์ ละว้า กะเลิง กะเหรี่ยง เป็นต้น ที่อาศัยกระจายอยู่สองฟากฝั่งลำน้ำ โดยเฉพาะชาวกะโซ่-ข่า ที่เป็นชาวนาเอเชียดั้งเดิมในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะแ่งสกลนคร-นครพนม ทั้งจากตำนานและหลักฐานที่สอดคล้องสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน มักมีเรื่องเล่าเกี่ยวเนื่องกับการเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เทือกเขาภูพานตอนเหนือบริเวณ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี ที่เสด็จมาโปรดพญานาค “พุทโธปาปนาค” บริเวณลุ่มเทือกเขาภูพาน เช่น จ.สกลนคร พระองค์มาโปรดพญาสุวรรณภิงคารแห่งหนองหารหลวง อ. เมือง จ.สกลนคร พร้อมประทับรอยพระพุทธบาท หรือการเสด็จเยือนภูกำพร้าว้และทางเมืองศรีโคตรบูร ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ในยุคที่ไม่มีรัฐ และการสร้างรัฐผู้คนยังคงดำรงชีวิตอยู่อย่างอิสระในเขตนิเวศต่างๆ ผู้วิจัยได้เสนอข้อมูลว่าภาคอีสานโดยเฉพาะเขตแ่งสกลนคร-นครพนมมีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาโดยตลอดอย่างยาวนานก่อนยุคประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่บ้านเชียง รวมถึงความหลากหลายของผู้คนผ่านตำนาน “น้ำเต้าปั้ง” หรือ วรรณกรรมเรื่อง “ท้าวฮุ่ง” พื้นที่ของดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงแ่งสกลนคร - นครพนมครอบคลุมพื้นที่สำคัญในเขตนครพนม สกลนคร มุกดาหาร หนองคายและอุดรธานีบางส่วน ดินแดนแห่งนี้อยู่ในเขตพื้นที่ป่าฝนเมืองร้อน (tropical forest) เนื่องจากอยู่ระหว่างเส้นละติจูด 23 ½ องศาใต้ - 23 ½ องศาเหนือ ดินแดนแถบนี้ค่อนข้างมีความหลากหลายทางชีวภาพ นอกเหนือจากผืนดินแห่งนี้มีแม่น้ำโขงเป็นแหล่งพื้นที่ชุ่มน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิต ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของผู้คนสองฝั่งโขง มาอย่างยาวนาน และมีความสำคัญมากกว่าการเป็นแค่เพียงทรัพยากรที่เสพดื่มหรือขาย ในพื้นดินแ่งสกลนคร-นครพนม ยังมีธรรมชาติที่ล้วนมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์วัฒนธรรม-อุดมคติ ตำนาน และจิตวิญญาณ ผู้คน อื่นๆ อันตั้งอยู่ในอาณาบริเวณพื้นที่

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลในส่วนหนองหารซึ่งได้อธิบายว่า หนองหารเป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของผู้คนแ่งสกลนคร ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง

ผาแดงนางไอ่ที่ยังสืบทอดตำนานดังกล่าวทั่วดินแดนอีสาน แต่หนองหารในดินแดนอีสานตอนบน มี 2 แห่ง คือ หนองหารสกลนคร “หนองหารหลวง” และ “หนองหารน้อย” กุ่มกวางปี ในเขตจังหวัดอุดรธานี ทั้งสองแห่งเป็นดินแดนที่เชื่อว่า “ผาแดงนางไอ่” เกิดที่นั่น นอกจากนี้หนองหารยังเกี่ยวข้องกับตำนานอูรังคนิทานหรือตำนานบ้านเมืองและนิเวศวิทยาการตั้งถิ่นฐานของผู้คน 2 ฝั่งโขง

หนองหารสกลนคร มีอาณาเขตกว้างใหญ่ ครอบคลุมหลายอำเภอในจังหวัดสกลนคร เช่น อำเภอเมือง ที่อยู่ริมฝั่งหนองหารตะวันตกมีโบราณสถานที่สำคัญ คือ องค์พระธาตุเชิงชุม อันเป็นที่เคารพสักการะของผู้คนลุ่มหนองหาร ในเขตหนองหารตะวันออกคลุมพื้นที่ อำเภอโพนนาแก้ว อันเป็นแหล่งรวมความหลากหลายของผู้คน ที่มีทั้ง ญ้อ (ลาวผสม- ญ้อ) กะเลิง และผู้ไท เป็นต้น

ผู้วิจัยได้เดินทางสำรวจไปยังพื้นที่หนองหาร ทั้งหนองหารหลวงที่อยู่ในเขตอำเภอเมืองสกลนคร และหนองหารน้อยในเขตกุ่มกวางปี จังหวัดอุดรธานี พบว่าชาวบ้านที่นั่นมีความเชื่อว่าหนองหารลุ่มเนื่องจากในอดีตคนเมืองนั้นได้กินเนื้อกระชอกก่อนหรือกระรอกเผือก อันเป็นชิ้นเนื้อของพญาพังคินาคราช ราชโอรสของพญานาคที่อยู่ใต้เมืองบาดาลขึ้นมาชมโฉมนางไอ่ด้วยความรักและเสน่หา แต่ถูกคนของนางไอ่คำยิงตายและเอามาแล่นเนื้อให้คนทั้งเมืองได้กิน ก่อนตายพังคินาคราชได้อธิษฐานจิตว่าหากใครกินเนื้อตัวเองขอให้บ้านเมืองล่มจม ดังนั้น เมื่อมีการกินเนื้อกระรอกที่เป็นการแปลงกายของพังคินาคราช ทำให้เมืองนางไอ่คำล่มสลายลงกลายเป็นหนองหารอันเว้งว่าง นอกจากนี้ในบรรดาชื่อหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รอบหนองหารหรือบริเวณที่ยังปรากฏหลักฐานต่างๆ อยู่ เช่น ดอนแม่หม้าย ที่เป็นบริเวณเกาะกลางหนอง เนื่องจากว่าแม่หม้ายไม่ได้กินเนื้อกระรอกทำให้ไม่ถล่มทลายหรือ หนองแหวน บริเวณที่แหวนนางไอ่คำตกลง เป็นต้นหนองหารหลวง หนองหารน้อย ศรีโคตรบูร จุลณี อินทปัฐ เป็นพุทธสถานที่สำคัญที่สุดในลุ่มแม่น้ำโขง มิใช่เป็นเรื่องของใครคนใดคนหนึ่งรัฐใดรัฐหนึ่ง สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงความหมายแห่งการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร อันเป็นระบบชุมชนมากกว่ากรรมสิทธิ์ส่วนตัว ดังนั้นวัฒนธรรมรอบหนองหารในการศึกษานี้จึงสามารถอธิบายได้ว่า ล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรม ทั้งในส่วนของ วรรณกรรมตำนาน และวรรณกรรมนิทาน ประวัติศาสตร์จากตำนาน มีความใกล้เคียงและสอดคล้องกับลักษณะวัฒนธรรม ที่สามารถเชื่อมโยงวัฒนธรรม ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต ทั้งยังมีการจัดงานประเพณีที่สืบทอดจนถึงปัจจุบัน เพราะวรรณกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมดังที่ อมรา พงศาพิชญ์ (2547) นิยามว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นกำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มีมนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมหรือความคิดตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้นวัฒนธรรมก็คือ ระบบในสังคมมนุษย์สร้างขึ้นมิใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ วัฒนธรรม ยังรวมถึงผลงานทั้งหมดที่มนุษย์สร้างขึ้นนอกเหนือจากธรรมชาติ

จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมอาจเป็นได้ทั้งแนวคิด ทศนคติ มโนคติ ความรู้ ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนการกระทำต่างๆ ที่เกิดจากทั้งการเรียนรู้ของมนุษย์ และการถ่ายทอดต่อๆ กันมา

ของสังคม วัฒนธรรมจึงไม่เป็นเพียงวัตถุ ซึ่งวรรณกรรมล้วนแล้วแต่เป็นสื่อช่วยอธิบายว่า บริเวณหนองหานนี้เป็นพื้นที่ที่มีวัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน ผ่านกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยหลายวัฒนธรรม สรุปได้ว่าหนองหานเป็นแหล่งอารยธรรม และเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่มีการผสมผสาน มีความเป็นพลวัต มีชุมชนโบราณ มีการพัฒนาการจนกลายเป็นสังคมปัจจุบันที่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ที่ต้องศึกษาวิจัยอย่างละเอียดในลำดับถัดไป

7.2.2 ผาแดงนางไอ่กับบทบาทการสร้างพลังชุมชน

คนไทยและคนอีสานมีความสัมพันธ์กับน้ำมาตั้งแต่อดีต ทั้งเรื่องของการตั้งถิ่นฐาน อยู่บริเวณใกล้ลำน้ำขนาดใหญ่ เพื่อการอุปโภคบริโภคโดยเฉพาะในชุมชนเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยน้ำฝนและแหล่งน้ำในการเพาะปลูก ดังนั้นน้ำจึงมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์และเป็นจุดเริ่มต้นของตำนานการสร้างเรื่องราวและจินตนาการของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับลำน้ำ ซึ่งถูกบอกเล่าสืบต่อกันมาดังเช่นเรื่องของพญานาคที่เป็นสัตว์ในตำนานของการให้ความอุดมสมบูรณ์การสร้างลำน้ำ รวมถึงนาคเป็นสิ่งที่ถูกใช้เป็นเกณฑ์วัดปริมาณน้ำในแต่ละปีที่คนไทยเรียกว่านาคให้น้ำตั้งแต่นาคหนึ่งตัวจนถึงเจ็ดตัว ถ้าปีไหนมีน้ำอุดมสมบูรณ์จะมีนาคให้น้ำน้อยตัวเพราะนาคจะกลืนน้ำไว้ในท้องถ้ามีนาคหลายตัวก็จะกลืนน้ำมากปริมาณน้ำจึงมีความสัมพันธ์แบบผกผันกับจำนวนนาคที่ให้น้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคในรอบปี (ละไม งามพร้อม, 2538) นาคเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์และแสดงถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ในภูมิภาคเอเชีย โดยเฉพาะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนการอพยพเคลื่อนย้ายของชนชาติไทยจากจีนเคลื่อนลงมาทางใต้ ผ่านตำนานนาคเมืองหนองแสม นาคเมืองหนองหานและนาคเมืองโยนกที่มีตำนานเกี่ยวข้องกับนาคและการก่อกำเนิดลำน้ำเช่นตำนานนาคเมืองหนองแสม ที่พูดถึงความสัมพันธ์ของพญานาคผู้ยิ่งใหญ่สองตัวที่อาศัยอยู่ร่วมกันในหนองแสมคือสุวรรณนาคหรือโยนกนาคผู้อยู่หัวหนองและธนะมุลนาคหรือสุทโธนาคผู้อยู่ท้ายหนอง จนกระทั่งมีปัญหาขัดแย้งกันเรื่องการแบ่งปันอาหารจากชิ้นเนื้อสัตว์ที่หามาได้จึงเกิดการสู้รบกันและแยกกันออกไปจากหนองแสมสุวรรณนาคจึงได้ขึ้นไปทางภาคเหนือของไทยสร้างแม่น้ำน่านส่วนสุทโธนาคลงไปทางภาคอีสาน เพื่อสร้างแม่น้ำโขง (ปรีชา พิณทอง, 2524) ตำนานทั้งของโยนกและของอีสานมีความเหมือนกันอยู่ในหลายประเด็นทั้งการกำเนิดเมืองโยนกนาคนครหรือเวียงหนองล่องที่ปรากฏในตำนานสิงหนวัติ พงศาวดารโยนกพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนรวมถึงประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 ที่พูดถึงกันมาถึง"ตำนานปลาไหลเผือก"ของคนพื้นเมืองล้านนาการล่มสลายของเมืองเป็นหนองน้ำที่คร่าชีวิตเจ้าเมืองและชาวบ้านลงไปเหลือเพียงหญิงม่ายหลังหนึ่งบนขอบหนอง (สยามอารยะ, 2538) ในขณะที่ตำนานการเกิดหนองหานของภาคอีสานมีความสัมพันธ์กับตำนานอูรังคิทานหรือตำนานการสร้างพระธาตุพนม ที่พูดถึงความสัมพันธ์ของเมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อยที่สืบเชื้อสายมาจากพญาขอม โดยพระเจ้ากิงคาระครองเมืองหนองหานหลวงและพระยาคำแดงครองเมืองหนองหานน้อย โดยพระเจ้ากิงคาระมีมเหสีชื่อพระนางนารายณ์เจงเวงผู้สร้าง พระธาตุนารายณ์

เจงเวงที่สัมพันธ์กับอาณาจักรศรีโคตรบูร ตำนานดังกล่าวได้พูดถึงเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ที่ทำให้เกิดเป็นหนองหานทั้งสองแห่งและกลายเป็นเมืองที่ไร้ผู้คนตั้งแต่นั้นมา (เดิม สาระจันทร์, 2499) ในขณะที่อีกตำนานหนึ่งของเมืองหนองหานน้อยที่ชาวบ้านพูดถึงในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหานที่กักเป็นร่องของตำนานรักระหว่างผาแดงนางไอ่และกระรอกด่อนหรือกระรอกเผือก ซึ่งทำให้ผู้คนในบริเวณนี้มักบอกกันว่า "หนองหานสกลคือหนองหานเอียนด่อน แต่หนองหานกุมภวาปีคือกระรอกด่อน" เพื่อยืนยันความจริงของตำนานดังกล่าวและบ่งบอกว่าหนองหานบริเวณนี้คือหนองหานตามตำนานที่คนอีสานเชื่อถือ เมื่อพูดถึงหนองหานก็ต้องเล่าถึงตำนานผาแดงนางไอ่เป็นต้น ในบรรดาเรื่องเล่าหรือนิทานปรัมปราของคนอีสานซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมากที่สุดก็คือวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของชุมชนการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองการกำเนิดแม่น้ำหนองน้ำและลำห้วย รวมถึงประเพณีวัฒนธรรมที่คนในชุมชนปฏิบัติเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและดินในการเพาะปลูกผ่านพิธีการบูชาพญาแถนในช่วงเดือนหกหรือเดือนเมษายนของทุกปี ที่เรียกว่าบุญบั้งไฟตามพิธีกรรมฮีตสิบสองคองสิบสี่ของชาวอีสาน ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานหลายเรื่องเช่นตำนานผาแดงนางไอ่ ตำนานหนองหาน และพญาคันคาก เป็นต้น (สุรียา สมุทคุปต์และคณะ, 2533)

สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นพื้นฐานความเชื่อค่านิยมและโลกทัศน์ของชาวอีสานต่อเรื่องน้ำเรื่องนาค ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตเกษตรกรรมผ่านร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่ยืนยันความจริงของนิทานปรัมปรา ดังกล่าวโดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับตำนานการเกิดหนองหานกุมภวาปีของชาวอุดรธานีที่บอกเล่าสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันประวัติเมืองอุดรธานี พื้นที่ในเขตจังหวัดอุดรธานีถือได้ว่าเป็นดินแดนที่คนหลายพวกหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่นมาช้านานจากหลักฐานที่ขุดค้นและหลักฐานที่ปรากฏไม่ว่าจะเป็นเสมาหิน ปราสาทเจดีย์โบราณสถานพระพุทธรูปหินทราย ถ้วยชามหม้อดินเผาเครื่องปั้นดินเผาหลายชิ้นซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องในยุคสมัยต่างๆ ตั้งแต่ยุคสมัยทวารวดีลพบุรีซึ่งเป็นอารยธรรมของขอมมาจนถึงล้านช้าง (ศรีสัตนาคนหุต) เป็นช่วงที่คนลาวได้เข้าตั้งแคว้นแคว้นล้านช้างหรือลาวเวียงขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นรวมถึงยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เป็นอารยธรรมในช่วง 5.000 ปีมีการค้นพบแหล่งโบราณคดีที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน และบ้านนาดี ตำบลพังงู อำเภอหนองหานจังหวัดอุดรธานี (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2526) เมืองอุดรธานีมีเมืองเก่าตั้งแต่ครั้งโบราณสองเมือง คือเมืองหนองบัวลำภูหรือนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน และเมืองหนองหานน้อย (ปัจจุบันเป็นอำเภอกุมภวาปี) เดิมเคยเป็นเมืองของเจ้าคำแดงหลานพระยาขอม ต่อมาพระยานครบันดาลให้บ้านเมืองเกิดลุ่มจมน้ำจึงเป็นเมืองร้างมาช้านาน ดังที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุอาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลของขอมและลาวแผ่ขยายเข้ามาบริเวณต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16-18 ก่อนที่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-23 อาณาจักรศรีอยุธยาสามารถรวมเอาอาณาจักรสุโขทัยมาเป็นอาณาจักรเดียวกันได้เรียกว่าอาณาจักรสยามและอาณาจักรสยามก็รวมรวมเอาอาณาจักรล้านนาและล้านช้างเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวกันได้ จนกระทั่งเกิด

เหตุการณ์ไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสเมื่อปีพ.ศ. 2436 ได้ทำให้ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งก็คือภาคอีสานซึ่งเคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับลาวทางฝั่งซ้ายต้องแยกออกจากกัน จนเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่สองลาวฝั่งซ้ายจึงได้รับเอกราชและตั้งขึ้นเป็นประเทศลาวในปัจจุบัน ดังนั้นบริเวณนี้จึงถูกเรียกว่าเป็น"เขตสะสม" (ศรีศักรวัลลิโภดม, 2522) ที่เป็นบริเวณใดบริเวณหนึ่งที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยให้คนหลากหลายกลุ่มหลากหลายชาติพันธุ์มาตั้งหลักแหล่งอยู่ใกล้หรือปะปนกันซึ่งบริเวณดังกล่าวนี้จะอยู่ในเขตแนวชายแดนของบ้านเมืองหรืออาณาจักรที่โดดเดี่ยวจากการควบคุมทางการเมือง ดังนั้นอุดรธานี จึงเป็นเมืองที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนานตั้งแต่อดีตและมีผู้นอพยพย้ายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานหลายยุคหลายสมัยหลายชาติพันธุ์ ทั้งชนชาติเขมรและลาว ในบริเวณนี้ อุดรธานีเป็นจังหวัดที่อยู่ในเขตอีสานเหนือบริเวณแอ่งสกลนครซึ่งมีเทือกเขาภูพานกั้นแบ่งพื้นที่ภาคอีสานออกเป็นสองส่วนคือ แอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร อีสานเหนือและอีสานใต้ และให้กำเนิดลุ่มน้ำสำคัญหลายสายในภาคอีสานคือ ลุ่มแม่น้ำโขงลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำมูลที่มีความสำคัญกับพื้นที่เกษตรกรรมและเกี่ยวข้องกับตำนานนาคนาคผู้สร้างแม่น้ำตามเส้นทางที่นาคเดินทางผ่าน โดยต้นพื้นดินกลายเป็นแม่น้ำขนาดสั้นและยาวในพื้นที่ภาคอีสาน สำหรับเมืองอุดรธานีนั้นคำว่าอุดรธานี หมายถึงเมืองในทิศเหนือเมืองในทิศอุดร ในอดีตเมืองอุดรธานีเป็นบ้านร้างเมืองร้างแต่เดิมเรียกว่าบ้านหมากแข้งเพราะมีต้นมะเขือพวงใหญ่ (อีสานเรียกว่าหมากแข้ง)ตั้งที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (รศ,113) ได้ทรงบันทึกไว้ว่า "บ้านเดื่อหมากแข้งเป็นแขวงเมืองหนองคายมีเรือน (ร,ศ,109) ไม่เกิน 200 หลังคาเป็นบ้านอยู่ในที่ราบชายเนินด้านตะวันออกเป็นที่ทุ่งนาใหญ่ตลอดมาต่อทุ่งหนองหารเป็นต้นทางร่วมที่มาจากเมืองใกล้เคียงแต่เป็นบ้านป่าซับซ้อนกันดานต้องอาศัยเสบียงอาหารจากเมืองหนองคายและเมืองสกลนคร" ในช่วงสมัยนั้นยังไม่เป็นเมืองอุดรธานีเป็นเพียงหมู่บ้านหนึ่งในแขวงเมืองหนองคาย ในเขตเมืองอุดรธานีมีเมืองเก่าตั้งแต่โบราณ สองเมืองคือเมืองหนองหารน้อยปัจจุบันเป็นอำเภอกุมภวาปี เดิมเคยเป็นเมืองของเจ้าคำแดงหลานพระยาขอม ต่อมาพญานาคคลบันดาลให้บ้านเมืองลุ่มจมน้ำตามตำนานอุรังคธาตุจึงกลายเป็นเมืองร้างมาช้านาน อีกเมืองคือหนองบัวลุ่มภู (เมืองหนองบัวลำภูในปัจจุบันซึ่งพระวอพระตาเคยมาตั้งเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานเป็นราชธานีอิสระอยู่ เมืองอุดรธานีเป็นเมืองใหม่ที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ในช่วงรัชกาลที่ 5 ที่ได้ส่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ต่างพระเนตรพระกัณฑ์นำกองทัพใหญ่ไปปราบฮ่อที่ก่อความไม่สงบในมณฑลลาวพวน โดยที่มณฑลลาวพวนในขณะนั้นถือว่ามีความสำคัญเพราะเป็นเมืองชายแดนเมืองที่มีความสำคัญในมณฑลลาวพวนคือเมืองหนองคายเมืองหนองหารเมืองกุมภวาปี เมืองกมฺุทาไสยหล่มตักดีสกลนคร โดยเฉพาะเมืองหนองหารและเมืองกุมภวาปีที่ปัจจุบันกลายเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดอุดรธานี ในช่วงปีพ.ศ. 2436 (ร,ศ,112) พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ซึ่งบัญชาการมณฑลลาวพวนได้มีหนังสือขอย้ายที่บัญชาการจากบ้านหนองคายมาตั้งที่บ้านหมากแข้ง เนื่องจากในช่วงนั้นไทยเกิดกรณีพิพาทกับ

ฝรั่งเศส และไทยได้ทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสที่กำหนดไม่ให้ไทยมีกำลังทหารในรัศมี 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาทางปากตะวันตกของแม่น้ำโขงในช่วงปีพ.ศ. 2441 ข้าหลวงเทศาภิบาลยกฐานะบ้านหมากแข้งขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ และพ.ศ. 2442 เปลี่ยนชื่อมณฑลลาวพวนเป็นมณฑลฝ่ายเหนือในช่วงปีพ.ศ. 2443 มีการแบ่งเขตการปกครองเป็นจังหวัดเช่นขอนแก่นสกลนครนครพนมหนองคายและนครพนมจนกระทั่งปีพ.ศ. 2450 ได้มีท้องตราประกาศยกบ้านหมากแข้งเป็นเมืองอุดรธานีและปี 2489 ก็ล้มเลิกการปกครองแบบมณฑลมาเป็นจังหวัดเหตุการณ์ที่สำคัญในจังหวัดคือ การเกิดเพลิงไหม้จังหวัดอุดรธานีเมื่อปีพ.ศ. 2506 และในปีพ.ศ. 2510 เริ่มทำการสำรวจและวางผังเมืองจังหวัดอุดรธานีเพื่อรองรับการเจริญเติบโตและการพัฒนาของจังหวัดอุดรธานีในอนาคตที่เห็นได้ชัดคือช่วงหลังสงครามเวียดนามที่มีการตั้งฐานทัพของทหารอเมริกันในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีซึ่งทำให้เมืองอุดรธานีเจริญเติบโตเร็วมากมีโรงพยาบาลวิทยาลัยเทคนิคที่สอนวิชาช่างมีค่ายทหารใหญ่สองแห่งคือค่ายรามสูรและค่ายเปอร์โกเตอร์รวมถึงการมีสนามบินอุดรธานีเป็นต้นปัจจุบันอุดรธานีมีเนื้อที่ประมาณ 11.730.31 ตารางกิโลเมตร 7.331.438.75 ไร่โดยมีพื้นที่ทางการเกษตรถึง 5.302.709 ไร่คิดเป็นร้อยละ 54.34% มีจำนวนประชากรประมาณ 1.539.348 คนชาย 772.845 คนหญิง 766.503 คน (สำนักงานจังหวัดอุดรธานี, 2547) จังหวัดอุดรธานีมีพื้นที่มากเป็นอันดับสี่ของภาคอีสานจังหวัดอุดรธานีแบ่งการปกครองเป็น 18 อำเภอ และ 2 กิ่งอำเภอมี 156 ตำบล 1.792 หมู่บ้าน 50 ชุมชนมีองค์การบริหารส่วนตำบล 151 แห่งเทศบาลนคร 1 แห่งเทศบาลตำบล 29 แห่งพื้นที่จังหวัดอุดรธานีอยู่ในเขตลุ่มน้ำใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือ 1) ลุ่มน้ำชี บริเวณต้นน้ำพองและต้นน้ำชีในพื้นที่เขตอำเภอกุมภวาปีอำเภอหนองแสงอำเภอโนนสะอาดอำเภอศรีธาตุและอำเภอวังสามหมอบริเวณนี้จะมีลำห้วยสาขาของลำน้ำพาวซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากหนองหานน้อยและลำน้ำพองลำน้ำสาขาที่สำคัญคือห้วยสามพาดห้วยน้ำฆ้องห้วยโพนจานลำพันชาดและลำพาว 2) ลุ่มน้ำโขงในเขตพื้นที่อำเภอเมืองอำเภอหนองวัวซออำเภอกุดจับอำเภอน้ำโสมอำเภอบ้านฝือกิ่งอำเภอนายูงอำเภอเพ็ญอำเภอสร้างคอมอำเภอบ้านดุงอำเภอหนองหานกิ่งอำเภอพิบูลย์รักษ์อำเภอไชยวานและอำเภอทุ่งฝนซึ่งบริเวณนี้มีลำห้วยที่สำคัญคือห้วยหลวงห้วยน้ำโสมห้วยน้ำสวยและแม่น้ำสงครามลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้นสลับที่ราบลุ่มบางส่วนเป็นเนินเตี้ยบางแห่งมีเทือกเขาสูงสลับมีลำน้ำสำคัญหลายสายที่ทำให้พื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรเนื่องจากมีแม่น้ำหลายไหลผ่านบางแห่งถูกพัฒนาภายใต้ระบบชลประทานโครงการสำคัญเช่นโครงการโขงชีมูลฝายและเขื่อนที่สำคัญในจังหวัดอุดรธานีคือฝายกุมภวาปีและเขื่อนห้วยหลวงมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงมีดังนี้คือทิศเหนือ จดเขตอำเภอท่าบ่ออำเภอเมืองหนองคายอำเภอโพนพิสัยของจังหวัดหนองคายมีลำห้วยทวนลำห้วยสวยลำห้วยหลวงและลำห้วยเจียมกันเป็นเขตทิศตะวันออกจดเขตอำเภอานานิवासอำเภอสว่างแดนดินและอำเภวาริชภูมิของจังหวัดสกลนครมีลำน้ำสงครามห้วยพันชาติภูเขาเหล็กกันเป็นเขตทิศใต้จดเขตอำเภอน้ำพองอำเภอเวียงของจังหวัดขอนแก่นมีลำน้ำพองกันเป็นเขตและจดเขต

อำเภอสหพันธ์ของจังหวัดกาฬสินธุ์มีลำปาวกั้นเป็นเขตทิศตะวันตกจดเขตอำเภอเชียงคานอำเภอวังสะพุงของจังหวัดเลยมีภูเขาฟ้าภูเขาหลวงและหนองไผ่กั้นเป็นเขตและจังหวัดหนองบัวลำภู หนองหานกุมภวาปีเป็นหนองน้ำจืดขนาดใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 22.500 ไร่ (ในหนังสือสำคัญสำหรับที่ทางหลวงสาธารณประโยชน์ระบุว่ามีเนื้อที่ 18.025 ไร่ 3 งาน 18 3/10 ตารางวา) ครอบคลุมพื้นที่ใน 3 อำเภอคือ อำเภอกุมภวาปีกิ่งอำเภอภูแก้วและกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคมจังหวัดอุดรธานีไหลผ่านพื้นที่ 97 หมู่บ้าน 8 ตำบลประกอบด้วยตำบลอุ่มจานตำบลนาม่วงกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม ตำบลคอนสายตำบลแซแลกิ่งอำเภอภูแก้ว ตำบลเวียงคำตำบลตูมใต้และตำบลพันดอนอำเภอกุมภวาปีหนองหานกุมภวาปีถือว่าเป็นหนองน้ำที่มีความสำคัญเพราะเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำปาวหนึ่งในลำน้ำสาขาสำคัญของลำน้ำชีและหนองหานมีลำห้วยสาขาหลายสายที่ไหลมาบรรจบกันเช่นห้วยสามพาดห้วยลักนางห้วยหัวเลิงห้วยไผ่จาง ห้วยกองสีห้วยหินห้วยวังแสงห้วยโพนไฟห้วยบ้านแจ้งและห้วยน้ำซ้อยที่หล่อเลี้ยงผู้คนที่ย้ายอยู่รอบหนองหานทั้งพันธุ์พืชพันธุ์ปลาและน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคเพื่อการเกษตรมาตั้งแต่อดีตและมีความสัมพันธ์กับมิติทางประวัติศาสตร์ชุมชนสังคมวัฒนธรรมความเชื่อของคนลุ่มน้ำหนองหานที่เล่าผ่านนิยายปรัมปราพื้นบ้านคือตำนานผาแดงนางไอ่ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือหลักฐานทางโบราณคดีระบุว่าบริเวณหนองหานเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกข้าวและเป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนหนาแน่นมาตั้งแต่โบราณและเป็นแหล่งที่ตั้งของเมืองโบราณที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนบริเวณดอนแก้วตำบลตูมใต้ซึ่งเป็นเกาะกลางหนองหาน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2519 : 29-30) เนื่องจากมีร่องรอยของใบเสมาหินศิลปะสมัยลพบุรีปรากฏอยู่ที่บ้านดอนแก้วที่ชาวบ้านบริเวณนั้นเรียกว่าดอนหลวงหรืออาจจะเป็นเมืองขอมตามตำนานผาแดงนางไอ่ที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมา แต่จากข้อสันนิษฐานทางโบราณคดีก็อาจกล่าวได้ว่าบริเวณเขตหนองหานกุมภวาปีเป็นพื้นที่ที่มีการรับเอาวัฒนธรรมและการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากต่างถิ่นเข้ามาผสมผสานเป็นของตนเอง รวมทั้งจากหลักฐานนิยายปรัมปราและตำนานอูรังคราตุได้แสดงให้เห็นว่าประชาชนในบริเวณนี้มีพวกที่อพยพมาจากที่อื่นๆเข้ามาเช่นทางตอนเหนือตอนใต้ของแม่น้ำโขงซึ่งมีคนหลายเหล่าเข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อนที่จะรวมตัวกันเป็นหนึ่งเดียวและเกิดเป็นอาณาจักรล้านช้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังนั้นในเขตนี้จึงมีวัฒนธรรมหลายแบบหลายสมัยตั้งแต่สมัยทวารวดีในศตวรรษที่ 12 ซึ่งแคว้นหนองหานน้อยที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของหนองหานหลวง (หนองหานสกลนคร)ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือของกลุ่มน้ำชีในศตวรรษที่ 12 นี้เองที่วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาจากกลุ่มน้ำชีได้แผ่ขยายบ้านเมืองในเขตหนองหานกุมภวาปี มีการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามานับถือและสร้างเสมาหินขึ้นปักเขตศักดิ์สิทธิ์ดังที่พบในพื้นที่ดอนหลวงซึ่งเป็นเกาะกลางหนองหานกุมภวาปีจนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 16 ในสมัยลพบุรีที่วัฒนธรรมขอมก็แผ่ขยายลงมาผ่านหนองหานกุมภวาปีและเข้ามาในแอ่งสกลนครทำให้เกิดเมืองและศาสนสถานแบบขอมปรากฏอยู่หลายพื้นที่บริเวณแถบอำเภอหนองหานสภาพพื้นที่ของหนองหานได้ถูกบรรยายเมื่อครั้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จผ่านเมืองกุม

ภวาปีเมื่อครั้งมาตรวจราชการมณฑลอีสานว่า "[เมืองกุมภวาปี] เวลาบ่ายสามโมงไปเที่ยวตามทาง หมูบ้านข้างหลังหมู่บ้านออกไปเป็นทุ่งใหญ่แลเห็นหนองหารทุ่งนี้แลดูกว้างใหญ่มากโดยยาวกว่า 100 เส้นตกขอบหนองหารกลางทุ่งมีเนินเล็กๆไม่ขึ้นเป็นพุ่มอยู่สักแห่งหนึ่งสองแห่งราษฎรปล่อยโคกระบือ และม้าออกกินหญ้าเป็นฝูงๆหนองหารนี้มีชื่อเสียงมาในพงศาวดารเป็นหนองใหญ่มากมีชาวบ้านตั้งหาปลาอยู่โดยรอบทางเดินรอบหนองประมาณ๒วันมีท่าลงหนองที่บ้านเชียงแหวระยะห่างจากเมืองกุมภวาปี 200 เส้นมีเกาะในหนองเรียกว่าเกาะดอนแก้วมีหมู่บ้านและวัดบนเกาะด้วยน้ำหนองหารนี้ไหลลงน้ำป่าไปตกลำพาชี..." (ดำรงราชานุภาพ, 2521) "นิทานปรัมปราเป็นการใช้ภาษา (parole) เพราะเป็นการเล่าเรื่องแบบหนึ่งขณะเดียวกันก็เป็นระบบของภาษาคำพูด (langage) เพราะต้องเล่าภายใต้กฎเกณฑ์โครงสร้างชุดหนึ่งเช่นเป็นการพูดถึงอดีตปัจจุบันและอนาคตไปพร้อมๆกัน" (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545) จากคำกล่าวข้างต้นการวิเคราะห์นิทานปรัมปราจึงไม่ใช่แค่เรื่องของ การวิเคราะห์เนื้อหาหรือขอบเขตทางวัฒนธรรมแต่เพียงเท่านั้นแต่เป็นการทำความเข้าใจความคิดของมนุษย์ในลักษณะที่เป็นสากล ดังเห็นได้จากตำนานปลาไหลเผือกของชาวล้านนาที่พูดถึงโยนกนาคนครหรือหนองหานกุมภวาปีที่พูดถึงเรื่องของพญานาคพังคิหรือกระรอกเผือก ผ่านตำนาน ผาแดงนางไอ่ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของโลกทัศน์ความเข้าใจต่อระบบจักรวาลระบบธรรมชาติของโลกและชุมชนของมนุษย์ ตั้งแต่อดีตและปัจจุบันต่อเรื่องของการอธิบายเรื่องของการตั้งถิ่นฐานและอพยพย้ายถิ่นของมนุษย์ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ธรรมชาติและสิ่งที่เป็นธรรมชาติที่คนในอดีตได้ รวบรวมหรืออธิบายจักรวาลอย่างเป็นสากล ซึ่งเข้าใจได้ง่ายและรวดเร็วหรือเรียกว่า "กระบวนการหาคำตอบของชนเผ่าดั้งเดิมที่ต้องการเข้าใจจักรวาลอย่างเป็นสากลด้วยวิธีที่ดีที่สุด" (ปริตตา เฉลิมเผ่า, 2533) ผ่านเรื่องของฟ้าดินและน้ำหรือสวรรค์โลกและบาดาล ความสำคัญที่ปรากฏในนิทานปรัมปราหาใช่เนื้อหาอันพิลึกพิลั่นที่มีความแตกต่างกันในผู้เล่าแต่ละคน แต่คือระบบความคิดกฎเกณฑ์หรือโครงสร้างบางอย่างที่กำหนดความหมายของนิทานปรัมปรา ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งหรือความจริงของคนในพื้นที่ที่ถูกบอกเล่าและผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรมประเพณีวัฒนธรรมชุดต่างๆ ที่สัมพันธ์กับนิทานละ วิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น พิธีกรรมจุดบั้งไฟ เพื่อบูชาพญาแถน และสร้างความมั่นใจให้กับชาวนา ในการได้รับน้ำท่าที่อุดมสมบูรณ์ต่อการเพาะปลูกและพืชผลเจริญงอกงาม แม้ว่าจะปะทะกับ วัฒนธรรมการท่องเที่ยวในปัจจุบันที่พยายามเข้ามาแทรกแซงและเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมดังกล่าวก็ ตาม ดังเช่นตำนานการเกิดหนองหานกุมภวาปี จากการศึกษาพบว่าแม้ว่าจะมีความพิลึกพิลั่นใน การอธิบายและการเล่าที่แตกต่างกันในผู้เล่าแต่ละคนตามความทรงจำที่จดจำสิ่งที่เล่าต่อกันมาได้มาก น้อยต่างกันทั้งในรูปของนิทานคำกลอนหรือหมอลำก็ตาม แต่จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่ เกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่ก็พบว่า ในเนื้อหาของนิทานปรัมปราที่มีความสอดคล้องกันหลายประเด็น โดยเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนชื่อหมู่บ้านแม่น้ำต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตเกษตรกรรม และการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่รวมถึงประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ที่ยังคงสืบทอดต่อกันมาในปัจจุบัน

ซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์ที่คนในชุมชนใช้อธิบายความเป็นมาของตัวเองและความสัมพันธ์ต่อพื้นที่ที่เป็นเรื่องของภูมิศาสตร์สังคม (Social Geography) เรื่องเล่าตำนานผาแดงนางไอ่มีดังนี้คือ พญาขอมผู้ครองเมืองเอกชะอีตา มีพระมเหสีชื่อนางจันดาและมีพระราชธิดาที่ทรงสิริโฉมงามนามว่านางไอ่คำ พระยาขอมทรงมีน้องชายสองคนครองเมืองเชียงเหียน และเมืองสีแก้ว และหลานชายอีกสองคนครองเมืองฟ้าแดดสงยาง และเมืองหงษ์ โดยให้ไพร่พลไปเมืองละ 8.000 คน ความงามของธิดาไอ่คำลือลือไปทั่วทิศจนถึงท้าวผาแดงพระโอรสเจ้าเมืองผาไทง เกิดความหลงใหลใฝ่ฝันในตัวนาง จึงให้ทหารมาหาเด็กนำแก้วแหวนเงินทองไปให้นาง เพื่อเป็นไมตรีและได้เดินทางไปหานางไอ่ที่เมืองเอกชะอีตา จนทั้งคู่เกิดต้องชะตาและรักชอบกันใน อีกด้านหนึ่งพังคิผู้เป็นพญานาคและเป็นบุตรของพระยาสุทโธนาคนผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งครองเมืองบาดาลก็หลงใหลใฝ่ฝันอยากได้นางไอ่มาครอบครอง เช่นเดียวกันกับเจ้าชายจากเมืองอื่น จนกระทั่งนางไอ่คำถึงวัยที่จะมีเหย้ามีเรือนได้พญาขอมจึงได้แจ้งข่าวให้กับบรรดาหัวเมืองต่างๆ ได้ทำบั้งไฟขึ้นมาจุดแข่งขันบั้งไฟใครขึ้นสูงก็จะได้นางไอ่ไปครอบครองอีกทั้งเพื่อเป็นการบูชาพญานาคที่อยู่บนฟ้าช่วยดลบันดาลให้ฝนตกลงมาตามฤดูกาล เพื่อให้ชาวเมืองได้ทำการเพาะปลูกและได้กำหนดให้วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เป็นวันจัดงานบุญบั้งไฟเพื่อให้บรรดาเจ้าชายจากเมืองต่างๆ ทำบั้งไฟเอ้ บั้งไฟหมื่น บั้งไฟแสน มาร่วมเฉลิมฉลองแห่แข่ง เพื่อความสนุกสนานและจุดแข่งขันกันโดยนางไอ่เป็นเดิมพัน ทั้งท้าวผาแดงและพังคิก็มาร่วมงานด้วย โดยท้าวผาแดงได้ทำบั้งไฟมาแข่งขันด้วย ผลการจุดปรากฏว่าบั้งไฟของพญาขอมแตก ซึ่งเป็นลางว่าบ้านเมืองอาจเกิดภัยพิบัติ ส่วนของท้าวผาแดงไม่ขึ้น ส่วนของเจ้าเมืองเชียงเหียนฟ้าแดดสูงยางขึ้นได้สูงบางสำนวนก็ว่าขึ้นนานถึงสามวันสามคืนจึงตกลงมา แต่เนื่องจากทั้งคู่เป็นอาของนางไอ่จึงไม่ได้นางไอ่ไป ชาวบ้านบางคนบอกว่านางไอ่ไม่ชอบคนแก่แต่ชอบคนหนุ่มอย่างผาแดง จึงไม่ยอมแต่งงานด้วยหลังจากสิ้นสุดการแข่งขันความรักของผาแดงและนางไอ่ก็มีมากขึ้น ทั้งคู่มีความสัมพันธ์ต่อกัน จนกระทั่ง ผาแดงเดินทางกลับเมืองตนเองข้างฝ่ายพังคิก็หลงรักนางไอ่มากจนทนไม่ได้ต้องปลอมเป็นกระรอกต่อน (กระรอกเผือก) แขนงขอคำ (กระดิ่งทองคำ) มาวิ่งเล่นอยู่ตามต้นไม้ใกล้ที่ประทับของนางไอ่ เพื่อให้เห็นหน้านางไอ่ และเมื่อนางไอ่ได้เห็นกระรอกพังคิก็ใคร่อยากจะได้มาเป็นของตนเอง ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใดหรือจับเป็นจับตายก็ตามนางจึงได้รับสั่งให้เรียกชายฉกรรจ์และนายพรานที่มีในเมือง มาร่วมไล่ล่ากระรอก ชื่อของนายพรานกลายเป็นชื่อของหมู่บ้านต่างๆ เช่น บ้านกงพรานมาจากนายกงพาน บ้านพรานงัวมาจากนายพรานชื่องัว หรือบ้านพรานงูและพรานซ่อนการไล่ล่ากระรอก ดังกล่าวเป็นที่มาของตำนานชื่อหมู่บ้านต่างๆ รอบหนองหานการไล่ล่ากระรอกเผือกเริ่มตั้งแต่บ้านอุ่มจาน เพราะวิ่งผ่านป่าต้นจาน (ทองกราว) ออกจากบ้านนี้วิ่งไปบ้านโพนทองจอมปลวกกลายเป็นทอง กระรอกวิ่งเลี้ยวไปทางอื่นเรียกว่าบ้านแซแล ชาวบ้านนายพรานที่ไล่ล่าก็เอาปืนยิงใส่กระรอกเกิดเป็นบ้านเมืองปรังเพราะเสียงปืนแต่ยิงกระรอกไม่เข้ากระรอกไม่ตาย จึงได้ชื่อว่าบ้านดอนคง ต่อจากนั้นก็เข้าไปบ้านคอนสายเพราะนายพรานใช้หน้าไม้เล็งยิงกระรอกจนสายหน้าไม้ขาดจน

ต้องแบกคอนกลับไป จากนั้นก็ตามกระรอกไปโดยโยนหินโยนพริกโยนเกลือปาหินใส่กระรอก กลายเป็นบ้านเมืองพริก จนกระทั่งกระรอกเผือกมาถูกยิงตายที่บ้านพันดอนชาวบ้านบอกว่าที่ชื่อพันดอนเพราะชาวบ้านและนายพรานวิ่งไล่กระรอกมาพันกว่าดอนแล้วก่อนตายกระรอกฟังคืออิฐฐาน ขอให้เนื้อตัวเองมีมากถึง 8.000 เกวียนคนทั้งเมืองกินเท่าไรก็ไม่หมดสิ้น และใครที่กินก็ขอให้พบกับ หายนะภัยพิบัติเป็นไปต่างๆ จากนั้นก็นำเนื้อกระรอกมาฆ่าแหย่ที่บ้านเชียงแหว โดยแจกจ่ายให้ชาวบ้านนายพรานทหารคนในเมืองรวมถึงธิดาไ้ค่าทั้งปั้ง่างทำลายก้อยต้มเลี้ยงกันรวมถึงเจ้าเมืองขอม และนางไ้ค่า ยกเว้นพวกแม่ม้ายที่ไม่มีสามีเพราะไม่ได้ช่วยทำงานจึงไม่ได้รับส่วนแบ่งหรือได้กินเนื้อกระรอก ฝ่ายบริวารของพั้งคี่ก็นำความไปบอกแก่สุทโธนาศสร้างควมโกรธแค้นให้สุทโธนาศและยกทัพจากเมืองบาดาล ตั้งไพร่พลอยู่ที่ห้วยหมากแข้งปัจจุบันคือห้วยหมากแข้งและแปลงมาเป็นขอนไม้ อยู่บริเวณหนองขอนกว้างปัจจุบันคือบ้านหนองของกว้าง บ้างก็แปลงเป็นหินกลิ้งลงมาปัจจุบันคือบ้านค้ำกลิ้ง จุดนี้เองที่เป็นที่มาของการเกิดแม่น้ำสายต่างๆ รวมถึงหนองหานกุมภวาปีจากการโจมตีของไพร่พลนาคต่อมนุษย์ โดยบ้านแรกที่ถล่มล่มจมคือบ้านเมืองหล่ม ในปัจจุบันเมื่อบ้านเมืองเกิดความสิ้นสะเทือนจากนาคที่ดันพื้นดินบรรดาข้าวของถ้วยชามในบ้านเรือนก็หล่นลงมาแตกกลายเป็น ห้วยไฟจานและบ้านไฟจาน พญานาคโกรธก็พ่นไฟออกมากลายเป็นห้วยโพนไฟ ข้างฝ่ายผาแดงเมื่อได้ยินข่าวก็ควมบ้าชื้อบักสามมาหานางไ้ เพื่อพานางหลบหนีนางไ้รีบหนีฉวยสิ่งของติดตัวมาด้วย สามอย่างคือชื้อแหวนและกลอง แต่ระหว่างทางเนื่องจากของมีมากเกินไปทำให้การหนีเป็นไปด้วย ความยากลำบาก ผาแดงจึงบอกให้นางไ้ทิ้งชื้อลงไปเกิดเป็นห้วยน้ำชื้อองในเขตตำบลพันดอนอำเภอกุมภวาปีปัจจุบัน และต่อมาก็ทิ้งกลองลงปัจจุบันคือห้วยกองสีในเขตเดียวกับห้วยน้ำชื้ออง ระหว่างที่หนีมาบักสามก็พาดตกลงไปทำให้อวัยวะของมันชุดดินเกิดเป็นห้วยในปัจจุบันคือห้วยสามพาดที่เป็นชื้อหมูบ้านและตำบลในกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานีด้วย จนเมื่อมาถึงบริเวณที่พั้งคี่เข้ามาชิงเอานางไ้ลงไปได้พื้นดินก็คือบริเวณห้วยล็กนางในเขตอำเภอกุมภวาปีในปัจจุบัน ทำให้ท้าวผาแดงเสียใจอย่างยิ่งและชื้อม้ากลับไปในเมืองผาโพงแต่พญานาคพั้งคี่ก็มาแย่งชิงแหวนของนางไ้จากผาแดงไปเกิดเป็นหนองแหวน ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเพ็ญบ้านเมืองต่างๆ ก็ล่มสลายกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ และมีดอนที่ไม่ถูกนำท่วมเหลือเพียงดอนเดียวที่เรียกว่า ดอนแม่ม้ายหรือดอนแก้วในปัจจุบัน เพราะแม่ม้ายไม่ได้กินเนื้อกระรอกปัจจุบันก็คือหมูบ้านดอนแก้วที่ตั้งวัดพระธาตุดอนแก้ว สิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งของเมืองหนองหาน

ดังนั้นเรื่องเล่าดังกล่าวจึงสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของชุมชนการตั้งบ้านเมืองการเกิดเป็นหนองน้ำ ลำห้วยต่างๆ ที่ชาวบ้านบริเวณลุ่มน้ำหนองหานอธิบายถึงความเป็นมาของชุมชน และข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับหนองหาน ในฐานะแหล่งน้ำที่มีความสำคัญในตำนานและการดำรงชีวิต ผ่านการเพาะปลูกการทำกรประมงเก็บบัวและเลี้ยงสัตว์บริเวณหนองหาน รวมถึงความเชื่อประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับลุ่มน้ำหนองหานเช่น การไม่ร้องเพลงตำนานผาแดงนางไ้ในหนองหาน

เวลาลงเรือหาปลา การไม่ทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลลงหนองหนานการจัดประเพณีแข่งเรือการทำบุญให้คนตายในหนองหนาน หรือการใช้น้ำจากหนองหนานพิธีกรรมสำคัญ เช่น สรงน้ำพระผู้เอาสุโสบุญผะเวสการจุดบั้งไฟบริเวณลานกว้างใกล้หนองหนาน หรือขบวนแห่บั้งไฟที่จะต้องมีหนุ่มสาวชายหญิงคู่หนึ่งเพื่อแทนผาแดงนางไอ่ และการทำกระรอกเผือกเป็นสัญลักษณ์ของฟังคี เป็นต้นตำนานผาแดงนางไอ่จึงมีความสัมพันธ์กับชุมชนต่างๆ รอบหนองหนานผ่านสัญลักษณ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ เช่น มหาธาตุเจดีย์พระธาตุบ้านเดียมหลวงปู่กำพระธาตุดอนแก้วที่มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ในการทำการเกษตรและหนองหนาน โดยเฉพาะการจัดบุญบั้งไฟ ความจริงเกี่ยวกับตำนานหนองหนานกุมภวาปี นอกจากจะสะท้อนผ่านการบอกเล่าของชาวบ้านในพื้นที่แล้ว ยังถูกยืนยันผ่านสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ที่คนในท้องถิ่นให้ความเคารพนับถือในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางพิธีกรรมความเชื่อและความ เป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชนที่สัมพันธ์กับหนองหนานน้อยหรือหนองหนานกุมภวาปี ดังเช่น ศาลพระยาขอมผู้ครองเมืองเอกชะอีตาหรือหนองหนานน้อยในอดีตซึ่งตั้งอยู่บริเวณบ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีที่ชาวบ้านในพื้นที่เรียกว่า "พ่อใหญ่" "พ่อใหญ่ดอนยาง" หรือ "พญาขอม" โดยสาเหตุที่เรียกว่าดอนยางก็เพราะว่าที่ตั้งของศาลพระยาขอมอยู่บนดอนซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่ามี วัดเก่าที่เรียกว่า วัดดอนยาง ก่อนที่ชาวบ้านจะย้ายเข้ามาอยู่กับบ้านใหญ่หรือบ้านเชียงแหว เมื่อปี พ.ศ. 2507 เนื่องจากเป็นหมู่บ้านเล็กจึงถูกโจรขโมยวัวควายของหมู่บ้านตลอดเวลาซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ดอนยาง ซึ่งเป็นดอนผีปูดตาของชาวบ้าน และอยู่ห่างจากชายฝั่งหนองหนานไม่ถึง 500 เมตร นอกจากนี้ยังมีศาลเจ้าปู่ผาแดงในบริเวณที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเชียงแหวซึ่งเปรียบเสมือนกับหลักบ้านหลักเมืองของชุมชน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า "สมัยรัชกาลที่สาม มีครอบครัวอพยพมาจากเมืองมัญจาคีรีหัวหน้ากลุ่มชื่อชาญภรรยาชื่อนางลาได้อพยพมาตั้งบ้านเมืองอยู่ที่บ้านเชียงแหว มีบุตรคนหัวปีชื่อตาเสริฐ ซึ่งได้รับศักดิ์นาเป็นหมื่นประเสริฐ ต่อมาก็มีการอพยพมาอยู่กันมากขึ้นทั้งจากหนองหนานจากบ้านแซ่แลต่อมาก็ปรึกษากันว่าหมู่บ้านน่าจะมียี่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน จึงได้พร้อมใจกันเชิญเจ้ามเหศักดิ์มาตั้งเป็นศาลเทพารักษ์หักเมืองอยู่ที่บริเวณบ้านเชียงแหว ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นดวงวิญญาณของท้าวผาแดง "หอพระยาขอมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนหนองหนานให้ความเคารพนับถือก่อนที่จะลงหาปลาในหนองหนานจะต้องขอพ่อใหญ่พญาขอมก่อนเพราะชาวบ้านเชื่อว่าใต้หนองหนานมีเมืองโบราณ จึงต้องมีการบอกกล่าวหรือขอพญาขอมผู้ดูแลหนองหนาน เพื่อให้ท่านช่วยดูแลให้ปลอดภัยและให้หาปลาในหนองหนานได้มากโดยใช้วิธีการปูผ้าขาวม้าลงบนพื้นต่อหน้าศาลพญาขอมและกล่าวคำขอว่า "สาธุ ข้าแก่พ่อพญาขอม หมู่ลูกสียงนาไปใส่เบ็ดใส่ดางตักแหในหนองหนาน ลูกหลานขอแบ่งปลาไปกินไปขายเพื่อเลี้ยงชีพเลี้ยงลูกเลี้ยงเมีย ขอให้พ่อใหญ่เฝ้าผายแบ่งปันให้แก่ก่อน" นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมขอหรือบนบานกับพญาขอมอย่างเป็นทางการโดยผ่านเจ้า ซึ่งเป็นสื่อกลางติดต่อกับพญาขอมที่เรียกว่า "ปะห่อใหญ่" ซึ่งการบนบานด้วยวิธีนี้มักจะเป็นการขอในเรื่องที่ใหญ่เช่นให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ ให้มีโชคลาภ สอบเข้าเรียนต่อได้ หรือขอให้ได้ไปทำงาน

ต่างประเทศเป็นต้น แต่สำหรับเรื่องของการลงไปหาปลาในหนองหาน เพื่อบริโภคได้รับการยกเว้นไม่ต้องทำพิธีกรรมนี้แค่ยกมือไหว้และบอกกล่าวกับศาลพระยาขอมก็เพียงพอแล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับเมืองโบราณใต้หนองหานทำให้ชาวบ้านปฏิบัติต่อลำน้ำหนองหานในฐานะที่เป็นผู้พึ่งพากับหนองน้ำที่ใช้ประกอบอาชีพประมงและหล่อเลี้ยงชีวิตในฐานะของมนุษย์ที่พึ่งพิงกับธรรมชาติภายใต้ความเชื่อที่ยึดโยงกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะทำการละเมิดหรือล่วงเกินพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตรงนี้ โดยการทำลายความบริสุทธิ์ของพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นการทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลลงหนองหาน การขว้างหรือถ่มน้ำลายลงหนอง หรือแม้กระทั่งการร้องเพลงหรือตำนานผาแดงนางไอ่ในหนองหาน เป็นต้น การปฏิบัติตามคະລຳเหล่านี้จะทำให้ชาวบ้านประสบความสำเร็จในการหาปลาที่หนองหานและมีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุต่างๆ ในหนองน้ำแม้ว่าในปัจจุบันหนองหานจะได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เข้ามาทั้งของรัฐภายใต้โครงการโขงชีมูล เพื่อจัดการน้ำและโครงการเหมืองแร่ โฟแทชจังหวัดอุดรธานี ของบริษัทข้ามชาติจากแคนาดาซึ่งจะต้องใช้น้ำจากหนองหานในกระบวนการต่าง แร่ทำให้พื้นที่หนองหานเข้าไปสัมพันธ์ในการต่อสู้เคลื่อนไหวกับบริษัทข้ามชาติ ผ่านตำนานท้องถิ่นที่ชาวบ้านยึดถือตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นเรื่องราวที่แพร่หลายและสั่งสมกันมาจากประสบการณ์ที่ถูกบอกเล่าถ่ายทอดสืบกันมาหลายชั่วคน ซึ่งสะท้อนให้เห็นมิติที่สำคัญ 3 ด้านคือมนุษย์ธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติ โดยจำแนกเป็นผาแดงนางไอ่ผู้เป็นมนุษย์เพศชายและเพศหญิง สิ่งที่เหนือธรรมชาติคืออนาคตผู้อาศัยอยู่ในน้ำหรือใต้พื้นโลกและหนองน้ำขนาดใหญ่ โดยมีบั้งไฟเป็นตัวเชื่อมผ่านการบูชาพญาแถนผู้ให้ฝนเพื่อเลี้ยงทวยและแข่งขันแย่งชิงนางไอ่ ดังเช่น พญาขอมจุดบั้งไฟแตกหรือบั้งไฟไม่ขึ้นได้แสดงหรือบ่งบอกความหมายถึงหายนะที่จะเกิดขึ้นกับเมือง และนำไปสู่โศกนาฏกรรมในช่วงต่อมา โดยธรรมชาติมนุษย์จะไม่กินสัตว์ที่ถูกห้ามไว้ไม่ให้กิน เช่น พญานาคซึ่งเป็นกึ่งสัตว์กึ่งเทพและคนเพราะสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์หรือสิ่งอื่นๆ ได้ อีกทั้งยังเป็นเจ้าบาดาลการแปลงกายเป็นกระรอกเผือกของพังคิ จึงเป็นสิ่งที่สร้างให้มนุษย์สามารถที่จะฆ่าและนำมาเป็นอาหารเลี้ยงกันได้ อีกทั้งเนื้อของพังคิสามารถมีจำนวนได้มากมายกินกันได้ไม่มีวันหมด ผู้ที่ทำงานและใช้แรงงานจากการไถ่ลาก็จะได้กินเนื้อกระรอกในขณะที่หญิงม่ายที่เป็นเสมือนผู้ไร้ประโยชน์และไม่สามารถสร้างผลผลิตได้กลายเป็นผู้ที่ถูกกีดกันออกไปจากชุมชน นั่นคือการไม่ได้กินเนื้อกระรอกก็นำมาสู่การสูญเสียหรือล่มสลายของที่อยู่อาศัยมนุษย์ และเปลี่ยนแปลงไปสู่การกลายเป็นหนองน้ำในปัจจุบัน ชาวบ้านพูดถึงเรื่องเหมืองแร่โฟแทชและเกลือผ่านตำนานพื้นบ้านผาแดงนางไอ่และการเกิดของหนองหานที่ถูกนำกลับมาพูดอีกครั้ง ในสถานการณ์ปัญหาปัจจุบันภายใต้โครงการเหมืองแร่ โฟแทชอุดรธานี โดยเปรียบเทียบกับเรื่องของพญานาคต้นพื้นดินเป็น "อุโมงค์" ที่ทำให้บ้านเรือนถล่มจมอยู่ใต้ "บาดาล" สาเหตุก็เนื่องจากพังคิซึ่งเป็น "กระรอกเผือก" ซึ่งเปรียบเสมือน "เกลือโฟแทช" ซึ่งเป็นทรัพยากรใต้พื้นดินที่สร้างความเสียหายให้กับคนในพื้นที่หากเรามองว่าตำนานผาแดงนางไอ่เป็นสนามหรือพื้นที่ของวาทกรรมชุดต่างๆ ที่เกาะเกี่ยวและประกอบเข้า

มาเป็นตำนานที่อธิบายว่าด้วยความล่มสลายของชุมชนจนเกิดเป็นหนองหาน เราก็จะเห็นภาพสะท้อนของวาทกรรมชุดต่างๆ ที่กำลังต่อสู้กันอยู่ในปัจจุบันระหว่างฝ่ายบริษัทและชาวบ้านต่อโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานดังนี้คือ

1. กระรอกพังคี่ซึ่งเป็นลูกพญานาคที่อาศัยอยู่ใต้บาดาลแทนความหมายของเกลือและโพแทชใต้พื้นดินอีสาน
2. การแบ่งเนื้อกระรอกซึ่งแทนนัยของการแบ่งปันผลประโยชน์ ที่ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ต้องการจะได้รับและคนที่เห็นด้วยกับบริษัทหรือช่วยผลักดันหรือสนับสนุนให้โครงการเกิดขึ้นก็จะได้รับประโยชน์ร่วมกันดังเช่นชาวบ้านจากเมืองต่างๆ ที่ช่วยกันล่ากระรอกเผือก
3. หายนะของเมืองเอกชะอีตา คือความหายนะหรือความล่มจมจากการกินเนื้อกระรอกพังคี่ทำให้บ้านเมืองถล่มจมลงกลายเป็นหนองหานในปัจจุบันซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืนของชุมชนที่เกิดจากเรื่องผลประโยชน์ของการพัฒนา
4. กลุ่มหญิงม่ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกพังคี่ทำให้บ้านเมืองไม่ล่มจมซึ่งชาวบ้านอ้างสิทธิที่จะเลือกเอาหรือไม่เอาโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีการไม่เอาก็เท่ากับการไม่กินเนื้อกระรอกซึ่งทำให้บ้านเมืองก็ไม่เกิดการล่มจมรวมถึงการแบ่งปันส่วนแบ่งที่ไม่เท่าเทียมแต่หายนะและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับตกอยู่กับทุกคนที่อยู่ในพื้นที่แม้จะไม่ได้กินเนื้อกระรอกก็ตาม

ดังนั้นเกลือและโพแทชจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ที่ถูกบอกเล่า ผ่านนิทานกลอนลำหมอลำเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติ ซึ่งทำให้เรื่องของเหมืองแร่โพแทชกลายเป็นเรื่องของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับการเมืองและนโยบายในระดับประเทศ และกลายเป็นประเด็นที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ความรู้ทางธรณีวิทยาและความรู้เรื่องวิศวกรรมเหมืองแร่ไม่สามารถเข้ามาสร้างความจริงให้กับชาวบ้านในพื้นที่โดยง่ายแต่กับถูกต่อต้านจากชาวบ้านในพื้นที่อย่างกว้างขวาง คำอธิบายของบริษัทข้ามที่เกี่ยวข้อกับเทคโนโลยีอันทันสมัยของบริษัทข้ามชาติ เชื่อมันว่าจะสามารถป้องกันผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นจากการทำเหมืองแร่ใต้ดิน แต่ในทางตรงกันข้ามความหายนะดังกล่าว ชาวบ้านเชื่อมั่นเกี่ยวข้องกับพญานาคและกระรอกเผือกซึ่งก็คือเกลือและโพแทชใต้พื้นดินที่บริษัทข้ามชาติพยายามจะขุดขึ้นมาใช้ อันจะนำมาซึ่งปัญหาต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นกับชุมชนในอนาคต วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่จึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านบอกเล่าเกี่ยวกับความหายนะและการล่มสลายของหนองหานกุมภวาปี ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ชาวบ้านใช้เทียบเคียงกับกรณีของการขุดเจาะเหมืองใต้พื้นที่ ดังที่ชาวบ้านมักจะพูดว่า "มันคงถล่มลงมาเหมือนหนองหานเหมือนตำนานที่คนเฒ่าคนแก่บอกไว้" และต่อมาคำอธิบายเหล่านี้ก็ถูกใช้อย่างแพร่หลายโดยนักพัฒนานักวิชาการท้องถิ่นและกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีในบรรดาแกนนำที่ขึ้นไปพูดตามเวทีต่างๆ ที่ใช้อธิบายถึงเหตุการณ์ความหายนะของพื้นที่ในอดีตและผลิตซ้ำ ความคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับนิทานปรัมปราในสถานการณ์ปัจจุบันอีกครั้ง ดังเห็นได้จากชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี

และนักพัฒนาเอกชนได้ใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับทุนข้ามชาติ และเพื่อเผยแพร่กับคนในพื้นที่ โครงการตำนานเกี่ยวกับผาแดงนางไอ่จึงถูกนำมาเป็นสิ่งที่บอกเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวผ่านหมอลำหรือกลอนลำ เพราะคนในพื้นที่มีการรับรู้และเข้าใจกับตำนานดังกล่าวอยู่แล้ว และหมอลำคือศิลปะหรือความบันเทิงที่คนอีสานชื่นชอบและคนที่นี้เชื่อว่าตำนานนี้คือเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของพวกเขาเมื่อครั้งอดีต ดังตัวอย่างเนื้อหาบางตอนในกลอนลำที่แต่งโดยพ่อ บุญยัง แคนหนอง ชับร้องโดย แม่ตัม แคนหนอง ชาวบ้านบรบือ จังหวัดมหาสารคามว่า ",,ทองคำขาวในพื้นที่นี้เป็นกระรอกตอนนิทานมีแต่ก่อนตอนหนองหานล้นเป็นย่อนไอ่คำขึ้นกระรอกน้อยได้แปดพันเกวียนกิน เหม็ดเมือง อิ่มพุงเต็มท้องกินหมดแล้วดินพังหลุบหล่ม ยังแม่ฮ้างแม่หม้ายทั้งสิ้นบ่ได้กินขึ้นกระรอกนี้เปรียบดังคือเกลือมันอยู่ในบาดาล ดังนิทานเขาเว้าพังคิเจ้าเป็นลูกนาค หากแมนเกลืออยู่พื้นเมืองท่วมจั่งเห็นเปรียบเสมือนดังเช่นหนองหานใหญ่เมืองอุดรธานี เป็นนครบาดาลดังนิทานว่าเว้าเกลือโตตอนเป็นขึ้นของท้าวพังคิกระรอกตอน ดีความหมายเอาเองแม่จริงใหม่ ตามนิทานกล่าวไว้โตตอนเกลือละท่านระวังท่วม,,มองความหมายให้แจ่มแจ้งอยู่นานิทาน...", เช่นเดียวกับที่ชาวบ้านในพื้นที่สะท้อนความคิดความเชื่อเกี่ยวกับตำนานพื้นบ้านที่พวกเขาเรียนรู้และเชื่อมโยงกับความรู้ที่เขาได้รับจากโครงการเหมืองแร่โปแตชที่กำลังจะเกิดขึ้นผ่านการนำประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวบ้านที่เป็นเรื่องของพิธีกรรมสัญลักษณ์งานเทศกาลและนิทานปรัมปรา ดังนั้นประเพณีวัฒนธรรมใหม่หรือประเพณีประดิษฐ์ไม่ใช่เรื่องของการสืบทอดอย่างต่อเนื่องยาวนานเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพแต่ถูกประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อสร้างอัตลักษณ์กับ แต่ละกลุ่มหรือรับใช้อุดมการณ์บางอย่าง เช่นเดียวกับการเชื่อมร้อยขององค์ประกอบของวาทกรรมในสถานการณ์ที่เฉพาะหนึ่งๆ เมื่อบริบทเปลี่ยนไป คำนิยามหรือความหมายก็เปลี่ยนแปลงไป ดังเช่นที่ชาวบ้านบอกเกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่ว่า "เราเคยได้ยินแต่ตำนานหนองหานล้น เมื่อสมัยโบราณซึ่งเป็นตำนานที่เล่ากันมาช้านาน ที่มีพญานาคมุดดินเพื่อตามไล่ล่าผาแดงนางไอ่จนทำให้แผ่นดินที่พญานาคมุดดินลงไปล้นสลายกลายเป็นบึงหนองหานที่คงให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ก็แค่พญานาคตัวไม่ใหญ่ตัวเดียวยังสามารถทำให้แผ่นดินกล่มบ้านเมืองจมใต้ดินได้จนกลายเป็นบึงหนองหานที่กว้างใหญ่ไพศาล และตอนนี้จะขุดอุโมงค์ลึกลงไปใต้ดินไม่รู้กี่เมตรไม่รู้กว้างแคไหน แล้วทำไมดินจะไม่ยุบ กลัวเหลือเกินว่าขุดดินทำเหมืองแร่ครั้งนี้จะกลายเป็นหนองหานล้นครั้งที่สองแล้วชาวบ้านจะอยู่อย่างไร"

"เขามาเจาะแร่เป็นโพรงคงจะเหมือนพังคิต้นพื้นพญานาคตั้งพื้น คือเมืองหนองหานแต่ก่อนเขาขุดเอาเกลือใต้ดินออกไปหลายบ้านเรือน คือจะจมลงใต้พื้นดินไม่รู้ว่าจะอพยพเอาลูกเอาหลานไปอยู่ที่ไหนคงจะเป็นเมืองร้างคือจ้งหนองหานตามตำนานหรือแต่เมืองแม่ฮ้าง"

"เชื่อตำนานพื้นว่าไว้ปู่ตายายเล่าต่อกันมา ตั้งแต่เป็นเด็กตำนานผาแดงนางไอ่ตำนานเมืองล้นเมืองหนองหานย่อน เพราะว่าโลกอยากได้กระรอกอยากกินเนื้อกระรอก คือจ้งเฮาอยากขุดแร่เอาแร่ใต้พื้นดินเฮาไปขาย เขาขุดเจาะหมดทุกที่เป็นรูเป็นโพรงข้างล่าง บ้านเมืองก็จะถล่มลงไป ทุกวันนี้ได้"

ยีนว่าเขาสีมาชุดแร่ นอนกะน้ำตาไหล นอนปล้ำย่านดินมันลึกล่ม ลูกหลานลืออยู่จังใด จะย้ายหนีไป อยู่หม่องใต้"

"เป็นตำนานที่เป็นของจริงไม่ใช่นิทานปรัมปรา ว่าหลักฐานหยั่งแห่น เช่น หัวยสามพาด ถ้าสร้างเมืองมันมีสิทธิ์ที่จะถล่มลงมา คือจังผาแดงเกิดแผ่นดินไหวคือจังอินโดนีเซีย คั่นชุดขึ้นมามันเป็นโพรงเฮ็ดจังได้มันลึกล่ม เมืองกะลึกล่มคือจังหนองหาน"

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นสิ่งที่ถูกบอกเล่าสืบมาหลายยุคหลายสมัยซึ่งความน่าสนใจของมันคือสิ่งที่มันปรากฏออกมาจากความดั้งเดิมที่ผ่านการพูด บทสนทนา การประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ของคนในท้องถิ่น นักพัฒนา ผ่านคำอธิบายหรือกลอนลำของหมอลำในหมู่บ้าน ที่เชื่อมโยงกับเรื่องเมืองแร่เพื่อการต่อสู้อะหว่างความคิดทางวิทยาศาสตร์แบบกระแสทุนนิยม ที่เข้ามาอธิบายเรื่องการทำเหมืองในชุมชนกับโลกทัศน์แบบพื้นบ้านท้องถิ่น ที่ถ่ายทอดผ่านการเล่านิทานปรัมปราจากปากต่อปากจากรุ่นสู่รุ่นจากรุ่นปู่ย่าตายายสู่รุ่นพ่อรุ่นแม่ และจากรุ่นพ่อรุ่นแม่สู่รุ่นลูกสืบต่อกันมา ดังที่ชาวบ้านบอกเล่าความเชื่อและเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่มีมานานแล้ว และในปัจจุบันชาวบ้านที่หนองหานก็ยังคงเล่าเรื่องนี้ โดยเชื่อมกับความศักดิ์สิทธิ์ของตำนานการตั้งบ้านแปลงเมืองเมืองโบราณ ที่อยู่ใต้น้ำดอนกลางน้ำลำห้วยและชื่อหมู่บ้านต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่ในตำนานที่ถูกบอกเล่าได้ทำให้ชาวบ้านให้ความเคารพต่อหนองหาน ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญในการหล่อเลี้ยงชีวิตและการทำอาชีพประมงหาปลาทำปลาร้าเพื่อการบริโภคและเพื่อขายรวมถึงการจัดประเพณีพิธีกรรมที่มีความสำคัญต่อการทำการเกษตรของชุมชน ในช่วงเดือนห้าเดือนหก (พฤษภาคม-มิถุนายน) ของทุกปีหรือบางหมู่บ้านก็จัดสามปีติดต่อกันก่อนที่จะเว้นวรรคในปีถัดไป เนื่องจากการทำบุญบั้งไฟจำเป็นต้องใช้งบประมาณมาก และใช้แรงงานคนในการเตรียมงานจำนวนมาก ตั้งแต่ทำบั้งไฟจุดตกแต่งบั้งไฟเอ้ซ้อมรำแข่งเป็นต้น อีกทั้งยังต้องใช้ความร่วมมือสามัคคีกัน ในการจัดงานเพราะเป็นพิธีกรรมที่จัดร่วมกันระหว่างชุมชนต่างๆ ถึงแม้ว่าปัจจุบันการจัดงานบุญบั้งไฟจะไม่ใช่เพื่อการเสี่ยงทายเรื่องฟ้าฝนซึ่งเกี่ยวกับเรื่องของการเกษตรแต่เพียงอย่างเดียวแต่ในอีกด้านหนึ่งยังเป็นการจัดงานเพื่อการท่องเที่ยวที่มีการแข่งขันการจัดบั้งไฟมีการประกวดขบวนแห่ มีประกวดนางบั้งไฟ โดยปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่เป็นงานของชุมชนหมู่บ้านแต่องค์กรบริหารส่วนตำบลและเทศบาลจะเข้ามาร่วมจัดและให้งบประมาณให้กับหมู่บ้านชุมชนต่างๆ ในการจัดและตกแต่งขบวนแห่เช่นงานบั้งไฟของตำบลอุ่มจาน ตำบลห้วยสามพาด ซึ่งอยู่ในเขตลุ่มน้ำหนองหานหรือตำบลโนนสูง แต่ระบบสัญลักษณ์บางอย่างที่ใช้ในพิธีบั้งไฟไม่ว่าจะเป็นบักแต่น ปลัดขลิบ บั้งไฟเอ้บั้งไฟจุด หรือบั้งไฟเสี่ยง ก็ยังคงมีอยู่ สัญลักษณ์พบเห็นอีกอย่างหนึ่งที่แตกต่างจากที่อื่นๆ ก็คือในพิธีดังกล่าวจะต้องมีตัวแทนของหนุ่มสาวชายหญิงคู่หนึ่ง ซึ่งเป็นตัวแทนของผาแดงและนางไอ่ ที่จะนั่งอยู่บนม้าไม้ซึ่งใช้แทนม้าบักสาม และมีการทำกระรอกเผือกสี่ขาแทนพญานาคพังคิ ที่หลงรักนางไอ่และแปลงกลายเป็น

กระรอกเพื่อจะได้เข้าใกล้นางไอ่ จนเป็นที่มาของโศกนาฏกรรมบ้านเมืองล่มล่มจมกลายเป็นหนองหานในปัจจุบัน

ความเชื่อต่อตำนานดังกล่าวได้สืบทอดวิถีชีวิตประจำวันที่สะท้อนผ่านการปฏิบัติต่อแม่น้ำ การเคารพธรรมชาติโดยการไม่ทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลลงในแม่น้ำ การไม่ร้องเพลงหนองหานที่เล่าถึงตำนานผาแดงนางไอ่หรือไม่พูดเกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่เมื่ออยู่ในหนองน้ำเพราะเชื่อว่าจะเกิดภัยพิบัติ เกิดลมพายุพัดให้เรือจม ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงเชื่อและปฏิบัติกันอยู่ และทำให้ลุ่มน้ำหนองหานยังคงรักษาสภาพเดิมไว้ได้รวมถึงเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้านจนถึงปัจจุบัน ท่ามกลางสถานการณ์ที่ความเชื่อเกี่ยวกับตำนานท้องถิ่นซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์บางอย่างที่ทำให้คนในชุมชนอยู่กับธรรมชาติอย่างสมดุลกำลังถูกทำลายด้วยความรู้สมัยใหม่ที่เป็นเหตุผลในเชิงของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมถึงตัวบทกฎหมายต่างๆ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการจัดการทรัพยากรการควบคุมความคิดโลกทัศน์และการปฏิบัติของคนต่อวัตถุและพื้นที่ในปัจจุบันอย่างมากมายเพียงใดก็ตาม

ดังนั้นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับบรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ คือ ความหมายของมันไม่ได้ดำรงอยู่อย่างถาวร แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาในฐานะยุทธศาสตร์และเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมือง ความน่าสนใจของตำนานจึงไม่ใช่ในแง่ความพิลึกพิลิตของเหตุการณ์ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปใน ผู้เล่าแต่ละคนในรูปแบบของนิทานที่เป็นคำบอกเล่าคำกลอนหรือหมอลำ ซึ่งเป็นเสมือนความจริงที่ออกมาจากจุดเริ่มต้นที่ถูกผลิตซ้ำกล่าวซ้ำอยู่ตลอดเวลาในแต่ละยุคสมัย ความหมายของตำนานผาแดงนางไอ่จึงมีความเลื่อนไหลทั้งในนัยของประวัติศาสตร์ชุมชน การกำเนิดหนองน้ำ หมู่บ้าน ความสัมพันธ์กับประเพณีบั้งไฟความเชื่อในเรื่องพญานาคพญาแถน จนมาถึงความสัมพันธ์กับเรื่องของเกลือและเหมืองแร่โพแทชที่เชื่อมโยงกับความเชื่อชุดต่างๆ ที่ถูกบอกเล่า เช่นความรู้ที่บอกว่าได้หนองหานเป็นโดมเกลือขนาดใหญ่ขุดลงไปเมตรสองเมตรก็เจอเกลือ หรือสิ่งที่ชาวบ้านในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชบอกว่ากระรอกตอนก็คือโพแทชหรือเกลือการเข้ามาของคนต่างชาติตะวันตกผิวขาวที่อาจจะสร้างหายนะให้กับชุมชน ในสถานการณ์ปัญหาปัจจุบันตำนานพื้นบ้านถูกเชื่อมโยงเข้ากับกรณียุทธศาสตร์เหมืองแร่โพแทชภายใต้เทคนิคการทำเหมืองแร่แบบใหม่ในทางวิศวกรรมที่เรียกว่า "เหมืองอุโมงค์" หรือ "พญานาคกำลังดันพื้นดินให้บ้านเมืองสิ้นสะเทือน" ซึ่งทำให้ความเชื่อความรู้พื้นบ้านนี้ได้กลายมาเป็นความจริงและความเข้าใจของคนในพื้นที่รอบๆ โครงการเหมืองแร่โพแทชที่มีความสัมพันธ์กับลุ่มน้ำหนองหาน และที่สำคัญตำนานชุดนี้ก็ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับเหมืองแร่โพแทชที่จะเกิดขึ้นเป็นภัยพิบัติที่น่าหวาดกลัวของคนในพื้นที่ ที่ยังไม่มั่นใจต่อโครงการและไม่สามารถยอมรับกับโครงการที่จะเกิดขึ้นได้ ซึ่งส่งผลให้กลุ่มทุนข้ามชาติไม่สามารถที่จะดำเนินโครงการเหมืองแร่ได้ตามเป้าหมายที่วางเอาไว้และความรู้เรื่องเหมืองแร่วิธีการขุดเจาะที่ทันสมัยที่บริษัทอธิบายกับชาวบ้านในพื้นที่ได้ถูกปฏิเสธตลอดเวลาในช่วงของการประชาสัมพันธ์

เกี่ยวกับโครงการดังกล่าว จนทำให้บริษัทเอพีพีซีต้องล้มเลิกแผนการลงทุนในประเทศไทยลงไป และขายหุ้นของบริษัทให้กับบริษัทอิตาเลียนไทยเข้ามาดำเนินกิจการแทนในเวลาต่อมา

การศึกษาครั้งนี้สามารถทำให้เข้าใจลักษณะการพลวัตของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ได้ดียิ่งขึ้นและจะทำให้เกิดการเรียนรู้ระบบคิดอันเป็นสากลและระบบคิดทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นของมนุษย์ ที่สะท้อนผ่านวรรณกรรมท้องถิ่นทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ผ่านกรอบคิดพลวัตทางวัฒนธรรมจากการถอดรหัสภาษาวรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่มีสัญลักษณ์ที่ซ่อนเร้นและสัญลักษณ์นี้จะเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในระบบคิดของคนในสังคม และวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ยังมีบทบาทในการสร้างพลังชุมชนอีกด้วย

7.3 ข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้

1. ปัจจุบันได้มีการนำวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มาผลิตซ้ำและสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในหลายลักษณะและหลายรูปแบบ เช่น กลอนลำพื้น ลำร้องต่อกลอน ลำซิ่ง ลำเต้ย ภาพยนตร์ ผาแดงนางไอ่ บทเทศน์ บทสวดมนต์ การแสดงละครแสงสีเสียง มีการประพันธ์บทเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องผาแดงนางไอ่ ทั้งเพลง ลูกกรุง เพลงลูกทุ่ง เพลงไทยสากล แล้วนำมาผลิตในรูปแบบคาราโอเกะ นอกจากนี้สื่อโทรทัศน์ยังมีการนำเรื่องผาแดงนางไอ่มาผลิตซ้ำในรูปแบบของ ละครโทรทัศน์ เรื่อง ผาแดงนางไอ่ การแสดงเรื่องผาแดงนางไอ่ในรายการเกมโชว์ชื่อดังอย่างรายการ “ชิงร้อยชิงล้าน” การนำนางไอ่เข้ามาเป็นแบบในโฆษณา รวมทั้งยังมีการนำเรื่องผาแดงนางไอ่มาผลิตซ้ำในสื่อสมัยใหม่ เช่น การ์ตูนสองมิติ การ์ตูนแอนิเมชัน เป็นต้น

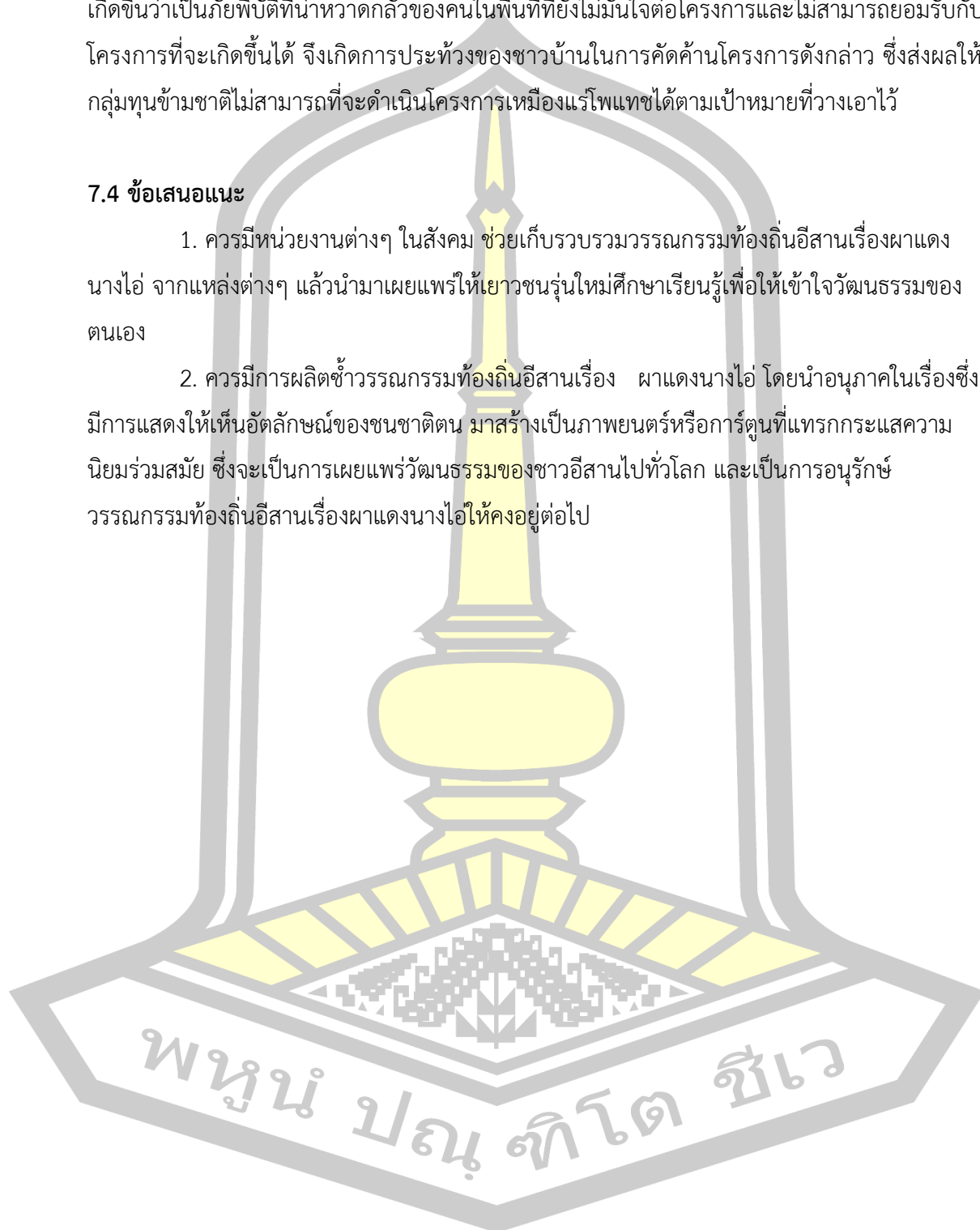
2. สิ่งที่สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ คือ ความหมายของเรื่องไม่ได้ดำรงอยู่อย่างถาวร แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ในฐานะยุทธศาสตร์และเครื่องมือในการสร้างความหมายทางวัฒนธรรม ความหมายของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ จึงมีความเลื่อนไหล ทั้งในนัยของประวัติศาสตร์ชุมชน การกำเนิดหนองน้ำ หมู่บ้าน ความสัมพันธ์กับประเพณีบุญบั้งไฟ ความเชื่อในเรื่องพญานาค พญาแถน ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติต่างๆ ที่เจ้าบ้านเคารพนับถือ ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน เช่น ศาลเจ้าพ่อพญาขอม ศาลเจ้าปู่ผาแดง ที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ศาลเจ้าหญิงไอ่คำ อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี ศาลเจ้าพ่อผาแดงนางไอ่ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ศาลเจ้าปู่ตาศรีสงคราม เมืองเชียงเหียน จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น

3. วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่มีบทบาทในการสร้างพลังชุมชน เพราะในสถานการณ์ปัจจุบันเรื่องผาแดงนางไอ่ถูกเชื่อมโยงเข้ากับกรณีปัญหาเหมืองแร่ โปแตช ที่เรียกว่า "เหมืองอุโมงค์" หรือ "พญานาคกำลังดันพื้นดินให้บ้านเมืองสิ้นสะเทือน" ทำให้ความเชื่อเรื่องผาแดง

นางไอ่ได้กลายมาเป็นความจริง และทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเหมืองแร่โพแทชที่จะเกิดขึ้นว่าเป็นภัยพิบัติที่น่าหวาดกลัวของคนในพื้นที่ที่ยังไม่มั่นใจต่อโครงการและไม่สามารถยอมรับกับโครงการที่จะเกิดขึ้นได้ จึงเกิดการประท้วงของชาวบ้านในการคัดค้านโครงการดังกล่าว ซึ่งส่งผลให้กลุ่มทุนข้ามชาติไม่สามารถที่จะดำเนินโครงการเหมืองแร่โพแทชได้ตามเป้าหมายที่วางเอาไว้

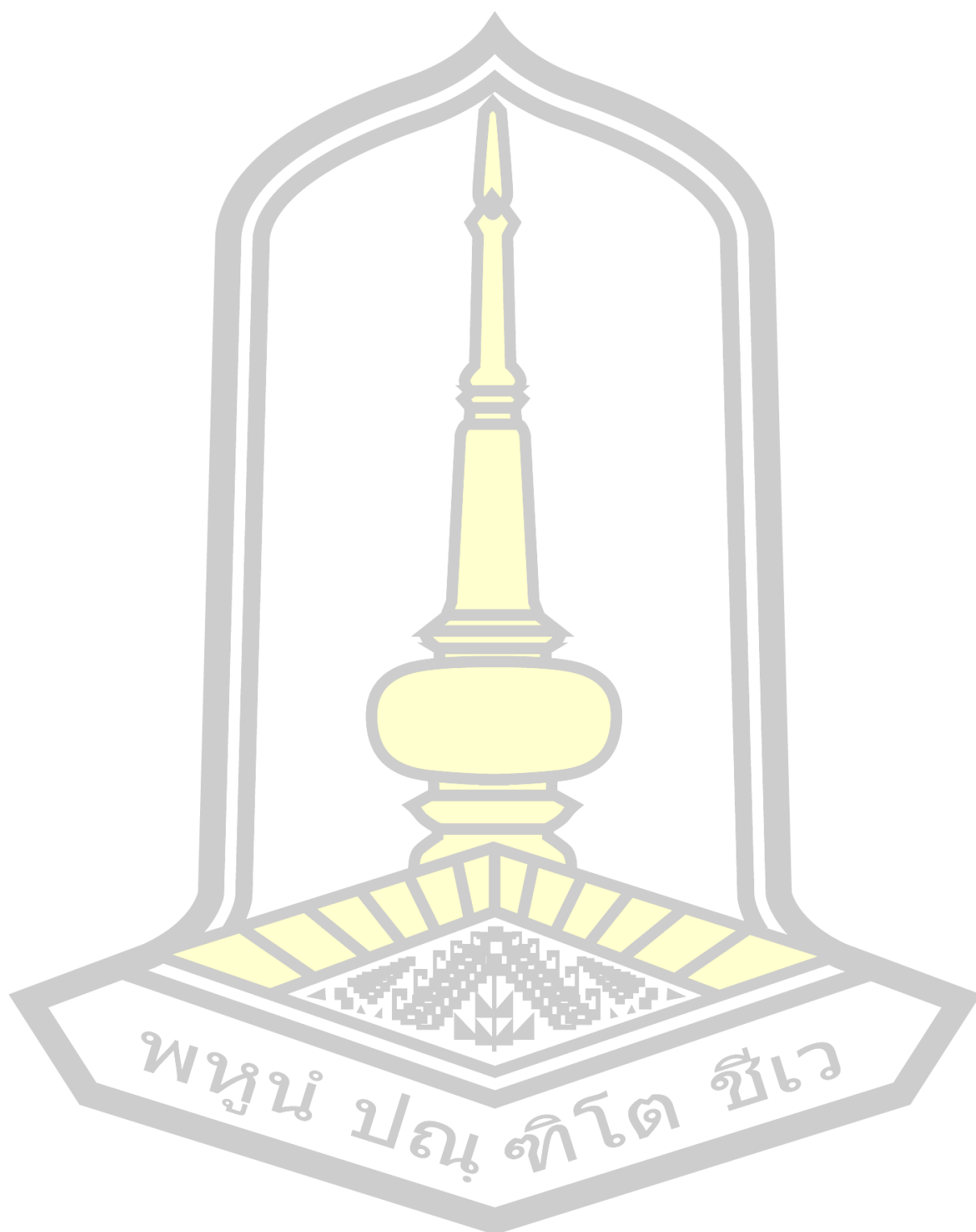
7.4 ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีหน่วยงานต่างๆ ในสังคม ช่วยเก็บรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ จากแหล่งต่างๆ แล้วนำมาเผยแพร่ให้เยาวชนรุ่นใหม่ศึกษาเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจวัฒนธรรมของตนเอง
2. ควรมีการผลิตซ้ำวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง ผาแดงนางไอ่ โดยนำอนุภาคในเรื่องซึ่งมีการแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของชนชาติตน มาสร้างเป็นภาพยนตร์หรือการ์ตูนที่แทรกกระแสดความนิยมร่วมสมัย ซึ่งจะเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมของชาวอีสานไปทั่วโลก และเป็นการอนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ให้คงอยู่ต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมทรัพยากรธรณี. (2548). 110 ปีกรมทรัพยากรธรณีตำนานสืบสานทำแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : กรมทรัพยากร ธรณี.
- กรมศิลปากร. (2532). ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรสิ่งแวดล้อม. (2542). กลุ่มสามประสาน กองประสานการจัดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักงานนโยบายและ แผนทรัพยากรสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. เกล็ดสินเธาว์. กรุงเทพฯ :
- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2547). กรุงเทพฯ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- กฤษดาวรรณ หงส์ลดาธรรม์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์. (2549). พลวัตของภาษาไทยในปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์. (2520). การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องศรีธรรณชัยฉบับต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. วิทยานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา ชินนาค. (2543). รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมการรำผีมอญ บ้านวัดเกาะ ตำบลสร้อยฟ้า อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏจอมบึง จังหวัดราชบุรี.
- กิ่งแก้ว เพ็ชรราช. (2528). วิเคราะห์นิทานไทยพวน ตำบลหาดเสี้ยวอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย. สุโขทัย : ม.ป.พ.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2514). วรรณกรรมจากบ้านใน. พระนคร : cursa.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2519). คติชนวิทยา. กรุงเทพฯ : cursa.
- กฤษณา หงษ์ชูดา. (2542). บ่อเกลือบ้านท่าสะอาดกับวิถีชีวิตของชาวลุ่มน้ำสงคราม กรณีศึกษาบ้านท่าสะอาด อ.เซกา จ.หนองคาย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา กลุ่มมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2523). คำบรรยายในสัมมนาวรรณคดีอีสาน. สกลนคร : วิทยาลัยครูสกลนคร.
- เครือจิต ศรีบุญภาค. (2550). พิธีกรรมฆ่าควาย บ้านปะแลงเหนือ เมืองท่าแตง แขวงเซกอง สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์. 12 (1) : 37-42.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2543). ประวัติศาสตร์บางเรื่องเกี่ยวกับหนองหาร. อ, 2508. (ฉบับที่ 19).

กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์.

จารุณี สุขชัย. (2550). มิติความเป็นไทยในหนังสือการ์ตูนไทย. วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ :

จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2520a). ของดีอีสาน (พิมพ์ครั้งที่). กรุงเทพมหานคร : การศาสนา.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2520b). ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. กางสีนธุ์ : จินตทัศน์การพิมพ์.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2521). ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิ
โรฒ.

จารุวรรณ ธรรมวัตรโสภี อุ๋นทะยา และชินภัทร อุ๋นทะยา. (2542). ภาพสะท้อนชีวิตผู้ด้อยโอกาส และ

ชาติพันธุ์ในเขตอุษาคเนย์ตอนกลาง. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.

จารุวรรณ พรมวัง. (2535). การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางประการของชาวไทยลื้อ. วิทยานิพนธ์

นศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จำกัดบริษัททีมคอนซัลตติ้ง เอนจิเนียร์. (2542). รายงานสรุปการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม

โครงการเหมือง แร่โปแตช. บริษัทเอเชียแปซิฟิกโปแตชคอร์เปอร์เรชั่น จำกัด.

จิตตนา หนูณะ. (2533). บทบาทและการเสื่อมสลายของร่องเง้งต้นหยง. วิทยานิพนธ์ นศ.ม.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

เจตนา นาควัชระ. (2520). วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา." วรรณไวทยาการ :วรรณคดี.

กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.

เจตนา นาควัชระ. (2524). ทางไปสู่แห่งการวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ดวงกมลการพิมพ์.

ใจเที่ยง. (2549). นิเวศวิทยาชาวนา :ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชน

ชาวนา ลุ่มแม่น้ำโขง = The cultural history and ecological wisdom of the people in

TheMaekhong basin. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2529). รูปนั้นสำคัญไฉน ? : ศึกษาจากตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทย.

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย, 13.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. (2522). ปรัชญาตะวันตกกรวมสมัย 1-2 (พิมพ์ครั้งที่). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย

รามคำแหง.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ. (2520). ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงกับวัฒนธรรมลุ่มน้ำ

เจ้าพระยา. กรุงเทพฯ : พีระพัทนา.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอสการ. (2545). สัญวิทยา ,โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษา

รัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ : วิ ภาษา.

- ดวงเดือน บุนยาวง. (2540). แนวคิดและชีวิตกองทัพอย่างท้าวเจือง. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ฉันทน์ เศรษฐพันธ์. (2536). การใช้เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะ : ศึกษาเฉพาะกรณีชาวบ้านป่าจี่.
วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธวัช ปุณโณทก. (n.d.). บทความและเอกสารประกอบคำบรรยายในการประชุมทางวิชาการ. ม.ป.พ. :
n.d.ธันวาคม.
- ธวัช ปุณโณทก. (2522). วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2525). วรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : พีระพัทธนา.
- ธวัช ปุณโณทก. (2526). พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณคดีอีสาน. กรุงเทพฯ : สภา
สังคมสงเคราะห์ศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ธานีษฐ์ กองแก้ว. (2544a). การสื่อสารและการปรับตัวของอาจารย์ต่างชาติในมหาวิทยาลัยไทย.
วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธานีษฐ์ กองแก้ว. (2544b). การสื่อสารและการปรับตัวของอาจารย์ต่างชาติในมหาวิทยาลัยไทย.
วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีรพงษ์ แก้วหาวงษ์. (2543a). กระบวนการเสริมสร้าง ชุมชนเข้มแข็ง ประชาคม ประชาสังคม.
ขอนแก่น : คลังน่านาวิทยา.
- ธีรพงษ์ แก้วหาวงษ์. (2543b). ประชาคมสุขภาพตำบล กระบวนการส่งเสริมและพัฒนา. ขอนแก่น :
คลังน่านาวิทยา.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2536). สังคมเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มิ่งมิตร.
- ธีรวัฒน์ แก้วแดง. (2545). การช่วงชิงการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อปู่เอยย่าเอย เมือง
หลวงพระบาง สปป.ลาว. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธีรชาย อักษรดิษฐ์. (2551). พิธีกรรมพ่อน : ภาพสะท้อนปรากฏการณ์ต่อรองอำนาจทางสังคม.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิตยา วรรณกิตร์. (2554). พลวัตของลัทธิพิธีการนับถือเจ้าหลวงคำแดงของกลุ่มไทยวนและไทลื้อใน
ภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิธิตา ชูเมือง. (2544). การปรับตัวของสื่อพื้นบ้านโนราในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- นิวัฒน์ พูนศรี. (2522). เรื่องไทยลาว-อีสาน. เรื่องไทยลาว-อีสาน . อุดรธานี:ภาคอีสานอุดรธานี.
- บริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตชคอร์เปอร์เรชั่น จำกัด. (n.d.). การประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม
โครงการเหมืองแร่โปแตช. กรุงเทพฯ: ทีมคอนซัลติ้งเอนจิเนียร์, น. 2-3.

บริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตชคอร์เปอร์เรชั่น จำกัด. (2544). ผลประโยชน์โครงการเหมืองแร่โพแทช
อุดรธานี (พิมพ์ คร้). กรุงเทพฯ :มปป.

บันทึกการประชุมให้ข้อมูลชาวบ้านโครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานี วันที่ 28 ตุลาคม 2545 ณ
ศาลา วัดอรุณธรรมรังษี บ้านโนนสมบูรณ์ (ตรงกับวันออกพรรษา). (n.d.).

บัวริน วงศ์ศิริ. (2549). ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างลาวลุ่มขลางเทิง:กรณีศึกษาจากตำนาน นิทาน
และพิธีกรรม. วารสารภาษาและหนังสือ.1(37) : 102-108.

บัวริน วงศ์ศิริ. (2551). วรรณกรรมพื้นบ้านในชุมชนลาวหลวงพระบางกับบทบาทการสืบสานความเป็น
ลาวหลวง พระบางในบริบทของสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

บุญชม ศรีสะอาด. (2554). การวิจัยเบื้องต้นa. กรุงเทพฯ: บุญศิริการพิมพ์.

บุญทวี คำพูน. (2543). ลูกอีสาน. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย.

บุญยีน งามเปี่ยม. (2553). การตีความพุทธจริยธรรมในวรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่. วิทยานิพนธ์
ศศ.ม. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

บุริรัตน์ สามัตถิยะ. (2541). รู้เรื่องเมืองไทย. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ.

ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2542). การวิเคราะห์ตำนานสุริยคลาสและจันทรคราสของชนชาติไทย.
วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2550). กาลครั้งหนึ่งว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556). นานมาแล้วมีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

ประคอง นิมมานเหมินท์. (2517). ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ.พระนคร. สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย.

ประคอง นิมมานเหมินท์. (2530). มหาภาพย์ ท้าวบาเจือง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. วารสารภาษาและ
วรรณคดีไทย, 5(3),82-98.

ประคอง นิมมานเหมินท์. (2551). นิทานพื้นบ้านศึกษา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประจักษ์ ประกายพิทยากร. (2525). ความรู้พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : ครูสภา.

ประยูทธ วรรณอุดม. (2549). กระบวนการต่อรองของหมอลำและผู้ชมหมอลำที่มีบทบาทและอิทธิพล
ของระบบ อุตสาหกรรมวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ นศ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปราณี วงษ์เทศ. (2531). นิทานชาดกกับโลกทัศน์ลาวพวน. ในพื้นถิ่นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ :
ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ มติชน.

- ปรีตตา เถลิเมเฒ่า กอ อนันตกุล. (2533a). คำโครงการความคิดเรื่องโครงสร้าง ในการศึกษานิทาน
ปรัมปรา ของโคลด เลวี-สเตราส์. วารสารธรรมศาสตร์. ปีที่17 ฉบับที่1 (มิถุนายน)45-79.
- ปรีตตา เถลิเมเฒ่า กอ อนันตกุล. (2533b). คำโครงการความคิดเรื่องโครงสร้าง ในการศึกษานิทาน
ปรัมปรา ของโคลด เลวี- สเตราส์. วารสารธรรมศาสตร์.ปีที่17 ฉบับที่1 (มิถุนายน)45-79.
- ปรีศนา มัชฌิมา และสายสุดา ปันตระกูล. (2555). การศึกษาพฤติกรรมการใช้คอมพิวเตอร์แบบ
พกพาของนักศึกษาระดับปริญญาตรี.
- ปรีชา พิณทอง. (2524). วรรณคดีอีสานเรื่องผาแดง-นางไอ่. อุบลราชธานี : ศิริธรรม.
- ปานจิตต์ แก้วสว่าง. (2550). ตัวตนในเรื่องเล่า : แม่เฒ่าคนทรงในพิธีโนราโรงครู. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. (2554). การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของประเพณีบุญบั้งไฟในยุคโลกาภิวัตน์.
วิทยานิพนธ์ ปร.ด. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปิยะพร. (n.d.). นาคเมืองหนองแส นาคเมืองหนองหาน. เมืองโบราณ.ปีที่ 2 ฉบับที่4 (กรกฎาคม -
กันยายน) 61-63,2519.
- ปิยะพร (นามแฝง). (2519). นาคเมืองหนองแส นาคเมืองหนองหาน”เมืองโบราณ. ปีที่ 2 ฉบับที่4
(กรกฎาคม - กันยายน) 61-63.
- ไพฑู ธูธา. (2554). ความเป็นมาของคนอีสาน (พิมพ์ครั้งที่). กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- ฝันวันจันทร์ ศรีจันทร์. (2543). การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของคนในเมืองประวัติศาสตร์พิมาย.
วิทยานิพนธ์ สม.ม กรุงเทพฯ :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พจน์ เกื้อกุล. (2518). บ่อพันขัน. เมืองโบราณ ปีที่2 ฉบับที่1(ตุลาคม-ธันวาคม) หน้า 72-80.
- พรทิพย์ ชังธาดา. (2539). วรรณกรรมท้องถิ่น (พิมพ์ครั้งที่). กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น.
- พรอพพ์ ใน ศิราพร ณ ถลาง และสุกัญญา ภัทรราชย์ (บรรณาธิการ). (2542). คติชนกับชนชาติไท-
ไทย. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาคาวิ ญาณสาโร. (2545). วิเคราะห์ตำนานเมืองหนองหาร. สกลนคร : สกลนครการพิมพ์.
- พระอธิการอาทิตย์ อนาลโย. (2543). “กำเนิดเมืองหนองหาน” และตำนานรัก ผาแดง-นางไอ่ ใน
พระพุทธรูป ศักดิ์สิทธิ์ หลวงปู่กำพันปี (อุตรธานี :).
- พระอริยานุวัตร. (2524). ผาแดงนางไอ่. กาศสินธุ์ : จินตทัศน์การพิมพ์.
- พิชญานี เชิงศิริ. (2542). การศึกษาวรรณกรรมนิทานไทยตามทฤษฎีโครงสร้างของวลาดิเมียร์พรอพพ์.
วิทยานิพนธ์ อษ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิเชษฐ์ สายพันธุ์. (2542). น้ำเต้าน้ำปุง:วรรณกรรมปรัมปรากับการศึกษาเชิงโครงสร้าง”,สังคมและ
วัฒนธรรม ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

- พิรพงษ์ เสนโสภา. (2547). สายธารแห่งพ่อนอีสาน., คลังน่านาวิทยา: ขอนแก่น หน้า 197-252, 2547. (คลังน่านาวิ).
- พลจิตร บิตร. (2521). การศึกษาประวัติชื่อตำบลและหมู่บ้านในเขตอำเภอพรรณานิคม จังหวัด สกลนคร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์. (2541). “บทบาทหน้าที่นิทานไทพวนต่อสังคมไทพวน”, วารสารภาษาและ วรรณคดีไทย.15, 201- 233.
- ภิญญ์ โชติกันต๊ะ. (2531). นิยายปรัมปราเรื่องแฉก : วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มนธิดา ราโท. (2553). วรรณกรรมเวียดนามหลังปี ค.ศ. 1975: พลวัตและการเปลี่ยนแปลง. (สำนักพิมพ์กรุงเทพฯ : & แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, Eds.).
- มานพ มานะแซม. (2541). การศึกษาเชิงปรัชญาเรื่องคติความเชื่อเรื่องการพ่อนผีภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ. (2543). การสร้างใหม่อัตลักษณ์ไทในใต้คง. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยทัศน์.
- เยาวลักษณ์ ชีพสุมล. (2544). กระบวนการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชาวเขา ศึกษา เฉพาะกรณี หมู่บ้านหนองเต่า ตำบลแม่จัน อำเภอแม่วง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ วส.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2530). ประกาศกระทรวงอุตสาหกรรม. วันที่ 6 ก.พ. 2522 เล่มที่96 ตอนที่21 ฉบับพิเศษ (19 กุมภาพันธ์), น. 12.
- วิรัตน์ อาสนะ. (2529). “สตรีในวรรณกรรมล้านนา” ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ ประสานมิตร.
- เรไร สีสสุข และคณะ. (2524). วรรณกรรมพื้นบ้านไทยทรงดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี เพชรบุรี. คณะวิชา มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเพชรบุรี.
- ละไม งามพร้อม. (2538). “นาค...น้ำ ผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์แห่งชีวิต.” กิณีปีที่ 12 ฉบับที่6 (มิถุนายน) หน้า 66- 70.
- ลัดดา จิตตศุตตานนท์. (2552). การวิเคราะห์การสื่อสารเชิงวัฒนธรรมเพื่อการดำรงอยู่และการสืบ ทอดประเพณี บูชาอินทขิล. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ลาวัญญ์ สังขพันธ์านนท์. (2552). บทบาทหน้าที่ของนิทานพื้นเมืองลาว. วิทยานิพนธ์ ศศ.ด. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัย.

- วรรณมา บางเสน. (2534). การศึกษาโครงเรื่องและอนุภาคในวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทาน จากฉบับ ตัวเขียนที่มีในหอสมุดแห่งชาติ. ตัวเขียนที่มีในหอสมุดแห่งชาติ. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2530). หัวพญานาคลักเขตความผิดพลาดซ้ำหนองหารหลวง. สารคดีปีที่16 วิทยาลัยครู สกลนคร.
- วัชรภรณ์ ดิษฐปาน. (2544). แบบเรื่องนิทานสังข์ทอง : การแพร่กระจายและความหลากหลาย. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชรภรณ์ พัฒนศิริ. (2540). วิเคราะห์วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกของจังหวัดสุราษฎร์ธานี. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วัฒนาณ นคร. (2526). ลักษณะร่วมของเรื่องพระมาลัยในวรรณกรรมพื้นบ้านและพระมาลัยคำหลวง. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วารสารสยามอารยะ. (2538). “ห้องตำนานเวียงหนองล่อง จมน้ำนับพันปี นามโยนกนาควบุรีศรีเชียงใหม่ แสน.” สยาม อารยะ. ปีที่ 3 ฉบับที่ 30 (กรกฎาคม) 28-33.
- วาสนา ละอองปลิว. (2546). ความเป็นชายขอบและการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษา ชาวदारะฮังในอำเภอเชียงดาว. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2556). ชาลส์ดาร์วิน.
- วิเชียร บุญมี. (2541). พิธีกรรมจับปลาบึกในกลุ่มแม่น้ำโขง บ้านหาดไคร้ ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัด เชียงราย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2522). “เขตสะสมก่อนพุทธศตวรรษที่19 ในอีสานเหนือ.” วารสารเหมืองโบราณ ฉบับตุลาคม- พฤศจิกายน 2522 และ "อุดรธานี หนองคาย แหล่งโบราณคดีที่ถูกลืม.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). แอ่งอารยธรรมอีสาน (พิมพ์ครั้งที่). กรุงเทพฯ :มติชน.
- ศรีศักร วัลลิโภดมศรีศักร. (2521). แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ.
- ศรีศักร วัลลิโภดมศรีศักร. (2521). แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2556). ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. กรุงเทพฯ : มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศานติ รักดีคำ. (2550). “ศาสตราแลบง : วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ พัฒนาการ และความสัมพันธ์กับ วัฒนธรรม เขมร.” วิทยานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2522). รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน. วิทยานิพนธ์ อษ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริพร ณ ถลาง. (2537). ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.

ศิริพร ณ ถลาง. (2539). การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไทย. นนทบุรี:

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

ศิริพร ณ ถลาง. (2549). “ตำนานตัวอักษร : กลไกทางวัฒนธรรมชาติพันธุ์ที่ไม่มีตัวอักษร.” วารสาร
อักษรศาสตร์. 35 (2) กรกฎาคม-ธันวาคม.

ศิริพร ณ ถลาง. (2552). ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน (พิมพ์
ครั้งที่). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริพร ณ ถลางสุกัญญา ภัทรราชย์ (บรรณาธิการ). (2542). คติชนกับชาติไทย-ไทย. กรุงเทพฯ:
โครงการตำราคณะ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริชัย กาญจนวาสี. (2550). ทฤษฎีการประเพณี. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. (2537). สกลนคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2537.

สกลนคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

สง่า พงษ์ภู. (n.d.). ภูมิศาสตร์ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี. (2533). ลูกทุ่งกับเพลงไทย. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.ใน
การประชุมสัมมนาเรื่องเส้นทางลูกทุ่งไทย , หอประชุมเล็กศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (n.d.). พุทธประวัติเล่ม 1. กรุงเทพฯ : n.d.

สมบัติ ท้ายเรือคำ. (2553). วิธีการทางสถิติสำหรับการวิจัย. มหาสารคาม: ภาควิชาวัดผลและวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สมศักดิ์ เส็งสาย. (2534). ชื่อบ้านนามเมืองที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่. วิทยานิพนธ์
ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

สรายุทธ ทองคำใส. (2529). วิเคราะห์วรรณคดีเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับของพระอริยานุวัตร เขมจารี.
วิทยานิพนธ์ กศ.ม. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สันต์ ภาวิต. (2539). นิทาน ๔ ภาค : ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (n.d.). สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (เล่มที่ 8, Ed.).
กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สุกัญญา สุฉฉายา. (2545). เพลงพื้นบ้านศึกษา (พิมพ์ครั้งที่). กรุงเทพฯ : ศูนย์คติชนวิทยาและภาควิชา
ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุกัญญา สุฉฉายา (บรรณาธิการ). (2548). วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ (พิมพ์ครั้งที่). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

- สุขสมาน ยอดแก้ว. (2524). การศึกษาเชิงวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2524). อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ ด้านความเชื่อ จารีต และ ประเพณี ที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. มหาสารคาม : วิทยาลัยครู มหาสารคาม.
- สุรัตน์ วรารัตน์. (2541). การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จ.สกลนคร. สกลนคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- สุรัตน์ วรารัตน์. (n.d.). ประวัติศาสตร์สกลนคร วิทยาลัยครูสกลนคร, เอกสารเพื่อการเผยแพร่ทางความรู้.
- สุรียา สมุทคุปดี และพัฒนากิติอาษา. (2533). สัญลักษณ์สำคัญในบุญบั้งไฟ : การวิเคราะห์และตีความหมายทาง มานุษยวิทยา. ขอนแก่น : ห้องปฏิบัติทางมานุษยวิทยาของอีสาน, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยของแก่น.
- สุรียา สมุทคุปดี และพัฒนา กิติอาษา. (2533). สุรียา สมุทคุปดี และพัฒนา กิติอาษา. สัญลักษณ์สำคัญในบุญบั้งไฟ : การวิเคราะห์และตีความหมายทาง มานุษยวิทยา. ขอนแก่น : ห้องปฏิบัติทางมานุษยวิทยาของอีสาน, ภาควิชาสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยของแก่น.
- สุวิทย์ ธีรสาวิวัตและคณะ. (2535). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มน้ำสงครามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2437 ถึง ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- เสฐียร พันธรังษี. (2543). ศาสนาโบราณ. สมุทรปราการ : เรือนบุญ.
- อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล. (2552). ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย : การสร้างสรรค์และบทบาท. วิทยานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วิทยานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรอุษา สุวรรณประเทศ. (2552). สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2542). “พิธีไหว้ผีเมืองและอำนาจรัฐในล้านนา.” ใน สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย. หน้า 149-161. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2549). “การต่อสู้เพื่อความเป็นคนชายขอบในสังคมไทย”, อยู่ชายขอบ มองตลอดความรู้. กรุงเทพฯ : มติชน.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์. (n.d.). “พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจ ทางศีลธรรม.” วารสารสมุดสังคมศาสตร์.12(2) : 123-139 ;

อาริยา เสวตามร์. (n.d.). ผ้าป่าขาว : บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อารี รุ่งเรือง. (2539). การศึกษาเชิงวิเคราะห์นิทานกลอนอ่าน. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ.

เอื้อนทิพย์พีระเสถียร. (2528). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Aaker, D.A., Kumar, V. and G. S. D. (2001). Marketing research. New York : John Wiley & Sons.

Alan Sheridan. (1972). The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language. (trans.) New York : Pantheon Books.

Alan Sheridan. (1977). Discipline and Punish The Birth of the Prison. (Trans.) Harmondsworth : Penguin Books.

Colin Gordon. (1980). “ Two Lectures ” Power/Knowledge selected Interviews and Other Writings 1972-1977. New York Pantheon Books : Robert Castel.

Croson David. (2013). Information Technology and Business-Level Strategy: Toward an Integrated Theoretical Perspective1. Drnevich & Croson/IT & Business Strategy., 483-509.

Devid J, T. (2007). Strategic Management Journal. Capabilities: The Nature and Micro Foundations Of(sustainable) Enterprise Performance,” Strategic Management Journal, 7-8.

Dorson, R. M. (ed.). (1972). Folklore and Folklife. Chicago : The University of Chicago Press.

Glazre, M. (1996). FUNCTIONALISM.

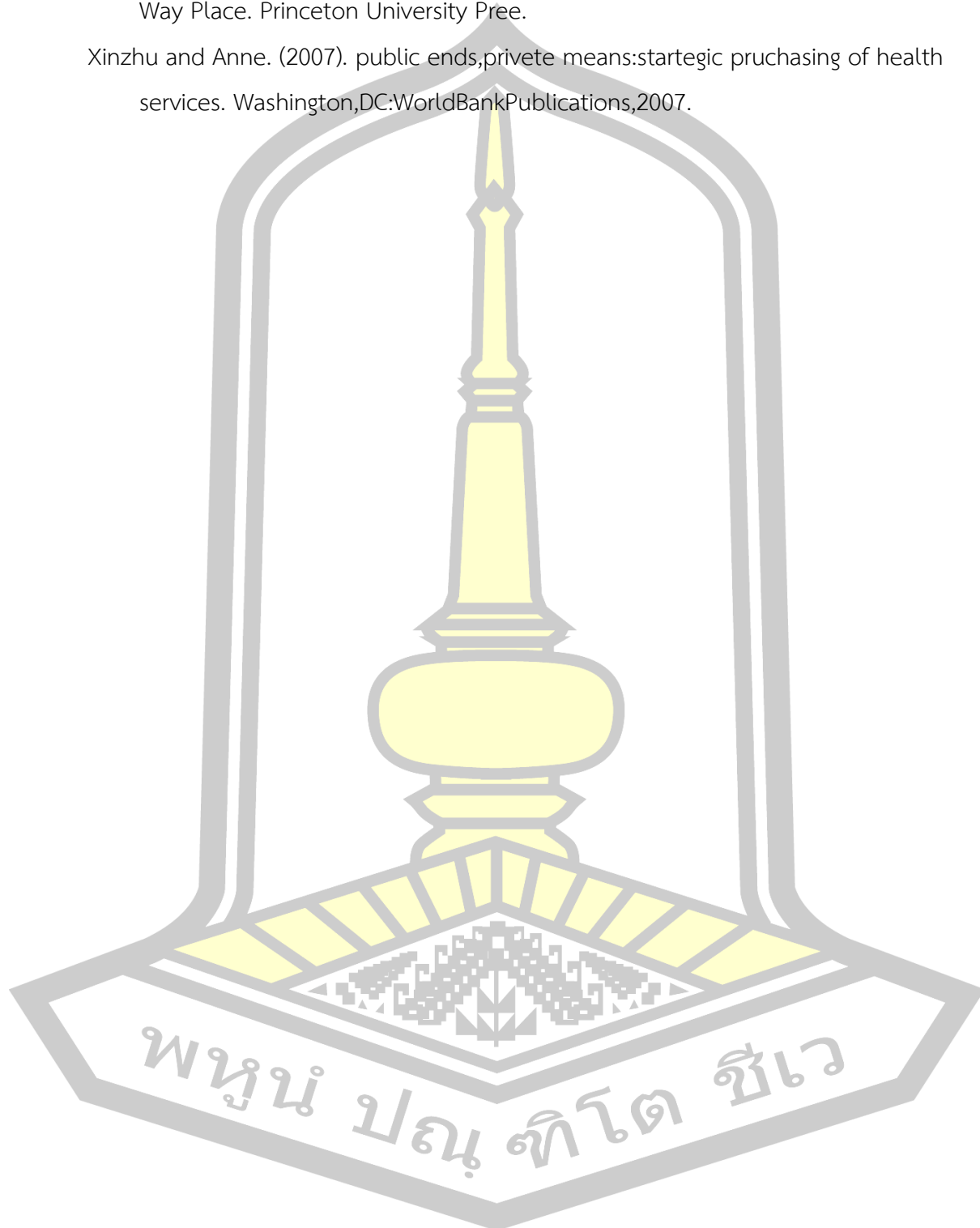
Paul Rabino. (1984). “Nietzche,Genealogy,History” .and “Polemics, Politics, andProblemization.” The Foucault Reader,(ed.). New York. pantheon Books.

PaulRabino. (1994). “Nietzche,Genealogy,History” .and “Polemics, Politics, andProblemization.” The Foucault Reader,(ed.). New York : pantheon Books,1984. Jan : Goldstein“ Problematization as a Mode of Reading History” In Foucault and The Writing of History. (Ed.)Oxford:Basil backwell.

Stith Folktale Thomsom. (1977). Folktale. California : University of California Press.

Tsing, Y.-F. (1993). In the Realm of the Diamond Queen : Marginality in an Out-of-the Way Place. Princeton University Press.

Xinzhu and Anne. (2007). public ends,private means:strategic purchasing of health services. Washington,DC:WorldBankPublications,2007.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวปณิตา น้อยหลุบเลา
วันเกิด	วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2518
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 33 ถนนศูนย์ร่วมจิตร์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม รหัสไปรษณีย์ 44000
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม รหัสไปรษณีย์ 44150
ประวัติการศึกษา	2540 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง) (ศศ.บ.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2547 ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2561 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูน ปณ ทิโต ชีเว

